ئینسكلۆپیدیای هەولێر

(ئەربیل)

چاپی یەكەم ٢٠٠٩

ئەدەب

مێژووی ئەدەبی کوردی لە هەولێر و دەوروبەری

پرۆفیسۆر دکتۆر مارف خەزنەدار

پەیڤێک..

لەنێوان ساڵانی ٢٠٠١ و ٢٠٠٦ مامۆستای ئەدەبی کوردی، (پرۆفیسۆر دکتۆر مارف خەزنەدار)، کەوتە چاپکردنی ئەو پرۆژەیەی کە وەک مامۆستا خۆی لە بەرگی یەکەمدا دەنووسێ: (بیرکردنەوەم لە "مێژووی ئەدەبی کوردی" دەگەڕێتەوە سەردەمی منداڵی)، لەو ساوەو بەم تەمەنە درێژەو بەم هەموو گەشت و گەڕانەی وڵاتان، کەرەستەی ئەم پرۆژەیە بەردەوام لە مێشک و دڵ و جانتای مامۆستا جێگای خۆی کردۆتەوە، هەر بۆیە چەندین قۆناغی بەخۆیەوە دیوە. مامۆستا دەنووسێ: (ماوەی ١٩٦٨-١٩٨١ لە کۆلێجی ئەدەبیاتی زانستگای بەغدا، سەردەمی کۆکردنەوەی کەرەستە بوو بۆ ئەم کارە، نەک نووسینەوەی. بەڵام ماوەی ١٩٨٣-١٩٨٨ لە ئامۆژگای زمان و ئەدەبی عەرەبی لە زانستگای عەننابەی جەزائیر سەردەمی بیرکردنەوەو نووسینەوە بوو). دواجار بەرهەمی ئەم هەموو ئەرک و ماندوو بوونە لە (حەوت بەرگ) کە دەکاتە (٣٨١٦) لاپەڕەو لە ساڵی ٢٠٠٦ بەتەواوی لە دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس بە چاپکراوی کەوتە نێو کتێبخانەی کوردی و بەر دڵ و دیدەی خوێندەوارو پسپۆڕان و جێگای شیاوی خۆی گرتەوە.

ئەم کارە لەشێوەی خۆی و لەدەوڵەمەندیدا لەنێوەندی ئەدەبی کوردی بێ وێنەیە، جگە لەوەی زەمەنێکی زۆری (لەسەرەتاوە تا ناوەڕاستی سەدەی بیستەم)ی گرتووتەوە، جوگرافیایەکی پان و بەرین گەڕاوەو هەموو زارو بن زارە کوردییەکانیشی بەسەر کردووەتەوە، جگە لەباسی شاعیرو نووسەرەکان، مامۆستا دکتۆر مارف خەزنەدار، بەباسی مێژووی کوردو جوگرافیاو ئایین و زمان و باری سیاسی و کۆمەڵایەتی کوردستان و سەرچاوەو دەستنووس و باسکردنی ڕۆژهەڵاتناسەکان زانیاری و ئاگادارییەکی زۆری خستووەتە بەردەست خوێندەوارو پسپۆڕان، بەتایبەت ئەوانەی بیانەوێ شتێک لەبارەی ئەدەبی کوردییەوە بزانن، خۆمانی و بیانی. لەدوو تۆی لاپەڕەکانی ئەم (مێژووی ئەدەبی کوردی)یەدا، هەروەک ئەنجامێکی بەدەست هاتوو، شارەکانی کوردستان تیشکی تەواویان خراوەتە سەر، لەنێو شارەکانیشدا شاری (هەولێر) جگە لەوەی وەک هەر شارێکی تری کوردستان مێژوو و جوگرافیای بەرچاوی خۆی هەیە، ئەوا بەشانازییەوەش شاری ژیان و نیشتەجێ بوونی مامۆستا دکتۆر خەزنەدار خۆشیەتی، ئەوەش بووەتە هۆی ئەوەی جگە لەو شاعیرانەی مامۆستا لەنێو مێژوودا بەدوایاندا گەڕاوە، ئەوا بەختی ئەوەشی هەبووە، زۆربەی شاعیرانی سەرەتاو ناوەڕاستی سەدەی بیستەم، بەتایبەت ئەوانەی نیشتەجێی ناو شاری هەولێر بوون، مامۆستا لەنزیکەوە بیانناسێ و ئاگاداری ژیان و بەرهەمیان بێ، ئەمەش بۆ کەسێک وەکو مامۆستا خەریکی نووسینی مێژووی ئەدەب بێ، یەکجار پێویستە، هەر ئەمەش بووەتە هۆی ئەوەی، کە مامۆستا زۆر شتی گرنگی بەرهەم و ژیانی ئەو شاعیرانەی لابێ و بزانێ، کە خەڵکی تر لێی بێ ئاگابن.

سالی پار کە پرۆژەی (ئینسیکلۆپیدیای هەولێر) سەری هەڵداو برایانی (بەدرخان) بەتایبەت دکتۆر عەبدوڵلا عەلیاوەیی و کاک حەمید ئەبو بەکر (بەدرخان) روویان لەمامۆستا دکتۆر مارف خەزنەدار نا بۆ هاوبەشی کردن بە (مێژووی ئەدەبی کوردی لە هەولێر و دەوروبەری) کارەکە ئامادەو چاپکراو بوو، هەر هێندەی دەویست کەمێک وای لێ بکرێ لەگەڵ ئەم پرۆژەی ئینسیکلۆپیدیایە بگونجێ، ئەویش تەنیا کورتکردنەوە بوو، کورتکردنەوەی ئەوەی لەبارەی هەولێرو دەوروبەری لەباسی شاعیران و نووسەران لەپرۆژەی (مێژووی ئەدەبی کوردی)دا هاتووە ئامادە بکرێ و بگوێزرێتەوە نێو ئینسیکلۆپیدیاکە، لە کورتکردنەوە کراوەکەدا ئەوەی، زۆرتر نموونەی شیعرییەکان لابراون و کورت کراونەتەوەو رای مامۆستا لەبارەی شاعیرەکان وەک خۆی ماوەتەوە، ئەمەش بۆ ناسینی شاعیرەکەو شاعیرانی هەولێرو دەوروبەر بەپێویست و گرنگ زانرا. ئەوەی ئێستا لەبەردەستە هەر راو بۆچوونی جەنابی مامۆستا خۆیەتی. وەک لە تەواوی کارەکەیدا هاتووە.

د. مەولود ئیبراهیم حەسەن

بەشی یەکەم
رێنیسانسی شیعری کوردی لە کۆیە

شاری کۆیە

کۆیە شارێکە بەم ناوەوە ناسراوەو هەندێ جاریش بەشێوەی "کۆ" و بەرەسمی بە "کۆیسنجەق" ناو دەبرێ. لەدێرزەمانەوە مەڵبەندی ژیان و ئێستگەی بازرگانی و رێی کاروانان بووە، بەشداری لە جموجۆڵی کۆمەلایەتی و ئابووری سەردەمی ئەتەوە کۆنەکانی ئەرکیۆلۆجی کردووە. لەقۆناغی دوای بلاوبوونەوەی ئایینی ئیسلام شاری کۆیە سەر بەمیرنشینەکانی باشووری کوردستان بووە.

لەنیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەم کۆیەو دەوروبەری مەیدانی جەنگ بووە لەنێوان میرنشینە کوردییەکانی ئەردەلان و بابان و سۆران. لەناوەراستی سەدەی نۆزدەم (١٨٤٣)دا کۆیە لەلایەن دەوڵەتی عوسمانییەوە داگیر کراوە، فەرمانرەوایی عوسمانی تا کۆتایی جەنگی یەکەمی گیتی خایاندووە (١٩١٨)، لەم ماوەیەدا کۆیە سەر بەویلایەتە جیاوازیەکانی عوسمانی عێراقی کۆن بووە، لەساڵی ١٨٧٩ ویلایەتی مووسڵی عوسمانی دوو سنجاقی هەبووە، کەرکووک و سلێمانی، لەو سەردەمەدا کۆیە قەزا بوودو سەر بەکەرکووک بووە.

مەڵبەندی خوێندەواری لەنیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەم لەکۆیە حوجرەی مزگەوت و قوتابخانەی تازەی دەوڵەتی عوسمانی بوو. لەساڵی ١٨٨٥ یەکەمین قوتابخانەی میری لەکۆیە کرایەوە، زمانی فێرکردنی تورکی بوو. هەرچەندە ئەم قوتابخانەیە دەوری گرنگی هەبوو لەپێگەیاندنی خەڵکی ئەو سەردەمە لەرووی خوێندەواری و رۆشنبیری گشتییەوە، بەلام لەرووی شیعرو ئەدەبەوە کاری حوجرەی مزگەوت گرنگتر بوو بۆ پێگەیاندنی ئەو خوێندەوارانەی بایەخیان بەشیعرو ئەدەب دەدا. بێ گومان شاری کۆیە وەکو شارەکانی دیکەی هەموو کوردستان خەڵکی خوێندەوار لەحوجرەی مزگەوتدا پێ دەگەیەنرا. زۆربەی ئەو خوێندەوارانە مەلا بوون. لەکۆیە مەلای چاک و بەناوبانگ هەڵکەوتبوون. هەندێکیان سیفەتی مەلاو میرزایان هەبوو، جگە لەزمانی کوردی شارەزای زمانەکانی عەرەبی و فارسی و تورکی عوسمانی بوون.

دەسەلاتی عوسمانی لەکۆیە تا دوا رۆژانی جەنگی یەکەمی گیتی خایاند، لەدوا مانگی ساڵی ١٩١٨ فەرمانرەوای سیاسی ئینگلیز دەبلیو. ئار. های وەک داگیرکەرێک هاتە ناو شاری کۆیە.

شاعیرانی کۆیە

رێنیسانسی شیعری کوردی لەنیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەم لە سلێمانی لەسەر دەستی نالی لەدایک بوو. لەنیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەم لەناوچەکانی دیکەی باشووری کوردستان بلاو بووەوە. لێرەدا بەراستی دەتوانرێ شاری کۆیە بکرێ بەنوێنەری ئەم بزووتنەوەیە لەناوچەی سۆران ئەگەر بە درێژایی، مێژوو هەولێر و رواندز و هەریر و نێوەندو پایەتەختی ناوچەی سۆران بووبن لەرووی سیاسی و بەرێوەبردنەوە، کۆیە نێوەندو پایەتەختی بزووتنەوەی ئەدەبی کوردی بووە. لەماوەی نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەم و سەرەتای سەدەی بیستەم، کۆیە کۆمەڵێک شاعیری گەورەی پێ گەیاند. ئەمانە دەورێکی بالایان

هەبوو لە پێشخستن و دەوڵەمەندکردنی ئەدەبی کوردی. سەردەستەی شاعیرانی کۆیە حاجی قادری کۆیی بوو.

کەیفی
١٨٨٣-١٨١٤

ژیانی شاعیر

کەیفی ناوی فەتحوڵلایە، بەکەیفی جوانڕۆیی ناوبانگی دەرکردووە. زانیاری لەبابەت ژیانییەوە زۆر کەمە. لەبارەی جێگەی لەدایکبوون و ژیانی بەرایی شاعیرەوە حاجی قادری کۆیی دەڵێ:

لەکوێرە دێیێ کە کەیفی تیا بی فیردەوسە
جەهەننەمە کە ئەما (کەیفی) شاری قوستەنتین

ناوی "کوێرەدێ" لێرەدا دوو مانا هەڵدەگرێ، یەکەمیان ئەو گوندەی کەیفی تێیدا لەدایک بووەو ژیاوە ناوی "کوێرەدێ" بووە، دووەمیان گوندێکی بچووک و کاول و بێ بایەخ.

کەیفی لەساڵی ١٨١٤ لەو گوندەی ناوچەی جوانڕۆ لەدایک بووە. لەبەر هەر هۆیێک بێ یا وەک فەقێیێک مەڵبەندی خێزانی خۆی و باب و باپیرانی بەجێ هێشتووەو لەکۆیە نیشتەجێ بووە، ئەو کاتە لەتەمەنی مێردمنداڵیدا بووە.

بەپێی ئەو زانیاریانەی حاجی قادری کۆیی دەریدەبڕێ دەبێ کەیفی لە شارەزوور لەدایک بووبێ، لەبەر ئەوە بەشارەزووریش ناوبانگی دەرکردووە، لەوانەیە راستییەکە ئەوە بێ کەیفی خەڵکی جوانڕۆ بێ، قۆناغی یەکەمی کۆچکردنەکەی شارەزوور بووە، لەوێوە لەدەورووبەری ساڵی ١٨٦٣ رووی کردۆتە کۆیە. وەکو هەموو فەقێیێکی بێگانە بووە بەمیوانی مزگەوت بەمەبەستی زیندەگانی و تەواوکردنی خوێندنی حوجرە.

کەیفی لەلای مەلا عەبدوڵلای جەلی خوێندوویەتی. لەو دەمەدا کۆمەڵێک لە مەلاو فەقێیانی مزگەوت دەمیان لەشیعر دەدا. شیعر شیعرێن و شەڕە شیعریان دەکرد. وا رێک دەکەوێ شێخ ڕەزا ماوەییێک لەکۆیە دەژی بەمەبەستی خوێندن و میوانی شێخ غەفوری مامی دەبێ. لەسەر شیعر وتن ناخۆشی دەکەوێتە نێوان کەیفی و شێخ ڕەزاو ئەو کەسانەی دەم لەشیعر دەدەن. ئەنجامی ئەم مەسەلەیە دەگاتە ئەوەی کەیفی ریسوا ببێ و هیچی بۆ نەمێنێتەوە تەنیا ئەوە نەبێ لەساڵی ١٨٦٩ کۆیە بەجێ بێڵێ هەتا هەتایە، بەرێگای هەولێرو موسڵ و حەلەب ڕوو بکاتە ئەستەموول. لەوێ لەگەڵ حاجی قادر جارێکی تر دەست لەملی یەکتری دەکەنەوە. دەڵێن کەیفی لەئەستەموول پێوەندی لەگەڵ باڵیۆزخانەی فەرەنسا بووەو شارەزایی لەزمانی فەرەنسی پەیدا کردووە.

وا دەگێڕنەوە کەیفی تەنیا هۆنەرەوەی شیعر نەبووە، بەڵکو دەسڕەنگین و وەستای کۆڵین (زەنگۆگراف و لیتۆگراف) و دارتاشین و مۆزاییک و گرافیک و خەت خۆشیش بووە.

کەیفی لەساڵی ١٨٨٣ لەئەستەموول کۆچی دوایی کردووە. تائێستا گۆڕی پیرۆزی نەدۆزراوەتەوە.

ناخۆشی نێوان کەیفی و شێخ ڕەزا

کۆمەڵێک شاعیر لەدەوری مزگەوتی گەورەی کۆیە کۆبووبوونەوە، ئەم مزگەوتە نێوەندێکی گرنگی خوێندەواری و رۆشنبیری بوو لەو رۆژگارەدا. گۆشەیێکی شیعری لەو کاتەدا لەناوەوە بوو، فەقێیانی مزگەوت لەشێخ ڕەزا بەولاوە هیچ یەکێکیان لەپلەی کەیفی نەبوو، لەبەر ئەوە شێخ ڕەزا بەسەر هەموو ئەو شاعیرە پێگەیشتووانەدا زاڵ بوو.

شیعر شیعرێن یا شەڕە شیعر جموجۆڵی یەکەمی ئەم

کۆمەڵە خوێندەوارانە بوو. وا دەردەکەوێ گەلێ جار ئەم دوو شاعیرە کەیفی و شێخ ڕەزا بەرامبەر بەیەکتری خەریکی شەڕە شیعر بووبن. لەپێشانا بەهێمنی و لەسەرخۆو ئاشتییانە بەشیعر وەرامی یەکترییان داوەتەوە، بەڵام لەدواییدا دەمیان لەیەکتری کراوەتەوە. لەبەر ئەوەی شاعیریەتی کەیفی لە هی شێخ ڕەزا کەمتر نەبووە هەرگیز لەهەموو هەڵوێستێکدا نەیتوانیوە بەرامبەر بەکەیفی بوەستێ، بەپێچەوانە زۆر جار کەیفی پشتی شێخ ڕەزای بەئەرز داداوە. ئەم حاڵەتە دەماری چینایەتی شێخ ڕەزای بزواندووەو پێی ئاستەم بووە یەکێکی کەس نەناسی کەڵاش خواری وەکو کەیفی لەڕووی ڕابوەستێ، هەروەها بەبێ هیچ هۆیێک ئەو دەمارە لەلای مەلا عەبدوڵڵای جەلی مامۆستای کەیفی و چڵکاو خۆرەکانی بزواندووە، بەتایبەتی لەناو کۆمەڵی فەقێیانی ناو مزگەوت، تا مەسەلە گەیشتۆتە ئەوەی هەندێ لەفەقێکان وێنەی زۆر ناشیرین لەسەر دیوارەکاندا بۆ کەیفی بکێشن وەکو ئەوەی کەرو ئاژەڵی دیکە سواری بوون. بۆ کۆتایی هێنان بەم کارە ناڕەوایە مەلا عەبدوڵڵای جەلی بێ بەزدییانە تەنیا بەوە ڕازی نابێ بەجنێو کەیفی ڕیسوا بکا، بەڵکو بەلێدان لەمزگەوت دەریدەکا. ئەمە دەبێتە هۆی ئەوەی کەیفی کۆیە بەجێ بێڵێ و بچێتە هەولێرو لەوێوە ڕوو بکاتە ئەستەموڵ.

ڕەشید ئاغای بەکر ئاغای حەوێزی هاوڕێی کەیفی دەبێ، نامەیێکی بۆ دەنووسێ، تکای لێ دەکا بگەڕێتەوە کۆیە. کەیفی بەشیعرێک وەرامی دەداتەوە. تێکستی ئەو شیعرە لەلاپەڕەکانی داهاتوودا تۆمار دەکرێ.

شیعری کەیفی

شیعری کەیفی لەڕووی ڕوخسارەوە لەدەستوورەکانی شیعری عەرووزی نەچۆتە دەرەوە، یەکێتی کێش و قافیە مەرجی سەرەکی شیعرەکانیەتی. لەڕووی ناوەڕۆکەوە تازەیە. ڕاستە لەشیعری دڵداریدا بەرهەمی دەچێتە ناو هەموو شیعری کلاسیکی لەم بابەتەی ئەدەبی کوردی، کە سیفەتی لاسایی دەدرێتێ، بەڵام لەداشۆرینەکان و وەسفی دەروونی پڕ لەنائومێدی و دڵ شکاوییەکانیدا شاعیرێکە ئەم لایەنەی شیعری کوردی پڕ کردۆتەوە. بەڵام داخی گران لەهەندێ مەبەست شیعری ون بوودو هیچ نموونەیێک لەناوە نییە، لەهەندێکی دیکە بەرهەمی زۆر کەمەو تینوویەتی شیعردۆستان ناشکێنێ.

شاعیرێکی وەکو کەیفی بتوانێ بەشیعر بەرهەڵستی شێخ ڕەزا بکاو لەڕووی ڕابوەستێ.

دەبێ ئەو شیعرانەی لەپلەییکی ئیستێتیکی بەرز بووبن!

نموونەی شیعری کەیفی

کەیفی کە ڕوو دەکاتە وڵاتی ئاوارەیی و لەئەستەموڵ نیشتەجێ دەبێ، ڕەشید ئاغای بەکر ئاغای حەوێزی دۆستی کەیفی نامەیێکی شیعری بۆ دەنووسێ، تکای لێ دەکا بگەڕێتەوە کۆیە. کەیفی بەم شیعرە وەرامی دەداتەوەو لەپاش چوار دێڕ ئاوا دەست پێدەکات:

فیلجوملە کە نووسیوتە لەبۆ نایەوە کۆیە
چۆن بێمەوە ئێستەش کە لەسەرمایە شەڕی پار
ئێستەش وەکو مورغێ کەزەدەی چنگی هەڵۆ بێ
بێ هۆشم و ئوفتادە پەریشان و نگوونسار
بێ غیرەت و بێ عارم ئەگەر بێمەوە کۆیە
وەک پەیکەری بێ ڕووت و وەکو سەر ڕەشی موختار
ئیمان و دڵم وا بەدەسی دلبەرێ دابوو
نەیدابوو وەها حاجی ڕەشک دینی بەدینار
من خەستە تەن و جەستە شکەستەی غەمی ئەو بووم
ئەو بوو بەدەواو مەرهەمی بێگانەو ئەغیار
خۆت واقفی ئەسراری کە چۆن ئاخری کاریش
بێ حورمەتی کردم بەقسەی موفسیدو بەدکار
چۆن هەیبەتی بردم لە حوزووری حەزەراتی
چۆن هەینەتی کردم بەسەرو سوورەتی دیوار
هەر چەندە جەفای دام و سەفام لێ نەدی ئەمما
شاهانە دەکەم مەدح و سەنای چاکی بە ئەشعار
دایم لە خەراباتی حوزووری حەزەراتم
ئەم ماوە لەبەر تاعەتی تەن تاقەتی دیدار
هەڵناغەڵەتێ (کەیفی) لەمەولا بە فریبت
با بەس بێ وەفای ئێوەو با بەس بێ جەفای یار

ئەم شیعرەی کەیفی ئاه و هەناسەیێکی ئاگرینە لەدڵ ودەروون و هەناوێکی پڕ لەزووغاڵەوە وەک بورکان تەقیوەتەوە. دڵێکی ناسکی قانگدراو بەهەوای شیعرایەتی

و گــیــانــی ســۆفــیــزم چۆن بەرگــەی دارو حــەیزەرانی شــەریعــەتمەدارانی دڵڕەق هەڵدەگرێ. دیارە ڕەشــیــد ئاغــا کەیفی خۆش ویــســتووە، بۆیە تکای لێ کردووە بگەڕێتەوە کۆیە، بەڵام کارەساتەکە لەوە گەورەتر بووە کەیفی بەقــەی ئەو هاوەڵە دڵسۆزەی بکا.

لەغەزەلێکی دیکەیدا کەیفی سەما بەوشەو ڕستەی ڕەوانبێژی دەکا. ئاوازو ڕیتمی مەبەستە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا توانیویەتی مۆسیقا لەگەڵ ناوەڕۆک بگونجێنێ. کۆمەڵێک وێنەی جوانی لەمەلاو لەولا هێناوە، کەچی سەرنجی خوێنەر زیاتر بۆ ئاوازو ڕیتم ڕادەکێشێ:

کافرە مەستە چاوەکەی غارەتی دین و دلبەرە
پەرچەم و زولفە خاوەکەی بینی لەمیسک و عەنبەرە
زولفی سیاهی وەک زرە تاکو دەگاتە کەمبەرە
شکەن شکەن گرە گرە حەلقەو چین و چەمبەرە
لەچینی زولفی تا بە تا خوتەن خەتا خەتا
لەپێچی پەرچەمی هەتا نەزەر دەچی موعەتتەرە
ڕوومەتی ماهی نەوشەبی خەتی عەرەبی سەرلەبی
مەتلەعی چاهی غەبغەبی خدر سەر ئابی کەوسەرە
قەدی بەڵاو ئافەتە قامەتە یا قیامەتە
نازکەری نەزاکەتە نافەتی سەر ڕووی کیشوەرە
(کەیفی) لەبەر گرینی تۆ کولکنە مەنزلی دلی
سینە لەبەر گرینی تۆ کون کونە میسلی پەنجەرە

ئەم بڕە شیعرە کەمانەی کەیفی مایەی شاعیرێکی گەورەیە، کەسێکی وەک ئەو شەست و حەوت ساڵ ژیا بێ دەبێ دیوانێکی گەورەی لەپاش بەجێما بێ. داخی گران زۆربەی بەرهەمی شیعری شاعیرێکی مەزنی وەک کەیفی لەناوچووە.

جەلی
١٨٣٤-١٩٠٨

ژیانی جەلی

شاعیری ئەم ماوەیە عەبدوڵلا کوڕی مەلا ئەسعەدی جەلی زادەیە. لە ساڵی ١٨٣٤ لەکۆیە لەدایک بووە. سەرەتای خوێندنی حوجرەی مزگەوتی لەلای باوکی بووە. لەقۆناغی فەقێیەتیدا هاوڕێی حاجی قادری کۆیی بووە.

پێکەوە ڕوویان کردۆتە ناوچەی باڵەکیان و لەگوندی شێخ وەقان لەحوجرەی مەلا محەمەدی کاک عەبدوڵلا خوێندوویانە. عەبدوڵلای جەلی زادە لەو ماوەیەدا دڵی دەچێتە حەلیمەی کیژی مەلا محەمەدی مامۆستای. ئەو کچە جوان بووەو گۆیا دەستی شیعریشی بووە، بەڵام هیچ شیعرێکی نەماوەتەوە. لەوانەیە هەردووکیان شیعریان بۆ دڵدارییەکەیان هۆنیبێتەوە، جەلی زادە لەچوارینێکیدا لەم بابەتەوە دەڵێ:

کە بێری هاتە ناو مێگەل سەراسەر قرمزی پۆشی
مەلا ئیدراکی چوو، شێخیش تەریق، عارف نەما هۆشی
حەبیب دیتی ڕەقیب وەستاوە چارۆکەی بەڕوو دادا
گوتم هەوری سیا هات شەعشەعەی خورشیدی داپۆشی

باوکی شاعیر کە بەم دڵدارییەی زانیوە بەوە ڕازی نەبووە عەبدوڵلای کوڕی ئەو کچە بخوازێ. ئەم مەسەلەیە کارەساتی لێ دەکەوێتەوە، بەنەخۆشی سیل کۆتایی بەژیانی حەلیمە دێ.

جەلی لەساڵی ١٨٧١ لەگەڵ باوکی حەجی کردووە لەماوەی جێبەجێکردنی شەعایری حەج مەلا ئەسعەدی باوکی کۆچی دوایی کردووەو لە وڵاتی حیجاز بەخاک سپێردراوە- ئیتر خۆی گەڕاوەتەوە کۆیەو بووە بەجێنشینی باوکی.

جەلی پێوەندی و ئاسیاوی لەگەڵ مەلاو شێخانی دەروێشی ئەو سەردەمەدا بووە هی وەکو شێخ عومەری

بیارەی نەقشبەندی و کاک ئەحمەدی شێخی قادری و مفتی زەهاوی و هی دیکە.

مەلا عەبدوڵڵا "جەلی" هەڵبژاردووە وەک نازناوی شیعری، ئەمەی لە لەقەبی بنەماڵە "جەلی زادە"وە وەرگرتووە.

شیعری جەلی

جەلی شیعری نەکردووە بەپیشە، لەبەر ئەوە شیعری کەمە، شیعری لەموناسەبە وتووە، لەگەڵ ئەوەشدا گومان لەوەدا نییە ئەو بەرهەمەی لەبەردەستدایە هەموو شیعری ئەم شاعیرەمان نییەو بەشێکی لەناوچووە.

لەگەشتێکیدا لەبەغدا جەلی ناسیاوی لەگەڵ شێخ عومەری بیارەی نەقشبەندی پەیدا کردووە، لەدوای ئەوەی هەر کەسە گەڕاوەتەوە جێی خۆی، شێخ عومەر نامەیێکی شیعری بۆ جەلی نووسیوە بەدەستی مەلا عەبدولسەمەدی گۆجی خەڵکی شیواشان ڕەوانەی کۆیەی کردووە، لەنامەکەدا دەڵێ:

دەمێکە کاغەزت نایێتە لامان
عەجەب سستی لە پەیغام و سەلامان
جەلی دایم دەبێ جەلوەی دیار بێ
لەنێو گێژاوی شەت بێ یا کەنار بێ
عومەر عومرێکە بۆ تۆ ئینتیزارە
لە شەوقی تۆ وەکو ئاو بێ قەرارە

شاعیری ئەم ماوەیەمان جەلی بەم شیعرە وەرامی دەداتەوەو لەپاش چەند دێڕێک دەنووسێ:

عومەر عومرێکە گەر مەیلی بەلامە
ئەدی بۆ مەرکەزی دەردو بەلامە
حەیاتی من لەدووری تۆ مەماتە
عەجایەب نیسبەتێک و ئیرتیباتە
هەموو عومرم بەپاییز چوو لەهیجران
بەهارم هیچ ئەدی بۆ گەشت و سەیران
بەقوربان شارەزووری چۆن ببینم
زەرو زوورم نییە شەقاو هەڵێنم
لەباتی کێوی هەورامانی پڕ نوور
لەژێر کێوی غەمان کەوتووم وەکو موور
ئەگەر لوتفت هەبێ پێ رادەکێشم
لەقافلەی مەتلەبا هەردەم لەپێشم
لەوێ ڕۆژێ کەتۆم دیوە لەبەغدا
ملم داوە بەحەق وەڵڵا بەبیلڵا

دواجار بەم شێوەیە کۆتایی بەنامە شیعرییەکەی دێنێ:

لەبەر شێخان ئەگەرچی دین براوە
بەتیغی تۆ زمانی من براوە
وەلێ بۆ خاتری تۆ بەندەیانم
زمان دەگرم لەحەقیان تا بتوانم
لەپاشی تۆ خودا بۆ خۆی عەلیمە
لەکەرکووکیش دوعا گۆیی عەلیمە

ئەم شیعرەی جەلی لەسەر شێوەی جووت قافیە (مەسنەوی) هۆنراوەتەوە، بەزۆری نامەی شیعری لەئەدەبی کلاسیکی کوردیدا ئەم جۆرە قافیەی بۆ بەکارهێنراوە.

ئەوەی لەم شیعرەدا سەرنج ڕادەکێشێ ئەوەیە ئەتیکێت لەهەڵوێستی بەراوردکردن و موجامەلەدا ئەوە دەخوازێ پیاو ئەوەی بەرامبەری بەگەورە بزانێ و خۆی بەبچووک. لەبەر ئەوە جەلی ئەمەی لەگەڵ شێخ عومەری بیارە کردووە. لەکۆتایی شیعرەکەدا ئەوەی لەبیر نەچووە یادی شێخ عەلی تاڵەبانی برای شێخ ڕەزا بکاتەوە، بەمە جەلی ویستوویەتی بڵێ، هەرچەندە دڵسۆزی شێخ عومەری بیارەیەو لەڕووی تەریقەتیشەوە نەقشبەندییە، بەڵام سۆزی بۆ شێخ عەلی تاڵەبانیش هەیە، کە شێخی تەریقەتی قادرییە.

شانازیکردن بەخۆ سیفەتی زۆربەی شاعیرانی ڕۆژگارانی کلاسیکی بووە، لەوانەیە جەلی هەستی بەوە کردبێ لەڕووی شاعیرییەوە مافی خۆی نەدرابێتێ، واتە وەک شاعیرێک لەناو خەڵکیدا ناوبانگی دەرنەکردبێ، لەم لایەنەوە دەڵێ:

دەفتەری ئەهلی هونەر بگرن ئەگەر لەم عەسرەدا
مالی بێ ئیقبال نەبێ وەڵڵا (جەلی) سەر دەفتەرە

ئەمە نارەزایی هەموو شاعیرێکە، یا هەموو ڕۆشنبیرێکە بەرهەمی ئەدەبی و هونەری هەرچی بێ، کە بەچاوی خۆی تەماشا نەکرێ دەبێتە گرێ لێی و ناچار دەکەوێتە ستایشی خۆی، بەڵام هەر چۆنێ بێ ئەو ستایشە ڕەوایە ئەگەر ماکی داهێنانی ئیستێتیکی تێدا بێ.

پەیدابوونی بیری کوردایەتی بەشێوەیێکی تازە لەدوا ساڵانی سەدەی نۆزدەم و سەرەتای سەدەی بیستەم کاری کردبووە سەر خوێندەوارانی ئەو سەردەمانە، کە زۆربەیان مەلا بوون. جەلی یەکێک بووە لەو مەلایانەی هەستی کوردایەتییان لەلا دروست بووە بۆ دەربڕینی هەڵوێستی خۆی لەوانەیە بەئانقەست شیعرێکی بەزمانی فارسی دانابێ بۆ ئەوەی لەو زمانە لابداو بێتە سەر زمانی کوردی، لە لایەنەوە دەڵێ:

با بکەم تەبدیلی نەزم و قافیەو ڕەویەو عەرووز
بەم زمانە هیچی تر شیعرم لەبۆ هەڵناستێ
بیکەمە کوردی زمانی خۆمە چاکی تێدەگەم
خوایە تۆفیقم بدەی من بەندە تۆ مەولاستێ

ئەختەر
١٨٨٨-١٨٣٩

ژیانی ئەختەر

ئەختەر، بەمانای ئەستێرە، نازناوی ئەمین ئاغای کوڕی بەکر ئاغای کوڕی محەمەد ئاغای حەوێزییە. لەساڵی ١٨٣٩ لەگەڕەکی بەفری قەندی لەکۆیە لەدایک بووە.

سەرەتای خوێندنی ئەختەر لەیەکێ لەحوجرەکانی مزگەوتی گەورەی کۆیە بووە. لەتەمەنی مێردمنداڵی وانەی فارسی لای مەلا سمایل مەنتک خوێندووە، ماوەیێکیش لەگەڵ ئەسعەد ئاغای حەوێزی برای لەبەغدا هەردووکیان بەردەوام دەبن لەسەر خوێندن. لەپاشان لەتەمەنی پازدە ساڵیدا ناچار دەبێ دەست لەخوێندن هەڵبگرێ بەهۆی مردنی باوکییەوەو لەجێی ئەو دادەنیشێ. بەم جۆرە دەبێتە سەرۆکی بنەماڵەی حەوێزییان و دیوەخانەی تایبەتی وەک نێوەندێکی ئەدەبی لەو ڕۆژگارەدا خۆی دەنواند. مەڵبەندو جێی کۆڕو کۆبوونەوەی شاعیرانی ئەو سەردەمە بوو، بەتایبەتی حاجی و کەیفی و شێخ ڕەزا میوانی بەڕێزی ئەو دیوەخانەیە بوون و جێگەی دیارییان تێیدا هەبوو.

ئەختەر وەک ئاغایێکی بەدیمەن و دەوڵەمەند لەژیانی کۆمەڵایەتیدا ئوروستوکراتیانە نەبووە، بەزەیی بەهەژاراندا هاتۆتەوە، دەستی گرتوون و یارمەتی داون. ئەختەر خاوەنی قسەی خۆی بووە، بەرهەڵستی خراپەی داگیرکەری عوسمانی کردووە، تا گەیشتۆتە ئەو ڕادەیەی هەجووی سوڵتانی عوسمانی بکا. لەسەر ئەمە والی عوسمانی تەقیەدین پاشا ئەختەری ئاوارەی شاری حیللەی باشووری عێراق کردووە. لەدوای ماوەیێک کە نامیق پاشا بووە بەوالی، ئەختەری لەئاوارەیی ئازاد کردووەو گەڕاوەتەوە کۆیە.

لەژیانی تایبەتی خۆیدا ئەختەر دڵداری کردووە، دڵی چۆتە کچێکی جوانی بنەماڵەی دارۆغە، ناوی ڕابی بووە. ئەم دڵدارییە پاک و بێ گەردە زیندە بەچاڵ دەکرێ بە بەهانەی ئەوەی ئەختەرو ڕابی بەمنداڵی شیریان پێکەوە خواردووە.

ئەختەر تەنیا شاعیر نەبووە، بەڵکو هونەروەرێکی ڕەسەنی مۆسیقاو گۆرانی بووە، ئاوازی بۆ هەندێ شیعری کوردی داناوە، جگە لەوەی شیعری خۆی کە دەکەوتە بەر دەنگی گۆرانیبێژان ئاوازەکانیان لەلایەن شاعیرەوە دادەنران، هەروەها هەندێ جار بۆ ئاوازێکی دیاریکراو شیعری هۆنیوەتەوە، بایەخی بەگۆرانیء سروودی میللی (فۆلکلۆری) داوە.

دیوەخانەکەی مەڵبەندێکی ئەدەب و هونەر بووە. بەگشتی ئەختەر دەورێکی گرنگی بووە لەژیانی خوێندەواری کۆمەڵی کۆیە لەنیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەم.

ئەختەر لەساڵی ١٨٨٨ لەکۆیە کۆچی دوایی کردووەو لەگۆڕستانی عارەبیان لەتەنیشت باوکی نێژراوە.

شیعری ئەختەر

ئەختەر لەهەندێ لەشیعرەکانیدا ناوی ڕاستەقینەی خۆی "ئەمین"ی بەکارهێناوە وەک نازناوی شیعری. بەرهەمی شیعری ئەختەر ئەوەی بۆمان ماوەتەوە زۆر کەمە، بۆیە زۆربەی بەحرەکانی عەرووزو قافیەی دەنگەکانی ئەلفوبێی کوردی و عەرەبی تیایاندا نابینرێن. پلەی ئیستێتیکی ئەو شیعرانەی لەبەر دەستدایە، ئەوە دەگەیەنێ دیوانی شیعری ئەختەر زۆر لەمە زیاتر بووبێ.

بێ گومان ئەختەر سەر بەقوتابخانەی نالییە، بەڵام لەو شاعیرە بەرچاوانەیە داهێنانی هونەری زۆرە لەناو چوارچێوەی ئەم قوتابخانەیەدا. شیعری ئەختەر لەڕێکخستنی ڕستە و تەعبیر سفت و ئاسانە. مانای ڕستەو داهێنانی ڕەوانبێژی خۆیان بەچێژی خوێنەر دەناسێنن.

بەگشتی ناوەڕۆکی شیعری ئەختەر لەدوو مەبەستی سەرەکی پێکهاتووە، وەسف و دڵداری. ئەم دوو بابەتە بەشێوەیێک تێک ترنجاوون بەهیچ جۆرێ لەیەکتری جیا ناکرێنەوە. شاعیر بەشێوازێکی ڕەوان و بەهەناسەیێکی گازاندەو گلەیی ئامێزەوە وێنەی شیعری دروست دەکاو مانای داهێنراو دەخولقێنێ.

گەشتی گوڵزاری شیعری ئەختەر

لە غەزەلێکیدا ئەختەر دەڵێ:

ڕووحی شیرینم لەبۆچ ئەمڕۆکە وا لوتفت نییە
نووری بینای دیدەکانم پێم بڵێ سووچم چییە
بێ قەباحەت لێم زویری چاکە ئینسافت هەبێ
تاکو نەمرم خۆ مەحاڵە ڕۆبینم لەم قاپییە
خوێن لە چاوانم خرۆشا وا فووارەی بەستووە
نابێ جارێ بێتە سەر ئەم حەوزو جۆگەو کانییە
ئاگرێ عەشقت وەها کوورەی دڵی هێناوەتە تاو
شێت و شەیدای کردووم ئاگام لەدنیایێ نییە
واعیزێ دوێنێ لەسەر مینبەر وەها وەعزی دەدا
هەر کەسێ یاری نەبێ تەحقیقە عومری فانییە
قازی و موفتی کە دوێنێ نیسحەتی منیان دەکرد
ئیمڕۆ قازی موتریبەو ساقی جەنابی موفتییە
زاهیدو سۆفی ئەگەر سەد ساڵی تر تەقوا بکەن
شارەزا نابن وەکو من موشکیلە ئەم وادییە
شێخی سەنعانی ئەگەر دەستی بەدامانت بگا
خەرقەو تەسبیح و تاج و تەیلەسانی بۆچییە
ئەی (ئەمین) بیستوومە ئیمڕۆ یار خەڵاتی کردووی
سا وەرە ئەوجاکە بڕە تۆ لەسەر ئەم خۆشییە

لەسەرەتای ئەم شیعرەدا ئەختەر ئەوە ڕوون دەکاتەوە کەیاری خۆشەویستی لێی تۆراوە. بێ گومان هیچ هۆیێک لەناوەوە نەبووە بۆ ئەو تۆرانە. واعیز ئامۆژگاری هەموو کەسێکی کردووە پێویستە یارو دلبەری هەبێ، ئەوەی نەیبێ تەمەنی بەخۆڕایی دەباتە سەر. دڵداری پێویستی هەموو کەسێکە قازی و موفتێش دەگرێتەوە. ئەمانە لەڕابردوودا ئامۆژگارییان دەکرد خەڵکی لەئەڤین و دڵداری دوور بکەونەوە، کەچی ئەمڕۆ قازی بووە بەگۆرانیبێژو موفتیش بووە بەمەیگێڕ. لەکۆتایی شیعرەکە دلبەر لەگەڵ شاعیردا ئاشت دەبێتەوە، ئەمە دەبێتە هۆی ئەوەی لەخۆشیاندا مردنی بۆ خۆی بووێ.

لەشیعرێکی دیکەیدا ئەختەر یادی کۆمەڵێک شارو ئاوەدانی و ناوچەی جوگرافی دەکاتەوە، کە بەجوانی کچ ناوبانگیان دەرکردووە، لەغەزەلەکەیدا دەڵێ:

دەخیلت بم لە عوشاقت مەڕەنجە
دڵ و دینم فیدای ئەم لارو لەنجە
لەدەوری عاریزت کاکۆڵی پڕ چین
دەڵێی ماری سیای ئێشکچی گەنجە
لەگورجستان و چین وەک تۆم نەدیوە
لەماچین پشکنیم تا مولکی گەنجە
بەهایی خاڵی هیندووت هیندو ئەوبە
فیدایی لەنجەکەت شیرازو تەنجە
هەتا وەک شیری دایکت لێت حەڵاڵ بێ
خەناوی کە بەخوێنم دەست و پەنجە
ئەوەندەم خاک بەسەردا کرد لەهیجرت
زەمین دووی بوو بەتۆز ئێستاکە پێنجە
لەدووری تۆ لەتۆ دوور ڕووحەکەی من
نەسیبی دڵ بڵاوو دەردو ڕەنجە
تەماشاکە سەراپا ماهم (ئەختەر)
هەموو عیشوەو فریب و نازو غەنجە

شاعیر لەو غەزەلەدا ناوی گورجستان و چین و ماچین و گەنجە و هیندستان و ئەوبەو شیرازو تەنجە دەبا. ئەمانە ناوی جێگەی جوگرافی و ئاوەدانین لەنەخشەی ڕۆژهەڵات و

ئەفەریقادا. ئەختەر بەچاوی ڕەمز ئەو جێیانەی کردووە بەمەڵبەندی ژنی جوان.

شاعیر پەشۆکاوە لەدووری لە دلبەر، شین و شەپۆڕیەتی، لەحەوت چینەکەی (تەبەقەکەی) زەوی خۆڵی دوو چینی بەسەری خۆیدا کردووە، لەحەوت چینەکە پێنجیان ماون، ڕەنگە مەبەستی پێنج کۆنتینێنتەکەی وشکایی سەر ڕووی زەوی بێ.

لەشیعرێکیدا ئەختەر نالییانە خەیاڵی کردووە:

سەرم گێژو دڵم بریانە بێ تۆ
لەدووریت پیشەکەم گریانە بێ تۆ
دەخۆم سوێندێ بەقورئانی جەمالت
ریازی جەننەتم زیندانە بێ تۆ
لەلای تۆ بێ منی هاوین بەهارە
لەکن من فەسلی گوڵ زستانە بێ تۆ
دەروونم لەت لەتە ئاهم شەرارە
کە ئاوی چاوی من بارانە بێ تۆ
شیفاو زیندەگانیم پێ ئەماوە
لەعیشوە نۆشی بن بێگانە بێ تۆ
قەسەم بەو نێرگسی خومماری چاوت
کە (ئەختەر) خواردنی دووخانە بێ تۆ

بەگشتی هەست بەشێوازی نالی دەکرێ لەبەرهەمی شیعری ئەختەردا. بەتایبەتی ئەم غەزەلە لاساییکردنێکی تەواوی شیعرێکی نالییە، کە دەڵێ:

ئەمردم من ئەگەر ئەمجارە بێ تۆ
ئەچم شەرت بێ هەتا ئەو خوارە بێ تۆ

لێرەدا دیارە ئەختەر لەکێش و قافیە لاسایی نالی کردۆتەوە، جگە لەوە هەوڵیداوە ئەوەی نالی نەیوتووە، ئەو لەم قاڵبەدا ئەو بیڵێ. هەروەها وێنەو لێکسیکۆنی نالیش لەم شیعرەدا دەکەوێتە بەرچاو، بەڵام بەشێوازێکی دیکە ئەختەر دەربڕیوە.

سانی

۱۹۰٦ - ......

ژیانی سانی

کاک عەبدوڵڵا کوڕی کاک عەلی کوڕی کاک عەبدوڵڵا کوڕی کاک مستەفایە، نازناوی شیعری "سانی" بووە،

ئەمەی لەوشەی "الثانی" عەرەبی وەرگرتووە. ناوی باپیری عەبدوڵڵا بووە، ئەوی بە عەبدوڵڵای یەکەم داناوە خۆشی بەعەبدوڵڵای دووەم. بەڵام وشە عەرەبییەکەی هەڵبژاردووە بۆ نازناوی (سانی = الثانی).

سەردەمی لەدایکبوونی سانی نەزانراوە، بەڵام دیارە کەسێتی شیعری لەنیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەم و سەرەتای سەدەی بیستەم بووە، خوێندنی سەرەتایی لەمەڵبەندی خۆی بوودو هەر بۆ ئەم مەبەستەش ناوچەکانی دیکەی خۆشناوەتی بەسەر کردۆتەوە. پێوەندی و تێکەڵاوی لەگەڵ کۆیە زۆر بووە بەتایبەتی نموونەی بڵاوبوونەوەو پەرەسەندنی قوتابخانەی نالی لەخاکی سۆران لەکۆیە بووە لەنیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەم. لەڕووی بەڕێوەبردن و کاروباری میرییەوە مەڵبەندی بنەماڵەی کاکی هیران گوندەکانی هیران و نازدنێن سەر بەکۆیە بوون.

سانی کەسێک بووە لەئەنجامی چێژی شاعیری و ئاواز گیرۆدەی گۆرانی و سروودو مۆسیقا بووە. غەزەلەکانی لەسەر ئاوازی دەف، دەنگخۆشەکان چڕیویانە.

شاعیر تەمەنێکی درێژی بردۆتە سەرو لەساڵی ۱۹۰٦ کۆچی دوایی کردووەو لەگۆڕستانی بنەماڵە لەگوندی هیران نێژراوە.

شیعری سانی

ئەو شیعرە کەمەی ئەم شاعیرەمان لەبەردەستدایە لەچوارچێوەی قاڵبی غەزەلی دڵداری و وەسف ئەچۆتە

دەرەوە. شاعیر بایەخێکی زۆری بەرەوانبێژی داوە، کێشی شیعری رەوانە، قافیەی بێ خەوشە، وشەی هەڵبژاردەیە، رستەو تەعبیری بێ گرێیە، مانای ئاشکرایە.

نموونەی شیعری سانی

لەشیعرێکیدا سانی هانا دەباتە بەر مەیگێر بۆ ئەوەی لەخراپەی رەقیب بیپارێزێ:

گوتی چارەم نەبوو هەرچەند هەڵاتم
دەخیل ساقی وەرە وەعدەی وەفاتم
بدە جامێ بەقوربانی وەفاتم
لەبەر جەوری رەقیب و دەردی دووری
هەمیشە چاوەڕێی مەرگە حەیاتم
هەزار دەفعە شەوو رۆژ گەر دەرم کەی
غولام و بەندەیی تۆم خاکی پاتم
لەعەشقی چاوەکانی مەستی لەیلا
وەکو مەجنوون شەیدایی وڵاتم

شاعیر لێرەدا باکی بەرەقیب نەکەوتووە، ئەگەر یاری نازدار بەقسە دەریشی بکا سانی عەبدو غولام و خاکی بەر پێی ئەو یارەیە، وەک مەجنوون سانیش ئاگاتە لەیلای خۆی.

سانی غەزەلێکی حەوت دێڕی مستەفا بەگی کوردی هەڵبژاردووە، سێ دێڕ لەو غەزەلەی کردووە بەپێنج خشتەکی، دێڕی یەکەم و دووەم و کۆتایی، لەوانەیە هەمووی کردبێتە پێنج خشتەکی و ئەوانی دیکە ون بووبن:

بەدڵ ئەفغان و زارییە لەچاوان گوڵ دەبارێنم
لەهیجری یاری بێ میهرم لەجەوری چەرخی پر کینم
وەها سەرگەشتەو مەحبووسی ئەم کاکۆڵی پر چینم
(رەفیقی کونجی میحنەت عاجزن هەر شەو لەناڵینم
گورێزانن لەبەر لێشاوی بەحری مەوجی ئەسرینم)
فیدای لەعلی لەبانت بم جەفا لەبیە حەمییەت بێ
هەتا کەی قیسمەتی من لەو قەدی رەعنا ئەزییەت بێ
بەقوربانی نیگاهت بم لەرێگای خوا مورووەت بێ
(ئەگەر مومکین نەبوو وەسڵم کە من مردم وەسییەت بێ
لەباتی قەوم و خوێشانم لەسەر مەیتم بکا شینم)

* * *

سەدایی مەقسەدی قەتلە بەئەو موژگانی خوێنینت
تەشەبوس نابەمە بەر کەس بەغەیرەز لێوی شیرینت
سوئالی بێ جوابە گەر بکەن لەو عەبدی دێرینت
(عەبەس (کوردی) مەلایێک دێن دەپرسن مەزهەب و دینت
کە قادر خۆی دەزانێ من لەسەر کام مەزهەب و دینم)

ئەم کارەی سانی ئەوە دەگەیەنێ، کە هۆگری شیعری مستەفا بەگی کوردی بووەو تەنانەت ئەم غەزەلەشی بەدڵ بووە، بۆیە کردوویەتی بەپێنج خشتەکی، ئەم کارە لەئەدەبی نەتەوەکانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا پێڕەو دەکرێ.

نیهانی
۱۸٦۵-۱۹۳٤

ژیانی نیهانی

ناوی ئەم شاعیرە شێخ محیەدین کوڕی شێخ عەبدولکەریم کوڕی شێخ ئەحمەدە. لەساڵی ۱۸٦۵ لەشاری کۆیە لەدایک بووە. سەرەتاکانی خوێندنی قورئان و فێربوونی زانستەکانی ئاینی ئیسلام لەحوجرەی مزگەوتی مەلایان بووە. قۆناغی فەقێیەتی لەمزگەوتی بایبز ئاغا لەکۆیە تەواو کردووە، مەلا عەبدولڕەحمانی کوڕی مەلا عەباس مامۆستای بووە.

لەو دەمەی شێخ محیەدین دەستی بەشیعر نووسین کردووە، ناوی "نیهانی" وەک نازناوی شیعری هەڵبژاردووە هێشتا لەتەمەنی مێردمنداڵی بووە کە لەگەڵ باوکی گەشتی سلێمانییان کردووە، بەتایبەتی بۆ بینینی کاک ئەحمەدی شێخ بەمەبەستی وەرگرتنی ئیجازەی دەروێشی تەریقەتی قادری. لەدوای ئەمە نیهانی وەکو

هەمــوو فــەقــێکانی کــوردســتــان گــوند بەگــوند گــەڕاوە بەمــەبەســتی کــۆتایی هێنان بەخـوێندنی زانســتــیــەکــانی ئایینی ئیسلام و زمانی عەرەبی. لەپێشان چووە بۆ گوندی "زێوە"ی ناوچەی خـۆشناوەتی لەلای مــەلا حــوســێنی کەرکووکی خوێندوویەتی، لەپاشان لەگەڵ مامۆستای خۆی مەڵبەندی ژیانیان دەگوێزنەوە گوندی "قەرەناو"ی ناوچەی شــوانی کــەرکــووک. لەدوای ئەمــە ڕووی کــردۆتە گــوندی "عەزە"ی دەشتی هەولێرو ماوەیێکیش لای مـەلا شـەریفی ڕەنگەڕێژانی خــوێندوویەتی. دوا جـــار ڕووی کـــردۆتە شەقڵاوەو لەوێ پێویستییەکانی خوێندنی مەلایەتی تەواو کردووە.

وەک زانراوە نیهانی لەتەمـەنی هەژدە ساڵی ئیـجازەی تەریقەتی قادری لەکاک ئەحمەدی شێخ وەرگرتووە، بەڵام پێش کـۆچی دوایی باوکی لەسـەر دەسـتی ئەو ئیـجـازەی تەریقەتی تازە کردۆتەوە. کە باوکی لەساڵی ١٨٩٦ کۆچی دوایی کـردووە نیــهــانی لەجێی ئەو دانیــشــتــووەو بووە بەڕێبەری تەریقەتی قادری لەتەکیەی شێخ ئەحمەد.

لەســاڵی ١٩٢٢ لەو کــاتەی ئینگلیــز بەردوومــانی کۆیەیان کردووە نیــهانی ئەوێی بەجێهێشتووەو چووە بۆ گوندی "هەڵەجە"ی دەشتی هەولێر، لەلای شێخ مەعرووفی برا گەورەی نیشتەجێ بووە، تا ساڵی ١٩٣٤ لەوێ ژیاوەو هەر لەو ساڵەدا کۆچی دوایی کردووەو لەگۆڕستانی هەڵەجە نێژراوە.

شیعری نیهانی

نیــهـانی شیــعـری کــەمــە، ئەوەی هەیە هەمــووی بەچاپ نەگــەیەنراوە، بەشــێکی کــەمی بڵاوکــراوەتەوە، بەگــشــتی شیعری ئەم شاعیرە خەریکی دڵدارییە، دەوری گرنگی بووە لەپەرەپێدانی شــیــعــری تەقلیــدی کــلاســیــکی کــوردی و دەوڵەمەندکردنی.

نموونەی شیعری نیهانی

لەشیعرێکیدا شاعیر دەڵێ:

دیســـان وا دڵ پەرێشـــان بوو چووە بازاڕی ڕیســـوایی
مــەتاعی خــاسی ئیــدراکی فــرۆشت دای بەیەغــمــایی
رەفــیــقــان و برای جــانی لەڕێی خــوا ســا عــیــلاجێ کــەن
لەعــەشــقی شــۆخی بێ ڕەحــمی ئەوا لێم بوو بەشــەیدایی
نەسیحەت نابیسێ ئەسڵەن دەڵێ من باوکە کوشتەکەی ویم
دەڵێ ســـا لاچۆ لێم لادە بەغــــەم مــــەگــــرە بەبابایی
کەمن گەنجینەیی عەشقم بەدەس کەوت شاهی سەر تەختم
چ باکم تۆیە ئەم گـــــەنجـــــە بەدۆڕێنم بەخـــــۆڕایی
هەزاران جــانی شـــیـــرینم هەبێ نایێـتـــە بەر چاوم
فــیــدای خــاکی ڕەهی ئەو بێ و ئیــســاری زوڵفی تایایی
بەقــوربانی دوو چاوی نێــرگــسی و فــەتتــان و مــەســتی بم
بیم فــیــدیەی دوو لەعلی لێــوی یاقــووتی شــەکــەر خــایی
لەدەعــوای شــۆڕی ئەم مــاهە وەها چاکــە (نیــهــانی) بێ
هــەزارانــی هــەیــە دیــوانــەیــی دوو زوڵــفــی یــەڵــدایــی

هەندێ داهێنانی شاراوە لەدوو توێی ڕســتــەکــانی ئەم شیــعرە بەدی دەکرێ. شاعیــر دڵ وەکو قاووغێکی دڵداری لەخۆی جیا دەکاتەوە، یا بەمانای فەلسـەفی لەخۆی تەجرید دەکا. ئەوە دەگێــڕێتــەوە دڵ بەقـســەی خـاوەنەکـەی ناکـا، ئاراستـەی کـاری چاکی ناکـا. ئیـتر شـاعیـر بەبێ عـەشق دەیگرێ، لەبەر ئەوە مەنەتی پێ نییە.

لەدوا دێڕی شیـعرەکـە سـیـفـەتی یەڵدا بۆ زوڵفی یاری بەکـار دێنێ. ئەوەی ئاسـاییـە لەم شـیـعـرەدا ئەوەیە یەڵدا ڕەمـزی درێژترین شـەوی سـاڵە، دەکـەوێتـە شـەوی ٢١ی کـانوونی یەکـەم. لەبەر درێژی ئەو شـەوە شـاعـیـران بۆ سەردەمی عەشقبازی و ماچومووچ لەگەڵ یاری خۆشەویست بەکاری دێنن، کەچی ئەم شاعیرەشمان بۆ سیفەتی ڕەشی و درێژی بەکـــاری دێنێ، بەڵام زوڵفی یار بەو شـــەوە دەچووێنێ.

مەنفی

١٩٢١-.....

ژیانی مەنفی

مـەنفی نازناوی مـەلا ڕەسووڵ کـوڕی مەلا مـەحمـوودی بێتووشـیـیــە، باوکی لەبێـتووشـەوە هاتووە بۆ کـۆیەو لەوێ نیشتـەجێ بووە. ئینجا مـەلا ڕەسـووڵ لەکۆیە لەدایک بووە. باوکی لەمزگـەوتی منارە مـەلا بووە. ڕەسـووڵی کـوڕی لای ئەو خـوێندوویەتی، لەدوای مـردنی باوکی جێنشـینی ئەو بووەو حوجرەی خوێندنی داناوەو زانســتـیــەکـانی ئایینی ئیسلام و زمانی عەرەبی فێری قوتابیان کردووە.

مـەنفی زمـانی فـارسـی زانیـوە، لەبەر ئەوە لەسـەردەمی

داگیرکردنی کۆیە لەلایەن ئینگلیزدوە بووە بەتەرجومانی داگیرکەرە ئینگلیزەکان، چونکە هەندێ لەو ئەفسەرە ئینگلیزانە ڕۆژهەڵاتناس بوون، زمانی فارسییان لەکوردی باشتر زانیوە.

مەنفی لەبنەماڵەی بێتووشییە، لەو خێزانەدا زاناو شاعیری گەورە هەڵکەوتوون، لەوانە مەلا عەبدوڵڵای بێتووشی ناودار. شاعیری ئەم ناوە پێوەندی بەکاک مستەفای هیران (سافی) بووە، نێوانیان خۆش بووە، شیعری بەسەر سافیدا هەڵداوە.

لەساڵی ١٩١٩ مەنفی کراوە بە بەڕێوەبەری قوتابخانەی سەرەتایی لەکۆیە کەناوی "ئوولا" واتە (یەکەم) بووە.

مەنفی لەساڵی ١٩٢١ لەکۆیە کۆچی دوایی کردووەو هەر لەوێش نێژراوە.

شیعری مەنفی

شیعری مەنفی لەمەبەسە کلاسیکییەکانی شیعری کوردی لەڕووی ڕوخسارو ناوەڕۆکەوە نەچۆتە دەرەوە، زمانی شیعری ئاسان و ڕەوانە، کێشی عەرووزییە، یەکێتی قافیەی بەکارهێناوە، هەندێ لەمەبەستەکانی شیعری لاسایی دەور دەکاتەوە لەوەسف و دڵداری و داشۆرین. لەدیوانی شیعری کوردیدا جێ پەنجەی مەنفی دیارەو ئەو دیوانەی ڕەنگین و دەوڵەمەند کردووە.

نموونەی شیعری مەنفی

لەشیعرێکیدا مەنفی دەڵێ:

قەمەر خەددی سەهی قەددی کەمەر مووی سەمەن بووی
بەدەن سیمی دەهەن میمی جەفاکاری دڵ ئازاری
فەلەک خووی مەلەک ڕووی سیا چەشمی موژە سەهمی
بەلا جووی تەلخ گووی مەهی بێ میهرو غەدداری

لەم پارچە شیعرەدا مەنفی ڕیتم و مۆسیقایێکی تایبەتی بەناوەڕۆکی شیعرەکە بەخشیوە. هەر نیوە دێڕی کردووە بەچوار ڕستەی قافیەدار، جۆرە ئاوازێکی دروست کردووە لەترپەی پێی وڵاغی ڕەسەن و خوڕەی ئاوی گەلی دەکا، کە سەرەو خوار دەبێتەوە. خوێنەر لەگەڵ مۆسیقای ڕەوانبێژی دەژی، خۆ ئەگەر سەرنجی ناوەڕۆکیش بدا کە وەسفی یارەکەیەتی، ماناو مۆسقا هارمۆنییێک دروست دەکەن دەبێتە ئارامی گوێ و مێشک.

مەنفی لە شیعرێکیدا موناجات لەگەڵ یاری خۆشەویستی دەکا:

جەمیعی عاشقانی دڵ حەزینت
بەقوربانی دوو چاوی نێرگسینت
هەزارانی وەکو عەزراو لەیلا
کەنیزانی غولامی کەمتەرینت
کە مەقسوودی دڵم ماچێکە قوربان
دەسا بیدە لە لەعلی شەککەرینت
ئەگەر مەیلت لەقەتلی عاشقانە
بەسە شمشێری ئەبرۆی نازەنینت
چییە جانا وەها بێ ڕەحمی ئەمڕۆ
چ قەوماوە کەوا تێکچوو جەبینت
پەرێشان بوو دڵی عالەم بەکوللی
وەکو زوڵفت لەسەر ڕووی ئاتەشینت
کە (مەنفی) بەندەیی قوربانی تۆیە
بەماچێ دەستی بگرە دەست و دینت

شاعیر ئەم دلبەرەی خۆی بەگەورەتر دەزانێ لەهەموو دلبەرانی گێتی، بەتایبەتی عەزراو لەیلا، لەبەر ئەوە دڵداری زۆرە. بێ گومان ئەم هەموو پێدا هەڵدانەی لەپێناوی ماچێکە دلبەر پێشکێشی شاعیری بکا، دیارە ئەو ماچەش دەست ناکەوێ.

مەنفی خۆی بەدەرویشی کاک مستەفای هیران (صافی) داناوە، شیعری هەیە بۆ ستایشی ئەو دەرویشیزمەی لەکاک مستەفا بەرجەستەی کردووە، لەشیعرێکیاندا دەڵێ:

تاڵعم بێ دار بوو باز بەختم ئەوا نوستوتەوە
کاغەزم ناردۆتە لای دلدارو نەیخوێندۆتەوە
جوزئەێ رەحمی موسوڵمانی لەدڵ پەیدا ببوو
بوو بەشەیتانی رەقیب و مانی لێ سەندۆتەوە
من کە خۆراکم نییە وا تێمەگەن بێ خواردنم
باری لێوم خواردووە خوێنی دڵم خواردۆتەوە
نووری دینی مستەفایە رەوشەنی کرد رووی زەمین
یا مەیی بێ میهرو مەهـ رووی رۆژی دەرخستۆتەوە
یوسفی میسری کە مەشهوورە بەحوسن و دلبەری
ئێستە هەم چەشمی پەیا بوو بۆچی خۆی شاردۆتەوە
(مەنفی) یا وا بەستەیی زولفی نیگاری خۆیەتی
یا نەخۆ دێوانەیە شێخ دەست و پێی بەستۆتەوە

مەنفی ئەم شیعرەی وەک نامەیێک یا پەیامێک بۆ کاک مستەفای هیرانی نووسیوە گلەیی لێ دەکا، چونکە وا دەردەکەوێ پێشتر مەنفی نامەی بۆ کاک مستەفا نووسیبێ و ئەو وەرامی نەدابێتەوە. بێ گومان ئەم نامەیە وەک موناجاتێکی دلداری دەکەوێتە روو، بەڵام راستییەکەی ئەوەیە پێویستە بەهەواییێکی سۆفیزمیانە تەماشا بکرێ.

مەنفی بەشداری لەو چوونە مەیدانە دەکا، کە شێخ رەزاو شوکری فەزڵی بەشەرە شیعر نابووبانەوە. شاعیری ئەم ماوەیەمان خۆی دەکا بەلایەنی شێخ رەزاو بەگژ شوکری فەزڵیدا دەچێ، لەم بابەتەوە دەڵێ:

شوکری خۆت دەیزانی تۆڵەی چاکە قەت ئاوا دەبێ
نانی کێری شێخ دەخۆی تا رووی زەمین ئاوا دەبێ

بەم جۆرە دوایی بەشیعرەکە دێنێ:

کێوی ئەلبورزی سورێنت گەر بەری گورزم کەوێ
وای دەهارم سەد هەزار دەربەندی لێ پەیدا دەبێ
گەر رەئیسی شاعیران روخسەت بداتن کافییە
کێری (مەنفی) قوون درێنی دوژمن و ئەعدا دەبێ

ئەم دێرانە وەک بەرهەمێکی جوان دەکەونە بەرچاو لەرووی هونەرییەوە. بەڵام پێویستە لەرووی کۆمەڵایەتییەوە لێیان بکۆڵرێتەوە. مەنفی بۆچ لای شێخ رەزای گرتووەو دژی شوکری فەزڵی وەستاوە؟ لێرەدا هەڵوێست هەر ئەوەیە بۆچ مەلا عەبدوڵلای جەلی لەکۆیە لەکێشەکەی نێوان شێخ رەزاو کەیفی لایەنی شێخ رەزای گرتووەو بەئیهانەو لێدان کەیفی دەرکردووەو ناچار بووە کۆیە بەجێ بێڵێ، روو بکاتە ئەستەموول. هۆی ئەمە لەهەردوو باردا ئەوەیە شێخ رەزا بەناوو ناوەرۆک کوری بنەماڵەییێکی شێخی قادری بەناوبانگ بووە، مەقامێکی بەرزی بووە لەبەر خۆشی نەبوو بێ لەبەر بنەماڵەی بووە. یەکێکی وەکو مەلا عەبدوڵلای جەلی و مەلا رەسوولی مەنفی کە لایەنی شێخ رەزایان گرتووە لەدژی کەلاش خوارێکی وەکو کەیفی و کەسێکی ئاسایی وەکو شوکری فەزڵی کارێکی ریاییان کردووە. نەدەبوو بیکەن، ئەگینا ئەگەر مەسەلە شاعیری بووبێ کەیفی و شوکری فەزڵی لەگەڵ ئەوەی شیعریان کەمە، بەڵام لەشاعیرە مەقام بەرزەکان بوون.

حاجی
١٨١٦-١٨٩٧

ژیانی حاجی

حاجی لەبابەت خۆیەوە دەڵێ:

باوکم ئەحمەد بوو ناوی فیکرم دێ
خەڵقی لادێ بوو دایکی من فاتێ

حاجی قادر کوڕی مەلا ئەحمەدی کوڕی مەلا سالحی کوڕی مەلا ئەحمەدی گەورەیە. ناوی دایکی فاتێ (فاتیمە) بووە. لەنێوەندی ئەدەب و ڕۆشنبیری کوردیدا ئەوە باوە وشەی "حاجی" پێشناوی چوونە حەجی نییە، چونکە حەجی نەکردووە، ناوی قادر یا عەبدولقادر بووەو لەمانگی حاجییان لەدایک بووە لەبەر ئەوە لە منداڵییەوە بەحاجی قادر ناوبانگی دەرکردووە.

حاجی لەساڵی ١٨١٦ لەگوندی گۆڕقەرەج لەدایک بووە، ئەم ئاواییە کەوتۆتە خوارووی ڕۆژئاوای شاری کۆیە نزیک شوێنەواری گۆمەلاڵەی دۆڵی مۆردان.

حاجی زۆر منداڵ بووە کە باوکی مردووە. لەتەمەنی حەوت ساڵیدا فاتێی دایکی ناویەتیە بەرخوێندن. لە نەریتی ناو کوردەواری ئەوە باو بووە کوڕی تاقانە بەمنداڵی باوکی کۆچی دوایی کردبێ دایکی دەیخستە بەرخوێندن. خوێندنی بەرایی حاجی لای مەلا ئەحمەدی ئۆمەر گونبەتی بووە. ئەمە خاڵۆزای حاجی بوو. لەدوای دوو ساڵ فاتێی دایکیشی کۆچی دوایی دەکا. بەم جۆرە بێ کەس دەمێنێتەوەو مەلا ئەحمەد بەخێوی دەکا.

لەخوێندنی حوجرە تا گەیشتۆتە قۆناغی فەقێیەتی لەکۆیە بووە. لەهاوینی ساڵی ١٨٥٣ لەگەڵ مەلا عەبدوڵلای جەلی زادە وەک فەقێیێک بۆ خوێندن ڕوو لەگوندی شێخ وەتمان لەناوچەی باڵەکایەتی دەکا. هەردووکیان دەبن بە فەقێی مەلا محەمەدی کاک عەبدوڵلا. لەدوای ماوەیێک حاجی لەمەلا عەبدوڵلای جەلی زادە جیا دەبێتەوەو بەتەنیا بەرەو شارەکانی سەردەشت و سابڵاغ (مەهاباد) و شنۆ دەکەوێتە ڕێ، بۆ ماوەی شەش حەوت ساڵ لەم شارانەدا دەمێنێتەوە تا پرۆگرامەکانی خوێندنی حوجرە تەواو دەکا لەزانستەکانی ئایینی ئیسلام و زمانی عەرەبی. لەساڵی ١٨٦٢ ئیجازەی دوازدە عیلمی وەرگرتووەو بەڕێگای دەشتی لاجان و باڵەکایەتی گەڕاوەتەوە کۆیە.

ژیانی حاجی لەکۆیە ئاسان نەبووە، لەبەر ئەوە بەهیچ جۆرێ بۆی نەکراوە مەلایەتی بکا، یا خۆی نەیویستووە خەریکی پیشەی مەلایەتی بێ، هەروەها بێ ئۆقرەیی کاری لە ژیانی تایبەتی خۆی کردووەو بووە بەهۆی ئەوەی ژن نەهێنێ و خۆی نەخاتە ناو داوی خێزانی و تووشی بەخێوکردنی ماڵ و منداڵ نەبێ.

پێوەندی حاجی بەئاغاو کاربەدەستانی سەرەوەی کۆمەڵی کۆیە بنەماڵەکانی حەوێزی (بەتایبەتی ئەختەر-ئەمین ئاغای شاعیر) هەروەها غەفووری و مەلاکان باش بوو، بەلام ئەمە نەیتوانیوە لەتیرو توانجی سیستێمی دەرەبەگی و بزووتنەوەی دەروێشیزم، کە هەمیشە لەخزمەتی دەسەلاتی سوڵتانی عوسمانی بوون ڕزگاری بێ. لێرەدا شێخ نەبی ماویلی دەوری گرنگی بووە لەبەربەرەکانێ کردنی حاجی و تەنگەتاو کردنی تا پلەیێک ولات بەجێ بێڵێ و ئاوارەی ولاتان بێ. ئەم شێخ نەبی ماویلییە مەلاییکی باش بووە، لەرواندز خوێندوویەتی و لەوێ ژیاوە، شێخی تەریقەتی نەقشبەندی بووە، ماڵی لەکۆیە بووە، ئامادە بووە هەرچی خراپە هەیە بیکا بۆ بەرژەوەندی خۆی و دابینکردنی دەوڵەت. بێ گومان هەڵوێستی کەسێکی وا بەرامبەر بەبلیمەت و ڕاستگۆو زیرەک و نیشتمانپەروەر، لەخۆبردوویێکی وەکو حاجی لەکاری خراپە بەولاوە بەرامبەری هیچی دیکە نابێ.

حاجی سەری خۆی هەڵدەگرێ و ڕوو دەکاتە ولاتی ئاوارەیی؛ لەئەنجامدا لەئەستەموڵ دەنیشێتەوە، وەکو نالی لەو شارە گەورەیەدا گوم نابێ، لەکوردی دڵسۆزی هاوڕەگەزی خۆی دەگەڕێ، هەندێکیان دەدۆزێتەوە، دیارترینی ئەو کوردانە چەندانێک لەئەندامانی بنەماڵەی بەدرخان پاشا دەبن.

حاجی لە ئەستەموڵ وەکو جووتیارێکی دواکەوتووی نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەمی کوردستان ناکەوێتە ڕوو، هەروەها وەکو کۆلکە مەلاییکی مردووشۆر نابینرێ، بەڵکو وەک ڕۆشنبیرێکی شارەزاو هۆشیارو دڵ و دەروون پڕ لەهێزی پێشکەوتن و شۆڕشی خۆی دەنواند. لەبەر ئەوە کۆمەڵی تازە پێشکەوتوو لەچاو کۆمەڵە دواکەوتووەکەی خۆی زیاتر ڕێی بۆ خۆش دەکرد شتی تازە فێر ببێ. نزیکی ئەستەموڵ لەئەورووپا ڕێگای بۆ حاجی خۆش کرد بینینی بەرامبەر بە ئەورووپا فراوانتر بێ. ئۆتۆمبێل و شەمەندەفەری لەو ولاتەدا چاو پێ کەوت، لەنزیکەوە ڕۆژنامەو کۆوارەکانی ولاتی عوسمانی دەخوێندەوە.

بناغەی بوونی حاجی بەڕۆشنبیرو زانای هاوچەرخ و سیاسی و ستراتیجی و دانا لەکۆیەوە دەستی پێ کرد، لەکوردستانەوە ئەم بیرورا تازانەی لەلا دروست بوو بوون، بەلام لەولاتی عوسمانی لەم لایەنەوە گەلێ شتی تازە فێر

بوو. حاجی کە پشتی لەولاتی خۆی کرد تەنیا شاعیر نەبوو، هەڵگری بیرو باوەڕی نوێی دەردەی دوازدە عیلمەکەی ئایینی ئیسلام و زمانی عەرەبی بوو، کۆمەڵی تازە یاریدەی دا ئاسۆی بیروڕای مرۆڤایەتی و نەتەوایەتی زیاتر فراوان بێ، ڕۆژگارانی ماوەی ژیانی حاجی لەولاتی عوسمانی زۆر ئاشکرا نییە، ڕاستە ئێمە دەزانین پێوەندی بەبەدرخانییەکانەوە هەبوو، بەڵام لەو سەردەمەدا ئەندامانی بنەماڵەی بەدرخانییان، خۆیان دەستبەسەر بوون چاوی خەفیەو جاسووسی دەولەت بەدوایانەوە بوون، لەهەموو هەرێمەکانی کوردستانی گەورە بلاوبوو بوونەوە هەروەها لەئەستەموول و شارەکانی سووریاو قاهیرەی میسرو جێگەی دیکە دەبینران، زیاد لەسەر ئەمە لەمەڵبەندی خۆشیان جزیری بۆتان دەژیان، جا ئێمە ئەوە دەزانین زۆربەی ژیانی ئەو وڵاتەی حاجی لەگەڵ ئەواندا لەئەستەموول بوو، بەڵام ڕەنگە لەجێگای دیکەش لەگەڵیاندا ژیا بێ، جێی وەکو جزیری بۆتان.

سەرچاوەی هەرە گرنگ بۆ ڕوونکردنەوەی ژیانی حاجی شیعری خۆیەتی، چونکە تەنیا شیعری دڵداری نەوتووە، بەڵکو چۆتە ناو ناخی یانی کۆمەڵایەتی نەتەوەکەیەوە، بێ گومان ئەم جۆرە شیعرانە زانیاری زۆر بەدەستەوە دەدەن، لەبەر ئەوە پێویستە بایەخ بەم جۆرە بەرهەمەی شاعیر بدرێ. هەر چۆنێ بێ لەدوای تەمەنێکی درێژ زۆربەی بۆ خۆی نالەباری بوو، بۆ نەتەوەی بەختیاری بوو لەئەستەموول لەساڵی ١٨٩٧ کۆچی دوایی کرد. واباوە لەئەستەموول نێژراوە، بەڵام گۆڕی پیرۆزی دیار نییە. ڕۆژنامەی "کوردستان"ی قاهیرە لەژمارە سێیەمی (٢٠ی مایسی ١٨٩٨) بەهۆی تێپەڕبوونی ساڵێک بەسەر کۆچی دوایی حاجی هەواڵی مردنی بلاوکردبووەوە.

شیعری حاجی

حاجی لە نامەخانەی کوردیدا

لەڕۆژنامەی "کوردستان- ١٨٩٨"ەوە تارۆژی ئەمڕۆ ڕۆژنامەو گۆواری کوردی نییە شیعرو پێناسینی لەبابەت حاجییەوە بلاو نەکردبێتەوە. ئەوانەی لەسەریان نووسیوە گەلێ زۆرن. لەم ماوەیەدا ناوی ئەو کەسانە دەهێنێ، کە کتێبیان لەسەر داناوە یا وتارو باسی درێژیان لەسەر نووسیوە. لەوانە: ئیحسان فوئاد، ڕەشید فەندی، ڕەفیق حیلمی، عەبدولسەتار تاهیر شەریف، عەلائەدین سەجادی، سەردار حەمید میران، کەریم شارەزا، مەسعوود محەمەد، محەمەدی مەلا کەریم.

لەبابەت بلاوکردنەوەی دیوانی شیعری حاجی تائێستا ئەم چاپانە کەوتوونەتە ناوەوە:

١- کۆمەڵە شیعری حاجی قادری کۆیی، چاپ و بلاوکەرەوەی، عەبدولڕەحمان سەعید، بەغدا، ١٩٢٥.
٢- دیوانی حاجی قادری کۆیی، گردو کۆکەرەوەو بلاوکەرەوە، گیو موکریانی، هەولێر، ١٩٥٣.
٣- دیوانی حاجی قادری کۆیی، گردو کۆو پەخشکار، گیو موکریانی، هەولێر ١٩٦٩.
٤- دیوانی حاجی قادری کۆیی، لێکۆڵینەوەو لێکدانەوەی، سەردار حەمید میران و کەریم مستەفا شارەزا، بەغدا، ١٩٨٦.
٥- هەنگاوێکی تر بەرێگادا بەرەو ساغکردنەوەی دیوانی حاجی قادری کۆیی، محەمەدی مەلا کەریم، بەغدا، ١٩٨٩.

کێشی شیعری حاجی

شیعری حاجی هەمووی لەسەر کێشی بەحرەکانی عەرووز هۆنراونەتەوە. شاعیر بەهیچ جۆرێ بایەخی بەوە نەداوە کێشی زۆربەی شیعرەکانی هەبێ. لەشیعریدا ئەم کێشانە دەبینرێن: هەزەج، ڕەمەل، موزاریع، موجتەس، موتەقاریب، خەفیف، سەریع. لەو سێ کێشەی دوایی لەهەر یەکێکیان تەنیا شیعرێکی هەیە، ئەوانی دیکەش بەگشتی زۆربەی هەرە زۆریان لەسەر کێشی بەحری هەزەج و ڕەمەلن.

قافیەی شیعری حاجی

یەکێ لەخاسیەتە هەرە گرنگەکانی شیعری حاجی ئەوەیە یەکەمین شاعیرێکی کلاسیکیە شۆڕشێکی لەشیعری عەرووزی ئیسلامەوی (کوردستانی باکوور- جزیری، کوردستانی باشوور- نالی) نایەوە. ئەوەی ئاشکرایە لەو قوتابخانە کلاسیکییەدا غەزەل و قەسیدە دەبوو یەکێتی قافیەی تێدا بێ. لەنیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەمدا، واتە ئەوەی دوای نالی هەندێ شاعیر هەوڵیاندا

لەسنوورێکی تەسکدا غەزەل و قەسیدە لەسەر بنچینەی جووت قافیە (مەسنەوی) بنووسن، بەڵام حاجی گۆڕانێکی بنچینەیی تێدا کرد، بەوەی نزیکەی سێیەکی دیوانی شیعری بریتییە لەجووت قافیە (مەسنەوی). ئەوە ئاشکرایە لەپێشانا ئەم جۆرە قافیەیە تەنیا بۆ چیرۆکی شیعری بەکار دەهێنرا وەکو ئەحمەدی خانی لەم "مەم و زین"دا کردوویەتی، کەچی غەزەلەکانی هەموویان لەسەر بنچینەی یەکێتی قافیە دامەزراون. بەم جۆرە دەتوانین دیوانی حاجی لەڕووی قافیەوە بکەین بەدوو بەشەوە:

١- یەکێتی قافیە

ئەم جۆرە شیعرە ئاساییە وەکو هەموو شاعیرانی دیکە یەکێتی قافیەیان تێدایە، حاجی بەشێکی زۆر کەم لەدەنگەکانی ئەلفوبێی زمانی عەرەبی لەو شیعرانەدا بەکارهێناوە. دەنگەکان ئەمانەن: ا، ت، ر، س، ک، م، ن، و، هـ، ی، ێ.

٢- شیعری جووت قافیە (مەسنەوی)

بەشێکی زۆر لەبەرهەمی شیعری حاجی لەڕووی قافیەوە لەم بابەتەیە، هەر ئەمانەش دەبن بەڕەمزی نوێکردنەوەی شیعری حاجی، چونکە ناوەڕۆکی کۆمەڵایەتی و نیشتمانپەروەری و کوردایەتی و سیاسی زیاتر لەگەڵ ئەم جۆرە شیعرە دەگونجێن، ئەگەرچی حاجی شیعری یەکێتی قافیەشی بۆ مەبەستی ناوەڕۆکی سیاسی بەکارهێناوە.

نالی لەشیعری حاجیدا

دیوانی حاجی ناوی کۆمەڵێک لەشاعیرانی ناوچە جیاوازەکانی کوردستان و رۆژگارە کۆن و نوێکانی مێژووی کورد دەور دەکاتەوە. جگە لەوە درێژترین شیعری (بریتییە لە ٧٩ دێڕ) لەسەر شێوەی جووت قافیە دانراوە تایبەتییە بۆ یادی کۆمەڵێک لەشاعیرانی کورد لەو بەرهەمەیدا ناوی هێناون. لەم شیعرەو لەسەرانسەری دیوانیدا حاجی بایەخێکی تایبەتی بەنالی داوە، لەهەموویان زیاتر یادی دەکاتەوە، چونکە بەشاعیری هەرە گەورەی کوردی دەزانێ. لەشیعرێکیدا دەڵێ:

ئەو کە نۆشی شەرابەکی تاڵی
(نالی) لەو عەرسەدا بووە تاڵی
(نالی) ئوستادەکی گەلێ چا بوو
خدری ئابی حەیاتی مەعنا بوو

مەبەس لە "ئەو" مستەفا بەگی کوردییە لەدێڕی پێشتر باسی لێوە دەکا، واتە مستەفا، حاجی ئەوەندە گیرۆدەی نالییە بەسلێمان پێغەمبەری دەچوێنێ و بەخاوەن دیوان و فەرمانی دادەنێ، دیارە کەس ناتوانێ بێتە مەیدانی ئەوەوە حاجی نەبێ.

ئەستووری بیروڕای حاجی بەرامبەر بەنالی ئەوەیە کە دەڵێ:

سەد قوبەیی خەوەرنەق و سەددی سکەندەری
ناگاتە بەیتە کاوڵی (نالی) و مەتانەتی

بەلای حاجییەوە هیچ موعجیزەیێک ناگاتە شیعرە بەرزەکانی نالی. بەگشتی ئەمە تەنیا هەڵوێستی حاجی نییە بەرامبەر بەشاعیری گەورە، بەڵکو بیروڕای هەموو شاعیرو خوێندەوارو رۆشنبیرێکی کوردە لەدوای نالی ژیاون.

یادی شاعیرانی کورد

گیانی کوردایەتی هەمیشە حاجی هان داوە هۆگری سامانی نەتەوایەتی بێ، شانازی بەڕابردووی نەتەوەی خۆیەوە بکا. سەر بڵند بووە بەوەی گەلێ پیاوی ماقووڵ و سەرکردەی سوپایی و زانای هۆشیارو شاعیری بەرزی لێ هەڵکەوتووە، بەتایبەتی بایەخی بەشیعر داوە. لەوانەیە ناوی هەموو ئەو شاعیرانەی هێنا بێ، کە ناویانی بیستووە، یا چاوی پێ کەوتوون، یا شیعریانی خوێندۆتەوە. جگە لەوەی ڕەنگدانەوەی ئەم هەموو دیاردانە لەسەرانسەری شیعریدا دەبینرێن بەڵام درێژترین شیعری ناو دیوانی بۆ ئەم مەبەستە تەرخان کردووە.

سەرەتا بەم شیعرانە دەست پێ دەکا:

شەهسواری بەلاغەتی کوردان
یەککەتازی فەساحەتی بابان
مستەفایە تەخەللوسی (کوردی)
غەزەلی کوردە بەربوتی کوردی
ناوی ساحێبقرانی خاسی ئەوە
چونکە لەم عەرسە ئەسپی ئەو بەدەوە

لەهەندێ دێڕی دیکەی شیعرەکەدا دەڵێ:

دەشتی کەرکووک و کێوی هەورامان
شاعیری زۆرە بێ حەددو پایان
سادە هەر ناویان بکەم ئیملا

ئەم کتێبە بچووکە بەش ناکا
هەر لەشیرازەوە هەتا بابان
پاکی یەک نەزمە پێی دەڵێن گۆران
هەر لەمووسڵ هەتا حەددی بابان
بەیتیان کردووە وەکو جافان

بەم دێرانەش حاجی کۆتایی بەشیعرەکەی دێنێ:

کەچی ڕۆمی کە ئێمە دەیناسین
وا دەزانێ کە ئێمە نەسناسین
یانە ئێرانی یەک کە مەعلومە
دایکی موتعە باوکی مەرهوومە
ئەمە دەیکاتە کاسە دەینۆشێ
ئەو کەوای لێ دەکات و دەیپۆشێ

لەم شیعرە درێژەیدا حاجی یادی ئەم شاعیرانە دەکاتەوە: مستەفا بەگی کوردی، نالی، محەممەد فیکری، ڕەنجووری، ئەمین بەگی دزەیی، کەیفی، سالم، مەشوی (نازناوی مەحوی بووە)، شێخ ڕەزا، خەستە، وەفایی، مەلکەقۆر، حیماری، کیسە شکەل (ئەم سێیانەی دوایی لەشاعیرە جەربەزەکانی نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەم بوون لەکۆیە)ـ شێخ ئەحمەدی جزیری، ئەحمەدی خانی، فەقێ تەیران، شێخ خالیدی نەقشبەندی، عەبدولڕەحمان خالیسی، مەلا عەبدوڵڵای بێتووشی، مەولەوی، مەلا مستەفای بێسارانی، مەلا خدری ڕوودباری، میرزا یەعقوب، حەسەن، فەقێ ئۆمەر، ئەحمەد بەگی کۆماسی، میرزا محەممەدی دەربەند فەقرە، عەلی هەریری، عەلی بەردەشانی، ئەحمەدی کۆر.

حاجی کە ناوی سێ شاعیرە جەربەزەکەی هێناوە دەڵێ شیعریان جوانە، چونکە کوردن، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بەدناوو گەلێ وردن. ئەم جۆرە شاعیرانە لەناو میللەتانی دیکەش هەبوون، لەئەورووپاو لەناو عەرەبانیشدا سوعلووک و سەعالیک (صعلوک، صعالیک)یان پێ دەوتن.

ئەم شیعرەی حاجی دەچێتە ناو شیعری فێرکردن و پەروەردەیی (دیداکتی)، زمانی شیعری میللییانەیە، حاجی بایەخی بەکێش و قافیە نەداوە، ماکی جوانکاری تێیدا لاوازە، مەبەستی شاعیر بیروڕایە، چێژو خەیاڵ نییە.

نموونە کلاسیکییەکانی شیعری حاجی

لێرەدا باس لەحاجی دەکرێ وەکو نوێنەرێکی بلیمەتی قوتابخانەی شیعری کلاسیکی کوردستانی باشوور، دوور لەهەموو نوێکردنەوەو بەرپاکردنی شۆڕشێکی بیری و هونەری لەشیعری کۆنی کوردیدا. ئەوی راستی بێ ئەو بەشە شیعرەی لێرە باسی لێوە دەکرێ بۆتە هۆی ئەوەی بەشاعیری گەورە لەقەڵەم بدرێ، لەوە بترازێ لەشیعرەکانی دیکەیدا نیشتمانپەروەرو کوردپەروەرو زاناو داناو سیاسی گەورەو دڵسۆزێکی بێ هاوتای نەتەوەکەیەتی.

لەم بەشە شیعرەیدا حاجی لەمەرجەکانی شیعری لاسایی نەچۆتە دەرەوە، بەڵام ئەوە هەیە گۆڕانی بەسەردا هێناوەو پێشی خستووە لەڕووی داهێنانی هونەری و ئیستێتیکییەوە. بێ گومان شیعری لەم لایەنەوە کەمە، ئەویش لەبەر ئەوەیە لەنیوەی زیاتری بەرهەمی شیعری دەچێتە ناو تازەکەوە، کە لەدواییدا باسی لێوە دەکرێ. بەم پێیە ئەگەر شیعرە نوێکانی نەبوونایەو هەموو دیوانی لەسەر سیستیمی شیعری کلاسیکی لاسایی بڕۆیشتایە دیوانی بە قەوارە دەگەیشتە دیوانی شاعیرانی پێش خۆی.

• لەم ماوەیەدا باس لەناوەرۆکی شیعری کلاسیکی حاجی دەکرێ لەگەڵ هێنانەوەی بەڵگەو نموونە بۆ مەبەست و هونەرە شیعرییەکانی.

ئایینی- ئیلاهیات، موناجات

حاجی لەشیعری ئایینیدا نەعتی پێغەمبەری نییە، تاکە شیعرێکی موناجاتی هەیە:

ئەی بێ نەزیرو هەمتا هەر تۆی کە بەرقەراری
بێ دارو بێ دیاری بێنەدارو پایەداری
بۆ باغی مەردی باغی سەرمایەکەی خەزانی
بۆ مەزرەعەی فەقیران سەرمایەکەی بەهاری
تۆ پادشا نیشانی بۆ هەر سەوادی ئەعزەم
بێ سەدرو شانشینی بێ پەردە پەردەداری
خەللاقی بێ فتووری سوڵتانی بێ قسووری
ڕەززاقی مارو مووری ئاودێری دێمەکاری
فەیرۆزە تەختی گەردوون مەسنووعی نەقشی تۆیە
یاقووت و لەعلی ڕۆژە ئەستێرەکان دوراری
جێ و مەکانی تۆیە بێ جێ وو بێ مەکانی
لەیل و نەهاری تۆیە بێ لەیل و بێ نەهاری
هەر ئەمری تۆ مەدارە بۆ کاروباری عالەم

هەر چەندی بێ وەزیرو بێ سەدرو کاروباری
سەحرانەوەردی شەوقت خورشید و ماهی تابان
دووجارییەن شەوو ڕۆژ بێ مەحمەل و عەماری
مەعلوومە بۆچی (حاجی) مەدحت دەکا بەکوردی
تا کەس نەڵێ بەکوردی نەکراوە مەدحی باری

ئەم موناجاتەی حاجی لەشیعری ئایینی شاعیرانی پێش خۆی ناکا، ئەوان بەزۆری وێنە و ڕستەی داهێنراوی شاعیرانی پێش خۆیان دەخزێننە ناو شیعرەکانیانەوە، بەشی زۆریان کاری نالییان بەسەرەوەیە، کەمیان شیعری داهێنراوو ڕەسەنیان نووسیوە، یەکێکی وەکو حاجی نەبێ.

سەرەڕای تازەیی ئەم موناجاتە حاجی دەڵێ ئەم شیعرەی لەبەر ئەوە داناوە تا کەس نەڵێ بەکوردی ستایشی خودا نەکراوە. بێ گومان حاجی زۆر باش دەزانێ شاعیرانی پێش خۆی ستایشی خودایان کردووە، بەڵام کە ئەمە دەڵێ دەیەوێ سۆزو خۆشەویستی دەروونی بەرامبەر بەنەتەوەی کورد دەرببڕێ، بەلای ئەوەوە لەخودا گەورەتر نییە، لەبەر ئەوە نابێ بەزمانی کوردی ستایشی خودا نەکرابێ، ئەگینا نایەتە ڕیزی میللەتان.

وەسف و دڵداری

لەشیعرە دڵدارییەکانی حاجی ئەم شیعرە دەخەینە بەرچاو

لەسەر شەو ڕۆژی داناوە مەڵێن فێسی لەسەر ناوە
لەبەر با جامی یاقووتی بەمیشکی وشکی داداوە
لەدامێنی چیا بۆ خەرمەنی گوڵ خێوەتی خارا.
بەدوو ئەستووندەکەی زیوین تەنافی زولفی هەڵداوە
لەبەرقی ڕەنگی شەرواڵی حەیا دامێنی هەڵماڵی
لەتەقتەقەی دەنگی خلخاڵی لەگەردوون زوهرە داماوە
لەتەقتەقەی ناڵ و شەقەقەی پانی بەرزی ئاسمان لەرزی
تەق و تۆق کەوتە سەر ئەرزی دەڵێی مەحشەر هەڵستاوە
لەناوەی هەڵگەڕاوەی زولفی خاڵی ڕەش تەماشا کەن
بۆ تەیری دڵ بیسەعەینیهی دەڵێی ئەم دانە ئەو داوە
بەسەد خوونی جیگەر فێری نیازو ناز و عیشوەم کرد
کەچی ئێستاکە دەمکاتێ دەڵێ سا لاچۆ بەولاوە
لەتەسویری قەڵەم مووی کەوتە بەردەم نوقتەکی دانا
ئەوی کردە کەمەر ئەقاش ئەمی بۆ زاری داناوە

دەری تۆ کەعبە بوو (حاجی) تەوافی کردو ئەیزانی
چ قەوما کەعبە کە چ بوو مەسجیدولئەقسایە ڕووخاوە

حاجی ئەم غەزەلەی بۆ وەسفی ڕەوتی دلبەر داناوە. بزووتنەوەی ئەوەندە نەرم و نیانە لەسەمایێک دەکا هەڵبەزین و دابەزینێکی تەنک هەموو لەشی دلبەر دەلەرزێنێتەوە. لەملا کۆمەڵێک لەئەندامە جوانەکان و لەولا هەندێ لەوێنەی سروشت و لەولاتر بڕێک کەلوپەلی وەک فێس و شەرواڵ و پانی بەرز کۆدەکاتەوە و وەستایانە بەیەکترییانەوە دەلکێنێ و ئەم شیعرە نایابەی لێ دروست دەکا.

حاجی گیرۆدەو دڵبەندی شاری کۆیە بووە تا گەیشتۆتە پلەیێک لێی بووە بەهەوەس. کۆیە نیشتمانی بچووک و یەکەمی بوو. بەزۆر هەتڵە کراوەو سەری خۆی هەڵگرتووەو لێی دوور کەوتۆتەوە. لەدوورکەوتنەوە سۆزی بەتینتر بووە، ئەمە ڕەنگی لەدیوانی شیعری داوەتەوە، جگە لەمە شیعری تایبەتیشی بۆ وەسف و ستایشی کۆیە وتووە. لەیەکێ لەو شیعرانەدا سەرەتا بەم دێرانە دەست پێ دەکا:

لەمەیدانی بەهارا شارەکەی کۆ
قوبەی کیشمیری دا بەرشەق وەکو گۆ
لەمابەینی کەکۆن و هەیبەت سوڵتان
نسێی ئێوارەو سایەی سەبەینان

لەپاشان دەکەوێتە وەسفی سروشتی کۆیە:

نموونەی جەننەتە شێوی ڕەزانی
بەهاری شامە ئەییامی خەزانی
گوڵی حاجیلەکانی دەشتی هاموون
ئەکەی بیدەی بەنێرگسەجاری گەردوون
لەسەر کێوان گوڵووک و لالەیی سوور
یەدی بەیزایی مووسایە لەسەر توور
لەغونچەی ئەو دەمیدەی باغ و ڕاغی
دەڵێی گەردوونە هەڵگیرسا چراغی

ئەو جا لەڕەوشتی خەڵکی کۆیە دەدوێ:

ئەهالی ڕۆستەمن وەختی شەجاعەت
لەحاتەم زێترن وەختی سەخاوەت
کوڕی عیلمانە کچیان عەینی حووری
نەزەر بازن و لێکەن دوور بەدووری

بەنیسبەت عیسمەتی مێردی لەگەڵ ژن
ئەقالیمی ترن سەر سوری بێ بن
موسافیرپەروەرو یاری غەریبن
ئەوانن وا لەهەر عەیبێ بەری بن

ئینجا ستایشی خۆی دەکا:

وەتەن مەحبوبەیێکە حوجرە ئارای
نیشانەی دین و ئیمانە تەمەنای
لەئادەم بگرە تا دەورانی ئێستا
یەکێکە (حاجی) لەو خاکە هەڵستا
کە غەمخواری بکا بۆ میللەتی خۆی
لەبەینی گەورەکان و شێخی بێ پۆی
زەمانە تووشی دەردو غوربەتی کرد
غەمی کۆیێ پەرێشانی هەمووی کرد

ئەوجا باس لەئاغایەتی کۆیە دەکا:

دوو ئاغای ماوە وەک بیستوومە ئەخبار
ئەمین ئاغاو حەمەئاغەی ساحیبی کار
ئەمین و پشتیوانی قەسری میللەت
نیگەهبانی خەزینەی دین و دەوڵەت
لەدنیادا ئیلاهی هەر بمێنن
بنەی بێ ئیتیفاقی هەڵقەنێنن
لەقۆج پاشاوە تائێستا ئەمیرێک
لەکۆ پەیدا نەبوو یاخود وەزیرێک

بەم دێرانەش حاجی کۆتایی بەشیعرەکەی دێنێ:

بەشیرو خامە دەوڵەت پایەدارە
ئەمن خامەم هەیە شیر نادیارە
نە بەیداغی هەیە نە تەپڵ و کووسی
ئەمەندەی بێ کرا بێ چارەنووسی
وەزیفەی خۆم بەجێ هێنا تەمامی
بەشیرو دەوڵەتە میللەت نیزامی
ئەوا خۆی کردە مەهدی (حاجی) قادر
نە نادر شای هەیەو نە شاهی نادر

ئەم شیعرە یەکێکە لە بەرهەمە دیارەکانی حاجی، بەهێمنی و لەسەرخۆ وێنەی سروشتی ڕەنگینی کۆیە دەکێشێ و بەسەر خووی چاک و ڕەوشتی جوانی خەڵکی کۆیە هەڵدەڵێ. ئینجا ستایشی خۆی دەکا وەک شاعیرێکی گەورە. لەپاشان سەیر نییە حاجی ستایشی هەندێ کاربەدەست و ئاغاکانی کۆیە بکا لەو کاتەی بەگشتی بەڕێوەبەرو فەرمانڕەوایانی دەوڵەتی عوسمانی ڕەت دەکردەوە. لەهەموو چین و توێژی کۆمەڵاندا چاک و خراپ هەیە، لەبەر ئەوە پێویستە حاجی ستایشی ئەمین ئاغای حەویزی، حەمەغای غەفووری بکا. یەکەمیان شاعیری باش و خزمەتگوزاری چاک بوو، دووەمیان دڵسۆزو غەمخۆری خەڵکی بوو.

ئەوەی هەیە گرنگ ئەوەیە حاجی دەڵێ بەبێ شیرو قەڵەم دەوڵەت دانامەزرێ. ئێمەی کورد قەڵەممان هەیە، یەکێکیان بەدەست حاجییەوەیە، بەڵام شیرمان نییە. واتە توانای ئەوەمان نییە دەوڵەت دروست بکەین، تا ئێستاش ئەم توانایە لەلامانە پەیدا نەبووە، بۆیە بێ سەروبەر ماوینەتەوە.

دانایی و پەندو ئامۆژگاری و دژی دەروێشیزم

لەدیوانی حاجیدا گەلێ ئێسگەی دانایی و ژیری و دووربینی دەکەوێتە بەرچاو، حاجی وەکو کەسێکی دنیا دیدەو هۆشیار خۆی دەخاتە ڕوو، پەندو ئامۆژگارییەکانی لەمێشکێکی تەڕو پڕ لەزانستی و زانیاری هاتوونەتە دەرەوە.

لە شیعرێکیدا حاجی دەڵێ:

دەستگیریت لەعەمەل دا کە نەکا مورشیدی پیر
دەستی تۆی گرتووە پێی بەستووی مانەندی ئەسیر
ڕیشی وەک شیرە بەشیرت ئەوە جەللادی ئەجەل
قۆڵی مالیوەتەوە دەستی لەتۆ داوەتە شیر
لەو دەمی هاتە سەر شەکوە لەخزم و کەسی خۆم
ڕۆستەم و یووسفی گوڵ پیرەهەنم کەوتەوە بیر
مارو ماسێ دەبنە ئەژدەری سەحراو نەهەنگ
دەست و پای بێ سەروپای زالمە دەیکەن بەوەزیر
چوومە پارێزی کە موژگان و برۆم دی لەکەمین
تیری من بوو بەکەمان پشتی کەمانم بووە تیر
خەفییە نایەتە لای ئێمە لەتاریکی شەوا
ڕۆژی ڕووناکە دەترسێ لەعەوام و لەگزیر
(حاجی) وەک دڵ تۆ بەگریە بەشوێنی مەکەوە
ئاسکێکە بەبەزین و بەهەرا نایەتە گیر

لەم شیعرەدا حاجی کۆمەڵێک مانای کۆکردۆتەوە، سیفەتی گشتی و کەونییان (بوون، گەردوونیان) وەرگرتووە. لەناو ئەمانەدا هی وایان تێدایە خۆی دایهێناون و چوونەتە ناو پەندی پێشینان و قسەی نەستەقەوە. لەو وێنانەی کە حاجی دایهێناون: کە شاعیر نارەزایی لەخەڵکی دەبینێ بیر لەیووسف دەکاتەوە چۆن یەعقووب چاوڕوونی کراسەکەی بوو، بۆ ئەوەی ڕۆشنایی بگەڕێتەوە چاوی، یا مارو ماسی دەبنە ئەژدەهاو کەسانی خزمەتکارو نەفام دەبن بەوەزیر.

لە شیعرێکی دیکەیدا حاجی دەڵێ:

بووکی دنیا وەک دەڵێن وابێ حەیا و بێ فەڕ نەبوو
هێندە دامەن هەڵکراو و حیزو مالاَنگەڕ نەبوو
ڕێی نیشانی ئێمە دا ئەو ڕۆژە ئادەم دەرکرا
بۆیەکی ئەم عالەمە بێ شۆڕش و بێ شەڕ نەبوو
سۆفی بەم ڕەنگە کەوا گۆشتی براکانی دەخوا
حیکمەتە ڕیشی وەکو جاران درێژو پڕ نەبوو
نیسبەتی ئێمەو ئەوروپا قەترەیی دەریا نییە
بۆچ ئولولعەزمێک بەعەزمی بەعسەتی پێی تەڕ نەبوو
کێ گەری بێ کردبووی تووشی بەڵای خۆتم بکەی
لەو دەمە باسی عەزاب و دۆزەخ و کەوسەر نەبوو
ئەی مەهی دوو هەفتە تا شەمس و قەمەر تۆیان نەدی
دانەگیرسان ئەو میسالی ئاگر ئەمیان گڕ نەبوو
بەم هەموو تەجریدە وا (حاجی) دڵی خۆشی نەدی
تا لە ئەتوارو قسەی ئەم دەورە کوێرو کەڕ نەبوو

زاراوەی "بووکی دنیا"، "دایکی دنیا"، "پیرێژنی سیحربازی دایکی دنیا" سەرچاوەیێکی ئەفسانەیی فەلسەفەی کۆن بووە بۆ داهێنانی شاعیرانی ڕۆژگارە کلاسیکییەکان. لەم شیعرەدا حاجی وەکو شاعیرانی دیکە هەموو مەینەتییەک دەگەڕێنێتەوە بۆ ئەو داوێن پیس و قەحبەو مالاَنگەڕەی دایکی دنیای پێ دەڵێن و هەر ئەوە هۆی غەوغاو کارەساتی ناو کۆمەڵی ئادەمیزاد: سۆفی گۆشتی براکانی دەخوا، کەس بەکەس نییە. حاجی قەت خۆشی بەخۆیەوە نەدیوە، بەدبەختی گەیشتبووە پلەیێک ئەوپەڕی ئاواتی ئەوە بوو کوێرو کەڕ بێ بۆ ئەوەی چاوی بەخراپە نەکەوێ و قسەی خراپ نەبیستێ.

داشۆرین

شیعری داشۆرین بەتایبەتی لەدژی دەرویشیزم لەدیوانی حاجیدا زۆرە. لێرەدا تەنیا شیعرێک بۆ بەڵگەی شیعرە کلاسیکییەکانی دەخرێتە ڕوو ئەگینا شیعری داشۆرینی بەگشتی لەشیعرە جووت قافیە میللییەکانیدا کۆبوونەتەوە.

مەتنی کوتوبی ئەم دووە با شەرحی کرا بێ
ئیشکالی ڕومووزی مەسەلەی قازیی مابێ
قازی هەرو سینەت سوێەری تیری قەزا بێ
وەک دینی ڕەوافیز بەدەنت بێ سەروپا بێ
خۆت حاکمی ئەم مەسئەلەیە کەی دەبێ وابێ
پیری وەکو تۆ ماهی هەبێ و ماکەری گا بێ
بێ مروەتی بەم مروەتە قەت مروەتی نابێ
سەد دەفعە کەریش هەر وەکو تۆ مروەتی گا بێ
(حاجی) دەڵێ ئەم میسرەعە تەئریخییە قازی
ئینسافی نییە عاری چییە مروەتی گا بێ

حاجی لەم پارچە شیعرەدا لەهەڵبژاردنی کێش و قافیە لاسایی "مەستوورە"کەی نالی کردۆتەوە. کێشی بەحری هەزەجی (٨) جار ئەخرەبی مەکفووفی مەحزووفی (مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن)ی بەکارهێناوە. قافیەی دەتوانرێ بەدوو جۆر لێک بدرێتەوە، یەکەمیان (ا بێ)یە، بەڵام ئەگەر حسێبی پاش قافیەی لەگەڵدا بکرێت، دەبێ بوترێت قافیە (ا)، پاش قافیە (بێ)یە. هەروەها نیوەی دێری یەکەم و دووەمی هەموو دێرە شیعرەکان لەسەر یەک قافیە ڕۆیشتوون. لەهەموو شتێکدا ئەم پارچە شیعرەی حاجی و دێری شیعرەکە، کە نازناوی حاجی تێدا هاتووە قافیەی لەگەڵ ئەوانی دیکە یەکتری ناگرنەوە. هەرچی مەسەلەی ناوەڕۆکیشە شیعری هەردووکیان مێبازی و جووتبوونی ژن و پیاویان تێدا هەیە. بێ گومان حاجی کە ئەم شیعرەی وتووە ئاگاداری شیعرەکەی نالی بووە لەبابەت وەسفی شتەکەی مەستوورەوە.

ئەم شیعرەی حاجی بەسەرهاتێک دەگێڕێتەوە نوێشکی بەم جۆرەیە: ژنێک ناوی مروت بووە، لەمێردی زیز بووەو چۆتە ماڵی قازی و شکایەتی لێ کردووە. قازی کە چاوی بەژنەکە کەوتووە گرفتاری بووەو وازی لێ نەهێناوە تا سواری بووە. ئەم ڕووداوە بۆتە هۆی وروژاندنی حاجی بۆ ئەوەی بەم شیعرە داشۆرین و کراوەیە (ئیرۆتیکییە) لەدژی

قازی بهۆنێتەوە.

سەرچاوە لەناودوویە ئەوە دەگێڕێتەوە بەسەرهاتەکە لەنیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەم لەسابلاغ (مەهاباد) ڕوویداوەو مەسەلەکە پێوەندی بەقازی ئەو سەردەمەی شارەوە هەیە. ئەگەر ئەم قسەیە ڕاست بێ یا درۆ هیچ لەمەسەلەکە ناگۆڕێ، گرنگ ئەوەیە حاجی باس لەواقیعێکی کۆمەڵایەتی ددکا لەهەموو دەورو ڕۆژگارێکدا باو بووە. کاربەدەست بۆ بەرژەوەندی و چاکەی خۆی و زیان و خراپەی خەڵکی هەموو کارێکی نابەجێی کردووە. مەبەستی حاجی لەم کێشەیەدا خراپەی کاربەدەستانی میری عوسمانی و قاجاری ئێران بووە. بێ گومان قازیش مووچەخۆرو فەرمانبەرێکی گەورەی ئەو وڵاتە بووە.

چوارینەکانی حاجی

حاجی ژمارەیێکی کەمی لەچوارین هەیە، ناوەڕۆکیان بەگشتی خەریکی کێشەی کۆمەڵایەتی و قسەی بەتوێکڵ و وەرامدانەوەی پرسیاری دانایانەو هەندێ شتی دیکە.

حاجی لەچوارینێکیدا دەڵێ:

نەقدی عومرم بەغەزەل دا و دوکانم دانا
هیچ کەسێ نەیکڕی ترسام لە ڕزین و لە خوران
بێ بەها دامە ئەم و ئەو وەکو کوردێک کە ڕژا
ڕۆنی ئەو وەقتە دەڵێ کردمە خێری کوڕەکان

لەم شیعرەدا حاجی وەسفێکی جوانی چارەنووسی بەرهەمی شیعری خۆی دەکاو دەڵێ: شیعرم دانا، کەچی خوێنەری نەبوو، لەوە ترسام بفەوتێ بەخۆڕایی دامە ئەم و ئەو. ئەو کاتە وەکو ئەو کوردەم بەسەر هات ئەگەر ڕۆنەکەی برژێ دەڵێ کردمە خێری کوڕەکانم. حاجی ژیرانە بۆ ئەنجامی بەرهەمی شیعری خۆی چووە.

لەشیعرێکی دیکەیدا حاجی دەڵێ:

شەوکەتی جووتەی سمێڵت تاکە مانەندی کەمە
تەرکەشی تیری تەڵاوو شیری دەستی ڕۆستەمە
ڕووی لە تەختی ڕوومەتت هێناوە بۆ شانت دەڵێی
ماری سەرشانی زوحاک و دوژمنی تەختی جەمە

حاجی ئەم شیعرەی بۆ وەسفی سمێڵی کابرایێکی خەڵکی تەقتەق داناوە. سمێڵەکە ئەوەندە جوانە بێ وێنەیە، وەکو شیرێکە لەدەستی ڕۆستەمی زاڵدا بێ، ئەوەندە درێژە لەڕوومەتی تێپەڕیوە بۆ سەر شان و ملی وەکو مارەکەی زوحاکە. وێنەی هونەری تازە لەم لێکچواندنەی ئەم دێرە شیعرە دەبینرێ، هۆی ئەمە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوە وەسفی ئەندامی پیاو ئەوەندە بایەخی پێ نەدراوە وەکو ئەوەی ژن، تاقیکردنەوە لەگەڵ ژندا زۆرە.

حاجی لەچوارینێکی دیکەیدا دەڵێ:

سمتی دەلەرێتەوە دەڵێی دووگی مەڕە
گردو سپی و لووسە وەکو تووری تەڕە
ماڵێکە ئەگەر بدا بەنەقدی دڵ و جان
خۆشت لەسەری نەبێ جەهەننەم بکڕە

لەشیعری پێشوو حاجی لەگەڵ سمێڵدا بوو، لەم شیعرەدا خەریکی سمتە، دەڵێ گردو سپی و لووسە، ئەوەندە جوانە ئەگەر بەدڵ گیان بیفرۆشی و خۆشیت پێی نەیێ دۆزەخ بکڕە، واتە دۆزەخ شایانی تۆیە.

لەچوارینێکی دیکەیدا حاجی دەڵێ:

چوومە جەرگەی ئەهلی دڵ جەرگێکی بێ داغم نەدی
ناڵەیی بولبول لەباغا بێ قڕەی زاغم نەدی
عالەمێکم دی نەخۆش و یەک کەسی ساغم نەدی
دوور لەمەردانی خودا غەیری قوڕومساغم نەدی

لەم شیعرەدا حاجی دادپەروەری دەخوازێ، شکات لەناهەمواری دەکاو دەڵێ، هەموو شتێک دژی هەیە، دڵدار نییە جگەری داغ نەبوو بێ، دەنگی بولبولی ناو باغ نییە، قیڕەی قەڵەڕەشکە بەرامبەری نەبێ. هەموو دنیا نەخۆشەو ساغێکی تێدا نەماوە، جگە لە قوڕومساغ کەسی دیکەی تێدا نەماوە.

تاکەکانی حاجی

دیوانی حاجی کۆمەڵێک تاک دەور دەکاتەوە لەیەکێکیاندا دەڵێ:

شێخ غەفوور بیستوومە چاچیم پێ دەڵێ
چاکە من نابم بەنوقتەی لابەلا

ئەم شیعرە وەرامی وتەیێکی شێخ غەفووری تاڵەبانییە گۆیا بەپێی گەمەیێکی ڕەوانبێژی، کە "قەلب و تەسحیف"ی پێ دەڵێن بۆ گاڵتە ناوی "حاجی" کردووە بە

"چاچی". ئەم وشەیە بەفارسی "کەمان"ە (کەمانی ئامێری مۆسیقا)، لێرەدا بەئاسانی دەنگی "ک" دەکرێ بە "گ" واتە "کمان" دەبێ بە "گمان"، ئەم وشەیە بەعەرەبی دەبی بە "شک". ئەگەر نوختەکانی وشەکە لابیرێن دەبێتە "سک" بەمانای "سەگ". بەم جۆرە شێخ غەفوور بەحاجی وتووە "سەگ". ئەویش لەوەرامدا ئەم تاکەی بۆ نووسیوەو نەیهێشتووە قسەی سەر بکەوێ.

حاجی لەشیعرەکەدا کە دەڵێ (نوقتەی لابەلا" مەبەستی ئەوەیە نوختەی دەنگی "غ" دەخزێ بۆ سەر دەنگی "ف"ی وشەی "غەفوور" جێ سروشتی خۆی و وشەکە دەبێ بە "عقور"، ئەم وشەیە بەمانای سەگی هار هاتووە. بەم جۆرە حاجی تۆڵەی خۆی لەشێخ غەفوور دەکاتەوە، ئەو "سەگ"ی پێ وتووە، بەڵام ئەم ئەوی کردووە بەسەگی هار.

لەتاکێکی دیکەیدا حاجی دەڵێ:

جورمی من داوێنی عەفوی گەر نەپۆشی ڕۆژی حەشر
عەبرەتی من کافیە بۆ ئەهلی مەحشەر سەربەسەر

ئەم شیعرە قسەیێکی ژیرانەیە، حاجی دەڵێ تاوانی من لەڕۆژی مەحشەردا ئەگەر شایانی لێبوردن نەبێ، ئەوەی بەسەر مندا هاتووە ئەوەندە زۆرە، شایانی ئەوەیە گوناهی هەموو خەڵکی ڕۆژی حەشر بشواتەوە.

شاعیر لەسەر ئەم قسە ژیرو دانایانەی دەڕواو دەڵێ:

چاوەکەم تۆش پیر دەبی ڕیشت دەبێتە گوزەوی
وەک بفەرمووی من فلانم پێت دەڵێن تۆ خوا هەوی!

لەم شیعرەدا حاجی دەیەوێ بڵێ هەموو کەسێک پیر دەبێ، هەزار جار بڵێ من فلانە کەسم بۆ ئەوەی بەرگری لەجوانیء لاوەتی بکا، بۆ گاڵتەو قەشمەری خەڵکی پێی دەڵێن تۆخوا ئەو کەسەی!

حاجی بەقسەیێکی جوان پێوەندیی نێوان خۆی و دلبەری دیاری دەکاو دەڵێ:

گەر نەچم لێم زویر دەبێ وەقتێ دەچم مەنعم دەکا
سەیری کە بێ مروەتە چیم لێ دەکاو چیم پێ دەکا

لەم شیعرەدا حاجی دەڵێ ئەگەر نەچم بۆ لای دلبەر لێم زویر دەبێ، کە دەچم بۆ لای دەرمەدکا، سەیری کە بێ مروەتە چیم لێ دەکاو چیم پێ دەکا.

گەشتێک بەناو شیعرە میللی و نوێگەرییەکانی حاجی
حاجی ڕۆشنبیرو زاناو سیاسی و شۆڕشگێڕ

حاجی بەیەکێ لەگەورەترین شاعیری قوتابخانەی کوردستانی باشوور دەژمێردرێ لەسەردەمی ئەوەی دووەمیدا. شاعیر وەک نوێنەرێکی ڕاستەقینەی ئەو قوتابخانە شیعرییە هەموو مەرج و ڕێبازەکانی ئەم بزووتنەوەیەی پاراست، بەتایبەتی لەڕووی بەکارهێنانی وشەو وێنە ڕەوانبێژییەکان و قاڵبە دروستکراوەکان لەتەعبیرو ڕستەی شیعری کلاسیکی، تا گەیشتە ئەو پلە شیعرییەی ماناکانی بگەیەنێتە گێتیێکی داخراوو تا ئێستاش ئێمە نەتوانین بچینە ناخی ئەو مەبەستانەی حاجی ویستوویەتی بیانخاتە ڕوو. واتە لەم لایەنەوە حاجی شاعیرێکی قورسی داخراوە، بۆ چینی خوێندەواری بەرزی نووسیوە، هەموو سیماو ئەدگارەکانی شیعری کلاسیکی کوردستانی باشووری پاراستووەو پەرەی پێ سەندووەو شۆڕشێکی هونەری ئیستێتیکی لەناو بزووتنەوەکەدا کردووە. بەمە بووە بەیەکێ لەشاعیرە گەورەکانی قۆناغی کلاسیکی.

لەقۆناغێکی دیکەیدا بایەخ و هەوەسێکی تری ژیانی خوێندەواری حاجی بیرکردنەوە بوو لەچارەنووس و دوارۆژی میللەتەکەی خۆی، لەو سەردەمەدا کورد یەکێک بوو لەمیللەتە دواکەوتووەکانی هەردوو دەوڵەتی قاجاری عەجەم و عوسمانی تورک، بەتایبەتی لەڕووی ئابوورییەوە بەوەی لەژێر دەستی دوو دەوڵەتی بێگانە بوو، بەلای حاجییەوە کورد ڕزگاری لەم دواکەوتنەدا نەدەبوو بەدامەزراندنی دەوڵەتێکی نەتەوەیی سەربەخۆ نەبێ. شاعیر بیروباوەڕی ئایینی ئیسلامی و تەنویری لەلا دروست بوو، کە هێشتا لەمەڵبەندی خۆی بوو لە کوردستان، ئەمە لەهەندێ لەشیعرەکانیدا ڕەنگی داوەتەوە، ئاسۆی بیری لەو کاتەدا فراوانتر بوو کە وڵاتی خۆی بەجێهێشت و ڕووی کردە ئەستەمووڵ. بێگومان هۆی کۆچکردنی حاجی ئەوە بوو بیروباوەڕە تەنویرییەکانی لەگەڵ چاکەو بەرژەوەندی کاربەدەستانی مەڵبەندی خۆی ڕێک نەدەکەوت. دیارە ئەو دەسەڵاتە لەئەنجامی بیروڕای ئایینی و دەروێشی و بەرژەوەندی کەسایەتی پەیدا بوو بوو و لەگەڵ دروشمەکانی "ئازادی و دادو یەکسانی" ناکۆک بوو.

ئاسۆی بیری حاجی لەوڵاتی عوسمانی فراوانتر بوو،

بەهۆی بەدرخانییەکانەوە زیاتر لەکۆمەڵی رۆشنبیری و خوێندەواری و خەباتی سیاسی و کاری نهێنی لەپێناوی شۆڕشی چەکدار نزیک بووەوە. تاقیکردنەوەی لەکۆمەڵی عوسمانی و لەرێگای ئەویشەوە لەئەورووپا وەریگرتووە. لەم رووەوە حاجی دەبوو ببێ بەنووسەرو رۆشنبیرو زانایێک بیروباوەڕەکانی بە وتار بلاوبکاتەوە. کەچی لەکۆمەڵی کوردەواری ئەو سەردەمەدا هێشتا پەخشانی سیاسی پەیدا نەبوو و رۆژنامەگەری نەکەوتبووە ناوەوە. حاجی ناچار بوو رێگایێکی تر بگرێتە بەر لەگەڵ رەوشتی کۆمەڵی ئەو سەردەمە رێک بکەوێ، ئەویش دەربڕینی بیروڕاکانی بوو بەشیعر، شیعرێک لەهەموو روویێکەوە بەپێچەوانەی شیعری کلاسیکی بێ: وشەو تەعبیری ئاسانی خۆماڵی، کێش و قافیەی عەرووزی ئەوەی لەکێشە سووکەکانەو لەکێشی سیلابی میللییەوە نزیکە. بەم جۆرە حاجی بوو بەشاعیرێکی میللی و شەعبی و یەکێک لەدروستکەرانی شیعری پەروەردەیی و فێرکردن (دیداکتیکی). بێگومان ئەم بابەتە شیعرە نرخی ئیستێتیکی کەمترەو زیاتر بایەخ بەناوەڕۆک دەدا، ناوەڕۆکەکەش لێکدانەوەو بۆچوونی سیاسی قووڵە، بەلام ئەو بەزمانێکی سادەو ئاسان دەریدەبڕێ.

حاجی دەورێکی بالای هەبوو لەهێنانی بیروڕای تەنویری و شۆڕشگێڕی بۆ ناو کۆمەڵی کوردەواری، هەروەها هۆیێکی گرنگ بوو بۆ بەردەوامی بزووتنەوەی شیعری پەروەردەیی و تەنویری لەباشووری کوردستان.

حاجی لەدەرگایێکی بلندو فراوانەوە چووە ناو مێژووی رۆشنبیری نەتەوەی کوردەوە، وەکو شاعیرێکی پایە بەرز، سیاسیێکی ژیر، نەتەوە پەرستێکی دلسۆز، داناو زانایێکی ئاسۆ گەش و فراوان. شانازییە بۆ کولتووری کوردو سەرچاوەییێکی گرنگە بۆ لێکۆلینەوە لەمێژوو و رۆشنبیری و ئەدەبی کوردی. تا ئیستاش لەگێتی حاجی مەیدانێکی فراوان و سەرچاوەیێکی لەبن نەهاتووە، لەبەر ئەوەیە حاجی بەلگەیێکی گرنگە لەبوونی نەتەوایەتی کورد.

بەیتەکانی حاجی

بەزۆری مەقامی حاجی لەناو دلی میللەتی کورددا لەبەر ئەو بەشە شیعرەیەتی، کە جووت قافیە (مەسنەوی)ی پێ دەوترێ حاجی لەم شیعرانەدا وەکو پسپۆرێکی زانستی کۆمەلایەتی و زانایێکی ستراتیجی و رۆشنبیرێکی نوێخوازو نیشتمانپەروەرێکی دلسۆز دەکەوێتە بەرچاو. ئەگەرنا حسێبی "شیعرایەتی" بێ، ئەم بەشە بەرهەمەی حاجی ناچێتە ناو شیعری داهێنراوەوە، ئەگەر پەخشان لەناو کوردەواریدا لەناوەوە بووایە ئەم شیعرانە دەبوون بەوتار. لەبەر ئەوە حاجی لەناو شاعیرانی کورد یەکجار گەورەیە، چونکە لەشیعرە کلاسیکییەکانیدا شەرەفی شاعیرییەتی دەست خستووە، ئیتر ئەو تازەگەرییەکەی پێویستی کورد بووە، کردوویەتی بەشاعیرێک لووتی گەیشتۆتە کاکێشانی گەردوون.

ئەو بەلگانەی لەم ماوەیە دەخرێنە روو لەگەل بەلگەی "لیریکەکانی حاجی" زۆربەی هەرە زۆریان شیعری جووت قافیەن، بەلام شیعری یەکێتی قافیەشیان تێدایە، ئەمانە لەرووی وشەو لێکسیکۆن و تەعبیرەوە زۆر لەشیعری میللی و نوێگەرییەکانەوە نزیک دەبنەوە.

خاکی جزیرو بۆتان

ئەمە ناوی شیعرێکی بەناوبانگی حاجییە، بەم دێرانە دەست پێ دەکا:

خاکی جزیرو بۆتان یەعنی ولاتی کوردان
سەد حەیف و سەد مخابن دەیکەن بەئەرمەنستان
وا رێگاتان دەبەسرێ عێلاتی جاف و بلباس
گەر مردوون لەگەرمیان مەمنووعە بچنە کوێستان
کامی کچ و هەتیوی شیرین بێ رایدەکێشن
هاوار دەبەنە بەر کێ پەشمە دەخیل و ئامان
مەسجید دەبێتە دێر ناقووسیان مونەززین
مەتران دەبێتە قازی موفتی دەبێتە رەهبان
هیچ غیرەتێک نەماوە سەد جار قەسەم بەقورئان
پەیدا بێ ئەرمەنستان نامێنێ یەک لەکوردان
سەرتان لەقوڕ هەلێنن ئەحوالمان ببینن
چۆنین لەدەستی زولمی بێ دینی دوور لەئیمان

بیروباوەڕی ئەم شیعرە واقیعییانەیە، بۆچوونێکی ژیرانەیەو راستی تێدایە، لەرووی سیاسییەوە نابێتە سەرچاوە بۆ دانانی شیعر. بەلکو بۆ وتاری سیاسی دەست دەدا. لەو رۆژگارەدا ئەمپریالیستی ئینگلیزی و فەرەنسی و

ڕووسی هەندێ پڕۆژەی سیاسییان بەدەستەوە بوو لەچاکەی کورد نەبوو. ڕووسیا هەوڵی دەدا بەناوی ئایینەوە دەوڵەت بۆ ئەرمەن دروست بکا، ئەمە لەبەرژەوەندو چاکەی میللەتی کورد نەبوو. حاجی لەسەر ئەو باوەڕە بوو ئەگەر ئەم پڕۆژانە سەریان بگرتایە جارێکی دیکەش کوردستان دابەش دەکرایەوە، واتە بۆ جاری دووەم، دیارە جاری یەکەم لەئەنجامی جەنگی چاڵدێران (١٥١٤) بوو. ڕۆژگاریش لەدواییدا گەلێ لە بۆچوونە ڕاستییەکانی حاجی خستەڕوو.

شاعیر لەسەر شیعرەکەی دەڕواو دەڵێ:

هەرچی وەکو بەیانم بۆ کردوون بەتەحقیق
پەیدا دەبن سەگانە کام قوڕ بکەین بەسەرمان
لەم بەینە ئیتتیفاقێ پەیدا بکەن بەمەردی
فەرقی نەبێ شوان و جووتیارو میرو گاوان
گەر هیچ نەبێ بەئۆین تابیع بەدەوڵەتێ بن
بێگانە چاکە دوژمن نەک دوژمنی لە خۆتان
ڕۆمی وەکو بەنی موون کەس پشتیان پێ نەبەستێ
کەوتوونە داوی خۆیان سەرگەشتە ماون و حەیران
کوا والیی سەنەندوج بەگزادەیی ڕەواندوز
کوا حاکمانی بابان میری جزیرو بۆتان
کوا ئەو دەمەی کەکوردان ئازادو سەربەخۆ بوون
سوڵتانی مولک و میللەت ساحیبی جەیش و عیرفان
جۆشێک بدەن وەکو هەنگ تەکبیر بکەن بەبێ دەنگ
ئەسبابی شەڕ پەیدا کەن تۆپ و تفەنگ و هاوان
پاڕانەوە تەوەککول لەم عەسرە پارە ناکا
تیرە دوعایی جەوشەن پەیکانە حیرزی مەیدان

حاجی دەڵێ ئەگەر پیلانەکانیان سەر بگرێ ئەو بێگانە سەگانە پەیدا دەبن. لەبەر ئەوە پێویستە کورد گەورەو بچووکیان یەک بگرن. ئەگەر نەیانتوانی خۆیان ڕزگار بکەن با بچنە ژێر سایەی دەوڵەتێکی گەورەوە. ئەمە ئاوڕدانەوەیێکی سیاسی ستراتیجییە، پێویستە باوەڕ بەتورک نەکرێ، ئەوان لاوازو بێ هێزن، لەبەر ئەوە کورد ئەگەر ئاگادار بێ و خۆی کۆ بکاتەوە سەر دەکەوێ. لەپاشان حاجی کورد هان دەداو پێیان دەڵێ پێویستە لاسایی والییانی سنە (ئەردەلان) و بەگزادانی ڕواندز (سۆران) و فەرمانڕەوایانی بابان و میرانی جزیرو بۆتان بکەنەوە، بنوارنە ڕابردووی خۆیان ئینجا بەنهێنی پیلان دابنێن و چەک و سیلاح پەیدا بکەن و هێرش ببەن.

حاجی دەزانێ کورد بەگوێی ناکەن:

هەر شێخێ کەوتە شوێنی یەک دوو کەسی ڕەش و ڕووت
خەڵکی بەموور دەزانێ خۆی حەزرەتی سلێمان
یەکتان نەچوونە گەردش وا تێ دەگەن لەدنیا
هەر پادشاهی ڕۆمەو شاهی عەجەم لە تاران

لەم دێڕانەدا حاجی دەڵێ شێخی تەریقەتی دەروێشی کەوتوونەتە ڕاوو ڕووت و چەوساندنەوە، خەڵکی بەقسەیان دەکەن و دوور بین نین وا دەزانن دەسەڵاتی ڕۆم و عەجەم هەموو شتێکە.

ئینجا باس لەکردەوە باشەکانی بێگانان دەکا بۆ خۆیان و کۆتایی بەبەیتەکەی دێنێ:

بنوارە سەعی و غیرەت ئێستا لەدەوڵەتی ڕۆم
خۆیان خەزینەدارن خۆیان تەبیب و سوڵتان
هەر دوێنێ ئەهلی سوودان هەستانە پێ وەکو شێر
ئێستێکە موستەقیللن مەحسوودی کوللی ئەدیان
بولغارو سیرب و یۆنان هەم ئەرمەن و قەرەباغ
هەر پێنجیان بەتەعداد نابن بەقەددی بابان
هەر ئێکە موستەقیللن کوللێکی دەوڵەتێکن
ساحیبی جەیش و ڕایەت ئەرکانی حەرب و مەیدان
هەم حەقیقیانە ئەرمەن غیرەتکەشی یەکترن
وەک ئێمە نین لەگەڵ یەک دەعوا بکەن بەشیران
بۆ فەننی حەرب و سەنعەت بۆ زەبت و ڕەبتی میللەت
دەینێرنە ئەورووپا گەورەو بچووکی خۆیان
(حاجی) کەسێکە بێ کەس بۆ ئێوە قوڕ دەپێوێ
گوێی لێ دەگرن زەریفە ناگرن بەلا لەخۆتان

حاجی لەم دێڕانەدا دەڵێ بنوارنە سودان چۆن هەڵساوەو داوای مافی دەکا. بولغارو سیرب و یۆنان و ئەرمەن و قەرەباغ (بەشێکی لەیرگۆسلاڤیای کۆن) داوای مافیان دەکەن، ئەمانە هەموویان بەقەوارەی جوگرافی هێندەی وڵاتی بابان نابن. ئەم هەموو قسانەی حاجی بۆ هاندانی خەڵکی کوردە بۆ ئەوەی داوای مافی خۆیان بکەن. لەدوا دێڕدا دەڵێ: شین و شەپۆڕی حاجی بۆ ئێوەیە، ئەگەر بەقسەی دەکەن باشە، ئەگەرنا تووشی بەلا بن.

ئودەبا چاکە لێم نەبن دەرهەم

ئەمە بەیتێکی دیکەی حاجییە بەم دێڕانە دەست پێ دەکا:

ئودەبا چاکە لێم نەبن دەرهەم
لەم قسە و لەم حیکایەتەی دەیکەم
ئیددیعای هەر سەنایعێک ناکەن
تاکو نەیخوێنن ئیمتیحانی نەکەن
پێی دەڵێن حیلەبازو کەززابە
شێخ نەبی خاریجە لە ئەم بابە
خانەقاو شێخ و تەکیەکان یەکسەر
پێم بڵێن نەفعیان چییە ئاخر
غەیری تەعلیمی تەنبەڵی کردن
جەمعی ئەملاک و خەزنە کۆکردن

لەم شیعرەدا حاجی تکا لەئەدیبان دەکا لێی نەتۆرێن، ئینجا هێرش دەباتە سەر شێخ نەبی ماویلی دوژمنی حاجی، لەپاشان، قسە بەپەرستگای وەکو خانەقاو تەکیەی دەروێشان دەڵێ، بەلای حاجییەوە ئەمانە جێگای تەمەڵی و ڕووتاندنەوەی خەڵکی و سامان کۆکردنەوەیە.

ئینجا حاجی دەڵێ باوەڕیان پێ مەکەن:

دەخیلی شێخ و مێخ مەبن ئەبەدا
هیچ کەسێ ڕزقی هیچ کەسێ نادا
ئەی خەریکی ڕوموزو نازو نیاز
ئەورووپا فەننی گەیوەتە ئیعجاز
قوللە ئیفێلی لە ئەفلاکە
عەکسی ئەو گەردشی لەژێر خاکە

لەم دێرانەدا حاجی لەو باوەڕەدایە هانا بۆ شێخ و مێخ نەبردرێ، کەس نانی کەس نادا، ئێوە تەنیا خەریکی جەلجەلووت و پاڕانەوەن، ئەورووپا هونەری گەیشتۆتە پایەیێکی یەکجار بەرز، ئینجا ئاماژە بۆ بورجی ئیڤێل دەکا. ئەم ئاگادارییە هۆشیاری حاجی دەخاتە ڕوو بێ گومان هەواڵی ئەو بورجەی لەڕۆژنامەو گۆوارەکانی ئەستەموول یا ئەورووپا خوێندۆتەوە. ئەوەی پێویستە لێرەدا بوترێ ئەوەیە ئەندازیار گوستاف ئیفێل لەساڵی ١٨٨٧ دەستی بەبیناکردنی ئەو بورجە کردو لەساڵی ١٨٨٩ کۆتایی پێ هێنا. لێرەدا ئەو ڕاستییە دەردەکەوێ بینای بورجەکە لەسەرەتادا بووەو بەهۆی ڕۆژنامەو گۆواردکانی ئەستەموولەوە حاجی ئاگاداری هەواڵی بیناکردنەکە بووە، حاجی لەو ساڵەی دەست کراوە بەبینای بورجەکە کۆچی دوایی کردووە.

ئینجا حاجی دەکەوێتە ئامۆژگاری و داوا دەکا واز لەتەمەڵی بێنن و بەکارو کردەوە وڵات ئاوەدان بکەنەوە:

تەنبەڵی کاری حیزو بێ خێرە
دەستی ماندوو لەسەر زگی تێرە
ئەهلی جەننەت ئەشوان و گاوانە
ساحیبی فەنن و عیلم و عیرفانە
فائیدەی گەر بدایە زیکرو دوعا
دەبووە قاروون گەدای سەر ڕێگا
هەرچی بێ بەهرەیە لەکەسبی کەمال
دەبێتە دەروێش و مارگرو حەممال

تەمەڵی کارێکی بێ سوودە، هەر کەسێک ماندوو نەبێ برسی دەبێ. ئەوانەی دەچنە بەهەشت شوان و گاوان نین، بەڵکو زاناو خاوەن بەهرەن. ئەگەر پاڕانەوەو زیکر سوودی هەبووایە هەژاری سەر ڕێگا دەبوو بەقاروون، ئەوەی دوورە لەزانست و زانیاری دەبێتە ددروێش و مارگرو کۆڵهەڵگر.

ئەوجا حاجی بەتەوسەوە باس لەبێ توانایی کورد دەکاو دەڵێ:

کێ دەڵێ کوردەکان بێ ئیدراکن
بەسە ئەم نەقسە گوێ لە من ناکەن
لەقسەی ساغی من خەلەل دەگرن
واهیمەی شێخەکان لەدڵ دەگرن
ئەوی موحتاجی نان و پیوازە
یا هەتیوبازە یانە مێبازە
حەیفە بۆ مەردی ساحیبی تەمیز
هێندە باسی مەکانی پیسی و میز
عیشقبازی و هەوایی دەروێشی
میللەتی خستە فەقرو بێ ئیشی
ئەو کەسەی دەوڵەمەندەکی چاکە
٤ ڕۆمی یانی ناپاکە

حاجی لێرەدا کورد بەبێ هۆش لەقەڵەم دەدا، ئەگەر وانییە بۆ گوێی لێ ناگرن، قسەی باشی لەلایان خراپە. نادروستی شێخەکان وەردەگرن، ئەو چڵێسانەی لەخواردن دەگەڕێن سەرەڕای ئەمەش یا مێبازن و یا هەتیوبازن.

شاعیر گلەییەکانی بەم دێرانە کۆتایی پێ دێنێ:

قوڕی کام جێ بکەم بەسەر خۆدا
ئەمە لێم بوویتە عیللەتی سەودا

بەقسەی چاکە دەستیان دەگرم
تەرکی ناکەم بەلۆمە تا دەمرم

کە کەس گوێی لەحاجی نەگرتووە، ڕەشبینی گەیشتۆتە پلەیێک نازانێ قوڕی کوێ بەسەر خۆدا بکا. ئەو نەخۆشییە گیانییە شاعیری گەیاندۆتە قۆناغی شێتییەتی، لەگەڵ ئەوەشدا دەڵێ، من قسەی چاکیان هەر بۆ دەکەم تا دەمرم.

تاجی بیسمیللا

حاجی ئەم بەیتەی بۆ گێڕانەوەی پەندو ئامۆژگارییەکانی تەرخان کردووە، سەرەتا بەم جۆرە دەست پێ دەکا:

تاجی (بیسمیللاهی ڕڕەحمان ڕڕەحیم)
نامە سەر بۆ دەفعی شەیتانی ڕەجیم
ماجەرایێکم هەیە بێ بێش و کەم
هیچ دروٚی تێدا نییە با بۆت بکەم

حاجی وەک خۆی دەڵێ:" بەتەمایە بێ پێچ و پەناو درۆ قسەیێک هەیە دەیەوێ بیکاو" دەڵێ:

شکڵی تەکیەو خانەقاهی شێخەکان
واقیعا ڕەنگینە ئەمما بۆ ڕیان
لەم هەموو شێخ و موریدانەی ڕیا
فەردەکی ناچێتە مزگەوتی خودا
مەسجیدو میحراب و مینبەر بێ کەسە
هەر مەپرسە حاڵی چۆنە مەدرەسە

بەلای شاعیرەوە وێنەی تەکیەو خانەقا جوانە، بەڵام بۆ ڕیایی بەکاردێ، ئەوانەی لەوێن شێخ و موریدو سۆفی و دەرویش ناچنە مزگەوت و نوێژ ناکەن. مزگەوت و میحراب و مینبەر چۆڵە، حوجرەی خوێندن "مەدرەسەی مزگەوت" حاڵی پەرێشانە. لێرەدا حاجی لەدژایەتی نێوان شەریعەت و تەریقەت دەدوێ. بێ گومان شەریعەت لەدژی تەریقەتە، بەتایبەتی لایەنی پراکتیکی کە دەرویشیزمی پێ دەوترێ. لەسەرەتادا سۆفیزم شۆڕشێکی پێشکەوتنخواز بوو لەدژی شەریعەت، بەڵام لەدواییدا شەریعەت تەریقەتی داگیر کرد، هەردووکیان بوون بە یەک، کەچی لەڕاستیدا دژایەتییان تا پلەیێک ماوە، زۆرجار بەنهێنی و هەندێ جار بەئاشکرا ئەم دژایەتییە بەرچاو دەکەوێ، ئەوەکو تەنیا لەنێوان شەریعەت و تەریقەت، بەڵکو لەنێوان تەریقەتە جیاوازەکانی تەریقەتیش، بۆ بەڵگە نێوان قادری و نەقشبەندی. دەسەڵاتی عوسمانی ئەم هەموو گیروگرفتانەی بەکار دەهێنا بۆ چاکەی خۆی و بێ گومان بۆ خراپەی کوردیش دەکەوتەوە. حاجی بەوریایی ئاگاداری ئەم هەموو کێشەو بگرەو بەردانەی نێوان شەریعەت و تەریقەت بوو. لەپاشان حاجی باس لەو شوێنانە دەکا کەبزووتنەوەی سۆفیزمی بەرایییان لێ پەیدا بوو:

هیندو داغستان و قازان و قرم
خێوەو هیندو بوخاراو خوارزم
یەک بەیەک وەک ئێوە بوون و زێدەتر
سەر بەسەر بۆ باری کافر بوونە کەر
موعجیزەو کەشف و کەرامات و دوعا
بۆچی نەییوو فەخری عالەم مستەفا

حاجی لێرەدا باس لەمەڵبەندەکانی تەریقەت دەکان بێ گومان لەپێشانا کردەوەی ئەمانە باش بوو، لەدوایی بەهۆی دەرویشیزمەوە بوون بەکافر، واتە لەشەریعەت لایان دا، ئەمانە خەڵکیان بەدوعاو موعجیزەو کەشف و کەرامات هەڵدەخەڵەتاند، ئینجا حاجی دەڵێ پێغەمبەر باوەڕی بەمە نەبووەو ئەم کارانەی نەکردووە، لەبەر ئەوە ڕەت دەکرێتەوە.

لەپاشان شاعیر باس لەشیعری خۆی دەکا:

پەندی من خامی دەزانن خامەکان
شیرن و پوختەی دەزانن پوختەکان
تاکی دنیا مایە پوختەی هەر هەیە
لەم کەرو خامەی کە هەن باکم نییە
با بڵێن ئەم شێتە قەحپە مردووە
چەند وەرپەوە چەند ورێنەی کردووە
حەق تەعالا واقیفی ئەحواڵمە
(خالیسەن لیللایە) تەرقیمی ئەمە
بەیتەکان عەیبی مەکەن خوارو کەچن
مەقسەدم لەم پەندو باوە دەربچن

حاجی ئەوە دەزانی پیاوی ناتێگەیشتوو شیعری بەخاو لەقەڵەم دەدا، هی تێگەیشتوو بەپوختەی دەزانێ. دەڵێ، با ئەوان جنێوم پێ بدەن، من قسەی باشم کردووە. ئەگەر بەیتەکان لەڕووی هونەری و دارشتنی شێوازی شعرییەوە

کەموکورییان هەبێ، لەبەر ئەوەیە من بەساکاری قسەکانم کردووە بۆ ئەوەی هەموو خەڵکی کورد تێم بگەن.

حاجی بەم دێرانە کۆتایی بە بەیتەکەی دێنێ:

ماهی بێ میهرم لەدەرگا هاتە ژوور
ماتەم و شین و غەمی کردم بەسوور
کورت و کرمانجی کە گرتم بەرەزا
خستم و باقی وەکو بەیتی رەزا
چونکە زانیم ئیش کە کەوتە گفتوگۆ
بێ سەرو پێیە وەکو چەوگان و گۆ
ئاخیری نایێ وەکو رووبارو چۆم
یا شەرەجوێنی لەنێو خەرڕات و دۆم
چی پیاو بێ تێ دەگا رۆمی چییە
باسی رمبازی و سواری بۆ نییە
ئیتتیفاقی دلبەرێکی بێ کەدەر
حاجی ئەنواعی لیباسی کردە بەر
بێ جیهازو مارەیی دەیدا بەشوو
لەم هەموو کوردانە داخوازی نەبوو
عاقیبەت دەیخوازن ئەمما ئەو دەمی
پیر بووە نازێ کەڵ و کۆمە دەمی
ئەو زەمانی بوونە ئاردی نێو درک
پارەیێک ناکا دوو سەد جار بێتە رک

لەم دێرانەدا حاجی بەسەرهاتێکی غەرامی دەگێڕێتەوەو دەڵێ یاری بێ وەفای لێ هاتە ژوورەوە، ناخۆش بوو بەخۆشی، بەکورتی بێ پەردەو بێ پێچ و پەنا پاڵی خست و ئەوی دیکەی وەکو شێخ رەزا، واتە سواری بوو و کاری خۆی لەگەڵدا کرد. ئینجا ڕووداوێکی سیمبۆلی دروست دەکاو بەوەی دلبەرێکی جوان دەڕازێنێتەوە بەبێ جیهازو مارەیی بەشووی دەدا. لەناو ئەم هەموو کوردانە کەس نەیویست. ئەمە دەبێ بمێنێتەوەو لەپاشان بیخوازن، بەڵام ئەو کاتە پیر دەبێ و زاوزێ ناکاو ددان لەدەمیدا نامێنێ، ئەو دەمە پەشیمانی پوولێک ناکا. لەوانەیە ئەم وێنە شیعرییە هونەرییە ڕەمزی ئازادی بێ بۆ کورد. نە حاجی و نە خەڵکی ئەو ڕۆژگارە نەیگەیشتبوونێ، وەکو لەدوا دێری شیعرەکەدا هاتووە کورد هەموویان دوژمنی یەکترین، تائێستاش کورد لەبەر دووبەرەکی و سێ بەرەکی نەگەیشتوونەتە ئەو ئازادییە.

سەلامولڵا

لەم بەیتەیدا حاجی گلەیی لەکوردان دەکا، لەپاشان ئامۆژگارییان دەکا. بەم دێرانە دەست بەشیعرەکەی دەکا:

(سلام الله منی کل یوم)
لە ئەسحابانی ساحێب غیرەت و دین
لەبێ‌عاری هەموویان کەوتە یادم
رومووزی ئیتتیفاق و ئیتتیحادم
لەبەر دووری لەئەقران و لەئەمسال
لەکوردانم دەپرسی (زەربولئەمسال)
لەبۆ ئەم یەک دوو ئەشعاری رەش و ڕووت
هەتا پەیدا بوو ڕووحم گەییە سەر لووت

لەم دێرانەدا حاجی سڵاو لەکوردان دەکا، زانیارییان تاقی دەکاتەوە بۆ ئەوەی بزانێ چەند ئاگاداری نەتەوەی خۆیانن.

ئینجا دەڵێ:

ئەگەر وەک من خەبەردار بن لەدەوڵەت
لەحەیفان خۆ دەخنکێنن بەبێ پەت
چوار میلیۆنە کوردستان نفووسی
بەقسەی ئەهلی تەخمینی کە نووسی
هەموویان شێری بێشەن حاتەمی جوود
لەشەڕدا کێوی جوودی و بەحری مەمدوود
وەلێکین فائیدەی چی هەرج و مەرجن
لەدەعوادا لەگەڵ یەکتر بەمەرجن
لەگوێی گا نوستوون هەر چەندە شێرن
وەکو کەروێشکی چاو راماو کوێرن

لەم دێرانەدا حاجی لەسەر ئەو باوەڕەیە کورد ئەگەر ئاگاداری هەڵسوکەوتی دەوڵەت نەبێ پێویستە لەحەیفان خۆیان بخنکێنن، بابزانن ژمارەی کورد چوار میلیۆنە، ئەمانە بەهێزن وەکو شێری جەنگەڵستان، چاو تێرن وەکو حاتەمی تەی. لەشەڕو شۆڕدا بەرزن وەک شاخی جوودو گەورەن وەک زەریا. ئەم خوو و ڕەوشتە چاکانە بێ سوودن، چونکە یەکترییان خۆش ناوێ و کەسانێکی خۆ خۆرن، ڕاستە زۆر ئازان بەڵام بێئاگان لەهەواڵی گێتی و لەگوێی گادا نوستوون.

ئینجا حاجی بۆ کوردە ئازاکە دەگەڕێ:

کوڕێکی وا نەبوو هەستێتە سەر پێ
بزانێ خەڵقی چۆن کەوتوونە سەر رێ

بکا سەیری جەریدەو حالی میللەت
کتێبی تازەو تەئریخی دەولەت
بزانی تا چ قەوماوە لەئەتراف
سەراپا ئاگرە ئەتراف و ئەکناف
ئەگەر کارێک نەکەن لەم بەینەدا زوو
مەمالیک کاتەکی زانیت لەدەست چوو

کورێک پەیدا نەبوو بزانێ خەڵکی چۆن خۆیان بەڕێوە دەبەن، بزانێ ڕۆژنامە بخوێنێتەوەو کتێبی تازە تەماشا بکا بۆ ئەوەی بزانێ دەوروبەری چۆنە. ئەگەر زوو بەزوو کارێک نەخەن دەوڵەتتان لەدەست دەچێ، یا بۆتان دروست ناکرێ.

لەدواییدا حاجی بەم شیعرانە کۆتایی بەبەیتەکەی دێنێ:

لە دەشت و دێ و ویلایەت بینە ئەحباب
وەکو شەخسێکی واحید بن لە هەر باب
لە بۆتان تا بەبان و سەرحەدی ڕەی
لە ئەولاتر وەها تۆش بێتە سەر دەی
ببینە یەک لەتەعلیم و لەنووسین
جلوبەرگ و زوبان و ڕەسم و ئایین

حاجی ئارەزووی ئەوە دەکا لەهەموو جێیێکی وڵات کورد بن بەدۆستی یەکتری، لە بۆتانەوە تا بابان و سنووری ڕەی پشت بەیەکتری ببەستن، تاوەکو تاکە کەسێک دەکەونە بەرچاو. لەهەموو شتێکدا بن بەیەک: لە خوێندن و نووسین و جلوبەرگ و زمان و ڕەوشت و ئایین. مەبەستی حاجی ئەوەیە هەموو تیرەو هۆزو عەشرەتەکانی کوردستانی گەورە بن بەنەتەوەیێک و ئەدگارێکی تایبەتی خۆبانیان هەبێ.

لیریکەکانی حاجی

لیریکە کورتەکانی حاجی لەشیعری میللی و بەناوەڕۆک سیاسی- کۆمەڵایەتی، بەشێکی زۆریان لەدیوانی حاجی داگیر کردووە. جێی خۆیەتی لەم ماوەیەدا بەشێکیان بخرێنەڕوو.

ئازایەتی و پیاوچاکی کوردان

خۆ دەزانن سولالەیی ئەکراد
لێرەوە بگرە تا دەگاتە قوباد
هەموو عالیم هەموو شێخ و میرن
زیرەک و ژیرو ئەهلی تەدبیرن
وسعەتی پانی پازدە ڕۆژ ڕێیە
پڕ لەڕەشماڵ و خانەو دێیە
بەدرێژی لەقاف کەرابووردن
تا بەشیرازو ئەسفەهان کوردن
شەهسوارن پیادەیان ئازان
بەردی نیشان و کۆلکی مەیدان
دان و بەخشینیان لەلا باوە
خوونی مەیدانیان لەک ئاوە
بەشەجاعەت هەموو وەکو ڕۆستەم
بە سەخاوەت هەموو وەکو حاتەم
لەوەفا سەموئیل و ئیسماعیل
عەهدو پەیمانیان چیای قەندیل
کوردی شانامە پاکیان کوردە
کافی ئەم سافە کافی ئەو وردە
لەشەڕا زۆر دەفعە قەوماوە
ڕۆمییانیان چلۆن جەواب داوە
(حاجی) دەمرێ لەداخ و هاوارە
کوردی بێچارە دەبنە ئاوارە

لەم شیعرەدا حاجی باس لە کوردی بێ چارە دەکا وەک نەتەوەیێکی خاوەن مێژووی کۆن و دێرین، خەڵکەکەی هۆشیارو ژیرن. ئینجا باس لەوڵاتیان دەکا لەڕووی جوگرافییەوە، لە کۆتایی شیعرەکەدا حاجی لەو ڕاستییە دەدوێ، کە کوردی بێچارە دەیانەوێ دەوڵەتی خۆیانیان هەبێ، کەچی چنگیان ناکەوێ. لەبەر ئەوە حاجی خەریکە لەداخانا بەزگ دەدا. بێ گومان ئەم هەموو ستایش و پێدا هەڵدانەی کورد لەلایەن حاجییەوە بۆ ئەوەیە بڵێ کورد توانای ئەوەی هەیە خاوەنی خۆی بێ، کەچی ڕۆژگار ئەم هیوایەی نەهێناوەتە دی. بەگشتی حاجی لەهۆی نالەباری کورد گەیشتووە، لەگەڵێ شوێن لەناو شیعرەکاندا هۆی ناوەوەو هۆی دەرەوەی خستۆتەڕوو بۆ نەگەیشتنی کورد بەهیواو ئامانجی لەڕووی دروستکردنی دەوڵەتەوە.

لە گاوان و شوانی کوردەکان یەک
بەسە بۆ لەشکری سەد کەڕە دوولەک
فیدای جووتیاریان بێ حاتەمی تەی

بەقوربانی سەپانتان ئالی بەرمەک
مریشکی ئێوە سەیادی شەهێنە
لەکن عەنقا فرووجە حاجی لەک لەک
شوانی مێگەلی کوردان لەشەڕدا
وەکو قەسسابە دوژمن مێگەلی شەک
لەبەر حیزە بخۆیی و ناتەبایی
لەژێری حیزی حیزان بوونە دۆشەک
هەتا وەک ئاگری بن کان لەگەڵ یەک
ئەگەر تۆفان بێ لەشکرتان بەپووشەک
لەگوێی گا نوستوون هۆیێکە ڕێوی
لەسەر ئێوە وەها شێر گیرە وەک سەگ
سەلاحی ئێوە ئێستاکە سیلاحە
تەماعی گەورەیی بێ چەک نەکەن نەک
کراوە ئینتیخابی وشکەسۆفی
لەدیوانی کەری بێ نوقتەیی شەک

ئەم شیعرە لەبارەی ئازایەتی کورددوەیە، بەراورد لەنێوان کوردو کەسانی بەهێزی دیکە دەکا، لەمەشدا بێ گومان کورد هەمیشە بەسەر دوژمنانیدا زاڵ بووە. لەگەڵ ئەوەی ئازایەتی هۆی سەرەکی و بنچینەیی بووە بۆ هێنانە دی هەموو ئامانجێک کورد لەخەباتیدا سەرنەکەوتووە، هۆی ئەمە بەلای حاجییەوە لەبەر حیز بخۆیی و ناتەبایی و دوژمنایەتی کردن لەگەڵ یەکتری بووە لەبەر ئەوە کەوتوونەتە ژێر دەستی ژێر دەستان (حیزی حیزان بەقەولی حاجی) مەبەست لێرەدا پێم وایە تورک و عەجەمە. هەرچەندە ئەمانە دەوڵەتیان هەبوو، کەچی لەسەردەمی حاجیدا کەوتبوونە ژێر کاریگەری دەوڵەتە ئەمپریالیستە پێشکەوتووەکانی ئەوروپا. ئیتر گەلێ بەڵگە دێنێتەوە بۆ ناتەبایی کورد، وەکو ئەوەی لەگەڵ یەکتریدا "وەک ئاگری بن کان" و "لەگوێی گا نوستوون" ئینجا دەکەوێتە ئامۆژگاری و دەڵێ تەنیا چەک و سیلاح واتە شۆڕش ئێوە دەپارێزێ، حاجی بەڵگەیێکی ڕەوانبێژی جوان دێنێتەوە بۆ پێشکەوتنی کورد لەسیفەتی دوژمنایەتی ناوخۆوە دەڵێ "کەری بێ نوقتەیە شەک" ئەگەر نوقتەکانی سەر وشەی "شەک" هەڵبگیرێ دەبێ بە "سەک" واتە (سەگ).

ڕۆشنبیری بۆ کورد

لەشیعرێکیدا حاجی دەڵێ:

زەمانە ڕەسمی جارانی نەماوە
چراغی نازم و مونشی کوژاوە
لەدەوری ئێمە ڕۆمان و جەریدە
ئەگەرچی مەقسەدە زانینی باوە
ئەمان قەدری بزانن ئەم کتێبە
لەدنیا ئێستەکی هەمتای نەماوە
لەئەییامی حەیاتی شێخی خانی
لەسەر نوسخەی خەتی ئەو نووسراوە
لەلای ئەربابی خۆی بۆ قەدرو قیمەت
خەزینەی گەوهەرو کیسەی دراوە
لەمەجمووعی دوومل سۆران و بۆتان
لەسایەی ئەم کتێبە ناسراوە
لەکوردان غەیری (حاجی) و شێخی خانی
ئەساسی ئەزمی کوردی دانەناوە

لەم شیعرەدا حاجی وەک هونەرودرێک و شاعیرانە هەندێ کێشەی کۆمەڵایەتی لەبابەت ڕۆشنبیرییەوە بۆ کورد ڕوون دەکاتەوە، بەلای ئەوەوە ئەو کاتە نووسین دەوری گرنگی دەبێ ئەگەر نووسینی ڕۆمان و بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامە کارێکی ئاسایی بێ لەناو کۆمەڵدا.

حاجی ئاماژە بۆ کتێبی "مەم و زین" دەکا بەبێ ئەوەی ناوی بێنێ، دەڵێ ڕێزی لێ بنێن، هاوتای نییە. لەپەراوێزی دەسنووسێکی دەوروبەری ژیانی ئەحمەدی خانی حاجی بەخەتی خۆی ئەم شیعرەی نووسیوە، کە لێرەدا بڵاو دەکرێتەوە. ئەو دەسنووسە لای بەدرخانیان بوودو ئەم شیعرەی حاجییان لەڕۆژنامەی "کوردستان- قاهیرە" (٢٠ی مایسی ١٨٩٨) بڵاوکردۆتەوە. هەروەها دەڵێ "مەم و زین" لەلای دانایان و زانایان نرخی تەواو نابێ. هەموو سۆرانی و بۆتانی (باشوورو باکوور کوردستانی) بەهۆی "مەم و زین"ەوە ناسراون، لەناو کوردان جگە لەحاجی و خانی کەسی دیکە شیعری کوردی نەنووسیوە، لەمەشدا حاجی ڕاست دەکا.

لەشیعرێکی دیکەیدا حاجی بەم جۆرە دەست پێ دەکا:

ئەگەر کوردێک قسەی بابی نەزانی
موحەققەق داکی حیزە بابی زانی
وەرە با بۆت بکەم باسی نیهانی
تەفەننون خۆشە گەر چاکی بزانی
سەلاحەددین و نوورەددینی کوردی

عەزیزانی جزیرو مووش و وانی
موهەلهەل ئەردەشێرو دەیسەمی شێر
قوبادو بازو میری ئەردەلانی
ئەمانە پاکیان کوردن نیهایەت
لەبەر بێ دەفتەری ون بوون و فانی
کتێب و دەفتەرو تەئریخ و کاغەز
بەکوردی گەر بنووسرایە زوبانی
مەلاو شێخ و پیرو پادشامان
هەتا مەحشەر دەما نام و نیشانی

لێرەدا حاجی هێرش دەباتە سەر ئەو کوردانەی زمانی باوکیان نازانن، یا لەسەر ڕێوڕەسمی باپیرانیان نارۆن، ئەمانە نابێ گرێی سایکۆلۆجییان هەبێ و پێیان شەرم بێ کە کوردن، چونکە کورد پیاوی گەورەی لێ هەلکەوتووە، ئەوە هەیە ناویان ون بووە لەبەر بێ نووسینی و تۆمار، ئەگەر دەستنووسی و دەفتەرمان هەبووایە ناومان هەتا هەتایە دەمایەوە.

دواکەوتوویی کورد

حاجی لەشیعرێکیدا بەم دێرانە دەست پێ دەکا:

هەر کوردە لە بەینی کوللی میللەت
بێ بەهرە لە خوێندن و کیتابەت
بێگانە بەتەرجەمەی زوبانی
ئەسراری کتێبی خەلقی زانی
یەکسەر عولەما درشت و وردی
ناخوێننەوە دوو حەرفی کوردی

لێرەدا حاجی باس لەدواکەوتوویی دەکا لەڕووی خوێندەوارییەوە، بێ گومان بۆ ئەو ڕۆژگارە حاجی ڕاست دەکا. پلەی خوێندەواری زۆر نزم بوو، بەتایبەتی لەڕووی زمانی کوردییەوە، ئەوەی ئاشکرایە ئەوەیە حوجرەی مزگەوت نێوەندی خوێندەواری بوو، لەوێش تەنیا زانستییەکانی شەریعەتی ئیسلام و زمانی عەرەبی دەخوێنرا، زمانی کوردی و نووسینی کوردی لەکوولەکەی تەرپشدا لەناودەوە نەبوو.

بەم جۆرە لەسەر قسەکانی دەڕوا دەڵێ:

ساحیب کوتوب و پەیامە هەر کەس
ئێمە نەبێ بووینە قەومی چەرکەس
کاکە ئێمە مونمینین نە ڕووسین
بۆچ کفرە زمانمان بنووسین
میللەتی بێ کتێب و نووسین
غەیری کوردان نییە لەڕووی زەمین

شاعیر دەڵێ خەلکی گێتی هەموویان کتێبیان هەیە ئێمە نەبین، ئێمە بۆ چ کتێبمان نەبێ، ئێمە موسوڵمانین ڕووس نین!

لەبەرچی نووسین بەکوردی کفرە!

ئینجا حاجی بەم دێرانە دوایی بە شیعرەکەی دێنێ:

ڕۆم و جوو چاکە ئیتتیفاقی هەیە
کوردە بێ غیرەتی و نیفاقی هەیە
جینگەنەی ئێرە یا وجوودی کەرن
هەر وەکو دۆمی ئێمە دەربەدەرن
لێوە عاقلتر بەسەد مەنسەب
کوڕی خۆیان دەنێرنە مەکتەب
ئێستەکێ ئامیرانی کوردستان
هەر لەبۆتانەوە هەتا بابان
لەم هەتیوانی مەکتەبەن یەکسەر
کوردەکان بار دەکەن وەکو ماکەر
وا دیارە تاکو دنیا دنیا بێ
کوردەکان حالیان دەبێ هەروا بێ
جوو چ قەدری هەیە لەنێو کوردان
غەیری لێدان و جوێن و تێهەلدان
حالەتی ژێر دەستی هەر وایە
نۆکەری کاری چاکی بۆ نایە

حاجی لەم دێرانەدا ئەوە دەردەبڕێ، کە ڕۆم و جوولەکە یەکێتییان هەیە، نابن بەکورد، جینگەنەو دۆم هەندێ لەکورد دەکەن، کەچی هێشتا ئەوان عاقلترن و منداڵیان دەنێرنە قوتابخانە. ئەوانە فەرمانڕەوایانی کوردستانن لەبۆتانەوە تا بابان وەکو کەر خەلکەکە بار دەکەن، وا دیارە کورد هەروا دەمێنێتەوە!.

ئەو دووانە بەڕەحمەتی خوا چوون
شارەکان بێ مەلاو مودەڕیس بوون

حاجی دەڵێ زاناکانمان خەریکی قسەی بێ سەرو پا

بوون، خۆیان فێری هیچ سەنعەتێک نەکرد، گەورەکان تاوانبارو دوژمنی دەوڵەت بوو، کەچی حاجی "کوێر" و "لاڵ"ێک لەناو ئەمانەدا جیا دەکاتەوە، مەبەستی لە "کوێر" پاشا کوێرەی ڕواندزە، لە "لاڵ"یش عەبدولڕەحمان پاشای بابانە گوایا ئەمانە لەمیرنشینەکەی خۆیاندا بایەخیان بەمزگەوت و خوێندنی حوجرە داوەو بەم هۆیەوە مەلای چاک لەناوەوە بوون.

شاعیر بەم دێرانە دوایی بەشیعرەکەی دێنێ:

عەجەبا بۆچی ئەهلی مولکی عێراق
ئیتتیفاقی بەدەل دەکەن بەنیفاق
بۆ ئەمیرانی غەیرە دەبنە گزیر
نەک لەخۆیان یەکێکی بێتە ئەمیر
ئێستەکەش فرسەتە گەلی یاران
کەپەنەک بۆ چییە لەپاش باران

حاجی سەیری پێ دێ، کە خەڵکی عێراق لەباتی ئیتتیفاق نیفاقیان هەیە، دەبێ ئەمە لەبەر ئەوە نەبێ "عێراق" و "نیفاق" و "ئیتتیفاق" قافیەیان یەکە! ئەمانە هەمیشە پیاوی بێگانانن. ئێستاش هەلێکی باشە ئەی کورد، هەڵسن و لەدەست خۆتانی مەدەن.

پیاو خراپانی ناو کۆمەڵ

لەشیعرێکیدا حاجی دەڵێ:

حاکم و میرەکانی کوردستان
هەر لە بۆتانەوە هەتا بابان
یەک بەیەک حافیزی شەریعەت بوون
سەیدی قەوم و شێخی میللەت بوون
سەیدو شێخەکان لەترسی ئەوان
مونزەوی بوون و زاکیری ڕەحمان
هەرکە فەوتان ڕیای ئەوان دەرکەوت
سەیری چۆن بوونە پووش و ئاگرو نەوت
یەکێ لەمەلاوە ڕوو دەکاتە عەجەم
دوو لەولاوە دەبنە دوژمنی هەم
دوو هەزار ژن فەسادکرا لەمەلا
بوونە قاتیل ئەوانی تر لەولا
یەک بەیەک بوونە نائیبی هەمەوەند
ساحیبی مارتین و ماری گەزەند

لەم شیعرەدا حاجی دواکەوتوویی میللەت لەهەموو ڕوویێکەوە، هەروەها بەجێمانی کورد لەکاروانی مەدەنیەتی گەلانەوە لەکردەوەی شێخی تەریقەتدا دەبینێ. ئینجا شاعیر دەڵێ فەرمانڕەوایانی کورد لەبۆتانەوە تا بابان کاری باشیان دەکرد. تا ئەوان بەهێزبوون شێخەکان دەوریان نەبوو، کە فەرمانڕەوایان بێ هێز دەبوون شێخەکان ئاژاوەیان دەنایەوە. یەکێ دەبوو بەپیاوی عەجەم، دووان لەولاوە دەبوون بەدوژمنی یەکتری، دوو هەزار ژنیان خراپ کرد، هەزارانی تریان بەکوشت دا.

لەشیعرێکی دیکەیدا حاجی دەڵێ:

تا ڕێک نەکەوون قەبیلی ئەکراد
هەر وا دەبنە خەرابە ئاباد
ئەنواعی میلەل لەگەورە تا چووک
خەمڵیوە مەمالیکی وەکو بووک
یەک بەرگن و یەک زوبان و یەک ڕەنگ
بێ عەیبەت و عەیب و عار و بێ دەنگ
دنیا بەتران دەخۆن و دەیدەن
هەر چۆنێ مەرامیانە دەیکەن
هەر کوردن ئەگەرچی پاکی مەردن
پامالی زەمانە میسلی گەردن
هەر مانەوە بێ ئەواو مەزلووم
وەک بوومی خەرابە زار مەشئووم

لەم شیعرەدا حاجی باس لەدواکەوتوویی و پەژمردەیی کورد دەکا. بێ ئەواو دەستبەسەر ماونەتەوە، وەکو کوندەبووی بەدفەڕی خەرابەیان لێ هاتووە. حاجی بەم جۆرە لەسەر شیعرەکەی دەڕواو دوایی پێ دێنێ:

گەر باعیسی ئەم دەپرسی کامە
شەرتێکە کە بۆ هەموو تەمامە
ئەو شەرتە بەکوللی ئیتتیفاقە
گەر مەرعەش و وانە گەر عێراقە
قەسرێکە بەساغی ئەو نیفاقە
گەر وا نەبێ بابێ هەر بەتاقە
سەد شێخ و مەلاو ئەمیرو خانی
بۆ لەززەتی عەیش و زیندەگانی
لەولاوە ئەوان بەحیلەبازی
لەمەلاوە ئەمان بەتەقلەبازی

قوربان بەهەموو ولاتەوەدا
تا مولک و رەعیە پاکی فەوتا
یەکیان ئەوی تۆ دەکەی نەیان کرد
غەمیان نەبوو کورد ئەگەر هەمووی مرد

ئەستووری بیروباوەڕی حاجی لەسەرکەوتنی مەسەلەی نەتەوایەتی کورد، کە دروستکردنی دەوڵەتی تایبەتی خۆیەتی یەکێتی و یەکگرتنە، تەنیا یەکگرتن، ئەمەیان نەبێ ئەویان نابێ.

یادی نیشتمان و هیوای حاجی

شیعری "لەڕۆما کەوتە بەرچاوم"ی حاجی ئەگەر مامەڵەی چیرۆکی شانۆیی لەگەڵدا بکرێ، دەشێ ببێ بەسێ پەردە یا دیمەن. دیمەنی یەکەم حاجی لەئەستەموول چاوی بەکابرایێکی کورد دەکەوێ:

لەڕۆما کەوتە بەرچاوم کەسێکی هائیم و حەیران
بەهەیئەت تێی گەییم کوردە بەشێوەی ئەهلی کوردستان
کە چوومە خزمەتی پرسیم برادەر خەڵکی کام جێگای
لەکام لا هاتووی گریا گوتی بابان گوتم بابان
دڵم داوە گوتم باوکە هەموومان بێ کەسین لێرە
چ قەوماوە گەلێ حەیفە مەگریێ هەر وەکو باران
گوتی بۆ غوربەت و رووتی نییە ئەفغان و هاوارم
لە داغی حاکمی خۆمە لە شان و شەوکەتی تورکان
گەلێکم بیستووە پەستی و بلندی دەوڵەتان ئەما
جیهان نەیدیوە پەستی وا میسالی حالی کوردستان

هەڵوێستێکی پڕ لەسۆزی رۆمانتیکییانەیە. حاجی لەئەستەموول چاوی بە کەسێک دەکەوێ ئەدگاری ئەوە دەگەیەنێ لەکوردستانەوە هاتووەو کوردی ئەوێیە. لێی نزیک دەبێتەوە، بەسۆزەوە دەپرسێ خەڵکی کام جێی کوردستانە. کابرا بەدەم فرمێسکی گەرمەوە، دەڵێ بابان، حاجی دڵی هاوڕێی دەداتەوە، ئەویش هۆی شین و شەپۆڕی بۆ حاجی روون دەکاتەوەو دەڵێ بۆ خۆی نییە بۆ مەینەتی کوردانە. ئەوە ئاشکرایە لەو رۆژگارەدا پشتی کورد لەئەرز درابوو و لووتی تورکی عوسمانی پێ بڵند بوو بوو. چونکە لەمێژ نەبوو سوپای عوسمانی میرنشینی بابانیان رووخاند بوو، دیارە هەر لەبەر ئەوەش بووە حاجی قارەمانی ئەم گێڕانەوەیەی کردووە بەخەڵکی سلێمانی.

دیمەنی دووەم حاجی بەشان و باهوو و رابردووی پڕ لەشانازی کورد هەڵدەڵێ:

لەوەقتی خۆی هەموو شا بوون سەراپا بێ غەم و شا بوون
لە جوودا حاتەمی تانی لە شەڕدا رۆستەمی مەیدان
لەپێشا خاکی مەلانەی پڵنگ و شێری ئازا بوو
ئەمێستا مارو مێروو و گورگ و رێوی لێی دەکەن سەیران
لەکوێ ما ئەعرەتەی تەقڵەو جلیت و رمب و رمبازی
لەکوێ ما دەنگی زوڕناو دەهۆڵ و شایی و سەیران
لەهاڕەی شەش پەڕو ئەڕڕەی سوارو بەرقی شەشخانە
لە تەققەی ناڵ و شەققەی سم لەرەققەی تۆزو قەڵغان
دەهاتە جونبوش و لەرزین لە ماهی بگرە تا ماهی
لە سەحرا چەندە وەحشی بوون لەترسان چوونە سەر کێوان
لەرێزی زەبرو زەنگی وان کەسێکی تر نەبوو هەرگیز
بەشیرو حیشمەتی کوردە کە ماوە دەوڵەتی ئێران
سەراو ئەیوانیان ئێستا کە لاوەی کوندەبوو و جوغدە
ئەگەر مەیدان و دیوانە سەراپا بوویتە جێی دژمان

حاجی دەڵێ لەکاتی خۆیدا کورد هەموویان شا بوون، بەشادی دەژیان، وڵات لانەی پڵنگ و شێران بوو، لەلایەک یاری و گەمە و رابواردن، لەلایەک دەهۆڵ و زوڕناو شایی و سەیران. قارەمانانی جەنگ گەردوونیان هێنابووە جۆش و خرۆش. لەدواییدا ئەم هەموو خۆشییە لەدەست چوو. ئێستا کوردستان جێی مارو مێروو و گورگ و رێوییە. سەراو باڵەخانەکانیان کەلاوەی کوندەبوو و کۆلیتی دژم و خەراتانە.

دیمەنی سێیەم حاجی بەم جۆرە دوا گفتوگۆ لەگەڵ هاوڕێ کوردستانییە هاوخوێنەکەی دەکا:

لەپاشی ئەو هەموو گریان و ناڵەو زارییە پێم گوت
عەزیزم غەم مەخۆ هێندە لەسایەی رەحمەتی رەحمان
ئەمیرێک ماوە پاشایە گوتی کێیە گوتم شێرە
گوتی لێرە گوتم لێرە هەتا تاران و هیندستان
بەخۆی شێرە وەکو ناوی لەشەڕدا دوژمن ئەندازە
تەمایان هەر بەئەو ماوە جەمیعی خاکی کوردستان
هەرچی جێگەی ئومێدمانەو ئەوی دڵ خۆش دەکا ئەمڕۆ
کەسی دی لەو بەدەر نابێتە غەمخۆری گەلی کوردان

لە دوای ئەم هەمـوو نالەو گـریانە حـاجی بەهاوڕێکەی دەڵێ، غەم مەخۆ، هیواو ئامانج نەمردوون. ئەمیرێک لێرە ماوە ئەوەندە گەورەیە لێرەوە تا تاران و هیندستانە. بەخۆی شێرەو ناویشی شێرە، جێی ئومێدە، تۆڵەمان بۆ دەکاتەوەو ئازادیمان بۆ وەردەگرێتەوە. بەئاشکرا دیارە ئەو کەسەی وەکو شێر ئازا بێ و ناویشی شێر بێ، دەبێ یەزدان شێر بێ. ئەم کـەسـایەتـیـیـە ناوی عـیـزەدین شـێـری جزیرییـە، بەناوی عـیـزەدین شـێـر پاشـا ناسـراوەو برازای بەدرخـان پاشـایە. دەمێنێتەوە سەر ئەوەی ئایا بەڕاستی مەبەستی حاجی لەو مـیـرە یەزدان شـێـرە، ئەمـەیان قـسـەی لەسـەرە. بڕێک لەمێژوونووسـان و هەندێ لەبەدرخـانیـیـەکان بەتاوانباری دادەنێن، گۆیا لەکاتی خۆیدا دەستی لەگەڵ عوسـمـانییـان تێکەڵ کردووە بەمەبەستی ئەوەی بیـکەن بەفەرمانڕەوایێک لەدژی هەڵـسـانەکـانی کـوردی ئەو سـەردەمـە بەتایبـەتی بەدرخانییەکان.

ئەم بەسـەرهاتە ڕاست بێ یا ڕاست نەبێ گرنگ نییـە بۆ مێژووی ئەدەب. بێ گومان ئەمە مەسەلەیێکە دەچێتە ناو مێژووی گشـتیـەوە. جا ئەگەر حاجی مەبەسـتی یەزدان شێر بێ دیارە بیروڕای لەگەڵ ئەو کـەسـانەیە، کـە یەزدان شـێـر بەقارەمان دادەنێن نەک تاوانبار.

ئەم هەمـوو ڕەشـبـینیـیەی حاجی بەرامـبـەر بە مەسـەلەی نەتەوایەتی کـورد لێی بووە بەگـرێ کـوێرەی سـایکۆلۆجی، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا کۆڵی نەداوەو کۆڵ ناداو نایەوێ یاری بەئیـدیۆلۆجـیـیـەتی خۆی بکاو خـوا نەخواسـتـە بیـر لەوە بکاتەوە کەکورد ناگا بەئامانجی.

حەسەن و ئامینە

حـەسـەن و ئامـینە دوو شـاعـیـری کـوردن لەڕۆژگـارانی نیـوەی دووەمی سـەدەی نۆزدەم و سـەرەتای سـەدەی بیـسـتـەم ژیاون، ئەمـانە دڵدارو دلبـەر بوون و حـەزیان لەیەکـتـری کردبوو.

"حـەسـەن و ئامـیـنە" بەناوو ناوەڕۆک لە چیـرۆکـەکـانی دڵداریی ئەدەبی میللی هەموو میللەتانی سەر ڕووی زەوی دەکا، وەکو "لەیلاو مەجنوون" و "ڕۆمیۆو جوولێت".

حـەسـەن ئامـینەی خۆش ویسـتـووە، گـیـانی ئەڤـینیـان زەمـینی و ڕیالیـزمی بووە، دوور لەئاسـمـان و خـەیاڵی دەروێشی. موشـتاق و گـیرۆدەی لەش و لاری جوانی ئامـینە بووە، وەک "ئەدەب" مـیــبـاح- دیوان، بەڵام شـێـوەی تەعـبـیـرو وێنەکـانی لەو سـاکـارترو مـیللیـتـرە، حـەسـەن بەجۆرێک ئامـینەی خۆش ویسـتووەو ئارەزووی کردووە، کە شۆڕشی سـێکـسی پێ دامرکێنێتـەوە، کـەچی ئامینە خۆی دەخـاتە ڕیزی دلبـەرە عـاشـقـەکـانی ڕۆژگـارەوە، ئەوانەی دڵداریـیـان بۆ دڵداری کـردووە، لەوانەیە لەبەر ئەوە بووبێ چونکە ئامـینە ژنەو ئەوەی بۆ ناکـرێ. ئەوەی لەژیانی ئەم دڵدارو دلبـەرە ئاشکرایە ئەوەیە حـەسـەن تووشی دەردی سـەرێـک بووە لەئەنجامدا لەلایەن دەسەڵاتی عوسـمـانییـەوە گـیـراوەو دراوەتە دادگـاو لەشـاری مـووسڵ خـراوەتە بەندیخانەوە.

ئەم غـەزەلەی کە لەم ماوەیەدا بڵاو دەکرێتـەوە دەبێ لە بەندیخانە نووسـیـبێـتـیـەوەو بۆ ئامینەی یاری خۆشەویستی ناردبێ، ئینجـا ئەویش بەغـەزەلێک وەرامی دابێـتـەوە. ئەوەی لێـرەدا جێی تێـبـینیـیـە ئەوەیە ئەو کـیـژەی دلبـەری حەسـەن بە "فەقێ ئامـینە" ناوبراوە، ڕەنگە ئەمە تەنیا لەبەر ئەوە بووبێ بە خـوێندەوار بناسـرێ، ئەگـەرنا لەوانەیە غەزەلەکەو وەرامەکە حەسەن خۆی دایناب. هەر چۆنێ بێ لێرەدا مەبەس بەرهەمەکەیە شتێکی دیکە نییە.

لەڕووی هونەری شیعری و هێزی شاعیریەتییەوە دیارە شـیـعـرەکـەی ئامـینە لە هی حـەسـەن بەرزترە، هەروەها لەدڵدارەکەشی شاعـیـرترە. کەچی غـەزەلەکە تەواو نییـەو تەنیا سێ دێری لەبەردەستدایە، گومانیش لەوە نییـە دەبێ هەندێ دێری ون بووبن.

حەسەن لەغەزەلەکەیدا دەڵێ:

سـەلامی من لەسـەر تۆ بێ بەسـەد نەوع و بەسـەد عـینوان
فـەقێ ئامـینە سـووتاوم لەدووری تۆ بەسـەد قـورئان
ئەگـەر لەم غـوربەتە بمرم خـەیاڵت وا لەدڵ دەگـرم
مـەلائیک بێنە سـەر قـەبرم جـەوابیـان وا دەدەم قـوربان
دەڵێم ئامـینە مـەولامـە دەڵێم ئامـینە لەیلامـە
دەڵێم ئامـینە پاشـامـە لە نەسلی گـورجی گـورجسـتان
فـیـدایی سـەدری سـافت بم فـیـدایی تەخـتی نافت بم
فـیدای جەخمـاغی کـافت بم ئەوە گـەنجینەیی پەنهان
فـیـدایی وردە نازت بم فـیـدایی نازو گـازت بم
فـیـدای دوو چاوی بازت بم ئەوە سـەرچاوەیی حـەیوان
(حـەسـەن) بۆت بۆتە دێوانە ئومـێـدی وایە ئەی جـانە
لە زنجـیـری حـەبسـخـانە خـەلاسی بێ لەدەس تورکـان

ئامینە وەرامی غەزەلەکەی حەسەن دەداتەوە:

سەلامی یاری ئاوارە لە بەندی تۆقی سولتانی
بەدەستی من گەیی قوربان لەوەختی دڵ پەرێشانی
سەراپا چون موتالام کرد سەلامی یاری بێ هاودەم
دڵە غەمبارەکەم دیسان برینی تازەگی هانی
خەرامان و گوڵەندام و زولەیخاو و قەمەر چەهرە
وەکو من قەت نەسووتاون لەدووری یارو هیجرانی

بەگشتی شێوەی دڵداری حەسەن و ئامینە لەدڵداری هەموو کیژو کوڕەکانی میللەتە جیاوازەکانی گێتی دەکا، کەچی شیعرەکەیان کلاسیکی ئاساییە.

بەشی دووەم

سافی

١٨٧٣- ١٩٤٢

ژیانی شاعیر

کاک مستەفا کوڕی کاک عەبدوڵڵا کوڕی کاک عەلی کوڕی کاک مستەفای هیرانییە. وشەی "کاک" لەکوردەواریدا بۆ ڕێزلێنان لەپێش ناو بۆ برا گەورە یا هەر کەسێکی ڕێزدار بەکار دەهێنرێ. لەم بنەماڵەیەدا ئەم وشەیە لەباتی مەلا یا شێخ بەکارهاتووە. کاک عەبدوڵڵا باوکی کاک مستەفای شاعیر بووە، نازناوی "سانی- ثانی"یە، لەساڵی ١٩٠٦ لەگوندی هیران کۆچی دوایی کردووە. لەم کتێبەدا وەک شاعیرێک باسی لێوە کراوە.

کاک مستەفا لەساڵی ١٨٧٣ لەگوندی هیران لەدایک بوود. ئەم ئاواییە ماوەی ٢٢کم بەلای کۆیەوە لەشەقڵاوە دوورەو خوێندنی بەرایی لای باوکی بووە، لەدواییدا بەشێکی خوێندنی لەحوجرەی مزگەوتەکانی کۆیەو هەولێرو ڕواندزو گوندی سەران بردۆتە سەر. ئینجا لەلاجان و سابلاغ (مەهاباد) و گوندی پەسوێی کوردستانی ئێران، بەشێکی دیکەی خوێندنی مەلایەتی تەواو کردووە. کە تەمەنی دەوروبەری سی ساڵی بووە کاک عەبدوڵڵا (سانی) باوکی کۆچی دوایی کردووە، ناچار بووە دەست لەخوێندن هەڵبگرێ و ببێ بەجێنشینی باوکی و کاک مستەفای هیرانی ناوبانگ دەربکات. ئیتر لەپاش ئەمە کاری دیاری دەکرێ و دەبێ بەشێخی تەریقەتی قادری و وەک مورشیدێک تەکیەی قادری هیران بەڕێوە دەبا. لەو ماوەیەدا وەک شاعیرێک نازناوی سافی (صافی) بۆ خۆی هەڵدەبژێرێ. ئەم وشەیە بەمانای دڵپاکی و خاوێنی بیروباوەڕ هاتووە، بێ گومان وەک زاراوەیێکیش پێوەندیی بەئیدیۆلۆجییەتی سۆفیزمەوە هەیە.

لەکۆنەوە لەگوندی هیران حوجرەی خوێندنی مەلایی و شەریعەت مێژوویێکی بووە. لەسەردەمی ژیانی سافی لەلایەن خۆیەوە سەرپەرشتی کراوە. هەندێ جار مەلای ناودار لەو قوتابخانە ئایینییە وانەی زانستییەکانی ئیسلامی و زمانی عەرەبییان وتۆتەوە. هەندێ لەمەلا گەورەکانیش لەهیران خوێندنیان تەواو کردووە. سافی لەو شێخانە بووە تەریقەتی لەگەڵ شەریعەت گونجاندووە. بۆ ئەم مەبەسە گەشتی بەغدای زۆر بووە بۆ زیارەتی تەکیەی شێخ عەبدولقادری گەیلانی. لەتەک ئارامگەی شێخ خەڵوەتی کێشاوە.

سافی کەسێکی کۆمەڵ حەز بووە، دۆست و برادەری گەلەک بوون. لەناو هەموو توێژەکانی کۆمەڵدا ناسراو بوو. جگە لەدەروێش و مریدی تەریقەتی قادری لەگەڵ شاعیرانی هاوچەرخی خۆی پێوەندیی بووە، بەتایبەتی بێخودو خادیم و هی دیکە.

سروشتی هیران لەهەموو کەژەکاندا دڵڕفێنە. لەناوچەکەدا خەڵکی کە هیران و نازەنین دێننەوە یاد دوو گوندی خۆڕسک دێتەوە بیریان. ئەمانە چێژی گوشادی و خەیاڵی شیعری دەدەن بەئادەمیزاد. هەر ئەم سروشتە جوانەشە لەداروبارو درەخت و گوڵ و گوڵزاری ڕەنگین و

میوەی بەتام و ئاوی کانی و جۆباری زولاڵ ئەو چێژە جوانەی بەخشیوەتە سافی و کەسوکاری و چەند شاعیریان لێ هەڵکەوتووە. سافی ئاشقی کەو بووە، ڕاوە کەوی پێ خۆش بووە، بەڵام نەیکوشتووە، بەڵکو بەخێوی کردووە وەک هەوەسێک بۆ رابواردن. بەمە بووە بەکەوناس. جگە لەمە مەراقی گۆرانی و ئاواز بووە، لەگەڵ گۆرانیبێژو دەنگخۆشان دۆست بووە. غەزەلی کۆنی کلاسیکی و دەنگی خۆش و ئامێرەکانی مۆسیقای وەکو دەف و تەپڵ لەئاهەنگی مەولوود یا هەر ئاهەنگێکی دەروێشی هەوەسی سافی بووە، بۆیە لەگەڵ گۆرانیبێژانی سەردەمی خۆی نزیک بووەو خۆشیانی ویستووە، بەشێ لەشیعری کراون بەگۆرانی و دەنگ و ئاواز بێژراون.

سافی ژیانێکی نەرمونیانی بێ گرێی بردۆتە سەر، ڕۆژگار بەدڵی ئەوو لەسەر ویست و ئارەزووی بووە، لەو مەڵبەندە خۆش سروشتەی بۆ کەم کەس ڕێک کەوتووە. شاعیر لە ١٢ی شوباتی ١٩٤٢ کۆچی دوایی کردووەو لەهیران نێژراوە. لەدوای خۆی کوڕی گەورەی کاک عەلی بووە بەجێنشین و مورشیدی تەکیەی قادری لەهیران. ئەم کاک عەلییە شاعیر بوو، نازناوی "سەفوەت" بووە، لەساڵی ١٩٧٧ کۆچی دوایی کردووە.

شیعری سافی

شیعری سافی لەڕووی ڕوخسارەوە

سافی یەکێکە لەو شاعیرانەی پێڕەوی مەرجەکانی شیعری کلاسیکی کردووە لەبابەت ڕوخسارەوە. زۆربەی شیعرە لیریکییەکانی لەحەوت دێڕ پێک هاتوون، ئینجا نۆ دێڕە شیعری. دیوانی شاعیر تەنیا قەسیدەیێک دەور دەکاتەوە لەبیست و شەش دێڕ پێک هاتووە، قافیە (ە - د)یە.

ئەو بەحرە عەرووزییانەی شاعیر بەکاری هێناون ئەمانەن: هەزەج، ڕەمەل، ڕەجەز، موزاریع، موتەقاریب، زۆربەی هەرە زۆری شیعرەکان لەسەر بەحری هەزەج و ڕەمەل ڕێکخراون. قافیەی شیعری سافی لەسەر چەند دەنگێکی ئەلفوبێی کوردی دامەزراوە، وەکو: ا، ت، م، ر، ن، و، (ە-د) ی. لەمەدا ئەوە دەردەکەوێ شاعیر بەشێکی کەمی لەهەموو دەنگەکانی ئەلفوبێی کوردی و عەرەبی بەکارهێناوە. هەروەها دەنگە تایبەتییە عەرەبییەکانی وەکو: پ، ط، ظ..هتد، کوردییەکانی وەکو: پ، ژ، گ..هتد بەکاری نەهێناون.

لەدیوانی سافی مولەممەعێک بەرچاو دەکەوێ بەچوار زمانی کوردی و تورکی و عەرەبی و فارسی وتوویەتی:

ئەی بادی سەبا هەستە لەحالم بەوە هوشیار
شەرحی دڵی ماتەمزەدەکەی من بەرە بۆ یار
لەو فیرقەتی ئەو وا ڕەمەقێ ماوە لەعومرم
ئومێدی حەیاتم نییە ڕووحم نەبێ غەمخوار
(اجیغله دشدی شو غریب گوگلمه هیهات)
(وصلنله نجات بولسه بیچاره کیمی وار)
(کیمسه صورمز علت عشاقنه هرگز)
(تیماره سنگ بشقه‌سی یوق زمره‌ی بیمار)
(لا أمنع عن قربک من لومه لائم)
(ان أصبر فی بعدک قد أحرق بالنار)
(لو جسمی بعید لک فالروح قریب)
(إن ترحم بالروح وإن تقتل فاختار)
(من مستم از ان باده‌ء صهباء تو لکن)
(این سر تو در جلوه‌گهی عشق تو هشیار)
(کاشانه‌ء لاهوت بود لائق ان کس)
(مال وسر وجانش که نهاده بەرە یار)
خۆی کوردییە (سافی) لەهەوای عیشقی تۆ ئێستێ
کوردی و عەرەبی و فارسیی و تورکی بووە ئەشعار

ئەم لیریکە لەنۆ دێرە شیعر پێک هاتووە، دوو دێڕی سەرەتاو دێڕی دوایی بەزمانی کوردین، شەش دێڕەکانی دیکە دووانی یەکەمیان تورکی و دووانی دووەمیان عەرەبی و دووانی سێیەمیان فارسییە.

لەم ماوەیەدا سەرتاپای شیعرەکە جارێکی دیکە دەنووسرێتەوە بەوەرگێڕانی دێڕە بێگانەکان بۆ زمانی کوردی

ئەی بادی سەبا هەستە لەحالم بەوە هوشیار
شەرحی دڵی ماتەمزەدەکەی من بەرە بۆ یار
لەو فیرقەتی ئەو وا ڕەمەقێ ماوە لەعومرم
ئومێدی حەیاتم نییە ڕووحم نەبێ غەمخوار
(دریغ بۆ ئەو دڵە ئاوارەیەی کە تۆراوە)
(بێچارە کێی هەیە! تەنیا بەدیداری یار دەگاتە ئامانج)
(لەهیچ کاتێکدا کەس لەدەردی عاشقان ناپرسێ)
(بەرەی نەخۆشان لەتیمارکردن بەولاوە هیچیان ناوێ)

(لەتۆوە نزیک بم باکم لەلۆمەی خەلکی نییە)
(ئەگەر لەدووری تۆ ئارامم بێ بەئاگر دەسووتێم)
(ئەگەر لەشم لەتۆوە دوور بێ گیانم لەتۆ نزیکە)
(بەزەیی هاتن بەگیانم یا کوشتنم بەدەست تۆیە)
(من مەستم لەو بادەی سەهبای تۆیە بەلام)
(ئەم نهێنییەی تۆ لەجێی جیلوەی عیشقت بەهوشیاری ئاشکرا دەبێ)
(مەنزلی لاهووت "خواوەندی" لایقی ئەو کەسەیە)
(مال و سەرو گیانی خۆی بخاتە بەر پێی یار)
خۆی کوردییە (سافی) لەهەوای عیشقی تۆ ئێستێ
کوردی و عەرەبی و فارسیی و تورکی بووە ئەشعار

جگە لەمولەممەع دیوانی شاعیر کۆمەلێک قەسیدەی چوارین (اااا، ب ب ب ا، جـ جـ جـ ا) و قەسیدەی پێنجین (ااااا، ب ب ب ب ا، جـ جـ جـ جـ ا) دەور دەکاتەوە، هەروەها سافی پێنج خشتەکی هەیە لەسەر غەزەلی ناری و عەونی، هەرچی شیعری خۆشیەتی شاعیرانی وەکو نووری و سەفوەت و لۆلانی و ئەنوەرو جەریحی و بەرزنجی و عەونی و بەندی، بێبەش کردوویانە بەپێنج خشتەکی.

شیعری سافی لەرووی ناوەڕۆکەوە

بەگشتی شیعری سافی لەرووی ناوەڕۆکەوە دلداری و وەسف چوونەتە ناو یەکتری، هەندێ جاریش بەتەنیا دەکەونە روو، شاعیر دلبەرو یارێکی دیاریکراوی نییە. سیفەتی ژن و پیاو لەدلدارییەکەیدا بەرچاوە. سافی هەوڵ دەدا خۆشەویستەکەی ناو گێتیی سوفیزمەوە، بەلام نەچۆتە ناو ناخی چوارچێوەی سۆفیزم و داهێنانی نییە، شێوازی رۆمانتیکییانەو سیمبۆلییانەی جەلالەدینی رۆمی و مەلای جزیری و مەولەوی، بەلکو لەوەسف و پێ ناسین و لێکدانەوەو بەکارهێنانی زاراوەی سۆفیزم سەرکەوتووە.

سافی بەلای مەبەسەکانی دیکەی شیعری کلاسیکی نەچووە، وەک موناجات و ستایش و داشۆرین و ئەوانی دیکە. زاراوەو لێکسیکۆنی سۆفیزم لەشیعریدا ئەگەر بەگشتی مانای شیعری لێک بدرێتەوە زیاتر دەشکێتەوە سەر عیشقی مەجازی و عیشقی حەقیقی. هەر چەندە تەریقەتی لەگەل شەریعەتدا گونجاندووە، کە بەراستی تەواوکەری یەکترین، بەلام تا رادەیێک شەریعەتی پشتگوێ خستووە.

سافی شاگردێکی زیرەکی قوتابخانەی نالییە. کاری مستەفا بەگی کوردی زیاتر ئاشکرایە بەسەر هەندێ لەشیعرەکانی، دەلێی ئەو ئامێرە مۆسیقییانەی ئاوازی شیعری کوردی داناوە هەر ئەوانەن سافیش بەکاری هێناون. سەرەڕای ئەم هەموو جوانکارییەی لەشیعری سافی کۆبوونەتەوە یادی شێخ عەبدولقادری گەیلانی سەراپای دیوانی داگیر کردووە.

نموونەی شیعری سافی

ئەدگارو خاسیەتی شیعری سافی لەمەبەسی غەزەلی دلداری و وەسف نەچۆتە دەرەوە، شێوازی لاساییکردنەوەی قوتابخانەی غەزەلی نالییە، لەرووی رووخسارو ناوەڕۆکەوە، وەک قوتابییێکی زیرەکی ئەو قوتابخانەیە. سافی یەکێکە لەشاعیرانی نەوەی دوایی سێیەمی ئەو قوتابخانانەیە و لەناوەڕاستی سەدەی بیستەم نوێ کراوەتەوە.

لەغەزەلێکیدا بەم شێوەیە هەستی گیانی خۆی دەردەبڕێ:

دل لە بۆ مەحبووبە ئێستا گریەوو زاری دەکا
وا لە هەردوو چاوەکانی خوێن و ئاو جاری دەکا
وا سەراسەر رووی زەمینی گرتووە خوێناوی ئەشک
دووری ئاهیش رۆژی پۆشی وئاسمان تاری دەکا

لەکۆتاییدا دەلێ:

قەت مەلێن یار بێ وەفایە وا بەناحەق دەیکوژێ
بیکوژێ یا نەیکوژێ (سافی) فیداکاری دەکا

ئەم یارەی شاعیر هەیوولاییێکی نادیارو بێ ناسنامەیە. لە بەشی یەکەمی غەزەلەکەدا شاعیر پەرێشانە لەبەر دووری ئەو یارە، گریان و فرمێسکی خوێنین، دووکەلی ئاه و هەناسەی ئاسمان دەکا بەتاریکستان. ئەگەر لێی بپرسیتەوە دەگەشێتەوە، بەلام کەی یار ئاور لەعاشقان دەداتەوە! شاعیر هەوڵ دەدا شێوازێکی سۆفیزم بخاتە ناو شیعرەکەوە، کە باس لەرێورەسمی شەریعەتی ئیسلام و زێناری (پشتێندی) مەسیحییان دەکا. دووری لەیار سەرچاوەی ئیلهامی شاعیرە:

لەبەر مەیلی مەیی عیشقی تووە یاری وەفادارم

لەتەکیەو خانەقا دەرچووم خەریکی دەیرو زیننارم
لەحوببی تۆ لەلای ئەو عالەمە کافر بووم گەرچی
کە نازانن لەعەینی کوفرەوە ئیسلامییە کارم
ئەگەر سەد جار دەرم کەی قەت بەبێ تۆ سەبرەکم نایێ
بەزۆری دێمەوە دەرگانەکەت ئەی دۆست ناچارم
لەبەدکرداری من ڕوو وەرمەگێڕە ئەی شەهی خووبان
کەتۆ ڕوو وەربگێڕی کەس نییە گەر بێتە غەمخوارم
لەدووریت لەززەتی من پایە مالی زیللەتە هەردەم
حەیاتم بێ جەمالی تۆ مەماتی ژینە ئەی یارم
ئەگەر شەمعی ویسالی تۆم نەبێ ڕۆژم شەوی تارە
بینایی نووری چاوانم ئەتۆی ماهی زیادارم
ئەوەندەم عیجزو شادی وەسڵ و هیجران دیوە ئەی یاران
لەڕۆژی حەشردا ئەسلا نەحاجەت جەننەت و نارم

ئەم غەزەلەش وەکو ئەوەی پێشوو لەبزووتنەوەی ناوەوەو سەربەستیی بیر دەدوێ. سافی دڵداری دەکا بەبەهانە لەپێناوی عیشقی یار. لە تەریقەت لادەکەوێ نەک تەنیا قادری کە تەریقەتی خۆیەتی، بەڵکو لەنەقشبەندی و لەتەکیەو خانەقاشیان دوور دەکەوێتەوەو دەبێ بەمەسیحی. شاعیر ئاماژەی هەیە بۆ دڵداری خوسرەوی پەروێزو شێخی سەنعان، ئەوانە کەوتبوونە ناو داوی دڵداری کچە مەسیحی. بەلای سافییەوە ئەگەر لەبەر دڵداری دیانیشی پێ بلێن کاردسات دروست نابێ، چونکە لەڕاستیدا موسوڵمانە، هەردوو ئایینیش باوەڕیان بەخودا هەیە.

وێنەکانی دیکەی ئاسایی لەشیعری کلاسیکیدا، وەکو ڕوو وەرگێڕانی دلبەر لەدڵدار، دەرکردنی، دوورکەوتنەوە لێی، دلبەر نازانی، نزیکبوونەوەی لەدڵدار ڕووناکییە بۆی. شاعیر ئەوەندە خۆشی و ناخۆشی دیوە پێویستی بەبەهەشت و دۆزەخ نییە. بینینی یار یا جیلوەی کردگار (بینینی کردگار) وا هۆشی شاعیری بەنج کردووە دەمێ بێدارو دەمێ هوشیارە. لەم هەڵوێستەدا ئاماژە هەیە بۆ موناجاتی مووسا لەسەر کێوی توور (حۆریب). نووری خودا دەبینێ و خۆی نابینێ.

ئەو ئاماژە سوفیزمییانەی سافی ناچنە ناو داهێنانی ڕۆمانتیکی- سیمبۆلی ئەدەبی سۆفیزمەوە، بەڵکو وەسف و لێکدانەوەو ڕوونکردنەوەی هەندێ لەئەدگارو سیماکانیەتی.

"بێ تۆیی" واتە دووری، دوودڵی و بێ ئۆقرەیی هەموو کات و سەردەمێکی سافییە، لەغەزەلێکیدا موناجات لەگەڵ یار دەکا:

حەبیبا دڵ گەلێ بیمارە بێ تۆ
لەبەر دووریت لەڕووح بێزارە بێ تۆ
فەرامۆشی نییە بەو خەڵکە نیستێ
لەلای نەقشێکی ڕووی دیوارە بێ تۆ
هەموودەم وا لەگۆشەی بێکەسیدا
بەشین و زاری و هاوارە بێ تۆ
ئەگەر فەرمووی چلۆن ماوە ئەمێستێ
لەئەم سەگ مەرگییە بێعارە بێ تۆ
شەوی هیجران لەبەختی دڵ درێژە
کەڕۆژی تالیعیشی تارە بێ تۆ
کە شادی دوژمن و غەم دۆستە قوربان
جەفا یارو وەفا ئەغیارە بێ تۆ
غەمی خۆی بەس بوو (سافی) وا ئەمێستێ
دڵی غەمباریشی سەرپارە بێ تۆ

ئەم غەزەلەی سافی لە کێش و قافیەی غەزەلێکی نالی هۆنراوەتەوە "ئەمردم من ئەگەر ئەم جارە بێ تۆ.." لەم شیعرەدا سافی لەناو خەیاڵی نالی تواوەتەوە، لەگەڵ ئەوەشدا دەستدرێژی نەکردۆتە سەری، بەڵکو بووە بەسەرچاوە بۆ داهێنانێکی نوێ. بەم جۆرە لیریکێکی ناسکی مانا لەڕووی لێ دروست بووە، وەکو شیعرەکەی نالی.

لەغەزەلێکیدا بەسەرهاتی دڵداریی خۆی لەگەڵ جوانی یووسف و عیشقی زولەیخا بەراورد دەکا:

عەزیزێکم هەیە ئیسم و بەجیسما یووسفی سانی
هەزاری وەک زولەیخا حەبسی نێو چاهی زەنەخدانی
لەسەد فەرسەنگەوە بۆ چاوی نابینا ژیان بەخشە
هەزارانی وەکو یەعقووب لەبۆنی عەتری زولفانی
لەنێو خاکی عەجەم تاکو عەرەب سەرحەددی ڕۆم و کورد
شەهی وا نابێ ئەسلا ساحیبی موهری سلێمانی
بەئینساف گەر تەماشاکەن سەراسەر عەیبی لێ نایێ
جەمالی یاری من بۆ ئەهلی دڵ گەنجێکە پەنهانی
لەبۆ فەرمانی یارم هەرچی گەردن کەچ نەبێ یاران
لەژێر پێی جەهلەوە سەر دادەنێ وەک شێخی سەنعانی

مەتافی سالیکان و ڕەنوماوو کەعبەیی عوششاق
دەربازی خودا کانی وەفا سولتانی گەیلانی
ئەگەر سولتانی دونیا بێ گەدای دەرگانەکەی تۆیە
بەنازی خۆت نیازی پێ کەرەم کە (سافی) هیرانی

لەم شیعرەدا سافی باس لەیارە عەزیزەکەی دەکا. وەک دیارە ئاماژەیە بۆ عەزیزی میسریش (بووتیفار). ئەم خۆشەویستەی لەپەیکەری یووسف بەرجەستە بووەو ناوی ناوە یووسفی دووەم، یەکەمەکەیان زولەیخای ژنی عەزیزی میسر گرفتاری بووە، لەلایێکی دیکەوە ئاوڕ لەپێوەندیی باوک و کوڕ، یەعقووب و یووسف دەداتەوە. ئەگەر لەجێگەیێکی یەکجار دووردوە بۆنی یووسف بێ هەزاران کوێری وەکو یەعقووب چاویان دەکرێتەوە. یار هەموو لایێکی گێتیی گرتۆتەوە، لەهەموو جێگەیێکدا هەیە، هەموو کارێکی بۆ دەچێتە سەر، ئەنگوستیلەی سلێمان لەئەنگوستی دایە.

وێنەی دیکەش لەم لیریکەدا دەدۆزرێتەوە، وەکو یادکردنی سۆفییە گەورەکانی گێتیی سۆفیزم، شێخی سەنعان و شێخی گەیلانی بەشێخ عەبدولقادر دەڵێ: ئەگەر سافی ببی بەسوڵتانی هەموو گێتیش، هێشتا هەر گەدای تۆیەو مەقامی گەورەتر دەبێ.

سافی سێ قەسیدەی چوارینی هەیە، هەر یەکەیان لەحەوت بەند (کوپلە) پێکهاتووە، بەکێش و قافیەو پاش قافیەوە لەقەسیدە چوارینە بەناوبانگەکەی بێخود دەکەن "لەو ڕۆژەوە ڕۆیشتووە تۆراوە دڵی من.."بێ گومان ئەم دوو شاعیرە لەنیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم ژیاون و ئاگایان لەیەکتری بووە و یەکتریشیان ناسیوە. لەبارەی کارلێکردنی یەکێکیان لەئەوی دیکە، یا کامەیان قەسیدەکەی پێش ئەویتر وتووە، ئەمەیان ئاشکرا نییە. هەر چۆنێ بێ ئەم ڕیزە قەسیدە پڕ لەئاهەنگ و سۆزی ونبوون و لێک دابڕان و دوورکەوتنەوە دیوانی شیعری کوردییان ڕەنگین کردووە، سافی ئاوا دەست بەقەسیدەکەی دەکات:

جانا لەفیراقی تۆ پەشێواوە دڵی من
پەروانەیی شەمعی تووە سووتاوە دڵی من
سەر تا بەقەدەم غەرقەیی خوێناوە دڵی من
وەحشی سیفەتە بەستەیی نێو داوە دڵی من

بەم شێوەیە کۆتایی بەشیعرەکە دێنێ:

ئەی بادی سەبا قاسیدی جانانی ڕوح ئەفزا
نامەی غەم و دەردو ئەلەمم بۆ بەرە بەغدا
تا چەند لەم میحنەتەدا بێ سەگی دەرگا
مووديکە وەکو (سافی) کە شێواوە دڵی من

شاعیر دووەمین قەسیدە چوارینەکەی بەم بەندە دەست پێ دەکا:

جانا لەغەمت والەوو حەیرانە دڵی من
سەرگەشتە وەکو وەحشی لەکێوانە دڵی من
دایم لەدەرودەشت و بیابانە دڵی من
موشتاقی ویسالی ڕوحی جانانە دڵی من

بەم بەندەش کۆتایی پێ دێنێ:

عەبدێکی وەفادارو جەفاکێشە لەهیجران
وا.کەوتووە وەک (سافی) لەدەرگانەیی گەیلان
بەم دەردی سەرە کوشتنی لازم نییە قوربان
لەم جێژنەیی قوربانە کە قوربانە دڵی من

سافی سێیەمین قەسیدە چوارینەکەی بەم بەندە دەست پێ دەکا:

مووديکە لەهیجرانی تۆ شێوایە دڵی من
سەرگەشتەوو بێچارەوو ڕیسوایە دڵی من
پەیوەستە لەکێوان و لەسەحرایە دڵی من
مەجنوون سیفەتە مائیلی لەیلایە دڵی من

بەم بەندەش کۆتایی پێ دێنێ:

بێ ڕەحم و وەفایی بەسە ئەی یاری وەفادار
شەیدا بێ هەوایی تووە ئەو (سافی)یی بیمار
پابەندی دوو سەد غەم بووە لەو لۆمەیی ئەغیار
جێی چارەسەری دەرگەیی بەغدایە دڵی من

سافی لەم قەسیدانەدا وێنەی فرمێسک و زاراوەی ماتەم و لێکسیکۆنی ماتەمنامەی کلاسیکی بەکار هێناوە، هەوڵیداوە بە بۆیاغێکی تەنکی زاراوەکانی سۆفیزم ڕەنگرێژی بکا. تائێستا نەزانراوە ئەو کەسەی سافی ئەم

ریزە شیعرەی بۆ داناوەو شیوەنی بۆ دەکا کتێبە! ڕەنگە هەر لەبنەڕەتدا هیچ رووی نەدابێ و بۆ کەسیش نەوترابێ، بەڵکو شاعیر بەخەیاڵ دروستی کردبێ و لاسایی بێخودی کردبێتەوە، کەچی قەسیدەکەی بێخود بۆ مردنی کەسێکی دیاریکراو وتراوە.

مەلا محەممەدی کۆیی
١٨٧٦-١٩٤٣

ژیانی مەلا محەممەد

محەممەد کوڕی مەلا عەبدوڵڵا کوڕی مەلا ئەسعەد لەقەبی خێزانی جەلی زادەیە. مەلا عەبدوڵڵای باوکی نازناوی شیعری "جەلی" بووە، لەشاعیرانی نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەمی کۆیە بوو. لەم کتێبەدا باسی لێوە کراوە.

محەممەدی مەلا عەبدوڵڵا لەشاری کۆیە لەساڵی ١٨٧٦ لەدایک بووە. وەکو قوتابییەکی خوێندنی ئایینی لەتەمەنی منداڵییەوە لەحوجرەی مزگەوت دەستی بەخوێندن کردووە. لەپێشان بووە بەقوتابی لای موستەعیدەکانی باوکی، لەتەمەنی مێردمنداڵی وانەکانی قۆناغی پێشکەوتووی خوێندنی زانستەکانی ئایینی ئیسلامی و زمانی عەرەبی لەباوکی وەرگرتووە وا باوە لەتەمەنی هەژدە ساڵیدا هەر دوازدە زانستییەکەی تەواو کردووەو ئیجازەی مەلایەتی لەباوکی وەرگرتووەو بووە بەمەلا.

بەپێی نەریتی کوردەواری فەقێ هەرچەندە کوڕی مەلای زیرەکیش بووایە دەبوو لەلای مەلای دیکە بخوێنێ لەو جێیەی لێی دەژی، جگە لەوە پێویست بوو بۆ مەبەستی خوێندن سەردانی مەلا ناودارەکانیش بکا هەر چەندە لەمەڵبەندی ژیانی فەقێکە دووریش بووبن. جگە لەوە بەپێی نەریتی خوێندنی حوجرەی کوردەواری جوانتر بوو مەلا محەممەد لەمەلایێکی گەورەی ئەو سەردەمە ئیجازە وەربگرێ.

کە مەلا عەبدوڵڵای باوکی مەلا محەممەد لەساڵی ١٩٠٨ کۆچی دوایی کردووە مەلا محەممەد لەجێی دانیشتووەو حوجرەی مزگەوتی بەڕێوە بردووەو بووە بەپێشنوێژو خوتبە خوێنی نوێژی ڕۆژانی هەینی و وانە وتنەوەی زانستییە ئیسلامییەکان و زمانی عەرەبی. لەسەردەمی دەسەڵاتی عوسمانی لەساڵی ١٩١٢ مەلا محەممەد بووە بەمفتی کۆیە. لەپاشان لەماوەی دەسەڵاتی ئینگلیزی داگیرکەر لەساڵی ١٩١٩ لەدوای جەنگی یەکەمی گیتی بەقازیی شار لەکۆیە دانراوە. لەدواییدا لەئەنجامی هەڵبژاردنی یەکەمی عێراق لەساڵی ١٩٢٤ بووە بەنوێنەری کۆیە لەپەرلەمانی عێراق لەبەغدادا. لەدوای تەواوبوونی خولی یەکەمی پەرلەمان جارێکی دیکە بۆتەوە قازیی شار تاساڵی ١٩٢٨ ئیتر وازی لەمووچەخۆری هێناوەو خۆی خانەنشین کردووەو هەموو کاتێکی تەرخان کردووە بۆ مەبەستی بلاوکردنەوەی زانستییەکانی ئایینی ئیسلام و ئامۆژگاریکردن و ڕێ پیشاندان و ئاراستەکردنی خەڵکی بۆ ڕەوشتی خێرخوازی و بەهێزکردنی گیانی کوردایەتی و ئەخلاقی بەرزی کۆمەڵایەتی.

مەلا محەممەد کاری مەلایەتی پێ خۆش بووە، بۆیە زۆربەی هەرە زۆری ژیانی لەمزگەوت بردۆتە سەر. گەشتوگوزاری کەم بووە، شانازی بەخۆی و باب و باپیرانی کردووە. حەزی کردووە خەڵکی بەچاوێکی بەرز تەماشای بکەن. هەمیشە ئارەزووی ئەوەی بووە خوێندەواری ئەو ڕۆژگارە لەمەلایان و خەڵکی تر بەجەمالەدینی ئەفغانی (١٨٣٨-١٨٩٧) یا شێخ محەممەد عەبدەی (١٨٤٩-١٩٠٥) کوردی دابنێن. لەو کاتەدا ویستوویەتی وەک ئەو دوو ڕۆشنبیرە نوێخوازە بیر بکاتەوە، واتە شەریعەت لەگەڵ مەدەنییەتی بەڕێوەبردنی دەوڵەتی قەومی بگونجێنێ، لەبەر ئەوە لەدژی کردەوە پراکتیکییەکانی سۆفیزم بوو، کە

لەدەروێشیزم خۆی دەنوێنێ. ئەم دژایەتییەی لەگەڵ پراکتیکی دەروێشیزم بووە، نەک شێخان و تەکیەو خانەقای هەردوو تەریقەتەکانی قادری و نەقشبەندی. مەلا محەمەد سەر بە تەریقەتی نەقشبەندی بوو، کەچی لەکردەوەیدا هەوڵی دەدا لەنگەری پێوەندیی بەشێخانی هەردوو لا لەیەک پلەدا بێ.

لەلایێکی دیکەوە بەئامۆژگارییە ئایینی و شیعرە میللییەکانی پڕ لەسۆزی کوردایەتی خۆی لەخەڵکی کۆیە نزیک کردبووەوە، بەڕێزەوە تەماشایان دەکرد. هەوڵی دەدا وەک مەلایێکی مەدەنی و هاوچەرخییانە خۆی پیشانی خەڵکی بدا.

مەلا محەمەد هەموو ژیانی لەمزگەوت بردە سەر تارۆژی ١٢ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٤٣ لەکۆیەماڵئاوایی یەکجاری کردو هەر لەوێش نێژرا.

شیعری مەلا محەمەد

شیعرەکانی لەڕووی ڕوخسارەوە

مەلا محەمەد هەردوو کێشی عەرووزی و سیلابی خۆماڵی بەکار هێناوە. زۆربەی شیعرە عەرووزییەکانی لەسەر بەحری هەزەج و خەفیف هۆنراوەتەوە، تاکە تاکە لەسەر بەحری موزاریع و ڕەمەلیشی هەیە، وەک ئاشکرایە ئەمانە لەکێشە سووکەکانی عەرووزین. جگە لەمە کێشی سیلابی خۆماڵیشی بەکارهێناوە. لەڕووی قافیەوە زۆربەی شیعری جووت قافیەیە (مەسنەوی)ن ئەم جۆرە قافیەی لەهەردوو بەشە عەرووزی و خۆماڵییەکەدا بەکارهێناوە. هەرچی دەنگی قافیەی شیعرە عەرووزییەکانیەتی ئەوەی لەسەر سیستیمی یەکێتیی قافیە دانراون، لەبەر کەمی شیعرەکان تەنیا ئەم دەنگانەی بەکارهێناوە: د، ن، و، (ە-د)،ێ.

بەرهەمی شیعری مەلا محەمەد هەمووی دەچێتە ناو شیعری میللییەوە، لەسەر هەر کێش و قافیەیێک دانرابێ. لەڕووی ڕوخسارو ناوەڕۆکەوە ئەدگارو شەقڵی شیعری میللیی حاجی قادریان پێوەیە. لەخوێندنەوەی شیعریدا ئەگەر کەسێک نەزانی شیعرەکە مەلا محەمەد دایناوە -بەتایبەتی ئازناویشی نییە- بەشیعری میللی فۆلکلۆری بێ خاوەن حسێبی دەکا.

زمانی شیعری مەلا محەمەد ئاسان و ساکارە، وشەکانی لەزمانی قسەکردنی ناو خەڵک وەرگیراون. ڕستە و تەعبیری زیاتر دەشکێتەوە سەر دیالێکتی ناوچەی کۆیە، ئەمە سەر بەدیالێکتی سۆرانییە، کە بەشێکە لەکرمانجی باشوور. لەخوێندنەوەی شیعریدا خوێنەر هەست بەکۆییەتی مەلا محەمەد دەکا. بایەخی بەخەیاڵی شیعری و وێنەی ڕۆمانتیکی و داهێنانی ڕەوانبێژی نەداوە. مەبەسی تەنیا ئەوە بووە بیروباوەڕی کۆمەڵایەتی و سیاسی بگەیەنێتە خوێنەرو ئامۆژگارییەکانی لەبارەی کوردایەتی و کۆمەڵایەتی و بیروباوەڕی موسوڵمانیەتی پێشکێش بەخەڵکی بکا، لەبەر ئەوە بەرهەمی شیعری شەقڵی هۆنراوەی پەروەردەو فێربوون (دیداکتیکی) وەرگرتووەو چۆتە ناو بازنەی بزووتنەوەی تەنویری لەئەدەب و هونەردا.

شیعری مەلا محەمەد لەڕووی ناوەڕۆکەوە

شیعری مەلا محەمەد لەڕووی ناوەڕۆکەوە لەدەورووبەری مەسەلەیێکی کۆمەڵایەتی و سیاسی دەسووڕێتەوە، پێوەندیی بەچەسپاندنی بیروباوەڕی کوردایەتییەوە هەیە لەناو دڵی خەڵکیدا. بەلای شاعیرەوە هۆی هەرە گرنگ بۆ دواکەوتوویی میللەتی کورد ئەو کەسانە نین، کە دەیانەوێ مەسەلەی ئایین (موسوڵمانەتی) لەگەڵ قەومییەت (کوردایەتی) بەیەکترییەوە گرێ بدەن و لەگەڵ یەکتریدا بیانگونجێنن، بەڵکو تەریقەتی دەروێشی بووە بەمایەی تەمبەڵی و تەوەزەڵی و دواکەوتوویی. ئەم هەموو هۆیانە بوون بەگیروگرفت بەرامبەر پێشکەوتنی کورد. ئینجا دێتە سەر ئەوەی خوێندەواری دەرمانی دەردی کوردە بەتایبەتی خوێندنی کیژی کورد.

مەلا محەمەد لەم بیروڕایانەیدا چاوی لەوە پۆشیوە کە ئایین (شەریعەت) لەپێشان دوژمنی بەڕاستی تیۆرییەکانی سۆفیزم بوودن، لەدواییدا دەستی بەسەر داگرتووەو داگیری کردووەو لەگەڵ ئیدیۆلۆجییەتی خۆی گونجاندوویەتی، لەبەر ئەوە شاعیر تەنیا دژی کردەوە پراکتیکییەکانی دەروێشیزم بووەو هەوڵیداوە بەڕێگای ئایینەوە مافی نەتەوەیی کورد بەدەست بێنێ. دیارە ئەمەش بیروڕای خۆیەتی.

مەلا محەمەد وەکو شاعیرانی دیکە هەستی دڵداری و خۆشەویستی بووە، چێژی لەسروشتی ڕەنگین و جوان وەرگرتووە، بەتایبەتی شاری کۆیەو دەورووبەری لەشاخ و مێرگ و کانی و جۆبارو بەهاری ڕەنگاوڕەنگ،سەرچاوەی

ئیلهامی شیعری بووە لەهەموو سەردەمێکدا، لەبەر ئەوە نێوەندێکی ئەدەبی گرنگ بووە لەکۆمەڵی کوردەواریدا. کەچی بەڕاستی شیعری هونەری و داهێنانی ڕۆمانتیکی و سیمبۆلی ئەوەی بۆ خوێندەوارو ڕۆشنبیر دەنووسرێتەوە بەرچاو ناکەوێ. لەگەڵ ئەوەشدا شیعری ئەو بۆ زۆربەی خەڵکی ناو میللەت دانراوە، بۆیە کەڵک و سوودی زۆرە.

نموونەی شیعری

زۆربەی شیعری مەلا محەمەد بەژمارەی دێڕ درێژن، ئەگەر بەشیعری کلاسیکی نووسراو بژمێررێن پێویستە قەسیدەیان پێ بووترێ، شیعرە کورتەکانیشی دەچنە ناو زاراوەی غەزەل لەڕووی ڕوخسارەوە. بەپێچەوانە ئەگەر مامەڵەی شیعری میللیی سەرزاریان لەگەڵدا بکرێ پێویستە "بەیت"یان پێ بووترێ. لەبەر ئەوە لەشیعرە درێژەکانیدا دەتوانرێ بۆ بەڵگە گوڵبژێر بکرێ.

دژی دەرویشیزم و کۆلکە مەلایان

لەبەشێکی زۆر لەشیعریدا مەلا محەمەد کارو کردەوەی دەرویشی وشک و کۆلکە مەلا ڕیسوا دەکا.

لەیەکێ لەئامۆژگارییەکانیدا دەڵێ:

قسێکت بۆ دەکەم چاکی بزانە
قبوولی کە بەبێ عوزرو بەهانە
لەسەر زارو زمانان گەرچی سووکە
لە میزانی حەقیقەت زۆر گرانە
بەخێری خۆت بەخەڵکی ڕاگەیێنە
هەتا زاهیر بێ ئەو سیرری نیهانە
هەتاکو ئەهلی شارو دەشت و لادێ
خەبەردار بن لە ئەحوالی ئەوانە
بۆ خۆت ئەحوالی لادێ چاک دەزانی
یەکێ جووتیار یەکێکی بەرخەوانە
فلان ئاودێرە ئەویان عارد دەکێڵێ
شوانە ئەو ئەویتریان سەپانە

دواجار دەڵێ:

بەهەر نەوعێ کە شێخ تەشریفی ڕۆیی
یەکێ عاقڵ هەڵستێ لەو میانە
دەڵێ ئەی قەوم و گەل ئێوە بەلەد نین
لە کەیدو فێڵ و ئەیرەنگ و فەسانە
لەلام مەعلووم بووە بێ شکک و شوبهە
بە ئاسارو بە ئەتوارو نیشانە
ئەهەمی مەقسەدی شێخی زەمانە
لە دونیا ئالیکەو هەم نان و گانە

بەزمانێکی ئاسان و ئاسایی شاعیر لەگەڵ ڕەنجبەرو جووتیاری دەشت و خەڵکی کرێکارو هەژارانی شار قسە دەکاو بەسەرهاتی نالەباری خۆیانیان بۆ دەگێڕێتەوە، لەکارو کردەوەی کۆلکە مەلا دەدوێ و شەریعەت دەکا بەدادردەست لەپێناوی چاکەی شێخی تەریقەتی دەرویشی. ئەفسانە دروست دەکا بۆ توانایی شێخ و نزیکی لەکردگار لەبەر ئەوەی هەموو دەبێ لەخزمەت شێخ بن، ژن و پیاو هەڵقەی زیکر دەبەستن، حاڵ دەگرن و لەهۆش خۆیان دەچن. ئینجا دەست دەکرێ بەبارپوو کۆکردنەوە. هەموو شتێک بۆ شێخ پێویستە. تویشکی مەبەسی شاعیر ئەوەیە شێخ بیر لەگێتیی دوایی ناکاتەوە، بەڵکو بۆ ئەوەی ئێستایەتی لەنان و ژنان دەگەڕێ.

مەلا محەمەد بایەخی بەکێشەی شێخی تەریقەت داوە، لەبارەی ژنانەوە وەکو لەشیعرەکەی پێشوودا ڕوون و ئاشکرایە، دەیەوێ خۆشی لەمێینەییان وەربگرێ، هەر بۆ ئەم مەبەسە شیعرێکی دیکەی تەرخان کردووەو دەڵێ:

شۆڕەژن من لەهەوەڵ پێم ئەوتی
ئاخری حەزرەتی شێخ تێت دەکوتی
دێتە یادت کە بەشەو دەردەپەڕی
سەری قوت سینەیی ڕووت پایی پەتی
وەکو ماین بەتەڵەب دادەوەشای
لات نەبوو سەبرو قەرارو ڕەحەتی
عاقیبەت کەوتییە ژێر حەملەیی شێخ
بەدرو سەد حیلەوو مەکرو دەووتی
کوو بە ئەفسانەیی شێخ هەڵخەڵەتای
بەچ ڕوو دەچییەوە لای ئەلیفەتی
شێخ ئومێدێکی وەها دابوو بە من
من لە بۆیە سەری خۆم خستە پەتی
بۆ ڕەزامەندی خودا کەوتمە دوای
دەمپەرستی شەوو ڕۆژ میسلی بوتی
ئەودی دیم دی پەشیمانیش بووم
ئیستەکەش ماوە خوداو مەرحەمەتی

ئەم شیعرە دیالۆجێکە لەنێوان شاعیرو ئەو شۆڕە ژنە جوانەی شێخ هەڵیخەڵەتاندووەو کاری خۆی لەگەڵدا کردووە. لەلیریکەکەدا لەپێشان شاعیر لەگفتوگۆیدا لەگەڵ ژنەکە ئامۆژگاریی دەکا لەشێخ نزیک نەبێتەوە، چونکە نیازی خراپە. ئینجا کۆمیدییانە وەسفی هەڵپەی شێتانەی شێخ و بەباهاتنی ژنەکە دەکا. لەدواییدا شۆڕە ژن دێتە وەرام و ئەوە دەردەبڕێ، کارەکەی لەڕێی خودا بووە، چونکە شێخی بەگەورەو لەخودا نزیکی زانیوە، ئێستا پەشیمانەو چاوەنۆڕی بەزەیی خودایە.

لاواندنەوەو ئامۆژگاری

مەلا محەمەد وەکو شاعیرانی دیکەی کورد لای ئاشکرا بووە هەژاری و نەخوێندەواری و دواکەوتوویی دەردی بێ دەرمانی کورد بووە لەنیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا هیچی بۆ نەکراوە.

لە قەسیدە یا بەیتێکی درێژیدا دەڵێ:

هەتا دەمـرم لەبۆ کـوردان دەناڵم
عـیلاجیـان چۆن بکەم هاوار بەماڵم
فـەقـیرو جـاهیل و نەخـوێندەوارن
لەلای نەوعی بەشـەر بێ قـەدرو خـوارن

تا دەگاتە:

گـەلێ جـاران دەچێتـە فـەوقی عـەرشی
ئەگـەر حـەزکـا لەلای خـوا دادەنیـشی
خـولاسـە چەند خـورافـاتێکی دیکە
مـەلا نەقلی دەکـا بەو فـاک و فـیکە
عـەوامی قـوڕ بەسـەر وەک وا دەزانن
جـەنابی شـێخ بەخـزمی خـوا دەزانن
ئەوانە شـێخـیان لایان خـودایە
حـیسـابی وان لەسـەر تەوقی مـەلایە
مـەلا تۆ باسی خـوایان بۆ بفـەرمـوو
وەهـا باشـە لەبۆ وان و لەبۆ تـوو

لەسەرەتادا شاعیر سۆزی خۆی دەخاتە ڕوو بەرامبەر بەنەتەوەکەی، ئینجا باس لەدواکەوتوویی دەکا. کورد ژێر دەستە، دیل و بەندەی تورک و عەجەمە. شاعیر ناوی عەرەبی نەهێناوە ئەمەی لەڕووی ئایینییەوەیە، ئەگەرنا ئەوە ڕاستە چەوساندنەوەی کورد لەلایەن تورک و عەجەمەوە بووە، چونکە عەرەب لەگەڵ ڕووخانی دەوڵەتی عەباسی دەسەڵاتی لەدەستدا، لەدوای جەنگی یەکەمی گێتی خۆی گرتەوە. لەعێراقدا چەوساندنەوەی کورد لەلایەن عەرەبەوە دەستی پێ کرد، بەتایبەتی لەدوای ساڵی ١٩٣٠ بەکۆتایی هاتنی هەڵسان و ڕاپەڕینەکانی کوردی عێراق زاراوەی "کوردستانی عێراق" پەیدا بوو و کورد کەوتە ژێر دەسەڵاتی عەرەب و ئەمپریالیستی بەریتانی.

مەلا محەمەد ئەوجا بەرگری لەئایینی ئیسلام دەکاو پێی وایە مەلاو شێخ بەڕاستی فیکری شەریعەت ناخەنە خانەی پراکتیکەوە، بەڵکو دەیکەن بەئەفسانە بۆ چاکەو بەرژەوەندی خۆیان و خەڵکی ڕەش و ڕووتی پێ هەڵدەخەڵەتێنن.

لەشیعرێکی دیکەیدا مەلا محەمەد دەڵێ:

ئەم خـاکـە دایکی تۆیە کـەوتە دەسـتی ئەجنەبی
ئەی کـوردی ساحێب غـیرەت تۆ چلۆن ڕازی دەبی
بۆ خـۆت ئەوا دەبینی دوژمن ئەرزت دەکـێڵی
.پاشی چەند ساڵێکی دی هیچت بەدەست ناهێڵی

تا دەگاتە:

ئێوەش ئەگەر پیاو بان چشتێکو لەدەست دەهات
کـەسێ غـیـرەت بنوێنێ خـودا تۆفـیـقی دەدات
ئێوەن بێ قەدرو قـیمەت بێ عـەسکەرو بێ عـەلەم
بێ تاج و تەخت و دەوڵەت ژێر دەستی کوللی عالەم

لەم شیعرەدا شاعیر مەسەلەیێکی گرنگ لەمێژووی تازەی کوردی سەردەمی خۆی دەوروژێنێ. بۆ جاری دووەم دابەشکردنی خاکی کوردستان لەدوای جەنگی یەکەمی گێتی دەیەوێ ئەوە دەربخا تورک و عەجەم و عەرەب لەکورد چاپووکتر بوون بۆ دروستکردن و پێشخستنی دەوڵەت. ڕەزا شای پەهلەوی لەئێران و مستەفا کەمال دەوڵەتی عوسمانی ڕووخاندو دەسەڵاتی بۆ تورک دامەزراندو فەیسەڵیش بوو بەمەلیکی عێراق لەبەغدا. هەروەها بەچاوێکی سووک دەڕوانێتە مەلیکی ئەفغان و بە بەچکەسەقا ناوی دەبا، ئەمە بوو بەمەلیک کەچی کورد نەبوو بەهیچ!

لێرەدا ئەوەی سەرنج ڕادەکێشێ ئەوەیە شاعیر لەڕووی

گەشبینییەوە باس لەڕەزا شاو کەمال ئەتاتورک و فەیسەڵی یەکەم دەکا بەناوی ئەوەی خزمەتی گەلەکانی خۆیانیان کردووە. لەکاتێکدا دەبوو هیچ نەبێ بەڕەشبینیش لەڕەزا شاو کەمال ئەتاتورک بدوێ، چونکە دەستی درێژیان هەبوو لەکوشتن و برین و تالآنی کورد.

شاعیر لەقەسیدەکەیدا ئەو ڕاستییە دەردەبڕێ، کورد ناگاتە ئامانجی بەدەست و بازووی خۆی نەبێ. ناتوانێ مافی قەومی و مرۆڤایەتی خۆی دەست بخا بەزانستی نەبێ:

سووری موو زەردی چاوشین نەکەی بەئومێدی بی
ئەوول بەقووەتی خۆت دووەم بەعەونی ڕەبیی
عیلم و عەمەل خۆیەتی جەهل و تەمبەڵی مەرگە
پۆست و زەرگان فڕێ دەن وەعدەی تۆپ و تفەنگە
بینە پۆلیس و عەسکەر بۆ خزمەتی مەفتەنی
سەعی و غیرەت بۆ وەتەن وەک رووحە بۆ بەدەنی

لێرەدا شاعیر لەبێگانەی ئەورووپایی دەدوێ، بەسووری موو زەردو چاوشین ناویان دەبا، بێ گومان مەبەسی لەم بێگانەیە ئینگلیز بووە، نەیویستووە ناوی ببا.لەپاشان بەم دێڕانەی کۆتایی بەقەسیدەکەی دێنێ:

خاکو هەموو مەعدەنە مەعدەنی زێڕو زیوی
پڕ لە لەعل و یاقووتە ناو شاخ و داخ و کێوێ
ئەمما ئێوە نازانن لەبەر گێژی و دەبەنگی
ئەم زمرووت و یاقووتە چلۆنتان دێتە چەنگی
حاسیلی عەرزو دەکەم بەئەمری خەیرولئەنام
دین و دونیا ڕێک بخەن نامە تەمام وەسەلام

لەم دێڕانەدا شاعیر باس لەدەوڵەمەندی خاک دەکا ئەوەی لەگەڵ دواکەوتوویی کورد ڕێک ناکەوێ، چونکە کوردستان دەوڵەمەندە کەچی کورد دواکەوتووە. ئەگەر کورد پێش نەکەوێ نابێتە خاوەنی ئەم خاکە. لەپاشان مەلا محەمەد ئەوەی لەبیر نەچۆتەوە، کە مەسەلەی نیشتمانی کورد سەر ناگرێ ئەگەر بەڕێگای ئایینی ئیسلامەوە خەبات نەکا، واتە پێویستە دنیاو قیامەتی هەبێ.

ئەفسانەی ئایینی

مەلا محەمەد یەکێک بوو لەو مەلایانەی لەدژی پراکتیک کردنی ئەفسانەی ئایینی بوو. بۆ ئەم مەبەسە لەلیریکێکیدا دەڵێ:

عیسا لەئاسمان مەهدی لەناو بیر
نیشمان شلۆقە یاران چ تەدبیر
نە ئەو دێتە خوار نە ئەم دێتە دەر
دەجالیش زۆرن گشتی سواری کەر
لەدێ و لەشاری سەربەست دەگەڕێن
بەناوی دینی باش دەلەوەڕێن
ڕیش پان و درێژ مل قەوی شان کۆم
دوورین لەدینی وەحایەو ناحۆم
دوویان دەکەون پیرێژن و منداڵ
بەغارد سەما بەجەزبەو بەحاڵ
پیرێژنە کۆنی قوون قالب بەتاڵ
دوای دەجال دەچن وەک ماینی بەفاڵ

لەلای مەسیحییان عیسا لەئاسمانە، لەلای موسوڵمانی شیعە مەهدی لەژێرزەوییە، خەڵکی سەر ڕووی زەوی چاوەنۆڕیانن بێن مرۆڤ لەچەوساندنەوە ڕزگار بکەن. ئەمانە هەردووکیان ونن و لەهیچ شوێنێکدا دیار نین. ژیانی سەر ڕووی زەوی بەهاتنی دەجال کۆتایی پێ دێ، ئەویش هێشتا نەهاتووە. خەڵکی وەکو ئەو دەجالە زۆرن، ئەمانە کۆلکە مەلاو وشکە سۆفین، هەموویان وەکو ئەون، چاوەنۆڕن پەیدا بێ بۆ ئەوەی بەدوای بکەون وێنەکانی شاعیر هونەراوین، لەیەکچواندنەکانی هەوایێکی کۆمیدییان داوەتە شیعرەکە.

ئەوتی کورد

مەلا محەمەد لەهەموو شیعرەکانیدا تەنیا خەریکی وێنەگرتنی دواکەوتوویی و بێکەسی میللەتی کوردە ئەم لیریکەشی بەوە دەست پێ کردووە:

یا ڕەبی بەلوتف و جوودو ئیحسان
لوتفێکی بکەی لە حەلقی کوردان
قەومێکی فەقیرو نا تەوانا
بێ پەروەرو بێ پیاوی دانا
بێ مورشید و عالیمی سیاسی
بێ سەتوەت قاعیدەی ئەساسی
بێ ڕووح و حەیاتی ئیجتیماعی
بێ قودرەت و قووەتی دیفاعی

دواجار دەنووسێ:

لەم ئاخـــــرە ئینگلیـــــزو ئەفـــــرەنج
پاش حـەربێکی زۆر بەمـــیحنەت و ڕەنج
بۆ فـیکری عـەمیق و حەدس و حیـسسـە
گـەر بێـتـە شـەریکی نەفع و حیـسسـە
بیـبـات و لەنەفـسی خـۆی خـەرج کـات
ئەم کـوردە فـەقـیـرە چی بەسـەرهات
ئەم مـــیللەتە گـــەورەو عـــەزیە
سێ پارچە کـــراوە بوویتـــە قـــیـمـــە

لەدوای مـــوناجـــات لەگـــەڵ خـــوداو ئامـــاژەکـــردن بەدواکەوتوویی کورد مەلا محەمەد دێتە سەر باسی نەوتی باباگـورگـوڕی کـەرکـووک. ئەم نەوتە گـەلێک گـرنگە لەسیاســەتی نێودەوڵەتیدا. جـەنگ هەڵدەگیـرسێنێ، دەوڵەتی کـۆن لەناو دەبا، دەوڵەتی تازە دروست دەکـا. شاعـیـر ئەوروپایی بەنەوەی مـەیموون دەژمێرێ. لەپێناوی دەستخستنی ئەم نەوتە سیاسەتی زەبرو زەنگ و کوشتن و بڕین بەکار دێنن. شاعیر لەگەڵ کورداندا قسە دەکا و پێیان دەڵێ، وڵاتەکەیان ئەوەندە دەوڵەمەندە تەنیا نەوتی نییە، گەلێ شتی دیکەی نهێنین و شاراوەی ژێر زەوین. ئینگلیزو فـرەنسی کـەوتنە خۆ نەوتیـان بۆ خـۆیان مـــۆگـەر کـردو لەئەنجامدا زیان لەکورد کەوت و بوو بەسێ پارچە، مەبەس کوردستانەکانی تورکیاو ئێران و عێراقە لەئەنجامی جەنگی یەکەمی گیتی پەیدا بوون.

شـــاعـیـــر واز لەئامـــۆژگـاری ناهێنی و حـیکایەتی دواکەوتوویی میللەتی کورد وێردی سەر زمانیەتی، قەسیدە درێژەکەی بەم دێڕانە کۆتایی پێ دێنێ:

قـــەومێ کـــە فـــەقـیـــرو ناتەوان بێ
قـــەومێ کـــە زەلیل و بێ زمـــان بێ
ئەلبـــەتتـــە خــــراتری بەســـەر دێ
جـــێی ناکـــەنەوە لەشـــارو لادێ
وەک بـزنـی گـــــــڕوو دەبێ دەریـکـەن
نابێ تخـــوونی بێـــرو مـــەڕی کـــەن
تا ئێـــوە لەحـــەقـــقی یەک خـــرابن
بەد خـــواه و حـــەســـوودو ناتەبا بن
تا ئێـــوە لەحـــەقـــقی یەک بەکـــەیدن
هەر ژێر چەپەرۆکی عـــەمـــرو زەیدن

نوێشکی بیروڕای مەلا محەمەد بەرامبەر بەنەتەوەی خۆی ئەوەیە بەزانین و زانستی و یەکێتی و فیکری ئایینی ئیسلام نەبێ مەسەلەی مافی نەتەوایەتی ناگاتە ئەنجام.

حوزنی
١٨٩٣-١٩٤٧

ژیانی حوزنی

حـوسـێن کـوڕی سـەید عـەبدوللەتیف کـوڕی شـێخ ئیسمـاعـیلی خەزاییە. لەگوندی نیچکە لەنزیک ئاوایی بوغـدەکـەندی سـەر بەبۆکـانی مـوکـریان لەسـاڵی ١٨٩٣ لەدایک بووە. شوێنەواری کاولبوونی گوندی نیچکە لەبەر چاوەو ئێـسـتـا کـەسی تێدا ناژی. سـەید عـەبدوللەتیـفی باوکی زۆر نەژیاوە، لەپاش مردنی سـەلمای دایکی مێردی بەکـابرایێکی هورمـزیاری کردووە. لە سـەردەمی لاویەتیدا هەندێ نازناوی بۆ خۆی داناوەو بەشێک لە نووسینەکانی بەو ناوانە بڵاوکردۆتەوە. ناوەکان: حوزنی، خدۆک، داماو، بیژەن بوون. لەناو ئەمانەدا نازناوی "حوزنی" بەسەر ئەوانی دیکەدا زاڵ بوو. بەگشتی کەسێتی مێژوونوس و شاعیرو نووسەری ئەم ماوەیە بەحوسێن حوزنی موکریانی و حوزنی ناوی دەرکـردووە. لە هەندێ شیـعـریدا نازناوی "داماو"ی بەکـارهێناوە. حوزنی لەخێـزانێکدا ژیاوە منداڵ بووە کـە باوکی کۆچی دوایی کردووە. لەتەمەنی دوازدە ساڵیدا بێ کەس و بێ داڵدە ماوەتەوە، بەتایبەتی لەدوای شووکردنی

دایکی ژیانی ئاسان نەبووە.

لە سەرەتای سەدەی بیستەم و ڕۆژگارانی جەنگی یەکەمی گیتی سنووری سیاسی نێوان ئێران و عوسمانی تەگەرەیێک نەبووە بۆ هاتوچۆی کورد لەهەموو ناوچە کوردنشینەکانی کوردستانی ئێران و عوسمانی. ئەمە ڕێگای بۆ حوزنی خۆش کرد بەشوێن کاردا بگەڕێ لەناو خاکی هەردوو دەوڵەتەکە. هێشتا لە تەمەنی لاویەتیدا بووە، کە کەوتۆتە ئەستەمووڵ و لەوێ فێری مۆر هەڵکەندن بووە. لەو ماوەیەدا ناوچەکانی باکووری کوردستان گەڕاوە. تا دوای داگیرکردنی کوردستانی باشوور و دروستکردنی دەوڵەتی عێراق لەلایەن ئینگلیزەوە، حوزنی بەهۆی سەید تەهای نەهرییەوە لە ڕواندز جێی کراوەتەوەو لەوێ نیشتەجێ بووە، لەو شارەدا زۆر نەماوەتەوە. لەو سەردەمەی ئەفسەری کوردی عێراقی فایق کاکەمین لە ئۆردووی سوپایی ڕواندز بووە، ناخۆشی کەوتۆتە نێوانیانەوە، ناچار بووە ڕواندز بەجێ بێڵێ و ڕوو بکاتە حەلەب. لەو شارەدا حوزنی خەریکی پیشەی مۆر هەڵکەنی و چاپخانە بووە تا ساڵی ١٩٢٥ز. ئەو چاپخانەیەی لە حەلەب کاری تێدا کردووە لەدواییدا بۆتە هی خۆی بەکڕین یا بەهەر جۆرێک بووبێ.لەساڵی ١٩٢٦ حوزنی خۆی و چاپخانەکەی گەڕاوەتەوە ڕواندزو چاپخانەکەی لەوێ دامەزراندووەو ناوی ناوە "چاپخانەی زاری کرمانجی". هەروەها کۆوارێکیشی دەرکردووە بەناوی "زاری کرمانجی" هەر بەو ناوەوە بڵاوخانەیێکیشی داناوەو کۆمەڵێک کتێبی ئەدەبی و مێژوویی و هی دیکەی بڵاوکردۆتەوە، تا ساڵی ١٩٣٤ خەریکی کۆواری "زاری کرمانجی" و بڵاوەخانەکەی بووە. لە حوزەیرانی ئەو ساڵەوە تا ناوەڕاستی مانگی تشرینی دووەم لە سلێمانی بووە لەگەڵ پیرەمێرد لە ڕۆژنامەی "ژیان"دا کاری کردووە. لە ساڵانی ١٩٣٥-١٩٣٦ لەهەولێر کۆواری "ڕووناکی" بڵاوکردۆتەوە. لەدوای ئەمە ماوەیێک بێ کاری بەخۆیەوە دیوە. لەگەڵ دەستپێکردنی جەنگی دووەمی گیتی کەوتۆتە بەغداو لەساڵی ١٩٤٣ وەک نووسەرێک لەگۆواری مانگانەی "دەنگی گێتیی تازە" دامەزراوە، لەدوای کۆتایی جەنگیش لەکۆوارەکە ماوەتەوە تا لە ٢٠ی ئەیلوولی ١٩٤٧ لە بەغدا کۆچی دوایی کردووەو تەرمەکەی گواستراوەتەوە هەولێرو لەگۆڕستانی ئیمام محەمەد نێژراوە.

حوزنی مێژوونووس

لە گۆڕەپانی ڕۆشنبیری کوردیدا لە سەرەتای ژیانی خوێندەواریدا حوزنی لایەنی زانستی مێژووی هەڵبژاردووە لەپێناوی خزمەتی ڕۆشنبیری کوردی. لەبەر ئەوەی خوێندنێکی ڕێکوپێکی ئەکادیمی نەبووە لەمێژوودا لایەنی پراکتیکی یا مەیدانی وەرگرتووە، واتە زیاتر لەسەرچاوەی سەرزاری و گێڕانەوەی ڕووداوی پێشینان و سەرو سەربردەو بەسەرهاتی پیاوانی مێژوو کەڵکی وەرگرتووە، دیارە بەهەموو جۆرێک ئەمە ئەوە ناگەیەنێ سەرچاوەی نووسراوی نەبووبێ، گومان لەوەدا نییە ئەمەی بووە، چونکە بێجگە لەزمانی کوردی. فارسی و تورکی و عەرەبی و فرەنسی و ئینگلیزی زانیوە. ئەمە بووەتە هۆی ئەوەی ئاگاداری ئەو زانیارییانە بێ، کە لەمێژووی ئەو میللەتانەی حوزنی زمانیانی زانیوەو بۆ نووسینی خۆی کەڵکی لێ وەرگرتوون. لەئەنجامدا حوزنی بەزمانی کوردی کۆمەڵێک کتێبی مێژوویی نووسیوەتەوە، ئێستا بووە بەسەرچاوەیێکی گرنگ بۆ دانانی مێژووی کوردو کوردستان، لەوانە: غونچەی بەهارستان (حەلەب ١٩٢٥)، ئاوڕێکی پاشەوە (بەرگی یەکەم ١٩٢٥، بەرگی دووەم ١٩٣٠، بەرگی سێیەم ١٩٣١)، تاریخی حوکمدارانی بابان (١٩٣١)، مێژووی ناودارانی کورد (١٩٣١)، کوردو نادر شا (١٩٣٤)، کوردی زەردوشت (١٩٣٤)، مێژووی میرانی سۆران (١٩٣٥)، کوردستانی موکریان (ئاترۆپاتین) ١٩٣٨، ئەم کتێبانە هەموویان لەڕواندز لەچاپخانەی زاری کرمانجی چاپ کراون.

جگە لەمانە حوزنی هەندێ باس و وتاری مێژوویی لەڕۆژنامەو کۆوارە کوردییەکانیدا بڵاوکردۆتەوە. لەژیانی خوێندەواریدا حوزنی پێوەندی و نامەنووسینی لەگەڵ هەندێ کوردناسی ڕۆژهەڵاتناسانی ئەورووپا هەبوو، لەوانە ئەدمۆنسی ئینگلیزو مینۆرسکیی ڕووس و نیکیتینی پۆلۆنی (یا ڕووس) و کارل هەددەنگی ئەڵمان.

حوزنی هونەرمەند

حوزنی پیشەی مۆرهەڵکەنی و خۆشنووسی لە ئەستەمووڵ فێر بووە. بەکۆشش و توانای خۆرسکی بۆی لواوە خۆی وەکو هونەروەرێکی دیار بخاتە ڕوو. ئەم پیشەیە وەک دیارە پێوەندییێکی بەهێزو ڕاستەوخۆی هەیە

لەگەڵ چاپکردن (پولیگراف). بەهۆی ئەم دەست ڕەنگینییە حوزنی لەسەر مس و زەردو شووشەو بەردی بەنرخ و داری کەوەت نووسین و نەخش و نیگاری هەڵکەند (گرافیک). ئەوەی جێی ئافەرینە ئەم هونەرەوەرە ئەوەندە بەسەلیقەو ورد بوو کاری هەڵکەندنی زەنگوگرافی، کە بەچەند چرکەیێک بەهۆی مادەدە کیمیاوییەوە وێنەیێک یا لاپەڕەیێکی نووسراو لەسەر مەعدەن (زەنگ) دروست دەبێ، کەچی حوزنی ئەو وێنەیە یا نووسینەی بەسومبە (قەڵەمی ئاسن) لەسەر داری کەوەت هەڵدەکەندو وەک زەنگوگراف کتێبەکانی بەوێنەو خەتی خۆشنووسی دەڕازاندەوە.

جگە لەمە حوزنی بایەخی زۆری بەوێنەگری (فۆتۆگراف) داوە، بێ گومان ئەو پیشەسازییە پێوەندی بەچاپەوە هەیە. بۆ ئەم مەبەستە کتێبێکی بەناوی "وێنەگەری و کۆڵین" (ڕواندز ١٩٣٤) داناوە. مەبەستی لەم کتێبەدا ئەوە بوو نهێنییەکانی پیشەی فۆتۆگراف و زەنگوگراف بۆ ڕۆشنبیری کورد ئاشکرا بکا. هەموو وێنەو خەتی خۆشنووسەکانی ناو ئەو کتێبەی لەسەر داری کەوەت هەڵکەندووە وەک لەوحە و زەنگوگراف و وێنەکانی ناو کتێبەکەی بەوان چاپ کردووە. بەم جۆرە حوزنی دەوری گرنگی بووە لەبڵاوکردنەوەی زانیاریی گشتی لەبارەی چاپ و چاپخانەو خۆشنووسی هەڵکەندن و هەموو کارو کردەوەیێکی پێوەندی بەلیتۆگراف و زەنگوگراف و گرافیکەوە هەیە. کتێبی "وێنەگەری و کۆڵین" نرخێکی مۆزەیی هەیە لەمێژووی ڕۆشنبیری کوردیدا، چونکە ئەو ماوەیەی حوزنی بۆ دانانی ئەم کتێبە خەرجی کردووە بێ گومان بەساڵ دەژمێررێ، کەچی تەکنیکی چاپی ئێستا بەچەند کاتژمێرێک دروستی دەکا.

حوزنی ڕۆژنامەنووس

ئەوەی جێی گومان نییە ئەوەیە جموجۆڵی حوزنی لە مەیدانی ڕۆشنبیری و ڕۆژنامەگەریدا لە ساڵی ١٩٢٥ لە حەلەب دەست پێ دەکا. ئەو کاتە لەنزیکەوە بەتەواوی لەگەڵ چاپ و چاپخانەو بڵاوکردنەوە ئاشنا بووە. دیارە پێش ئەو ساڵە لەحەلەب نیشتەجێ بووەو کتێبی مێژوویی "غونچەی بەهارستان"ی چاپ کردووەو بڵاوی کردۆتەوە، ئەمە وەکو کتێب یەکەمین بەرهەمی نووسینیەتی. لەپاشان لەساڵی ١٩٢٦ چاپخانەی لەحەلەبەوە گواستۆتەوە ڕواندزو دەستی کردووە بەبڵاوکردنەوەی کۆواری "زاری کرمانجی". ئەم کۆوارە بەپچڕ پچڕی لە ماوەی ساڵانی ١٩٢٦-١٩٣٢دا بیست و چوار ژمارەی لێ بڵاوکرایەوە، کۆوارێکی کۆمەڵایەتی و مێژوویی و هونەری و ئەدەبی مانگانەیی بوو. زۆربەی نووسینی ناو کۆوارەکە حوزنی خۆی ئامادەی دەکرد. بایەخی بەهەموو ئەو لایەنە زانیارییانە دەدا کە لەو سەردەمەدا گرنگ بوون و پێویست بوو خەڵکی کورد ئاگاداری بن.

لەدوای وەستانی زاری کرمانجی لە ساڵی ١٩٣٢، لە ناوەڕاستی ساڵی ١٩٣٤ حوزنی ڕووی کردە شاری سلێمانی و لەگەڵ پیرەمێرد لە بەڕێوەبەرایەتی ڕۆژنامەی "ژیان" بەیەکتری گەیشتن و بوون بەهاوکار بۆ دەرهێنان و بڵاوکردنەوەی ئەو ڕۆژنامەیە. ئەو برادەرایەتییە زۆری نەخایاندو لەپاش چەند مانگێک نێوانیان تێکچوو و حوزنی لە ١٥ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٣٤ سلێمانی بەجێهێشت.

حوزنی نەیدەتوانی بەبێ پیشەی ڕۆژنامەگەری بژی. لەبەر ئەوە ئەمجارەیان بیری لەوە کردەوە کۆوارێکی هەفتەیی زانستی و کۆمەڵایەتی و ئەدەبی بەناوی "ڕووناکی" لە هەولێر بڵاو بکاتەوە. بۆ ئەم کارە پێویستیی بەخاوەن ئیمتیاز هەبوو. بەپێی قانوونی ئەو سەردەمەی عێراق و هەموو گیتی دەبوو ئەو کەسە باوەڕنامەی زانستگای هەبێ و مووچە خۆری میری نەبێ، لەو کاتەدا تەنیا ئەوقات (محامی) لەناو کۆمەڵدا باوەڕنامەی زانستگایان هەبوو و مووچە خۆریش نەبوون. لەبەر ئەوە کەسێکی هەولێری محەمەد شێت مستەفا بووە خاوەن ئیمتیازی ڕەسمی کۆواری ڕووناکی. بەڕاستی حوزنی خۆی هەموو کاروبارێکی کۆوارەکەی بەڕێوە دەبرد. زۆربەی وتارەکان خۆی دەینووسینەوەو ئامادەی دەکردن. خاوەن ئیمتیاز لە ژمارە یەکەم و دووەم هەندێ وتاری بڵاوکراوەتەوە.

ژمارەی یەکەمی ڕووناکی لەڕۆژی ٢٤ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٣٥ بڵاوکرایەوە. تەنیا یازدە ژمارەی لێ دەرچوو، دوا ژمارەی لەڕۆژی ١٦ی مایسی ١٩٣٦ بڵاوکرایەوە، واتە دەوروبەری حەوت مانگێک بەردەوام بوو.

کۆواری ڕووناکی ڕووداوێکی ڕۆشنبیری گرنگ بوو لە

شاری هەولێر، لەوە پێش ئەم شارە بزووتنەوەی ڕۆژنامەگەری بەخۆیەوە نەدیبوو. ڕووناکی بایەخی بەمێژوو و ئەدەب و ژیانی کۆمەڵایەتیی کوردی دەدا، بەتایبەتی ئەوەی پێوەندی بەهەولێرەوە هەبوو. ئاگاو ڕووداوی ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و ئەدەبی ناو شارو دەرەوەی بڵاو دەکردەوە.

دوا قۆناغی حوزنی لەکاری ڕۆژنامەگەریدا وەک کارگەرو نووسەرێک لەگۆواری "دەنگی گێتیی تازە"دا بوو. ئەمە گۆوارێکی مانگانە بوو لەلایەن بەشی پێوەندیی گشتییەوە لە باڵیۆزخانەی بەریتانیا لە بەغدا دەردەهێنرا (١٩٤٣). کاروباری نووسین و هونەری و دەرهێنانی بەتۆفیق وەهبی سپێردرا بوو. لە سەرەتادا دوو کەس یارمەتییان دەدا حوزنی و حەسەنی شێخ حەمە مارف. حوزنی کارگەرێکی بەکار بوو لەو گۆوارەدا. چیرۆک و وتاری ئەدەبی دەنووسی، تێکستی ئەدەبی میللیی سەرزاری (فۆلکلۆر) لە شیعرو پەخشان بڵاودەکردەوە. لە وەرگێڕاندا بەتوانا بوو، بەتایبەتی لە وەرگێڕانی هەموو جۆرە نووسینێکی عەرەبی و فارسی بۆ زمانی کوردی. ناوەڕۆکی نووسینەکانی لەبابەت ژیانی ڕۆژهەڵاتناس و پیاوە سیاسییەکانی سەردەمی جەنگی دووەمی گێتی و شاعیرانی کلاسیکی ئینگلیزو هی دیکە بوو.

نووسینی حوزنی لەدەنگی گێتی تازە لەپلەیێکی بەرزی هونەریدا بوو، چونکە لە تەمەنێکدا بوو زانست و زانیارییێکی زۆری وەرگرتبوو بەهۆی کۆششی خۆی و تاقیکردنەوەکانی لەمەیدانی مێژوو و ڕۆژنامەنووسیدا. حوزنی لەسەرەتای دەرچوونی دەنگی گێتیی تازە لەگەڵیدا بوو تا ئاوابوونی. لەدوای ئەو حوزنیش ئەم گێتییەی بەجێهێشت. کردەوەکانی ماونەتەوەو لەمێژووی ڕۆشنبیری کوردی پارێزراون.

حوزنی نووسەرو شاعیر

حوزنی کوردی زانێکی چاک بوو، گۆڕەپانی نووسینی ئەدەبی فراوان بوو. دەتوانرێ لەم خاڵانەی خوارەوە بدۆزرێنەوە:

١- وتاری ئەدەبی: لەم هونەرەدا حوزنی وەک یەکێک لە دامەزرێنەرانی ئەم بابەتە بەرهەمە پەخشانییە حسێب دەکرێ. شێوازی جوانی لە تابلۆ ڕۆمانتیکییەکانیدا بەرچاو دەکەوێ، وەکو وتارەکانی "گوندێکی کاول بوو" و "بەختەوەری" و "جەنگی مرۆڤ لەگەڵ مەرگ" و "هەی خاک" و هی دیکە.

٢- چیرۆک: حوزنی لەم هونەرەدا یەکێکە لەداهێنەرانی لە ئەدەبی کوردی لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا. بەڕاستی ڕێبازێکی جوان و لەباری گرتووە لەم جۆرە هونەرەدا. تەنیا بەوە نەوەستاوە چیرۆکی ڕەسەن لەژیانی کۆمەڵایەتی وەربگرێ، بەڵکو حیکایەتی ئەدەبی میللی (فۆلکلۆر) گەلێ جار بووە بەسەرچاوە بۆ نووسینی چیرۆکی تازە لەسەر بنچینەی داڕشتنەوەی ناوەڕۆکی بەشێوازێکی تازەو زمانێکی کوردی پەتیی سەردەم. بەگشتی چیرۆکە نایابەکانی حوزنی لەمانەدا دەبینرێن: "چاک و بەد" و "مام پیاو" و "سەپان و جووتیار" و "دزو ڕەبەن" و "خاوەن دارستان و پشیلە" و "پادشا و کراس" و هی دیکە.

ئەوەی لەبەرهەمی حوزنیدا سەرنج ڕادەکێشێ هەست بەچوونە مەیدانێک دەکرێ لە نێوان وتاری ئەدەبی و چیرۆکی کورتدا. هەندێ جار بەرهەمەکە بەناوی وتار بڵاو دەکرێتەوە، کەچی لەچیرۆکەوە نزیکترە، دیارە پێچەوانەش دەبینرێ، ئەم دیاردەیە تایبەتی نییە بەحوزنی، بەڵکو لای هەموو پەخشاننووسانی ئەو ڕۆژگارە بەرچاو دەکەوێ.

٣- حوزنی بایەخی زۆری بە وەرگێڕان داوە لە هەموو بابەتەکانی ئەدەبی. وەرگێڕانەکانی لە عەرەبی و فارسییەوە بووە. ناوەڕۆکیان ڕەنگاو ڕەنگە لە سیاسەتی ڕۆژانەوە تا مەسەلەی ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و ئەدەبی و هونەری و لایەنی دیکەی ژیانەوە.

نموونەی پەخشانی حوزنی

لە تابلۆ ڕۆمانتیکییەکەیدا لە وتاری "گوندێکی کاول بوو" حوزنی دەنووسێ:

"ئێوارەی گوندەکە لەسەرخۆ تێپەڕی، چرووسکەی ڕووناکی لە کەلی ئاسماندا ڕووی لە پووچبوونەوە بوو، ئێوارەکانی بەجێماوی، وە شەوەکانی بەبیرەوەری ڕۆیشتن. ئێوارە ڕەنگ و ڕوو زەرد هەڵگەڕاوەکەی لەسەر ملەو کەلەشاخەکان بەسوور هەڵگەڕاوی چاوەڕوانی ئەو لاوانەی دەکرد کە گوندەکەیان بەبێ کەسی بەجێ هێشتبوو، وە لەدەمی هاوارلێکردنیان وە دەنگی هۆ مەڕۆندا خۆیان پەنا دابوو هەرچەند نووزەو لالانەوەشیان بەدوودا بوو. بەنیوەی

شەو و بەیانی نزیک سپێدەی گەزەنگی نادیار ئەو نووزانەوەو لالانەوەشیان هەر بەدوودا بوو، هەتا دەمێ کە شەو نزیک بەسەرچوونی، وە دەمی بەیانی سپێدە بەردان بوو. گوندی کاولبووی دیوارە بەسەریەک ڕماوی داماو، لەبەر بێ کەسی و ماندووبوونی و زۆر قیژەکردن و نووزانی کفت کەوت و چاوی لەسەر یەک داناو بەئاخ و داخەوە لەبەر خۆیەوە لە نەتەوەکانی دەپرسی کە داخۆ ئەوانە لەکوێن! وە کەی دەگەڕێنەوە لای تاکو کاول بوو ئاوەدان بکەنەوەو پیرۆزمەندی بخەنەوە دەست خۆیان.

نموونەی شیعری حوزنی

حوزنی توانای ئەوەی بووە شیعر دابنێ، ئەو بەڵگە کەمانەی لەبەردەستدان ڕاستی لەم لایەنەوە دەخەنە بەرچاو، لەگەڵ ئەوەشدا دانانی شیعری نەکردووە بەپیشەو ناوی وەک شاعیر بڵاو نەبۆتەوە.

حوزنی لە شیعرێکیدا دەڵێ:

خراپێکی کە تۆ لە منی دەبینی
دوو بەیتە پێت دەڵێم با دانەمێنی
یەکێ کوردم دووەم ڕاستە وتارم
لەوەم زیاتر نییە سووچی نهێنی
لەوێ ڕۆژێوە بەدبەخت و کەنەفتم
کە هاتمە شارێکی وا مەرگە ژینی
گرفتاری غەم و دەردێکی وا بووم
نییە ڕزگاری تۆ مەرگم بەبینی
لە دەست کوردان برا ژینم بەلایە
خوزراکم تاڵە کارم دڵ برینی
غەم و دەردو بەلاو گێچەڵ و شەڕ
بەرێژەن دێ بەسەرما دەسکەوتنی
وەها (داماو)ی دەستی جەهلی کوردم
کەنەفتی و ناهومێدیم کەس نەبینی

لە ساڵی ١٩٢٦ کە حوزنی چاپخانەی لەڕواندز دامەزراند، مایەی خۆشی و شادی بوو بۆ لاوان و نیشتمانپەروەرانی خەڵکی ڕواندزو هەموو کوردی کوردستانی باشوور. هەندێ لە مەلاکانی شار کەوتنە بەربەرەکانی حوزنی بەناوی ئەوەی چاپەمەنی خوو و ڕەوشتی خەڵکی دەشێوێنێ. لەدواییدا هەر ئەم هەڵوێستەش بوو نەیتوانی لە خەباتی خوێندەواری و ڕۆشنبیری بەردەوام بێ، ناچار شاری ڕواندزی بەجێهێشت.

ئەم لیریکەی حوزنی هەموو مەرجەکانی شیعری کلاسیکی تێدایە، دەکرێ لەشیعری ئامۆژگاری و دانایی و ڕەخنەگرتن لەکردەوەی ناهەمواری کۆمەڵایەتی بژمێررێ.

لە شیعرێکی دیکەیدا حوزنی هەر بەو هەناسەیەی شیعری پێشوو دەڵێ:

ئەگەر ڕووت و نەدارو بێ کەوا بم
وە گەر برسی و گرفتاری هەوا بم
لە خزیش و نیشتمان ئاوارە مابم
لە دەس یارو نەیارا سەر شێوا بم
لە زۆر جەورو جەفا و توهمەت ڕزا بم
لەنێو تاریکی کونجی غەم خزا بم
وەکو مەم بەندی زنجیری بەلا بم
وەکو بێژەن لە چالاوی قوولا بم
ئەسیری زوڵم و ئیستیبدادی وابم
لە خاکی خۆم غەریب و بێ نەوا بم
لەنێو بێگانە داماوی قەزا بم
بە خزم و کەس و باب و برا بم
ئەوەم پێ چاترە نەک سەر نەوی کەم
لەپێش گەورەی نەزان گەردەنکەچی کەم

لەم شیعرەدا پتەوی بیروباوەڕی حوزنی ئەوەیە هەرچی ڕۆژگار لەدژیدا بیکا، هەموو کردەوەیێکی ئەوانەی خۆیان بەگەورە دەزانن زیانی پێ بگەیەنن سەریان بۆ شۆڕ ناکاو نابێتە پیاویان. مەبەسی ئەوەیە مرۆڤی سەربەست تەنیا دەبێتە پیاوی ژێری بەکاری سەربەستی وەکو خۆی.

ئەم شیعرە جۆرە تەرجیع بەندێکی یەک بەندییە. شەش دێری یەکەم یا هەر دوازدە نیوە دێڕ شیعرەکان لەسەر یەک قافیەن و دێری حەوتەم تەرجیعەکەیەتی (وەک "خەرجە"کەی مووەششەحی ئەندلوسی). ئەم تەرجیع بەندە ئەگەر چەند بەندێک بوایە، دەبوو دێڕی دوایی لە هەموو بەندەکاندا دووبارە بێتەوە.

میهری
۱۹۰۳-۱۹٤۲

محەمەد شەریف کوڕی مەلا ئیبراهیم کوڕی مەلا عەبدولفەتاح لە ساڵی ۱۹۰۳ لە هەولێر لەدایک بووە. بنەماڵەی بەموئەزین ناوبانگی دەرکردووە چونکە باب و باپیرانی بانگدەری مزگەوت بوون. خۆیان بەحەنەفی بەخەڵکی دەناسێن، چونکە لەسەر ئایینزای ئیمامی حەنەفین، کە یەکێکە لەچوار ئایینزاکەی سوننە.

محەمەد شەریف لە سەردەمی پشکووتنی ئیلهامی شیعری وشەی "میهری" وەک نازناوێکی شاعیری بۆ خۆی هەڵبژاردووە. سەرەتای خوێندنی لەماڵەوە لای کەسوکاری بووە، چونکە لەبنەڕەتدا لەخێزانێکی مەلازادەیە. لەسەر ڕێبازی خوێندنی مزگەوت میهری لای باوکی و لەپاشان لای هەندێ لەمەلایانی هەولێر خوێندوویەتی، ئینجا ڕووی کردۆتە کەرکووک لەپاشان شەقڵاوە، لەوێوە گەڕاوەتەوە هەولێرو خوێندنی حوجرەی تەواو کردووەو هەر لەو شارەشدا ئیجازەی دوازدە عیلمەکەی وەرگرتووە. لەپاشان لەدادگای شەرعی لەهەولێر وەک مووچە خۆری میری کارێکی پێ سپێردراوە، لەو کارەیدا چوار ساڵ ماوەتەوە. ئینجا چووە بۆ لەغدا لەدوای تاقیکردنەوەیێک لەوەزارەتی زانیاری (مەعاریف) کراوە بەمامۆستای قوتابخانەی سەرەتایی. وادیارە هەندێ لەفەقێ و مەلا گەنجەکانی ئەو سەردەمە بانگ کرابوون و تاقیکردنەوەیێکی سەرپێییان کردبوون، چونکە ئەو کاتە دەوڵەتی عێراق تازە بوو و پێویستیان بەمامۆستا هەبوو، ئیتر میهری لەناوچەی قەرەداغی سلێمانی بەمامۆستای قوتابخانەی سەرەتایی دادەمەزرێ و ماوەی چوار ساڵ لەوێ دەمێنێتەوە. وا دەردەکەوێ میهری ژیانی ئەو ناوەی پێ خۆش نەبووبێ. هەستی بەئاوارەیی کردووە لەگەڵ ئەوەشدا بیرەوەریی خۆشی هەیە لەقەرەداغ و لەهەندێ شیعریدا ڕەنگی داوەتەوە. لەماوەی زیندەگانیی قەرەداغ و سلێمانی ئاشنایەتی لەگەڵ ماڵی مەلا عەبدولعەزیزی چاوماری مفتی و قانیعی شاعیر پەیدا کردووە.

هۆی گەڕانەوەی بۆ هەولێر ئەوە بوو میهری و هەموو ئەو مامۆستایانەی بەتاقیکردنەوەی سەرپێیی و بەبێ خوێندنی قوتابخانەی میری دامەزرابوون لەکاری مامۆستایی دوورخرانەوە. ئەمجارەیان میهری ڕووی کردۆتە بەغداو لەوێ وەک مووچەخۆرێکی سویلی لەوەزارەتی بەرگری دامەزراوە.

میهری دەنگی خۆش بووە، شارەزایی لەمەقام هەبووە، نەک تەنیا لەڕووی تیۆرییەوە، بەڵکو هەندێکیانی بەدەنگە خۆشەکەی خۆی چڕیوە. شاعیر لە ژیانیدا دوو جۆرە نەهامەتی و نەهاتی بووە لەژیانیدا، یەکێکیان ئاه و ناڵەی لەدەست ئازاری سییەکانی لەبەر نەخۆشیی سیل هەناوی داوەشاندبوو، ئەوی دیکەیان حەزی لەکچێک کردووە، لەبەر هەر هۆیێک بووبێ بۆی نەبووە، نەریتی کۆمەڵایەتی بۆتە تەگەرەو بەو خۆشەویستەی شاد نەبووە، لەبەر ئەوە ژنی نەهێناوە، جگە لەوە نەخۆشییەکەش هۆیێک بووە بۆ ئەوەی ژن نەهێنێ.

بەم ڕەنگە بەبێ وادە لەدوای ژیانێکی کورت میهری لەشاری هەولێر لەڕۆژی ۲۷ی تشرینی دووەمی ساڵی ۱۹٤۲ سەر دەنێتەوەو لەگۆڕستانی گەورەی شار بەخاک دەسپێردرێ. جگە لەم "میهری"یەی لەم ماوەیەدا باسی لێوە دەکرێ، لەمێژووی ئەدەبی کوردیدا دوو شاعیری دیکە بەم نازناوەوە باسیان لێوە کراوە. یەکێکیان ناوی محەمەد سەعید کوڕی مەلا عەبدولڕەحمان کوڕی مەلا یەحیای مزووریيە (۱۷۹۵-۱۸۸۲)، ئەوی دیکەیان محەمەد عەبدوڵلا دشەیی مفتیی سنەیە (۱۸۸۹-۱۹۵۸)ز، لەسنە لەدایک بووەو لەئەستەمووڵ کۆچی دوایی کردووە، ئەوقات (محامی) و نووسەرو شاعیر بووە.

شیعری

میهری گوێبیستێکی مۆسیقی بەهێزی بووە، لە منداڵییەوە لەگەڵ کتێب و کاغەزو قەڵەم ژیاوە، شیعری شاعیرە کلاسیکییە کوردەکانی خوێندۆتەوە، بەو شیعرانە گۆش بووە. لەبەر ئەوە توانای شیعر نووسینی لەلا خوڵقاوە. ئیتر لەئەنجامی کۆبوونەوەی کۆمەڵێکی باش لەوێنەو مانای شیعری کوردی، مێشک و خەیاڵی توانیویانە لەو وێنەو مانایانە بەرهەمی تازە دروست بکەن. ژیانی قەرەداغ و سلێمانی و ناسینی شاعیرو ڕۆشنبیرانی ئەوێ سەرچاوەیێکی گرنگ بوو بۆ مشتومالکردنی خەیاڵ و فرەکردنی زانیاری لەبابەت ڕۆشنبیری گشتیی کۆمەڵی کوردەوارییەوە.

ڕوخساری شیعری

میهری شیعری کەمە، بەپێی ئەمە ئەو بەحرە عەرووزییانەی بەکاری هێناون ئەوانیش کەمن: هەزەج، ڕەمەل، موزاریع، ڕەجەز. کەچی ئەو دەنگانەی ئەلفوبێی کوردی و عەرەبی کە بۆ قافیەی شیعری بەکاری هێناون هەندێ زیاترن: ا، ت، د، ر، ل، م، ن، ه، و، ۆ، ی، ێ.

زمانی شیعری ساکارە، وشەی قورسی بەکارنەهێناوە، بایەخی زۆری بەڕەوانبێژی نەداوە، هەوڵیداوە شیعری لەئەدەبی میللیی سەرزار نزیک بکاتەوە. بابەتەکانی شیعر لەڕووی ژانرەوە زۆربەی بریتییە لەغەزەل (لیریک)، لەنێوان حەوت دێڕە شیعر و بیست دێر، جگە لەوە بایەخی بەپێنج خشتەکی داوە، لەمانە شیعری نالی و کانی و ئیبراهیم هوشیارو مەلا ڕەشیدی عەبدی کردووە بەپێنج خشتەکی، هەروەها کۆمەڵێک چوارین و تاک لەناو دیوانیدا بەرچاو دەکەون.

ناوەڕۆکی شیعری

ئێش و ئازار زادەی ژیانی شاعیر بوو، بەتایبەتی دادو فیغانی لەدەست نەخۆشی، ناوەڕۆکی سەرەکی شیعری بووە، لەگەڵ ئەوەشدا شیعری نیشتمانی و نەتەوایەتی و کۆمەڵایەتی، گوزەرانی خەڵکی، وەسف و دڵداری، بەشی زۆری دیوانە بچووکەکەیان داگیر کردووە.

نزیکترین گەورە شاعیرانی کلاسیکی کوردی لەمیهرییەوە نالی و حاجی و بێخودو قانیع بوون. بەڕێزەوە ناوی شێخ مەحموودی بردووە، لەسەر ئەو باوەڕە بووە کورد ڕزگار دەکا، لەسەرەتای جەنگی دووەمی گیتی لەژیاندا بووە، لەو کاتەی دژی سیاسەتی هیتلەر بووە، ستایشی ئینگلیزی نەکردووە، هەروەها شانازی بەکوردەوە کردووە، هیچ گرێیێکی سایکۆلۆجی بەرامبەر بەعێراق نەبووەو خۆی بەهاووڵاتیی ئەوێ داناوە.

نموونەی شیعری

لەلیریکێکی وەسف و دڵداریدا میهری دەڵێ:

دڵ مەستی مەی مەزانە مەستی جەمالی تۆیە
حەیرانی عەقڵ و فام و نوکتەو کەمالی تۆیە
کوژراوی بەژن و باڵاو گفتارەکەی شیرینت
عاشیق بەچاوی شەهلاو ئەبرۆی هیلالی تۆیە
مەفتوونی دەنگی خۆش و ئەلحانی داوودیتە
قوربانی نیو نیگاه و لەنجەو دەلالی تۆیە

لەکۆتاییدا دەڵێ:

دەزانی بۆچی (میهری) لاوازەو ڕەنگی زەردە
هەمیشە ئیش و کاری فیکرو خەیاڵی تۆیە

لەم لیریکەدا میهری وەسفی لەش ولاری دلبەر ناکا، بەگشتی ئاوڕ لەئەندامە جوانەکانی ناداتەوە، بایەخ بەڕەوشت و بزووتنەوەو دەمویل و هۆش و بیروڕای دەدا، لەنجەو نازو عیشوەی بەسەر دەکاتەوە. شاعیر خۆی بەپاڵەوانێک دەژمێرێ، پارێزەری دلبەرە، نایەڵێ کەس دەستی بۆ درێژ بکا، یا لێی نزیک ببێتەوە، بێ گومان مەبەسی لەو کەسە ڕەقیبە، ئەو دوژمنە هەموو کەس پێی دەوێرێ.

لەشیعرێکیدا میهری ئیلهامی لەبێخود وەرگرتووە، لاسایی "لەو ڕۆژەوە ڕۆیشتووە.." دەکاتەوە. لەلای بێخود لیریکەکە بریتییە لەیازدە چوارین، بەڵام میهری شیعرەکەی خۆی بە دە چوارین تەواو کردووە. لەم ماوەیەدا چوارینی یەکەم و دوایی بڵاو دەکرێتەوە.

چوارینی یەکەم:

لەو ڕۆژەوە ڕۆیشتووە ناڵانە دڵی من
پڕ دەردەو غەم و قەهرەوو حەیرانە دڵی من
مەدهۆش و پڕ ئەفغان و بریندارە دڵی من
سووتاوی موژەی تۆیەوو بریانە دڵی من

چواربنی دوایی:

بێزارە تەواو (میهری) لەئەحوالی زەمانە
خوێنی دڵی عەینەن وەکو سیروانی ڕەوانە
یەک مالیکی میلیۆنە یەکیش خەستەیی نانە
لەم وەسفی پەرێشانە پەرێشانە دڵی من

میهری ئەم شیعرەی بۆ خۆشەویستێک وتووە دوور بووە لێی، یا تازە لێی دوور کەوتۆتەوە، بەپێچەوانەی شیعرەکەی بێخود بۆ خزمێکی نزیکی خۆی وتووە کە کۆچی دوایی کردووە.

ئەم شیعرەی میهری لیریکێکی ئاساییە لەدووری دلبەر دەدوێ، ئەم مەبەسە بەشێوەیێکی فراوان ڕەنگی لەبەرهەمی شیعری کوردی داوەتەوە.

لەشیعرێکیدا میهری هۆی هەموو ئێش و ئازاری ژیانی دەگەڕێنێتەوە بۆ ئەوەی پیاوی چاک بووە، لەبەر ئەوەی خراپە بەسەر چاکەدا زاڵە تووشی ئەو ئێش و ئازارە بووە:

من خۆم کەموعتەبەر بووم پڕ قەدرو تاجی سەر بووم
بەدبەختی زۆری هێنا بێبەش بووم دەربەدەر بووم
ئازادی دەردو غەم بووم خاڵی لەفیکرو هەم بووم
لەپڕ لەبێ نەوایی ئەسیرو پڕ کەدەر بووم
وەقتێ کە بێ خەبەر بووم لەفەنن و مەکری عالەم
لەپڕ لەخوابی غەفڵەت تووشی هەراوو شەڕ بووم
دەزانی ئەمرۆ بۆچی ئەسیری داوی شەڕ بووم
چونکە لەداری دونیا سەد حەیف بێ زەرەر بووم
وەقتێ لەدەست چوو فرسەت بێ سوودە سەعی و کۆشش
(میهری) لەوەقتی فرسەت دووچاری گاوو کەر بووم
لەفەننی دام و تەزویر من چونکە بێ خەبەر بووم
لەسەر ڕەوشتی عیلم و قانوون و ڕێی بەشەر بووم

میهری لەم شیعرەدا بەسەر خۆی هەڵدەڵێ، پیاوی باش بووە، لەلایەن خەڵکییەوە ڕێزی لێ گیراوە، کەچی ئەمە بەردەوام نەبووە، تووشی بەدبەختی بووە، ئەوجا دەربەدەری. ئەمە هەمووی لەئەنجامی ئەوەوە بووە، فێڵ و فەنەری نەبووە، داوی بۆ خەڵکی دانەناوەتەوە، بێ یاسایی نەکردووە، بەخۆی دەڵێ ئەمە هەمووی لەوەوە هاتووە، چونکە تووشی خەڵکی ئاسایی و پیاو چاک نەبووم، بەڵکو لەناو کەرو گادا دەژیام.

گیرۆدەیی میهری بەنیشتمان و یادی مەڵبەندی ئەتەوەیی لەهەولێرەوە دەست پێ دەکا، چونکە لەوێ لەدایک بووەو پەروەردە بووە، شانۆی ئەم خۆشەویستییە فراوانتر دەکا، لەپێشان کوردستان دەگرێتەوە بەهۆی ئەوەی یادگاری لەقەرەداغ و سلێمانی هەیە، ئینجا هەموو عێراق لەو سەردەمەدا بەشێک لەکوردستانی عوسمانی (باشووری کوردستان) کەوتبووە ناو دەوڵەتی عێراقەوە.

لەبابەت هەولێرەوە میهری دەڵێ:

شاری هەولێر مەنبەعی عیرفانمە
شاری هەولێر باغ و هەم بیستانمە
سەرچلی سەر ئەرزە قووتی ڕووحمە
شاری هەولێر عەنبەری شارانمە
خۆش هەوایە مەنزەریشی شیرنە
شاری هەولێر دلبەرو جانانمە
زەڕڕەیێ خاکی ئەمن نادەم بەزێڕ
گەوهەرە دوڕڕە وە هەم مەرجانمە
ماڵ و مولکم بۆ چییە غەیری وەتەن
ماڵ و مولک و سەروەت و سامانمە
مەولیدی خۆم جێگەیی ئەجدادمە
بۆ برینم مەرهەم و دەرمانمە
هەر لەمنداڵی هەتاکو ئەم دەمە
جێگەیی سەیرو وەهەم سەیرانمە
جێی شەڕی داراوو ئەسکەندەر بووە
جێی کەماڵ و نیبن خەللەکانمە
فەیلەسووفی عەسری خۆی حاجری
جێی ئەوە زاتێکی خاوەن شانمە
جێگەیی ڕاستی و وەفایە چاوەکەم
جێی موزەففەر شاه و هەم سوڵتانمە
جێگەیی تەقوا و و عیلم و عیففەتە
جێگەیی تەفسیرو هەم قورئانمە
(میهری) مەدحی تا ئەبەد هەر ناکرێ
موزهیرە بۆ رەشفەتی یەزدانمە

میهری بەکوڵ دڵداریی لەگەڵ هەولێر کردووە، هەرچی قسەی باش و جوانە هەڵبەستیش بێ جێی خۆیەتی بۆی بهۆنێتەوە، لەدڵێکی پڕ لەسۆزو میهرو وەفاو ڕاستگۆییەوە قسە لەگەڵ خوێنەر دەکاو باسی کەسی سێیەمی بۆ دەکا کە

هەولێره. شاعیر ئاوڕ لەمێژووی سیاسی و ساماتی ڕۆشنبیری دەداتەوە. باس لەجەنگی داراو ئەسکەندەر دەکا، ناوی زانایانی وەکو ئیبن خەلەکان و ئیبن کەمال و حاجیری دەبا، یەکەمیان بەنەژاد کوردو عەرەبی نووسە، دووەم و سێیەمیان لەشاعیرو زانایانی سەدەکانی ناوەڕاستن لە هەولێر ژیاون و نووسینیان بەعەرەبی بووە. هەروەها یادی سوڵتان موزەفەری گۆگبەری میری هەولێر لەدەوڵەتی ئەیووبی سەلاحەدین دەکاتەوە.

میهری لە چوارینێکیدا دەڵێ:

مەهتووکە هەچی ئەمرۆ هونەرمەندو ئەدیبە
پڕ دانش و ڕووخۆش و وەفادارو لەبیبە
لەبەر ئەم نیسبەتە ئەمرۆ کە چ عەیبم بەسەرا دێ
ئەم عەیبە لەبەرچی من ئەمەندەم بەنسیبە

شاعیر ڕاست دەکا کە لەسەر ئەو باوەڕەیە نووسەرو هونەرمەند هەرچەندە پڕ زانست و پیاو چاک و بلیمەت بێ ئەوەندە بێ نرخە لەکۆمەڵدا. شاعیر لەم ڕووەوە خۆی بەگەورە دەزانێ لەبەر ئەوەیە بەشی زۆرە لەم ڕێز نەگرتنە.

لەچوارینێکی دیکەیدا دەڵێ:

خودایە ئەی خودایە
نەشات و زەوق لە جیسمم قەت نەمایە
بکە دەرمان برینم بێ حیسابە
نەجاتم دە ئیلاهی لەم بەلایە

دادو فیغان و لاواندنەوە وێردی زمان و مێشکی شاعیره، فەرامۆش ناکرێ لەبەر ئازاری نەخۆشی، هیچی بۆ نامێنێ تەنیا پەنا بەرێتە بەر خودا، بۆیە هاواری لێ هەڵدەستێ و دەست بۆ ئاسمان درێژ دەکا و سێ جار هاوار بۆ خودا دەباو لێی دەپاڕێتەوە لەم بەلایە ڕزگاری بکا. ئەم هیوایەی ئەو کاتە دێتە جێ کە کۆتایی بەژیانی بێنێ.

میهری لەتاکێکیدا دەڵێ:

ڕووی ڕەش بێ ڕەقیب ئەو شەوە کارێکی بەمن کرد
نەیدیوە چ کەس دەردی وەها لەو سەگە هارە

هەواڵێک لەئاسمانی خەیاڵی شاعیر شنەی کردووە، ئەوەی گەیاندووە لەشەوێکی دیاریکراودا دلبەر خۆی لەلای ئەو دەجلوێنێ و بەیەکتری شاد دەبن، بەڵام ڕەقیب وەک سەگی هار دەکەوێتە نێوانیانەوەو دلبەر نەچۆتە لای دڵدار. ئەمە هەستێکی کلاسیکیانەیە میهری لەم دێڕە شیعرەدا دەریبڕیوە.

میهری لەتاکێکی دیکەیدا دەڵێ:

داماوی دەستی شەڕ بووم بێزارو دەربەدەر بووم
لە پەندی بێ نەوایی سەد شوکور تازە بەربووم

ئەگەر زۆر جار شاعیر چاوەنۆڕی خۆشی بووبێ و لەباتی ئەو تووشی ناخۆشی بووبێ وەکو لە تاکە شیعری پێشوودا دەردەکەوێ، هەندێ جاری دیکەش پێچەوانەی ئەم هەڵوێستە ڕوو دەدا، میهری لەو شیعرەدا ئەوە دەردەبڕێ، کە پەژمردەو بێزارو دەربەدەر بوو، لەبەندیخانەی بێ نەوایی گیرساوەتەوە کەچی لەدواییدا لەو بەندیخانەیە ڕزگاری بووە. دیارە بەم یەکتری بینینە شاد بووە لەو کاتەی دەستیان لەملی یەکتری کردووە.

دڵدار

١٩٤٨-١٩١٨

بەڵێ خۆشە ئەمەل گەر بێ لەسەر ئەم ڕێگایە ڕەنج دەی
بەڵام گەر هەر خەیاڵات بێ ئەوەی هەتبێ ئەویش ئەڕوا

ژیانی دڵدار

دڵدار- یوونسی کوڕی مەلا ڕەئووفی کوڕی مەلا مەحموود ئەفەندی کوڕی مەلا سەعدی خادیمولسەججادە لە

٢٠ی شوباتی ١٩١٨ لەشاری کۆیە لەدایک بووە، دایکی (زەهوە)ی کچی خورشید ئەفەندییە، لەبنجدا لەمەلا زادەکانی ناوچەی زەهاون.

دڵدار قوتابخانەی سەرەتایی لە کۆیەو ڕانیە تەواوکردووەو لەهەولێر و کەرکووک کۆتایی بەقوتابخانەی ناوەندی و ئامادەیی هێناوە، ئینجا لە کۆلێجی حقووقی بەغدا خوێندنی بەرزی تەواو کردووە. ژیانی شاعیر سەخت بووە، لەشارێک بۆ شارێک عەوداڵی خوێندن بووە و بەشوێنیدا ڕایکردووە، چونکە قوتابخانەی ناوەندی و ئامادەیی لەهەموو شارەکانی کوردستاندا نەبوو.

ماوەی ژیانی بەغدا ئاسۆی بیری فراوانتر کردووە، بەتایبەتی کە ئاشنایی لەگەڵ کۆواری گەلاوێژ پەیدا کردووە، لەسەر لاپەڕەکانی گەلاوێژ نەوەکو تەنیا شیعری بڵاو دەکردەوە، بەڵکو بیروباوەڕی ئەدەبی و هونەری و کۆمەڵایەتیشی بڵاو دەکردەوە، ئەمە کارێکی گەورەی کردە سەر مشتومالکردنی بیری.

لەپاش تەواوکردنی کۆلیجی حقووق دڵدار بوو بەپارێزەر (ئەوقات= محامی)، بەڵام ماوەیێکی نەخایاند، هێشتا سێ ساڵ بەسەر پارێزەری لاو تێنەپەڕیبوو، کە ئێوارەی ڕۆژی ١٢ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٤٨ لەهەولێر بەکارەساتی خواردنی خواردەمەنی بۆگەن لەیانەی فەرمانبەرانی هەولێر کۆتایی بەژیانی هات و لەگۆڕستانی گەورەی هەولێر بەخاک سپێردرا.

دڵدار لەبنەماڵەیێکی مەلازادەو مووچەخۆرێکی بچووکی دەوڵەت بوو، بەمە توانی هەندێ لەخوێندەواریی کۆن وەربگرێ و دیارە خوێندنی تازە بابەتی بەهەر دەردی سەرێک بێ دوا پلەی تەواوکردووە.

ژیانی خوێندەواریی شاعیر لە بزووتنەوەو جموجۆڵ بووە، ئەوەی بەوردی یادداشتەکەی بخوێنێتەوە ئەوەی بۆ ئاشکرا دەبێ کە دڵدار ڕۆژ بەڕۆژ لەگۆڕان و پێشکەوتن بووە، ئەمە تەنگوچەڵەمەو پێچەوانە نەبووە لەژیانیدا، بەڵکو دۆزینەوەی ڕاستی بووە. هەر کتێبێکی خوێندبێتەوە لەپێشان باوەڕی پێ کردووە، بەڵام لەدواییدا کە وردی کردۆتەوە و مێشک و فامی خۆی بەکار هێناوە، هۆشیارانە ڕەخنەی لێ گرتووە. ئەمە بەئاشکرا لەو سەردەمەی دەردەکەوێ، کە خووی دابووە فەلسەفەی ئاینزای بەهائی و خۆی پێوە خەریک کردبوو.

شاعیر زۆری دەخوێندەوە، لەو ڕۆشنبیرانە بوو کە خۆیان خۆیانیان فێر دەکرد، چونکە لەو سەردەمەدا دامودەزگای ئەدەبی لەوڵاتدا نەبوو، پیشەی پارێزەریش بۆ دڵدار هۆیێکی گەورە بووە کە بچێتە ناو بنج و بناوانی ژیانی هەژارانەوە.

بێ گومان شۆڕشی فەرەنسەو ئۆکتۆبەر کارێکی گەورەیان کردبووە سەری، ئەمە بەگشتی لەکارە ئەدەبییەکانیدا دیارن، ئەگەرچی ڕاستەوخۆ باسی ئەو شۆڕشانەی نەکردووە. گیانی دیموکراتی و هاندانی کۆمەڵ بۆ خوێندەواری و ئامۆژگاریکردنی لاوان لەڕێگاییێکی شۆڕشگێڕییەوە، ڕوون و ئاشکران لەبەرهەمەکانیدا.

دڵدار لەڕێکخراوی سیاسی دوورەپەرێز نەبووە، لەسەردەمی قوتابیەتی قوتابخانەی ناوەنجی لەکەرکووک بەشداری لەدامەزراندنی "کۆمەڵەی دارکەر"دا کردووە. لەپاشان ڕێکخراوەکە بووە بەسەرچاوەو بنکەی دامەزراندنی "پارتی هیوا. دڵدار پێش جەنگی دووەمی گیتی خۆی لەناو ئەم ڕێکخراوە سیاسییە دۆزییەوە. بەهۆی ئەوەوە ناسیاوی لەگەڵ ڕەفیق حیلمی سەرۆکی پارتی هیوا پەیدا کرد.

لەگەڵ کۆتایی جەنگ (١٩٤٥) پارتی هیوا تێکچوو، لەو ماوەیەدا دڵداریش وەکو زۆربەی لاوی نیشتمانپەروەری ئەو ڕۆژگارە لەمارکسییەکان نزیک بووەوە بەئومێدی ئەوەی لەو ڕێبازەوە کورد مافی نەتەوەیی چنگ دەکەوێ.

شیعری دڵدار

دڵدار شاعیری ماوەی تاقیکردنەوەو گواستنەوە بوو لەئەدەبی کوردی نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا، لەقۆناغێکی گەلێ ئاڵۆزو پڕ لەتەنگوچەڵەمەی کۆمەڵی کورد ژیاوە، ئەم ئاڵۆزییە ڕەنگی لە بەرهەمی شاعیر داوەتەوە. خەبات و زۆرانبازییێکی تیژ لەنێوان قوتابخانەی کلاسیکی تەقلیدی کۆن و بزووتنەوەی شیعری نوێ (ڕۆمانتیزم) لەناوەوە بوو، کلاسیکیش پیر بوو لەخەزانی ژیانیدا بوو لەبەر ئەوە باوی نەما بوو، ڕیالیزم سەری دەرهێنا بوو، لەسەرەتای تەمەنیدا بوو. جەوهەری ئەم هەموو ڕێبازانە لەبەرهەمی دڵدار بەدی دەکرێن، هەندێ جار تێکەڵ و پێکەڵن، بۆیە زانینی نەژادی شیعرێکی دیاریکراو کارێکی قورسە، واتە لە بەرهەمێکی ئەدەبیدا

هەموو ئەو ڕێبازانە دەبینرێن. هەروەها تاکە تاکە بەرهەمی ڕۆمانتیکی واش دەکەوێتە بەرچاو، کە وێنەی ئەورووپاییەو بەزمانی کوردی وتراوە، وێنەی ڕیالیزمی ساکاری ئەوتۆش دەبینرێ، کە لەگەڵ دواکەوتوویی کۆمەڵی کورددا دەگونجێ، کۆمەڵی زەوی و دەرەبەگ و جووتیارو هەژار.

ئەم تەنگوچەڵەمەیە تەنیا لەناوەڕۆکی بەرهەمی دڵدار ئاشکرا نەبوو، بەڵکو، لەڕوخساریشدا دیار بوو. زۆر زانبازی و چوونە مەیدانێک لەنێوان دیالێکتە بچووکەکانی شێوەی کرمانجیی خوارووی زمانی کوردیدا هەبوو. لەنووسینەکانیدا دەردەکەوێ، کە خەڵکی سلێمانی نییە، ئەگەرچی زمانە ئەدەبییەکەی لەوێ وەرگرتووە، جەوهەری شێوە بچووکەکانی کوردی کۆیەو هەولێرو کەرکووک ئاشکران. وشەی (ئەکا) و (دەکا) لەلای شاعیر هێشتا ساغ نەبۆتەوە.

دڵدار نموونەی تاقیکردنەوەی شیعری تازەی کوردییە بەهەموو لقەکانییەوە. ئەم شاعیرە لەسەردەمێکدا خۆی ناسی، کە (شیعری نوێ)ی کوردی لەناوەوە بوو، ئەو جۆرە خوێندەوارییە تازەیەی تێیدا دەژیا وای لێ کردبوو لەکۆن دوور بکەوێتەوەو لەتازە نزیک بێ، ماوەیێک لەمەوبەر لەبابەت دڵدارەوە ئەوەم نووسیوە لێرەدا من لەڕاستی دەرناچم ئەگەر دڵدار بەیەکێک لەسەرۆکەکانی قوتابخانەی داهێنان (ڕۆمانتیک) و قوتابخانەی ڕیالیزم دابنێم لەئەدەبی کوردیدا، دڵدار یەکێکە لەهونەروەرە دیارەکانی، کە شیعری کوردییان تازە کردەوە لەڕووی کێش و قافیەو مۆسیقاو ماناو وشەوە.

شیعری دڵدار هەردوو کێشی شیعری کوردی، بەحری عەرووزی و کێشی سیلابی دەور دەکاتەوە، شیعرە عەرووزییەکانی لەسەر بەحری هەزەج و ڕەمەلن، چونکە لەکێشە سووکەکانن، هەرچی کێشە خۆماڵییە سیلابییەکانیشن لەهەموو بابەتەکانی هەیە.

لەسەر قسەی دڵدار خۆی یەکەمین شیعری، کە ناوی (ڕووناکی) بووە لەساڵی ١٩٣٥ لەهەولێر بڵاوکراوەتەوە. لەمەدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ دڵدار هێشتا لەسەرەتای قوتابخانەی ناوەندی بووە، کە شیعری بۆ هاتووە. هەر ئەو شیعرەش دەرگای دواڕۆژی بەرهەمی دڵدارمان بۆ دەکاتەوە، لەو شیعرەدا دەڵێ: ڕووناکی پێویستی ژیانە، لەبەر ئەوە ئەگەر ڕووناکی نەبێ، ژیان پێش ناکەوێ، کوردستان بەزانستی پێش دەکەوێ، دیارە زانستیش پێویستی بەڕووناکی هەیە. ئەم بیروڕایانە لەسەردەمی کۆمەڵی دەرەبەگی دواکەوتووی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست پەیدا بوون، بۆ دەربازکردنی ئەو کۆمەڵە بۆ کۆمەڵێکی پیشەسازی و خوێندەواریی پێشکەوتوو.

سەرانسەری دیوانی دڵدار لەچوارچێوەی ئیدیۆلۆجییەتی پێشکەوتوو دایە بۆ چاککردنی باری ژیانی کورد وەکو نەتەوەیێکی دەسەڵاتی لەدەس خۆی نییە. شاعیر لەبەر ئەوەی تاقیکردنەوەی کەم بوو، هەروەها ئەو جۆرە شیعرەی کە تازە پەیدا بوو بوو و بەتەواوی لەقاڵبدا نەمەیی بوو نەیتوانیوە ڕوخسارێکی دیاریکراو دروست بکا یا وەربگرێ بۆ هەموو شیعرەکانی، ئەوانەی بەڕاستی هەموویان لەڕووی ناوەڕۆکەوە ئیدیۆلۆجییەتێکی پێشکەوتوویان تێدایە، بەڵام ئەگەر مەرگی ناوەخت ماوەی بدایە جێگەیێکی تری لەئەدەبی کوردیدا دەبوو، لەم لایەنەوە ڕەفیق حیلمی ڕاستی وتووە: هەرچەند بەهۆی منداڵی و خەریکبوون لەگەڵ خوێندن، زۆری شیعر دانەناوەو ئەمڕۆ لەشاعیرە ناودارەکان ناژمێررێ، بەڵام بەو شیعرانەی، کە هەیەو بەرچاوی ئێمە کەوتووە، بەنووری گەوهەری ئەو زەکایەدا کە لەم چەند شیعرەدا دەبینرێ، جێگەی گومان نییە، کە دڵدار، شاعیری تەجەددود پەروەرو ناوداری دواڕۆژ دەبێ.

شیعری دڵدار لەڕووی مەبەست و ناوەڕۆکەوە بەسەر ئەم بەشانەی خوارەوەدا دابەش دەکرێن:

شیعری کۆمەڵایەتی و سیاسی

ئەم جۆرە شیعرە لای دڵدار لەڕووی ناوەڕۆکەوە بریتییە لەهاندانی لاوان بۆ خەبات و کۆڵنەدان و بەبێ وچان کۆشش کردن بۆ پڕکردنەوەی ئەو دواکەوتوویەی کە نەتەوەی کورد گرفتاری بووە، بۆ ئەمە هێرش دەباتە سەر کاری خەراپی لاوان، بەتایبەتی سەرخۆشی و مەی نۆشی، کە بەکردەوەیێکی ناپەسەندی دادەنێ، ئەم جۆرە شیعرانەی دڵدار بەهیچ جۆرێ دەستی لەقافیە نەداوە لەڕووی تازەکردنەوەو هەر بەشێوەی کلاسیکی هێشتوویەتییەوە، بەڵام لەبەر ئەوەی زمانی شیعری گۆڕیوە ئەمە بووەتە هۆی ئەوەی کێشی شیعرەکانی سووکتر بکەونە بەرگوێ، ئەگەرچی پێڕەوی عەرووزیشی کردووە.

شیعری "ئەرێ ئەی لاو!" نموونەی ئامۆژگاری و پەندە بۆ لاوان، ئەوانەی بەلای دڵدارەوە دەبێ ڕۆشنبیرو نیشتمانپەروەر بن و چاکەی کۆمەڵ لەسەرووی چاکەی خۆیانەوە بگرن، لەم بابەتەوە دەڵێ:

لەنێو گەلدا دەبێ ئیعلانی جەنگی کەی لەگەڵ جەهلا
عیلم چەک بێ لە ئەم جەنگە وەتەن جێگەی کەمینت بێ

بەڵام لەشیعری "ئەی کورد"دا هەر ئەو بیروباوەڕانەی دوا سالانی سەدەی نۆزدەمە، کە لەکۆمەڵێکی دواکەوتووی دەربەگیدا دەخولقێ، ئەم بیروباوەڕە پێشکەوتووانە پیشاندانی ئەو واقیعە نالەباردی کۆمەڵە دواکەوتووەکەیە، ئیتر شاعیران ڕۆڵەکانی میللەتیان هانداوە، کە کارێک بکەن نەتەوە لەدواکەوتوویی ڕزگار بکەن، ئەم ڕێبازە کۆنە، بەشێوەیێکی میللییانە لەوانەیە حاجی قادری کۆیی (١٨١٦-١٨٩٧) داهێنەری بێ، بەڵام لەدەوروبەری جەنگی یەکەمی گیتی و پاش جەنگ بەشێوەیێکی تر خۆی نواند، بیروڕای تازە "سیاسی" لەقالبێکی کۆندا "شیعری عەموودی"، وا بوو ئەم جۆرە شیعرەمان ناو نا "شیعری سیاسی" جا دڵداری شاعیر وەکو نوێنەری هەموو ڕێچکە ئەدەبییەکانی کوردی ئەو سەردەمە، ئەم شیعرەی دەچێتە گێتیی ئەو شیعرە سیاسییەوە.

لەشیعری (ئەی کورد)دا دەڵێ:

ئەرێ ئەی کورد لەنێو گەلدا هەتاکەی مات و داماوی؟
کە عالەم سەربەخۆن گشتی ئەتۆش پەیوەندی نێوداوی
دەسا بیرێ لەحاڵی خۆت بکەو هەستێ بەزیللەت کە
بەڵێ! دوێنێکە ڕاوکەر بووی و ئێستاکە خۆت ڕاوی

شیعر بۆ منداڵان

دڵدار بایەخێکی تەواوی بەمنداڵی کورد داوە، منداڵی بەهیوای دواڕۆژی گەلی کورد داناوە، کۆمەڵە شیعرێکی سووک و ڕەوان و ساکاری بۆ ئەم ئادەمیزادە بچووکانە وتووە، زۆربەی ئەم شیعرانە لەسەر کێشی خۆماڵین و جووت قافیەن (مەسنەوی).

لەشیعری "ڕۆڵەی تازە" لەسەر ئاوازی (سویت هۆم) دایناوە، دەڵێ

من ڕۆڵەی کوردستانم تازە ڕۆڵەی کوردانم
تاکو وڵات سەرکەوێ فیدایە ڕووح و گیانم

***

پێویستم بەزانینە زانین بناغەی ژینە
گەر گەلێ بێ زانین بێ گەر زیندووش بێ مردینە

سروود

دڵدار سرووودی زۆرە، هەندێکیان ئەوەندە بەناوبانگن باوەڕ ناکرێ کوردی خوێندەوار هەبێ سروودەکانی "ئەی ڕەقیب" و "کوردستان"ی نەبیستبێ. ئەی ڕەقیب سروودێکی نیشتمانی شۆڕشگێڕییە، بووە بەڕەمزی بوونی نەتەوایەتی. مانای لەچوارچێوەی بیری ناسیۆنالی دەسووڕێتەوە، لەلایەن هەموو کوردێکەوە بووە بەسروودی نەتەوە، لەبەر ئەوە کۆماری کوردستان لەمەهابادی موکریان کردبووی بەسروودی ڕەسمی، ئەی ڕەقیب بۆ کورد لەپلەی سروودی مارسیلێزە بۆ فەرەنسی:

ئەی ڕەقیب هەر ماوە قەومی کورد زمان
نایشکێنێ دانەیی تۆپی زەمان
ئێمە ڕۆڵەی ڕەنگی سوورو شۆڕشین
سەیریکە خوێناوییە ڕابردوومان
ئێمە ڕۆڵەی میدیاو کەیخوسرەوین
دینمان ئایینمانە نیشتمان
کەس نەڵێ کورد مردووە کورد زیندووە
زیندووە قەت نانەوێ ئاڵاکەمان
چەند هەزار لاوانی کوردی نەبەرشێر
بوون بەقوربانی و هەموویان نێژران
لاوی ئێستاش حازرو ئامادەیە
جانفیدانە جانفیدانە جانفیدان
لاوی کورد هەڵسانە سەر پێ وەک دلێر
سا بەخوێن نەقشی ئەکەن تاجی ژیان
کەس نەڵێ کورد مردووە کورد زیندووە
زیندووە قەت نانەوێ ئاڵاکەمان

چەندە ئەی ڕەقیب مارشێکی لاوچاکی و حەماسییەو بەگەورەترین چوونە مەیدان و هێرش بردن قانگدراوەو گیانی شۆڕش و زەبرو زەنگی لێ دەتکێ ئەوەندە سرووی "کوردستان" نەرمونیان و لەسەرخۆیە، موناجاتێکی پڕ لەسۆزی کوردایەتییە، دڵدار لەگەڵ خاکی نیشتمانی دەکا، کە کوردستانە:

کوردستانی خۆش نیشتمانی جوان
تۆ قیبلەگاهی منی بێ گومان

چاوم پشکووتووی شاخەکانتە
فێری سەیرانی باغەکانتە
دەنگی شمشاڵی شوانەکانت
زریق و باقی جوانەکانت
قاسپەی کەوانی قەد کێوەکانت
خوڕەی ئاوەکەی نشێوەکانت
ئەمانە هەمووی گوێیان کردمەوە
هەوێنی شیعری دڵیان گرتمەوە
من درەختێکم لەم خاکە ڕووام
بەخۆشەویستی تۆوە ئاودرام
بەڵێ کوردستان تۆ منت خوڵقان
تۆ منت خوڵقان پێت بەخشیم ژیان
خۆشی ژیانم خۆشی ژینتە
ئێشی ژینی من ڕۆژی شینتە
چونکە کوردستان کوردستانی جوان
قبلەمی دینمی خوامی بێگومان

ڕیالیزمی فۆتۆگرافی

ئەمە جۆرە بەرهەمێکی ئەدەبییە لەکۆمەڵدا. لای ئێمە لەکۆمەڵێکی دەرەبەگیی دواکەوتوودا لەسەر زمانی خوێندەوارە پێشکەوتووەکان خۆی دەنوێنێ، بریتییە لەپیشاندانی ناگزووری و دواکەوتوویی کۆمەڵ بەشێوەیێکی ساکاری سەرپێیانە، ئەم جۆرە شیعرە لێکدانەوەو شیکردنەوەی سایکۆلۆجی تێدا نییە، بیری تیژو خوێندەواری و ڕۆشنبیری بەرزو قووڵی ناوێ، چونکە بەزمانێک دەبێژرێ زمانی خەڵک، بەڵام خوێندەوارو نەخوێندەوار دەجووڵێنێ و دەوری خۆی لەگۆڕانی کۆمەڵدا دەبینێ.

لای دڵدار دوو نموونەی بەرزی ئەم جۆرە شیعرە هەیە (لالەباس) و (تووتنەوان)، هەردووکیان ڕەنجبەرو زەحمەتکێش و جووتیاری ڕەش و ڕووتی ئەو کوردستانەن، ئێشی زۆرو ژیانی سەخت. شاعیر سوودێکی زۆری لەفۆلکلۆرو ئەدەبی میللی کوردی وەرگرتووە، وەستایانە توانیویەتی بەزمانێک و شێوازێک نالەباریی جووتیاری کورد بگێڕێتەوە کە هەمیشە پارێزگاریی ڕێچکەی ئەدەبی فۆلکلۆری و ئەدەبی هونەریی نووسراوی کوردی بکا.

شاعیر لەشیعرەکەیدا دەڵێ:

ڕۆژێکی پاییز لەپێش نیوەڕۆ
لالەباسم دی زەوی دەدا تۆ
ڕووت و زگ والا پیرو تێکشکاو
پشتی چەماوە لووت لەسەر ئەژنۆ
گۆچانی دەسی دەستەندووی جووت بوو
دەنگی نووسا بوو بەهێ هێ و هۆ هۆ
هەی ماندوو نەبی لالۆی جووتیارە!
وتی هەر بژی ڕۆڵەی لەسەرخۆ
وتم کاری جووت ڕەنجی لاوێنی
زۆر دوورن لەگەڵ پیرێکی وەک تۆ
ڕسوولەی کوڕت ڕەنجبەری چاکە
زەلامی ملهوڕ، لاوی چوست و جۆ
کوا بۆچی جووتت لەباتی ناکا
بۆچی تۆو نادا، بۆچی نابڕی شۆ
هێندێ پێکەنی سەیرێکی کردم
دەستی خستە سەر ڕیشی وەک پەمۆ
ئاگری دڵی لەهەردوو چاوی
بڵێسەی ئەدا وەک جووتێ پشکۆ
وتی لەهاوین کوێخا کاکەسوور
هاتە ماڵەوە پێی وتم لالۆ
شایەدی بدە "زەوی زێڕین دۆڵ"
کەوا هی منە قورئانیش بخۆ
وتم کاکەسوور بەم سەرو ڕیشە
ئۆباڵی خەڵقی ناخەمە ئەستۆ
وتی هەروەها بەسەری ئاغا
ئەتکەمە پۆڕی بەر چەنگی هەڵۆ
بۆ شەو زەلامی هەنارده سەرم
ماڵیان دامە بەر شلپنگی برنۆ
سێ مانگام هەبوو بەتالانی برد
منداڵی هێشتم بەبێ ماست و دۆ
هەندەی پێ نەچوو عەزەی ساڵح ئاغا
لەسەری کردم بۆ حیسەی تاپۆ
چوومە خرابە وتم ئاغا گیان
ملکم هی خۆمە قەیدن لەتاپۆ
پێی وتم پیرەی سمێڵ کلکە سە
یا تاپۆ بدە یا بارکە بڕۆ
دوو سێ ڕەش و ڕووت ولاغیان هێنا

دەغلیان بارکرد بەلێ لێ و لۆ لۆ
کردی چەمبەریش رسوولەی پەت کرد
کوێخا بەعەسکەر بردی لەبۆ کز
لەکۆیە چوومە لای زابت وتم
ئەفەندی عومرم گەییە حەفتا و نۆ
بێجگە لەم کوڕەو وەجاغم کوێرە
بەمنی ببەخشە مەمکە ڕەنجەڕۆ
زابت تووڕە بوو هەڵسایە سەر پێ
فڕێی دامە دەر بەپاڵە پەستۆ
پێم وت لالەهاس پارەت بدایە
رسووڵ موعیل بوو بەبێ گفتوگۆ
وتی پارەو من هەی خاکم وەسەر
بریا ئەمزانی ئەی خودایە بۆ
ئەوا چل ساڵە زەوی ئەکێڵم
فەللاحی ئەکەم هەتاکو ئیمڕۆ
نرخی عارەقەی ڕوونی ماندوویم
تیکە نانێکە، چ نان! نانە جۆ
ئەویش بەبێ دۆ
ئەویش بەبێ دۆ

ئەمە نموونەیێکی ڕاست و زیندووی ژیانی هەژارو ڕەنجبەرانی کوردستان بوو لەسەردەمی فەرمانڕەوایی مەلیک لەعێراقدا لەژێر چاودێری ئەمپریالیستی بەریتانی بوو، هەموو کاروبارێکی لەلایەن ئەوەوە بەڕێوە دەچوو. چاکەو بەرژەوەندی دەرەبەگی دەست ڕۆیشتووی گوندو دەوڵەمەندی شار لەلایەن دەسەڵاتەوە پارێزرا بوو. مووچەخۆر لەسیڤیل و پۆلیس پارێزەری ئەو دەسکەوتە مفتە بوون، خۆشیان لەو چینە دەوڵەمەندو دەسەڵاتدارە دەژمێرران. داستانی شیعری "تووتنەوان"ی دڵدار لەکۆیە لەساڵی ١٩٤٧-١٩٤٨ نووسراوەتەوە. لەحەوت پارچە شیعر پێکهاتووە، هەر پارچەیێکی بریتییە لە دە دێڕ شیعر، واتە هەمووی حەفتا دێڕە شیعرە، شاعیر بۆ هەر پارچەیێک ناوێکی داناوە: تووتنەوان، کەپری ئاودێر، دووسوار، چەندو چوون، ماڵوێرانی، حاو، حاوکردن.

دڵدار ئەم بەرهەمەی لەسەر شێوازو ناوەڕۆکی بەسەرهاتی لالەباسی داناوە. باس لەشپرزەیی تووتنەوان و ڕەنجبەرو جووتیارو هەژارانی بێ دەسەڵات دەکا. چینێکی فراوانی کۆمەڵ لەم ڕەش و ڕووتانە کەوتۆتە ژێر باری قورسی ستەم و زۆرداری فەرمان بەدەست لەچینی دەرەبەگ و سەرمایەداری بۆرجوازی و دەسەڵاتی مووچەخۆری گەورەی دەوڵەتی مەلیکی، کە لەژێر چاودێری و بەڕێوەبەرایەتی ئەمپریالیستی بەریتانی بوو.

شیعری ڕۆمانتیکی

لەدیوانی دڵدار ئەگەر بۆ ئەم جۆرە شیعرە بگەڕێین وەکو ڕێچکەیێکی ئەدەبی، ئەوەک، وەکو بۆچوون یا هێنانەوەی وێنەی خەیاڵی لەدوو پارچەی "خەندەکەیی بایی" و "گوڵی سوور"دا ئەم ڕێبازە ڕۆمانتیکییە دەبینین.

جارێ تەواوی "خەندەکەی بایی":

لە ئافاقی ژیانی نائومێدیم خەندەکەی بایی
فریشتەی پاکی هیوامی نیشان دام وا کە بیدوێنم
پریشکی تیشکی ئەستێرەی جوان ئیمشەو بەئەسپایی
بەسۆزێ هاتە نێو کونجی دڵی تاریکی پڕ خوێنم
دەسا دەی مەسدەری هەستی
دە خێرا لادەری پەستی
وەرە! تا من بەڕازی تۆ نەمامی شادی بڕوێنم
جوانی غونچەیێ بوو وا کە پەلجەی ڕازی ڕاکێشای
دەسەیری چەند بەوەسلی زولفی خاووت شادو مەسرووره
لەڕووی ڕاستی ئەتۆش وەک ئەو گوڵێکی چیمەنی دونیای
کەچی تاجی دڵی هێشتا دڵت لەم حاڵە ڕەنجووره
بەخەندەی نەرمی دڵپاکیت
دەخۆم سوێندێ بەڕووناکیت
ئەگەر هەستێ بەژین وابێ لەجەرگی ڕاستییا دووره

* * *

هەمووی نووری ژیانە فەیزو نووری ئاسمانی شینێ
هەموو چەپڵەی گوشادی لێ دەدەن هەرچی کە ئەیدینی
لەڕووی ئەم خاکە گەردێکین دە ئێمەش ڕوو لەشادی بێن
فەرامۆشی بکەین جارێ چەژی تالاوی غەمگینی
بەدڵ ڕوونی و ڕوو خۆشی
بەخەندە، نەک بەخامۆشی
بنۆشین جامی دڵداری لەبەر کەین بەرگی ئەمرینی

* * *

دەهەڵسە با بینا کەین ئایندەی پیرۆزی دڵداری
لەتیشکی ڕۆژ لەشەوقی مانگ لەڕەنگی پەلکەزێڕینە
کەهەر کامەی بلێی پاکە لەکردەی قودرەتی باری

نیشانەی کردگارێک و بناغەی پەیڕەوی دینە
لەشوێنێ پڕ لەهەستی بێ
کەرەستەی خۆشەویستی بێ
لەنێو ئەم باغە بێ جێگەی کە تۆم لێ دی لەهاوێنا

*** * ***

لەپەلکی تازە پشکوتووی نەۆاکاوی گوڵی نەسرین
کراسێکی سپی بێ گەرد دروست کە شەنگ و دامەن شۆڕ
لەبەرکەو زولفی زێڕینت بەسەریا بێنە خوار چین چین
پەری تیم تیم بەڕازو ناز لەبۆت بێنن بنەوشەی مۆر
بە ئاواز و نەوای تەبجیل
بهۆزن پێچکەی ئیکلیل
ببەن کرنووش بڵێن ئەی شۆخ پەریزادەی کزنگی خۆر

*** * ***

ئەوا ئیکلیلی دڵسۆزی و دڵارامیت دەکەین پێشکێش
کەهەر چەپکەی خەمی ملکەچ لەجەستەی ئەوجەوانێکە
نیگارێ بوو بەناکامی بەگریاوی بەئێش و نێش
لەژێن ڕۆیی ئەوێستێکە هەوێنی داستانێکە
بە یادی ئەو دڵەی تینوو
کە چۆن هات و وەهاش دەرچوو
بڕۆ نێو ئاییندەو سەیری چ پیرۆز جاویدانێکە

*** * ***

وەرە نێو ئاییندەت تا من لەبەرپێتدا بدەم ئەژنۆ
لەبەرەوەی ئا دڵارامی لەبەرەوەی چونکە باڵایی
پەری هیواو خودای شیعرو بڵێسەی هەستی بەرزی تۆ
هەواڵی هاوڕەگ و خوێنی کچێکی شۆخی میدیایی
لە ڕووی چاکەو وەفاداری
بە نەشوەی جامی دڵدازی
لەمەستی خۆشی بهێڵێ دروشمی خەندەکەی بایی

دڵداری لەم شیعرەدا وەستایەتییێکی یەکجار بەرزی نواندووە لەڕووی ڕوخسارەوە:

١- ناوی شیعرەکە کە "خەندەکەی بایی"یە کردوویەتییە ڕەمز بۆ دەست پێ کردن و کۆتایی پێ هێنان، بەم جۆرە ناوی شیعرەکە بووە بەقافیەی نیوە دێڕی یەکەم و نیوە دێڕی دوایی شیعرەکە دەست پێ دەکاو دوایشی هەر بەو دێنێ:

لە ئافاقی ژیانی ئائومێدیم "خەندەکەی بایی"
لە مەستی خۆشی بهێڵێ دروشمی "خەندەکەی بایی"

٢- شیعرەکە لەحەوت بەند (کوپلێت) پێک هاتووە، هەر بەندی حەوت دێڕە شیعرە لەمان پێنج دێڕی یەکەم و دووەم و سێیەم و چوارەم و حەوتەم (١٦) کەرتییە، دوو دێڕ پێنجەم و شەشەمیش (٨) کەرتییە.

هەروەها دەکرێ ئەم شیعرە بە بەحری عەرووزیش بکێشرێ، لێرەشدا دڵدار داهێنانی بەدەستەوە هێناوە بەوەی لەسەر بەحری هەزەج "مفاعیلن" شیعرەکەی هۆنیوەتەوە لەدێڕە درێژەکاندا هەشت "مفاعیلن" و لەدێڕە کورتەکاندا چوار "مفاعیلن"ی بەکار هێناوە.

٣- قافیەی پێنج دێڕە درێژەکان بەم جۆرەیە (ا ب ا ب ب)، بەڵام قافیەی دوو دێڕە هەشت کەرتییەکان بەم جۆرەن (ا ا).

شاعیر توانیویەتی وەستایانە ئەم هەموو جەوهەرە جیاوازو ڕەنگ و وێنانەی، کە بەدروستکردنی ئەم پارچە شیعرە بەکاری هێناون، هارمۆنی و مۆسیقایێکی ناوەوەی نەرم و ڕێکوپێک دروست بکا. دەستی هونەروەر لەم هەموو کێش و لەم هەموو قافیە جیاوازانە ئەخشێکی ڕەنگین و بێ هاوتای کێشاوە.

ئینجا لەڕووی ناوەڕۆکەوە شاعیر بەرامبەر بەوێنەیێکی قووڵ دەمانوەستێنێ، مانای ئەم وێنەیە لەڕەنگ و سێبەرو هەتاو نییە، مەبەس لەو شتانە نییە کە تەنیا چاو دەیانبینێ و هەستیان پێ دەکا، بەڵکو ماناکانی لەپشت شتە دیارەکانەوەیە، ئەمە جیهانێکی خەیاڵی پاک و خاوێنە، بەهەشتێکە هیوای ئادەمیزاد دروستی کردووە، بەڵام دیارە لەناو ئەو بەهەشتەشدا، چونکە لەسەر زەوییەو پیاو ناتوانێ بادەی دڵداری لەدەستی حۆری و پەری وەربگرێ، ئەم جوانە لەبەر زێدە جوانی دەبێ لەخۆی بایی بێ و بەدڵدار ڕازی نەبێ، کە پێی ڕازی نەبێ دیارە ئائومێدو ڕەنجەڕۆیە.

گومان لەوەدا نییە کە وێنەی سروشتی ئەوروپاو پێوەندی لەگەڵ ژندا، کە خۆی لەدڵدارییێکی گیانیی قووڵدا دەنوێنێ کاریان لەدڵدار کردووە، لێرەدا ژن لەسروشت نزیکە، لەناو یەکتری تواونەتەوە، ئەمە وەکو پێوەندیی ژن و سروشتی شیعری ڕۆژهەڵات نییە، هەرچەندە وێنەکانیان جوانن و داهێنانیان تێدایە، بەڵام بەئاسانی لەیەکتری جودا دەکرێنەوە. دروستکردنی پەرستگای دڵداری لەتیشکی خۆرو شەوقی مانگ و

ڕەنگی پەلکەزێڕینەو درووني کـراسی لەپەلکی تازە پشکووتوو و نەژاکاوی گوڵی نەسرین، کە ڕەمزی پاک و خاوێنی و بێ گەردییە و هۆنینەوەی ئیکلیل، ئەمە هەمووی بۆ ئەو پەرییـەیە، کـە شـاعـیـر ئەژنۆی بۆ دادەداتەوەو دەیپەرستێ.

بەڵام دیارە دڵدار مەبەستی تەنیا ئەمە نییە، بەڵکو شتێکی تریشە، ئەو شتە حۆری و فریشتەی بەنەتەوە میدیاییە، واتە کورد دروستکردنە، ڕاستە حۆری و فریشتە نەتەوەیان نییە هەروەها لای دڵداریش نەتەوە نییە، بەڵام بۆ ئەوەی نەتەوەکەی خۆی ئەوەندە بەرز بکاتەوەو بگەیێنێتە (مطلق)ی حۆری و فریشتە، خۆشەویستەکەی دەکا بەمیدیایی، نەوەکو کورد بۆ ئەوەی کۆنەو قەدیم نەبێ، چونکە لەپێش ئەوەی کورد هەبێ لەباتی ئەو میدیا بووە، دیارە هەموو کوردێک میدیاییە، بەڵام هەموو میدیاییێک کورد نییە، چونکە لەسەردەمی میدیا کورد نەبووە، بەڵکو کورد لەباتی ئەوە.

دڵدار و ئایین

لەوانەیە قەسیدەی "ئادەمیزادی و ئەدیان" لووتکەو ئەستووری بیروباوەڕی شاعیر بێ لەبارەی ئایینەوە، بەڵام ئێمە دەتوانین شیعری "ئەی خودایە" بە بەر کوڵی قەسیدەکە دابنێین، ئەم شیعرە لەساڵی ١٩٣٧ لەکەرکووک هۆنراوەتەوەو لەدیوانی دڵدار بڵاوکراوەتەوە، کەچی قەسیدەکە تائێستا ڕۆشنایی نەبینیوەو بڵاو نەکراوەتەوە.

لەشیعری "ئەی خودایە" شاعیر باس لەو ڕاستییە دەکا، کە ئەگەر خودا ئارەزوو بکا هەموو شتێک دروست و ڕێکوپێک دەبێ، چونکە خۆی لەسەر هەقە. جا ئەگەر لەکۆمەڵدا هەموو شتێک دروست نەبێ دیارە خودا ئارەزووی نەکردووە.

ڕۆژێ فەرمووت: "لیس للانسان الا ما سعی"
هیچ کەسیش هێندی فەللاح ئیش و کێلانی نییە
ئیش دەکات و ڕەنج دەدات و ڕووت و قووت و زگ بەتاڵ
ئاخیری بێ سوود دەمێنێ ساڵێ کە بارانی نییە

لەدوا دێڕی شیعرەکەدا دەڵێ:

ڕەنگەکەم دیدەو مەلایان هانی خەڵکی وا بدەن
کوشتنی (دڵدار) حەڵاڵە چونکە ئیمانی نییە

بەڵام قەسیدەی "ئادەمیزادی و ئەدیان" قەسیدەیەکی (٢٩) دێڕییە، لەبەغدا لەساڵی ١٩٤١ نووسیویەتییەوە. دڵدار لەم قەسیدەیەدا باس لەشتێکی تازە ناکا. ئەم مەسەلەیە لەدەوروبەری فەیلەسووفە کۆنە بەراییەکانی گریکەوە لەناوەوەیە تائێستا، بەڵام ئەگەر ئەم بیروباوەڕە لەئەدەبی کوردیدا تازە بێ، لەبەر ئەوەیە زۆر کەم لەشاعیران بۆ ئەم باسە چوون. یاخود هیچ نەبێ لە بەر گەلێ هۆ، ئەگەر ئەم جۆرە شیعرە هەشبێ، بڵاونەکراوەتەوە، بەڵام ئێمە لێرەدا لە بەرئەوەی تەواوی ئەرشیفی دڵدارمان لەژێر دەستا بوو، دەتوانین خوێندەوار بەم قەسیدەیە بناسێنین، ئەگەرچی لەتوانادا نییە تەواوی تێکستی شیعرەکە بڵاو بکەینەوە.

دەبا گەشتێکی پێناسین بەناو قەسیدەکەدا بکەین:

سەرم سوڕما لەمانای ئادەمیزادیی و ئەدیانی
کە غایە لەم قەرارانە دەبێ چی بووبێ نەمزانی
لە غەیبا هاتە گوێم دەنگێ کە داروین بوو وەهای فەرموو
لەدنیادا بەهێز دێت و زەعیف دەخوا لەبۆ مانی
چەکی ڕووحداری کێوی بێ ددان و یاخۆ چەنگێتی
چەکی ئینسان لەئەم جەنگە دوو ئەندێشیی و زۆرزانی
کە ئەندێشەی بەکار هێنا هەموو ڕوحداری ڕووی دنیا
ئەسیری دەست و ئیفی بوون لەمێروو تا دڕوندانی
بەڵام ڕووحی تەماعی و قینە جۆیی و خود پەسندکردن
ئەوی خستە هەوای زەبت و سوپاه و تەخت و سوڵتانی
لەبۆ تەحقیقی ئەم غایە بەوردی کەوتە تێ فکرین
لەبیرو فەلسەفەی خۆیا (خوداو مەزهەبی) هانی

ئەم پێشەکییە بریتییە لەبیروباوەڕێکی فەلسەفی و کۆمەڵایەتی لە کۆنەوە فەیلەسوف و زاناکانی کۆمەڵایەتی (بوون) یان پێ لێکداوەتەوەو پێوەندیی نێوان ئادەمیزادو هێزی تەبیعەت و بزووتنەوەیان پێ تەفسیر کردووە. ئەوەی گرنگ بێ بۆ دڵدار ئەوەیە، کە لەسەردەمێکی ژیانیدا باوەڕی بەم فەلسەفەیە بووە و ئەم بیرو ڕایانەی هێناوەتە ناو شیعری کوردییەوە. لەپاش ئەوەی باسی تیۆری گۆڕانی داروین دەکا، دێتە سەر ئەوەی چۆن "ئایین" کراوەتە داردەست بۆ چەوساندنەوەی ئادەمیزاد، کە لەئەنجامی ئەوەدا چەوساندنەوە بەر چینێکی دیاریکراو کەوتووە، کە چینی خواردووە، بەم جۆرە بووە بەداردەست بۆ چەوساندنەوەی

چینایەتی.

لەپاش ئەمە دڵدار دێتە سەر باسی ئایینەکان بەناو، لێرەدا تەنیا لایەنی ڕەشبینی ئەو کردەوانە دەبینێ، کە بەناوی ئایینەوە دەکران، لەم لایەنەوە دەڵێ:

هەزاران تیرە بارانی کەناچەو ئافرەتی پیر کرد
هەزاران باغەوانیان نیشت لەسینگی باغ و بیستانی
هەزاران شاری مەعموورو قوسوور و شانەشینیان گرت
وەکو شێت کەوتنە تێکدان و ڕمان و یاخود سووتانی

لەپاش ئەمە باس لەئایینە کۆنەکان دەکاو لەهۆی پەیدابوونی ئایینە تازەکان دەدوێ. جەوهەری ئابووری بۆ پەیدابوونی ئەم ئایینانە ناخاتە پشتگوێ، ئینجا دێتە سەر پەندو ئامۆژگاریی ئادەمیزادو دەڵێ:

بەشەر خۆت کەر مەکە چیتر خورافاتی هەتاکەی بێ
حەقیقەت وەرگری سەهلە بزانی جەهل و نادانی

غەزەلی ئاسایی کلاسیکی

ڕەسەنی شاعیریەتی دڵدار لەوە دەردەکەوێ لەشیعری کلاسیکی لاسایی قوتابخانەی نالی بەتوانا بووە، لەوێوە دەستی پێ کردووەو هوشیارانە توانیویەتی ببێ بەشاعیری قۆناغی گواستنەوەو بە یەکێک لەدامەزرێنەرانی ڕێچکەو ڕێبازو بزووتنەوەی شیعری نوێ (ڕۆمانتیکی).

لەغەزەلێکیدا کە دوو دێڕی وەردەگرین، دڵدار دەڵێ:

زەدەی تیری نیگاهی فیتنە پەردازی نیگارێکم
گیروودەی داوی زولفی موشکباری گوڵ عوزارێکم
ئەوەی ئەیدیبێ ئێشی دڵ وە یا ئازاری دڵداری
چوزانێ من لەئێشانی چ سووتان و فکارێکم

ئەم غەزەلە نموونەی شیعری کلاسیکی کۆنە، واتە دڵدار وەکو مامۆستاو هاوشاری خۆی حاجی قادری کۆیی توانای شاعیرییەت و خەیاڵی هونەری خۆڕسک بووە لەلای، لەهەر سەردەم و ڕۆژگارێک بژبایە دەبوو بەشاعیر.

گاڵتەو گەپ و داشۆرین

دڵدار شیعرێکی داشۆرینی گاڵتەو گەپ ئامێزی هەیە لەگەڵ بورهان جاهیدی هەولێری پێکەوە هۆنیویانەتەوە، لەساڵی ١٩٤٤ لەڕانیەوە بۆ جەبار ئاغای کانییان ناردووە، لەشیعرەکەدا هەردوو شاعیر دەڵێن:

ئەنفیەت کانی دەڵێن میسک و گوڵاوی تێکەڵە
دار وەکازێشت لەدارستانی گوندی هەرتەڵە
باش ئەکەی تەقلیدی لەنجەی قازی شابازە شەلە
مەیلی ئەشعارت وەکو جارانە ئایا ئەم حەلەا

* * *

بیستبووم ساحیب زەوق بووی سوحبەتت خۆش بوو تەمام
مەجلیست دایم بەمەی ئەرشاند شەوو ڕۆژ بیدەوام
خۆش قسەو خۆش ڕوو و خۆش موزجیک و شیرین کەلام
سەد مەعازەڵڵا کە ئێستا بووی بەسۆفی دەرگەلە

* * *

با ڕواندز جا لەمەولا قوڕ بهێنون سەر بەسەر
کانیێکی دوڕو گەوهەر وا لەنێوی چوویتە دەر
شاری هەولێرت مونیر کرد ئەی شەبستانی هونەر
(اغە گالدی چاغرن ئایشوکی وێرسن هەلهەلە)

* * *

جا لەنێو پاش هەرکە شەو دێ پاشی تەسبیح و سەڵات
پڕ ئەدەیتە داستانی "قەیس و لەیلا" و عەسات
وا دەزانی چاوەدێرن مەجلیسی "پاشا" لەڕات
وشکە ڕۆ ڕۆیینت نەماوە ئێستا بوویتە هەروەلە

* * *

(ایشدن جانم) دەڵێی (من بعد) قاوەک فڕ ئەکەیت
عەینەکە ئاپاپەکەت ئینجا لەنێو کیف دەرئەخەیت
(دون گیجە بز ئیر دە قالدق) پێت دەڵێن دەست پێ ئەکەیت
جا لە بەحری وشکی فیکرت دەست ئەکەیتە پێ مەلە

* * *

قوڕ بەسەر مەجنوون چ هەتکێکت بە لەیلا کردووە
قوڕ بەسەر لەیلا کە قەیست سووک و ڕیسوا کردووە
قوڕ بەسەر من تاکو ئێستا شاعیریت وا کردووە
تا (فضولی سویلیور کانی ئەدر شو مەهزەلە)

* * *

(سن دخی یغا بزی بیر بویلە مدح ایت شاعری)
تۆ لەکوێ ئینشا لەکوێ هەی کۆنە سۆفی قادری
کۆنە دەروێشی ئەزانم تەقلەبازی ماعیری
(شمدیلک بستر افندم یوقسە چوق قالمش هەلە)

ئەوەی پێویستی بەڕوونکردنەوە هەبێ لەم شیعرەدا ئەوەیە: ئەنفیە بەمانای برنووتی هاتووە، هەرتەڵ ناوی گوندێکە لەناوچەی ڕانیە داروبارو دارستانی زۆرە. شابازە

شەل ناوی پاشملەی مەلا شابازی حەیدەری هەولێرییە ماوەیێک قازی بووە. دەرگەلە ناوی ئاواییە. جەبار ئاغای کانی ماوەیێک لەرواندز مووچەخۆر بووە لەپاشاندا گواستراوەتەوە هەولێر. (اغا گلدی..) رستەیێکی تورکییە بەمانای "ئاغا هاتەوە عەیشۆکی بانگ کەن با هەلهەلە لێ بدا". ئەم عەیشێیە لەپێشاندا کارەکەر بووە لەدواییدا بوو بەخێزانی ماڵ.

بەخشانی دڵدار

دڵدار کۆمەڵێک نووسینی ئەدەبی و کۆمەڵایەتی لەپاش بەجێماوە، رەنگە لەو سەردەمەدا دەرچوونی گۆواری "گەلاوێژ" هاندەرێکی بەهێز بووبێ بۆ ئەو نووسینانە، هەر لەبەر ئەوەشە هەموو نووسینی لەسەر لاپەرەکانی ئەو گۆوارەدا بلاوکراوەتەوە، ئەوەی بلاو نەکرابێتەوەو ئێمە ئاگادارێان بەسەرا هەبێ ئەو وتارەیەتی، کە لەبابەت زمانی کوردی و ئەدەبیاتی کوردییەوە نووسراوەتەوە. ئەمە هەوڵ و تەقەلاییکە بۆ خستنە رووی ئەو بیرورایە کلاسیکییانەی لەبابەت زمان و ئەدەبەوە، کە بریتین لەتەعریفێکی ئەکادیمی بۆ ئەدەب، ئەدەب وەکو لقێک لەهونەرو پێوەندیی بەلقەکانی تری وەکو مۆسیقاو وێنەو نیگار کێشان و پەیکەرتاشی.

بەلام وتارە بلاوکراوەکانی بریتین لە:

١- نامەیێک

ئەمە نامەیێکی کۆمەلایەتی و پەندو ئامۆژگارییە بۆ نەسرین، نەسرین رەمزی کچە کوردی تازە ئەونەمامی پێگەیشتووە، دڵدار دەیەوێ ئەمە بەراستی بێتە دایکێکی راستەقینەی دوارۆژ.

٢- عومەر خەیام

ئەمە وتارێکە بەهۆی بلاوکردنەوەی هەندێ لەچوارینەکانی خەیام، کە شێخ سەلام گۆڕیبوویە سەر کوردی و لەسەر لاپەرەکانی گەلاوێژدا بەزنجیرە بلاوی دەکردەوە، لەم وتارەدا دڵدار لەسەر خەیام دەکاتەوەو گفتوگۆ لەگەڵ هەموو ئەو کەسانە دەکا، کە لەدژی خەیامیان نووسیوەو بەرپەرچی قسەکانیان دەداتەوە.

٣- ئاگزووری کۆمەلایەتیمان

وتارێکی کۆمەلایەتییە، وەکو دەردەکەوێ و دڵدار خۆشی دانی پێ دادەنێ، مەبەسی دەربرینی بیروباوەڕ بووە ئەوەکو شێوازو شێوەی دارشتن و نووسینی کوردیی پەتی.

٤- نیشتمانپەروەری راست

وێنەیێکی رۆمانتیکییە بۆ پیشاندانی گیانی راستەقینەی نیشتمانپەروەری، لەپارچەیێکی نووسینەکەیدا، دەڵێ: (موهەندیسێکی نیشتمانپەروەر پێویستە کەئیبتیکار لەفەننی ئەو کارە بکاتەوە، کە پێی دەسپێرێ بۆ ئەوەی نا کە قازانجی لێ بکات، بەڵکو بۆ ئەوەی چونکە کوردە. هەروەها شاعیرێکی کورد، کاتبێکی کورد پێویستە کەئیبتکار لەشیعرو نووسینیان بکەن بۆ ئەوەی نا کە ناوبانگ وەربگرن، بەڵکو بۆ ئەوەی کە ئەدەبی کورد لەپێش چاوی بێگانەدا بەرزبکەنەوە و بێگانە باوەڕو ئیمانێک بێنێ، کە کورد لەئەدەبیاتدا پێشکەوتوون).

٥- موزەککەراتی یوونس رەئووف دڵدار

ئەم یادداشتە لەدەفتەرێکی گەورەی قەوارە فولسکاب نووسراوەتەوە (٤٢) لاپەڕەی دەفتەرەکەی داگیر کردووە، شاعیر باس لەژیانی خۆی و مێژووی بنەماڵەی خادیمولسەججادە دەکا لەسەرەتاوە تا ساڵی ١٩٣٦. تا ئێستاکە ئەم یادداشتە بلاو نەکراوەتەوە.

بێ گومان یادداشتی دڵدار کارێکی بەکەڵکە ئەوەکو لەرووی زمان و شێوازەوە، بەڵکو لەرووی رووداویشەوە، بەلام رەنگە بەبێ دەستکاری و لێ لادان و سڕینەوەو بژارکردن و چاککردنەوە رۆژێ لەرۆژان رووناکی نەبینێ.

ئێمە لەم ماوەیەدا هەندێ تێبینی لەبابەت یادداشتەکەوە تۆمار دەکەین:

١- دڵدار لەدەوری منداڵی ئەگەر شانازی بەوەوە کردبێ، کە لەنەوەی عوسمانی کوری عەففانە، چونکە خادیمولسەججادە لەنەوەی ئەون و بەم پێیە دەبێ عەرەبیش بێ، بەلام لەدواییدا بیروباوەڕی پێچەوانەی ئەمە بووە.

٢- بەربەرەکانێی چاوچنۆکی دەرەبەگ و جادووگەری دەرویشی لەسەرانسەری یادداشتەکەی ئاشکرایە.

٣- لاپەڕەیێکی گەشی خەباتی قوتابییان لەپێناوی

کوردایەتی لە قوتابخانەی ناوەندیی هەولێر لەساڵانی ١٩٣٥-١٩٣٦ ڕوون دەکاتەوە.

٦-"الطلاسم"ی ئێلیا ئەبوو مازی

دڵدار (١٨) بەندی لەشیعرە بەناوبانگەکەی ئێلیا ئەبوو مازی (الطلاسم) بەپەخشان گۆڕیوەتە سەر زمانی کوردی، بەڵام بێ تام و بۆیەو هەر لەئوسلووبی دڵدار ناکاو تا ئێستاش بڵاو نەکراوەتەوە.

هەروەها دڵدار وردە وتارو گۆڕینی شیعرو وەرامدانەوەی ڕەخنەو شتی تریشی هەیە هەر لە "گەلاوێژ"دا بڵاوکراونەتەوە.

جگە لەم نووسینە کوردییانە دڵدار دوو نامەی تریشی هەیە بەزمانی عەرەبی. یەکەمیان بەناوی: (في طريقي الي معرفة الحقائق، انتقادات الى قلب البهائيين) ئەمە باسێکی ئاینیی لاهوتییە وەرامی فەلسەفەی بەهائییەکانە، کە سەردەمێک شاعیر خۆی بەم باسەوە خەریک کردبوو. دووەمیان بەناوی: (اقتصادنا الوطني) باسێکی ئابوورییە لەتووتن دەدوێ. ئەم دوو نامەیە هەردووکیان لەڕووی ناوەڕۆکەوە ئەگەر لەسەردەمی خۆیاندا بڵاو بکرانایەوە بێ گومان کەڵکیان دەبوو، بەڵام بۆ سەردەمی ئێستا بەم شێوەیە دەست نادەن، وەکو هەموو بڵاوکراوەییێکی ئەو کاتەو لەو باسانەدا بۆ ئێستا دەبێ بەچاوی ڕۆژگاری خۆی تەماشا بکرێن. بەڵام لەڕووی ڕوخسارەوە دیسانەوە دەبێ دەستکاری و بژارێکی باش بکرێن.

دڵدارو دوو جوانەمەرگەکەی تر، وەزیری نادری و مارف بەرزنجی ئەگەرچی لەئەدەبی کوردیدا لاپەڕەی پیرۆزو پڕشنگداریان داگیر کردووە ئەگەر بە تەونەمامی هەڵنەوەرینایە،ئەو لاپەڕانە بەقەوارە فراوانترو بەڕوخسار جوانتر دەبوون.

کانی
١٨٩٧-١٩٥٧

ژیانی

عەبدولجەبار کوڕی مەلا عەبدولڕەحمان کوڕی تەها کوڕی عەبدوڵڵای دۆغرەمەچییە. بنەچەیان دەچێتەوە سەر عەشرەتی جافی هەڵەبجە. بەم دوو دێڕە شیعرە خۆی بەخەڵکی دەناسێنێ:

زاهیرم هەر مەردی مەیدانم وەکو شێری دلێر
گوێت لەبەیتم بێ دەکا ئیسهاتی نوتق و قووەتم
عاریفی عەسرم ئەدیبم حوڕو سەربەست و فەهیم
بێ موحابا شاعیرم مەشهوورە (کانی) شوهرەتم

نازناوی شیعری (کانی) بووە، لەناو خەڵکی بەجەبار ئاغای کانی ناسراوە، کانی لەساڵی ١٨٩٧ لەهەولێر لەدایک بووە، هێشتا منداڵ بووە باوکی کۆچی دوایی کردووە، خوێندنی بەرایی لەحوجرەی مزگەوتی قەڵای هەولێر بووە. منداڵێکی هەراش بووە کەدەستی بەخوێندن کردووە. هەرچۆنێ بێ قۆناغەکانی خوێندنی تەواو نەکردووە، بەڵام مەیلی بۆ خوێندنەوەی کتێب زۆر بووە، بەشداری لەکۆبوونەوەکانی نێوەندی ئەدەبی و ڕۆشنبیری کردووە. ناسیاوی لەگەڵ هەندێ ڕۆشنبیرو مێژوونووس و شاعیراندا بووە، لەوانە حوزنی موکریانی و گیوی موکریانی و میهری شاعیری هەولێری و بێخودو زەکی هەناری و دڵدارو سافی هیرانی و ڕەفیق حیلمی و هی دیکە.

یەکەم کاری مووچەخۆری میری لەساڵی ١٩٢٨ لەکارگێڕی "هەڵمەتی لەناوبردنی کوللە" بووە. لەساڵی ١٩٢٩ گوێزراوەتەوە بۆ کەندێناوەو گوێڕو شەقڵاوەو قوشتەپە. لەساڵی ١٩٣٤ کراوە بەمووچەخۆری سەرژمێریی کۆیە تا ساڵی ١٩٤٣. ئینجا لەساڵی ١٩٤٤ بووە بەمووچەخۆری ئازووقە (تەموین) لەهەولێر. لەدوای جەنگی دووەمی گێتی بووە بەمووچەخۆری دەسگای

زانیاری (مەعاریف) لەهەولێر، لەم کارەیدا بەردەوام بووە تا ڕۆژی ١٢ی مایسی ١٩٥٧ لەهەولێر کۆچی دوایی کردووە.

شیعری

شیعری کانی بەرهەمی ئەو نێوەندەیە کە لێی پەروەردە بووە. ناوچەی سۆران جێی جموجۆڵی شاعیر بووە لەنێوەندە گرنگەکانی بزووتنەوەی ئەدەبی کوردی و ڕۆشنبیری کۆمەڵی کورددواری نەبووە لەسەدەی نۆزدەم و سەرەتای سەدەی بیستەم لەو سەردەمانەدا ناوچەی کۆیە نوێنەری سۆران بووە. کانی لەڕۆژگارێکدا ژیاوە شوێنەواری ڕۆشنبیری و ئەدەب لەو ناوچەیەدا سەری هەڵدا. شاعیر ئاگاداری چاپ و بڵاوکردنەوەی کتێبی کوردی بوو لەڕواندز (١٩٢٦)، بڵاوکردنەوەی گۆواری ڕووناکی لەهەولێر (١٩٣٥). هەروەها نێوەندی ڕۆشنبیری لەماڵی خۆیان، باوکی مەلا بوو. لەسەرەتادا کانی بایەخی بەزمانی تورکی داوە، بەشەوقەوە لەیلاو مەجنوونی فزووڵی خوێندۆتەوە، لەپاشاندا هەندێکی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی و چەند جارێکیش بڵاوکراوەتەوە. هەستی نەتەوەیی پاڵی بە کانییەوە ناوە بە تورکی شیعر نەنووسێ و بەکوردی بیهۆنێتەوە.

کانی شیعری بەحری عەرووزی لەسەر کێشەکانی هەزەج و ڕەمەل و سەریع داناوە. یەکێتی قافیەی بەکارهێناوە. لەبەر ئەوەی شیعری کەمە چەند دەنگێکی ئەلفوبێی کوردی و عەرەبی کردووە بەقافیە، هەرچی دەنگە تایبەتییەکانی ئەلفوبێی کوردی و عەرەبییە پشتگوێی خستوون. بایەخی بەپاش قافیە نەداوە، تەنیا چەند نموونەیێکی پاش قافیەی هەیە، هەروەها شیعری سیلابی خۆماڵیشی داناوە. بەزۆری کێشی حەوت بڕگەیی و هەشت بڕگەیی بەکارهێناوە، قافیەیان مەسنەوییە.

لەبابەتی لیریک بەولاوە لەدیوانی کانی بابەتەکانی دیکە ناکەونە بەرچاو. هەندێ بەندی چوارین و تاکی هەیە، بەم پێیە بەرهەمی شیعری لەڕووی قەوارەو ژمارەی دێڕی شیعرەوە کورتن. هەندێ لەشاعیرانی سەردەمی خۆی شیعریان کردووە بەپێنج خشتەکی، لەوانە میهری شاعیری هەولێرو جاهیدو محەممەد سائیب. زمانی شیعری کانی سەر بەقوتابخانەی نالییە، بەڵام ئەوە هەیە ئەدگاری دیالێکتی بچووکی سۆرانی پێوە دیارە، ڕاستتر دیالێکتی بچووکی ناو شاری هەولێر نەک کرمانجەتی دەوروبەری.

ناوەڕۆکی شیعری کانی سنوورکێشراوە، دڵداریی کلاسیکییانەی سەدەی نۆزدەمە. دەمی لەدانایی ڕۆژهەڵات داوە. هەندێ بیرو بۆچوونی هێناوەتە ناو شیعری کوردییەوە. بڕێکیش خەریکی داشۆرینی نەرمی کۆمیدیانە بووە، زیاتر شەقڵی گاڵتەو گەپیان پێوەیە. بابەتی هەڵهێن (مەتەڵ)ی هەیە.

نموونەی شیعری

وەسف و دڵداری

لەشیعرێکیدا دەڵێ:

ساقی وەرە نیمشۆکە لەبۆم تێکە پیالە
بۆ مەززە لەڕووت کافیە ئەم دانەیی خالە
هەر چەندە بەشەرع بادە حەرامیشە وەلێ من
بێ تەقیە دەخۆم جۆری لەدەستی تۆ حەلالە

بەم شێوەیە کۆتایی بەشیعرەکەی دێنێ:

(کانی) بەسە ئیتر چییە ئەم عیشق و هەوایە
پیر بووی بەخودا عومری عەزیزت لەزەوالە

شاعیر بەلێکدانەوەی ڕۆژهەڵاتیانە دڵداری تەنیا لەپیاودا دەبینێ، بەشی ژنی تێدا نییە، ئەو پیاوەش دەبێ لاو بێ و نابێ پیر بێ. مەسەلەکە بەلایانەوە دڵداری هەوەسی سێکسەو دامرکاندنەوەی بەدەست پیاوەوەیە. شاعیر توانیویەتی وشە کۆبکاتەوەو مانای زانراوو بیستراوی تێ بخا و جۆرە مۆسیقاییێکی لێ دروست بکاو ببێ بەئارامی گوێ و وەکو بەرهەمێکی هونەری بکەوێتە ناوەوە.

لەتاکێکیدا کانی ڕوو دەکاتە دلبەری و پێی دەڵێ:

دووری لە نەزەر حازری دایم لە خەیالم
حەسرەت کەشی دیدارتم ئەی بەدری کەمالم

دلبەر بەلەش لەشاعیر دوورە، بەڵام ئەوەندە خۆشی دەوێ هەمیشە لەخەیاڵیدایە، لەبەر ئەوە داوای لێ دەکا لێی نزیک بێتەوە.

کانی و کوردایەتی

جارێکیان جاهیدی برازای کانی لێی دەپرسێ لەبەرچی زۆربەی شیعری دڵدارییەو شیعری نیشتمانپەروەری نییە.

کانی بەم شیعرە وەڵامی جاهید دەداتەوە:

وەتەن شیرینە لای من داخەکەم بەس کوژی ساوایە
بەقیل و قالی من ناماڵجەکەی ناگاتە هیچ پایە
نەبێ ڕۆستەم سیفەت لاوانی من گورج و بەغیرەت بن
هەتاکەی چاوەکەم هەر لایلایەوو باوەشی دایە
مەڵێ بێ نیش و کارم بەختەکەم سەرنگوون دێنێ
نەگاتە مەقسەدی کاسب، بە دوو سێ ئانە سەرمایە
بەشەر ئیللا بەکۆشش بەرز ئەکا بەیداغ و ڕەمزی خۆی
موحەققەق تەمبەڵی و سستی پەشیمانی لەگەڵدایە
هونەرمەندانی زۆرمان مرد بەڵام نامرێ قسەو ناویان
قسەی نالی قسەی سالم هەتا دنیایە هەر مایە
کوڕم بورهان قسەم بگری لەدنیا هیچ زەرەر ناکەی
بەمەردی هەر ئەژی بۆ خۆت مەگەر لەم تاڵە دنیایە
لە (کانی) گەر دەپرسی بۆچی ئەشعارت هەمووی عیشقە
لە منداڵی بەناکامی سەرم پڕ عیشق و سەودایە

ئەم شیعرە لەلایەن کەسێکی ڕاستگۆوە وتراوە. شاعیر لەسەر ئەو باوەڕەیە کورد دواکەوتووە، بەئامۆژگاری دەردی تیمار ناکرێ، لەگەڵ ئەوەشدا بەپێچەوانەی قسەکەی خۆی ئەوە دەردەخاو دەڵێ کورد پێویستە ئازا بێ وەک ڕۆستەم و داوای مافی خۆی بکا، دەبێ کۆشش بکا بەوە نەبێ ناگاتە ئامانج. لەدواییدا شانازی بەڕابردوو دەکاو ئەوە دێنێتەوە یادی خەڵکی، شاعیرانی وەکو نالی و سالم ئەگەرچی خۆیان وەک لەش لەناوچوون، بەڵام ناو و کردەوەیان واتە شیعریان ماوەو نەمرە. ئینجا ڕوو دەکاتە بورهان جاهیدی برازای و پێی دەڵێ، پێویستە بەمەردی بژی، لەبارەی پرسیارەکەیەوە بۆچ شیعری هەمووی دڵدارییە! شاعیر ڕاستییەکەی بۆ دەربڕیوە، کە وتوویەتی بۆ شیعری دڵداری خولقاوەو لەدەرەوەی ئەوە شیعری بۆ نایە.

کەرەدێزە

کانی شیعرێکی کۆمیدی داناوە بەناوی "کەرەدێزە"وە، لەناوەڕۆکی شیعرەکە ئەوە دەردەکەوێ مەبەستی وەسفی کەرێک بێ، کەچی وا زان دەکرێ بۆ وەسفی کەسێکی دیاریکراو دانرابێ، ئەگەرچی هیچ ڕەمزێکی وای نەخستۆتە ناو شیعرەکەوە واهەست بکرێ بۆ کەسێکی دیاریکراو ڕێکخرا بێ. بەگشتی لە وەسفی ڕاستیی گوێدرێژیش نەچووەتە دەرەوە.

شیعرەکە لەسەر بنچینەی بەندی چوارین دانراوە (ااا ب)، نیوە دێڕی چوارەم لەهەموو بەندەکاندا بەنیوە دێڕێکی دیاریکراو کۆتاییان هاتووە. بەم جۆرە دەست بەشیعرەکەی دەکا:

هەیتم کەرەکی دێزە چ عفریت و بەهێزە
وەک جووتی دەکا ڕاستە خەتی ڕێزی لەڕێزە
جۆی ناوێ بەڕەڵڵای کە لەناو پووش و پەرێزە
قوربانی گونت بێ دەنی مەشرەب کەرەدێزە

* * *

ئەندامی گەلێ شیرینە زۆر دڵگیرە ڕەنگی
وەختی دەزەڕێ گوێ بدە وەک مەزرەحە دەنگی
ڕەهوانە سواری بە دەچێ میسلی خەدەنگی
قوربانی گونت بێ دەنی مەشرەب کەرەدێزە

* * *

گەر عومری دەپرسی کەمە چار وەختییە جاشە
وەستانی نییە جووتی ئەکا یانە لەئاشە
بیفرۆشم ئەگەر ئیمڕۆ بەسێ لیرە بەلاشە
قوربانی گونت بێ دەنی مەشرەب کەرەدێزە

* * *

وەک ئەسپە سەرو گەردەنی گوێ قیت و جوانە
باکی نییە هەر چەندی بکەی باری گرانە
ئەمسالی نییە قەتعی لەناو قەومی کەرانا
قوربانی گونت بێ دەنی مەشرەب کەرەدێزە

لەم دێڕانەدا وەسفی سەرو سوکوت و ئەندامی کەرەکەی دەکا. گوێدرێژێکی بەهێزە، جووتی ڕێکوپێکە، ئەندامی جوانە، ڕەنگی دڵگیرە، خۆشڕەوە، تەمەنی لاوێتی هەیە، واتە جاشە. جگە لەجووت کردن باراشیش دەباتە ئاشی. نرخی گرانە. لەناو قەومی کەراندا یەکانەیە، لەئەسپ دەکا زیاتر لەوەی لەخێڵی گوێدرێژان.

ئەم شیعرە وێنەیێکی کۆمیدی جوانە لەئەدەبی کوردیدا، دەچێتە ناو "ئەدەبیاتی کەرنامە" بەناوی کۆمیدییەوە. هەرچی لایەنی فەلسەفی و دانایی کەرنامەیە، ئەمەیان لەوەسفی نالی بۆ کەرەکەی گەیشتۆتە لووتکە.

ناسیح
١٨٩٨-١٩٨٦

ژیانی
ناسیح کوڕی عەبدوللا کوڕی سەبغەتوللای حەیدەرییە. لەساڵی ١٨٩٨ لەهەولێر لەدایک بووە. لەشیعریدا ناوی ڕاستی خۆی وەک نازناو بەکارهێناوە، بڵاوکەرەوەکانی کۆمەڵە شیعری بەناوی "دیوانی حەیدەری"یەوە بڵاویان کردۆتەوە، ڕاستتر ئەوە بوو بەناوی "ناسیح"ەوە بێ.

خوێندنی سەرەتایی لەحوجرەی مزگەوت بووە. لەچەنگی یەکەمی گێتیی سەدەی بیستەمدا گەیشتۆتە پلەیێکی باش لەخوێندنیدا. لەماوەی پاش داگیرکردنی هەولێر لەلایەن ئینگلیزەوە (١٩١٨) لەڕووی خوێندەوارییەوە خۆی پێگەیاندووە. کتێب و چاپەمەنی ئەو سەردەمەی خوێندۆتەوە، بەتایبەتی دیوانی شاعیران و مێژووی ژیانی ناودارانی کورد. لەساڵی ١٩٢٥ بەمووچەخۆری میری دامەزراوە، ماوەی سی ساڵ لەدادگاکانی هەولێرو کەرکووک و سلێمانی فەرمانبەر بووە تا ساڵی ١٩٥٥ لەسەر داوای خۆی خانەنشین کراوە. لەو دەمەوە خەریکی حەسانەوەو خوێندنەوە بووەو لەنێوەندی ڕۆشنبیرییەوە نزیک بووەو پێوەندی بەخوێندەوارانەوە پێ خۆش بوو. تا ڕۆژی ٢ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٨٦ لەهەولێر کۆچی دوایی کردووە.

شیعری
ناسیح شیعری بۆ خۆی و بۆ خەڵکە هەرە نزیکەکانی وتووە، تا چاپکردنی دیوانی لەساڵی ٢٠٠٠ لەنێوەندی ئەدەبی کوردی لەکوردستانی عێراق و لەناو شاری هەولێر بەگشتی بەشاعیر نەناسرابوو. شیعری کەمە، لەناویاندا هەست بەهەندێ ئاوڕدانەوەو داهێنانی هونەری دەکرێ.

لەبابەت ڕوخساری شیعرییەوە زانیاری لەم تێبینیانەدا دەست دەکەوێ:

١- لەبەحری عەرووزیدا تەنیا کێشی ڕەمەل و هەزەجی بەکارهێناوە.
٢- لەقافیەدا ئەم دەنگانەی ئەلفوبێی کوردی و عەرەبی دەکەونە بەرچاو: ا ب ت ر م ن (ە-ە) و ێ.
٣- لەپاش قافیەدا ئەم وشەو ڕستانەی بەکارهێناوە: یا ڕەسوولەڵلا، دەکا، شەو، مەکە..
٤- شیعری لەبابەتی لیریکە، ژمارەی دێڕەکانیان لەدوازدە دێڕ کەمترن. بابەتی قەسیدە لەبەرهەمیدا بەرچاو ناکەوێ.
٥- لەدیوانی شیعریدا قەسیدەی بەندی پێنجین (اااااب) و قەسیدەی بەندی شەشین (ااااب ب) دەبینرێن.
٦- هەندێ شیعری درێژی بابەتی داستان (بەیت)ی نووسیوە، بەڵام هیچ یەکێکیان لەڕووی هونەرییەوە لەپلەی لیریکەکانی نین.
٧- ناسیح شیعری بەشێک لەشاعیرانی کوردی کردووە بەپێنج خشتەکی، لەوانە: نالی، سالم، حاجی، مەحوی، شێخ ڕەزا، وەفایی، حەمدی، سافی، زێوەر، کەمالی، نووری شێخ سالح، دڵدار.

لەشیعری بابەتی وەسف و دڵداری ناسیح دەتوانرێ دەستەیێکی لێ هەڵبژێررێ، ئەوانی دیکەی لەو پلەیەدا نین. لەم تێبینیانەی لای خوارەوە هەندێ لایەنی شیعری لەڕووی ناوەڕۆکەوە ڕوون دەبێتەوە.

١- شیعری ئایینی (موناجات و نەعتی پێغەمبەر) جێگەی دیاری هەیە لەشیعریدا.
٢- شیعری وەسف و دڵداری.
٣- ستایش و پێداهەڵدان.
٤- پەندو ئامۆژگاری، ئەمەیان بەبیری شەریعەتی ئایینی ئیسلامەوە پیشانی دەدا.
٥- شیوەن و ماتەمنامەی زۆرە، جێگەیێکی دیاری لەدیوانیدا داگیر کردووە. لەبنجدا شیوەنەکانی بۆ کەسوکاری نزیکی خۆی بووە وەکو باپیرو باوک و دایک و کوڕو براو هەندێ لەژن و پیاوانی خزمی خۆی و برادەرو دەوڵەمەندو ناودارانی شاری هەولێر. لەناو ئەو کەسانەی ماتەمنامەی بۆ نووسیوون ئەو ڕاستییە دەردەکەوێ کەسێکی شاعیرو نووسەرو ڕۆشنبیریان تێدا نییە خزمەتی کولتووری کوردی کردبێ.

نموونەی شیعری
وەسف و دڵداری
لەشیعرێکیدا دەڵێ:

هەردوو زولفی چەند جوان هاتوونە خوار
بۆ سەری کولمی لەڕەنگی گوڵهەنار

شـــــادییێکم مـن نـەدی لـەم ژینـەدا
هەر لەپێش دەرگـایی عـیشـقـا خـاکـسـار

دواتر دەڵێ:

جێ نەهێڵن بەربوت و قـانوون و عـوود
تاکـو لێـتـان تێک نەچێ بەکـیـبـار
وا دڵی (ناسـیـح) دەناڵێ چەشنی نەی
چونکە دڵ یێکەو غـەمـیـشی سـەد هەزار

لەم شیعرەدا ناسیح دەیەوێ هەموو جوانان کۆ بکاتەوە بۆ بەزمی شـەوێکی پڕ لەئاوازو مـۆسـیـقـا، لەوانەی شاعیرانی کلاسیک لەشیعرەکانیاندا وێنەیان کێشاوە. دلبەرەکەی خۆشی تەنیا لەدێری یەکەمدا ئەوەی بەرکەوتووە باس لەدوو زولفی بکا چۆن دەوری کوڵمی سووریان داوە. هەرچی شاعیر خۆشیەتی لەم بەزمەدا هیچی بەرنەکەوتووە، چونکە دڵ یەکێکەو خەفەت سەد هەزارە.

شین بۆ سالمی کوڕی

سالم حەیدەری (١٩٢٦-١٩٧٧) کوڕی شاعیر یەکێ بوو لەرۆشنبیرو نیشتمانپەروەرانی کورد. خوێندنی باڵای لەزانستی کشتوکاڵدا تەواو کردبوو، لەمیسر کۆچی دوایی کردبوو، بەم هۆیەوە ناسیح دەڵێ:

گـوڵی باغی ئەمـەلم تاقـەت و هێـزی لەتەنم
هەوینی ژین و حەیاتم کـوڕەکـەی شـەنگ و شـەنم
ڕۆژو شـەو فـیکرو خـەیاڵم بوو کـەوا من دەمـرم
پاشی من سـالم دەکـا تەجـهـیـزی لەحدو کـەفـەنم

***

پاشی تۆ دنیـــــایی روونم لێ بووە داروززەلام
وەعی و ئیحـسـاسم نەماوە وا لەخۆم بێ خەبەرم
بۆچی بڕیاری جـــودایت لەگـەڵ مندا وا بەزوو
ئاگرت بەردا لەجەرگم قـەت نەمـا هۆش لەسـەرم

ئەمـە ناڵەی باوکێکی پشت شکاوە لەدەروونێکی پڕ لەسۆزەوە بۆ جگەرگۆشـەکـەی بووە بەشیعر. ئەوە ڕاسـتـە دایک و باوک نایانەوێ مەرگی منداڵیـان ببینن، ئارەزووی ناسیح نەهاتە دی، بەوەی خۆی پێش کوڕە گەورەی بمرێ.

لەشیعرێکی دیکەیدا دەڵێ:

رەفیقان توخودا گەر بوو سەفەرتان ئێوە لای یارم
بڵێن پێی گـەر بزانێ ئەو لەژینم چەندە بێـزارم
نییە حاجەت بەخەنجەر گەر مورادی کوشتنی من بێ
بەنەبرۆ گـەر بکا ئیـمـا منم کـوژراوی دڵدارم

لەکۆتاییدا دەڵێ:

لەبۆ گوڵ بۆ فیغان و زاری بولبول هەر سەحەر خێزە
ئەتۆش (ناسیح) سەحەر خێز بی دەبینی کوڵمی گوڵنارم

لەم شیعرەدا ناسیح لەیار دوورە، لەباتی ئەوەی وەکو شاعیرانی دیکە بەخەیاڵ لەیار نزیک بێتەوە، هاوڕێیانی ڕادەسپێرێ دەردی دڵی بۆ باس بکەن. حەز بەوە دەکا ئەوانیش خۆشیان بوێ، چونکە ئەمە دەبێتە بەڵگەی چێژی بەرزی ئەو جوانەی لەناو کیژە شەنگانەدا هەڵبژاردووە.

لەتاکێکیدا ناسیح دەڵێ:

چاوەکـەم پڕ ئاوە چاوم ڕۆژو شـەو بۆ چاوەکـەت
چاری چاوم کـەس نییە بیزانێ غـەیری چاوەکـەت

لەم دێڕە شیعرە جوانەدا شاعیر وشەی "چاو"ی چەند جارێک دووبارە کردۆتەوە. جگە لەپیشاندانی وێنەیێکی هونەری بۆ چاوی خۆیء چاوی دلبەر، جۆرە داهێنانێکی ڕیتمی مۆسیقی داوەتە شیعرەکە بەدووبارەو سێبارە کردنەوەی وشەی "چاو".

•

لوتفی

١٩٠٥-١٩٨٩

ژیانی

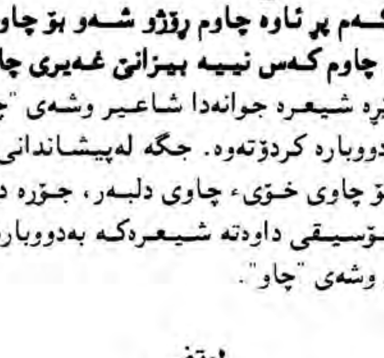

لوتفی کوڕی شێخ ڕەزا شێتەی کوڕی مارفی قوولەیە، لەنەوەی شێخ حەسەنی گلەزەردەی بەرزنجییە. لەساڵی ١٩٠٥ لەگوندی پەلکانەی ناوچەی قەرەحەسەنی کەرکووک لەدایک بووە. "لوتفی" کردووە بەنازناوی شیعری.

لەتەمەنی شەش ساڵیدا لەحوجرەی مزگەوتی گوندی قوێن پەلک لەناوچەی دووز (تووزخورماتوو) خوێندوویەتی، لە پاشان چووە بۆ کەرکووک و لە مزگەوتی نائب ئۆغلی ماوەیەک بووە بەفەقێ. ئینجا شێخ عەبدولکەریمی دارەخورمای خاڵی ناردوویەتی بۆ گوندی دیبەگەی ناوچەی مەخموور. دوو ساڵ لەوێ خوێندوویەتی و گەڕاوەتەوە ئاوایی لەیلان لەکەرکووک، ماوەیێک لەوێ خوێندوویەتی و ئەوجا رووی کردۆتە گوندی خاڵۆبازیانی. لێرەدا زۆر نەماوەتەوە گەڕاوەتەوە کەرکووک و لەمزگەوتی ئیمام قاسم نیشتۆتەوە. دوا قۆناغی خوێندنی حوجرەی لەخانەقای سەید ئەحمەد بووە، لای مەلایانی گەورەی ئەو سەردەمە خوێندوویەتی. لەکاتێکدا ئامادە بووە خوێندنی تەواو بکا ئیجازەی مەلایەتی وەرنەگرتووە.

زۆربەی ژیانی لەناوچەکانی سالەیی و شوان بردۆتە سەر، خەریکی کشتوکاڵ بووە، بەزۆری بۆی نەهاتووەو دەستکورت بووە.

لەساڵی ١٩٣٩ لەکاتی کردنەوەی رێگای ئۆتۆمبێل لەنێوان هەولێرو رواندز بووە بەچاودێری کرێکارانی کارگێری رێگاوبان. بۆ دابینکردنی گوزەرانی لەکارکردن نەوەستاوە، هەندێ جار کاری میری پێ سپێردراوە، بۆ ماوەی دوو ساڵ لە ١٩٥٩ مووچەخۆر بووە لەشارەوانی کەرکووک. هەندێ جاریش لەگوندەکانی ناوچەی سالەیی مەلایی کردووە. لەسەرەتای هەشتاکانی سەدەی بیستەمەوە، کە دوا قۆناغی سەردەمی پیریبوونی بوو لەگەڕەکی رەحیماوە لەکەرکووک نیشتەجێ بووە. لەرۆژی ٢٣ی مایسی ١٩٨٩ لەکەرکووک کۆچی دوایی کردووە.

شیعری

لوتفی وەک شاعیرێکی ئاسایی و لاسایی شیعری کلاسیکی و میللیی کوردی دەکەوێتە روو. بەرهەمی شیعری لەم لایەنەوە لەبەرچاوە. بایەخی بەهەردوو بابەت داوە بەقەوارە شیعری عەرووزی و کێشی میللی هێندەی یەکترین. لەشیعری عەرووزیدا تەنیا بەحرەکانی رەمەل و هەزەج و مەدیدی بەکارهێناوە. لەیەکێتیی قافیەدا دەنگەکانی ئەلفوبێی کوردی و عەرەبی: "ا ب د ر غ م ن (ە-ـە)ی یێ ی بەکارهێناوە. لەپاش قافیە ئەم وشانە لەشیعریدا بەرچاو دەکەون: ئەکا، کرد، منم، خۆم، ئەکەم، نییە، هەیە، ئەبێ، ئەوێ، بم (ببم).

شیعرە خۆماڵییەکانی لەرووی کێشەوە زۆرن، لەمانەدا کێشی دە برگەیی و کەمتریش حەوت برگەیی بەکارهێناوە، قافیەی ئەم جۆرە شیعرەی مەسنەوییە، کەچی لوتفی یەکێتیی قافیەی بۆ ئەم جۆرە شیعرە بەکارهێناوە. ئەمە دیاردەیێکی دەگمەنەو کەم شاعیری کورد ئەم دەستوورەیان بەکارهێناوە. قەسیدەی بەندی چوارینی هەیە (اااب). زمانی شیعری ئاسانە، وێنەی رەوانبێژی زۆر نییە. لەناوەڕۆکدا مەبەستەکانی ئایینی و دڵداری و وەسف و نیشتمانپەروەری و کوردایەتی و ستایش و ماتەمنامەی هەیە. جار جارە دەم لەکۆمەڵایەتی و سیاسەتیش دەدا. لەسەرانسەری دیوانیدا هەست بەرەشبینییێک دەکرێ لەبیری شاعیردا. ئەمە لەپێشانیش لەئەنجامی هەڵسوکەوتی پەرێشانی و هەژاری خۆی و لەپاشان لەهەڵسوکەوتی ناڵەباری کۆمەڵایەتی و مەسەلەی نەتەوەیی کورد هەڵقوڵاوە.

نموونەی شیعری دڵداری

لوتفی لە شیعرێکیدا دەڵێ:

چاوەکانت بۆتە باعیس ئەشکی روونی چاوەکەم
تیغی ئەبرۆت باعیسە بۆ مەنعی خوردو خاوەکەم
غەمزەکانت هەروەکو تیرە لەدڵ تەئسیری کرد
بۆتە مەنعی خواردن و خەو ژین و نان و ئاوەکەم
دڵ وەکو راوچی ئەویش وا بۆتە کار ئاسکی خەتا
من خەتاکارم لەبۆیە بۆتە مانیع راوەکەم

لەکۆتاییدا دەڵێ:

بەس تەمەع (لوتفی) بکە دونیایی دوون باقی نییە
غەم بخۆ بۆ مردنی خۆت کوانێ تۆیی چاوەکەم

ئەم گێتییە دڵدارییە شاعیر خۆی دروستی کردووە بۆ وەسفی برۆو غەمزەی دلبەر و راوکردنی دەشتی خەتاو خوتەنی ئەفسانەی چین و باسکردنی قەیسی بێ چارە. لەناو هەموو ئەو گێتییە دڵدارییەدا شاعیر شێرزەیی ژیانی خۆی لەبیر نەچۆتەوە. راستە وێڵ و سەرگەردانە لەدەشت و چۆڵ لە لەیلا دەگەڕێ، بەڵام لەباوک و دایکیشی دوورن. شیعری ئەو لەهەر بابەتێک بێ لەواقیعی ژیانی تاڵی خۆی و رەشبینی دووری ناخاتەوە.

کوردایەتی

مەسەلەی نەتەوەیی کورد هەمیشە لەهەڵبەزین و دابەزیندا بووە. ئەمڕۆ لەخۆشی، سبەینێ لەناخۆشیدا بووە. لوتفیش وەکو شاعیرانی دیکە ئاوڕی لەم دیاردەیە داوەتەوە.

لەشیعرێکیدا لوتفی دڵشادەو دەڵێ:

کوردستان مژدە بەیانی داوە!
خۆر لەسەر شاخت گوێچکەی کێشاوە
سەیری دنیا کە لە خوارو و لە ژوور
هەمووی بەیەکجار لەخەو هەڵساوە
هەر کەس لەم ڕۆژە سست بێ بزانە
ئەو لەکاروانی میللەت جێماوە
ڕۆژ ڕووناک شەوقی دا لە کوردستان
دووکەڵی غەم و غەدری پێچاوە
چەن ساڵە کە تۆ وا خەبات ئەکەی
بەجەورو خەفەت دەردو سزاوە
داری بەختەکەت وا هاتۆتە بەر
شنە شنێتی بەدەم سەباوە
زۆر ئاگاداربە دوژمنی ناکەس
تێکی بشکێنێ و بیخاتە لاوە
پشتی یەک بگرن ئەی میللەتی کورد
لەهەر کوێیێ بێ هەن لەڕووی دنیاوە
لەبیرتان نەچێ دستم بەدامان
لەو غەدرەی کەوا لەکورد کراوە
خزمەت بێگانە زۆر بێ بەقایە
مەعلووم خزمەتکار هەر دەرکراوە
(لوتفی) بێنە یاد کردەوەی پێشوو
دەرحەق بەکوردان کەچی کراوە

ئەم شیعرە بۆ پێشوازی بەیانە گرنکەکەی ١١ی مارتی ١٩٧٠ دانراوە. لەئەنجامی ڕاپەڕینی کوردی عێراق لەشەستەکانی سەدەی بیستەمدا ئەتۆنۆمی بەناوی هەرێمی کوردستانی عێراق دامەزرا. کەچی فێڵ و فەنەری کاربەدەستانی بەغدا لەبنەڕەتدا بەڕاستیان نەبوو، تەکتیکێک بوو بەکاریان هێنا بۆ لەناوبردنی بزووتنەوەی کورد لەداهاتوویێکی نزیکدا. هەڵەی کورد خۆی و ڕێگادان بەوەی جڵەوی ئەسپەکەی بکەوێتە دەست هاوسێی بێگانەی دوژمن بووە هۆی تێکشکانی شۆڕشی ئەیلوولی ١٩٦١ی کوردستانی عێراق و ئەڤتۆنۆمی سەر نەگرێ و کورد بکەوێتەوە دابەزین و ناخۆشییەوە.

لوتفی ئەم تێکشکانەی شۆڕشی ئەیلوولی ١٩٦١ بەم جۆرە وەسف دەکا:

کوردە نازانی کە چی ڕووی داوە!
دنیا بەجارێ چۆن شڵەژاوە
گەورە تا بچووک گشت دەردەدارە
هەریەک بەجۆرێ بەغەم دووچارە
عەقڵ و شوعوورت داخوا چۆن ماوە
فرمێسکی چاوت وەکو خوێناوە
لەهەندێ جێگە خوێن وەک لافاوە
چەند نەوجەوانان بەبێ گیان ماوە
ئەوەی هەژارە یەکجار خوراوە
بنیادی بێ ڕووح بەپاوە ماوە
چەپۆکی دوژمن وەک تەرزەی بەهار
لە هەموو لاوە بۆ کوردی هەژار
دەخیل بەدەرگات ئەی خودای گەورە
پەنامان بدەی لەم چەرخ و دەورە

بەم شێوەیە شاعیر کۆتایی بەشیعرەکە دێنێ:

(لوتفی) با بەس بێ گریانی بێ سوود
ڕازی بەتەقدیر خالیقی مەعبوود

ئەمە وەسفێکی میللییانەو شاعیرانەی کوردە لەدوای تێکشکانی بەیانی ١١ی مارتی ١٩٧٠ لە ١١ی مارتی ١٩٧٥. لێرەدا لوتفی مێژوونووس نییە ڕووداوەکان تۆمار بکا، بەڵکو بەگشتی وێنەی هەست و نەستی ناوەوەی کەسی کورد دەکێشی. فرمێسکیان بۆ دەڕێژێ و لەکردگار دەپاڕێتەوە لەکارەساتی دیکە بیانپارێزێ.

لە شیعرێکی دیکەیدا لوتفی لەباسی کۆماری کوردستاندا دەڵێ:

دڵ لەدووریت وا دیارە مەیلی گریانی هەیە
هەورەکەی میحنەت ئەهات و تاوی بارانی هەیە
وا لەشاخ و چۆڵا خەوتوو چاو بەئەشک و دڵ بەغەم
ئیمڕۆ ڕۆژی شادی کوردە کەیفی شارانی هەیە
زۆر لەمێژە تێنەکۆشێ کاکە بۆ تۆ خاکەکەت

دڵ ئومێدداره كه ئەمجار فیكری جارانی هەیه
ڕووم نەبوو من دابنیشم تێكەڵی وەجبەی ڕەفیق
وا ئەزانم ئیمڕۆكه دڵ مەیلی خەندانی هەیه
داری بەختم ڕوو لەوشكی ڕۆژ بەڕۆژ هەر كز ئەبوو
ئیمڕۆ چووزەرەی دیاره ڕۆژی نیسانی هەیه
خادیم و جاگیر مەبه ئەی كاكی خۆم بۆ هیچ كەسێ
عالەمیش وەك تۆ بۆ ئەمڕۆ گشت گریبانی هەیه
(لوتفی) باغی ئەمەلی تۆ هاته بەر چاو هەڵبڕە
هەر لەسایەی حەمدی خواوه تەیری خۆشخوانی هەیه

لەسەرەتادا ئەم شیعره ئەوه دەگەیەنێ شاعیر لەبەر دووری لەیار هەمیشه شین و شەپۆڕ و واوەیلایەتی، لەپاشان دڵشادو گوشاد دەبێ، كه بەدیداری ئەو یاره شاد دەبێ، وەك لیریكێكی دڵداری دەكەوێته بەرچاو. ڕاستییەكەی ئەوەیه ئەم شیعره لەساڵی ١٩٤٦ هۆنراوەتەوه لەو كاتەی كۆماری كوردستان لەمەهاباد دامەزرا بوو. پێش ئەوه شاعیر پەشۆكا بوو بۆ كورد، لەدواییدا كه لەكوردستانی ئێران سەربەستی دەست خست، بوو بەڕۆژی شادی بۆ شاعیر. چونكه سەربەستی كورد ڕەمزی دلبەرەكەی شاعیر بوو. لەخوێندنەوەی ئەم لیریكه لەڕووی كێش و قافیەو پاش قافیەو وشەو دامەزراندنی ڕستەوه شێوازی نالی دێتەوه یادی خوێنەر.

ستایشی عەشرەتی شوان

لەستایشی عەشرەتی شواندا، لوتفی شیعرێكی هەیەو ئێمه كەمێكی لێ وەردەگرین:

ئەوەنده گەڕام لەسەر ڕووی جیهان
داوودەو بەیات چوار كۆمەی شێخان
زەنگنەو جەباری هەمەوەند تەواو
جاف گەڵباغی گەلالی گۆران
پشدەرو مەنگوڕ هەم دەشتی بیتوێن
شارەزوور هەموو هەتا بازیان
نەمدی خاكێكی وەك خاكی شوان
هەوای دڵگیر بێ بۆ دانیشتووان
دەك ئاوەدان بی بەهەشتی كوردان
ئەرازی بێ عەیب جێگەی دەغڵ و دان

لەم شیعرەدا لوتفی لەعەشرەتی شوان و ناوچەی شوان لەكەركووك دەدوێ. لەشیعری پەروەردەیی (دیداكتیكی) دەكا بۆ قوتابیان هۆنرابێتەوه، لەبارەی جێگەو شوێن و جوگرافیای ئەو خاكەی عەشرەتی شوانی لێ دەژی. یادی داودەو بەیات و زەنگنەو جەباریء هەمەوەندو جافی گەڵباغی و گەلالی و پشدەرو مەنگوڕ دەكاتەوه. باسی هەرێم و ناوچەكانی شێخان و بیتوێن و شارەزوورو بازیان دەكا. هەموو ئەمانەی بۆ ئەوەیه بڵێ ناوچەی شوان لەمانه جوانترو ڕەنگینتره. هەروەها یادی چیای سەگرمەی ناوچەی سەنگاو دەكاتەوه. چیای خاڵخالانیشی لەیاد نەكردووه، چونكه بەڵگەی جوانی ناوچەی شوانه. شاعیر به وتەیێكی كۆمیدی جوان كۆتایی بەشیعرەكەی دێنێ، كه بەخۆی دەڵێ بۆچ ئەم جوانییەت بەجێ هێشت و لەناو ئەم خەڵكه چوویته دەرەوه!

دەشتی
١٩٠٩-١٩٥٧

ژیانی

خدر كوڕی ئەحمەد كوڕی عەلی لەبنەماڵەو عەشرەتی ئانەكەلییه. لەساڵی ١٩٠٩ لەگوندی مەلاكاغەی بناری چیای قەرەچووغ لەدایك بووه. لەخێزانێكی جووتیاری دەستكورت پەروەرده كراوه، لەو كاتەی هەستی بەوه كردووه دەتوانێ شیعر بنووسێ نازناوی "دەشتی" لەخۆی ناوه بۆ تۆماری شیعری.

دەشتی منداڵ بووه، كه ماڵیان گوێزراوەتەوه هەولێر،

لەو سەردەمەدا خراوەتە بەر خوێندن لەحوجرەی مزگەوت. وەکو نەریتی خوێندنی ئایینی ئەو کاتە دەشتی رووی کردۆتە هەندێ لەو گوندانەی حوجرەی خوێندنی مەلایەتییان تێدا بووە لەشارو دەشتی هەولێرو ناوچەی خۆشناوەتی، بەتایبەتی شەقلاوەو بێتواتە. ماوەیەکی زۆر لەو ئاواییانە ماوەتەوە، قۆناغێکی زۆری خوێندنی ئایینی بڕیوە، ئینجا گەڕاوەتەوە هەولێرو لەمزگەوتی حاجی قادری دەباغ خەریکی خوێندن بۆتەوەو دوا قۆناغی خوێندنی بردۆتە سەرو لەسەر دەستی مەلا عەبدوڵلای بێتواتەیی ئیجازەی دوازدە زانستییەکەی وەرگرتووە. ئینجا ژنی هێناوە، خەریکی مەلایەتی بووە. بۆ یەکەم جار بە مەلای گوندی دارەبەن لەلای باکووری رۆژئاوای نزیک هەولێر دامەزراوە. ماوەی هەڤدە ساڵ لەوێ ماوەتەوە. لەدواییدا کردەوەی ئاغای گوند بۆتە هۆی ئەوەی دڵی لێ بشکێ و ناچار بێ لەوێ بار بکا بۆ گوندی گردەچاڵ (١٩٥٣) و ماوەییەکی کەم مەلایەتی لێ دەکاو دەگەڕێتەوە هەولێر. بۆ دواجار هەر بەپیشەی مەلایەتی لەساڵی ١٩٥٥ روو دەکاتە گوندی خەرابەدراو لەنزیک هەولێر.

دەشتی ئازاری هەبوو لەدەست نەخۆشی دڵ، ئەم دەردە تەمەنی درێژی پێ رەوا نەبینی، لەساڵی ١٩٥٧ لەگوندی خەرابەدراو کۆچی دوایی کردو لەگۆڕستانی ئەوێ بەخاک سپێررا.

شیعری

تەمەنی دەشتی درێژ نەبوو، هەمووی بەپیشەی مەلایەتی و شیعر وتن بردۆتە سەر. شیعری کەمە، بەڵام بابەتە گرنگەکانی سەردەمی خۆی لەرووی روخسارو ناوەرۆکەوە نوێیە.

شیعری لەرووی روخسارەوە

دەشتی لەدەستوورو نەریتی قوتابخانەی شیعری کرمانجیی باشووری نالی نەچۆتە دەرەوە. ئاوڕی لەشیعری کێشی سیلابی خۆماڵی و جووت قافیە (مەسنەوی) نەداوەتەوە.

بۆ روونکردنەوەی شیعری دەشتی لەرووی روخسارەوە دەکرێ سرنجی ئەم تێبینیانە بدرێ:

١- شیعری کەم بووە، کەچی زۆرترین بەحری عەرووزی لەکێشەکانیدا بەکار هێناون: هەزەج، رەمەل، موزاریع، موتەقاریب، بەسیت، رەجەز، سەریع.

٢- لەقافیەدا ئەم دەنگانەی ئەلفوبێی کوردی و عەرەبی بەکارهێناوە: ا ب ت د ز م ن (ە-ـە) و و ۆ ی ێ.

٣- لەپاش قافیەدا ئەم وشەو رستانەی بەکارهێناوە: تۆ، محەممەد، یارەسوولەڵلا، کردین، ئیمڕۆ، دەکا، چبکەم، دڵی من، باغی گوڵان، یارەب، بوو، کوردانم، بەسەرداهات، چوو، بم (ببم)، دێ (دێت)، ناکەوێ، بێ (ببێ).

٤- بەشی هەرە زۆری شیعری دەچنە ناو خانەی غەزەلەوە (لیریک) ئەوانەی ژمارەی دێڕە شیعریان لەدوازدە کەمترە.

٥- چەند قەسیدەیێکی هەیە لەوانەی لەدوازدە دێڕ زیاترن، لەناو ئەمانەدا قەسیدەی دەوروبەری سی دێڕی بەرچاو دەکەوێ.

٦- دوو سێ قەسیدەی بەندی پێنجی هەیە (اااا ب).

٧- یەک دوو قەسیدەی بەندی چوارینیش (ااا ب) لەدیوانیدا دەبینرێن.

٨- مەولوودنامەی دەشتی بەزمانی کوردی لە زیاتر لەچوارسەد دێڕە شیعری مەسنەوی عەرووزی پێک هاتووە، لەساڵی ١٩٨٨ چاپ کراوە. ئەم بەرهەمە لەشاری هەولێرو دەوروبەری ناوی هەیە، لەهەندێ ئاهەنگی مەولوودی پێغەمبەر دەخوێنرێ.

٩- زمانی شیعری دەشتی ساکارە، مانا لەرووە، وشەی فەرهەنگی شیعری کرمانجیی باشوور بەکاردێنێ، واتە هەندێ لەوشەکانی بێگانەن، کەچی لەماناشدا قورس نین. لەڕەوانبێژی گەمەی هونەری داهێنراوی هەیە، وەک لاساییکردنەوەی شیعری کلاسیکی شاعیرە کۆنەکان دەکەوێتە بەرچاو.

شیعری لەرووی ناوەڕۆکەوە

دەشتی لەهەموو مەبەست و بابەتەکانی شیعری کلاسیکی نەوتووە. لەکۆنەکە بایەخی بەشیعری دڵداری و وەسفی دلبەر داوە، ئەگەر سروشتی بەکارهێنانی بۆ مەبەستی دڵداری بووە. تخوونی مەبەستەکانی دیکە نەکەوتووە، ئەوە نەبێ شیوەنی بۆ کۆچی دوایی شێخ

مەحموود کردووەو ماتەمنامەی بۆ نووسیوە.

ناوەڕۆکی تازەی سەردەم لەلای دەشتی وەکو شاعیرانی دیکە مەبەستەکانی نیشتمانپەروەری و سیاسی و کوردایەتییە ئەمەی خستۆتە ناو قالبی شیعرە عەرووزییەکانییەوە. لەم لایەنەوە داهێنانی هەیەو ئەم بابەتە بەرهەمەی دەچێتە ناو ئەو دیوانە شیعرییە کوردییەی بەناوەڕۆک تازەیەو بەروخسار کێش و قافیە کۆنە.

نموونەی شیعری

وەسف و دڵداری

لەشیعرێکیدا کە چەند دێڕێکی وەردەگرین دەشتی دەڵێ:

سوبحەینەیی هیجرانی تۆ ئەمڕۆ کە دەری بوو
وەک ڕەوزەیی سینەی سەدەفی تۆ خەبەری بوو
بولبول لە فیغان و دڵی بێکەس لە جەفادا
فەسڵێ کە ئیرەم غونچەیی بێ خەندە دەری بوو
هەر چەندە کە پاڕامەوە لەم زولفەیی چینت
بێ فائیدە ئاخر ئەمەلم دەردەسەری بوو
چاوم ئەتەکێنێتەوە ڕەنگی سەری کولمت
لەم ڕۆژەوە ئەبرۆیی کەچی تۆ شەرەری بوو

لەم شیعرەدا دەشتی گفتوگۆ لەگەڵ دلبەردا دەکا، بەڵام لەگەڵی نییە، لیی دوورە. شپرزەیی خۆی لەبەر دووری لەخۆشەویست بەراورد دەکا لەگەڵ ناڵەی بلبل بۆ گوڵ. وێنەی جوانی ڕەوانبێژی تێدایە، وەکو فرمێسکی چاوی شاعیر لەڕەنگی سەر کولمی بیارە، هەردووکیان سوورن، یەکەمیان بەڵگەی ناخۆشییەو دووەمیان ڕەمزی خۆشییە، واتە جوانی.

گەمەی ڕەوانبێژی

لەگەمەیێکی ڕەوانبێژیدا دەشتی دەڵێ:

دلبەرا فەوتا لەسەر ئەم ڕێگا عەین و میم و ڕێ
عەمرەکەم چوو یەک هەناسەم ماوە دەرچێ ڕێ و حێ
رووحە تۆزی گەردو ژێرپایی ویساڵت یەک قەدەم
گەر هەڵێنێ بۆ عیبادەت بێ بەنوون و ئەلف و زێ
نازی چاوت شوبهی داوت چین بەچین ئاشق کوژن
قەت نەبوو جارێ بترسی تۆ لە حێ و شێن و ڕێ
حەشری زولفی تۆ لەگەڵ کافر یەقین هەمتا دەبێ
چونکە پۆشیی لە عالەم ڕێ و واو و میم و تێ

لەم شیعرەدا دەشتی نیو دێری یەکەم و هەموو نیوە دێڕە دووەمەکانی بەچەند تیپێک کۆتایی پێ هێناوە. ئەو وشەیەی لەئەنجامی یەکگرتنی تیپەکان دروست دەبێ لەسەرەتای هەموو نیوە دێڕە یەکەمەکان بەکاری هێناوە. وشەکان ئەمانەن: عومر، ڕووح، ناز، حەشر، ڕوومەت، جەنەت، ئۆف.

لەگەمەیێکی ڕەوانبێژی لەفزیدا دەڵێ:

یاری عەلەمدارەکەم هاتەوە سەر شارەکەم
هاتەوە سەر شارەکەم یاری عەلەمدارەکەم
لازمە سەرچاوەکەم تاکو ڕەقیب دێتەوە
تاکو ڕەقیب دێتەوە لازمە سەرچاوەکەم

لە کۆتاییدا دەڵێ

قیمەتی ئەشعارەکەم حەیفە بە (دەشتی) نەدەی
حەیفە بە (دەشتی) نەدەی قیمەتی ئەشعارەکەم

ئەگەر هەر نیوە دێڕی لەم لیریکە بکرێ بەدوو کەرتەوە، بۆ بەڵگە "یاری عەلەمدارەکەم" لەبەحری عەرووز بەسیتی مەتوییە (مفتعلن فاعلن)ن بەکێشی سیلابی خۆماڵی حەوت برگەیە. شاعیر هاتووە دوو کەرتی نیوە دێڕی یەکەمی شیعرەکەی ئاڵوگۆڕ کردووە لەنیوە دێڕی دووەمدا. بەم پێیە ئەم لیریکە نۆ دێڕییە ئەگەر دووبارەکردنەوەی تێدا نەبێ دەبێتە نیو ئەوەندەی کە هەیە. بۆ ڕوونکردنەوەی ئەمە دەتوانرێ شیعرەکە لەڕووی ئەندازیارییەوە بەم شێوەیە بنووسرێتەوە:

یاری عەلەمدارەکەم
هاتەوە سەر شارەکەم
هاتەوە سەر شارەکەم
یاری عەلەمدارەکەم

نیشتمانپەروەری و کوردایەتی

لەشیعرێکیدا دەشتی دەڵێ:

ئەی عیراقی بێکەس و دڵ پڕ لەئێش و دەردو غەم
وەی ئەسیری حەربی نارێکی لە مەیدانی بە تەم
حەیفە پاشی تۆ بمێنن کوردەکانی بێ حەشەم
چوو لەدەستیان مەعدەنی عیزز و شەرەف بەینەلکەرەم
ئەی گەلی ئەشرافی کوردان بۆ غەریقی زیللەتن

بۆچی وا داتیم خەریکی قووتی مولک و میللەتن
بۆچی وا دەعیەو تەکەببور لێنەدەن پڕ حیددەتن
چاکە شەرمێ کەن لە عالەم بەخۆ کاکەن لە دەم

لە کۆتاییدا دەڵێ:

چاکە فکرێکەن لە ئیستیقبالی خۆ زوو چارەکەن
تەرکی وەحشەت کەن سیلاحی یەکدی کوشتن پارەکەن
روو لە پەیداکردنی ئالاتی وەک تەییارەکەن
تاوەکو (دەشتی) نەبێ مەشغوولی قال و قیلی غەم

لەم شیعرەدا دەشتی پەنجە بۆ هەندێ مەسەلەی سیاسی ئەو سەردەمە درێژ دەکا. لەکاتێکدا ئەم شیعرەی وتووە راپەڕینەکانی کورد هەندێ کپ بووە. ئیتر شاعیر ویستوویەتی ئامانجی کورد لەگەڵ بوونی عێراق بگونجێنێ. بێ گومان ئەوەی لەبیر نەچووە کورد دواکەوتووە، بۆیە ئامۆژگارییان دەکا بۆ پێشکەوتن. شاعیر باباگوڕگوڕی کەرکووکی کردووە بەڕەمز، تەنیا لەبەر نەوت نا، بەڵکو لەبەر کوردستان. عەرەب و تورک و عەجەم بەشیان کردووە. ئینجا کورد هان دەداو پێیان دەڵێ بەپیشەسازی و تەکنیک و هونەر نەبێ پێش ناکەون.

پیشەی دەشتی بیرکردنەوەیە لەدواکەوتوویی کورد:

بۆ نیکبەتی ئەم میللەتە بێ جانە دڵی من
بۆ میللەتی ئازوردە لەزەلیلانە دڵی من
بۆ حیددەتی ئەم کوردە لەترسانە دڵی من
بۆ زیللەتی ئەم کوردە لەگریانە دڵی من
کوردینە وەرن شەربەتی رێکی بەدەما کەن
ئەم مولکە لەدەست عالەمی بێگانە رەها کەن
یەکدی مەکوژن روویی سەنایع لەهەوا کەن
بەم ئاووری رووناکییە سووتاوە دڵی من
خاکی وەتەنی ئێوەیە هەردەم کە دەناڵی
سەد حەیفە کە ئەم مەعدەنە ئەڕوا بە بەتاڵی
ئەمڕۆکە سبەی دێتەوە بۆ حەربی شیمالی
بۆ سەنعەتی تەییارە لەهاوارە دڵی من
لۆکەی وەتەنی ئێوەیە ئەمڕۆ بووە دینار
رووحی وەتەنی ئێوەیە ئەم فلسی خەریدار
بەم حاڵەیە (دەشتی) کە دەبێ عاجزو بیمار
هەردەم کە خەفەتخان و بریندارە دڵی من

دڵی شاعیر هەمیشە لەگریان و شین و شەپۆڕو واوەیلا دایە، چونکە نەتەوەکەی تووشی نەگبەتی بووە، هۆی ئەمە نەبوونی یەکێتییە، لەبەر ئەوە ژێر دەستن. نیشتمانی کورد دەوڵەمەندە هەمووی کانی مەعدەنە، کشتوکاڵی لۆکەیە، ئەمانەن سەرچاوەی پێشکەوتنی پیشەسازی و بەتایبەتی دروستکردنی فڕۆکە.

بەناوی "کەرکووکی زەلیلم" لەشیعرێکیدا دەشتی باس لەکەرکووکی کوردان دەکا:

زاڵم وەرە ئەم فیتنەیەوو ئەم حاڵە هەتاکەی
واچاکە لەڕوومەت لەمن و ڕوو لەخودا کەی
بێ فائیدە ئەم خوێنە هەتاکەی بڕێژێنم
وا چاکە کە رەحمی بەدڵی پڕ لەجەفاکەی
قوللابەیی زولفی تۆ وەکو لەشکری کوردن
بۆجەوری دڵی عاشقە زنجیری جەفاکە
تالیب بەعیراقی تووە دڵ هەر دەمە ئەمما
شێواوە لەگێژی عەرەبا زێڕو قەڵاکەی

شاعیر بەردەوام دەبێ و دەڵێ:

رووحی منە گازی دەمە ئەم گازە کە ئەڕوا
کەرکووکی زەلیلم چییە ئەم زیللەتە تاکەی
بەم داغە ئەسەف دەستم و هەردەم کە لەشینم
بۆ بیدعەتی لبنانیی و هەم سەیرو سەفاکەی
مەعلوومە قوبایی غەزەلت دوو شتە ئیمڕۆ
(دەشتی) وەرە وا چاترە دوو باسی تیاکەی

لەو ڕۆژەوە دەوڵەتی عێراق دامەزراوە داگیرکەری ئینگلیزو قەومییە شۆڤێنییەکانی عەرەب لەپێناوی بەرژەوەندی خۆیان کەرکووکیان بەکوردستان نەزانیوە. کوردیش لەو ڕۆژەوە ئەو شارەی بەکوردستان زانیوە، بەمەڵبەندی هەموو دانیشتوانی لە کەمە نەتەوایەتییەکان حسێب کردووە. شاعیر ڕۆمانتیکییانە کەرکووکی کردووە بەدلبەرە جوانەکە. دڵدارانی کوردن و عێراقین، بەڵام عەرەب بۆچ زێڕو قەڵای ئەم بووکە جوانە داگیر بکا! زێڕی بووک نەوتەکەیە، قەڵاکەش کۆشک و باڵەخانەیەتی. لەلایێکی دیکەوە دەشتی پەنجە بۆ ئینگلیز درێژ دەکا، ئەوەی تەنیا لەچاکەی خۆی دەگەڕێ و گوێی لەخەڵکی عێراق نییە. ئینگلیز مەعدەن و ئامێری پیشەسازی لەشاری عەدەنی جزیرەی عەرەبەوە دێنێ بۆ ئەوەی نەوتی

لێ دەربێنێ. لەم شیعرەدا دەشتی بەشێوازێكی سیمبۆلییانە باس لەهەندێ دیاردەی زانستی و پیشەسازی دەكا، كەچی لەڕووی جوانكارییەوە داهێنانی دەست خستووە.

موخلیس
١٩١٠-١٩٨٥

ژیانی

خەلیل كوڕی ڕەسوڵ كوڕی مستەفا لە عەشرەتی سنجاوییە، لەبابەت خۆیەوە دەڵێ:

كوردم و سنجاوی تیرەم هەم لە سەنعەتدا مەلام
نیشتمانمانە عێراق و شاری هەولێرە لیوام

خەلیل لەساڵی ١٩١٠ لەهەواری گوندی شۆڕەزەرتكەی ناوچەی دەشتی كەندیناوەی هەولێر لەدایك بووە. لەتەمەنی پێنج ساڵیدا باوكی مردووە. دایكی پەروەردەی كردووە. سەرەتای خوێندنی لای مامی بووە لە گوندی دووسەرد، لەپاشان قۆناغی فەقێیەتی لە زۆر جێگە بردۆتە سەر. لەساڵانی ١٩٣٢-١٩٤٣ لەگوندی كەنداڵ نزیك مەخموورو گوندی سوورێژەی سەر بەقوشتەپەو گوندی پیرداود خوێندوویەتی. لەدواییدا لەقۆناغی موستەعیدیدا لای مەلا شێخ جەلالی بەرزنجی كانی كوردەیی لەگوندی ترپەسپیان خوێندنی بردۆتە سەر، ماوەیێكیش لەگوندی چەغەمێردی ناوچەی كەندیناوە بووە، ئەوجا خۆی گەیاندۆتە لای مەلا ساڵحی كۆزەپانكە لەهەولێرو لەساڵانی ١٩٤٣-١٩٤٤ لای ئەو خوێندوویەتی و ئیجازەی مەلایەتی لێ وەرگرتووە.

لەسەرەتای شیعر نووسینیدا نازناوی "وافی" بووە، لەهەندێ بەرهەمیدا بەكاری هێناوە تا ساڵی ١٩٤٣. لەساڵی ١٩٤٤ نازناوی "موخلیس"ی بۆ خۆی هەڵبژاردووە و بووە بەسۆفیی نەقشبەندی و تەریقەتی لەسەر دەستی شێخ مستەفای هەرشەمی نەقشبەندی وەرگرتووە، تا مردنی دڵسۆزی ئەو تەریقەتە بووە.

لەدوای ئیجازە وەرگرتنی مەلایەتی لەهەولێر گەڕاوەتەوە گوندی دووسەردو لەجێی مامی بووە بەمەلای گوند، فەتاح ئاغای دزەیی چاودێری باشی موخلیس و حوجرەو قوتابیانی مەدرەسەی كردووە. شاعیر لەهەستی دەروونی ناوەوەی ناسك بووە، پێوەندی لەگەڵ ماڵ و منداڵی ڕێك نەبووە، لەبەر ئەوە هەندێ كردەوەی نائاسایی لێی ڕووی داوە. لەساڵی ١٩٥٢ لەماڵ زویر دەبێ، بەبێ ئەوەی كەس بزانێ لەگوند دەچێتە دەرەوەو چەند مانگێك لەقزرابات و كفری دەمێنێتەوە، لەدواییدا دەگەڕێتەوە زێدی خۆی.

لەسەر ڕەوشتە تایبەتییەكەی خۆی لەساڵی ١٩٦٤ گوندی دووسەرە بەجێ دێڵێ و ڕوو دەكاتە هەولێر، ماوەیێك مەلایەتی دەكا، زۆری پێ ناچێ بار دەكاتە فەلووجەو دەبێتە مەلا لەمزگەوتی گەورەی شارو زانستی مەنتیق (لۆجیك) دەڵێتەوە. لەو ماوەیەدا هەوەسی گەشتی سووریاو حیجاز دەكەوێتە سەری، بەڵام پەشیمان دەبێتەوە. ئیتر ناچار دەبێ ڕوو دەكاتە هەولێرو لەوێوە دەگەڕێتەوە دووسەردو خەریكی مەلایەتی دەبێ تا ساڵی ١٩٧٥. لەو ساڵەدا بەیەكجاری ئەو ئاواییە بەجێ دێڵێ و ڕوو دەكاتە شەقڵاوەو لەخانەقای شێخ مستەفای هەرشەمی نەقشبەندیدا ژیانی داهاتووی دەباتە سەر. بەشێكی زۆری ژیانی شەقڵاوەی بەنەخۆشی دەگەیەنێتە ئەنجام، كە نەخۆشی تەنگی پێ هەڵدەچنێ و دەیگوێزنەوە نەخۆشخانەی هەولێر. مەرگ بەهێزتر دەبێ و لەڕۆژی ٥ی حوزەیرانی ١٩٨٥ كۆچی دوایی دەكا، تەرمەكەی دەبەنە گوندی پیرداودو لەگۆڕستانی ئەوێ بەخاكی دەسپێرن.

شیعری

ئیلهامی شیعری و هەوەسی نووسین لەم مەیدانەدا لەساڵی ١٩٣٠ لای موخلیس دروست بووە، دیوانی شاعیرانی کلاسیکی خوێندۆتەوە، چێژی لە بەرهەمی گەورە شاعیرانی کۆن و نوێ وەرگرتووە. کاری هەندێکیان بەسەر شیعرییەوە دیارە، هی دیکەیان خۆی سەر بەو شێوازەیە، کە ئەوان لەشیعر داناندا لەسەری ڕۆیشتوون. تارمایی نالی و حاجی و حەمدی و سافی و بێخود لەشیعریدا دەکەوێتە بەرچاو. لەنێوەندی ئەدەبی سەردەمی خۆی نزیک بووە. خزمایەتی لەگەڵ شاعیری هەولێری "دەشتی"دا بووە.

دیوانی شیعری موخلیس تائێستا چاپ نەکراوە. دەستنووسی دیوانەکە لای کەسوکاری و ئیبراهیم ئەحمەد شوانی پارێزراوە، هەروەها نامەی ماجستێری ئەو لەبابەت ژیان و شیعری ئەو شاعیرە بوو (١٩٨٩)، ئەمەش تائێستا چاپ نەکراوە. جگە لەشیعر، موخلیس نامەی شیعری هەیە وەکو "مەولوودنامەی کوردی" لەساڵی ١٩٦٨ لەهەولێر چاپ کراوە. نامەیێکی شیعری دیکەی هەیە بەناوی "هیجرەتنامەی کوردی" ئەمەیان هێشتا هەر دەستنووسە.

شیعری لەڕووی ڕوخسارەوە

هەندێ لایەنی شیعری لەڕووی ڕوخسارەوە بەپێی زانیاریی ئەم خاڵانە ڕوون دەبێتەوە:

١- بەگشتی بابەتی شیعری غەزەل (لیریک) و قەسیدەیە، لەڕووی کورتی و درێژی شیعرەوە.

٢- بایەخی بەپێنجین داوە، هەروەها قەسیدەی چوارینیش لەدیوانیدا بەرچاو دەکەوێ.

٣- کۆمەڵێک چوارین و تاکی داناوە. هەندێ بیری دانایی و کۆمەڵایەتی و دڵداری و ئایینی تیایاندا کۆکردۆتەوە.

٤- بەهۆی ئاگاداری شاعیر لەزمانی هاوسێیانی کورد لەهەندێ شیعریدا ئەو زمانانەی لەگەڵ کوردی بەکارهێناوە، ئیتر بابەتی مولەممەع دروست بووە.

٥- هەموو شیعری موخلیس لەڕووی کێشەوە دەچنەوە سەر بەحری عەرووز. زۆربەی شیعری لەسەر بەحری ڕەمەلن، لەو کەمتر لەسەر بەحری هەزەج دایناون. لەسەر بەحری موزاریعیشی هەیە، لەو کەمتر ڕەجەزی بەکارهێناوە. لەقافیە لەسیستێمی یەکێتیی قافیە لای نەداوە، چونکە سروشتی کێشە عەرووزییەکانی ئەو جۆرە قافیەیە دەخوازن.

٦- بەشێکی زۆری دەنگەکانی ئەلفوبێی کوردی و عەرەبی لەقافیەی شیعریدا بەکارهێناوە، ئەم دەنگانە دەکەونە بەرچاو: ا ب ت ج خ د ر س ف ل م ن (ە-ـە) و وو ی ێ.

٧- لەپاش قافیە دەولەمەندە، ئەم وشەو ڕستانەی بەکارهێناوە: تووە (تۆیە)، تەیە (تۆیە- کرمانجیی باکوور)، نایێ، دەکەی، دەکەم، دەکرد، ناکەوێ، مەکە، دەکا، خودا، هەبێ، دزدیی، ئەو شەو، بکەم، ئەوە، دۆست، منە، بۆچییە، نییە، ڕۆیی، دەبێتن، چوو، تێ بگا، ئەوڕۆکە، دەگەڕا، هێشتا، چەند، لەمێژە، هەموو، نەدا، مەبە، نەبا (نەبوایە)، دەوێ، بێ، مەکە، چبکەم، دەکەم، نەماوە، ما (ئێمە)، بووە، مەکە، بەقسە، دەڕوا، بێتن (ببێتن)، دەکا، منە، ئەمن، بابێ، دڵم، ڕۆخ، لێم، نادا، ببێ، (ببیستە).

٨- زمانی شیعری ئاسان و ڕەوانە. بەزەقی شەقڵی دیالێکتی ناوچەیی هەولێر (سۆرانی) بەشیعرییەوە دیارە. لەو کاتەی شاعیر سوورە لەسەر بەجێهێنانی هەموو مەرجەکانی شیعری کلاسیکی لەڕووی ڕوخسارو ناوەڕۆکەوە، ئەوەی سەرنج ڕادەکێشێ ئەوەیە ناوی بۆ شیعرەکان داناوە، بەپێچەوانەی شاعیرە کۆنە کلاسیکییەکان.

٩- بایەخی بەڕەوانبێژی کلاسیکی داوە بەهەموو بابەتەکانییەوە، نەک تەنیا بەڕستەی کورتی وێنەی شیعری، بەڵکو شیعری بەتایبەتی داناوە بۆ گەمەکردنی هونەری لە ڕیتم و مۆسیقاوە، هەروەها کەرت کردنی تەفعیلە عەرووزییەکان بۆ ئەوەی لەکێشە سیلابییە خۆماڵییەکان نزیک بینەوە.

شیعری لەڕووی ناوەڕۆکەوە

موخلیس هەوەسی لەگەڵ "شیعری نوێ"دا نەبووە، پێی خۆش نەبووەو چێژی لێ وەرنەگرتووە، لەگەڵ ئەوەشدا بەهۆی شارەزایی لەنەریت و ڕەوشتی کۆمەڵایەتی، بەتایبەتی فۆلکلۆری و ئەتنۆگرافی ئەوەی پێوەندی بەژیانی دەشتی هەولێردوە هەیە، سەرانسەری شیعری ئەدگاری

وێنەی ژیانی کوردەواری پێوەیە. بەلای ئەوەوە هەموو گیان لەبەرو بێ گیانی ئەو دەشتە لەناو بۆدقەی کوردەواری تواوەتەوە لەکورد زیاتر هیچی دیکە نییە. ڕاستییەکەش هەر ئەمەیە.

لەشیعری موخلیس لەڕووی ناوەڕۆکەوە ئەم هونەرو بابەتانە دەکەوێتە بەرچاو:

١- شیعری ئایینی: شیعری ئایینی لای شاعیر تێکەڵاوە، بەگشتی هەموو ڕەمزەکانی ئایینی ئیسلام لەخوداو پێغەمبەرو ئەولیاو شێخانی تەریقەتی سۆفیزم دەگرێتەوە. هەندێ جار مەبەستی کۆمەلایەتیش دەناخنێتە ئەم جۆرە شیعرانەیەوە.

٢- شیعری دڵداری: لەدڵداریدا شاعیر دلبەری تایبەتی نییە، ئەو جوانەی وا دەزانی خۆشی دەوێ لەناو جوانانی شیعری نەتەوەکانی ڕۆژهەلات تواوەتەوە.

٣- شیعری وەسف: شاعیر لە وەسفیدا سەرکەوتووە، شیعری لەم بابەتەی زۆرە، بەهەردوو بەشەوە، وەسفی کچی جوانی دەشتی هەولێرو وەسفی سروشتی ڕەنگینی ئەو دەشتە، بەتایبەتی کەژی بەهار.

٤- شیعری نیشتمانی و کۆمەلایەتی: شاعیر بیری لەژیانی ئازادی کوردو گوزەرانی کورد کردۆتەوە. ئازادی و سەربەستی بۆ خواستووە و داوای لە ناوبردنی هەژاری و زوڵم و زۆری کردووە. هەندێ جار ئەم دوو مەبەستەی تێکەڵ بەیەکتری کردووە، لەجاری دیکەدا بەتەنیا باسی لێیانەوە کردووە.

٥- شیعری لاواندنەوە: شاعیر بایەخی بەشیوەن و ماتەمنامە داوە، لەشێوازی کلاسیکی ئەم جۆرە شیعرە نەچۆتە دەرەوە. لەم بابەتە شیعرەدا ستایش و پێداهەڵدان دەوری گرنگی دەبێ، چونکە شیعر، کە بۆ مردوو دەوترێ شاعیر تەنیا لایەنی چاکەی دەگرێ و سیفەتە باشەکانی ئادەمیزادی بۆ بەکار دەهێنێ.

٦-شیعری پێداهەڵدان و داشۆرین: شیعری پێداهەڵدان لەبەرهەمی شاعیردا دەبینرێ. وەکو مەرجێک هەندێ جار لەگەڵ وەسف تێکەڵ دەبێ. هەرچی شیعری داشۆرینیشە، ئەو سەرچاوانەی لەبەردەست دان ئەوە دەگەیەنن موخلیس لەم جۆرە شیعرەی هۆنیوەتەوە، لەبەر هەر هۆیێک بێ لەدواییدا لەناوی بردوون.

موخلیس یەکێکە لەشاعیرە دیارەکانی ناوەڕاست و نیوەی دووەمی سەدەی بیستەم لەناوچەی سۆرانی کوردستانی باشوور.

نموونەی شیعری دڵداری

لەلیریکێکیدا بەناوی "سێوو خۆخ" موخلیس دەڵێ:

گەر گوڵی من بولبولم وەر ئاتەشی پەروانەمە
خۆ ئەگەر لەیلای منیش مەجنوونی ئەو چاوانەمە
لێم گەڕێ بابێم تەماشای باغەکەت کەم پڕ بەچاو
چەند دەمێکە ئارەزووی ئەو سێو وو ئەو خۆخانەمە
ڕۆژی ئیحسان و خەلات بەخشینە ئەوڕۆ جەژنەیە
وەک هەتیو هاتوومە دەرگا چاوەڕێی جەژنانەمە
شار بەشارو دێ بەدێ و کووچە بەکووچە دەربەدەر
ڕۆژو شەو دێم و دەچم وەک تەیری بێ هێلانەمە
(موخلیس)ی بێکەس شەهیدی عیشقە دەستی لێ مەدەن
خوونی گەش بۆ ڕۆژی دەعوا شاهێدو نیشانەمە

لەم وەسفە دڵدارییەدا موخلیس چەند وێنەیێکی ئامادەکراوی شیعری کلاسیکی کۆ دەکاتەوە، وەکو گوڵ و بلبل، ئاگرو پەپوولە، لەیلاو مەجنوون، خۆی و دلبەرەکەی لەگەڵ ئەواندا بەراورد دەکا. مەمکەکانی خۆشەویست بەسێوو خۆخ دەچوێنێ، تکا دەکا ڕێگای بدرێ تەماشایان بکا. لێی دەپاڕێتەوە وەک هەتیوێکی بێ باوکی دەرۆزەکەر مامەڵەی لەگەڵدا بکاو جەژنانەی بداتێ، دیارە جەژنانەکەش پووڵ و پارە نییەو ماچی دەمیەتی.

لەلیریکێکی دیکەیدا بە "کۆخە کۆخ"ەوە موخلیس دەڵێ:

کەی دەگا دەستم بەباڵای بەرزی یاری شەنگ و شۆخ
دەفعەیێ لەو باغە نەمدیوە هەنارو سێوو خۆخ
هەر کەسێکی بوو بەعاشق یاری دڵ نەرمی نەبێ
عومری گەنجی و عومری پیری هەر دەبێتە ئاخ و ئۆخ

لەکۆتاییدا دەڵێ:

(موخلیس) دانیشە تازە تۆ دزیت پێ ناکرێ
باغەوان دائیم بەهۆش و تۆش پیرو ساحیب کۆخە کۆخ

وێنەیێکی ئاساییە لەوەسفی لاساییکردنەوەی شیعری کلاسیکی. ئەوەی لێرەدا سەرنج ڕادەکێشێ شاعیر سێوو خۆخ بۆ مەمکی دلبەر بەکار دێنێ، ئەگەر تا پلەیێک سێو بیسترا بێ بۆ ئەم مەبەستە خۆخ بەکار نەهاتووە، دەکرێ

بەداهێنان بۆ شاعیر حسێب بکرێ، بەتایبەتی سووره لەسەر ئەم کارەی و لەلیریکەکەی پێشووشدا خۆخی لەگەڵ مەمکی دلبەر بەراورد کردووە. ئەمە و ئاوڕدانەوەیێکی دیکە لەم شیعرەدا هەیە، لەو کاتەی شاعیر دەیەوێ دەمی بۆ بیباو ماچی بکا پێی دەڵێ "یۆخ"، ئەم وشەیە تورکییە بەمانای (نا) هاتووە! ئیتر نازانرێ مەبەستی شاعیر لەمەدا چییە! دەیەوێ وا لەخەڵکی بگەیەنی خۆی زمانی تورکی دەزانێ، یا شانازی بەوەوە دەکا دلبەری کچە تورکێکی جوانە!؟ دیارە وشەی "تورک" جگە لەمانای فەرهەنگی خۆی بەمانای کچی جوانیش هاتووە.

خدری زیندە

بەم ناوەوە موخلیس لەلیریکێکیدا دەڵێ:

مەی ئەگەر ئاوی حەیات و ساقی خدری زیندە بێ
چۆن ئەقڵ بڕوا دەکا دڵ ئارەزووی تەوبەی هەبێ
بەر لە خەڵوەت زاهیدا سەیرێکی مەیخانە بکە
گوڵ لەباغا ناڕوێ تا خاکەکەی تێر ئاو نەبێ
بۆ خەریک نابێ بەڕاو نەی تازە لاوی کەچ کولاه
تۆ کە بازێکی وەها سووک و لەڕاو خۆشت هەبێ

بەم شێوەیە کۆتایی بەشیعرەکە دێنێ:

(موخلیس) تۆ لەویساڵ و لەفیراق وەک دەدوێی
هەر بە ئاداب بدوێ سوودی نییە بێ ئەدەبی

ئەم شیعرە بەرووکەش لەغەزەلێکی دڵداری دەکا، شاعیر هەوڵی داوە بە وتەی دانایی و تیۆریی لۆجیکی قانگی بدا. شیعرەکە بەم لێکدانەوەیە جوانی دەگەیەنێ، بەڵام جوانییەکەی زیاتر دەبێ ئەگەر بەلێکدانەوەیێکی سیمبۆلییانە تەماشا بکرێ، ئەوەی ڕاستی بێ شاعیریش مەبەستی ئەم لایەنەی شیعرەکەیە، لەبەر ئەوە بەکۆمەڵێک زاراوەی سۆفیزم ڕازاندوویەتییەوە، ئەو زاراوانە پێویستە لەفەرهەنگی سۆفیزم دەربهێنرێن، نەک لەفەرهەنگی گشتیی هەر زمانێک. هەندێ لەم زاراوانە لەم شیعرەدا بەم مانایانە هاتوون: خەڵوەت: گۆشەگیری، مەیخانە: پەرستگا، باز: شێخ و پیری تەریقەت: جەلال، سیفەتی خودایە، یار: خودایە، ئەم لیریکە بەگشتی لەو شیعرانەیە وەسفی دڵداری دەنوێنێ بەهەردوو مانایەوە حەقیقی و مەجازی، بەوێنەی هونەری وا ڕازاوەتەوە لەدانایی و لۆجیک وەرگیراوە.

گەمەی ڕەوانبێژی

لەشیعرێکیدا موخلیس دەڵێ:

قوربان لەغەما قەوتام لەغەما قوربان
زیندان بووەتە قەسرم قەسرم بووەتە زیندان
تاکەی وەکو نەی ناڵێن ناڵێن وەکو نەی تاکەی
هیجران بەخودا بەسیە بەسیە بەخودا هیجران
بێ دەر لەدەرت کەوتووم کەوتووم لەدەرت بێ دەر
ئیحسان چییە سا بیکە بیکە سا چییە ئیحسان
چارم کە بکا وەسڵە وەسڵە کە بکا چارم
دەرمان بەچ کڵ نابێ نابێ بەچ کڵ دەرمان
گەورەی کە بڵێی هەر چەند هەر چەند کە بڵێی گەورەی
سوڵتان لەدەرت بەندە بەندە لەدەرت سوڵتان
موخلیس غەرەزی وەسڵە وەسڵە غەرەزی موخلیس
نیشان بدە پێی ڕووی خۆت ڕووی خۆت بدە پێی نیشان

بەڕوخسار ئەم شیعرە گەمەیێکی ڕەوانبێژییە، موخلیس هەموو نیوە دێڕە شیعرەکانی بەپێی سیستمێک، کەرت کردووە وشەی دوایی کەرتی یەکەم، دەبێتە وشەی یەکەمی کەرتی دووەم، وشەی دوایی ئەم کەرتەش لەگەڵ وشەی کەرتی یەکەم یەک وشەیە. شیعرەکەش وەک دیارە لەسەر بەحری هەزەج ڕێک خراوە، کە نیوە دێڕەکانی کەرت کردووە، هەر کەرتێک لەم تازانە بەکێشی سیلابی خۆماڵی حەوت برگەییش دەکێشرێ. قافیەی شیعرەکەش بەگشتی یەکێتیی قافیەی ئاسایییە لەسەر دەنگی "ان" دامەزراوە.

کوردایەتی

لەشیعرێکیدا بەناوی "کورد" موخلیس دەڵێ:

قەومی کورد بۆچ ئێوە قەت نابنە برا
بەسیەتی پشتتان لەدونیادا برا
کوردی ئێران و عێراق و تورک و شام
بۆ لەوەختی خۆی وەها جێ جێ کرا
بۆچی یەک ناگرنەوە یەک پارچە بن
چەنگەباز بن بۆ هەموو لا ئاشکرا

بێ سیاسەت کەس نییە هەر ئێوەنە
وا لەتاریکی دەسوورێن بێ چرا
چاوەڕێم ئالایی کوردان هەڵکرێ
هەرچی هات پێشکەوت و ئالای هەڵکرا
نا تەبایی پشتی کوردانی شکاند
بۆ سەرۆکی کەس بەکەس نایێتە ڕا
هەر دەیانوێ باری خەڵکی هەڵگرن
تا وەها بن نابنە خاوەن سەرا
قەت مەڵێ بێ دینە کوردی وا نەزان
کورد لەبێ دینیشەوە هەر پاش خرا
چۆن سەرۆکی کورد دەبێ بێگانە بێ
بۆ پشیلە قەت بەزی پێ نەسپێرا
با سەرۆک کورد بێت خوێنت هەڵمژێ
نەک بەبێگانە بڵێن کورد لێی درا
(موخلیس) نێزیک بووە گوێت لێ بێ
سەربەخۆیی وا بەکوردستان درا

لەم شیعرە ئاسان و ساکارو پڕ لەسۆزەدا شاعیر ئامۆژگاری کورد دەکا، قسەو گازاندەی ڕۆژانەیە، ئەگەر مانای ڕستەکانی نەخرابانایە ناو چوارچێوەی شیعرەوە قسەییەکی ڕووتیان لێ دەردەچوو، بەڵام هەمووی لەسۆزەوە هەڵقوڵاوە، چونکە شاعیر ئەو هۆیانە بەرەو رووی کورد دەکاتەوە، کە بوون بەلەت و پەتکردنی خاک، ئەمەش دیارە لەئەنجامی کردەوەی کاربەدەستانە، ئەوانەی لەبەرژەوەندی خۆیان بەولاوە هیچی دیکە لە گۆڕێ نەبووە. شاعیر ئەوەندە دڵسۆزە بەخەونیش بێ و هەڵسوکەوت هەر چۆنێک بووبێ کوردستانەو سەربەخۆ بووە.لەم شیعرەدا بۆچوونێک سەرنج ڕادەکێشێ، شاعیر دەڵێ سەرۆکی کورد نابێ بێگانە بێ، ئەگەر خوێنیشت هەڵمژێ کورد بێ باشترە. هەر چەندە بۆ کەس نییە تێبینی لەسەر کاری هونەری داهێنراو هەبێ لەجوانکاری بەولاوە، بەڵام بۆ ڕوونکردنەوە لەڕێ ڕاستی لۆجیکەوە سەرۆکی کورد نابێ خوێنمژ بێ، شاعیر ڕاستە کە دەڵێ سەرۆک نابێ بێگانە بێ، بەڵام ڕاست نییە کە دەڵێ، خوێنمژیش بێ لەبێگانە باشترە، بەپێچەوانەوە لەڕووی سایکۆلۆجییەوە ئەگەر دوژمن خراپەت لەگەڵدا بکا ئێشی دەروونی کەمترە لەوەی هاوخوێنت دوژمنایەتیت لەگەڵدا بکا.

شەنگەبێری

پێنجینە جوانەکەی وەفایی "شیرین تەشی دەڕێسێ" ئیلهامی داوەتە هەندێ لەشاعیرانی کورد، یەکێک ئەوان موخلیسە، لەسەر کێش و قافیەی شیعرەکەی وەفایی نۆ بەند پێنجینی هۆنیوەتەوە لەمەبەستی وەسف و دڵداری، بەم جۆرە دەست بەشیعرەکەی دەکا:

کە قارە قاری مەڕ هات وەکو هەوری بەهاری
هێنایە خوار لەسەر سەر ئەو شۆخە کۆفی لاری
بەهەوری سوری پۆشی زولف و کەزی ڕەشماری
پشت بەستی بەستە پشتی لەژێر مەمکی هەناری
ناوی خوای خستە زاری دەچێتە بێر شەنگەبێری
لەسەر قۆڵی کە لابرد کلەنگوچکی کەتانی
پارچە زیوێ وەدەرکەوت لەژێر بەفری بەیانی
لەدونیادا حەرامە لەپاش ئەو نەوجەوانی
. خودا حیفزی بکاتن لەچاوی دوژمنانی
دەڕوا بەخان و مانی دەچێتە بێر شەنگەبێری

وەفایی شیرینی هەڵبژاردووە بۆ وەسفی لەنجەو لاری لەکاتی تەشی ڕستندا، وەسفی بزووتنەوەی ئەندامە جوانەکانی لەدەست و پەنجەو مەمک و زگ و ناو ڕانی دەکا. بەڵام موخلیس کچێکی شۆخ و شەنگی دەشتی هەولێری هەڵبژاردووە لەبەهارو سەرەتای هاویندا خۆی ئامادە دەکا بۆ مەڕ دۆشین. ڕستەی "دەچێتە بێر شەنگەبێری" لەدوایی نیوە دێڕی پێنجەمی هەموو بەندێک دووبارە دەکاتەوە.

لەو دێڕانەدا شاعیر وەسفی بەهارو هەندێ لەئەندامە جوانەکانی ئەو کچە مەڕدۆشەی دەکا لەو کاتەی بەرەو جێگەی مەڕدۆشین دەچێ، واتە بێرێ. باس لەشەدەو پشتێندی جوان و فەقێیانەی کەتان و خەزێمەو گوارەی زێڕین دەکا، کە کوڵمی سووری لەنێوانیاندا دەدرەوشێتەوە.

شاعیر لەسەر شیعرەکەی دەڕواو دەڵێ:

بەقەددی شەنگ و شۆخی سوڵتانی ئەونەمامان
وا کەوتە ڕێ بەلەنجە وەک کەبکی پڕ خەرامان
لەتافەتی لێ دەچکا لەسەر هەتاکو دامان
کەس نەبوو کاس نەبێ لەبەر بۆنی شەمامان
کەی خوایە دێتە لامان دەچێتە بێر شەنگەبێری

لەگەڵ وەسفی بزووتنەوەو لەنجەو لاری کچە جوانی مەرِدۆش، شاعیر خەریکی سروشتی بەهاری دەشتی هەولێرە، ناوی ئەو گوڵ و گوڵاڵانە دەبا، کە لەو دەشتەدا شین دەبن، هەموویان سەر دادەنوێنن لەژێر پێی ئەو جوانەی دەچێتە بێریّ. شاعیر ئاماژەی بۆ ئەو دەوەنە باڵا بەرزانە هەیەو لەگەڵ باڵای لەیلای مەجنوون بەراوردیان دەکا. ئەو کچە جوانەی دەچێتە بێریّ دیارە لەو بەهارەدا لەهەواری رەشماڵان لەگەڵ کەسوکاری دەژی. شاعیر، کە دڵێ ئەو کاتەی لەرەشماڵ هاتە دەریّ بەرەو بێر بچیّ، وەکو رۆژ وا بوو لەهەور بێتە دەریّ، ئەم وێنە هونەرییەی لەئەدەبی میللی نەتەوە کۆچەرەکان وەرگرتووە.

موخلیس قەسیدە پێنجینەکەی بەم بەندانە کۆتایی پێ دێنێ:

(موخلیس) ئەگەرچی پیرە قامەتی وا چەماوە
ئەمما لەدڵ جەوان و لاوچاک و تازە لاوە
بۆ گرتنی غەزالان کەیفی لەسەیرو راوە
بەتیری کچە کوردێک جەرگ و دڵی پساوە
یەقین کاری کراوە دەچێتە بێر شەنگەبێری

لەم دێرانەدا موخلیس وێنەی جوانی رۆمانتیکیانە دروست دەکا بۆ رێزگرتن لەو کچە جوانە مەرِدۆشە. دەیکا بەحۆری، کە ئەو حۆری بێ دەشتی قەراج لەخوارووی رۆژئاوای هەولێر دەبێتە بەهەشت. لەچاوو برۆو برژانگێ کچە جوانی شەنگەبێری لەشکرێک دروست دەکا بۆ پاراستنی جوانی ئەو بەهەشتە. باڵندەو فڕندەو قازو قولینگ و مامزە چاو رەشەکانی دەشتی قەراج هەموویان لەخزمەت شەنگەبێری حۆرین. دیارە شاعیریش هەر چەندە پیر بێ، هەر دڵدارەو لەدڵداری ناکەوێ، دلبەری یا شەنگەبێرییە، یا هەر کچێکی دیکەی کورد، چونکە لەناو کورداندا کچی جوان زۆرە.

عەونی
١٩٩٢-١٩١٤

ژیانی

عوسمان کوڕی حەبیب کوڕی عەبدوڵلا لەساڵی ١٩١٤ لەشاری کۆیە لەدایک بووە. لەتەمەنی مێردمنداڵی بووە لەساڵی ١٩٢٧ لەقوتابخانەی سەرەتایی تا پۆلی پێنجەمی خوێندووە. لەو کاتەدا باوکی کۆچی دوایی کردووە ناچار

بووە قوتابخانە بەجێ بێڵێ و خەریکی بەڕێوەبردنی دوکانی باوکی و خێزانەکەی بێ. ئەمە بەهیچ جۆرێ رێگای لێ نەگرتووە هاتووچۆی حوجرەی خوێندنی فەقێیان لەمزگەوت بکا. لەمزگەوتی حەتک لەکۆیە لای مەلا محەمەدی مەلا برایمی عەودالانی هەندێ وانەی ئایینی ئیسلامی وەرگرتووە. عەودالانی شاعیر بووە، بەنازناوی شیعری "دلاوەر" ناسراوە. جگە لەمە لەدەرەوەی قوتابخانەی کتێبەکانی پرۆگرامی پۆلی شەشەمی سەرەتایی خوێندووە. لەسەردەمی لاویەتیدا ناوی "عەونی" وەک نازناو هەڵبژاردووەو لەشیعریدا بەکاری هێناوە. هەر لەو رۆژگارەدا گیانی نیشتمانپەروەری و کوردایەتی لەدڵ و مێشکیدا رسکاوە، وەک هەندێ لەلاوانی ئەو دەمە لەپارتی هیوا نزیک بووە. بەم رەنگە کەوتۆتە ناو بزووتنەوەی نەتەوەیی لەکوردستانی عێراقدا. بەم هۆیەوە چەند جارێک زیندانی کراوەو خۆی لەگرتووخانەو بەندیخانەکانی کۆیەو هەولێرو کەرکووک و بەغدا و کووت و نوگرەت سەلمانی باشووری عێراق دیوە. لەشوباتی ١٩٦٣ عەونی وەکو زۆربەی خوێندەوارو رۆشنبیری کورد تووشی بەندیخانە بوو، هەروەها لەساڵی ١٩٦٥ ماوەی حەوت مانگ لەگرتووخانەی هەولێر دەستبەسەر بوو.

عەونی بەدرێژایی ژیانی مووچەخۆری میری نەکردووە، لەسەر رەنج و کۆششی خۆی ژیاوە، دوکانی هەبووەو ئاڵوێری کردووە. دوا ساڵانی ژیانی بەنەخۆشی بردۆتە

سەرو تا لەڕۆژی ٢٠ی تەمووزی ١٩٩٢ لەکۆیە کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی باسکی عارەبیان بەخاک سپێرراوە.

شیعری

عەونی لەناوەڕاستی سییەکانی سەدەی بیستەم دەستی کردووە بەشیعر وتن، لەژیانیدا پێوەندی بەشاعیرانی کوردەوە بووە، بەتایبەتی ئەوانەی لەکۆیە زیندەگانیان کردووە، هەروەها لەڕۆژنامەگەری کوردییەوە نزیک بووە،وەک ڕۆژنامەو کۆوارەکانی گەلاوێژو بەیان و هەولێرو کاروان و هاوکاری و برایەتی.

شاعیرییەتی عەونی خۆڕسک بووە، بەگشتی مەسەلە لای ئەو بیر نەبووە، بەڵکو جوانکاری بووە، خەیاڵی ئامادە بووە ئیلهام لەهەموو جۆرە بزووتنەوەییەک وەربگرێ و بەرهەمێکی داهێنراوی ئیستێتیکی دروست بکا.

شیعری لەڕووی ڕوخسارەوە

عەونی بەسەلیقە لەهەردوو جۆرە شیعری کوردی عەرووزی و سیلابی میللی خۆماڵی وتووە.

١- لەشیعری عەرووزیدا بەزۆری بەحرەکانی هەزەج و ڕەمەلی بەکارهێناوە، کەچی لەموزاریعدا سێ چوار شیعرو لەبەسیتدا تاقە شیعرێکی هەیە. لەیەکێتی قافیە ئەم دەنگانەی ئەلفوبێتی کوردی و عەرەبی بەکارهێناوە: ا ت ج د ر ش غ ق ک م ن (ە-ـە) و وو ی ێ. لەپاش قافیە ئەم وشانەی بەکارهێناوە: (چبکا، دەکا، گرت، نەگرت، کرد، تر (دیکە)، عەشق، بم (ببم)، دەیزانم، چین، من، بوو (هەموو)، گەردکە، لەکێیە، چی، دەوێ، دەکەم، کەم (بکەم)، ناکەم، کردم، بوو، نییە، بێ (ببێ)، دەوێ، نەبێ، نەدا، تۆ، ئیمڕۆ.

٢- لەشیعری کێشی خۆماڵی بەرهەمی زۆرە، هەموو کێشەکانی بەکارهێناوە. لەدە بڕگەیی و حەوت بڕگەیی شیعری فرە زۆرە. قافیەی مەسنەوی لەم جۆرە شیعرەدا بەکارهێناوە، لەگەڵ ئەوەشدا قافیەی ڕەنگاو ڕەنگیش لەشیعریدا بەرچاو دەکەوێ، لەپارچە شیعرێکدا قافیەی وەکو (ا ب ا ب ج د ج د) و هی دیکە دەبینرێ.

لەبنجدا شیعرە عەرووزییەکانی لەبابەتی لیریکن، ژمارەی دێڕیان کەمە، لەسەر بنچینەی یەکێتی قافیە دامەزراون، کەچی چیرۆکە شیعرییەکانی بەزۆری درێژن، ئەمانە دەکرێ قەسیدە یا پۆیێمیان پێ بووترێ. کۆمەڵێک بەرهەمی لەم بابەتەی هەیە، ناوەڕۆکیان لەئەدەبی میللی سەرزار (فۆلکلۆر) و حیکایەتی بەرگوێی ئاگردان وەرگیراون. لەم لایەنەوە جێی خۆیەتی هەندێکیان دەستنیشان بکرێن: سەر گوزەشتەی مام ڕێوی و ورچ، ڕێوی و دەهۆڵ، سەرگوزەشتەی ورچ و مەیموون، پیرێک، مامەی لادێ، مارو باغەوان، گوڵ و بلبل، بازرگان و تووتی.

لەپێنجیندا عەونی چەند پارچە شیعرێکی بەندی پێنجینی هەیە (ا ا ا ا ب) هەریەکەی لەحەوت بەند پێک هاتووە. جگە لەمانە کۆمەڵێک تاک و چوارین و هەڵهێن (مەتەڵ)ی هەیە. هەروەها بەشێک لەچوارینی خەیامی کردووە بەکوردی.

عەونی شیعری چەند شاعیرێکی کردووە بەپێنج خشتەکی، وەکو نالی، وەفایی، مەیلی (نازناوی شیعری مەلا سابیری مەلا حەبیبە لەساڵی ١٩١٤ لەشاری کۆیە لەدایک بووە)، لەشیعری هێمن حەوت غەزەلی کردووە بەپێنج خشتەکی.

شیعری لەڕووی ناوەڕۆکەوە

عەونی لەنێوەندێکی ئەدەبیدا ژیاوە، لەشاعیرو نووسەرانەوە نزیک بووە. کەسێکی خودا پێداو بووە، کە زوو ئاشنایەتی لەگەڵ دیوانی نالیدا پەیدا کردووە. نالی خۆش ویستووە ئەوەندە شیعری ئەوی خوێندۆتەوە بووە بەیەکێ لەقوتابییە زیرەکەکانی قوتابخانەی شیعری کوردستانی باشوور. جگە لەنالی لەکۆنەکان کاریگەری مەحوی و وەفایی بەسەریەوە هەیە. لەتازەکانی سەرەتای سەدەی بیستەم شیعری ئەحمەد موختارو هێمن ئاسۆی خەیاڵیان فراوان کردووە. ئەمانە هەموویان بوون بەسەرچاوە بۆ شیعری عەونی. هەندێ جار بەدەسکارییەوە لێیان وەردەگرێ، هەندێ جاری دیکە ئیلهامی دەدەنێ بۆ وتنی شیعرێک دەبێتە زادەی خەیاڵی شیعری هەردوو لایان.

لەڕووی ناوەڕۆکەوە عەونی وەستای غەزەلی کلاسیکیی ئاساییە لەوەسف و دڵداریدا، لەکوردایەتی دەستێکی درێژی هەیە. ناوەڕۆکی نیشتمانپەروەری تێکەڵ بەدانایی و دڵداری کردووە، دەکرێ "غەزەلی نیشتمانی"

پێ بوترێ. لەناوەڕۆکی شیعرە نیشتمانییەکانیدا بەئاشکرا دیارە بیر بەسەر خەیاڵدا زاڵە، لەبەر ئەوە لەڕووی جوانکارییەوە ئەم شیعرانە ناگەنە پلەی شیعرە دڵدارییەکانی، بەڵام ئەگەر لەژێر ڕۆشنایی شیعری پەروەردە (دیداکتیکی)یەوە تەماشا بکرێ ئەم شیعرە نیشتمانییانەش وەک بەرهەمێکی هونەری داهێنراو خۆیان دەنوێنن.

عەونی لەناسیۆنالیزمی کوردی (کوردایەتییەوە) دەرباز بووە بۆ ئەنتەرناسیۆنالیزم. پشتی ڤێتنامی باکووری گرتووە و دژی دەستدرێژی ئەمەریکا وەستاوە، هەروەها لەسەر مافی فەلەستینییانی کردۆتەوە.

نموونەی شیعری

دڵداری و وەسف

لەشیعرێکیدا عەونی دەڵێ:

گەلاوێژ کاتێ هەڵهات نیوەشەو بوو
کە چاوی مەستی ئەو شۆخە لەخەو بوو
بەیان بوو غونچە پشکووت و هەزاریش
خەواڵوو کفت و کۆی بێداری شەو بوو

لەکۆتاییدا دەڵێ:

لەڕێی هاتا نەهات ئەمجارە (عەونی)
لە مەیدانی گرەو ئەسپی جەدەو بوو

لەم شیعرەدا عەونی ئیلهامی لەنالی وەرگرتووە، هەندێ وێنەی داهێنراوی وێنەکانی نالی دێنەوە یادی خوێنەر، بەڵام وەستایی تێدا نواندووە، بەڵگەکانی بریتییە لەچەند ئەندامێکی وردی دلبەر لەگەڵ هەندێ لەدیاردەکانی سروشت بەراوردیانی کردووە. شاعیر هێلانە لەسەر کوڵمی دلبەر دروست دەکا:

دڵ لەمن تۆراوە دیسان هەمدەمی یاری دەوێ
ئارەزووی گەشت و گوزارە باغ و گوڵزاری دەوێ
بولبول ئاسا وا خەریکی ئاشیان هەڵبەستنە
غونچەیێکی ناسکی وێنەی دەمی یاری دەوێ
پەرچەمی چین چین بەڕێز هێنایە دەوری ڕوومەتی
گەنجی ڕوخساری هەمیشە جووتێ پاسداری دەوێ

شاعیر ئارەزووی ئەوە دەکا لەسەر کوڵمی دلبەر وەکو بلبل هێلانەیێک دروست بکا. کەرەستەی ئەو هێلانەیە پەرچەمی دلبەرە لەدەوری ڕوومەتی ئاڵاوە. دەمی دلبەر غونچەیێکە لەوانەی بلبل گرفتاری بووە، دوو کەزییەکانیشی پاسەوانی هێلانەکەن. ئەمە وێنەیێکی هونەری داهێنراوی شاعیرانەیە.

لەشیعرێکیدا عەونی ملوانکە لەشیعر دروست دەکا:

ملوانکەیێکی لە هەڵبەستی جوان
بۆی دەهۆنمەوە وێنەی مرواری
بەکێشان سووک بێ بەنرخ گران
پێشکێشی دەکەم بەناوی دیاری
کە کردیە ملی گەردانەی هونەر
وەک لەعلی سوورە شین وەک پیرۆزە
زۆر بەنرختر لەدانەی گەوهەر
ئەوە جەژنانەی جەژنی نەورۆزە

نەورۆز لەلای شاعیر ئەوەندە پیرۆزە، دلبەر ئەوەندە خۆشەویستە، دەبێ چی شایانی دیاری بێ بۆ ئەو خۆشەویستە بەهۆی ئەو جەژنە پیرۆزەوە! هەموو گەنجینەی سەر ڕووی زەوی کەمە، ئەو کیژە شایانی دیارییێکە وێنەی نەبێ، ئەو دیارییە ئەم شیعرە جوانەیە کە شاعیر دایهێناوە.

نیشتمانپەروەری و کوردایەتی

لەلیریکێکیدا عەونی بەناوی "بەرەو هەواری سەرکەوتن" دەڵێ:

کۆچبار کۆچی کرد بەرەو کۆساران
بنەوبارگەیان خست لەنزاران
بەرەو هەورازی سەرکەوتن دەڕۆن
مژدەی سەربەستی دەدەن بەیاران
دوا حەشارگەم بێ لانەی خوێناویم
دەگەڕێمەوە لای گیان سپاران
بەخوێنی سووری زامی ناسۆرم
دەبێ ڕەنگین بێ مەکۆگای جاران

کاروانی خەباتی میللەتی کورد کەوتۆتە ڕێ بەرەو ژوور، بەرەو لووتکە. لەوێ کاروان دەگاتە ئەنجام. ئەم

کۆششە بۆ گەیشتن بەهیوا بەبێ خوێن ڕشتن و شۆڕش سەرناگرێ. ئەمە تیۆریی ڕۆشنبیری کورد بوو لەو سەردەمەدا. ئەو کاتە ڕاست بوو لەبەرئەوە ئەو شیعرە بەهۆی هەوێنی جوانکارییەوە بۆ هەموو کاتێک دەست دەداو کۆن نابێ. کاروانی خەباتی کورد ئەگەرچی تائێستاش نەگەیشتۆتە ئەنجام، بەڵام خوێن ڕشتن باوی نەماوە. ئەگەر شاعیرێک یا ڕۆشنبیرێک هەر چەندە ڕۆمانتیکیش بێ لەسەدەی بیست و یەکەمدا خوێن ڕشتن ناکاتە مەرج بۆ گەیشتن بەئامانج.

عەونی گفتوگۆی لەگەڵ کچێکی کوردا هەیە، ئەو کچە ڕەمزی کچی دایکی نیشتمانە، بەم دێڕانە پرسیاری لێ دەکا:

گوتم ئەی کچ لە گەشتی
شارستانی یا دەشتی
وا جوان و پاک ڕەوشتی
مەسیحی یا زەردەشتی!
***
ئەو کچە کوردە نازدارە
ڕەنگ زەردو لێو بەبارە
بەرگی ڕەشی پۆشیوە
وا مەلوول و غەمبارە

عەونی کچێکی جوان و نازداری کردووە بەرەمزی کچی دایکی نیشتمان، جلی ڕەشی پۆشیوەو لێو بەبارە، لێی دەپرسێ بۆ وا پەشۆکاوە! فرمێسکی کچ دێتە خوارێ، هەنسکە هەنسکییەتی، شاعیر لێی دەپاڕێتەوە، سوێندی دەدا باس لەکارەساتی خۆی بکا، کچی دایکی نیشتمان دەبێتە وەرام و دەڵێ:

گوتی ئەی برای کوردی من
گەر بزانی دەردی من
هیچ جاری تر ناپرسی
مەلوولی و ڕەنگ زەردی من
***

لەکۆتاییدا دەڵێ:

حەیفم لە کوردەواری
بۆ لاوانی هوشیاری
خۆرایی ڕەنجەڕۆ بن
زۆرن تێکدەری کاری

شاعیر دواکەوتن و بەجێمانی خەڵکی کورد لەکاروانی میللەتان و ئەو کارەساتانەی بەسەریان هاتووە دەگەڕێنێتەوە بۆ کردەوەی خۆپەرستی و چاوچنۆکی ناو میللەتی خۆی. خیانەتی میللەت فرۆشان و زەبرو زەنگی سەرداران هێندەی سیاسەتی ناهەمواری هاوسێیانی کوردو بەرژەوەندی ئەمپریالیستەکانی ئەوروپاو ئەمەریکا، بەڵکو زیاتریش بۆتە هۆی هەموو ئەو گیروگرفتانەی کورد تیایاندا دەژی. شاعیر ناهەقی نییە بەزمانی ئەو کچەوە جنێو بەو سەرۆکانە دەدا.

عەونی لەشیعرێکیدا باس لەکاوەی ئاسنگەری مێژووی دێرینی ڕۆژگارانی ئەرکیۆلۆجی ئەفسانەیی دەکا. ئەوجا کاوەیێکی دیکە دەدۆزێتەوە لەسەدەی بیستەمدا لەمستەفا بارزانی بەرجەستەی دەکا:

دوو هەزار ساڵ لەمەوبەر
هەستا کاوەی ئاسنگەر
بوو بەپێشڕەوو ڕابەر
دەستی کرد بەشۆڕو شەڕ
بەهێزی بازوو و مەچەک
ئایە سەر شانی کوتەک
دژی زۆردار ڕاوەستا
سوێندی خوارد بەئاڤێستا

شاعیر دەڵێ لەمێژووی دێرینی کورد لەناو هۆزەکانی باپیرانی کوردی ئێستاکە، یەکێکیان مادەکان بوون قارەمانێکیان لێ هەڵکەوت، ناوی کاوەی ئاسنگەر بوو، شۆڕشی هەڵگیرساندو میللەتی خۆی لەزۆرداری ئەژدەهاک (زەحاک) ڕزگار کرد. لەنەوەی کاوە و میدیاییەکانی کۆن لەسەدەی بیستەمدا مستەفا بارزانی پەیدا بوو:

لەوسا ئاگر یەکجاری
دروشمە بۆ ڕزگاری
پشت بەپشت هەر مایەوە
بەهیچ هێز نەکوژایەوە
تاکو سەدەی بیستەم هات
پاش هەزاران کارەسات
لەکوردستانی بەرین
کاوەی سەدەی بیستەمین
ئاڵای خستە سەرشانی

شۆڕشێکی بەرپاکرد
مافی کوردی داواکرد

لەرۆژگارانی مێژووی ئەفسانەیی کۆنەوە ئەو ئاڵایەی کاوە هەڵی کردبوو هەر دەشەکێتەوەو پشتاوپشت قارەمانانی مێژوو لەیەکتریان وەرگرتووە، تا گەیشتە سەدەی بیستەم و کەوتە دەست مستەفا بارزانی. مەبەسی شاعیر هەڵگیرسانی راپەڕینی ئەیلوولی ساڵی ١٩٦١ە لەکوردستانی عێراقدا.

دانایی و مێژوو

عەونی لەڕاستی دوور نەکەوتۆتەوە، کە دەڵێ مێژوو درۆیە:

ئەگەر ڕاستت دەوێ مێژوو درۆیە
هەموو ڕووداو و ڕابردوو درۆیە
بەچاوی خۆت دەبینی کارساتێک
دەگۆڕێ پێچەوانەی هەر لە کاتێک
ئەوەی مێژوو دەنووسێ وەک بەرۆژە
گوڵێکە تابیعی سووڕانی ڕۆژە

لەم دێڕانەدا شاعیر کە هێرش دەباتە سەر زانستی مێژوو ناهەقی نییە، چونکە بەسەرهاتی ڕووداوێک وەکو بووە نانووسرێتەوە، بەڵکو وەکو ئەوەی مێژوونووس یا دەسەڵات بەدەست دەیەوێ دەنووسرێتەوە. لەبەر ئەوە بۆ دوارۆژ وەکو سامانێکی رۆشنبیری و بەرهەمی ئەدەبی و هونەری داهێنراو (شیعرو پەخشان) سوودی بۆ کۆمەڵی مرۆڤایەتی هەمیشەییە، بەڵام زۆربەی مێژووەکە لەکەڵک دەکەوێ و کەمی دەبێتە سەرچاوەی ڕاستەقینە. بەتایبەتی مێژووی سیاسی کوردی سەردەم.

جاهید
١٩٩١-١٩١٨

ژیانی

بورهان کوری محەمەد کوری عەبدولڕەحمان دۆغرەمەچییە. لەساڵی ١٩١٨ لەهەولێر لەدایک بووە. وشەی "جاهید"ی هەڵبژاردووە وەک نازناوی شیعر. قۆناغی خوێندنی سەرەتایی لە قوتابخانەی ئوولای

(یەکەمی) هەولێر تەواو کردووە. لەتەمەنی منداڵیدا باوکی کۆچی دوایی کردووە. دایکی شووی بەشوبرای خۆی کردۆتەوە، کە جەبار ئاغای کانی شاعیرە، واتە مامی جاهید، لەبەر ئەوە لەماڵی مامی گەورە بووە. لەدوای خوێندنی سەرەتایی لەقوتابخانەی ناوەندی هەولێر خوێندوویەتی. لەپۆلی دووەم لەساڵی ١٩٣٤ لەقوتابخانە دوورکەوتۆتەوە، لەو سەردەمەدا دایکی کۆچی دوایی کردووە بێ داڵدە ماوەتەوە، تووشی دەست کورتی و ئاوارەیی بووە. کە ناوی بۆ خزمەتی سوپا هاتووە خۆی نەدزیوەتەوە، لەساڵی ١٩٣٧ تا ١٩٤٠ سەرباز بووە لەئۆردووگاکانی کەرکووک و سلێمانی و کۆیەو ڕواندز. هەر لەو کاتەی لەعەسکەری ڕزگاری بووە خووی داوەتە سەرخۆشی و ژیانێکی بێ سەروبەری بردۆتە سەر. وەکو خۆی دەیگێڕێتەوە بێ جێگاو ڕێگا بووە. بەئاوارەیی هەر شەوێ لەجێیەک نوستوودو شەوانی بێگاری لەخان و مزگەوت و ماڵی برادەران بردۆتە سەر. زۆربەی ژیانی ڕۆژانەی بەسەرخۆشی بەئەنجام گەیاندووە، بەڵام مەستێکی بێ وەی بوودو زیانی بۆ خۆی نەبێ بۆ کەسی دیکەی نەبووە.

لەساڵی ١٩٤٥ جاهید یەکێک بوو لەوانەی بەر لێشاوی هێرشی حکومەتی کۆنەپەرستی عێراق کەوتن بەهۆی بزووتنەوەی ئەو سەردەمەی بارزانییان و ماوەیێک لەگرتووخانە مایەوە. لەپەنجاکانی سەدەی بیستەم ژنی هێنا، ماوەی سەرخۆشی و ئاوارەیی لەژیانیدا تا پلەیێک

بەسەرچوو و هەندێ ئۆقرەی گرت. لەو کاتەدا بوو بەمووچەخۆر لەبەڕێوەبەرایەتی کاروباری ڕێگاوبان و هاتووچۆ لەهەولێر. لەپاشان کارگێڕی نامەخانەی ناوچەی عەنکاوەی پێ سپێررا لەهەولێر. لەدوای ماوەیێک خانەنشین کرا. ئەم مرۆڤە بەدبەختە خێر نەدیوە لەژیان لەرۆژی ٢١ی کانوونی دووەمی ١٩٩١ لەهەولێر کۆچی دوایی کردو هەندێ شیعری جوان و بەپێزی لەدوای خۆی بۆ نەتەوەی بەجێ هێشت.

شیعری جاهید

ژیانی جاهید لەماڵی جەبار ئاغای کانی مامی بەمنداڵی چێژی شیعری لەلای دروست کردووە، لەتەمەنی پازدە ساڵیدا هەوڵی داوە شیعر دابنێ. کە مامی مووچەخۆر بووە لەڕواندزو بێخود گەشتی ئەو ناوەی بووە لەماڵی مامی ئەو شاعیرەی ناسیوەو شیعری بۆ خوێندۆتەوە. سافی هیرانی دیوە، لەڕانیە دڵداری ناسیوەو بووە بەهاوڕێ لەگەڵی. لەو سەردەمەدا سەعدی مەلا رەئووفی برا گەورەی دڵدار مووچەخۆر بووە لەڕانیە. لەپاشان لەساڵی ١٩٤٠ شیعرێکی داشۆرین ئامێزی سووکی داناوە لەگەڵ دڵدار شەڕ بە کانی شاعیر دەفرۆشن. لەشاعیرە لاوەکانی سەردەمی ژیانی خۆی ناسیاوی لەگەڵ ئەحمەد دڵزارو مەسعوود بێبەش و مەدحەت بێخەو و جەلال مەدحەت و پیربال مەحموود هەبووە.

ئەم نێوەندە شیعرییە دەورێکی گرنگی بووە لەمشتوماڵ کردنی هەستی شیعری لای جاهید، شیعرێکی زۆری کلاسیکی و نوێی لەبەر بووە، کۆمەڵێک وێنەی داهێنانی شیعری لەخەیاڵیدا دروست بووە. گوێی مۆسیقی دووبارە وێنەکانی داڕشتۆتەوە بەزمانێک هەندێ جیا لەو شیعرانەی لەبەری بووە. مەبەس لەو زمانە شێوە زارەکەی هەولێر یا سۆرانییە لەدیالێکتی کرمانجیی باشوور، لەهەندێ لەتەعبیرەکانیدا ئەدگاری ئەم شێوازە بەرچاو دەکەون.

شیعری جاهید لەڕووی ڕوخسارەوە، بەتایبەتی لەکێش و قافیەدا، هەردوو کێشی بەحری عەرووزی و خۆماڵی بەکارهێناوە. هەروەها لەقافیەدا یەکێتیی قافیەی عەرووزی و جووت قافیەی خۆماڵی (مەسنەوی) بەکارهێناوە. زمانی شیعری ئاسانە، مانا لەڕووە، لەشیعری میللیی سەرزارەوە (فۆلکلۆرەوە) نزیکە.

بەگشتی هەموو شیعری جاهید دەچێتە ناو بابەتی لیکریکەوە. شیعری بەقەوارە کورتە، چەند پارچەیێکی درێژی هەیە دەتوانرێ بەقەسیدە بژمێررێن. جگە لەوە شاعیر بایەخێکی زۆری بەچوارین داوە. زیاتر لە ١٦٠ چوارین لەدیوانیدا بەرچاو دەکەون. زۆربەیان لەزادەی بیرو خەیاڵی خۆی دەژمێررێن. لەهەندێکیاندا هەست بەتارمایی شێوازی عومەر خەیام دەکرێ.

شیعری جاهید لەڕووی ناوەڕۆکەوە بەشێک لەمەبەستەکانی شیعری کوردی گرتۆتە خۆی، لەوانە وەسف و دڵداری و ستایش و کوردایەتی و نیشتمانپەروەری و داشۆرین و کۆمەڵایەتی و هی دیکە بەشی زۆری شیعری دەچێتە خانەی ئامۆژگاری سەرو سەربردە کۆنینەو پەندی پێشینان و قسەی نەستەق و بیری فەلسەفی، بەتایبەتی لەچوارینەکانیدا.

نموونەی شیعری جاهید

یەکەم شیعری جاهید

لەو شیعرەدا دەڵێ:

لەبۆ دەفعی غەمی دنیا
لە دەستم بادە بوو پەیدا
عەقڵ فەوتا جیگەر سووتا
بەجارێ کەوتمە سەحرا
غەمم یەک بوو هەزاری کرد
دەخیلی گوڵعوزاری کرد
خەریکی ئاه و زاری کرد
بەشەو تا ڕۆژ نەبێ بەیلا

لەکۆتاییدا دەنووسێ:

بەحاڵی (جاهید)ی مەعسووم
ئەگەر ڕەحمێ نەکەن مەعلووم
حیسابی من چ بێ مەفهووم
نەپرسن لێم لە مەحشەردا

ئەم لیریکە جوانەی جاهید تیۆریی هەندێ لەڕەخنەگرانی ئەدەبی گێتی ڕەت دەکاتەوە، ئەوانەی لەسەر ئەو باوەڕەن بەرهەمی شاعیر لەڕووی جوانکارییەوە لەگۆڕان و پەرەسەندندا دەبێ بەپێی گۆڕانی فیکری و وەرگرتنی زانیاریی تازە بەدرێژایی ژیانی. ئەم بەرهەمە یەکەمین شیعری جاهیدە، کەچی بەکاملی لەدایک بووە، ئەمە سیفەتی هەمیشەیی داهێنانی ئەدەبی و هونەرییە.

وەسف و دڵداری

لە لیریکێکیدا جاهید دەڵێ:

گوڵی باغی بەهەشتی سەرزەمین
ئەسەف بۆ من غەم و ئەزیەت ئەچینی
چناری سەرچناری سەر وڵاتی
بەژن بەرزی نەزانی نازەنینی
قەسەم بەڕوومەتی ئاڵت کە ئاڵە
شیفا بەخش و تەبیبی گشت برینی
تەبیعەت هەر وەکو منداڵی ساوا
خەریکە تێک بدات تەرتیبی ژینی
ئەگەر شەقڵاوە مێرگ و مێرغوزارە
ئەتۆش شاخێکی سەر لەوحەی سەفینی
لەدەرسی مەکتەبی عەشق و تەبیعەت
شەهادەت من ئەدەم تۆ یەکەمینی
ئەبوو جارێ بپرسی حاڵی (جاهید)
لەبەر چی وا کزو مات و حەزینی

لەم شیعرەدا جاهید ڕووی کردۆتە دلبەرو بەسەر جوانیدا هەڵدەڵێ. ڕەوانبێژی شیعرەکە هەر لەو وێنانەدا خۆی دەنوێنی کە شاعیرانی کلاسیک دۆزیویانەتەوە یا دایان هێناوە. ڕەوانی شیعرەکەو ناوهێنانی هەندێ جێگەی خاکی نیشتمان جوانییەکی دیکەی داوەتە شیعرەکە وەکو ئەو وێنەیەی شاعیر کێشاویەتی و شەقڵاوەی کردووە بەمێرگ و مێرغوزار و دلبەریش بووە بەشاخی سەفین و مایەی جوانی مێرغوزارەکە، چونکە قەدپاڵ و دەشتەکەش دەپارێزێ.

لە شیعرێکیدا جاهید بەناوی "یادی ڕۆژانی ڕابردوو" لەساڵی ١٩٣٣ هۆنیویەتییەوە دەڵێ:

ڕۆژێ ئەچوومە ماڵەوە
بەس خۆم و تەنیا حاڵەوە
بێ ئەزیەت و مەلالەوە
بێ مەلەدو خەیاڵەوە
دیتم لەسەر کۆشک و سەرا
مەحبووبێ عەینی شەوچرا
تاقەت و سەبرم لێ بڕا
نیشارەی کرد لەپاڵەوە

لەسەر شیعرەکە بەردەوام دەبێت:

وتی ڕۆژت هەڵات (جاهید)
تۆم خۆش ئەوێ خودا شاهید
با بتەقێ ورگی حاسید
بڕێ بەقیل و قاڵەوە
وتم ئەی رووحی ڕەوانم
ئەمناسی کە من بوورهانم
بولبولی باغی دڵانم
بێ پەڕو پووچ و باڵەوە

لەم لیریکەدا جاهید بەسەرهاتی دروست کردووە پێوەندی بەکاتەوە هەیە، لەوەوە دەست پێ دەکا ڕۆژێکیان بەرەو ماڵ دەبێتەوە، لەسەر تەلاری کۆشکێکدا جوانێک دەبینێ. دڵی دەسمێ و گرفتاری دەبێ. ئیتر دەکەوێتە وەسفی ئەندامە بێ وێنەکانی لەجوانیدا. لێی نزیک دەبێتەوەو گفتوگۆی لەگەڵدا دەکاو بەڵێنی پێ دەدا ڕۆژی شەموو بەیەکتری شاد بنەوە. لەکاتی دیاریکراودا جاهید دەچێتە بەردەرگای و دەست لەملی یەکتری دەکەن، شەو تا بەیانی خەریکی دەسبازی و ماچ و مووچ دەبن.

لێرەدا شاعیر بەپێچەوانەی شیعری کلاسیکی ئەم بەسەرهاتە کۆمیدییانە دوایی پێ دێ، بەو مانا کلاسیکییەی، کە هەموو ڕووداوێک ئەگەر بەخۆشی و هەلهەلە کۆتایی پێ بێ کۆمیدیای پێ دەڵێن بەپێچەوانەی تراجیدیا.

لەچوارینێکیدا جاهید دەڵێ:

بڵێن بەو یارە شیرینەم لەسەر ڕوو پەردە با لادا
ئەوی هەمبوو لەدنیادا بە بەحری حوسنی ویم دادا
فیغانی گوڵ لەبۆ بولبول لەپاش مردن دەوا نادا
ئەگەر هەیبوو چ ئیحسانێ بداتن پێم لەدنیادا

جاهید دەیەوێ ئەوە لە دلبەر، بگەیەنی ئەوەی لەگێتیدا هەیەتی ئەو دڵدارییەیە، کە دڵی بەدڵی دلبەر گرێ داوە، لەبەر ئەوەیە پێش مردن دەبێ پێی شاد بێ چونکە شینی گوڵ بۆ بلبل لەدوای مردن کەلکی نییە.

وەسف و ستایشی خۆی

لەشیعرێکیدا بەناوی "من چیم!"دا دەڵێ:

لەشەڕ دوورو لەغەم دوورم لەناو دڵ ساف و خاڵیمە
لەبەر ئەم حاڵەتەم دائیم لەئەم ئەفلاکە حاڵیمە

ئەگەر سەد ساڵە عومرم بێ ئەسەف نایەم بەژینی خۆم
بەیەک ساڵە ئەزانم خۆم لە دەورێکی مناڵیمە
بەزاهیر گەرچی ئینسانم لەباتێ خۆم ئەزانم چیم
بەرەڵڵای دەشت و سەحرا نیم مەلێکی جوان و ماڵیمە
لە رەوزەی زاتەکی عالی ئەخوازم بێنی ئومێدم
ئەگەرچی دوورە ئەرواحم دەخیلی بابی عالیمە
نەجاتم هەر بووە بیللا لە وەحشەت یا لەناو وەحشەت
شوعووری پاکی ئەفکارم لەپەردەی پڕ خەیاڵیمە
دڵم مەفتوونی زاتێکە موحەممەد ناوی نووسراوە
لە مەیدانی عەشقبازی کەمالیمە جەمالیمە
منم (بورهان)ی ئەم دەهرە بەشوهرەت پێم دەڵێن (جاهید)
نە فیردەوسی و نە مەولانام نە کانیمە و نە نالیمە

لەم شیعرەدا هەرچی خوو و ڕەوشتی باشە جاهید بۆ خۆی هەڵدەبژێرێ و ستایشی خۆی دەکا، باوەڕی بەئایینی ئیسلام هەیە، بەهەوایێکی سۆفیزمییانە تەماشای شەریعەتی ئیسلام دەکا. وەکو هەندێ لەشاعیرانی کلاسیکی خۆی بەشاعیری گەورە لەقەڵەم دەدا، خۆی بەفیردەوسی و جەلالەدینی ڕۆمی و کانی مامی و نالی گەوردی شاعیرانی کورد نادا.

پشیلەی ناو گرتووخانە

لەسەردەمی ڕاپەڕینەکەی بارزانییان لەساڵی ١٩٤٥ جاهید لەلایەن دەسەڵاتەوە دەگیرێ. لەناو گرتووخانەدا ئاشنایەتی لەگەڵ وەهاب ئاغای جوندیان و حەمەد ئاغای مێرگەسۆرو برایم ئاغای کاولۆکان پەیدا دەکا. دیارە ئەوانیش بەناوی جموجۆڵی کوردایەتی گیرابوون. لە نیوەشەوێکدا پشیلەیێکی برسی لەگیراوەکان نزیک دەبێتەوە. ئەم دیمەنە دەبێتە سەرچاوەی ئیلهام بۆ جاهیدو ئەم شیعرە دادەنێ:

پشیلەیێکی وەک بەشەر خولقاو
لێمان هاتە ژوور بە میاو میاو
تەسلیمم کرا دامنا لە ڕۆخم
ئەبێ بۆ ئەمە ئەختێ بکۆخم
لە دەموچاوی گەلێ تێفکریم
ئەو هەڵبەستەیەم من لەوی کریم
پاشی مەرحەبا نانم دەرخوارد دا
زانیم برسیە بەحەقڤی خودا
گەلێ مەغدوورە گەلێ برسیە
شەریفی ئاشچی لێی ئەپرسیە
وتم هەی فەقیر هەی بەستەزمان
میوانی ئەتۆ لای کاکە بورهان
من زمانی تۆ لە کوێ پەیاکەم
بەکامە دوکتۆر دەردت دەواکەم
بۆ کامە حاکم دەردی تۆ بەرم
کێ بێ بخوێنێ قسەو دەفتەرم
هەزار محامی هەزار فەیلەسووف
لە تەشی ئەدرێ ئیمڕۆ وەکو سووف
هەزار مەلاو و هەزار خوێندەوار
فلسەکی ناکا ئیمڕۆ لە بازاڕ
هەزار خەریجی سانەوی و عالی
لە کون و قوژبن بۆ خۆی دەناڵی
هەزار کاتبی خۆش خەت و ئینشا
بوویتە غولامی چەلەبی و پاشا
ئیمڕۆ بێ پارەی هەتیوی بێ باب
لەشی ڕزیوە لە دەردو عەزاب
حەپسخانەیە جێگەو مەسکەنی
لەسەر ئەو حاڵەش هەر پێشەکەنی
ئەگەر جارێکی ڕووی خۆی ترش کا
دەڵێن کفری کرد لەقاپی خودا
جا ئەی پشیلەی بێ چارەو زەلیل
کە تۆ واهاتی بۆ لای من دەخیل
ئەتۆ بۆ زگت وا پەرێشانی
ئیمشەو میوانی برات بورهانی
شەرت بێ تێرت کەم برسیت نەهێڵم
وەها مەزانە لەتۆ بەفێڵم

جاهید لەم شیعرەدا لەناگزووری کۆمەڵایەتی و دواکەوتوویی خەڵکی دەدوێ. دەسەڵات بەدەست کەسانێکەوەیە لەبەرژەوەندی خۆیان بەولاوە هیچی دیکە نابینن، فەیلەسووف و خوێندەوار نرخیان نییە. زانست و ئەدەب و هونەر بەهیچ ناچن. پارەو ناوی بێ ناوک مەبەستە، ڕۆشنبیر هەموویان لەخزمەت پاشاو چەلەبی و

دەوڵەمەندی نەخوێندەواری دواکەوتوون. جاهید لەگەڵ پشیلە قسە دەکا، خۆی لەو کەسە بێهۆش و زۆردارانە جیا دەکاتەوە، بەپشیلە دەڵێ خۆشی دەوێ، ئەو شەوە میوانی ئەوە، زگی تێر دەکا، بەدڵسۆزییەوە هەڵسوکەوتی لەگەڵدا دەکا، ئەمەی بەڕاستییە و فێڵ و فەنەری تێدا نییە.

کوردایەتی

لەشیعرێکیدا جاهید دەڵێ:

هەتاکەی ئاوو خاکی تۆ نەسیبی خوێن مژی خۆت بێ
هەتاکەی دوو یاری ئەغیار لەگەڵتا هەم دەم و جۆت بێ
هەتاکەی بەم خەیاڵاتە شەو و ڕۆژ ئاه و ڕۆ ڕۆت بێ
هەتاکەی دەست و پاوو گەردەنت بەسراوەیی کۆت بێ
هەتاکەی ئایەڵی ئەم جەننەتە بێ ئاگرو سۆت بێ
هەتاکەی چاوی غەیرە هەر لەئان و لەززەتی دۆت بێ

دواتر دەڵێ:

گوڵی خۆت لێ ئەکا بایێکی تر خۆت بۆنیکە چاکە
هەتاکەی غەیرە غەسبی لەدەستت عەردی وا پاکە
بەسە غەیرە بکێڵێت و بچێنی ئەم زەوی و خاکە
ئەسەف ئەم کوردە هەردەم وا غوروورو مەست و بێ باکە

* * *

برایێکین برایینە هەموو یەک دین و ئایینین
ئەگەر یەکتر بحوبێنین لەپێش چاو خۆش و شیرینین
بەسە ئەم هەندە موحتاجی خەراباتی ڕق و کینین
هەموومان چاوەنۆڕی ڕۆژەکێن ناوی بەجێ بێڵین
هەتاکەی ئایەڵی ئەم جەننەتە بێ ئاگرو سۆت بێ
هەتاکەی چاوی غەیرە هەر لەئان و لەززەتی دۆت بێ

ئەم شیعرە لەسەر بنچینەی بەندی شەشین (شەش نیوە دێڕە شیعر) دامەزراوە، دوو نیوە دێڕە شیعری دوایی لەهەموو بەندەکاندا دووبارە دەبنەوە (ا ا ا ا م م، ب ب ب ب م م، ج ج ج ج م م...). لەم شیعرەدا جاهید ڕووی قسەی کردۆتە میللەتی کورد، لەلایێک سەرزەنشتی دەکاو لەلایێکی دیکەوە ئامۆژگاری دەکا. لایەنە ڕەشبینییەکانی ژیانی کوردەواری بۆ دەگێڕێتەوە، باس لەدواکەوتوویيان دەکا، بەشان و باهووی سروشتی کوردستان هەڵدەڵێ. ئەو خاکە ڕەنگینەی شایانی ئەوە نییە وا بەدواکەوتوویی بمێنێتەوە، ڕۆڵەکانی لەخەودا بن، خەڵکی دیکەش هۆشیارانە مەدەنییەت بۆ خۆیان دروست بکەن. بەلای شاعیرەوە کورد نووستووەو هەوڵ دەدا لەخەو هەڵیسێنێ.

مەی و مەیخانەی جاهید

لەشیعرێکیدا جاهید دەڵێ:

تێکە لە بۆ من کەم کەمە شەراب
دڵم حازرە بۆ مەزەو کەباب
مەڵێن بۆ ڕەنگی بادە سوور ئەکا
گەڵێ شەرمنە لێم ئەکا حیجاب
من بەیەک دوو قوم تێناگەم لەمەی
بەیەک دوو پێکان تێر نابم جەناب

دواجار دەنووسێ:

کاکە (جاهید)تان زۆر بێ گوناهە
بێ مەی و بادە نابینێ حساب

جاهید بەشێکی زۆری ژیانی بەمەستی و سەرخۆشی بردۆتە سەر، لەو باوەڕەدا بووە سەرخۆشی هەموو ئێش و ئازارو مەینەتی ژیانی لەبیردەباتەوە. کاتی ناخۆشی لەژیانیدا زۆر بووە، سەردەمی خۆشی کەم بووە. لەبەر ئەوە ماوەیێکی زۆر لەژیانیدا هاوڕێ و هاودەمی مەی و مەیخانە بووە. شاعیر ئەوەندە هۆگری سەرخۆشییە ئامادەیە دڵی خۆی بکا بەکەبابی مەزە، هەروەها ڕەنگی مەی سوورە، چونکە شەرم لە شاعیر دەکا. بەجامێک و دوو جام تێر نابێ، چونکە دەردی زۆرەو برینی پڕ لەئێش و ئازارە.

هەولێر

جاهید قەسیدەیێکی درێژی هەیە بەناوی "هەولێر"ەوە، بەم دێڕانە دەست پێ دەکا:

قەڵەم بنووسە باسێکی هەولێر
تا لەدەس منی ئەی کاکی دلێر
ئەم شارە شاری شاه و سوڵتان بوو
ژیا لە ناوی بەهەزاران نێر
ئەم شارە شاری بت و سەنەم بوو
دەورەی درا بوو بەپڵنگ و شێر
ئەم شارە شاری سەخاو کەرەم بوو
شارێکی دڵگیر و پڕ لەزیو و زێڕ
سوڵتان موزەفەر لەم شارەدا بوو

کە سوڵتانێک بوو بێ نەفس و چاوتێر
پێغەمبەر لەناو گشت ئەم عالەمە
تەشریفی هاتە خەونی کردی فێر
کە رزگاری کات لەدەس کافران
گوێ بگرە شیعرم هەولێرا دێر بەدێر

لەم برە شیعرەدا وەسفی هەندێ رووداوی مێژوویی شاری هەولێر دەکا. شاری سوڵتان موزەفەرەدینی کۆکبەری بووە، لەپێش ئیسلام بت و سەنەمی لێ پەرستراوە. شاعیر هەوڵی داوە ناوەرۆکی ئەو خەونە بگێرێتەوە کە سوڵتان موزەفەر دیویەتی. پێغەمبەر هاتۆتە خەونی و پێی وتووە چەند کافرێک ژێر زەویان کۆڵیوەو دەیانەوێ لەشی پێغەمبەر لەناو گۆڕدا لەشاری مەدینە بدزن. جاهید لەشیعرەکەدا بەردەوامەو دەڵێ:

گەورە خەریکی پوول و نانەیە
مل ئەستوور ئەکا زەنگینەکانمان
نە شێخ نە مەلا هۆشی لەخوێتی
بەخوا زۆر حەیفە هەولێری گران
هەموو بۆ روتبەو معاش کار ئەکەین
بەپوول و پارە ئەفرۆشین دینمان
ناڵێن با لەسەر ئەم زاتە پاکە
مزگەوتێ بکەین بۆ مێژووی زەمان

لەپاش خەونەکە سوڵتان موزەفەر خۆی و هەندێ لەیاوەرانی روو دەکەنە مەدینە. بۆیان دەردەکەوێ چەند کافرێک لەمێژە ژێر زەوییان کۆڵیوە بۆ دزینی تەرمی پێغەمبەر،(د. خ) بەڵام هێشتا نەگەیشتبوونە گۆڕەکە. ئەو تاوانبارانە دەگیرێن و لەسێدارە دەدرێن. ئیتر لەو رۆژەوە بەهۆی ئەم کارەی سوڵتان موزەفەرەوە هەموو ساڵێک لەرۆژی لەدایکبوونی پێغەمبەر ئاهەنگ دەگێڕدرێ بەناوی مەولوودەوە، ئەم نەریتە لەدواییدا لەهەموو وڵاتانی ئیسلامیدا بڵاوبووەوە.

ئینجا شاعیر گلەیی دەکا، بەلایەوە خەڵکی بەتەنگ شارەکەیانەوە نین و بایەخێکی ئەوتۆیان بەگۆڕی سوڵتان موزەفەر نەداوە. لەگلەییەکانی بەرامبەر بەدواکەوتوویی هەولێر بەردەوامەو لەم لایەنەوە دەڵێ:

لەدەس حاڵەتی هەولێری نازدار
گەلێ غەمگین و زۆر خەفەتبارم
ئەم نیشتمانەی وا کۆن و بەناو
بەنرخ و بەتام خۆش و ئاودارم
تاکەی بێکەسی و بێ سامان بژیت
تاکەی کاول بی ناوچەی بازارم
تاکەی منالمان بێ عیلم و ئەدەب
بەرەڵلا ببی نێتە هاوارم
تاکەی بێ کۆمەڵ بخوێنین ژیان
تاکەی برژێن ئێسک و دەمارم
قەرزو قومارو شەراب بەس نەبی
ئەم تەرزە کارە نایێتە کارم
شاعیرو ئەدیب جگەری سووتا
هەموویان کەوتن لەژێر دیوارم
حەیفە سەد حەیف بۆ ئەم میللەتە
کە چارەم ناکات زۆر بریندارم

شاعیر غەمبارە چونکە هەولێر پشتگوێ خراوە، غەمخۆری نییە، کاول بووە، منداڵی لەئەدەب و زانستی دوورە. ئەوی راستی بێ هەولێر لەنیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم لەشارە دواکەوتووەکانی کوردستانی عێراق بوو. خەڵکەکەی بەتەنگ پێشکەوتنی شارەکەیان نەبوون. جۆرە نەریتێکی دواکەوتوو لەناوەوە بوو، رێگای لەپێشکەوتن گرتبوو، بەتایبەتی لەبارەی مافی ژنان و خوێندنی قوتابخانە، هێشتا هەندێ نەریتی کۆنی دەرەبەگی دواکەوتوو لەناوەوە مابوو.

ئینجا شاعیر باس لەکردەوەی ناپەسەندی دەوڵەمەندو کاربەدەستان دەکا:

پاشام خۆت بگرە تا رۆڵەکانت
ئەبن بەپیاو لەم چەند رۆژانە
ئەوسا ئەو عەردە بفرۆشە بۆ خۆت
پارەی سەرف کە بۆ دیوەخانە
بدە قاورمەو شفتی و شێخ مەحشی
قوزەڵقورتت بی عەینی سندانە
چونکە بەناهەق ئەم عەردە پاکە
کەوتۆتە دەستت بێ پوول و نانە
ئەخۆی ئەزانی لێ ئەدەی دەعیە
بەڵام تەمەعکار هەر پەشیمانە
لەسەر گۆڕەکەت رۆژێک بەئەشعار
ئەنووسرێتەوە لەعنەت لەمانە

شاعیر ئەوە دەدردەبڕێ دەوڵەمەندو کاربەدەستانی شار تەنیا خەریکی خۆیان بوون، لەپێناوی چاکەی خۆیان خەڵکی هەژارو بێ نەوایانیان دەڕووتاندەوە. بەڵام جاهید لەوە دڵنیا بووە ئەم کارە هەتا هەتایە بۆیان ناچێتە سەر، ڕۆژێ لەڕۆژان ڕوو ڕەش دەبن و خۆیان و کردەوەیان دەچنە ناو گۆڕەوە.

جاهید بەم دێڕانە کۆتایی بەشیعرەکەی دێنێ:

قەڵەم بنووسە باسێکی هەولێر
تا لەدەس منی ئەی کاکی دڵێر
بنووسە قەڵەم داخی گرانم
بۆ ئەم عالەمە قەزات لەگیانم
نە دوختور هۆشی ماوە لەنەخۆش
نە حاکم گوێچکە ئەدا قسانم
نە فەقێ ئاگای لەدەرس و عیلمە
نە مەلا باری سووکە لەشانم
مەلا نووزە نووز دەکات بۆ زەکات
فەقێش هەر چاوی لەیەک دوو نانم
غەیرە بۆ مانگ و مەریخ ئەڕواتن
منیش پارەیە هەموو ئیمانم
ئێمە بەم حاڵە ناگەینە ئامانج
بورهانی ڕۆژم زۆر چاک ئەزانم
بچووکی هەموو کوردو ئیسلامم
بەشوهرەت (جاهید) بەناو بورهانم

شاعیر باس لەئاژاوەی ناو کۆمەڵ دەکا، کار لەکار ترازاوە، کەس خەریکی کارو کردەوەی خۆی نییە، پزیشک و دادوەرو فەقێ و مەلاو هەموو خەڵکی کەس بەکەس نییە. لای ئێمە ئاژاوەو وێرانەیە، کەچی خەڵکی دیکە وا لەڕێگان بەرەو مانگ و مەریخ دەڕۆن. لای ئێمە هەموو شتێک پارەیە، لەدواییدا جاهید خۆی بەبچووکی هەموو کوردێک و ئیسلامێک دەزانێ.

ڕەخنەی کۆمەڵایەتی و داشۆرین

لەرۆژگارێکی فەرمانڕەوایی مەلیکی عێراق، نەجمەدین سائیب موتەسەریفی هەولێر بووە. لەو سەردەمەدا شار لەبارودۆخێکی ناخۆش بووە. بەم هۆیەوە جاهید شیعرێک دەهۆنێتەوەو لەسەر کاغەز تۆماری دەکاو لەسەر دیواری سەرای هەولێر هەڵیدەواسێ. بەیانی کاربەدەستان چاویان پێی دەکەوێ جاهید لەسەر ئەو کارە دەگرن و دەیخەنە گرتووخانە.

لەشیعرێکیدا جاهید دەڵێ:

بازاڕی فەلەک چەوتە بەفلسێ نییە ئەشعار
مەیدانی عەقڵ بۆتە تەویلەی کەرو کەردار
زیندانە مەقامی عوقەلا ژێر دەستی غەددار
ئیتر بە چ نەوعێ بکەن ئەم عالەمە هاوار!
قەسابی سەری میللەتە حوککامی زەمانە
جەللادی کەسی بێکەسە پۆلیس و شەبانە
لێمان ئەستێنن بەهەوەس باج و سەرانە
ئیتر بە چ نەوعێ بکەن ئەم عالەمە هاوار!

بەم شێوەیە کۆتایی بەشیعرەکەی دێنێ:

(جاهید) لەدەرو دەشت و بیابانە هەموودەم
شیعرو غەزەلی زینەتی ئینسانە هەموودەم
بوێژێکی وەتەنپەروەری کوردانە هەموودەم
ئیتر بە چ نەوعێ بکەن ئەم عالەمە هاوارا

ئەم شیعرە لەسەر دەستووری بەندی چوارین دانراوە، هەر بەندی لەچوار نیوە دێڕ پێک هاتووە (ا ا ا م، ب ب ب م، جـ جـ جـ م..). ئەو ڕەخنانەی جاهید لەکاربەدەستانی حکوومەتی عێراقی گرتووە لەو سەردەمەدا کەم کەس ئەو ئازایەتییەی تێدا بووە بوێرێ قسەی وا بکا. جاهید کاربەدەست بەزۆردارو قەساب و ئۆردیان ناودەبا. قانوون بۆ ئازاردانی خەڵکی بێ تاوان و چاکەی دەوڵەمەندو کاربەدەستان دانرا بوو.

دانایی

لە شیعرێکی دانایی فەلسەفە ئامێزدا بەناوی "غەزەلێکی خەیاڵی" جاهید دەڵێ:

خەیاڵاتی دڵی تەنگم دونیاما لەیەک پێکە
بفەرما چاوەکەم ساقی هەتا ئەتوانی بۆم تێکە
عەمامەو جوببە پۆشم دی نەیانتوانی بدەن فەتوا
بەڵام مەست و خەراباتی هەموو فتوایەکەی ڕێکە
لەعیلم و تەجربەی دونیا شەهادەم سەند بەبێ باکی
قوتابی مەدرەسەی غەم بووم دڵم لەم چەرخە بەینێکە

بەعیلمی نەفس و کەف نادەم عولوومی بادەنۆشی خۆم
هەموو عیلمی بەشەر لای من خولاسەی ئەلف و عەینێکە
شەرارەی ئاتەشی سەودام بگاتە پووشی حوسنی یار
لەسووتانی نەترساوم ئەویش هەر رووی موعەللێکە
تەریقەت بێ شەریعەت بێ ئەبەد ناگەیتە ئەنجامی
ئەگەر شێخ و ئەگەر دەروێش لەبۆ خوا عەینی عەبدێکە
لە (جاهید) وەرگرن دەرسی عولوومی دین و دونیاتان
مەلێن بێ دین و بێ فیکرە کولاوی دەرسی عەشقێکە

لەم شیعرەدا جاهید هەندێ زاراوەی فەلسەفە و دانایی و عەشقی حەقیقی و شەرابی کردگاری تێکەڵ بەیەکتری کردووە، حەقیقەت و مەجاز بەچاوێک تەماشا دەکا، ریالیزم و میتافیزیک لەتەرازوویێک دەکێشێ ئەوجا لەدوایدا شەریعەت و تەریقەت لەگەڵ یەکتریدا دەگونجێنێ. کامڵی ئادەمیزاد لەوەدا دەبینێ لەهەردووکیان بێ، هەرچۆنێ بێ شاعیر توانیویەتی ئەم هەموو تەنگوچەڵەمەو پرسانەی دژ بەیەکترین بیانخاتە چوارچێوەی لیریکێکی جوانەوە.

چوارین

لەدیوانی جاهیدا هونەری چوارین جێگەیێکی تایبەتی هەیە، تەنیا بایەخی بەم جۆرە شیعرە نەداوە، بەڵکو کۆمەڵێک لەشیعری دیکەی لەسەر دەستووری بەندی چوارین داناوە. لەبەر ئەوە جاهید لەئەدەبی کوردیدا وەک پسپۆرێکی هونەری چوارین دەکەوێتە بەرچاو.

لەچوارینێکیدا بۆ ئەو کەسەی تەنیا بیر لەخۆی دەکاتەوە دەڵێ:

حاڵی نەخۆشێک ناپرسێ جارێک
بۆ رووت و هەژار هەڵناگرێ بارێک
مەجلیس و بەزمی لەگەڵ پارەیە
نایێتە یادی سوحبەتی یارێک

بێزاری جاهید گەیشتۆتە پلەیێک ئاواتەخوازە هەموو شتێک بوایە، تەنیا ئادەمیزاد نەبوایە:

بریبا وەک جاران هەر بێ خەبەر بام
مەڕ بام مالآت بام لەناو لەوەڕ بام
دێو بام دەعبا بام نەوەک بەشەر بام
بێ ماڵ و حاڵ بام هەر دەربەدەر بام

بەلای شاعیرەوە قسەی بێ مانا نەبێ چاکترە، هەموو کەسێک ئەگەر شوێنی خۆی لەکۆمەڵدا دیاری نەکا، وەکو ئەو کەسەیە دەهری بێ و باوەڕی بەهیچ کردگارێک نەبێ:

قسەی لابەلا کە سوودی نەبێ
وەکو ناوێکە وجوودی نەبێ
ئینسان کە هات و جێی خۆی نەناسی
وەک مەخلوقێکە مەعبوودی نەبێ

شاعیر دەڵێ مەرجی سەرەکی خواناسی ئەوەیە ڕەوشتت پاک بێ و بەڕاستی خوا ناسی:

ئەگەر مەسیحی ئەگەر موسوڵمان
هەموو خوڵقاون هەموو عەبدی خوان
دیانەت یەعنی ڕەوشتت پاک بێ
بەدڵێکی ڕاست بناسی یەزدان

بەلای جاهیدەوە پیاو ئەو پیاوەیە بەگژ زۆرداردا بچێ، نەک هەژار بڕووتێنێتەوە:

ئەگەر ئەترسی تۆ لە عەیب و عار
پەلامار مەدە بەڕووت و هەژار
ئەگەر خەریکی غیرەت بنوێنی
پەلامار بدە بەکەسی زۆردار

شاعیر لەسەر ئەو باوەڕەیە پیاو دەبێ ڕاست بێ. دەروێشی لەسەر ڕاستی دامەزراوە، پیاو ئەوەیە بەخۆیەوە بنازێ، نەک بەباب و باپیرانی:

کەشف و کەرامەت لە ئیحتیرامە
شێخی بێ حورمەت ڕەنجی حەرامە

تاک

لەدیوانی جاهیدا هەندێ تاک بەرچاو دەکەون:
لەتاکێکیدا دەڵێ:

عاقیبەت ئەرزێ لەشم هەر چەند بەنازی گەورەکەم
خزمەتی زگ چەند بکەم موحتاجی یەک نانم دەکا

مانای ئەم تاکە لەدانایی شیعری کلاسیکی نەتەوەکانی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست وەرگیراوە. لەش هەرچەندە خزمەتی بکەی ئەنجامی لەناوچوونە، زگیش هەرچی بۆ بکەی پڕ نابێ.

دلزار
-١٩٢٠......

ژیانی

ئەحمەد کوڕی مستەفا کوڕی محەمەد ئاغای حەویزی لە ٨ی کانوونی دووەمی ١٩٢٠ لەشاری کۆیە لەدایک بووە لەتەمەنی حەوت ساڵیدا ماوەی دوو ساڵێک لەحوجرەی مزگەوت خوێندوویەتی و لەساڵی ١٩٢٩ چۆتە قوتابخانەی سەرەتایی، لەپاشان قوتابخانەی ناوەندی و لەساڵی ١٩٤١ کۆتایی بەم قۆناغە هێناوەو دەستی لەخوێندن هەڵگرتووە. لەو کاتەوە کە دەستی کردووە بەشیعر وتن نازناوی "دلزار"ی هەڵبژاردووەو بووە بەو ناوەی کە پێی دەناسرێتەوە.

لەناوەڕاستی جەنگی دووەمی گیتی (١٩٤٢) بووە بەسەرباز لەتیپی تایبەتی "لیڤی". ئەو تیپە سوپاییە لەلایەن ئینگلیزەوە دامەزرا بوو لەدوای داگیرکردنی عێراق (١٩١٨). سەربازەکانی لەهەموو میللەت و کەسانی دانیشتوانی عێراق پێک هاتبوو، زۆریان لەئاشوورییەکان بوون. لەناو کوردەواریدا تەیاریـان پێ دەڵێن. دلزار نزیکەی سێ ساڵ و نیو لەڕێزی ئەم تیپە سوپاییە مایەوە. بەشێکی ئەم ماوەیەی لەفەلەستین بردە سەر.

لەو کاتەی لەخزمەتی سوپا ڕزگاری بوو لەساڵی ١٩٤٦ گەڕایەوە کۆیە. لەو کاتەدا پێوەندی بەکۆمۆنیستانەوە کرد، لەدوای ماوەیێکی کەم لەلایەن دەسەڵاتەوە بۆ یەکەمین جار گیرا، لەوساوە تائێستا کارو پیشەی مووچەخۆری نەبووە بۆ دابینکردنی گوزەرانی، بەڵکو کادیرێکی حیزبی بووە، بەئاشکراو نهێنی لەڕیزی ڕێکخراوی کۆمۆنیستاندا کاری کردووە.

دلزار بۆ جاری دووەم لە ناوەڕاستی ساڵی ١٩٤٨ گیراوەتەوە، لەکۆیەوە ڕەوانەی هەولێر کراوە. لەسەرەتای ١٩٤٩ دادگا فەرمانی شەش مانگ بەندکردنی دەرکردووەو نێردراوە بۆ بەندیخانەی نێوەندی بەغدا. لەناو بەندیخانە لەسەر جموجۆڵی سیاسی تاوانبار کراوەو دادگا فەرمانی سێ ساڵ بەندکردنی بۆ دەرکردووەو ناردوویانە بۆ بەندیخانەی کووت. لەهاوینی ١٩٥٢ ئازاد بووەو گەڕاوەتەوە کۆیە. ئیتر دەستی کردووە بەژیانی نهێنی لەڕیزی کۆمۆنیستاندا. لەساڵانی ١٩٥٢-١٩٥٣ لەهەولێر بووە، ئینجا نێردراوە بۆ سلێمانی لەپاشان لەئابی ١٩٥٤ گوێزراوەتەوە کەرکووک. لەو ماوەیەدا دەسەڵات هەوڵی دەدا بیگرێ، بەڵام خۆی بەدەستەوە نەدەدا. لەدوای ماوەیێک چووە بۆ هەڵەبجە لەوێ گیراوەو بە بەندکراوی نێردراوەتە کەرکووک. ئینجا بەدەستبەسەری ڕەوانەی بەندیخانەی نوگرە سەلمان کراوە لەسارای باشووری عێراق. لەساڵی ١٩٥٦ ئازاد بووەو گەڕاوەتەوە کۆیەو بەنهێنی ژیاوە تا کوودیتا سوپاییەکەی ١٤ی تەمووزی ١٩٥٨ی بەغدا. لەم ماوەیەدا تا ساڵی ١٩٦٠ لەکۆیە خەریکی کاروباری سیاسی کۆمۆنیستەکان بووە. لەو ساڵەدا کراوە بەدەستەی نووسەرانی ڕۆژنامەی "ئازادی" لەبەغدا.

لەدوای کوودیتا فاشستییەکەی ٨ی شوباتی ١٩٦٣ چۆتە ناو ڕیزی کۆمۆنیستە چەکدارەکان، کە بنکەیان لەگوندی کەڵکەسماق و لەپاشان لەگوندی ئاوەگرد بوو لەناوچەی کۆیە. لەساڵی ١٩٦٧ بەمەلاوە چاوی دەسەڵات زۆر بەدوای کۆمۆنیستەکانەوە نەبوو، بەتایبەتی لەدوای بەیانی ١١ی مارتی ١٩٧٠.

لەماوەی ١٩٧٠-١٩٧٢ بەشداری لەدەورەیێکی ڕۆشنبیری کردووە لەمۆسکۆ لەبارەی فیکری مارکسییەوە، هەروەها لەئەکادیمیەی بولگاریا لەسۆفیا باوەڕنامەی زانستییە کۆمەڵایەتییەکانی وەرگرتووەو ئینجا گەڕاوەتەوە وڵات. لەساڵانی ١٩٧٢-١٩٧٣ بووە بەوانەبێژ لەقوتابخانەی کۆمۆنیستەکان لەگوندی دەرگەڵەو مێژووی پارتی کۆمۆنیستی سۆڤیەت و بزووتنەوەی کرێکارانی

گێتی وتۆتەوە.

لەدوای ئەوەی لەساڵی ١٩٧٢ کە دەسەڵاتی عێراق بەدەست پارتی بەعسەوە بوو پەیمانی ستراتیجی لەگەڵ یەکێتیی سۆڤیەتی ئەو سەردەمە مۆر کردو لە بەهاری ١٩٧٤ لەگەڵ شۆڕشی کورد تێک چوو، شایلۆغان و دەست لەملانێ بوو لەنێوان پارتی بەعس و پارتی کۆمۆنیست. بەرەی نیشتمانییان دامەزراند، دڵزار لەگەڵ نۆ کەسی دیکە بەناوی کۆمۆنیستەوە بوون بەئەندام لەئەنجومەنی یاسادانانی ناوچەی ئەتۆنۆمی کوردستان. ئیتر لەو کاتەوە حاڵ و باڵ و گوزەرانی دڵزارو کۆمۆنیستان باش بوو تا ناوەڕاستی ساڵی ١٩٧٩. لەو کاتەی بەعس لەمانەش هەڵگەڕایەوە، ئیتر دڵزار ناچار بوو چووە پاڵ ڕێکخراوی کۆمۆنیستەکان لە ناوزەنگ و پشت ئاشان تا ساڵی ١٩٨٣. لەو ساڵەوە چووە سووریا، ئینجا بولگاریا لەپاشان سوید و بوو بە پەنابەری سیاسی تا ساڵی ١٩٩٤ و بە یەکجاری گەڕایەوە نیشتمان و هەولێری کردە نیشتەجێی هەمیشەیی خۆی و ئێستا خەریکی حەسانەوەو خوێندنەوەو نووسینی یادداشتەکانی خۆیەتی.

شیعرەکانی شاعیر:

– شیعری لەڕووی ڕوخسارەوە

دڵزار لەساڵی ١٩٤٠ دەستی داوەتە شیعرو لەهەموو بابەتەکانی وتووە ئەوانەی لەناوەڕاستی سەدەی بیستەمدا باو بوون، زۆربەی مەبەسە کۆن و نوێکانی لەڕووی ناوەڕۆکەوە لەگەڵ ئەو بابەتە شیعرانەدا گونجاندووە لەشیعری عەرووزیدا بەحرەکانی هەزەج و ڕەمەڵ و موتەقاریب و ڕەجەزو سەریعی بەکارهێناوە. لەدەنگەکانی ئەلفوبێی عەرەبی و کوردی ئەم دەنگانەی کردووە بەقافیەت: ا ت د ر ز ل م ن (ە-ە) و وو ی ێ. کۆمەڵێک وشەی کردووە بەپاش قافیە: ئەدەین، ئەکا، بێ، نەبێ، ڕۆ (ڕۆیشت)، تۆ، من، کەم (بکەم)، محەمەد، گرتووە.

هەردوو جۆرە قافیەی لەم بابەتە شیعرەدا بەکارهێناوە، یەکێتیی قافیەو جووت قافیە (مەسنەوی). لەشیعری میللیی کێشی سیلابی خۆماڵیدا دڵزار دەوڵەمەندە، زۆربەی کێشەکانی بەکارهێناوە بەتایبەتی دەو هەشت و حەوت برگەیی. لەقافیەشدا گەمەی هونەری زۆرە. لەم بەشە شیعرەیدا یەکێتیی قافیە دەبینرێ، هەروەها قافیە خۆماڵییەکانی (ا ب ا ب)، (اا ب ج ج)، (اا ب ا)، (اااا)، (ااا ب) و هی دیکەی بەکارهێناوە.

شیعری لەم بابەتەی بەقەوارە کورتن دەچنە ناو لیریکەوە، قەسیدە (پۆێم)ی کەمە. لەهونەرەکانی شیعر جگە لەم دوو بابەتە پێنجینی هەیە، دوو جۆرە قافیەی تێدا بەکارهێناوە (اااا ب)، (ااا ب ب)، هەروەها قەسیدەی شەشینیش بەرچاو دەکەون بەقافیەی ((اااا ب ب). لەمانەش زیاتر دڵزار بایەخی زۆری بەموستەزاد داوەو هەندێ دەسکاری هونەری تێدا کردووە لەڕووی ڕوخسارەوە، واتە ژمارەی دێڕە کورت و درێژەکانەوە.

دڵزار یەکێکە لەو شاعیرە کوردانەی لەناوەڕاستی سەدەی بیستەمدا سەردەقی "شیعری نوێ"ی کوردییان شکاندووەو ئەو جۆرە شیعرەیان هێناوەتە ناو ئەدەبی کوردییەوە. شاعیر لەلیریکێکدا چەند کێشێک بەکاردێنێ، کێشە بنچینەییەکانی دەو هەشت برگەیی کەرت دەکا، خۆیان و کەرتەکانیان لەشیعرێکدا بەکاردێنێ. قافیەی ئازاد کردووەو هارمۆنیای ناوەوەی پاراستووە، لەپێنج خشتەکیدا دەستی هەیە، شیعری نالی و ڕاجی کردووە بەپێنج خشتەکی.

وشەی فەرهەنگی زمانی شیعری ئاسان و ڕەوانە. لە بەپەتیکردنی شیعری کوردی دەوری هەیە. جار جارە وشەو لێکسیکۆنی دیالێکتی ناوچەیی شێوازی کۆیە بەکار دێنێ. هەندێ جار وشەی بەفۆنێتیکی دەشت و ناوەدانییەکانی کشتوکاڵی تۆمار دەکا. دڵزار بایەخی زۆری بە ڕەوانبێژی داوە، بە تایبەتی ئەو لایەنانەی پێوەندییان بە ڕیتم و مۆسیقای دەنگەکانی وشەوە هەیە.

– شیعری لەڕووی ناوەڕۆکەوە

دڵزار شاعیرێکی خۆڕسکی ڕەسەنە، لەڕووی ناوەڕۆکەوە لەزۆربەی مەبەسەکانی شیعری کلاسیکی و شیعری سەردەمی خۆی وتووە. لەسەرووی هەموویانەوە دڵداری و وەسفی بووکی شیعرو سروشتی ڕەنگینی کوردستان. لەو کاتەی شیعری بۆ ستایش و پێداهەڵدانی ئیدیۆلۆژییەتی مارکسیزم و دەوڵەتی یەکێتیی سۆڤیەت تەرخان کردووە لەڕووی ئێستێتیکییەوە بووە بەدوو بەش:

١- بەشێکی شیعرە ڕەسەنە خۆڕسکییە سروشتییەکەیە، کە دەستی پێ کردووە. لێرەدا شاعیر

لەئیلتیزامی جوانكاری نەچۆتە دەرەوە، لەبەر ئەوە فیكر (ئیدیۆلۆجییەت) بووە بەملكەچی جوانكاری (ئیستێتیكی، شیعرایەتی) و شیعرێكی جوانی بەرهەم هێناوە.

٢- بەشێكی دیكەی شیعری بەپێچەوانەوە، ناوەڕۆكەكەی لەبیروباوەڕی ئەنتەرناسیۆنالیزمی و چینایەتی و ماركسیزم هەڵقولاوە، لێرەدا ئیستێتیكا بووە بەملكەچی ئیدیۆلۆجییەت و لەخەیاڵ و چێژی هونەری شۆراوەو لەشیعری پەروەردەیی (دیداكتیكی) نزیك كەوتۆتەوە. ئەمەیان ئەو جوانكارییەی تێدا نییە، یا زۆر كەمە لەبەر ئەوە تا پلەیێك لەشیعرایەتی كەوتووە.دڵزار لەم جۆرە شیعرەیدا بەگشتی هەندێ تیۆری بەشیعر دەگێڕێتەوە، ڕووداوی ڕاستی مێژوو وەكو خۆی دەخاتە ڕوو، دروشمی سیاسی هێناوەتە ناو شیعرەوە، بۆ هاندانی خەڵك شۆڕش بكەن، تەخت و تاراجی كۆنەپەرست سەراوژێر بكەن، جەستەیان بپلیشێننەوەو لەناویان ببەن. داواكاری جەماوەر ئەوەیە نەیاری ماركسیزم تۆزیان نەمێنێ بەم جۆرە زەبرو زەنگ دەچێتە ناو شیعرەوە.

بەناوی سۆسیالیزمەوە هەڵوێست بەرامبەر بەڕەمزەكانی ماركسیزم گەیشتۆتە ڕادەی پەرستن، بۆیە میللەتەكانیشیان وەكو ڕووس و چین و بولگارو ئەوانی دیكە، لەهەموو میللەتانی سەر ڕووی زەوی جیا دەكرێنەوە. ئەمانە ئادەمزادی سووپەرمانن، چونكە سۆسیالیستن، ئەوانی دیكە كەم فام و دواكەوتوون چونكە بۆرجوازین! ئەم جۆرە شیعرانەی لای دڵزارو شاعیرانی دیكە دەوری پروپاگەندەیان بۆ ئیدیۆلۆجییەتێكی دیاریكراو هەیە، كاریگەرییان كاتییەو زۆر بڕناكەن.بەشە ڕەسەنەكە لەشیعری دڵزار ڕەنگدانەوەی لایەنی ڕووناكی ژیانی ئادەمزادە، خۆی لەم وێنانەدا دەبینێ: دڵداری و وەسفی سروشت و ژیانی كۆمەڵایەتی و كوردایەتی و سۆزی مرۆڤایەتی بەرامبەر بەهاوڕێیەتی و ژیانی خۆشی و مردن و چەوساندنەوەی هەژاران و زوڵم و زۆری كاربەدەست و دەرەبەگی ناوەوەو ئەمپریالیست و كۆلۆنیالیستی دوژمنی مرۆڤایەتی لەدەرەوە، وەكو دەسەڵاتە پڕ لەزەبروزەنگەكانی دەوڵەتانی بەریتانیاو فەرەنساو ڕووسیاو ئەمەریكا. شاعیر هەیە توانییەتی ئەم بابەتانە بكا بەشیعری ڕەسەن و جوان. بەڵام دڵزار شیعری ڕەسەن و جوانی هەیە لەلایەكەی دیكە.

نموونەی شیعری

لەكاتێكدا دڵزار لە ساڵی ١٩٤٥ سەرباز بووە لە فەلەستین بەناوی "دڵ و دڵزار" ئەم دیالۆجەی نووسیوە:

دڵزار: دڵ دەڵێ دڵزار بۆچی سینە كوورەی ئاگری!
بۆچی فرمێسكت بەسروەی بەحری ئەبیەز ناسڕێ!
بۆچی داری غەم بەتەوری كەیف و شادی نابڕێ!
بۆچی بەرگی زیللەت سەر تا بەخوار دانادڕێ!
بۆچی ڕێگای ڕەوشەنی ژینی بەرز داناگرێ؟
دڵزار: ئەی دڵا بای بەحرو بەر ئەشكم وشك ناكاتەوە
باغی ڕەنگینی فەلەستین دڵكەشیم ناداتەوە
كێوەكەی قودسی موقەددەس بەنیەتم ناباتەوە
حەسرەتی دووری وەتەن خوێنی جگەر دەخواتەوە
ناعیلاجم غەم دەخۆم كەس غەم لەبۆ خۆی ناكڕێ

دڵزار لەم، دیالۆجەدا باس لەسۆزی ناودەوەو گیرۆدەیی خۆی دەكا بەخاكی نیشتمانەوەو ئەوە دەردەبڕێ بەبێ ئەو ناتوانێ بژی. دڵ لێی دەپرسێ كەوا بێ بۆچ لێی دوور دەكەوێتەوە! لێرەدا دەڵێ: ئەوەیە بێهۆشی ئادەمزاد، كە فیكری دەجوولێ بیر لەدڵی ناكاتەوە. دەبێتە مەتریالێكی بە لەش زیندوو بەگیان مردوو.

لەشیعرێكیدا بەناوی "ئەفسانەی گوڵی شەرمن" دەڵێ:

دەڵێن كە خولقا گوڵ لەگولستان
سپی بوو سپی وەك بەفری كوێستان
بەڵام لەو دەمەی دەمی كردەوە
بۆ ماچ كردنی ڕووناكی بەیان
هەستی كرد ئادەم تەماشای ئەكا
بۆیە ڕوخساری سوور بوو لەشەرمان
ڕاستی ئاوا بوو سەر كولمی یارم
پێش هەڵمژینی بەر لەڕامووسان

شاعیر لەم وەسفە شیعرییە جوانەدا بۆ سووری سەر كولمی یار لەو ئەفسانەیە دەدوێ، ئەوەی دەڵێ گوڵ لەپێشانا بەڕەنگی سپی خولقاوە، لەدواییدا كە هەستی بەوە كردووە سەرنجی خەڵكی ڕاكێشاوەو تەماشای دەكەن

لەشەرمانا سوور هەڵگەڕاوە، ئەو روخسارەی یاریش وەکو دڵزار دەڵێ لەشەرمانا یا لەخۆشیانا سوور بووە.

لە پێنجینێکیدا بەناوی "هەستە مەوەستە" لەساڵی ١٩٨٤ لەدیمەشق نووسیویەتییەوە دەڵێ:

دە دەی هەستە مەوەستە دەستە بەستە
نیگارەی مەم هەنارەی دیدە مەستە
دڵم ئەمشەو بەڕاستی تەنگ و پەستە
لە ئەو رووحی رەزەی زۆر کۆن و خەستە
لەبۆم تێکە پەیا پەی بێنە هەستە

لەئاوازو ڕیتمی ئەم هەموو وشانەی دەنگی "س"یان تێدایەو سێیەکی هەموو وشەکانی شیعرەکەن دڵزار سروودێکی وەسفی دڵداری دروست کردووە پێش ئەوەی قسە لەگەڵ بیرو خەیاڵدا بکا، وەک ئاوازێکی خۆش لەناو گوێدا دەزرنگێتەوە.

شاعیر لەلیریکێکیدا بەناوی "یەکگرتنی کورد" لەساڵی ١٩٩١ هۆنراوەتەوە بیسر لەدوارۆژی کورد دەکاتەوەو ئامۆژگارییان دەکا:

زازاو کرمانج و سۆران لورو کەلهوڕو گۆران
هەر شەش بەدەست و بردن بڕبڕەی پشتی کوردن
گەر یەک دڵ بن ئەمانە هەموو بەڵای زەمانە
زۆردارانی سەر زەوی سەرمان پێ ناکەن ئەوی

شاعیر لەسەرەتای ساڵی ١٩٩١ کە هەستی بەوە کردووە لەئەنجامی شەڕی عێراق و کوێت گۆڕانکارییەک لەکۆمەڵی کورددواریدا ڕوو دەدا، لەبەر ئەوە دەڵێ ئەگەر کورد بەهەموو تیرەو هۆزو توێژەکانی کۆمەڵ یەک نەگرن سەر ناکەون، ئەگەر یەک بگرن هەموو زۆردارانی سەر رووی زەوی بۆیان ناکرێ سەریان شۆڕ بکەن.

بەیادی بینینی شاعیری کورد سافی، دڵزار شیعرێک بەناوی "گەشتێک بۆ هیران" لەساڵی ١٩٣٦ دادەنێ:

ڕۆژمان کردەوە شەوێک لەهیران
بەشادمانی و سوحبەت و سەیران
ئینجا سبەینێ بەری بەیانی
کە تیشکی ڕۆژێ ڕەوشەنی هانی
وەحشی و دڕندەو حەیوانی کێوی
لە شاخ هاتنە دەر کەروێشک و ڕێوی
ئێمەش لەقیژەو قاسپە قاسپی کەو
چاومان کردەوە هەڵستاین لەخەو
سەرنجمان دایە دیمەنی باغان
دیمەنی گردو سەر کێوو شاخان

لەکۆتاییدا دەڵێ:

(دڵزار) ئەو ڕۆژەی هەروا لەبیرە
کە چەندە خۆش و چەندە دڵگیرە

دڵزار وەک یادداشتێکی ڕۆژانەی ئەدەبی بەشیعر باس لەو گەشتە دەکا، کە بۆ گوندی هیرانی مەڵبەندی سافی کردوویەتی. سروشتی بەهاری ڕەنگین و جووڵەو قاسپەی کەوو زریکەی کەروێشک و خوڕەی جۆگەکانی بناری شاخ بوون بەسەرچاوەی ئەم گەشتنامەیە. خانەخوێی شاعیر بوو بەهەوێنێکی گرنگ بۆ داهێنانی ئەم لیریکە لەوەسفی بەهارو هاوین.

دڵزار بەهۆی کوشتنی بەکر سدقی عەسکەری لەبیرەوەری چوارەمی شەهیدکردنی لە ١١ی ئاغستۆسی ساڵی ١٩٤١ بەناوی "شینی بەکر سدقی" ماتەمنامەی بۆ نووسیوە:

دیسان دووکەڵ و بوخاری ئەستەم
کوردستانی گرت چەشنی تۆزو تەم
باخی ژینی کورد دیسان ساوا بوو
ئەستێرەی بەختی لە کەل ئاوا بوو

* * *

بەگوللەی گەرمی دەستی دوژمن چوو
لەنامەی ژیندا ناوبانگی ون بوو
ئەسەف بۆ گەورەی شەهیدانی کورد
حەیف بۆ باوکی هەژارانی کورد
دریغ بۆ شێری نێری مەیدانم
بۆ بەکر سدقی ڕەئیس ئەرکانم
بۆ جەنگاوەری بەهێزو کوردم
بۆ ناپولیۆنی میللەتی کوردم

* * *

بڵێ ئەی (دڵزار) هەژاری غەمبار
بەڕۆڵەی وردی کوردی ساچار

گەر پرسیار ئەکەن لەمێژووی مەرگی
لەرۆژی رەشی پچڕانی جەرگی
لەچەرخی بیستەم سالی سی و حەوت
یازدەی ئاغستۆس لەژێر خاکا خەوت

دلزار لەم شیعرەدا شیوەن بۆ بەکر سدقی دەکا، لەبەر ئەوەی کوردەو وەک سوپاییێک لەسەردەمی دەسەلاتی عوسمانی و عێراق ناوبانگی دەرکردووە. پیلانی کوشتنی راستەوخۆ پێوەندی بەمەسەلەی بزووتنەوەی رزگاری کوردەوە نەبووە، بەلام وەکو کوردێک لەناو شۆڤێنیستە عەرەبەکاندا خۆشەویست نەبووە. تا ئێستاش دوژمنانی کورد بەپیاو خراپ لەقەلەمی دەدەن تەنیا لەبەر ئەوەی کورد بووە. هەستی دلزار دلسۆزانەیەو لەجێی خۆیەتی، کە فرمێسکی بۆ کەسێک رشتووە کورد بوونی هۆیێکی گرنگ بووە بۆ کوشتنی.

لەشیعرێکیدا "بۆ هەڤالانی کوردستانی" لەحوزەیرانی سالی ١٩٦٥ دلزار دەلێ:

هەڤالانی کوردستانی
گوێم لێ بگرن زۆر بەجوانی
ئەگەر ئێوە راستە کوردن
بۆ کوردستان پەیڕەو پردن
ئەبێ خزمەتکاری کورد بن
خاوەن هۆش و بیری ورد بن
ئازاردانی ئێمەی دلسۆز
خزمەتە بۆ دوژمنی هۆز
گەر دژی سۆسیالیستی بن
دیارە ئەبێ فاشستی بن
پیاوی باش و دیمۆکراتی
هەرگیز نابێ بەشەللاتی
رێ لەجاسووس و جاش بگرن
رێگا لەپیاوی باش مەگرن
تکام وایە تاقمی شێرە
گولزاری گەل نەکا گێرە
هیوادارم ئەی هەڤالان
کەمێ عەقل نەختێ ویژدان
بەکاربێنن تا بێگومان
بکەونەوە سەر رێی ژیان

لەو سالەدا دلزار لەگەل تیپی چەکدارانی کۆمۆنیستەکان بنکەیان لەگوندی ئاوەگرد بووە. لەپاش کودیتا فاشستییەکەی ٨ی شوباتی ١٩٦٣ و سەرهەلدانی دووبەرەکی لەناو رێزی شۆڕش لەسالی ١٩٦٤ ناخۆشی و چەندو چوون کەوتە نێوان کۆمۆنیستەکان و بەڕێوەبەرایەتی شۆڕشی کورد. دلزار گلەیی لەو فەرماندیە دەکا گۆیا بەربەرەکانی کۆمۆنیستەکانی کردووە، بەلایەوە ئەمە کارێکی باش نەبووە، ئەوەی ئەمەی کردووە بەپیاو چاک ناژمێردرێ. وەک لەشیعرەکە دەردەکەوێ ئەوەی دەوری ئازاردانیانی بووە تاقمەکەی شێرە بوون، مەبەسی خورشید شێرەیە، لەو کاتەدا لەجموجۆلی سوپایی دەوری بووە.

لە شیعرێکیدا بەناوی "هەژارین" لەسالی ١٩٤٨ لەکۆیە هۆنیویەتییەوە دلزار دەلێ:

برا وەرزێر و جووتیارو سەپانین
بێ بەرگ و نانین
ئەگەرچی هەلگری هەوجارو داسین
هەردەم کەساسین
لەچنگ ئاغا جگەرپارەو پەلاسین

***

گەنم چێنین و غەیری هەرزن و کال
نابەینە ناو مال
کەچی ئاغا بەزۆری قەندەهاری
بێ غەم دەهاڕی
لەسایەی ئێمە لیرەی بۆ دەباری

***

قبوول ناکەین ئیتر ئەم ژینە تالە
ئەم تەرزە حالە
سەرو سامانی خۆ ناخەینە بەرچنگ
دوژمنی دلتەنگ
هەموو هاوارکەین تێکرا بەیەک دەنگ

***

هەژارو حەق خوراوو رووت و برسین
ئێمە ناترسین
لەگوللەی خائین و جاسووس و زۆردار
یاخۆ ئیستیعمار
ئەکۆشین بۆ نەمانی زولمی زۆردار

***

لەسەر ڕێگای ڕەوانی عەدل و دادا
ئێمە لانادا
تەقەی تۆق و زرەی زنجیرو زیندان
مەینەتی و لێدان
تەنانەت سەربڕین و گوللەباران

لەم شیعرەدا دلزار باس لەچینەکانی خوارەوەی کۆمەڵ دەکا، ئەمانە ژیانیان هەژارانەیە، ڕەنجیان بۆ ئاغای دەربەگە بۆ ئەوان ڕەنجی ئەمانە و بۆ ئەمانەش چەوسانەوە. شاعیر چەوساوەکان هان دەدا بۆ تۆڵە سەندنەوە لەهەموو چەوسێنەرەوەکان، لەسەرووی ئەمانە هەموویان، ئەمپریالیستی ئەوروپایە، لەبەرژەوەندی خۆی دەگەڕێ. پێویستە ئەوەی لێ وەربگیرێتەوەو یەکسانی باڵی بەسەر خەڵکی کۆمەڵدا بگرێ.

محەمەد مەولوود (مەم)
١٩٢٧-١٩٨٧

ژیانی

محەمەد مەولوود لەساڵی ١٩٢٧ لەناوچەی سابڵاغ (مەهاباد)ی موکریان لەدایک بووە. لەتەمەنی منداڵی بەهۆی هەژاری و دەست کورتی خێزانی کەوتۆتە دیوی کوردستانی عێراق و بەهەتیوی گەورە بووە. زۆربەی ژیانی لەشەقڵاوە بردۆتە سەر. خوێندنی قوتابخانەی سەرەتایی و تاوەندی تەواو کردووەو لە ساڵی ١٩٤٤ بووە بەمووچەخۆری میری لەبرادۆست. لەپەنجاکانی سەدەی بیستەمدا بەهۆی مووچەخۆری میرییەوە لەکۆیەو پیرمام (هاوینەهەواری سەلاحەدین) و شەقڵاوە ژیاوە. لەسەرەتای شەستەکانەوە گوێزراوەتەوە هەولێرو مووچەخۆری میری بووە لەکارگێڕی شارەوانی.

محەمەد مەولوود لەو کاتەی دەستی بەنووسین کرد بیرۆی لەوە کردەوە نازناو بۆ خۆی دابنێ، ڕاستییەکەی هەڵبژاردنی ناوی "مەم" بۆ ئەم مەبەستە ئەوەیە وشەی "مەم" هیچ مانایێک ناگەیەنی، لەکۆبوونەوەی هەردوو "میمی" ناوی خۆی و باوکی وشەی "مەم"ی دروست کردووەو لەگەڵ ناوی خۆی و باوکی یا بەتەنیا بەکاری هێناوە.

مەم لەپاڵ کاری ڕەسمی لەشارەوانی هەولێر ماوەییەکیش خەریکی دەرکردنی کۆواری "هەولێر" بوو بەزمانی کوردی شارەوانی دەری دەکرد. وابوو لەساڵانی ١٩٧٠-١٩٧١دا چەند ژمارەییەکی لێ بڵاو کردەوە. زۆری پێ نەچوو گیروگرفت کەوتە ناودو لەنێوان کارگێری شارەوانی و مەم بەهۆی ئەوەی سانسۆریان خستە سەر ئەو نووسینانەی تێیدا بڵاو دەکرانەوە، لەئەنجامی ئەوەی مەم لەچەند نووسینێکدا ڕەخنەی لەبیرۆکراتییەتی دەسەڵات گرتبوو. جگە لەمە مەم کۆششی دیکەی هەبوو لەڕۆژنامەگەری. لەساڵی ١٩٧٠ دەوری دیاری هەبوو لەیارمەتیدانی بڵاوکراوەی "دەفتەری کوردەواری" لەبەغدا. لەهەر سێ ژمارەی ئەم بڵاوکراوەیە نووسینی هەبوو بەتایبەتی چیرۆکی "پێشوازی" لەژمارەی دووەمیدا لەساڵی ١٩٧٠ بڵاوکرایەوە.

مەم وەکو خوێندەوارو ڕۆشنبیرێک بیری دەکردەوە، نەک وەک سیاسییێک، ئەمە هەندێ کێشەی بۆ دروست دەکرد، بەڵام لەبەر ئەوەی لەنزیکەوە بێ لایەن بوو و دوور بوو لەحیزبایەتی تووشی سەرئێشەی بەندیخانەو ئازار نەبوو، بەتایبەتی لەشەستەکاندا بەهۆی شۆڕشی ئەیلوولەوە کەم کەس لەناو ڕۆشنیرانی شارەکاندا ڕزگارییان لەگرتووخانەو بەندیخانە بوو بوو. مەم لەمنداڵییدا ئازاری برسیەتی و نەخۆشی چەشتبوو، کەچی لەماوەی ژیانیدا لەهەولێر لەسەرەتای شەستەکانەوە تا کۆچی دوایی هەڵسوکەوتی دارایی و گوزەرانی ماڵی باش بوو. ئەمە بەفریای نەکەوت و نەخۆشی کۆنی تەنگی پێ هەڵچنی بوو تا لەڕۆژی ٧ی

مایسی ١٩٨٧ لەهەولێر کۆچی دوایی کردو تەرمیان بردەوە شەقلاوەو لەوێ نێژرا.

مەمی مرۆڤپەروەر

بیرکردنەوەی مەم لەمرۆڤ هەمیشەیی بوو، دوارۆژی مرۆڤ لەئاسۆی بیریدا ئاوا نەدەبوو، چارەنووسی مرۆڤ بەتایبەتی مرۆڤی هەژارو دەستکورت و بێ دەسەڵات، دڵ و دەروون و مێشکی داگیر کردبوو، وێنەی ئەو هەژارانەی لەخۆیدا دەدی، لەبەر ئەوە هەستی ڕاست و پاک و بێگەرد بوو بەرامبەر هەموو ئەو کەسانەی ڕۆژگار یاریدەی نەدابوون توانای بیرو بازوویان بۆ چاکەی ژیانی خۆیان و کۆمەڵ بەکاربێنن.

بێ کەسی و ئاوارەیی و دەستکورتی هەندێ گرێی سایکۆلۆجی لەئادەمزاددا دروست دەکەن، هەزاران هەزار کەس دێنە سەر ڕووی ئەم زەوییەو ئەو گرێیە لەژیاندا دەیانتلێنێتەوە. لەئەنجامدا بەهێمنی و بێ دەنگی، بەبێ ئەوەی کەس ئاگاداری بێ مەرگ کۆتایی بەژیانیان دێنێ، بەڵام تەنگو چەڵەمەی گیانی کە تووشی مەم بووە لەبەر بێ کەسییە، کۆمەڵ دەتوانێ ئەم بۆشایی و بێ کەسییەی بە "بەکەسی" پڕ بکاتەوە، مەبەس لەکۆمەڵ خوێندەوارو ڕۆشنبیرو ئەدەبپەروەرانن. ئایا خوێندەواری کورد دۆخێکی وایان ڕەخساندبوو مەم هەست بەبێ کەسی نەکا؟!

مەم ناحەزی هەبوو، ئەمانە خەڵکی جیاواز بوون، یەک ئیدیۆلۆجی کۆی نەدەکردنەوە، هەر یەکەیان بە بەڵگەیێکەوە لەناخەوە مەمی بەناحەزی خۆی دەکەوتە بەرچاو. لەسەردەمی ژیانی ئەودا باو باوی "پێشکەوتنخواز" و "کۆنەپەرست" و "پرۆلیتار" و "ئەمپریالیزم" و شتی دیکە بوو. لەبەر ئەوەی مەم لەم ڕێکخراوانەی ئەم دروشمانەیان هەڵگرتبوو، دوورە پەرێز بوو، لایەنگری ئەو ڕێکخراوانە بەچاوی گومانەوە تەماشای مەم و هەموو بێ لایەنەکانیان دەکرد، واتە ئەو کەسانەی ناسنامەی هیچ ڕێکخراوێکیان لەگیرفانا نەبوو. بەڵام ئەوەی ڕاستی بێ مەم وەکو کەسێتی بەگشتی و بەرهەمە ئەدەبییەکەی بەتایبەتی بەتەرازووی "پێشکەوتنخوازی" و "کۆنەپەرستی" ناکێشرێن. نووسینی لەپلەیێکی بەرزی داهێنان دان، بۆ مشتوماڵ کردنی بیرو هەست و نەست و خەیاڵی خوێندەوار لەڕووی ئیستێتیکییەوە بوون بەسەرچاوەیێکی گرنگ. بەمەش گەلێ خزمەتی چاک کردنی باری ژیانی ئادەمزادی کردووە، هەروەها لەپێناوی هێنانە دی هەموو ئامانجە نەتەوەییەکاندا بووە، لەبەر ئەوەیە مەم ڕۆڵەی دڵسۆزی نەتەوەی خۆی بوو، هەمیشە ئەوەی لەبەرچاو بوو نەتەوە دەبێ تێرو ئازاد بێ. ئەمە دروشمێکی ڕاست بوو.

لەو کاتەی تەنیایی دڵ و دەروونی مەمی داگیر کردبوو، بەوەی باش بوو بەهوشیارییەوە ئەمەی بەکۆمەڵەوە بەستبووەوە. واتە خۆی و کۆمەڵ هەردووکیان هەستیان بەتەنیایی دەکرد، ئەمە بەجۆرێک کاری تێ کردبوو بیری لەقەڵەمی تیژترو بەهێزتر بێ.

هەرچەندە زمانی قسەکردنی مەم پاراوو ڕێکوپێک بوو، نووسینیشی لەقسەکردنی پاراوترو ڕێکوپێکتر بوو، بەڵام نووسینی لەپلەی بیرکردنەوەیدا نەبوو، ئەمیان لەویان بەهێزتر بوو.

مەم یەکێکە لەو چیرۆکنووسانەی بەرهەمی لەپلەیێکی بەرزی هونەری دایە، بەڵام لەڕووی ڕاگەیاندنەوە لەنێوەندی ئەدەب دۆستاندا بەختی یار نەبوو، هەندێ کەس خۆشیان نەدەویست، چونکە دەیانزانی چیرۆکنووسێکی باشە، ئەوەی ئەو دەیکا ئەوان بۆیان ناکرێ، هی دیکەش پشتیان تێ دەکرد، چونکە پارێزگاریی ناوی بەرزی "نووسەر"ی دەکرد. بێ گومان نەبوونی ناسنامەی ڕێکخراوێکی سیاسی لەگیرفانیدا بووە هۆی ئەوەی ئەم دڵ پڕ لەگرێیانە ئەگەر بەسەریشدا هەڵنەڵێن، لەسەری نەکەنەوە.

مەمی چیرۆکنووس

لە ناوەڕاستی پەنجاکانی سەدەی بیستەم، مەم دەستی کردووە بەچیرۆک نووسین. ساڵی ١٩٥٧ ساڵێکی گرنگ بووە لەژیانی ئەدەبی نووسەر، لەو ساڵەدا لەتشرینی یەکەم چیرۆکی "پەنجا فلس"ی بڵاوکرایەوە. چیرۆکەکە دەنگی دایەوەو بوو بە بەڵگە بۆ ناوی مەم. واتە چیرۆکی "پەنجا فلس" و ناوی "مەم" بوون بەیەک مانا. ناوی هەر یەکێکیان، بهاتایە ناوەکەی دیکەی دەهاتەوە یاد.

چیرۆکەکانی مەم لەگۆڤارو ڕۆژنامەکاندا بڵاودەکرانەوە، بەزۆری لەدوای نووسینەوەیان پێشکێش بەچاپەمەنییەکان دەکران. لەپاشان چیرۆکەکان لەدوو بەرگدا بڵاوکرانەوە. یەکێکیان لەساڵی ١٩٧٠، ئەوی دیکەیان لەساڵی ١٩٨٤.

مەم بەگشتی لەچیرۆکەکانیدا جەوهەرە بنچینەییەکانی

پاراستووە، هەندێ جار تێکەڵ بەحیکایەتی میللی (فۆلکلۆری) دەکا، هەندێ جاری دیکەش بەپێچەوانەوە پەنا بۆ سیمبۆلیزمی چیرۆکی ئەوروپایی دەباو تووشی تەمومژو گرێی سایکۆلۆجی دەبێ، بەهەموو جۆر شەقڵی کورددواری و کوردایەتی بەسەر چیرۆکەکاندا زاڵە، ناوەڕۆک هەرچی بێ، ڕوخسار نەتەوەییە، واتە کوردییە.

لای مەم بەگشتی جێگەی چیرۆک کوردستانی گەورەیە، بەڵام بەزۆری لەکوردستانی عێراق لەدایک دەبن. کات بەزۆری لەدوای جەنگی دووەمی گیتییەوە دەخایێنێ تا کۆتایی حەفتاکان، مەم هوشیارانە سەردەم بە بەسەرهات و مێژووی کۆنی کورد دەبەستێتەوە. قارەمان چینە هەژارەکانی خوارەوەو چینە دەوڵەمەندەکانی سەرەوەن، هەروەها ئەمپریالیستی ئەورووپاو دەوڵەتە دراوسێکانی عێراق لەتورک و عەجەم، بێ گومان دەسەڵاتی سیاسی عێراقیش کە لەدەستی عەرەب دایە دەچێتە ڕیزی ئەم دوژمنانەوە.

لەڕووی ڕاگەیاندنی ناوەوە چیرۆکەکانی مەم خوێنەریان لەکوردستانی عێراق و ئێران هەبوو، بەشەوقەوە پێشوازی دەکران، بۆیە وەک نووسەر ناوبانگی دەرکردبوو، لەڕاگەیاندنی دەرەوەش تا پلەیێک بەختەوەر بوو. هەندێ لەچیرۆکەکانی دەکران بەعەرەبی و لەڕۆژنامەو کۆوارەکانی عێراق بڵاودەکرانەوە. جگە لەوە مەم یەکەمین چیرۆکنووسی کورد بوو سێ چیرۆکیان وەرگێڕاوەتە سەر زمانی ڕووسی. لەساڵی ١٩٦٥ لەمۆسکۆ لەکتێبی "کۆمەڵە چیرۆکی نووسەرانی عێراق" چیرۆکەکانی "پەنجا فلس" (١٩٥٧) و "ئاوارەکان" (١٩٦١) و "بێ وڵات" (١٩٦١) بڵاوکرایەوە. ئەو کتێبە لەنێوەندی ئەدەبی ڕووسی و ئەدەبی نەتەوەکانی یەکێتی سۆڤیەتی ئەو سەردەمە دەنگی هەبوو.

لەساڵانی دوایی ژیانیدا دوو کاری هونەری گرنگی بەدەستەوە بوو، ڕۆمانەکانی "پایزە خەون" و "ڕێگا". ئەم دوو ڕۆمانە شیکردنەوەو فراوانکردنی ئاسۆی چیرۆکەکانیەتی، لەگەڵ ئەوەشدا گرنگییەتی خۆیان پاراستوودو وەک نموونەیێکی داهێنراو لەڕۆمانی کوردیدا دەکەونە بەرچاو.

لەگفتوگۆیێکیدا لەگەڵ دۆستێکی مەم وتی:

- ڕاستە هەر ڕێیێک شێوەیەکی هەیە، "ڕێگا"کەی منیش شێوەی تایبەتی خۆی هەیە.

-"ڕێگا"کەی یەڵماز گۆنایش بابەتێکە.

-هەموو شت ڕێگای هەیە.

-گرنگ سەرەتای ڕێگا نییە، بەڵکو ڕووداوەکانی، لەویش گرنگتر ئەنجامە.

-بەڵێ! ژیان ڕێگایە، ڕێگای بێ ئەنجامیش کارەساتە.

ناسینی چەند چیرۆکێکی مەم

پەنجا فلس

نووسەر باس لەدوو منداڵی هەژاری شاگردی قوتابخانەی سەرەتایی دەکا، یەکێکیان خۆیەتی. ئەو ژەمەی دوو منداڵەکە نان و چایان هەبوایە خۆیان بەبەختەوەر دەزانی. بەڕێکەوت لەڕێگای قوتابخانە پەنجا فلس دەدۆزنەوە. ئەو پارەیە بۆ دەوڵەمەند هیچ نەبوو، بۆ هەژار زۆر بوو. ڕۆژانەی پاڵەیێک بوو. دەستکورتەکان دەیانتوانی دوو ڕۆژ یا سێ ڕۆژ بەم پارەیە بژین. دەبێ چی گۆڕانێکی سایکۆلۆجی لەدڵ و دەروونی ئەم دوو منداڵە هەژارەدا پەیدا بووبێ! بەم جۆرە خەونیان بەهەموو شتێکی خۆشەوە دەدی بەهۆی ئەم پەنجا فلسەوە بۆ یەک دوو ڕۆژ ئەوەی دڵیان ئارەزووی دەکرد دەستیان بکەوێ. وەستایەتی نووسەر لەهونەری چیرۆک نووسین لەوەدایە ڕاستییێک دەردەبڕێ، بەوەی شتێکی کەم لەجێییێک کەمەو لەجێیێکی دیکە زۆرە.

بێ وڵات

لەم چیرۆکەدا مەم لەدابەشکردنی خاکی کوردستان دەدوێ، گۆڕەپانەکە پارچە کراوەو دابەش بووە. خەڵکی هەر لایێکیان بووە بەبێگانە لەلایەنەکانی دیکە. پیرەمێردێک خەڵکی ناوچەی بیتوێنە لەکوردستانی عێراقدا. لەگرانی گەورە خۆی و خێزانی لەبرسانا ڕوویان کردۆتە کوردستانی ئێران و لەدەشتی مەرگەوەڕ شەش ساڵ ڕەنجبەری و جووتیاری کردووە. لەوێش هەژارو دەستکورت بووە، لەشەپۆلی نەخۆشییێکی گشتیدا ژن و کوڕو کچی گەورەی مردوون، تەنیا خۆی و کچێکی ساوای ماونەتەوە. ناچار هاتوونەتە شنۆیە. لەوێ دەکەونە تۆڕی ئاسایشەوە. بەناوی سنوور بەزاندنەوە کە کارێکی قەدەغەیە پیرەمێرد و کچە منداڵەکەی سنووردراش دەکرێن. لەدیوی عێراق پێشوازی

ناکرێن و دەیانگێڕنەوە ئێران، بەم جۆرە حەوت جار ئەمبەرو ئەو بەریان پێ دەکەن.

سەیرە! لەپێش پێنسەد شەشسەد ساڵ بەر لەئێستا (پێش جەنگی چالدێران ١٥١٤) خەڵکی کورد لەشنۆو سابلاغەوە دەچوون بۆ وان و باشقەڵا، لە سلێمانی و خانەقینەوە ڕوویان دەکردە دیاربەکرو مرعش.

لەم سەین و بەینەدا کیژۆڵەی بچووکی بەستەزمان لەباوکی دەپرسێ: بابە ئەوە بۆچ هەر دەڕۆین؟ کەنگێ دەگەینە ماڵی خۆمان؟ کەینێ دایکم دەگەڕێتەوە؟ بابە ئەوە بۆچ خانوومان نییە؟ لە دایە تووڕە بووی؟ وەرامی قسەی ئەم کچە نەخۆشە بێچارەیە ئەوەیە ئەم سنوورە دەسکردە بەدفەڕە بشکێنرێ و تێکومەکان بدرێ.

مۆمەکەی شەماشە دنحە

کات لەم چیرۆکەدا ساڵانی شەستەکانی سەدەی بیستەمە. لەکوردستانی عێراق شۆڕشی ئەیلوولی ١٩٦١ لەجموجۆڵی و چالاکیدا بوو. دەسەڵاتی نێوەندی بەغدا سەرەڕای شەڕی سەختی زەمینی و بۆمبابارانی فڕۆکەی جەنگی ئابڵۆقەی ئابووریشی خستبووە سەر هەرێمی کوردستان.

ئۆتۆمبیلێکی گواستنەوە بەڕێوە بوو لەهەولێرەوە بۆ شەقلاوە. خەڵکی ناو ئۆتۆمبێلەکە ئاغایێکی دەرەبەگی کورد بوو لەگەڵ غولامی، شەماشە دنحەی مەسیحی شەقلاوەش لەگەڵیان دەگەڕایەوە ماڵی خۆی. ئاغا بۆڵە بۆڵی بوو، لەبەر خۆیەوە دەیوت: چیان دەوێ؟ بۆ وا دەکەن؟ مەبەسی بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد بوو. بەڵام خەڵکی کورد ئەم پرسیارە ڕەت دەکەنەوە، بەپێچەوانەوە دەڵێن: دەسەڵاتی بەغدا چی لەکورد دەوێ؟! شەماشە دنحە، هەندێ شتومەکی بۆ دیاری کڕیبوون، لەناویاندا چەند مۆمێکی ڕەنگاو ڕەنگی بۆ سەر گۆڕی پیرۆزی وسوو ڕەحمان کڕیبوو ئەوەی لەناو ئەشکەوتێکی چیای سەفین نێژراوەو کەسێکی پیرۆزە لەلای هەموو ئایینە ئاسمانییەکان.

لەنێوان ئاواییەکاندا دەسەڵات بنکەی پشکنینەوەی دانا بوو. شووفێر ڕووی کردە دانیشتوانی ناو ئۆتۆمبێل پێی وتن شتومەکی قەدەغە فڕێ بدەنە خوارەوە. شەماشە دنحە پرسی: چی قەدەغەیە! شووفێر وتی: شەکر، چای، گەنم، دەرمان، قەڵەم، کاغەز، نەوت، ڕووناکی...

شەماشە دنحە کە ناوی نەوت و ڕووناکی بیست، دڵی کەوتە خورپە! پرسی: خۆ مۆمیش قەدەغە نییە؟ شووفێر ڕاچڵەکی و قیڕاندی: هەی هاوار نەمووت، ڕووناکی، مۆم، نەوت، چاکە، پیاوەتی، شەرەف، غیرەت، ناموس، بەزەیی، مرۆڤایەتی هەمووی قەدەغەیە! شەماشە دنحە هەموو مۆمەکانی فڕێ دا.

شەماشە دنحە لەناو ئۆتۆمبێل بیری دەکردەوە، بڕیاری دا شەوی یەک شەموو لەدارو دەوەنی زۆری شەقڵاوە ئاگرێکی گەورە لەسەر لووتکەی سەفین بکاتەوە بەناوی پیرۆزی وسوو ڕەحمانەوە، ئاگرەکە بێ گومان دەبێتە ڕەنگدانەوەی هەزاران مۆمی ڕەنگاو ڕەنگ.

عەلی فەتاح دزەیی

١٩٢٨-١٩٩٢

ژیانی

عەلی کوڕی فەتاح کوڕی حەویز کوڕی سلێمان، باب و باپیرانی لە ئاغایانی خێڵی دزەیین، لە ساڵی ١٩٢٨ لەگوندی دووگردکانی لای باشووری شاری هەولێر لەدایک بووە. لەتەمەنی منداڵی سەرەتای خوێندنی لەگوندی دووسەرەی خۆیان لای مەلای گوند مەلا خەلیلی سنجاوی (موخلیسی شاعیر) بووە. کە لەگوندی قازیخانە قوتابخانەی سەرەتایی کراوەتەوە پۆلی یەکەمی لەوێ تەواو

کردووە. لەساڵی ١٩٣٦ هاتۆتە هەولێر قۆناغی سەرەتایی لەقوتابخانەی نوولا تەواو کردووە. لەساڵی ١٩٤٢ رووی کردۆتە قوتابخانەی ناوەندی و ئینجا ئامادەیی لەساڵی ١٩٤٨ خوێندنی ئەو قۆناغەی بەئەنجام گەیاندووە.

لەپایزی ساڵی ١٩٤٨ لە کۆلێجی مافی بەغدا (حقوق) وەردەگیرێ، هەمووی چەند مانگێکی پێ ناچێ لەکانوونی دووەمی ١٩٤٩ لەسەر جموجۆڵی سیاسی دەگیرێ. دادگا بڕیاری سێ ساڵ بەندو ساڵێک دەستبەسەری بۆ دەردەکا. ماوەی سێ ساڵەکە لەبەندیخانەکانی بەغداو کووت و کەرکووک دەباتە سەرو ئینجا دەگەڕێتەوە هەولێر. ماوەی دەستبەسەرییەکەی لەهەولێر دەبێ. لەساڵی ١٩٥٣ داوای گەڕانەوە دەکا بۆ قوتابیەتی لەکۆلێجی مافی بەغدا، بەڵام ڕێگای نادەن، بۆ تەواوکردنی خوێندن ڕوو دەکاتە شاری دیمەشق و لەبەشی زمانی عەرەبی کۆلێجی ئەدەبیاتی زانستگای دیمەشق دەبێ بەقوتابی. ساڵی یەکەم تەواو دەکاو سەردەکەوێ بۆ پۆلی دووەم، بەڵام کەسوکاری کۆلێجەکەی پێ دەگۆڕن و کۆلێجی مافیان پێ باشتر دەبێ. بەم جۆرە کۆلێجی ئەدەبیات بەکۆلێجی ماف دەگۆڕێتەوەو لەهاوینی ١٩٥٨ باوەڕنامەی زانستگا وەردەگرێ.

لەساڵی ١٩٥٩ بەمووچەخۆر لەدادگای هەڵەبجە دامەزراوە، لەساڵی ١٩٦٠ گوێزراوەتەوەو بووە بەکارگێری پێنجوێن. لەدوای ئەوە وەک مووچەخۆرێکی میری گوێزراوەتەوە بۆ هەندێ لەشارەکانی باشووری عێراق. لەساڵی ١٩٦٦ گەڕاوەتەوە کوردستان بووە بەکارگێری میری لەبرادۆست و دیانە. لەدوای بەیانی ١١ی مارتی ١٩٧٠ کراوە بەقایمقامی شاربازێڕ، لەپاشان بۆ قایمقامی دەربەندیخان گوێزراوەتەوە، تا ساڵی ١٩٧٤ لەوێ ژیاوە. لەگەڵ تێکچوونی نێوانی دەسەڵاتی بەغدا لەگەڵ شۆڕشی ئەیلوولی ساڵی ١٩٦١ی کورد، شارو کاری ڕەسمی بەجێ هێشتووەو رووی کردۆتە ناو شاخ. لەدوای کارەساتی لەناوچوونی شۆڕش لەبەهاری ساڵی ١٩٧٥ گەڕاوەتەوە سەر کاری میری لەهەولێر. لەساڵی ١٩٧٧ گوێزراوەتەوە شاری ناسرییە لەباشووری عێراق.

لەو ماوەیەدا عەلی هەوڵی دابوو لەکاروباری میری دوور بکەوێتەوە، لەساڵی ١٩٨٣ خانەنشین کراو گەڕایەوە هەولێر، بۆ یەکەم جار دەستی کرد بەکاروباری ئەوقاتی (محامیەتی)، بەڵام زۆری نەبرد لەساڵی ١٩٨٦ تووشی نەخۆشی شێرپەنجەی قورگ بوو، چەند ساڵێک ئازاری ئەم نەخۆشییە کوشندەیەی چێشت تا لەرۆژی ٢٦ی کانوونی دووەمی ١٩٩٢ کۆچی دوایی کردو لەهەولێر نێژرا.

شیعری

عەلی لەگوندی دووسەرە کە چاوی کردۆتەوەو خۆی ناسیوە لەگەڵ مەلای گوند شاعیری نازناو موخلیس ئاشنایەتی پەیدا کردووە، ماوەیێک لەحوجرە لای ئەو خوێندوویەتی و بووە بەڕێبەری، بۆیە لەدواییدا کۆمەڵێک شیعری لەستایشی ئەو مامۆستایەی وتووە. لەمنداڵییەوە مەیلی ئەوەی بووە بەپیشە ببێ بە ئەوقات (محامی) و بەهەوەس ببێ بەشاعیر، بەنووسین و بەقسە ئەم ئارەزووی دەربڕیوە. وەکو خۆی دەڵێ لەساڵی ١٩٤٤ بیری لەشیعر وتن کردۆتەوە، بەڵام لەساڵی ١٩٤٦ شیعری نووسیوە، لەساڵی ١٩٤٧ شیعری بۆ ئاهەنگی نەورۆزی ئەو ساڵە وتووە،کە لە هەولێر، نیشتمان پەروەران لە مێرگی بەهاری قەراغ شار گێڕاویانە. بەلای شاعیرەوە قۆناغی دووەمی شیعری لەساڵی ١٩٥٣ دەست پێ دەکا.

شیعری لەڕووی ڕوخسارەوە

شیعری عەلی، لەڕووی ڕوخسارەوە لەم تێبینییانەدا روون دەبێتەوە:

١- بەرهەمی شیعری لەکێشدا دەوڵەمەندە، هەردوو بابەتە کێشی عەرووزی و خۆماڵی بەکارهێناوە، کێشی یەکەمیانی کەمە، ئەوەی دووەمیان زیاترە. لەتاقیکردنەوەکانی نووری شێخ ساڵح و گۆران کەڵکی وەرگرتووە، بەتایبەتی ئەوان لەهەندێ بەحری عەرووزی و کێشی خۆماڵی کێشی تازەیان داهێناوە، وەکو حەوت برگەیی (٤+٣) خۆماڵی هاوئاهەنگی هەزەجی مەجزووئی مەحزووفە (مفاعیلن فعولن)، کێشی یازدە برگەیی (٤+٤+٣) هاوئاهەنگی ڕەجەزی مەقتووعی مەخبوونە (مستفعلن مستفعلن فعولن) و هەندێ کێشی دیکەش.

٢- لەشیعریدا هەموو جۆرە قافیەکانی شیعری کوردی بەکارهێناوە، وەک یەک قافیەی شیعری کلاسیکی و مەسنەوی و شیعری خۆماڵی و قافیەی ڕەنگاوڕەنگی

شیعری نوێ.

٣- شیعری بەزۆری بەقەوارەو ژمارەی دێرە شیعر درێژ نین، دەچنە ناو بابەتی لیریکە قەسیدە (شیعری درێژی) کەمە، هەروەها قەسیدەی چوارین و پێنجین و شەشینی هەیە.

٤- زمانی شیعری ئاسان و خاوێنە، شێوەی دیالێکتی سۆرانی ناوچەی شارو دێکانی هەولێری پێوە دیارە.

شیعری لەرووی ناوەڕۆکەوە

شیعری لەرووی ناوەڕۆکەوە زۆرتر خەریکی مەبەسە تازەکانەو کەمتر بۆ مەبەسی کلاسیکییەکان چووە. هەندێ جار ئەمانە تێکەڵ بەیەکتری کردووەو وەک لیریکی هەموو ئەتەوەکانی گێتی دەکەوێتە بەرچاو. مەبەسە بنچینەییەکانی شیعری عەرووزی لە دەوروبەری نیشتمانپەروەری و کوردایەتی و دڵداری و وەسفی سروشت و کۆمەڵایەتی و ماتەمنامە دەسوورێتەوە.

پەخشانی

قەڵەمی بەپرشت و داهێنەری عەلی لەسێ مەیداندا کەوتۆتە جووڵە:

١- وتاری ئەدەبی: ئەمەیان زۆری دەسنووسەو کەمی بلاوکراوەتەوە. زۆربەی وتارەکان پێوەندییان بەشیعرەوە هەیە، پەخشانی لەپێناوی ناسینی شیعر بەکارهێناوە، بایەخی بەرووداوی مێژووی ئەتەوەی کوردی داوە.

٢- لێکۆڵینەوە: لەلێکۆڵینەوە زانستییەکانی ئەدەب سەرکەوتووە. ئەحمەدی خانی جێگەی تایبەتی بووە لەبیری عەلیدا. تێبینی و بۆچوونی ژیرانەی هەیە لەبابەت مەم و زین و نۆباری بچووکان، هەندێ لایەنی نهێنی ئەم بەرهەمانە ئاشکرا دەکا.

٣- شاعیر بایەخی بەوەرگێڕان داوە. لەعەرەبی، ئینگلیزییەوە نووسینی داهێنانی زانستی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی.

نموونەی شیعری

بەناوی "غەزەل"ەوە لەشیعرێکیدا عەلی دەڵێ:

مەلی گیانم بلند پەروازە ئیمشەو
لەگەل دڵ چونکە یارم سازە ئیمشەو
چ ئاهەنگی دەگێڕێ دڵ لەسینە
هەزارێکی چ خۆش ئاوازە ئیمشەو
لە دوو چاوی نیگارم دا دیارە
ستارەی بەختەکەم هەورازە ئیمشەو

لەم شیعرەدا عەلی گەشبینە، هەر خۆی دەزانێ چی بزەیێکی پر لەنازو نیگاییێکی تێلاوی چاوی پر لەنووزی دیوە، ئەوەندەی شاعیر نزیکبوونەوەی دلبەری پێ خۆشە، زیاتر ئەم مژدەیە دەبێتە هۆی ئیلهام بۆ نووسینەوەی غەزەلێکی تازە.

لەپارچەییێکی دیکەیدا عەلی دەڵێ:

بەقوربان ئاگری دووریت لەدڵدا جۆشی تەندوورە
ئەگەر مەیلێ ئەفەرمووی تاقەت و خۆشیم لەتەن دوورە
وەکو یاقووب ئەماوە نووری چاوم هێندە بنوارم
وەکو یاقووت ئەوەندەی گریەکەم فرمێسکەکەم سوورە

لەم شیعرەدا عەلی لاساییەکی وەستایانەی شیعری کلاسیکی کردۆتەوە، لەشیعردا بێ گومان نوێخوازە، ئەو چەند شیعرەی لەسەر مەرجەکانی بەحری عەرووزی داناون بۆ ئەوەیە بلێ دەتوانێ هەموو جۆرە شیعرێک دابنێ، لەمەدا ئاوری لەهەندێ وێنەی رەوانبێژی کلاسیکی داوەتەوە وەکو "تەندوور" بۆ مانایێک "تەن دوور" بۆ مانایێکی دیکە. هەروەکو ئەو "یاقووب" و "یاقووت"، هەرچەندە مۆدەیان لەسەدەی بیستەمدا بەسەرچوو بوو، بەلام وەک وێنەی هونەری جوانییان تێدا ماوە.

لەشیعرێکیدا بەناوی "گەسک و سۆر" شاعیر دەڵێ:

هەموو رۆژێکی بەهاران
کە تاو تاو دەبارێ باران
کە دەردەکەوێ شۆخ و شەنگ
جوان بووکی ژێر ئالای حەوت رەنگ
سەیری دەکەم مەست و دلشاد
پەرواز دەکا گیانی ئازاد
دەمەوێ وەک جاری جاران
راکەم و تەڕم کا باران
ئەی گەسک و سۆرەکەی بەهار
بەبیرت دێ دەهات بەغار
منداڵێک تەمەن هەشت نۆ ساڵ
مەستی ئەشئەی خەون و خەیاڵ
ئێستاش ئەو دڵ منداڵە هەر

پەری نەکردووە دەردی سەر
هەموو ڕۆژێکی بەهاران
کە تاو تاو دەباری باران
دەیەوێ وەک جاری جاران
ڕاکات و تەڕی کا باران

خوو و ڕەوشتی مرۆڤ بەسەر ناچێ، چێژو خەیاڵ پیر نابێ، یادگارو بیر کۆن نابێ و لەبیر ناچێتەوە، لەسەرووی هەموویانەوە دڵداری بەڕوخسار دەگۆڕێ و بەناوەڕۆک نەمرو هەمیشەییە. هەندێ وێنەی جوانی عەلی لەم شیعرەدا لەپەراوێزی ئەم بیروباوەڕەدا خۆیان دەنوێنن.

لەشیعرێکیدا بەناوی "خەونێکی خۆش"ەوە لەساڵی ١٩٥٧ لەدیمەشق هۆنیویەتییەوە دەڵێ:

ماچێک لەم دوو لێوەی پڕت
بۆنێک لەم بن مەمکەی خڕت
بە ناز بڕۆ
وەک ئاوازەی فۆکستڕۆ
وەک شنەی با
پێ دانێ سەر باری ڕۆمبا
خێرا وەرە نێو باوەشم
ئەی ئاواتم بەختم بەشم
دەستەکانت بکە ملم
مەمکۆڵەت دانێ سەر دڵم
سا دەی ئۆخەی ئۆخەی
ئۆخەخەخەخەی

***

نە بێهۆشی
نە سەرخۆشی
خەونێکی خۆش و شیرین بوو
بووکی خەونەکەش هێلین بوو

ڕەشبینی شاعیر لەشیعری پێشوو، لەهەڵوێستێکدا دروست بوو، ئەم شیعرە لە هەڵوێستێکی دیکەی پڕ لەگەشبینی دروست بووە. جێگە هۆڵی سەماو مۆسیقاو گۆرانییە، بەتایبەتی ئەو سەمایانەی ژن و پیاوێک پێکەوە دەیکەن. عەلی کچێکی جوانی دیوە ناوی هێلین بووە، خۆی دەیزانێ خەڵکی سووریاو لبنان یا ئەوروپایی بووە، دوور نییە عەلی سەمای لەگەڵ هێلیندا کردبێ، چونکە کچی ئەم جۆرە شوێنانە ئارەزووی پیاو ڕەت ناکەنەوە. هەر چۆنێ بێ ئەم هەڵوێستە بۆتە مایەی داهێنانی ئەم شیعرە لیریکییە جوانەی سیمای مرۆڤایەتی و گێتی پێوەیە.

عەلی لەساڵی ١٩٥٦ شیعری "چرای سوکرات"ی داناوە:

برای من
وەرە پێش چرای من
نەوەک چرایانە
بێ ژمار پەروانە
بەدەوریدا دەفڕن
شەوقی لێ وەردەگرن
دەبن بەتروسکە
بەگڵپەو برووسکە
وەک خۆرەتاوی پاک
جیهان دەکەن ڕۆناک

***

ئەی شەمشەمەکوێرە
بەدوورکەوە لێرە
بڕۆ بەدوورکەوە
بۆت ناکوژێتەوە
چرای من ڕاستییە
شەوقی سەربەستییە
بەخوێنە سوتانی
شەهیدە زمانی
برای من
وەرە پێش چرای من

عەلی لەساڵی ١٩٥٦ ئەم شیعرەی بەزمانی باوکی فەیلەسووفانی گریک سوکرات وتووە. ئەم دانا گەورەیە خاوەنی وتەی "خۆت بناسە"یە. دادگای پیرەکانی ئەتینا بڕیاری خنکاندنی بۆ دەرکردبوو، بەژەهراو خواردنەوە کۆتایی بەژیانی هێنا.

شاعیر بەسەر بیری سەربەستیخوازی سوکرات هەڵدەڵێ، کڕینی سەربەستی بەخوێن کارێکی ئاساییە وەکو سوکرات خۆی دەیڵێ.

عاجز
١٩٢٩-١٩٦٧

ژیانی

عەبدوڵلا کوڕی مەلا محەمەدی حوسێنی بەرزنجی، وشەی "عاجز"ی وەک نازناو هەڵبژاردووەو لەشیعریدا بەکاری هێناوە. لەساڵی ١٩٢٩ لەگوندی چل هەوێزە لەنزیک دیبەگە لەپارێزگای هەولێر لەدایک بووە. قۆناغەکانی خوێندنی لەحوجرەی مزگەوت بووە، بایەخی بەتەجویدی قورئان داوە. زۆربەی ماوەی خوێندنی لەگوندی زیخان لەناوچەی خۆشناوەتی بووە، ماوەیێکیش لەزێوەی خۆشناوەتی خوێندوویەتی، ئینجا هەر لەو ناوە لەگوندی خەتە بەشێکی دیکەی خوێندنی بردۆتە سەر. لەپاشان هەر بۆ ئەم مەبەسە رووی کردۆتە رواندزو لەدواییدا گەڕاوەتەوە هەولێرو لەمزگەوتی حاجی قادری دەباغ ئیجازەی مەلایەتی وەرگرتووە. لەدوای ئیجازە وەرگرتن لەهەندێ لەناوچەکانی کوردستان لەمزگەوت مەلایەتی و پێشنوێژی کردووە. لەگوندەکانی هەرمەک و دەراش لەخۆشناوەتی مەلا بووە. ئینجا بووە بەمەلای گوندی گۆمەشین لەدەشتی قەراجی هەولێر. لەپاشان گەڕاوەتەوە گوندی کۆتەی خۆشناوەتی، ئەوجا گوندی شاوێس لەنزیک هەولێر. لەدوای ئەمە لەلایەن کارگێری ئەوقافەوە بووە بەمەلا لەخورماڵ، لەپاشان لەچەمچەماڵ. لەدوا جاردا گەڕاوەتەوە هەولێرو بووە بەمامۆستای قوتابخانەی ئەوقاف و لەمزگەوتی حاجی بەکریش بووە بەئیمام و خەتیب.

لەپڕ عاجز تووشی نەخۆشییەکی دژوار بووە، بردوویانە بۆ نەخۆشخانەی هەولێر، بەڵام بێ ئەنجام بووە، ناچار بردوویانە بۆ مووسڵ لەوێش چاری نەکراوە، بەم جۆرە لە ٢ی مایسی ١٩٦٧ لە مووسڵ کۆچی دوایی کردووەو تەرمەکەیان هێناوەتەوە هەولێرو لەنزیک مزگەوتەکەیەوە بەخاکیان سپاردووە.

شیعری

عاجز حەزی لەخوێندنەوەی شیعری کلاسیکی کوردی بووە، هەروەها بایەخی زۆری بەئەدەبی میللیی سەرزار (فۆلکلۆر) داوە. لەئەنجامی ئەمە گوێییەکی نەرمی مۆسیقی لەلا دروست بووە، بەگشتی بۆ بابەتی شیعری ئایینی و دڵداری بەکاری هێناوە.

شیعری عاجز لەرووی روخسارەوە بریتییە لەپارچە غەزەلی کورت (لیریک) لەسەر بەحری عەرووزو یەکێتیی قافیەو پاش قافیە دامەزراوە. شیعری زۆر نییە، بۆیە بەشێکی کەمی لەدەنگەکانی ئەلفوبێی کوردی و عەرەبی بەکارهێناوە، بەم پێیە پاش قافیەشی زۆر نییە. جگە لەغەزەل شیعری بەندی چوارینی و پێنجینی عەرووزی هەیە (ااا ب) و (اااا ب).

لەشیعری سیلابی خۆماڵیدا بەزۆری بابەتی بەندی چوارینی (ااا ب) بەکارهێناوە، لەرووی کێشەوە بەگشتی لەسەر کێشی حەوت برگەیی و هەشت برگەیی رۆیشتووە. لەرووی ناوەڕۆکەوە شیعری عاجز لەچوارچێوەی دڵداری شێوەی کلاسیکی و ئایینی (موناجات و نەعتی پێغەمبەر "د.خ") نەچۆتە دەرەوە. ئەوەی تازە بێ لەلای ئەم شاعیرە ئەوەیە قالبی کێشی شیعری خۆماڵی میللی لەگەڵ شیعری ئایینی گونجاندووە. بەشێکی زۆر لەشیعرە ئایینییەکانی لەرووی کێش و قافیەو زمانی شیعرییەوە لەسەر بنچینەی بەیتی ئەدەبی میللیی فۆلکلۆری هۆنراونەتەوە. ئەمەی بۆ ئەوە بووە لەئاهەنگی مەولوودی پێغەمبەر ئەم شیعرانە لەسەر ئاوازی گۆرانییە میللییەکان بخوێنرێنەوە، بەتایبەتی لەناو کۆمەڵی خەڵکی هەولێر.

عاجز شیعری هەندێ شاعیرانی کوردی کردووە بەپێنج خشتەکی، لەوانە: عاسی، مەلا شێخ عومەری بالیسانی، راجی، تاهیر بەگ، وافی.

نموونەی شیعری

وەسف و دڵداری

لە شیعرێکیدا عاجز دەڵێ:

شۆخەکەی بێ ڕەحم و ئینساف قاتیلی جانم وەرە
باعیسی گومراهی ڕووح و شێخی سەنعانم وەرە
دڵ هەمیشە ئینتیزاری لوتف و ئینعامی تووە
دەردمەندی قامەتی تۆم چاو بەگریانم وەرە

لەکۆتایی شیعرەکەدا دەنووسێ:

(عاجز)م ڕووحی ڕەوانم پڕ لەئێشە جەرگ و دڵ
تۆی تەبیبم زوو لەبۆ دەرمانی دەردانم وەرە

شیعرێکی ئاسایی دڵدارییە. شاعیر گفتوگۆ لەگەڵ دلبەری خۆشەویستی دەکا، لێی دەپاڕێتەوە. وشەی "وەرە"ی کردووە بەپاش قافیە بۆ ئەوەی لەهەموو دێڕە شیعرێکیدا بڵێ "وەرە تیماری دەردم بکە" لەلیریکەکەدا هەست بەڕەوانییەک دەکرێ. ئەگەر شاعیر وشەی "تووە"ی لەباتی "تۆیە" و هەندێ وشە و تەعبیری دیکەی لەم بابەتەی بەکارنەهێنایە کەس نەیدەزانی شاعیر هەولێرییەو دیالێکتی بچووکی شار یا سۆرانی کرمانجی باشووری زمانی کوردی بەکارهێناوە.

لەشیعرێکی دیکەیدا عاجز دەڵێ:

ئەی سەنەم تاکەی بناڵم من لەدووری ڕێ و خێ
بەس بەناحەق پێم پیشان دە غەین و ڕێ وو بێ وو تێ
غوربەتیش یەک جار وەها زوڵمە لەعاشق چارەکەم
مروەتت بێ پێم بفەرموو ڕێ وو حێ وو میم و تێ

بەم شێوەیە کۆتایی بەشیعرەکە دێنێ:

بۆ زەکاتی باغ و بێستانی جەماڵت هاتووم
نامەوێ زیاتر لە حەقی شێن و ڕێ وو عەین و بێ
پڕ خرۆشە دڵ وەکو بولبول لەدەوری غونچە گوڵ
جارێ دڵ خۆش کە حەبیبم عەین و ئەلف و جیم و زێ (عاجز)

عاجز لەم لیریکەدا خۆی خەریکی گەمەیێکی ڕەوانبێژی کردووە لەسەر دەستووری هەندێ لەشیعری کلاسیکی کۆن. لەنیوە دێڕی دووەمی هەموو دێڕەکان دەنگ و وێنەی هەندێ لەتیپی ئەلفوبێی نووسیوە، لەنیوە دێڕی یەکەمی هەموو دێڕەکاندا تیپەکانی کۆکردۆتەوەو بوون بەوشەی یەکەمی دێڕی دوای ئەو، واتە دەنگەکانی غەین و ڕێ و بێ و تێ دەبن بە "غربت" (غوربەت)، ڕێ و حێ و میم و تێ دەبن بە "رحمت" (ڕەحمەت)..

شیعرێکی میللییانەی عاجز بەم دێڕانە دەست پێ دەکا:

ئەی گوڵڕوخی زیبایی من
قەد سەرووی دڵ ڕوبایی من
مەلحەمی جان شیفایی من
جاری نەزەرکە لایی من

بەم دێڕانەش کۆتایی پێ دێنێ:

جەفا بەسە وەفا بکە
(عاجز) بەوەسڵت شا بکە
لەغەمخۆری ڕەها بکە
ئەو دڵی موبتەلایی من

ئەم شیعرە هەشت برگەییە لەئەدەبی میللی سەرزاری کوردی یەکێکە لەکێشەکانی شیعری گۆرانی. عاجز ئەم جۆرە شیعرەی تەنیا لەڕووی ڕوخسارەوە دەستنیشان نەکردووە، بەڵکو لەڕووی ناوەڕۆکیش بۆ بابەتی شیعری ئایینی بەکاری هێناوە. ئەم جۆرە شیعرانە ئەوەندە لەئەدەبی میللییەوە نزیکن ئەگەر ناوی شاعیریان تێدا نەبێ بەگۆرانییەک لەگۆرانییە تازەکان دەژمێررێن، کە لەناو میللەت دروست دەبن و کەس نازانێ خاوەنیان کێیە!

شیعری ئایینی (موناجات و نەعت)

عاجز قەسیدەیێکی (بەیتێکی) ئایینی درێژ بەم دێڕانە دەست پێ دەکا:

ئەی سەییدی سەرداری من
ئەی مەحرەمی ئەسراری من
ئەی ئەحمەدی موختاری من
سەڵات لەسەر توو یاری من

بەم دێڕانەش کۆتایی پێ دێنێ:

(عاجز) فەقیری ئومەتە
سائیلی بابی ڕەحمەتە
هەر چاوەنۆڕی هیممەتە
بۆ دەفعی ناڵەو زاری من

عاجز ئەم شیعرەی بۆ ستایشی پێغەمبەر داناوە، بەسەرهاتی دەگێڕێتەوە بەپێی سەرچاوەکانی ئایینی ئیسلام و حیکایەتەکانی ئەدەبی میللی سەرزاری عەرەبی و کوردی. بەناوی هەمزەی کوڕی عەبدولموتەلیبی مامی پێغەمبەرو خەلیفەکانی ڕاشیدی کۆتایی بەشیعرەکەی دێنێ.

شاعیر لەقەسیدەیێکی ئایینی دیکەیدا لەستایشی پێغەمبەر بەم دێڕانە دەست پێ دەکا:

تو ئەحمەدی موختاری
موقەڕڕەبی غەففاری
شافیعی توڕڕەداری
لێت بێ سەلامی باری

بەم دێڕانەش کۆتایی بەشیعرەکە دێنێ:

(عاجز) ئەگەرچی خواری
لەدەرگەی شەرمەزاری
مەئیووس مەبە لەیاری
شافیعتە لای غەففاری

لەم شیعرەدا عاجز باس لەهەندێ شەعائیرەکانی حەج و کۆچی پێغەمبەر لەمەککەوە بۆ مەدینە دەکاو لەپێشوازی خەڵکی ئەو شارە دەدوێ و چۆن بەخۆشییەوە پێشوازی ئەو میوانە گەورەیان کردووە.

بێبەش
١٩٩٨-١٩٣٢

ژیانی

مەرد بە نامەرد ئیشی کەوێ گەر بۆی نەکا پێی مەردییە
مەردیش بەمەرد ئیشی کەوێ گەر بۆی نەکا نامەردییە

مەسعوود کوڕی مەلا عەبدوڵڵای شەنەغەیی لەساڵی ١٩٣٢ لەهەولێر لەدایک بووە. شەنەغە گوندێکە لەدەشتی کەندێناوەی هەولێر خەڵکی عەشرەتی سیانی لێ دەژی. لەو کاتەی خۆی بە شاعیر ناسیوە نازناوی "بێبەش"ی هەڵبژاردووە، لەهەندێ شیعریدا بەکاری هێناوە. باوکی مەلای مزگەوتی ناو بازاڕی هەولێر بوو (لەهەولێر مزگەفتی ناوەندی بازێڕی پێ دەڵێن). سەرەتای خوێندن و هەموو قۆناغەکانی زانستی ئیسلامی و زمانی عەرەبی لای باوکی بووە.

بێبەش دەنگی خۆش بووە، بایەخی زۆری بەتەجویدی قورئان داوە. شارەزایی لەو هونەرەدا لەڕووی تیۆری و پراکتیکەوە پەیدا کردووە. لەساڵی ١٩٥٦ هەندێ لە هونەری تەجویدی قورئانی گۆڕیوەتە سەر زمانی کوردی و بەکتێب بڵاوی کردۆتەوە. بەشێک لەخوێندنەکانی بەدەنگی خۆی تۆمار کراون.

گوزەران و بەڕێوەچوونی ژیانی لەڕووی داراییەوە لەسەر مەلایەتی بووە. لەمزگەوتێکی بچووکی گەڕەکی خۆیان مەلایەتی کردووە، بەڵام بەگشتی بەپێچەوانەی ژیانی مەلایان لەکۆمەڵی کوردەواریدا ئەوەندە لێیانەوە نزیک نەبووە، زیاتر پێوەندی لەگەڵ ڕۆشنبیرو شاعیرو نووسەرو مووچەخۆران بووە. جوببەو عەمامەی لەبەر نەکردووە، لەپێشاندا شەرواڵ و مرادخانی و لەپاشان ڕانک و چۆغەی لەبەر کردووە.

بێبەش کەسێکی قسە خۆش و گیان سووک بوو، نوکتە لەدەمی نەدەکەوت، لەهیچ پرس و هەڵوێستێکدا دانەدەما، هەولێری زۆر خۆش دەویست، بەدرێژایی ژیانی لێی دوور نەکەوتەوە. تا لەڕۆژی ٢٥ی مایسی ١٩٩٨ لەهەولێر کۆچی دوایی کرد.

شیعری

بەهرەی دەنگ خۆشی بێبەش هانی داوە گۆرانی و

مەقام بچڕێ و قورئان بەتەجوید بخوێنێ. ئەم دیاردەیە گوێیێکی مۆسیقی هوشیاری لا دروست کردووەو بەرەو گێتیی شیعری کلاسیکی پاڵی پێوە ناوە، چونکە ئەمەش لەسەر ئاوازو ڕیتم دامەزراوە. لەتەمەنی مێردمنداڵییەوە پێوەندی لەگەڵ شاعیرانی دەوروبەری خۆی بووە لەهەولێر، بەتایبەتی لەگەڵ جاهیدو پیربال مەحموود. لەگەڵ جاهید هەوڵی داوە پێکەوە شیعر دابنێن. حەزی لەشیعر خوێندنەوە بووە، شیعری زۆری لەبەر کردووە، شانازی بەشێخ ڕەزاوە کردووەو بەمامۆستای خۆی داناوە.

شیعری لەڕووی ڕوخسارەوە

بێبەش پێڕەوی هەموو مەرجەکانی شیعری کلاسیکی کردووە. بەگشتی شیعری دەچێتە ناو خانەی شیعری کلاسیکییەوە. لەکێشدا بەزۆری بەحرەکانی ڕەمەڵ و هەزەجی بەکارهێناوە، لەقافیەدا لەسەر یەکێتیی قافیە دەڕوا. زۆرینەی شیعری بەقەوارە کورتن لەبابەتی لیریکن، قەسیدەی درێژی کەمە. بایەخی زۆری بەچوارین داوە، بەشێک لەدیوانی لەم بابەتەیە، هەروەها تاکیش بەرچاو دەکەوێ. لەسیستێمی بەندا (کووپلە) بەندی پێنجین و شەشینی هەیە. لەو کاتەی پێنجین لەدیوانی بێبەشدا بەرچاو دەکەوێ، لەو زیاتر هۆگری پێنج خشتەکی بووە، شیعری کۆمەڵێک لەشاعیرانی کوردی کردووە بەپێنج خشتەکی، لەوانە: نالی، حاجی، سانی، وەفایی، حەمدی، سابیری، سافی، بێکەس، کەمالی، مەلا ئەسعەدی مەحوی، جاهید، هێمن، هەردی و هی دیکە.

شیعری لەڕووی ناوەڕۆکەوە

جگە لەدڵداری کە مەبەستی سەرەکی شیعری بێبەشە، ناوەڕۆکی شیعری کوردایەتی ڕەنگدانەوەی بیروباوەڕی لاوانی هەولێری پەنجاو شەستەکانی سەدەی بیستەمە. لەو شیعرانەدا هەستی گیانی نەتەوەیی و سۆزی خۆشەویستی کوردستان لەدڵ و دەروونی گەنجاندا دەجوولێنێ. ئەو شیعرانە لەهەندێ ماوەی فەرمانڕەوایی دیکتاتۆری لەڕەشبگیری حوکمی عورفی، هەرچەندە قەدەغەبوون و بڵاوکردنەوەیان ئاسان نەبوو، بەڵام لەناو خەڵکی بەئەزبەر دەخوێنران و لەبەردەکران.

مەبەستی هەرە گرنگ لەشیعری بێبەشدا ئەو شیعرانەیە لەهونەری بابەتی داشۆرین و شیعری کراوە (ئیرۆتیک). بێبەش شێخ ڕەزایانە ئەم دوو بابەتەی تێکەڵ بەیەکتری کردووە. بەرهەمی لەم ڕەنگەی زۆرە، بەڵام ئەوە هەیە تا ئێستا بڵاونەکراوەتەوە. بەناوی ئەوەی ئەو شیعرانەی بۆ کەسانی دیارکراو وتراون. بنەماڵەی شاعیر لەسەر ئەو باوەڕەن ئەو شیعرانە ئەگەر بڵاو بکرێنەوە ناوی خاوەنەکانیان پێ دەزرێ.

نموونەی شیعری

دڵداری

لەشیعرێکیدا بێبەش هەستی دەروونی دەردەبڕێ بۆ ئەو خانمەی خۆشی دەوێ، لەساڵی ١٩٤٩ هۆنیویەتییەوە:

لە عەشقی تۆ ئەزانم من نەجاتم
مەحاڵە تاوەکو مابێ حەیاتم
بەداوی زولفی هارووتت بەقوربان
دڵم بەندە هەتا وەختی مەماتم

لەکۆتاییدا دەنووسێ:

لەتاریکی فیراقت دامە (بێبەش)
هەموو دەم ئینتیزاری ڕۆژهەڵاتم

شاعیر لەسەر دەستووری دڵداریی شاعیرانی کلاسیک هەرچەندە بەکردەوە دلبەر لەگەڵی خراپ بێ و لێی دوور بکەوێتەوە، ئەو هەر خۆشی دەوێ. هەوڵ دەدا ئەوە بخاتە ڕوو مەسەلەکە بەدەست خۆی نییە. ئاگری دڵداری نهێنی لەناو دڵیدا نەخشی کێشاوە، چارەسەری بەدەست خۆی نییە، لەتاریکی دووریدا دەژی، بۆیە چاوەنۆڕی ڕووناکیی ڕۆژهەڵاتە، چاوەنۆڕی ئەوەیە ماچێک وەک زەکات لەدلبەر وەربگرێ، ئەمە هەموو ئاواتێکی بۆ دەهێنێتە دی.

کوردایەتی و نیشتمانپەروەری

بێبەش ڕوو دەکاتە ئەو کوردانەی خۆیان بەکورد نازانن و پێیان دەڵێ:

کوردی بۆ حاشا ئەکەی دایم لەقەوم و خوێش و کار
کوردی بۆ کورد نیم ئەڵێی ئەگریت و ڕێگای چەوت و خوار

کوردی بۆ کەم تێ ئەگەی کەم خۆتی جارێ نا هەزار
کوردی وەک تۆ دەک ئەمێنێ کوردی وا بێ شەرم و عار
لاڵ و کەڕ بێ پڕ کەدەر بێ هەر بکێشێ ئاه و زار
سووک و ڕیسوا بێ هەموو دەم نەیبێ قەدرو ئیعتیبار

ئەم پارچە شیعرە بەندێکە لەقەسیدەیێکی شەشین، بێبەش لەساڵی ۱۹۵۰ هۆنیویەتیەوە. قسە لەگەڵ هەندێک لەخەڵکی شار دەکا، ئەمانە بەنەژاد کوردن و بەکوردی پەروەردە بوون، بەڵام خۆیان بەکورد نازانن و هەندێکیان دوژمنایەتی کوردیش دەکەن بەیادی دەسەڵاتی عوسمانی پێشوو و بیری کەمالییەکانی تورکیا لەمەسەلەی نەتەوەیی کورددا.

شاعیر بەهۆی گەڕانەوەی مستەفا بارزانی و بارزانییە پەنابەرەکان لەساڵی ۱۹۵۸ لەڕووسیاوە بۆ نیشتمان دەڵێ:

لەهەر لا وەک بەهەشت ڕازا جیهانی کوردو کوردستان
کە ژەنراڵ مستەفا دەرچوو لەغوربەت بوو بەرەو بارزان
بە دەرکەوت ڕۆژی ڕووناکی لەژێر هەوری خەفەت باران
فەرەح کەوتە دڵی مەردم نەما لاچوو هەموو غەمان
سوپاس بۆ خوا بکەن ئیتر لەهەر لا ئەی گەلی کوردان
کەیینە ڕۆژی ئازادی نەما ئازارو تێهەڵدان

بێبەش ئەم پارچە شیعرەی وەک بروسکەیێک نووسیوە، پیرۆزبایی لەبارزانی دەکا بەهۆی گەڕانەوەی لەئاوارەیی ڕووسیایەوە بۆ نیشتمان. بارزانی و کۆمەڵێک لەجەنگاوەرانی بارزانییان لەدوای جەنگی دووەمی گێتی ئاوارەی ڕووسیا بوون ماوەی دە دوازدە ساڵ لەوێ مانەوە. گەڕانەوەیان جێی خۆشی و گوشادی بوو بۆ بێبەشی شاعیرو بۆ هەموو کورد.

بێبەش لەشیعرێکیدا باس لەڕۆژانێکی ڕەشی کورد دەکا، لەمێژووی کورددا ئەم ڕۆژە ڕەشانە زۆرن:

بەختی بەدی ئێمەی کورد تاکەی لەبەدی دابێ
هەستێ لەخەوی غەفڵەت هەستا ئەوی هەستا بێ
هەر میللەتێ ئەیبینی ئێستا هەموو سەربەستێ
هەر کوردە هەتا ئێستا بێبەش کە وەها مابێ
هەر کوردە لەژێر دەست ماو هەر کوردە کە بێ هەست ماو
هەر کوردە کە چاوبەست ماو هەر کوردە بەتەنیا بێ
هەر کوردە کە ئەیبینی یێکی کە دووسەد دێنێ
وەختی کە لەجەنگ دابێ وەک ئەو نییە ئازا بێ
گەر یەکێتی بنوێنێ ئەو مافە زوو دەستێنێ
زۆر حەیفە لەجەنگدا بێ دوژمن لەتەماشا بێ
(بێبەش) کە ئەڵێن کوردە گەر ورد بێ ئەوی مەردە
لەم خاکە کە هەیتی کورد بێ مەلجەئو مەئوا بێ

ئەم شیعرە لەساڵی ۱۹٦٦ نووسراوەتەوە، ئەو کاتە کورد لەکارەساتدا بوو، شۆڕشی ئەیلوولی ۱۹٦۱ی کوردستانی عێراق دەوری گرنگی هەبوو لەداواکردنی مافی کورد، بەڵام سیاسەتی ناوەوەی عێراق و دەست تێوەردانی دەرەوە لەئەمپریالیستی ئەورووپاو ئەمەریکاو دەوڵەتە هاوسێکانی عێراق لەبار نەبوو بۆ سەرکەوتنی شۆڕشەکە. لەم شیعرەدا شاعیر سیمبۆلییانە ئاماژەی هەیە بۆ ئەو دووبەرەکییەی لەناو ڕیزی شۆڕش پەیدا بوو لەساڵی ۱۹٦٦-۱۹٦۰ و کورد کەوتنە کوشتنی یەکتری و دوژمن بەخۆشییەوە تەماشای دەکردو سوودی لێ وەردەگرت، لەگەڵ ئەوەشدا باوەڕی بەئازایی و لاوچاکی کورد هەبوو، ئەگەر یەکێتییان هەبێ دەتوانن بگەنە ئامانجی خۆیان.

لەم شیعرەدا بێبەش دیڕە شیعرێکی بێکەس شی دەکاتەوە، بەوەی کورد جەژنی زۆرە، دەتوانێ هەموویان پیرۆز بکا، بەڵام جەژنی ڕاستی لەو کاتەدا دەبێ کە لەدیلی ڕزگاری دەبێ و بەئازادی دەژی.

ئەستووری بیروباوەڕی شاعیرو زۆربەی ڕۆشنبیری کورد لەم دێڕە شیعرەی بێبەش ڕەنگی داوەتەوە:

کەس بەکورد ناوەستێ تەنیا خانیانی کورد نەبێ
لێکی ناکا دۆست و دوژمن تاکو ئەستۆی ورد نەبێ

وەک تیۆرییێکی ڕاست لەزانستی کۆمەڵایەتیدا مەسەلەی ڕزگاری نەتەوەیی کورد لەناوەوە دەست پێ دەکا. دوو کردەوە دژی مەسەلەکەن. یەکێکیان ئەو تاوانبارانەی دوژمنایەتی لەگەڵ کورددا دەکەن، ئەوی دیکەیان بەناوی کوردایەتییەوە دووبەرەکی دەنێنەوە، کردەوەی هەردوو لایان بەخراپە دەگەڕێتەوە. جا با یەکەمیان دوژمنایەتی ڕووت بێ و دووەمیان بەناو سۆزی نیشتمانی و کوردایەتی تێدا بێ!

داشۆرین و شیعری کراوە (ئیرۆتیک)

بێبەش مەبەستەکانی داشۆرین و شیعری کراوەی (سێکسی) تێکەڵ بەیەکتری کردووە. شیعرێکی زۆری لەم بابەتەی هەیە، هەندێ نەریتی کۆمەڵایەتی بوونەتە هۆی بڵاونەکردنەوەیان. بۆ نموونەی ئەم بەشەی لەسەر بێبەش نووسراوەتەوە لەم کتێبەدا توانرا هەندێ لەو جۆرە شیعرانە دەست بخرێن. بنەماڵەی شاعیر بەتایبەتی مەحموود زامداری برای جێگەی سوپاسن بۆ پێشکێش کردنی ئەو شیعرانە.

لەشیعرێکیدا بێبەش بەم جۆرە کەسێک دادەشۆرێنێ:

حەمەی وەستا سەوری ڕاستە سەورییە
سەورییە هەر بۆ جیناس و تەورییە
وا ئەویش خۆی خستە داوم تێپەڕی
نیفتیرام با پێ بکاتن دەورییە
دەورە دەوری دەوری ویش تێپەڕ دەبێ
لێی ئەسێنرێ ئەم کڵاوو هەورییە
ئەحمەقە حەقیقە بڵێم پێی ئەم کەرە
وەک کەری کەوری کەرە نەک کەورییە
موستەحەققی هەجوە شیعری هەجوی من
وەک جەنابی شێخ ڕەزایە فەورییە

بەم شێوەیە کۆتایی بەشیعرەکە دێنێ:

زۆر سوارە شیعرەکانم وەک ڕەزا
بۆ پەلاماردان دەڵێی وەک بەورییە

لەم شیعرەدا حەمەی وەستا ڕەمزێکە بۆ کەسێکی دیاریکراو، گرنگ ئەوە نییە کەسەکە بناسرێ، بەڵکو نرخی هونەری و جوانکاری شیعرەکەیە. لەڕووی ڕەوانبێژییەوە شاعیر سەرکەوتووە، بەتایبەتی کە وشەی "سەوری" (شۆڕشگێڕ) دووبارە و سێبارە دەکاتەوە. ئەو کەسە بەخۆپەرست و هەلپەرست دەخاتە ڕوو. کەسێکی بێ بارە، بۆیە بوو بەمووچەخۆرێکی گەورەی دەسەڵاتی میری. شاعیر ئەوە دەردەبڕێ ئەو کەسە شایانی ئەم مەقامە نییە. لەدواییدا شانازی بەشاعیرییەتی خۆی دەکاو شێخ ڕەزا بەمامۆستای گەورەی خۆی دەژمێرێ.

لەچوارینێکیدا بێبەش بە "حاجی"یێک دەڵێ:

حاجی حیز بابی تەرەس گەووادی کۆنی دوودەکی
حاجی ڕاستم پێ بڵێ حیزی لەکی یا باڵەکی

بۆم بەدەرکەوت مەزهەب و ئایین و دینت پارەیە
لازمە بتکەن بەتەمسیل کاحەمەو حاجی مەکی

شاعیر حاجیێکی کردۆتە نموونەی ئەو دەوڵەمەندانەی پارە لەلایان هەموو شتێکە. بەناوی حەج کردنەوە هەموو جۆرە فێڵ و فەنەرێک بەکار دێنن بۆ دەوڵەمەند بوون. لەکۆمەڵی کوردەواری ئێمەدا بەتایبەتی لەشاران کەسانی لەم بابەتە زۆرن. شاعیر پێشنیاز بۆ کاکە حەمەو حاجی مەکی دەکا ئەو حاجییە بکەن بەقارەمانی چیرۆکێکی شانۆ یا سینەما. ئەوەی پێویستە لێرەدا ڕوون بکرێتەوە ئەوەیە مەبەستی لە "کاکە حەمە" محەمەد سدیقی محامییە لەگەڵ حاجی مەکی ئەکتەری شانۆ سینەمای کوردی لەهەشتاکانی سەدەی بیستەم هەردووکیان لەهەولێر دەژیان و دۆستایەتییان لەگەڵ بێبەشدا هەبوو. بەتایبەتی محەمەد سدیق لەبەهرەی دانانی شیعر بێ بەش نەبوو، لەگەڵ بێبەشدا شەڕە شیعری زۆرە.

پیربباڵ مەحموود
١٩٣٤-٢٠٠٤

ژیانی

پیربباڵ کوڕی مەحموود لەساڵی ١٩٣٤ لەهەولێر لەدایک بووە. تەنیا بەناوی خۆی و باوکی لەناو خەڵکیدا ناسراوەو لەژیانی ئەدەبیدا بەکاری هێناوە. نەیویستووە بەهیچ ناوو نازناوێکی دیکەوە بناسرێ. باوکی لەڕووی

داراییەوە دەست درێژ نەبوود، دایکی لەخێزانێکی ئایینی سەر بەمزگەوت و شەریعەت و تەریقەت بوود. قوتابخانەی سەرەتایی لەهەولێر تەواو کردوود، لەقۆناغی خوێندنی ناوەندی و ئامادەیی گەیشتۆتە پۆلی پێنجەمی بەشی ئەدەبی، بەڵام تەواوی نەکردوود. لەسەردەمی لاویەتیدا باوکی کۆچی دوایی کردوود، چێژی لەئەدەب وەرگرتوود، لەسیاسەت نزیک کەوتۆتەود، بیری لەگەڵ بێ نەوایان و زەحمەتکێشاندا بوود. بۆ دابینکردنی گوزەرانی لەدوای وازهێنانی لەخوێندن بەمووچەخۆر لەکارگێڕی شارەوانی هەولێر دامەزراوە. لەساڵە نەهاتەکەی عێراق و کوردستانی عێراق لەدوای کودێتا فاشیستییەکەی ٨ی شوباتی ساڵی ١٩٦٣ی بەغدا لەگەڵ کەسانێکی یەکجار زۆر گیراوە. لەپاش ئازادبوونی لەدوای دوو ساڵ گەڕاوەتەوە هەولێر. لەساڵی ١٩٦٥ بۆ بەڕێوەبردنی ژیانی دارایی خەریکی کاری ئەرزوحاڵ نووسی بوودو کاروباری زەوی و خانوو فرۆشتنی لەتاپۆ بۆ خەڵکی گەیاندۆتە ئەنجام. لەساڵی ١٩٦٨ بەمووچەخۆر گەڕاوەتەوە کارگێڕی شارەوانی هەولێرو لەبەشی تایپرایتەر دامەزراوە. لەساڵی ١٩٨٣ خانەنشین کراوە.

کە خانەنشین کرا تا دوایی ژیانی لەنێوەندی ئەدەبی و ڕۆژنامەگەرییەوە نزیک بوو، لەسەر هەندێ لەبەرهەمی ئەدەبی لەشیعرو پەخشان دەژیا، سەرپەرشتی بڵاوکردنەوەی چاپەمەنی دەکرد لەکتێب و ڕۆژنامەو گۆوار. لەساڵانی دوایی ژیانیدا نەخۆشیی دڵ ئازاری دەدا، تا ڕۆژی ١٧ تشرینی یەکەمی ساڵی ٢٠٠٤ لەنەخۆشخانەی کۆماری هەولێر کۆچی دوایی کرد.

شیعری

پیرباڵ لەمنداڵییەوە هەوەسی لەشیعر بوود، حەزی لێ کردوود، توانای لەبەرکردنی بەهێز بوو، زوو شیعری لەبەر دەکرد، بۆ ماوەیێکی زۆریش لەبیری نەدەچووەوە. ئەم دیاردەیە بەهرەی گوێی مۆسیقی لەلا دروست کردبوو. خانەکانی ناو مێشکی پڕ بوون لەوێنەو ئاوازی گەلێ لەشیعری کوردی و عەرەبی و تورکی. خانە بەتاڵەکانی ناو مێشکی دەیانتوانی هەندێ لەتارمایی ئەو وێنەو ئاوازانە بدزن و بەشێوەیێکی دیکە بیانکەن بە بەرهەمی شیعری.

بەرهەمی پیرباڵ هەمووی ناچێتە ناو ئەم بابەتەوە، شیعری هەیە داهێنانی خۆی پێیانەوە دیارە.

یەکەمین نووسینی پیرباڵ پارچە پەخشانێک بووە لەعەرەبییەوە وەریگێڕاوەتە سەر کوردی و لەساڵی ١٩٥٥ لەگۆواری "هەتاو" لەهەولێر بڵاوی کردۆتەوە. لەو دەمەوە لەگەڵێ ڕۆژنامەو گۆواری کوردی و هەندێکی عەرەبی شیعرو نووسینی هەیە. جگە لەوە لەبڵاوکردنەوەی شیعری لەسیپارەو کتێبی بچووکدا چالاک بوو. ناوە ناوە شیعرە بڵاوکراوەکانی جارێکی دیکە لەدوو توێی کتێبدا دەیگەیاندنە خوێنەر. هەندێ لەبڵاوکراوەکانی "لافاو" (کەرکووک ١٩٥٧)، "بەهەشتی دڵداری" (کەرکووک ١٩٥٨)، "بزەی سروشت" (بەغدا ١٩٨٥)، "مەرگی نەوجەوانی" (هەولێر ٢٠٠٤) و هی دیکە بوون. پیرباڵ بەڕاستی لەشاعیرییەتی خۆی گەیشتبوو، ئەوەی لەدڵی ڕەخنەگردا بوو خۆی دەریدەبڕی و دەیوت: "من هەواکارم پیشەکار نیم" بەو مانایەی هەوەسی شیعری هەیەو شیعر نەبووە بەپیشەی. سەرچاوە بنچینەییەکانی بۆ پەیداکردنی زانست و زانیاری لەبابەت ئەدەبەوە بەتایبەتی شیعر دیوانی شاعیرانی کوردی کۆن و نوێ بوو. ڕێبازی ڕۆمانتیزمی زۆر پێ خۆش بوو، لەبەر ئەوە بەرهەمی شاعیرانی مەهجەری عەرەب و جەماعەتی ئەپۆلۆو شاعیرە ڕۆمانتیکەکانی میسرو لبنان بەتایبەتی عەلی مەحموود تەهای موهەندس سەرچاوەیێکی گرنگ بوون بۆ مشتوماڵ کردنی بیرو چێژو خەیاڵی پیرباڵ. شاعیر بەسەلیقە لەزۆربەی بابەتەکانی شیعری کوردی سەردەمی خۆی دەنووسییەوە. هەردوو جۆرە کێشی بەحری عەرووزی و کێشی سیلابی خۆماڵی بەکارهێناوە. لەقافیەدا یەکێتیی قافیەو جووت قافیە (مەسنەوی) و قافیەی ڕەنگاو ڕەنگی هەیە. لەبابەت ڕوخسارەوە "شیعری نوێ"ی هۆنیوەتەوە، واتە ئەو شیعرەی لەتاکێکدا زیاتر لەکێشێک و قافیەیێک بەکار دێنێ.

بەگشتی پیرباڵ بایەخ بەکێش و ڕیتم و مۆسیقا دەدا، ئەوەندە بەتەنگ ماناوە نییە، لەبەر ئەوە هەرچەندە زمانی ڕەوانە، میللییانەو زمانی قسەکردنی ڕۆژانەیەو مۆرکی دیالێکتی ناوچەیی هەولێر (سۆرانی) پێوەیە، بەڵام هەندێ جار وشەو تەعبیری وا بەکار دێنێ بەم کارەی مانا دەکاتە

قوربانی کێش و ڕیتم، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەو جۆرە دێڕانە لەشیعریدا قورس خۆیان نانوێنن و بەناسکی دەکەونە بەرگوێ و ناو دڵی خوێنەردەوە.

نموونەی شیعری

لەسەر گۆڕی یار

پیربال لەتافی لاویدا لەگەڵ کچێکی خزمی خۆی پەیمانی دڵداری بەستووە، لەناکاوو لەسەردەمێکی چاوەنۆڕ نەکراو لەساڵی ١٩٥٥ سەعادەتی دەسگیرانی جوانەمەرگ دەبێ. ماتەمنامەی بەکوڵی بۆ ئەم خۆشەویستە بەم جۆرە دەست پێ دەکا:

لەسەر گۆڕت وەکو بولبول ئەناڵێنم هەتا ماوم
دوای ڕۆیینی تۆ گێتی هەموو ڕەش بوو لەبەر چاوم
سەراپا گوڵخەنی ژیلەو زوخاڵە گیانی سووتاوم
هەموو قوڕگی غەم و ئێش و گرینە ژینی ڕووتاوم
دەبا ون بێ لەپاشی تۆ لەڕووی ئەم ژینەدا ناوم
لەبەر مەرگی سیاهی تۆ وەها سیس و پەشۆکاوم

لەم لاواندنەوەیەدا شاعیر شین بۆ کەسێک دەکا بووە بە بەشێک لەرز پەیکەری خۆی وەک دیاردەیێکی مەتریالی، هەروەها بووە بەشێک لەگیان و دڵ و دەروونی. بەمردنی ئەو بەشە، بەشەکەی دیکەی کە ماوەتەوە شاعیر خۆیەتی چۆن دەتوانێ بژی! ئەگەر لەش چارەی بکرێ، گیان چۆن دەتوانێ بە لەتکراوی و نیوەچڵی بژی.

لەکۆتاییدا دەنووسێ:

لەتەک ئەو گۆڕە بنێژن کەدەورەی بێ درو داڵە
کە بەرگی خۆڵەکەی بەردی سیاه و قاوەیی و ئاڵە
لەسەر کێلی گەرا قوبم کە ڕەمزی مردنی تاڵە
بنووسن ناوم و ناوی (سەعادە)ی شەنگ و (پیربال)ە
لەژین و مەم زیاتر بووین بەڵام ئەو چوو ئەمن ماوم
فەلەک تەختت سەرەنگوون بێ بەدەستی تۆ پەشۆکاوم

شاعیر لەناو تەمومژی ئەشکەوتێکی ئەفسانەیی پڕ لەترس و لە پەیکەری قوویاوەی خۆی دەبینێ. باکی بەوە نییە خۆی چی جۆرە ئازارو ئەشکەنجەیێک دەچێژێ، لەو ئانەدا گیانی لەناو لەشی سەعادەتی خۆشەویستی تواوەتەوە. ئەشکەوتەکە ڕەمزی ئەو گۆڕەیە نازدنینەکەی هەتا هەتایە تێیدا خەوی لێ کەوتووە. ئاواتەخوازی ئەوەیە زوو بگاتە سەعادە، کە ئەوپەڕی بەختیارییە بۆی و لەسەر گۆڕیشی ناوی هەردووکیان بنووسن بۆ ئەوەی هەموو ڕێبوارێک یادی ئەو دڵدارییە بکاتەوە.

فەرامۆشم نەکەی

لەلیریکێکی وەسفدا پیربال دیالۆج لەگەڵ دلبەری دەکا:

بەیانان کاتێ گوڵ پشکووت لەگوڵزاری گوڵەندامان
خوداوەندی جوانی هاتە بانیژەی دڵارامان
شەرابی پاکی پیرۆزان درەوشاوە لەنێو جامان
لەوێدا لەو کەیفگایەی کە تێدا بووین لەگەڵ ڕامان
فەرامۆشم نەکەی گیانە ئەمن شایانی باڵاتم
هەتا ماوم لەدنیادا تروسکەی ئاڵ و واڵاتم
لەهاوینا لەکاتێکا کە خۆر هەڵهات لەپشت کێوان
قژی تاڵ تاڵ و زێڕینی ڕژایە سەر بەی و مێوان
لەکاتی هەر دڵی مەست بوو بەمیسک و عەنبەری لێوان
لەوێدا لەو کەیفگایەی کە بۆ تۆ هۆشمی شێوان
فەرامۆشم نەکەی گیانە ئەمن شایانی باڵاتم
هەتا ماوم لەدنیادا تروسکەی ئاڵ و واڵاتم

هۆی لەدایکبوونی ئەم لیریکەی پیربال بەم جۆرە بوو: لەساڵی ١٩٥٦ لەهەولێر لەماڵان شیعری کوردی دەخوێندرایەوە. جارێکیان لەهەڵبژاردەی یەکێ لەدەسنووسە بەنرخەکانی نەجمەدین مەلا بەناوی "سۆزی نیشتمان" (١٩٤٥)، لیریکێکی چوارین بەند بەناوی گۆرانەوە تۆمار کرابوو خوێندرایەوە، بەندی یەکەم و دوایی ئەمانەی لای خوارەوە بوون:

لەگوڵزار لەسەرچاوەی بەهارا
لەچیمەندا لەبن سایەی چنارا
لەگۆڵشەندا لەگەڵ ناڵەی هەزارا
فەرامۆشم نەکەی من گیرۆدەی تۆم

*** * ***

لەگەنجیدا لەسەر تافی جوانی
کە گەردوون ڕانە گیانە تۆ شوانی

لەوەختێ لێ ئەدەی لافی جوانی
فەرامۆشم نەکەی من گیرۆدەی تۆم

لەدوای ئەوەی پیربال گوێی لەشیعرەکە گرت، بۆ خۆی نووسییەوە، ئینجا لەپاش چەند ڕۆژێک لەکۆبوونەوەی شیعر خوێندنەوە لیریکەکەی خۆی خوێندەوە. بەئاشکرا دیارە شاعیر ئیلهامی لەشیعرەکەی گۆران وەرگرتووە، بەڵام ماناو وێنەکانی شیعری پیربال جیاوازن لەگەڵ ئەوەی گۆران. نیو سەدە بەر لەئێستا پرس لەسەر ئەم شیعرە هەبوو، ڕاستە نەجمەدین مەلا بەناوی گۆرانەوە تۆماری کردووە، بەڵام ئەم شیعرە لەناو شیعرە بڵاوکراوەکانی گۆراندا نییە، لەنێوەندی ئەدەبی کوردیدا هەندێ کەس بەشیعری ئیبراهیم ئەحمەدی دادەنێن، هەندێکی دیکە بەشیعری ڕەشید نەجیب (فەرامەرز)ی حسێب دەکەن. هەر چۆنێ بێ شیعرێکی جوانە. پیربال لەدانانی شیعرەکەیدا سەرکەوتووە، ئەگەر هەندێ ڕستەو تەعبیری نائاسایی بەداهێنان بۆی بژمێررێ.

هەڵبەستەکانم

لەشیعرێکی کۆمیدی ئامێزی پڕ لەقسەی سووک لەبابەت شیعری خۆیەوە پیربال دەڵێ:

شیعرەکانی من قوماشی خۆمن
شیعرەکانی وان پینەو پەڕۆکن
من خۆمم ئەوان ڕوونووسی خەڵکین
ئەمن هەراش و ئەوان زارۆکن
من خۆمم ئەوان تاپۆی خودی من
من داهێنەرم ئەوان دزۆکن
ئەمن گوڵاوی گوڵشەنی کوردم
ئەوان وردە بای نێو ڕیخەڵۆکن

لەسەر شیعرەکەی بەردەوام دەبێ و بەم شێوەیە کۆتایی پێ دێنێ:

گۆشت بۆ قەسساب و نان بۆ نانەوا
من کێردو چەقۆ ئەوان تیرۆکن

شاعیر ڕیالیزمیانە لەڕووی ناوەڕۆکەوە بیروڕای خۆی دەردەبڕێ بەرامبەر بەو کەسانەی خۆیان بەشاعیر دادەنێن و بەڕاستی شاعیر نین، ئەو بیروڕایانەی بەڕستەی جوان و وێنەی شیعری داهێنراو دەڕازێنێتەوە. شاعیر لێرەدا ستایشی خۆی دەکا، جا ئەوەی دەری دەبڕێ بەرامبەر بەخۆی ڕاست بێ یا ڕاست نەبێ گرنگ نییە، بەڵام لەکۆمەڵدا کەسانی وا هەن لافی شاعیرییەتی لێ دەدەن، کەچی ئەوە نین. ئەگەر ئەم شیعرە لەمانای پلەی شاعیرییەتی پیربال دەربهێنرێ و ببێ بەموتڵەق، وەک شیعرێکی داهێنراوی بەرز دەکەوێتە ڕوو. بێ گومان مەبەسی بنچینەیی لەهەموو داهێنانێکی ئەدەبی و هونەری ئەوەیە لەو قاوغەی بۆی دانراوە بچێتە دەرەوەو ببێ بەموتڵەق.

لەم شیعرەو لەهەندێ شیعری دیکەی پیربالیش وشەو ڕستەی وا دەکەونە بەرچاو لەلێکسیکۆنی زمانی کوردی نەبیستراون لەڕووی دەستووری زمان و مانای وشەکانەوە، خۆی دروستی کردوون و بەرگرییان لێ دەکاو لەسەر ئەو باوەڕەیە ئەوەی ئەو نووسیویەتی ئەویش ڕاستەو دەبێتە هۆی دەوڵەمەندکردنی زمان و ئەدەبی کوردی.

جەمیل ڕەنجبەر
١٩٨٠-١٩٤٨

ژیانی

جەمیل کوڕی ساڵح گۆران لەساڵی ١٩٤٨ لەهەولێر لەدایک بووە، قوتابخانەی سەرەتایی و ناوەندی لەهەولێر تەواو کردووە. لەدوای ئەمە لەخانەی مامۆستایانی سەرەتایی خوێندوویەتی و لەساڵی ١٩٦٧ بڕوانامەی ئەو

ئامۆژگایەی وەرگرتووە و بووە بەمامۆستای قوتابخانەی میرگەسوور، لەپاشان گوێزراوەتەوە قوتابخانەی سەرەتایی هەریر. لەساڵی ١٩٧٤ کە نێوانی شۆڕشی کوردو دەسەڵاتی بەغدا تێک چوو جەمیل وەکو خەڵکێکی زۆر رووی کردە ناو شۆڕش، لەوێ زۆر نەمایەوە لە بەهاری ١٩٧٥ لەدوای نسکۆی شۆڕش یەکێک بوو لەوانەی کە چوونە ئێران و گەڕانەوە وڵات و دەستی کردەوە بەخەباتی نهێنی تا ساڵی ١٩٧٧ لەلایەن دەسەڵاتەوە گیراو لەدادگا فەرمانی بەندکردنی هەتا هەتایەی بۆ دەرچوو. لەدوای ماوەیێک دەسەڵاتی بەغدا لێبووردنێکی گشتی دەرکرد بۆ بەندە سیاسییەکانی مەسەلەی کورد. جەمیل بەر ئەو لێبووردنە کەوت و لەبەندیخانە ئازاد بوو. ئیتر ئەم ماوەیەی بەهەڵێکی لەبار زانی و یەکسەر رووی کردەوە ناو شۆڕش و چووە ریزی چەکدارانەوە. لەو کاتەوە جەمیل هەستی بەشاعیرییەتی خۆی کردووە ناوی "ڕەنجبەر"ی هەڵبژاردووە وەک نازناو بۆ شیعری و ناسینی لەناو خەڵکیدا.

ئەم ماوەیە دوا قۆناغی ژیانی جەمیل بوو، چەک بەشانەوە لەخەباتدا بوو تا پاش نیوەڕۆی ڕۆژی ١٨ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٨٠ لەگوندی جەلکانی پشدەرە ڕەقەی بناری کێوە ڕەش لەناوچەی سەنگەسەر دوو هەلیکۆپتەری بچووک بەدۆشکە کۆمەڵێک جەنگاوەری کوردیان گوللەباران کرد، لەئەنجامدا هەشت کەس شەهید کران یەکێکیان جەمیل ڕەنجبەر بوو. تەرمی هێنرایەوە هەولێرو لەگۆڕستانی سەید مەعرووف بەخاک سپێردرا.

شیعری

جەمیل ساڵی ١٩٦٦ دەستی بەشیعر وتن کردووە، واتە لەتەمەنی هەژدە ساڵیدا. سەرەتا بەشیعری میللی کێشی سیلابی و جووت قافیە (مەسنەوی) دەستی پێ کردووە. یەکێکە لەو شاعیرانەی ئەوەی تازە بەتاقیکردنەوەی شیعری بەحری عەرووزی تێنەپەڕیون و یەکسەر لەسەر دەستووری بزووتنەوەی "شیعری نوێ" ڕۆیشتوون. بەرهەمی تاقیکردنەوەی جەمیل لەکێشی شیعری خۆماڵیدا بەزۆری لەساڵانی ١٩٦٦-١٩٦٨ بەرچاو دەکەون. ئەمەش ئەوە ناگەیەنێ لەپێشانا ئەم جۆرە شیعرەی وتووە، لەپاشان هاتۆتە سەر ئەو شیعرەی دەچێتە خانەی "شیعری نوێ"وە، واتە ئەو شیعرەی لەقەسیدەییێکدا زیاتر لەکێشێک و زیاتر لەقافیەیێک بەکار دێنێ. شاعیر لەسەرەتای شیعر وتنەوە تا کۆچی دوایی لەدانانی شیعر دوا نەکەوتووە.

شاعیر هەموو کێشە سیلابییە خۆماڵییەکانی لەشیعریدا بەکارهێناوە، بەڵام ئەوەی سەرنج ڕادەکێشێ هەشت برگەیی زۆر بەکار دێنێ. لەشیعرێکدا هەشت برگەیی دەکا بەدوو کەرت، یەکێکیان درێژ ٨ برگە، یەکێکیان کورت ٤ برگە. هەندێ جاری دیکەش لەشیعرێکدا سێ جۆرە دێڕە شیعر بەرچاو دەکەون ٤ برگە، ٨ برگە، ١٢ برگە. جگە لەوەی کێشەکانی دیکەی ٧ برگەیی و ١٠ برگەیی لەگەڵ ئەو کێشانەی ناویان هێنرا لەشیعرێکدا هەموویان بەکار دێنێ. قافیەی شیعری جەمیل مەسنەوییە، یا ڕەنگاو ڕەنگە. مەسنەوییەکە لەشیعری دە برگەیی بەرچاو دەکەوێ، ڕەنگاو ڕەنگەکە لەشیعرە نوێیەکە بەکاری دێنێ کەچەند کێشێکی خۆماڵی بەکارهێناوە لەهۆنینەوەیدا. شیعری جەمیل لەڕووی ڕوخسارەوە هەمووی دەچێتە ناو لیریک، ئێستا ئەم جۆرە هونەرە کە لەبنجدا ڕەنگدانەوەی لیریکی ڕۆمانتیکی ئەوروپای سەدەی نۆزدەمەوە بووە بەعالەمی. لەگەڵ ئەوەشدا چوارینی ڕوخساری شیعری کلاسیکی کوردی هەیە، بەڵام ئاسۆییێکی میللی کوردی داوەتێ، بەوەی لەسەر کێشی دە برگەیی و جووت قافیە (مەسنەوی) هۆنیویەتییەوە. چەند چوارینێکیشی هەیە لەسەر قافیە کلاسیکییەکە (ا ا ب ا) ڕێکی خستووە.

شاعیر ناوەڕۆکی بیری کوردایەتی شەستەکان و حەفتاکانی سەدەی بیستەم تێکەڵ بەسۆزی مرۆڤایەتی کردووە، دڵداری جەوهەرێکی گرنگە لەبەرهەمی شیعریدا. لەپێشاندانی نموونەی شیعری هەندێ لایەنی شاعیرییەتی روون دەبێتەوە.

جەمیل ڕەنجبەر وەکو شاعیرێک هەستی بەوە کردووە شیعری بۆ دێ، ئەوەی خستوویەتییە سەر کاغەز بەدڵی بووە، لەمەدا لەبەشێکی زۆر لەشیعریدا بەهەڵە نەچووە.

بەڵگەی باوەڕ بەخۆکردن، یاتێگەیشتن لەو بەرهەمەی بەوێنەی داهێنانێک دەیداتە خوێنەران لەدوا کۆپلەی قەسیدەی "شیعر بەبووک دەبەن"دا بەدی دەکرێ:

ئەمڕۆ هەندێ وشەم خۆشویست
شیعرێکی شۆخم لێ چنی
پیتەکانم هەڵگرساندو
ئاواتێکم خستە بنی

ئەو وشانەی شاعیر خۆشی ویستوون ئەوانەن مانای تازەی تیایاندا دۆزیوەتەوە، ئەگینا ئەگەر بۆ مانای ئەو وشانە لەفەرهەنگدا بگەڕێ مانایێکی دەست دەکەوێ بەکەڵکی شیعر نایە.

ڕیتم لای شاعیر لەنگەری سووکی ئاوازی شیعری میللی (فۆلکلۆری) پاراستووە، چونکە بناغەی وشەو ڕستەو تەعبیر بەپێی دەست لەملانێی دەنگەکان هارمۆنیا بەڕێوە دەچێ. کێش ڕەوان و قافیە سوارە، لەشیعری "پێکەنینێک لەباوەشی گریانا" دەڵێ:

چاوێکی تیژ لەژێر چاویلکەی بەردەستێل
بیر بەنینۆک هەڵدەکەنێ
بەقاندرمەی قەڵاتی کورد هەڵدەگەڕێ
بۆ داهاتووی چاوی خوێنێ پێدەکەنێ
لەراپۆرتی ئارەق ڕێژێکا نووسرا بوو
هەرچی بڵێم تەمی هەوا دەیقۆستەوە
تەرازووی شەو بەدوامەوە
خۆی دەکێشێ

قەڵاتی کورد دروشمی "ئازادی کورد"ە. لەبەر ئەوەی کورد ئازادی نەدیوە، دەبێ بەخەیاڵ ئەو قەڵاتە دروست بکا. لەقەڵاتەکەدا چی نهێنییێک هەیە؟ نایزانێ! خۆ دەبێ بیر لەوەش بکرێتەوە کە هیچی تێدا نییە. کەوا بێ ئەگەر بگاتە ناوی پێویستە بەکەلوپەل و ناومالێ وەشاوە بیرازێنێتەوە. لەو ڕۆژگاردا ساڵی ١٩٧٣ شاعیر لەرەشبینیدا دەتلایەوە، چونکە ١١ی مارتی ١٩٧٠ خۆی نەکرد بەساڵێ گەیشتن بۆ سەر "قەڵاتی کورد" بۆیە "چوونە ناو قەڵات" بێ ئەنجام بوو. لەپاش ساڵێکی دیکە یا دوو ساڵ (١٩٧٥) قەڵاتەکە تاڵان کرایەوە.

ئەگەر سەرێک لەشیعری "مردن لەگۆڕی سەرشۆڕی دەژیت"ی جەمیل ڕەنجبەر بدەین، هەندێ ڕاستیمان دەست دەکەوێ لەبابەت شاعیرەوە. لەم قەسیدەیەدا شاعیر لایەنگری ئەو باوەڕدیە "مردن لەپێناوی ژیان"، واتە کۆمەڵێک خەڵک گیانیان دەبەخشن لەپێناوی ئەوەی کۆمەڵێکی دیکە یا نەوەی داهاتوو سەربەست و بەختیار بژین. ئەمە لەخۆبووردن و قوربانی تێدایە. مرۆڤ جارێک دەمرێ، گەل نەمرە، شاعیر لەگەڵ ئەمەیە. بۆ ئەم مەبەسە تاک پێویستە گیانی ببەخشێ، چونکە سیفەتی مردن و لەناوچوونی تێدایە، لەپێناوی گەل ئەوەی نەمری و هەمیشە زیندوویی تێدایە. ئەمەیە ئەستووری بیروباوەڕی جەمیل ڕەنجبەر ڕێکەوتێکی سەیر بوون ڕۆژگار ئەم تیۆرییەی خستەی پراکتیکەوە لەژیانی شاعیر خۆیدا. لەکاتێکدا ژیانی لەدەست دا کە تفەنگ بەشانییەوە بوو. لەئازادی دەگەڕا بۆ میللەتەکەی. گەلی ژێر دەست بۆ ئازادی دەگەڕێ، گەلی برسیش بۆ نان، دەبێ "تاک" قوربانی بۆ ئازادی و نان بدا.

شاعیر وێڵی ئازادییە، بەشوێنیدا دەگەڕێ. کۆڵ نادا، ئەوەتا لە شیعری "کێ لە سەربەرزی بەتەمەنترە" لە سەرەتاکەیدا دەڵێ:

گوڵی خۆزگە
چۆن بۆ چڵی داری ژیانی دەگەڕێ
یا چۆن سەعات قورمیشی لێ ون بووە
ئارەقەی دواکەوتن دەسڕێ
گیانە منیش وێڵی چاوتم
سەد ئەوەندە لێت دەگەڕێم

لەکۆتاییشدا دەڵێ:

ئەرێ گیانە
ئیتر نامەم بۆ مەنێرە
پوولی پۆستە نامەکانم دەپشکنێ
سندووقی سوور
گۆڕی مردن بۆ وشەی جوان هەڵدەکەنێ

ئیتر نامەم بۆ مەنێرە
بەڕێگای كۆن بۆم مەنێرە
تا دێمە لات یا تۆ بەخۆت دێیتە ئێرە

شاعیر دۆش داماوەو، سەری لێ شێواوە "ئازادی" لێ بووە بەئەفسانە! هەموو جۆرە بەرنامەو پلانێكی بەكارهێناوە بۆ ئەوەی بگاتە ئەو "ئازادی"یە. وەكو بڵێی ڕێگاو پلانی دیكە نەماوە بۆ ئەم ئامانجە بەكار بهێنرێ. مەبەسی شاعیر جۆرو شێوەی دیپلۆماسییەت و پۆلیتیكێكی كلاسیكییە تا ٢ی ئابی ١٩٧٣- ڕۆژی دانانی شیعرەكە- بەكار هێنراوە بۆ گەیشتن بە "ئازادی". ئەمەی لەدێڕی "بەڕێگای كۆن بۆم مەنێرە" دەربڕیوە لەپاش ئەوە دیسانەوە شاعیرانە سەری لێ شێواوە، چونكە نازانێ خۆی دەگاتە ئەم ئازادییە! یا ئازادی دێتە لای. ڕەنگە ئەمە نموونەی دوارۆژبینی بێ لای شاعیر، ئەوەتا ئێستا هەموو بەڵگەیێك ئەوە دەگەیەنن ئێمە بۆمان نەكرا بگەینە ئازادی. بەڵام لەوە دڵنیاین پۆلیتیكی ئەنتەرناسیۆنالیزمی دەستەی نەتەوە یەكگرتووەكان دەورێكی باڵای دەبێ لەدوا ڕۆژدا لەهێنانی ئازادی بۆ خاكی ئێمەش.

شاعیر لەئازادی بەو لاوە شتی دیكە نابینێ، یاخود بەلای ئەوەوە ئازادی لەهەموو شتێكی دیكە گرنگترە. لەشیعری "پیرێكی بەندكراو"دا، مامە پیرە، مامە سوارەیە، بەڵگەی "كوڕی ئازا"ی كوردە. هەر چەندە كوڕی ئازا ناگیرێ، بەند ناكرێ، ئەگەر بەڕێكەوت بەدیلیش بگیرێ، زوو كۆت دەشكێنێ و پێوەند دەپچڕێنێ و خۆی ئازاد دەكا، ئەویش وێڵی ئازادییە. لەپشت چیای قاف، لەنزیك ئەشكەوتی كانیاوی ئاوی ژیانیشی بێ، دەبێ ئازادی بدۆزێتەوە. شاعیر ئازادی لەگووارەی نازەنین و نیگارو شۆڕەكچاندا دەبینێ:

مامە سوارە
منداڵەكان چاوەڕێتن لەو بنارە
ڕۆ ڕۆیانە! دەگریەن بۆ جووتێ گووارە
بۆ دەسگیرانی دێرینیش كوانێ گووارە
مامە سوارە! كوانێ گووارە

كوانێ گووارە
بێنە گووارە
جارێ گووارە نییە، بەڵام جوانان بەبێ
گووارەش دەژین.

دووركەوتنەوەی قوتابییان لەمامۆستا كارەساتێكی جەرگبڕو تەپینی دەروونە بۆی. یەكێ لەشیعرە پڕ لەسۆزو گیانییەكانی جەمیل ڕەنجبەر "برووسكەیێك لەدڵەوە"یە.

شاعیر مامۆستا بوو، زوو زوو دەبوو بەمیوانی گرتووخانەو بەندیخانەو ناو ئەو شاخانەی نەدەكەوتنە بەرچاوی نەیاران. لەقوتابییان دوور دەكەوتەوە. دووركەوتنەوە پچڕانی ڕەگ و دەماری ژیانە بۆ ئەو مامۆستایەی قوتابیی خۆی خۆش بوێ و بەبێ ئەو هەڵنەكا.

جەمیل ڕەنجبەر هەست و ئەستی ناسكی دەڕژێنێتە سەر تەلی كەمانچە. ئاوازی ئەمر دەخزێ تا هەموو "بوون" دەگرێتەوە. بەڵێ! شاعیر بەلەش لەشاگردەكانی دوورە، بەڵام بەگیان لەگەڵیاندا یەكە، بەم جۆرە قسەیان لەگەڵدا دەكا:

لەگەڵتانم
شاگردەكان! دوور نیم لێتان
نزیكتانم
توخمی شیلەی گوڵە گەنمی
فەریكتانم
لەناو جانتای كتێبتانا
دەرسی شیكاری شەوتانم
نزیكتانم كاوەی نەورۆزی خەوتانم
لەگەڵتانم لەهاتوچۆی قوتابخانە
دڵم لەناو دڵتانایە
پەپوولەی زیندانی تەمەن
لەناو باغی گوڵتانایە

دەبێ هەستی شاعیر چۆن گۆڕانێكی بەسەردا هاتبێ لەو كاتەی دوایی بەژیانی لاوانی وەكو شەهاب و جەعفەرو ئەنوەری بەرگوێ كەوتووە! ڕەنگە ئەگەر شاعیرانە بۆی بچین، دەبێ بڵێین جەمیل ڕەنجبەر لەو كاتەدا خۆزگەی خواستووە ئەویش یەكێك بوایە لەوان، چونكە لەگەڵیاندا هاوپیشە بوو لەگۆڕەپانی وشەو خەباتی كوردیدا. بەڵام

لەشیعری "بەیادی تاڤگە سوورەکە" لەسووچێکی دیکەوە دەنوارێتە دیمەنەکە.

ئەم شیعرەی جەمیل ڕەنجبەر لەدوای لەسێدارەدانی قارەمانەکان نەنووسراوەتەوە، بەڵکو لەپاش تێپەڕبوونی ساڵێک واتە یۆبیلی پیرۆزی ساڵێکی شایی و زەماوەندی خوێن. تاقیکردنەوەی هەستی شاعیر ساڵێکی خایاندووە. ماوەی ساڵێکی تەواو لە کەلێنێکی شاردراوەی دڵ و مێشکی شاعیردا وێنەی سێ قارەمانەکە ئاوا نەبووە، تاقیکردنەوەکە شیعرێکی پڕ لەسۆزی داهێناوە، لەدوا کۆپلەیدا دەڵێ:

ئەی چاوەکـــــــــــــان
ساڵی ڕۆیی تیشکەکانتان ئاگر دەگرن
داڵی خنکان بەتۆوی لاشەتان دەمرن
زۆر چاوی تر بۆ بارەگای ئێوە دێن و
بڕیاری ســـــــەربەرزی دەدەن
لە خـــاکی گــــر تێـــبەربوا
بەرمــــاڵی شـــۆڕش ڕادەخــــەن
زۆر گــــــبـــــانی تــر
تەرمـــەکـــانتـــان مــــاچ دەکــــەن و
دەبـــنـــە پــردی بــەرەو بــەیـــان
لافـــــــاوی ڕووناکی زۆر چاو
مــــــوانی مـــاڵی هەژارە
بۆ خـــواســـتنی یەک دەسگیـــران

شاعیر داهێنانی لەماناو ناوەڕۆکدا زۆرە، هەروەها لەناونانی شیعری. لەوانەیە ناوی هەموو شیعرێک زوو لەبیر بکرێ، یا پشتگوێ بخرێ، بەڵام هەندێ لەناوی شیعری جەمیل ڕەنجبەر خۆیان دێڕە شیعرن، یاخود پارچە شیعرێکی سەربەخۆن. لێرەدا ئێمە ناماننەوێ ناوی شیعری "ئەو کتێبەی وشەی بەخەنجەر نووسراوە" بکەین بە بەڵگە بۆ ئەم مەبەسە، بەڵکو ناوەڕۆکی شیعرەکە خۆی گرنگە بەلامانەوە، لەسەرەتای شیعرەکەدا کە دەڵێ:

ڕێزە چیـــــــاکـــــــــان
وەکـــو تەونی بەرەبەیان ڕاچەندرا بوون
بـڕۆی ڕووناکی چاوی خـــــــۆر
وەکو ڕیسی مافووری دەستی قەیرە کچ
بەگـــوڵاڵەی باڵا لاوی ڕایەڵ کـــرابوو

مەبەستی دروستکردنی ئەبستراکتێکە (تجرید) خاک لەناو سروشتدا لەقاڵب دەدا. ئەو خاکە بووە بەمایەی ئازارو ئەندێشە، بەڵام ناشیرین نەبووە، لەبەر ئەوە هەر جوانەو خۆشەویستە. لەپاش گەشتێک لەگێتیی وردەکاری وشەو ڕستەو تەعبیرو مانا، ناشرینی لەخاک دوور دەخاتەوە، جوانی دەکا بەئەدگاری هەمیشەیی ژیان، کە دەڵێ:

هـــــــــــــاتم هـــــــــــــاتم
ناویان لێنام بزمـــــار کـــــوتە
چـەکــــــــــوشێ بـووم
ئەو دارتاشەی ئەسکەملی ئەنجومەنی
کــــۆشکی ســـپی دروست دەکـــرد
ئـاسـنـگـەرێ کــــــــــــــە
شـــــــــشـــــــبـــــەندی
بەندیخانەی خوێنی باستیلی خەست دەکرد
هێـــــــزی منی پێ نەکــــــرا
کــەوی کـێـوی باوەڕی پێ هەڵنەفـــڕا

لێرەدا شاعیر ئاماژەی زیرەکانەی هەیە، کە دەڵێ کوردستان لەئازادی دەگەڕێ، لەبەر ئەوە خراوەتە ناو بەندیخانەوە. ئینجا باستیلی پاریسی کردووە بەرەمزی ئەو بەندیخانەیە، کۆشکی سپیی ئەمەریکاش دەوری ئەمپریالیستی گرنگی هەبوو لەشێواندنی کێشەی کورد لە شەستەکان و حەفتاکانی سەدەی بیستەمدا. بەراوردی جوانی شاعیرانەی جەمیل ڕەنجبەر لەوەدایە، ئەو دارتاشەی کورسی و مێزی کۆشکی سپیی دروست کردووە، لەگەڵ ئەو ئاسنگەرەی شیشی بەندیخانەی باستیلی بەستووە، واتە دوژمنانی کورد، ئەمانە ناتوانن بەسەر هێزی ڕزگاری کورددا زاڵ بن.

هەگبەی دەنگوباس*

شیعری: عەبدوڵلا پەشێو

هاوڕێم! هاتی و بە هاتنت
تۆ بارانی گزیژەت هێنا
بۆ هەڵگەڕانی بەرەو خــۆر پەیژەت
هێنا
مژدەنامەی زستانی زگپڕت هێنا
دەنگی مەزدە و یاخیبــوون و گڕت
هێنا
هاوڕێم!
ناوی خانزادت بردبوو*
با پێت بڵێم:
پرچی خانزاد خۆڵەمێشە،
چاوی ڕەشی پلیشاوەی ژێر پۆستاڵە،
چەپکە نێرگزی سەر گۆڕی-
سپیلکەی چاوی مناڵە!
* * *

هاوڕێم!
کە چوویتەوە سلێمانی*
لە ڕێگاتا لەبیر نەکەی:
لە قەڵات و منارەوە،
لە موغەکانی شارەوە،
چەپکە هەواڵێک بەرەوە
بۆ خوا، بۆ بیرەکانی نەوت،
بۆ مەزاری بابە گوڕ گوڕ،
بۆ ئەو شارەی
دانیشتوانی
لەناو گڕدا دەگرین بۆ گڕ

لەبیر نەکەی:
دەنگوباسی شارەکەی من:
شاری مزگەوت و دەرۆزە،
شاری تینوو
بۆ ماچی جەژنە پیرۆزە،
لەبیر نەکەی:
دەنــگــوبــاســی ئەو مــنــاڵــەی... بۆ
لەتێک نان،
تا ئێوارە...
بەردەبێتــــە گــیــــانی مـــردووی
شەقامەکان.
لەبیر نەکەی:
دەنگوباسی
حەمە، چورچە،جومعە، کسۆ*
یەک بە یەک شێتەکانی شار...
دەنگوباسی مەیدانی کار،
چایخانەی پڕ،
هەمووی بەرە
بۆ خوا، بۆ بیرەکانی نەوت،
بۆ مەزاری بابەگوڕ گوڕ!

١٩٧١/٣/١٥- کوردستان

* کەژاوەی گریان: دیوانێکی شێرکۆ بێکەسە
* هەگـــبـــەی دەنگوباس: وەڵامی هۆنراوەی (دیدەنی)ی، شێـرکـۆ بێکەسە، کە لە گۆڤاری هەولێر (شـوباتی ١٩٧١) پێـشـکەشی شاعیری کردبوو.
* خانزاد: مەبەست خانزادی سۆرانە.
* لەو سـەردەمـەدا هاتوچۆی نێـوان هەولێـر و سلێـمـانی بە شـاری کەرکووکدا بوو.
* حەمە، چورچە، جومعە، کسۆ: چوار شێتی هەولێر بوون.

سەرچاوە:
دیوانی" پشت لە نەواو ڕوو لە کرێوە"ی عبدوڵلا پەشێو.

هەولێر

شیعری: پیربال مەحمود

هەولێر تا دەمرم نەغمەخوانی تۆم
بەرۆشی باغ و باغەوانی تۆم
تا لە ژین ماوم وێژەوانی تۆم
بە شەو و بەڕۆژ پاسەوانی تۆم
زەنگ و ئاوازی نێرقەوانی تۆم

* * *

چاوم هەڵهێنا دیمەنی تۆم دی
دەشتی رەنگین و چیمەنی تۆم دی
گوڵە گەنم و جۆی دەگمەنی تۆم دی
بە شەو و بە رۆژ پاسەوانی تۆم
بەرگی لاو و نەوجەوانی تۆم

* * *

بەهاران کاتێ گوڵی رەنگاو رەنگ
دەڵەرێتەوە لەسەر چلی شەنگ
دەرت پڕ دەبێ لە بەزم و ئاهەنگ
بە شەو و بە رۆژ پاسەوانی تۆم
شالووری شەیداو غەزەلخوانی تۆم

* * *

کۆنترین شاری لەسەر رووی زەوی
خەنی بوون خەنی کە زانیم هەوی
زێرو زەبەری، نەک زیخ و چەوی
بە شەو و بە رۆژ پاسەوانی تۆم
تۆ رەزو ئەمن رەزەوانی تۆم

* * *

شوێنەوارێکی مێژووت دیارە
هێمای گرنگیت بەبێ ژمارە
هالێرە (قەلا) لەوێ (منارە)
بە شەو و بە رۆژ پاسەوانی تۆم
پەروەردەی دادو دادوەرانی تۆم

* * *

پێڵووم کردەوە جێی ژیانم بووی
لانک و لەلووگی لەش و گیانم بووی
دایکی بەسۆزو بێ زیانم بووی
بە شەو و بە رۆژ پاسەوانی تۆم
لە تیرەی کوردو پاڵەوانی تۆم

* * *

گەشتیاران پۆل پۆل دێنە دیدارت
دەحەسێنەوە لە سایەدارت
لەسەر ترۆپکی زەوی گوڵدارت
بە شەو و بە رۆژ پاسەوانی تۆم
ئاشقی لاڵەو ئەرخەوانی تۆم

* * *

بەیانیان کاتێ بولبول دەخوێنێ
کاتێ شنەی با دڵ دەبزوێنێ
شۆخیت نیگاری خۆی دەنوێنێ
بە شەو و بە رۆژ پاسەوانی تۆم
تۆ بەهەشت و من دەرگەوانی تۆم

* * *

منم شایەستەی هەڵگری ئالات
هەڵگری رازو نازو سکالات
بێت و بپرسی لە ئاڵ و والات
پێت دەڵێ: کە من پاسەوانی تۆم
تۆ خاوەنی من، من شوانی تۆم

* * *

کە مردم گڵکۆم لەسەر خاکتە
سەرینم خۆڵی نەرم و پاکتە
کێلی بان سەرم بەردی چاکتە
وەک چۆن ئێستاکە پاسەوانی تۆم
ئاواش لە گۆڕا هەر میوانی تۆم

* * *

(هەولێر) بە دووریت دڵم زووخاڵە
هەبوونم هیچەو مانم مەحاڵە
کەڵە شاعیرت کاکە (پیربال)ە
دەڵێ: تا ماوم پاسەوانی تۆم
لە دەریای شیعرا مەلەوانی تۆم

* * *

رەشید ئاغای حەوێزی (موجریم)
١٨٤٥-١٩٠٨

ئامادەکردنی: کەریم شارەزا

"موجریم" نازناوی شاعیری کورد رەشید ئاغای کوڕی حاجی بەکرئاغای حەوێزییە. لەساڵی ١٨٤٥دا لەشاری کۆیە هاتۆتە دنیاوە، خوێندنی مەلایەتی لەمزگەوتی مەلا ئەسعەد لەلای زانای گەورە، حاجی مەلا ئەسعەدی جەلیزادە خوێندووە و هاونشینی شاعیرە ناودارەکانی ئەوسای کۆیە، وەک حاجی قادری کۆیی و ئەختەری براگەوردی و حاجی مەلا عەبدوڵڵای جەلی و شێخ رەزای تاڵەبانی و کەیفی جوانڕۆیی بووە. سەردەمێک بەنازناوی (فەهمی) و لە دواییشدا بەنازناوی (موجریم) شیعری داناوە. باب برای ئەمین ئاغای (ئەختەر) بووە و لەهەموو کۆڕو کۆبوونەوەیەکی ئەدەبی دیوەخانی (ئەختەر) ئامادە بووە. لەکۆڕی رابواردنی شەوانی هەینی و سێ شەموانی مەدرەسەکەی حاجی مەلا ئەسعەد بەشداری کردووە. دۆستی هەرە نزیکی کەیفی جوانڕۆیی بووە. کاتێک کەیفی لەسەر شەڕەکەی لەگەڵ شێخ رەزا، لەکۆیە دەڕوات و ماوەیەک لەهەولێر جێگیر دەبێ، رەشید ئاغا نامەیەکی ناسکی شیعریی بۆ دەنووسێ و داوای لێدەکات بگەڕێتەوە کۆیە تا وەکو جاران بەخۆشی لەگەڵ یەکتر رابوێرن. (کەیفی) بەنامەیەکی شیعریی وەڵامی دەداتەوەو لەدێڕە شیعرێکیدا هۆی نەگەڕانەوەی بۆ کۆیە دەباتەوە بۆ شەڕەکەی ساڵی پاری لەگەڵ شێخ رەزا و دەڵێ:

(فی الجملە) کە نووسیوتە لەبۆ نایەوە کۆیە
چۆن بێمەوە ئێستەش کە لەسەرمایە شەڕی پار؟!

موجریم لەشیعری لاواندنەوەی خۆشەویستانی بەبۆنەی مردنیان، شاعیرێکی بەتوانا بووە. هەروەک بە بۆنەی کۆچی دوایی ئەمین ئاغای کاکی هۆنراوەیەکی بەرزی داناوە و دەیەوێ بەشنەی نەسیم هەواڵی مەرگی (ئەختەر) بنێری بۆ حاجی قادری کۆیی لەئەستەمبوڵ، بابزانین چی داڕشتووە؟

فیدات بم ئەی نەسیم هەڵبستە ئێستا
هەتا قوستەنتەنیە رامەوەستە!!

هەتا کن حاجی قادر بێ تەوەقوف
بڕۆ ئەمما چلۆن وەک بەرقی یەلدا

بڵێ: قوربان حەوادیساتی کۆیە
بەیان نابێ بەتەحریرو بەئینشا

شەوی پێنج شەممە وەقتی بانگی عیشا
لەهەر چوار کۆیی (کۆ) هاوار هەڵسا

سوئالم کرد لەیارێکی وەهای گوت:
ئەمین ئاغایە قەسری عومری رووخا

رەشید ئاغا کەسایەتییەکی ناوداری بنەماڵەی گەورەو گرانی حەوێزییان بوو لەکۆیە. لەدوای کۆچی دوایی حاجی ئەسعەد ئاغای کاکی لەساڵی ١٨٩٥دا دەبێتە سەرۆکی بنەماڵەی حەوێزیان تاکو ساڵی کۆچی دوایی کردنی لە ١٩٠٨دا، لە دوای ئەو، جەمیل ئاغای برازای لەگەڕەکی هەوار، لەدیوەخانی حاجی ئەسعەدئاغای دادەنیشێ و دەبێتە سەردارو عەوڵاغای حاجی تایەر ئاغاش لەگەڕەکی بەفریقەندی، دەبێتە سەردارێکی دیکە و کەلێنی نەمانی رەشید ئاغا پڕ دەکەنەوە.

محەمەد کەریم شەریف
١٩٤٦-٢٠٠٢

کەریم شارەزا

نووسەری خامە ڕەنگین و فۆلکلۆر پەروەری کورد، مامۆستا شێخ محەمەدی کوڕی حاجی کەریمی کوڕی شەریفی کوڕی ئیسماعیلی کوڕی حاجی عەزیزی شێخ بزێنی ناسراو بە (محەمەد کەریم شەریف). لەساڵی ١٩٤٦دا لە گوندی (گاینج)ی سەر بەناحیەی ئەوسای (خەبات) لەپارێزگای هەولێر لەدایک بووە و لەناو ناوو هەوای دەشت پەروەردە بووە.

هەر منداڵ دەبێ ماڵەکەیان لەساڵی ١٩٥٤دا دێتە شاری هەولێر و لەگەڕەکی (تەیراوە) نیشتەجێ دەبن و وردە وردە لەگەڵ داب و نەریتی شارستانی ڕادێن.

ئەم زاتە لە ساڵی ١٩٥٦دا دەچێتە بەر خوێندنی قوتابخانەی سەرەتایی و لە ساڵی ١٩٦٣دا ئەو قۆناغە بەراییەی خوێندنەکەی دەبڕێ و دەچێتە قوتابخانەی ناوەندیی هەولێرو لە ساڵی ١٩٦٦دا لە تاقیکردنەوەی گشتی بەپلەیەکی بەرز دەردەچێ و هەر لەو ساڵەدا لەخانەی مامۆستایانی سەرەتایی لە هەولێر وەردەگیرێ و لە ساڵی ١٩٦٩دا کۆتایی بەخوێندنەکەی دێنێ و لە ساڵی ١٩٧١دا لەگوندی (بیشە)ی بناری چیای حەسەن بەگ لە دەڤەری سۆران بەمامۆستا دادەمەزرێ و نەوەی نوێی کورد پێدەگەیەنێ و لە هەمان کاتیشدا دەست دەکات بەکۆکردنەوەی بابەتی فۆلکلۆری و تۆمارکردنیان و دوای ماوەیەک دەگوێزرێتەوە بۆ قوتابخانەی گوندەکانی (کانی قرژاڵە) و (قەلانچوغان) و (شیوە ڕەش) لە ناحیەی خەبات و لەدوا قۆناغی مامۆستایی دەگوێزرێتەوە بۆ قوتابخانەی (مەشخەڵی سەرەتایی کوڕان) لە شاری هەولێرو بەجوانی خزمەتی پرۆسەی خوێندنی کوردی دەکات.

مامۆستا محەمەد کەریم شەریف، کورد پەروەرێکی خاوەن هەڵوێست بوو، تادوا هەناسەی ژیانی لەرێبازی کوردایەتی لای نەدا. کاتێک کە پیاوانی ڕژێمی بەعسی فاشی خەریکی لەخشتە بردنی بوون، تا بیکەن بە (جەیش شەعبی) فرمانەکەی خۆی وەلاناو لە ساڵی ١٩٨٨دا خۆی خانەنشین کرد، تاکو لەبەلای ئەو ڕژێمە دوور کەوێتەوە و بکەوێتە سەر تۆمارکردنی پرۆژەکانی نووسینی لە بواری خزمەتکردنی فۆلکلۆری ڕەسەنی کوردییەوە.

مامۆستای خوالێخۆشبوو، نووسەرێکی بەتوانا بوو، جگە لەزمانی کوردی زمانەکانی عەرەبی و تورکمانیشی دەزانی. لەدوای دامەزراندنی یەکێتی نووسەرانی کورد لە ١٠/٢/١٩٧٠دا بووە ئەندامێکی چالاک لەو ڕێکخراوە ئەدەبییەی کوردو لە هەموو کۆنگرەو سیمینارو کۆنفرانسێکی بەشداری دەکرد.

ئەم زاتە جگەرسۆزە جگە لە گرنگیدانی بەکۆکردنەوەی دەقەکانی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی و تۆمارکردنیان. لەبواری نووسین و هۆنینەوەی شیعریش بەتواناو بەهرەدار بووە و لەماوەی ئەو ٥٦ ساڵەی تەمەنی کە لەرۆژی ٩/٦/٢٠٠٢دا بەبێ دەنگی ماڵئاوایی لێ کردین، توانی چوار کتێبی بەنرخ لەبواری فۆلکلۆری کوردی بەچاپ بگەیەنێ و لەپاش مەرگی ناوادەیشی کتێبێکی دیکەی بۆ چاپ کراوە کەئەمانەی خوارەوەن:

١- فۆلکلۆری یارییەکانی کوردەواری- لەساڵی ١٩٧١دا لەچاپخانەی شیمال لەکەرکوک چاپ کراوەو دەکەوێتە ٢٠٠ لاپەڕەی قەبارە مام ناوەندی.
٢- فۆلکلۆری هۆنراوەکانی کوردەواری- لە ١٩٧٤دا لەکەرکووک چاپ کراوەو ٢٦٨ لاپەڕەیە.
٣- سوارچاکی لەلاوکی کوردەواری دا- لە ١٩٧٨دا لەبەغدا چاپ کراوەو ١٩٢ لاپەڕەیە.
٤- هەقایەتی کوردەواری- لە ١٩٨٥دا لەبەغدا چاپ کراوەو ١٦٠ لاپەڕەیە.
٥- مەسەلەکانی کوردەواری- ئەمەیان لەدوای کۆچی دوایی بەهەوڵ و کۆشش و پێشەکی دوکتۆر عەبدوڵلا خدر مەولود لەساڵی ٢٠٠٥دا لەهەولێر چاپ کراوە و ٢٤٠ لاپەڕەیە.

نەزهەت

١٨٥٠-١٩١٥

کەریم شارەزا

"نەزهەت"، نازناوی شیعریی شاعیری کلاسیکی کوردی ناوچەی رەواندز حاجی سولەیمان بەگی کوڕی مەجید بەگی کوڕی رەسووڵ پاشای برای میر محەمەد پاشای رەواندزییەو بەحاجی سولەیمان بەگی ژووژیلە ناسراوە، چونکە ماوەیەک لەگوندی ژووژیلەی ناوچەی برادۆست ژیاوە، کە موڵکی خۆی بووە.

ئەو زاتە لە دەوروبەری ساڵی ١٨٥٠دا لە گوندی (باپشتیان)ی نزیک رەواندزی لەدایک بووەو بەمنداڵی لەحوجرەکانی ئەو شارە دەستی بەخوێندنی ئایینی کردووە. لەدواییدا زۆر شوێن گەڕاوە بەدوای مەلای چاک، تاکو دەرسی لەلا بخوێنێ. لەئەنجامدا گەیوەتە پایەیەکی باش لەخوێندنی مەلایەتی و زانست فێربوون، ئینجا بۆ تەواوکردنی خوێندنی بەرزتری چووەتە شاری (ئەستەمبووڵ)ی پایتەختی دەوڵەتی عوسمانی و ماوەیەک لەئامۆژگایەکی ئەو شارەی خوێندووە، جگە لەزمانی کوردی، کە زمانی زگماکی خۆی بووە، فێری زمانەکانی تورکی و عەرەبی و فارسی و کەمێک فەرەنسی بووە. کە خوێندنەکەی تەواوکردووە عوسمانییەکان هەندێ فەرمانی میرییان پێ سپاردووە. بەڵام لەسەرچاوەی مێژووی بنەماڵەکەیاندا هاتووە، کە هیچ کارو فەرمانێکی میریی قەبووڵ نەکردووە، وەک موڵکدارێک بە بەروبوومی موڵکەکانی خۆی بەڕێوە چووەو لەشاری رەواندز نیشتەجێ بووە.

خەڵکی رەواندز رێزێکی زۆریان لەو زاتە ناوە، چونکە لەنەوەکانی میرانی سۆران بووە، ئەمە بووەتە مایەی تێکچوونی لەگەڵ سەعید بەگی عەبدوڵڵا پاشای سەرۆکی ئەوسای شاری رەواندز، کە ئەویش لەبنەماڵەی میرانی سۆران بووەو پیاوێکی توندە تەبیات و تووڕەو تەنگاو بووە. هەردەم بەچاوێکی سووک سەیری غەیری خۆی کردووەو لەوەش دەترسا نەزهەت بەهۆشیاری و زمان زانی خۆی دەستی لێ بستێنێ و لەگەورەییەکەی کەم بکاتەوە. بۆیە لەئەنجامی ئەو ناکۆکییەی لەگەڵ سەعید بەگ، نەزهەت وای بەپەسەند زانی شارەکە بەجێ بێڵێ و رووبکاتە ناوچەی نەهری لە باکووری کوردستان. بۆ لای شێخ محەمەد سدیقی نەهری، کە ئەو سەردەمە شێخەکانی نەهری خاوەن دەسەڵات بوون و فەرمانڕەوای دەڤەرەکە بوون، نەزهەت لەلای ئەو زاتە حوکمڕانە نەزهەت کراوەتە بەڕێوەبەری دارایی.

لەپاش کۆچی دوایی شێخ محەمەد سدیق، لەگەڵ سەید تەهای نەهری کوڕیدا ماوەتەوە تادەست پێکردنەوەی بەربەرەکانێی کوردەکانی باکووری کوردستان لەدژی زوڵم و زۆرداری عوسمانییەکان، ئینجا نەزهەت لەگەڵ سەید تەهای نەهری روودەکەنە رۆژهەڵاتی کوردستان و لەشاری ورمێ جێگیر دەبن تاکو هەڵگیرسانی جەنگی یەکەمی جیهانی و هاتنی سوپای رووسیای قەیسەری بەرەو رۆژهەڵاتی کوردستان و رۆژئاوای ئێران و داگیرکردنی شاری ورمێ. زۆربەی خەڵکی ناوچەکە لەدژی ئەو داگیرکارییە بوون و بەرگرییان لەوڵاتەکەیان کردووە، لەئەنجامدا ئەو داگیرکەرانە خەڵکێکی زۆریان گرت، یەک لەوانە نەزهەت بوو. دوای ماوەیەک بێ دادگایی کردن

لەسێدارە دران و نەزهەت لەدوا دوای ساڵی ١٩١٥دا شەهید کرا، بەم جۆرە لاپەڕەی ژیانی کوردپەروەرو شاعیرێکی لێهاتووی نەتەوەی کورد پێچرایەوە، لەمەوە بۆمان دەردەکەوێ، کە نەزهەت لەو سەردەمە زووەوە گیانی یاخی بوونی لەحوکمی داگیرکەرانی کوردستان لەلا خولقاوەو هەستی نەتەوەیی پاڵی پێوەناوە خەباتی نەتەوەیی بەشێوە تایبەتییەکەی خۆی بکات.

نەزهەت و شیعری کوردی:

نەزهەت گیانی نەتەوەیی و هەستی کوردایەتی هانیان داوە شیعر بەزمانی کوردی بنووسێ، کە ئەوساکە لەسەردەمی عوسمانییەکان لەدەڤەری رەواندزو دەوروبەری کوردی نووسین ئەوەندە باو نەبووەو بەزۆری گەرنگی بەنووسینی فارسی و تورکی دراوە. کەچی نەزهەت نەک نووسین بەزمانی کوردی بەڵکو شیعری پتەویشی بەزمانە شیرینەکەی خۆی داناوەو بەزۆری شیعری دڵداری هۆنیوەتەوەو سەرچاوەی ئیلهامی شیعرەکانیشی ئافرەتێکی شۆخ و شەنگ بووە، کە لەدواییدا بووەتە هاوسەری و دیوانێکی لەشیعری غەزەل داناوەو هەموویان لەقاڵبی کلاسیکێ و یەکێتی سەروایان بەخۆوە گرتووەو لەسەر کێشی عەروزی داڕێژراون، بەڵام زۆربەی هۆنراوەکانی ئەم دیوانەی فەوتاون تەنیا چەپکێکی ناسکیان لەبەردەست ماوەو لێرەدا چەند نموونەیەکیان لێ دەخەینە ڕوو:

نەزهەت لەهۆنراوەیەکی دڵداریدا بەم جۆرە ڕازی تەنیایی خۆی بۆ یارە شۆخ و نازدارەکەی دەردەبڕێ و دەڵێ:

مەمکوژە چیدی بەهیجران ئەی جەفاکارم وەرە
تاب و تاقەت چوو لەقەلبم بێ وەفا یارم وەرە

بۆچ ئەوەندە نارەزووتە قەتڵی ئەو مەفتوونی تۆ
کۆششی عاشق درێغا مەیکە مەهوارم وەرە

موبتەلای سەودایی رووتم دڵ بەداخی فیرقەتم
مات و حەیرانم لەحاڵی خۆم هەوادارم وەرە!!

هەست دەکەین شاعیر هەموو تایبەتمەندییەکانی شیعری کلاسیکی کوردی شێوەزاری کرمانجی خواروو، کە نالی لەوڵاتی بابانەوە بەردی بناغەی بۆ دانا بەکاردێنێ، هەر لەوشەی شیعری و کێشی عەرووزییەوە بگرە تا دەگاتە سەروای ستوونی. دوای ئەم نموونەیەشی شاعیر لەهۆنراوەیەکی دیکەیدا، دیسان روو دەکاتەوە یارەکەی خۆی و هەست و سۆزی خۆی لەقاڵبی شیعری ناسکدا دادەڕێژێ و دەڵێ:

عاشقی رووی تۆمە جانا تووشی گریانم مەکە
زۆر بەئاه و ناڵەمە ئیتر پەرێشانم مەکە

من کە سووتاوم لەعەشقی تۆ، خودا هەڵناگرێ
داخی جەرگم کافیە چی دیکە بریانم مەکە!!

تیری مژۆگانت بەخوێنڕێژی لەبۆ تەحریک دەدەی
قەتلی عاشق چا نیە ئەی شاهی خووبانم مەکە

نەزهەت لەهۆنراوەیەکی دڵداریی دیکەیدا پتر دەبێتە شاعیرێکی خاوەن ئەزموون و دەنگی خۆی و جوانتر دەکەوێتە وەسفی یارە نازدارەکەی. گەلێک وێنەی شیعری جوان و ناسک لەرێگای وەسف و لێکچوواندنەوە دەخولقێنێ، بەم جۆرە دەست پێ دەکات:

تۆ گوڵ و گوڵزارو شۆخی، بۆچ وەها مەغرووری تۆ
چەندی من مایل بەتۆمە، سەد ئەوەندە دووری تۆ

گەر لەنێو حۆری بەهەشت بم، بێ تۆ ئەی ئارامی گیان
دڵ فەرەح نابێ بەهیچ کەس وابووە مەجبووری تۆ

حاڵی (نەزهەت) زۆر پەرێشانە بەهیجران غونچە گوڵ
سەد تەئەسوف بۆی دەخۆم، گەر خۆیی ببێ مەنزووری تۆ

حەزینە
١٨٦٣-١٩١٨

کەریم شارەزا

حەزینە، نازناوی شیعریی ژنە شاعیری ناوداری کورد، خاتوو (زێنەب، کچی شێخ عەبدولکەریم کوڕی شێخ ئەحمەدی بەرزنجەیی کۆیی و هاوسەری زانای گەورە و شاعیری کورد حاجی مەلا عەبدوڵڵای جەلیزادە)، لەساڵی ١٢٨٠ی کۆچی بەرامبەر بە ١٨٦٣ی زایینی لەدایک بووە، لە بنەماڵەیەکی ئایین و ئەدەب پەروەری سەر بە ڕێبازی تەریقەتی قادری پەروەردە بووە.

حەزینە، لە خوێندنی ئایینی دا تاکو پلەیەکی بەرز تێهەڵچووە و بووەتە خوێندەوارێکی هۆشیار و لەناو ئاو و هەوایەکی شاعیرییدا ژیاوە، چونکە لە ڕێگەی براکانییەوە، شێخ محێدین، کە نازناوی (نیهانی) بووە و (سەید ئەحمەد)، کە نازناوی شاعیریی (حوسەینی) بووە، هەموو دەم گوێی لەشیعری کوردی و فارسی و عەرەبی بووە و بەهرەی شاعیریشی تێدابووە. بۆیە دەستی بەشیعردانان کردووە و لەشیعری ئایینی و لاواندنەوەدا بەتوانا بووە. ئەم زاتە(دە) ساڵ دوای کۆچی دوایی حاجی مەلا عەبدوڵڵای هاوسەری، لە ١٩١٨ کۆچی دوایی کردووە.

حەزینەو شیعر:

حەزینە لەشیعر داناندا جۆرە سادەییەکی پێوە دیار بوو، بەڵام ڕاستگۆیانە هەستی خۆی بەرامبەر خۆشەویستانی دەردەبڕێ. لەسەردتای شاعیرێتیدا نامەی شیعری بۆ کەس و کارو خوشکانی دەنووسی و هەموو هەست و سۆزی خۆی بۆ دەردەبڕین، بۆ نموونە: باسەرنجێک بدەینە ئەم نامە شیعرییەی کە بۆ (زیبا خانی) خوشکە گچکەی، لەچنارۆکەوە بۆ ناردۆتە کۆیە:

عەزیزم نووری چاوم ئەو ئەهاڵم
لە دووریت هەروەکو بولبول دەناڵم
مەڵێ خوشکم لە بیری کردم ئاخیر
بەوەڵڵا هەر لەگەن تۆیە خەیاڵم
دە (ماچ) کە دەستەکانی داخەجیجم
سەر و ڕووی خۆم بەخاکی پێی دەماڵم

قسە زۆرە بەڵام وەختی درەنگە،
تەواو نابێ وەها زوو عەرزی حاڵم!!

حەزینە هەر چەندە نامەی شیعری و هۆنراوەی ئایینی زۆر نووسیوە، بەڵام هیچ کامێکیان بەقەد شیعری لاواندنەوەی مردووان، ئەوەندە پتەو و بەرز نەبوون، بۆ نموونە: لەهۆنراوەیەکیدا بۆ لاواندنەوەی حاجی مەلا عەبدوڵڵای هاوسەری کۆچ کردووی، جوانترین شیعری بەگوێرەی ئەو ساکەی ئەدەبی کوردی داناوەو دەڵێ:

ئەی ڕەفیقانی شەریعەت بێن بکەین گریان و شین
حەیفە بۆ ئەو قوتبی کامیل کۆچی کرد بۆ ژێر زەمین

حەیفە بۆ ئەو کێوی عیرفان و دەلیلی ڕاهی حەق،
پێشەوای ئەهلی مەحەبەت ئەو (رئیس العاشقین)
ئەو چراغی خانەدانی عیلم و فانۆسی خودا
تالیبی ڕاهی خوداو ناسیبی ئەعلامی دین!
واریسی دینی نەبیی و خۆشەویستی ئەولیا
جێ نشینی حاجی کاک ئەسعەد بوو هەر ئەو بوو یەقین
وەک جەنابی حەق تەعالا مەرحەبای فەرموو لەوێ
ڕووی لەوێ کردو لەدنیای کرد ویداعی ئاخرین.
(إرجعي عبدي الى) فەرمووی موشتاقم بەتۆ
(هذه جنات عدن فادخلوها خالدين)

ئینجا شاعیر دڵی خۆی و دۆستە دڵسۆزەکانی هاوسەرەکەی دەداتەوەو پێیان دەڵێ: کەس دڵی بەدنیا خۆش نەبێ، چونکە تاسەر بۆ کەس نەبووەو نابێ ، لەسەر هۆنراوەکەی دەڕوات و دەڵێ:

ئەی ڕەفیق دنیا وەهایە کەس دڵی پێی خۆش نەبێ
نەبووە تاسەر قەت لەبۆ کەس تا (رسول المرسلين)
سا خودا بمرم لەپاش تۆ کاکە (عەبدوڵڵای جەلی)
ئەم ژیانەم بۆچییە پاشی تۆ بەدڵی غەمین؟
ئەی (حەزینە) بەس بسووتێ سووتنت بێ فایدەیە
بگرە سەبرێ بەڵکە مەنجووری لەجوملەی سابرین!

هەوایی

١٩٢٢-١٨٦٤

کەریم شارەزا

نازناوی شیعریی شاعیری کلاسیکی بەتوانای کورد مەلا محەمەد ئەمین کوڕی حاجی مەلا ئەحمەدی مەنتکەو لە هەندێ سەرچاوەی دی دەگوترێ لە بنەچەدا لەهۆزی جاف بوون و هاتوونەتە گوندی (دوو شیوان)ی سەر بەناحیەی قوشتەپە لە پارێزگای هەولێر لە سالّی ١٢٨١ی کۆچی بەرامبەر بە ١٨٦٤ی زایینی لەدایک بووە.

بۆ خوێندنی مەلایەتی گەلێک شارو دێی کوردستان گەڕاوەو ماوەیەکی زۆر لە کۆیە گیرساوەتەوەو لەلای حاجی مەلا عەبدوللّای جەلیزادە خوێندوویەتی و لەدواییشدا لەلای موفتی شەقلاوە خوێندوویەتی و دوا قۆناغی خوێندنی لەلای (مەلافەندی)ی هەولێر بووەو ئیجازەی عیلمی لێ وەرگرتووەو ئینجا بووەتە مەلای (گوندی ترپەسپیان) و چەند سالّێکیش لەگوندی (گردمەلا) بووەو فەقێیەکی زۆری پێگەیاندووەو ئینجا چووەتە گوندی (بیردباد)و لەوێش ماوەیەک دەرسی گوتۆتەوەو لەدواییدا چۆتە مەخموورو لەوێ لەسالّی ١٩٢٢دا کۆچی دوایی کردووە.

هەوایی و شیعر:

هەوایی هەر لەسەردەمی خوێندنی فەقێیەتییەوە لەرێگەی زۆر خوێندنەوەی شیعری شاعیرە مەزنەکانی کوردو لەئەنجامی بەهرەی شاعیریی، دەستی بەشیعر دانان کردووە، یەکەم جار لەشاری کۆیە دەستی بەهۆنینەوەی غەزەلی ناسک لەسەر شێوەو قالّبێکی نوێ دارشتووەو باسەرنجێک بدەینە ئەم هۆنراوە دلّدارییەی کە بەناونیشانی (گوتم و گوتی) داینەوەو دەلّێ:

گوتم: رووت سورمەیی ساغە
گوتی: وسکت بە یاساغە!
گوتم: سینەت؟ گوتی: باغە
گوتم: مەمکت؟ گوتی: لیمۆ

* * *

گوتم: رووت نوورە یا نازە؟
گوتی: فانۆسی جەبیارە!!
گوتم: دلّ بۆت بریندارە!
گوتی: بەس بێ قسەی بەدرۆ!!

دوای پرسیارکردنی لەرووی یارە جوان شۆخەکەی دێتە سەر پرسیارکردن لەبارەی زولفەکانی و هەموو مەبەستێکی لەو دەمە تەقێیەش داواکردنی ماچێک بوو لەو گۆنایەی و دەلّێ:

گوتم: زولفت خەمی چەوگان
گوتی: سەر بێنە بۆ مەیدان!
گوتم: بۆچی؟ گوتی مەیزان،
گوتم: توخوا گوتی بۆ گۆ!!

* * *

لە قاپی تۆوە لای ناچێ،
"هەوایی" بۆ دەبێ لاچێ؟!
گوتی: مەتلەب؟ گوتم: ماچێ
گوتی: لەو قەندە تۆ مەیخۆ!!

هەوایی لە هۆنراوەیەکی دیکەی دلّداریدا بەناوی (قەدی نیهالی) وشەو دەربڕینی ناسک و جوان بۆ دارشتنی هۆنراوەکەی بەکاردێنێ و دەلّێ:

قەدی نیهالی نەو بەرە
عەر عەرە یا سنەوبەرە؟
مۆژەی خەندەگ و نەشتەرە،
دلّ کون دەکات و دین بەرە!!

زولفی سیای پڕ شکەنە،
عاشقی خالّی گەردەنە!
چاوی پڕی مەکرو فەنە،
دوژمنی دینە نەک سەرە!!

تاکو شاعیری جوانی پەرستمان لەکۆتایی هۆنراوەکەیدا دەلّێ:

(هەوایی) عاشقی گولە
بۆیە هەمیشە بولبولە،
ئاوارەوو خەستە دلە،
دەردەکەشی هەر سحرە!!

هەوایی لەو کاتەی فەقێ دەبێ لەکۆیە، زۆر بەوردی وەسفی باخ و گولزاری ئەو شارە خۆشەی کردووەو دەلّێ:

باغ و باغاتی لەبەر میوە گەلێ داهاتووە،
لەحنی بولبول، دەنگی قومری و پۆری عەینی سەجعەیە
سونبول و لالەو بنەوشەو نێرگزو نەیلۆفەری
دەستیان کردۆتە مل یەک ئەی خوا ئەم ئەشئەیە!
هەر درەخت و هەر گولێ دەیبینی وا پشکووتووە
وەردی بۆ بولبول دەمی کردۆتەوە پڕ خەندەیە!

مەلا مستەفای عاسی
١٨٩٢-١٩٧٥

"عاسی"، نازناوی شیعریی شاعیری کلاسکی کورد، مەلا مستەفای کوڕی مەلا رەسوولی کوڕی مەلا محەمەدی کوڕی مەلا عوسمانە لەساڵی ١٣١٠ی کۆچی بەرامبەر بە ١٨٩٢ی زایینی لەدێی (تەلان)ی نزیک دوکان لە دایک بووە و لە دواییدا بۆ خوێندن هاتۆتە شاری کۆیەو خوێندنی مەلایەتی تەواوکردووەو بووەتە مەلای دوازدە عیلم و لەکۆیە بووەتە پێش نوێژی مزگەوتی کەرکووک.

عاسی هەر لەسەردەمی لاویییەوە بەهرەی شاعیریی تێدابووە و لەرێگەی خوێندنەوەی دیوانی شاعیرە مەزنەکانی کوردی وەک نالی و سالیم و کوردی و شیعرەکانی حاجی قادری کۆیی توانای شاعیریی بەرز بۆتەوەو وردە وردە غەزەلی داناوەو لەسەرەتادا پەیڕەوی شیعرەکانی تایەر بەگی جافی کردووەو هۆنراوەی هاوکێشی غەزەلەکانی ئەوی داناوە، وەک لەم نموونەیەی خوارەوەی:

ئەی پرتەوی رەنگت کە درەخشانی وڵاتە
لێوت بەمەسەل چاهی زەنەخ ئاوی حەیاتە
یاران ئەمە تەعریفی جەمالی ئەوە دەیکەم
کوڵمی گوڵە، چاوی قەدەحە، لێوی نەباتە!

عاسی لەسەر هۆنراوە سەرکەوتووەکەی دەڕوات و وردە وردە لە لێکچوواندنەکانی تایەربەگ دوور دەکەوێتەوە و دەنگی خۆی لەناو شاعیرانی هاوچەرخی پەیدا دەکات و لەسەر هۆنراوە دڵدارییەکەی دەڕوات:

بەو خاڵە لەسەر کەعبەیی رووتە دەخۆم سوێند
باوەڕبکە دایم دڵەکەم مەیلی لەلاتە
هەر چەندە کە (عاسی) زەدەیی تیغی برۆتە،
هێشتاکە لەپاش کوشتنی ئەوجا بەتەماتە!!

عاسی هەر لەمەیدانی شیعری کلاسیکی ئەسپی خۆی تاوداوە و دەنگ و رەنگی خۆی لەناو شاعیرانی کورد بەتەواوی دەرخستووەو لەغەزەلێکی دیکەیدا دەڵێ:

فیدای باڵای بلندت بم، دەڵێی سەرووی خەرامانە
بە سەرگەردی جەمالت بم، دەڵێی خورشیدی تابانە
کەدەستم گەیبە سەر سینەی بەغونچەی لێوی سەرمەست بووم
گوتم: گەر دەمکوژی فەرموو! گوتی: ئەم جارە ئیحسانە!
کە لێوم نایە سەر کوڵمەی، گوتی (عاسی) بدە روحت
گوتم: پێشکەش بەئەبرۆت بێ، دەڵێی شیری خوراسانە!!

عاسی جگە لە شیعری غەزەل، شیعری وەسفی ناسکیشی هەیە، بەچاکی لێی سەرکەوتووە، هەروەک لەم هۆنراوەیەیدا دەردەکەوێ، کە لەوەسفی شای کۆیەی داناوەو لەبەشێکیدا دەڵێ:

فەسلی زستان کۆچی کردو خیوەتی هەڵدا بەهار
مەنزەرەی شادی و سرورە، دەشت و کێو دیمەکار
وەک بەهەشت رازانەوە، هەر چوار تەرەفمان لالەزار
(عاسیا) بێرە تەماشاو نووکی خامەت بێنە کار
هەر لەسەد یەک وەسفی دەرخە بێ وەفا بادەرنەچێ!

عاسی هەر چەندە بەتەنیا لەکونجێکی مزگەوتی گەرمووک، لە شارەکەی کۆیەدا دەژیا، بەڵام لەهەموو کارەساتەکانی کە حکومەتی بەعسی فاشی بەسەر شاری کۆیەو سەرجەم کوردستانی دا دەهێنا لەگەڵ میللەتەکەی خۆی دەژیاو بەوردی لەسەر ئەو کارەساتانە شیعری واقیعی دەهۆنییەوەو ئەمەش نموونەیەکە لە دەستدرێژییەکانی رژێمی بەعس بۆ سەر شارەکەی کۆیەو دەڵێ:

گرمە گرمی تۆپ و ساروخ، ناڵەیی منداڵ و ژن،
کوڕ دەڵێ: ئەی دایە هاوار، داک دەڵێ هاوار لە من
زیرە زیری چەرخی دەبیابەش لەسەر خاکی وەتەن
روو لەکوێ کەین یائیلاهی دێتە دوامان کون بەکون
قونبولەو تیزاب و بۆمبا، جەرگی سووتاندین خودا
قەت قەناو ملجەئ نەماوە لوتف و رەحمی تۆ نەبێ!

ئەم شاعیرە دڵسۆزەی کورد لەرۆژی ١٩٧٥/٩/٢٣دا کۆچی دوایی کردو هەر لەکۆیە بەرێزێکی زۆرەوە بەخاک سپێردرا.

خادیم
١٩٧١-١٨٩٥

کەریم شارەزا

"خادیم" نازناوی شیعریی شاعیری کلاسیکی کورد حاجی میرزا عەبدوڵلای کوڕی حاجی محەمەدی کوڕی مەولوود چاوڕەشی کۆییە. لەساڵی ١٨٩٥دا لەشاری کۆیە لەدایکبووە. لەتەمەنی شەش ساڵیدا چۆتە بەر خوێندنی حوجرەو لەتەمەنی ١٢ ساڵیدا بووەتە خوێندەوارێکی باش و دەست و قەڵەمێکی باش لەنووسین پەیدا دەکات و پێی دەگوترێ (میرزا) و لەدواییشدا، دەچێ بۆ حەج ناوی بە (حاجی میرزا عەبدوڵلا) دەردەکات.

حاجی میرزا عەبدوڵلا بەردەوام شیعری شاعیرە مەزنەکانی خوێندۆتەوەو خۆیشی بەهرەی شاعیریی تێدابووە، بۆیە وردە وردە دەست بەهۆنینەوەی شیعر دەکات. لەبەر پشێوی باری ئەمنی کۆیە لەساڵی ١٩٢٠دا بەماڵەوە دەچێتە قەڵادزێ و بەحاجی میرزا عەبدوڵلای کۆیی دەناسرێ. تاساڵی ١٩٤٦ لەو شارەدا دەمێنێتەوە ئینجا دەچێتە شاری سلێمانی و لێی نیشتەجێ دەبێ تاکو لەساڵی ١٩٧١دا کۆچی دوایی دەکات و لەگۆڕستانی گردی جۆگا دەنێژرێ.

خادیم، لە ستایشی شێخ مەعرووفی نۆدێی زانای بلیمەتی سەردەمی خۆی هۆنراوەیەک دادەنێ و بەم جۆرە لەو زاتەوە دەدوێ:

لەئەووەل پیری نۆدێی کە مەعرووفێکی مەعرووفە
لەعەسری خۆی کە عەللامەی زەمانی خۆیە مەوسووفە

یەکێ بوو حاجیبی دەرگاهی عیلمی ئیبن حاجیب بوو
علوومی شافیەو کافی لەبۆ ئەمرێکی واجیب بوو

خادیم هۆنراوەی پتەوی لەعیشقی حەقیقی نووسیوەو وەک حافزی شیرازی و محیدینی عەرەبی و شەمسی تەبریزی هەموو خۆشەویستییەکەی بۆ خودا بووەو دڵی تەنیا بۆ عیشقی خودایی لێی داوەو دەڵێ:

دڵ لەخەیاڵی غەیری حەق خاڵی
خەش و خاشاکی تیادا بەاڵی

بنووسە لەدڵ ئێرەیە جێی شاه
مەمنوعە دوخول لە (ما سوی الله)

ئینجا شاعیر ئامۆژگاری خواپەرستان دەکات و پێیان دەڵێ: هەرچەندە دەستت لەکاردابێ، بەڵام نابێ دڵ کە بەرچاوەی عیشقە لە زاتی خۆشەویستی خۆی غافل بێ، هەڵبەتە مەبەستی خوایەو دەڵێ:

دەستت هەر چەندە مەشغوول بێ لە کار
دڵ نابێ هەرگیز غافل بێ لە یار!!

خادیم لەسەر عیشقی مەجازیش هۆنراوەی بەرزو پتەوی هەیەو با سەرنج بدەینە ئەم چەند دێرە شیعرەی تابزانین لە خۆشەویستی یارەکەی چی گوتووەو چ هونەرێکی رەوانبێژی لەداڕشتنەکانیدا نواندووە؟

وەک دەماوەند بووم لەماتەم، وا لەسەرما تەم نەما
دڵ لە حوزنا رووی لەشادی کرد، لەسەر ماتەم نەما

دیدە بێ بینا بوو وەک یەعقوب لەکولبەی حوزنەوە
بۆنی پیراهەن بەسەریا هات لە سەریا تەم نەما

وەعدەیی وەصڵی کە دولبەر داویە نیزیک بۆتەوە
مژدەیێکی خۆشە یاران گریە رژێی غەم نەما!!

بەم جۆرە دەبینین خادیم عیشقی کردۆتە تەوەری شاعیرییەتییەکەی جا ئەو عیشقە حەقیقی بوبێت یاخود مەجازی؟ لەهەردوو بوارەکانی سەرکەوتووەو سەلماندوویەتی، کە شاعیرێکی لێهاتووە.

زەکی هەناری
۱۹۰۹-۱۹٦۷

کەریم شارەزا

ماموستای پەروەردەکارو شاعیرو نووسەر زەکی ئەحمەد عوسمان هەناری، لەساڵی ۱۹۰۹دا لەشاری کۆیە هاتۆتە دنیاوە. خوێندنی بەرایی لە سوختەخانەی مەلا حەبیبی ئەحمەدی شەمامێ دەست پێکردووە. لەپایزی ساڵی ۱۹۲۱دا لە قوتابخانەی سەرەتایی کۆیە خراوەتە بەر خوێندنی فەرمی و لەپۆلی دووەم وەرگیراوە. ئەوساکە لەپۆلی دووەمەوە دەرسی زمانی ئینگلیزی دەخوێندرا، بۆیە کە دەگاتە پۆلی شەشەمی سەرەتایی بەچاکی ئەو زمانە بیانییە فێر دەبێت. لە هاوینی ساڵی ۱۹۲۵دا لەتاقیکردنەوەی گشتی قۆناغی سەرەتایی بەپلەیەکی بەرز دەردەچێت و روو دەکاتە بەغداو لە (دار المعلمین)ی راقی وەردەگیرێ، کە خوێندن تەواو دەکات لە ۱۹۲۸/۱۱/۱۰دا بەماموستای قوتابخانەی سەرەتایی کۆیە دادەمەزرێت.

ماموستا زەکی لەکۆیە دەبێتە تەرجومانی کاربەدەستە ئینگلیزەکان، کە دەهاتنە سەردانی قەزایە. قایقامی شار جەمیل ئاغای حەویزی لەدوای دەناردو ئەویش بەئینگلیزییەکی راست و تەواو لەگەڵیان دەدواو وەلامی وتەکانی ئەوانی بۆ قایقام دەکردە کوردی. ماموستا زەکی هەناری هەروەکو زاناو هۆشیارو نووسەرو تەرجومان بوو، لەهەمان کاتیشدا پەروەردەکارو زمانزان و شاعیرێکی بەهرەداری لێهاتووش بوو. زمانی کوردی و عەرەبی و ئینگلیزی و فارسی بەئەدەبیاتەوە دەزانی. لەو کاتەی کە هەوڵ و کۆششی خۆی بۆ پیشەی پەروەردەو فێرکردن و بەرێوەبردنی قوتابخانە تەرخان دەکرد، لەهەمان کاتیشدا دەستی لە ئەدەبیات و بەرهەمی ئەدەبی دانان و وەرگێران لە زمانانی دیکە بەرنەدەداو چەند بەرهەمێکی بەنرخی ئەدەبی داناو وەرگێراو جگە لەدیوانێکی شیعری فێرکردن، کە لە دواییدا بەهەوڵ کۆششی دوکتۆر کەمال مستەفا مەعرووف لەچاپ درا، ئەم ۳ کتێبە بەنرخەی خوارەوەی بەچاپ گەیەنراو خرایە کتێبخانەی کوردییەوە:

۱- دوارۆژی دەناکی زۆردار- داستانێکی شیعرییەو لەساڵی ۱۹٦۰دا لەبەغدا لەچاپخانەی (المعارف) چاپ کراوە ۱۱۲ لاپەرەیە.

۲- گولستان- دانانی سەعدی شیرازی- وەرگێرانی لەفارسییەوە لەساڵی ۱۹٦۸ لەبەغدا لەچاپخانەی (سلمان الاعظمی) چاپ کراوەو ۳۰۳ لاپەرەیە.

۳- لەپێناوی ئەویندا- چیرۆکێکی دلدارییە- لەساڵی ۱۹۷٤دا لەچاپخانەی راپەرین- لەسلێمانی لەسەر ئەرکی ماموستا زاهیر هەناری برای چاپ کراوەو ۵۲ لاپەرەیە.

لە ساڵی ۱۹۵۸یشدا دوکتۆر فەخری دەبباغ- داستانەکەی (دوارۆژی دەناکی زۆردار)ی بەناوی (نهایة الطاغیة) کردە عەرەبی و لەهەمان ساڵدا بەچاپی گەیاند.

ماموستا زەکی هەناری گەلێک جار تووشی دوورخستنەوە بووە لە شارەکەی خۆی و لە ساڵی ۱۹٦۳دا بەبەر هەڵمەتی گرتنی فەرمانبەرانی کۆیە بەفەرمانی پارێزگاری هەولێر (بەدرەدین عەلی) کەوت و ماوەیەکی تەواو گیراو لەگرتووخانە تووشی نەخۆشی شەکرە و دڵ بوو. هەر بەو نەخۆشیانە لەرۆژی ۱۹٦۷/۷/۹دا دڵە گەورەکەی لەبەردەم باڵەخانەی کۆیە لەلێدان کەوت و هەر ئەو رۆژە بەرێزێکی زۆرەوە بەخاک سپێردرا.

داستانە شیعرییەکەی دوارۆژی دەناکی زۆردار:

ماموستا زەکی هەناری بەدانانی ئەم داستانە شیعرییەی (دوارۆژی دەناکی زۆردار) کارێکی ئەدەبی و هونەریی سەرکەوتووی ئەنجام داوە. چووە داستانەکەی (کاوەو ئەژدەهاک)ی لەچوارچێوەی داستانێکی شیعریی و لەقاڵبی شانۆنامەیەکی هونەری دارشتووە. هەموو هەوڵ و مەرجێکی شانۆگەریی هونەری لێ هێناوەتە دی و تارادەیەکیش دەورو دایەلۆگەکانی خستۆتە قاڵبی سیناریۆو، هەر ماوە بخرێتە سەر شانۆو دەورەکانی بەسەر ئەکتەری لێهاتووی شانۆیی کوردیدا دابەش بکات.

داستانە شیعرییەکە بریتییە لەپێشەکی و کورتەیەکی مێژوویی بابەتەکەو بە پەخشان نووسراون. داستانەکەش بریتییە لەچەند پەردەیەک خۆی دەنوێنێ، لەشانۆنامەکەیدا (۲۷) کەس دەوری شانۆیی خۆیانی تێدا دەبینن و سەرجەم

دێرە شیعرەکانی لەسەر کێشێکی سووکی ١٠ بڕگەیی (٥ + ٥)ن. بەوشەی سووک و سادەو ڕستەی جوانی شیعریی، ناوەڕۆکێکی خۆش و پتەوی خولقاندووەو دەور دابەش کردنەکانی بەسەر ئەکتەرەکانیدا، لەقالبی نیمچە سیناریۆیەکی شانۆییدا دێنە بەرچاوو یاریدەی دەرهێنەرو ئەکتەر دەدەن بۆ جێبەجێ کردنی دەورەکانیان بەشێوەیەکی هونەریی.

شاعیر لەپەردەی سێیەمی داستانی یەکەمیدا لەسەر زمانی شالیار (ئازادی) گەل پەرستی ئازادیخواز چەند دێرە شیعرێکی سووک و ئاوازدار لەقالبی پەندی کوردیدا بەرامبەر بە (شا دەئاک: ئەژدەهاک) دەڵێت و بەم جۆرە دەست پێدەکات:

زانایان دەڵێن: پیاوی ڕاست و پاک
لە تۆزینەوە سەربەستەو بێ باک!
گەر ڕێی شەر بگری بەراستی ڕەوتی
گەر ڕێی ڕاست بگری بەچەوتی کەوتی!!ل٢٩

هەروەها شاعیر لەپەردەی یەکەمی داستانی دووەمیدا، ئەمجارە لەسەر زمانی (شا دەئاک) خۆیەوە دەڵێت:

برسیەتی ژانە بۆ هۆش پەشێوە
ڕاستە برسیەتی ڕێی هاریی پێوە! ل٣٥

دوا بەدوای ئەمەش لەپەردەی یەکەمی داستانی شەشەمیدا، لەسەر زمانی (موبید)ی سەرۆکی هەرە گەورەی موغەکانی پەرستگاوە بەناوی ئامۆژگاری کردنی (شا) دەئاکی خوێنمژ)ەوە دەڵێت:

دوژمن هەر چۆن بێ کەمی مەژمێرە
لەژێر کراسیا هەر کەسێک مێرە!

لەهەمان پەردەشدا لەسەر زمانی شالیار (ئەرمایل)، کە مەردێکی چاکەخوازو دڵسۆزی میللەتەو بەردەو ڕووی شا دەڵێت:

دۆست ئەو کەسەیە بەوتەی ڕاستی
دۆستی دڵتەنگ کا و لایدا لەسەختی

گوێ مەدە دووڕوو بۆ گرتنی ڕێی خوار
کەڵکی لەپشێوی بازارە هەرجار

بۆ ژین سەر لەنوو دانێ بناغە،
لەگەڵ تیمارکە کێ جەرگی داغە!!

بەم جۆرە وەزیری خێرخواز ئامۆژگاریی شا دەکات. بەڵام بێهوودە دەبێت و لەئەنجامی کاردا کاوەی ئاسنگەر ئاڵای شۆڕش هەڵدەکات و لەگەڵ زۆر لێکراوان و جەرگ سووتاوان هەڵمەت دەباتە سەر کۆشکی شاهانە بەچەکۆشەکەی مێشکی شای خوێنکار دەپژێنێ و سەردەمێکی نوێ و نەورۆزی ژیانی گەلی چەوساوە دادێنێ.

کاوەی قارەمان لەپەردەی یەکەمی داستانی هەشتەمدا لەدوای لەناوبردنی (دەئاک) بەدەنگێکی بەرز ڕووەو جەماوەری شۆڕشگێڕی سەرکەوتوو دەڵێ:

هێزی گەلە گەل، هەروەک دەستداڕێ
زۆردارو بەدخوای ورد ورد بهاڕێ

هێزی گەلە گەل، هەروەکو لافاو
ڕامالێ کۆشکی زۆرداری گلاو!!

ئینجا کاوە لەسەر خیتابە شیعرییەکەی دەڕوات و ڕۆژی سەرکەوتنی بەسەر زۆرداری و خوێنڕێژیدا بەرۆژێکی نوێ و بە نەورۆزی ئازادی دادەنێ و دەڵێ:

ئەم ڕۆژە بۆ گەل، بۆ ڕوویی زەمین
ڕۆژێکی نوێیە ببێتە جەژنی ژین

ڕۆژی ئازادی ناوم نا نەورۆز،
کورد هەر ساڵ بیکا بەجەژنی پیرۆز!!

ئەوەی شایانی باسە ئەم داستانە شیعرییە وەک ئاماژەمان پێکرد لەلایەن دوکتۆر فەخری ئەلدەبباغەوە کە ئەدیبێکی ناوداری موسڵ بوو کراوە بەعەرەبی و بەناوی (نهاية الطاغية)وە پێش دەقە کوردییەکە چاپ کراوەو لەناو ئەدیب و ڕووناکبیرانی عەرەب و کورد دەنگێکی باشی دایەوەو بۆ ڕۆشنبیری عەرەب ڕوون بووەوە، کە کورد داستانی قارەمانیەتی وا بەپێزی هەیەو لەرۆژنامە عەرەبییەکانی عێراقدا زۆری لەسەر نووسراو پەسندکرا.

مامۆستا زەکی هەناری لەگەڵ شاعیریشدا چیرۆکنووسێکی لێهاتووش بوو، لە پەنجاکانی سەدەی ڕابردوو بەزنجیرە چیرۆک و بەسەرهاتی ئاشقانی لە هەفتەنامەی (هەولێر)ی زمانحاڵی کۆمەڵەی مامۆستایانی هەولێرو لەگۆڤاری (هەتاو)دا بڵاوەدەکردەوەو لە بواری نوێەرێتی شیعریش دەست ڕۆیشتوو بووە.

سامی عەودالٚ
١٩١٠-١٩٨٥

کەریم شارەزا

ژیانی سامی عەودالٚ:

"سامی عەودالٚ"، نازناوی شاعیری زەحمەتکێشانی کورد، مەلا حوسێنی کوڕی بابەڕەسوڵی کوڕی خەلیفە ئەحمەدە. لەساڵی ١٩١٠دا لەگەڕەکی بایزئاغای شاری کۆیە لەدایک بووە و چاوی بەدیمەنە جوانەکانی شیوی ڕەزانی شارەکەی کراوەتەوە و گوێچکەی بەچریکەی بولبولانی باغ و سەیرانگاکانی گۆش بووە. بەڵام لەخێزانێکی دەستکورتی نەدارو هەژاری ئایین پەروەردا ژیاوەو نازارو ئەشکەنجەیەکی زۆری کێشاوە.

خوێندنی سوختەیی و فەقێیەتی لەمزگەوتەکانی کۆیە تەواو کردووەو گەلێک شارو دێهاتەکانی کوردستان گەڕاوەو ماوەیەک لەهەولێرو ماوەیەکیش لەسلێمانی خوێندوویەتی و گەیشتۆتە پلەی مەلایەتی، بەڵام مەلایەتی نەکردووەو ملی داوەتە کاسبی و ژیانێکی پڕ لەکوێرەوەری ژیاوەو ماڵ و خێزانی پێکەوە ناوەو بەپیشەی پینەچێتی بەڕێوە چووە.

سامی عەودالٚ، لەساڵی (١٩٤٦)ەوە چووەتە پاڵ حزبی رزگاریی نیشتمانی، کە بەشێک بووە لەحزبی شیوعی عێراق و رۆشنبیرییەکی پێشکەوتنخوازانەی وەرگرتووە تاکو ساڵی ١٩٥٠ لەکۆیە خەباتی چینایەتی کردووە و لەو مێژووەوە رووی کردۆتە شاری هەولێرو بەهەمان پیشەی جارانی ژیاوەو لەساڵی ١٩٧٢دا چووەتە کۆیەو ژیانێکی سادەی هەژارانە ژیاوەو بووەتە ئەندام لە یەکێتیی نووسەرانی کوردو لەهەموو کۆنگرەو میهرەجانەکانیدا ئامادە بووە. تاکو لەتەمەنی ٧٥ ساڵیدا لەئێوارەی رۆژی ٢٠/١٢/١٩٨٥دا کۆچی دوایی کردووەو لەگۆڕستانی (دەروێش خدر) بەخاک سپێردراوە و تۆماری شاعیرێکی بەهرەداری شیعری سیاسی و چینایەتی تا هەتایە پێچرایەوە.

سامی عەودالٚ و شیعری سیاسی:

سامی عەودالٚ هەر چەندە لەسەرەتای شاعیرییەتیدا وەک شاعیرێکی شیعری غەزەل هاتۆتە مەیدانی شیعری کوردی، بەڵام لەگەڵ چوونە پاڵ رێکخراوی سیاسی دەستی داوەتە شیعری سیاسی دانان و هەست و سۆزی خۆ بەکورد زانینی پاڵیان پێوە ناوە تاشیعری نەتەوەیی بنووسێ و بەچاکی لێی سەرکەوێ، ئەمەش نموونەیەکیەتی:

پێچووە کوردێکی خاکی کوردانم
دایم مەلوول و چاو بەگریانم
خەم وەکو زنجیر لەدەست و پێمە
وەک باری گران کەوتە سەر شانم
لەو خاکی وا خۆش، باخاتی رەنگین
بەبێ جێگامەو بێ دەرەتانم!!
ئائومێد نابم دنیا دەورانە،
بەڵکو دەبزوێ چەرخی زەمانم!!

شاعیر لەسەرەتای چوونە ناو دنیای شیعری سیاسییەوە، ڕەگی هەژاری و بێ دەرەتانی خۆی دەردەخات و وردە وردە دەچێتە نێو دنیای شیعری چینایەتی و دەست و بازووی شاعیرییەتی بەهێز دەبێ و گەلێک هۆنراوەی پتەو لەو بوارە دادەنێ تاوای لێدێ ناوبنرێ بە (شاعیری چەوساوەکانی کورد) و بەرهەمی بەپێزو پتەو دابنێ.

شاعیری چەوساوەکانی کورد:

سامی عەودالّ شاعیرێکی راستگۆی چەوساوەکانی کوردە، ئەگەر (قانیع) شاعیری چەوساوەکانی لادێی کوردستان بووبێ، ئەوا سامی (شاعیری چەوساوەکانی شارە) و لەرێگەی هەژاریی و داماویی خۆیەوە، شیعری پڕ هەست و سۆزی ئاسکمان بۆ دادەرێژێ و تابلۆی یەک لەدوای یەکی شیعری پتەومان بۆ دەکێشێ و لەهۆنراوەیەکیدا بەناونیشانی (هۆی چوونم بۆ شاری هەولێر)، دەردی هەژاری خۆی دەردەبڕێ و دەڵێ:

من فەقیرو دڵ حەزینم بۆ هەژاریم خەم دەخۆم
رووت و برسی و دەردەدارم، ساڵێ جارێ خۆم دەشۆم
ساپوونم گڵە حەمامە، دەچمە ناو مزگەوتەوە،
هەر بەنینۆک پارە پارەو شەق شەقم کرد قەلبی خۆم
خۆم بسووتێنم بەسووتان، باپسووتێم چاکترە،
لەو ژیانەی وا بەتەنگی حەسرەتی یەک نانە جۆم
رایەخم ئەرزە سەرینم، پێ خەف و چەترم سەما
لانەوازو دڵ حەزینم بێ دەرو دیوانە خۆم!!

شاعیر لەشیعری دیکەیدا رەگەزی چارەسەرکردنی گیروگرفتەکانی ناو کۆمەڵ دەست نیشان دەکات و لەو باوەڕە دایە، کە چینی زەحمەتکێش دەورێکی سەرەکی و بنەڕەتی لەتێکۆشانی نیشتمانیدا هەیە، هەروەک لەهۆنراوەیەکیدا ئەم هەڵوێستەی دەردەبڕێ و دەڵێ:

چینی کارگەر ئاشی ئازادی نەگێڕێ گەر بەخوێن
بێ سەروپا هەر دەناڵێ خاکی غەمگینت هەیە
سام و هێزی کارگەرانە بۆتە (کۆمونەی فەرەنگ)
قارەکان هەر پێنج دەڵێن تۆ تورەی خوێنینت هەیەا

شاعیر لەم چەند دێرە شیعرەی سەرەوەیدا ئاماژە بە (کۆمۆنەی پاریس) دەکات، کە سۆسیالیستەکانی پاریس لەدوای رووخانی حوکمی ناپلیۆنی سێیەم لەساڵی ١٨٧١دا دایان مەزراندو حکومەتێکی سوسیالیستیان پێکەوەناو مساوەیەکیش بەردەوام بوو، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە شاعیر زانیاری لەبارەی خەباتی چینی چەوساوەی میللەتانەوە هەبووە.

بەڵام ئەگەر بمانەوێ ئەم شاعیرە چاکتر بناسین و بزانین لەشیعری چینایەتی و خەباتی کارگەران بۆ چاککردنی باری ژیانیان چی پێشکێش کردووین، با سەرنجێک بدەینە هۆنراوە ناودارەکەی (قەلبی من)، کە لەهەندێ بەشیدا دەڵێ:

قەلبی من گەر چەشنی لالە بێتو ئەوتێ تێ بکەن،
ئاگری دوژمن بێتە گیانم وەک چرا من پێ بکەن،
شەق شەقی کەن گۆشت و ئێسقان یەک بەیەک خوێنی تێ بکەن
بێ ترس من دێمە مەیدان حوکمە ئازادیم دەوێ
گەر نەسووتێم و نەخنکێم چۆن هەژارم سەرکەوێ؟

***

ئەچمە ناو جەرگەی هەژارو شان بەشانی وەک برا
رۆح و لاشەم ئیش ئەکا بۆ میللەتێکی حەق خورا
بۆ شەوی پڕ ترس و تاریک من ئەسووتێم وەک چرا
کۆمەڵی داماوی هەژاران چۆن دەبیان بچنە پێش
لێم گەڕێن من با بسووتێم، ببمە خاک و خۆڵەمێش!

سامی عەودالّ دیوانێکی گەورەی لەشیعری سیاسی بەدەستنووسی لەپاش بەجێماوەو تەنیا چەپکێکی لەساڵی ١٩٨٣دا بەهەوڵ و کۆششی کەریم شارەزاو بەیارمەتی ئەمینداریتی گشتی رۆشنبیریی و لاوانی کوردستان بەناوی (چەپکێک لە شیعرەکانی سامی عەودالّ) لەچاپ دراو کەوتە بەردەستی خوێنەرانی کورد.

*

راجی
١٩١٢-١٩٦٩

کەریم شارەزا

"راجی"، نازناوی شاعیریی مەلا عەبدوڕەحمانی کوڕی مەلا ئیبراهیمی کوڕی مەحموودی کوڕی بەهرامی کوێرەکانییەو لە ساڵی ١٩١٢دا لە شاری کۆیە لەدایک بووە، چونکە لەو دەمەدا ماڵی باوکی لەو شارەدا نیشتەجێ ببوون. لەساڵی ١٩٢٠دا لەلای مەلا ئیبراهیمی باوکی دەستی بەخوێندنی ئایینی کردووە. لەگوندی (گەڵنێری)ی سەر بەناحیەی چناران لەقەزای رانیە وەک سوختەیەکی زیرەک بنچینەی (زانستی شەرع)ی خوێندووەو پاشان گەڕاوەتەوە شاری کۆیەو لەساڵی ١٩٣٧دا بڕوانامەی مەلایەتی لەلای (مەلا بەهائەدینی شێخ تەیب) وەرگرتووە.

راجی لەرێگەی خوێندنەوەی کتێب و سەرچاوەی زانستی هەمە جۆر، خۆی فێری زانستی بیرکاری و ئەندازەو جوگرافیای نوێ کردووەو وەک مەلایەکی زانای هاوچەرخ هەڵس و کەوتی کردووە.

راجی شاعیرێکی کلاسیکی بووەو شیعری بەهێزی داناوەو هۆنراوەی پتەوی بەکوردی و عەرەبی و فارسی و تورکی هۆنیوەتەوەو دیوانێکی دەستنووسی گەورەی لە شیعری نیشتمانی و غەزەل و ستایشی لەپاش بەجێماوە، چونکە لەیەکی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٦٩دا لەبەکرەجۆ، کەئەوسا مەلای ئەوێ بووە کۆچی دوایی کردووە.

راجی جگە لەدیوانەکەی زنجیرەیەک لەکتێبی ئایینی و ئەدەبی و مێژوویی داناوەو ئەمانەی خوارەوە بەشێکن لەبەرهەمەکانی:

١- کتێبی ناونیشانی کوردان- بەندێکی نەتەوایەتی و دڵداری کوردییەو لەساڵی ١٩٣٦دا بەشیعر دایناوە.

٢- قەسیدەی بوردییەی لەعەرەبییەوە بەشیعر کردووەتە کوردی و لەساڵی ١٩٥١دا تەواوی کردووە.

٣- دەمەتەقێیەک لەنێوان (فەقیرو دەوڵەمەند) لەساڵی ١٩٦٤دا بەشیعر دایناوەو بەدەستنووسی ماوەتەوە.

٤- کتێبی (فەرائیز- بەشی میرات) لەسەر مەزهەبی شافیعی لەعەرەبییەوە کردوویەتیە کوردی و لەساڵی ١٩٤٥دا تەواوی کردووە.

ئەگەر دیوانە دەستنووسە گەورەکەی راجی بخوێنینەوە، چاومان بەگەلێک هۆنراوەی بەهێزو سەرکەوتووی دەکەوێ و دەبینین لەداڕشتنی شیعردا بەدوای وشەی جوان و ئاوازەداردا گەڕاوە تاکو شیعری پتەو و رازاوەیان پێ دابڕێژێ. بابزانین چۆن هەموو هەست و سۆزێکی لەوەسفی یارە نازدارەکەی خۆیدا خەرج کردووە و لەسەرەتای شیعرێکیدا دەڵێ:

دیدەکەم، یاریدەکەم، جەرگ و هەناوو گیانەکەم
دینەکەم، ئایینەکەم، ئامینەکەم، ئیمانەکەم!!

شاعیر لەهۆنراوەیەکی دیکەیدا لەرووی بێ فیزییەوە خۆی واپیشان دەدات کە لەمەیدانی ئەدەبدا "ئەکڕو ئەفرۆش"ە و داماوی دەستی رۆژگاری گۆشە گیرییە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەڕووخاوەو زمانی هاندانی هەر گەشبینی نواندووەو دەڵێ:

نووکی پێنووسم ئەوا خستمیە ناو شاری ئەدەب
گەرچی نە فرۆش و نە کڕ خۆم لەبازاڕی ئەدەب

تێکەڵاوم کەن بەخاک و بەردەڵانی مافی کورد
تا موعەتتەرکەن دەماغم بۆنی گوڵزاری ئەدەب

خاکی کوردستان بوو کانی فەن و زانست و ژیان
بۆچی بەختی نووستووە؟ لێ وشکە بازاڕی ئەدەب

ئەمەبوو کورتەیەک لە ژیاننامەو شیعرو شاعیرییەتی (مەلا راجی) خامە رەنگین و پتەو.

ئیبراهیم هۆشیار
١٩١٦-١٩٩٤

کەریم شارەزا

هۆشیار نازناوی شیعریی شاعیری کورد سەید ئیبراهیم کوڕی سەید یووسف کوڕی مەلا عەبدوڵلایە. لەساڵی ١٩١٦دا لەشاری هەولێر لەدایک بووەو خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی هەر لەشارەکەی خۆی تەواو کردووەو پایەی خوێندنی گەیشتۆتە پۆلی پێنجەمی ئامادەیی. لەساڵی ١٩٤٠دا بەمامۆستای قوتابخانەی (عەربەت) لەپارێزگای سلێمانی دامەزراوە، دوای شەش مانگ گەڕاوەتەوە هەولێرو وازی لەفەرمانەکەی هێناوەو خەریکی کارو کاسبی بووە. لەساڵی ١٩٤٣دا لەسەر هەڵوێستی نیشتمانپەروەری گیراوەو ناردراوە بۆ بەندیخانەی عەمارە، لەسەرەتای ١٩٤٤دا بەردراوەو بەفەرمانبەر لەدارایی دامەزراوە، لەم شوێن و شارانەدا فەرمانی میریی بینیوە (هەولێر، رەواندز، هەریر، کۆیە، عەنکاوە، قەرەتەپە، کەرکووک، مەخموور) دوا فەرمانی میریی (بەڕێوەبەری باجی عەقاری) بووە لەهەولێرو لەساڵی ١٩٧٢دا لەسەر داواکاریی خۆی خانەنشین کراوە. لەساڵی ١٩٩٤دا کۆچی دوایی کردووە.

هۆشیارو شیعر:

ئیبراهیم هۆشیار لەساڵی (١٩٣٤)ەوە شیعری نووسیوەو لەچلەکانی ئەو سەدەی بیستیشدا بەشیعر سرووشتی جوانی کوردستانی وەسف کردووە. شیعری وەک ئەم دێرە شیعرەی لەجوانی کوردستان داناوە:

لەجەننەت گەر نەبێ گوڵزارو باخ و کێوی کوردستان
دەبێ جەننەت نەبێژن چونکە جەننەت خاکی کوردانە

بەڕاستی ئەمە شیعرێکی جوانە بەتایبەت، کە بەسەر زمانی شاعیرێکی لاودا بێت، لەو سەردەمەدا.

لەشیعری دڵداریش نموونەی پتەوی لەسەر حەزو خۆشەویستی ئافرەت داناوە، کە مامۆستا بووە لەعەربەت حەزی لەکچێکی جوان و شۆخ کردووە، جارێکیان لەشوێنێکی نەدیوەوە چاوی بەو خۆشەویستەی دەکەوێ، کە لەبەر دەرگای ماڵەکەی خۆی دانیشتووەو بەداماوی سەیری دیمەنی رۆژئاوابوون دەکات، ئەو دیمەنەی زۆر پێ جوان دەبێت و بەم جۆرە حەزو ئارەزووی خۆی بەرامبەر بەکچەکە دەردەبڕێ:

کە من دێوانەیی تۆیم، ئەتۆ بۆ مات و داماوی
دەڵێی تۆراوە دوو نەرگس دیارە تازە گریاوی
بەقوربان رەنگە روخسارت لەبازاڕی مەلاحەتدا
بەرابەر هاتبێ ئەمڕۆ لەگەڵ رۆژدا کە کێشاوی
نیگارا قەت مەڵێ رووی من موقابیل خۆرە یەک ئەوعن
لەترسی روئیەتت وا ئەو لەکێوانە بەسووتاوی

ئیبراهیم هۆشیاری شاعیری لاوی تەمەن بیست و چوار ساڵ، لەساڵی ١٩٤٠دا ئەوە بەرهەمی بووبێ، دیارە لەدنیای شیعردا دوارۆژێکی گەش چاوەڕوانی کردووەو لەدوا دێڕی هۆنراوە دڵدارییەکەیدا هونەرێکی بەرزتر دەنوێنێ و دەڵێ:

بەدەست و خامە کوفرە ناکرێ وەسفی جەمالی تۆ،
لەناحەز خۆت بپارێزە نەوەک بتخاتە ناو داوی!!

لەمەیدانی وەسفیشدا هۆشیار یەکجار وردو هونەرمەندە، بۆ نموونە: لەساڵی ١٩٤٥دا کە لەرەواندز فەرمانبەر بووە، سەر لەئێوارەیەک چاوی بەشاییەکی رەشبەڵەک کەوتووە لە (گەردە گەرد). ئەو دیمەنە جوانە دەبێتە مایەی ئیلهامی شاعیر بۆ دانانی هۆنراوەیەکی ناسک لەوەسفی ئەو شاییە.

(شایی گەردە گەرد)

رۆژێ دەمی ئێوارە بوو، رۆژ هێندە نەمابوو
لەو دەشتە ئەهاتم لە هەموو لاوە هەرا بوو
رمبازی و شایی و زەماوەندە بەزوڕنا،
تێکەڵ کوڕو کچ، رەش بەڵەک و رەقس و سەما بوو
شاهەنشەهی خووبانە لەوێدا کچی کوردی
قەد عەرعەرو دەم غونچە روخی ماهی خودا بوو
چاو ناسک و سینەی سەدەف و گەردنی مینا
چارۆکە هەتا دامەنی پڕ شەرم و حەیا بوو
شایی کەدەکرد دوگمە لەسەر سینە ترازا
یەک جووتە شەمامەی تەڕو پڕ چەنگی لەلا بووا

بەم جۆرە شاعیر لەسەر وەسفی شایی دەڕوات و کارێکی هونەری جوان و ناسک ئەنجام دەدات.

شێخ ئەنوەری بەرزنجی کۆیە

کەریم شارەزا

شاعیری نیشتمانپەروەری پێشکەوتنخوازی کورد شێخ ئەنوەری سەید ئەحمەدی شێخ کەریمی شێخ ئەحمەد بەرزنجی. لە ساڵی ١٩١٩دا لەشاری کۆیە هاتۆتە دنیاوە، لە تەمەنی ١٧ ساڵیدا لە سوختەخانە بنچینەی خوێندنەوە فێر بووە و لەساڵی ١٩٣٠دا چۆتە قوتابخانەی سەرەتایی کۆیەو لەساڵی ١٩٤٧دا خوێندنی سەرەتایی تەواو کردووەو چووەتە قوتابخانەی ناوەندیی کۆیەو دوای تەواوکردنی ئەو قۆناغەی خوێندنی لە ١٩٤٤دا دەستی لەخوێندن هەڵگرتووە و بووەتە رووناکبیرێکی هۆشیاری نیشتمانپەروەرو لەسەر دەستی شێخ ئەجمەدینی مامی فێری ئوسوولی شیعرو هونەری کێش و سەرواو مەقامی ڕەسەنی کوردی بووە.

شێخ ئەنوەر لە ساڵی (١٩٤٦)ەوە، چۆتە نێو دنیای سیاسەت و چۆتە پاڵ (حزبی رزگاری نیشتمانی عێراقی) و کتێبخانەیەکی لە بازاڕی ئەوقافی کۆیە کردۆتەوەو گەلێک کتێبی نوێی پێشکەوتووی خستۆتە ناوو لەسەر هەڵوێستی سیاسی گەلێک جار گیراوە. ژیانێکی گەلێک سەختی بەسەر بردووە و ماوەیەکی زۆر لە کۆیە دوور کەوتۆتەوەو لە گوندەکانی ئەڵەجەو میرزاغای نزیک مورتکەی دەشتی هەولێر لەلای ئامۆزاکانی ژیاوە و ژنی هێناوە و بووەتە خاوەن ماڵ و خێزان و لەساڵی ١٩٥٨دا لەپاش شۆڕشی ١٤ی تەمووز لە شارەوانی هەولێر کراوە بەفەرمانبەرو ئێستاکە خانەنشینەو لەشاری هەولێر دەژی و تەمەنی بەرەو نەوەت ساڵی دەڕوا.

شێخ ئەنوەری شاعیر:

شێخ ئەنوەر لە بنەماڵەیەکی شاعیر و ئەدەب پەروەر ژیاوە و کوڕی (سەید ئەحمەدی حوسەینی)ی شاعیری غەزەلی کوردییە و لەناو ئاو و هەوای شاعیریی پەروەردە بووەو لە شێخ ئەجمەدینی مامیشی فێری بنەماکانی شیعردانان بووە و لەژیانی ئەدەبیدا لەگەڵ گەلێک شاعیری بەهرەداری کورد هەڵسوکەوتی کردووە وەکو راجی، دڵدار، دڵزارو هی دیکە.

شێخ ئەنوەر چونکە خۆی پیاوێکی چاکە خوازە، بۆیە چاکە خوازیی و ئامۆژگاریی لاوان یەکێکن لە تایبەتمەندییەکانی هۆنراوەکانی بۆ نموونە: ئەم زاتە (برادەری دڵسۆز) لەم وەسف و تایبەتمەندییانەیدا دەستنیشان دەکات و دەڵێ:

برادەری چاک وەکو برایە،
پرشنگی ژینە، وێنەی چرایە،

لەبۆ رۆژی رەش پشت و پەنایە
جێگەو مەئوایە، کۆشک و سەرایە

گـــــەورەو بەرێزە، بەرزو بالآیە
سەنگەری سەختی شوورەو قەلآیە!!

شاعیر بەبیرێکی ورد لەگەلێک دیاردەی دزێوی ناو کۆمەڵ دەدوێ و یەکێک لەوانە دیاردەی (دزیەتی)یە و ئەو هۆیانە دەستنیشان دەکات کە دەبنە پاڵنەرێک بۆ دزیەتی. یەکێک لەوانە هەژاری و برسیەتییە گەر ئەو دووانە لەناوبران دزییەتی نامێنێ یاخود زۆر کەم دەبێتەوە لەم بارەیەوە دەڵێ:

دەزانن بۆ دەبێـــتە دز، هەژارو بێ کـــەس و برسی
لەبۆ تێـــربوونی زگ، چونکە زگی برسی چ ناپرسی!

لەسەر یەک بیرو یەک بروا ئەگەر بێ موجتەمەع بڕوا
چ کەس نابینی بێ بەش بێ هەموو کەس حەققی خۆی دەخوا

بەروونی شاعیری پێشکەوتنخوازمان رێگەی بەرەو قۆناغی سۆسیالیستیمان دەبا تابگەینە ئەو رۆژگارەی کەدەڵێ:

ئیتر ئەو رۆژەیە عالەم دەگاتە ژینی سەربەستی
دەپچرێنی لەدەست و گەردەنی زنجیری ژێر دەستی

شێخ ئەنوەر لای وایە شیعر لەژیانی مرۆڤدا ئەرکی خۆی هەیەو زادەی هەست و هۆشی شاعیری بەهرەدارو لەهەمان کاتیشدا چرای ویژدان و خۆراکی ژیان و نامەی کامەرانی شاعیر و خوێنەری شیعردکەیەتی و دەڵێ:

شیعر شعووری هۆش و بیرمە
شعووری بەرزی عەقڵ و ژیرمە

چرای بەشەوقی ناو زەمیرمە
ناوی شیرین و شەکرو شیرمە!!

نامەی خۆش بەختی و شادمانیمە
هەڵبەستی خۆشی و کامەرانیمە!!

شاعیر بەبۆنەی شۆرشی رزگاریخوازی ئەیلوولەوە هۆنراودیەکی دوور و درێژی پێەوی داناوە. لێرەدا چەند دێرە شیعرێکی لێ دەخەینە روو:

شۆرشە رزگار دەکا گشت میللەتانی سەر زەمین
شۆرشە رووخێنەری زوڵم و فەسادی و خوێن مژین
شۆرشە دێنێتە بەرهەم بۆ گەلان خۆشبەختی ژین
شۆرشە دەپسێنێ ریشەی جەرگی خوێنرێژی لەعین
شۆرشە ئیتر بەکورتی پەیرەوی راست و یەقین.
مژدەبێ ئەمرۆکە جەژنە، رۆژی خۆشی و شادییە
رۆژی سەربەستی گەل و سەرخستنی ئازادییە!!

شێخ ئەنوەر دێرە شیعرێکی شاعیری ناوداری تورک نازم حیکمەتی کردووەتە پارچە شیعرێکی پێەوی فەلسەفە ئامێز کە لەریزی شیعرە بەرزەکانی شاعیرە مەزنەکانی کوردەو هاندەرێکە بۆ خەباتگێران تاکو لەپێناوی نیشتمان و رێگە روونکردنەوە بۆ میللەت، خۆیان بەخت بکەن و دەڵێ:

لێم گەرێن من بابسووتێم ببمە خاک و خۆڵەمێش
من نەسووتێم، تۆ نەسووتێی، کێ قوتارکا قەوم و خۆیش
رێگەمـــان تاریکە با هەڵکەین چرایێکی لەپێش
چاوی میللەت، گەر بسێنێ و بچێژێن تامی ئێش!
تا بەکڵپەی ئێمە هەر کەس رێ ببینێ و بچێتە پێش!!

محەمەد تۆفیق وردی
١٩٢٣-١٩٧٥

هەندێ کەس هەن تەنیا لەیەک بواری ژیاندا توانست و لێهاتوویی خۆیان دەردەخەن و خزمەتگوزاری بەنرخ پێشکێش بەمیللەتەکەیان دەکەن و هەندێ کەسی دیکەش لە چەند بواری جیا جیای ژیاندا بەهرەیان دەگەشێتەوەو خزمەتێکی زۆری میللەتەکەیانی پێدەکەن. یەکێک لەم نموونانە مامۆستای دڵسۆزی کورد (محەمەد تۆفیق وردی)یە. چونکە لەو کاتەی کە مامۆستایەکی پەروەردەکاری سەرکەوتوو و نیشتمانپەروەرێکی پێشکەوتنخواز بووە، دەبینین لە هەمان کاتیشدا شاعیرو نووسەرو فۆلکلۆرناسێکی پێشەنگی کورد بووە.

وردی کێیەو چۆن پێگەییوە؟

وردی نازناوی شاعیری نیشتمانپەروەرو فۆلکلۆرناسی پێشەنگی کورد محەمەد کوڕی تۆفیق کوڕی ڕەشید ئەفەندی کوڕی فەرهاد ئاغای دیاربەکرییە. باپیری فەرمانبەرێکی دارایی عوسمانی بووە، لەساڵی ١٨٧٠دا هاتۆتە کۆیەو لێی ماوەتەوە. کوڕی سێیەمی ناوی تۆفیق بووەو بەپیشەی قەسابی بەڕێوەچووە. محەمەد وردی کوڕی دووەمی بووەو لەساڵی ١٩٢٣دا لە شاری کۆیە لەدایک بووە. لە ساڵی ١٩٣٠دا لە قوتابخانەی سەرەتایی کۆیە خراوەتە بەر خوێندن. لە ساڵی ١٩٣٧دا دەرچووەو چووەتە قوتابخانەی ناوەندیی کۆیە. لە ساڵی ١٩٤١دا بەپلەیەکی بەرز ئەو قۆناغەی خوێندنی تەواو کردووەو چووەتە بەغدا لە خانەی مامۆستایانی سەرەتایی وەرگیراوە. لە ١٩٤٤دا بووەتە مامۆستای قوتابخانەی سەرەتایی ناحیەی (تەق تەق)ی سەر بەقەزای کۆیە، دوای ساڵێک لە پایزی ١٩٤٥دا لەسەر هەڵوێستی سیاسی دوورخراوەتەوە بۆ شاری قەڵادزێ و لەو شارەش لەسەر خەباتی کوردایەتی تەنگەتاو دەکرێت. ئەویش خۆی بەدەستەوە نادات و ئاوارەی دەبێ بۆ ڕۆژهەڵاتی کوردستان و بەشداریی لەخزمەتکردنی کۆماری کوردستان لە مەهاباد دەکات، لەوێش کرا بەمامۆستایەکی پەروەردەکار لەیەکێک لەقوتابخانەکانی شاری مەهابادی پایتەخت و کاتێکیش کە ئەو کۆمارە بەپیلانی دەوڵەتە زلهێزەکان، زیندە بەچاڵ کرا، وردی گەڕایەوە کۆیەو لەسەر خەباتی نیشتمانیی پێشکەوتنخوازی خۆی بەردەوام بوو، گەلێک جار تووشی ڕاوەدوونان و گرتن بوو، کاتێکیش لە سەرەتای پەنجاکانی سەدەی بیستەمدا ئازادکرا، بەبێ فەرمان مایەوە تاکو هەڵگیرسانی شۆڕشی ١٤ی تەمموزی ١٩٥٨. ئینجا گەڕێنرایەوە بۆ سەر فەرمانی مامۆستایی و ژیانێکی سادەی لەگەڵ خێزانەکەی بردەسەرو هەموو

هەوڵ و کۆششێکی بۆ کۆکردنەوەی فۆلکلۆرو شیعر نووسین و بەرهەمەکانی تەرخان کردو زنجیرەیەکی دوورو درێژی لە بەرهەمە فۆلکلۆری و ئەدەبییەکانی بەچاپ گەیاند، لە رۆژی ٢/١٢/١٩٧٥دا لە تەمەنی ٥٢ ساڵیدا لە شاری بەغدا کۆچی دوایی کردو هەر لەوێش بەخاک سپێردرا.

محەممەد تۆفیق وردی فولکلۆرستی کورد:

هەر چەندە محەممەد تۆفیق وردی لەسەرەتای ژیانی ئەدەبییەوە ئاشنای ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی و کەلەپووری نەتەوەکەی بووەو، لە رێگای خوێندنەوەی گۆڤارە کوردییەکانی وەکو (زاری کرمانجی) و (رووناکی)ی حوسێن حوزنی موکریانی و شێت مستەفاو، رۆژنامەکانی (ژیان) و (ژین)ی پیرەمێردو گۆڤاری بەنرخی(گەلاوێژ) و کتێبەکانی کوردی و مەریوانی و قسەی پێشینانی ئیسماعیل حەقی شاوەیس و (یادگاری لاوان)ەوە بەگەلێ دەقی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی و زانیاریی بەکەڵک لەبارەی کەلەپوورەوە گەیشتووە. بەڵام تاکوو ئەم زاتە نەچۆتە مەهابادو بەهەندێ کوردی پارچەکانی کوردستان گەیشتووە، لەوانەوە فێری ئەلف و بێی سلاڤی بووە، نەیتوانیووە ئەو دەورە پێشەنگییە لەبواری ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی و کۆکردنەوەیدا ببینێ، هەروەکو وردی لەکاتی خۆیدا بۆی باس ردووم و گوتوویەتی: "لەکاتی چوونم بۆ کۆماری کوردستان، توانیم بەهەندێ کوردی قەفقاس و کوردەکانی باکووری کوردستان بگەم و فێری خوێندنەوەی کتێب و رۆژنامەی کوردی بەشێوەی کرمانجی سەرووی بەئەلف و بێی سلاڤی نووسراو ببم و بتوانم بەچاکی ژمارەکانی رۆژنامەی (ریا تازە)ی کوردی بەپیتی سلاڤی نووسراو بخوێنمەوە".

لەو ساوە وردی لە رێگای خوێندنەوەی رۆژنامەی (ریا تازە) و کتێبی هەمەجۆری کوردی بەپیتی سلاڤی چاپ کراوەوە توانی بەگەلێک دەقی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی بگات و بیان هێنێتە سەر رێنووسی کوردی بەو ئەلف و بێیەی، کە لە باشووری کوردستان پێی دەنووسرێ. جگە لەوانەش خۆی چ لەناو بەندیخانەو چ لە دەرەوەیدا توانی گەلێ دەقی ئەدەبی فۆلکلۆری لەبەیت و داستان و شیعری فۆلکلۆری لەزاری ئەم و ئەوەوە وەرگرێ و تۆماریان بکات لەدواییدا بەکەمێک شیکردنەوەوە بەچاپیان بگەیەنێ، بەمەش خزمەتێکی گەورەی کەلەپووری نەتەوایەتی کوردی کرد.

هەر چەندە کارەکانی وردی لە بواری کۆکردنەوەو ساغکردنەوەی دەقی فۆلکلۆری کوردی جۆرە کزییەکیان پێوە دیارە، بەتایبەتی لەبارەی ساغ کردنەوەیانەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەبێ ئەو راستییە لەبیر نەکەین، کە محەممەد تۆفیق وردی پێشەنگێکی کاروانی فۆلکلۆرناسیی کوردەو شوێنی لەریزی پێشەوەی خزمەتگوزارانی فۆلکلۆرو کەلەپووری نەتەوایەتی کوردیمانە، چونکە لەژیانی ئەدەبیدا بەدەیان بەرهەمی جوان و بەکەڵکی چاپکردووەو بەسەدان دەقی ئەدەبی لە فەوتان و لەناوچوون رزگار کردووەو لە (ساڵی ١٩٥٥)ەوە تاکو ١٩٧٥، واتە چەند مانگێک پێش کۆچی دوایی کردنی توانیویەتی بەهەزار کۆڵەمەرگی ٣٩ کتێب و نامیلکە بەزمانی کوردی و عەرەبی چاپ بکات. لەوانە بیستیان بەزمانی کوردی ونۆزدەشیان بەزمانی عەرەبی چاپ بکات. یەک دووەکیان نەبێ دەنا ئەوانی تر هەموویان لەبارەی فۆلکلۆری کوردی و دەقەکانیەتی و لەگەنجینەی کەلەپووری نەتەوایەتیمان نرخێکی گرانبەهایان هەیە.

بەهەوڵ و کۆششی مامۆستا وردی، گەلێک دەقی فۆلکلۆری بەنرخی وەکو (حەسەن و مریەم) و (ناسرو مارمار) و (قەڵای دمدم) و (مامە یارەی قارەمان) و سێ

بەرگ لەفۆلکلۆری کوردی لە فەوتان و لەناوچوون رزگار کران و بەچاپکراوی خرانە بەردەستی خوێنەرانی کورد زمان. ئەمانەش بەرهەمە دیارو بەنرخەکانییەتی بەزمانی کوردی و عەرەبی لەگەڵ دیاری کردنی ساڵ و شوێنی چاپکردن و ژمارەی لاپەڕەکانی ئەم بەرهەمە فۆلکلۆرییانەی:

بەرهەمە فۆلکلۆرییە کوردییەکانی:

١- حەسەن و مریەم- لەساڵی ١٩٥٥دا لەچاپخانەی (دار المعرفة) لەشاری بەغدا چاپ کراوەو دەکەوێتە ٢١ لاپەڕەی قەبارە ناوەنجی.

٢- ناسرو مارمار- لە هەمان ساڵ و هەمان چاپخانەی بەغدا چاپ کراوەو دەکەوێتە ٣٢ لاپەڕەی ناوەنجی.

٣- خانزادو لەشکری- لەساڵی ١٩٦٠دا لە چاپخانەی وەفا لە بەغدا چاپ کراوەو بریتییە لە ٣١ لاپەڕە.

٤- قەڵای دمدم- لە هەمان ساڵی ١٩٦٠دا لە چاپخانەی نەجاح لە بەغدا چاپ کراوەو، دەکەوێتە ٦٠ لاپەڕە.

٥- فۆلکلۆری کوردی- بەشی یەکەم- لە ساڵی ١٩٦١دا لە چاپخانەی (دار التضامن) لەبەغدا چاپ کراوەو دەکەوێتە ٦٨ لاپەڕە.

٦- فۆلکلۆری کوردی- بەشی دووەم لەهەمان ساڵی ١٩٦١دا و لەهەمان چاپخانەدا چاپ کراوەو دەکەوێتە ٦٤ لاپەڕە.

٧- مامەیارەی قارەمان- لە ساڵی ١٩٦١دا لە چاپخانەی وەفا لە بەغدا چاپ کراوەو بریتییە لە ٦٢ لاپەڕە.

٨- فۆلکلۆری کوردی- بەشی سێیەم- لە ساڵی ١٩٧١دا لە چاپخانەی (قەزا) لە شاری نەجەف چاپ کراوەو بریتییە لە ١٢٨ لاپەڕە.

٩- هەندێ لە بەیت و هەڵبەستەکانی عەلی بەردەشانی (ئەدەبی میللی کوردی) لە ساڵی ١٩٧٣دا لە چاپخانەی قەزا لە نەجەف چاپ کراوەو ١٢٨ لاپەڕەیە.

بەرهەمە فۆلکلۆرییە چاپکراوەکانی بەزمانی عەرەبی:

١- القصة والاساطير في الادب الكوردي- لە ساڵی ١٩٦٥دا لەچاپخانەی (مەعاریف) لە بەغدا چاپ کراوەو بریتییە لە ٣٦ لاپەڕە.

٣- بحث و دراسة عن الفلكلور الكوردي- لە ساڵی ١٩٦٢دا لە چاپخانەی (الزعيم) لە بەغدا چاپ کراوەو بریتییە لە ٣٢ لاپەڕە.

٣- قصص شعرية كوردية فولكلورية- لە ساڵی ١٩٦٥دا لە چاپخانەی (الرشاد) لە بەغدا چاپ کراوەو بریتییە لە ٤٨ لاپەڕە.

٤- أقاصيص شعبية كوردية- لە ساڵی ١٩٧٠دا لەچاپخانەی (الغری) لە شاری نەجەف چاپ کراوەو بریتییە لە ١٠٠ لاپەڕە.

٥- نوروز وثورة كاوه الحداد- لە ساڵی ١٩٧٣دا لە چاپخانەی (الغری) لە هەمان شاری نەجەف چاپ کراوەو دەکەوێتە ٢٢ لاپەڕە.

٦- نماذج من التراث الشعبي الكوردي- لە ساڵی ١٩٧٥دا (چەند مانگێک پێش کۆچی دوایی) لە چاپخانەی (الغری) لە نەجەف چاپ کراوەو دەکەوێتە ٢٠٧ لاپەڕەی قەبارە ناوەنجی.

جگە لەم بەرهەمانەیشی گەلێک بەرهەمی چاپکراوی دیکەی لە بواری مێژوو و ئەدەب و وەرگێڕان و شانۆ هەیە لەگەڵ بەشێک لە شیعرەکانی خۆی.

بەم جۆرە بەهەوڵ و کۆششی ئەم سەربازە ونەی مەیدانی فۆلکلۆرناسیی کوردەوە گەلێک بابەتی فۆلکلۆری کوردی تۆمارکران و لە فەوتان رزگارکران و گەلێک بابەتی فۆلکلۆری ڕەسەنی نەتەوایەتیشمان بەزمانی عەرەبی پێشکێش بەخوێنەرانی عەرەب و عەرەبی زانان کران.

بێ دڵ
١٩٢٦-١٩٨٦

کەریم شارەزا

شاعیرو مامۆستای پەروەردەکارو زانای ئایینی کورد، مەلا عەبدوڵلای کوڕی مەلا محەمەدی ناسراو بە "مەلا عەبدوڵلای شەناغەیی" لەساڵی ١٩٢٦دا لەگوندی "قەپلان"ی ناحیەی کەندیناوە، لەپارێزگای هەولێر چاوی بەژیان هەڵێناوەو لە بنەماڵەیەکی ئەدەب پەروەر سەری هەڵداوە.

لە تەمەنی منداڵیدا باوکی لەبەر خوێندنی ئایینی داناوەو لە گەلێک حوجرەی مزگەوتەکانی گوند و شارەکانی کوردستان خوێندوویەتی تاکو لەساڵی ١٩٥٧دا لەسەر دەستی مامۆستا "مەلا سمایلی دیبەگە" ئیجازەی مەلایەتی وەرگرتووە و بووەتە مەلایەکی دوازدە عیلم.

لەدوای شۆڕشی ١٤ی تەمووزی ساڵی ١٩٥٨دا حکومەتی عێراق لە هاوینی ١٩٦٠دا دەورەیەکی پەروەردەیی بۆ مەلایان کردەوە تاکو ببن بەمامۆستا لە قوتابخانە سەرەتاییەکاندا. مامۆستا عەبدوڵلا یەکێک بوو لەو بەشداربووانەی ئەو دەورە پەروەردەییە و بە پلەیەکی بەرز سەرکەوت، لە پایزی ئەو ساڵەدا، بۆ یەکەم جار لەقوتابخانە سەرەتاییەکەی گوندی "گۆڕە شەلە" بەمامۆستا دامەزراو زۆر بەجوانی قوتابییەکانی پەروەردە کرد و فێری خوێندنی بنچینەیی کردن، لەدواییدا بۆ گەلێک گوندی دیکەی پارێزگای هەولێر گوێزرایەوە، وەکو (خەرابە) و (شەناغە) و (دەرگەڵە) و سەردەمێکیش لەقوتابخانەی (هەژار) لەشاری هەولێر نەوەی نوێی میللەتەکەی خۆی پێگەیاند، دوای خزمەتێکی زۆری پەروەردە و فێرکردنی قوتابیانی نەتەوەکەی، لەرۆژی ١٩٨٦/٢/٢١دا لەتەمەنی ٦٠ ساڵیدا کۆچی دوایی کرد، بەرێزێکی زۆرەوە تەرمەکەی لەگۆڕستانی شێخ ئەحمەد لەشاری هەولێری دێرین نێژرا.

مەلا عەبدوڵلا لە ناوەڕاستی شەستەکانی سەدەی بیستەمەوە دەستی بەشیعر نووسین کردووە و نازناوی (بێ دڵ)ی بۆ خۆی هەڵبژاردووە، لەناو شیعر دۆستان بە (مەلا عەبدوڵلای بێ دڵ) ناسراوە و بەغەزەل هاتۆتە نێو دنیای شیعری کوردی، لەدواییدا لە شیعری نیشتمانی و نەتەوەیی گیرساوەتەوە، بووەتە شاعیرێکی خامە ڕەنگین و دیوانێکی خنجیلانەی لە شیعری غەزەل و هۆنراوەی نیشتمانی داناوە و لەپاش مەرگی بەهەوڵ و کۆششی ڕۆڵەیەکی بۆی چاپ کراوە، هۆنراوەکانی لەپەتەویدا بوونەتە مایەی سەرنجڕاکێشانی شیعردۆست و ڕەخنەگرانی ئەدەبی کوردی.

مامۆستا مەلا عەبدوڵلای بێ دڵ هەروەک لەشیعر دانان

سەركەوتوو بووە لەشیعر خوێندنەوەش گەلێک وەستا بوودو دەنگێکی لەباری هەبوو بۆ دەربڕینی رستە شیعرییەکانی بەجۆرێکی هونەریی.

مامۆستا بێ دڵ لەشیعری غەزەل گەلێک هونەرمەندو دەست رۆیشتوو بوو هەروەک لەم نموونەیەی خوارەوەیدا دەڵێ:

خۆزگە شەوگارێ لەگەڵ یار ساڵ ئەبوو
دەست لەسەر مل یانە لیمۆی کاڵ ئەبوو
یا سکاڵای دڵ ئەبوو یا پێکەنین
یا مژینی لێوو کوڵمی ئاڵ ئەبوو!!

شاعیر ئاواتە خواز بووە بەڕێکردنی شەوێکی ژیانی لەگەڵ یارە خۆشەویستەکەیدا ئەوەندە درێژ دەبوو، تا دەبووە ساڵێک، تاکو بەئارەزووی دڵی خۆی ئەو شەوەی لەگەڵدا بەسەربردبایە.

مامۆستا (بێ دڵ) بەپێچەوانەی هەندێ مەلای دیکە، لەگەڵ ئازادی و مافی ئافرەتان بوو و لەچەند هۆنراوەیەکیدا لەمافی زەوتکراوی ئافرەتی کۆمەڵگاکەیەوە دەدوێ:

مافی ئافرەتان قسەی بەتاڵ بوو
هەموو مافێکیان ژوورەوەی ماڵ بوو
زۆر ناڕەوا بوو ئافرەت بخوێنێ
یان لە ماڵ دەرچێ و یەکێ بدوێنێ
ئەوا ئێستاکە بەیاسای میریی
بەهۆی خەبات و بەهەوڵ و ژیریی
مافی رەواتان ئەوا پێ درا،
کوڕو کچ هەردووک وەک خوشک و برا!

شاعیری هەست ناسکمان لەهۆنراوەیەکیدا زۆر بەجوانی هەست و سۆزی خۆشەویستی خۆی بەرامبەر نیشتمانەکەی خۆی دەردەبڕێ و بەجوانی وەسفی دەکات و دەڵێ:

ئەو نیشتمانەی من هەمە
بێ شک لە عالەم یەکەمە
هەندە بەپیت و بەرهەمە
چەندی باسی کەم هەر کەمە
ئەگەر بڕوانیە دیمەنی
گوڵزارو باخ و چیمەنە

شاعیر لەڕووی دڵسۆزییەوە بۆ کوردایەتی، چەند جار بەبۆنەی نەورۆزی کوردەوە هۆنراوەی ناسکی پڕ هەست و سۆزی نەتەوەیی داناوەو لەیەکێک لەهۆنراوەکانیدا گوتوویەتی:

نەورۆزە جەژنی کاوەیە
هەموو دڵێ گەشاوەیە!!
تاکەی بڕێژین ئەشکی چاو
تاکەی بنێژین پێلاو لاو؟
نیشتمانێ رۆژو شەوێ
تێ بکۆشێت و ئەسرەوێ
دەبێ چۆن ئەو سەرنەکەوێ
وڵات نەبێ بەلالەزار؟!

بێ دڵ هەروەک لەشیعری غەزەل و وەسف و نیشتمانپەروەری دەست رۆیشتوو بووە، دەبینین لەشیعری لاواندنەوەی کەسی خزمەتگوزاری کۆچ کردووش بەتوانا بووە. هەروەک لەم هۆنراوەیەیدا دەردەکەوێ، کە بۆ مەلا خەلیلی دووسەرە (موخلیس)ی داناوە، بەم چەشنە شیوەنی بۆ دەکا:

وا فەلەک لێیدا لە زەنگی قافلەیەکی ماتەمێ
بۆ سەر ئەم شارە بەڕێکەوت لێیدەدا لافاوی شێ
کۆچی دوایی کرد دریغا عالمێکی پڕ هونەر
جامیعی شەرع و حەدیس بوو، گرتبووی ڕێبازی دین
پایە بەرزو سۆفی تەرزو خوو و رەوشت یاری بەهەشت
چەندە روو خۆش بوو بەدایم دەم بەخەندەو پێکەنین
تافی گەنجی خۆی بەسەربرد هەر بەزانست و ئەدەب
کاتی پیریشی وەهابوو: مونزەوی و گۆشە نشین!

جەلال مەدحەت خۆشناو
١٩٣٤-١٩٨٨

کەریم شارەزا

شاعیری نوێخوازی کورد، ئەندازیار جەلال مەدحەت خۆشناو لەساڵی ١٩٣٤دا لەهاوینەهەواری شەقڵاوە لەدایک بووە، لەساڵی ١٩٤٠دا چۆتە قوتابخانەی سەرەتایی لەشارەکەی خۆی و لە ١٩٤٦دا خوێندنی ئەو قۆناغەی تەواو کردووە، قۆناغەکانی خوێندنی ناوەندی و ئامادەییشی لەساڵی ١٩٥٢دا لەهەولێر کۆتایی پێ هێناوە. کۆلێجی ئەندازیاریشی لەساڵی ١٩٥٦دا لەبەغدا تەواو کردووە و بووەتە ئەندازیارێکی شارەزاو بەدەیان پرۆژەی رێگاوبانی لەکوردستان بەئەنجام گەیاندووە.

ئەم رووناکبیرە هۆشیارە هەر لەتەمەنی مێرمنداڵییەوە بەهرەی شاعیریی لێ بەدی کراوە و کەوتووەتە ژێر کاریگەریی شیعرەکانی حاجی قادری کۆیی و گۆران و دڵزار. وردە وردە شیعری داناوە، بەڵام تاکو ١٩٥٨ هۆنراوەی درێژی دانەناوە. ئیدی دوای ئەو قۆناغە هۆنراوەکانی لە رۆژنامە و گۆڤارە کوردییەکاندا بڵاوکردۆتەوە.

خوالێخۆشبوو، لەهۆنینەوەی شیعرەکانیدا کێشی خۆماڵی کوردی بەکارهێناوە و سەرجەمی هۆنراوەکانی رەنگدانەوەی بیروبۆچوونەکانی خۆی بوون و هەستێکی پێشکەوتنخوازییان لێ بەدی دەکرێ و لەماوەی ژیانی شاعیرییدا (٤) کۆمەڵە شیعری پڕ سۆزی چاپکردووە کە ئەمانەی خوارەوەن:

١- کاروانی یار- هەولێر ١٩٧٥.
٢- سێ دەنگی تووڕە- بەغدا ١٩٧٩.
٣- ئاسمان و ئاوو خاک- بەغدا ١٩٨١.
٤- نەوای حەیرانێکی چڕ- بەغدا ١٩٨٢.

ئەم شاعیرە، لە کۆمەڵە شیعری (کاروانی یار)دا کە بەپێشەکی مامۆستا عەزیز گەردی چاپ و بڵاوکراوەتەوە، لەگەڵ سووڕانەوەی (ڤالنتینا تریشکۆڤا)ی کچە رووس، لەناو کەشتییەکی گەردوونی بەدەوری زەوی دا، لەساڵی ١٩٦٣دا، هۆنراوەیەکی داناوە و هەواڵ و باری کوردستانی دوای بەرپابوونی شۆڕشی رزگاریخوازی کورد لەئەیلوولی ١٩٦١دا بە (ڤالنتینا) رادەگەیەنێ و دەڵێ:

ڤالنتینا تریشکۆڤا
کچە شۆخە سواری گەردوون
ئەی هەڵگری چڵی زەیتوون
هۆ ڤارمان
گەر رەتبووی لەسەر نیشتمان
تەماشای کوردستانم کە
سەیری گوڵزاری جوانم کە

ئینجا لەکۆپلەی دووەمی هۆنراوەکەیدا دەڵێ:

پڕی کێو و کەژو شاخە
سەراپا چیمەن و باخە.
تریشکۆڤا
کۆڕپەی ساوای کوردستانمان
مەلەوانن لە گۆمی خوێن
گەنج و لاوی پاڵەوانن
لە گیان بەخشین!!

جەلال مەدحەت و یەکێتی نووسەرانی کورد:

خوالێخۆشبوو، دەورێکی دیاری هەبوو لەبزووتنەوەی ئەدەبی لە هەولێر. لەگەڵ دروستبوونی یەکێتی نووسەرانی کورد لە ١٠/٢/١٩٧٠دا، بووە بە ئەندامێکی چالاک لەو یەکێتییەدا و لەگەڵ بەستنی کۆنفرانسی یەکەمی یەکێتی نووسەرانی کورد- لقی هەولێر بۆ ئەندامی دەستەی بەڕێوەبەر هەڵبژێردرا، لەساڵی ١٩٧٦دا لەگەڵ زیندووکردنەوەی یەکێتی نووسەران بووە بەجێگری سەرۆکی لقی هەولێر و بۆ ساڵی ١٩٧٧ بەسەرۆکی دەستەی بەڕێوەبەری ئەو لقە هەڵبژێردراو تا لەژیاندا بوو خزمەتێکی زۆری یەکێتی نووسەرانی کوردی کردو بەبۆنەیەی ئەندازیاری نەخشەداناتی ئەنجومەنی تەنفیزی کوردستان بوو، سێ بارەگای بۆ لقەکانی یەکێتی نووسەرانی کورد لەهەولێرو سلێمانی و دهۆک دروست کردو ئەم ئەدیبە خزمەتگوزارە لەرۆژی ٢٩/١/١٩٩٨دا دڵە مەزنەکەی لەلێدان کەوت و چووە بەر دلۆڤانی خودا.

عوسمان حەسەن ڕەسووڵ
١٩٤٣-١٩٩٧

کەریم شارەزا

مامۆستای پەروەردەکارو شاعیرو یاساناس عوسمان حەسەن رەسووڵ، لەساڵی ١٩٤٣دا لەگوندی (کەپەنەک رەش)ی دەوروبەری شاری هەولێر، چاوی بەژیان هەڵێناوەو جاریٚ منداڵ بووە، دایک و باوکی کۆچی دواییان کردووە، بۆیە هەر لەمنداڵییەوە بەخێوکردنی خۆی و خوشک و برایەکی کەوتۆتە ئەستۆ.

لەساڵی ١٩٥٠دا هاتۆتە شاری هەولێر. بەرۆژ کاسبی کردووەو بەشەو خوێندوویەتی و لەدواییدا چووەتە قوتابخانەی رۆژو هەموو قۆناغەکانی خوێندنی سەرەتایی ناوەندیی و ئامادەیی بەزیرەکی بڕیوەو کراوە بەمامۆستای قوتابخانەی سەرەتایی و لەساڵی ١٩٦٥دا گوێزراوەتەوە بۆ قوتابخانەی سەرەتایی نموونەیی هەولێر و لەساڵی ١٩٧٠دا چووەتە بەغدا لە زانکۆی (موستەنسرییەی ئێواران) لەکۆلێجی یاسا خوێندوویەتی تاکو پۆلی سێیەم و لەساڵی ١٩٧٤دا چووەتە پاڵ شۆڕشی ئەیلوول، کاتێکیش کە ئەو شۆڕشە مەزنە نسکۆی هێناوە لەساڵی ١٩٧٥ گەڕاوەتەوە هەولێرو بۆ ساڵی ١٩٧٦ چووەتەوە کۆلێجی یاسا لە بەغدا خوێندنەکەی تەواو کردووەو بووەتە پارێزەرێکی یاساناس تاکو ١٩٨٦.

لە ١/٤/١٩٨٦دا بووەتە ئەندام لە سەندیکای پارێزەران و لەدوای راپەڕینە مەزنەکەی بەهاری ١٩٩١ی جەماوەری خەڵکی کوردستان لەسەرەتای ١٩٩٢دا بەنەقیبی سەندیکای پارێزەرانی کوردستان هەڵدەبژێردرێ و لەساڵی ١٩٩٣دا دەکرێتە راوێژکاری یاسایی لەئەنجومەنی وەزیرانی کوردستان و لە ٢٧ی حوزەیرانی ١٩٩٧دا دڵە گەورەکەی لەلێدان کەوتووەو چووەتە بەر دلۆڤانی خودا.

عوسمان حەسەن و شیعر:

عوسمان حەسەن شاعیرێکی واقیعی شیعر ناسک بوو. لە هۆنراوەیەکیدا بەناوی (خەم و خەندە) حەقیقەتی (خەم) بۆ (خەندە) و (پێکەنین) دەردەبڕێ و لە بەشێکی هۆنراوەکەیدا دەڵێ:

(خەم) بە (خەندە)ی گوت تەماشا
عەرشی بەلقیسم هەیە
بۆ تەنینی تۆڕی (خەم)
بێ شومار ریسم هەیە!
بۆ فریودانی هەژاران
ئەقڵی ئیبلیسم هەیە!!

شاعیر، کورد پەروەرێکی دڵسۆزیی دەسپاکی بارزانی بوو، هەموو رەوشتێکی ئەو سەرکردەیەی کوردی بۆ دەرخستووین و لەهۆنراوەیەکیدا بەناوی (خەونێکی خۆش)، کە بەبۆنەی کۆچی دوایی ئەم سەرکردەیەی کوردی لەساڵی ١٩٩٦دا نووسیویەتی:

لێرەدا دەقەکەی دەخەینەڕوو:

وای چەند خۆش بوو ئەو وتانەی
دوێنێ و پێرێ لەتۆم دەبیست
زۆر پیرۆز بوو ئەو ئاواتەی
بۆ هەموو لایەکت دەویست
وای چەند تاڵ بوو ئەو ئاکامەی
قەت و قەت بۆ کوردت نەویست
وای چەند سەیر بوو لەلای تۆ
ڕێوی ڕاو بکرێ لە بۆ پیست
ئەوەی وەک گوێز ساغ نەبوایە
تۆ نەت دەویست
لەکاتێکی زۆر ناسک و لەناوەخت
بەجێت هێشتین
لەدوای تۆ وردکراین لە پیست
خۆت بەخت کرد
لە پێناوی ئەوەی دەتویست
ئەوەی کوردی هەژار دەیویست
پیرۆزیی تۆ لەوەدا
خاکت دەویست
مافت دەویست
کوردت دەویست
تەنیا پایەو پارەت نەویست

نووری
١٩١٢-١٩٩٤

کەریم شارەزا

"نووری"، نازناوی شاعیری شیعری دڵداری و نیشتمانی جەلال شێخ جەمیل نەقشبەندییە. لەساڵی ١٩١٢دا لەشاری هەولێری دێرین چاوی بەژیان هەڵێناوە. لەتەمەنی شەش ساڵیدا چۆتە بەرخوێندن و تا پۆلی چوارەمی ئامادەیی لەشارەکەی خۆی خوێندوویەتی. ئینجا چووەتە قوتابخانەی ئەمریکییەکان لەبەغدا، ئامادەیی تەواوکردووە، لەساڵی ١٩٣٦ تاکو کۆتایی ١٩٣٧ بووەتە سکرتێری لیژنەی ئاوو کارەبا لەهەولێر. لەدواییدا بووەتە یاریدەدەری ژمێریاری شارەوانی هەولێر ئینجا لەساڵی ١٩٥٩دا کراوە بەمولاحز لەفەرمانگەی پاوانکردنی تووتن لەرەواندز و لەکۆتایی ١٩٦٠دا گوێزراوەتەوە بۆ پاوانکردنی توتن لەهەولێر. لەساڵی ١٩٦٣دا کراوەتە بەڕێوەبەری بەرژەوەندیی هاتووچۆی هەولێر تاکو لەساڵی ١٩٧٥دا لەسەر داوای خۆی خانەنشین کراوە.

نووری لەتەمەنی ١٨ ساڵییەوە شیعری داناوە. لەسەرەتادا شیعری دڵداری و لەدواییشدا شیعری نیشتمانی و خواپەرستیشی داناوە. لەشیعری غەزەلدا دەستێکی باڵای بووە. با سەرنج بدەینە هۆنراوەیەکی بەناوی (ئەم پەرچەمە) تاکو بزانین تا چ رادەیەک بەتوانا بووە:

ئەم پەرچەمە لادە، لەسەر ئەم روومەتە لاچێ
ماڵ و سەرو رۆحم کەمە بۆ قیمەتی ماچێ!
شەمعی روخی تۆ شوعلەیی داوە وەکو لالە
سووتاوە دڵم، خوایە بەسووتانی چرا چێ!
عاشیق بەمەیی عیشقی تۆ سەرخۆش و خومارن
هەرچی سەری بێ عیشقە حەیاتی بە هەبا چێ!

تاکو لەکۆتایی هۆنراوە پتەوەکەیدا دەڵێ:

چاوو روخ و ئەبرۆتە لەگەڵ چاهی زەنەخدان
ئەم سوورەتە نەقشە لەدڵم زەحمەتە لاچێ!
پێم خۆشە سەرو جان و بەدەن بیانکەمە قوربان
بۆ ژێر قەدەمت حازرە (نووری) بەفیدا چێ!

شاعیر لەهۆنراوەیەکی غەزەلی دیکەدا وەسفی کچێکی نازدار دەکات، کە تازە لەخەو هەستاوەو بەچاوە خومارەکانی دڵی لەت لەت کردووەو بەم جۆرە دەست بەهۆنراوەکەی دەکات و دەڵێ:

هەڵستاوی لەخەو چاوت خومارە
دڵت کردم بەغەمزە پارە پارە!
کەرەم فەرموو بەمیم و ئەلف و چیمێ
ئەوی دەیدەی زەکاتی ماچی پارە!
بەخەندەی شیرن و لەهجەی بەنازت
گوزەر فەرموو لەسەر ئێمە دووبارە.

تاکو لەکۆتایی هۆنراوەکەیدا دەڵێ:

دەبینی خادیمی بێچارەکەی خۆت
لەدووری تۆ بەبێ سەبرو قەرارە
بکە رەحمێ بەحاڵی (نووری) قوربان
فەقیری دەرگەتە چاری نەچارە!

شاعیر هەروەک لەشیعری دڵداری دەست رۆیشتوو بووە، لەشیعری نیشتمانی و وەسفی کوردستانیش لێهاتوو بووە. هەروەک لەم هۆنراوەیەیدا دەڵێ:

کوردستان وەک بەهەشتە
هەمووی گوڵزارو دەشتە!
دیمەنی رەنگاو رەنگە
سەیرانگای شۆخ و شەنگە
لەلایێ جۆگەی ئاوە
هەروەک فرمێسکی چاوە
لەلایێ غونچەی گوڵە
جریوەی چەهچەهەی بولبولە

شاعیر لەبارەی باری ژیانی کورد لەژێر دەستی دراوسێکانی ئەم تاکە شیعرەی گوتووە، کە، ئەو بارە ناهەموارەی میللەتەکەی خۆی دەردەبڕێ و دەڵێ:

گەە لەدەس فورس، گەە لەدەس رۆم گەە لەدەس چەندانی وا
حەیفە بۆ ئەم قەومی کوردە وابووە کەبەشی فیدا!!!

سەید برایمی برژاو

سەید برایمی برژاو شاعیرێکی ریالیستی رەخنەگر بوودو لەگەڵێ بواری شیعری هۆنراوەی دارشتووە، بەڵام ئەوەی سەرنجی رەخنەگرانی شیعری هاوچەرخی کوردی رادەکێشێ، هەست دەکرێ ئەم شاعیرە لەمەیدانی شیعری چینایەتی هۆنینەوەو بەرادەی یەکەم و لەمەیدانی شیعری کوردایەتی بەرادەی دووەم سەرکەوتنێکی بەر چاوی وەدەست هێناوە. هۆی ئەو سەرکەوتنەشی دەگەرێتەوە بۆ هەستی ناسکی بەرامبەر ژیانی سەختی هەژاران و ژیانی سەختی سەردەمی منداڵی خۆی لەناو خێزانەکەیدا و کاریگەریی شیعری شاعیری لێهاتووی کوردی وەک (دڵدار) و (دڵزار) کە هەردووکیان جێ پەنجەیان لەدانانی شیعری چینایەتیدا دیارە، بەتایبەتی لەناوەراستی چلەکانی سەدەی رابوردوو بەم لاوە. کە دڵدار دوو هۆنراوە ناودارەکەی (لالە باس) و (تووتنەوان)ی داناو دڵزاریش هۆنراوەکانی (لەلادێدا) و (هەژارین)ی دارشت.

برژاوی شاعیری ریالیستیش لەو ماوەیەدا زنجیرەیەک لەشیعری چینایەتی وەک (شەوی تاریک) و (ئاوەدل و ئاغا) و (یەکێ ئایار) و (ژیان و وابێ) و (مادام چار نەبێ)ی داناوە و تارادەیەکی باش سەرکەوتنی وەدەست هێناوە، بەتایبەتی لەناوەرۆکی پتەوی شیعرەکانیدا.

برژاو لەساڵی (١٩٤٣)ەوە بەهەردی شاعیریی لەلای سەری هەڵداوە و لەرێگەی خوێندنەوەی دیوانی شاعیرە کلاسیکییەکانی پێش خۆی و شاعیرە ریالیستەکانی سەردەمەکەی، توانای شاعیریی بەهێز بوودو دەستی داوەتە شیعری نیشتمانی و کۆمەڵایەتی و چینایەتی دانان و لەگۆڤاری (گەلاوێژ) و رۆژنامەی (ژین) بەرهەمەکانی بلاو کردۆتەوەو سەرنجی رەخنەگرانی شیعری کوردی بۆ راکێشاون.

شاعیر دوای ئەو قۆناغە لەساڵی (١٩٤٨)ەوە، بەکاریگەریی رووداوی سیاسی گرنگی کوردستان و عێراق، بەتایبەتی راپەرینە نیشتمانییەکەی کانوونی دووەمی ١٩٤٨ و بەکارتێکردنی شیعرە چینایەتییەکانی شاعیرە پێشکەوتنخوازو سەرکەوتووەکانی، هۆنراوەکەی (ئاوەدل و ئاغا)یە، کە بەشێوەیەکی هونەریی لەچەوساندنەوەی جووتیارێکی کوردەوە دەدوێ لەلایەن ئاغای چەوسێنەری ئەو سەردەمەی ژیانی کوردەواری، کە دیاردەیەی زەکاتدانی وەرزێر بەئاغا لەسەردەمی پاشایەتی رێ و رەسمێک بوو لەدانانی ئاغاکان.

برژاو لەهۆنراوەیەکی ٤٤ دێریدا دەمەتەقێیەکی بەشیعر، لەنێوانی (ئاو دەل)ی هەژارو (ئاغا)ی چەوسێنەر خولقاندووە. لەدیمەنێکی دەمەتەقێیەکەدا ئەو وێنەیەمان بۆ دەکێشێ، کە (ئاوەدل)ی هەژاری پەرپووت لەبەردەمی ئاغا وەستاوەو لەبەری دەپارێتەوەو پێی دەڵێ هیچ پارەو پوولێکم نییە تابیدەم بەتۆو دەڵێ:

ئاغا بەسەرت شتێ شک نابەم،
ئەگەر من هەم بێ، چۆن زەکات نادەم؟
خاوەن منداڵ و کوڵێ خێزانم،
حاڵم بێ حاڵە مردنە ژیانم!
نیمانە مزاش بیکەم بەباراش
نازانم چ بکەم چی بەرم بۆ ئاش؟
پارەیەکی زۆری شاری قەردارم
نەمداوە پارەی پارو پێرارم!

ئینجا با سەرنج بدەینە هەرەشەی ئاغای چەوسێنەری دڵرەق بەرامبەر بەباری ژیانی سەخت و گوزەرانی ناهەمواری ئەو جووتیارە هەژارە، کە چۆن گوێ نادات

پاڕانەوەی مام (ئاوەدل) و پێی دەڵێ:

ئەم قسانەی تۆ بێ سوودە لەلام
هەر لێت دەستێنم بێ درێژەی کەلام
ئەگەر تۆ نەیدەی لەکێ بستێنم
پەخەی کێ بگرم چاوی دەربێنم!

دوای ئەم وەڵامە رەقەی ئاغا، شاعیر دێتەوە سەر پاڕانەوەکەی ئاوەدل، کە خێزان و منداڵەکانی نەخۆش و رووت و قووت و برسێن و خۆیشی ساڵ دوازدەی مانگ بەرەنجی شانی کەمە نانێک پەیدا دەکاو ئەو ئاغایە دەبیات و دەڵێ:

خێزانم نەخۆش، منداڵ رووت و قووت
هەموو دەزانن، بپرسە بۆ خۆت
لاوێنیم نەما تەمەنم حەفتا،
ژیان و ژینم لەبۆ تۆ دانا!
ماڵ و منداڵم هەموو زگ برسی
جارێکی نەبوو لێمان بپرسی!
هیچ کاتێ نەبوو بخۆم نان و دۆ
شادم دەهێنا بەتێر نانی جۆ!

تاکو (ئاوەدل)ی کڵۆڵ لەشوێنێکی دیکەی دەمەتەقێیە شیعرییەکەیدا بەجەنابی ئاغا دەڵێ:

رۆژ تا ئێوارە ئارەقەی لەشم
دەرێژم بۆ تۆ، منیش بێ بەشم
بۆ هەر لا دەچم ئاغاو بێگارە
باری قورسی غەم هەر بۆ هەژارە!!

بەراستی ئەم هۆنراوەیەی برژاو نموونەیەکی راست و تەواوی پێگەیشتووی شیعری چینایەتی کوردییەو شاعیرێکی سوسیالیستی ئەو سەردەمی گەر هۆنراوەی ئاوای کردبێتە بابەتی تاقیکردنەوە ئەدەبییەکەی خۆی، لەم هۆنراوەیەی جوانتر نەدەنووسی بەتایبەتی لەرووی ناوەرۆکەوە و دەمێنێتەوە بزانین شاعیر چ چارەیەکی بۆ ئەو ململانێیەی نێوان (ئاوەدل)ی چەوساوەو ئاغای چەوسێنەر دۆزیوەتەوە؟

لەوەڵامەدا دەڵێم: نەخێر هیچ چارەیەکی دەسنیشان نەکردووە و وەک هۆنراوەکەی (لالەباس)ی دڵدار هەر پیشاندان و خستنەرووی زوڵم و ناکۆکی و زۆرداریی ئاغای ئەو قۆناغەی ژیانی کوردەواری پیشانداوین، بێ ئەوەی لەو جووتیارە بگەیەنێ چ بکات باشە بۆ رزگاربوونی لەو مەینەتییە؟ دەبوایە رێگەی خەباتی بێ وچانی پیشان بدات تاکو ئەم چەوساندنەوەیەی لەسەر لابچێ. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هۆنراوەیەکی سەرکەوتووی داڕشتووە.

شاعیر لەهۆنراوەیەکی دیکەیدا بەناوی (شەوی تاریک) بەراوردییەکی ورد لەنێوانی ژیانی دەوڵەمەندێک و گوزەرانی هەژارێک دەکات. شەو لەناکاوێک بەکۆڵانە تاریکەکانی شاری کۆیە گوزەر دەکات و لەلایەک دەبینێ تەلارێکی بەرزی کابرایەکی دەوڵەمەند بەجوانی رازاوەتەوەو ئاوازی مۆسیقاو گۆرانی لێ بەرز دەبێتەوەو خێزان و دۆست و یارانی ئەو دەوڵەمەندە بەخۆشی و شادی ژیان بەسەر دەبەن، کەچی دەبینێ لەو لاشەوە کونێک، بۆتە ماڵە هەژارێکی رووت و برسی و دەنگی گریانی منداڵ و کۆرپەی ساوا ئەو ناوەی پڕ کردووە. برژاوی شاعیری هەست ناسک، لەباری ژیانی نێو ماڵی دەوڵەمەندەکە دەدوێ و پێمان دەڵێ:

خانووەکی بەرزی جوان و رەنگین
لێی ئەهات دەنگی ئاوازی شیرین
وەک شەوچراغ بوو، پڕ لە رووناکی
کە رایان ئەبوارد گشت بەبێ باکی
لەلایێ دەنگی پەرداخ و شووشە
لەو لاوە بەزمی مەست و سەرخۆشە
لەلایێ دەنگی قاقای پێکەنین
لەو لاوە سووران، چەپڵەو هەڵپەڕین

ئینجا شاعیری هەست ناسکمان وەسفی ماڵە هەژارە کڵۆڵەکە دەکات و سەری سووڕدەمێنێ لەو ژیانە ناخۆشەی بەسەری دەبەن و جیاوازی نێوان ئەو دوو نموونەیەش ئاسمان و رێسمانە، بەم جۆرە وەسفی خانوو و ژیانی ماڵە هەژارەکە دەکات:

کەلاوە کۆنی ژووری هەژارێ
باران و دڵۆپەی ئەهاتە خوارێ
بەترس و لەرزو تاریک و سامناک
مالی هەژاری پڕ دەردو خەمناک!
دروست کرابوو لە بەردو لە قور
کۆنە تەویلە، جێگای ساردو سڕ
گشت تێک خزابوون ساواو رەش و رووت
لەترسی سەرما زگ برسی و بێ قووت
گریان و نالەی کۆرپەی بەستەزمان
مەلاتیکەتی هێنابووە گریان
راستی سەیر بوو رووداوی شەوم
ماوەی نەمابوو بەدوای بکەوم
گوتم: خودایە بەشی تۆ چۆنە؟
هەندێ هەبوونە، هەندێ نەبوونە!!

ئەم هۆنراوەیەیشی هەر چەند جوان وەسفی ژیانی هەردوو چین دەکات، بەلام هیچ چارەسەرێکی بۆ نادۆزێتەوە، وەک ئەوەی بڵێ: دەبێ چینی هەژاری چەوساوە تێبکۆشێ تاکو مافی خۆی لەژیانێکی خۆشتر وەدەست بێنێ و ئەو جیاوازییە چینایەتییە لەناو ببات.

بەلام شاعیری خامە رەنگین و هۆشیارمان لەهۆنراوەیەکی چینایەتی دیکەیدا بەناوی (یەکی ئایار)، زۆر بەجوانی ئەدگارەکانی جەژنی کرێکارانی جیهان دەردەخات و لەکۆتاییشدا رەگەزی چارەسەریی چەوساندنەوەی کرێکاران دەستنیشان دەکات و دەڵێ:

سلاوتان لێ بێ کاکی کرێکار
ئەمڕۆکە جەژنە بۆ یەکی ئایار
یادێکی کۆنی چینی هەژارە
یادی بەدبەختی سەرمایەدارە
یادی پیرۆزی رۆژی خەباتە
یادی تێکۆشان لەگشت وڵاتە
یادی بێدادی رووی ستەمکارە
یادی خەباتی چینی هەژارە!

برژاو، دوای خستنە رووی ئەدگارەکانی جەژنی جیهانیی کرێکاران و یادکردنەوەی لەلایەن هەموو مرۆڤێکی پێشکەوتنخوازەوە، چارەسەری ئەو رەوشەی کرێکاران دەستنیشان دەکات، ئەویش بە یەکگرتنی کرێکارانە لەهەموو جیهاندا، کە بۆتە دروشمی سوسیالیزمی زانستی لەعالەمدا، تاکو کارگەر مافی تەواوی خۆی بە سەرمایەدار وەربگرێ و دەڵێ:

ئەو جا پێویستە لەسەر رووی جیهان
بێن بەیەک هێز گشت کرێکاران
تاهێزی دوژمن را هەڵتەکێنن،
مافی تەواویان بەدەست بهێنن!

برژاو لەشیعری کوردایەتیشدا سەرکەوتنێکی باشی وەدەست هێناوەو لێرەدا نموونەیەکی زیندووی لەو جۆرە شیعرانەی دەخەینە روو:

دنیا هەتا سەر بۆ کەس نامێنێ
ژینی بە دیلی پوولێ ناهێنێ
راپەڕین وەک شێر بچین بۆ مەیدان
بۆ رزگاربوونی کوردو کوردستان
با رەگ و ریشەی بێگانەو نۆکەر
هەڵیان تەکێنین بیانهێنینە دەر
ئالای ئازادی بەخوێن رەنگین کەین
ژیانی شادی بۆ گەل دابین کەین
برژاو با ئێمەش خۆمان فیداکەین
بۆ کورد لە عالەم ناوێ پەیدا کەین!

ئەمە بوو لێکۆڵینەوەیەکی خێرا لەشیعرە چینایەتی و کوردایەتییەکانی شاعیری کورد سەید برایمی برژاو، هەر چەندە لەبوارەکانی دیکەی شیعری ریالیستی رەخنەگری سەرکەوتنی تارادەیەک وەدەست هێناوەو نموونەی جوانی پێشکێش کردووین، بەلام وەک سەرنجم دا، ئەم شاعیرە لەبواری شیعری چینایەتی بەرادەی یەکەم و لەبواری شیعری کوردایەتی بەرادەی دووەم، لەهەموو بوارەکانی دیکەی، داهێنانی بەدیهێناوەو چووەتە ریزی شاعیرە بەهرەدارەکانی هاوچەرخی خۆی.

حاجی محەمەد ئەسعەد

(١٨٤٨ - ١٩٣١)

ئا: نەدیم

نە فرهاد و نە مجنون سن گیبی زار اولمامیش اسعد
مگر سن سەودیگین دلبر نە شیریندیر نە لیلا دیر

ئەسعەد حاجی محەمەد ئەسعەد یەکێکە لە شاعیرە کلاسیکەکانی، کە پەیڕەوی لە سۆفیگەری کردووە، لە ساڵی (١٨٤٨)ز) لە هەولێر لە دایک بووە و هەر لەو شارەش ژیانی بردۆتە سەر.

ئەم پیاوە یەکێک بوود لە شاعیرو نووسەرە بە ناوبانگەکانی هەولێر، "ئەسعەد"یشی بۆ نازناوی خۆی هەڵبژاردووە. بێجگە لە زمانی خۆی زۆر باش توانای بە سەر زمانی عەرەبی و تورکیشدا شکاوە، ئەو زمانانەشی لە شیعر و سۆفیگەرییەکەیدا بەکار هێناوە:

متاع لطیفینی الماق ایچین سوما یەسیز گلویم
او دورلو بیر اهی دستیم کی اختیاریم یوق

شاعیر کاتێ زمانی عەرەبی و تورکی بەکاردێنا بە شێوەیەکی میسالی لە دێرە شیعرەکانیدا، چەندین مانای لە خۆ دەگرت:

ساعد سمندیر انجاق مایە عیش اونشاگ
می نەدیر، و مینا نەدیر، ساغر نەدیر صهبا نەدیر

(مەی، مینا، ساغر، صهبا) هەر چوار وشەکە لە بواری شەراب دەخولێنەوە، یان کاس واتە کاسی شەراب، ئەمەشی ئەوە دەردەخات، کە شەراب لە شیعرە سوفیگەرییەکانی شوێنێکی بایەخداری هەیە. شاعیر لە دیوانە شیعرییەکەیدا ئەوەمان بۆ دەسەلمێنێت، کە بە راستی شاعیرێکی داهێنەری گەورەیە:

لبلرین سویلەر جوانیم غنچە رعنا نەدیر
گوزلرین ایلر اشارات نرگس شهلا نەدیر؟

شیعرەکانی شاعیر بە رووکردنە هەستی خۆشەویستی بە شێوازی هیجایی جیا دەکرێنەوە، خۆشەویستی و تامەزرۆیی پانتایی و پێگەیەکی مەزنیان لە شیعرەکانی وەرگرتووە:

بادە عشقینلە سرمست اولدوغوم گوندەن بەری
بیلمەریم حالیم نەدیر ن دونیا نەدیر، عقبا نەدیر

شاعیر فەلسەفەی سۆفیگەری لەم شیعرەی رابردووی پێکەوە گرێ دەدات. ئاماژە بۆ مەی و شەراب و ئەو ناوەندەی تێیدا دەژی دەکات... لە شیعرێکی دیکەشیدا دەڵێت:

نە پاکیم ظلمت شبدەن حبیبیم شمعە حاجت یوق
خیال عار چینلە خانە قلبیم مجلا دیر

ئەمەش نموونەیەکی دیکەی شیعری شاعیرە:

شیعرندەن ئورنەکلر:

لبلرین سویلەر جوانیم غنچە رعنا دیر
گوزلرین ایلر اشارت نرگس شهلا نەدیر
اصلینی تعریف ایچون قیل و قالە یوق لزوم
کاکلین تشریح ایدەرکن عنبر سارا نەدیر
ساعد سمندیر انجاق مایە عیش و نشاط
می نەدیر، مینا نەدیر، ساغر نەدیر صهبا نەدیر
بادە عشقینلە سرمست اولدوغوم گوندەن بەری
بیلمەریم حالیم نەدیر، دونیا نەدیر عقبا نەدیر
فکری فردای جهاندا سینەمی صاف ایلەدیم
غم نەدیر، شادی نەدیر، علت نەدیر سەودا نەدیر
گوردون البت کبریەمی دویدون محقق نالەمی
ای پری روای ملک خوبونجا استغنا نەدیر
درگهی پیر مغاندا خاکپای اول (اسعدە)
اول زمان انلارسین انجاق رتبە بالا نەدیر

شاعیر ئەو بەرهەمانەشی بە چاپ گەیاندووە:

١- کنز العرفان في احادیث نبي الرحمان -١٣١٧، استانبول.

٢- فاتحە شریفە ترجمە سي - ١٩١١ استانبول.

٣- دیوان اسعد - فارسی - ترکی - ١٣٣٧ استانبول.

٤- مکتوبات - ١٣٣٨ استانبول.

٥- الرسالة الاسعدیة في الطریقة العلیة - ١٣٤١ استانبول.

شاعیر لە ساڵی ١٩٣١ بۆ دواجار چاوی لێکدەنێت و ماڵئاوایی لە خزم و کەس و کارو دونیای نووسین و ئەدەبیش دەکات.

جەرجیس عەلی باغچەچی
١٩٢٢ - ١٩٧٤

شاری هەولێری خۆشەویست لە ماوەی سەدەکانی رابردوو چەندین کەسایەتی ناودارو گەورەی تورکمانی لە بواری یاسا و مێژوو و زانستەکانی دیکە لە باوەش پەروەردە بووە. یەکێک لەو کەسایەتییانە، شاعیری پایەبەرز "جەرجیس عەلی باخچەچییە"، کە لە دەیەی دووەمی سەدەی بیستەم لە سالّی (١٩٢٢ز) لە قەلاّ چاوی بە ژیان هەلّدێنێت. خێزانەکەیان لە هەولێر بە باخچەچی ناسراون. پاش تەمەنێکی کەم لە سالّی ١٩٧٤ لە هەولێر کۆچی دوایی دەکات و هەر لە هەولێریش دەنێژرێت. لە پالّ ئەو تەمەن کورتییەی، زۆر کەم شیعرەکانیشی لە شاری هەولێر و زێدی خۆی بلاّوبۆتەوە، زۆر بەکەمی لە مێژووی ئەدەبی هەولێر باسی لێوە کراوە.

شاعیر بۆ یەکەم جار لە سالّی ١٩٦٨ دیوانە شیعرێک بە ناوی (چیچکلر اچارکن) واتە (کاتی گولّ دەپشکوێ) بلاّودەکاتەوە.

١- دیلم وار

٢- قاورن اوسته دیلم وار
اربیلیم تورکنم
بالدان شیرین دیلم وار

٣- دیلمدی
قاورن دیلم دیلمدی
باخچەچی صوی ادیدر
تورکنمه ده دیلمدی

٤- بو دیلیم
بو قاوروندی بو دیلیم
دونیا دوشمانیم اولسا
من ترک ایتمەم بو دیلیم

٥- من سیوەرەم اربیلی،
دالدا اوتەر بلبلی
جان فداییم اوگسه
قونو شور تورکمن دیلی
اربیل ارلر یوردو دو
اولماز یاد لارین دیلی
اربیلی بد اوخویان
اوزون دیلی که سیلی

شاعیر هەر لە هەولێر پێگەیشتووە و خوێندنی سەرەتایی تا سێی ناوەندی لە هەولێر دەخوێنێت. پاشان وەکو مووچەخۆرێک لە شارەوانی هەولێر دادەمەزرێت، دواتر دەچێتە فەرمانگەی "تەموین" و پاش ئەویش دەچێتە فەرمانگەی تاپۆ. دوای چەند سالّێکیش لە سەر داوای خۆی خانەنشین دەکرێت.

ژیانی ئەدەبیشی هەر لە مندالّییەوە لێ دەردەکەوێ، کەوا شارەزایی و زیرەکی و بایەخدانی بە گولّ و باخچە و ویرای بەخێوکردنی هەنگ پێوە دیار دەبێت. ئەمەش رەنگدانەوەی لە سەر ژیانی ئەدەبی و شیعرەکانی دەبێت، بەوەی لە قۆریات و شیعرەکان پەل بۆ تەواوی بوارەکانی ژیان داوێت.

بەند و شیعرەکانی قۆریاتی جەرجیسی باغچەچی شاعیر، شێوازێکی سۆزداری خستە دلّی خەلک و گوێگرەکانی، بەلاّم لە شیعرەکانی پتر سێبەر و بالّی نەتەوەیی بە سەردا زالّە.

بێجگە لەو دیوانە چاپکراوەی باغچەچی، کە ئاماژەمان پێکرد شیعری دیکەی کورتی بلاّو کردوونەتەوە، لەوانەش گۆڤاری (قارداشلق) و رۆژنامەی دیکە.

نموونەی قۆریاتەکانیشی:

*** اوگره غمینی اورگه اوقول اوچونجی**
صنفنه قادار سوردیرمش ایلک گورەوی
اربیل بلدیه سنده اولمشدر، داها صونره
(تموین) دائره سنده اتمامش صون اولا راق
اربیل یاپی دائرسنده گورەولی ایکەن
تولومندن بیر قاچ ییل اونجه کندی
ایستەگی اوزەرینه امکلیه ایریلمشدر
*** شاعرن ادبی حیاتی چوجوق یاشدان**
باشلار او خویراتلر دینلمەیه مراق
ایتمش وبو مراقله چیچک باغچەلرنده
یاشمایی وبال ارسی بسلەمەک مراقلری
ایچینده خویرات و شعر یازمەیه باشلامش
و شعرنده توم تورلرینی ده دەنەمەیه اوغراشمشدر
*** یازدیغی شعر و خویراتلرینی گوزاوگینه**
الارصاق باقارز که شعرده ان فاضلا
خلقمزن روحونو اوقشایان قونولری اله
المشدر و شعرلرنده ان چوق یک قیمتلی
مللی، سیودا وحکمتلر قونولاردیر

* شاعر شعرلرینی ادی گیچن کتابتان باشقا اراصگوچوک پارچه شعرلر.

قارداشلق دەرگیسنده و دیگر دەرکی و غزدەتلرده یاییلامشدر

ئیحسان مستەفا محامی

مەحمود زامدار

بەراییەک:

ئەو ژان و ژوورەی کە کورتە چیرۆکی کوردی بە خۆیەوە دیوە، لام وایە گەلێ لە ژان و ژووری ژانرە ئەدەبییەکانی دیکە، بە جۆشتر و بە سوێترە و هەر خۆی لە خۆیدا چیرۆکێکی درێژی ئەم هونەرە بەرزەیە و پێداویستییەکی زۆری بە لێکۆڵینەوەی زانستیانەی ورد و لەبار هەیە بۆ دەستنیشان کردنی قۆناغە جۆیێ جۆیێکانی و دەست خستنە سەر هەموو موعادەلە قورس و ئاڵۆزەکانی....!

ئەگەر سەرهەڵدان و قۆناغی گوێزانەوە و وەرچەرخانی ئەم هونەرە مەزنە. بەند و ئاوێزان بێ بە بێداربوونەوە و راچەنینی کۆمەڵ و بە گیانی پڕ لە تەوژمی پێشکەوتن و بە نرکە و راپەڕینی شارستانیەت و لە ئەنجامیش بە رەوتی چوستی جولانەوەی رۆشنبیریمانەوە. ئەوا پەیدابوونی گەلێ رۆژنامە و گۆڤاری یەکجار بەنرخی (سی و چلەکان) لایەنێکی تری ئەو سەرهەڵدان و قۆناغە پڕ لە ئەشکەنجە و ئاستەنگ و تەنگەبەرەیە...!

هەر بۆیەشە نووسەرە پێشڕەوەکانی ئەو گاڤە و هەڵگرانی چراوگی نوێخوازی، چەندین ئەستێرەی درەوشاوەی ئەو قۆناغ و گاڤەن و دەبێ بە وردبینی و بەبێ لایەنی لە ژیان و جۆری بیرکردنەوە و رووناکبیری هەر یەکێک لەوانە بکۆڵرێتەوە و پەردەی قەتمەری رۆژگاری پڕ لە ودیشومە، لەسەر روخساریان سەرەنداز بکرێتەوە!!

کەڵە چیرۆکنووسێکی وەک (ئیحسان مستەفا)ی پارێزەر و هەولێری، یەکێکە لەو پێشڕەوە لەخۆبوردووانەی چلەکان و سەرەتای پەنجاکانی ئەم سەدەیە و کەم کەسیش - زۆر زۆر کەم - هەیە ئەم مرۆڤە خاکەراو دلازا و رۆشنبیرەی ناسیبێ، یا بەرهەمی خوێندبێتەوە، یا هەر بیستبێتیشی، خۆ ئەگەر بەرهەمیشی خوێندبێتەوە ئەوا لەیەک دوو بەرهەم زیاتر هیچی تری لێ نازانێ و لەمەش زیاتر ئاشنای نەبووە...!؟

مامۆستا (حوسێن عارف) لە کتێبە بەنرخەکەی (بیبلیۆگرافیای چیرۆکی کوردی) و لە لاپەڕە (٨)دا دەڵێ:

(ئیحسان مستەفا، تەنها بە دوو چیرۆک هاتۆتە کۆڕەوە، بەڵام بەهرەداری و وەستایی خۆی وەها سەلماندووە، کە دەتوانین بڵێین ئەگەر بەردەوام بووایە لەسەر چیرۆک نووسین و دەستی لێ هەڵنەگرتایە، لەوە بوو لە کۆڕی چیرۆکی کوردیدا... ببووایەتە چیرۆکنووسێکی لێهاتووی گەورە و خزمەتێکی زۆری بکردایە...!).

عومەر مارفی بەرزنجەییش لە کتێبە بەهادارەکەی و لە لاپەڕە (٤٧)دا وتوویەتی: (پێویستە چیرۆکەکانی ئیحسان مستەفا و چیرۆکە تاقانەکەی فایەق زێوەری لێ دەرهاوێژین، کە لە رووی شێوەی تەکنیکی و ناوەرۆکەوە تا رادیەک دەستی وریایی و خۆخەریک کردنی پێوە دیارە و لە ریزی بەرهەمە هەرە باشەکانی ئەو سەردەمە ئەوەستێ...!).

جگە لەم دوو ئاماژە کورتبڕ و خێرایە و لە تەک چیرۆکێکی تەرجەمەکراو و بەس و هیچی تر، بۆ ئەم چیرۆکنووسە بەهرەمەندە نەوتراوە... ناڵێم مەگەر رۆشنبیرانی چل و پەنجاکان بەرهەمی (ئیحسان مستەفا)یان دیبێ و خوێندبێتەوە و لە پاشان و لە ئەنجامی گەلێ هۆ و ئەنگێزە و هەروا وازهێنانی ئەم مامۆستایە لە نووسین و مردنی گەلێک لە رۆشنبیرانی ئەو سەردەمەش، هەر بەجارێ لەیاد چووە و فەرامۆش کراوە، خۆ ئەم وەچەش بە گشتی هەر بەجارێ هیچی لێ نازانێ و هیچیشی نەدیوە... هەر ئەمەش بوو... هانیدام... سەرەڕای لێهاتوویی و دەوری دیاری ئەو

چیرۆکنووسە هونەرمەندە، تا بێم و شوێن پێی بکەوم و خۆمی پێخەریک بکەم و ژیاننامە و چیرۆکەکانی بخەمە بەر دڵ و دیدەی مێژوونووسانی ئەدەب بە تایبەتیش (ئەدەبی چیرۆک نووسین)و هەروەها رەخنەگرانی بەزات و سەلیقە و بەویژدان و نەوەی نوێ و راچەنیوی ئەمڕۆی نەتەوەی کورد.

جا ئەگەر بێت و بە وردی و بە چاوی هەڵسەنگاندنەوە سەیری ئەو (شەش کورتە چیرۆکە) بکەیت... ئەوا بە وردی بۆت روون دەبێتەوە، کە بۆ ئەو کاڤ و قۆناغە راچەنیوەی هونەری کورتە چیرۆکی کوردی، ئەم چیرۆکانە بە شایستەیی و نازکێشانەوە جێگەی خۆیان دەگرنەوە و دەشبنە سەرچاوەیەکی بەپێز بۆ گەلێ شیکردنەوە و لێتوێژینەوەیەکی زانستییانە و ئەکادیمیانەی بوارەکانی تەکنیک و زمان و بونیاد و ناوەڕۆک!! چونکە (بەڕای خۆم) وەک دیارە چیرۆکەکان تا رادەیەکی زۆر باش لەم بوارانەدا گۆی هونەرییان بردۆتەوە و بوونەتە مایەی تێرامانێکی قووڵی سەرهەڵدان و قۆناغی ئەو سەردەمەی ئەم هونەرە بۆ ئەو کاڤە زۆر زۆر لەبار بووە.

ئەو کورتە چیرۆکانە (بە گشتی) خەستی و چڕی و کورتبڕی و سادەیی و روونی و رەوانی و رستەبروسکەیی و وەسفی ناسک و وردی کەس و پاڵەوانەکانی پێوە دیارە و لێوندیە لە نهێنییە جوانەکانی دەق و دوورە لە درێژدادڕی و گفتوگۆی حازر بە دەس و بەنخەنخ و گێڕانەوەی سارد و سڕ و بنیادی کۆنە و گیانی وتار نووسینی بێ تام، فیچقە خوێنێکی نوێشی خستۆتە نێو شادەماری کورتە چیرۆکی ئەوسای کوردی و هەر زۆریش لە دنیای راستەقانی چیرۆکنووسین و ساتەکانی راستگۆیی نزیک ئەبێتەوە و دەمانخاتە بەردەم بارێکی زیرەکانەی هونەریی و بیرەوەریشمان تێروپڕ دەکات و بە زمان و بە گیانێکی شاعیرانەی پاراو هەستی مرۆڤانەمان دادەموچێنێ و قووڵتر و رەگازۆتری دەکات و لە چرکەکانی رواڵەتبازی و کلکەلەقەیی و لە دڵ گوشران و خەمۆکی راماندەپسکێنێ و لەنێو جەستە گشتییەکەی چیرۆکەکاندا نهێنی ئیستێتیکیانەی خۆی دەدرکێنێ و هەوڵیش دەدا ئەم نووسینانەی بکاتە چەکێکی کاریگەر بۆ گۆڕینی جیهانەکەی دەوروبەری خۆی...!؟

راستە...! هەرچەندە ئەم چیرۆکانە (ئیزافە)یەکی زۆر زۆر نییە، بۆ سەرخەرمان بەرەکەتی چیرۆکی کوردی، بەڵام بۆ ئەو رۆژانە جۆرێکە لە جۆرەکانی داهێنان و هەوڵێک بووە لە هەوڵەکانی نوێخوازی، ئەم نووسەرەش پێشڕەوێ بووە لە پێشڕەوەکانی ئەم هونەرە هەرە بەرزە، لە قۆناغی (گوێزانەوە)و (دامەزراندن)دا، کە ئەمەش خۆی لەخۆیدا شتێکی بەنرخە و بە دیدەی پڕ لە میری رەخنەگرانەی پوختەوە سەیری دەکرێت و دەشبێ هەرواش سەیر بکرێت....!؟

ئیحسان مستەفای پارێزەر، لە پێشەنگە هەرە دیارەکانی شاری هەولێرە... ساڵی ١٩٢٦ لە قەڵای شار لەدایک بووە، قۆناغەکانی خوێندنی لە هەولێر تەواو کردووە، ساڵی ١٩٤٩ بڕوانامەی لیسانسی لە کۆلیژی مافی زانستگەی بەغدا وەرگرتووە، لە ژیانی رووناکبیریی و کۆمەڵایەتی ناو شاردا بەشداری کردووە و گەلێ پایەی فەرمانبەریشی دیوە، برادەری: جەوودەت ئەحمەد ناجی - عاسیم حەیدەری - مارف خەزنەدار - گیوی موکریانی - عوسمان خۆشناو - تۆفیق وردی - دڵدار - دڵزار - رەشاد موفتی - زەکی هەناری - مەلا مەسعوود بێبەش - خەلیل خۆشناو - شاکر فەتاح - عیزەدین فەیزی بووە.

یەکەم چیرۆکی خۆی (سکاڵای مردوو) ساڵی ١٩٤٤ لە گۆڤاری (دەنگی گێتی تازەدا) بڵاوکردۆتەوە، چیرۆکەکانی کە بە کوردییەکی زۆر پاک و پەتی و رەوان و سوار نووسیوە لە ژێر کاریگەری (کێخەف - گۆرکی - مەحمود تەیمور - هەمەنگوای - مۆلەر - فۆکنەر... تاد)دایە، ئەمە و جگە لە چیرۆکنووسین چەند پارچە شیعرێکی بە کوردی و عەرەبی بڵاوکردۆتەوە.

ئەم چیرۆکنووسە رابەرە، نووسینەکانی خۆی - ئەوەی من بیزانم - تەنیا لە گۆڤاری دەنگی گێتی تازەی چلەکان و لە رۆژنامەی (هەولێر)ی سەرەتای پەنجاکان بڵاوکردۆتەوە، کە من هەر هەموویانم (٦) چیرۆکە بەسەر ناوی (دایک - سکاڵای مردوو - موشکیلەی وەستا جەعفەر - جۆخین و خین - کوێرە - مەلا پیرۆتی جادووکەر) لە دوو توێ کتێبێکی قەوارە بچووک و بە پێشەکییەکی چڕوپڕ ساڵی ١٩٩٩ و بەسەر ناوی (دامەزراندن - ئەفراندن - پێشڕەوێک)و بەسەر ئەرکی (برازی رۆشنبیرانی نوێخواز) گەیاندە چاپ.

شێوەزاری هەولێری

مەکەنزی D. N. Mackenzie

شێوەزاری هەولێری و زۆربەی ناوچەکانی کۆیە و خۆشناوەتی و ڕەواندوز و ناوچەی برادۆستی باکووری ڕەواندوز و ناوچەکانی دەوروبەری، سیستەمێکی فۆنۆلۆژییان هەیە، کە پێک هاتووە لە بیست و حەفت دەنگی نەبزوێن (لەگەڵ دوو دەنگی نیمچە بزوێن) و هەشت دەنگی بزوێن:

پ	ت	چ	ک	ق
ب	د	ج	گ	
ف	س	ش	خ	هـ ح
ڤ	ز	ژ	ی	غ ع
م	ن			
	ل			
	ر	ڕ		
و		ی		

ی	ا		و	وو
ێ		ۆ		
	ە			

سیستەمەکەی جیاوازی لەگەڵ سیستمی ناوچەکانی دەوروبەری، وەک پشدەر و موکریاندا هەیە، بەوەی کە فۆنیمی /ڵ/ و/و/ی تێدا نییەو جیاوازی لە دەنگی لەرزۆکی (چ) (ج) و دا هەیە.

- نەبزوێنەکان-

١- (چ) و (ج) بەشێوەیێکی پێوانەیی (قیاسی)هەستیان پێ دەکرێ و دەنگە لەرزۆکەکانیان لەگەڵدا دێت.

(tc, dz)، (c)، (I)، (چ) (ج)

٢- (ڵ) لە زۆربەی شێوەزارەکانیدا دەگۆڕێ بەشێوەییێکی پێوانەیی بۆ نموونە: در (لە سلێمانیدا) دڵ.

دەرێم (لە سلێمانیدا) ئەڵێم.

(ڵ) وەک شتێکی تازە دەکەوێتە بەر گوێیانەوە، ئەویش ڕەنگە لە بلاوکراوەکانی ڕادیۆوە بێ، کە بە شێوەزاری سلێمانی بڵاودەکرێتەوە.

- بزوێنەکان -

١- فۆنیمی دیفتۆنگی Diphthong/وێ/ە، دەرناکەوێ بەڵکو گۆڕاوە بۆ جۆرەها فۆنیمی دی. بۆ نموونە:

نوێژ n(i)w لە سلێمانیدا نوێژ nøz
خوندن xundin لە سلێمانیدا خوێنن xønin
گیز giz لە سلێمانیدا گوێز gøz
سوور sûr لە سلێمانیدا سوێر sør
گێ ge لە سلێمانیدا گوێ gø

- گۆڕین -

١- هەروەک پشدەرو موکریانێ هەندێ گۆڕینی سروشتی ڕوودەدن، وەک:

/ەی/ (ay) بۆ /ێ/ (ê)

حەریی ئەو شەوێ ‹ شەوەی

بڕۆ ناو ئەو بیرەی: ئامینەیان هاویشتە ناو بیرێ.

٢- فۆنیمی /ح/، /ع/ زۆر جاران جێگۆڕکێ دەکەن، بەتایبەتی لای قسەکەرد نەخوێندەوارەکان، بۆ نموونە:

حەفت عەفت حاجی عەلی ‹ عاجی حەلی (ناتوانن لێکیان جودا بکەنەوە)

سەرچاوە:

Kurdish Dialect Studies-I By: D. N. Mackenzie, London, 1961, P27-22.

و: دکتۆر هیمداد حوسێن

شاعیری دەشتی هەولێر پاکی

پیرداود مەخموری

لە ناو کورددا گەلێ خزمەتگوزاری وا هەڵکەوتوون، شیاوی ئەوەن سەربردە و شوێنەواریان لە یاد نەکرێن و شتی چاکیان بۆ بکرێ لە ئاست سیماو مەقامیاندا بگونجێ، بەڵام مخابن زۆربەیان فەرامۆش کراون و لە بیرچوونەتەوە، لە پێش هەموویانەوە شاعیرەکان. ئەگەر رۆشنبیران و خەڵکی بە وەفا بەسەریان نەکەنەوە و بە هانایانەوە نەچن، ئەوا دەردی شیعرەکانیان دەگاتێ و دەبنە بەردی بنکۆم و یەکجاری نغرۆ دەبن. ئەو کەڵە مێردو جوامێرانەی لە یادکراون و لێپێچانەوە و سۆراغیان نەکراوە و پێویستیان بە گەڕان و ئاشکرا کردنی لایەنە شاردراوە و پەنهانەکانیان هەیە. نەخاسمە ئەو کەڵە زانایانەی، کە رۆژێک لە رۆژان جێ پەنجەیان لە هەندێ لایەنی ژیانی کوردەواریماندا هەبووە. بەتایبەتی ئەو مەلا و مەلا زادانەی لە حوجرەی خوێندن و قوتابخانە ئایینییەکاندا خوێندوویانە و بە فەقێ و موستەعیدی ئەو گوندو ئەو شارەیان کردووە.

گومانی تێدا نییە زۆربەی ئەوانەی لە حوجرەدا دەیانخوێند لە هەردوو لایەنی دینی و دونیەویدا سوارچاک و کارامە و لێهاتوو بوون. هەر کەسەو بە قەددەر توانا و لێهاتوویی و زانایی خۆیان لە مەیدانی ئەدەب و رۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و جێ پەنجەیان دیارە. گەلێکیشیان وشەی رەسەنی کوردیان بە هەوەسی خۆیان و زانایانە رەفتاریان لە گەڵدا کردووە و بۆ خۆیان وەک نازناوێک هەڵیانبژاردووە و ناوو شۆرەتیان پێ پەیدا کردووە، لەوانەش : (نالی، خانی، وەفایی، گۆران، بێکەس و چەندانی دیکە.)

(پاکی) وشەیەکی کوردی رەسەن و پرشنگدارە، گوزارشت لە راستگۆیی و نیازپاکی و هەست ناسکی و لە خۆ بوردی دەگەیەنێت، یەکێک لەو مەلا و مەلازادانەی سەردەم (پاکی) شاعیرە، کە لە سەردەمێ ناسراو بووە و چەند دەستنووسێکی لە پاش بەجێ ماوە کە بە دەست و خەتی خۆی نووسیویەتەوە، بێ ناز لە لای هەندێ خزم و کەس و کاری پارێزراون. کاتێک دەمانویست شتێک یان ئەگەر هیچ نەبێ چەند سەرە قەڵەمێک لە باردی (پاکی) ئەدیب و شاعیر و خواپەرست و خۆشنووس و وەرزشوان و شەریعەت ناس بنووسین و چەند خاڵێکی نادیار لە لایەنە شاردراوەکانی ژیانی ئەو جوامێرە هەڵدەینەوە و بزانین چ سەربردەیەکی پەنهانی هەیە، زۆر جار مرۆ تووشی سەرسوڕمان دەبێ، کە دەبینێ لەو دەشتە کاکی بە کاکییەی هەولێر زاتێک پەیدا دەبێت. چونکە وەک دەڵێن کەمێک بە ناوچەیەکی دوورەپەرێز دەژمێردرێت، بەتایبەت لە بواری ئەدەبی و رۆشنبیرییدا هەر چەند تاک و تەرا خەڵکانێک هاتوونەتە مەیدان و شتێکیان بە شتێک کردووە. لەم سۆراغەماندا ئەوەمان بۆ دەرکەوت، کەوا پتر لە دوو شاعیر بە نازناوی (پاکی) ناوو شۆرەتیان هەیە و شیعریان نووسیوە. ئەگەر چی ئەم دوو کەسەشی لە گەڵدا بێت وەک

پێویست هەقیان نەدراوەتێ و تەنانەت لە بیریش کراون لە بەر هەر هۆیەک بووبێ، یەکەمیان مەلا (پاکی)مەخمورییە: مەلا محەمەد کوڕی مەلا ئەحمەدی چنێرانیە لە گوندی چنێرانی خۆشناوەتی چاوی بە دونیا هەلێناوە و لە سالانی سییەکانەوە روو لە مەخمور دەکات بە مەلایەتی و هەر لەوێ نیشتەجێ دەبێ، دووەمیان مەلا (پاکی)، کە لەم نووسینەماندا باسی دەکەین (مەلا تایەر مەلا مەعروفی کوڕی.محەمەد رەباتی) یە لە سالی (١٣١٩) هیجری، کە دەکاتە (١٨٩٨) ی زایینی لە گوندی قورشاغلوو لە دەشتی هەولێر لە دایک بووە، لە بەر ئەوەی مەلا زادە دەبێ. هەر لە مندالییەوە دەخرێتە بەر خوێندن و لە حوجرەدا لە لای چەندین زانا و مامۆستای لێهاتووی ئەو سەردەمەی خوێندووە قۆناغی سوختەیی زیرەکانە دەبڕێ. بە موستەعیدی گەلێ شوێن و گوند گەڕاوە بە مەبەستی خوێندنی علومی ئایینی و سەری بە زۆر مزگەفت و حوجرە و قوتابخانە ئایینییەکاندا کردووە، تا ئەوکاتەی ئیجازەی مەلایەتی وەردەگرێ و دەکرێتە مەلای گوندەکەی خۆیان و قوتابیش پەیدا دەکات.

(پاکی) مەلایەکی قسەزان و خۆش مەشرەب و شەریعەت ناسێکی بە توانا و کارامە بوو، ئەو زیرەکییەی وای لێ دەکات لای دۆست و هاوەلان و خەلکی، جێگای رێزو حورمەت و خۆشەویستی بێ. هەموو زانستەکانی ناسیوە و قۆناغەکانی خوێندنی زیرەکانە بڕیوە. ئەگەر لە حەل و فەسلی شەرعی شتێک ئالۆزو ساغ نەکرابوایەوە، ئەوا راو بۆچوونەکانی (پاکی) پەسند دەکران و بە هەند هەلدەگیران و ئەو بڕیارەی (پاکی) دەریبکردایە جێبەجێدەکرا. پاکی جێی باوەڕو متمانەی خەلکی بوو.

پاکی لە مەیدانی ئەدەب و شیعر نووسیندا درەنگ قەلەمەکەی بەکارهێناوە، (مەلا عەلی بیرەعارەبان)، کە ئێستاش لە ژیاندا ماوە و خوا تەمەن درێژی بکا و پایەبەرزبێ، ئێستا لە مزگەفتی (شێخ مەلا رەشکە) پێش نوێژو وتار خوێنی هەمان مزگەوتە و چەندین قوتابی و موستەعیدی هەیە. ئەو زاتە بەڕێزە سەبارەت بە سەربردەی (مەلا تایەر پاکی) دەلێ : (مەلا تایەر بە تەمەن لەمن گەورەتر بوو بە بیرم نایێ کە ئیجازەی مەلایەتی وەرگرتووە. بەلام لە نزیکەوە دۆستایەتیم لە گەلیدا هەبوو، مەلایەکی لێزان و شەریعەت ناس و، ئەدیبێکی بە توانا و شاعیرێکی بە سەلیقە بوو. ئەگەر حەزی بکردایە وتاری نوێژی هەینی بە شیعر بخوێنێتەوە، ئەوا لە توانایدا هەبوو. لە گەل ئەوەشدا وەرزشوانێکی چوست و زیرەک بوو، پاکی جگە لە شیعری شاعیرە ناودارەکانی فارس (حافزی شیرازی و سەعدی) خۆشی فارسی بە زمانی زمان و شیعریشی دەنووسی. لە پاش مردنی ئەو دەستنووسانەی لە پاش بەجێماوە.

* خاوەن دیوانێکی شیعری ١٨٢ لاپەڕەیە بە ناوی (دیوانی پاکی).
* غەزەواتی ئیمامی عەلی بە شیعر نووسیوە.
* فەتح و قەریبی کردووە بە کوردی، بە هۆنراوە.
* میقداد و مەیاسەی کردووە بە کوردی بە هۆنراوە.
-* لە گەلّ چەندین دەستنووسی دیکەی هەمەجۆرە لە بوارەکانی فەلەکیات و ماتاتیک.

پاکی کوردی زان و زمانێکی پاراوی هەبووە، ئەگەر چی شێوە دیالیکتێکی دەشتی هەولێری پێوە دیارە، لە شیعرەکانیدا وشەی عەرەبی و فارسیشی بەکارهێناوە، بەلام لە قالبێکی کوردانە دایرشتوونەتەوە.

ئەگەر شیعرەکانی پاکی، بۆ نووسین پۆلێن بکەین، دەتوانین تێکڕای شیعرەکانی بکەینە سێ بەشی سەرەکی (غەزەل، سۆفی گەری و دینداری، نیشتمانی)، ئەوەی بە تەواوی دیوان و دەستخەتەکانی بخوێنێتەوە دەزانێ کە وا (پاکی) خواناسێکی پاک بووە لە شیعرەکانیدا ئەو رەنگدانەوەیە دیارە.

پاکی وەک هەموو ئەدیب و شاعیرانی سەردەمی خۆی، کاریگەریی شاعیرانی پێش خۆی پێوە دیارە. ئەوەی بە سەلیقەیەکی ورد سەرنج بداتە شیعرەکانی، بە ئاشکرا کاریگەری و رێچکەو رەنگدانەوەی شاعیرانی مەقام بەرزی وەک (نالی، مەحوی، حاجی قادر) ی پێوە دیارەو لە شێوازی نووسین و وشە سازیدا زۆر لێیانەوە نزیکە.

پاکی ئاشنایەتی و دۆستایەتیەکی بەتین و زۆری لە گەلّ

شیعرەکانی نالیدا هەبووە، ئەم کاریگەری و کارلێکردنەش لە بەکارهێنانی وشەو دەستەواژەو ردگەزەکانی رەوانبێژی دا بە دیار دەکەون، لە پارچە شیعرێکی دا پاکی بە تەواوی خۆی بە دەرویشی تەریقەتی حەزرەتی (نالی) دەزانێ لە شیعر گوتنداو، خۆی بە یەکێک لە مریدەکانی ئەو رێچکە و قوتابخانەیە دەژمێرێ و دەڵێ:

بە بروسکەی تاسی تاسیمە لە گرمەی دووگمەی تۆقیمە
بەرزی لا سەرەی یاران منی کردووە سەراسیمە
بە سیرەی پانی وابەرزی لە ژێر دوو پای زەمین لەرزی
چ غەوغای خستە رووی ئەرزی دڵی کردووم بە دوو نیمە
بە کاکۆڵی پەرێشانی بە لێوی لەعلی رومانی
بە نازو عیشوەو جوانی رەگی جەرگی پساندیە

تا دەگاتە ئەو حاڵەتەی لە مەحبوبەکەی بێ ئومێد دەبێ و مردن دەخوازێ لە دەست یارە یاخی بووەکەی و دەڵێ:

دەسا تۆ بمرە ئەی پاکی لە بۆ مردن گەلێ چاکی
چەتیوت لێ بووە یاخی دەڵێ دڵبەستی تۆ نیمە

دیارە بەکارهێنانی شەرابی لەعلی رومانی (نالی) لە لای پاکی بووە بە لێوی لەعلی رومانی، ئەمە جگە لەو رەگەز دۆزیەی لە هەموو (نیمە) کاندا، بەرچاو دەکەوێ.

هەروەها بە هەمان شێوە شیعرەکانی (مەحوی) کاریگەریان بەسەر پاکی و شیعرەکاندا هەبووە، دەبا سەیرێکی ئەم پارچە غەزەلەی پاکی بکەین و بزانین چۆن لە گەڵ مەحوی شاعیردا لە خەستەخانەی عیشقا خەریکی شین و واوەیلاو رۆ رۆن و چۆن ئاور لە سینەیان گری سەندووەو هەردوو لایان خەریکی ئاهو ناڵینن.

پاکی دەڵێ :

لە خەستەخانەی عیشقا دڵم پڕ زۆخ و پڕ خوێنە
لە لایێ دێ سەدای شین و لە لایێ دەنگی یاسینە
کە هەستم دا بەشین و خوێندنی یاسینی ئەو گریە
دەروونم ئاوری سەندو سەری کێشاوە بۆ سینە
دەسا پاکی هەتاکەی تۆ دەناڵێنی لە دووری یار
لە رۆژو شەو گەهێ بێ گەهـ بەشت هەر ئاهـ و ناڵینە

پاکی دۆستایەتیەکی زۆری لە گەڵ ئەدیب و شاعیرانی سەردەمی خۆی هەبووە و، ئاشنایەتییەکی تایبەتی لە گەڵ خوالێخۆشبوو (گیوی موکریانی) دا هەبووە. لە بەرگی یەکەمی کەشکۆلی (گیو) کە مامۆستای خوالێخۆشبوو ئامادەی کردبوو و دکتۆرە کوردستان موکریانی بە چاپی گەیاندووەو ژیاننامەی پاکی شاعیر بلاو بکاتەوە لە پاڵ چەند شاعیرانی دیکە کە لە دیوانەکەدا هاتوون، مام گیو دوو پارچە شیعری پاکی بلاو دەکاتەوە لە گەڵ ناوی کتێبە دەستنووسەکانی، یەکەم پارچە شیعری" پاکی) بەناونیشانی (تەماشای کاری باریکەن) بەم جۆرە دەست پێ دەکات.

تەماشای کاری باری کەن گەلێ گەلێ رەنگێن و چەند جوانە
یەکێ شاهەنشاهی ئەردە، یەکێ جووتیارو گاوانە

پاکی بە حوکمی ئەوەی هاموشۆی کۆڕو مەجلیسی ئەدیبانی دەکرد، دۆستایەتی لە گەڵ کتێب خوێندنەوەدا پەتێن دەبێ و ناچار لە ژێر کاریگەری ئەودا (مەلا رەشوفی) برای یەکەم کتێبخانە بکاتەوە بە ناوی (کتێبخانەی سەربەستی) تا وای لێدێ ئەو کتێبخانەیە دەبێتە مەڵبەندێکی رۆشنبیریی ئەو کاتەو جێ ژوانگەی شاعیران و بە یەکگەیشتنی ئەدیبانی ئەو سەردەمە دەبێت.

جاران، یەکێک لە خەسڵەتەکانی شاعیرانی کلاسیک ئەوە بووە لە شیعر نووسیندا بە زۆری کێشی عەروزیان بە کار هێناوە و تێیدا لێزان و بە سەر ئەهێنییەکانیدا زاڵ بوون. ئەگەر بە دیقەت و سەلیقەیەکی وردبینەوە سەیری رێچکە و جۆری هۆنینەوەی شیعر لە لای زۆربەی شاعیرانی کلاسیک بکەین، ئەوەمان بۆ ئاشکرا دەبێ، کە هەموویان گرنگیان بە کێشی عەروز داوەو شیعرەکانیان پێ هۆنیوەتەوە.

هەڵبەتە مۆسیقاو ئیقاعی شیعری لە کێشی شیعرەکەوە پەیدا دەبێ. کێشی عەروز بە روخساری شیعرەکانی شاعیرە کلاسیکیەکانەوە دیارە و کەم و زۆریش لە هەموو کێشەکاندا شارەزاییان هەبووە. ئەگەرچی لە گەڵێکیشیاندا سەرکەوتوو نەبوون. هەرچەندە سەرواش دەوردەبینێ لە پەیدا کردنی مۆسیقای شیعری.

پاکی، یەکێکە لەو شاعیرانەی کە زۆر وەستایانە رەفتاری لە گەڵ کێشی عەروزدا کردووە، لە هەموو

کێشەکانیدا لە (هەزەج) پتر باڵا دەست بووە و شیعری پێ هۆنیوەتەوە، ئەوا لێرەدا چەند نموونەیەک دەخەینە بەر چاو کە (پاکی) لە هۆنینەوەی شیعردا بە تەواوی پەیڕەوی کردوون.

ئەی موسڵمانان چلۆن لێمان قبوڵ کاتن خودا
وەک بە جارێ دینی خۆمان خستە بەرپایی فەنا

کەرت کردنی:

ئەی مو سوڵ ما نان چ لۆن
لێ مان قە بوڵ کا تن خو دا
-- ب -- -- -- ب -- --
-- ب -- -- -- ب --
وەک بە جا رێ دی نی خۆ
مان خس تە بەر با یی فە نا
-- ب -- -- -- ب --
-- ب -- -- --
ب --

فاعلاتن فاعلاتن
فاعلاتن فاعلاتن

(پاکی) ئەم شیعرەی لە سەر کێشی (رەمەل) ی هەشت هەنگاوی مەحزوف هۆنیوەتەوە.

شیعری دووەم:

بە دوو پەنجەی بلورینی بە خۆی پەردەی لە روو لادا
بە باڵا و قامەتی شۆخی سەراسەر خۆی بە من دادا

شاعیر لەم دێڕە شیعرەدا کێشی (هەزەج) ی هەشت هەنگاوی بەکار هێناوە.

کەرت کردنی:

بە دوو پەن جەی ب لو ری
نی بەخۆی پەر دەی لە روو
لا دا ب -- -- -- ب --
-- -- ب -- -- -- ب --
-- --

مفاعیلن مفاعیلن
مفاعیلن مفاعیلن

شیعری سێیەم و کەرت کردنی:

خ دا ون دا ب جا هی
مص گ فا را
ب -- -- -- ب -- --
-- ب -- --
ب او را خت م کر دی
ان ب یا را
ب -- -- -- ب -- --
-- ب -- --

پاکی لەم شیعرە فارسییەدا کێشی (هەزەج) ی شەش هەنگاوی ئەخرەبی بەکارهێناوە بۆ نووسینی شیعر

مەجنوونی هەوای بەیتی بێ چوونم
شەیدای مەزاری شاهی گەردوونم

کەرت کردنی:

مە ج نوو نی هە وای
بەی تی بێ چوو نم
-- -- -- ب ب -- --
ب ب -- --
شەی دای مە زا ری شا
هی گەر دوو نم
-- -- ب ب --
-- ب -- --

فعولن مفاعیل
فاعل

شاعیر لەم پارچە شیعرەیدا کێشی عەروزی (هەزەج) ی شەش هەنگاوی ئەخرەبی مەکفوفی مەحزووفی بەکارهێناوە.

شیعری پێنجەم:

ئەو شۆخە صەفا بەخشی موحیبانە بە عارض
ئەو بۆ دڵی دێوانە دوعا خوانە بە عارض

پاکی (هەزەج) ی هەشت هەنگاوی ئەخرەبی مەکفوفی مەحزووفی بەکارهێناوە.

دیارە خوێندن تا کو ناوەراستی پەنجاکانیش لە کوردەواریدا بایەخێکی زۆری پێ نەدەدرا، بۆیە پاکی زۆر، حەزی بە خوێندن دەکرد و هەموو هێزو توانایەکی خۆی لە پێناو خوێندن بە کار دەهێنا و خەڵکی هاندەدا کە منداڵەکانیان بدەنە بەر خوێندن و زانستەکان فێربن، شاعیر دەڵێ:

کە هۆشم هاتە بەر خۆم، عەزیزان وتم باوە تۆ کەسبم بدە نیشان

وتی مادام وایە بۆ خۆت بخوێنە کە خوێندن جەوهەرە هەم کانی عیرفان

بچۆ پاکی بخوێنە شەرع و تەفسیر مەبە غافڵ لە زیکری پاکی یەزدان

هەر بە هەمان مەبەست لە پارچە شیعرێکی دیکەیدا کە لەبارەی خوێندنەوە نووسیویەتی و دەڵێ:

دەچم بۆ مەکتەبەی میللەت دەخوێنم هەندەسەو حیکمەت
حیساب و جەبرو جوغرافیا هەتا من پایە باڵا بم
ئیتر هەر عیلمە سا یاران کە سەرمایەی نەجاتم بێ
ئەمن لە مەدرەسە و خوێندن هەتا دەمرم جودا نابم
ئەگەر نەفسی خەبیسم رێگە لێم نەگرێ ئەی یاران
لە رێگەی شەرع و تەفسیرو حەدیسا تووشی بەڵا نابم

"پاکی" حەزی بە دۆستایەتی دیوەخان و ئەنجوومەنی ئەدیبان و زانا و رۆشنبیران دەکرد، ئەخاسمە ئەو زاتانەی کە ماندوو بوونیان کێشاوە، لە کۆڕی ماتەمینی خوالێخۆشبوو (مەولانا عومەر) ی باوکی خوالێخۆشبوو (مەلا فەندی مەلا کچکە)

بەشدار دەبێ ئەم پارچە شیعرە وەک لاواندنەوەیەک لە وەسفی ئەو پیاوەدا دەڵێ :

عەللامەیی بەهرەوەر دین و دیانەت پەروەر
ئەبووە لە هیچ زەمانێ وەکو مەولا عومەر
لە پەیرەوی شەریعەت تەریقەت و حەقیقەت
سەرفی کرد نەقدی عومری تا لە دونیا چووە دەر
مەنافیعی لە بۆ دین بێ حەدو سەدو تەخمین
گشت عولەمای رووی زەمین لە ئەو دەبوون بەهرەوەر
لە ژێر پەردەیی عیفەت تا دەم و وەختی ریحلەت
ژیا گەڵێ بە عیسمەت هەم زیت و زینەت و فەر

پاکی لە رووی نیشتمانپەروەرییەوە هیچ کاتێک پشتی لە میللەتەکەی نەکردووە، هاندەری گەنجان بووە بۆ گیانفیدایی و لە خۆبوردوویی، نووکی قەڵەمەکەیی و شیعرەکانی هەردەمە خەنجەرێکی تیژ بووە بۆ بەرگری کردن و هۆشیار کردنەوەی لاوانی خوێن گەرم لە پێناو سەربەرزی نیشتمانەکەیان، بۆیە رووی قسەی لە لاوەکان دەکا و لە گەڵیاندا دەدوێ و دەڵێ:

گەنجێ نەدا رەنج بۆ نیشتمانی
مردنی باشترە لە لام لە مانی
فریشتەی روح کێش نەدا ئەمانی
خوایە ئەو گەنجە هەر لاتە ژێر بێ
بێ تین و توانا بێ خێر و بێر بێ
گەنجێ لە بۆ گەل نەبێ دڵ سووتاو
بۆ رزگاری گەل نەنۆشێ ژەهراو
دڵی پر نەبێ بۆ گەل لە خوێناو
خوایە ئەو گەنجە هەر پەت لە مل بێ
هەردەم کەساد و ئاوێتەی گڵ بێ
گەنجێ بۆ وەتەن نەکا خەمخواری
نەچێژێ بۆ گەل دەردی هەژاری
پڕ جۆش و خرۆش بە دڵ گفاری
خوایە ئەو گەنجە هەردەم کەساس بێ
وەک داری مەزار رووت و بێ خواس بێ
گەنجێ کە بۆ گەل نەبێ بە پەرژین
نەمرێ لە پێناو مردن لە بۆ ژین
چۆڵ نەکا وڵات لە دوژمنی خوێن
یا خوا ئەو گەنجە هەر ئاوارە بێ
بە تیری دوژمن جەرگی پارە بێ

لە غەزەل خوانیدا شاعیر بە زمانێکی دیکە لە گەڵ مەحبوبەکەی دەدوێ، ئەو زمانەی کە نالی و سالم و مەحوی بە کاریان هێناوە لە پێشوازی کردن لە یاردکانیان. ئەگەر شاعیری دڵدار بە ئاگرێک سوتابێ هیچ ئەمانی بۆ نەبێ و بە هیچ دکتۆرو تەبیبێکی زەمانە شیفای نەبێت ئەوا هاتن و قسەو گوفتاری مەحبوبە شیفای یەکجاری پێیە و ئەگەر لە سەرەمەرگیش بێ، ئەوا هاتنی دڵدارەکەی هەموو شتێک دەبڕێنێتەوە و عیلاج و دەرمانە، پاکی وەک مەحوی گلەیی لە تەبیب و دەرمانسازان دەکات، ئەویش:

بەخێر هاتی پەری زادە لە بۆ باڵینی بیمارت
زەمانێکە بە ئازارم لە دووری رووبی گوڵنارت
بە حوسنی رووبی گوڵنارت مەە و خۆر شێت و شەیدایە
لە بەرزی ئاسمان هەردوو لە بەرقی حوسنی روخسارت
هەموو دوختۆرو لوقمانێ دەڵێن ئازار و دەردی دڵ
شیفای نایێ مەگەر بۆنکا رۆخی یاری وەفادارت
وەرە تۆ نەبزی من بگرە دەزانی چارەیی دەردم
ئەگەرچی پێم دەڵێن دۆستان ئەی پاکی زەحمەتە چارت
ئەگەر ئەمرت لە سەر بێ تۆ نەچم بۆ کێو و بۆ هاموون
بە بێ تۆشە بدە ماچێ لە دوو لێوی شەکەربارت
بچۆ پاکی بە چالاکی بۆ ژێر سایە و پەرستگای ئەو
بەڵکو رەحمێ دەکا گیانە بە دڵ خەستەو و بیمارت

لە پارچە شیعرێکی دیکەی غەزەل ئامێزدا پاکی بێ وەفایی و دڵ رەقی خۆشەویستەکەی ئاشکرا دەکات لە دوو وێنەی دژ بە یەک و لەو کاتەی ئەو دڵ وگسیانی بۆ دڵدارەکەی دەکاتە دیاری، ئەویش زۆر بێ بەزەییانە لێی وەردەگرێ. پاکی شاعیریش ناچار بە دڵشکاویەوە رووی تێ دەکا و دەڵێ:

گەلێ چاوو دڵم گێڕا شتێ نەبوو لە بۆ دیاری
لە دڵ زیاتر چیم شک نەبرد بەدەرخا پاکی دڵداری
کە بردم و لە بەر دەمیا وتم گیانە دڵم بۆ تۆ
وەڵامی دا بە دڵی سەختی، بە بێ باکی و جەفا کاری

دیسان لە شیعرە نیشتمانییەکان پەستی و غەمگینی پاکی بە دیار دەکەوێ. هەر لەبێ کەسی و بێ خودانی وڵاتەکەیی و داخ و حەسرەت بۆ سەردەمی بەدرخانییەکان دەخوات و ئاهیان بۆ هەڵدەکێشێ و هیچی تری پێ ناکرێ جگە لەوەی نووکی قەڵەمەکەی بەرامبەر دوژمن راگرێ و بەکاری بێنێ و لەم پارچە شیعرە نیشتمانییەدا بەمجۆرە دەڵێ:

کوا میرو بەگی جزیرو بۆتان
کوا بەدرخان بەگ شێری لانەکەم
هەستی خۆم رادەگرم نایەتە بەر گوێم
دەنگ و ناڵەی نەی سەرە شوانەکەم
چۆن نەبم هەرامی مات و دڵ حەزین
لە تاو وەتەنی بێ خودانەکەم
بێ دەست و بێ پا چیم لە تیرو شیر
ماوە لە لاشەم نووک زومانەکەم
پاکی تا بەکەی دەکەی ئاخ و ئۆخ
داخ بۆ وەتەنی بێ خودانەکەم

لە مەیدانی زمانزانیشدا (پاکی) فارسی زان و عەرەبی زان بووە، تەنانەت شیعریشی پێ نووسیون، هەروەک چۆن لەم پارچە شیعرە فارسییەدا دەردەکەوێ و دەڵێ :

خداوندا بجاهی مصطفا را
باورا ختم کردی انبیا را
برحمت بگزری از جرم ما را
که من غرقم ز دریای خگا را
ببخشا جرم بنده رو سیا را

ئەوەی ماوە بڵێم پاکی شاعیر لە گەڵ زۆربەی شاعیرانی سەردەمی خۆی وەک موخلیس و حەزین و مەلا ساڵحی کۆزەپانکە شیعریان گۆڕیوەتەوە و ئاگاداری سەربردەی یەکدی بوونە.

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری هەولێر - ژمارەی ٦ بەهاری ساڵی ٢٠٠٠ وەرگیراوە.

نەسرین ئەربیللی

دیۆجین قەرەخانلوو

لە ئەدەبیاتی هاوچەرخی جیهانیدا، ئەگەر ئینگلیز بە ئیدیت ستویل، ئەمەریکاییەکان بە سیلڤیا بلات، عەرەب بە نازک مەلایکە، فارس بە فروغ فەروخزاد و تورک بە خالیدە ئەدیڤار شانازی بکەن، تورکمانیش شایستەی ئەوەن شانازی بە شاعیری پایە بەرزیانەوە دکتۆرە نەسرین عەتا ئەربیللی بکەن.

لە بنەماڵەیەکی رۆشنبیر و ئەدەب دۆستدا، کە باوکی عەتا رەشید، شاعیر بووە، بە تورکی و فارسی شیعری گوتووە، خاوەن کتێبخانەیەکی گەورە بوو - نەسرین لە ساڵی ١٩٣٤دا، چاوی بە دنیادا هەڵهێناوە و نەشونمای کردووە.

کاتێ قۆناغی خوێندنی سەرەتایی تەواو کرد، نەیتوانی درێژە بە خوێندنی بدات، بە هۆی هەلومەرجێکی تایبەتی و گشتی خۆیەوە، نەخۆشی و دابونەریتی کۆمەڵگای پاشکەوتوو، هەر بۆیەش چەندان ساڵ بەندە ئاسا لەناو ژینگەیەکی داخراودا ژیا، بەڵام ئەوەندەی پێ نەچوو بەهۆی بەهرە و تێکۆشانی خۆی فێری چەند زمانێک بوو، تورکی، ئینگلیزی و ئەڵمانی... بە رادەیەک کە شیعر بە زمانی ئینگلیزیش بنووسێت، بگرە خەڵاتێکیشی لە کێبرکێیەکی شیعریدا لە ساڵی ١٩٥٦دا وەرگرت.

نەسرین ئەربیللی بە زانینی پێنج زمان بۆی رەخسا شاکارەکانی ئەدەبیاتی جیهان بخوێنێتەوە و مشتومالّی بەهرە و ئەزموونی خۆی بکات. سەرباری ئەوەش بەهرەی هونەری شێوەکاریشی دەرکەوت و نیگارکێشێکی بە توانا و خاوەن پەرەموچێکی جوانبەخشی لێ هەڵکەوت، هەر بۆیەش وێنە شیعرییەکانی زۆر بەرجەستە و ناسکن.

لە ساڵی ١٩٦٩دا کۆ شیعری (خەونی دەریا)ی بڵاو بۆوە، بەو کتێبە پلە و پایەیەکی بەرزی لە شیعری تورکمانی هاوچەرخدا دابین کرد.

نەسرینی هەستیار، داهێنەرانە وشەو بابەتی لە چامەکانیدا بەکار هێناوە و جیهانێکی تایبەتمەندی خۆی پێ ئافراندووە و مۆرکی ئازارکێشانی پێوەیە، هەڵبەتە ئەو ئازارە بەرجەستەیە لە هەموو شیعرەکانیدا، هەر لە منداڵییەوە لە ناخیدا رەگئاژۆیە. محەممەد مەردانی شاعیر، سەبارەت بەو دەڵێت:(هەر لە ئەزەلەوە چاوەروانە، کەسێک لە تیشکە دواییەکانی هەتاودا بیگەیەنێتە بەندەرە دیارەکان، کە شەپۆلەکان لێیان نابڕێتەوە، با هێور نابێتەوە، چونکە تینوویەتی بەتین بۆ زانین و نیوژەنی لە دایکبوونەوەی بەردەوام، هەمیشە بۆ دەریاوانی پاڵی پێوە دەنێت، هەرچەندە پیشەکیانەش دەزانێ، کە چ کۆسپ و ویشوومە و باهۆزانێک چاوەرێی کەشتییە بێ کەشتیڤانەکەی دەکا! جا سەیر نییە، گەر هاواری لێ هەڵسێ):

"لە چاوتروکانێکدا لێم بزر بووی
وەک شارەکانی چیرۆکەکان ئێستا دووری لێم
خۆشچێژی وەک ئاواتە دوورەکان
نهێنیداری وەک رێگە راکشاوەکانی بەر تریفەی مانگ
بەڵام من
هەموو بوونم حەسرەتە
هەر کە گوڵێک هەر بەیانییەک دەم بکاتەوە

داره سەرووەکانیش سەراسیمەن
هەورەکان چڕترن
گریش ژاکاوترە
منیش وەکو سەوزاییەکەم لە ئاسمان..."

بێ سێ و دوو ئەسرین ئەربیللی رابەری ئەدەبی ئافرەتانی هاوچەرخی تورکمانییە: چونکە راستگۆیانە و بوێرانە هەست و سۆزی ئافرەتانەی دەربڕیوە:

"کاتێ ماڵئاواییم لێی کرد
هەستم بە بۆشاییەکی مەزن لە ناخما کرد
چیاکانیش پڕی ناکەنەوە!
ئەرێ ئەوان نازانن
چەند دنیاو ژیانم بێ ئەو بەتاڵە!
ئەرێ ئەوان نازانن"

ئینجا ناچارە لە یارەکەی بپاڕێتەوە و هاوار بکا "بۆم بگەڕێوە":

"لە لێکترازانەوە زۆر هەوڵم دا فەرامۆشت بکەم
بەڵام برینی روحم سارێژ نابێتەوە
تا لێرە بەجێمت هێشت
هەموو شەوێک خەونت پێوە دەبینم
هەڵدەستم بە تاسەی ئەوەی لە کانگای دڵەوە
بتگرمە کۆشم
ئێ دە وەرەوە بۆ لام ئیتر بە تەنیایی هەڵناکەم
دە وەرەوە بۆ لام دڵرفێنەکەم و پێم بڵێ: هەر بۆ منی
هەرگیز فەرامۆشت ناکەم، زۆریش هەوڵم دا، بڕوا بکە،
هەر دەبێ لە تەکما بتبینم"

ئەم هۆزانڤانە هەر لە مێژە پەیوەندییەکی رووحانی قووڵی لەگەڵ (کەرکووک) - دڵی کوردستان - هەیە بە رادەی توانەوەی سۆفیانە لە عیشقیدا:

"بە درێژایی مشەختیم
چەند لە گەڵایەکی سیسی پایز دەچم!
کە باهۆز رایماڵیوە
منەی کەرکووک دەکەم
ئەگەر بمرم و نەیدۆزمەوە:
هەڵبەتە
بە ئاهێکی ساردەوە لە ناخمدا
بۆ خاکی نیشتمان دەمرم"

ئینجا عیشقی بۆ شاری کەرکووک گڕ دەگرێ لە غەریبیدا بەم رادەیە:

"ئاسمان خەڵتان لە خوێنە
خۆریش غەمگینانە ئاوا دەبێ
بە تارایەکی رەشباو خۆی پۆشیوە
درەوشانەوەکان تەفروتوونا دەبن
روحم حەسرەتێک دایدەگرێ
چاوانم فرمێسک دایدەگرێ
چاوانم فرمێسک دەبارێنن
بە تاسەی کەرکووکەوە
ئاوا بوون کۆڤان بنارم دەکا
کاتێکیش شالووران پۆل پۆل
بۆ هێلانەکانیان دەگەڕێنەوە
تارای تاریکی مێرگەکان دادەپۆشێ
جارێکی تر شەو تاریکتر دەبێ
پشکۆی نامۆیی لە هەموو ئەندامەکانم دەیڵێسێتەوە
ئەڵێی گەڵایەکم
با هۆز دەمرفێنێ
گەر خاک دامپۆشێ و ژووانم
لەگەڵ کەرکووک نەیەتەدی:
جودایی لەم زێدەش لە ناخما دەجۆشێ"

ئەسرینی هەستیار ئازار و خەونی مرۆڤایەتییانە گوزارشت دەکا، ئەم هەڵبژاردەیە پێویستی بە هیچ راڤەکردنێک نییە:

لەسەر زەمینێکی نادیارم
داری سەروو بڵند بۆتەوە
لەپەکانی بۆ ئاسمان راخراون
کانییەکانی ژیان دەتەقێننەوە
بەژێر پردە بەرینەکە دەگوزەرێن
منیش گوێم لە دەنگێکە
لە پردێکی کەڤرینی کۆنەوە دێ
ئاپۆرەیەکی مەردم
هەندێ روخساریان خۆشی دەنوێنێ

ئەدگارەکانی ئەوان کوێرەوەرییەکی ناپەساڵ
ئاپۆرەیەکی خەڵکان
هەندێ دەست بەتاڵ
ئەوانی تر
ئامرازی وێرانکردنی نادیار بە دەستیان
گا بەردان ورد و خاش دەکەن
پیرەمێردێک لە گۆشەیەک دەگری
لە ئەوپەڕی شاریشەوە
چریکەیەکی غەمگین هەڵدەستێ
قەلاشەق دەکا
یەکێک دەستی بە باڵم دەکەوێ
ئەو ساتە
لە خاکی خوێنی و
لە شنەی
بۆنی گوڵاوی نیشتمان دەزێتە رەگەکانم و
دەزانم لە چ شارێکم"
"خوناڤی خامەکەی فێری ژیانی کردم
ئەمەی کەوا ئەڤینی پیشان دام
خۆشی و ترشیمی رەنگدایەوە
ئا ئاوهایە
چەندان نەتەوەو
خامە شکۆمەندیانی دەرباز کرد!
خامەیەک
وێنەی ئامانجەکانی ژیانی کێشا.."
* * *
"هەر کە دەیجوور بەسەر دەشتاندا هەڵدەنیشێتەوە
دەرد و ئازارم پتر دەبن
ئاخ چەند نیگەرانە بە درێژایی رۆژگار چاوەڕێت بووم!
هەر کە هەستی تەنیایی قووڵتر بۆوە
زمان و دڵم ئاوتیان دووبارە کردەوە
چونکە منەی واتایەکم لە ناخمدا دەکرد
زانیم عیشق گەمەیەکی ترسناکە
خەڵکانی فرە دەیئەزموون
بەلام سەرکەوتووان زۆر کەمن"
* * *
رۆژگار توایەوە
هەر کە بوومەلێڵ داهات
دەبێ بتوانی بە رووی گەشەوە راوەستی؟"
گوڵێکی تر لە گوڵزاری ژیندا دەچنم
پێش گوزەری دوایین ساتی ئەم تەمەنە هیچەیە"
* * *
هەست بکە و بە ئەندازەی هەستکردنت
دوایینی ئاواتت بچێتەوە گوێی ژیانەوە
گوێ بگرە
ئەو ئەفسوونە پێوارەی کازیوە
دوایین نەوای تەمەنت دەژەنێت"
* * *
"هەر کە زانیم ژیان هیچە:
کۆڤانم وەک دارەخورما بڵندانە وروژا
بۆ خەڵکانم بەجێ هێلا کە جاڕ بدا:
کۆیلە ئاسا ژیا؛ تا ئازادانە بمرێ"
* * *
"ویستم لە رووی جیهاندا بچریکێنم
بڕوا مەکە بە خۆشی
ژیان خەیاڵە
ئاوات و خەونەکانی تەفروتوونا کرد
کەچی گەلاکانیشی شین نەبۆوە"
* * *
"دەزانم ژیان گەمەیەکی ترسناکە
گەر جەختانە بیکەی، دەیدۆڕێنی
بەلام چ بیدۆڕێنێتەوە چ بیدۆڕێنێ
یەک ئاکامە
لە هیچەوە هاتووینە
هەر بۆیشی دەگەڕێینەوە"

سەرچاوەکان:
١- قارداشلق (الاخاء) ع (٧) ١٩٦٠ المأساة والمعاناة في شعر نسرين عطا أربيلي/ بقلم: قحطان الهرمزي.
٢- من أدب التركمان/ وحيد الدين بهاء الدين/ ١٩٦٢ بغداد.
٣- ملامح من الشعر التركماني المعاصر في العراق/ محمد مردان/ ١٩٨٥ بغداد.
* ئەم بابەتە لە گۆڤاری (بارش) ژمارە (٥) وەرگیراوە.

عەلی حەریری

بەدران ئەحمەد حەبیب *

یەکێک لە کێشەکانی نووسینەوەی مێژووی ئەدەبی کوردی، کێشەی کەمی یان نەبوونی زانیاریی راست و بەڵگەدارە. کەسێک بیەوێ لەبارەی شاعیر یان رووناکبیرێکی بۆ نموونە سەدەی نۆزدەیەمەوە بنووسێ، کە سەدەیەکی نێزیکە لێمان، کەمترین زانیاریی لەبارەی ژیان و ژینگەی ئەو شاعیرە یان ئەو رووناکبیرەوە دەست ناکەوێ[1]. ئەمەش زۆر هۆی هەیە، لەوانە: دەستنووسی زانا و رۆشنبیرانی کورد بۆ ماوەیەکی زۆر نەپارێزراون، دەستنووسی کوردی زۆربەیان دوای ماوەیەک لە مردنی دانەریان، سەبارەت بە دواکەوتوویی و نەخوێندەواریی کۆمەڵگەوە نرخیان نەزانراوە و فەوتاون. هەروەها کەمیی بنکەی زانیاری لە کوردستان لە لایەک و بەردەوامبوونی ناجێگیریی سیاسی لە لایەکی ترەوە، هۆی تر بوونە لەوەی زۆربەی بەڵگە و دەستنووسە کوردییەکان بفەوتێن، یان بەمەلا و بەولادا بڵاو ببنەوە و جارێکی تر نەکەونەوە دەست.

جگە لەمانە، تا ئێستا لەلای لێکۆڵەوانی خۆماڵیدا تاک و تەرا جارێک نەبێ، نەبووە بەباو کەوا خوێندنەوەی ورد و توێژینەوەی زانستییانەی دەق، بکرێ بەبنەوێ بۆ ناسینەوەی ئەو چاخەی نووسەرێک یان ئەدیبێکی تێدا ژیاوە، ئەمەش بەر لە هەر شتی تر لە ئەنجامی کەمیی پسپۆڕییەوە دێت. گومانی تێدا نییە کەوا دەقی نووسین باشترین بەڵگەیە بۆ ناسینی کەسایەتیی نووسەر یان ناسینەوەی ئەو چاخەی تێیدا ژیاوە. بۆ نموونە تا ئەم سالانەی دوایی وا باو بوو، بابایەکی وەک نالی لە سالی ١٨٥٦دا کۆچی دوایی کردووە، مێژووی لە دایکبوونیشی بەسالی ١٨٠٠ دەستنیشان کرابوو، ئەگەر وابێ دەبێ ئەم پیاوە تەنیا ٥٦ سال ژیابێ لە کاتێکدا چەندین شیعر لە دیوانی ئەودا هەن ئاماژە بەتەمەنێکی زیاتر لە حەفتا سالی دەکەن. تا خۆشبەختانە لەم ماوانەی دواییدا، بەپێی کتێبێکی چاپکراوی سەردەمی عوسمانییەوە دەرکەوت نالی تا سالی ١٨٧٣ لە ژیاندا بووە[2].

باشە ئەگەر حالی نالی و حاجی وا بێ، کە هەردووکیان لە سەدەی نۆزدەیەمدا ژیاون، دەبێ حالی رووناکبیرانی سەدەکانی پێشوو بۆ نموونە عەلی حەریری چۆن بێ، کە چەندان سەدە بەر لەوان ژیاوە! ئەوەتا یەکێک دەڵێ عەلی حەریری لە سەدەی یازدەیەمدا ژیاوە، ئەوی تر دەڵێ نەخێر سەدەی پازدەیەم، سێیەم دەڵێ نەخێر سەدەی شازدەیەم، یەکێک دەڵێ خەڵکی هەکارییە، دووەم دەڵێ نەخێر هەریرییە! یەکێک دەڵی گۆڕەکەی لە شارۆچکەی هەریری باکووری رۆژهەڵاتی هەولێرە، دووەم دەڵێ نەخێر دەبێ لە شام مردبێ! هەشە گوتوویەتی عەلی حەریری هەر نەبووە.

هەڵبەت من پسپۆڕ و لێکۆڵەوەی ئەدەبی کوردی نیم تا لافی شارەزایی لێ بدەم، بەڵام وەک خوێنەرێکی ئەدەبی کۆن و ئارەزوومەندێکی ناسینی رابردووی میللەتەکەم، وەک زۆر کەسی تر بەردەوام بەرئەنجامی رامان و تاوتوێکردنم لەلا دروست دەبێ و ناشیاننووسمەوە، بەڵام ئەم جارەیان هەوڵم دا بۆچوون و بیرکردنەوەی خۆم لەبارەی

عەلی حەریرییەوە بەفیرۆ نەدەم و پێشکێشی خوێنەرانی بکەم، لەوانەیە سوودێکی ببێ. واش دەزانم کەوا ئەم شاعیرە لە هەموو شاعیرانی کۆنی کوردی زیاتر پێویستی بە لێکۆڵینەوەی ورد و بیندرێژ هەیە.

راستت دەوێ، کێشەی عەلی حەریری کێشەیەکی گەورەیە، جگە لە کەمیی زانیاری لەبارەی ژیانی خۆیەوە، تا ئێستە ژمارەیەکی کەمیش لە بەرهەمەکانی گەیشتوونەتە دەستمان و بەشی لێکۆڵینەوەی تێروتەژی ناکەن. دەبێ لەم هەلەدا دەسخۆشی لە بەڕێزان عەبدوڕەقیب یوسف و محەمەد عەلی قەرەداغی بکرێ، کە هەر یەکە و چەند شیعرێکی ئەم پیاوەیان دۆزیوەتەوە، بەمەش سەرەداوێکیان داوەتە دەستی لێکۆڵەوان بۆ گەیشتن بە هەندێک راستی لەبارەی هزر و ژیان و سەردەمی ژیانییەوە.

لەبارەی کەمیی بەرهەمی عەلی حەریرییەوە، زەینی مرۆڤی ئاسایی بۆ تاکە هۆیەک دەڕوات، ئەویش دووریی ئەو سەردەمەیە کە تێیدا ژیاوە، سەدەی پازدەیەم و شازدەیەم، یان وەک هەندێ کەس دەیڵێن بەولاوەتریش واتە سەدەی یازدەیەم. راستە، لەبەرئەوەی چەندی دوورتر بەرەودوا بگەڕێینەوە، بەڵگە و شوێنەوار و دەستهاوێژ کەمتر دەبنەوە، مێژوو تاریک و لێڵتر خۆی دەنوێنێ و رێچکۆڵەکان زیاتر ون دەبن. بەڵام من هۆیەکی تریشم لە زەیندایە، کە یاریدەر بووە بۆ زوو فەوتانی شیعری عەلی حەریری، ئەویش ئەوەیە ئەم پیاوە لە ناوچەیەکدا شیعری بەزاراوەی کرمانجیی سەروو نووسیوە، کە زۆربەی خەڵکەکەی بە کرمانجیی خواروو دەدوێن. ئەمەش دەرفەتی نووسینەوە و پاراستنی بەرهەمی ئەوی لە لای خوێندەوارانی سەردەمەکەیدا، هەروەها دوای ئەو سەردەمە کەمتر کردووەتەوە. بەرهەمێک، کە زۆربەی خەڵک باش لێی حاڵی نەبن و چێژی لێ نەبینن ناشینووسنەوە. ئەمە بۆ زۆربە، هەڵبەت تاک و تەرای بەددریش لەم بڕیارە هەبوود، کە شارەزای دیالەکتە کوردییە جیاوازەکان بووە و چێژی لە ئەدەبیاتی هەموو کوردی وەرگرتووە. ئێستە لە سەردەمی پەرەسەندنی تێکەڵاویشدا ئەم راستییە هەر وەک خۆی بەردەوامە. بەپوختی، هەڵکەوتنی شارۆکەی هەریر لە سەر سنووری لە یەک جیاکەرەوەی هەردوو دیالەکتی کرمانجیی سەروو و خوارووودا، عەلی حەریری کردووە بە عەلی قوربانی.

جگە لەمە تا ئێستە دەقی شیعرەکانی حەریریمان بەشێوەی راست و دروستی خۆیان بەدەست نەگەیشتووە، ئەگەر مرۆڤ لەو چەند دەقە کەمەی بەردەست ورد ببێتەوە بۆی دەردەکەوێ، زۆربەیان جێ پەنجەی نووسەرەوەی دەقەکانیان بەسەرەوە دیارە، کە سەر بەزاراوەی کرمانجیی خواروو (سۆرانی) بوونە. هەر ئەم جێ پەنجەیەشە وای کردووە هەندێک کەس باوەڕی ئەوەیان لەلا پەیدا ببێ، کە عەلی حەریری لە بنەڕەتەوە شوێنەواری دیالەکتیی کرمانجیی خواروو بەسەر زمانی شیعرەکانیەوە هەبووە، بەڵام پێچەوانەی ئەم دۆخەش هەیە، دەقی وا بڵاو کراونەتەوە شوێنەواری شێوەزاری بادینانی بەسەریانەوە دەبینرێ. وەک گوتم ئەمەش هەر کاری نووسەرەوەیە. بەسەرنجدانی خۆم بۆم دەرکەوتووە، عەلی حەریری بەزاراوەیەک شیعری نووسیوە، کە بڕبڕەی پشتی کرمانجی سەروو بووە و لە شیعرەکانیشیدا ئەمە تەواو روونە، هەروەها هەندێک شوێنەواری ناخاوتنی کرمانجیی خوارووش بەسەر شیعرەکانەوە دەبینرێ، کە وابزانم ئەمانە لە بنەڕەتەوە هەبوونە و رەنگە دەسکاری شاعیر خۆی بن. پاشان بەڵگەی ئەمانە دەخەینە روو.

بارێکی سەرنجراکێشی تر هەیە کە رۆڵی هەبووە لە نەپارێزرانی بەرهەمی عەلی حەریریدا، ئەویش ئەوەیە تا ئێستە هیچ بەرهەمێکی ئەم پیاوە لە رێگەی کوردستانی باکوورەوە نەگەیشتووەتە دەستمان، تەنانەت ئەو رۆژهەڵاتناسانەی بەرهەمی مەلای جزیری و فەقێ تەیران و ئەحمەدی خانییان لەناو کوردەکانی باکووردا بەرهەڤ کردووە، هیچی راستەقینەیان لە بەرهەمی عەلی حەریری دەست نەکەوتووە، مەگەر بەهەڵە بڕێک شیعریان دابێتە پاڵی، یان هەندێک زانیاریی چەوتیان لەبارەی شوێنی ژیانییەوە تۆمار کردبێ. ئەم حاڵەتە وای کردووە هەندێک کەس بگەنە ئەو بەرئەنجامەی کەوا دەبێ عەلی حەریری لە ناوچەکانی کوردستانی باکووردا کەم ناسرا بێ، بۆیەش لە ئەنجامدا دەرفەتی ئەوە بۆ شیعرەکانی نەبووە لەناو خوێندەوارانی باکووردا ئەم دەست ئەو دەست بکەن و هەڵبگیرێن. بەپێی ئەو باوەڕە، ئەو قووڵاییە جوگرافییە لە

سەردەمانی پێشوودا پێویست بووە بۆ جەماوەریەتیی عەلی حەریری و پاراستنی بەرهەمەکانی.

بەلام پێچەوانەی ئەم بۆچوونەش هەیە، ئەحمەدی خانی لە سەدەی حەڤدەیەمدا (١٦٥٠ـ١٧٠٦) و لە شاری بایەزیدی دەڤەری هەکارییەوە، عەلی حەریریی بە کەلەشاعیری پێش خۆی ناساندووە و لە نێوان مەلای جزیری و فەقێ تەیراندا ریزی کردووە:

بیناڤە رحا مەلێ جزیری
پێ حەی بکرا عەلی حەریری
کەیفەک وە بدا فەقێهێ تەیران
حەتا بئەبەد بمایە حەیران

هەر کامی راست بێ، چ ئەوەی عەلی حەریری لەناو کوردی باکووردا بەناوبانگ بووبێ یان نا، تێپەرینی سەردەمانی درێژ و ناجێگیریی کۆمەلایەتی لە کوردستاندا، رۆلی مەزنیان لە کوێربوونەوەی شوێنەوار و نەمانی زانیاری لەبارەی بەرهەم و ژین و ژینگەی ئەو شاعیرەدا گێراوە. تەنانەت ئەحمەدی خانی خۆیشی، مەم و زین و نووبارەکەی لێ دەرکەی، ژمارەیەکی کەم لە شیعرەکانی گەیشتوونەتە ئەمرۆ. لەم رووەوە حالی خانی لە حالی حەریری زۆر خۆشتر نییە. بەگشتی دەتوانین بلێین پارێزرانی ئەدەبیاتی کۆنی کوردی، بەشی زۆری دەگەرێتەوە بۆ رێکەوت و هەلی دەگمەن، نەک لێهاتوویی کۆمەلی کورددواری.

لەناو کورددا، حاجی قادری کۆیی دووەمین کەسە دوای ئەحمەدی خانی، ناوی عەلی حەریری هێناوە. حاجی بەکورتی و بەپوختی گوتوویەتی کەوا عەلی حەریری خەلکی کوێیە! دەبوایە ئەم بەلگەیەش لە زووەوە بەس بێ بۆ برینەوەی مشتومڕ لە بارەی نشینگە و زێدی عەلی حەریرییەوە:

دوو عەلێن شاعیرن وەکو حەسان
بەردەشان و حەریرە مەسکەنیان

ئەو بۆچوونەی بەدوای شوێنێکی تر بەناوی حەریر لە باکووری کوردستاندا دەگەرێ و نایدۆزێتەوە، لەوەوە سەرچاوە دەگرێ، کە شیعرەکانی عەلی حەریری بەزاراوەیەک نووسراون، زۆر دوورە لە زمانی ئاخاوتنی ئەمرۆی ناوچەی حەریر. لە خوێندنەوەی ئەو چەند دەقە کەمەی هەمانە، وەک گوتمان ئەوە زۆر ئاشکرا و خوویایە کە عەلی حەریری بەزاراوەی کرمانجیی سەرووی ناوچەکانی باکووری کوردستان شیعری نووسیوە، نەک شێوەی ئاخاوتنی ناوچەی بادینانی کوردستانی باشوور. ئەم راستییەش پرسیارێکی لەلای زۆر کەس وروژاندووە دەلێ: ئاخۆ عەلی حەریری خۆی یان بنەمالەکەی بە بنەرەت خەلکی سەروو بوونە و کۆچیان کردووە بۆ ئەم شوێنە یاخۆ خۆی سەر بە زاراوەی کرمانجیی خواروو (سۆرانی) و ئەو کاتە و لەو شوێنەدا، زمانی ئەدەب زاراوەی کرمانجیی سەرووی شێوەی بۆتانی بووە و عەلیش شیعری خۆی بەم شێوەزارە نووسیوە، بۆ ئەمەش مەولەویی تاوەگۆزی بەبەلگە دەهێننەوە، کە ناوچەکەی وەک ئاخاوتن سەر بەزاراوەی کرمانجیی خواروو بووە، بەلام خۆی بەزاراوەی گۆرانی شیعری نووسیوە لەبەرئەوەی زاراوەی گۆرانی لە سەردەمی مەولەویدا زمانی ئەدەب بووە. هەندێک کەس بۆ ئەوەش رۆیشتوون ئاخۆ دەبێ خەلکی حەریر لەو سەردەمانەدا بەشێوەی کرمانجیی سەروو نەدوابن! ئەگەر هەمووشیان نەبێ هەندێکیان! ئەم بۆچوونانە هەموویان رێیان تێ دەچێ و شایەنی لەسەر وەستانن، بەلام دەبێ کامیان نێزیکتر بێ لە راستییەوە! ئەمەیان دوایی دێینەوە سەری.

با بگەرێینەوە لای حاجی قادر، هەر لەو قەسیدەیەدا کە بە (شاسواری بەلاغەتی کوردان) دەست پێ دەکا، بەر لەوەی بگاتە باسی عەلی حەریری و عەلی بەردەشانی، لە شوێنێکی تریشدا سووکە ئاماژەیەک بەعەلی حەریری دەکات، ئەویش لە بواری ناوهێنانی مەلای جزیریدا:

لە جزیرە یەکێکە شێخ ئەحمەد
ساحێبی ناو و مورشیدی ئەرشەد
ئەوی جامی گوتوویەتی ئەمەیە
"پیر مردی بدیدە ام ز جزیر
نیک مردی بدیدە ام ز حریر"

واتەی بەیتە فارسییەکە ئەمەیە: پیرەمێردێکم بینی لە جزیر، پیاو باشێکم بینی لە حەریر.

هەڵبەتە حاجی قادر لەم شیعرەدا بۆ نیشاندانی گەورەیی شێخ ئەحمەدی جزیری، کە ناسراوە بەمەلای جزیری، ئاماژە بە بەیتە شیعرێکی جامی دەکات. نوورەدین عەبدوڕەحمانی جامی یەکێکە لە شاعیر و ڕۆشنبیرانی گەورەی فارس لە سەدەی پازدەیەمدا (١٤١٣ - ١٤٩٢). زانراوە کە جامی ساڵی ١٤٧٣ چووە بۆ سەفەری حەج. گەشتەکەی لە خوراسانەوە دەست پێ کردووە، بە ڕێگەی هەمەدان و کوردستانەوە چووە بۆ بەغدا و کەربەلا و نەجەف و لەوێشەوە گەیشتووەتە وڵاتی حیجاز. لەو لاشەوە لە گەڕانەوەدا بە دیمەشق و حەلەبدا هاتووەتەوە و پاشان لە ڕێگەی کوردستانەوە چووەتە تەورێز. وەک دەڵێن جامی ماوەی ٤٥ ڕۆژ لە دیمەشقدا ماوەتەوە، لە شوێنەکانی تری وەک بەغدا و حەلەبیشدا زۆرماوەتەوە، زانا و ڕۆشنبیرانی ئەو سەردەمە سەردانیان کردووە و دیارییان بۆ بردووە و کۆڕ و دانیشتنیان لەگەڵیدا ساز داوە. گەورەپیاوانی دەسەڵات لە هەموو شوێنێکدا ڕێزیان لێی ناوە و میوانداریيان کردووە. جامی لەم گەشتەدا ٣٠٠ سواری لەگەڵدا بووە بۆ پاسەوانی و خزمەت.

بەپێی بۆچوونی حاجی قادر ئەو کەسەی لە جزیردا بینراوە مەلای جزیری لەمەڕ خۆمان بووە. جزیرە و حەلەب لە یەکەوە نێزیکن و هیچ دوور نییە مەلا یەکێک بووبێ لەو زانا و ڕۆشنبیرانەی سەردانی جامییان کردووە لە حەلەب، یان جامی خۆی لەو گەشت و گەڕانەیدا بەجزیردا تێ پەڕیوە.

بۆچوونی عەلائەدین سەجادی لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا، زیاتر بەلای ئەوەدایە جامی چووبێتە جزیر. هەر بەپێی بۆچوونی سەجادی، پیاوەکەی لە حەریردا بینراوە دەبێ عەلی حەریری بێ. ئەم بۆچوونە بە لای منەوە بۆچوونێکە تەواو پەسەند و جێ سەرنجە. حاجیش ڕەنگە بۆیە ڕوونی نەکردبێتەوە ئەو مێرخاسەی حەریر کێیە، چونکە هەر خۆی دوای چەند بابەتێک دێتە سەر باسی عەلی حەریری و ئەم پرسەی بۆ تێگەیشتن و لێکدانەوەی خوێنەر بەجێ هێشتووە. بەپێی قسەی مامۆستا سەجادی، جامی بە هەولێردا تێ پەڕیوە. دیارە حەریریش ناوەندێکی دەسەڵاتی ئەو سەردەمە بووە و میرانی سۆران فەرمانیان تێدا گێڕاوە، دوور نییە جامی لای دابێتە حەریر و میرانی سۆران ڕێزیان لێ گرتبێ، کە ئەو سەردەمە شا عەلی بەگ میری حەریر بووە، ئەم شا عەلی بەگە دەکاتە باوکی میری بەناوبانگ میر سەیدی، کە لەمەودوا لێی دەدوێین.

حاجی کەسێک نەبووە لە خۆبەوە و بێ بەڵگە بدوێ. دەبێ ئەم تێگەیشتنە لە شیعرەکەی جامی دەماودەم هاتبێ و حاجی لە خەڵکی تردوەی بیستبێ. ئاشکرایە حاجی قادر چ لە شارەکەی خۆیدا (کۆیە) و چ لە ناوچەی باڵەکایەتی یان موکریاندا، کە دەرسی تێدا خوێندوون و بە ساڵان تێیاندا ماوەتەوە، هاودەمی زانا و ڕۆشنبیرانی سەردەمی خۆی بووە، پاشانیش لە ئەستەنبوڵ کە ئەم شیعرەی تێدا نووسیوە (واتە: شاسواری بەلاغەتی کوردان) لەگەڵ ڕۆشنبیرانی هەموو دەڤەرێکی کوردستاندا سەری پێوەندی هەبووە و زانیاریی گۆڕیوەتەوە، بۆیە ناشێ ئەم قسەیەی حاجی بەقسەیەکی بێ سەرچاوە و بێ بەڵگە دابنرێت و پشتی پێ نەبەسترێ.

ئەو کاتەی جامی ئەم قسەیەی کردووە تەمەنی خۆی نێزیکەی شێست ساڵ بووە. بەم پێیە تەمەنی مەلای جزیریش (کە پیرەمێردێک بووە) دەبێ لە دەوری حەفتا ساڵ یان زیاتر بووبێ، ئەو پیاوخاسەی حەریریش دەبێ دەوری ٣٠ ساڵێک بووبێ و بەشی ئەوەی کردبێ لە تێگەیشتن و فامیندا بەڕادەیەک چووبێتە سەرەوە، شاعیرێکی وەک جامی پێی سەرسام بێ و دوایە لە شیعردا ئاماژەی پێ بدات. گومان لەوەدا نییە مەلای جزیری عارف و متەسەوف و شاعیرێکی باڵادەستی سەردەمی خۆی بووە، بەهەمان شێوەش ئەو چەند ژمارە کەمەی بەرهەمی عەلی حەریری کە بەدەست گەیشتوون بەسن بۆ شایەدیی لێهاتوویی حەریری لە شیعر و هزردا.

بەپێی ئەم بەراورد و بەرئەنجامانە، دەبێ عەلی حەریری لە دەوری ساڵی ١٤٤٠ پێشتر پاشتر بەچەند ساڵێک، لە دایک بووبێ و هاوچەرخی فەرمانڕەوایی شا عەلی بەگ و کوڕەکانی بووبێ، کە سەردەمی گەشانەوەی یەکەمجاری میرایەتی سۆران لەوێوە دەست پێ دەکات. بەپێی مێژووی میرانی سۆرانی حوسێن حوزنی موکریانی، شا عەلی بەگ لە ژیانی خۆیدا بەڕێوەبردنی میرنشینەکەی بەسەر هەر سێ کوڕەکانیدا دابەش کردووە. پاش مردنیشی، ئەم کوڕانە یەک لەدوای یەکتر دەسەڵاتیان لە شوێنی باوکیاندا بەڕێوە

بردووە. میر سەید عەلی یان وەک لە ناو خەڵکدا باو بووە میر سەیدی، سێیەم و دوا برا بووە دەسەڵاتی سۆرانی بەدەستەوە گرتووە. ئەو میر سەیدییە بە مێرخاسی و دەست کراوەیی ناسراوە و لەناو خەڵکدا خۆشەویست و جێ متمانە و بڕوا بووە، یەکێک لە مێرخاسییە بەناوبانگەکانی ئەوە بووە، کاتێ میر عیسای برای بەدەستی میر بوداقی بابان کوژراوە، لە کەڵکەڵەی ئەوەدا بووە تۆڵەی خوێنی برای خۆی بکاتەوە، بەڵام لە بەردەم هێرش و پەلاماری میر بوداقدا بەرگری پێ نەکراوە و هەڵاتووە، تا دوا جار دەسەڵاتی لە کیس چووە و بەرەو کێوان تێی تەقاندووە. بەڵام سەیدی بەردەوام هەر لە بیر و پلانی ئەوەدا بووە میر بوداق بکوژێ و بگەڕێتەوە سەر جێگە و پایەی خۆی، تا ڕۆژێکیان میر بوداقی لە خۆڕازی چووەتە دەشتودەر بەنیازی ڕاو و نێچیروانی، ئیتر بێ ئەوەی ئاگای لە خۆی بێ، بەسەر پارێزی میر سەیدیدا کەوتووە و میر بوداق و تێکڕای پاسەوان و نۆکەرەکانی کوژراون و میر سەیدی هاتووەتەوە سەر دەسەڵات. ئەم مێرخاسییە متمانەی خەڵکی بە میر سەیدی زیاتر کردووە. جگە لەم ڕووداوە، لە سەردەمی میر سەیدیدا ناوچەی سۆران ئارامی و پێشکەوتنی زۆری بەخۆوە بینیوە و ژیان لە هەموو ڕوویێکەوە بووژاوەتەوە. ئەم میرە بایەخی بەخوێندەواری و بنکەی ئاینی داوە و زانا و ڕۆشنبیرانی لە خۆی کۆ کردووەتەوە.

دەسەڵاتی میر سەیدی درێژەی هەبووە تا دەمی شەڕی چالدێران و دواتریش. ئەوە بوو لەو شەڕەدا (سالی ١٥١٤) عوسمانی بردیانەوە و سەفەوی شکان، ئەمە هەلی بۆ ناوچە کوردنشینەکان ڕەخساند بۆ ئەوەی لەمپەڕ تا ئەوپەڕی کوردستان دژی سەفەوی ڕاپەڕن و لە وڵات وەدەریان نێن. میرە کوردەکان هەریەکە و لەناوچەی خۆیەوە هێرشیان بردە سەر بنکەکانی دەسەڵاتی سەفەوی و ئاڵای دەوڵەتی عوسمانییان بەرزکردەوە. میر سەیدی لەمەڕ خۆمان، هەولێر و کەرکووک و مووسڵ دەگرێ، کە هەموویان ناوچەی ژێردەستی سەفەوی بوون. ئاشکرایە کورد بەهۆی جیاوازی مەزهەبەوە کەیفیان بەدەسەڵاتی سەفەوی نەدەهات، ئەمە جگە لە زوڵم و زۆری قزڵباش، کە لە مێژوودا زۆر باس کراوە.

دەگوترێ کەوا میر سەیدی کاتێ گەمارۆی هەولێری داوە، میرەکانی قزڵباش (قزڵباش واتە: کڵاوسوور) نەیانویستووە قەڵا بەدەستەوە بدەن، بەتوندی بەرگری و شەڕیان کردووە. میر سەیدی بۆ ماوەی شەش مانگ قەڵای هەولێری لە گەمارۆ کێشاوە و لەو ماوەیەدا مزگەوتێکی لە بنەپاڵی قەڵادا ڕۆناوە و خێڵانی ئەو ناوەی هان داوە بۆ ئەوەی لە دەوری قەڵادا خانوو دروست بکەن و نیشتەجێ بن. هەروەها کەرکووک و مووسڵی گرتووە و مامەڵەی لەگەڵ خەڵکدا باش بووە، بەمەش بووە بە مایەی ڕێز و متمانەیان. میر سەیدی لە ساڵی ١٥١٦دا سەربەخۆیی خۆی ڕاگەیاندووە و دەوڵەتی سەفەویش دانی پێدا ناوە، بەمەرجێ دژی ئەوان پەیمان لەگەڵ کەسدا نەبەستێ و یارمەتی ناحەزانیان نەدا. ئەم میرە تا ساڵی ١٥٢٥ دەسەڵاتی گێڕاوە و لەو مێژووەدا مردووە.

لە دوای شەڕی چالدێراندا، میرانی کوردستانی ناوەڕاست و باشوور بەئازادی و سەربەخۆیی ژیاون. میرنشینە کوردییەکان هەر بەشێوەیەکی ڕواڵەتی سەر بەدەوڵەتی عوسمانی بوونە، ئەگەرنا بەسەرفرازیی خۆیان هەڵسوکەوتیان کردووە و پێوەندییان بەستووە. دوای ئەوەی سوڵتان سلێمانی قانوونی لە ساڵی ١٥٣٤دا بەغدای گرتووە، بە هەولێردا گەڕاوەتەوە بۆ ئەستەنبووڵ و بەدەم ڕێوە ناوچەی سۆرانیشی گرتووە. لە هەولێردا میر عیزەدین شێری میری سۆرانی کوشتووە کە کوڕی میر سەیدی بووە، ئەویش بەبیانووی ئەوەی ئەم میرە پێوەندیی لەگەڵ سەفەوییەکاندا گرێ داوە و نامەی لە شا تاهماسبی سەفەوییەوە بۆ هاتووە. سوڵتان سلێمان هەر بەوەندە نەوەستاوە کە میری سۆرانی کوشتووە بگرە فەرمانڕەوایی هەولێریشی لەم بنەماڵەیە ساندووەتەوە و داویەتی بە حوسێن بەگی ئێزیدی و هەریریشی خستووەتە سەر هەولێر، واتە خستوویەتیە ژێر دەستی میری ئێزیدییان. لەبەرئەوەی سەفەوییەکان پێشتر کوشتاریان لە ئێزیدییەکاندا کردووە و سوڵتانی عوسمانی دڵنیا بووە میری ئێزیدی بەم هۆیەوە پێوەندی لەگەڵ شای ئێراندا نابەستێ.

ئەو قسەیە زۆر بەجێیە کە دەڵێ میرانی کورد لە نێوان دەسەڵاتی ئێرانی و عوسمانیدا بەشێوەی هەڵپەرستانە ژیاون، ئەمەش هەڵبەت بۆ ئەو ئامانجە بووە تا لەم نێوانەدا

ئازادیی خۆیان دەستەبەر بکەن. ڕاستت دەوێ ئەگەر سەیری مێژووی سەردەمانی دوای شەڕی چالدێران بکەی دەبینی، سەپانی دەسەڵاتی عوسمانی لەو ناوچانەی تازە لە ستەمی سەفەوی ڕزگاربووبوون، پرسێکە هەر ڕووی نەداوە. میرنشینە کوردییەکان هەر بەڕواڵەت و زاردکی چووبوونە پاڵ داگیرکەری تازەوە کە عوسمانی بوو، ئەگینا بەکەیفی خۆیان کاروباریان بەڕێوە بردووە و فەرمانیان لە کەس وەرنەگرتووە. بەتایبەتی میرانی سۆران گوێیان بەکەس نەداوە جا چ سەفەوی بێ یان عوسمانی. ئەمە ئەو سەردەمەیە کە حاجی قادری کۆیی لە شیعردا باسی دەکا و دەڵێ: کوا ئەو دەمەی کە کوردان ئازاد و سەربەخۆ بوون!

وەک گوتمان عەلی حەریری لە سەردەمی گەشانەوەی یەکەمی دەسەڵاتی میرایەتیی سۆراندا، واتە لە سەردەمی شا عەلی بەگ و کوڕانیدا ژیاوە، کە دەبێ لەگەڵ ئەم گەشانەوە سیاسییەدا، شیعر و ئەدەب و ئاوەدانکاریش گەشابنەوە و پەرەیان سەندبێ و خەڵک لە گشت لاوە ڕوویان لەو هەوارە ئاوەدانە کردبێ. وا دیارە شێخ عەلیی لەمەڕ خۆشمان بە جوامێری و ئاببدیی و ئاین پەروەریی میر سەیدی سەرسام و خۆشحاڵ بووە و شیعری بۆ گوتووە و پەسنی داوە:

دلێ مەحزوون کەفارەت بیت
کە ئیمشەب تازە میهمان تێت
بمزگینی بشارەت بیت
کە میهمان جانێ جانان تێت
کە میهمان جانێ جانانە
لسەر چەشمێ مە مەهمانە
بالا جوملەیێ خانە
کە شاهێ جوملەیێ خان تێت
وەرە ئەی شاهیدێ شیرین
ژ عیشقا تە دل ئێخسیرین
بجان مەنزلگەهێ میرین
تەڵەبکارن کە سوڵتان تێت

تا دەگاتە ئەوەی دەڵێ:

بفریاد و بهاوارە
ژ دەست ئاهان من ئەو کارە
مە لازم بەندەیێ ژارە
ژ سەیدێ چ فەرمان تێت
سەیدی حەق نەزەر ڤێرا
تە ئیقلیمان عەلەم گێرا
ڤەتارا گەوهەران ڤێرا
ژ نیڤ کانا بەدەخشان تێت

هێنانی ناوی میر سەیدی دووجار لەم شیعرەدا، بەڵگەیە بۆ ئەوەی عەلی حەریری هاوچەرخی ئەو بووە. سەرتاپێی ئەم شیعرە ڕووی دەمی ئاخاوتن لەم میردیە و باس باسی ژیان و حاڵی ئەو سەردەمەیە. وەک لە سەرەتاوە گوتم ئەگەر وردبوونەوە لە دەقی نووسین و بەراوردکردن لەگەڵ مێژووی کۆمەڵایەتیدا بکرایە بە ڕێبازگەی لێکۆڵینەوە لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا، ئەوا لەمێژبوو ئەو تەمومژەی گەمارۆی ژیان و ژینگەی عەلی حەریرییان داوە، ڕەویبوونەوە و شێخ عەلی بایەخ و شوێنی شیاوی خۆی وەرگرتبوو. بۆ نموونە کە دەڵێ "خەراجا ئیسفەهان دیسا، ژ خواجان خالی مان کیسە" ئاشکرایە باس لە زوڵم و خەڵک ڕووتاندنەوە و باج کۆکردنەوەی قزڵباش دەکات، کەوا دیارە گەیشتووەتە ڕادەی ئەوەی کیسەی خواجە عەلیشیان خاڵی کردووە.

پرسێکی تریش هەیە سەرنجی ئەوانەی ڕانەکێشاوە، کە لە عەلی حەریری دواون، ئەویش دێڕە شیعرە بەناوبانگەکەی حاجییە کە ناوی عەلی حەریری و عەلی بەردەشانیی بەیەکەوە هێناوە و چواندوونی بە شاعیری جاخی جاهیلی و دەستپێکی سەرهەڵدانی ئیسلام: حەسانی کوڕی سابیت.

زانراوە کە حەسان لە سەردەمی پێش ئیسلامدا لەدایک بووە و تا ساڵی ٥٤ی کۆچی ژیاوە. لە مێژووی ئەدەبی عەرەبیدا، بەشاعیری شانازی و پەسن و پێدا هەڵگوتن بە گەورەپیاو و میرانی سەردەمی خۆی ناسراوە، حەسان بە پاشایانی غەسان و حیرەدا هەڵگوتووە. مێژوونووسێکی ئەدەبی عەرەبی دەڵێ: کاتێ مرۆڤ بەخۆوە نازینی حەسان دەخوێنێتەوە هەست دەکات ئەم بەخۆوە نازینە لە سینەیەوە دێتە دەر. شاعیر بەچاوی خۆ بەزل زانی و گاڵتە پێ کردنەوە سەیری دوژمن و ناحەزانی خۆی کردووە و بەنەڕەی

دەنگ گوێی کاس کردوون:

لساني وسيفي صارمان كلاهما ويبلغ ما لايبلغ السيف مذودي

واتە: زمان و شمشێرم هەردووکیان تیژن، زمانم بۆ بەرگری دەگاتە ئەو شوێنەی شمشێرم نایگاتێ.

حەسانی کوڕی سابیت لە سەردەمی ئیسلامدا شاعیرێکی ڕێز لێ گیراو بووە و بەشاعیری پێغەمبەرایەتی ناسراوە. پەسنی پێغەمبەری ئیسلامی داوە و بەرگریی لە ئاینەکەی کردووە و پەلاماری قورەیشییە ناحەزەکانی داوە، هەروەها حەسان بەخەلیفە و سەحابەکانی پێغەمبەریدا هەڵگوتووە، بەهەمان گەرموگوڕیش لە کۆڕ و جڤاتی بادە و مەینۆشی دواوە.

ئەم پێناسەیە کتومت عەلی حەریری خۆشمان دەگرێتەوە، ئەگەر مرۆڤ ئەو چەند دەقە کەمەی حەریری بخوێنێتەوە، دەگاتە ئەو ئەنجامەی کە بەراوردەکەی حاجی و چواندنی ئەم شاعیرە بەحەسانی کوڕی سابیت شتێکی زۆر بەجێ بووە. لە بارەی عەلی بەردەشانیشەوە هەمان شت، بەیتی ئاوڕەحمان پاشای بابان زۆر ناسراوە. عەلی بەردەشانی بەم بەیتە ناودارە بۆ پەسنی ئازایەتی و لێهاتوویی ئاوڕەحمان پاشا، یادی خۆی لە یادمانی میللەتەکەیدا تاهەتا نەمر کردووە. دواتر دێینە سەر باسی عەلی بەردەشانی و لەو بەیتە مێژووییەش دەدوێین. بەڵام لێرەدا جارێکی تر دەگەڕێینەوە سەر باس و خواسی عەلی حەریری و خستنەڕووی بەرئەنجامی تاوتوێکردنەکانمان.

وەک گوتمان، دەبێ عەلی حەریری لە دەوری ساڵی ١٤٤٠دا چاوی بەژیان هەڵهێنابێ. بەم پێیە بێ، لە ١٤٧٣دا کە مەولانای جامی بەهەولێر و حەریردا تێ پەڕیوە، عەلی حەریری خوێندەوار و شارەزا بووە و لە جڤاتی ئەم کەڵە ڕۆشنبیرەدا، واتە جامیدا ڕۆنیشتووە. لە سەردەمی گەشە و پێشوەچوونی میرایەتیی سۆراندا، پیاو ماقووڵ و ڕۆشنبیرێک بووە پەنجەی بۆ ڕابکێشرێ، لە ڕاپەڕینی خەڵکی کوردستان لە سەروبەندی شەڕی چالدێران و تافی فەرمانڕەواییی میر سەیدیدا هێشتا لە ژیاندا بووە، کە دەبێ ئەو کاتە پیر بووبێ و تەمەنی حەفتا زیاتر بووبێ. ئەمەش زۆر نیزیکە لە ڕاستی، لەبەرئەوەی عەلی حەریری لە دەفتەر و دەستنووسەکاندا بەشێخ عەلی ناوی هاتووە و خۆشی لە هەندێک شیعردا هەر بە شێخ عەلی خۆی پێشکێش کردووە.

ئەمەی خوارەوە چەند دەقێکی شیعری عەلی حەریرییە:

دلێ مەحزوون کیفارەت بیت [٣]
کە ئیمشەب تازە میهمان تێت
بزگێنی بشارەت بیت
کە میهمان جانێ جانان تێت
کە میهمان جانێ جانانە
لسەر چەشمێ مە میهمانە
بالا جوملەیی خانە
کە شاهێ جوملەیێ خان تێت
وەرە ئەی شاهێدێ شیرین
ژ عیشقا تە دل ئێخسیرین
بجان مەنزلگەهێ میرین
تەڵەبکارن کە سوڵتان تێت
تەڵەبکارین دلئارائیم
مە دێم یاریم بوی شائیم
لبەژنا عەرعەرین دائیم
سیەهـ مار لێ بجەولان تێت
سیەهـ ماران کرە سەیران
کو خاس و عام بووبوون حەیران
لجۆتێ شوبهەتێ جەیران
لجەیران عەنبەر ئەفشان تێت
دوو زلفێت عەنبەر ئەفشانن
دوو لەعلێت شەکەرستانن
عەقیق و دور و مەرجانن
لحەوزان ئابێ حەیوان تێت
عەجێب برکە مراری تێ
لسەدێ قەوسێ تاری تێ
سیەهـ پەنجێ خوماری تێ
ژ مەخمووران دوو ئەسلان تێت
ژ مەخمووران تو مەخمۆری
بجێ هشت عەقرەبا ژۆری
تەوافا بەیتێ مەعمۆری
لبورجان خوین بسەیران تێت

عەقارب هات و بێحەد هات
لوێ برجێ زەبەرجەد هات
ڤەبالا قەوسێ ئەسوەد هات
لتەلەب ماهێ تابان تێت
لهەیڤا كەوچەرین كامیل
ڤە ئەهلاترا ئەهێشتێ دل
وە جوملەدا سەفێن سونبول
لهنداڤێ گولستان تێت
گولستانا خودا ڕستە
لچار ئەتراف دلان خوستە
بنەفش و نێرگزا مەستە
جنەسرێ لەعل و ڕەیحان تێت
ڕەیاحین سەوسەن و وەردن
وەرستێ ئەحمەر و زەردن
لشێخ عەلیێ غەریب فەردن
هەرۆ سەد جار دئەفغان تێت
ژ ئەفغانان ئەمایم تێر
ببینە شەڕ دوو ئەسلەح دێر
دوعاگۆیێ تو ئەز بێ ڤێر
حەتتا ڤی قاسدێ جان تێت
ببینە روو شەمالینێ
وەرە هنداڤێ بالینێ
ژ دەست ئاهان و نالینێ
چ ڕەنگ فەریاد ژ عەسمان تێت
بفەریاد و بهاوارە
ژ دەست ئاهان من ئەو كارە
مەلازم بەندەیێ ژارە
ژ سەیدێ چ فەرمان تێت
سەیدی حەق ئەزەر ڤێرا
تە ئیقلیمان عەلەم گێڕا
قەتارا گەوهەران ڤێڕا
ژ نیڤ كانا بەدەخشان تێت
بەدەخشانان كو گەوهەردا
بقەنتار ئەختیبان زەر دا
دەلالەت دینێ ئەكبەردا
ژ ئیقلیمێ هیندستان تێت

خەراج كر كیشوەرێ هیندی
لكەشمیر چاڤرەشێ جندی
لمەحبووسا سەمەرقەندی
هزار ڕەنگ توحفەیێ ئیحسان تێت
هزار ڕەنگ توحفەیێ نادر
هەر سال ژ نوو بكن حازر
....
ژ تەبریز و خوراسان تێت
خەراجا ئیسفەهان دیسا
ژ خواجان خالی مان كیسە
ژ بۆ شۆخاك و بلڤیسە
قوماشێ كەز بتورمان تێت
قوماشێ كەز بسەد زێڕی
لبەر بەژنا پەری چێهری
خەبەر چوو حاكمێ ژێڕی
لرێ و بار بسەیران تێت
دوورە دێهان حەریر قەومە
ژ زیڤ و زێڕ كرە كۆمە
خەبەر چوو حاكمێ ڕۆمە
یەك...ی خەرجیا وان تێت
ئەمرێ وی هات ژ خوندكاری
لرۆمی حوكمێ كر جاری
خودا جازەنگیان باری
لمصرێد متاوان تێت
لحەلەب شووشەیێ دەند تێت
تكەل ئابا فەرەحمەند تێت
....
لبۆ شاهی دشاهان تێت
حەریری گەر چە حەیرانە
لمەدحێ تە شەش ئەزمانە
دوعاگۆ و سەناخوانە
حەتتا ڤی قاسدێ جان تێت
تو شاهی جوملەیێ شاهی
بحەقێ ئیسمێ ئەللاهی
ئەكی مەنعەم لدەرگاهی
كو ئەو مەجنوونێ ئاسان تێت

* * *

(٤) هەچی شێخ و مریدان گۆ
دبێژم قەت وەناکم ئەز
ئەگەر روحم (٥) دکن غارەت
ژ بادێ تۆبە ناکم ئەز
بلا ساقی مەیێ بینی
بنۆشم ئەز وەیارانرا
دکەرێ جوملێ سالۆسان
دەرێ کوویان رەوان کم ئەز
هەچی شەملەک لسەر پێچا
لاچک و لفکە لێ بەردا
ئەگەر سنگێ دخۆز راکە
دبێ ساحیب سیواکم ئەز
مەکن باوەڕ بسەر کەسکان
ئەگەر شاشی لنوورێ بی
دگەل کزبێ دبت کافر
دبێژی نەسلێ پاکم ئەز
بسەر کەسکان مەکن باوەڕ
د جەهلێدا دبن کافر
دبێ ئەز شێخێ سەنعانم
بجارەک قوتبێ چاکم ئەز
هەچی سەر کەسکێ دبێن
هوون بسوادی سەرێ ژاکە
ئەگەر وارس دکن دەعوا
جەوابێ دێ ئەدا کم ئەز
ئەوێ شیرێ سەقا کردی
لدەست دگرم لمەیدانێ
بسەر کەسکان دجەڕینم
عەلی ژێک دی غەزاکەم ئەز

* * *

(٦) دیسان ژ نوو عیشقا بەرێ
پر ئەندەروونم ئاتەشە
زلفا مزەیێن عەنبەری
دەعوا تکەل خالا رەشە
خالا لدێمێ دلرەفە
سەد روح و جانم بن فیدا

سۆتم گەلۆ چوم تێ نەما
تەرکم کرن عەقل و هەشە
عەقل و هەشم بوون نەسیر
دنیا کو گەهکەم تێتە بیر
دێم شبهەتێ بەدرا مونیر
زلفا ژ وەردێ بێن خوەشە
وەردان ژنیڤ زلفان دەرین
شوعلا بنەفشێ تێ وەرین
بالا وو قەددا عەرعەرین
هەژیان لسەر مارێ رەشە
دیسان کو حەی تێت و تچیت
ئەحیایێ ئەمواتان تبیت
وەجهان مودام نوور ژێ تچیت
دێم شبهەتێ شەمعا گەشە
شەمعا شەبستانان ئەوە
وەردا گولستانان ئەوە
سەرتەیێ بستانان ئەوە
شۆخا حەریرێ دلگەشە
عەجێب لەتیف و جندیە
ئەزمان نزان و رۆمیە
ناگەهـ ژ عشقبازان نیە
مەست و خومار و سەرخوەشە
سەرخوەشا جامێ شەربەتێ
دێم شبهێ شەمعا زلمەتێ
حۆریا تباغێ جەننەتێ
سەردارێ چەندێن مەهوەشە
مەهوەش کو وەستان سەف بسەف
ئەو هاتەدەر مسری تکەف
وان گۆت عەلیزۆ لا تخەف
مە پەمرنێ قەوی خوەشە

* * *

(٧) گەر ون بیێن نارێ عیشق
تێن و لبۆم زاری دکن
هەر کەس بزانە حالێ عیشق
بەخیل و دشواری دکن
بحالێ عیشق بەخیل دبن

هەر دەم بدەم زەلیل دبن
بێ راه و بێ دەلیل دبن
هەر کەسێ غەمخواری دکن
هون بار بکن غەمێ دزۆر
لحەسرەتا وەردێ دسۆر
چاوێ دڕەش بسکێ لزۆر
هەنی ژ بەر تاری دکن
هەنی شەریف زلف تێن لسەر
ڕەنگین دبن شەمس و قەمەر
ڕشمار لجسمێ تێنە دەر
ژ عەرعەران یاری دکن
خوەش عەرعەر و شمشادە قەد
مەمسۆژە دل دست بکەبەد
داد و مەدەد داد و مەدەد
چاران چە خوماری دکن
جۆتی خومار ئەز بووم هەدەف
تەفسیر دکن سونعێ سەدەف
ڕۆژا عەمەل هەر چار تەرەف
بیسکێ تاتاری دکن
بسکێ لڕۆژێ کرنە کۆم
جامێ مەیی هینا لبۆم
ئەوی دکر لازم لەخۆم
مەستی ژ من جاری دکن
مەستێ شەرابێ قەند لەبیم
ئەسیرێ بادێ وێ شەبیم
گەر وەسفێ هەندێ ئەز ببیم
هون تەرکێ هۆشیاری دکن
هۆشم چووین مایم بێ هۆش
هەردەم بدەم لەو تێمە جۆش
میران قەوی زەوق و خرۆش
پیشەیێ خوندکاری دکن
پیشەیێ وان دان و کەرەم
مەزیدێ عیشقێ دەم بدەم
خدمەت دکن کورد و عەجەم
بنەقشێ جەبباری دکن
نەقش و نیگارێ ناقشان
سەفێ دیوانێ چاوشان
هەی هەی لجۆتێ پادشان
عەجەب چ سەرداری دکن
سەردارێ شاهێ ڕەونەقان
موعجیزێ ڕەمزێ ئەبلەقان
عەلیمز مەبێژ ئەحمەقان
بازارێ ئینکاری دکن

* * *

(٨) مەحبووبێ دەستێ عاشق، سولتان محەممەد مستەفا
مەعشووقێ عیشقێ عاشق، سولتان محەممەد مستەفا
عاشق لدینێ ئەکبەر،........
نازک سوارێ مەحشەری، سولتان محەممەد مستەفا
ڕۆژا حسێب و وەحشەتێ، قەد کەسی چاڤێ هلنەتێ
بەستە دحینێ ڕوخسەتێ، سولتان محەممەد مستەفا
بەستە دحەق داخواز دکا، ئەز عیشقێ ئەو پەرواز دکا
گەە گەە نیازگەە ناز دکا، سولتان محەممەد مستەفا
نازدارێ حەیی قادرە، تەحقیق نەبیی ئاخرە
کەوی کەمالاتی برە، سولتان محەممەد مستەفا
حەدێ کەمالی قەنج بدید، زدێ بەتالی قەنج بدید
حوبێ ویسالی قەنج بدید، سولتان محەممەد مستەفا
زانت خۆ نووحێ چ لێ هات، لەو بوو لتۆفانێ نەجات
دایم لدل قەد دەر نەتات، سولتان محەممەد مستەفا
نارێ خەلیلێ کردگار، لەوبوو ئەم مێرگ و مێرغوزار
دایم ددل گرتبوو قەرار، سولتان محەممەد مستەفا
یووسف بران ئاڤێتە بیر، لەو بردە میسرێ کردە میر
هەر بوود لیسان و زەمیر، سولتان محەممەد مستەفا
یووسف کو ماسی خوار و چوو، لەو هاتەدەر سالم گەلۆ
دایم ددل ئەو چپە دکۆ، سولتان محەممەد مستەفا
خەلقۆ یەقینە ئەو خەبەر، بەحرا مووسای لەوبوو بەکەر
دایم لدل قەت ناتە دەر، سولتان محەممەد مستەفا
دل پاشی حەقێ ئەو کافی، دەرمانێ دەردێ شافی
جوملە بنوورێ سافی، سولتان محەممەد مستەفا
نوورێ ئەرزێ ئەفلاکێ، دڕەڤێ ئەو لەولاکێ
نەبی ژ ئەسلێ پاکێ، سولتان محەممەد مستەفا
بێ وەفا کردییە ئەسەق، وێرە ژ هەم دەرسان سەبەق
هەر چ کەسێ ناسیبە بحەق، سولتان محەممەد مستەفا

هەر چ کەسێ یارێ وییە، وداد ل راریێ وییە
باوک تکادارێ وییە، سولتان محەمەد مستەفا
باوک یەقینی فیراشێ تو، خوەش یار و خوەش تەلداشێ تو
رووحێ عەلی شاباشێ تو، سولتان محەمەد مستەفا

پرسیارێکی تر کە لە پێشەوە ئامارەمان بۆی کرد، ئەوەیە دەبێ ئاخۆ عەلی حەریری، کە بەزاراوەی کرمانجیی سەروو شیعری نووسیوە چۆن گەیشتووەتە حەریر، کە دانیشتوانەکەی بەکرمانجیی خواروو دەدوێن؟ هەرچەندە خەڵکی حەریر شوێنەواری کرمانجیی سەروو بەسەر ئاخاوتنیانەوە دیارە جا بەهۆی نێزیکی و تێکەڵی بێ یان بە هەر هۆیەکی ترەوە، بەڵام ئاخاوتنیان لە کرمانجیی خواروو نێزیکترە وەک لە سەروو، وێڕای ئەمە ئەو دیالێکتەی حەریری شیعری پێ نووسیوە جیایە لە ئاخاوتنی کرمانجیی سەرووی خەڵکی دەڤەری بادینان. ئەو دەڤەرە هەرچەندە تا بنەی حەریر درێژ بووەتەوە، بەڵام ناتوانین بڵێین عەلی حەریری بادینی بووە، لەبەرئەوەی شێوەی نووسینی جیاوازە.

بەلای منەوە وەڵامی ئەم پرسیارە هێندە سەخت نییە، جاران لە ناو کوردستاندا کۆچ و گەڕانی خەڵک و گواستنەوەیان لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر زۆر ئاسایی بووە. گەلێک هۆی وەک گرانی و نەهاتی و قاتوقڕی، یان کێشە و بەرەی ناو خێڵان، یان لێقەومانی بنەماڵەیەک بووە بەهاندەر بۆ ئەوەی ناوچەکەیان بەر بدەن و بچن لە شوێنێکی تردا بگیرسێنەوە. میر و سەرۆک خێڵانی کوردیش هەردەم باوەشیان کراوە بووە بۆ ئەم جۆرە بارودۆخە و دالدەی لێقەوماوانیان داوە. بەتایبەتیش ئەم ناوچەیەی رەواندز و حەریر و شەقڵاوە باوەشێک بووە بۆ ئەوانەی لە باکووری کوردستانەوە بەهەر هۆیەک بێت رەویان کردووە بەرەو خواروو. تەنانەت دیار نییە ئاخۆ بنەماڵەی میرانی سۆران خۆیانیش لە کوێوە هاتوون، لە باکووردەوە یان لە رۆژهەڵاتی کوردستانەوە! هەرچەندە قسەی بێ سەروبەر لەبارەی بنەچەکەیانەوە زۆرە، وەک ئەوەی کەلوسی باپیرە گەورەیان عەرەب بووە، بەلای منەوە بەهیچ بارێک رێی تێ ناچێ عەرەبێک لە بەغداوە بێت و لە کوردستاندا دەسەڵاتێکی وا پەیدا بکات بتوانێ میرایەتی دابمەزرێنێ.

هەروەها نابێ ئەوەی بەدوور بزانین کە عەلی حەریری خۆی هەر خەڵکی حەریر بێ، بەڵام: لەسەردەمی خوێندن و فەقێیایەتی چووبێتە باکوور و لەو ناوچەیە خوێندبێتی، بە تایبەت کە لەو سەردەمەدا هەم ناوەندی خوێندنی پێشکەوتووی هەبووبێ و هەم لە رووی ئەدەبییەوە ئەدەبێکی پێشکەوتووی هەبێ و ئەویش کەوتبێتە ژێر کاریگەری ئەو ئەدەب و ئەو زادە، هەر ئەوەش بێ وای کردبێ کە بەشێوەی کرمانجی سەروو بنووسێ و کاریگەری شێوەزاری ناوچەکەی خۆشی هەر بەسەرەوە مابێ و لەئەنجامدا، بەرهەمەکانی بەم شێوەیە کەوتبێتەوە.

لەبارەی هاتنی کوردی باکووردەوە بۆ نیشتەجێ بوون لە دەڤەری سۆراندا، چەند نموونەیەکی بەرچاو لە مێژوودا هەیە، دیارترینیان: دوای شکانی شۆڕشی شێخ عوبێدوڵڵای نەهری لە ساڵی ١٨٨١دا، بەشێک لە پاشماوەی شۆڕشگێڕانی ئەو شۆڕشە هاتوونەتە ئەو ناوچەیە و تا ئێستەش ماون، ئەمانە پێیان دەگوترێ مهاجیر. هەروەها بەشێک لە دانیشتوانی بەردەڕەش و گوندەکانی دەوری کە ٦٥ کیلۆمەتر لە باکوری رۆژئاوای هەولێرە، خۆیان بە بۆتانی پێشان دەدەن.

بۆ پرسی عەلی حەریری، رەنگە چیرۆکی هاتنی بنەماڵەی ئەوانیش بۆ هەریر جۆرێک بووبێ لەو بەسەرهاتانەی بەدرێژایی مێژوو لە کوردستاندا روویان داوە. دووریش نییە باوکی ئەو مەلایەک بووبێ و هاتبێ لەم شارەدا مەلایەتیی کردبێ، یان یەکێک لە میرانی سۆران با بڵێین شا عەلی بەگ، باوکی عەلی حەریری هێنابێ بۆ هەریر، وەک لەو سەردەمانەدا باو بووە میر و براگەورە مەلا و زانا و رۆشنبیریان لە دەوری خۆیاندا کۆ دەکردەوە.

دەمێنێتەوە سەر ئەوەی ئەگەر عەلی حەریری یان باوکی ئەو لە شوێنێکی ترەوە هاتبێ بۆ ئەم شوێنە، بۆچی ناوی شوێنە کۆنەکەی نەکردووە بەنازناو و شۆرەتی خۆی وەک لەناو کورددا باوە! وەک دەبینین خەڵکی کوردەواری زیاتر شانازی بەزێدی رابردوویانەوە دەکەن نەک زێدی تازەیان. بەڵام بەلای منەوە عەلی حەریری چ لە حەریر لە دایک بووبێ یان بەبچووکی هاتبێتە ئەوێ، ئەوە ئاساییە نازناوی حەریر بۆ خۆی هەڵبژێرێ، لەبەرئەوەی ئەو کاتە

حەریر ناوەندێکی گرینگ بووە لە چاو رۆژگاری خۆیدا و پایەتەختی میرنشینێکی بەهێز بووە، عەلیش وەک رۆشنبیرێک هەستی بەگرینگی ئەو دەسەڵاتە خۆماڵییە کردووە و شانازیی پێوە کردووە و بەرگریی لێ کردووە وەک لە شیعرکانیدا دەبینرێ. وەک دیارە میرانی سۆرانیش رێزیان لێی گرتووە و خۆشیان ویستووە. بێگومان عەلی هەر کوێی تری بکردایە بەنازناو و شۆرەتی خۆی، ئەوەندەی حەریر بایەخی نەدەبوو لەو سەردەمەدا. نەک هەر ئەو، کەسی تریش هەن لە رۆشنبیرانی ئەو سەردەمە یان دوای ئەو سەردەمە، حەریریان کردووە بەناونیشانی خۆیان لە کاتێکدا رەنگە لە گوندەکانی دەوروپشت یان دووریشەوە هاتبن و خۆیان بەرەچەڵەک حەریری نەبن. دواتر باسی ئەوانیش لەو نووسینەدا دێت. بەم بۆنەیەوە، هەر ئەو مەولانا عەبدورەحمانی جامییەی لەمەوپێش باسمان کرد، بنەماڵەکەی لە ناوچەی دەشتی ئەسفەهانەوە چوونەتە ناوچەی جام لە رۆهەڵاتی ئێران و مەولانا لەوێ هاتووەتە دنیاوە، خۆی گوتوویەتی لە جام دایک بووم، بۆیە ئەو ناوەم کردووە بەپاشناوی خۆم.

وەگ گوتمان حەریر لە شوێنێکدا هەڵکەوتووە، سنووری دابڕی سۆرانە لە بادینان. خەڵکی ئەم ناوچەیە بەشێوەیەک دەدوێن کرمانجیی خواروووە، بەڵام کاریگەریی دیالەکتی سەروو بەسەر ئاخاوتنیانەوە دیار و بەرچاوە. دوور نییە ئەو سەردەمە میرانی سۆران بایەخی زیاتریان دابێ بەئەدەبیاتی کرماجیی سەروو نەک ئەدەبیاتی خواروو هیچ بەڵگەیەکیش نییە کە ئەو سەردەمە ئەدەبیات بەزاراوەی کرمانجیی خواروو نووسرابێ. بێجگە لەمە تا ئەم چەند دەیەی دواییش لاوک و ستران و لاوژەی ناوچەی هەولێر بەچیا و دەشتەوە، هەر بەکرمانجیی سەروو بووە. کاوێس ئاغای بەناوبانگ بەشێوەی کرمانجیی سەروو لاوکە مێژوویی و ئەوینییەکانی خۆی چڕیوە، لە کاتێکدا خۆی سەر بە زاراوەی کرمانجیی خوارووە، زۆری تریش وەک کاوێس ئاغا لەم ناوچەیە هەیە.

تا دەگاتە سەرەتای حەفتاکانیش لە گوندەکانی دەوروپشتی هەولێر، لە کۆڕ و چڤاتی پیاوانی ناوسەرە و ماقووڵدا ستران و لاوک بەکرمانجیی سەروو بوو، شتێک بە کرمانجیی خواروو واتە سۆرانی لە ئارادا نەبوو. دواتر گۆرانی و بەستەی کرمانجیی خواروو بەهۆی رادیۆوە لە ناو گەنجاندا باویان پەیدا کرد. دەمی منداڵیم لە بیرە، کە شایی و هەڵپەرینی لاوانی گوندەکەمان لەسەر ئاوازی: هەی پێدا پێدا تەمۆ لاوۆ پێدا، بوو. بەکورتی ئەم ناوچەی هەولێرە لە رەواندزەوە تا دەگات بەدەشتی قەراج، زیاتر لە ژێر تین و تاوی کولتووری کرمانجیی سەروودا بووە هەرچەندە زمانی ئاخاوتن کرمانجیی خواروو بووە. ئەمەش لە ئەنجامی تێکەڵاویی بەردەوام و مێژوویی، لە نێوان خەڵکی کوردستاندا.

هەڵکەوتی شارۆکەی هەریر لە رووی زمانی ئاخاوتنەوە، بەجۆرێکە لە هەردوو دیالەکتەکەوە نێزیکە. لە بەرێکییەوە خەڵکەکە بەسۆرانی دەدوێن و لەبەرەکەی تردا بەبادینانی. ئەمەش وەک گوتمان زیانی بۆ ناوبانگ و مانەوەی بەرهەمی عەلی حەریری هەبووە، یان وەک زاراوەی کوردی دەڵێ لە هەردوو جەژنانی کردووە. بەخوێندنەوەی دەستنووسەکاندا دەردەکەوێ، هەندێک جار کاریگەریی دیالەکتی خواروو بەسەر شیعرەکانییەوە دیارە و هەندێک جاریش دیالەکتی سەروو (بادینان)، ئەمەش بەڵگەیە کە نووسەرەوەی ئەم دەقانە لە خەڵکی هەردوو بەرەکەدا بوونە.

ئەم بارە سەر لێ شێوانێکی تریشی دروست کردووە، ئەویش ئەوەیە لە دەستنووسە کۆنەکاندا عەلی عاشق ناوێکیش ناوی هاتووە و زۆر جار لەگەڵ عەلی حەریریدا بەرهەمیان تێکەڵ بووە. بەرهەمی شاعیرانی کورد زۆر جار لەلایەن نووسەرەوەکانیان تێکەڵ بەیەکتر کراون، بەڵام بۆ عەلی حەریری و عەلی عاشق ئالۆزییەکی ناوەتەوە بەجۆرێک هەردوو کەسەکەش کراون بەیەک. لێرەدا حەز دەکەم هەندێک جیاوازی بەبۆچوونی خۆم لەبارەی عەلی حەریری و عەلی عاشقەوە دیاری بکەم:

یەکەم: وەک لە پێشەوە بۆمان دەرکەوت، عەلی حەریری بە دیالەکتی کرمانجیی سەروو (شێوازی کوردستانی باکوور، یان بۆتانی) شیعری نووسیوە، بەڵام عەلی عاشق بەگوێرەی ئەو شیعرانەی بەزارگوت ماونەتەوە یان لە دەفتەرە کۆنەکاندا تۆمار کراون، بەشێوەزاری موکریانی شیعری گوتووە، کە ئەم دوو شێوە ئاخاوتنە لە یەکتر جیان. جگە لەمە، نە لە سەردەمی کۆن و نە لە

سەردەمی تازەدا کەسێکمان نەبینی لە ڕۆشنبیرانی کورد ئاوا سەردەست بێ بەسەر ئەم دوو دیالەکتەدا و بەڕەوانی شیعریان پێ بنووسێ، وەک چۆن ئەم دوو عەلییە وا بەسەر دیالەکتەکانی خۆیاندا زاڵن، تاوەکو بڵێین هەر یەک عەلی بوونە.

دووەم: وەک دەرکەوت عەلی حەریری پیاوێکی ماقووڵ و خوێندەوارێکی سەردەمی خۆی بووە، کە بەشێخ عەلی ناوی هاتووە. لە کاتێکدا نازناوی عاشق زیاتر بۆ شاعیرێکی کەم خوێندەواری گەلێری دەگونجێ، کە شیعرەکانی بەسەر زاری خەڵکەوە بێ. باوەڕ ناکەم شیعری عەلی حەریری لە هیچ سەردەمێکدا لە ناوچەی حەریر و ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوایدا بووبن بە ویردی سەر زار، لەبەرئەوەی پڕن لە وشە و زاراوەی عەرەبی و فارسی. شاعیرانی لە جۆری عەلی عاشق لەناو کورددا شایەریان پێ گوتراوە نەک شاعیر، هەرچەندە ئەگەر بڕێک خوێندەواریشیان هەبووبێ. عەلی عاشقیش هەر شایەرە و بەرهەمەکانی بەسەر زارانەوە بووە نەک نووسراوە.

سێیەم: عەلی حەریری لە عەلی عاشق کۆنترە و لە سەدەی پازدەیەم و شازدەیەمدا ژیاوە، لە کاتێکدا بەگوێرەی هەندێک بەڵگە دەبێ عەلی عاشق زۆر لە دوای ئەو مێژووەدا بووبێ. بەپێی هەندێک کۆڵینەوە دەردەکەوێ کە عەلی عاشق لە سەردەمی میر سلێمان بەگ و لە دوا چواریەکی سەدەی شازدەیەمدا ژیابێ، واتە سەدەیەکیان بەینە. پاشان زیاتر بەدوای ئەم بابەتەدا دەڕۆین و لێی دەدوێین.

وەک دیارە لە ناو کورددا عەلی ناو زۆر بوونە، ئێستەش عەلی زۆرن. جا هەر عەلییەک ناوی هاتبێ گوتوویانە ئەمەش عەلی حەریرییە. نەک تەنیا لە سەردەمە کۆنەکاندا ئەمە ساغ نەکراوەتەوە، بگرە ئێستەش وایە. محەمەد عەلی قەرەداغی لە کتێبی بووژاندنەوەی مێژووی زانایانی کورددا، باسی عەلی حەریرییەکی تر دەکات کە لە دەستنووسە کوردییە کۆنەکاندا ناوی بە (علی بن محمد السورچي الحريري مولدا، العلوي نسبا) هاتووە، واتە لە ناوچەی حەریر لە دایک بووە، ئەم عەلییە لە ساڵی ١٠٧٤ک (١٦٦٣ ـ ١٦٦٤ز)دا لە ناوچەی سەردەشت لە کوردستانی ڕۆژهەڵات مامۆستا بووە و قوتابخانەی خۆی هەبووە. جگە لەمە، دەڵێ بەگوێرەی ئەوەی لە دەستنووسەکاندا هاتووە، دەردەکەوێ ئەم مەلا عەلییەی دوایی جگە لە نووسینی پەراوێز بەسەر هەندێک کتێبەوە بەئیمزای: سوورچی، دانراویشی هەبووە بەڵام نازانین دانراوەکانی چەند بوون و چییان بەسەر هاتووە!

مامۆستا قەرەداغی ئەوەش دەڵێ کە ئەم مەلا عەلییە کوڕێکی هەبووە بەناوی مەلا هەمزە و لە دەستنووسەکاندا بە مەولانا هەمزەی کوڕی مەولانا عەلی ناوی هاتووە، کە وا دیارە خۆی و باوکی دوو زانای گەورەی سەردەمی خۆیان بوون و تا ساڵی ١١١٠ک (١٦٩٨ ـ ١٦٩٩) لە ژیاندا بوونە. م. قەرەداغی پرسیارێکیش دەکات و دەڵێ: ئاخۆ دەبێ ئەم عەلییە کە بەرهەمیی فارسیی لە کەشکۆڵێکدا هەیە، عەلی حەریری نەبێت؟ قەرەداغی لە زۆر جێگەی تریشدا نووسیویەتی: من پێم وایە عەلی حەریری و عەلی عاشق هەر یەک کەسن. ناهەقیشی نەبووە لەبەرئەوەی لە تۆمارەکاندا ئەم دوو ناوە و بەرهەمەکانیان بەجۆرێکی خراپ تێکەڵ بەیەکتر کراون.

مامۆستا عەبدوڕەقیب یووسفیش لە کتێبی دیوانی کرمانجیدا باسی کەسێک دەکات بەناوی شێخ ئەحمەدی کوڕی عەلی حەریری، کە باوکی خەڵکی باژێری حەریر بووە و چووە لە شام لە گوندێکی نێزیکی دیمەشق بەناوی گوندی "عەسال" نیشتەجێ بووە. ئەحمەد لەم گوندەدا لە دایک بووە و پاشان خوێندوویەتی و بووە ڕۆشنبیر و ناوبانگی دەرکردووە. ئەم شێخ ئەحمەدی حەریرییە لە ساڵی ١٦٣٨دا مردووە. م. عەبدوڕەقیب دەڵێ: لە لای من زۆر نێزیکە ئەم عەلی حەریرییەی باوکی شێخ ئەحمەد، عەلی حەریریی شاعیر بێت. کەواتە بەم پێیە بێت، دەبێ هەر عەلییەکی ناوچەی حەریر، ڕۆشنبیرییەکی هەبووبێ و لە هەر سەردەمێکیشدا ژیابێ، عەلی حەریریی شاعیر بێت؟ ئەمە کارەساتی بیروبۆچوونی بێ بەڵگەن.

وەک گوتم مەلا عەلی و شێخ عەلی لە ناو کورددا زۆرن، بەڵام بێگومان ناشێ ئەوانەی زاگەیان لە حەریر بووە یان نازناوی حەریریان هەبووە هەموویان هەر عەلی حەریریی شاعیری بەناوبانگ بن. لێرەدا پرسیارێک دێتە پێشەوە: باشە بۆچی ئەم عەلییانە شاری حەریریان بەجێ هێشتووە لە کاتێکدا ئەو شارە وەک گوتمان ناوەندی

دەسەڵاتی کوردی بووە، یان وەک لە پێشەوە باسمان کرد، لە رووی سەربەخۆیی دەسەڵات و هەبوونی بنکەی ئاینی و زانیاری و رۆشنبیرییەوە ناوچەیەکی گەشاوە بووە؟

بەر لەوەی وەڵامی ئەم پرسیارە بدەمەوە، دەڵێم کۆچکردنی ئەم عەلییانە و دەرچوونیان لە حەریر و مردنیان لە وڵاتانی تردا، جا لە ناو کوردستان بێ یان دەرەوەیدا، ئەو راستییەمان تەواو بۆ بەهێزتر دەکات کەوا ئەو گۆڕەی ئێستا لە حەریرە، دەبێ گۆڕی عەلی حەریری شاعیر بێ، دەماودەمیش وا هاتووە کە گۆڕی ئەوە، ئەمەش بەڵگەیەکە بۆ ئەوەی کە عەلی حەریری لە سەردەمی جێگیری و تەناهیدا لەم شارەدا ژیاوە نەک لە سەردەمی ئاڵۆزی و پەشێویدا.

هۆی کۆچکردنی رۆشنبیر و زانایان لە حەریر دەگەڕێتەوە بۆ ئەو پەشێوییەی لە ساڵی ١٥٣٥ بەدواوە روویان لەو ناوچەیە کرد. وەک گوتمان لەو ساڵەدا عیزەدین شێری کوڕی میر سەید عەلی لەلایەن سوڵتان سلێمانی قانوونییەوە کوژرا و ناوچەکەی درا بە حوسێن بەگی داسنی، کە پیاوێکی ستەمکار بووە. حوسێن بەگ جگە لە ستەمکارییەکەی، خەڵکی ناوچەکە پێیان خۆش نەبووە ئێزیدییەک باڵادەستی سەریان بێت، لەبەرئەوە سکاڵایەکیان نووسیوە و داویانەتە دەست شاندێکی گەورەپیاوان تا بیبەن بۆ ئەستەنبۆڵ، شاندەکە ژمارەیەک لە کەڵە زانایانی ئەو دەمەی عێراقی گرتووەتە خۆ، لەوانە مەولانا شێخ شەرەفەدینی نەقشبەندی و مەولانا سەیفەدینی سەهرەوەردی و چوار کەسی تر کە هەموویان کەڵە زانا و ماقووڵی ئەو سەردەمە بوونە، بەڵام سوڵتانی عوسمانی هەموو ئەندامانی شاندەکەی کوشتووە. وا پێ دەچێ سوڵتان لە فرەوانبوونی دەسەڵاتی میرانی سۆران ترساوە و ویستوویەتی بەهەر شێوەیەک بێت لەناویان ببات یان هەلی هەڵسانەوەیان پێ نەدات.

ئەو میر عیزەدین شێرەی باسمان کرد کە سوڵتانی عوسمانی کوشتی، پیاوێکی لێهاتوو بووە لە بەڕێوەبردنی کاروباردا، بڕیاری کارەکانی خۆی دوای وەگرتنی پەسندایەتیی ئەنجومەنێکی راوێژکار جێبەجێ کردووە. لە میرنشینەکەیدا کاری ئاوەدانکردنەوەی کردووە، لەوانە: دەزگای خێرخوازیی داناوە، گومەزی نەبی یونسی لە مووسڵ نوێ کردووەتەوە، لە رۆژهەڵاتی هەولێردا دوو مزگەوتی بنیات ناوە و قوتابخانەیەکی خوێندنی قورئانی کردووەتەوە و لە مووسڵەوە مامۆستای بۆ هێناوە. بایەخی بەفرەوانکردنی شاری کەرکووک داوە و سێ مزگەوت و قوتابخانەیەکی زانستیی تێدا رۆناوە. هەموو ئەو کاروبارانە و گەلێکی تریش نیشانەی ئەوەن، کە لە سەردەمی میر عیزەدین شێردا، وەک درێژەی سەردەمی میر سەیدیی باوکی، ناوچەی دەسەڵاتی سۆرانییەکان ناوچەیەکی بووژاوە بووە و مەکۆی زانا و رۆشنبیر و شاعیران بووە، بەڵام دوای بەسەرچوونی ئەو چاخە زێڕینە، بارودۆخی زانست و رۆشنبیری شێلوو بووە و زانا و رۆشنبیران لەم دەڤەرە دوور کەوتوونەتەوە.

دوای میر عیزەدین، سەیفەدینی برازای لە سماقوولییەوە لە دژی حوسێن بەگی ئیزیدی راپەڕیوە و ناوچەی حەریری لێ ستاندووەتەوە. میری ئێزیدی لە مووسڵەوە یارمەتی بۆ هاتووە و لەشکری سەیفەدینی شکاندووە و جارێکی دەستی بەسەر ناوچەکەدا گرتووەتەوە. ئێزیدییەکان کوشتار و وێرانەکارییەکی بێ رادەیان لە ئاست دانیشتوانی سۆراندا کردووە. میر سەیفەدین ناچار رای کردووە و پەنای بردووەتە بەر میر بێگە بەگی ئەردەڵان و داوای یارمەتیی لێ کردووە. بێگە بەگ لە ترسی تووڕەبوونی سوڵتان نەیوێراوە یارمەتیی بدات بۆیە میر سەیفەدین بەدڵی شکاو لە سنەوە گەڕاوەتەوە ڕەواندز. بەڵام جارێکی تر پیاوانی ئازا لێ کۆبوونەتەوە، لەشکری ساز داوەتەوە و هێرشی کردووەتە سەر هەولێر و میری ئێزیدییانی دەرکردووە. حوسێن بەگ زۆری هەڵ داوە ئەم جارەش سەر کەوێتەوە بەڵام بێ سوود بووە، میر سەیفەدین جارێ سەربەخۆیی خۆی داوەتەوە.

سوڵتانی عوسمانی لەم کارانەی میری سۆران تووڕە بووە و هانی میرانی ئامێدیی داوە لەشکری بخەنە سەر. بەڵام ئەم هەوڵانە بێ سوود بوونە و میر سەیفەدین ئازاد و سەربەخۆ ژیاوە، تا دواجار بەقسەی خۆشی یووسف بەگی برادۆستی کە ناسراو بووە بەغازی قران فریوی خواردووە، رووی کردووەتە ئەستانبۆڵ بۆ ئەوەی داوای لێ بووردن لە سوڵتانی عوسمانی بکات و پەیمانی لەگەڵدا ببەستێ تا بەو پێیە عوسمانی یارمەتیی بدەن بۆ شەڕ دژی ئێران و

گوایە عوسمانی دان بەسەربەخۆیی میرنشینی سۆراندا دەنێن و باڵیۆزی لەگەڵدا دەگۆڕنەوە، میر سەیفەدین نەیزانیوە ئەمە پیلانە، هەر بەگەیشتنی بەئەستانبوڵ لە ملی دراوە. ئەمە ساڵی ١٥٥٨ بووە، ئیتر دوای ئەمە وێرانەماڵی و پەشێوی زیاتر روویان کردووەتەوە ئەم دەڤەرە.

جگە لەمە، لەوە بەدواوە ناکۆکی و دووبەرەکی کەوتووەتە نێوان میرانی سۆران خۆیان، برا و برا شەڕی یەکتریان کردووە. لە باتاسدا میر بوداق و میر سلێمان بەگی برای، بەرەوڕوو بوونەتەوە و شەڕ هەڵگیرساوە. میر بوداق شکاوە و پەنای بۆ میرانی ئامێدی بردووە و لەوێوە لەشکری ئەوانی کێشاوەتە سەر ناوچەی سۆران، بەڵام خۆشبەختانە و بەر لە گەیشتن بەئامانج ساڵی ١٥٧٧ لە ڕێگەدا مردووە. میر سلێمان بەگ دوای ئەوە ویستوویەتی تۆڵەی کوژرانی میر سەیفەدینی مامی بکاتەوە، هێرشی کردووەتە سەر خێڵی زەرزا لە ناوچەی شنۆ لە بەری ڕۆژهەڵاتی کوردستان لەبەرئەوەی کاتی خۆی ئەم خێڵە یارمەتیی غازی قرانیان داوە. ڕاستت دەوێ، سوڵتانی عوسمانی بەردەوام ویستوویەتی ئەم خێڵە واتە زەرزا کە لە شەڕوانیدا لێهاتوو بوون، بۆ لێدانی میرایەتیی سۆران بەکاربێنێ ئەویش لەبەرئەوەی ئەم میرنشینە دانی بەهیچ دەسەڵاتێکی بیانیدا نەهێناوە. سلێمان بەگ هێرشی کردووەتە سەر خێڵی زەرزا و زۆر بەخراپی شکاندوونی و ژن و منداڵیشی بەدیل هێناون. پاشان سلێمان بەگ هێرشی کردووەتە سەر تەرگەوەڕ، کە قوباد بەگی ئامۆزای خۆی لەوێ فەرمانڕەوا بووە. سلێمان بەگ ترساوە لەوەی دەوڵەتی عوسمانی ئەم ئامۆزایەی ڕاست بکاتەوە و میرایەتییەکەی لێ بستێنێ. هەروەها سلێمان بەگ شەڕی قزلباش (سەفەوی)یشی کردووە و ژمارەیەکی لێ بەدیل گرتوون و تاڵان و بڕۆی کردوون، دیلەکانی لەگەڵ دیاریی گرانبەهادا بۆ ئاستانە ناردووە، بەمەش سوڵتان لێی خۆش بووە و ئاشت بوونەتەوە.

سلێمان بەگ بەهۆی ئەم شەڕانەوە ناوبانگێکی فرەی دەرکردووە، لە ناوچەکەیدا دەسەڵاتی چەسپاندووە بێ ئەوەی کەس بتوانێ ڕکابەریی بکات. هەرچەندە نەخوێندەواریش بووە بەڵام کەیفی بە زانست و خوێندەواری هاتووە و ڕۆشنبیر و مەلای گەورە و زانایانی لە دوورەوە هێناوە و کۆی کردوونەتەوە. سلێمان بەگ تا ساڵی ١٥٨٩ ژیاوە. خانزادە خاتوونی بەناوبانگ خوشکی ئەو بووە و لە سایەی لێهاتووییەوە، زۆربەی کاروباری کارگێڕی بەدەستی ئەم خاتوونەوە بووە و پاشی میر سلێمانیش ماوەیەک میرایەتی کردووە.

بەکورتی دەشێ بڵێین، بارودۆخی ناجێگیر لە ناوچەی سۆراندا بۆ ماوەی پەنجا ساڵ بەردەوام بووە. ناشێ لەم نائارامییەدا شتێک لە بووژانەوەی زانست و خوێندەواری هەبووبێ. بۆیە وەک بینرا زانیار و ڕۆشنبیرانی ئەو سەردەمە لە ناوچەکە ڕەویان کردووە و دوور کەوتوونەتەوە. ئەوانەی ژیانی عەلی حەریری دەخەنە ئەو ماوەیەوە، بێگومان دەبێ ئاگایان لەو مێژووە تاڵە نەبێ، کە بەهیچ بارێک ڕێگەی چووزەردکردنی خوێندەواری و ڕۆشنبیریی نەداوە، بە کورتی: وڵاتێکی وێران و میللەتێکی پەرێشان.

• لە سەردەمی میر سلێمان بەگ و بەدواوە، دووەمین چاخی زێڕینی میرایەتیی سۆران دەستی پێ کردووە. لەم سەردەمەدا وەک گوتمان ئاوەدانی و ڕۆشنبیری گەشاونەتەوە و ژیانی خەڵک جارێکی تر ئارام بووەتەوە. عەلی بەگی کوڕی میر سلێمان بەگ هەڵمەتێکی گەورەی ئاوەدانیی لە ناوچەکەدا کردووە. چەندان قەڵا و پردی ڕۆناوە و پرۆژەی خۆشکردنی ڕێگەوبانی جێبەجێ کردووە، یەکێک لەوانە چاکرنەوەی ڕێگەی گەلییە کە تا ئێستەش ئەو گەلییە هەر بەناوی ئەوەوە دەناسرێ (گەلی عەلی بەگ). هەروەها عەلی بەگ پیاوێکی بێ کێشە بووە و حەزی بەشەڕ نەکردووە، لەگەڵ ئێران و عوسمانیدا نێوانی خۆش بووە. عەلی بەگ زۆر پایەتەختیشی هەبووە: حەریر، دوین، خەلیفان. کەیفی بەزانا و ڕۆشنبیران هاتووە و شێخ حەیدەری ماوەرانی، شێخی زانایانی ئەو سەردەمە بووە. عەلی بەگ لە ساڵی ١٦٣٤دا مردووە.

لە ساڵانی ئاخیریی فەرمانڕەواییی عەلی بەگدا جارێکی تر، ناوچەی فەرمانڕەواییی میرانی سۆران دووچاری شڵەژان بووەتەوە ئەویش بەهۆی هێرش و پەلاماری بابانییەکان. عەلی بەگ لەو ساڵانەدا بەناچاری پایەتەختەکەی لە حەریرەوە گواستووەتەوە خەلیفان و پشتی خۆی بەگەلی قایم کردووە. لەلایەکی ترەوە ساڵی ١٦٢٥

خان ئەحمەد خانی والی ئەردەڵان، ڕەواندز و کۆیە و هەریر و ئامێدیی گرتووە، بەمەش دەسەڵاتی سۆرانییەکان زۆر لە کورتیی داوە و ناوچەکەیان بەرتەسک بووەتەوە. ساڵی ١٦٤٥ ئۆغز بەگی کوڕی عەلی بەگ ڕەواندزی وەرگرتووەتەوە و پایەتەختەکەی بردووەتە ئەوێ، بەڵام لەوە بەدواوە ناوچەی هەریر و کۆیە کە لە مێژەوە لە بن دەسەڵاتی میرانی سۆراندا بوون، بەیەکجاری لە دەستیان دەرچوونە و کەوتوونەتە دەستی بابانییەکان.

دەتوانین بڵێین لە ناوەڕاستی بیستەکانی سەدەی حەڤدەوە، واتە لە دەمی عەلی بەگەوە ناوچەی میرنشینی سۆران بە سەردەمێکی ناڵەباردا ڕۆیشتووە تا دەگات بە سەرەتای سەدەی نۆزدەیەم، واتە تا سەردەمی سەرهەڵدان و ڕاپەڕینی میر محەممەدی بەناوبانگ، کە لەوە بەدواوە چاخی زێڕینی سێیەم و دوایی، لە گەشانەوەی میرایەتیی سۆران ڕوو دەدات. لەو ماوەیەی باسمان کرد، میرانی سۆران دەسەڵاتیان تەنیا لە ڕەواندزدا بووە و ناوچەی حەریریان بەدەستەوە نەماوە. بۆیە بە شتێکی ئاسایی دەزانرێ ڕۆشنبیر و زانایان لەم ناوچە کرژ و نائارامەدا کۆچ بکەن و بەجێی بهێڵن. وەک بینیمان عەلی سوورچی هەریرییەک لە شەستەکانی سەدەی حەڤدەدا لە سەردەشت ژیاوە و لە کۆتاییی سەدەشدا عەلییەکی تر چووە بۆ شام و لەوێ مردووە. ئیتر ئەمە بووە حاڵی عەلییەکانی دوای عەلی حەریری.

ئەو شایەرەی بەعەلی عاشق ناوی ڕۆیشتووە و لە هەندێک سەرچاوەدا لەگەڵ عەلی حەریریدا تێکەڵ کراوە، بەبیری من لە چارەکی ئاخیریی سەدەی حەڤدەیەمدا واتە لە سەردەمی خانزادە خاتوون و عەلی بەگدا ژیاوە. بەپێیی سەرچاوەی زارگوتی خەڵکی ناوچەکە، عەلی عاشق فەقێ بووە و لە قوتابخانەی سەر بەمزگەوتی ئەو سەردەمەدا خوێندوویەتی و عاشق بەکچێک بووە بەناوی پەریزاد.

بەپێیی حوسێن حوزنی موکریانی لە کۆواری زاری کرمانجیدا، دەبێ عەلی عاشق لە سەردەمی میر محەممەدی بەناوبانگدا ژیابێ، بەڵام بەپێیی وتارێک کە لە پاشکۆی ڕۆژنامەی عێراقدا بڵاوکراوەتەوە، دەبێ لە سەردەمی خانزادە خاتووندا ژیابێ و خۆیشی بەبنەڕەت خەڵکی ناوچەی موکریان بووبێ و بۆ خوێندن ڕووی کردبێتە ئەم ناوچەیە، کە وا دیارە لەو سەردەمەدا قوتابخانەی باشی لێ هەبووە و لە ڕووی ئابوورییەوە بووژاوە بووە. هەڵبەت هەردوو سەرچاوەکە پشتیان بەزانیاریی دەماودەمی خەڵک بەستووە و شتێکی بنەبڕ لە گۆڕێدا نییە بەڵام تەرازوو زیاتر بەلای بۆچوونەکانی کزەڵدا لەنگە. سەردەمی خانزادە خاتوون و سەردەمی میر محەممەد زیاتر لە سەد ساڵیان بەینە.

ئەوەی مەحموود قادر ئەحمەد (کزەڵ) لە پاشکۆدا نووسیویەتی، پوختەکەی ئەمەیە: پەریزاد خوشکی خانزادە خاتوون بووە و کچێکی جوان و شۆخ و شەنگ بووە. فەقێ عەلی بەرێکەوت چاوی پێ کەوتووە و تیری ئەوین ئەنگاوتوویەتی. شیعری لەسەر داناوە و بۆی سووتاوە، لەمەوە لە ناو خەڵکدا ناوی بە عەلی عاشق ڕۆیوە. دەنگوباسی ئەوینی فەقێ عەلی بۆ پەریزاد کەوتووەتە سەر زاری هەموو خەڵک. خانزادە خاتوون ئەم قسە و باسانەی زانیوەتەوە و سەرەتا نارەحەت بووە و هەڕەشەی کردووە لەوەی کە فەقێ ڕووتەیەک ئابڕووی بنەماڵەکەیان دەبات. فەقێش لە ترسانە و لە عەشقانە وردە وردە لە خەڵک تەریک بووە و پاشان داویەتییە کێوان، ئەمەش دڵی خەڵکی بۆ فەقێ هێناوەتە جۆش و بەزەییان پێدا هاتووە، لەوانەیە پەریزادیش لەلایەنی خۆیەوە بێ هەڵوێست نەبووبێ و کەوتبێتە داوی ئەوینی فەقێوە. ئەمانەش وایانکردووە دوا جار دڵی خانزاد نەرم بێ و پەریزادی خوشکی لە فەقێ مارە بکات. بەڵام سەرچاوەی دەماودەمی خەڵک باس دەکات فەقێ عەلی لە یەکەمین چاو پێ کەوتنی پەریزادی بووکدا، شیعری (پەریزادێ بەخێر هاتی)ی بۆ گوتووە و پێش ئەوەی لە یەک نێزیک ببنەوە، عاشقی بێ چارە کتوپڕ گیانی سپاردووە.

ئەوەی لە زاری کرمانجیدا هاتووە باسی خانزاد ناکات، بەڵام لەوێشدا باوکی پەریزاد کە پیاوێکی ماقووڵ و ناوبەدەرەوەی دەڤەرەکە بووە، دڵی نەرم بووە و کچەکەی داوە بەعەلی عاشق، واتە کۆتاییی چیرۆکەکە هەمان شتە، کە بەبێ گەیشتنی عاشق و مەعشووق بەیەکتر، براوەتەوە. ئەمەی خوارەوە دەقی شیعرەکەی عەلی عاشقە بەزاراوەی موکریانی:

پەریزادێ بەخێر هاتی

بەسەر چاوێ دەمن شالان
بەچم زانی کە تۆی هاتی
بەدەنگی تۆق و خرخالان
بەدەنگی بازن و زەندان
هەرچەند من گوت هەزار چەندان
نەتهێشت عەقلی عەقڵمەندان
نەتۆم چاتری لە ناوالان
ئەتۆم چاتری لە لەیلایێ
یووسف لەگەڵ زولەیخایێ
مەم و زین هەرتک هەمتایێ
بەزولفانت کردم تالان
لە سیای زولفان بۆچ ناترسی؟
شیرین ئەحوالان دەپرسی
موبارەک بێ لە تۆ کورسی
روونێ گوێ بدێرە عەبدالان
روونێ گوێ بدێرە وێ بەیتێ
دوو وەجهەت وەک چرای زەیتێ
دەسووتێ مەجلیسی مەی تێ
هەروەک پەروشێ لە کەندالان
نەقەقنەس بووم نەپەروایم
دەخۆم سەد سوێند جودا نابم
گەر خزێم بم قەت تێر نابم
لە دیداری خەت و خالان
لە دیدارت دەی حەزین کەم
مردم هەندی رووحی تێ کەم
کەسەر بووم جارێکیت بێ کەم
خودانا چیت و دەسمالان
خودانە چیت و جەبهەت بوو
دیداری تۆم بەقیسمەت بوو
خەراجی ئەرزی قیمەت بوو
بەخەت و خاڵ و ئەشکالان
بەخەت و خاڵ و سیایی- سایی تۆ
جیهان جوملە عەتایی تۆ
دەکێشم خاکی پایی تۆ
هەروەک زێڕی بەمستەقالان
من نە زێڕم من زێوم

کە بوو چێشتم نەبوو شێوم
بەسەد هەویا کردت کێوم
خودانە دزشەک و پالان
خەدانی تۆم سەراسەر کرد
بەزولفت هێوی سەتەر کرد
دڵ من و تۆی وێکرا بەند کرد
بەعید و جێژنی سەر سالان
بەعید و جێژن و سایەی من
ئەوەڵ عید و ئەمانی من
عەزیز و ئەوجەوانی من
کەس و کارم پێت بوون تالان
ئەوەڵ کەس و کارم ئەتۆی
تەبیب و دەرمانم ئەتۆی
گەر تۆم هەبێ بەسم ئەتۆی
لە گەنج و ماڵ و پاتالان
لە گەنج و ماڵ و قازانجم
کەساسم ساحێبی ڕەنجم
لە بازاران گەوهەر سەنجم
خەبەردارم بەهەموو حالان
خەبەردارم بەمەعبوودی
دڵم ڕاستە لەسەر جوودی
پەشیمان نیم لە مەقسوودی
بەسەرم هات ئەو ڕۆژگارە
بەسەرم هات لە بەرواری
وای گوت بە عەلی هەژاری
تۆبە بکە بەیەکجاری
بەڵکو ڕزگار بێ شالان

هاتنی ناوی پەریزادی خوشکی خانزاد لەم چیرۆکە ئەوینییەدا و هەڵسوکەوتی ژیرانەی خانزاد لەبەرامبەر گڕی دڵداریی فەقێ عەلیدا وەک چۆن بەسەرهاتی زارگوێت دەڵێ، چیرۆکی ئەویندارێی لاس و خەزاڵمان دەخاتەوە بیر. لە بەیتی لاس و خەزاڵدا ناوی خانزادە خاتوون کەوتووە ناو چیرۆکی ئەویندارێی ئەوانەوە و بووە بەلایەنێک لە ئەویندارییەکە. دووکەڵ بێ ئاگر نابێ، لەوانەیە خانزاد و پەریزادی خوشکی، وەک دوو ئافرەتی ئازاد، ئەوینداریيان کردبێ و چیرۆک و بەسەرهاتیان کەوتبێتە سەر زمانی

خەڵک، بەتایبەتیش لەبەرئەوەی سلێمان بەگی برایان پیاوێکی نەرمونیان بووە و رەنگە دەمارگیراویی خێڵایەتیی کەم بووبێ، یان خانزاد و پەریزاد (ئەگەر راست بێ پەریزاد خوشکی خانزاده خاتوون بووبێ) لەبەرئەوەی خوشکی میر سلێمان بەگ بوون، ئازادی و کراوەییی کۆمەڵایەتییان زیاتر بووبێ لە خەڵکی تر. هەرچۆن بێ، کارکردن یان بەشداریی ئافرەت لە دەسەڵاتی بەڕێوەبردنی کاروباردا ئازادیی زیاتری پێ دەدات لەوەی ئافرەتێکی ئاسایی هەیەتی.

لە دەقێکی بەیتی لاس و خەزاڵدا کە بەشێوەی ئاخاوتنی ناوچەی هەریر تۆمارکراوە، لاسی ئەحمەد بەگی جافی شارەزووری و خەزاڵەشۆری مەلا نەبیی باڵەکی، ئەویندارى یەکتر دەبن. لاس لە ناوچەی جافەتی گەرمیانەوە دێ بۆ رفاندنی خەزاڵ لە رەواندز، بەڵام بەر لەوەی بچێ بۆ ناوچەی باڵەکایەتی لادەداتە هەریر و میوانی خانزاده خاتوون دەبێ. خانزاد هێندە بە لاس سەرسام دەبێ خۆی پێشکێش دەکات و داوای لێ دەکات واز لە خەزاڵ بێنێ و بێ ئەم مارە بکات.

چیرۆکێکی تریش هەیە شایەنی سەرنج لێدانە ئەویش چیرۆکی خانزاد و لەشکرییە. بەگوێرەی بەیتی دەماودەمی خانزاد و لەشکری، ئەم لەشکرییە منداڵێکی سێوی و بێ دایباب بووە، لە ماڵی حوسێن بەگدا بەخێوکراوە کە پیاوێکی گەورەی ناوچەکە بووە. کە ئایشی حوسێن بەگیان داوە بە میر سلێمان بەگ، ئایش لەشکریی لەگەڵ خۆیدا بردووە. لەشکری جوانچاک و لێهاتوو بووە و ئایش و میر سلێمان بەگ پشتیوانییان کردووە تا بووە بەیەکێک لە کاربەدەستانی میرایەتیی سۆران، بەڵام لەبەرئەوەی لەشکری ئەویندارى ئایش بووە، ویستوویەتی بە هەر شێوەیەک بێ میر سلێمان بەگ لەناو ببات تا دەست بەسەر ئایش و دەسەڵات بگرێ. رەنگە هەر ئایش خۆی ئەوەی لە گوێ خوێند بێ. بەگوێرەی ئەو بەیتە، لەشکری لەلای عوسمانییەکاندا لە خراپەی سلێمان بەگ دواوە و لە دواییدا بەژەهر و دەرمانداوکردن کوشتوویانە. چیرۆکەکە دەڵێ: خانزاد لە تۆڵەی ئەم ناپاکییەدا لەشکری کوشتووەتەوە.

چیرۆک و بەسەرهاتی تر لە بارەی عیشقبازیی خانزادەوە زۆرن. هەر بەگوێرەی چیرۆکی زارگوتی خەڵکی ئەو ناوچەیە، دەڵێن: شەوێک خانزاده خاتوون بەناو شاردا گەڕاوە و لە پەنا دیواری حوجرەی مزگەوتێکدا گوێی لە ئاخاوتنی فەقێیان گرتووە. فەقێکاڵ هیوا و خواستی خۆیان بۆ یەکتر درکاندووە و یەکێکیان گوتوویەتی: هیوادەخوازم خانزاد بیبێ بەهاوسەرم یان جارێک لەگەڵمدا بنوێ. چیرۆک دەڵێ: خانزاد بۆ بەیانی بەدوای فەقێیەکەیدا ناردووە و خۆی لێ مارە کردووە و کوڕێکیشی لێ بووە. ئەمانە قسەی دەماودەمی خەڵکن و نازانرێ چییان راستن و چییان هەڵبەستن.

بەڵام هەبوونی ئەم چیرۆک و بەیتانە لە بارەی ئەویندارىی خانزاده خاتوونیی دژتیری سۆرانەوە، بابەتێکە جێی سەرنجدانە و نیشانەی بەڵادەستبوونی کچان و ژنانی بنەماڵەی سۆرانە لە هەندێک سەردەمدا. بۆیە دەشێ ئەوەی پەریزادیش لەگەڵ فەقێ عەلیدا رەگێکی راستیی تێدا هەبێت. هەروەها دەشێ لە سەردەمانی دەسەڵاتی ئەو خاتوونەدا ئەو چیرۆکانە بەسەر زارانەوە بووبن و خانزاد و بنەماڵەکەیان گوێ بیستیان بووبنەوە.

وا لێرەدا دەقێکی تر لە شیعری فەقێ عەلی عاشق دەنووسمەوە، کە حوسێن حوزنی بڵاوی کردووەتەوە. حوزنی ئەوەش دەڵێ کەوا عەلی عاشق لە مودەی عومریدا ئەشعاری دڵسۆزانەی زۆر فەرمووە، ئەم چەند شیعرە لە فەرمایشاتی ئەو زاتەیە:

ئەسیری میحنەتی هیجرانی تۆم، یاری وەفاکارم
کوژراوی خەنجەری موژگانی تۆم، مەحبووبی نازدارم
عیلاجێکم بکە دەردم گرانە، قیبلەکەی دینم
بکە رەحمێ بەفرمێسکی دڵتۆبی چاوی خەمبارم
فیدای لەعلی لەبت بم، بێتە یادت شەرتەکەی جاران
نەوەک عومرم بەناکامی بڕوا[٩] غولامێکی ئەمەگدارم
مەلا و زاهید و سۆفی، غەریقی بەحری عیشقی تۆن
بزانە من لە ئەم حاڵە، چ ئوستادێکی هۆشیارم
نەخۆشێکم بەبێ دیداری تۆ، یار شیفا نابێ
مەگەر عیسای مریەم بێ، بکا دەرمانی ئازارم
عەلی هەتاوەکو دەمرێ ئینتیزاری قامەتی یارە
لە نێو عیشقت قوتار نابێ هەتا خۆی بێ بەغەمخوارم

لە "پاشکۆی عێراق"یشدا دەقێکی تر هەیە مامۆستا

محەممەد عەلی قەرەداغی بڵاوی کردووەتەوە، بەڵام دەقەکە دوور و درێژە، وا لێرەدا چەند کۆپلەیەکی کەمی لێ وەردەگرین:

چەند شەوان مەجنوون و مەستم، شێبهەتی پەروانەیە
داییما مەی هەر بەدەستم، چون کچی باغی خوەیە
چون کچن چەنگاڵ بەدەستن، بولبولان سەرخۆش و مەستن
هیندییان میسری بەدەستن، ژین لە من بێ فایدەیە
تاڵ دەبوون وەقت و زەمانە، سوورگوڵان پەرژین رەحانە
هەر کەسێ بێن کا ئەوانە، سەرخۆش و دێوانەیە

تا لە کۆتاییدا:

ئەی حەریری هەر دەبێژی، عاشقی سەودا و گێژی
بێ برین خوێنێ دەرێژی، هەر شەوە تا سوبحەیە

ئەمانە نموونەی شیعری عەلی عاشقن بەئاخاوتنی ناوچەی موکریان کە هیچ رێی تێ ناچێ هەمان ئەو کەسە دانەری ئەو شیعرانە بێ بۆ عەلی حەریری تۆمارکراون بەزاراوەی کرمانجیی سەروو. ئەم شیعرانە هەموو نیشانەی ئەوەن، کە جیاوازییەکی زۆر لە نێوانی عەلی عاشق و عەلی حەریریدا هەیە. وەک لەم شیعرەی دواییدا دەردەکەوێ، رەنگە ئەم عەلییەش جاربەجار نازناوی حەریری لە پاڵ عاشقدا بەکار هێنابێ لەبەرئەوەی ئەویش لە حەریردا ژیاوە و شانازی بەم هەوارگەیەوە کردووە یان ئەوانەی شیعرەکانیان نووسیوەتەوە هۆی تێکەڵ پێکەڵییەکە بن وەک لەپێشەوە گوتمان. دەبێ ئەوەش بڵێین، لەبەرئەوەی ئەم شیعرانەی عەلی عاشق دەماودەم پارێزراون و کەم نووسراونەتەوە، رەنگە بەر دەسکاری کەوتبێ و بۆیان زیاد و کەم و کرابێ، یان شێوەی زمانەکەیان گۆڕابێ، بۆیە لە رووی زمان و دەقەوە زۆر جێی متمانە نین.

لە کۆتاییدا، دەمەوێ تێبینییەکی تریش لە بارەی شیعری پەریزادێوە بڵێم، ئەویش ئەوەیە: دەقێکی تری ئەم شیعرە هەیە کە بەکرمانجیی سەروو نووسراوەتەوە. ئەم دەقەی دوایی، ئاڵۆزیی نێوان عەلی حەریری و عەلی عاشقی زیاتر کردووە. وەک بینیمان دەقە موکریانییەکە دراوەتە پاڵ عەلی عاشق، بەڵام کرمانجییەکە دراوەتە پاڵ عەلی حەریری.

هەروەک پێشتر ئاماژەم بۆ کرد، شیعری عەلی حەریری ئەگەر نووسەرەوەکەی خەڵکی بەری رۆژهەڵاتی زێی بادینان بووبێ کاریگەریی دیالەکتی کرمانجیی خوارووی چووەتە سەر، بەڵام ئەگەر لە بەری رۆژئاوا بووبێ ئەوا کاریگەریی شێوەزاری بادینانیی خراوەتە سەر. بۆ بەڵگەی ئەمەی دوایی، خوێنەر دەتوانێ سەیری ئەو دەقانە بکات کە سادق بەهائەدین ئامێدی لە کتێبی هۆزانڤانێت کورددا پێشکێشی کردوون و بەراوردیان بکات لەگەڵ دەقەکانی تردا. سەرنج ڕاکێش ئەوەیە شیعری: پەریزادێ بەخێر هاتیی عەلی عاشقیش بەدەردی شیعرەکانی عەلی حەریری چووە و بگرە زیاتریش. وەک گوتمان لەبەرئەوەی عەلی عاشق و عەلی حەریری بەیەک کراون لە دەستنووسە کۆنەکاندا، هەندێک نووسەرەوەی بەری بادینان هەڵساون بەگۆڕینی دەقەکەی عەلی عاشق لە موکریانییەوە بۆ بادینی و داویانەتە پاڵ عەلی حەریری.

ئەگەر مرۆڤ سەیری ئەو چەند شیعرەی عەلی حەریری بکات کە نووسیمانەوە، دەبینێ لە رووی زمان و داڕشتنەوە چەند جیاوازن لە شیعری پەریزادێ، واتە ئەو دەقەی بەکرمانجیی سەرووە و دراوەتە پاڵ عەلی حەریری. عەلی عاشق وەک گوتمان فەقێ بووە و شیعرەکانی کەمتر جێ پەنجەی رۆشنبیرییەکی هەڵکشاویان بەسەرەوەیە، زیاتری وشەکانی خۆماڵیی ناوچەی موکریان و هەریرن و لە کوردیی پەتی بەیتی شایەران دەچن، کە کتێبی بەناوبانگی فۆلکلۆریی توحفە موزەفەرییەی ئۆسکارمان پڕە لە نموونەی ئەمانە.

ئەمە شێوەی دەقە بادینییەکەیە، کە لە کتێبی هۆزانڤانێت کورددەوەم ڕاگواستووە:

پەریزادە تو وا هاتی
لسەر چاڤێن دمن شالا
مە لەو زانی تو وا هاتی
ژ دەنگێ تەوق و خرخالا
ژ دەنگێ بازن و زەندا
ئەما عەقلێ عەقلمەندا
هندی من گۆت سی و چەندا
تۆ چێتر بوی ژ هەڤالا
تۆ چێتر بوی ژ لەیلایێ

شرینتر بووی ژ زولەیخایێ
مەم و زین هەر دو یەک تایێ
سیا زولفێ کرم تالا
سیا زولفێ تو ناترسی
ژ ئەحوالێ مە ناپرسی
مبارک بیت تە ئەو کورسی
تو روینێ گوهـ بدە عەبدالا
تو روینێ گوهـ بدە بەیتێ
لپێشی تو وەکی زەیتێ
دسوژیت مەجلسا مەی تێ
وەکی پەروشێ لکەندالا
وەکی تە فنووس بێ پەروابم
دخوم سوندێ جودا نابم
حەزینم ئەز قەت تێر نابم
ژ دیدارا خەت و خالا
لدیدارا تە ئەز زینکەم
حەتا کەنگێ روح تێ تەنکەم
کەسەر بوم جارەکێ بێ کەم
خودانا تیت و دستمالا
خودانا تیت و جەبهەت بی
خەراج و ئەرد و قیمەت بی
دیدارا تە بقیمەت بی
لعید و جەژن و سەرسالا
ئەول کار و کەسێ من توی
یەقین فرنا دەرسێ من توی
کەسێ من و بەسێ من توی
لزێر و مال و پڕ نالا
لزێر و مال و پڕ رەنجم
کەسادم صاحبم گەنجم
لبازێرا گەوهەر سەنجم
سەفەر دویرە هەتا مالا
سەفەر دوورە شەبێ تاری
ئەی عەلی و تو پڕ رایی
دابکەین زیکرێ جەباری
بەلکی لە خوشبت شالا

له کۆتاییدا، هیوادارم بەم نووسینە توانیبێتم چینێکم له چینگەلی فرد و ئەستووری دەوراندەوری عەلی حەریری رەواندبێتەوە و خزمەتێکم پێشکێش کردبێ.

پەراوێز:

(١) لەم بارەیەوە سەیری سێ بەرگی کتێبی حاجی قادری کۆیی بکە لە دانانی مەسعوود محەممەد، لەوێدا بینە نووسەر لە ئەنجامی نەبوونی زانیارییەوە بە چ چنگەڕنێیەک هەوڵ دەدا لە هەورازی ناسینەوەی ژیانی حاجی و کێشەکانی ئەو دەمی کۆمەڵگەی کوردەوارییەوە سەر بکەوێ، زۆربەی جاریش بەدەستی خاڵی لێی دەچێتە دەر.

(٢) ناوی ئەم کتێبە: ئۆسمانی موودلیفەری-یە، دانانی بورسالی محەممەد تاهیر ئەفەندی. دانەر ساڵی ١٨٦١ لە شاری بورسە لە دایک بووە و ساڵی ١٩٢٤ لە ئەستەنبۆڵ مردووە. کتێبەکە ساڵی ١٩٠٥ بۆ جاری یەکەم چاپ کراوە و ساڵی ١٩٧٢ بۆ جاری دووەم لە ئەستەنبۆڵ بەپیتی لاتینی چاپ کراوەتەوە. دانەر باسی گەلێک لە شاعیر و ڕۆشنبیرانی کوردی کردووە، بۆ نموونە لە لاپەڕە ٢٨٤ی بەرگی دووەمدا، لە بارەی نالییەوە دەڵێ: ساڵی ١٨٧٣ لە ئەستەنبۆڵ مردووە و لە گۆڕستانی قەرەجە ئەحمەد نێژراوە. بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە: کۆڕاوی وان، ژمارە: ٢ ساڵی ١٩٩٢ وتارێک لەلایەن مەحموود لەوەندییەوە لەبارەی نالی لەو کتێبەدا.

(٣) ئەم شیعرە بۆ جاری یەکەم عەبدوڕەقیب یوسف بڵاوی کردووەتەوە. بڕوانە: دیوانا کرمانجی، ساڵی ١٩٧٠ و محەممەد عەلی قەرەداغیش لە ساڵی ١٩٩٤دا لە کۆواری ڕۆشنبیری نوێ ژمارە ١٣٤دا هەمان شیعری بڵاوکردووەتەوە و چەند کۆپلەیەکی زیادەی خستووەتە سەر.

(٤) ئەم پارچەیە تەنیا محەممەد عەلی قەرەداغی بڵاوی کردووەتەوە. بڕوانە سەرچاوەی پێشوو. تێبینی: م. قەرەداغی دەقی دەستنووسەکانی وەک خۆیان رونووس کردووە و من بەگوێرەی توانا هێناومەتە سەر ڕێنووسی نوێی کوردی. هەڵبەت زۆر جێگە هەن لێکۆڵینەوەی زیاتریان دەوێت تا دەقەکە ڕێنووسێکی

ڕێکوپێک وەربگرێت.

(٥) ئەم جۆرە دەربڕینانە: ئەگەر روحم دکن غارەت، یان لە شیعرەکانی دواتردا: سەد روح و جانم بن فیدا، یان: مەمسوژە دل، هەروەها زۆری تریش لە شیعری عەلی حەریریدا، دەربڕینی زاراوەی کرمانجیی خواروون. نازانرێ ئەمە کاری خۆی بووە یان دەسکاری نووسەرەوەی شیعرەکان بووە.

(٦) ئەم شیعرە عەبدوڕەقیب یوسف و محەمەد عەلی قەرەداغی هەردووکیان بلاویان کردووەتەوە. بڕوانە سەرچاوەکانی پێشوو.

(٧) ئەم شیعرە تەنیا محەمەد عەلی قەرەداغی بلاوی کردووتەوە. بڕوانە سەرچاوەی پێشوو.

(٨) ئەم شیعرە محەمەد عەلی قەرەداغی بلاوی کردووەتەوە. بڕوانە: بووژاندنەوەی مێژووی زانایانی کورد لە ڕێگەی دەستخەتەکانیانەوە. بەرگی سێیەم. بەغدا ٢٠٠٠ لاپەڕە ٣٦٠-٣٦١.

(٩) ئەم وشەیە (بڕوا) شوێنەکەی چۆڵ بوو، من دامناوە.

سەرچاوە:

(١) اربيل في أدوارها التاريخية، زبير بلال اسماعيل، بغداد، ١٩٧١

(٢) کۆواری زاری کرمانجی، مێژووی میرانی سۆران، حوسێن حوزنی موکریانی، ڕەواندز ١٩٢٧ ـ ١٩٣٢

(٣) دیوانا کرمانجی، بەرهەڤ هینانا: عەبدوڕەقیب یووسف. نەجەف، ١٩٧١

(٤) بووژاندنەوەی مێژووی زانایانی کورد لە ڕێگەی دەستخەتەکانیانەوە، بەرگی دووەم، دانراوی: محەممەد عەلی قەرەداغی، بەغدا ١٩٩٩

(٥) بووژاندنەوەی مێژووی زانایانی کورد لە ڕێگەی دەستخەتەکانیانەوە، بەرگی سێیەم، دانراوی: محەممەد عەلی قەرەداغی، بەغدا ٢٠٠٠

(٦) مێژووی ئەدەبی کوردی، عەلائەدین سەجادی، بەغدا ١٩٧١

(٧) مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی دووەم، د. مارف خەزنەدار، هەولێر ٢٠٠٢

(٨) هۆزانڤانێت کورد، دانان و توێژاندنا: سادق بەهائەدین نامێدی. بەغدا ١٩٨٠

(٩) نورالدين عبدالرحمن جامي، علي أصغر حكمت، ١٣٦٣ تهران.

(١٠) دەفتەری کوردەواری، بەرگی یەکەم، بەغدا ١٩٧٠ وتارێک بەناونیشانی: عەلی هەریری، د. عیزەدین مستەفا.

(١١) دەفتەری کوردەواری، بەرگی سێیەم، بەغدا ١٩٧٠ وتارێک بەناونیشانی: هۆزانڤانێ کلاسیکێ بناڤ و دەنگ عەلی حەریری، سادق بەهائەدین نامێدی.

(١٢) پاشکۆی ڕۆژنامەی عێراق، ژمارە ٣٧ حوزەیران و تەمووزی ١٩٨٠ وتارێک بەناونیشانی: لەبارەی سەرگوزشتی عەلی عاشقەوە، محەممەد قادر ئەحمەد (کزۆڵ).

(١٣) کەشکۆڵی کەلەپووری ئەدەبی کوردی، بەرگی یەکەم، محەممەد عەلی قەرەداغی. بەغدا، ١٩٨٠.

(١٤) پاشکۆی ڕۆژنامەی عێراق، ژمارە ٣٤ شوباتی ١٩٨٠ وتارێک بەناونیشانی: عەلی عاشق و عەلی حەریری و ئاسۆیەکی ڕووناکتر، محەممەد عەلی قەرەداغی.

(١٥) کۆواری ڕووناکی، ژمارە ٨ ساڵی ١٩٣٦ هەولێر، بابەتێک بەناونیشانی: عەلی بەردەشانی شایەری کورد.

(١٦) الجامع في تاريخ الادب العربي، الجزء الاول، حنا الفاخوري.

(١٧) شەرەفنامە. وەرگێرانی هەژار.

(١٨) خانزاد و لەشکری. محەممەد تۆفیق وردی. بەغدا ١٩٦٠.

(١٩) کۆواری کۆڕی زانیاری عێراق، دەستەی کورد. بەرگی ١٨ و ١٩. ساڵی ١٩٨٨ بەغدا، بەیتی لاس و خەزاڵ، بەشی یەکەم.

(٢٠) کۆواری کۆڕی زانیاری عێراق، دەستەی کورد. بەرگی ٢٠، ساڵی ١٩٨٩ بەغدا، بەیتی لاس و خەزاڵ، بەشی دووەم.

* سەرۆکی دەزگای ئاراس.

فەرهەنگۆکەی بنزارەکانی هەولێر

عەبدولرەحمان مەعروف

وتەیەکی پێویست:

ئەم کاردی مامۆستا (عەبدولڕەحمان مەعروف) کارێکی جوانە و بەشێک لەم وشە و ناوانەی خستوودتە بەردەست، کە لە شێودزاری هەولێر بەگشتی بەکاردێن، شێودزاری هەولێر بەشێکە لە شێودزاری ئەودی، کە پێی دەگوترێ (سۆرانی) دەکرێ یان راستتر ئەودیە بەناوی (کرمانجی ناوەڕاست) ناوببرێ، ئەودی جێگای سەرنجە، شێودزاری هەولێر لە چەندین (بنزار) پێک هاتوود و هەموویان لەبۆتەی شێودزارە سەرەکییەکەی (کرمانجی ناوەڕاست) دراون و تایبەتمەندی ئەم زاراودیان وەرگرتوود، دەنا جوگرافیای پارێزگای هەولێر ئێستاش شوێنەواری زۆر شێودزاری تری پێوە دیارە، بۆ نموونە: لە گوندەکانی سەر بەکۆیە، گونددکانی (ئۆمەر گومبەت و کانیلەلەو سێگرتکان) بە شێودزاری لوڕی دەدوێن، دیسان چەند گوندێک لە مرکیەی دەشتی هەولێر ئەوانیش شێوە ئاخافتنیان لەک و لوڕییە، لە ناوچەی سەرووی هەولێر بەرەو شێودزاری کرمانجی دەچێ. ناوچەی بارزان و دەوروبەری، رۆژئاوای هەولێر- ناوچەی بەڕانەتی- ئەویش بەرەو کرمانجی دەچێ، جگە لە ناوچەی خۆشناوەتی، کە بنزارێکی تایبەتە، هێندە هەیە، کەندیناوە و قەراج، تایبەتمەندییەکی (سۆرانی) هەیە و درێژ بوودتەوە تا دەگاتە موکریان، لەگەڵ کەمێک گۆڕان، بەڵام شێودزاری هەولێر بە تایبەتمەندی جێگۆڕکێی (ل بۆ ڕ)، کە ئەمەش لە ئاوێستا و زمانی سۆمەریش بەرچاو دەکەوێ، تایبەتمەندی ئەم جێگۆڕکێیەی بەسەر زار و بنزاردکانی جوگرافیای هەولێردا زاڵ بوود، دەنا هەر لەم فەرهەنگۆکەی (عەبدولڕەحمان) زۆر وشە هەن دەچنەوە سەر شێودزاردکانی دیکە، بەڵام لەگەڵ شێودزاری هەولێردا خۆیان گونجاندووە.

د. مەولود ئیبراهیم حەسەن

(ئ)

* ئێراهێ = ئێرێهێ = ئەوێندەرێ: شوێنێک هەندێک لێتەوە دووربێت.
- ودرە بچینە ئێراهێ.
* ئەوێهێ: کەسێک کەمێک لێتەوە دووربێت.
- ئەوێهێ دەناسی.
* ئیوهایە: ئەوهایە: ئاوایە
- برادەرایەتی ئیوهایە؟
* ئۆدا: دایە: دا: لە کورتکردنەوەی بانگکردنی هۆدا، ئۆدا.
- ئۆدا کەنگێ هاتی؟
* ئاروو: خەیار
- کیلۆ ئارووەکم لۆ بکڕە.
* ئەستوورک: ستوورک، پەپە، پەپۆلە، جاران لە کوردەواری کە بەیانیان نانیان دەکرد ئەنگوتکە هەویردکەیان بە شێودیەکی ئەستوورتر لەسەر سێر دەبرژاند و لەگەڵ بەرچایی دەیانخوارد. پێم وابێ ئەستوورک لە ئەستوور + ک (پاشگر) دروست بوود.
- ئەستوورکەکەم نەبرژایە.
* ئاقار: دەشت: زەوی و زاری گوند و ناوچەیەک.
- ئاقاری گوندێ مە لەو بستییەڕا دەست پێدەکا.
* ئاجەڕات: ئەژداد: باب و باپیران.
- ئاجەڕاتت ددردقەتی من نایێ.
* ئەنگۆ: ئێوە
- ئەنگۆ لە کیهان بەردبابینە؟
* ئەنگوتک: گونک: گوندی: گوشک
- کچێ زارێ ئەنگوتکت بڕیود؟
* ئیدی: ئیتر
- ئیدی وازم لێ بینە.
* ئەستێرک: هەرزاڵە: ئەو سندوق و شوێنەی نوێنی لەسەر

هەڵدەگیرێ.
- ئەو نوێنانە لەسەر ئەستێرکی دانێ.
* ئاوقەران: ئاوکوف: ئاوقوف.
- بووکەکەیان ئاوقەرانی خۆیتیان.
* ئاوزە: هاوتەمەن
- من و تۆ ئاوزەی یەکین.
* ئەوێندەر: وێندەر: ئەوێ
- ئەوێندەرت پێخۆشە؟

(ب)
* بەبارەبار: بەئاشکرا
- بەبارەبار غەدرمان لێ دەکا.
* بستی: بەرزایی
- لەو بستییەی بەسەرکەوین دەگەینە کانییەکی.
* بێ سەروبەر: شتی نارێک و بێ رێوجێ
- ئیشەکانی توو هەمووی بێ سەروبەرن.
* بەلەک پێچ: پوزەوانە
- بەلەک پێچێکی گەرمم کڕیوە.
* بیژی: زۆڵ: بۆ منداڵی زۆرزان و چاوکراوەش بەکارێت.
- بیژییە کەس نازانێ کوڕی کێیە!
- زۆر بیژییە کەس لێی ناباتەوە.
* بالیف: سەرین: سەرینگان
- بالیفەکەی من تووکی مریشکە.
* بەکاوەخۆ: لەسەرخۆ
- بەکاوەخۆ دەڕۆیشت.
* باروبوو: هاوکاری و یارمەتیدان
- باروبووی ئازادی کرد.
* بن: ژێر
- لەبن دارسێوەکەی دانیشتبووین.
* باتۆ: گون
- باتۆم دێشی.
* بەرەوا‌ژی: بەپێچەوانە (معکوس)، وەرگەڕاو
- ئەو گۆرییە (گۆرەوی)یەی بەرەواژی لەپێ کردییە.
* بەرەباب: نەوە
- بەرەبابی وان (ئەوان) لێرە نەمایە.
* باوی: بادەم
- قیچەک (نەختێک) باویم بدێ.

* بەرچینچکە: نزگرە
- ئاویشم خوارد بەرچینچکەکەم هەر چاک نەبوو.
* بەست: چەم
- لەو بەستەی ئاوی لێیە.
- گەڕەکێکیش لە هەولێر بەناوی (بەستەپیازە) هەیە.
* بەرک: گیرفان، بەری
- ئەو کراسە بەرکی نییە.
* بەهەشتاوی: بەپەلە
- بەهەشتاوی هاتە ژووری.
* بوز: سەهۆڵ: بەفر،وەفر (ئاوی بەستوو)
- دوو کێلە بوزان بکڕە.
* بەربوونەوە: کەوتن
- منداڵەکە لەسەربانی بەربۆوە.
* بەربەسێر: بەرخ بەسێر
- لەو سەیرانەی بەربەسێرمان کردبوو.
* بەهەرمێن: بەبڕشت
- ئەو گەنمە بەهەرمێنە.
* بنەبان: لای بنەوە و ئەوسەری دیوەخان و ژوور و ماڵ.
- برۆ هەڵکشێ بنەبانێ.
- خەسرۆ لەلای بنەبانێ دانیشتییە.
* بەدووکەتن: ڕەدووکەوتن
- خەتای باوکی بوو کیژەکەی بەدووکەت.
* بەرشەق: قەدبڕ و یەکڕاست
- بەرشەق بەرەو گوندی ڕۆیشتم.
* برێشکە: برژاندنی تۆ گندۆرە و دانەوێڵە
- داکم برێشکەکی زۆر بەتامی لۆ کردین.
* بەڕادان: بەدووریندانی جلک و بەرگ لای بەرگدروو
- کورتەک و شەلواردکم بەڕادان دا.
* باژێر: بازار
- کەنگێ دەچییە باژێری؟
* بەرین: فراوان: واڵا
- ئەو قوماشە بەری بەرینە.
- ڕێیەکە بەرینە.
* برپار: بڕشت: وەبەرهێنان
- ئەو ساڵ گەنم هیچ برپاری نەبوو.
- جۆیەکەتان یەک و چەندی بڕی؟
* بەرۆک: یەخە: سنگ و بەرۆک

- هەی بەردە بەردە بەردە دەبڕۆ بەرۆکم بەردە
* بەلەچەک: وشککراوەی گندۆرە (کاڵەک)
- ئەو ساڵ بەلەچەکمان نەکرد.
* بەبژار: بە هەڵبژاردن: مەبەست لە هەڵبژاردنی تەرە یان هەرشتێک کە دەیکڕی هەڵیبژێری.
- ئەو سێوە بە بژارە؟
* باگوردان: باگردێن
- ئەو ساڵ سەربانەکەم باگوردان ناکەم.
* بەرچیغ: ختورمە: مەترەق
- بەرچیغەکی لەناو شانی گیرکرد.

(پ)
* پت: تیل: پەنجە، پل.
- لەسەر پلم قسان مەکە. بەتایبەتی ئەمە لە یاری کەڵلایانێ (ماتانێ) بەکاردێت.
- پتی لێ دەی دەپەڕی.
* پێگۆڕ: لینگەوگۆڕ: تاکەوتاکی پێلاو و سۆل لەپێ کردن
- ئەوە هەست ناکەی سۆلەکەت پێگۆڕە؟
* پێینگان: لای پێی کەسێکی درێژبوو، نووستوو، مردوو،....
- پەتووەکەم لای پێینگانی دانا.
* پارزنین: پالاوتنی چا و برنج و شتی لەم بابەتە.... (پارزوونگ)
- ئەو برنجە جوان بپارزنە.
* پارزوونگ: چای پاڵێو
- پارزوونگەکەت شووشت؟
* پێمەرە: بێڵ
- زەوییەکە رەقەڵانە ئەو ئیشە بە پێمەرەی ناکرێ.
* پێنجووکانێ: قەمچان یارییەکە بە پێنج بەردی چکۆڵە و هەڵدان و دەست دەکرێت.
- کێ پێنجووکانێم دەگە (لەگەڵ) دەکا.
* پازپازانێ: یاریکردن و پازدان لەسەر شتێک یان لە شوێنێکی دیاریکراو
- کورەکە لە پازپازانێ شەپکەی دەستی شکا.
* پۆقژە: پوقڵە، لە کاتی سووتان لەسەر پێست ولەشی مروڤ پوقڵە درووست دەکا.
* پەلیکانێ: هەلووکانێ: هەلووکێن
- ئەوان لەسەر جۆخینان پەلیکانێ دەکەن.
* پەلیک: چوست و چالاک و ئازا، جگە لەوەی بەو پارچە دارە دەڵێن، کە لە یاری پەلیکانێ بەکاردێ
- ئەو کورە گەنجە زۆر ئازایە دەڵێی پەلیکە.
* پاشەبەر: پاشەبەرە: دوا خێلان
- ئەو کورەمان پاشەبەرەیە.
* پرچ: قژ
- پرچی زۆر هاتییە.
* پارچەڵە: بۆ تەمەنی پێش هەرزەکاری کوڕ و کچ بەکاردێت.
- ئەوکاتە من پارچەڵە بووم.
* پەلەواژ: کەوتنە سەرپشت: مرداربوونەوە.
- منداڵەکە پەلەواژ بۆوە.
- پەلەواژی کردەوە.
* پەیت: مەیلەو توند: پەیت بووە: مەیییە
- لەچاو شلان پەیتە.
* پلک: پوور
- پلکم مامۆستایە.
* پلە: جگە لەوەی بە مانای پوور دێت بۆ ڕێز لێنانی ئافرەتی بە تەمەنیش بەکاردێت.
- ئەورۆ پلە خەجێ کز دیارە.
* پل: پەنجە
- پلی بە تفەنگەکەوە نا، بەڵام چرووکی کرد.
* پشی: هەناسە
- پشی سوارە.
* پەرتبوون: پەرش و بلاوبوون
- خەڵکی ئاوایی بەو ناوەی پەرتبوون.
* پەسیو: هەلامەت
- کۆخە و پەسیومە.
* پەلک: گەڵای دار و درەخت، توێکڵ
- لە پایزان پەلکی دار دەوەرێت.
* پفهەڵمان: تووڕەبوون (پڕ با بوون)
- کارەسوڵ پفهەڵمابوو.
* پدوو: پووک
- پدووی بە خێن (خوێن) هات.
* پێکردن: داگیرسان، ئەمە بۆ داگیرساندنی ئاگر و گڵۆپ و پلاکی کارەبایی بەکاردێت.

- ئارام ئەم گڵۆپە پێکە.
- ئەمن سۆبەکە پێدەکەم.
* پێکردن: تێهەڵێنانی نانەکە بە شلەو یان ئەو شتەی مەبەستتە.
- نانەکەی بە ماست کە.
* پێشکە: مێشوولە
- ئەو ناوچە هیچ پێشکەی لێ نییە.
* پێ بوون: بەرۆژووبوون (داگیرسان)
- یەکێک دەپرسێ بە رۆژووی؟ لە وەڵامدا دەڵێ: پێم. یان ئەگەر بپرسێ دەڵێ: پێی؟
هەروەها بۆ ئاگر و گڵۆپیش بۆ نموونە دەپرسێ: سۆباکە پێیە؟
* پەرەکەی ئاسمان: تاقی ئاسمان: کەشکەلانی فەلەک
- لەپەرەکەی ئاسمانیش بی هەردەتگرم.
* پۆلیۆکە: خەناوکەی بچووک، کچان بەخۆوەی دەکەن.
- ئەو پۆلیۆکە جوانەت لە کێ (لەکوێ) بوو؟
* پەرگە: لاپەڕ
- ماڵمان لە پەرگەی گوندی بوو.
* پاشباب: سەرەخۆرە، منداڵێک کاتێ باوکی دەمرێ هێشتا لە سکی دایکیتی، واتە دوای مردنی باوکی دێتە دنیاوە.
- پاشبابە لۆیێ ئەوەندەیان نازدایتێ.
* پۆلی: پۆلوو: پەنگر: سکل
- ئاگات لەو پۆلییە ئاگرەی بی نەکوژێتەوە.

(ت)
* تیلک: پەنجە (بەتایبەتی پەنجەی شادە) خستنە ناو هەنگین و ماست و شتی لەمجۆرە
- بەتیلکان ئەو ماستە پیس مەکە.
- سێ تیلکە دۆشاوم خوارد.
* توورندی: پەرپوە
- حەفتەکە لێمان توورندی بووە.
* تەبارە: قایمە، گەنم وجۆ لەکاتی گوڵکردن بەر لە دوورینەوە.
- ئەو تەبارە گەنمە زۆر جوان هاتییە.
* تێکەولێکە: مامەڵەکردن
- تێکەولێکەی لەگەڵ بازرگانەکە هەیە.
* تریان: سەبەتەیەک بوو لە شێوەی سێنی و نانی مەزرەقە و رەقیان لەسەر دادەنا. بەزۆری لە شورکەبی (شورکی داربی) دروست دەکرا.
- کاتی خۆی لەباتی سێنی تریانیان بەکاردێنا.
* تەندوورە سۆرێ: یارییکە منداڵان بە شێوەی بازنەیەک سەریان بە سەری یەکدی دەکرد و دەستی یەکیان دەگرت، یەکێکیش خۆی هەڵدەدا سەریان.
- ئەوکاتەی گەنج بووم زۆر جار یاری تەندوورە سۆرێم کردووە.
* تیلکە مەسووسانێ: یارییەکی منداڵان و هەرزەکارانە، کە بە پەرۆ یان شتێک چاوی یەکێک دەبەستنەوە و ئەوانی دیکە تیلکی پێوە دەکەن، ئەگەر ئەو کەسەی چاوی بەستراوە هەرکەسێک بگرێ ئیدی نۆرەی ئەوە چاوی ببەستنەوە.
- تیلکە مەسووسانێ مەکەن، جوان نییە.
* تێ ترەقاندن: راکردن و هەڵاتن
- نامەرد بوو تێی ترەقاند و هەڵات.
* تەوازۆ: پۆزش هێنانەوە و داوای لێبووردن کردن
- نەمزانی بوو دایکی مردییە تەوازۆم لێ خواستەوە.
* تەگە: لێرەدا مەبەستم نێرەی بزن نییە، بەڵکو لە هەندێ ناوچەی سەرووی هەولێر بە مانای (لەگەڵ)یش بەکاردێ تەگە: (تەگەر = دەگەڵ)
- تەگەرە توومە راودستە
- لەگەڵ تۆمە راوەستە.
- تەگە من دێی؟
* تخوب: سنوور: کەوشەن
- لەگەڵ گوندی شێراوەی تخوبمان لەسەریەکە.
* توزبی: چوزبی: تەسبێح
- ئەو چوزبیەت لە کوێ بوو؟
* تەنگە: کەلەکە
- مستەکی لە تەنگەی دا.
* تریقە: گازەرە: لەسەرپشت (بڕ بڕەی پشت)
- لەسەر تریقەی پشتێ راکشابوو.
* تەبەش: روومەت و دەموچاو
- سەر و تەبەشەکی جوانی هەیە.
* تەرادانێ: غارغارانێ: قۆشمەکردن
- ئەوە دەمەکە بە ئەسپی تەرادانێ (غارغارانێ) دەکەن.

* تۆپ: مستەک (مشتەک) یان لەپێک قوڕ و گێچ و چیمەنتۆ
- تۆپەک گێچ (گەچ)م بدێ.
* تەبا: ئەم وشەیە جگە لەوەی بە مانای بەیەکەوە هەڵکردن دێت، ناتەباییش: ناکۆکی دەگەیەنێت. بەڵام لە هەولێر مانای بەیەکەوەو لەگەڵیش دەبەخشێت.
- ئەمنیش تەبای خەڵکی.
* تیتلەسماقە: یارییکە لە کوردەواری منداڵان بە شێوەی بازنەیەکی نیمچە خڕ بە دەوری یەک دەسووڕانەوە....
- هەنکەش (ئێستاش) لە بیرمە لەگەڵ برادەرەکانم گەمەی تیتلەسماقانێمان دەکرد.
* تۆتکە: ئۆقرە
- ئەوە لۆ لە شوێنی خۆت تۆتکە ناگری؟
* تومەز: وەک بڵێی
- تومەز زۆرروەڕ بوو کەس خۆشی نەدەویست.
* تۆپانێ: تۆپ تۆپێن، یاری فوتبال: هۆڵ هۆڵانێ.
- وەرەن تۆپانێ بکەین.
* تۆ: تۆوی گوڵەبەرۆژە، بەتۆو دەغل و دانیش دەڵێن تۆ
- نیو کیلۆ تۆی بکڕە.
- چووینە تۆدانێ.
* تەنێ: تەنیا: بە تەنیا، لە هەولێر (تەن بەتەن)یش دەگوترێت.
- بە تەنێ لە مارێمە (ماڵێمە).
- تەن بەتەن وەرە مەیدانێ.
* تزۆکێ: چزوکێ: چوزەکێ: هەنگلەشەلێ: لەسەریەک پێ ڕۆیشتن بە شێوەی پازدان، کە منداڵان زۆرجار لە شێوەی پێشبرکێ و یاری دەیکەن.
- لە تزۆکێ کەس لە من ناباتەوە!
* تێکچەقی: تێکسمراو: لە چاوگی تێکچەقینەوە وەرگیراوە، کەوا کەسێکی دارژاو و پتەوە.
- پیاوێکی چوارشانەی تێکچەقییە.

(ج)
* جەڕباندن: تاقیکردنەوە، ئەم وشەیە لە (تجربە)ی عەرەبی وەرگیراوە و کوردێنراوە، بەهۆی (اندن)ەوە بووە بەکارێکی تێپەڕ.
- ئەمن ئەو ترۆمبێلەم نەجەڕباندییە.
* جوایەز: جیاواز
- بەرکیان جوایەزە.
* جۆخین: خەرمان (جێگایەکی خۆشکراوە و خەرمانی گەنم و جۆی تێدا کۆدەکرێتەوە و دەکوترێ).
- با بچین لەسەر جۆخینان قاشوانێ بکەین.
* جمک: دوانە: دوو منداڵ بەیەک سک بووبن
- ئازاد و نەوزاد جمکن.
- زگی یەکجار گەورەیە وا بزانم جمکی پێیە!
* جۆڕک: هەگبە: توورەگە: کەشکۆڵ
- جۆڕکەکی لەگەڵ خۆت ببە.

(چ)
* چێڵ: مانگا
- چێڵەکەی لەبەر گوندی راتەوراند.
* چۆک: ئەژنۆ
- چۆکم دێشی.
* چێشتان: چێشتەنگاو
- ئەوە چێشتانە تازە دەرۆی.
* چار: چوار
- چار دەرکە (دەرگا)ی باشم بۆ دروست بکە.
* چارەگ: لەچوار بەشان بەشێک
- چارێگەکم لۆ بکێشە.
* چما: بۆچی
- چما هاتی؟
* چەلاو: ئاوی گۆشتی
- چەلاوخۆرە (ئەمەیان بە کەسێکی نۆکەر و ماستاوچی دەگوترێ).
* چیدیکە: چیتر
- چیدیکە بروای پێناکەم.
* چاوشارکانێ: (چاوشلکانێ): چەمەشارکێ: یارییکە منداڵان بەدوو دەستە دەیکەن، دەستەیەک چاوی خۆیان دەگرن و دەستەکەی دیکە خۆیان دەشارنەوە، دواتر بەدوایاندا دەگەڕێن.
- چەندم پێ گۆتن چاوشارکانێی لەگەڵ مەکەن.
* چەقێن: زەوییەکی رەق و بێ کەڵکی چاندن
- با لەو چەقێنەی دانیشین.
- دایەوە چەقێنێ. (پەندێکی کوردییە)

* چەمبەری: کەسێکی کردەوە نارێک
- پیاوەکی چەمبەرییە حەزی لێناکەم.

(ح)
* حندرحوّپ: یارییەکی منداڵانە و دووکەس دەیکەن، هەریەکە و لەسەر لایەکی دارێک یان ئاسنێکی درێژ دادەنیشن و یەکدی بەرزدەکەنەوە. پێم وابێ لە (up ، under)ی ئینگلیزی وەرگیراوە.
- حندرحۆپانێ ناکەی؟
* حەجمان: ئۆقرە
- حەجمانی نەبوو.
- ئەوە لۆ ناحەجمێی؟

(خ)
* خوریکە: ئاوڵە
- کورەکەم خوریکەی لێ نەهاتییە.
* خەو لێ هەرمان: خەو لێ زڕان
- ئەوشۆ خەوم لێ هەرڕمابوو.
* خەنانێ: ساپ ساپانێ: یارییەکە بە تایبەتی کچان دەیکەن
- لە خەنانێ دووجار لە شنۆم بردەوە.
* خۆرخۆرۆکانێ: خۆر: خۆڵ، کاتێ منداڵ بە خۆڵ گەمان بکەن.
- خۆخۆرۆکانێ مەکەن چاوتان کوڵ دەبێ.
* ختورمە: بەرچیغ: مەتردق
- بە مەترەقان مارکوژم کرد.
* خاپەرۆک: بنەبنە: خاکەرۆ: پاشماوە و بنەبنەی دەغل و دان، بۆ پاشماوەی زۆر شتی دیکەش بەکار دێت
- خاپەرۆکەکەم لۆ چییە؟
* خۆرەپۆک: خۆڵەپەتانێ
- ئەو رێیە لەبن پێی وڵاخان بوویتە خۆڵەپۆک.
* خشخشۆکە: یارییەکی منداڵانە لە شوێنێکی هەندێک بەرز بەرەو خوارێ خۆیان، دەخشاند، ئێستا لە شاری یارییەکان بەجۆری جیاواز هەیە.
- هەنووکەش حەزم لە خشخشۆکانێیە.
* خنخنۆکە: قورگ: هەوگ: (ئەوگ)
- دەستی لە خنخنۆکەی نابوو.
* خوچە: بۆ رێزلێنان لە خوشک و بەتایبەتی خوشکی گەورە بەکاردێت
- خوچە بنوو خەمی منت نەبێ.
* خلیسکانێ: خزیلێ: یاریکردن لەسەر بەفر وشوێنی تەڕ.
- لە خلیسکانێ بەربووە دەستی شکا.
* خەوە کوتکە: خەوە نوچکە
- زۆری خەو دێ خەوە کوتکەی دەباتەوە.
* خۆدانووساندن: داونانەوە و خۆحەشاردان
- لە پەنا غەرەکی خۆی دانووساندبوو.
* خەناوکە: ملوانکە
- خەناوکەکی زێرم دەوێ.
* خێن: خوێن
- چەقووی لێدەی خینی لێ نایێ.
* خورێنی: ناشتا
- لە خورێنی بەرداخێک ئاو بخۆ.
* خەڵانە: لەبن ئەستێرک و هەرزاڵە شوێنیان بۆ زەخیرداکردن و هەڵگرتن دروست دەکرد.
- بن خەڵانە هیچی لێ نییە.

(د)
* دنک: قل: دانە، دەنک
- ئەو تەسبیحە چەند دنکە؟
- دنکی هەنارەکە سۆر (سوور) نییە.
* داو: دەزوو
- داوی چ رەنگت دەوێ؟
- قوشقاقزەکە (کۆلارەکە) داوی زیاتری دەوێ.
* دەنا: ئەگەرنا: ئەگینا
- نەمزانی وا قرچۆکە (زۆر رەزیل)ە، دەنا قسەی خۆم دەکرد.
* دادێ: داهاتوو
- ساڵی دادێ کتێبەکەم چاپ دەکەم.
* دەرەقەت: دەرۆست
- بەزۆرانێ دەرەقەتی من نایێ.
* دەبتێ: دەبێت بە
- ئەو هەویرە دەبتە نان؟
* دێنکێ: سەیرکە، تەماشاکە (لەنێو زرارییان)
- دێنکە ئەو شاخەی.

* دزیاری: شتێک دزرابێ
- ئەو ئۆتۆمبێلە دزیارییە.
* دانی ئێوارە: تاقی ئێوارە
- دانی ئێوارە دێمە لات.
* دەو: دەم
- دەوت بکەوە.
* دژوون: پیس و چڵکن
- زۆر دژوونم مانگێکە خۆم نەشووشتییە.
* دەندە: پەراسوو (پیل و پەراسوو دەندەش) قەساب وا دەڵێن
- لەسەر دارەکەی بەربۆوە دوو دەندەی شکا.
* دانەوەرینەوە: ئۆقرە نەگرتن
- تێناگەم ئەم کورە بۆ داناوەرێتەوە!
* دور: ناو: ناوی ناوەوە. لەدورنان: لەناونان
- خۆی لەدور ژۆرێ نایە.
- لەدور.....ت بەم.
* داکۆنێ: کەسێک زۆر هۆگری دایکی بێت
- منداڵەکی داکۆنییە.
* دەرکە: دەرگا
- دەرکەی خۆت باش بگرە سەگی خەرک (خەڵک)ی بەدز دەرمەینە.
* دۆخێن: بەنەخوێن
- دۆخینی باشی هەیە.
* داخوا: ئاخۆ
- داخوا تەواوت کردییە!
* دیکە: دێ: ئیتر
- نانی دیکەت ناوێ؟
* دووگرد: بەرماڵ
- دووگردی لە عاسمانێ دەسورێ. (پەندی کوردی)
* داندۆک: لە ساوار دروست دەکرێت.
- زۆرم حەز لە خواردنی داندۆکە.
* دەگەنێ: پێدەگەن
- یارێکی تازە هەڵدەگرم لەو کچانەی تازە دەگەنێ. (شیعری فۆلکلۆری)
* درنە: ورک: گرناگە
- درنەی زۆر پیسە بەکەس رازی ناکرێ.
* دۆغەوا: کفتە بەدۆ و پیاز و... جۆرە خواردنێکی کوردەوارییە زیاتر لە بەهاران دەکرێت.
- ئەوە نێرینەی بوارتییە دۆغەوایەکمان نەخوارد.
* دەرسەک: ئەو دارەی نەجار لەکاتی بەستنی داری خانوو بۆ سەرگرتنی بە کاری دێنێ.
- ئەو دەرسەکانە بگۆزەوە.
* دارو دەرسەک: دار و پەردوو
- ئەو دار و دەرسەکەی خانووەکەتان کێ کری؟
* دەبدەبە: میزەڵان
- دەبدەبەکەی منیشی تەقاند.
* دەرۆزەکەر: سوالکەر
- ئەورۆ (ئەمرۆ) دەرۆزەکەردکە گوراحی خۆش نەبوو.
* دبوسی: بێ حەیا و بێ شەرم
- دانیشە دبوسی.
* دەوددەوانێ: قرەقر: دەولەدەونان: مشتومڕ
- چ دەو دەوانێتانە؟
- دەوی لە دەوی مەنێ منداڵێکی زمان پیسە.
* دووجێ: دووبەش: ئەم وشەیە لە هەولێر زۆرباوە، لەکاتی کرینی تەرە و میوە و شتی لەو جۆرە، دەڵێ بەدووجێ یان بە سێ جێ بۆمی دانێ.
- چوار کیلۆ ترێم بۆ بکێشە، بەڵام بەدووجێ بۆمی دانێ

(ر)
* ردێن: ریش
- ردێنی ماش و برنج بووە.
* رەژوو: خەڵووز
- حەفت (حەوت) فەردە (گونیە) رەژووان بکڕە.
* راجفرین: راچڵەکین: لە خەوراپەڕین
- لە خەوێ راجفری.
* ریخەڵۆک: ریخۆڵە
- ژانی ریخەڵۆکە کۆرەی دیارە.
* روولک: دار ژاڵە
- با بچینە بن سێبەری ئەو دار روولکەی.

(ز)
* زڕداک: باوەژن
* زڕ باب: باوە پیاو
- هەر زڕ داکم نییە، بابیشم زڕ بابە.

* زەنگەزۆرە: زەنگەسوورە، زەردەواڵە
- ئاگات لە خۆت بی زەنگەزۆرە پێتوەنەدا.
* زار: دەم
- مەمکی لە زاری منداڵەکەی ناوە.
- پڕ بە زاریتی.
* زارک: دەرک، ئەم وشەیە لە چەند شوێنێک بەکاردێت.
- مەڕەکان لە زارکی گەلینە.
- شوانەکە لە زار گەلییە.
- زاری ئەو جەواڵە ببەستە.
- زارکی گرێدە.
* زەنگ: زەند: مەچەک
- زەنگەی زۆر باریکە.
- کەریم زەندەی ستی گرت
ئاوای کـــــرد لە دیواری. شیعری فۆلکلۆری
* زۆرانێ: زۆرانبازی: یەک بە زەوی دادان
- لە زۆرانێکە مـن بـردمـــەوە، بەران (بەڵام) دوونێـکە (دوێنێ) دۆڕاندم.
* زاک و ماک: کار و بەرخ لەگەڵ مەڕ و بزن، واتە لەگەڵ دایکیان
- شوانەکە زاک و ماکی بە پێشەخۆی دابوو.

(س)
* سورتک: چەقاوەسوو، ئاڵچاغ
- بە راستی کورێکی سورتکی.
* سایل: تەبا، هەروەکو، بە چەشنی
- سایلی خەڵکی چووینە پێشوازی.
* سەیوان: چەتر
- لەمەودوا بارانە دوو سەیوانان لە بازاڕی بکڕە.
* سیپەلک: سی
- سیپەلکی پەنغابوو (ئەستوور ببوو).
* سۆلک و سۆل: قوندەرەی لاستیک
- سۆلکەکی لۆ من بکڕە.
* سیر هەنجن: ورد و خاش کردن، مارکوژ
- ئەوەندەیان لێ دا سیر هەنجنیان کرد.
* سۆرێ سبیانێ: تازە رۆژهەڵات و بەیانی زوو، کازیوە
- لە سۆرێ سبیانێوە چاوەڕێت دەکەم.
* سێزدە: سیانزە
- سێزدە کەرەت (جار) چوویمە بەغدایێ.
* سینی سینیانێ: یارێکە بەتایبەتی لە مانگی رەمەزانان دەکرێت.
- لە سینی سینیانێ پێکی منیش بکەن.
* ساپانێ: خەنانێ، یارێکی منداڵانە بەتایبەتی کچان.
- دوونێ یان دوێکە (دوێنێ) سەیران ساپانێی دەکرد.
* سخ: بۆ داوی کشت دەگوترێت
- داوەکە سخە.
* سخ: توند
- بزمارەکەی بە سخی کوتی.
* ساتمە: سەرسمدان
- ساتمەی کرد و بەرێوە (کەوت).
* سۆر: سوور
- قەڵەمەکی سۆرم پێویستە.
* سمێرە خنچکە: زەردەخەنە (زەردەخەنەی بەتەوسەوە)
- سمێرە خنچکەی هاتێ.
* سەرجەلە: داری خێزان: گەڕانەوەی بابەلباب، شەجەرە، رەگێشە
- سەرجەلەیان دەگاتەوە سەرپێغەمبەری.
- سەرجەلەی خۆی نازانی.
* سەین و بەین: کەین و بەین، تێکە و لێکە (زیاتر بۆ کارکردنی بە نهێنی بەکاردێ)
- لەو سەین و بەینەتان تێناگەم.
* سەرەسەر: گەڕانی بێ سوود و زیاد.
- ئەوە چییە هەر لە سەرەسەران دەگەڕێی!
* سەرانگرێ: کەوتنە خوارەوە بەسەر سەردا
- منداڵەکە سەرانگرێ بوو.
* سەرکەوبنکە: منداڵی گچکەی ژێر دە ساڵی
- ئەو بێوەژنە کۆمەڵە سەرکەوبنکەکی هەیە.
* سۆ: کولک: گرێی هەناو
- سۆیەکی گەورەی لێ هاتییە.
* سۆریکە: سوورێژە
- منداڵەکەت بکوتە با سۆریکەی لێ نێ.
* سەرینگان: سەرینان: لای سەری کەسێکی نووستوو یان مردوو یان....
- چوومە لای سەرینگانی دانیشتم
* سێر: ساج

- خۆ نانت لەسەر سێرێ نەسووتایە -پەندی کوردی-
* سەرچیغ: رووشان و لێدانی شتێک قووڵ نەبێ.
- گوللەکە سەرچیغ پێی کەتییە.
* سەرچیغ چوون: بە هەلە و نادروستی و تێنەگەیشتنی بابەت و شتێک.
- ئەوە چ دەڵێی سەرچیغ چووی؟
* سینگورک: دەفەی سینگ، مانای بە رۆکیش دەدا.
- ئەسپەکە لوشکەکی لە سینگورکی ناڵبەندەکە دا.
- سنگورکی پیاوەکەی گرتبوو بەری نەدەدا.
* سەرگین: تەپاڵە
- جاران سۆبە و ئاگردانیان بە سەرگین و قشپل (پشقل) گەرم دەکرد.
* سوخەت: سیفەت، رەوشت، هەڵسوکەوت.
- سوخەتی باش نییە.
* سابات: کەپر
- بن ساباتەکەی لێرۆکانە (لێرە) فێنکترە.
* سووقبوونەوە: دان ئاڵبوونەوە، ئاو لەزار هاتن.
- ئارووەکەی لە پێش چاوی مەخۆ سوقی دەبیتەوە.
* سێ رسکانێ: سێ ریزکانێ: یارییەکە لە نێوان دووکەس، بە سێ بەرد لەسەر سێ ریز، کە لەسەر زەوی یان هەر شتێک دەکێشرێت دەکرێت.
- ئەوە دوو مانگە سێ رسکانێم نەکردییە.
* سەردەرە: چێوەی سەر دەرکەی: ساپیتەی دەرکەی
- ئەگەر حوشترت بوێ، دەبێ سەردەرەی دەرکەت بەرز بێ.
- پەندی کوردی -
* ساقەتەسۆرە: زەرنەقوتە: بە بێچووە باڵندە (بەتایبەتی فەرخە کێشکە) دەگوترێت، کە هێشتا پەروباڵی نەهاتبێ.
- ئەو ساقەتە سۆرە لەو هێلانە بەربوویتەوە (کەوتووە).
* سرپات: تلپە: دوای گوشینی تەماتە، توێکڵەکەی و ئەوەی دەمێنێتەوە سرپاتە.
- ئەو تەماتەیە سرپاتی زۆر بوو.
* سبەی رۆژێ: ئایندە، داهاتوو
- سبەی رۆژێ گازاندە (گلەیی)م لێ نەکەی.
* سپیکاری: گەچکاری: گەچکردنی ماڵ و خانوو
- هێشتا خانوودکەم سپی (سپیکاری) نەکردییە.

(ش)
* شەمووله: کورتە باڵا، کەسێکی لە رادەبەدەر کورت
- شەمووله مێووژی دەوێ.
* شامی نۆک: ئەو نۆکەی دەکولێنرێ و بەیانیان لەگەڵ بەرچایی دەخورێ.
- هەندەک شامینۆک بکرە.
* شتاق: هیچ کام، شتاقیان: هیچ کامیان
- شتاقیان لە ماڵێ نینە.
* شەوین: بردنە دەرەوەی مەڕ و ماڵات لەدوای نوێژی شێوان تا بەیانی
- ئەو شەو لە شەوینێ سەرمام بوو.
* شێوەخوار: بردنەوەی دەرەوەی مەڕوماڵات لەدوای نانی نێوارە بۆ ماوەی یەک دوو کاتژمێر
- مەڕەکانی بۆ شیوەخوار بردە دەرێ.
* شەپکە: بە شتێکی پان دەگوترێت بۆ نموونە شەپکەدار، شەپکەی دەستی، کە دەکاتە نێوان زەنگە و قۆڵی
- شەپکە دارەکم بۆ بێنە.
- شەپکەی دەستی لە گردەبڕ شکا.
* شکارتە: پارچە زەوییەکی چێندراوە
- ئەو شکارتە جوانە هی کێیە؟
* شاپ شاپانێ: شەڕە شەق: بە شەق و شولاق لێکدان
- شاپ شاپانێ مەکەن جێیەکتان دەشکێ.
* شە شاگر: دەمانچە
- بە شە شاگری تەقەی لێکرد.
* شفتی: شووتی: زەبەش: شامی * لەم بارە کۆمەڵێک وشە هەن، کە زۆربەیان لە دەڤەری سلێمانی و هەندێک شوێنی دیکەی کوردستان لە جیاتی (ف) دەکرێت بە (و). بۆ نموونە حەفت = حەوت، مزگەفت = مزگەوت، ئەشکەفت: ئەشکەوت، نەفت: نەوت، کە ئەمە وشەیەکی بیانییە و لەبنەڕەت وشەی (nephta)یە. ئەوە بێجگە لە هەولێر لە تەواوی کرمانجی سەروو و شێوەزارەکانی دیکە بە (ف) گۆی دەکەن.
- شفتییەکی گچکە (بچووک)م لۆ بکێشە.
* شین بوون: سەوزبوون: روان
- دەغلەکە شین بوو.
* شە: شانە
- من شە و ئەینۆکم هەیە.

* شلە ساوار: لەپە ساوار
- شلە ساوار بە گۆشتمان لێنابوو.
* شەپیلک: ناوشان
- شان و شەپیلکم دێشێ.
* شەکرۆکە: نوقڵ
- منداڵ زۆر حەزیان لە شەرکرۆکەیە.
* شەقاو: هەنگاو
- دوو سێ شەقاو برۆ پاش.
* شنگ: هێز و تاقەت
- هیچ شنگم نییە.
- شنگم لەبەر برایە.
- هەتا لەسەر شنگ و تاقەتی خۆم بووم.
* شرەکە: رۆژئاوابوون
- رۆژ لە شرەکەی بوو.
* شرت و شۆ: ریسواکردن
- لە پێش چاوی خەڵکی ئاوایی شرت و شۆی شکاند.

(غ)
* غاردان: راکردن، (بەغار: خێرا)
- غاریشم دا نەیگەیشتمێ.
- ئەسپێکی بەغارە.
* غارغارانێ: تەرادانێ، زۆربەی کات تەرادانێ بۆ وڵاغ بەکاردێت، بەڵام غارغارانێ بۆ مرۆڤ و وڵاخ بەکاردێت.
- ئەوە چ تەرادانێتانە!
* غام: نۆبەت:
- غامی منە واتە نۆبەتی منە. زیاتر لە یاری (کەللایانێ) دەگوترێت.

(ف)
* فەرشە: پنە: ئەو ئامرازەی نانی بە هۆی تیرۆگ لەسەر پان دەکرێتەوە، جاران لە گێچ (گەچ) ئێستا لەدار دروستدەکرێ و سێ پێچکەی هەیە.
- ئەو فەرشەیە نانی باش لێ دێ.
* فەرخە: بێچوو
- فەرخە سووسکە (سوێسکە) زۆر خێرایە.
بەڵام بۆ بێچووی قەتێ، پیتی (خ) گۆ ناکرێت و دەڵێن (فەرەقەتێ).

* فەلە: مەسیحی: دیان
- ئەو کیژە (کچ)ە فەلەیە.
* فاتەرەش: سپڵ
- ئەگەر کاوڕەکەتان کوشتەوە فاتە رەشەکەم بۆ بنێرن.
* فەراقە: لە خەم رەخسانی منداڵ و بێچووی ئاژەڵ و........ هەراش بوون.
- منداڵەکانی فەراقە بوون.

(ق)
* قوندە: قونە: مریشکی بێ کەڵک
- ئاو لە کوپان گەرم بوو مریشکە قوندەم خەسوو بوو / فۆلکلۆر.
* قرمسان: پێکەوەنووسانی قایم
- هیچ قسەی نەدەکرد دەتگۆ دەوی قرمسایە.
* قرساندن: مەزەندەکردن، تەخمین کردن
- ئەوەندە مزاشە (تێکەڵی گەنم و جۆ) بە چەند دەقرسێنی؟
* قەرسیل: ئەو پارچە زەوییەی بەر گوندی، کە زیاتر بۆ ئاژەڵ بەکاردێت. و بەجۆ دەچێندرێت.
- بەرخەکان چوونە ناو قەرسیلەکە.
* قەپۆز: لموز
- قەپۆزی گەورەیە.
* قرۆقەپۆز: بە سووکایەتی و بەچاوی نزم سەیرکردنی دەم و چاو.
- قەپۆزیان شکاند.
- قەپۆزی برندە (بلندە).
- ئەو قرۆقەپۆزە زۆر لەخۆی رازییە!
* قۆیەن:
* قورقورۆرکێ: قورقورۆکانێ،یاری کردنی منداڵ بەقور
- قورقورۆکێ مەکەن پیسە.
* قۆیک: شوێنی بەرزایی گرد و زوورگ و...
- لەو قۆیکەی ئاودیوبین دەگەینەجێ.
* قۆرت: چاڵ
- ئەوەی قۆرتی لۆ خەڵکی هەربکەنی (هەڵبکەنی) خۆی تێدەکەوی.
* قیناج: شەفتول
- خانووەکەیان قیناجە.

* قەرەپەستانێ: قەرەباڵغی زۆری خەڵک لە شوێنی بەرتەنگ. شان وێکدان: ئاپۆرە.
- بکشێنە دواوە، ئەو قەرەپەستانێیە چییە؟
* قەلەزراو: زۆر ترسنۆک
- ئەو قەلەزراوە ناوێری مریشکی سەربڕی.
* قرچۆک: زۆر رەزیل
- ئەوەندە قرچۆکە رکی لە ددانی خۆی دەبیتەوە.
* قومپانی: قونپانی: پاژنەپێ: پاشپانی
- دڕکەک لە قومپانیم راچوو.
* قرێژ: چڵک
- دەستی هەموو قرێژە.
* قینچکە: زیبکە
- دەموچاوی هەموو قینچکەیە.
* قینچکە تەنگ: کەسێک زوو هەڵبچێت و تووڕەبێت: حەوسەلەی گچکە، حەوسەلە تەنگ
- پیاوێکی قیچنکە تەنگە.
* قاندڕ: رق لێ بوونەوە (کەسێک مەراق لە کەسێک بداو کێشەی بۆ دروست بکات)
- ئەو منداڵە قاندڕی لە کوڕەکەی من دایە و وازی لێ نایێنێ.
* قیچەک: نەختێک: کەمێک
- قیچەکی دی وەرەپێش.
* قدیلانە: ختووکە
- قدیلانەی ئەو منداڵەی مەکەوە ژانە زگ (سک) دەیگرێ.
* قل: دانە: بە مانای دنک و خۆشەویستیش دێت
- وەکی برایان قلەک بۆ من قلەک بۆ تۆ.
- قلەکەم زۆر جوانە!
* قرپ: قرقێنە
- ئەو قرپەت بۆنی زۆر ناخۆش بوو.
* قولینچک: گۆشە، سووچ
- هەر ژورە(ژوورە)ی چوار قولینچکی هەیە
* قرتقرتۆک: قورگ
- رێوییەکە قرتقرتۆکی مریشکەکەی بری.
- دەستی لە قرتقرتۆکی نا.
* قان: پارچە، برێک: نۆرە: غام
- ئەو قانە عاردەم تۆ نەکردییە.
- ئەو جارە قانی منە.
* قاشوانێ: جۆرە یارییەکی فۆلکلۆرییە بە گویەک و قاشۆ دەکرێت.
- کوڕگەل وەرن با قاشوانێ بکەین.
* قاندان: نۆبەتدان. قان: نۆبەت
- قانم داێ.
* قانگدان: دوکەڵکردنەوەی زۆر بەتایبەتی لە شوێنی بەرتەسک، ئەشکەوت و کونە رێوی و.....
- دەڵێی رێوی قانگ دەدەن.
* قەدبڕ: یەکراست
- با قەدبڕلێدەین زووتر دەگەینەجێ.
* قەسپەرە: رەقبوونی چلک لە پشتی ملی کراس و کورتەک
- پشت ملی کراسی قەسپەرەی بەستییە.
*-قۆدی: قتوو
- منداڵەکە شیری قۆدی دەخوات یان دایکی؟

ک

* کاریتە: نێرگە: لوولە، راجە، ئەو دارەی بۆ سەرگرتنی خانووبەرد بەکاردەهات، کە دارەڕێیان پێدەگوت و ئینجا هەراش و حەسیر و شتی لەو جۆرەیان دەخستە سەر و بە قوڕ سواخیان دەدا، ئێستا چیمەنتۆ دەکرێ.
- خانووەکەمان زۆر کۆنە کاریتەکانی رزیون.
* کەرەمستانێ: کاڵە مشتێ: یارییەکە بە شاردنەوەی شتێکی بچووکی وەکو ئەنگوستیلە لەناو کڵاو و هەڵهێنانی، دوو دەستەش دەیکەن.
- کاکم لە کەرەمستانێ زۆر مەعلانە.
* کەڕەسیسە: قەرەباڵغی
- ناچمە ناو ئەو کەڕەسیسەی.
* کسۆک: سەگ
- حاڵم حاڵی کسۆکانە. واتە حاڵم زۆر ناخۆشە.
* کادین: کادێن، ئەو شوێنەی کای تێدەکرێت.
- هەور دەڕوا لۆ بادینان خۆ هەڵکوتن لۆ کادینانان. - فۆلکلۆر -
- کا هی خۆت نەبوو خۆ کادین هی خۆت بوو. - فۆلکلۆر -
* کەچکەچوولە: ئەو پارچە گوشە یان تەشکەی لبادو جلەی

لەدوای جەنجەڕی دێخن، یاخود ئەگەر منداڵان شتێک بەدوای خۆیان رابکێشن و گەمەی پێ بکەن.
- ریوی بە کونێوە نەدەچوو کەچکەچوولەشیان لە کلکی بەخستبوو.
* کیفاندن: فیشکاندن: دەنگی مار
- مارەکە کیفاندی.
* کووز: قاش
- دوو کوزە شفتی و کوزەک گندۆرەی بخۆ.
* کن: لا: لەکن: لەلای: نک: ئال
- لەکن من خەرمەنی گوڵ خارە بێ تۆ
لەکن تۆ خارو خەس گوڵزارە بێ من (نالی)
* کەون: کۆن
- ئەوە پێڵاوە کەونەکەیە یان نووە (نوێ)؟
* کەچە: کۆن و بێ کەلک بوون
- کەنگێ (کەی) ئەو چەقووە (چەقۆ)یە تیژدەکەیەوە؟
* کەنگێ: کەی: کەینێ: کەنگێن: کەنگینێ
- کەنگێ هاتی؟ کەینێ بێم؟
* کیژ: کچ: قیز: دۆت: کەنیشک، دوێت،لە هەولێر بۆ ناوی کچ (کیژان) هەیە، کە (ان)ی نیشانەی کۆی خراوەتەسەر.
- ئەو کیژە زۆر قشتە (جوانە)!
* کودی: کولەکە. تۆ کودی: ناوکە کودی
- برنج و شلەی کودیان هەبوو.
* کەپوو: لووت: دفن: کەپ: دەماغ
- کەپووی بە کەپووی بابی دەچی.
* کێندەر: کوێ
- ماڵتان لە کێندەرە؟
* کەرەباب: کەڵەباب: کەڵەشێر
- ئەو کەڵەبابە مەفرۆشە زۆر چاکە.
* کەمۆ: ماڵی بوون: دەستەمۆ
- ئەو پشیلەیە کەمۆیە.
کاپێلک: کەلەش گەورە
- منداڵەکی کاپێلکە ستوور بوو.
ئاوەڵناوی (ئەستوور) (ئە) لەناوچووە،
* کەودەری: نەدیتکە: نەدی و بدی: هیچ نەدیو، بۆیە وەکو مەسەل دەگوترێ:
- ما ئەمن کەودەریەم!

* کوسکەکوسک: زەقەزەق
- چاوی پشیلەکە کوسکەکوسکی بوو.
* کەس لە کەس: ئەم وشانە لە نێوان منداڵان بۆ ئاشتبوونەوە بەکاردێت، کە دوو منداڵ بە یەک دەڵێن:
- کەس لە کەس. واتە ئاشتبووینەوە.
* کەسک: سەوز
- رەنگی کراسەکەی کەسکە.
* کێشکە: چۆلەکە: پاساری
- کێشکە خۆی هەیە هەتا چەلاوی هەبی.
* کیهان: کامە، کامیان
- کیهانت دەوێ، مامز یان کێروشک؟
* کوو: چۆن
- کووی باشی؟
- کوو ئەوها دەبی؟
* کەللایانێ: هەڵماتانێ: ماتانێ: گولێن: موشێن: هەڵماتێن: یارییەکە بەهۆی کەللا منداڵان و هەندێک جار گەورەش دەیکەن
- وەرە با کەللایانێ بکەین.
* کرتۆیە: پەتاتە
- کیلۆی ئەو کرتۆیەیەی بە چەندییە؟
* کەزی: پرچی هۆنراوە
- کەزی شۆڕەکەیان لە هەموویان قشتتر بوو.
* کورێژگە: بچووککراوەی کوڕ
- کورێژگەکەمان لەبەر بەرخانە.
* کوارگ: قارچک
- کوارگی ئەو دەشتەی زۆر بەتامە.
* کندر: پەت: حەبل
- هەر چوار پەلی مانگاکەمان بە کندر بەستاوە.
* کڕ: بێدەنگ: کڕبە: بێدەنگ بە: وسبە
- بە کڕی دانیشتبوو.
* کڕبوون: کورک بوونی مریشک و باڵندە.
- مریشکەکە لەسەر هێلکەکان کڕکەوتووە.
* کۆزوشەش: دووشەش بۆ هاتن: یەکێک باشی بۆ بێ.
- چت دەوێ کۆزوشەشە.
* کێلە بەردانێ: کێلە بەردینە: کێلە مارانێ، جۆرە یارییێکە لە نێوان دوو دەستە دەکرێت و هەر یەکە و چوار بەرد لە دوورییەکی دیاریکراو دەچەقێنن و بە بەرد تێی

دەگرن.
- کەس لە کێلە بەردانێ لە بارامی نەبردتەوە.
* کەرپووچ: خشت، بەڵام لە هەولێر بەوەی لە قوڕ دروست دەکرێ و سوورناکرێتەوە دەگوترێ (خشت).
- خانووەکەمان لە کەرپووچە.

گ

* گچکە: بچووک
- کیژە گچکەکەمان زیرەکە.
* گچکۆکە: بچوککراوەی گچکەیە
- هەند گچکۆکەیە دیار نییە.
* گۆزینگ: قولەپێ
- گۆزینگم دێشی.
* گازکردن: بانگ کردن
- ئەوە چەند جارە گازت دەکەم.
* گروازە: گڵوازە: قژی لوول
- پرچەکی گروازەی جوانی هەیە.
* گەردی بەیانی: بەیانی زوو: سۆرێ سبیانێ
- لەگەڵ گەردی بەیانی لەخەو هەستام.
* گۆلک: گوێرەکە
- چێڵەکەی مام پیرۆتی گۆلکە نێرەکی بووە.
* گڕدان: دەست بەسەرداگرتن و کردنە ماڵی خۆ. (بازنە بەدەوردا کێشان).
- ئەمن ئەو بەردانەم گڕدایە.
* گازمالووکە: بەشێکی باریک و بچووکە لە ئامرازی قاق، کە بۆ دانانەوەی باڵندەی بچووک بەکاردێ
- فاقەکەی من گازمالووکەی شکایە.
* گۆپاڵ: گۆچان: چەوگان
- هەنکە (ئێستا) پیربووە بەبێ گۆپاڵ ناتوانی بڕوا!
* گوفەک: زبڵدان (بانەگولان): شوێنێک زبڵ و پاشماوەی لێ فڕێ بدرێ.
- ماڵەکەیان دەڵێی گوفەکە.
* گونک: قۆڕ: ئاوسانی بەشێک یان تەواوی گون، کەچی لە سلێمانی و هەندێک شوێنی دیکە بەرامبەر (ئەنگوتک)ی هەولێردێت.
- منداڵەکەیان لە زگماکەوە گونک بوو.
* گنخاندن: خۆ خافڵاندن
- برا ئەوە کوە خۆت دەگنخێنی.
- ئیدی خۆت مەگنخێنە.
* گندۆرە: کاڵەک
- هەتا گندۆر گندۆر بوو، خزمێ بابم گەلە زۆر بوو
گندۆر هاتنە برانێ، خزمیش هاتنە قرانێ
فۆلکلۆر
- ئەو گندۆرە چەند کیلۆیە؟
* گۆریە: گۆرەوی
- گۆرییەکانت بشۆ بۆنیان دێ.
* گوجیلە: توتکە سەگ
- گوجیلەکان فەراقە بوون = هەراش بون = لەخەم رەخسیون.
* گازەرە: لەسەرپشت
- وەکی ئەمن چووم لەسەر گازەرەی پشتێ نووستبوو.
* گروو: گوڕێ: گولی
- لە پیسیان گروو بووە.
* گێفرکانێ: گۆشەپرچنی: یارییەکە گەنج و منداڵان دەیانکرد،
- نابی لە گەمەی گێفرکانێ توورەبی.
* گەمە: یاری: وازی: وەک (game)ی ئینگلیزییە و وەک یەکن، لەم دواییانە بۆتە زاراوەیەکیش، دەگوترێت: گەمەی سیاسی، کەچی کەس ناڵێ یاری سیاسی یان وازی سیاسی
- وەرە با گەمان بکەین.
* گڕناگە: درنە: وڕک
- گڕناگەی لەو خەناوکە (ملوانکە)ی من داگرتییە.
* گوراحی خۆشبوون: دڵ و زەوق خۆشبوون
- دەتبینم گوراحت خۆش نییە مەسەلە چییە؟
* گرژینەوە: زەردەخەنە: پێکەنینێکی بێدەنگ
- ئەوە بە چ دەگرژییەوە؟
* گوریس کێشکانێ: گوریس گوریسانێ: وەریسە پرچنی
- لە مێژە یاری گێفرکانێکم نەکردییە.
* گۆلم: هەردوولەپی دەست: پڕ بە مشتێک: هۆک
- برینەکەی یەک گۆلم خوێنی لێهات.
* گۆد: سڕبوون: تەزیو: لەدوای دانیشتنی زۆر پێیەکان سڕدەبن و مرۆڤ ناتوانی بە باشی بڕوا، ئیدی بەم جۆرە رۆیشتنە دەگوترێ گۆد بوون.

- گۆد بوویمە ناتوانم برۆم.

ل

* لالە: چرا
- ئەو لالەیەی پێکە (داگیرسێنە).
* لەبای غـاریێ: هەربەرێوە و زۆر بە پەلە، سـەرپێـیی ڕاپەڕاندنی کارێک.
- لەبای غاریێ نانەکەی خوارد.
* لالمووز: مـرومـۆچ: دڕدۆنگ: رووگـرژ: لالووت (گـرنگی پێنەدان)
- لە دوێنێوە (دوێنێ) لێمان لالمووزە.
* لاق: قاچ
- لاقم دێشی.
* لۆر: لۆرک
- ماست و پەنیر و لۆرمان هەیە.
* لاتەریک: گۆشەگیر
- پیاوەکی لاتەریکە.
* لاییـدە: غـەریبـە، کـەسـێک لەلاوە بچێـتـە شـوێنێـک خەلکی ئەوێ نەبێت.
- هەر کە چاوم پێکەوت زانیم لاییدەیە.
* لینگەوگۆڕ: پێگۆڕ: تاکەوتاکی (بۆ پێلاو لە پێکردن)
- پێلاوەکەت لینگەوگۆڕە.
* لێروکانە: لێرە
- لێروکانە دێرە (دێلە) سەگەکە ترەکی (زا).
* لپرلپر: لۆچاوی
- دەموچاوی هەمموو لپرلپرە.
* لگەن: لەگەن: قاپی گەورە
- یەک لگەنە شۆربای خوارد.
* لەزگە: خەریکە: ڕەنگە
- نەرمین لەزگە بگرێێ.
* لۆ: بـۆ: بۆچی، چمـا، ئەرا. ئامـرازی پرسـیـارە: لۆ وا دەکەی؟
- لۆ سمێری چوو ردێنیشی لەسەر دانا. (لێرە لۆ ئامرازی پرسیار نییە)
* لچ: لێو
- لۆ لچت ئەستوور بووە؟
* لەگینە: لەوانەیە: ڕەنگە
- لەگینە لەبیری چووبێت.
* لانک: لاندک: بێشکە
- لانک لانک لانکۆرێ لانک لە دار هەنارێ (فۆلکلۆر)
* لەهیکڕا: لەناکاو: لەپڕ
* لەپڕ: لەناکاو: لەهیکڕا
- لەهیکڕا (لەپڕ) سەری لێداین.
* لولولو: لوولی: پاروو
- ئۆدە لوولووەکێ لۆمن بکە. (لەنێو زارارەتی)
* لووشکە: لەقە (تایبەتە بە ولاغ)
- ئەو کەرە لووشکەی داوێ.
* لەیلووک: لەلووک، جگە لەو ئامرازەی منداڵی بچووکی دەخـرێتـە ناو بۆ خـەوتن و حـەسـانەوە لە دار و ئاسن دروست دەکرێت. ئێسـتـا لەیلووک بۆ ڕابواردنی منداڵان لە شاری یاری و نێو باخچەی ماڵانیش پەیدابووە.
- سواری لەیلووک زۆر خۆشە.
- منداڵەکە لەناو لەیلووکەکە نووست.

م

* مراز: ئاوات: ئامانج
- یاخوا مرازت حاسل بی.
- خوایە بەمرازی خۆت بگەی.
* مـامـز: ئاسک، لە هەولێـر ئەم ناوە لە ئافـرەتانیش دەنرێت.
- ماڵی پلکە مامزی مامزەکەیان فرۆشت.
* مێرووستان: مێرووڵە، لە هەولێردا پاشگری (ستان)ی شـوێـن و مـێـروو ئێنجـا دەبێت بە زیندەوەرەکـە، بۆ شـوێنەکـەشی وەک زۆربەی کـورد و هەولێـریش دەڵێت: (شارە مێرووستان)
- لێروکانە (لێرە) دوو شارە مێرووستان هەیە.
* مێشـەنگین: هەنگ. لە ڕاسـتیدا (مێش + هەنگوین)ە لە هەولێر (هـ، و) لەناوچوون و بەمجۆرەی لێهاتووە.
* مراک: ملاک: کەوچک
- مراکەک خێی (خوێ)ی لەو شیوە (چێشت)ی بکە.
* مەگیرانی: بێزوو
- ئەو ژنە مەگیرانی بە شتی مزر دەکا.
* ماردزیو: هەزارپێ
- ئێرە ماردزیوی کەمە.

* مووس: گوێزان
- بە چ مووسەکی ردێنت دەتراشی؟
* مشکی: خۆڵەمێش: سوتماک
- ئاگرەکە کوژاینەوە مشکییەکە بڕێژە.
* مامۆژن: ئامۆژن (ژن مام)
- ئەوە مامۆژنی کیهانتانە؟
* مزر: کەمەک ترش
- ئەو پرتەقاڵە مزرە.
* مزاش: تێکەڵ کردنی گەنم و جۆ، کە بە نانەکەش دەگوترێ نانی مزاش. لە راستیدا مز-ەی ئاشە، ئەو بەشە گەنم و جۆیەی ئاشەوان لە جیاتی هارینی گەنم و جۆ وەری دەگری و بەزۆریش تێکەڵ دەکرا، واتە گەنم و جۆکە پێکەوە مزاشە.
- دوو ساڵان نانی مزاشمان خوارد.
* مەعلان: زۆرزان
- ئای! چەندە مەعلانە.
* مەعلاندن: دەرسدان و فێرکردن
- لەمێژە ئیشی مەعلاندنە.
* مووە: موولێهاتن: دەردە پیسەکە
- پەنجەی دەردە پیسەکە (مووە)ی لێهاتبوو.
* مێراب: رۆخ: دامێن: دامان (میحراب: مزگەوت رووخایە مێرابی مایە. لە (میهراب)ەوە هاتووە.
- مێرابی مافوورەکە تەڕبووە.
* مزەورە: چێشتێکە بە زلق و برنج و ئاو(دۆشاو)ی تەماتەی دەکرێ، تورکمانەکانی هەولێر پێی دەڵێن یاپراغ دیبی.
- هەتا زگم هێشا مزەورەم خوارد.
* ملەوەز: بەخۆوە: تێکسمراو: چارشانە: عێل: نەفرەجا: کەتە
- کابرایەکی ملەوەز میوانتانە.
* مژمژە: ئەو نوقلەی دارێکی پێوەیە و منداڵان دەیمژن، ناوەکەشی هەر لە دووبارەبوونەوەی رەگی کاری (مژین)ەوە هاتووە (مصاصە).
- منداڵان زۆریان حەز لە مژمژەیە.
* مۆری: مووروو. مۆریانێ: مووراناني، یاری کردن بە مۆری، یارییەکی کچانەیە.
- یەک گۆلم مۆری دۆڕاند.
- لە مۆریانێ تێرنەبووی.
* مەزردقە: نانی کوردەواری کە بە شێوەیەکی رەق هەڵبگیرێ پێچەوانەی نانی تیری، کە نەرمە.
- دوو نانی مەزردقەی بڕشێنە با نەرم بیتەوە.
* مەیل مەیلانێ: یارییکە منداڵ و مێرد منداڵان دەیکەن، یەکێک مەیلێک دەڵێ و ئەوانی دیکە هەڵیدەدێن.
- لە مەیل مەیلانێ وەستایە.
* مەترەق: ختورمە: بەرچیغ: دارێکی ئەستوورە و زۆرجار لە کاتی شەڕ و بەرگری لەخۆکردن بەکاردەهات.
- مەترەقەکی لە ئەسکورد (مل)ی دا.

ن

* ناگزوور: کەموکورتی: گوزەران باش نەبوون.
- ئەو پیاوە زۆر ناگزوورە یان ناگزووری هەیە.
* نزگرە: ئەوکاتەی یەکێک زۆر بگرێ و حاڵەتێکی وەک بەرچینچکە دەگرێ.
- سەری بە نزگران هەڵدەقەنا.
* نۆڕسکانێ: نۆڕێکانێ: یارییکە لە شێوەی دامە و بەردەکانی کەمترە (نۆ بەردن).
- نۆڕسکانێ نازانم.
* نەرمک: نەرمە گۆشت: گۆشتی بێ ئێسقان.
- نەرمک کیلۆی بە چەندییە؟
* نەدی و بدی: نەدیتکە: هیچ نەدیو
* نەدیتکە: نەدی و بدی
- نەدی و بدی کوڕەکیان بوو کیروگونیان بڕی. - پەندی کوردییە -
- پیاوەکی زۆر نەدیتکەیە.
* نەفرەجا: زەبەلاح و زۆر ناشیرین
- پیاوێکی نەفرەجا بوو.
* نەینۆک: ئاوێنە
- لەبەر نەینۆکێ ردێنم دەتراشم.
* نوو: نوێ
- جلک و بەرگی نووم دەوێ.
* ناندین: ئەو شوێنەی نان و شیوی لێ دەکرێت، دەکرێ لە جیاتی (مطبخ) بەکاربێت.
- ناندینەکەمان زۆر کچگەیە.
* ناورانەوە: پاڕانەوەیەکی بە رەزیلی

- خزمەتکارەکە زۆر لەبەر گەورەکەی پاڕاوە.
* ئینۆکبر: ئینۆککەر
- ئەو ئینۆکبرە قیچەک (ئەختێک) کۆرە (کۆڵە).
* ئەورایی: زەوییەکی نزمی چوار دەور بەرز
- لەو ئەوراییەی لێم بزر بوو.
* ئێرینەی بواریێ: هەڕەتی بەهاریێ
- ماست و پەنیر لە ئێرینەبوار(بەهار)یێ زۆر زۆرە.
* ئەخەسەلە: ئەخاسمە
- ئەو پیاوە سەری زۆر بە گێچەڵە ئەخەسەلە کوڕەکەی.

و

* وێندەر: ئەوێندەر: ئەویێ
- ناچمە وێندەر.
* وانەک: هەرامە: هین: شتێکی نادیار، یان بۆ شتێک نەیەویێ بیلێت.
- وانەکەکی بینە.
- وانەکم دێشی.
- کوڕەکەم وانەک ئەکردییە.
* وی: ئەو. وەک وشەیەک بۆ ترسان و ترساندنیش بەکاردێت.
- ئەم سابات (کەپر)ە هی (وی)یە.
- وی زۆر ترسام.
* وردوهەڕا: وردوخاش
- پیاڵەکەی وردوهەڕاکرد.
* وارەوار: لەسەرخۆ
- بە وارەوار هاتە لامان.

ه

* هەوک: هەوگ: قوڕگ
- هەوگی (هەوکی) ئەستوور بووە.
* هیـر: بەخت، بەڵام زیاتر لە یارییەکان بەکاردێت، بەتایبەتی لە کەللایانیێ.
- ئەورۆ هیرم نییە و لۆم نایێ.
* هۆڵ هۆڵانیێ: تۆپێن: تۆپانیێ
- ئەمنیش هۆڵ هۆڵانیێ بکەم؟
* هێر: گێژ
- ئەو هێر و هورە کەنگێ تێدەگا!
* هەلووکانیێ: هەلیکانیێ: پەلیکانیێ: هەلووکێن

- چار رۆژە لە هەلیکانیێ دەبەینەوە.
* هیربار: قاپ و قاچاغ
- هیربارەکانت شووشتینە؟
* هێروە: بۆلای لە نزیک کردنەوە
* هێوە: بۆ دوورکەوتنەوە
- ئەوەندە هێروە میێ هەندەک هێوە هەڕوو.
بەواتا: ئەوەندە لێم نزیک مەبەوە هەندێک برۆ ئەولاتر.
* هڕەوبڕە: هیچ لێ ئەزانین
- ئەو قوتابییە هڕە لە بڕەی دەرناکات.
* هێور: هێواش: لەسەرخۆ
- هێور هێور دەڕۆیشت.
* هەتردش: زراو، هەتردش چوون: زراوچوون: زەندەق چوون
- هەتردشم چوو.
* هەرزەلی: داکەلان و رۆچوون
- پێم لەسەر بەردەکە هەرزەلی.
* هەنگێ: هەنگینیێ: هەینیێ: ئەوکاتەی
- ئەگەر کلکی حوشتری بگاتە عەردی هەنگێ (هەینیێ) سەری لێدەدەم.
* هەرامە: هین: وانەک: شت
- ئەو هەرامەم لۆ بینە.
* هەنکە: هەنووکە: ئێستا: نووکە: هەوکە
- هەنکە داکم دێتەوە.
* هەنگین: هەنگوین
- بەیانیان دوو ملاک هەنگینی بخۆ.
- با کلکی ریویم لەدەست بەربیێ هەنگین دەزانی چ تەپ و تۆزە.
* هەنجەت: بیانوو
- هەنجەتم بێ مەگرە.
* هەڕوو: برۆ: هەڕە
- هەڕوە دەریێ ئەوجا (ئینجا) دەزانی چ باسە!
* هەوگیان: ژنی دوو برا بۆ یەکدی دەبنە هەوگیان
- هەوگیانەکەم جمک (دووانە)ی بووە.
* هەیوەشەو: هەیڤەشەو: بیرمە قەت لە داپیرم - دایکی دایکم - کە دانیشتووی کەندێناوە بوو - گوێ لێ نەدەبوو بڵێ مانگە شەو
- ئەوشۆ (ئەمشەو).

شیعرەکانی رۆستەم حەوێزی شاعیر

دکتۆر کەمال مەعروف
کۆلیژی زمان- زانکۆی سەلاحەددین

پێشەکی:

توێژینەکەمان کە بەناوی (گەشتێ بەناو شیعرەکانی رۆستەم حەوێزی شاعیردا) شاعیر چ وەکو سیاسی چ وەکو شاعیر رۆڵی بەرچاوی گێراوە، بۆیە بەپێویستم زانی کە گرنگی ئەم شاعیرە بخەمە روو، باسەکەشمان دەکرێ بە سێ بەشەوە، بەشی یەکەم ژیانی رۆشنبیری شاعیر، بەشی دووەم، شیعرەکانی لەرووی ناوەرۆکەوە، بەشی سێیەم، سیمای شیعرەکان، لەرووی زمان و کێش و سەرواوە. دیارە لەم باسەدا زیاتر جەخت لەسەر خستنەرووی دەقە شیعرییەکان دەکەم.

ژیانی شاعیر:

رۆستەم ناوی (محەمەد نافع)ە، کوڕی فەتاح ئاغای کوڕی عەولاغای کوڕی تاهیر ئاغای کوڕی حاجی بەکر ئاغای کوڕی محەمەد ئاغای کوڕی حەوێز ئاغای حەوێزییە، ساڵی ١٩١٣ لە گەڕەکی بەفری قەندی شاری کۆیە لەدایک بووە، هێشتا منداڵ بووە، کە دایکی ماڵئاوایی لێ کردوون، نەنکی (رەحمەخان) پەروەردەی کردووە. هەروەکو بۆ خۆشی دەڵێ:

کوڕە کوردێکم نافعە ناوم
لە شاری کۆیە کراوە چاوم
ساڵی هەزار و نۆسەتو سێزدە
بە هاتنە دونیام براوە مژدە

کاک عەبدولفەتاح ئاغا باوکمە
زەینەب حەمائاغا ناوی دایکمە
نایەتە یادم کاتێ دایکم مرد
نەنکم رەحمەخان منی بەخێوکرد

رۆستەم لەگەڵ شەڕ و کارەساتەکانی کۆیەدا ژیاوە، تەمەنی یەک ساڵان بووە، کە یەکەم جەنگی جیهانی هەڵگیرساوە لە تەمەنی چوار ساڵیشدا سەفەر بەلگی دیوە، کە رۆژانە بەدەیان کەس گیانیان دەسپارد، تەمەنی دە ساڵان دەبێ کە کۆیە لە لایەن فڕۆکەکانی ئینگلیزەوە بۆمباران کراوە، رۆستەم لە ساڵی ١٩٢٣دا خوێندنی سەرەتایی لە شاری کۆیە تەواو کردووە، ساڵی ١٩٣٢ و ١٩٣٣ پۆلی یەکەم و دووەمی ناوەندی لە هەولێر خوێندووە، بەڵام لەبەر نەبوونی و کەمی دەرامەتی بۆی نەکراوە لەسەر خوێندن بەردەوام بێ، ساڵی ١٩٣٤ بۆ کۆیە گەڕاوەتەوە، لە قوتابخانەی شەودا خەڵکی نەخوێندەواری فێری خوێندن و نووسین کردووە، تاکو لە ساڵی ١٩٣٧دا بە ناچاری بووە بە کاتبی دادگای رانیە، لەبەر رەخنە گرتن و دەرخستنی کاری چەوتی کاربەدەستان، رەوانەی تەلەعفەری پارێزگای موسڵی دەکەن.

لەوێش حاکمی سیاسی ئینگلیز کە ناوی (کامبل) بووە، لەسەری دەنووسێ و لەکار دەردەکرێ و ماوەی چوارساڵ بێ کار دەمێنێتەوە تا لە ساڵی ١٩٤٦دا

دەیکەنەوە کاتبی دادی قەلادزێ، لەگەڵ پارتی دیموکراتی ئێراندا پەیوەندی پەیدا دەکا و رۆژنامەی کوردستان لە قەلادزە بلاودەکاتەوە، لەسەر جموجۆڵی کاری سیاسی بەردەوام دەبێ، پەخشنامەیەکی سیاسی بەناوی (داد و بێداد) لەگەڵ هۆنراوەی (ئەی گەلی کورد) بلاودەکاتەوە کە سەردتاکەی بەم جۆرە دەست پێدەکا:

ئەی گەلی جەنگاوەری چوستی لەخۆشی ئاوەڕووت
غیرەتە غەیرە لەناومان بە کەیف و هەیت و هووت
سابڕی و ئێمەش کەچی موحتاج و پێویست بین بە قووت
ملکەچی تا کەی لە دوژمن چاکە ناکرێ چاوەنوار

کاربەدەستانی میری ئەوسا کە دەزانن ئەو پەخشنامە و ئەو شیعرە سیاسییە هی رۆستەمی شاعیرە، بۆ رانیەی دەگوێزنەوە، لە سەرەتای ساڵی ١٩٤٧ دەگەڕێتەوە بۆ کۆیە لەگەڵ تۆفیق وردی شاعیر و نووسەر دەچێتە ریزی رێکخراوی تەحەڕوردوە کە کەریم ئەحمەد سەرپەرشتی دەکرد و، بەشداری چەند خۆپیشاندانێکیان کردووە، تا لە ساڵی ١٩٤٨دا دەبێتە دەمڕاستی چەوساوەکان و نانەڕەقەی بەرز دەکاتەوە و ئەم هۆنراوەیە دەچڕێ:

ئێمەینە رووت و برسی
نایەڵین لەسەر کورسی
یەک نۆکەری ئینگلیز
لەگەڵ پەیمانە پیسی
پەیمانی تۆسەتوسی

لە هەمان ساڵدا خۆی بۆ نوێنەرایەتی سلێمانی دەپاڵێوێ زۆری نامێنێ وەکو نوێنەری (تەحەڕور) دەربچێ، کەچی ئەنجامدانی هەڵبژاردنەکە لە سایەی حوکمی عەسکەریدا رێگای پێنادا دەربچێ، بۆ کۆیە دەگەڕێتەوە، لەگەڵ دڵزار و فایق جەمیل ئاغای حەویزی و مەلا مەجید موفتی و چەندانی تر دەگیرێن و رەوانەی گرتووخانەی کەرکووک دەکرێن، پاش ئازار و ناخۆشییەکی زۆرەوە رەوانەی نوگرە سەلمانیان دەکەن، تا لە ساڵی ١٩٥١دا بە دەستبەسەری دێتەوە هەولێر، لە ساڵی ١٩٥٢ لە رێگای نێوان هەولێر و کۆیە دەرباز دەبێ، دەچێتە گوندی نەبیاوە، لەوێدا دوکانێک دەکاتەوە، دەست دەکا بە هۆشیارکردنەوە و پەردە لادان لەسەر رووی چەوسێنەران و هەوێنی شیعرەکانیشی لەناو چەوساوەکاندا هەڵدەهێنجێ و دەڵێ:

ئەکێڵێ بە درێژایی رۆژێ ئەرزی بێ وچان جووتیار
بەراتی جووتە پێڵاوێکی لاستیکە و دوو دینار
لەگەڵ رانکێکی بۆزی وەک خراری زووری ناهەموار
کە هەڵ دەکرێتێ رانی هەڵدەدا توێشکێکی هەر جارە
دەڵێی چرنۆکی لێداوە کتک بۆیە بریندارە

پاش ماوەیەک کاربەدەستانی میری دەستبەسەری دەکەنەوە و رەوانەی (بەدرە)ی دەکەن، تا لە ساڵی ١٩٥٧ ئازاد دەکرێ و بۆ کۆیە دەگەڕێتەوە، دوکانێک دەکاتەوە بەڵام کەس ناوێرێ شتی لێ بکڕێ، چونکە سیاسی بووە، بەم جۆرە تاوەکو لە شۆڕشی (١٤)ی گەلاوێژی ١٩٥٨دا لێبووردنیان بۆ دەردەچێ و دەگەڕێتەوە سەرکار و دەکرێ بە فەرمانبەری تاپۆی کۆیە، لەپاش یانزەی ئازاریش خۆی خانەنشین دەکات، هەروەکو خۆی دەڵێ:

ئا بەم جۆرە ژیانم بەسەر برد
لە فرکەی زروف خۆم تەقاویت کرد
شارەکەی کۆیەم کردە دوا هەوار
پێوەی دەنازم بەمەردی دیار
بە شاعیرانی بە نووسەرانی
بە عالمانی گەنجو پیرانی

تاکو لەشەوی ١٩٩٩/٢/٢٨ لە تەمەنی ٨٦ ساڵیدا لە کۆیە کۆچی دوایی دەکات و لە گۆڕستانی باسکی عارەبیان بەخاک سپێردرا.

لەڕووی بابەتەوە:

شاعیر لەزۆر بابەتی وەکو وەسف، نیشتمانی، دڵداری، کۆمەڵایەتی، فەلسەفی دواوە، بەڵام بەزۆری ناوەڕۆکی شیعرەکانی سیاسین، شاعیر بەبیرێکی پێشکەوتنخواز بەرگری لە خاک و مرۆڤ و نەتەوەکەی کردووە. شیعرەکانی رۆڵێکی بەرچاویان گێڕاوە لە سەرجەم نەبەردەکانی رزگاری و بەرەنگاری زوڵم و چەوساندنەوە بۆ نەتەوە، لە هەمان

کاتدا کاریگەری زۆریشی هەبووە لە کۆکردنەوەی جەماوەر و وروژاندنی هەستی نیشتمانی و نەتەوەیی و بەرزکردنەوەی ورەی شۆڕشگێڕان و هاندانیان بۆ خەباتی بێ وچان، لە پێناو بەدیهێنانی ئازادی و سەرفیرازیدا. شاعیر لە شیعرەکانیدا دەستنیشانی دوو کێشەی گرنگی کردووە، ئەویش کێشەی چینایەتی و کێشەی نەتەوایەتی، کە هەردووکیان پێکەوە گرێ دراون، دیارە فەلسەفەی نەتەوایەتی لەناوەرۆکدا کێشەی جووتیارانە، شاعیر تێکەڵ بە ئێش و ئازار و نارەحەتییەکانی ناو گەلەکەی دەبێ، بەچاوی خۆی دەبینێ کە جووتیار و زەحمەتکێشانی کوردستان چ جۆرە ژیانێک بەرێ دەکەن، کە برسیەتی و نەبوونی تەنگی پێ هەڵچنیون، لەولاشەوە دەرەبەگ و ئاغا بەوپەڕی شادی ژیان دەگوزەرێنن، بۆیە لە هۆنراوەی (ڕۆژی دێ)دا دەڵێ:

بەرایی چاوی نادا مەردی هۆشیار
بکا سەیری بەرەی ئاغا و توجار
بەری رەنجی هەژاران هەڵدەلووشن
بەهۆی زوڵمی ئەو ئەمبان بە دینار
هەتا بۆیان دروستە کۆشک و عەروسی
بەنان و زگ دەکەن وەستاو کرێکار
ئەگەرچی ناو بەناویش کاک موهەندیس
بکا سەهوێکی دەکا وەستای گوناهبار
بە چەند مافووری کاشان ژوورەکان
بە کورسی و مۆدێلی و کانتۆری نازدار
بەوێنەو رادیۆ و ئاوێنەی زل
دەرازێندرێتەوە بن میچ و دیوار
بەرو پشتی سەرین و نوینەکانیان
کراوە یا لە مەخمەڵ یا لە هەزار
تەعامات کاتی جەم وەک تیپی لەشکر
لەسەر مێز دەکرێ ریز بێ حەد و ئەژمار
قەرێتەی تاژییەکانیان زیوە تاکو
لە گۆشت خواردن ئەوانیش بوونە بێزار

دیارە لە کۆمەڵگەی دواکەوتووی نیمچە دەرەبەگیدا، ئیمپریالیزم و میری پشتگیری خاوەن موڵکەکان دەکەن دژ بە چەوساوەکان بۆیە دەڵێت:

حکومەت کلکی ئیستعماری زۆڵە
دەپارێزێ بە شورتۆی چینی زۆردار
لە ڕۆژی رەنجبەران زاڵم کە ئەدزێ
چلۆن ئاوا دەکا خۆر ئاغا لە شکار
لەسەر گیانی زوڵمی داندراوە
بناغەی بورجی ئیستعماری خوێنخوار
ئەویش سەرمایەداری هەتکراوە
بە تۆیینی دەبێ ئازاد و بەختیار
هەرو گیڤە ئەوەی دەیکا مەترسێ
لە زەرەی زەڕەو سارۆخ و رادار
بەسەرچوو تیغی ئیستعمار بە تەرزێ
لەبریا بەریدا ناو پیرەکالیار
کەسێ وردبێتەوە دووری دەبینێ
دەڕووخێ ئەو قەلایەش ئاخری کار

شاعیر گەشبینە کە زۆرداران دوارۆژیان کورتە و لەناو دەچن و قەڵای ستەمیان دەڕووخێ و چینە چەوساوەکان بەمافەکانیان شاد دەبن و ئازادی و بەختیاری دێتە ئاراوە.

لە کاتێکی دەبینی وردە وردە
کەوا نامێنێ سوغرەو زوڵم و بێگار
بەتینی تیشکی ڕۆژی راستی گەل
دەگا پێی شوان دەکەوتە نوتقو گوفتار
دەکەن زیندە بەگۆڕ چینی بە بێڵی
دز و شێخ و مەلای مل قونکە هەوجار
سزای خۆیان دەداتێ هێزی میللەر
ئەتۆێن بەو عەزابەی پێی دەڵێن عار
هەژاران دێننەوە لەنوێ پەڕ و پۆی
بەوێنەی گوڵشەنی نەورۆزی ئادار
بە ماکینەی تراکتۆر جۆتی رەنجبەر
دەکاو دەخوێنێتەوە ئەنواعی گوڵزار
کرێکار و سەپان دەبنە پزیشک و
سەرۆک و عالم و مارشال و تەیار
بەش و تۆی ئافرەتیش دەدرێ وەک پیاو
کەسێ ناوێرێ بیدا پەلامار

کە نیش و نان مەعاف بوو بۆ هەموو کەس
نەمێنێ برسیەتی کوا شین و هاوار
لەگەڵ یەک هەڵ دەکەن ئەقوامی دونیا
زەمانێ دێ نەمێنێ ترس و کوشتار
لە ئێستاوە دەبیژم ئەو گوتارەی
بمێنێ بۆ بەیانی دێ بە یادگار
ژیان بۆ میللەتانی شۆخی هۆشەنگ
مەرگ بۆ خوێنمژانی پیر و پەتیار

راپەڕین ڕووداوێکی پڕشنگدارە لە مێژووی نەبەردی گەلی کورد، بە بەشداری هەموو چین و توێژەکانی خەڵکی کوردستان وەڵامدانەوەیەکی چاوەڕوانکراوی ئەم هەموو بێدارییە کە بەسەر میللەتەکەماندا هات. کە خۆی لە کارەساتی ئەنفال و کیمیاباران و کاولکردنی گوند و شارۆچکەکانی کوردستان بینییەوە، بڵێسەی ئاگر و مەشخەڵی راپەڕین لە ٣/٥ لە دەروازەی رانیە سەری هەڵدا. پشکۆی ئاگر هەڵەبجە و چەمچەماڵ و کفری و کەلار و دەربەندیخان و شەقڵاوە و ڕەواندزی گرتەوە، ٣/٩ پەلاماری شاری کۆیەیان داو بە شەهید بوونی پۆلێک پێشمەرگە، داستانی سەرکەوتن تۆمار کرا، بەم جۆرە راپەڕین لە ٣/١١ گەیشتە هەولێر و پاشان خانەقین و دوزخورماتو، لە ٣/١٤ زاخۆ و دهۆک و ئامێدی ئازاد کرا لە ١٩-٣/٢٠ شاری خۆشەویستی کوردستان کەرکووک رزگار کرا. جا رۆستەم حەویزی شاعیر هەستی خۆی بەرامبەر ئەم ڕووداوە مێژووییە دەردەبڕێ و دەڵێ:

تاقە رۆژێکە نۆی مانگی ئادار
لەمێژووی کۆیە شاری ناودیار
جەژنی نەورۆزی دوانزدە رۆژ پێش خست
لە زستانی بڕی خستیە سەر بەهار
ڕەگی غیرەتی قەومی کورد بزوفت
پێشمەرگەش لەکێو بەگوڕ هاتنە خوار
لە بۆ رمانی حوکمی بێدادی
جەندرمەی نازی فاشی ستەمکار
دوای خۆێنیشاندان بەچەند سەعاتێ
سەرەو بن کرا حوکمی زۆردار
نە مەنزوومە ما نە ئامریە
نە مەنزەمە و ئەمنی تاوانبار
هەر پیاو خراپێ لەخۆی دەترسا
ئی خۆی شاردەوە یا دەرچوو لە شار
کوتەک دەزانێ قۆناغ لە کۆیە
بە ئاواتی کورد ناکرێ قومار
بێ تەقەش تەق تەق سەرفیراز کرا
لە دەست بێدادی ئازار و بێگار
مەردانی رانیە دەستیان زوو وەشاند
پێش سلێمانی و شەقڵاوە و کەلار
شێرانە هەولێر هەستان راپەڕین
پێشمەرگەشیان زوو گەیشتە هاوار
دهۆک و زاخۆ و ئاکرێ و ئامێدی
خۆیان رزگار کرد بێ شەڕ و کوشتار
توزو چەلەولا و کفری و خانەقین
دراندیان بەرگی ژێردەستی ئیدبار
بابەگوڕ گوڕیش گڕەی بڵندکرد
شاری کەرکووکی زێڕی ڕەش نیگار
فەیلەقی پێنجیان فلیقاندەوە
لەگەڵ فەیلەقی یەکی بێ دەمار
ئیستیخباراتیش لەوێ راوەستێ
دائیرەی ئەمن و شورتە بێ ژمار
بەشداری کردنی چەکدارانی کورد
لەگەڵ پێشمەرگەی ڕەهبەری هۆشیار
بەدەست و بازووی کوردی لێبووردوو
جەنگاوەرانی ئازای شێرکار
سەری دوژمنیان سووراند و سوڕماند
لە راست قەومی کورد لە هەر چوار کەنار
لە دینیش بێ لەخوێن نابێ کورد
قسەی خۆش لەکونی دێنتە دەرێ مار
ئینگلی ئینگلیزە جوویێ یا ئیسلام
کوردیش هەر کوردە هەروا بە گوفتار
مافی قەومی خۆی کوردیش وەردەگرێ
لەژێر دەستی زوو دەیان بێ قوتار
ژیان بۆ بەرەی ئیشتمانی کورد
روو رەشی لەبۆ دوژمنی بەکار

لە پاش شۆڕش و قوربانییەکی یەکجار زۆردەوە، لەلایەک، لەلایەکی تردەوە هەڵەکانی دیکتاتۆری عێراق ئەمانە ڕێگا خۆشکەر بوون، بۆ ئەوەی ئەمریکا دەستەڵاتی تۆقێنەری فاشی بەعسی تەفروتوونا بکات و دەرگایەکی نوێ لە بەردەم گەلی ستەمدیدەی عێراقی والا بکات لە زوڵم و زۆرداری رزگاریان بێ باوەش بۆ ئازادی و دیموکراسی بکەنەوە، گەلی کوردیش توانی خەونەکانی بهێنێتە دی و حکومەت و پەرلەمانی کوردستان چێ بکاو لەڕووی ئابووری و ئاوەدانی و رۆشنبیری و کۆمەڵایەتییەوە هەنگاوی فرە مەزن بەخۆوە ببینێ، لەم ڕوودوە رۆستەم حەوێزی شاعیر دەڵێ:

جەژنی نەورۆزی نوێتان پیرۆزبێ کورد زویان
خاوەنی فەرمانڕەوای خۆیی و سوپا و پەرلەمان
بەرهەمی ئەو شۆڕشانەی کورد لە کوردستان کران
ئیمڕۆ دەیبینین لەبەر چاوان دیارە بێ گومان
نیاز و ئاواتی سەرۆکان و شەهیدان دێتەدی
دەبێتەوە ئێک پارچە کوردستانی مەزن و ئێک کیان
دوور نییە بەیداغی کوردیش بەو زووانە هەڵکرێ
جێی لەسەر تۆپی جیهان دیار بێ خەریتەی نیشتمان
سەروەت و سامانی نەوت و ئاوی خۆی وەرگرتەوە
سکەی کوردیش دەبینین دێتە بازاڕی جیهان
دەرگەیان بکرێتەوە کارگە و سوپا بۆ نێرومێ
زانیاری و تەندروستی و کشتوکاڵ و رێو بان
ئافرەتانیش مافیان لەپیاو جودا نەکرێتەوە
داری ئاسایش بکەوتە دەستی زانای پاڵەوان
داد بپرس و داد ستێنی وا لەناومان داندرێ
خاتر و خواهیش نەمێنێ پیاوخراپ نەدرێ ئەمان
کانگەی گۆگرد و زێڕ و زیو ئاسن هەڵکەنن
هەرکەسێ ئیشێکی پێ بدرێ بە گوێرەی لێ وەشان
تەکنەلۆجی نوێ قوتابی کورد لەزانکۆ وەرگرن
بۆ دەرێش هەروا بنێردرێن ساڵ بە ساڵ بێ وچان
کەینێ کورد هاتن بەهانای ئێکتر تەماحیان لێک نەکرد
دەبێتەوە رۆژی تەبایی کورد دەڕۆنە ئاسمان
تاکو پێک نەیێن لەخۆیان پارتی چوارقوڵی کورد
نابینن ئەو رۆژە دابێ بێ سەرۆک و پشتیوان

شاعیر ئاماژە بە دیاردەیەکی ئابووری دەکات، کە هەموو ساڵێک لە مانگی ڕەمەزانی پیرۆزدا، بەهای کەلوپەل و خواردەمەنی لە رادەبەدر بەرز دەبێتەوە، ئەمەش قورساییەکی زۆر دەخاتە سەر خەڵکانی هەژار و کەم دەرامەت بۆیە شاعیر بە بازرگان و فرۆشیاری ناو بازاڕ دەڵێ: ئەگەر بەڕاستی و بەدروستی موسڵمانن باری هەژاران گران مەکەن، کردار و رەفتارتان یەک بێ تا خەڵکانی موسڵمانی هەژار زەردەمەند نەبن، بۆیە لە هۆنراوەی (بۆ جەژنی رەمەزان)ی ١٩٩٣ دەڵێ:

هەر کەسێ بەخۆی بڵێ موسڵمان
بڕوایی هەبێ بە بوونی یەزدان
هەر بە قسە نییە دەبێ بزانێ
بەبێ کردەوە و رەوشت و خووی جوان
فەرمایشتی خوا بەجێ بگەیێنێ
ئەرزاق دانەکا بیفرۆشێ بە گران
بە هانای ئێک بێن رۆژی لێ قەومان
لێکدی ئەمین بن لەدەست و زویان
نوێژکەر و حاجی جیا بکرێنەوە
لەگەڵ خەڵقی تر بکرێت دەستنیشان
قازانج لەدە یەک زیاتر وەرنەگرن
فرت و فێڵ نەکەن لە کێش و پێوان
ئافرەت لە میرات بێ بەری نەکرێ
رەئیان وەرگیرێ کاتی بەشوودان
بەرگی نۆکەری لەبەر داکەنین
پەیمان شەرمەبێ درۆ و بوختان
رق و کینەمان لەدڵ نەمێنێ
لەپێش داهاتنی جەژنی رەمەزان
ئەم جەژنە بۆ کورد بۆتە دوو جەژن
بووینە خاوەنی سوپا و پەرلەمان
فەریان بزربێ هەر ئاو ئاو بچن
سەدام و بەعسی بێ دین و ئیمان

شاعیر داکۆکی لەمافی ئافرەت دەکاو روونی دەکاتەوە کە لە مێژووی کۆن و نوێدا ئافرەتان رۆڵی بەرچاویان گێڕاوە و لە مەیدانی تێکۆشان و نەبەردیدا نموونەیان

بوونەتە دیرۆک لە خەباتی رەوای گەلەکەماندا، بۆیە لە هۆنراوەی (لە یادی یەکێتی ئافرەتان)ی ساڵی ١٩٩٢دا دەڵێ:

بەجێ نەماوە ئافرەت لە کاروانی کورد
خەباتی خوێناویان هەیە لە مەیدانی کورد
لە ئاسمانی خەباتدا ئەستێرەیان دیارە
حەپسەخانی نەقیب و خانزادی سۆرانی کورد
لەیلا قاسمی ئەمر خاوەنی بیر و بڕوا
گیانی لەرێی رزگاری کردە قوربانی کورد
ئاگری نەورۆزی هەڵکرد بە ئاگر لەخۆبەردان
لە قوتابیانی پزیشکی زەکیە ئاڵکانی کورد
بەیان عومەر شەریف و قومری حەسەنی دڵسۆز
گیان بەخشن لەپێناو سەربەخۆیی ژیانی کورد
بە بای کیمیاو ئەنفال کەم ئافرەتان کوژران
بێ سەر و ماڵ مانەوە ئافرەتی بارزانی کورد
لاپەرەی خۆیان هەیە ئافرەت لەمێژوو و خەبات
مامۆستان لەگرتن و فێرکردنی زوبانی کورد
خەریک کردنی ئافرەت بە ئیش و کاری ناوماڵ
بیرێکی پر وپووچە ئەرکە لەسەر شانی کورد
بەژانی کولەمەرگی هەتا کەی رۆژ بەسەر بەین
بێگانەش لەولاوە بیا سەروەت و سامانی کورد
بە چاوی بەندایەتی هەندێ دەنوارنە ئافرەت
کورسی خۆی دا ئافرەتان لەنوێ پەرلەمانی کورد

لەرووی روخسارەوە:

لە بارەی کێش و سەرواوە، دیارە کێش و سەروا دوو بنەمای سەرەکی شیعری کلاسیکی کوردین بەشێک لە شیعرەکانی رۆستەم حەویزی بەرکێشی عەرووزی عەرەبی دەکەون بە تایبەتی کێشی هەزەج و رەمەل، کە ئەم دوو کێشە بەزۆری لەلایەن شاعیرانی وردەوە بەکارهێنراون لە قۆناغی نوێبوونەوەی شیعری کوردیدا، هەر بۆیە د. ئیحسان فوئاد دەڵێ: لەناو ئەم کێشەدا بە تایبەتی هەزەج زۆرتر لەگەڵ خەسائیسی فۆنەتیکی زمانی کوردیدا دەگونجێ، هەروەها دەڵێ: دەتوانین ئەم دوو کێشە بە بابەتێکی گونجاوتر دابنێین بۆ هۆنراوەی کوردی)[١].

عەبدولرەزاق بیماریش دەڵێ: کێشی هەزەج چونکە کێشەکی گورج و سووکە و بە ئاهەنگە پەسند کراوە و شاعیران زۆر بەکاریان هێناوە)[٢].

مامۆستا عەلائەدین سەجادی لە کتێبی نرخ شناسیدا دەڵێ: هەردوو کێشی عەرووز و خۆماڵی تێکەڵ بەیەک دەبن و بە تەرازووی یەکتر دەکێشرێن، پاشان دەڵێ: گوایا هۆنراوە دوور کەوتۆتەوە لە عەرووز، بەڵێ دوور کەوتۆتەوە، بەڵام ناتوانرێ بوترێ بێ بەشە وەکو ناشتوانرێ ئەو هۆنراوانە کە لەسەر عەرووز دەرۆن بێ بەشن لە ژمارەی پەنجە)[٣].

رۆستەم لەم بارەیەوە دەیوت: من شیعرەکانم بەحسابی برگە داناوە، ئەگەر هەندێکیان عەرووزیان بەسەردا بچەسپێ، ئەوا هەر بە پەنجەی خۆماڵی دەکەن.

لەبارەی سەرواوە، بەشێوەیەکی گشتی شیعرەکانی رۆستەمی شاعیر بەزۆری لەسەر سەروای هەمەرەنگ و سەروای یەکگرتوو دەرۆن.

د. عەزیز گەردی دەڵێ: لە شیعری کوردیدا بەزۆری کێشی سەروا لەگەڵ کێشی عەرووز بەکاردێ، بەتایبەتی کێشە درێژەکان، کەچی سەروای مەسنەوی زیاتر لەگەڵ کێشی خۆماڵی دەگونجێ)[٤].

سەرچاوەکان:

١- د.ئیحسان فوئاد، دوو کێشی عەرووز لە شیعری کوردیدا، گۆڤاری کۆلیجی ئەدەبیات، ژمارە (١٥)، بەغداد، ل ٣-٤
٢- عەبدولرەزاق بیمار، کێش و مۆسیقای هەڵبەستی کوردی، بەغداد، ١٩٩٢، ل ٦٧
٣- عەلائەدین سەجادی، نرخ شناسی، چاپخانەی معارف بەغداد، ١٩٦٩، ل ٩٩
٤- د. عەزیز گەردی: سەروا، دەزگای ئاراس هەولێر، ١٩٩٩/ ل ٥٥
٥- دەستنووسی شاعیر بە خەتی کەمال مەعروف.

فانی
مەلاحسێن شێخ سەعدی هەولێری
(١٨٨٣-١٩٨٣ز)

دکتۆر عەبدوڵڵا حەداد

أ- ژیاننامەی (فانی)

مەلا حسێنی هەولێری: (مەلاحسێن شێخ سەعدی فەیزوڵلا)یە، لەساڵی (١٣٠١ک- ١٨٨٣ز) لەگەڕەکی «خانەقا» لەباوەشی خانەوادەیەکی ئایینیدا پێی ناوەتە کۆڕی ژیانەوە[١]. لە نێوەندی فەقێ و مەلایاندا بە «مەلاحسێنی موفەسیر» ناوی رۆیشتووە، چونکە یەکەمین مەلای کوردە بەکوردی واتاکانی قورئانی پیرۆزی تەفسیرکردووە. لەبواری شیعردا تەخەلوسی «فانی»[٢] بۆ خۆی هەڵبژاردووە، تەنیا لەتاکە شیعرێکدا نازناوی «کاکە»ی بەکارهێناوە[٣].

هەر لەتەمەنی شەش ساڵییەوە دەخرێتە بەر خوێندن. قورئانی پیرۆزو هەندێ وردە کتێبی سەرەتایی دەخوێنێ، دوا بەدوا لەمەدرەسە ئایینییەکاندا درێژە بەخوێندن دەدا[٤].

لە شاری هەولێر، لە خزمەتی مەلا ناودارەکانی ئەو سەردەمە، زانستە جیاجیاکانی مەلایەتی دەخوێنێ. یەکێ لەوانە: مەلا محەمەد ئەفەندیی حاجی حەویزی مامەیە کە لەمزگەوتی حاجی داود (مزگەوتی گەورەی بازاڕ)- ئیمام و خوتبەبێژو مامۆستا بووە[٥]. مەلاحسێن فەرمووی: کە لەکن ئەو زاتەدا دەمخوێند، رۆژێکیان بینیم کەوایەکی «چیتی» تازەی لەبەر بوو، بۆ سوحبەت لێم پرسی:

- مامۆستا ئەو کەوایە.. چیتە؟

یەکسەر وەڵامی دامەوە:

- تۆ چیتە؟..

ئاشکرایە مامۆستا دەموودەست لە «جیناسە»کە حاڵی بوودو بەو شێوەیەی سەرەوە وەڵامی داوەتەوە[٦].

لەهەمان مزگەوتدا ماوەیەکیش لای (مەلا عەزیزی دەریازی) خوێندوویەتی[٧]، هەروا لەخزمەتی (حاجی مەلا سەعید ئەفەندی) باپیری شاکر شەریفیشدا دەخوێنێ[٨]. (فانی) لەلای مەلایەکی هەولێری دیکەشدا دەخوێنێ[٩]. دەرسی «سەحیحی بوخاری»ش لەخزمەتی زانای گەورەو ناودار (شێخ ئەسعەد ئەفەندی نەقشبەندی هەولێری» خوێندووە[١٠].

بۆ تەواو کردنی زانستەکان، روو لە شاری (کۆیە)و (رەواندز)و گوندەکانی (سکتان)و (هیران و نازەنین) لە ناوچەی خۆشناوەتی دەکا. لە کۆیە لەخزمەتی (مەلا عەبدوڵلای جەلی زادە) و (مەلا سادق ئەحمەد)ی مزگەوتی جامی دەرسی خوێندووە، لە سکتانیش سوود لە عیلمی (مەلا ئەحمەدی خەلیفە) وەردەگرێ، لەگوندی (بێشێ)شدا لەخزمەتی (مەلا ئیبراهیم)دا خوێندوویەتی[١١]. لەساڵی (١٣٢٥ھ/ ١٩٠٧)[١٢] لە (مەلا ئەبوبەکری ئەفەندی کوڕی حاجی مەلا عومەری مەلا گچکە زادەی هەولێری) ناسراو بە مەلا ئەفەندی - ئیجازەی عیلمی وەردەگرێ وەدەبێتە مەلایەکی دوانزدە عیلم. هەندێک دەڵێن: لەساڵی (١٩١٢)دا ئیجازەی عیلمی وەرگرتووە[١٣].

لەقۆناغی خوێندندا، لەگەڵ ژمارەیەکی زۆر خوێندەوار و فەقێیانی ئەو رۆژگارەدا ئاشنایەتی پەیدا کردووە، هاوڕێ (ئەحمەد ناجی ئەفەندی) باوکی کەسایەتی ناسراوی هەولێر مامۆستا جەودەت ئەحمەد ناجی و (حاجی مەلا عەبدوڵلای کوونەفلووسەیی)و (حاجی مەلا کەریم ئەفەندی) بووە[١٤].

پاش تەواو کردنی خوێندنی و وەرگرتنی بڕوانامەی زانستی تاساڵی (١٩٣٠ز)، لەگوندەکانی (قەپڵان)ی عەلی خورشید ئاغای دزەیی و (سیاو)و (خورمەڵە)و (سووریژە) مەلایەتی کردووەو دەرسی بەفەقێیان گوتۆتەوە[١٥].

دواتر لەگوندی (دووگردکان)ی محەمەد ئەمین بایز ئاغای دزەیی بۆ ماوەی (١٧) ساڵ تاساڵی (١٩٤٧) دەگیرسێتەوە[١٦].

مەلاحسێن لەهەر مزگەوتێکدا بووبێت،مەدرەسەیەکی پێکەوە ناوەو سەرقاڵی (دەرس وتنەوە) بووە[١٧]. مەلا عەبدوڵلای فەرهادی (لەدایک بووی ساڵی ١٩١٨)دەڵێ: لەگوندی (سیاو) فەقێی مەدرەسەی مەلاحسێن شێخ سەعدی بووم، (عوامل الجرجانی)م لای یەکێ لەموستەعیدەکانی ئەو خوێند کەناوی (مەلا عەبدوڵڵا کەونەیابە)بوو[١٨].

شیاوی وتنە، لەساڵی (١٩٢٠)دا کە لەگوندی (سیاو) ی حەبیب ئیبراهیم ئاغا ومشیر ئاغای (دزەیی) مەلا بووە، بەیارمەتی ئەو دوو زاتە ژن دەهێنێ، ناوی ژنەکەی (خەدیجەی کچی محەمەد رەسوول) بووە کە خوشکی مەلا شاکری باوکی مالیکە (جاران دوکانی لە ناو قەڵات لای دەرگای قەڵادا بوو)[١٩].

لەساڵی (١٩٤٧)دا دەگەڕێتەوە ناو باوەشی شارە خۆشەویستەکەی (هەولێر). جا بۆ ئەوەی بەشێوەیەکی رەسمی دابمەزرێ لە (کۆیە) لەبەردەم ئەنجومەنی زانستیدا سەرکەوتووانە تاقیکردنەوەیەکی شکلی ئەنجام دەدا، لە (١٩٤٨/٤/١٧) بەپێی فەرمانێکی شاهانە (ارادة ملكية) لە مزگەوتی مەلا داود (لەقەڵا) بەسیفەتی ئیمام و بانگدەر[٢٠] دادەمەزرێ، پاشی بەینێک دەگوێزرێتەوە بۆ مزگەوتی نەجاران لەبازاڕ. هەم ئیمامەتی دەکات، هەمیش خەریکی دەرس وتنەوە دەبێ. لەساڵی (١٩٦٠)دا دەچێ بۆ حەج، لەساڵی (١٩٧١)دا خانە نیشن دەکرێ[٢١].

مەلاحسێن هاوڕێ و دۆستی زۆربەی هەرە زۆری مەلاو زانایانی هاوچەرخی بوود، لەوانە: شێخ مستەفا (کەمالوددینی) کوڕی شێخ ئەبوو بەکری نەقشبەندی (هەرشەمی). شێخ محەمەد مەزهەری نەقشبەندی (خانەقا)،مەلا سالحی کۆزەپانکێ، مەلا عەبدوڵلای مەلا محەمەد ئەمین کونەفلووسەیی، مەلا ئەحمەدی بانەیی، مەلا شێخ جەلالی بەرزنجی، مەلا عوسمانی رەنگەرێژانی، مەلا محەمەدی ئۆمەر گونبەتی[٢٢]. ومەلا عەبدوڵلا ئیسماعیل شەنەغە (خوتبەبێژو ئیمامی مزگەوتی حاجی داوود) وشێخ جەلال (نووری) و (میهری)و مەلا تاهیری حاجی سەلیمی حاجی داود زادەو هی تر..

لەبواری (تەفسیر)و (حەدیس)و(منطق) و(نەحو)و (صرف)دا زانا بووە. بێجگە لەزمانی کوردیش، لەزمانەکانی عەرەبی و فارسی وتورکیدا پسپۆربووە، بەو زمانانە نووسین وبەرهەمی هەیە.

ژمارەیەکی زۆر لەخزمەتیدا خوێندوویانە، لەوانە: مەلا ئیسماعیل شێخ شەروانی و مەلا محەمەدی عەلیاوەیی، مەلا حەسەنی تیماری وهی تر[٢٣].

مەلاحسێن، هەتابڵێی مرۆڤێکی رەوشت بەرزو بێ فیزو هێمن و قسە خۆش و سۆفی مەشرەب بوو، چاوی لە پلەو پایەی دنیادا نەبوو، ژیانی بۆ خوێندنەوەو دەرس وتنەوەو نووسین تەرخان کردبوو[٢٤]. لەرۆژی (١٩٨٣/١٢/١١) دڵە ماندوو وپڕ لەئەڤینیەکەی لەتەمەنی (١٠٠) سەد ساڵیدا لەلێدان کەوت[٢٥] بەرەو دنیای جاویدانی هەنگاوی هەڵێنا. ئەستێرەیەکی درەوشاوەی تری ئاسمانی زانست و شیعرو ئەدەبیاتی شاری هەولێر بەتایبەتی، کوردستان بەگشتی ئاوابوو.

ب- بەرهەمەکانی (فانی)

یەکەم: بەرهەمە چاپکراوەکانی:

١- مەلاحسێنی هەولێری (فانی):لەمانگی رەجەبی ساڵی (١٣٥٠هـ ١٩٣٠ز)دا تەفسیری واتاکانی هەر سی جوزئی قورئانی پیرۆزی بەزمانی شیرینی کوردی تەواو کردووە. ئەم بەرهەمە، لەمێژوودا بەیەکەمین تەفسیری کوردی لەقەڵەم دەدرێ. بەر لەمەلاحسێن هیچ زانایەکی کورد بیری لەلێکدانەوەی ماناکانی قورئان بەکوردی نەکردبۆوە. کەتەفسیرەکەی بەمامۆستاکەی (مەلا ئەفەندی)[٢٦] پیشان دەدات. مەلا ئەفەندی ئافەرینی لێ دەکات بۆ ئەو بیرۆکە تازەیەی و پێی دەڵێ:

١٠- مەلاحسێن تۆ سەری منت بەرزکردەوە.[٢٧].

بەشێکی بچووکی تەفسیرەکە لە ساڵی (١٣٥٢هـ/ ١٩٣٣ز) لەچاپخانەی «نەجاح) لەبەغدا لەسەر ئەرکی شێخ مەحموودی حەفید زادە ((١٨٨٢-١٩٥٦)و شێخ قادری حەفیدی شێخ جامی وخدری حاجی ئەحمەدی پاشای دزەیی و حسێن ئاغای حاجی مەلا محەمەد ئاغای دزەیی و حاجی ئەمین ئاغای شێخ عوسمان ئاغا زادە لەچاپ دراوە(٢٧)و بریتییە لە (٤٨) لاپەڕە.

لەساڵی (١٣٥٣هـ/ ١٩٣٤ز) بەشێکی بچووکی تری تەفسیرەکە، بەیارمەتی خدری ئەحمەدی پاشا و مەعرووف ئاغای حاجی پیرداود ئاغای دزەیی لە دوتوێی (٦٠) لاپەڕەدا لەچاپ دراوە[٢٨].

کە دەنگ و باسی تەفسیرە کوردییەکەی مەلاحسێن لەنێوەندی فەقێ و مەلایاندا بڵاو دەبێتەوە، هەندێ فەریکە خوێندەوارو کزڵکە مەلا بەگژیدا دەچنەوە، کە گۆیا «چۆن دەبێ بەکوردی مانای قورئان لێک بدرێتەوە»! تەنگی پێ هەڵدەچنێ. (پێیان وابووە نابێ موسڵمانەکان لەواتای قورئانی پیرۆز بگەن!)..

شێخ مەحموودی حەفید زادەو مەلا ئەفەندی هەولێری بەرگری لێ دەکەن، دەرفەتی ئەوە نادەن بەهیچ شێوەیەک کەسانی نەزان و نەفام و گەلحۆ و بۆش و تەوەزەل دەستدرێژی لەسەر مەلاحسێندا بکەن[٢٩].

لە هەمان کاتدا، چەند زانایەکی ئایینی بۆ بەرپەرچدانەوەی

ئەو تاقمە گومڕایە، بەبەرزی بەرهەمەکەی مەلاحسێن دەنرخێنن[٣٠] پاشان، مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس بەشێوەیەکی رەسمی لە رووی زانستییەوە هەڵی دەسەنگێنێ[٣١].

بێجگە لەو دوو بەشە بچووکە، دەستنووسی ئەو تەفسیرە گەورەیەی مەلاحسێن، بۆ ماوەی پتر لە چل وحەوت ساڵ مایەوەو لەچاپ نەدرا، ئەوە بوو لەنێوان ساڵانی (١٩٧٨-١٩٨٥) بەهیممەت و کۆششی مامۆستا بەشیری کوڕی مەلاحسێن شەش بەرگی «ژیانی ئینسان تەفسیری قورئان» لەچاپ درا[٣٢].

بەبینینی بەرگی یەکەم و دووەم و سێیەمی تەفسیرەکە، چاوی مامۆستا مەلاحسێن (فانی) روون بۆوە و دڵی پێیان شاد بوو. بەڵام کە بەرگی چوارەمی لەچاپ درا، کۆچی دوایی کردبوو.

٢- دیوانی (فانی) بریتییە لە بەشێک لە شیعرەکانی، لە ساڵی (١٩٨٤) لەچاپخانەی رۆشنبیری لەهەولێر لەچاپ دراوە (لەدێرەکانی داهاتوودا باسی دەکەین).

٣- «قەسیدەی بوردییە» لەساڵی (١٩٤٦) بەهۆنراوە لەعەرەبییەوە بۆ کوردی تەرجەمە کراوە، لەساڵی (١٩٨٥) لەچاپخانەی رۆشنبیری (هەولێر) بەناونیشانی (قەصیدەی بوردیە) (لەچاپ دراوە).

٤- وەرگێرانی (١٤٢٨) فەرموودەی پێغەمبەر (د.خ) بۆ کوردی کە (١٠) بەرگە، لەساڵی ١٩٥٢ تەواوبووە، تائێستا نۆ بەرگی بەناونیشانی «پرشنگی کوردەواری لەشەرحی صەحیحی بوخاری» بەسەرپەرشتی مامۆستا (بەشیر حسێن سەعدی) لەچاپ دراوە.

دووەم: بەرهەمە دەستنووسەکانی

٥- (الجامع الصغیر) دوو بەرگی گەورەیە لەفەرموودەکانی پێغەمبەر (د.خ).

٦- علم البلاغة (بەعەرەبی)

٧- (حقائق الخیام).

٨- (نظم تهذیب المنطق) لسعد التفتازانی (بەعەرەبی)

٩- (شرح اللوائح) لەفارسیەوە بۆعەرەبی تەرجەمە کراوە.

١٠- شەرحی (ذات الشفاء)ی جەزری، لە عەرەبیەوە بۆکوردی تەرجەمە کراوە.

١١- (مەنظومەی تەوحیدیە)ی فریدالدین عەتار.

١٢- منهج الحقیقة فی التصوف.

١٣- المنظوم فی العقود. بریتییە لە (٥٨٧) بەیت شیعری بەرزی عەرەبی.

١٤- شرح اللمعات: لە فارسییەوە بۆ عەرەبی.

جگە لەمانە چەند نامەیەکی تری هەیە، وەکو (رازو نهێنییەکانی قورئان) و (شەریعەتی ئیسلام بەپێی چوار مەزهەب)و مێژووی ژیانی شێخانی نەقشبەندی.

ج- هەندێ تێبینی سەبارەت بە بەرهەمەکانی

بەرهەمەکانی مەلاحسێن فانی، رەنگدانەوەی کەسایەتی خۆیەتی، وەکو زانایەکی راستگۆ وبروادار رەفتاری کردووە و بیری کردۆتەوە، چونکە لەژیاندا مرۆڤێکی زاهیدوسۆفی مەشرەب و بێ فیز بووە، چاوی لەماڵ و سامانی دنیا نەبووە، بەهەناسەیەکی درێژ و بەهێمنی کاری دەکرد.. لەبەرتیشکی بۆچوونەکانی زانایانی سوننەدا هەوڵی دەدا پوختەی زانستە سەرەکییەکانی ئایینی پیرۆزی ئیسلامی، بەکوردییەکی رەوان، بۆ گەلەکەی روون کاتەوە.

بەوتەیەکی خەستتر. لەپاڵ ئەوەی شاعیرێکی خامە رەنگین بووە، مامۆستا و رێبەرێکی پەروەردەییش بووە. ئەم هۆکارەش هانی داوە، بەشێوەیەکی تایبەتی بایەخ بەسەرچاوە گرنگەکانی ئایینی ئیسلام بدات، واتە: تەفسیری قورئان و (حەدیس) فەرموودەکانی پێغەمبەر (د.خ). کە دوو سەرچاوەی گرنگی فیقە و شەریعەتن.

رەنگە ئەو دوو بەرهەمەی فانی، بچنە ناوخانەی تەرجەمەو وەرگێرانەوە، بەڵام هەروەکو ئاشکرایە، بەهرەو توانا و زەمینەیەکی زانستییانەی پتەویان گەرەکە، جگە لەشارەزاییەکی زۆر لەزمانی عەرەبی و نهێنیەکاندا.

تەفسیری قورئان و وەرگێرانی فەرموودەکانی پێغەمبەر بەپەخشان ئەنجام دراون، (فانی) بۆ پاراستنی دەست پاکی وئەمانەتی زانستی، پاکی تێکستە عەرەبییەکانی تۆمار کردووە، ئینجا بەژێریاندا شەرحەکانی نووسیوە، بەوردی پابەندی واتاو ناوەڕۆک بووە، بەقەد تاڵە مووەکیش لەرۆحی تێکستەکان دوور نەکەوتۆتەوە. بەچەشنێک پابەند بووە، هەندێ جار کاری کردۆتە سەر داڕشتنی رستەکوردییەکان.

لەتەرجەمەی قەسیدەی بوردییەی بوسەیریشدا کە بەهۆنراوە تەرجەمەکراوە، (فانی) هەمان سیستەمی پەیڕەوکردووە، بەیتەکانی بوسەیری نووسیوە، بەژێریاندا تەرجەمە کوردییەکەی. ئەم کارەشی بۆ دڵدانەوەی خۆی ونزیک بوونەوە لەپێغەمبەر (د.خ) ئەنجام دراوە.

بەرهەمەکانی تری (فانی) چ لەبواری زانستەکانی نەقلی و عەقلی، چ لەبوارەکانی عیرفانی و تەسەوفدا، نیشانەی فرە

بەهرەیی و شارەزایی ئەون، بەتایبەتی لە (حقائق الخیام)دا کە چوارینەکانی لەفارسیەوە کردووە بە عەرەبی، بەهرەیەکی سوفیانەی عیرفانی لەلێکدانەوەی شیعرەکاندا نواندووە، لەوانەیە- کەبڵاو دەکرێتەوە- دەرگای گفتوگۆیەکی گەورە واڵا بکات و سەرنجی زۆران لەسەرناستی جیهانی ئیسلامیدا بۆ ئەو زاتە رابکێشی. چونکە تائێستا بەعەرەبی کتێبێکی ئاوا نەنووسراوە.

د- (فانی) و شیعر:

لەسەردەمی فەقێیەتیدا، بەهاندانی مامۆستاکانی، بەتایبەتی شێخ ئەسعەد نەقشبەندی (ئەربیلی)[34]. و مەلا محەممەدی حاجی حەویزی مامە و[35] هەروا بەکاریگەری شاکارە بەرزەکانی مەلا خدری شارەزووری (نالی) (١٨٠٠؟ - ١٨٧٣) مەلاحسێن شێخ سەعدی، بەهرەکەی لەبواری شیعری کوردیدا تاقی کردۆتەوە[36]. تەخەلوسی «فانی» بەکارهێناوە[37]. دوابەدوا شیعرەکانی لەدیوانێکدا بەپێی حەرفی رەوی قافیەکانی رێک دەخات.

لەنێوان (١٩٣٩/٤/٢٧-١٩٤١/٥/٢٤) ساڵح زەکی ساحێبقران (موتەسەریفی) لیوای هەولێر بووە. دیوانە دەستنووسە نایابەکەی (فانی) لای خۆی گل دەداتەوە بەوهیوایەی لەچاپی بدات، بەڵام پاشان ئەدیوانەکەی بۆ دەگەڕێنیتەوە و ئەلەچاپی دەدات، تائێستا ئاسەواری ئەو دیوانە دیارنیە[38].

بەیازی چەند شیعرێکی تاک و تەرا لای (فانی) مابۆوە، ئەوە بوو لەساڵی (١٩٨٤) بەناونیشانی (دیوانی فانی) لەلایەن کوڕەکەیەوە لەچاپ درا[39]. تیایدا هەندێ غەزەل و چوارین و فەرد و مولەمەع، لەپاڵ چەند بەیتێکی شیعری تورکی وفارسی بڵا وکراوەتەوە.

ئەو هۆنراوانەی لەو نامیلکەیەدا بەناونیشانی «دیوانی فانی» بەرچاودەکەون، بەشێکی زۆر کەمی دیوانە لەدەست چووەکەیەتی، دەبوایە بەناونیشانی (پاشماوەی دیوانی فانی)دا بڵاوبکرابانایەوە. لەگەڵ ئەوەشدا لەرووی ناوەرۆکەوە بریتین لە وەسف و تەشبیه و پەند و حیکمەت، نەعت، پارانەوە، زوهد وتەسەوف و نیشتمان پەروەری[40].

غەزەلێکی فانی

لەم دەرفەتەدا بەدیار غەزەلێکی عیرفانی و حیکمەت ئامێزی (فانی)دا رادەوەستین، کەپێمان وایە تیایدا هزر و بۆ چوون و کەسیەتی شاعیر وهەڵوێستی لەئاست مەینەتی ژیان، تارادەیەکی زۆربەرجەستە کراوە:

شێوان لە شەپۆلی غەم، پیشەی جگەردار نیە
شوکر ئاوی تینەتم بۆیە مەوجدار نیە
بێ (مەرکەبی) ئیشتیاق، ناگەی بەجێگەی مەتلووب[41].
سالیک هەر ماندوو دەبێ لەرێ گەر سوارنیە.
بولهەوەس، خود پەسەند دڵی هەر لای ریایە
بۆیە لە سوورانەوەی چاتر لە پەرگار نیە
عارف وەک حوبابی ئاو چاوی لەناس پۆشیوە
بێ باکە لە پەنجەرە، گەر خانەی دڵتار نیە
کەسێک ئومێدی بڕی، ناپەوێ لە خۆشیدا بێ
دار وەکو بڕایەوە، چاوی لە بەهار نیە
دڵ لە جۆش و خرۆشی بێ باکە لەباری غەم
شووشە وەک توایەوە، ترسی لە غوبار نیە.
کفنی جەنازەی خۆشم لە دەفتەری خۆم دەکەم
مەعنا غەیری قسەی خۆش، بۆخۆم یادگار نیە
هەر باخێکی مەحەببەت لەوێ گەرباخەوان بێ
غەیری هێلانەی سووتاو لەسەر لقی دار نیە
. دەستی قەدەر وەکو مۆم لەباخی فەرەحناکی
گوڵ لەبەر سەری دەنێ، دەربەستی دەستار نیە
گەر قسەم کێشی نیە، لە سووکی قسەم نیە
ماڵێ زۆر بەقیمەت بێ، هەرایی کڕیار نیە[42].

راڤەکردن:

١- نائومێدی و سەرگەردانی وپشێوی و خنکان لەناو شەپۆلی خەم و ئەشکەنجەدا، کاروپیشەو رەفتاری مرۆڤی بەجەرگ و ئازا و خۆ راگرو خاوەن هەڵوێست ونیماندار نییە.

سوپاس بۆ خوای پەروەردگار، چونکە ئاوی تینەتم (واتە: جەوهەری من) ساف وپتەووبێ گەردو پاکوخاوێنە. لەنالەبارترین بارو دۆخدا/ لەکاتی تەنگانەدا هێمن و ئاسوودەو لەسەرخۆیە، «مەوجدار» نییە: ناشلەژێ و هەڵناچێ، بەرچاو روونی خۆی لەدەست نادات. واتە: کارەسات و مەینەتی و تاڵ و تفتی وناخۆشییەکانی ژیان، بەقەد تاڵە مووەکیش کاری تێ ناکات و دوچاری هەڵەی ناکات.

٢- بەبێ سوار بوونی کەشتیوانی و پاپۆری تامەزرۆیی (ئیشتیاق)، بەبێ سوور بوون و پێدا گرتن بۆ بەدیهێنانی خواست و ئاواتەکانت، ئامانجەکانت ناپێکیت و ناگەیتە شوێنی دیاریکراو.

(سالیک) واتە: عاریف (زاراوەیەکی عیرفانیە)، ئەوکەسەی مەبەستیەتی بگاتە خوای پەروەردگار، پێویستە

بەچەند قۆناغێکدا تێ پەڕێ، ئەو قۆناغانەی بە (مەراتیب) و (مەواقیف) و (مەنازیل) و(مەقامات) ناوزەد کراون، بۆ ئەوەی لە (ئەحوالی رۆحی) خۆی ئاگادار بێ، تابزانێ لە چ پلەیەکی بەرزبوونەوەو یا پاکبوونەوەدایە. ئەو کەسەی بەدڵ تامەزرۆی گەیشتن نەبێ، بەپلە بەرزەکانی روحانیەت، هەر زوو پەکی دەکەوێت و هەست بەشەکەتی و ماندوو بوون دەکات، لەئەنجامیشدا هیچ بەهیچ ناکات، چونکە لەبنجدا پیاوی ئەومەیدانە نیە!

کەواتە: پیاوی راستگۆ و خاوەن هەڵوێست وبیرمەند کە متمانەی بەرێبازەکەی خۆیدا قایمە، لەهیچ سڵ ناکاتەوە، بەسەر هەموو کۆسپ و تەگەرەیەکدا زاڵ دەبێ، مەقاماتەکان یەک لەدوای یەک تەی دەکات، بەهیچ شێوەیەک ئامادەنییە لەرێی راست لا بدات. ئیغرائاتی دنیا کاری تێ ناکات، بەپێچەوانەی کەسانی فشۆڵ و گەندەڵ و هەلپەرست و چرووک و بێ هەڵوێست.

٣- مرۆی هەوەسباز و خۆ پەرست و بۆش و نەفس نزم و هەلپەرست، هەمیشە بیر لەتەڵەکەبازی وساختەچیاتی دەکاتەوە.. هەرچیەک بلێ راست ناکا. چاوچنۆک و چڵێس و بەد رەوشتە، دەماری پیاوەتی نییە، گشت هەڵسوکەوت و رەفتاری ریاکارانە و چەواشەکەرانەیە، نرخی هیچ داب و نەریتی مۆرالی و زانستی و رۆحی و کۆمەڵایەتی لەلادا نیە. قورمساغە، درۆزنە.. مانەندی پەرگاڵە (فرجالە) بەگوێرەی هەوای نەفس و بەرژەوەندی کاتی خۆیدا بادەداتەوە، روو لەوشوێن و لەوکەسە دەکا کەئارەزووە گڵاوەکانی دادەمرکێنێتەوە، چونکە لەهەموو ئەدگار وسیفەتێکی بەهاداری مرۆڤایەتی و نیشتمانی شۆراوەتەوە، بەهیچ کلۆجێک.پشتی پێ نابەسترێ، قسەو رەفتارە رواڵەتییەکانی بێ نرخن.

٤- عارف: خواناس، سۆفی، شێخی تەریقەت. حوبابی ئاو: بلقی سەر ئاو. پیاوی راستگۆ و خواناس و رەوشت بەرز، چاوی لەکەس نییە، لاسایی هیچ کەسێک ناکاتەوە، هەموو شتێکی دنیایی لەلای ئەودا بەرەو نەمان هەنگا و دەنێن، وەکو بلقی سەرئاون. (ئەو) چونکە هۆگری عیشقی حەقیقی بووە، بەرووکەشی شتەکان هەڵناخەڵەتێ، باکی بەوەدا نیە گەر ئابلۆقەی بدەن، تەنگی پێ هەڵچنن، هەروا باکی بەوەدا نیە گەر تاریکی هەموو دنیای قابلاندبێ! ئەگەر لەخەلوەتگاکەیدا، پەنجەرە هەبێ یانەبێ، بەلایدا گرنگ نییە.. چونکە خانەی دڵی پڕ لەرووناکی و خۆشەویستی خوا، دڵی وەکو چرایەکە، بەتیشکەکەی، تاریکی هەموو دنیا لەناو دەبا..

کەواتە: دڵ و دەروونی ئینسانی ئازادو سەربەرزخۆی لەخۆیدا رووناکی دەبەخشێ، بۆیە هیچ پێویستیەکی بە کلاو رۆژنە، یاپەنجەرە، یاهیچ درزێکی تر نییە بۆ ئەوەی شوێنەکەی بۆ رووناک بکاتەوە!

٥- یەکێک کە پشتی کردبێتە دنیای فانی و خۆشییەکانی، یەکێک ئەو هەموو شتەبریقەدارە ساختانەی فەرامۆش کردبێ و لەعالەمی رۆحانیەتدا نقووم بووبێ، لەلای ئەو کەسەدا هیچ گرنگ نییە، ئەگەر بەهاربێ یا زستان یاهاوین یاپایز.. چونکە ئەو لەئەنجامی موجاهەدەدا گەیشتۆتە پلەیەک، کەهەموو دەم لەناخەوە هەست بەئاسوودەیی دەکات.

٦- دڵی پیاوی خواناسی و بڕوادار، بەردەوام لەجۆش و خرۆشدایە، بۆ چرکەیەکیش لەخوا غافیل نییە.. کاتێک کەلەشکری خەم پەلاماری دەدات و هەوڵ دەدات زیانی پێ بگەیەنێ، لەئاست خۆڕاگرتنی ئەودا، شکست دەخوا. لەئەنجامدا ناتوانێ تۆزقاڵێک کاری تێ بکا.. چونکە «شووشە»کە توایەوە، ترسی لەتۆزو غوبار نییە!..

واتە: کە دڵ و دەروونی پیاو لەهەموو ژەنگێکی دنیا پاک بۆوە، گەیشتە پلەی توانەوە، هیچ هێزێک لەدنیادا نیە بتوانێ مل کەچی بکات و رایبکێشێتەوە بۆ زەلکاوی پیس و بۆگەنی بەدکاران.

٧- کفنی جەنازەی خۆشم، لە دەفتەری کردەوەکانی خۆم دەچنم، کەوابوو جگە لەقسەی خۆش وگفتاری شیرین، هیچی تر لەدەمم دەرناچێ، جگە لەوقسە پڕماناو شەکەر رێژوشیرینانە، هیچی ترم پێ نییە، بۆ یادگار پێشکەشی بکەم..

من پیاوێکم بەماندوو بوونی خۆم، خۆم پێگەیاندووە، لە بواری زانستەکانی زاهیرو باتیندا گەیشتوومەتە ئەوپلە بەرزەی ئێستام. بۆیە لەناو گۆڕیشدا بەزمانێکی شیرین وەڵامی پرسیارەکان دەدەمەوە.

٨- مایەی داخ و پەژارەیە، خۆشەویستی و بەزەیی و میهرەبانی لەلای خەڵک دانەماوە، گشتیان مەست و سەرخۆشی پایەو پارەن، چونکە مامۆستایەکی کارامەو لێهاتوو پەروەردەیانی نەکردووە..

ئەگەر بهاتایە، باخەوانێکی دڵسۆزو شارەزا نیگەهدارو پاسەوانی خۆشەویستی حەقیقی بکردایە، خزمەتی درەخت و نەمامەکانی بکردایە، ئاگای لەبەهرەو توانا رەسەنەکان ببوایە.. ئەو کاتە - بێگومان -ئەو نەمامانە سیس نەدەبوون، باخی جوانی خۆشەویستی نەدەفەوتاوو، وابەئاسانی لەدەست نەدەچوو. ئاگری تێ بەرنەدەبوو.. بەڵام مخابن، جگە لەهێلانەی سووتاو، لەسەر لقی درەختە سووتاوەکاندا هیچی تر بەدی ناکەین!.

٩- لەناو باخی فەرحناکی و بەختیاری و کامەرانیدا، ئەو کەسەی بە سەرفرازی دەژی و چاوی لەشتە رازاوەکانی دنیادا نیە، بەهیچ کلۆجێک ئەوکەسە بیر لەپۆشتنی جل و بەرگی گرانبەهاو رەنگاو رەنگ ناکاتەوە، حەزی بەوەنیە، دەستاری (واتە: مێزەری) بەنرخ و گەورە لەسەربنێ. ئەو کەسە لەباتی ئەوشتانە، بەگوڵی رەنگین و بۆن خۆش سەری خۆی دەرازێنێتەوە واتە: خاوەنی بیرو باوەڕی بەرزە، ئینسانێکی بەگەوهەرە.

لەو بەیتەدا فانی وەکو (نالی) مێزەری بەدەستار شوبهاندووە.

١٠- ئەگەر قسەو گوفتارە پڕ مانا و بەنرخەکانی من لە لای کەسانی کەم و نەفام ونەزانااندا نانرخێنرێن، هۆیەکە ئەوەنییە کە ئەو قسانە سووکن یابێ بەهان.. نەخێر، قسەکانی من ئەوەندە بەنرخ و سەنگین و مەعنادارن، لەتەرازووی نەفاماندا هاوکێشیان نییە، لەتوانای کەسیشدا نییە بیانکرێ و هەربۆیەش، پێویستییان بەوەدا نەماوە هەراو پڕوپاگەندەیان بۆ بکرێ!

سەرچاوەو پەراوێز:

١- مامۆستا مەحموود زامدار لە وتارێکیدا، ساڵی (١٣٠٠هـ) بەساڵی لەدایک بوونی مەلاحسێنی داناوە. (بڕوانە: مەحموود زامدار: رۆژنامەی «هاوکاری» ژمارە (٣٠٤) بەغدا ١٣/٢/١٩٧٦، هەروا مامۆستا (بەشیر حسێن سەعدی) کوڕی مەلاحسێن، لەهەموو چاپکراوەکانی «فانی»دا لە ساڵی ١٨٨٣ی چەسپاندووە. مامۆستا مەلاحسێن لەدەسنووسێکی خۆیدا بەناوی «اثاری علمیە» کە مامۆستا بەشیر کۆپیەکی پێشکەش کردین دەڵێ: (ویلادەتم لەهەولێر لەتەئریخی هەزارو ٣٠٠ سەدی هیجری هەتاویی) کە دەکاتە (١٣٠١) هیجری قەمەری. بەم پێیە دەبێ رێک لەساڵی (١٨٨٣) ز لەدایک بووبێ.

٢- (فانی) زاراوەیەکی سۆفیانەیە، بەمانای تیاچوون لەناو زاتی پەروەردگار (الفناء في الله) هەروا مانای ئەوەیە کە هەموو ئادەمیزادێک، یاهەموو شتێک لە دنیادا بەرەو نەمان هەنگاو دەنێ، خوا لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرمێ: «وكل من عليها فان ويبقى وجه ربك ذو الجلال والاكرام» (سورەتی الرحمن/) کەواتە (فانی) پێچەوانەی (باقی)یە.

سەرنج:

بێجگە لە مامۆستا مەلاحسێن هەندێ شاعیری تری کوردیش ئەم (تەخەلوسەیان) بەکارهێناوە، وەکو «مەمەند ئاغای فانی»و «مەلا حەسەنی ئابلاخی» و مەلا فەتتاحی (هەورامی) و «شێخ عەبدلکەریمی خانە شووری» (بڕوانە: محەمەد قەرەداغی: فانی... گۆڤاری «بەیان» ژمارە (٥٠) بەغدا -١٩٧٨-ل(٢٠)).

٣- مەلا حسێن شێخ سەعدی: دیوانی فانی (کۆکردنەوەو ئامادەکردنی بۆ چاپ بەشیر حسێن سەعدی) چاپخانەی رۆشنبیری- هەولێر ١٩٨٤- ل (٥)، (٥٧).

سەرنج:

لەمەودوا ئەم سەرچاوەیە بە « دیوانی فانی» ئاماژەی بۆ دەکرێت.

٤- مەلاحسێن لەزستانی ساڵی ١٩٧٧ لەدیدارێکی تایبەتیدا، بەئامادەبوونی کورەکانی: مەلا عەبدوڵلا و مامۆستا بەشیر، بۆ ئامادەکەری ئەم باسە گێڕایەوە گوتی: لەتەمەنی شەش ساڵیدا بووم، باب و داکم گۆتیان حسێنی لەبەر خێندن دادەنێین. ئەوشەوە خەونێکم دیت، لەخەودا ئەمنیان بردە جێگایەکی لەبن قەڵاتێ و گۆتیان ئەوە کتێبخانەی ئیمامی شافعیە!، ئەوە لەبۆ تووە!» « ئیدی لەوساوە ملم لێ نا!».

شایانی ئاماژە پێدانە، قوتابخانەی سەرەتایی میری کە دەوڵەت سەرپەرشتی دەکرد «مەکتەبی روشدییەی» پێ دەگوترا، بەقوتابخانە ئایینییەکانیش دەگوترا « مەدرەسە».

٥- مەلا محەمەد حاجی حەوێزی مامە (پیرس) (کە پاشان بە مەلا محەمەد حیلمی ئەفەندی مەشهوور بوو» لە ساڵی (١٨٧٠)ز (١٢٨٧هـ) لە شاری هەولێر لەدایک بووە، دوای وەرگرتنی ئیجازەی عیلمی، خەریکی دەرس وتنەوەو ئیمامەت و خوتبەبێژی دەبێ. بەپێی ئیعلامێکی رەسمی کە لەساڵی (١٣٢٤هـ/١٩٠٦ز) دا لە دادگای شەرعیەی هەولێر دەرچووە، بۆتە ئیمام و خوتبە بێژی (مزگەوتی حاجی داود) بۆ مێژوو لەم دەرفەتەدا، تێکستی ئەو بەڵگەنامەیە- بڵاو دەکەینەوە:

غرو ٨٤

نضارت اوقاف همايون ملوكانەيە ملحق أوقافدە، موصل ويلايت جليلە سي داخلندە كائن، كركوك سنجاغي توابعندن، أربيل قچاسندە مركزي أولان، نفسي قصبە سندە برون قلعە سندە واقع أصحاب خيراتدن: مرحوم حاجي داود جامع شريفيلە معروف، جامع شريفيلە، خطيبي وفات إيتمكلە إمامت و خطابت مذكورە محلولە وخدمت نوريەسي معطلە قالمغلە، أشبو باعث العرض: ملا محمد افندي بن حاجي حويز

داعیلرینده قضاء مذكوره محكمه سنده أوقاف وكیلي سید راغب أفندي حاضر أولدیغي حالده، عقد أولنان مجلس شرعیده بین الائمة لدي الامتحان قراءتا و درایتا جهت مرقومیه أهلیت و إستحقاق أولان و محله و مذكوره أهالیسنده منتخب أولمغله جهت محلوله و مرقومه‌یه، مومي الیه ملا محمد افندي داعیلرینه توصیه و إحسان بیورلمق رجاسنده بالالتماس عالیلرینه اعلام اولندي حرر في الیوم السادس من شهر شعبان المعظم سنة اربعة وعشرون وثلاثمائه.

بەكورتی ئیعلامەكە باسی ئەوە دەكا كە (ئیمام) و (خەتیبی) مزگەوتی خوالێخۆشبوو (حاجی داود) كە یەكێكە لەخێردوەمەندەكان، وەفاتی كردووە، جیهەتی پۆستەكە هەڵوەشاوەتەوە، جەنابی (مەلا محەمەد ئەفەندی كوڕی حاجی حەوێز) لێوەشاوەیی خۆی لەبەر دەم ئەنجومەنی شەرعیدا سەلماندووە بۆ پڕ كردنەوەی ئەو پۆستە، بۆیە راسپاردراوە پۆستەكە بدرێتە ئەو، لەرۆژی ٢٦/شەعبان/ ١٣٢٤ھ نووسراوە.

سەرنج:

لەبەر ئەوەی دروستكردنی مزگەوت و وەقفكردنی موڵك و ماڵات بۆ ئیشی خێر جۆرێكە لەجۆرەكانی سەدەقە. (واتە: ضرب من ضروب الصدقة)، واتە (فرض) نییە، بۆیە ئەوكەسەی موڵكی خۆی بۆ كاری خێر وەقف دەكا، بەخێرەومەند (اصحاب الخیرات) لەقەڵەم دەدرێ. لەوەقفی موڵحەقدا، پێویستە موڵكەكە هی خۆی بێ. واقیف ئازادە لەدانانی مەرج بۆ بەڕێوەبردنی وەقفەكەی.

مەرجی واقیف وەكو تێكستی قانوونیە (شرط الواقف كنص الشارع). هەموو جۆرە پێشێلكارییەك بۆ مەرجی واقیف- خاوەن موڵك- لادانە لەشەرع و یاساو زەوت كردنە (إغتصاب)ە. ئەوكەسانەی لەمزگەوت و شوێنە پیرۆزەكاندا كار دەكەن بە (أصحاب الجهات) ناو دەبرێن، وەكو ئیمام، خەتیب، مونەزین، قورئان خوێن (هتد). پۆستەكەیان بە «جیهەت» ناو دەبرێ. پێویستە لەبەردەم ئەنجومەنێكی شەرعیدا لێوەشاوەیی خۆیان بسەلمێنن، پاشان فەرمانیان دەردەچێ. لەهەموو حاڵەتێكدا نابێ مەرجی واقیف پشتگوێ بخرێ. هەر یاسایەكی تازە - مادام واقیف پێی رازی نەبووە - ئەسەری رەجعیی نییە، بەسەر وەقفی كۆندا تەتبیق ناكرێ.

٦- پرسیارەكەی مەلاحسێن دوو مانا هەڵدەگرێ، یەكەم: ئایا قوماشی ئەو كەوایە (كەوتیە) چیتە؟ (چیت: جۆرێك قوماشە) دووەم: مامۆستا ئەو (واتە: كابرا) كە، وایە! تۆ چیتە؟!

٧- ئەو مەلا عەزیز دەریازیە- بەقسەی مەلاحسێن - موجازی (مەلا ئەفەندی) بووە ئەو كاتە لەمزگەوتی حاجی داود دادەنیشت.

٨- دیدار لەگەڵ مەلا حسێن سەعدی (رۆژی ١٩٨١/٣/٣) بەئامادەبوونی كاك موحسین ئاوارەی شاعیر. حاجی سەعیدی ئەفەندی كوڕی حاجی مستەفا كوڕی مەلا مەحمود كوڕی مەلا وەیسییە، پێشتر (قازی) بووە، كە خانەنشین كراوە، لە ماڵی خۆیدا بەمەلاو فەقێیان- لەراهی خوا- دەرسی وتۆتەوە.

٩- دیدار لەگەڵ مەلا حسێن سەعدی (رۆژی ١٩٨١/٣/٣). سەبارەت بەو مەلایە كە پێمان وایە ناوەكەی لەبیر چووبێتەوە، فەرمووی: «ئەو مەلایە حەسارەكی لەبن دەرگەی گچكەی قەڵاتێ هەبوو، فەلاحەتی دەكردو دەرسیشی دەگۆتەوە. داسەكەی دادەنا، دەرسی (جامی) بەمن دەگۆت»..

١٠- لەباسی «شێخ ئەسعەدی ئەربیلی» لە (بەندی دووەم)دا ئاماژەی بۆ دراوە.

١١- دیدار لەگەڵ مەلا حسێن سەعدی (١٩٨١/٣/٣)، هەروا بڕوانە: (قەصیدەی بوردیە)ی بوصەیری، (مەلاحسێن شێخ سەعدی) وەری گێڕاوە، (بشیر حسین سعدی) بۆچاپ ئامادەی كردووە- چاپخانەی رۆشنبیری هەولێر- ١٩٨٥، ل (٥): جلال الدین نجم الدین: چەمكێك لەژیانی خوالێخۆشبوو مامۆستا مەلا شێخ حسێن سەعدی هەولێری، رۆژنامەی «یەكگرتوو» ژمارە (١٩١)١٩٩٨/٦/١٢، ل (٦): نامەیەكی تایبەتی مامۆستا بەشیر حسین سعدی لەناوەڕاستی ساڵی (١٩٩٨)دا نوسراوە.

١٢- لەزستانی ساڵی (١٩٧٧) لەدیدارێكی تایبەتی درێژدا، مەلاحسێن لەوەڵامی پرسیارێكی ئامادەكەری ئەم باسەدا فەرمووی لەساڵی (١٣٢٥)ھ كە دەكاتە (١٩٠٧ز) ئیجازەی مەلایەتی لەمەلا ئەفەندی وەرگرتووە.

١٣- نامەی مامۆستا بەشیر سەعدی: جلال الدین نجم الدین، سەرچاوەی ئاماژە بۆ دراو لە پەراوێزی ژمارە (١١).

١٤- جلال الدین نجم الدین: چەمكێك لەژیانی خوالێخۆشبوو، سەرچاوەی ئاماژە بۆكراو، ل(٦).

١٥- نامەی بەشیر حسێن سەعدی: جلال الدین نجم الدین، هەردوو سەرچاوەی ئاماژە بۆ كراو.

١٦- نامەی بەشیر حسین سعدی.

١٧- جلال الدین نجم الدین: سەرچاوەی پێشوو.

١٨- عبدالله فرهادي: الاكلیل في محاسن اربیل- اربیل

-٢٠٠١- ص (٣٣٣).

١٩- دیدار لەگەڵ مامۆستا بەشیر، مزگەوتی (حاجی داود) لەمەقامی (متەوەلی) رۆژی پێنج شەممە، رێکەوتی ٢٠٠٢/١/١٨.

٢٠- بڕوانە: حکومەتی عێراق، بەڵگەنامەی تایبەتی بە «الجهات» کە لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی ئەوقاف دەرچووە (ژمارەی لاپەڕە: ٣٩)، جلد (١٨)، لە ١٩٤٨/٩/١٦.

سەرنج:

مەسجیدی (یامزگەوتی مەلا داوود) بە (مەدرەسەی مەلا رەسوول ئەفەندی کوڕی مەلا ئەحمەد ئەفەندی گراوی) لە قەڵاتی هەولێر مەشهوور بووە، جێگاکەی لەشوێنی حەوزی قەڵاتی دابووە، دەمێکە ئاسەواری نەماوە.

٢١و ٢٢- نامەی مامۆستا بەشیر سەعدی، جلال الدین نجم الدین، سەرچاوەی ئاماژە بۆ کراو.

٢٢و ٢٣و ٢٤- نامەی مامۆستا بەشیر حسێن سەعدی لەناوەڕاستی ساڵی ١٩٩٨.

٢٥- (دیوانی فانی)، ل (٩).

٢٦- مەلا ئەفەندی: ئەبو بەکری کوڕی حاجی مەلا عومەر ئەفەندی کوڕی مەلا ئەبو بەکری کچک موڵلا (مەلای گچکە)یە لەساڵی (١٢٨٤ھ/ ١٨٦٧ز)لە قەلای هەولێر چاوی بەژیان هەڵهێناوە، دایکی (فاتیمەخانی) کچی یاقووب ئاغایە. دوای کۆچی دوایی باوکی (لەساڵی ١٣٠٩ھ/ ١٩٨١ز) ئەرکی خوتبەو سەرپەرشتی کردنی کاروباری دەرس وتنەوە لەمەدرەسەو مزگەوتی گەورەی قەلاتدا دەگرێتە ئەستۆ. (ئەمین زەکی) دەڵێ: پتر لەسەد کەس ئیجازەی مەلایەتییان لەو زاتە وەرگرتووە کەئێستا لە هەموو ناوچەکانی کوردستاندا بلاو بوونەتەوە {بڕوانە محمد امین زکی: مشاهیر الکرد وکردستان (الترجمة العربیة) الجزء الاول- بغداد - ١٩٤٥ ص (٨٣)}.

مەلا ئەفەندی خاوەنی چەند کتێبێکە، بەتایبەتی لە بواری (عیلمی فەلەکی) تەقلیدی، کە جاران دەستنووسەکانی ئەو کتێبانە بەدەیان نوسخە لەناو فەقێ و مەلاکاندا بلاوبیوونەوە. ناونیشانی ئەو کتێبانەی خوارەوە لەلاپەڕە (٨٥٦)ی (الدلیل العراقي الرسمي لسنة/ ١٩٣٦) دا تۆمار کراوە:

١- تعلیقات علی (مواقف الامور العامة) مع شرح المواقف للجرجاني.
٢- تعلیقات علی تشریع الافلاك.
٣- رسالة: الاسطرلاب للعاملي.
٤- ترجمة: رسالة الربع المجیب.

مەلا ئەفەندی لەرۆژی (٣٠ لەسەر ٣١/١٢/١٩٤٢) لە کۆشکی خۆی لە(باداوە) کۆچی دوایی دەکات.

٢٧- مەلا شێخ حسێن: ژیانی انسان تەفسیری قورئان، چاپی یەکەم چاپخانەی (نجاح) بغداد - ١٣٥٢.

سەرنج:

ئەوکاتە مەلا حسێن شێخ سەعدی (فانی) لە دەشتی دزەییاتی مەلا بووە، دۆستی ئاغاکانی دزەییان بووە کەزۆر رێزیان لێ ناوە. لەبەر ئەو هۆکارە لەسەر بەرگی نامیلکەکەیدا دەستەواژەی «کتێبخانەی ملا شیخ حسێن دزەیی» نووسراوە. لەبەر خاتری ئەو ئاغایانە لەقەبی «دزەیی» بەکارهێناوە، لەو نوسخەیەی کە لە ساڵی (١٩٧٧) بەئامادەکەری ئەم باسەی پێشکەش کرد، وشەی «دزەیی» لابردبوو، لەلاپەڕەیەکی چاپکراوی زیاددا، لەژێر وێنەکەی «المؤلف الشیخ ملا حسین الاربیلي»ی نووسیبوو، چونکە ئەوەی راستی بێ سەر بەو عەشیرەتە بەرێزە نەبوو.

٢٨- شێخ مەلا حسێن: جزءی عم: ژیانی انسان تەفسیری قران، چاپخانەی کەرخ- بەغدا- ١٣٥٣ھ (لە هەولێر لە دەرگەی قەیسەری لای مەلا سعدالله دەفرۆشرێ).

٢٩- دیدار لەگەڵ مامۆستا بەشیر حسێن ٢٠٠٢/١/٢٤.

٣٠- ئەو مەلایانەی خوارەوە لەکاتی خۆیدا تەفسیرەکەی مەلا حسێنیان پەسەند کردووە.

١- مەلا محەممەد نووری (ئیمام و مودەریس).
٢- مەلا ئەحمەدی بانی(مودەریسی گوندی چەغەمیرە).
٣- مەلا محەممەد ساڵح کوزەپانکی.
٤- مودەریس زادە مەلا عەبدوڵلا ئەفەندی (مودەریس لە هەولێر).
٥- مەلا شێخ جەلالوددینی بەرزنجی (ئیمام و مودەریسی گوندی تڕپەسپیان).

(ئەو تەقریزانە، لەلاپەڕەیەکی تایبەتیدا چاپ کراون، لەلایەن مەلا حسێنەوە بەچاپی ساڵی (١٩٣٣)ەوە لکێنراوە).

٣١- لە ساڵی (١٩٧٤) مامۆستا و زانا مەلا عەبدولکەریمی مودەریس لە وەڵامی سەرۆکایەتی دیوانی ئەوقاف - لە بەغدا بەم نامە رەسمیەی خوارەوە، تەفسیرەکەی نرخاندووەو داوای کردووە لەسەر ئەرکی ئەوقاف لەچاپ بدرێ:

بسم الله الرحمن الرحیم

اشارة الی کتابکم المرقم ٤٠٣٥ في ١٩٧٤/٢/١٧.. حول مطالعة الکتاب المخطوط باللغة الکردیة في (تفسیر القرآن الکریم) طالعت الکتاب بدقة وتأملت في التعبیر عن

معاني الآيات الكريمة، فوجدته كتابا مضبوطا نافعا للمسلمين في فهم مدلولي أي كلمة واي جملة وفي فهم حاصل المعنى بصورة مناسبة ولذلك آرى من الخير للمسلمين الموافقة والتفضل بالامر بطبعه تخليدا لهذا العمل المشكور وشكرا.

التوقيع

المخلص المحب

عبدالكريم محمد

المدرس في المعهد الاسلامي بالحضرة القادرية

بەداخەوە لەگەڵ ئەو نرخاندنەش لەچاپدانی تەفسیرەکە چەند ساڵێکیش دواکەوت.

٣٢- بەرگی یەکەمی « ژیانی ئینسان تەفسیری قورئان» لەساڵی (١٩٧٨) لە چاپخانەی (کوردستان) لە هەولێر لەچاپ دراوە، بەرگی دووەمی لەساڵی (١٩٨١) لەچاپخانەی (الحوادث) لەبەغدا، هی سێیەمی لەساڵی (١٩٨٣) لەچاپخانەی رۆشنبیری (هەولێر)، بەرگی چوارەم لەساڵی (١٩٨٥) لەچاپخانەی (الحوادث) و بەرگی پێنجەم لەچاپخانەی (ئیرشاد) لەبەغدا لەچاپ دراوە، بەرگی شەشەمیش لە ساڵی (١٩٨٩) لە چاپخانەی (الحوادث) لە چاپدراوە، م. بەشیر حسێن نووسویانیەتیەوەو بۆ چاپ ئامادەی کردوون، چەند بەرگێکی بەیارمەتی ئەمینداریەتی گشتی رۆشنبیری و لاوانی ناوچەی کوردستان لەچاپ دراوە.

٣٣- بڕوانە: (قەصیدەی بوردیە) وەرگێڕانی (مەلاحسێن شێخ سەعدی) (نووسینەوەو ئامادەکردنی بۆ چاپ: بشیر حسین سعدی)- چاپخانەی رۆشنبیری هەولێر- ١٩٨٥- ل (٦)و (٦٦): هەروا بڕوانە: عبدالله فرهادي: الاكليل في محاسن اربيل- اربيل - ٢٠٠١ ص (٣٢٣-٣٢٤)...

٣٤- مەلاحسێن بۆ کاک بەشیری کوڕی گێڕابۆوە، کاتێ (لەسەرەتای سەدەی بیستەم) لەخزمەت شێخ ئەسعەدی نەقشبەندی هەولێری زادەدا «صحیحی بوخاری» دەخوێنێ، رۆژێکیان ئەم پارچە شیعرە فارسییەی (شێخ ئەسعەد) کەلە بەری بووە بۆ شێخ دەخوێنێتەوە:

چشم امل نهوشم زان چشم چون ستاره

تاخويشتن نهبينم در پهلوى قناره

تا دامن تودارم پاک از فلک ندارم

سر ميکشم ز عالم در جيب پاره پاره

شێخ پێی دەڵێ: چما ئەوە شیعری منە؟

مەلاحسێن دەڵێ: بەڵێ یاشێخ!

پاشان ئەو غەزەلە لە دیوانە شیعرییەکەیدا لە ئەستەمبوول بلاوەکرێتەوە، مەلاحسێن، ئەگەر چی نوسخەیەکی چاپکراوی دیوانی شێخ ئەسعەدی دەست ناکەوێ، بەڵام بەخەتە خۆشەکەی خۆی نوسخەیەکی لەسەر دەنووسی، کاک بەشیر نوسخەیەکی کۆپی کراوی دەستنووسەکەی باوکی پێشکەشی ئامادەکەری ئەم باسەی کرد.

ئەو نوختەیەش نیشانەی ئەوەیە کە مەلا حسێن تا چ رادەیەک حەزی لەشیعرو ئەدەبیات بووە.

٣٥- بڕوانە پەراوێزی ژمارە (٩) فەقێ و موستەعیدانی ئەوسەردەمە، حەزیان لە قسەی بەتۆیکل و هەڵێن و موعەمیات بووە، بۆ وێنە هەر وەکو مامۆستا بەشیر لەزاری باوکی مەلاحسێنەوە بۆی گێڕاینەوە - گوتوویانە:

«مەیی دووساڵەو مەحبووبی چاردە ساڵە» ماناکەیان بەو شێوەیە لێک داوەتەوە:

«مەیی دووساڵە» واتە شەرابی موعەتتەق. ئاماژە یە بۆ (قورئان) کەدووجار هاتۆتە خوارەوە، جارییەکەم، بۆ ئاسمانی دنیا. جاری دووەمیش پەیتا پەیتا لەماوەی (٢٣) ساڵدا بۆ پێغەمبەر (د.خ) نازل بووە.

مەحبووبی (چار دە ساڵە)ش، «پێغەمبەرە» چاردە، واتە چوار جار (دە) کەدەکاتە(٤٠). محەمەد کوڕی عەبدوڵڵا (د.خ) کەبوو بەپێغەمبەر لەتەمەنی چل ساڵان دابووە.

٣٦- دیدار لەگەڵ مەلاحسێن (فانی) لەزستانی (١٩٧٧) سەبارەت بە(نالی)یەوە فەرمووی: «غەزەلەکانی نالی زۆر بەقووەتن.. لە (تەوحید)داقسەی زۆری هەیە، پێدەچێ نەقشبەندی بووبێ».

٣٧- بڕوانە: پەراوێزی ژمارە (٢).

٣٨- مەلا حسێن بەخۆی ئەو باسەی لە ساڵی (١٩٧٧)دا بۆی گێڕاینەوە، پاشان کاک بەشیری کوڕی پەیوەندی بە نەوەکانی (ساڵح زەکی ساحیبقران) دەکات بۆ ئەوەی دیوانەکەی باوکی بگەڕێننەوە، پێی دەڵێن: «فەوتاوە».

٣٩- مەلا حسێن شێخ سەعدی: دیوانی فانی، (بشیر حسین سەعدی) کۆی کردۆتەوەو بۆ چاپ ئامادەی کردووە، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٨٤.

٤٠- مامۆستا بەشیر سەعدی لە ساڵی (١٩٧٧)دا بەشێکی ئەو شیعرانەی بەدەسخەتی خۆی و بەحوزووری باوکی بۆ ئامادەکەری ئەم باسەی نووسیبوو.

٤١- لە تێکستەکەی لای ئێمەدا «جێگەی مەطلوب» نووسراوە لە «دیوانی فانی»دا «جێگەی مەقصود» نووسراوە (ل-١٣).

٤٢- دیوانی فانی: ل(١٣-١٤)

مەلیخا

هۆشیار عەبدوڵڵا

گەلێک جاران لێرەو لەوێ، لەمەلاو لەولا وشەی"مەلیخا"دەکەوێتە پێش چاوانم، لەزۆر لە کتێبە مێژووییەکانی کورد ناوی وەکو سەرچاوە هاتووە، لێرەدا بابزانین"مەلیخا" چییە؟

مەلیخا: ئەو کتێبە بەقیمەت و بە بەهاو گرنگە بووە، کە کاتی خۆی لە زەمانی پاشای گەورەی میرنشینی سۆران،"میر محەمەدی رواندزی۱۸۸۳-۱۸۳۷"بە فەرمانی پاشاو دەستخەتی"محەمەد میرزا" ناوێک کە سکرتێری تایبەتی پاشا بووە، بە زمانەکانی کوردی، فارسی، تورکی، عەرەبی لە شاری رواندزی پایتەختی میرنشینەکە نووسراوەتەوە، کتێبێکی مێژوویی بەنرخ بووە، هەندێک دەڵێن ئەو کتێبە بەزمانی فارسی بەشیعر نووسراوەتەوە، هەموو بەسەرهات و رووداوەکانی میری سۆرانی تێدابووە لە شەڕو شۆڕەکانی، لە ئاوەدانکردنەوەو دروستکردنی پرد و مزگەوت و قوتابخانەو قۆنگرەو قەڵات و رێگاوبان. ئەو کتێبە لەگەڵ چەندین کتێبی دیکەی مێژوویی و ئایینی دەستنووس لە کتێبخانەکەی خوالێخۆشبوو"مەلا محەمەدی خەتێ"پارێزراو بووە، لەپاش مردنی مەلای خەتێ کتێبخانەکەی کەوتۆتە بن دەستی"مەلا عومەر ئەفەندی"، لەکاتی گرتن و داگیرکردنی شاری رواندز لە مایسی ۱۹۱٦ز. لەلایەن لەشکری روسیای قەیسەری زۆر لەو کتێبانەی کە لەزەمانی پاشای گەورە مابوون، لەوانە کتێبی"مەلیخا" بووە لەلای زانای گەورەی خوالێخۆشبوو"مەلا ئەسعەد ئەفەندی خەیلانی"بووە، دەڵێن لەپێش گەیشتنی لەشکری رووس"مەلا ئەسعەد ئەفەندی" گواستوویەتییەوە بۆ گوندی "خرواتان"ی، بناری چیای هەریر، هەندێک لەو کتێبانەی لە سووتان و فەوتان رزگار کردبوو، "خرواتان" گوندێکە دەکەوێتە بناری چیاکە، دانیشتوانەکەی لە عەشیرەتی"هەرووتی"ن، ۳-٤ کیلۆمەتر لەخوارووی ناحیەی هەریر هەڵکەوتووە، ئەو کاتەی، کە "مەلا ئەسعەد" لە "خرواتان"بووە، خوالێخۆشبوو"مەلا ئەفەندی" پیاوی ڕەوانە کردووە، کە بچن ماڵەکەی بێننە هەولێر، نەوەک لەشکری رووسان بگاتە دەشتی هەریر، بەڵام "مەلا ئەسعەد" رازی نەبووە "خرواتان" بەجێ بێڵێت. لە ساڵی ۱۹۱۷ پاش ئەوەی لەشکری رووس گەڕاوەتەوە، رواندزیان بەجێ هێشتووە، کاولیان کردووەو داریان لەسەر بەردی نەهێشتووەو بە درندەترین شێوە رەفتاریان کردووە، خەڵکەکەی ئەوەی کە مابوون گەڕاونەتەوە، "مەلا ئەسعەد ئەفەندی"ش، گەڕاوەتەوە، لەپاش مردنی مامۆستا، مەلا عەبدولکەریمی کوڕی لەجێگای دانیشتووە، ئەو سەرپەرشتی مەکتەبەکەی کردووە، چەندین کتێبی بە بەهاو بەقیمەتی تێدا بووەو لەناو مزگەوتی گەورەی رواندز بووە، بۆ شەوێکیان مەکتەبەکە ئاگری تێ بەربابێ، گڕی گرتووەو سووتاوە، هەرچی کتێبی دەستنووس هەبووە سووتاوەو رزگاری نەبووە، لەناویاندا کتێبی "مەلیخا"ش بووە، وابزانم ئەمە لەساڵی ۱۹٥۷ روویداوە، بەقسەی هەندێ لە رواندزییەکان.

دەربارەی ئەم کتێبە خوالێخۆشبوو، مێژوونووسی گەورەی کورد "داماو- حوسێن حوزنی موکریانی" لە لاپەڕەی"٥٤"ی، کتێبی"کورد و میرانی سۆران"ی، لە چاپی دووەم- هەولێردا هاتووە، چونکە ئەم کتێبە لەساڵی ۱۹۳٥ بۆ جاری یەکەم لەشاری بەغدا لەچاپخانەی"زاری کرمانجی"چاپ کراوە.

داماو دەڵێت: "ئەو کتێبە لەلای گەلێک لە خەڵکی رواندز هەبوو، بەڵام لەگەڵ هاتنی رووس و مهاجری خەڵکی رواندز لەنێوچوو، تەنیا نوسخەیەکم دەستکەوت بۆ نووسینەوەی ئەم پەڕاوە "کورد و میرانی سۆران" زۆر بە کەڵکم هات، چونکە بەدرێژی سەربووردەیان باس دەکات".

وادیارە "داماو"ی، رەحمەتی کە لەساڵی ۱۹۲٤ز. ماڵی چووەتە رواندز و چاپخانەکەی بردۆتە ئەوێ و لەوێ دایمەزراندووەو گۆڤاری"زاری کرمانجی" پێ دەرکردووە، ئەمەش بەهەوڵ و هیمەتی خوالێخۆشبوو "سەید تەهای نەهری" بوو، کە ئەوکاتی فەرمانڕەوای شاری رواندز بووە، لەوێ "داماو" ئەو دانەیەی کتێبی"مەلیخا"ی، دەستکەوتووەو سوودی لێ وەرگرتووە، واپێدەچێت ئەو نوسخەیەش هەر هەمان ئەو نوسخەیە بووە، کە لەلای خوالێخۆشبوو مامۆستا "مەلا ئەسعەد ئەفەندی خەیلانی" پارێزراو بوو، لە پەرتووکخانەکەی لەناو مزگەوتی گەورەی رواندزێ، پاش ئەویش بۆ مەلا عەبدولکەریمی کوڕی بەجێما، تا لەهاوینی ساڵی ۱۹٥۷دا ئەو پەرتووکخانەیە گڕی گرتووەو ئاگری تێ بەربووەو زۆربەی هەرە زۆری کتێبە دەستنووسە بەنرخەکانی تێدا سووتاوە، لەناویاندا کتێبی "مەلیخا" بووە.

*

ڕۆشنبیرانی کۆیە
لە (١٩٤٥- ١٩٥٨)دا

جەمال فەتحوڵڵا تەیب
زانکۆی کۆیە

بزاڤی رزگاریخوازی گەلی کورد یەکێکە لە بزاڤە دێرینەکانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست، سەدەیەک زیاترە وەک دەربڕی ئاوات و ئامانجەکانی بەردەوام لەخەباتدایە بۆ وەدەستهێنانی مافی بڕیاردانی چارەنووسی، بەڵام ڕووبەڕووی دەسەڵاتی کۆلۆنیالی و داگیرکەری بێگانە بۆتەوە. لەو سەردەمەوە تا ئێستە بە دەیان وڵاتی داگیرکراو ئازاد بوون، بەڵام کورد تا ئەوڕۆ بەژێردەستەیی ماوەتەوە، هەروەک سۆسیۆلۆی تورک (ئیسماعیل بێشکچی) دەڵێت: "کوردستان وەک کۆلۆنیالییەکی نێو دەوڵەتان ماوەتەوە، ژێردەستەی دەسەڵاتی شۆڤێنیترین نەتەوەکانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستە"[١].

دوای جەنگی دووەمی جیهانی بزووتنەوەی دیموکراتی زیتر بەرەو گەشەسەندن چوو، بیروڕاکانی لەنێو ناوەندەکانی کوردستاندا بڵاوبوونەوە، بەمەش پارتە کوردییەکان لەژێر کاریگەری بووژانەوەی بزاڤی رزگاریخوازی کوردی رۆژهەڵات و دامەزراندنی پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێران و راگەیاندنی یەکەم کۆماری کوردی لە مەهابادا بوون. هەربۆیە لەژێر تەوژمی دیموکراتیدا کە ئەوەدەمە ببووە مۆدەو باوی سەردەمەکە کە لە باشووری کوردستاندا، پارتی دیموکراتی کورد وەک خۆگونجاندنێک لەگەڵ پێشکەوتنی بزووتنەوەی رزگاریخوازی دیموکراتیدا لەم بەشەی کوردستاندا دامەزرا. بەم جۆرە بیرۆکەی دروست بوونی پارتی دیموکراتی کورد لە رۆژهەڵاتی کوردستانەوە سەری هەڵدا، ئەوکاتەی بارزانی و ئەفسەرە تێکۆشەرەکانی کورد لە خەباتدابوون بۆ پارێزگاری کردن لە کۆماری کوردستان[٢]. دوای کۆششێکی چڕوپڕ توانرا کۆنگرەی یەکەمی دامەزراندن لە بەغدا لە رێکەوتی ١٦/ ٨/ ١٩٤٦ لە مالی سەعید فەهیم سەلیم ئاغای حەوێزی ببەستری[٣]. بەم جۆرە (پارتی دیموکراتی کورد - عێراق) لەدایک بوو، دوای هەڵوەشانەوەی هەردوو پارتی (شۆڕش و رزگاری)، لە ئەنجامدا ئەندامانی پارتی رزگاری و ژمارەیەکیش لە ئەندامانی شۆڕش چوونە نێو ریزەکانی پارتی دیموکراتی کورد، بەڵام زۆرینەی ئەندامانی شۆڕش چوونە نێو ریزەکانی حیزبی شیوعی عێراقییەوە[٤].

دەستەی سەرکردایەتی پارتی کە لە یەکەم کۆنگرەدا دەستنیشان کران، ژمارەیەکی بەرچاوی خەڵکی کۆیەی لەخۆ دەگرت، کە بەم شێوەی خوارەوە بوو:

١- مەلامستەفا بارزانی سەرۆکی پارت.
٢- شێخ لەتیف شێخ مەحمود جێگری یەکەمی سەرۆک.
٣- کاکەزیاد حەمەئاغای غەفوری جێگری دووەم.

مەکتەبی سیاسی پێکهاتبوو لە: هەمزە عەبدوڵلا، رەشید عەبدولقادر، عەلی عەبدوڵلا، عەبدولکەریم تۆفیق[٥]. عەبدولسەمەد محەمەد بەنناش ئەندامی یەدەگی لیژنەی مەرکەزی بوو[٦].

لەم قۆناغەدا خەباتی پارتی بۆ هێنانەدی مافی ئۆتۆنۆمی بۆ گەلی کورد لەچوارچێوەی عێراقێکی دیموکراتی یەکگرتوودابوو[٧].

توێژەر لەو باوەڕەدایە کە لێرە بەدوواوە ستراتیژی بزووتنەوەی کوردایەتی لە ئازادی و سەربەخۆیی کوردستانێکی یەکگرتوودا گۆڕدرا، بە مافی ئۆتۆنۆمی بۆ کورد لە هەریەکێک لەو وڵاتانەی کە کوردستانی تێدا بەخشرابووەوە. ئەم هەنگاوەی بزووتنەوەی کوردایەتی لەدوولاوە بەرەو لاوازبوون و گەڕانەوە چوو:

١- دانانی بەو سنوورە دەستکردانەی کە ئیمپریالیزم نەخشەکێشی کردبوو.

٢- لە دەستدانی ستراتیژی نەتەوەییانەی کوردستانییانە و خزلکاندنی هەریەک لە پارتە کوردییەکان بە قەوارەی سیاسی دەوڵەتە داگیرکراوەکانەوەو بەستنەوەی چارەنووسی دوا رۆژانەی کورد بە هەریەکێک لەو دەوڵەتانەوە لە ژێر دروشمی (خەبات دژی ئیمپرالیزم و دیموکراتی بۆ ئەو دەوڵەتانەو ئەوجا مافی ئۆتۆنۆمی بۆ کورد).

ناوچەی کۆیەی پارتی دیموکراتی کورد لە چالاکترین ئۆرگانەکانی پارتی بوو، چونکە لەم شارەدا ژمارەیەک لە کەسایەتی ناودار رۆڵی کارایان لەو پارتەدا بینی، لەوانە پارێزەر عومەر مستەفا محەمەد و (کاکەزیاد) یش لە ئەندامە چالاکەکانی بوون. لە راستیدا ئەوانە رۆڵی بەرچاویان لە گەشەکردنی ریزەکانی هەبوو[٨]. پارتی بایەخێکی زۆری بە رۆشنبیرکردنی ئەندامەکانی دەدا و بۆ ئەم مەبەستەش کتێبخانەیەکی بەناوی (حاجی قادری کۆیی) لەشاری کۆیەدا کردەوە، هەروەها حیزبی (تحریر) یش، کە باڵێکی حیزبی شیوعی عێراق بوو کتێبخانەیەکیان لە کۆیە بەناوی (کۆیسنجەق) کردەوە[٩].

بەمەبەستی زیادکردنی ئەندام و لایەنگران، پارتی دیموکراتی کورد لە کۆیە کەوتە جموجۆڵێکی بەرفراوان، لەم بوارەدا "عومەر دەبابە" رۆڵێکی مەزنی لە راکێشانی مرۆڤی نیشتمان پەروەر و دڵسۆزو پاک بۆ نێو پارتی بینی، بۆ ئەم مەبەستەش چەند جارێک سەردانی کۆیەی کردووە و چاوی بە مام جەلال(*) کەوتبوو. لەو دیدارانەدا بەرنامە و ئامانجەکانی پارتی بۆ روون کردۆتەوە، دواتر ئەویش ئامادەیی خۆی پیشان داوە بچێتە نێو ریزەکانی پارتییەوەو وەک ئەندامێکی کارامە کار بکات. ئەمەش بەسەرەتای گەشەکردنی رێکخستنەکانی پارتی لە کۆیە دادەنرێت، چونکە مام جەلال لە خوێندکارە رووناکبیرو چالاکەکانی شاری کۆیە بوو، لای خەڵکی خۆشەویست بوو، توانی لە ماوەیەکی کورتدا جەماوەرێکی زۆر بۆ پارتی پەیدا بکات. مام جەلال لەگەڵ ژمارەیەک خوێندکاری کورد خەریکی دامەزراندنی رێکخراوێکی خوێندکاری بوون، بۆ ئەم مەبەستە دیدو تێڕوانینی عومەر دەبابەی وەرگرت، بەمە توانی کۆمەڵەی پێشکەوتنی خوێندەواری (K.p.X) لەساڵی ١٩٤٧ لە کۆیە دابمەزرێنێ، کە خالد دلێر لە ئەندامە چالاکەکانی بوو[١٠].

پاش ئەوەی دووەم شەڕی جیهانی بە سەرکەوتنی هاوپەیمانەکان کۆتایی هات، ئیدی ئەوەندەی دیکە بیری مارکسیزم لە کوردستاندا بڵاوبووەوە و بەتەواوی بووە مۆدە و گەر کەسێکیش لەگەڵ ئەو رەوتە نوێیەدا نەبایا، ئەوا زۆر بەئاسانی بە کۆنەخوازو کرێگرتەی ئیمپریالیزم دەژمێردرا. هەرچەندە ژمارەیەک لە کوردە کۆمۆنیستەکان بەمەبەستی زێتر بڵاوبوونەوەی فیکرەکەیان ناوبەناو باسیان لە چارەسەرکردنی کێشەی کورد دەکرد و تەنانەت لە پرۆژەکەی باسم دا (بەهائەین نوری) لە ١٩٥٣و لە کۆبوونەوەی پارتی کۆمۆنیستی عێراق لە ١٩٥٦ دا باس لە بڕیاری مافی چارەنووسی کورد کرابوو، بەڵام ستراتیژی راستەقینەی کۆمۆنیستەکان بانگەشەکردنی عارەب و کورد بووە لەخەباتی هاوکارانە دژ بە ئیمپریالیزم و دامەزراندنی کۆمارێک، کە لەوێدا کورد مافی ئۆتۆنۆمی پێ رەوا ببینرێ. ئەم بۆچوون و ستراتیژەی کۆمۆنیستەکانی عێراق کاردانەوەیەکی راستەوخۆی زۆری بۆ سەر دەستەی وردە بۆرژوای کورد هەبوو، کە لەم بەشەی کوردستاندا

خەباتیان بخەنە ڕیزی خەباتی گەلانی عێراقەوەو لە مەسەلەی کوردستانێتی پەشیمان بینەوەو بینە پارتێکی کوردی عێراقی، دواتریش هەر لە ژێر ئەو کاریگەرێتییەدا و لە کۆنگرەی ١٩٥٣ ی پارتیدا ڕێنمایی بە تیۆرەکانی مارکسیزم بکەن.

هەڵبەت کۆیە یەک لەو ناوچانەی باشووری کوردستان بوو، کە ژمارەیەک لە ڕۆشنبیرەکانی بوونە هەڵگری بیری مارکسیزم. یەک لەوانە فاتح[*] ڕەسول بوو، کە شاناز بەو فکرەبییەوە دەکردو چالاکانە لەو بوارەدا دەست بەکاربووە.

سەرەتا پەیوەندی نێوان حیزبی شیوعی و پارتی دیموکراتی کورد زۆر باش بووە، کاتێک کە پارتی دامەزرا، حیزبی شیوعی خۆشحاڵی خۆی نیشاندا و بە ڕێکخراوێکی سیاسی و پێشکەوتووخوازی دادەنا، بەڵام دوای ئەوەی پارتی توانی جەماوەرێکی زۆر لەدەورەی خۆی کۆبکاتەوە، ئیدی حیزبی شیوعی بۆچوونی گۆڕاو نیگەران بوو، نەک هەر ئەوە، بەڵکو دەستی کرد بەهێرش کردنە سەر پارتی و لەڕێگای ڕۆژنامەکانی (القاعدە) و (ئازادی) یەوە، پارتی بەوە تاوانبار دەکرد، کە وەک (شۆڕش) و(ڕزگاری) ڕێکخراوێکی بورژوای کۆنەخوازە و ئامانجی لەت کردنی خەباتی کوردە[١١].

هەڵبەت ئەو جۆرە پەیوەندییانە کاردانەوەیەکی ڕاستەوخۆی بۆ سەر هەڵگرانی بیری کوردایەتی (پارتی) و بیری مارکسیزم (کۆمۆنیستەکان) لەکۆیە هەبوو. ئەگەر لەسەرەتادا کۆمەڵێک چالاکی هاوبەشانە لەنێوانیاندا هەبووبێ، بەڵام لە ئاهەنگی نەورۆزی ١٩٤٨ دا هەریەک لە پارتی و کۆمۆنیستەکان بەجیا یادیان کردەوە[١٢].

لەلایەکی دیکەوە حکومەتی عێراق بەبەردەوامی چاودێری جموجۆڵی ئەندامانی ئەو پارتانەی دەکرد و فشاری دەخستە سەر چالاکییەکانیان تا لە ١٩٤٨/٥/١٥ دا بەبیانووی پارێزگاری کردن لە سوپای عێراقی، کە نێردرابوو بۆ سەر ئیسرائیل لەگەڵ سوپای دەوڵەتە عەرەبییەکانی تردا، دەستیکرد بەگرتنی ژمارەیەک لە کادیرانی هەردوو پارتەکە لە کۆیە، بەتایبەتی ئەوانەی ڕۆڵی بەرچاویان لەسەرکردایەتی کردنی خۆپیشاندانەکانی ڕۆژانی ڕاپەرینی ١٩٤٨ دا هەبوو، ئەم شاڵاوە چەندین ئەندامی پارتی (تحرر)ی گرتەوە، لەوانە: ئەحمەد دڵزار، سادق جەمیل ئاغا حەویزی، مەجید کاکە حاجی مەحمود، ڕۆستەم حەویزی، مەلا مەجید[**] موفتی، عەبدولڕەحمان محەمەد حەویزی، فائق جەلیل حەویزی، ئەمانە هەموو درانە دادگەی عورفی سەربازی و زیندانی کران[١٣].

پارتی و کۆمۆنیستەکانی کۆیە لەدژی بڕیاری کۆمەڵەی نەتەوە یەکگرتووەکان بوون، کە دامەزراندنی دەوڵەتی ئیسرائیلی لە ١٩٤٨/٥/١٥ دا ڕاگەیاند، هەربۆیە حکومەتی نوری سەعید بە ئاشکرا کەوتە دژایەتی کردنی کورد[١٤]، بەڵام لە ڕاستیدا پارتی پشتیوانی لە مەسەلەی فەلەستین دەکردو کاتێک کە جەنگی فەلەستین لەدژی ئیسرائیل ساڵی ١٩٤٨ ڕوویدا، ژمارەیەک سەربازی کورد بەشداری ئەم جەنگەیان کرد، لەوێ شەهید بوون، هەندێک لەوانە خەڵکی کۆیە[***] بوون.

هەرچەندە ئەندامە بەرزەکانی پارتی لە کۆیە بەبەردەوامی لەژێر سانسۆری سیخوڕانی حکومەتدا بوون، بەڵام زۆر وریا و چالاکانە کاریان دەکرد. چەندین نموونە لەبەردەستدان، کە وەک بەڵگەنامە ئاماژە بەم بوارە دەکەن، هەر بۆ نموونە: لە نووسراوەکانی وەزارەتی بەرگری ژمارە (د/٥/٣٠٥/٢٩١) لە ڕێکەوتی ١٩٥٢/٧/٢٢ دا هاتووە "محەمەد زیاد ئاغا[****] خەڵکی کۆیەیە کاتی خۆی هاوکاری فتنەی ساڵی ١٩٤١ی کردووە، پەیوەندی بە (یونس سەبعاوی) یەوە هەبووە بەهۆی حەمەد زیاد ئاغاو تاقمەکەی چالاکی شیوعی زیادی کردووە، زیاتریش لە یانەی فەرمانبەرانە، کە بۆتە بنکەی سەرەکیان، زۆر گوێ لە وێستگەی مۆسکۆ و ئازەربایجان دەگرن"[١٦] دەردەکەوێ کە میری لە هەڵسەنگاندنی بیرو بۆچوونی کاکە زیاد ئاغا بەهەڵەداچووبوو، چونکە ئەو لە ڕیزەکانی پارتی دیموکراتی کورد کاری دەکرد، کەچی کاربەدەستانی میری بە شیوعییان لەقەڵەم داوە، دیارە ئەمەش بەهۆی ئەوەبووە کە پارتی لەو سەردەمەدا هەڵگری بیری مارکسی بووە.

پارتی دیموکراتی کورد بەنهێنی لە ٢٦ کانوونی دووەمی ١٩٥٣دا کۆنگرەی سێیەمی لە کەرکووک

بەست، لەم کۆنگرەدا بڕیاری گۆڕینی ناوی حیزب بۆ (پارتی دیموکراتی کوردستان - عێراق) درا، هەروەها لیژنەی مەرکەزی هەڵبژێردرا، کە بریتی بوون لە: مەلا مستەفا (سەرۆک)، میرحاج ئەحمەد، د. جەعفەر کەریم، ئیبراهیم ئەحمەد، نوری شاوەیس، نوری ئەحمەد تەها، عەلی حەمدی، رەشید عەبدولقادر، جەلیل هۆشیار، عەلی عەبدوڵڵا (ئەندازیار)، جەلال تاڵەبانی، عومەرمستەفا (دەبابە)، محەمەد[*] ئەمین مەعروف. پارتی لەم کۆنگرەیەدا ڕێبازێکی نیشتمانی پێشکەوتووخوازانەی چەپی گرتەبەر، هەندێک مادەی لە بەرژەوەندی جووتیارو ڕەنجدەرانی کوردستان چەسپاند، وەک خەبات کردن لە پێناو چاکسازی و جەخت کردن لەسەر خۆماڵیکردن و لەناو بردنی هەژارای و بنیاتنانی پیشەسازی قورس و زامنکردنی مافی ئۆتۆنۆمی بۆ کورد لە چوارچێوەی عێراقدا[١٧].

شایانی باسە ململانێی سیاسی لە نێوان پارتی و شیوعی لە کۆیەدا بەردەوام بوو، ئەوەی پەیوەندی بە پارتییەوە هەبوو لەو سەردەمەدا، ئەوا تێبینی ئەوە دەکرێت کە هەنگاوەکانی لەسەرخۆبوون، چونکە نەیدەویست قوربانی بە ئەندام و کادیرەکانی خۆی بدات لە پێناوی هەندێک چالاکی لاواز و بێ کەڵک و دوور لە کوردایەتی، بەڵام بە پێچەوانەوە حیزبی شیوعی ڕێگایەکی توندڕەوانەی گرتبووەبەر هەر لە سازدانی خۆپیشاندانی[*] چەکداری و بەشداری نەکردن لە هەڵبژاردنەکانی کانوونی دووەمی ١٩٥٣ ی ئەنجوومەنی نوێنەران (پەرلەمان) ی عێراقدا، ئەویش لەڕێگای کۆکردنەوەی خەڵک و هێرش کردنە سەر سندووقی هەڵبژاردنەکان لەشاری کۆیە و شکاندنیان[١٨]. لەو هەڵبژاردنەدا پارتی دیموکراتی کورد مەسعود محەمەدی وەک نوێنەری خۆی لەشاری کۆیە پاڵاوتبوو. (ئەم کارە بە فەرمی نەبوو، چونکە پارتی مۆڵەتی کارکردنی نەبوو). کاربەدەستانی میری بە هەموو توانایەکیانەوە هەوڵیان دەدا بۆ ئەوەی مەسعود محەمەد لەم هەڵبژاردنەدا دەرنەچێت، هەڵبەت کاریان دەکرد بۆ دەرچوونی پاڵێوراوی خۆیان، کە (مەلا حەویز ئاغا) بوو[١٩]. لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا مەسعود محەمەد توانی سەرکەوتن بەدەستبێنێ، ئەمەش هەڵوێستی خەڵکە دڵسۆزەکەی کۆیە بەرجەستە دەکات و لە هەمان کاتدا کاریگەری پارتی لەسەر دیدو تێڕوانینی خەڵکی ناوچەکە بەدیار دەخات[٢٠]. مەسعود محەمەد لەم بارەیەوە دەڵێت: " ڕابەرانی ئەم خۆپیشاندانە زیاتر ڕقیان لە لایەنەکە (پارتی) بوو نەک حکومەت، ئەگینا لەبەرچی لە هەولێرو سلێمانی هەمان نمایشیان ئەنجام نەدا، چونکە هیچ پاڵێوراوێکی خۆیان نەبوو[٢١].

توێژەر وای بۆ دەچێ، کۆیە تەنها شارێک بوو لە هەموو باشووری کوردستان، کە توانیبێتی لە هەموو خەباتی ئاشکرای کوردی عێراق لەڕێگای هەڵبژاردن، دژی ویستی میری نوێنەری سەر بە پارتێکی نوێخواز بگەیەنێتە پەرلەمان، لەکاتێکدا نوێنەرانی ناوچەکانی تری کوردستان نەیانتوانی نوێنەری خۆیان بگەیەنێتە پەرلەمان، ئەمەش بەڵگەی ئەوەیە کە ئازادی لە پرۆسەی هەڵبژاردندا نەبووە، بەڵام دەرچوونی نوێنەری کۆیە لە ئەنجامی هەوڵ و تەقەلایەکی چڕدا بوو، هەرچەندە کۆیە لەوسەردەمەدا هەژاربووە، بەڵام کۆڵی نەداوەو خەباتی کردووە، ئەمەش تایبەتمەندی کۆیە نیشان دەدا، کە لە شوێنێکی تر ئەم دیاردەیە بەدی ناکرێت.

ئەندامانی حیزبی شیوعی لە کۆیە بەزۆری خەریکی بەرزکردنەوەی شاڵاو کۆکردنەوەی مۆری پەنجە بوون، تا لە ١٩٥٣/١٢/١٥ بۆ ماوەی (٢٤) کاتژمێر بڕیاری مانگرتنیاندا، بەمەبەستی کردنەوەی ڕێگای[*] نێوان کۆیەورانیە[٢٢].

سەبارەت بە هۆکارەکانی ململانێی بەردەوامی نێوان پارتی و شیوعی لەکۆیە، ئەوا چەندین دیدو تێڕوانینی جیاواز هەن، هەر بۆ نموونە مەولود ژاکاو پێی وایە کە: ناکۆکییەکان لە ڕواڵەتدا زیاتر لەسەر ئایدیۆلۆجیای چینایەتی بووە، چونکە شیوعی خۆی بەڕابەری کرێکاران و جووتیاران دەزانی، بەڵام پارتی خۆی بە پارتێکی جەماوەری دەزانی، کە جووتیار و کرێکارو وردە سەرمایەداری نیشتمانپەروەر لەژێر ئاڵایدا کۆدەکردەوەو لەخۆ دەگرت، هەندێ جار ڕادەی ڕکابەری سنووری دەبەزاندو دەبووە مایەی دروستبوونی شەڕو[*] پێکدادان[٢٣]. هەرکاتێک شتێکی لەم بابەتانە ڕووی بدایە ئەوا

پیاوماقولانی نێو ڕیزەکانی ئەم دوو پارتە بەپەلە هەنگاویان بە ئاراستەی هێورکردنەوەو ئاسایی کردنەوەی ڕەوشەکە دەنا[٢٤].

لە نیسانی ١٩٥٣دا ڕاپەڕینێکی جووتیاران لە ناوچەی دزەیی لە دژی دەرەبەگەکان سەری هەڵدا، کە (٦٠) ناوچە و (٣٠٠) گوندی گرتەوە، لەوانە: قەزای مەخمور و کۆیە. حکومەت وای نیشان دەدا، کە ئەم جووتیارانە ڕاپەڕیون لە دژی دابەشکردنی ئامێر بەسەریاندا، بەڵام لە ڕاستیدا نارەزایی جووتیارەکان لەسەر زەوت کردنی زەوییەکانیان بوو لەلایەن دەرەبەگەکانەوە، حیزبی شیوعی سەرکردایەتی ئەم ڕاپەڕینەی دەکرد[٢٥]. هەڵبەت (پارتی دیموکراتی کوردستان)یش پشتگیری ئەم ڕاپەڕینەی دەکرد، ئەویش لە ڕێگای نوێنەرەکەی لە پەرلەمانی عێراق، کە مەسعود محەممەد بوو[٢٦].

لەساڵی ١٩٥٤ دا کونسلی ئەمریکا سەردانی کۆیەی کرد، داوای لە کەسایەتییەکان و پیاوماقووڵانی ئەم شارە کردبوو، بۆ دانوستان و گفتوگۆکردن لەسەر هەندێ مەسەلەی پەیوەست بە ئایندەی کوردەوە. کونسلی ئەمریکا ڕووی پرسیاری ئاراستەی ئامادەبووان کردو وتی: "ئایا ئێستە کورد چی دەوێ ؟ مەلا حەوێز ئاغا هاتە وەڵام، وتی: کورد هیچی لە عەرەب کەمتر نییە، دەوڵەتی سەربەخۆی دەوێ". لەڕاستیدا ئەمریکا تەنیا ئەو ڕاپرسییەی لە کۆیە نەکردبوو، بەڵکو لەزۆر ناوچەی تری کوردستان ئەم کارەی ئەنجام دابوو بەمەبەستی بەکارهێنانی دۆزی کورد وەک کارتێکی فشار بەرامبەر حکومەتی عێراق، بۆ ئەوەی بێ دوودڵی بچێتە نێو پەیمانی ١٩٥٥ ی بەغدا، ئەگینا لەو سەردەمەدا ئەمریکا هیچ بایەخێکی ئەوتۆی بەکێشەی کورد نەدەداو لەبەرنامەیدا نەبوو گوێ بۆ داواکانی گەلی کورد شل بکات. دوای ئەوەی لیژنەی ناوچەی حیزبی شیوعی عێراق لە کۆیە گوێبیستی داواکارییەکانی شاری کۆیە بوون، کە مافی سەربەخۆیی بوو بۆ کورد، بۆیە بەیانێکی نارەزایی دەرکردو هێرشی کردە سەر ئامادەبووانی ئەم کۆبوونەوەیەو ڕایگەیاند کە ئەوان ڕازی نابن دەوڵەتێکی کوردی لەژێر چاودێری ئەمریکادا دابمەزرێ[٢٧].

کاتێک پەیمانی بەغداد لەساڵی ١٩٥٥ دا مۆرکرا، هەریەک لە پارتی و شیوعی خۆپیشاندانی جەماوەرییان لە کۆیە دژی ئەم پەیمانە ئیستعمارییە ڕێکخست[٢٨]. جەماوەری کۆیە ڕووبەڕووی هێزی پۆلیس وەستاو دواتر پۆلیس کەوتە تەقەکردن لە جەماوەری ڕاپەڕیو، ئەمەش بووە هۆی بریندار بوونی ژمارەیەک لە خۆپیشاندەران. پیاوانی میری دەیانویست بە برینداری دەسگیریان بکەن، بەڵام جەماوەر توانییان ڕزگاریان بکەن[٢٩]. لەمەش بترازێ لە خۆپیشاندانی پارتی و شیوعی لە کۆیە لە ١٩٥٦ دا، کە بۆ پشتیوانی کردن لەمیسر سازیان دابوو ژمارەیەک لە ئەندامە چالاکەکانی هەردولا گیران، کە هەندێکیان خەباتگێری پارتی بوون لەوانە: عومەر دەبابە[٣٠]، هەروەها مەجید ئاسنگەر، کە بە فەرمانێکی کارگێڕی بۆماوەی ساڵێک بۆ ناوەندی (ابن الربیعین) لە موسڵ گوێزرایەوە[٣١].

لەسەر ئاستی ناوخۆشدا کۆچی دوایی شێخ مەحمودی نەمر لە ٩ ی تشرینی یەکەمی ١٩٥٦ دا هەستی مرۆڤی کوردی لە هەموو شوێنێکی کوردستان بە توندی بزواند[٣٢]، هەرچەندە بارودۆخی سلێمانی لەو کاتەدا شڵەژابوو، بەڵام ئەمە ڕێگر نەبوو لەبەشداری کردنی چەندین شاندی کورد لە کەرکوک و هەولێرو کۆیە و ناوچەکانی تر لە پرسەی شێخی نەمردا، تەنانەت شاندێکی هاوبەش لە هەولێر و کۆیە بە دەستپێشخەری پارتی دیموکراتی کوردستان لە بەغدا پێکهات، کە توانیان سەردانی شێخ مەحمود بکەن (لەو کاتەی کە لە نەخۆشخانەی بەغدا) بوو، ئەم شاندە لای شێخ مایەوە تا کۆچی دوایی کردنی، دواتر لەگەڵ تەرمەکەی هاتنە سلێمانی و لەو بارودۆخە ناهەموارەدا بەشداریی ناشتنیان کرد[٣٣].

لاوانی کۆیە بەردەوام بوون لەدرێژەدان بە خەباتی ڕەوای خۆیان دژی هەموو ئەو پیلانانەی کە حکومەتی عێراق و دەوڵەتە داگیرکەرەکانی کوردستان، کە بەردەوام لەدژی دۆزی ڕەوای کورددا خەریکی نەخشەدانان بوون، ئەوەی پەیوەندی بە (کۆیە) وەبێ، ئەوا هەندێ زانیاری لەسەر ئەو کۆبوونەوە نهێنییەی، کە لە چنارۆک ئەنجام درابوو دەخەینە ڕوو، لەو نووسراوەی حکومەتدا هاتبوو: " دوابەدوای هەردوو نووسراوی نهێنیمان ژمارە

(١١٤،٩٤) لە ڕێکەوتی ٢٣ و ١٩٥٧/٧/٢٨، هەندێ زانیاریمان بۆ هاتووە، کە ئاماژە بە بەستنی کۆبوونەوەیەک دەکات، کە لە ڕێکەوتی ٢٣ی تەمموزی ١٩٥٧ لەناوچەی چنارۆک سەر بەقەزای کۆیسنجەق لە لایەن (٢٥) کەسەوە کە سەر بە پارتی دیموکراتی کوردن ئەنجامدراوە، خوێندکارێکی پۆلی پێنجەمی ئامادەیی لە کۆیسنجەق هۆنراوەیەکی بەزمانی کوردی خوێندۆتەوە، دواتر مەجید ئەحمەد ئاسنگەر (مامۆستا لە دواناوەندی موسڵ) وتارێکی پێشکەش کردووە، زیاتر وتارەکانیان دەربارەی نەمانی حکومەتی پێشوو بووە، هێرشیان کردۆتە سەر حکومەتی ئێستەو پەیمانی بەغدا، باسیان لە ئاستی زانست کردووە لەنێو کوردان و پەیداکردنی پەرتووک بەزمانی کوردی.... دواتر محەمەد سادق وێنەی مەلا مستەفای بارزانی بەسەر ئامادەبووان دابەش کردووە، کە بەجلی سەربازییەوە بووە، چوارچێوەکەی بریتی بووە لەنەخشەو ئاڵای کوردستان، هەریەک لە ئامادەبووان بڕێک پارەیان بەخشیوە، کە لە (٢٥٠) فلس کەمتر نەبووە، بەنیازن کۆبوونەوەیەکی تر سازبکەن، کە تیایدا پارێزەر عومەر مستەفا ناسراوبە (دەبابە) ئامادەبێ...)[٣٤].

بێگومان بەڵگەنامەی تر زۆرن کە حکومەتی عێراق و کاربەدەستانی بەردەوام چاودێری و بەدواداچوونی ئەندامە چالاکەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان لە کۆیەیان کردوون، بۆ بەدیارخستنی رووی راستی ئەم چالاکیانە دەقی بەڵگەنامەیەکی تر دەخەینە روو کە لە ٥ی ئاب ١٩٥٧ دا دەرچووە، لەوێدا هاتووە: "لەئەنجامی لێکۆڵینەوەی نهێنیمان و پەیوەندی کەسێتیماندا، تێبینی ئەوە دەکەین کەوا لەو ڕۆژانەی دوایی ناوی مەلا مستەفای بارزانی بۆتە وێردی سەرزمانی بەشێک لەلاوانی پارتی دیموکراتی کورد"[٣٥].

توێژەر پێی وایە کە مێژووی سیاسی لەم قۆناغەدا بریتی بووە لە مێژووی ململانێی بەردەوام لەنێوان ڕۆڵەکانی گەل لەگەڵ دەسەڵاتدارانی حکومەتی کۆنەخواز لەلایەک، ململانێی پارتە نیشتمان و نوێخوازەکانی سەر گۆڕەپانی ناوچەکە، کە پارتیٖ و شیوعی بوون لەلایەکی تر، هەر دووپارت ڕۆڵی کاریگەریان لەسازدانی خەڵک بەئاراستەی وەدیهێنانی ئامانجە نیشتمانییەکان و نواندنی هەڵوێستی بوێرو دروست لە ئاست ڕووداوە نێوخۆو دەرەکییەکاندا هەبووە. سەنگ و قەبارەی شاری کۆیە لە پەنجاکاندا گەیشتە رادەیەک، کە بنکەی لقی پارتی لە کۆیە بوو کە دەبوایە لە هەولێر بووایە، ئەمەش لەبەر بوونی ژمارەیەکی بەرچاوی خەڵکی کارای کۆیە لەنێو سەرکردایەتی پارتیدا، بەڵام کۆمۆنیستەکان هەرچەندە ڕۆڵی چالاکانەیان لەسەر گۆڕەپانی ناوچەکەدا هەبوو، کەچی شوێنی شیاوی خۆیان وەرنەگرت لەبزووتنەوەی رزگاریخوازی گەلەکەماندا، چونکە لەوکاتەدا وابەستەی کاری پەیوەندکراوی حیزبێکی سەرانسەری عێراقی بوون، کە خۆیان بەبەشێک لە بزووتنەوەی عەرەب و عێراقیشان بە بەشێک لەوڵاتی عەرەب دەزانی، لەهەمان کاتدا شیوعییەکان خۆیان بەدۆست و هاوپەیمانی نەک بەشێک لە بزووتنەوەی گەلی کوردستان دەزانی.

سەرچاوەو پەراوێزەکان:

١- فاتح رەسول: چەند لاپەڕەیەک لە مێژووی خەباتی گەلی کوردمان، بەشی یەکەم، چاپی دووەم، سوید، (ستۆکهۆڵم)، ١٩٩٨، ل٥.
٢- حبیب محمد کریم: تأریخ الحزب الدیمقراطي الکردستاني (١٩٤٦- ١٩٩٣)، دهوك، ١٩٩٦، ص٣٣ -٣٤.
٣- مەوجود سامان: دڵزار لە دیمانەیەکی تایبەتدا، گۆڤاری (هەرێم)، ژمارە (٣٠٧)، هەولێر، ٢٠٠٤، ل٢٤.
٤- چاوپێکەوتن لەگەڵ ئەحمەد مستەفا محەمەد (ئەحمەد دڵزار) لە ٢٠٠٤/٨/١٢.
٥- عبدالستار طاهر شریف: الجمعیات والمنظمات والاحزاب الکردیة في نصف قرن، (١٩٠٨- ١٩٥٨)، توزیع شرکة المعرفة للنشر والتوزیع المحدودة، بغداد، ١٩٨٩ ص١٥٣-١٥٤.
٦- حبیب محمد کریم: تاریخ الحزب الدیمقراطي الکوردستاني العراقي (١٩٤٦-١٩٩٣)، مطبعة خبات، دهوك، ١٩٩٨، ل ٣٥.

٧- د.شێرکۆ فتح الله: الحزب الديمقراطي الكوردستاني وحركة التحرر القومي الكوردية في العراق (١٩٤٦-١٩٧٥)، ط١، مطبعة روم، السليمانية، ٢٠٠٤، ل ١٠٩.

٨- عبدالستار طاهر شريف: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٤-١٥٥.

٩- مەوجود سامان: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٤.

* مام جەلال: ناوی (جەلال حسامەدین نورەڵڵا)یە لە هاوینی ١٩٣٣ لە گوندی (کەلکان) ی بناری چیای کۆسرەت چاوی بەدنیا هەڵێناوە، دوای ئەوەی باوکی دەبێتە مورشدی تەکیەی تاڵەبانی لە کۆیە، ئەویش لەگەڵ خێزانەکەی روو لە کۆیە دەکات و دەچێتە بەر خوێندن و خوێندکارێکی زیرەک و وریا دەبێت، هەر لە منالییەوە نیشانەی سەرکردایەتی تیادا بەدیار کەوتووە. ساڵی ١٩٤٧ چۆتە نێو ریزەکانی پارتی دیموکراتی کورد، لە ساڵی١٩٥١ دا بووە بە ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی و ساڵی ١٩٥٣ بووە بەسکرتێری گشتی لاوانی کوردستان. ساڵی ١٩٥٤ بووە بە ئەندامی مەکتەبی سیاسی، ساڵی ١٩٦٤ لەگەڵ باڵی مەکتەبی سیاسی بوو کە لە پارتی جیابوونەوە، لە رێککەوتی ١/٦/١٩٧٥ لەگەڵ ژمارەیەک لە دڵسۆزانی گەلی کورد (یەکێتی نیشتمانی کوردستان)یان دامەزراند کە خۆی سکرتێری بوو. لە رێککەوتی ١/٦/١٩٧٦ جاری شەڕی چەکداریان دژ بە رژێمی عێراق دا. مام جەلال پیاوێکی سیاسەتمەدار و نووسەر و یاساناسە. رۆڵێکی باڵای لە هەڵگیرسانی راپەرینە مەزنەکەی خەڵکی کوردستان لە بەهاری ١٩٩١ دا بینی، هەروەها رۆڵی بەرچاوی لە دژایەتی کردنی رژێمی بەعسی فاشی و رووخاندنی، بەهاوکاری هێزی هاوپەیمانان لە ٩/٤/٢٠٠٣ دا هەبوو. لە رۆژی ٦/٤/٢٠٠٥ دا بەسەرۆک کۆماری عێراق هەڵبژێردرا، ئەمەش بە رۆژێکی مێژوویی بۆ گەلی کورد دادەنرێ، چونکە بۆ یەکەم جارە لە مێژووی عێراق و ناوچەکەدا کەسایەتییەکی کورد ئەم پۆستە لە پرۆسەیەکی دیموکراتی وەربگرێ. (د.خالد يونس خالد: الزعيم الوطني الكردستاني جلال الطالباني قائد وفكر وعصر، منشورات مكتب الفكر والتوعية في الاتحاد الوطني الكردستاني، بدون مكان النشر، ٢٠٠٥، ص ٥ – ٨٠. (کوردستانی نوێ: مام جەلال مێژوو خەبات، ژمارە (٣٦٣٩)، ساڵی چواردەهەم، پێنج شەممە ٧/٤/٢٠٠٥، ل ٨ – ١٢).

١٠- کاکەمەم بۆتانی: کاکی کاکان، مرۆڤ و رووناکبیر و شۆڕشگێڕ، خەباتی ساڵانی (١٩٢٤-١٩٦١)، بەرگی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٨، ل ٤٣-٤٦.

** فاتح رەسول لەم رووەوە دەڵێ: " شەوێک لە شەوانی سەرەتای زستانی ١٩٤٦دا، عوسمان و بەندە لەماڵی سەعیدی مەلا ئەحمەد کۆبووینەوە لە گەڕەکی قەڵات، عوسمان وتی: ئێمە هەرسێکمان یەکەم شانەی پارتی کۆمۆنیستی عێراقین لە کۆیە، لەم شەوەوە بە ئێمە دەڵێن لیژنەی شار... بۆیە پێویست بەوە دەکات لەمەودوا زیاتر بکەوینە چالاکی جموجۆڵ بۆ دروستبوونی شانەی زیاتر ". فاتح رەسول هەوڵێکی بێ وچان دەدات لە پێناو گەشەکردنی رێکخستن، دیارە لە دۆستە نزیکەکانی خۆیەوە دەستی پێکرد، کە یەکێک لەوان مام جەلال بوو، لە پۆلی شەشەمی سەرەتایی بوو، فاتح رەسول لەم بارەیەوە دەڵێ: " لە هاوینی ١٩٤٦ دوای نیوەڕۆ، مام جەلال بە دوامدا هات کە پێکرا بچین بۆ پیاسە، مام جەلال کەوتە پرسیار کردن، ئایا کورد نەتەوەیە یان نا ؟ منیش ئەوکات وەک تووتی چەند رستەیەک لە کتێبەکەی ستالین لەسەر (الامة)م ... لەبەر کردبوو کەوتمە هەڵڕشتنی و گوتم: تا ئێستە نەبووەتە نەتەوە، چونکە چینی پرۆلیتاری تێدا پەیدا نەبووە، مام جەلال بەقسەکانم یەکجار پەست بوو ". " فاتح رەسول: لە کاروانێکی دوورو درێژدا، ل ٤٦-٤٩". توێژەر پێی وایە کە بیری مارکسیزم لە دەڤەری کۆیەدا بوونی هەبووە هەرچەندە لە پانتاییەکی تەسکدا بووە، بەڵام لە پەنجاکاندا زۆر گەشەی کردووە، لە هەمان کاتدا ژمارەیەکی بەرچاو لە رووناکبیرانی ئەم شارە کە هەڵگری بیری نەتەوەیی بوون لەو سەردەمەدا لە خەباتێکی بێ

وچاندا بوون بەمەبەستی دەستەبەرکردنی مافە رەواکانی گەلی کورد، لەم بوارە چوست و چالاک بوون و خەڵکێکی زۆر هاوکارو پشتیوانیان بوون، بەمە توانییان رۆڵی کارا لە بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورددا ببینن.

١١- حبیب محمد کریم: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٧.

١٢- کەریم شارەزا: لمحە عن تاریخ کویسنجق وانحائها، العدد (٣)، ص ٤٨ - ٤٩. ئەحمەد دلزار: بیرەوەری رۆژانی ژیانم، ل ٧٥.

*** مەلا مەجید موفتی: پیاوێکی ئایینی بوو، بەڵام بە تۆمەتی هەڵگری بیری مارکسیزم گیرابوو و بەردەوام شیوعییەکانی کۆیە خۆیان لێ نزیک دەکردەوە بەمەبەستی سەرنجراکێشانی خەڵک ئەگینا شیوعی نەبوو. (چاوپێکەوتن لەگەڵ معتصم عبدالمجید موفتی لە ٢٠٠٤/١١/١٩).

١٣- ئەحمەد دلزار: بیرەوەری رۆژانی ژیانم، بەشی یەکەم، سەنتەری وەزارەتی پەروەردە،هەولێر، ١٩٩٨، ل٧٥ - ٧٦.

١٤- فاتح رەسول: لە کاروانێکی دوورو درێژ دا (کورتەیی خەبات و ئەزموونی پەنجاساڵ)، چاپی یەکەم، ستۆکهۆڵم، ١٩٩٧، ل٧٥.

**** ئەحمەد محەممەد کەریم (نائب عەریف) بوو لە فەوجی یەکی لیوای پازدە لە رێککەوتی ١٩٤٨/٦/٥ لەناوچەی قاقون شەهید بوو، هەروەها حاجی محێدین کە سەرباز بوو لە فەوجی ئالی یەکەم لە رێککەوتی ١٩٤٨/١١/٢٧ لە جەنین شەهید بوو. (عارف العارف: سجل الخلود، اسماء والشهداء الذين استشهدوا في معارك فلسطين (١٩٤٧-١٩٥٢)، ج ٦، منشورات المكتبة المصرية، صيدا (بيروت)، ١٩٥٨، ص٢٣٧- ٢٥٠).

١٥- هەمان سەرچاوە، ل ٢٣٧- ٢٥٠.

***** لە بروانامەکەدا بەهەڵە نازناوی بە زێباری هاتووە لە راستیدا غەفوورییە.

١٦- ملفات وزارة الداخلية، وزارة الداخلية، رقم الملف: بلا، عنوان الملف: حركات الشمال ١٩٥٠-١٩٥٩، ص١٨٣-١٨٥، مديرية التحقيقات الجنائية - الشعبة الخاصة، العدد ٥٢٥١ التأريخ ٩ تشرين الاول ١٩٥٢.

***** هەریەکە لە عەلی عەبدوڵلا، جەلال تاڵەبانی، عومەرمستەفا (دەبابە)، حەمەد ئەمین مەعروف خەڵکی (کۆیە)ن.

١٧- عبدالستار طاهر شریف: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٧ - ١٨٩.

****** یەکێک لە خۆپیشاندەران بەرگی کفنی مردووی لەبەر دابوو لە پێشەوەیان دەرۆیشت و دەمانچەیەکی بەدەستەوە بوو، کە ناوی (ئەسعەد محەممەد حەوێزی) یە ناسراو بە (مام ئەسعەد کفن لەبەر) پڕ بەدەم هاواری دەکرد (هەڵبژاردن نییە، ئازادیخوازان لە بەندیخانەن)، (کەریم شارەزا: لمحة عن تأريخ كويسنجق وانحائها، العدد (٣)، ص٤٩).

١٨- کەریم شارەزا: لمحة عن تأريخ كويسنجق وانحائها، العدد (٣)، ص ٤٩.

١٩- مەسعود محەممەد: گەشتی ژیانم، چاپی یەکەم،ستۆکهۆڵم، ١٩٩٢، ل ٢٩٠-٢٩١.

٢٠- چاوپێکەوتن لەگەڵ جەنگی بورهان نوری (شێخ جەنگی تاڵەبانی) لە ٢٠٠٤/١١/١٨.

٢١- مەسعود محەممەد: گەشتی ژیانم، ل ٢٩٣.

******* دانیشتوانی کۆیە بەدەنگ داواکەی حیزبی شیوعییەوە چوون، بەڵام هاتوچۆی نێوان کۆیەو هەولێر وەستا، ئەوکاتە (خالد نەقشبەندی) قائمقامی کۆیە بوو و بەم رووداوە زۆر شڵەژابوو. جەماوەری مانگرتووی کۆیە چەندین بروسکەیان بۆ هەریەک لە پەرلەمان و سەرۆکی وەزیران و رۆژنامەکانی بەغدا بەرزکردەوە، خۆشبەختانە ئەوکاتە مەسعود محەممەد نوێنەری کۆیە بوو لە پەرلەمانی عێراق، توانی مانگرتنەکە بقۆزێتەوەو یەکسەر داوای لە وەزیران و نوێنەرانی پەرلەمان کرد پشتگیری داوا رەواکەی شاری کۆیە بکەن، بۆ ئێوارە وێستگەی بەغدا بریاری وەزارەتی بڵاوکردەوە، کە بودجەی پێویست تەرخان کراوە بۆ کردنەوەی رێگای نێوان کۆیە و

رانیە و قیرتاوکردنی، ژمارەیەک لە کەسایەتییەکانی ئەو کاتەی کۆیە رۆڵی دیارو بەرچاویان هەبوو لەم کاردا، کە بریتی بوون لە: سەعید مەلا ئەحمەد، شێخ جەنگی تاڵەبانی، مەولود رەسول، تۆفیق مەلا کەریم، محەمەد حەیدەری، غەفور حاجی یەحیا، مەلا قادر حەمەگرانی. (فاتح رەسول: لە کاروانێکی دوورو درێژ دا، ل٩٦-٩٧).

٢٢- فاتح رەسول: لە کاروانێکی دوورو درێژ دا، ل ٩٦.

********* محسن ئاغا لەو باوەڕەدایە کە ململانێی نێوان ئەم دووپارتە لە کۆیە لەبەر ئەوە بووە، کە بنەماڵەی غەفوری هەموویان پارتی بوون، بنەماڵەی (حەویزی)یەکانیش لە رقی غەفورییەکان هەموویان بوونە شیوعی، ناکۆکی و رکابەری دێرینی ئەم دوو بنەماڵەیە رەنگی دابۆوە لەسەر پەیوەندییەکانی ئەم دووپارتە، چونکە ئەگەر مەسەلەی ململانێ نەبوایە، ئەوا (حەویزی و شیوعی کوجا مەرحەبا). (چاوپێکەوتن لەگەڵ موحسین عەزیز عەبدوڵلا لە ٢٠٠٤/١١/١٧). بەڵام جەلال جۆبار وای بۆ دەچێ کە هۆکاری ململانێ لەسەر ئەوەبوو، شیوعییەکان لەکۆیە منداڵیان فێردەکرد بڵێن: بمرێ کوردستان، یان بە مەعارفی کوردستانیان دەگوت مەعارفی قلیاسان، وەک بێ نرخ کردن و سووکایەتی کردن بەدام و دەزگای کوردی، جگە لەوانە شیوعییەکان هەتا ساڵی ١٩٥٦ گەلی کوردیان بە نەتەوە نەدەزانی، بەڵکو وەک کەمایەتییەک سەیریان دەکرد. (چاوپێکەوتن لەگەڵ جەلال سەعید عەبدوڵلا لە ٢٠٠٤/١١/١٧).

٢٣- چاوپێکەوتن لەگەڵ مەولود حسین مەولود لە ٢٠٠٤/٨/٢٥.

٢٤- چاوپێکەوتن لەگەڵ فەرەیدون محەمەد مستەفا لە ٢٠٠٤/٨/٢٦.

٢٥- أحمد دلزار: لمحات من تأريخ الحزب الشيوعي، منشورات طريق الشعب، أربيل، ٢٠٠٢، ص٢٧.

٢٦- الدولة العراقية، مجلس النواب، الدورة الانتخابية الثالثة عشرة، مطبعة الحكومة، بغداد، ١٩٥٣، ص ٤٧٧.

٢٧- چاوپێکەوتن لەگەڵ کەریم مستەفا محەمەد (کەریم شارەزا) لە ٢٠٠٤/٨/١٢.

٢٨- کەریم شارەزا: لمحة عن تأريخ كويسنجق وانحائها، العدد (٣)، ل ٤٩.

٢٩-أحمد دلزار: لمحات من تأريخ الحزب الشيوعي العراقي، منشورات طريق الشعب، بدون مكان الطبع، ٢٠٠٢، ل ٣١.

٣٠- جلال الطالباني: كردستان والحركة القومية الكردية، الطبعة الثانية، دار الطليعة، بيروت، ١٩٧١، ل ١٧٠-١٧١

کاکەمەم بۆتانی: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٩ -٢٣٤.

٣١- چاوپێکەوتن لەگەڵ مەجید ئەحمەد حەداد (مەجید ئاسنگەر) لە ٢٠٠٤/٨/١٤.

٣٢- وەلید حەمدی: کوردو کوردستان لە بەڵگەنامەکانی بەریتانیادا، وەرگێرانی: محەمەد نوری تۆفیق، چاپی دووەم، چاپخانە و ئۆفسێتی هەواڵ، سلێمانی، ١٩٩٩، ل ٢١٩.

٣٣- د.اسماعيل شكر: اربيل دراسة تاريخية في دورها الفكري والسياسي (١٩٣٩-١٩٥٨)، ط١، مركز شهاب للكومبيوتر والطباعة، ٢٠٠٣، ل ٢٨٥.

٣٤- ملفات وزارة الداخلية، وزارة الداخلية، شعبة المخابرات السرية ١٩٥٦، رقم الاضبارة: ٤١//٢٦ القسم الثاني، العنوان: الجمعيات والنوادي، الموضوع: حزب البارتي الديمقراطي الكردي، ص٤٩، مديرية أمن منطقة الموصل في كركوك، العدد ١٥١ س، التأريخ ١١ أب١٩٥٧

٣٥- ملفات وزارة الداخلية، وزارة الداخلية، شعبة المخابرات السرية ١٩٥٦، رقم الاضبارة: ٤١/٢٦/القسم الثاني، العنوان: الجمعيات والنوادي، الموضوع: حزب البارتي الديمقراطي الكردي، ص٣٦، صورة كتاب مديرية شرطة لواء السليمانية، المرقم: ٦٦٦، والمؤرخ في ٥ أب. ١٩٥٧

(هۆنراوەی)عەرەبی لە هەولێر لە سەردەمی موزەفەرەدین کەوکەبەریدا(٥٢٦-٦٣٠)

دکتۆر عوسمان ئەمین سالح
کۆلێژی زمان- زانکۆی سەلاحەدین

وسف و شەراب و سۆفیگەری سکالاو برایی

بەشێکی گەورە لەشیعری وەسف لەو میرنیشینەدا ئیبن زەهیر هۆنیویەتیەوەو لەو بارەیەوە ئەندێشەیەکی بەپیت و توانایەکی بەهێزی هەبووە لەوێنەدا لە هەمان کاتدا بەپێشەنگی یەکەمی ئەو هونەرەش دادەنرێت. سروشت لای حاجری خوناوی مانەیەتی و چێژ لەتێڕوانینە جوانیەکەی وەردەگرێت، هەروەها چێژ لە شەراب وەردەگرێت کەلەباوەشی دەگرێت، کتوپر وەسفی دەکات وەدەنێرێت بەبێ ئەوەی دەست کردی بکات. وەسفی سروشت لای ئشابی وەک پێشکەشێکی بێ مەبەست هاتووە، لەبەر مکۆربونی لەسەر لاسایکردنەوەی کەمەبەستە چێژ بە تێکستی ستایشی خوداو بەهونەرەکانی دیکەی شعر ئەخوازە لاوەسف پێبدات. بەهارو دیمەنەرەنگینەکانی شاکەشێن کە کاریان لەبیری ئیبن زهێر کردبێ، ئەوە بەهردکەیەتی وهەژاندویەتی وسۆزی وروژاندوە. بەشعری وێژدانی راستەقینە هۆنیویەتییەوە[١] هەروەکو لە(الکامل)دا دەڵێت.

والارض قد تبست ماءة سندس
مني علي نوء الضمام الباكر
نسجت لها أيدي السجاب مطارفا
موشبة من كل بون باهر
من احمر باك وابيض باسم
اواصفر شاك وخضر شاكر

قد شق لطم القطر خد شقيقة
وحبت عليه يد السحاب الماطر

سەرنج دەدەین شاعیر بەزۆری باسکردنی بەهارو خواردنەوەی شەرابی لەباوەشیدا کۆکردۆتەوە:

فاشرب على وجه الديع مدامة
قد قلدت في تأسها بجواهير
جلبت فنقطها المزاج تلؤلؤة
متساقط من كأسه متناشر
يفيك عن ضوء النهار شماعها
كالشمس في خلك السرور الدائر

هەروەها حاجری هەمان رێگەیی لەوەسف کردنی بەهار گرتۆتە بەرو لە (الکامل) دادەڵێت:[٢]

وترنم الاطياري تحسب انها
اصوات شاط مطرب الالحان
وترقرق الماء انفراج على حصى
كالدر والياقوت والمرجان

وادیارە نشایی زۆر موتەعلیق بووە بەوەسفکردنی شارو ئەهامەتیەکەی کەلەسەر دەستی مەگولەکان بەسەرشاری هەولێر داهات ،زۆرکاری لەخودی شاعیر کردووەو هەستی بەزۆر شێوە جولاندنووەو باس لەحەوانەوەی هەولێر دەکات، لە عەسرێکیش داگریاوە بۆدەقی خوازیارەکانی لەکاتی لاویەتیداو دەڵێت[٣]

دیار لهـا بالجـزع فـاعـتـقلم
اخــاطب منهـا دمنة لم تكلم
عنيت بهـا دهرا اجـرردونهـا
ذيول شـبـاب الناعم المتنعم

پاشان باس لەخاوەنی هەولێر دەکات کە هەورێکی چری غەدری بەسەر داهێنابوو ،هات چاودێریکردو بالندەکان لەخۆشیا نەغمەو ئاوازیان دەچری:

مـواطن كـانت قـبل وقـعـة أربيل
تناخر فـيهـا الغـيدو من كل مجثم
فأمست خلاء ان اناضت برمجهـا
ركـاب فـقي مسـتـوبل متـوخم
سـفـر أربيل الغـراء صـوب غمامـة
لعل ثراها بعـدمـا بف يرعي

زۆر لەشاعیران لەزۆر کۆپلەی شیعرەکانیان دا وەسفی هەولێریان کردوە[4]ئەوەتە عومەر بن شەماس خەزرەجی[5]وەسفی (نیلوخر)[6]دەکات بەپیرۆزی کە هیچ داستانێک نییە لە داستانەکەی ئەو جوانتر بێ و لە (الطویل)دا دەلیت[7]:

ونيلوخـر مـثل النجـوم ببـركـة
كلون السمـاء وهي من خصر عذب
يميل مع الشمس المنيرة مثلما تميل
عـيـون العـاشـقين مع الحب

بایەخ دان بەبەشەکانی دیکە، هەولێریەکان وەسفیان کردوە زۆر لەشاعیران لەدێرە شعرەکانیان دا رازاندویانەتەوە، مەزەندەکانوای دەچن کەعوزریان لەدڵداری خۆشەویستەکانین هێنابێتەوە ئەمیش بەهۆی ئەو رەوشە کۆمەلایەتیەی تایبەت بوە بەهەولێر. ناچاربونەلەهزر وێنەیان بکێشن وباس لەوسێبەرەبکەن کەبەشەو سەردانیان نەکردوون چونکە خۆشەوستیەکەیان راستە قینەبوەد.

سەرجەم شاعیران بەژداریان لەوەسف کردووە، تەنانەت بکرە وەسف پالی بەیەکی لەشاعران ناوە کتێبێکی لەسەر دابنی ئەویش ئیبن زهێری هەولێرییە باس لەسێبەری خۆشەویستەکەی دەکات کاتی هاتۆتە لای و ئەو خەوتوە لە (مجزوء الكامل المرفل) دا دەلیت[9]

اتظن اتك عـاشق وتبـيت في المحـبوب العـالم
الطيف أعـشق منك إذ يسـري اليك وانت نائم

لای بەهاتەدین هەولێری سێبەر سەردانی ئەو کەسە دەکات کەخۆشی دەوێت. هەروەکو لە (الخفیف)دا دەڵێت:[10]

كنت ترضي بالطيف ان عاوة النوم جنوناكما زعمت قصارى
فـجـرت بالذي تريد المقـادير ووفـاك من تحب وزارا

هەولێریەکان حەزیان لەجوانی کردوە، بەشەفافیەتەوە وەسفیان کردووە. خۆشەویستی شاعیران بۆجوانی گەیشتۆتە ئەو ئاستەی لای هەندێکیان سنوور دابنێ لەشووین دانانا، لەشوین چاوهەستی تەواویان خەملاندووە،وێژدانیان بۆوەتە عاشق ئەوەتە موعزی هەولێری لەوێژدانی خۆی دا وێنەی خۆشەویستەکەی دەکێشی و لە(الریح) دادەڵێت: [11]

وكـاعب قـالت لأترابهـا
ياقـوم مـاأعـجب هذا الضـمـيري
هل تعـشق العـينان مـالاترى
فـقلت والدمع بعـيني عـزيز
ان كـان طرضي لايرى شـخـصـهـا
فـانهـا قـد صـورت في الضـمـير

زۆر کاریگەر بوونە بەخاڵ، شاعیران بایەخیان پێداوەو بەهەندیان هەلگرتووە بەتاییەت حاجری کەژمارەیەکی زۆری لەسەر هۆنیوەتەوە هەروەکو لە مجزء الخفيف دا دەڵێت:[12]

لک خال من فوق عمر   شی شقيق قد استوی
بعث المصدغ مرسلا   يامرالناس بالهوی

لێرەدا وەسفی خاڵێک دەکات کەلەسەر نێو چەوانی خۆشەویستەکەیەتی چونکە شاجوانێکەو لەسەر کۆشکی شایەتی دانیشتووە، دلی دیداران بۆخۆی سەرنج راکێش دەکات، پاشان وەسفی ئەو خالەی دەکات کەلەسەر کولمەیەتی، هەروەکو لو (الكامل)دا دەڵێت:[13]

ومـهـفـهف من شـعـره وجـبـينة
يغـدو الورى في ظلمـة وضـيـاء
لاتنكروا الخـال الذي في خـدة
كل الشـقـيق بنكتـة سـوداء

(شەراب)

لەو ماوەیە لە حوکمرانیەتی میر نیشیدا باو بووە،هەلوێستێک بووە لەژیان بەوەی تێکستێک بووەو رۆیشتووە، وێنەیەکەو رەگوریشەی فەلسەفەکەی درێژ دەبێتەوە بۆ سەردەمی ئەبی نەواس، ئەوانەی وەکو ئەو بیر

دەکەنەوە بروایان وایە کەژیان ماوەکەی کورتە، بۆیە پێویستە مرۆڤ بەفیرۆی نەداو بەچێژولەزەتەوە تیایدا گوزەر بکات (١٤) پشت بەستن بەو قسەیە ئەو هونەرە بەر جەستە دەبێت لەلایەنی بێ هودەیی و خۆش ژیانی مرۆڤ دا حاجری لەپێشەنگی ئەو شاعیرانەدێت کە بەهەلویستێکی واقیعانەی سەلمێندراو تێپەر بووە. لەوسیفەتەیدا پشت بەشراب دەبەستێ لەپرەنسیپی چێژوەرگرتندا. تەمەن کورتە هەرچەند درێژبێت، لەتراویلکەیەک زیاتر نییە هەروەکو لە (الخفيف)دادەڵێت:(١٥)

فاذا امكنتك فرصة لهو فاقترح من زنادها بشهاب
وتضم صفو الزمان فإن العمر ان طاك لمعة من سراب

ئەشـابیش لەهەمـان هەلویست هاورایەتی و لە (البسيط)دەڵێت(١٦)

ياراقـدا من زمـان اللذة انتبـه
خالوقت سمع و هذا القيش أنتـابه

لەراستیدا لێرە ژمارەیەک فاکتەر هەن بۆ بلاوبوونەوەی شیعری شەراب لەوانە فاکتەری ئابووری و کۆمەلایەتی و ئەخلاقی. ئێمە تەماشا دەکەین لەدەست دانی ئەم فاکتەرانە لەژیانی ئەو مـیر نیشـینە ئارامـە دا، هەمـوویان لەژێر سێبەری قیـردا دوەردەکەیا مـوزەفـەردەین کـەوکـەبەری لەخۆشیدا ژیاون. شتێک نیە داوابکات خۆشی ژیان لێک بکاتوو سەرگەردانی بووروژێنێ و بێئومێدی بخاتە ناو خودیانەوە تاهەندیک پەنا بۆخـواردنەوەی شـەراب بەرن و ئاوری لێبدەنەوە.

ئەم هونەرە بەم شێوەیە لە هەولێر ناسرا. ئەو شاعیرەی هۆنیـویەتەوە تەنهـا لاسـایی کـەرەوەیەک بووە دوور بووە لەواقیع تەنها هەندی لەکۆپلە شیعرەکانی حاجری نەبێت کە بەپێشەنگی شعری شەراب دادەنرێت لە کۆمەلگەی هەولێر دا. بەشێوەیەکی بێ سنور عاشقی شەراب بوە، هەمیشە داوایی کـردوە، ئامـانجی هیـواو ئاواتی بووە هەروەکـو لە (الدوبين)دا دەڵێت: (١٧)

مـا أطيب مـا أبيت سكران طرع
لا اخرق مـابين جـميل وقـبيح
والديك الي الصبح يدعو ويصيتح
مـا فـاز بما يأملة قط سشحيح

هەروەها لە (الدوبيت) دادەڵێت: (١٨)

من ثاء له الؤال عن أخـبـاري
فليسـأل عني حـانة الخـمـار
كـأست بيـد السـاقي وتأس بيـدي
والعـود مناد في الي الاسـمـار

شاعیرانی هەولێر هەولیان داوە مانای وا بدۆزنەوە کە باس نەکراوە،ئەشیان ویستوە لەم مەبەستە سود لەتەواوی مانای ئاینـیەوە وەربگرن لەبەر دووهۆکار کەدوولایەنی دژن. لەگەڵ ئەوە وادیارە هەندێکیان بەهاکانی ئاینیان بەهەند هەلنەگرتووە هەروەکو حاجریلە (الخفيف)دا دەڵێت:(١٩)

ياندیمي عـوجـابي جـمـيـمـا
نشـرب الراح كـالصلاة جـماعـة
خـمـرة لورأي العـزيز جـمـصـر
لونـهـا في الكووس أرهن صـاعـه

(سۆفی گەری و لە خوا ترسان و حیکمەت)

گومـان لەوەدانیە کە ئەیوبییەکان بایەخیان بەبزاوتی سـۆفـیگەری داوە.(٢٠) وێڕای ئەوە ژیان لەهەردوو چاخی شـەشـەم و حـەوتەمی کـۆچیـدا بەرادەیەک روو لەخـوایی گەورەبوو، تەسلیم بووبون و زوهدیان دەکرد لەدونیادا.

شایانی باسە ژمارەیەک لە حوکومرانانی ئەوماوەیە هەلسان بەدامەزراندنی خانەقا بۆسۆفیە هەژارەکان وەپارەی تایبەتیان بۆ تەرخان کرا بۆخـەرج کـردنیـان. لەسـەرووی هەموویانەوە میری هەولێر موزەفەردین. بەدووریش ناگیرێ کەلەوانەیە ئامانجی خاوەنی هەولێر کۆکردنەوەی هێزێکی ئیمـان دار بووبێ بۆئامـادەکـردنیـان بۆشـەر لەگـەڵ خـاچ پەرستەکاندا لەهەرکاتێک کەویستیبای. کەلەجەنگی حێنی بەناو بانگ دا سەرکردەی سوپایی رۆژهەلات بوو.

شیعری سۆفیگەری یەکێکە لەو بابەتانەی لەو ماوەیەدا سـەری هەلداو لەناخی لەخـوا ترسەکـان دەنگی دایەوەو، لەزکرەکانیان دەیان گوتەوە.بەداخەوە ناتوانین هەلوەستە لەسـەر بەرهەمی زۆری ئەوهونەرە شیعریە بکەین وێرایی ئەوەی لەو ماوەیەدا رەواجی زۆربووە. ئەوەی بەدەستیشمان گەیشتوە زۆر کەمەو بەپێی مەزەندەی ئێمە هۆکارەکە بۆئەوە دەگەرێتەوە شاعیری سۆفیگەری نەبوونە کەشعرەکانیان بەرجەستەبکەن لەبیـرۆکەی زاهیـدوو سۆفی گـەریدا. سەرەرای ئەوە ژینگەی هەولێر بایەخ و گرنگی بەزانست و رۆشن بیری داوە بایەخ دان بەزاناو ئەدیبەکان بەدیراسەت

کردنی قورئانی پیرۆز و فەرمودە بەنرخەکانی پێغەمبەرو زمان. هەروەها هەولێر زاناو شاعیرو مێژوو نووسی بەناو بانگی تیادا هەڵکەوت، بەلام شاعیرێکی سۆفی گەری تێدا هەڵنەکەوت کەلەشعرەکانیدا مانای لەخواترسانو حکمەی بەرجەستە کردبێ.

سەرنج دەدەینە شیعرەکانیان زۆر ماناو واتالەخۆ دەگرن. تەمەنی دوونیا کەمە، دەروات، هەمووشتێک ئەجەلی خۆی هەیە. حاجری پاش ئەوەی محنەتی بەقەد میخانەی چێشت لە(البسیط) دادەڵێت:[22]

من شيمة الدهر اعراض واقبال
فما يدوم علي حالاته حال
وكل شيء-وارف الحبارله أجل
يقضي عليه كما للنار أجال

کاتێ لەشعرەکانی نشابی دەروانین سەرنج دەدەین خۆی بەستۆتەوە بەئەخلاق و قسەی نەستەق، هەروەها وادیارە هەول دەدات بارگرانی بەندی خانە هەندی لەسەرخۆی سوک بکات هەروەکو لە (مخلع البسيط)دادەڵێت:[23]

والدهر يومان ذايهني
بما أتاه وذا يعني
فلا المغي يدوم فيما
عني به ولا المهني

وێرای ئەوەی ژمارەیەک لەشاعیران خووی تگرتوود بە حیکمەت و ئارامگرتن و بەرخودان لەسەر نەهامەتیەکان کە بەلایەنێکی راستەقینەی ژیانە، تەماشادەکەین دیاردەیەکی دیکەی سەرنجی خوێنەر بۆ خۆی رادەکێشی، ئەویش ئەو بانگەشەیەکە بۆلەخواترسان و سۆفی گەری دەکات بەجیهادکردنی نەفسو پاک کردنەوەی لەنەخۆشیەکانی دونیا بۆرەزامەندی خوای گەورەو تابێتەمایەی لێبوردنی. هەروەکو لەسەرزاری عەرشەدینی هەولێری لە (البسيط) داهاتووە[24]

الحمدالله اني في مجاهدة
صما أقاسيمي وحي ذاك يكفاني
ولست أبغي سوي عفور متحقرة
من الالة اذاما الموت فاجاني
فأن بلغت الذي ارجو وأملة
زالت هممومي واوجاعي وأحزاني

لەسەر ئەم بنچینەیە تەماشادەکەین هەندی لەشاعیران سنووری حیکمەیان بەزاندووە و زیاتر زیاتر روویان لەرێنمایی کردووە کە کەدەچێتەوە سەر رێگەی شاعیر ئەباعەتاهیە،ئەوەش نموونە یەکە لەشیعری عیزەدین حەسەن کوری محەمەد هەولێری یەکەلە (مجزء الكامل النديل) دادەڵێت:[25]

هذا الوجود مكدر
فانهض الي اصفي وجود
واطلب مقرك في العلي
ان كنت من اهل السعود
قرب الرحيل اليهم
فخدارهم غيربعيد

شاعیرانی هەولێر کارێکی وایان لەپاش خۆ بەجێ نەهێشتوە کە دەلالەت لەسەر شیعری حیکمەو فەلسەفەو بینای بۆ ژیان ومردن، مانەوو نەمان، بەرجەستەدەکات .کەپرە لەئامۆژگاری و رێنموی جیاجیا دەربارەی کاروباری ژیانی مرۆڤ. ئەوەتا لە(الخفيف) دادەڵێت

كل حيء اليالممات مابه
وحدي عمره سريع ذهابه
ثم في قبرة سيحشرو فردا
واقفا وحده يوفي حسابه

ئیبن کەسیر دەربارەی ئەوتێکستە دەڵێت: (تێکستەکە دوورو درێژوو خۆی لەپەنجا دێر دەدات)[28]. لەکاتێکدا ئەوتێکستەی گەیشتۆتە دەستمان لەدیوانەکەیەوە (١٢١)دێرە. ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کەشعری حکمە لای ئیبن زەهیر بیرهاتنێکی هزری نەبووە، بەڵکو ئاراستەیەکی دروست بووە، بەرنامەیەکی قووڵ بووە کەشاعیر لەسەری رۆیشتووەو پراکتیزەی کردووەو پێی وروژاوە لەماوەی ژیانیدا.

(شیوەن)

لە دیاردە ئەدەبییەکان کەتوێژەر هەڵوەستەی لەسەردەکات لەشیعری میرنشینی هەولێر کەمی شیوەنە لەچاوبابەتەکانی دیکە ئەمە لەلایەک، لاوازی و بێهێزیش لەلایەکی دیکە. کاتێک چاو بەشعری هەولێر دەخشێنێ خوێنەر هەست بەدەگمەنی ئەوجۆرە شعرە دەکات. وادیارە لەراستیدا ئەوجۆرە هونەرە هەربوونی نەبووە تەنها ئەوەنەبێت کە لەدیوانی ئیبن زەهیردا دەبیندرێ.

تێکستێکی پربەهاش هەیە لەشیوەنی شێخی ئیسلام محیەدین ئەبی زەکریا نەوەوی حافز[٢٩]کە لە (البسیط) دادەڵێت[٣٠]

عزالفراء وعم الحادث الجلل
وخاب بالموت في تعميرك الامل
واستوحشت بعدماكنت الأنيت لها
ومسا ها فقدك الاسماء والاصل
وكنت تتلو كتاب الله مقتبرا
لايعذيك علي تكراره ملل
قدكونت للدين نورا يستضاء به
مسددا فيه منك القول والعمل

لە مەیدانی شیوەنی وەزیراندا، گەورەی شام لەنامەیەکدا کە دەنێرێت باس لەشتەباشەکانی وەزیری خوالێخۆش بووئیبن مستەوفی دەکات وئاماژەی پێدەدات وبەیەکێ لەگەورەپیاوانی سەردەمەکەی دادەنێت لە (الوافر) دادەڵێت.[٣١]

ابا البركات لودرت المنايا
بانك فرد عصرك لم تعبكا
كفي الاسلام رزؤآ فقد شخص
عليه باعينه الثقلين ينبكي

هەروەها شاعیر لەیەک کاتدا شیوەن بۆ دوو گەورە خوالێخۆشبوو دەگێرێت کە ئەمە شاعیر بەهائەدین علی هەولێری لە شیوەنەکەیدا گێراویەتی بۆ شاعیزەدین عەبدلعەزیز کوری جەعفەر[٣٢]ونەسرەدین توسی[٣٣]کەلە (الطويل) دادەڵێت:

ولما قضي عبدالعزيزبن صعفر
وأردفه رزء النصير مجد
جزعت لفقدان الاخلاء وأنبرت
شؤوني لمرفض الجمان المبدد
وجاشت الي النفس حزناولوعة
فقلت تعزي واصبري خكان مد

لەدیارترین جۆری شیوەن لە تێکستی شاعیران دا شیوەنی خزم وکەسوکارو هاورێیان بوو، لەم بارە سلێمان کوری جوبرائیل کوری متعەی هەولێری[٣٤] شیوەن بۆهاوریەکەی دەگێرێ هەرودکوله (الكامل)دا دەڵێت[٣٥]:

ولكل بين قائم من فقده
فكانه للعالمين نسيب
ياواحدا فجعت به مهج الوري
فبكنت عليه نواظرو وقلوب
روي تراك وانستك تحية
تغدو علي طول المدي وتؤوب

مادامەکی باس لەشیوەن دەکەین لەجێی خۆیەتی کە ئاماژە بەگرینگرین سیماتەکانی بدەین جگەلەوەی کەلەو شیعرانەی لەوجۆرە بەدەستمان گەیشتوون. سەرنج دەدەین شیوەنگێر راستگۆ بووە لە شیوەنەکەیدا، لەناخیەوە نیگەران بووەو خەمی خواردووەو زۆر شتیش لەبارەی مردووەکەی باس کردووە هەروەکو ئیبن خەلکان[٣٦]لە (الطويل) دادەڵێت:

لئن اظلمت دنيا الغماة لفقده
فقدأ شرقت من وجهه خبة الخله
عليك سلام الله ياخبر مالك
مضي غير مصحوب سوي حلة المهد

بەلام لەشیوەنی کەسوکارو هاورێیان دا، بەزۆری شاعیر راستگۆبووە لە هەست و سۆزی بەرامبەر ئەوەی دڵ ونەفسی رووبەرووی بۆتەوە. شاعیر جیدی بووە چونکە بەئەزموونێکی راستەقینە تێپەر بووە بۆنموونە ئەحمەد کوری عەبدولرەحمان کوری خەلکان کوری شاکلی هەولێری بەراستگۆی شیوەنی ئامۆزاکەی دەکات هەروەکو لە (الكامل)دا دەڵێت:[٣٧]

عظم المصاب ففر فيه عزائي
وتبدلت محيراتنا بدحاء
وتضرمت لغرافه نار الجوي
وتأجبت في القلب والاحشاء

(سکاڵا)

سەرنج دەدەین ئەوجۆرە شیعرە لەهەولێر باو نەبودو گەر هەشبووبێ زۆرکەمبووە، ئەوەیەش هەش بووبێ لەکاتی نایاسایی وتراوە. چونکە ویستی داواکاریەکانی ژیان لەژیانی رۆژانەی شاعیردا بەشعری بۆنەکان دەشبهێنێ. بەپێی مەزندەی ئێمە هۆکارەکە بۆئاستی سەقامگیری ژیانی ئابووری ئەو میرنیشینەبچووکە وخێرو بێرەکەی دەگەرێتەوە کە لە هەموو رووبەکەوە بەشی دەکرد لەلایەک و، لەلایەکی تر میریش بایەخی بەژیانی هەژارو دەستکورتان دەدا. بەو ئاستەی کە بارێکی نیگەرانی نەبوو

لەتەنگی ژیان تاپەنابۆسکالاببردرێت. نموونەشی بۆئەم ڕاستیە شعری سکالا کەلەبەر هەژاری ونەبوونی گوزەران گوترابێ زۆردەگمەنە. جگە لەچەند نموونەیەکی شعری نەبێت.بەمەزەندەی ئێمە شاعیر سکالاکەی ئاراستەی ئەوکەسانە کردووە کە ئاوریان لەدەست کورتیەکەی نەدابێتەوە ئەویش ئەبو ڕەبیع سلیمان بن بلیماق هەولێریە کەلە(الطویل)دا دەڵێت:[٣٨]

خليلي كم أشكوالي غـيـر راحم
واجعل عرضي عرضة للوائم
واسحب ذيل الذل بين بيوتكم
وأقرع في ناديكم من نادم
هبوني ما استوجبنت حقا عليكم
أما تقديركم هزة للمكارم

لەڕاستی دا گەرگوتمان جۆری شیعری سکالاهەیە،بەلام لەو ماوەیەدا ناچێتە خانەی ئەوجۆرەی کەناسراوە سکالا لەشاومیرەکان کرابێت لەهەلوێستی تایبەتدا کەشاعیر لەماوەی ژیانیدا ڕووبەڕووی بووبێتەوە. کەئەمەش جارێک لەوەزیر ئیبن مستەوفی ڕوویدا کاتی بەشەو لەمزگەوت دەرچوو لەلایەن کەسێکی نەناسراو بەچەقۆ هێرش کرایە سەری بەمەبەستی ئەوەی چەقۆکەی لەسنگی بدات، بەلام قۆلی گرت و بریندار بوو، برین پێچ گەیشتێ وەدووریەوە، جابەم بۆنەیەوە سکالای ئەو ئیش وژانەی لەجەستەیەتی بۆ موزەفەرەدین کەوکەبەری نووسی و لە (الكامل) دادەڵێت:[٣٩]

ياايها الملك الذي سطواته
من فعلها يتعجب المريخ
ايان جودك محكم تنزيلها
لا ناسخ فيها ولا منوخ
اشكو اليك رما بليت بمثلها
شنعاء ذكر حديثها تاريخ
هي ليلة فيها ولدت وشاهدي
فيما ادعيت القمط والتمريخ

ژمارەیەک لە شاعیرەکانیش سکاڵای خۆیان لە زەمەن و ڕۆژگار کردووە بەهۆی ئەو مینەتانەی توشی بون،سکالای زیندان لەچوارچێوەی ئەونوشتانەوەو ڕووبەڕووبونەوە بووە.شاعیر لەتوانایدا نەبووە ئاماژە بەو شاومیرانە بدات کەغەدریان لێکردووەو ستەمیا لێکردوە بۆسکالاکەی بەڕۆژگار هەڵدەڕێژێ. بەڵێ ڕۆژگار هێمای کۆژانە سیاسیەکان بووە لە هەولێر، بۆیە سەرنج دەدەین هیچ شوێنەوارێک لەشیعرەکانیان نادۆزرێتەوەو هیچ شوێنەوارێک لەشیعرەکانیان نادۆزرێتەوەو بەدی ناکرێت. دیارە نشایی لەشعرەکەیدا سکالا بەزەمەن بەستوتەوەو تیایدا ناوی ئەو شاومیرانە هێناوە کەلەناوکۆشک و تەلاری بەرزوقایم دان، دوایی هەموویان لەقەیری تەنگدا دەبینێت، بێگومان ئەمەش ئاماژەدەرە بۆبینایی شاعیر کەچارەنووسی میرەکەی بەوەدەگات کەزیندانی کردووە هەروەکو لە(ضحلع البسيط)دادەڵێت[٤٠]

وفي الزمان الذي وحدنا
كم قدراينا وكم سمعنا
وكم رزينا وكم نفينا
وكم ألفنا وكم فقدنا
. اين الملوك الذين شادوا
وحصنوا بالحصون مسدنا

لەڕاستی دازیندان یان دیلی والەشاعیران دەکات ئیلهامی شعریەکەیان وەخەبەربێ وئەو ئێشوئازارونەشکەنجەیەی پێیان گەیشتووە بەهەستێکی ڕاستگۆ هەڵدەقولێ. ئەوەتەکاتێ حاجری بەند ئەکرێ ماوەی بەندیەکەی درێژە ئەکێشێ ونێسکەکانی دەست بەژان دەکەن و،لاوازدەبێ وردی کەم دەبێ،داوای بەزەیی وبەسەرداهاتنەوە دەکات، هەروەکو لە (المجتث) دادەڵێت:[٤١].

وارحمـا لعـزيز في السـجن اضحي ذليل
حليف وجديعاني أسرا وقيدا ثقيلا

وەسفی خودی خۆی دەکات بەبەندیەکی مڵکەچ بۆمیری هەولێر کەلە(البسط)دا دەڵێت:[٤٢]

خان قتلت فعبدا أنت مالكه
وان عفوت فتلك العادوالشيم

هەرلەجۆری سکالا،سکالای پیریش هەیە کەئەویش بەفاکتەرێکی کاریگەر دەژمێردرێ، چونکە مرۆڤ هەست بەشکان ولاوازی دەکات. لەم بارە وەنشایی سکالا لەخێرای ئەمنی دەکات ولە(الكامل)دا دەڵێت:[٤٣]

زمن الصبا ماكنت الازائرا
كانت زيارته لكَمحة بارق

غمضت جفني والتصابي ساعة
وفتحة ضرايت شين مضارحي
فكأن شيبي كم يزل وكأغا
كان الشباب خيال طيف بارق

برایەتی

شیعری ئیخوان لای هەولێریەکان هاتوە دوور لە هەست و سۆزیان و لەهەمان کاتدا دیاردەیەکی بەرچاویشە. لەکاتێکدا سەرنج دەدەین ئەدەبی ئەو ماوەیە زۆرنامەی شعری لە لەنێو شاعیران دا ئالوگۆر کراوە. وەزیر ئیبن مستەوفی بایەخی زۆر بەنامە داوە بە شتێکی باش پتەوکردنی پەیوەندی کۆمەلایەتی داناوە لەنێوان ئەدیبان دا.

لەسەردوو نامەی گلەیی شیعری دەوەستین کەلە نێوان شاعیر فشایی وشاعیرهاشم بن عەبدوسەلام هەولێری ئالوگۆڕکراوە کاتێ دەرزێک بەر پەیوەندیەکانیان کەوتووە لەنامەی نشایی داوا تێدەگەین کە هاورێیەکەی لەخشتەی بردووەو زمانی لەسەردرێژکردووە هەروەکو لە (الطويل) دادەلێت[٤٤]

وكيف احتيالي فيك اذ لم يكن
الي ودارك الا بالخداع طريق
ولست يخداع وما ان جري علي
لساني قول للكان فيه خلوق

هاورێکەی هاشم عەبدولسلام لەسەر هەمان کێش وەلامی دەداتەوە دەلێت:

لعمري ماساد الكرام أصو النهي
بجو ولاسب الرجال يليق
ولا أنا صمن يجهل الناس حالي
ولا أنا صمن لايقال صديق

لەکاتی دیراسەتکردنی ناواخنی ئەونامە شیعریە وادەردەکەوێت کەنشایی بەخراپی باسی هاورێیەکەی کردووە وجنێوی پێداوە لەکاتێکدا کەخۆی لەدێ نەبوود.

بەلام نامەی پیرۆزبایی بەزۆری لەجەژنە ئاینیەکان بووە کاتی خەلک بەم بۆنەوە پیرۆزبای لەیەکتری دەکەن،هەروەها شاعیرەکانیش بەژداریان لەم جەژنەپیرۆزە کردووە. ئەوەتا ئەبو خەزەل بن ئەبی خەیر هەولێری[٤٥] بەبۆنەی جەژن پیرۆزبای لەئیبن مستەوفی دەکات ولە (الوافر) دادەلێت:[٤٦]

باعيني طالع عبدت يامن
بطلقه بهتأبل عبد
ولا زالت لك الايام عونا
معاعقة عليَ الرغم الجود

هەروەها نامەی سوپاس گوزاریش هەبوود کەدوا زاراوەیە کەخەلک بۆگوزارشت کردن لەو خزمەتگوزاریەی پێشکەش کراوە لەنێوان یەکتردا ئالوگۆڕیکەن.لەوانە نامەیەکی سوپاسگوزاری لەئەمیتەدین عەلی بن عوسمانی هەولێری بۆوەزیر ئیبن مستەوفی ناردووە تیایدا سوپاسگوزاریدەکات هەرودکولە (مجزؤ الكامل المدخل) داهاتوود:[٤٧]

يا ايها المولى الوزير
وذو الرعاية والغيابة
إن العلا أضلني
بالقول عن طريق الهداية
لألي بمارستانكم
واقوم فيه بالكفايه
اني المعتاح إليه
متى احببت الي الولايه

شتێکی دیکەش هەیە کەپێویست ددکالێی هۆشیاربین بوونی نامەیە ماتەمینی (سەرەخۆشیە) کەلە شیعری برایەتی گەیشتۆتە دەستمان کە حمادین بن محەمەد بوازیجی[٤٨]بۆ ئیبن مستەوفی ناردووەو تیایدا سەرەخۆشی لێددکات بەبۆنەی کۆچی دوای کردنی براکەی ولە (متقارب) دادەلێت:[٤٩]

تعزونني ام اعزيكم
بمن كان عجوين لي في الجد
اتته المنية مقتالة
فنقص حمن أحب العدد
فأبكت عليه وعم اليكا
فكل حزين علي من فقد
فاصحبت لما اتاني النص
اذهب من الدمع ماقد حجد

الهوامش

١- ديوان٤٤/ ومابعدها

٢- نفه/٣٣٩-٣٤٠

٣- ديوانه ٢٥٧ ومابعدها

٤- تأريخ أربيل٢/٧٨/٣٠١/٣٦٣

٥- هو علي بن شحاس بن هبة الله. كتب في ديوان الانشاء باربل رتم استوزر امات محبوسا سنة ٦٠٠هـ (مهجم ابن المضوطي٢/١١٥٩)

٦- انبلوخر: حزب في الرياض ينبت في المياه الراكدة (معجم أسماء البنات ١٥٤)

٧- تأريخ إربل٢/٦٣

٨- هو(رسالة الطيف)في تأليف بهاء الدين بن علي الاربيلي.ت: عبدالله الجبوري دار المجهورية - بغداد ١٩٦٨.

٩- ديوانه/٦٧وينظر: نفسه ٣٥.

١٠- رسالة الطيف١٠٣.

١١- فوات الوفيات ١/٣٦٤.

١٢- ديوانه/٣٩٠

١٣- نفسه/٣٩٠

١٤- أدب الدولي المتنابقة ٥٦٦.

١٥- ديوانه ١٥٣

١٦- ديوانه ١٣٦

١٧- ديوانه ٤٥١

١٨- نفسه ٤٥٥

١٩- ديوانه ٢٥٤

٢٠- دراسات في الشعر في عصر الايوبيين ٦٤

٢١- وفيات الاعيان١/٣١٧

٢٢- ديوانه ٣٦٨

٢٣- ديوانه ٣٣٧

٢٤- ذيل مرآة الزمان ٤/٨٤

٢٥- هو عزالدين الحسن بن محمد بن نجا الاربلي كان بارعا في العربية والادب وله شعر الهجو(ت ٦٦٧هـ)(فوات الوفيات ١/٣٦٢)

٢٦- عيون التواريخ٢٠/٢٦٩.

٢٧- ديوانه٢٠

٢٨- البداية والنهاية١٣/٢٨٣

٢٩- هو يحيي بن شريف أبو زكريا الحافظ له مؤلفات عديدة فيها (المنهاج) و(رياض الصالحين) والارشاد في علام المحديث (ت٦٧٦هـ) (فوات الوفيات ٤/٢٦٤.

٣٠- ديوانه٦٠

٣١- وفيات الاعيان٧/٩٣

٣٢- هو الملك عزالدين بن جعفر الغيابوري وكان سمحا جوادا تولي شخصية واسط والبصرة (ت ٦٥٣هـ)(عيون التواريخ ٢١/٦٥).

٣٣- هو محيي الدين محمد نصيرالدين الطوسي الفليسوف، كان سمحا في علم الاوائل، وذا حردة واخرة عند هؤلاء، ومون مؤلفاته (مقدمة في المصبنة)(ت٦٧٢هـ)(البداية والنهاية ١٣/٢٦٧)

٣٤- هو أبو القاسم جبريل بن منصة بن مالك الاربلي شاص لمدل او له طبع سليم في الشعر (ت٥٨٩هـ) باربل (تأريخ إربيل ١/٧٤).

٣٥- قلائد الجبان٣/٦١-٦٠

٣٦- وفيات الاعيان٧/٩٣

٣٧- قلائد الجبان ١٠/٢٢٤ب

٣٨- فوات الوضيات ٢/٥٩

٣٩- وضيات الاعيان٤/١٤٩

٤٠- ديوانه ٣٣٨

٤١- ديوانه ٣٧١

٤٢- نفيه ٣٧٣

٤٣- ديوانه ٣٢٦

٤٤- قلائد الجبان ٩/١٩٥أ

٤٥- نفسه٩/١٩٥أ

٤٦- نفسه١٠/٢٨٢أ.

٤٧- ذيل مرات الزمان ٢/٤٨١

٤٨- هو حمادين محمد بن جساي البوازرنجي في أصحاب عديي بن مسافر تردد كثيرا الى اربيل (ت٥٩٦هـ) (تأريخ إربيل ١/٢٥٣)

٤٩- تأريخ إربيل١/٢٥٣.

الغزل والهجاء

پێشەكی:

سوپاس بۆ خوای گەورە، سلاو لەگەورەمان محەمەد د.خ لەیارو یاوەرەكانی.

ئەدەب لەئاوێنەی كلتوورو زانست و كۆمەلایەتی و سیاسی نەتەوە ئەژمار دەكرێت، بێگومان هۆكارێكە لەهۆكارەكانی گەشەسەندن و پەرەسەندنیداو، توخمێكە ناكرێ لەتوخمەكانی پێشكەوتنی مرۆیی و شارستانی جیا بكرێتەوە، دۆسیێەكی ئمری مێژوویییە بەسەرهاتەكان بۆ نەوەكان دەگێرێتەوە كە باو باپیران پێی وروژاون. لایەنێكی پرشنگدار بەرجەستە دەكات لەو دەرەنجامەی رۆلەكان وەدەستی دەهێنن لەرێكخستنی قسەكان و پەخشانەكان، لەوەی داوا دەكات لەویژدان و بیردا.

ئەم لێكۆلینەوەیە هەوڵ دەدات تیشك بخاتە سەر بەرهەمە هۆنراوییەكانی عەرەبی لە هەولێرو هەندێ لەلاپەڕەكانی مێژووی ئەدەبی لەماوەیەكی داخراودا لەنێوان سالانی (٥٢٦-٦٣٠ ك) هەلدەداتەوە. شایانی ئاماژە پێكردنە بایەخدان بەلێكۆلینەوەو كتێبەكان كە لەمێژووی هەولێردا لەبارەكانی سیاسی و بیرۆكەو كۆمەلایەتی ئەو ماوەیە خراونەتە روو لەوانە (هەولێر لەسەردەمی ئەتابكی) دكتۆر موحسین محەمەد حوسێن و (هەولێر چاوشلی و، ژیانی زانستی لەهەولێر) دكتۆر ئومێد ئیبراهیم.

پاش پشكنین و بەدواداچوونی ئەو لێكۆلینەوەیە، جگە لەلێكۆلینەوەی دكتۆر نازم رەشید (هۆنراوە لەهەولێر لەژێر خانەوادەی بەكتیكیەكان) كە لەگۆڤاری (اداب الرافدین) بلاوكراوەتەوە، مانای لێكۆلینەوەكە هۆنراوەكە لەمیرنشینی هەولێردا ناگەیەنێت، بەلكو ئەو لێكۆلینەوەیە برێكی خەوتووەو لەسەر وردی و رووداكاریەكەیەوە ستاوە، جالێرەوە گرینگی و بایەخی لێكۆلینەوەكە دەست پێدەكات.

دەستپێك

هەردوو سەدەی شەشەم و حەوتەمی كۆچی بەسەرهەلدانی ژمارەیەك لەشارەكان جیا دەكرێتەوە كەرۆلی گرینگیان بینیووە لەپێشخستنی رەوتی رۆشنبیری عەرەبیداو، یەكێ لەو شارانە (هەولێرە)[1]. هەولێر لەسەردەمی خانەوادەی بەكتیكی موزەفەرەدین كەوكەبەری كەگەیاندیە ئەوپەڕی لووتكە گەشەی سەند[2]. زۆری سازگاركردن لەبەر زۆری رووتێكردنی شارەكانە. لەمبارەوە شەرەفەدین كوڕی ئەبی موفەتەح ناسراو بەئیبن مستەوفی و دوا وەزیری هەولێر كەكتێبێكی گەورەی چوار بەرگی داناو ناوی نا بناهة البلد الخامل بمن وردة في الاماثل) وناسراوە بەمێژووی هەولێر، بەلام بەداخەوە ئێمە تەنیا بەرگی دووەمیمان بەدەست گەیشتووە باس لەو سەردەمە دەكات هەولێر لەسەردەمی موزەفەرەدین دا لەمەیدانی رۆشنبیریدا تێپەڕاندو بەیەكێ لەنوێخوازەكان دادەنرێت كەهەلسا بەدروستكردنی قوتابخانە، وێڕای ئەوە بەچاودێرێكی گەورەی شارەكەش ناسراوە[3].

موزەفەرەدین گەورەترین قوتابخانەی دروستكرد بەناوی (قوتابخانەی موزەفەریە) كە تائێستاش لەگەلدا بێت منارەكەی هەرماوە. بەخودی خۆی سەرپەرشتی دەكردو زۆرجاریش تیایدا دەمایەوە. ئیبن خەلەكان لەو شارە لەسالی ٦٠٨ك لەدایك بووە[4]. هەولێر لەو ماوەیە چوار قوتابخانەی گەورەی لێ دامەزراو لەهەمانكاتدا سەرسوڕمانیش نەبن لەو قوتابخانانە ژمارەیەك لەزانایانی زانستە جیا جیاكان تیایدا دەرچوون[5].

كاتێ لێكۆلینەوە لەسەر ژیانی رۆشنبیری هەولێر ئەنجام دەدەین. سەرسوڕمان دەبین لەو زۆرە شاندانەی روویان لەشارەكە كردووە، زۆرینەی مەزەندەكانیش وای بۆ دەچن، كەبزاوتی رۆشنبیری و زانستی تیایدا بەقەد ئاستی بزاوتی رۆشنبیری و زانستی بەغدا بووبێ یان لەوی بەسەرووتر بووە، هەلبەتە ئەو كاردش هانی زانایان و رۆشنبیرانی داوە كەروو لەهەولێر بكەن بەمانەوە تیایدا بۆ ماوەیەكی درێژ، یاخود نیشتەجێ بوون تیایدا بەدرێژایی ژیانیان.

بەر لەوەی خانەوادەی بەكتیكی دەسەلات و فەرمانڕەوایی هەولێر بگرنە دەست ئەو شارە چالاكی وا بەرزی لەڕووی رۆشنبیری بەخۆوە نەبینیبوو. چونكە هیچ گەورە رۆشنبیرێك لەمەیدانی رۆشنبیری دەرنەكەوت تا ئاماژەیان پێبدەین بەر لەوەی ئەو خانەوادەیە دەسەلاتی ئەو شارە بگرێتە دەست تەنیا ژمارەیەك لەشاعیرانی سەردەمی هەزبانیە كوردەكان نەبێ كەپێش ئەوان فەرمانڕەواییان كردووە[6].

گەر ئاوڕێكمان لە شاعیران دایەوە سەرنج دەدەین

لایەنێکی کارا بوونە لەبزاوتی بیرۆکەدا. بەرهەمێکی زۆر لەدیوانی شیعرمان بەدەست گەیشتووە کە لەو سەردەمەدا لەدایکبووە وەک دیوانی حیسامەدین ئەلحاجری (ت ٦٣٢ ک) و مەجدەدین ئەشابی (ت ٦٥٦ ک) و ئیبن زەهیری هەولێری (ت ٧٦٦ ک)، وێڕای ئەو دەقە شیعریە زۆرانەی لەکتێبەکاندا هاتووە. بەپێی مەزندەی ئێمە هاندەر بۆ زۆر بوونی ئەو بەرهەمە شیعریانە، کۆمەکیکردنیان و گوێگرتنی بەرپرسان بووە بۆ شاعیران، بەکارهێنانی شیعر بوو، لەنێو تاکەکاندا کە بەشێوەیەکی گشتی ئاردزوویان لێبووە.

سەرنج دەدەین شاعێران هەستیان بەگەورەیی موزەفەرەدین و کارە باشەکانی کردووەو هەڵوێستیان لەسەر وەرگرتووەو لەتێکستەکانیان ئەو چاودێریەیان بەرێز راگرتووە. هەروەک ئەبی مەکارم بن عابد کرمانی (ت ٦١٦ ک) لەتێکستە درێژەکەیدا (الكامل) باسی لێوە دەکات:

باب المليك مظفــــرالدين الذي
سـبق الملوك بجـوده الحـصطاك
المحـسن المطعـام والمقـدام من
اضحي بسؤدده عديم ميثـاك
يجتـاز شـأو المكرمـات ووهة
قـد فـات كل مـجـود فـواك

هەروەها عەبدولحەمید بن موررەبی ئەلمەقدیسی[8] (ت ٦٠٢ ک) باسی دەکات بەوەی لەگەورە پیاوان و رێزداری خەڵک بووە کەس نەبووە لەپیاوەتی بەخشینا شان لەشانی بدات هەروەکو[9] لە (البسيط) دەڵێت:

وانت اكـرم من طاف الموفـودبه
ومن الى مشرف العلياء المنسوب
ومن له شـرف مـامـثله شـرف
على قلوب عـبـاد الله مكتـوب

ئەو ستایش و رێزگرتنەی لەهاتنی شاندەکان کردووە کەهاتوون بۆ هەولێر، جا دەبێ چۆن بێ لەگەڵ ئەو کەسانەی لەئەستۆیدان. هەروەها بەوە ناسراوە کە لەنێو پاشاکاندا هەولێر لەسەردەمی ئەودا بنکەیەکی رۆشنبیری و ئەدەبی گرینگ بووە، مەبەست لەوە قوتابییەکی زۆر لەرۆژهەڵات و رۆژئاوا روویان تێکردووە[10].

(مەبەستەکانی شیعر)

شتێکی بەڵگە نەویستە بابەتە شیعریە لاساییەکە رەوەکان بەشێکی بەرفراوانی لەدیوانەکان گرتۆتە خۆ. جا لەلێکۆڵینەوەی شاعیرانی هەولێر تیشک دەخەینە سەر شاعیرە بەناوبانگەکان کەخاوەنی دیوانن، چونکە (بێگومان- نوێنەری) ژیانی شیعرن لەو میرنشینەدا، وێڕای شاعیرانی دیکە کەهێشتا شیعرەکانیان کۆنەکراوەتەوەو لێکۆڵینەوەیان لەسەر نەکراوە. لەگەڵ ئەوەش هەوڵێکی زۆرمان داوە بۆ کۆکردنەوەیان.

لە لێکۆڵینەوەی مەبەستە شیعریەکان (غەزەل و جۆرەکانی بەگۆرانی و بەنێر بەمێ خستومانەتە سەرەتاوە بەهۆی پەرەسەندنی شیعر لەسەر زاری شاعیران و نووسەران و زانایانەوە. پاشان بابەتەکانی دیکە بەپێی کەمی و زۆری گەلالەمان کردووە. بینیمان لەبوونەی ئەوەراجەدا هونەری مەتەڵ هەیە. بۆیە لەهەندێک شتدا جیاوازیان پەیدا بوو لەگەڵ ژمارەیەک ئەو لێکۆڵەرەوانەی کە بەهونەرێکی سەربەخۆیان دانا[11].

لە پەراوێزدا بەکورتی باس لەشاعیرەکان کراوە لەگەڵ هەردوو سەرچاوەیی کۆنی وەرگێردراو جگە لەژمارەیەک لەشاعیرە نادیارەکان نەبێت کەدانەری هەریەک لەو دوو کتێبەیان (تاريخ اربيل) و (قلائد الجمان) لەوەرگێڕانەکانیان دا تاک کردۆتەوە.

غەزەل

لە هەولێر شاعیرانی تێکستە غەزەلیەکان و کۆپلەکان تاکن. زۆرینەیان باسی رووخساری دەرەوەی ئافرەت دەکەن وەک چاوی گەورە کە لەتیر دەکا[12] یان بەقەدو باڵایدا کەوەک گەڵای ئەلبان دەنوشتێتەوە[13] کوڵمە سوورەکانی کە لەخوێنی ئاشقان دەکەن، ئەو دەمەی لاقەبولە کەوەک شەرابە[14].

بەپێی مەزندەی ئێمە زۆرینەی بەرهەمی شاعیران لە غەزەل بێبەش نەبووە، بەڵام لەگەڵ ئاشکرابوونی رێڕەوەکان دەبینین زۆرینەی غەزەلەکانی نشابی لەپێشەکی تێکستەکەیدا لەستایش هاتووە، بەڵام حاجری زۆرینەی غەزەلەکانی لەتێکست و کۆپلە سەربەخۆکانیدا هاتووە. غەزەلەکانی ئیبن زەهیریش تێکەڵ بەشیعرە خەمریيەکانی بووە. بەڵام غەزەلی زۆرینەی شاعیرانی تر لەکۆپلە سەربەخۆکان دا هاتووە.

کاتێ بەئارامگای شیعری غەزەل گوزەر دەکەین

گوێبیستی غەزەلی گۆرانی دەبین و بەشیرینی و شەو بەمۆسیقا بەچێژەکەی خۆیشمان پێدە بەخشێ، کەبریتییە لەچەند دێرێک و بۆ گۆرانی ڕێکدەخرێت کە لەسوننەتی پێشینەی نەهاتووە لەهەڵوەستەکردن لەسەر ژووان و گریان دا.

ئەم جۆرە غەزەلە وەزیر ئیبن مستەوفی و ئەحمەد کوڕی بارام هەولێری[15] لەدوا مەنزڵگا لەموسڵ و، شەوێ لەشەوانی خۆشیدا، کەسەدەقەی کوڕی محەممەد هەولێری چەند دێڕێک لەشیعرەکانی بەگۆرانی دەڵێت دەگوزاێتەوە هەروەک لە (المجتث)دا دەڵێت:

اذا تمنع صبري　　　وحان بالهجري صبري
ناديت والليل داج　　وقد خلوت بفكري
يارب هب لي منه　　وحال يوم بعمري

سەدەقە زێتری هاویشتە سەری و گوتی:

لا اجتني ورد خد　　زاه علي كل زهر
واجتلي غصن بان　　يميس من تحت بدر
ان صح لي ذاك منه　　يوما وخبت بنذي

پرسیاریان لەئیبن مستەوفی کرد تەواوی بکات وتی:

عجنت من صبح وجه يلوح من ليل شعر
فالشمس تلعب مابيب ننا بدرا وبدر

ئەحمەدی کوڕی بارام هەولێری گوتی:

اقول من فرط وجدي　به وقله صبري
يامن تملك رقي　　ارحم -فديتك- ضري

ئیبن مستەوفی دەڵێت:

عذار خديك منه　　يقوم للناس عذري
وفيك طاب جنوني　　ولذلي هتك ستري

هەروەها هەواڵی دیکە دەربارەی غەزەلی گۆرانی لەهەولێر لەبەردەستماندا هەیە کەباو بووە. ئیبن خەلەکان بەشێکمان بۆ دەگێڕێتەوەو دەڵێت: لەشەوانەیەکی گۆرانیدا دوو کەس گیانیان لەدەست دا بەهۆی هۆنینەوەو کارلێکردنی ئەو بەشە[17]، کەئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کۆمەڵگەی هەولێر چێژی لەئەدەب وەرگرتووەو حەزو ئارەزووی گۆرانی هەبووەو چێژو خۆشی لە بیستنی وەرگرتووە. سەرەڕای ئەوەی ئەو کۆمەڵگایە لەسەردەمی موزەفەرەدین دا زۆر پارێزراوو پابەند بووە بەپرنسیپەکانی ئایینی پیرۆزی ئیسلام.

لە هێنانەوەی غەزەلی ناسراو لەو میرنشینە غەزەلی بەرجەستە بووە کەکۆمەڵگەی عەرەبی و ئیسلامی هەر لەزووەوە ناسیوویانە[18] لەدەستپێکی ئەو شاعیرە عەرەبانە کەگیرۆدەی ئەو جۆرە غەزەلە بوون ئەبو نەواس و حوسێن بن زەمان کەناسراوە بە (الخليع) و، والیەی کوڕی حەبابی کوفی، کە لەدوا سەدەکانی تەمەنی دەوڵەتی بەعاسیدا[19] ژیاوە.

ئەو جۆرە غەزەلە لەپشت بەئاکاری هەستی جوانی ئافرەت و خودی جوانییەکەی دەبەستێت. حاجری بەپێشەنگی شێوازی ئەو جۆرە غەزەلە لەهەولێر دادەنرێت. ئەو شاعیرە ئاکاری جوانی روخساری حەبیبە و ئەرمونیانیەکەی باس دەکات و عیشق و سۆزی بۆ هەڵدەستێ هەروەک لە (الموافر)دا دەڵێت:

هوي لولا لواحظ ام عـــمـــرو
لصادفنا مصادفة القضاء
رقيقة صفحة الخدين اشهي
من الماء الزلال علي الظماء
وقالو في مراشفها شفاء
فـوا شـوق المريض الي الشفاء

حاجری لەغەزەلەکەیدا پشت بەیادی شەوانەی بێ هودەو یاری و یادی ژووانەکەی دەبەستێت، هەندێ جاریش لەغەزەلە بەرجەستەکەی نزیک دەبێتەوە لەئەدەبێکی رووت هەروەک لە (السريع)دا دەڵێت:

وكلما ناولتني قبلة　　　اشرق وجه الزمن القبل
وانت بالعزب الي جانبي　　احسن من حسناء تحت الحلي

لەبارەی ماناو ناواخنەوە، غەزەلی بەتورکەکان کردووە سەرەڕای ئەوەی غەزەلی بەکوردەکان کردووە بەتایبەت بەخودی چاوی تورکەکان[22]. یەکێکە لەبابەتە شیعرە تازەکانی ئەو میرنشینە. لەوانە ئیبن زەهیر دڵی لەسەر پۆلە ئاگرێک بووە بەهۆی کەوتنە داوی تورکەکان[23] لەرێی پەنجەرەیەکەوە دێتە دووان و لە (الطويل)دا دەڵێت:

عـزيز في الاتراك زنجي خـاله
كقلبي مقيم من هواه علي جمر
أزور سخطا وتلفت راضيا
امات وأحيا بالقطوب وبالبشر

ئەشابی سەربردەیەکی لیلیکی هەیە لەگەڵ خۆشەویستە تورکەکەی و گفتوگۆ لەنێوانیان دا بووە پاش ئەوەی رازی بوود. لە (الطويل)دا دەڵێت:

یقول وقد قبلته ورشفته
اراك ابحث الخمر والخمر وفي فمي
فقلت طبخت الخمر جني لثميته
بانفاسي وجدي فهو غير محرم
ولما راي بالمرئي هتكي ورام ان
ويكتم منه بهجه لم تكتم
تشبة بالاعراب عند الشامه
بعار فيه ياطيب لثم الملثم

دیاردەیەکی دیکەش لەو هونەرە هەیە کە شاعیرانی هەولێر زۆری راناوەکانیان بۆ نێر گەڕاندۆتەوە. لەم بارەوە هەندێ لە لێکۆڵەرەوەکان وای دەبینن (کە ئەم بەڵگانە دەلالەت لەسەر ئەوە دەکەن زۆرینەیان مەبەست لەوە نێرینەی راستەقینە بووە[٢٥]. هەندێکی تر دەڵێن (زۆرینەی شاعیران راناوی نێریان بەکارهێناوە لەکاتێکدا شیعرەکانیان ئاراستەی یارەکانیان کردووە نەک نێرەکان[٢٦] ئێمە لای خۆمان وای دەبینین کە بەشێکی ئەو شیعرانە گوزارشت لەهەڵقوڵاوی کۆمەڵایەتی شاعیر دەکات. چونکە سەلمێنراوە کەهەندێ لەشاعیرەکان ئەزموونی هەڵکەوتی خۆیان هۆنیوەتەوە، یان ئەوەتا لەژێر ورووژاندنی هەڵکەوتێکدا بوون. کەئەمەش لەمیرنشینی هەولێر دوور ناخرێتەوەو بۆ کەسیش نییە رەتیبکاتەوە. چونکە شاعیرێکی هەولێری هەیە کەسێک تۆمەتبار دەکات بەناوی ئیبن ئەبی زەهران و هاوکات داوا لەخەڵک دەکات بێنە لای[٢٧] و لە (المتقارب)دا دەڵێت:

وقال السلام علي من زني   ولاط وقاد لاخوانه
فردوا جميعا عليه السلام   وكل يترجم عن شأنه
وقال يجوز التداوي به   وكل عليك باشجانه

لەداواکارانی ئەو جۆرە شیعرە غەزەلیە لەکۆمەڵگەی هەولێر زۆری گەنج و لاوە ئەفرەنگیەکان بوونە کە خانەوادەکەیان لەگەڵ سوپای هەولێر بوو بەسەرکردایەتی موزەفەرەددین لەماوەی جەنگە بەردەوامیەکەی کە شان بەشانی سەلاحەدینی ئەیوبی دەجەنگا لەوڵاتی شامدا. (ئەوانە بەهۆی پەیوەندیکردنیان بەسوپاوە نزیکبوون لەخەڵک هەتا لەمیرو دەسەڵاتدارانیش، تەنانەت بگرە لەفوقەهاو زاناکانیش بەبێ تێروانین لەمەسەلەی ئایین و مەزهەبەکەیان، ئەو گەنجانە بوون بەپیاوی گەورە لەدانیشتنەکانیان، بەخەوش و عەیب وەرنەگیرا کە لەوانە یەکێک یان دووان تایبەت بەخۆیان بکەن و یاوەریان بێت لەمانەوە بۆ یارمەتیدانی خواردن و دەست نوێژهەڵگرتن دا)[٢٨]. سەرەڕای ئەوە بەهۆی جەنگی خاچ پەرستەکانەوە کەهێشتا ناگرەی کەپ بەبوو بوو پیاوانی جەنگ رقیان لەهاوسەرگیری دەبۆوە، چونکە ئەو جەنگە نەیدەهێشت سەقامگیربن و بتوانن خێزان پێکەوە بنێن، زۆرینەی نووسەرەکان ئەو نەریتەیان بەرپەرچ دایەوە لەوانە ئیبن قەیمی جۆزی لە کتێبەکەیدا (اغاثة اللهفان في مصايد الشيطان)[٢٩] جاڕدانی جەنگیدا لەسەر گەنج و لاوە ئاشقەکان. هەروەها میری هەولێر بەتووندی سەرزەنشتی ئەو نەریتەی کردو لەگەڵیان جەنگا بەزیندانیکردنی زۆرینەیان[٣٠].

جێی سەرسوڕمان نییە زۆرینەی ئەوانەی باسمانکردن کەهۆنراوەی غەزەلیان هەیە لەسەر نێر لەزانایانی و میرنشین و گەورەکانیان دا، لەوانە وەزیر ئیبن مستەوفییە کە هەواداری زوڵف و کوڵمی غولامەکەی بوو، جارێ بەخۆشەویستی جارێ بەماچ، پاشان حەزەکانی تێکەڵ ناخی دەکات کاتێ لەباوەشی دەگرێت هەروەکو لە (الكامل)دا گوتوویەتی:

علقت يدي بعذارة وتجده   هذا اقبلة وذا اجنيه
لولم تخالط زخرتي انفاسه   كانت تنم بنا واشيه
حسد المصباح والليل- لماخضمنا   غيضا ففرق بيننا داعية

هەروەها لە غەزەلی زانایان گوتەی ئیبن خەلەکانە کەتامەزرۆی بینینی کارکەرە بەژن و باڵا بەرزەکەی بووە کەدوا رۆژی بۆ هێناوە هەروەک[٣١] لە (مجزء الخفيف)دا گوتوویەتی:

أنا والله هالك   ايس من سلامتي
اواري القامة التي   قد اقامت قيامتي

سەرنج دەدەین دیاردەی غەزەلی نێر لەداهێنانی زانایانی هەولێر نەبووە بەڵکو لەپێش ئەو ماوەیەی ئەواندا هەبووە کەپێشتر باسکرا.

گەر ئاوڕێک لەشیعری هەولێریەکان بدەینەوە شیعری جنێوو بێ هودە کەمبووە لەزۆرینەی جارەکان دا غەزەل بەنێر

هۆکارەکەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە باری کۆمەلایەتی و ئابووری لەمیرنشینەکەدا سەقامگیر بووە، ئەمەش وای لەشاعیران کردووە لەئاراستە هونەریەکەیان لا نەدەن، لەسنووری رەفتارو چێژوو گرتنیشدا لانەدەن.

"ستایش"

ستایش لەمیرنشینی هەولێر لەشاعیرە بەناوبانگەکانی وەک نشابی و حاجری و ئیبن زەهیرو عیزی هەولێری و بەحرانی و... هی تر کەم تەرجەم نەبوونە، بەڵکو لەئەدەبیاتی میرنشین دا ستایش لەشیعردا وەزیرو[33] میرو[34] زانایان هۆنیویانەتەوە.

وادیارە ئیبن خەلەکان توانایەکی باشی هەبووە لەهۆنینەوەی شیعردا کەیەکێکە لەگەورە زانایانی هەولێر، لەو کۆیلەیەدا لەستایشی شا کامل ناسردین[35]دا باس لەبەخشین و رێزی دەکات کە لەسەر شایەکانی پێش خۆیدا هەبووەو لە[36] (الطویل)دا دەڵێت:

الیك ابن ایوب سمت بي همة
هداها ضیاء في جبینك ظاهر
وما اثبت الاخبار في الجود كلها
لدي الناس الا جودك متواتر
ولولاك ماكنا نحقق انه
یفوق الملوك الاولین الاواخر

ستایشێکی تری لەشاری هەولێر هۆنیودتەوە کەباس لەخێرو بێری ئیبن موتعەی بن مالیکی هەولێری دەکات کەهەمیشە بانگەشەی خێرو خۆشی دەکات لە(37) (الکامل)دا دەڵێت:

یااریع اربل انت نعم الدار
دم عامرا تخي بك الأعمار

هەروەها ئیبن حەداد (ت ٦٢٦ک)[38] باس لەبینای جیهانیەکەی و ژیانی رۆڵەکانی و رەفتارە باشەکەی دەکات لە[39] (البسیط)دا دەڵێت:

حضیت اربل من دار ومن وطن
ولا تعداك صوب المعارض المتن
وطاب منك نسیم الریع في السحر
الأعلي لأنك مأواي الالف والسكن

بەلام سەبارەت بەمانا شاعیرانی میرنشینی هەولێر بەشاعیرانی سەردەمیشەوە، هەمان واتای کۆنیان بەشێوەیەکی بەردەوام گوتووتەوەو دووبارە کردۆتەوە. ئەوەتا ئەبو رەبیع هەولێری[40] ستایشی وەزیر ئیبن مستەوفی دەکات بەئازایەتی و هاتنە پێشەوەیی و دلێری و بەخشینەکەی هەڵدەڵێت، کەماناکەی لاساییەکەردوەیەکی دووبارەن و لە (الطویل)دا دەڵێت:

جواد جري في حلبة السیف والندي
وفاخت علي كل الأنام مواهبه
هو الغیث بروي كل صاد علي الثري
هو البحر حدث ما أوتك عجائبه

هەمدیس سەرنج دەدەین شاعیر ئیبن هیبتوللا کفرعزی هەولێری[42] بەدەستەواژەی تەڕی لاساییکەردوە ستایش بەپیاهەڵدەرەکەی دەکاو بەخۆری دەشوبهێنێت کەتاریکایی لادەبات و بەمانگی یەکشەوەی زەوی دادەنێ و بەدەریای جودی دووبارە دەشوبهێنێ هەروەک:[43] لە (الطویل)دا دەڵێت:

اضامت بك الأيام بعد ظلامها
وعاد سرور الخلق بعد ذهابه
فانت هلال الارض یاخیر مالك
وبحر ندي طام بفیض عبابه

هەڵبەتە بەشێکی باش دەزانرێ لەو بوارەدا تیشک بخەینە سەر هەندێ لەکەموکوریەکانی ستایش لای شاعیرانی هەولێردا. گرینگەکەیان هەندێ لەشاعیران زۆریان کردووە لەقولانەوەی پێدا هەڵگوتراوەکانیان بەو ئاستەی خوێنەر وامەزندە دەبات کەئەو شاعیرانە لەو پێداهەڵگوتنە شەرەفمەندایەتی خۆیان و نەفس بەرزییان لەدەست داوە وەک ئەبو محەمەد هەولێری بەتەوازعەوە بەوەزیر ئیبن مستەوفی دەڵێت و خۆی بە بەندەیەکی بچووکی ئەو دادەنێت داوای کۆمەکی لێدەکات و لە[45] (الخفیف)دا هاتووە:

عبدك الاصفر المحب ینادیك
وقد هزه الحیاء ارتیاعا
وهو یرجو منك إلاحالة با
اطول من حد في البریة بالما

پاشماوەی کەموکورییەکانی دیکە توێژەر لەشیعری هەولێرییەکان دا سەرنج دەدات بەوەی کە لەئاکاری پێداهەڵگوتراوەکانیان زێدەڕۆییەکی زۆریان کردووە. ئەشابی یەکێکە لەو گەورە شاعیرانەی لەو بوارەدا ئەو زێدەڕۆییەی کردووە، بەتایبەت کاتێ وتارەکانی لەئاراستەی سیاسی نزیک بوونەتەوە، ئەمەو لەستایشی خەلیفە موستەنسیر بیللای عەباسیەکان[٤٦] لە (الرجز)دا دەڵێت:

وارث ســـر الوجـــر ارث ظاهرا
بحـقــه من ذلك الشـــر اغــفي

شاعیر لەوتارەکانیدا گوزەر دەکات و تاوای لێدێت مەزندەکانی دوور ئەکەونەوەو خەلیفە بەمیراتگری ئایین و، باوەڕو، مەککەو حەج و حەلال و حەرام دادەنێت هەروەک لە (الکامل)[٤٧] دا دەڵێت:

والرکن ولبـیت العـتـیق وقلة
والحج والاحــلال والاحــرامـــا

لەوەش زێدەڕۆیی دەکات تا بەمەقامی پێغەمبەر د.خ دادەنێت هەروەک لە (الکامل)[٤٨]دا دەڵێت:

وعلیکم نزل الکتــاب وفــضلت
آیاته لجـفـوقکم وحـقـیـقـهـا

تەنانەت بگرە شاعیر لەو سنوورەش ناوەستێ و بەڵکو لەگەڵ پێشەوای پێغەمبەران دەیهێنێ و کتێبەکانی ئاسمانی بەسەریدا دەخوێنێتەوە هەروەکو لە (الخفیف)[٤٩]دا هاتووەو دەڵێت:

وعلیـه تتلي الا ناجیل والتوارة
فـیـهـا صـحـائف والزبور

بێگومان ئەو پێدا هەڵگوتنەی خەلیفە شتێکی زۆر لەئەندێشە لەخۆ دەگرێت و مەزەندەی شاعیر زێدەڕۆییەکی یەکجار زۆری کردووە لەپێناو رازیکردنی پێداهەڵگوتەکەی و لەپێناو پاداشتێکدا.

هەر چۆنێ بێت، هەندێ لەلێکۆڵەرەوەکان وای دەبینن ئەو خەلیفەو میرانەی خۆشحاڵ بوونە بەو پێداهەڵگوتنە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی (دەسەڵاتداریەکەیان لاواز بووەو لەسەر کۆمەڵێ دروزن تێپەری نەکردووە کە لەکاتی تەماحگیرییاندا بەشان و باڵیاندا هەڵگوتوون)[٥٠].

جنێو

زۆرینەی شیعری جنێو لەچەند دێڕێکی سەربەخۆ کورت کراونەتەوە کە برینەکان سارێژ ناکات. چونکە زۆری مەزندەکان لێرەدا ئاماژە دەرن بەوەی کە لەو میرنشینە کاریگەری هەبووە لەسەر کەمبوونی ئەو هونەرە. لەوانە کاریگەری سیاسی. چونکە میر موزەفەرەدین ماوەی نەئەدا جنێو بدرێ و قسە بهاویشترێ لەبەر پابەند بوونیان بەبەها پیرۆزەکانی ئایینی ئیسلام. هەروەها لەوانە باری سروشتی ژیانی کۆمەڵایەتی لەهەولێر. هەمدیس لەبیر ناکرێ کەمێژوو نووسانی ئەدەب شیعری سوودمەندو باشیان بۆ گواستینەتەوە.

ئەو کارەی کە هۆشیاری لای هەولێرییەکان ئەورووژێنێ زۆری جنێوەکانیان لەسەر دەستەیەکی دیاریکراو بووە لە کۆمەڵگەی هەولێردا، کەئەویش چینی کاربەدەستانی دەوڵەت بوونە. دەشێ ئەشابی بەپێشەنگی جنێو دەرەکان لەو میرنشینە دابنێن و جنێوەکەی بەخودیەکی خودی جیا دەکرێتەوە کەزۆری ئاراستەکانی رەخنەی سیاسی و کۆمەڵایەتی بوونە. لەجوانی رەخنە سیاسی و کۆمەڵایەتیەکانی پێشبینی رووخانی بەغدای کردووەو رەوشە پەشۆکاوەکانی وڵاتی ئاشکرا کردووەو باس لەرەفتاری لادراوی پیاوەکان کردووە. رەخنەی لەوەزیری بەغداو دەرگەوان و چاودێری دیوان و شێخی ئیسلام سەدرەدین گرتووەو گوتوویەتی[٥١]:

امـا الوزیر مـشـغـول بخـبـره
والعـارضـان تسـاج وسـداد
وحـاجب البـاب طورا شارب ثمك
وثـارة هـو جـنـكي وعـــواد
ومـشرق الـدست مغري باللواط له
في كل ناحـيـة علق وقــواد
وشـيخ الاسـلام صـدر بدين همتـه
مـقـصـورة لطعام المال يصطاد

لەو چەند دێڕەدا ئەشابی وێنە زیندوو راستەقینەکەی گواستۆتەوە کە لەژیانی سیاسی لەدەوڵەتی عەباسیەکان پێی گەیشتووە. جا گەر ئەوە حاڵی گەورە بەرپرسانی دەوڵەت بووبێ، دەبێ حاڵی تەواوی گەل چۆن بووبێ لەو

ماوەیە لەتەمەنی دەوڵەتی عەباسیدا؟

مشابی گاڵتەی بەکاربەدەستانی میرنشینی هەولێر کردووەو بەرپرسیاریتی خراپی هەڵسوڕاندنی ئیدارەی خستۆتە ئەستۆی ئەوانەوەو لەجنێودانێکدا بەخوویەکی گاڵتەجاڕی باس لەوەزیری تازە دامەزراو دەکا هەروەکو لە (المتقارب)دا دەڵێت[52]:

فرحنا وقلنا تولي الوزير   وافلح ديواننا بالوزاره

فما زادنا غير جاويشه   وفي كتبنا كتبت بالاشاره

لەجنێوی ئەشابی کەکردوویەتیە سەر کاربەدەستان و وێنەکانیان سەرنج دەدەین کەشیاو نەبوونە بۆ ئەو پۆستەی وەریانگرتووە. هەندێ جار هەموەکەی لەسەر کەمتەرخەمی ئەوان بووەو عەریب و کەموکورتیەکەیان دەردەخات. هەروەها جنێوی بەداواکاری تایبەت ئەبو حەسەن سەریەرشتیاری دیوان کردووە پاش ئەوەی دامەزرا لەشوێن یەعقوب بن ئیسماعیل نەسرانی کە بەندکرابوو[53]. هەروەکو لە (الطويل)دا دەڵێت:

فرضنا بيعقوب اللعين وحبسه

وقلنا أتانا مايطيب به القلب

ولما ولي المختص فالكل واحد

اذا مامعني كلب أتنا بعده كلب

شاعیر ئەبو عەمر ساحی[54] سەرسامان دەکات بەتێکستێکی درێژی جوان کەهەجوی سەرۆکەکانی هەولێر دەکات لەخاوەن دیوان و پێشینەکانیان. شەرەفیان دەشکێنێ و باسیان دەکات تاوای لێدێ لەسەر هەموو زمانێک ناویان دەهێندرێ، هەروەکو لەدەستپێکی تێکستەکەیدا لە (السريع)دا دەڵێت:

يارؤساء الناس من اربيل

ماالحزب الحر بناديكم

حرأم من جاكم سائلا

واجنية المسعي لراجيكم

کۆکردنەوە لەنێوان جنێوو توانج تێکرتن لەشیعری وتاربێژی هەولێر قازی جەعفەر بن هیبەتوڵلا هەولێری هاتووە، کەرۆژێ لەرۆژان دەچێتە لای کاربەدەستێکی میرنشین و وانەی ئەدەب و نەحوی پێدەڵێت هیچ بایەخی پێنادا، ئەویش بەخەمەوە دادەنیشێ و پاشان بەئاماژەوە پێی دەڵێت[56]:

هذا مقامي لديك يا من

اقام دهرا وراتر بابي

اقصي أمانيه قرب اذن

في دولة الحسن والشباب

ان كنت انسبت ذاك فانظر

من فرد باب من الكتاب

کاتێ میر موزەفەرەدین گوێبیستی ئەو هەواڵە دەبێت فرمان دەدا بەلابردنی ئەو کاربەدەستە[57]. و هەڵسا بەچاکسازیکردنی هەندێ لەپایەکان لەپەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان لەنێوان تاکەکاندا.

هەروەها سەرنج دەدەین ژمارەیەک لەشاعیران جنێوەکانیان ئاراستەی خاوەن پیشەکان کردووە لەهەولێر، لەوانە دکتۆرەکان وەسفیان دەکات کەئەفامن لەپیشەکانیان دا. لەمبارەوە حوسام حاجری جنێو بەدکتۆر ئیبن شەمعون دەدا کە لە (السريع)دا دەڵێت:

أفتي ابن شمعون جميع الوري

فليت لو بعد منا طبه

لست اطيل الشرح في وصفه

لو عالج المحضر القضي نحبه

هەمان شاعیر وێنەیەکی گاڵتەجاڕی ئیبن شێخی هەولێر دەکێشێ و لەوێنەکەدا نوشتەو ئەفسوناوی دیارکردووە وەک پێناوێک بۆ پێکەناندنی خەڵک. لێرە دەبینین شاعیر رۆڵێکی رەخنەگرانەی کۆمەڵایەتی دەگێڕێ لەبەر باری خراپی کۆمەڵگاکەی هەروەکو لە (الطويل)دا دەڵێت:

فتي الشيخ لا ينفك عن ظهر بغلة

لنقل حديث ماسواه له رادي

بريك ابتهاجا في اللقاء نتطنه

ووادا وفعل المعذر في قلبه ثاوي

يلفق في الناس المساوي بخطه

رقاعا فلا ينضك صبا بها غاوي

هەروەها هەندێ جار جنێوەکەیان شیعری سەلەفیشی لەخۆ گرتووە هەروەک حاجری لە (الوافر)دا دەڵێت:

زبالـة لاالشـــــــر انـت ممن
يرجـبــه الصــديق ولا الخــيــر
لقـد صـدق الذي قـد قـال قـدمـا
(فــفض الطرق إنك من غــيــر)

لەمـيـانەی ئەو نموونە شـيـعـريانەی لەپێشـەوە هاتن وادەردەکەوێت شـاعـيـران بە بەکـارهێنانی شـێـوازی سـاناو زمــانـێكی پاراوو، دوور لەوشـــەی نابەجێ، پەنايان بۆ جنێـوەکـانيـان بردووە بەچەند ديرێکی کەمی چڕو پڕ دەريان بڕيوە بەمەبەستی سـانا بەکارهێنانی. سەبارەت بەکۆشکی جنێو ئیبن رەشيق دەڵێت:

(سـەرجـەم شـاعـيـران وای دەبـينن کـە کـۆشکی جنێـو بڕبڕديە)[61].

پەراوێزەکان:

١-دائرة المعارف الاسلامية، مادة إربل ١/ ٥٧٠.
٢-ينظر: آل بكتكيني إمارة إربل في عهدهم (مجلة) ١٣٩.
٣-ينظر: الفنون الاسلامية، ١٠٥٩/٣.
٤-أربيل في العهد الأتابكي/ ٢٥٠.
٥-طبقات الشافعية للأمنوي، ٤٩٦/١.
٦-ينظر: وفيات الأعيان، ٢٦٤/٥.
٧-هو أبو المكارم محمد بن عابد بن محمد الكرماني الصوفي الزرندي، ورد إربل غير مرة وله النظم والنشر والترسل (ت ٦١٦ ه) (تأريخ إربل)، ١٨٨/١.
٨-هو أبو محمد عبد الحميد بن مربي بن ماضي المقدسي، مدح مظفر الدين بشهره (ت ٦٢٠ ه) (تأريخ إربل ١/ ٣١٥).
٩-تاريخ إربل، ٤٥٩/١.
١٠-نظرة عابرة في شمال العراق ٥٨٧.
١١-الشعر العراقي في القرن الخامس الهجري ١٥٤، والشعر العراقي في القرن السادس الهجري، ٨٥.
١٢-ديوان الحاجري، ٢٥٩.
١٣-نفسه/ ٢٦٢.
١٤-ديوان النشابي، ٣٣١ و ديوان ابن الظهير/ ٤٧.
١٥- هو احمد بهرام، أبو العباس الاربلي، نيشيء في الشعر تأدبا، بارع في الغزل (ت ٦١٨ ه). (قلائد الجمان ١/ ١٢٤).
١٦- هو صدقة بن محمد بن القاسم، أبو البر الأربلي، جيد المعرفة بالقاء، والأصوات و له شعر جيد (قلائد الجمان ١٠٣/٣).
١٧-ينظر: وفيات الأعيان ٣١٧/١.
١٨-ينظر: الأدب في ظل بني بويه ٢٦٦.
١٩-العصر العباسي الأول ٧٣.
٢٠-ديوانه/ ١٣٦.
٢١-نفسه/ ٣١٧.
٢٢-دراسات في الشعر في عصر الأيوبيين ١٣٩.
٢٣-ديوانه/ ٤٧٠.
٢٤-ديوانه/ ٣٣٤.
٢٥-الشعر في إربل (مجلة) ٣٩٧.
٢٦-الشعر العربي بين الجمود والتطور ١٣٢/٢.
٢٧-هو الحسن بن محمد بن احمد، الفيلوف عزالدين الضديد، كان بارعا في العربية والأدب كان قدرا، شعره جنيث الهجو (ت ٦٦٠ ه) (فوات الوفيات ٣٦٢/١).
٢٨-الأدب في العصر الأيوبي/ ٣٨.
٢٩-الشعر في إربل (مجلة) ٣٩٨.
٣٠-نفسه/ ٣٩٨.
٣١-وفيات الأعيان ١٤٩/٤.
٣٢-المصدر نفسه ١٤٩/٤.
٣٣-قلائد الجمان ١/ ١٢٥ ب.
٣٤-نفسه ٩٥/٧ أ.
٣٥-هو أبو المعالي محمد ابن الملك العادل، وكان سلطان عظيم القدر، جميل الذكر محبا للعلماء (ت ٦٣٥ هـ). (وفيات الأعيان ٧٩/٥).
٣٦-وفيات الأعيان ٩٢/٧.
٣٧-تأريخ إربل ٧٤/١.
٣٨-هو أبو عبدالله محمد بن أبي المني المنصور الواعظ الموصلي (تأريخ إربل ٤٥٩/١).
٣٩-تأريخ إربل ٤٥٩/١.
٤٠-هو أبو الربيع شرف الدين الإربلي، كان أديبا لطيفا في مختلف الأغراض الشعرية (ت ٦٨٦ ه) (ذيل مرآة الزمان ٤/ ٣٢١).
٤١-قلائد الجمان ٥١/٣.
٤٢-هو جعفر بن محمد بن هبةالله الكفر عزي الإربلي، عالم في علوم الفقه، وكان يقول الشعر، تولي القضاء بأربل (ت ٦٠٤ هـ). (قلائد الجمان ٨٨/١ أ).
٤٣-قلائد الجمان ٨٨/١ أ.
٤٤-هو صالح بن مكارم، أبو محمد الإربلي، كان قاديا في سوق البز بمدينة إربل له طبع في عمل الشعر حسن (قلائد الجمان ١٠٣/٣).
٤٥- قلائد الجمان ١٠٤/٣.
٤٦-ديوانه/ ٢٣٩.
٤٧-نفسه/ ٢٠٠.
٤٨-نفسه/ ١٣٥.
٤٩-نفسه/ ١٨٩.
٥٠-الشعر العراقي في القرن السادس الهجري/ ١٠٤.
٥١-ديوانه/ ٣٠٨.

٥٢-ديوانه/ ٣٠٤.

٥٣-ديوانه/ ٣٠٢.

٥٤-هو أبن علي بن أحمد بن سالم، نسبه يعود إلى عمل الرصاص. كان ينقش الدنانير في دار الضرب المظفرالدين، أبرز اغراض شعره المدح والهجاء (ت ٦٣٢ ه). قلائد الجمان ٣٨/٤ ب.

٥٥-قلائد الجمان ٣٨/٤ب.

٥٦-الفصون الياتنة/ ٧٩.

٥٧-عيون لتواريخ/ ٤٠٤/٢١.

٥٨-ديوانه/ ٤٢٠.

٥٩-ديوانه/ ٤٢٧.

٦٠-ديوانه/ ٤٢١.

٦١-العمدة ٧٢/٢ أ.

سەرچاوەکان:

١-الأدب في العصر الأيوبي: د. محمد زغلول سلام. دار المعارف. القاهرة ١٩٦٨.

٢-الأدب في ظل بني بويه: محمود غناوي الزهيري- مطبعة الأمانة- مصر ١٩٤٩.

٣-اربيل في العهد الأتابكي: د.محسن محمد حسين. مطر أسعد بغداد ١٩٧٦.

٤-تأريخ إربل: شرف الدين ابي البركات المبارك ابن المستوفي، ترجمة: سامي الصفار مطبعة: المركز العربي للطباعة، بيروت وزارة الثقافة- بغداد، ١٩٨٠.

٥-ديوان ابن الظهير الإربلي: محمد بن أحمد بن عرم، ترجمة: د.ناظم رشيد، مطبعة دار الكتب الموصل ١٩٨٨م.

٦-ديوان الحاجري: حساء الدين بن سنجر الحاجري. ترجمة: صاحب شنون ياسين، كلية الأداب جامعة بغداد ١٩٨٨ (رسالة ماجستير).

٧-ديوان النشابي: اسعد بن ابراهيم الإربلي. ترجمة: عبدالله محمود طه. كلية الأداب جامعة الموصل ١٩٨٥ (رسالة ماجستير).

٨-دراسات في الشعر في عصر الأيوبيين: د.محمد كامل حسين، دار الفكر العربي، القاهرة ١٩٥٧.

٩-دائرة المعارف الاسلامية.. ط١، القاهرة ١٩٣٣.

١٠-الشعر العراقي في القرن السادس الهجري: مزهر عبد السوداني. درا الطبعة بيروت ١٩٨٠.

١١-الشعر العربي بين الجمود والتطور: الدكتور محمد عبدالعزيز الكفراوي، دار نهضة مصر للطبع والنشر، القاهرة ١٩٧٣.

١٢-طبقات الشافعية: جمال الدين بن الحسن بن علي القوشي الأسنوي. ترجمة: عبدالله الجبوري، مطبعة الأرشاد، بغداد ١٩٧٠.

١٣-العصر العباسي الأول: د.شوقي ضيف، دار المعارف القاهرة ١٩٧٦.

١٤-عيون التواريخ: محمد بن شاكر الكتب. ترجمة: نبيلة عبدالمنعم داود. د.فيصل السامر، دار الحرية للطباعة، بغداد ١١٩٤٨.

١٥-الغصون اليانعة في محاسن شعر المئة/ السابعة: ابن سعيد الأندلسي. ترجمة: ابراهيم الأبياري دار المعارف- القاهرة ١٩٦٥.

١٦-فوات الوفيات: محمد شاكر الكتبي، ترجمة: محمد محي الدين عبدالحميد. مطبعة: السعادة مصصر ١٩٥١.

١٧-قلائد الجمان في فرائد شعراء هذا الزمان: كمال الدين أبي ابركات المبارك بن الشعار الموصلي مصورة كلية التربية- جامعة الموصل في مخطوطة اسعد أفندي في استانبول تحت رقم (٢٣٢٦).

١٨-وفيات الأعيان وأنباء ابناء الزمان: شمس الدين أحمد بن محمد أبي بكر بن خلكان، ترجمة: د.احسان عباس، دار الثقافة- بيروت ١٩٦٨.

المجلات:

١-مجلة آداب الرافدين: مجلد ٩ سنة ١٩٧٨. د.ناظم رشيد. بحث بعنوان (الشعر في إربل في ظل الأسرة البكتكينية ٥٢٦-٦٣٠ ه).

٢-مجلة المجمع العلمي العربي- دمشق: مجلد ٢١-٢٢ سنة ١٩٤٦ و ١٩٤٧ عباس العزاوي (أل بكتكين- إمارة إربل عدهم).

لەدوا مەنزڵگا لە موسڵ و، شەوێ لەشەوانی خۆشیدا، کە سەدەقەی کوڕی محەمەد هەولێری چەند دێڕێک لە شیعرەکانی بەگۆرانی دەڵێت دەگوزاێتەوە هەروەک لە (المجتث)دا دەڵێت:

اذا تمنع صبري
وحان بالهجري صبري
ناديت والليل داج
وقد خلوت بفكري
يارب هب لي منه
وحال يوم بعمري

سەدەقە زێتری هاویشتە سەری و گوتی:

لا اجتني ورد خد
زاه على كل زهر
واجتلي غصن بان
يميس من تحت بدر
ان صح لي ذاك منه
يوما وخيت بنذي

وەرگێرانی

فاتح یاسین مودەریس

بیۆگرافیای
نووسەرانی هەولێر

یادی دامەزراندنی یەکێتی نووسەرانی کورد، ٢٠٠٩/٢/١٠، هەولێر

بیۆگرافیای نووسەرانی هەولێر

ئا: عەبدولڕەحمان مەعروف

یەکەم: چیرۆکنووسان:

چیرۆکی هونەری کوردی یەکێکە لە ژانرە ئەدەبییەکان، کەوا لەچاو شیعر زۆر درەنگ و چەند سەدە دواتر بەو شێوە چڕوپڕە و هونەرییەی ئەمڕۆ لەبەردەستدایە لەدایک دەبێت، ئەگەر بێت و پێمان وا بێت و مل بۆ ئەو رایە بدەین، کە چیرۆکی هونەری کوردی لە رێگای گواستنەوە و سوودوەرگرتن و کاریگەریی ئەدەبی ئەورووپاوە گەیشتۆتە نێو ئەدەبی کوردییەوە و لەوێوە سەرچاوەدەگرێت، دکتۆر مارف دەڵێت: "چیرۆک هونەرێکی ئەوروپایە "، حوسێن عارفیش زۆر راشکاوانە دەڵێت: "چیرۆکی هونەری وەک بابەتێکی ئەدەبی تازەی بێگانە هاتە ناو ئەدەبی کوردییەوە "، بەڵام بەر لەو دەستەیەش بۆچوونی جیاوازی گروپێکی دیکە دەبیندرێت، کە بنەما و سەرهەڵدانی چیرۆکی کوردی بۆ سامانی لەبن نەهاتووی نەتەوەیی و چیرۆک و هەقایەتی فۆلکلۆری کوردی دەگێڕنەوە، بەو واتایەی درێژبوونەوە و پێشخستنی چیرۆک و داستانی کوردییە، ئەوەی ئەمڕۆ لەسەر بناغەی دوێنێ بنیات نراوە. دەشکرێ ئەو رایەمان قبووڵ بێت، وەک ئەوەی کتومت چیرۆکی هونەری کوردی وەرگیراوی چیرۆکی هونەری ئەورووپا نەبێت و بە لاسایی گوازرابێتەوە، بەڵام ناشکرێت رەتی کاریگەری و کەلک وەرگرتن بکەینەوە، کە چیرۆکنووسی کوردیش بەدەر بێت لەو بۆچوونەی، کەوا پێی وایە چیرۆکی هونەری کوردی هەڵێنجراوی ئەم دوو رایەیە، کە سەرچاوەی چیرۆکی کوردی لە بەیەکەوە گرێدانی هەردوو هەنگاو و هەر دوو رێچکەوە بێت: بە سوود وەرگرتن لە سامانە نەتەوەییەکە و پاراوکردنی و کاریگەریی چیرۆکی هونەری بێگانەی دەزانێت، وەک دکتۆر عزەدین مستەفا رەسووڵ، دەڵێت: " چیرۆکی کوردی نە بە بەردەوامی حیکایەتی کوردی دەزانین و، نە بە سنعەتێکی گوێزراوەو وەرگیراوی ئەورووپایی دادەنێین. " هەر یەکە لەم بیروڕا جیاوازانەش کۆمەڵێک بەڵگە و بۆچوونی خۆیان دێننەوە و پشتەستووری راکانییان دەسەلمێنن، بگرە رەتکردنەوەی بۆچوونەکانی بەرامبەریش دەبیندرێت. بەڵام لێرەدا ئەوەی لەم دەلیقەیە بەلای منەوە گرنگە ئەوە نییە وەڵامێکی یەکلاییکەرەوە و پرسیارگەلی ئەوەی، چیرۆکی هونەری کوردی چۆن و کەی سەریهەڵداوە؟ بەقەد ئەوەی کوردیش لەو رەگەزە ئەدەبییەی پێی دەگوترێت چیرۆک یاخود (چیرۆکی هونەری) نزیکەی سەدەیەکە دەستی داوەتێ و لەنێو ئەدەبی کوردیشدا بوونی هەیە، ئەمڕۆش هەنگاوی بەرچاو و چاکی هەڵێناوەتەوە، تەنانەت رای ئەوتۆ هەیە پێی وایە چیرۆکی کوردی ئەمڕۆ شان لە شانی یان قەرە بە قەرەی چیرۆکی جیهانی دەڕوات و هیچی لەو کەمتر نییە. وەلێ هەمیشە و زۆربەی کات بەرایی و دەست پێکردن وەک هەنگاوەکانی دوای خۆی و درەنگتر نییە، گۆڕان حەتمییە و شتی تازە و بابەتی نوێ

دێتەپێشەوە، هیچ شتێک لە قالب و بازنەی خۆیدا نامێنێتەوە، ئەلبێر کامۆش لە شانۆگەری کالیگۆلادا دەڵێت: هەموو شتێک لەگەڵ کاتدا بەسەردەچێت. کات هیچ دواکەوتنێک هەڵناگرێت. بێگومان هەر قۆناغە سیما و خەسڵەتی تایبەت بە خۆی هەیە و ئەدەبیش لەدایکبووی سەردەمەکەی خۆیەتی، بۆیە دەبێ بە چاوی ئەو رۆژگارە سەیری بکرێت و لێکۆڵینەوەی لەبارەوە بکرێت، وەک ئەوەی لە دابەشکردنی قۆناغەکانیش بە زەقی بەرچاوەدەکەوێت و هەستی پێدەکرێت. دەست نیشانکردنی ئەم قۆناغانەش سەرەتا و دەستپێکی بلاوکردنەوە و دەرکەوتنی چیرۆکنووسەکان دیاری دەکات، بەو واتایەی قۆناغەکان و ریزبەندی ناوەکان لەسەر ساڵی یەکەمی بلاوکردنەوە و چاپبوونی بەرهەم رۆنراون. دواتریش پەنجە نەخراوەتە سەر چەندێتی و چۆنێتی و هونەر و دەسترەنگینی و خەیاڵ و جیهانبینی چیرۆکنووس، کە ئەمە کاری بیبلۆگرافیا نییە، بەقەد ئەوەی کار لەسەر تۆمارکردن و ناوهێنانی چیرۆکنووسان یان ئەوانەی تەنیا چەند چیرۆکێکی هونەریان لە ماوەیەکی زەمەنی دیاریکراو و زۆر کورتدا بلاوکردۆتەوە دەکات. سەرەنجامیش مێژووی ئەدەبی کوردی و رەخنەی ئەدەبی ناوەکان لێک هاوێردەکەن و پێشەنگ و سوارچاک و چیرۆکنووسی داهێنەر و بەتوانا دەستنیشان دەکەن، تەنیا دەنگ و ناوی ئەوانە دەمێنێتەوە لەراستیدا چیرۆکنووس بوون، چەقی نووسین و داهێنانەکانیان ئادەمیزاد و رۆشنکردنەوەی ژووره تاریکەکانی رۆحی و دۆزینەوەی مرۆڤەکانە!! گەران و ئۆقرەنەگرتنە. رەنگە زۆری چیرۆک و بەرهەم و بەردەوامبوون لەسەر نووسین، خاڵی سەرکەوتن و باڵایی نووسەربێت، بەڵام گەلێک جاریش نووسەری وا هەیە بەچەند چیرۆک و دەقێکی ئەدەبی بوونی خۆی دەسەلمێنێت و لە بوارەکە دەبێتە دەنگێک و شوێن پەنجە و کاریگەریی خۆی بەجێ دێلێت، ئەمەش بەوەی ناوەند و چەقی قەڵەم خستە سەر کاغەزی خودی -نووسەر- خۆیەتی...ئازادکردنی نهێنییە سندمکراو و حەشاردراوەکانی بنەبانی ناخێتی، وەک ئەوەی ئەحمەد هەردی لە شیعری کوردیدا تەنیا بە (١٤) چواردە شیعر پێگەی خۆی دیاری کرد. لەو ناوانەش کەسی وا هەیە لەیەک کاتدا شیعر و چیرۆک دەنووسێت، بەڵام لە کام بوار یاخود لە کیهان ژانرە ئەدەبییەکە پتر چالاک و ناسراو بێت، لەو بەشە و لە بن ئەو ساباتە ناوم نووسیوە، تەنانەت ئەگەر لە هەر دوو بوار یان لە چەند لایەنێک دەق و کتێبی سەرکەوتووشی هەبێت، ئەوا ئاماژەم پێکردووە و لە تۆمارکردنی ناوی بەرهەم و دەقە ئەدەبی و کتێبە چاپکراوەکانیشی هەستی پێدەکرێت، بەرهەمەکانی سەنگی مەحەکن و توانا و دەسەڵاتی داهێنانی دەخەنەروو.

کەسی واش هەیە لەوانەیە لە یەک چاپکراو یان چەند دەقێکی ناو گۆڤار و رۆژنامەکان زیاتر نووسین و بەرهەمێکی دیکەی بلاونەکردبێتەوە، ئیدی یان دابڕاوە یان بایداوەتەوە سەر پانتایی و دنیایەکی دیکە لە نووسین، ئەوەشیان لە بەرهەمە چاپکراوەکانیدا دەردەکەوێت، نووسەر خەریکی چییە و ئێستا بەکوێ گەیشتووە؟

ئەوەی لێرەشدا دەمەوێ بیڵێم من لە دابەشکردن و ریزبەندی ناوەکان، تەمەنی بلاوکردنەوەم بە پێوەر وەرگرتووە و لەسەر ئەو بنەمایەش ژمارەم بۆ هەر یەکێک لە چیرۆکنووس و شاعیر و نووسەرەکان داناوە، بەو واتایەی بە پێی پیتە ئەبجەدییەکان کارم نەکردووە، وەک ئەوەی زۆربەی بیبلۆگرافیا و بیۆگرافیاکان پەیڕەوی لێدەکەن. بەڵام من لەم کارەمدا بە مەبەستەوە پەیڕەویم لە دەستپێکی بلاوکردنەوە کردووە و هەر یەکێکیشیانم خستۆتە قۆناغی خۆیەوە، ئەمەش بۆ ئەوەی شوێنی خۆی لە کاروانی ئەدەب و چیرۆکی کوردیدا و لە کۆی چیرۆکنووسانی کورد بۆ دەست نیشان بکرێت، کە لە دوای خوێندنەوەی سەرجەم قۆناغەکاندا نەخشە و کاریگەری چیرۆکنووسانی هەولێر بدەینە خوێنەر. لەم کاتەشدا بۆ کارئاسانی خوێنەر لە پێرستێکدا ناوەکان و ژمارەکانیان دەنووسم، بۆ ئەوەی خوێنەریش بە زووترین کات ئەو ناوەی دەیەوێ دەستی بخات، بیگاتێ.

حاڵەتێکی دیکەش لەم کارەمدا، دوای گفتوگۆ و پرس و لێکدانەوەیەکی زۆر لەگەڵ کەسانی شارەزا بەوە گەیشتووم: کۆمەڵێک چیرۆکنووس و نووسەر و شاعیر هەن، لەراستیدا لەدایکبووی هەولێر نین و بە بنەچە و بەرەباب و هەڵکەوتەی جوگرافی ناکەونە سنووری جوگرافیای شاری هەولێرەوە، بەڵام بۆ چەندین ساڵە و

هەیانە تەمەنێکە لە هەولێر نیشتەجێیە، کە من پێوەرەکەم بە بیست ساڵ یان لەدوای راپەرینی بەهاری (١٩٩١)ەوە لە هەولێر گیرسابێتەوە بە مەرج داناوە، چۆن دوو دەیە زۆرە و بێگومان دوای بیست ساڵ لە رەنگ و سیما و زماندا بەخشیوێتی بە هەولێر، بە پێچەوانەشەوە کەلکی لە بنزاری ئاخاوتن و وشە و کلتوور و فەرهەنگی ئەم شارە وەرگرتووە، بە دڵنیاییەوە ئەم تێکەڵاوییە بە گشتی لە قازانج و دەوڵەمەندکردنی زمانی کوردی دەشکێتەوە. بۆیە ناویانم لەتەک ناوی هەولێرییەکان، بەڵام بە جیا و بەشێکی سەربەخۆ لەدواوەی بیۆگرافیاکە بە هەمان شێوازی دابەشکردنی پلانەکەم بەپێی تەمەن و ساڵی بڵاوکردنەوە لە ژێر ناوی (نووسەرانی دانیشتووی هەولێر) ریزکردوون. ئەمەش لەبەرئەوەی لێرەدا تەوەری بیۆگرافیاکەی من لە ئامێزی یان بڵێین لە دووتوێی ئینسکلۆپیدیای هەولێرە، ناچاربووم بەم شێوەیە پرۆژە و کارەکەم چارەسەر بکەم. چونکە ئەم بارەش زۆر جیاوازە لەوەی هەر نەتەوەیەک نووسەرگەلێکی هەن بە زمانی دایک نانووسن، بەڵکو بە زمانێکی دیکە و بیانی دەنووسن، وەک ئەوەی بپرسین ئەریَ یەشار کەمال و سەلیم بەرەکات و عەلی ئەشرەفی دەروێشیان لەسەر ئەدەبی کوردی و نەتەوەی کورد دەژمێردرێن یان نا؟؟ زمان یان دەق و ناوەرۆک دەست نیشانی ئەدەبی نەتەوەکە دەکەن؟ هەڵبەتە ئەم تەوەرە دوو بۆچوونی جیا و بینەوبەردەیەکی زۆر هەڵدەگرێت و لە هەموو دنیا گەلێک نووسین و قسەشی لەبارەوە کراوە، هەویرەکەش ئاوێکی زۆری دەوێت و ئێرەش جێگەی ئەو ساغکردنەوەیە نییە، لەکاتێکدا شاعیر و نووسەرانێک، کە بە هەمان زمان و بگرە زۆربەشیان بە هەمان شێوە زاریش دەنووسن، هیچ لە هێلە سەرەکییەکە و تەوەرەی گشتی بابەتەکە ناگۆڕێت، تخوب و بازنەی بیۆگرافیاکەش ئەوەندە دەخوازێت و بڕەکات و جوغز و چوارچێوەیەک هەیە من تێیدا دەخولێمەوە و ناتوانم لێی دەرچم، بەو واتایەی بە هەندێک کۆت و بەندەوە گرێدراوم. بەڵام چەند ناوێکی دیکەش هەن بە بنەماڵ و لە ریشەوە هەولێرین، کەچی ماوەی لەدایکبوونی ئەو سنووری هەولێریان جێهێشتووە، یاخود دواتریش هەر نەگەڕاونەتەوە، یان ئەو ناوە لە زووییەکەوە زێدی لەدایکبوونی خۆی جێهێشتووە، لە هەر شوێنێکی دیکەی کوردستان یان دەرەوە و هەندەران گیرساوەتەوە، ئەوە هەر دەچێتە بن ساباتی کارەکەی منەوە.

لە لایەکی دیکەش هەر لە دواوەی بیۆگرافیاکە کۆمەڵێک کتێبم تۆماکردوون، کە نووسەرەکانیان، تەنیا لە بواری زانکۆ و نامەی دکتۆرا و بوار و بابەتێکی دیاریکراودا کتێبێک، دوان یان هەیانە زیاتریشی خستۆتە کتێبخانەی کوردییەوە، کەچی لە بواری نووسین و بڵاوکردنەوە و ناوەندی رۆشنبیری کوردی بوونیان نییە و لەسەر پێ نین و کاریگەرییان نییە، بە دیوێکی دیکە قەڵەمەکان بەردەوامییان نییە و بە مانا داهێنانییەکەی خەمی نووسینییان هەڵنەگرتووە، تەنیا کارێکی فەرمییان ئەنجامداوە یان لەبۆشایی کارێکی هونەری یاخود زانستی هەنگاوێکیان هەڵێناوەتەوە، بەڵام لێک هاوێرکردن و دەست نیشانکردنی سەرجەم بوار و بابەت و وردکارییەکان هەروا کارێکی ئاسان نەبوو و لەم دەرفەتە هەر ئەوەندەم لە دەست هات، بە ئومێدم لە داهاتوودا پەرەی پتر بەم کارە بدەم و کەموکوڕییەکان ریشەکێش و بنەبڕ بکەم، بەتایبەتی کارێکی وا پڕ زەحمەت و ماندووبوون و شەونخوونی. لە نێو نووسەرە ئەکادیمییەکان و مامۆستاکانی زانکۆشدا هەیانە زیاتر وەک نووسەر و ئەدیب و شاعیر ناسراوە و ناوێکی دیاری ناوەندی ئەدەبی و رۆشنبیری کوردییە یاخود لە پاڵ کارە سەرەکییەکەی زانکۆیدا خەریکی پرۆسەی نووسین و داهێنان و بڵاوکردنەوەیە، بۆیە ناویم لەگەڵ لیستی سەرەکی بیۆگرافیاکە و لە شوێنی خۆی: (چیرۆکنووس، شاعیر،...) تۆمار و ریزکردووە.

دیسانەوە گرووپێکی دیکە، کە رێژەکەیان زۆر کەمە، وەک کەسانێکی دیکە و لە ناوەند و بوارێکی دیکە ناوێکی دیار و خاوەنی دەنگ و رەنگ و قوڕگ و دەست و پەنجەی خۆیانن، بەڵام وەکوو کتێب چاپکردن لە بوار و پسپۆرییەکەی خۆیاندا خزمەتێکی چکۆلە یان گەورەیان کردووە، بۆیە ئەگەرچی نووسەر و قەڵەم بەدەستێکی چالاک و داهێنەریش نەبووبن یان نەبن، بەڵام ناکرێت هەول و خزمەتەکەی ئەوانیش فەرامۆش بکرێت، چونکە بە داتا و ژمارە کتێبیان پێشکەش بە کتێبخانەی کوردی یان جوگرافیای شاری هەولێر کردووە، لە ناوهێنانی ئەوانەش

لە برشت و داهێنان و گەورەیی کەس کە منابێتەوە.

خاڵێکی دیکە بە پێویست دەزانم و گەرەکە ئاماژە پێ بکەم، کەوا پشتیوانی و زوو بەدەنگەوەهاتنی بازێ شاعیر و نووسەر دەستگرتن و رێنوێنی هەندێکی دیکەیان و دەستگوشین و هاندانیان، لە سەرخستن و چوونەپێشەوەی کارەکەم نزیکتری کردوومەتەوە و بە فیعلی دڵسۆز و خەمخۆری من و ناوەندی ئەدەب و رۆشنبیری کوردی بوون، بەڵام دەستەیەکی دیکەیان تا رادەی ساردکردنەوە و بە هەند هەڵنەگرتنی کار و بوار و بابەتەکە و هاوکاری نەکردنم، تەنانەت تاک و تەرایان پێنەدانی زانیاری خودی خۆشی، بگرە بە لێکدانەوەیەکی دیکە پێش پێگرتنیشم، بۆیە ناچاربووم لە سەرچاوە و رێگا و دەرفەتێکی دیکەوە درێژە بە کارەکەم بدەم و زانیارییەکان سەبارەت بەو کەسە یان هەر کەس و پێویستییەکی دیکە دەست بخەم، رەنگە لەو حاڵەتەشدا مرۆڤ هەموو زانیارییەکانی سەد دەر سەد ورد و دروست و لە ئاستی پێویستدا نەبن، بەڵام وەک دەڵێن لە نەبووە باشترە، هەرچەندە من نەکشاومەتە دواوە خۆم بەوەوە نەبەستۆتەوە، سیزیف ئاسا ئەوپەڕی هەوڵ و تێکۆشانی خۆم داوە تاکوو وردترین زانیاری و کەمترین هەڵەم لەهەر کون و قوژبنێکدا هەبێت، بۆ هەر گومان و دڵنیانەبوونێکیش لە زۆر دەرگام داوە و فرە سەرچاوەم پشکنیوە، هەڵبەتە ئەوەشە خەون و خواستی من لەئامادەکردن و رێکخستنی ئەم بیۆگرافیایە، من لەگەڵ خۆم راست بووم و بڕیاری ئەوەم دابوو، دەبێت ئەم پرۆژەیە بگەیێنمە دواقۆناغ. دەرفەت و ماوەش لەمپەرێکی دیکەی سەر رێگای کارەکانم بووە، بۆیە ئەوانەی لێرەدا ناویان نەهاتووە دەستی ئەنقەست و هیچ شتێکی لە پشتەوە نییە و هەر ئەوەیە من دەستم پێی رانەگەیشتووە.

سەرەتاش لە چیرۆکەوە دەستم پێکرد، شارەزایان و رەخنەگرانی ئەدەبی کوردی و بواری چیرۆک چەند قۆناغێکیان بۆ چیرۆکی کوردی دەست نیشانکردووە، پوختەی ئەمانەش، خۆی لەم چەند قۆناغەدا دەبینێتەوە، کە رەنگە بۆچوون و پۆلینکردنی دیکە لە ئارادا هەبێت و یان لە ئایندەدا کار و جۆرە دابەشکردنی دیکە بێتە پێشەوە، بەڵام ئەوەی من تا ئێستا لەسەری کۆکم و قەناعەتم پێی هەبووە، ئەوەیە:

١. *قۆناغی پەیدابوون و دەرکەوتن* (١٩٢٥-١٩٣٩)

١. حوسێن سەید عەبدوللەتیف شێخ ئیسماعیل (حوزنی موکریانی)

لەدایکبووی: ١٨٩٣ مهاباد - ١٩٤٧ کۆچی دوایی کردووە.

دەستپێک: ١٩١٨.

خوێندن: خوێندنی حوجرە و کۆششی خۆی

چاپکراوەکانی:

- خونچەی بەهارستان، مێژوو، چاپخانەی العصر الجدید حەلەب ١٩٢٥. ٩٤ لاپەڕە.
- خۆشی و ترشی، چیرۆک، چاپخانەی زاری کرمانجی، رەواندز ١٩٢٦. ١٧ لاپەڕە، چاپی دووەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر. ١٩٧٤، ١٨ لاپەڕە.
- بەخێوکردنی ئاوریشم، زانستی، چاپخانەی زاری کرمانجی، رەواندز ١٩٢٨.
- ئاورێکی پاشەوە، بەرگی یەکەم، چاپخانەی زاری کرمانجی، رەواندز ١٩٢٩. ٣٧ لاپەڕە.
- ئاورێکی پاشەوە، بەرگی دووەم، چاپخانەی زاری کرمانجی، رەواندز ١٩٣٠. ٦٩ لاپەڕە.
- ئاورێکی پاشەوە، بەرگی سێیەم، چاپخانەی زاری کرمانجی، رەواندز ١٩٣١. ٥٠ لاپەڕە.
- ئاورێکی پاشەوە، بەرگی چوارەم.
- مێژووی ناودارانی کورد، چاپخانەی زاری کرمانجی. رەواندز ١٩٣١. ٢٢٦ لاپەڕە.
- دیرێکی پیشکەوتن، چاپی یەکەم و دووەم، چاپخانەی زاری کرمانجی، رەواندز ١٩٢٠، ١٩٢٧، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٦٢. ١٥ لاپەڕە.
- تاریخی حکمدارانی بابان، چاپخانەی زاری کرمانجی، رەواندز ١٩٣٠.

- وێنەگەری و کۆڵین، چاپخانەی زاری کرمانجی، ڕەواندز ١٩٣٤. ٩٥ لاپەڕە.
- مێژووی کورد و نادر شاه لە خاکی ئێرانا، چاپخانەی زاری کرمانجی، ڕەواندز ١٩٣٤. ٩٠ لاپەڕە.
- مێژووی شاهەنشاهی کوردی زەند، چاپخانەی زاری کرمانجی، ڕەواندز ١٩٣٤. ٩١ لاپەڕە.
- مێژووی میرانی سۆران، چاپی یەکەم چاپخانەی زاری کرمانجی، ڕەواندز ١٩٢٦، ١١٢ لاپەڕە. چاپی دووەم چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٦٢. ١٢٦ لاپەڕە.
- کوردستانی موکریان یا ئاتروپاتین، چاپی یەکەم، چاپخانەی زاری کرمانجی، ڕەواندز ١٩٣٨، چاپی دووەم مهاباد ١٩٨٤
- لاپەڕەیەک لە دێرێکی کوردستانی موکریانی، وەرگێران لە فارسییەوە، چاپخانەی المعارف، بەغداد ١٩٤٧. ٣٦ لاپەڕە.
- مێژووی دووساڵەی کوردستانی جنوبی.
- شاری سلێمانی لە ساڵی ١٩٣٤ دا.
- شاری کۆیە لە پاییزی ١٩٣٥ دا.
- موجز تأريخ امراء سوران، ترجمة محمد الملا كريم، مطبعة سلمان الاعظمي، بغداد ١٩٦٨. ٨٦ لاپەڕە.
- هەڵکەوتی دێریکی لە کوردستاندا، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.
- حوزنی جگە لە بوارە ئەدەبییەکە، کە چیرۆک و شیعری نووسیوە، کاری گەورە و خزمەتی زۆری ئەو لە بواری مێژوونووسی و ڕۆژنامەنووسیدا بووە، وەک لە کتێب و بەرهەمەکانیشیدا دیاردەکەوێت.

٢. *قۆناغی پەرەسەندنی چیرۆکی کوردی (١٩٣٩-١٩٥٠)*

٢. ئیحسان مستەفا محامی

لەدایکبووی: ١٩٢٦/ هەولێر.

دەستپێک: ١٩٤٤/ چیرۆکی سکاڵای مردوو/ گۆڤاری دەنگی گێتی تازە.

خوێندن: بڕوانامەی لیسانسی/ کۆلیژی مافی زانکۆی بەغداد/١٩٤٩

چاپکراوەکانی: تەنیا ئەو چیرۆکانەی لە گۆڤارەکانی چلەکان و پەنجاکان بلاوی کردوونەتەوە.

دوای نیو سەدە لە ساڵی (٢٠٠٠) مەحموود زامداری نووسەر و ڕۆژنامەنووس نامیلکەیەکی بەناوی (دامەزراندن و ئەفراندن و پێشڕەوێک)سەبارەت بە چیرۆکەکانی، لەگەڵیشیدا دەقی چەند چیرۆکێکی بە چاپ گەیاند.

٣. *قۆناغی گەشەسەندن و چەسپاندنی چیرۆکی کوردی (١٩٥٠-١٩٦١)*

٣. ئیسماعیل ڕەسوڵ ئەحمەد

لەدایکبووی: ١٩٢٨-١٩٩١/٧/٢٤

دەستپێک: ناوەڕاستی پەنجاکان

خوێندن: دەرچووی کۆلیژی ئابووری

چاپکراوەکانی:

- ضوء علی الجذور التأريخية لثورة ١٤ تموز ١٩٥٨، مطبعة النجوم، بغداد ١٩٥٩، ٨٠ صفحة.
- چەند باسێک دەربارەی ئەدەب و ڕەخنەی ئەدەبی، دەزگای ڕۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، دار الحرية للطباعة، بەغداد ١٩٨١. ١٥٨ لاپەڕە.
- تەڵەزگە، کۆمەڵە چیرۆک، دەزگای ڕۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، مطبعة دار الجماهير للصحافة، بەغداد ١٩٨٦. ١٦٨ لاپەڕە.
- پەرستگەی خۆشەویستی، دەزگای ڕۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، دار الحرية للطباعة، بەغداد ١٩٩٠.

٤. کاکەمەم فەخری (کاکە مەم بۆتانی)

لەدایکبووی: ١٠/١/١٩٣٧ کۆیە.

دەستپێک: ١٩٥٧.

خوێندن: پەیمانگای بەرزی دارستان/کۆلیژی کشتوکاڵ/زانکۆی بەغداد.

چاپکراوەکانی:

- بوومە لەرزە لە گۆمی مەنگدا، کۆمەڵە چیرۆک، چاپخانەی شەفیق، بەغداد ١٩٦٩. ١٠٠ لاپەرە.
- سمکۆلی ئەهریمەن، کۆمەڵە چیرۆک، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی ١٩٧٣. ٨٤ لاپەرە.
- بازنە، کۆمەڵە چیرۆک، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر ١٩٧٩. ١١٧ لاپەرە.
- خەرەندی مەرگ کۆمەڵە چیرۆک، چاپخانەی، ٢٠٠٣.
- درز، رۆمان، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٧.
- کەوشەنی پەیکەرتاشێکی تر، رۆمان ٢٠٠٣.
- میری ئاوایی وەرزێر، رۆمان ٢٠٠٧.

*** هەڵبەست:** - هۆ تاکە برا، ٢٠٠٣.

*** سیاسەت و یاداشت:**

- کاکی کاکان، ١٩٩٨.
- تورکمانی کوردستانی باشوور، ٢٠٠٢.
- کاکە بلە.. لە یادمن، ٢٠٠٧.
- مێژووی حکومەتی کوردستانی باشوور: لە دووتوێی یاداشتی شاردا، چاپی یەکەمی (شاخ، ١٩٨٤). دواتر دووجارشارەوانی سلێمانی، (١٩٩٨، ٢٠٠٠)چاپی کردۆتەوە.

*** بیرەوەری:**

- کاکەمەمێکی تر، ٢٠٠٣.
- ژانە رێیە خۆڵەمێشییەکان، بەرگی دووەمی بیرەوەری و بەسەرهاتی ساڵانی (١٩٦٤-١٩٧٥)، بلاوکراوەکانی پاشکۆی رەخنەی چاودێر، چاپخانەی بینایی، کوردستان ٢٠٠٧.

*** ئاماری و ئابووری:**

- دارەبەن لە پارێزگای سلێمانی، ١٩٨٠.
- بەرهەمی رۆژانەی کرێکارانی دارستان، ١٩٨١.

٥. محەمەد مەولوود محەمەد (مەم)

لەدایکبووی: ١٩٢٧/ مهاباد-١٩٨٧/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٥٧. هەرچەندە بەرلەوە لە ساڵی ١٩٤٨ لە گۆڤاری گەلاوێژ چەند پارچە پەخشانێکی بلاوکردۆتەوە.

خوێندن: ناوەندی.

چاپکراوەکانی:

- چیرۆکەکانی مەم، بەرگی یەکەم، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد ١٩٧٠. ١٦٠ لاپەرە.
- خەرمانەی وشە، هاوبەش، هەولێر ١٩٧٣.
- گوڵەبەرۆژە، چیرۆکی مندالان. هاوبەش لەگەڵ ئافەرینی خێزانی، چاپخانەی عملا، بەغداد ١٩٨١. ٧٠ لاپەرە.
- چیرۆکەکانی مەم، بەرگی دووەم، هەولێر ١٩٨٤.
- پایزەخەون، نۆڤلێت، بەغداد ١٩٨٧.
- رێگا، رۆمان.
- کاروان و سەگوەر، رۆمان، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی پەروەردەی هەولێر، هەولێر ٢٠٠٣.

٤. قۆناغی ئەمامەت (١٩٦٢-١٩٦٩)

٦. مەعروف عەبدولقادر عەزیز (پرۆفیسۆر د.مارف خەزنەدار)

لەدایکبووی: ١٩٣٠/ هەولێر.

دەستپێک: ١٩٦٢، هەرچەندە لەسەرەتای پەنجاکانەوە دەستی بە نووسین و بڵاوکردنەوە کردووە.

خوێندن: لە ساڵی ١٩٥٧ بەشی زمانی عەرەبی لە زانکۆی بەغداد تەواو کردووە. لە ساڵی ١٩٦٣ لە ئامۆژگای رۆژهەڵاتناسی سەر بە ئەکادیمیای زانستی سۆڤیەت لە شاری لینیگراد بروانامەی دکتۆرای بەناونیشانی: مێژووی ئەدەبی کوردیی نوێ وەرگرتووە، لە ساڵی ١٩٦٧ بە رووسی چاپ بووە.

چاپکراوەکانی:

- بکر دلیر، العدل الاجتماعي (وەرگێران لە کوردییەوە بۆ عەرەبی بە ناوی/مفخر بلاوکراوتەوە)، بەغداد ١٩٥٤.
- اغاني من كردستان، مطبعة الاسعد، بغداد ١٩٥٦، ٦٤صفحة.
- کێش و قافیە لە شیعری کوردیدا، چاپخانەی وەفاء، بەغداد، ١٩٦٢.
- مێژووی ئەدەبی کوردی نوێ (١٨٩٠-١٩٦٠)، مۆسکۆ ١٩٦٧.

وەرگێرانی بۆ عەرەبی بە ناوی (موجز تاريخ الادب الكردي المعاصر)، دکتۆر عەبدولمەجید شێخۆ، حەلەب ١٩٩٣.

- الاكراد ملاحظات وانطباعات تاليف ڤلاديمير مينورسكي باللغة الروسية، پتروغراد ١٩١٥، ترجمة وتعليق وتقديم، بغداد ١٩٦٨، الطبعة الثانية، بيروت ١٩٧٨.
- دوانزە سواردی مەریوان و پانزە چیرۆکی دیکەی کوردی، مۆسکۆ ١٩٦٨، بە زمانی رووسی.
- بووکە شووشە، چیرۆکێکی کوردییە، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد، ١٩٦٩.
- ئەڵەمان کوردی، کۆمەڵە چیرۆکێکی تری کوردی، چاپخانەی سندباد، بەغداد ١٩٦٩.
- عەبدوڵلا بەگی میسباح - دیوان، شاعیری گەورەی خاکی موکریان، بەغداد ١٩٧٠.
- زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی پێنجەمی ئامادەیی، هاوبەش، چاپی یەکەم، بەغداد ١٩٧١.
- دەستووری زمانی عەرەبی بە کوردی، دانانی عەلی تەرەماخی، سەدەی هەڤدەمی مەسیحی، لێکۆڵینەوە و ساغکردنەوە و پێشەکی، بەغداد ١٩٧٧.
- دیوانی نالی و فەرهەنگی نالی، لێکۆڵینەوە و ساغکردنەوە، بەغداد ١٩٧٧.
- مخطوطات فريدة ومطبوعات نادرة، دراسات كردية، الجزء الاول، مطبعة المعارف، بغداد ١٩٧٨.
- تاريخ الاستشراق والدراسات العربية والكردية في المتحف الاسيوي ومعهد الدراسات الشرقية في لينيغراد (١٨١٨-٩٦٨)، مقدمة وتعليق وترجمة من الروسية الى العربية، بغداد ١٩٨٠، ٣٨٤ صفحة.
- الرحالة الروس في الشرق الاوسط، الفه باللغة الروسية ب.م.دانتسيغ، مقدمة وتعليق وترجمة عن الروسية، بيروت ١٩٨١.
- نالی لە دەفتەری ئەمریدا، بەغداد ١٩٨٠.
- لە بابەت مێژووی ئەدەبی کوردییەوە، بریتییە لەچوارده لێکۆڵینەوە، چاپخانەی المؤسسة، بەغداد ١٩٨٤.
- کوردیادە، داستانێکی شیعر ئامێزە، چاپی یەکەم، لەندەن ١٩٨٥،چاپی دووەم، هەولێر ١٩٩٨.
- گەشتێک بۆ ئەرزەرۆم، ئەلیکساندەر پوشکین، پێشەکی

و لێکۆڵینەوە و وەرگێران لە رووسییەوە، سۆللەنتونا- سوید ١٩٩٥.
- ئەدەبی رووسی و کێشەی پاسترناک، هەولێر ١٩٩٩.
- رذاذ الذاكرة، اجتهادات فكرية وادبية وثقافية في مقابلات صحفية، دمشق ١٩٩٩.
- مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١.
- مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی دووەم، هەولێر ٢٠٠٢.
- مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی سێیەم، هەولێر ٢٠٠٣.
- کوردی تورکمانستان - مێژوو، ئەتنۆگرافیا، ئەدەب، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٣. ٢٥٨ لاپەڕە
- مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی چوارەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی پێنجەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی شەشەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی حەوتەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- دیجلەی هزرم، کۆمەڵە وتارێک، بەرگی یەکەم، چاپی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٦.
- بەرەو رۆژ، کۆمەڵە چیرۆک، بلاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران/هەولێر، چاپخانەی سیما، سلێمانی ٢٠٠٦.
- د. معروف خەزنەدار، السيرة الذاتية والعلمية والادبية والاجتماعية (موجز)، اربيل ٢٠٠٧/بە زمانی کوردی و عەرەبی.
- دیوانی نالی، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- فەرهەنگی دیوانی نالی، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- رۆژگاری من/ پەیدابوون ١٩٣٠-١٩٤٩، یاداشت، بەرگی یەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٩. ٢٤٨ لاپەڕە.
- رۆژگاری من/ دروست بوون ١٩٤٩-١٩٦٠، یاداشت، بەرگی دووەم، چاپخانەی حاجی هاشم، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٩. ٣١٢ لاپەڕە.

٥. قۆناغی تەقینەوە و تەکنیکی نوێ (١٩٧٠-١٩٩١)

٧. حوسام کەریم زەمان
(حوسام بەرزنجی)

- **لەدایکبووی:** ١٩٥١/ هەولێر.

دەستپێک: ١٩٦٨.

خوێندن: دەرچووی کۆلێژی ئاداب/ بەشی زمانی ئینگلیزی زانکۆی موسڵ.

چاپکراوەکانی:

- زەلیل، نۆڤلێت، ١٩٨٢.
- کانگای بەلا، رۆمان.
- وێنە یەکتربڕەکان، نۆڤلێت. ژمارە (٤) گۆڤاری کاروان خولی راپەڕین.
- نۆرینگ، رۆمان، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- سایەبان: کۆمەڵە چامەیەکە، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی دیلان، سلێمانی ٢٠٠٦.
- گۆرە درەوشاوەکان، رۆمان، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.

* هەنووکە لە ئەڵمانیا دەژی.

٨. یووسف عەبدولڕەحمان مامە (یووسف دەربەدەر)

لەدایکبووی: ١٩٥٤ هەولێر -١٩٧٢ لە (قصر النهایة) شەهیدکراوە.
دەستپێک: ١٩٧٠.
خوێندن: ئامادەیی.

چاپکراوەکانی:
- درک و گوڵ، شیعر، بەغداد ١٩٧٢.
- ئایا گوناهبارە، چیرۆک، بەغداد ١٩٧٢.

٩. شێرزاد قادر هەینی

لە دایکبووی: ١٩٥٥ هەولێر.
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان.
خوێندن: ئامۆژگای تەکنەلۆژیای (رووپێوی)، بەغداد.

چاپکراوەکانی:
- لەیادی سەد ساڵەی شارەوانیدا، هەولێر ١٩٨٥.
- هەرلە شارەوانیدا، ١٩٩٤ (١٢) ژمارەی رۆژنامەی هەولێر.
- کەلاوە، ١٩٩١، ریپۆرتاژ، بۆ ئۆردوگاکانی دەڤەری هەولێر..
- دیوەخانی فلێن، رۆژانەو ریپۆرتاژ، ١٩٩٩.
- هەولێر.... تا دبلن، ریپۆرتاژ، بلاوکراوەکانی گۆڤاری هاڤیبوون/٢، چاپی یەکەم، زانکۆی ئازادی بەرلین ٢٠٠٠.
- بەغداد.... بۆ هەولێر، ریپۆرتاژ، سوید و سلێمانی ٢٠٠٠.
- مەملەکەتی فارگۆنەکان، ریپۆرتاژ، سلێمانی ٢٠٠١.
- کاکە ئەبو ئیسماعیل، سلێمانی ٢٠٠١.
- گابریل گارسیا مارکیز، بەسەرهاتی دەریاوانێکی خنکاو، سلێمانی ٢٠٠١.
- دە رۆژەکەی هەولێرم، وتار و ریپۆرتاژ، هەولێر، ئوسترالیا ٢٠٠١.
- سارد یان گەرم، چاپکراوەکانی دەزگای هەواڵ بۆ رۆژنامەوانی و راگەیاندن، چاپی یەکەم، ٢٠٠٥.
- ماندێلا، گەشتە دوورەکەم لە پێناوی ئازادیدا، وەرگێران، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٥.
- فارگۆنەکان... ریپۆرتاژ و رۆژانە، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، هەولێر، ٢٠٠٥.
- مەملەکەتی کەلاوە، وتار و پێناسەی بیناسازی کوردییە، کتێبی گیرفان، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر.
- کۆریا / پێناسە و شارەزابوونی وڵات و میللەتی کۆریایە، وەگێران، بلاوکراوەکانی دەزگای وەرگێران، هەولێر ٢٠٠٧.
- ستیڤان بروشفیلد، پول ئا. لیڤین، هۆلۆکۆست /ئاگاداری نەوەکانتانی پێ بکەنەوە، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- دوو برێنسیسی نازداری بێناز، دیانا و ماساکۆ، وەرگێران و ئامادەکردن، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.
- مارتن لۆسەر، وەرگێران و ئامادەکردن، سەنتەری

مەسەلە، هەولێر ۲۰۰۸.
- بیار بیون، بەرەو كۆشكی ئالیزی، شیراك و ساركۆزی و روایال، وەرگێڕان، بڵاوكراوەكانی وەزارەتی رۆشنبیری-خانەی وەرگێڕان، چاپخانەی روون، چاپی یەكەم، سلێمانی ۲۰۰۸.
- ۹۵۵ دەقە لەگەڵ شێركۆ بێكەس، بڵاوكراوەكانی سەنتەری لێكۆڵینەوەی فیكری و ئەدەبی نما، هەولێر ۲۰۰۱، ۳۳۳ لاپەڕە.
- دۆلار لە ئەمریكا، دوو بابەت لە سەر پارە و سەرمایە و بانك لە ئەمریكای نوێدا، ئامادەكردن و وەرگێڕان، بڵاوكراوەكانی دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی ئاراس، چاپی یەكەم، هەولێر ۲۰۰۸.
- كریستۆفا دلوار و كریستۆف دۆبوا، سێكس و پۆلەتیك، وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە، بڵاوكراوەكانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەكەم، سلێمانی ۲۰۰۸.
- كامیلیانە ئەنتفایفر دو فرانسوا نیكۆلۆ و منی لنی، من جاسووس نیم، وەرگێڕان، بڵاوكراوەكانی خانەی وەرگێڕان، چاپخانەی شڤان، چ ۱، سێمانی ۲۰۰۹.

* هەنووكە لە وڵاتی سوید دەژی.

۱۰. عەبدوڵڵا محەمەد سەعید
(عەبدوڵڵا زەنگەنە)

لەدایكبووی: ۱۹۵۳ هەولێر
دەستپێك: سەرەتای حەفتاكان
خوێندن: دەرچووی زانكۆی تەكنەلۆژیا/ بەغداد ۱۹۸۰.

چاپكراوەكانی:
- رۆژنامەنووسی كوردی لە كوردستانی دوای راپەڕین، چاپكراوەكانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۱۹۹۸.
- ژیانەوە و شوێنی لە رۆژنامەگەری كوردیدا، هەولێر ۲۰۰۰.
- فاروق عەلی عومەر، رۆژنامەنووسی كوردی لە عێراقدا/بەراییەكان، ساغكردنەوەی دەقە كوردییەكان/ وەرگێڕان، هاوبەش، هەولێر ۲۰۰۱.
- بیبلۆگرافیای چوار ساڵەی گۆڤاری رامان/هاوبەش/هەولێر ۲۰۰۳.
- رۆژی كورد، گۆڤاری جڤاتی هێڤی قوتابیانی كورد، هەولێر ۲۰۰۳.
- د. كەماڵ مەزهەر ئەحمەد، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی گەلی كورد، بەرگی دووەم، ئامادەكردن، بڵاوكراوەكانی دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی موكریانی، چاپی یەكەم، هەولێر ۲۰۰۷.
- د. كەماڵ مەزهەر ئەحمەد، كورد و كوردستان لە بەڵگەنامە نهێنییەكانی حكومەتی بەریتانیا، ئامادەكردن، ۲۰۰۸.

۱۱. عەبدوڵڵا خدر مەولوود
(د. عەبدوڵڵا خدر)

لەدایكبووی: ۱۹۵۰/ هەولێر.
دەستپێك: ۱۹۷۲.
خوێندن: بڕوانامەی ماستەری بەناونیشانی (لێكۆڵینەوەیەك لە شیعری حەمدی/ ۱۹۹۶).

دکتۆرایشی بەناونیشانی (لێکۆڵینەوەیەک لە شیعرە ئایینی و سۆفیگەری و فەلسەفییەکانی نالی)، ٢٠٠٣.

چاپکراوەکانی:

- خەرمانەی وشە (هەناسەی چەند دەنگێکی تووڕەیە)، بەرهەمی هاوبەش، ١٩٧٣.
- چەند وردە یادێکی مەیبو، کۆمەڵە چیرۆک، بڵاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ١٩٩٩.
- الا یا ایها الساقي و دە بابەتی تر (لێکۆڵینەوەی ئەدەبی)، بڵاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ٢٠٠١.
- لێکۆڵینەوەیەک لە شیعری حەمدی، (لێکۆڵینەوە)، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری هەولێر ٢٠٠٤.
- مەسەلەکانی کوردەواری، (کەلەپوور)، هاوبەش، هەولێر ٢٠٠٥.
- مەسەلەکانی کوردەواری، (کەلەپوور)، هەولێر ٢٠٠٧.
- لێکۆڵینەوەیەک لە شیعرە ئایینی و سۆفیگەری و فەلسەفییەکانی نالی، (لێکۆڵینەوە)، هەولێر ٢٠٠٨.
- دیوانی حەمدی، ساغکردنەوە و رێکخستن و چاپکردنی، هەولێر ٢٠٠٨.

١٢. شێرزاد حەسەن سلێمان

لەدایکبووی: ١٩٥٢/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٧٤

خوێندن: بەکالۆریۆس لە زمانی ئینگلیزی، کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی بەغدا ١٩٧٤-١٩٧٥

چاپکراوەکانی:

- تەنیایی، کۆمەڵە چیرۆک، چاپی یەکەم ١٩٨٣، چاپی دووەم.
- گوڵی رەش، کۆمەڵە چیرۆک، چاپی یەکەم ١٩٨٨، چاپی دووەم.
- گەڕەکی داهۆڵەکان، کۆمەڵە چیرۆک، چاپی یەکەم ١٩٩٦، چاپی دووەم ٢٠٠٠، چاپی سێیەم.
- پیرە پەپوولەکانی ئێواران، کۆمەڵە چیرۆک.
- حەسار و سەگەکانی باوکم، کورتە رۆمان، چاپی یەکەم ١٩٩٧، چاپی دووەم ٢٠٠٠، چاپی سێیەم.
- پێدەشتی کارمامزە کوژراوەکان، رۆمان، دوو چاپ.
- تەمی سەرخەرەند، رۆمان.
- بە تووڕەیی ئاوڕێک لە رابردوو بدەرەوە، شانۆگەری، نووسینی: جۆن ئۆزبۆرن، لە ئینگلیزییەوە، بەغداد ١٩٨٦.
- پیتەر ڤایس، مارا- ساد، شانۆگەری، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ١٩٩٩. ٢١٦ لاپەڕە.
- شکسپیر، مەرگەساتی شاە لیر، شانۆگەری، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٠. ١٧١ لاپەڕە.
- فەرحان بولبول، گوندەکانی بەرەو مانگ هەڵدەکشێن، شانۆگەری، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری/ بەڕێوەبەرێتیی گشتی چاپ و بڵاوکردنەوە، سلێمانی ٢٠٠١.
- فرمێسکەکانی کوکوختی، کۆمەڵە چیرۆک، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، ١٩٨٧.
- گەنجە ئازاکەی سەر جۆلانەکە، کۆمەڵە چیرۆک، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە.
- لە ستایشی ئەدەبدا، کۆمەڵە وتارێک، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە.
- بێ کتێب هەڵناکەم، چەند تێڕوانینێکی ئەدەبی، بنکەی ئەدەبی و رووناکبیری گەلاوێژ، چاپخانەی داناز، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٠.
- قەلەڕەش و زەنگەکان، کۆمەڵە شیعرێک، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە.
- هەقتە بزانی، رۆژنامە و راگەیاندن، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرێتیی گشتی چاپ و بڵاوکردنەوە، سلێمانی.

- میلدرید نیومان و بێرنارد بێرکۆتس، تۆ چۆن دەبیت بە باشترین هاوڕێی خۆت، دەروونناسی، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، کتێبی گیرفان، زنجیرەی کتێبی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، ۲۰۰۲، چوار چاپ.
- باڵەکانی فریشتە، کۆمەڵە شیعرێک، ورگێڕان لە ئینگلیزییەوە، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ۲۰۰۵.
- دوژمنی گەل و مێگەلیزم، "۱۷" وتاری شانۆیی، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ۲۰۰۵.
- وێندی گرانت، تۆ بەسەر خۆتدا زاڵبیت، لە ئینگلیزییەوە، چاپخانەی رەنج، ۲۰۰۵.
- سومبولەکانی بیرەوەری، شێوەکاری، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ۲۰۰۵.

* ئێستا لە سلێمانی دەژی.

۱۳. مەولوود ئیبراهیم حەسەن (د.مەولوود)

لەدایکبووی: ۱۹۵۱/ هەولێر

دەستپێک: ۱۹۷٤ سەرەتا بەشیعر دەستی داوەتە نووسین، یەکەم چیرۆکی ساڵی ۱۹۷۹ بڵاوکردۆتەوە.

خوێندن: ۱۹۸٤ بکالۆریۆس - زانکۆی بەغداد - زمان و ئەدەبی فارسی.

۲۰۰۱ ماستەر - زانکۆی سلێمانی - لە ئەدەبی کوردی (گەڕان بەدوای نەمریدا).

۲۰۰۷ دکتۆرا - زانکۆی سەلاحەددین - لە ئەدەبی کوردی (پێکهاتەی ئەفسانەی کوردی).

چاپکراوەکانی:

- وریابن خەوتان لێ نەکەوێ، چیرۆک بۆ مێردمنداڵان، ۱۹۸۱. ٦۰ لاپەڕە.
- خۆت لەمن بزرمەکە، شیعر، ۱۹۸۵.
- قەدەغەشکێنی، لێکۆڵینەوەیەکە لە ئەفسانەی کوردی، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ۲۰۰۰. ٤٥۰ لاپەڕە.
- گەڕان بەدوای نەمریدا، نامەی ماستەر، هەولێر ۲۰۰۲.
- بەردەژن، کورتە رۆمان، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، چاپی یەکەم، سلێمانی ۲۰۰۱. ۱۱٦ لاپەڕەیە.
- پیری کێوان، کورتە رۆمان، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، سلێمانی ۲۰۰٤.
- هێلکەی نامێ، بەرگی یەکەم، بەشی یەکەم، هەولێر ۲۰۰٦.
- هێلکەی نامێ، بەرگی یەکەم، بەشی دووەم، هەولێر ۲۰۰٦.
- پێکهاتەی ئەفسانەی کوردی، نامەی دکتۆرا، سلێمانی ۲۰۰۷.
- تێرنەخۆرە، بەرگی یەکەم، بەشی سێیەم، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر ۲۰۰۸.
- زیاتر لە عیشقێک، بەرگی یەکەم، بەشی چوارەم، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان. چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر ۲۰۰۸

۱٤. سابیر رەشید ساڵح

لەدایکبووی: ۱۹۵٦/ هەولێر

دەستپێک: ۱۹۷٤

خوێندن: دەرچووی کۆلیژی یاسا و رامیاری زانکۆی بەغداد ۱۹۸۰ - ۱۹۸۱.

چاپکراوەکانی:

- شەش کورتە چیرۆکی کوردی، هاوبەش لەگەڵ کەمال سەعدی، چاپخانەی شارەوانی هەولێر، هەولێر ١٩٧٦.
- خەونە سەوزەکان، کۆمەڵە چیرۆک، ئەمینداریتی گشتی رۆشنبیری و لاوان، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئۆفسێتی حسام، بەغداد ١٩٨٨.
- سەرگی بازنەیی، نۆڤلێت، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ١٩٩٩.
- د. عبدالرضا الطعان، پێناسەی دەستوور، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، رێکخراوی بلاوکردنەوەی رۆشنبیری یاسایی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- برتراند ئوجیلفی، دەروازەیەک بۆ هزرنامەی لویس ئەلتۆسێر، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، زنجیرە کتێبی چاپ و پەخشی سەردەم، کتێبی گیرفان، سلێمانی ٢٠٠٤.
- تاوانباری جەنگ، بلاوکراوەکانی یەکێتی مافپەروەرانی کوردستان، چاپخانەی منارە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- چیرۆکی کوردی، رەخنە و لێکۆڵینەوە، وەزارەتی رۆشنبیری، کتێبی گیرفان، هەولێر ٢٠٠٦.
- ئاوێنە، سەد کورتیلە چیرۆکی کوردی، بلاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران/هەولێر، چاپخانەی گەنج، سلێمانی ٢٠٠٦.
- رۆمانی کوردی، خوێندنەوە و پرسیار، ٢٠٠٧.
- گیای سەروەری، کۆمەڵە چیرۆک، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.
- پەیژەکانی تاریکی، چیرۆک، بلاوکراوەی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨. ٢٥٦ لاپەڕە.

١٥. کەمال سەعدی مستەفا
(پ.ی د. کەمال)

لەدایکبووی: ١٩٥٦/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٧٥

خوێندن: دەرچووی کۆلیژی یاسا و دواتر ماستەر هەر لە یاسا بەناونیشانی(حقوق الملكية الادبية والفنية في القانون العراقي والمقارن)، ئینجا دکتۆراشی هەر لە زانکۆی سەلاحەددین وەردەگرێ تێزەکەشی بەناونیشانی (چوارچێوەی یاسای ئازادیی رۆژنامەگەری لە کوردستانی عیراقدا).

چاپکراوەکانی:

- شەش کورتە چیرۆکی کوردی، هاوبەش لەگەڵ سابیر رەشید، چاپخانەی شارەوانی هەولێر، هەولێر ١٩٧٦. ٣٤ لاپەڕە.
- ون بوون، کۆمەڵە چیرۆک، هەولێر ١٩٨٤.
- دەرگا، کۆمەڵە چیرۆک، بلاوکراوەکانی سەعدوڵلا شێخانی، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٩٠.
- سەعید زەبۆکی لای خۆمان، رۆمان، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٦.
- ترحێو، کۆمەڵە چیرۆک، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر ١٩٩٨.
- ئازادی رۆژنامەگەری و ئەخلاقی پیشە، بلاوکراوەکانی رێکخراوی بلاوکردنەوەی رۆشنبیری یاسایی، هەولێر ٢٠٠٤.
- ئازادی رۆژنامەگەری و دیموکراسیەت، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- هونەری مندالان، چاپخانەی کریستال، هەولێر ١٩٩٨.

- حقوق المؤلف، چاپخانەی کریستال، هەولێر ١٩٩٧.
- چەمکی یاسا، بلاوکراوەکانی چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین ١٩٩٩.
- چەمکی ماف، چاپخانەی کریستال، هەولێر ١٩٩٨.
- لێکدانەوەی یاسای بەکرێدان، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین ١٩٩١.
- مافی دانەر، وەرگێڕان (هاوبەش)، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین ٢٠٠٠.
- دەسەلاتی چوارەم، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری ١٩٩٨.
- چوارچێوەی یاسای ئازادیی رۆژنامەگەری لە کوردستانی عێراقدا، دەزگای ئاراس هەولێر ٢٠٠٦.
- حقوق الانسان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە ٢٠٠٤.
- حقوق الانسان ومعاييرها الدولية، بلاوکراوەکانی کۆمپانیای کوردستان، هەولێر ٢٠٠٤.
- حقوق الانسان في مذاهب الفكرية، بلاوکراوەکانی رێکخراوی بلاوکردنەوەی رۆشنبیری یاسایی، هەولێر ٢٠٠٦.
- فەلسەفە و یاسا لە چەند وتارێکدا، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٥.
- یاسای رۆژنامەگەری، بلاوکراوەکانی رێکخراوی بلاوکردنەوەی رۆشنبیری یاسایی، هەولێر ٢٠٠٣.

١٦. رەزا سەید گوڵ شێخ جەلال بەرزنجی

لەدایکبووی: ١٩٤٨/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٥
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای مامۆستایان

چاپکراوەکانی:
- شووشە خوێن، کۆمەڵە چیرۆک، دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٧٨.
- دیدارێکی دوور، چیرۆکی درێژ، ئەمینداریتی رۆشنبیری و لاوان، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٨٤.
- چاوە ماندووەکان، کۆمەڵە چیرۆک، ئەمینداریتی رۆشنبیری و لاوان، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٨٥.
- خەم بەپێوەری رێختەر، کۆمەڵە چیرۆک، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٣.
- بەفر یا ئەشکەوتەمراز، رۆمان، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٣.
- فاتە، رۆمان، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٤.
- کوڕی چیا، کۆمەڵە چیرۆک، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- تووڕەبوونی ئاسمان، کۆمەڵە چیرۆک، چاپخانەی "خانی"دهۆک، بلاوکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٧.
- کانەبییان، رۆمان، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٩.

١٧. چیمەن ئەحمەد کاوێس ئاغا

لەدایکبووی: ١٩٥٣/ شەقلاوە
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان
خوێندن: ناوەندی
چاپکراوەکانی:
- لە کوێ یاری بکەین، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٨.
- ئەسپە باڵدارەکە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.

١٨. کاروان عەبدوڵڵا قادر

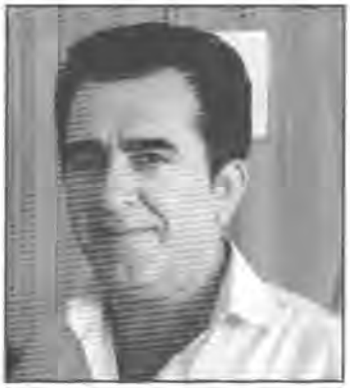

لەدایکبووی: ١٩٥٥/ رواندز
دەستپێک: ١٩٧٨
خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی کوردی کۆلیژی ئادابی زانکۆی سەلاحەددین.
چاپکراوەکانی:
- نامەیەکی بە پەلە، نۆڤلێت، شاخ، ١٩٨٥.
- کێوی مەزن نۆڤلێت، چاپی یەکەم، شاخ ١٩٨٥، چاپی دووەم، سوید ١٩٩٢.
- هەژان، چەند چیرۆکێک و رۆمانێک، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٣.
- سەفەری مردووەکان، بەرگی یەکەم، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٢.

* جگە لە رۆمان و چیرۆک لە بوارەکانی کۆمەڵایەتی، سیاسی، رەخنەی ئەدەبی، رۆژنامەنووسی دەنووسێت.

* سەرنووسەری گۆڤاری (کاروان)ە کە لەوەزارەتی رۆشنبیری حکومەتی هەرێمی کوردستان دەردەچێ.

١٩. ئاسۆ حەسەن محەمەد

لەدایکبووی: ١٩٥٨/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٨
خوێندن: دەرچووی کۆلیژی ئەدەبیات بەشی کۆمەڵناسی زانکۆی سەلاحەددین.
چاپکراوەکانی:
- کە رەهێڵەی ژەهر دایکرد، شیعری بەرەنگاری، شاخ ١٩٨٨.
- تابلۆ تراژیدییەکانی، کورتەچیرۆک، چاپی یەکەم، ورمێ ١٩٨٩، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٠.
- هەڵدێران، کورتەچیرۆک، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٣. ٢٠٠٩لاپەڕەیە.
- لە دوڕییانی مەرگ و ژیاندا، توێژینەوەی کۆمەڵایەتی/ سۆسیۆلۆژیایی، بڵاوکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٧.

* وێڕای نووسین لە بوارەکانی سیاسی، رۆژنامەڤانی، ئەدەبی، کۆمەڵایەتی،....... لە رۆژنامە و گۆڤارەکاندا.

کۆمەڵێک بابەتیشی لە شاخ بە ناوەکانی کاکل حەسەن، ک. حەسەن، کاردۆ، شوان، ئاسۆ بڵاوکردۆتەوە.

٢٠. سەلاح عومەر فەرحان

لەدایکبووی: ١٩٥٣/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٤ یەکەم شیعری خۆی بلاودەکاتەوە، ١٩٧٩ یەکەم چیرۆک.
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایانی هەولێر.

چاپکراوەکانی:
- لێک ترازان، کۆمەڵە چیرۆک، ئەمینداریتی گشتی رۆشنبیری و لاوان، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٨٦.
- ولاتی تارمایی، رۆمان، چاپی یەکەم، ١٩٩٦، چاپی دووەم، ١٩٩٨.
- تاریکستانی لم، رۆمان، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٠.
- میتامۆرفۆس، رۆمان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠١.
- گەمە وردە ماسیەکان، کۆمەڵە چیرۆک، هەولێر.
- دوانامەی دێوەرەیەک، رۆمان، بلاوکراوەکانی مانگنامەی بەدرخان، چاپخانە و ئۆفسێتی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٣.
- جەنگ، رۆمان، بلاوکراوەکانی دەزگای ئاراس ٢٠٠٤.
- لین ئۆلنبیرند - لیزلی لویس، کورتەیەک لەبارەی لێکۆڵینەوەی چیرۆکەوە، کتێبی گیرفان، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، وەرگێران، سلێمانی ٢٠٠٣.
- رست هیلز، چیرۆک و تایبەتمەندییەکانی، وەرگێران لە عەرەبییەوە، کتێبی گیرفان، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٠.
- عەبدولفەتاح عەلی بۆتانی، سەرەتاکانی هەستی نەتەوایەتی کورد لە مێژووی نوێدا، مێژوو، وەرگێران لە عەرەبییەوە، دەزگای وەرگێران، هەولێر ٢٠٠٦.
- خانمی شەوە ئەرخەوانییەکان، رۆمان، بلاوکراوەکانی گۆڤاری ئایندە، چاپخانەی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، کوردستان، سلێمانی ٢٠٠٨.
- جەنگ، کۆبەرهەم، رۆمان، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- لێک ترازان، کۆبەرهەم، چیرۆک، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

* سکرتێری نووسینی گۆڤاری (کاروان)ە کە لەوەزارەتی رۆشنبیری حکومەتی هەرێمی کوردستان دەردەچێ.

٢١. زایەر عەبدوڵڵا خدر

لەدایکبووی: ١٩٥٨/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٨
خوێندن: دەرچووی: ئامادەیی پیشەسازی

چاپکراوەکانی:
- کۆمەڵە چیرۆکی خەرەند
- جگە لە کاری ئەدەبی و نووسینی گۆشەی تەنزئامێز لە رۆژنامە و گۆڤارەکان، زیاتر خەریکی کاری هونەری و شانۆیە و تا ئێستاش بەردەوامە.

٢٢. عەزیز ئەحمەد رەحیم
(عەزیزی مەلای رەش)

لەدایکبووی: ١٩٣٦/ دیبەگە
دەستپێک: ١٩٧٩
خوێندن: دەرچووی خوێندنی ئایینی

چاپکراوەکانی:
- پشیلۆکە، شیعری منداڵان، چاپخانەی کاکەی فەللاح، سلێمانی ١٩٧٩. ٤٠ لاپەڕە.
- قولەمەیتەر، چیرۆک، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی ١٩٨٠. ٣١ لاپەڕە.
- کوێخا سێوێ، رۆمان، چاپی یەکەم، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٨٦. چاپی دووەم، چاپخانەی، هەولێر ٢٠٠٧
- غەوارە/ رۆمان، چاپخانەی، ١٩٩١.
- حیزبی کەران/ چیرۆک، ١٩٩٠.
- کرمانج/ وتارە چیرۆک، ١٩٩٨.
- لێقەوماوان/ رۆمان، ٢٠٠٥.
- گورگ و بزن/ رۆمان بۆ مێردمنداڵان، بەڕێوەبەرایەتی رۆشنبیری و لاوان، هەولێر ١٩٨٩.
- بۆرە/ رۆمانی منداڵان، ١٩٩١.
- تۆبەی گورگ مەرگە/ چیرۆکی منداڵان، ١٩٩٠.
- کوڵنەدان/ چیرۆکی منداڵان، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٣.
- خاک و چەوسانەوە، بەرگی یەکەم، ١٩٩٨.
- خاک و کێشەی مان، بەرگی دوووەم، ١٩٩٩.
- گورز گورزانێ، کۆچیرۆکی منداڵان، وەزارەتی رۆشنبیری/ بەڕێوەبەرایەتی کتێبی منداڵان، چاپخانەی منارە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

٢٣. فەرهاد پیربال عومەر
(د. فەرهاد پیربال)

لەدایکبووی: ١٩٦١ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧٩.
خوێندن: دکتۆرا لە ئەدەبی کوردی زانکۆی سۆربۆن.

چاپکراوەکانی:
- ماڵئاوا ئەی وڵاتەکەم، شانۆنامە، بڵاوکراوەی یەکێتی نووسەرانی کوردستان، شاخ، ١٩٨٤.
- بەیانی باش ئەی غەریبی، شانۆنامە، بنکەی یەکگرتن لە کۆپنهاگن، ١٩٨٨.
- ئیگزیل (Exige) شیعر، بڵاوکراوەی ئەنستیتووی کورد لە پاریس، پاریس، ١٩٩٢.
- ژمارەکانی گۆڤاری کوردستان (ئەستەمبوڵ: ١٩١٩)، دەزگای گولان، ١٩٩٨.
- رۆژنامەگەریی کوردی بە زمانی فەرەنسی، چاپی یەکەم، سەنتەری برایەتی، هەولێر، ١٩٩٨. چاپی دووەم، دەزگای خەندان، سلێمانی، ٢٠٠٦.
- سەرچاوەکانی کوردناسی، بنکەی ئەدەبی و رووناکبیری گەلاوێژ، سلێمانی، ١٩٩٨.
- زێڕی ناو زبڵ، تۆژینەوە و تێکستی وەرگێردراوی کوردۆلۆژی، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپخانەی سەردەم، سلێمانی ١٩٩٩. ١٣٢ لاپەڕە.
- ئینجیل لە مێژووی ئەدەبیاتی کوردیدا، دهۆک، ١٩٩٩

- وێنەی کورد لە ئەرشیفی کوردناسەکاندا، بنکەی وێران، هەولێر، ١٩٩٩.
- جوایەز، شیعر، بە هاوبەشی شاعیرانی دیکەی هەولێر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.
- سپیاتییەکانی ناو رەش، شیعر، بنکەی وێران، هەولێر، ١٩٩٩.
- دراسات في تاريخ الكورد، ترجمة: ترزه جاف، رابطة كاوا، بيروت، ١٩٩٩.
- مەلا مەحموود بایەزیدی، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٠.
- رۆژنامەی کوردستان، ١٨٩٨، بەهاوبەشی، بنکەی گەلاوێژ، سلێمانی، ٢٠٠٠.
- پەتاتەخۆرەکان، کۆمەڵە چیرۆک، هەولێر، ٢٠٠٠. چاپی دووەم، بنکەی هاڤیبوون، بەرلین ٢٠٠٢، چاپی سێیەم هاموون، سلێمانی ٢٠٠٥.
- مێژووی شانۆ لە ئەدەبیاتی کوردیدا، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، ٢٠٠١.
- مولازم تەحسین و شتی تریش، نۆڤلێت، بنکەی گەلاوێژ، سلێمانی، ٢٠٠١.
- ژەنەراڵ شەریف پاشا، توێژینەوەی مێژوویی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، ٢٠٠١.
- چۆڵستان، وەرگێرانی کۆمەڵە چیرۆکی پەتاتەخۆرەکان بۆ رێنووسی لاتینی، کرمانجی ژووروو، دەزگای ئاڤێستا، ئەستەمبۆڵ، ٢٠٠١.
- جوایەز، شیعر، بە هاوبەشی شاعیرانی دیکەی هەولێر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.
- عەبدولرەحیم رەحمی هەکاری، توێژینەوەی ئەدەبی، دەزگای سپیریز، دهۆک، ٢٠٠٢.
- مێژووی وەرگێران لە ئەدەبیاتی کوردیدا لە کۆنەوە تا ١٩٣٢، بلاوکراوەکانی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی، هەولێر، ٢٠٠٢.
- حەشیشەکێشەکان، شانۆنامە، بلاوکراوەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ٢٠٠٣.
- باوک، شانۆنامە، نووسینی ئۆگۆست ستریندبێرگ، و. لە فەرەنسییەوە، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، ٢٠٠٤.
- باخچەیەک شیعری فەرەنسی، لە فەرەنسییەوە، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٤.
- سانتیاگۆ دی کۆمپۆستێللا، رۆمان، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٢. چاپی دووەم، دەزگای رۆژهەلات، سلێمانی، ٢٠٠٥.
- پیاوێکی شەپقەرەشی پاڵتۆرەشی پێلاو شین، رۆمان، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٣. چاپی دووەم، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی، ٢٠٠٥.
- چەند نامەیەکی فەرەنسی، سەنتەری رووناکبیری هەتاو، چاپی دووەم، هەولێر، ٢٠٠٥.
- وێنەی کورد لە ئەرشیفی کوردناسە ئەورووپییەکاندا، وەزارەتی رۆشنبیری، ٢٠٠٥.
- مندالباز، رۆمان، بلاوکردنەوەی مالی شەرەفخانی بەتلیسی، هەولێر، ٢٠٠٣. (چاپی دووەم، چاپکراوەکانی پرۆژەی کتێبی یانەی قەلەم، سلێمانی، ٢٠٠٦).
- رێبازە ئەدەبییەکان، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٤. (چاپی دووەم، دەزگای وەرگێران، ٢٠٠٦).
- مێژووی شیعری نوێی کوردی ١٨٩٨ – ١٩٥٨، دەزگای هانا، هەولێر، ٢٠٠٦.
- رەئیس رەمەزانەکان، چیرۆک، دەزگای هانا، هەولێر، ٢٠٠٦.
- زمانی حەیزەران، لەبارەی کێشەی گەنج و قوتابییانەوە، چاپخانەی رەنج، سلێمانی، ٢٠٠٦.
- بۆ رۆدانی کورم، شیعر، چاپخانەی پاک، هەولێر، ٢٠٠٦.
- پێنج کتێب و نیو، شیعر، بلاوکراوەکانی ناوەندی چاپەمەنی رۆژهەلات، سلێمانی، ٢٠٠٥. ٢١٢ لاپەرەیە.
- کورد لە دیدی رۆژهەلاتناسەکانەوە، تێکست و توێژینەوە، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس،

٢٠٠٦.

- مێژووی هونەری شێوەکاری لە کوردستاندا، لە کۆنەوە تا ١٩٥٨، بلاوکراوەکانی گۆڤاری شێوەکاری، دەزگای مێرگ، هەولێر، ٢٠٠٧.
- سولتانە عوسمانییەکان، توێژینەوە و ئەلبووم، چاپخانەی رەنج، سلێمانی، ٢٠٠٧.
- کرۆنۆلۆژیای کوردستان، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، هەولێر، ٢٠٠٧.
- حەکایەتەکانی باوکم، رۆمان، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، هەولێر، ٢٠٠٧.
- هەڵبژاردەیەک لە شیعرەکانی ژاک پریڤێر، وەرگێران لە فەرەنسییەوە، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، ٢٠٠٧.
- چەند وتارێک لەبارەی مێژووی رۆژنامەگەری کوردی، چاپخانەی رەنج، سلێمانی، ٢٠٠٧.
- پۆل ئیلوار، زەمین وەک پرتەقاڵێک شینە، وەرگێران لە فەرەنسییەوە، شیعر، چاپکراوەکانی پرۆژەی کتێبی یانەی قەڵەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئەلەند، سلێمانی، ٢٠٠٨.
- وێستگەکانی تازەبوونەوەی شیعری تورکی،توێژینەوە، سەنتەری بەهرە/ دەزگای نواڵەی نوێ، هەولێر ٢٠٠٨.
- پەناهەندەی ژمارە ێ٣، دیوانی شیعر، چاپخانەی پاک، ٢٠٠٨.
- ژان پۆل سارتەر، سۆزانییە بەڕێزەکە، شانۆنامە،، وەرگێڕان لە فەرەنسییەوە، ٢٠٠٨.
- گەنجە کوردەکان، توێژینەوە، مەکتەبی بیر و هوشیاری، سلێمانی، ٢٠٠٨.
- مێژووی هونەری کاریکاتێر لە کوردستاندا، چاپکراوەکانی پرۆژەی کتێبی یانەی قەڵەم، سلێمانی، ٢٠٠٨.
- کرنۆلۆژیای هەولێر لە کۆنەوە تا ١٩٥٨، لەسەر ئەرکی پارێزگاری هەولێر چاپکراوە، چاپخانەی شەهاب، هەولێر ٢٠٠٨.

٢٤. سەدرەدین عومەر عەولا
(سەدرەدین خۆشناو)

لەدایکبووی: ١٩٥٦ هەولێر

دەستپێک: ١٩٧٩

خوێندن: پەیمانگای ئامادەکردنی مامۆستایانی هەولێر

چاپکراوەکانی:

- فۆلکلۆر، بەشی یەکەم، ١٩٨٤. فۆلکلۆر، بەشی دووەم، ١٩٨٥. فۆلکلۆر، بەشی سێیەم، هاوبەش ١٩٩١.
- لاوک، ژمارە، ژمارە (١)، هاوبەش، هەولێر ١٩٩٢.
- ماسییەکی خۆراگر، چیرۆکی منداڵان، هەولێر ٢٠٠١.
- شاعیر و پێشمەرگەی شەهید حەوێز مام برایم هیرانی،٢٠٠٣.

٢٥. محەمەد خدر مەولوود

لەدایکبووی: ١٩٥٩/ هەولێر

دەستپێک: سەردتای هەشتاکان

خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی کوردی، ئێستا قوتابی ماستەرە لە سیاسەتی دەولی/ ئۆکرانیا.

چاپکراوەکانی:

- خەرمانەی وشە، هاوبەش لەگەڵ دەستەیەک شاعیر و چیرۆکنووس، هەولێر ١٩٧٣.
- ئاسۆس، کۆمەڵە بەرهەمێکی ئەدەبی هاوبەش، بەرگی یەکەم، ١٩٨٣.
- ئاسۆس، کۆمەڵە بەرهەمێکی ئەدەبی هاوبەش، بەرگی دووەم، ١٩٨٤.
- دابڕان، چیرۆک، ١٩٨٦.
- بەرەو خوێندنەوەیەکی تازەی شیعرەکانی هەژار موکریانی، لێکۆڵینەوەی ئەدەبی، دهۆک، ١٩٩٦.
- بەدواداچوون و رەخنە لە کتێبی رۆژنامەگەری کوردی لە دوای راپەرین، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ١٩٩٧.
- یادەکانی ئادار، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٨.
- چالاکییەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٧.
- چالاکییەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٨.
- بزاڤی رۆژنامەگەری حکومەتەکانی کوردستان، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٩. ١١٧ لاپەرە.
- سەعدوڵلا پەرۆش، ئەزموون، بەخشش، بەردەوامبوون، هەولێر ٢٠٠٧.
- نەوزاد رەفعەت شاعیری ئەفراندنی شیعری نوێی کوردی، هەولێر ٢٠٠٨.
- شڤێچێنکە/ شاعیری گەورەی ئۆکرانیا،، لێکۆڵینەوە، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.
- پۆشکین/ شاعیری ئەفرێنەری رووس، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.

٢٦. موحسین ئەحمەد عومەر
(د. موحسین)

لەدایکبووی: ١٩٦٢/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٢.
خوێندن: دەرچووی بەشی کوردی، کۆلیژی پەروەردە زانکۆی بەغداد، ١٩٨٦. خوێندنی زمان و خوێندنی باڵا، سۆربۆن، ١٩٨٩ - ١٩٩٦.

چاپکراوەکانی:

- سەرزەمینی دوور، چیرۆک، پاریس، ١٩٩١.
- ستایش، شیعری ئەدۆنیس، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، ١٩٩١.
- ئەلبێر کامۆ، بێگانە، وەرگێڕان لە فەرەنسییەوە، زنجیرە کتێبی گوڵان، هەولێر ١٩٩٨.
- سێبەری با، چیرۆک و کورتە رۆمان، چاپخانەی ئۆفسێتی مەحوی/هەولێر، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، ٢٠٠١، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، سلێمانی، ٢٠٠٣.
- بەردی رەش و سپی، ٢٠٠٣.
- ئاناباز، ٢٠٠٤.
- دەستە پیسەکان، ٢٠٠٢.
- فەرهەنگی زاراوە ئەدەبییەکان، بەرگی یەکەم، ٢٠٠٤.
- فیلەکەی نادر شا، پاریس، ١٩٩٤.
- پرۆفیسۆر د. محەمەد موکری، بایەکانی کوردستان، وەرگێڕان لە فەرەنسییەوە، کتێبی گیرفان، دەزگای

چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٤.
- وشەکان، کتێبی گیرفان، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٦.
- تاریکی نیوەڕۆ،کۆمەڵە چیرۆک، چاپخانەی شەهاب، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- عەرەب شەمۆ، رۆمانی شڤانی کورد، وەرگێڕان و پێشەکی د. موحسین ئەحمەد عومەر، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧.
- رەگ و ریشەکانی ناسیۆنالیزمی تورکی، ٢٠٠٨.
- پرتەقاڵی شین، کۆمەڵە وتار، بلاوکراوەکانی پاشکۆی رەخنەی چاودێر، سلێمانی ٢٠٠٨.
- ستایشی شتە روون و پەنهانەکان، پێشەکی و وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی رەخنەی چاودێر، سلێمانی ٢٠٠٩.

٢٧. فەیسەڵ حەسەن قادر
(فەیسەڵ دێهاتی)

لەدایکبووی: ١٩٦٣ هەولێر.

دەستپێک: ١٩٨٤ بەڵام لە ساڵی ١٩٨٢، بە وتارێک دەستی بە نووسین کردووە.

خوێندن: دەرچووی ئامادەیی.

چاپکراوەکانی:
- خوێندنەوەی کۆتاییەکان، کۆمەڵە چیرۆک، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ١٩٩٩.
- کورد لە سیستمی نوێی جیهانیدا، کۆمەڵە وتار.
- میم، کۆمەڵە شیعر.
- آراء وملاحظات حول السياسة والصحافة.

٢٨. هیمداد حوسێن بەکر
(د. هیمدادی حوسێن)

لەدایکبووی: ١٩٦٤ هەولێر.

دەستپێک: ١٩٨٣.

خوێندن: بڕوانامەی ماستەر بەناونیشانی: رۆڵی گۆڤاری هیوا لە پێشخستنی هونەرەکانی ئەدەبی کوردی، ١٩٩٥. دکتۆراکەشی لە ساڵی (٢٠٠١) بەناونیشانی رۆژنامەی کوردی سەردەمی کۆماری دیموکراتی کوردستان.

چاپکراوەکانی:
- کلک براوەکان، عەزیز نەسین، وەرگێڕان، بەغداد، ١٩٨٥.
- چەپکێ هۆنراوەی فۆلکلۆری دەشتی هەولێر، ١٩٨٦.
- رۆمانی حیزبی کەرامەت و حیزبی سەلامەت، عەزیز نەسین، وەرگێڕان، بەغداد، ١٩٨٨.
- دەرمانی بێخەوی، عەزیز نەسین، وەرگێڕان، بەغداد، ١٩٨٨.
- رۆمانی ماڵئاوا گوڵی خەم، بەغداد، ١٩٨٨.
- گوناه، کۆمەڵە چیرۆک، بەغداد، ١٩٨٨.
- ململانێی شارستانییەتەکان، سامۆئیل هانتنگتۆن، وەرگێڕان، هەولێر،١٩٩٨.
- رۆڵی گۆڤاری هیوا لە پێشخستنی هونەرەکانی ئەدەبی کوردیدا، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٨.

- چیرۆک و ئەفسانەی کوردی، ئوستراليا، ١٩٩٨.
- پەیامی کافکا، کۆمەڵە وتارێکی ئەدەبییە، وەرگێڕان، بنکەی ئەدەبی و ڕووناکبیری گەلاوێژ، سلێمانی، ٢٠٠٠.
- چیخۆف، پلاتۆنەڤە شێت، شانۆگەری، وەرگێڕان، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرێتیی گشتی چاپ و بلاوکردنەوە، سلێمانی ٢٠٠١.
- ڕۆژنامەنووسیی کوردی سەردەمی کۆماری دیمۆکراتی کوردستان ١٩٤٢ -١٩٤٧، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٢.
- گۆڤاری گڕوگاڵی منداڵانی کورد و سەرەتای ڕۆژنامەنووسیی پەروەردەیی، زنجیرەی بلاوکراوەکانی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی-٧-، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٢.
- جیهانی سێیەم و گەڕان بە دوای ڕۆژنامەوانیی ئازاد دا، وەرگێڕان، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم سلێمانی، ٢٠٠٣.
- بە شەرتی چەقۆ، عەزیز نەسین، وەرگێڕان، کتێبخانەی سۆران، هەولێر، ٢٠٠٦.
- ڕێبازە ئەدەبییەکان، دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر، ٢٠٠٧.
- ئەدەبیاتی فۆلکلۆری کوردی دەق و لێکۆڵینەوە، سەنتەری هەتاو، هەولێر،٢٠٠٧.
- دەروازەیەک بۆ ڕەخنەی ئەدەبی کوردی، دەزگای موکریانی، هەولێر، ٢٠٠٨.
- ڕۆژنامەوانی و ئەدەبیاتی نوێی کوردی، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٨.
- نهێنییەکانی دەوڵەتم قووتدا، عەزیز نەسین، وەرگێڕان، هەولێر، ٢٠٠٨.
- ڕۆژنامەوانیی کوردی سەردەمی کۆماری دیموکراتی کوردستان، دەزگای چاپ و بلاوکراوەکانی بەدرخان، چاپی یەکەم، چاپخانەی گرین گالۆری، لوبنان، بەیروت ٢٠٠٨.

٢٩. سەعدی عەلی محەمەدئەمین

لەدایکبووی: ١٩٥١ گوندی قورشاغلوو/ قوشتەپە.
دەستپێک: ١٩٦٧ بە شیعر دەستی پێکردووە، دوای هەشتاکان چیرۆک و شانۆگەری نووسیوە.

.چاپکراوەکانی:
- زامەکانم مەکولێنەوە، کۆمەڵە چیرۆک، بلاوکراوەکانی براقی ڕۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ٢٠٠١.
- شەوە ساردەکان، کۆمەڵە چیرۆک، چاپکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپخانەی ڕوون، سلێمانی ٢٠٠٥.
- هەگبەی دراو، ڕۆمان، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، هەولێر ٢٠٠٨.
- نووسینەکانی پتر بەلای نیشتمان و نەتەوەدا بایداوەتەوە و ئەمەش لەو ڕوانگەی، تەرخانکردنی بەشێکی زۆری ژیانی گەنجایەتی بووە لە ڕێگای کوردایەتی، کە زیندانی ئەبوغرێبیش بەشێکی لەو ژیانەی لێ داگیرکردووە و ئەمەش لە بەرهەمە ئەدەبییەکانی ڕەنگدانەوەی هەیە، چیرۆکنووس بڕوای وایە (ئەدەب و خاک و نەتەوە لەیەک جیاناکرێنەوە، دەبا ئەدەب بە گشت ژانرەکانییەوە هەڵگری سیمای نەتەوە و ئەو کۆمەڵگا و سەردەمە بێت، کە تێیدا سەری هەڵداوە).

۳۰. میقداد ئیبراهیم محەمەد (میقداد شاسواری)

لەدایکبووی: ۱۹٦۱/بەردەڕەش.

دەستپێک: لە ساڵی ۱۹۷۹ یەکەم چیرۆکی بە زمانی فارسی بڵاوکردۆتەوە، دواتر لە هەشتاکان کۆمەڵە چیرۆکی لە بڵاوکراوەکانی شاخ بەناوی خوازراو بڵاوکردۆتەوە، ئینجا لە ساڵی ۱۹۹۷ یەکەم چیرۆکی بڵاودەبێتەوە.

خوێندن: دەرچووی شەشەمی ئامادەیی.

چاپکراوەکانی:

- کڵاوی بابردوو، کۆمەڵە چیرۆک، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۱.
- تەنزستان، هەولێر.
- جەی. ئیس سالت، ژنە دڵخوازەکە، وەرگێران، بڵاوکراوەکانی دەزگای وەرگێران، هەولێر ۲۰۰٦.
- جەی. ئیس سالت، مێردە خۆشەویستەکان، وەرگێران، بڵاوکراوەکانی دەزگای وەرگێران، هەولێر ۲۰۰٦.
- زمان، هێز، ئازادی، کۆمەڵە نووسەر، وەرگێران، بڵاوکراوەکانی دەزگای وەرگێران، هەولێر ۲۰۰۷.

* جگە لە چیرۆک و وەرگێران، گۆشەی تەنزئامێز و بابەتی کۆمەڵایەتی دەنووسێت.

۳۱. عوبێد مەجید ساڵح

لەدایکبووی: ۱۹٥٦/ هەولێر

دەستپێک: ۱۹۸۳

خوێندن: بکالۆریۆس لە یاسا

چاپکراوەکانی:

- جەنگیز ئیتماتۆف، شاخی سەگە بەڵەک، ڕۆمان، وەرگێڕان، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ۲۰۰۷.
- پەڕینەوە لە تەم تومان، ڕۆمان، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ۲۰۰۸.

لەگەڵ چەندین چیرۆک، کە لە هەشتاکان لە شاخ بە ناوی خوازراو بڵاوی کردۆتەوە.

۳۲. عەلی ساڵح کەریم/ میران

لەدایکبووی: ۱۹٥٥/شەقڵاوە-هەولێر

دەستپێک: ۱۹۸٤/ گۆڤاری کاروان

خوێندن: دەرچووی ئامادەیی پیشەسازیی هەولێر

چاپکراوەکانی:

- ئافرەت لە کۆمەڵگای ئیسلامدا، لێکۆڵینەوە، چاپخانەی شەفیق، بەغداد ١٩٨٤.
- ئافرەتە ناودارەکانی ئیسلام، مێژوویی، پرۆژەی تەفسیری قورئان، چاپخانەی رۆشنبیر، هەولێر ١٩٩٧.
- زەوی تینوو/ لە سەردەمی رژێمی بەعسدا لە بەغداد سانسۆرکراوە.
- سوێسکەکان بێ سەر دەفرن، کۆمەڵە چیرۆک، بڵاوکراوەکانی کۆمەڵەی نووسەرانی ئیسلامی کوردستان، چاپخانەی ژین، هەولێر ١٩٩٨.
- پەیامێک بۆ دەرەوەی دۆزەخ، کۆمەڵە چیرۆک، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٤.
- لەسەرخۆنووسین، هاوبەش، چاپخانەی ژین، هەولێر ٢٠٠٥.
- پەیوەندی نێوان ئایین و ئەدەب، پرۆژەی تیشک، سلێمانی ٢٠٠٩.
- کتێبەکانی زانستە تەکنیکییەکان، وێنەی ئەندازەیی بۆ هەر سێ قۆناغی ئامادەیی پیشەسازی، وەرگێڕان.

٣٣. کاروان عومەر کاکەسوور

لەدایکبووی: ١٩٦٤/٥/١٥ هەولێر.

دەستپێک: ١٩٨٥.

خوێندن: بەشی مێژوو لە کۆلیژی پەروەردەی زانکۆی موسڵ.

چاپکراوەکانی:

- ئەستێرە، ١٩٩٤، کۆمەڵە چیرۆک.
- ئەسپیدیلیۆن، کۆمەڵە چیرۆک، چاپی یەکەم، گۆڤاری رابوون، سوێد ١٩٩٨. چاپی دووەم، چاپخانەی شڤان"سلێمانی"، بڵاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئای لە ڤیلیا لە ڤیلیا، رۆمان، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٠. ٥٣٣ لاپەرە.
- منالیم ئاسکێک بوو بەسەر پەلکە زێڕینەدا بازبازێنی دەکرد، بەشی یەکەم و دووەم، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠١.
- مندالیم ئاسکێک بوو بەسەر پەلکە زێڕینەدا بازبازێنی دەکرد، بەشی یەکەم هەتا بەشی سێیەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، ٢٠٠٣.
- سەدەی یەکەمی خەیاڵ، کۆمەڵە چیرۆک، چاپەمەنی گەنج"سلێمانی"، بڵاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، هەولێر ٢٠٠٤.
- هانس ئەندرسن، بولبول و پادشا، چیرۆکی منداڵان، وەرگێڕان لە دانیمارکییەوە.
- مامزێڕ، رۆمان، چاپکراوەکانی پرۆژەی کتێبی یانەی قەڵەم، چاپخانەی یاد، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٨.

* ئێستا لە ئەورووپا دەژی.

٣٤. سەعید حەسەن ناکام

لەدایکبووی: /١٩١٧ بوکان.

دەستپێک: چلەکان

خوێندن:
چاپکراوەکانی:
- ئاگری بن کا ،چیرۆک
- سیاحەتنامەی ئەولیای چەلەبی، وەرگێران

٣٥. فەرهاد محەمەد قادر

لە دایکبووی: ١٩٦٤ هەولێر
دەستپێک: ناوەڕستی هەشتاکان
خوێندن: کۆلیژی ئەندازیاری بەشی شارستانی
چاپکراوەکانی: نییە

٣٦. عەباس محەمەد حوسێن
(حاجی مەمۆ/ کاکەباس)

لەدایکبووی: ١٩٤٩/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٥

خوێندن: دەرچووی بەشی کوردی کۆلیژی ئەدەبیاتی زانکۆی بەغداد/ ١٩٧٥

چاپکراوەکانی:
- ئەستێرە، کۆمەڵە چیرۆک بۆ منداڵان، چاپخانەی "الحوادث" هەولێر ١٩٧٩.
- گەمەی منداڵان، شانۆگەری منداڵان، لەسەر ئەرکی دەزگای "silS"بە چاپ گەیشتووە، ١٩٩٠.
- نەبەزی بچکۆڵە ،چیرۆکی منداڵان، سوید ١٩٩١.
- قوتابخانەکەمان چی بەسەرهات، چیرۆکی منداڵان، سوێد ١٩٩٢.
- رەنگارە، چیرۆکی منداڵان، سوێد ١٩٩٢.
- بەرخۆڵە، چیرۆکی منداڵان، سوێد ١٩٩٣.
- جیهانی ئەسترید لیندگرین/شاژنی ئەدەبیاتی منداڵان لە جیهاندا، ئامادەکردن و نووسین، سوید ١٩٩٧، چاپخانەی رۆشنبیری، بەهاری ١٩٩٩.
- نیتریپەکی قژ دریژ، هەولێر ٢٠٠١.
- ولاتی کەرویشکان، کۆمەڵە چیرۆک، وەرگێران، هەولێر ٢٠٠٣.
- مرۆڤی گێل خواردەی گورگی لەڕە، چیرۆک بۆ منداڵان، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، چاپی یەکەم، چاپخانەی کاروان، هەولێر ٢٠٠٩.
- ئەسترید لیندگرین، پیپی گۆریە درێژ، وەرگێران، چیرۆک بۆ منداڵان، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، چاپی یەکەم، چاپخانەی کاروان، هەولێر ٢٠٠٩، ٢٣ لاپەڕە.

* ئێستا لە سوید دەژی.

٣٧. عەبدولڕەحمان کاکل عەبدوڵڵا

لەدایکبووی: ١٩٦٣ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٧.
خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی کوردی، کۆلیژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین.
چاپکراوەکانی:
هەرچەندە چاپکراوی نییە، بەڵام زیاتر لە (١٠٠) سەد کورتە چیرۆکی لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکان بڵاوکردۆتەوە.
هەروەها لە بواری ڕۆژنامەگەری و راگەیاندن کاردەکات.

٣٨. عەبدولڕەحمان مەعروف ڕەسووڵ

لەدایکبووی: ١٩٦٧ هەولێر.
دەستپێک: یەکەم چیرۆک ١٩٨٨، یەکەم وتار و نووسینیش ١٩٨٤.
خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی کوردی، کۆلیژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین.
چاپکراوەکانی:
- لە ساڵی ١٩٩٤ لە بەشی کۆلیژی ئادابی زانکۆی سەلاحەدین، گۆڤارێکیان بەناوی (ئاژێر) دەرکردووە، کە تەنیا دوو ژمارەی لێ دەرچووە.
- کۆمەڵە نووسەرێک، دوایین گرێکوێرە، کۆمەڵە چیرۆک، وەرگێران، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، چاپخانەی هەولێر ٢٠٠٥.
- وراڵ، تیری شکاو، وەرگێران لە فارسییەوە، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرایەتی زنجیرە کتێبی منداڵان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- لە کەناری هزر و زمان ز ئەدەبدا، وتار و لێکۆڵینەوە، ٢٠٠٩.

جگە لە چیرۆک لێرە و لەوێ کۆمەڵێک چیرۆکی منداڵان و بابەتی ئەدەبی و رۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و کاری وەرگێرانی کردووە.
- ئێستا بەڕێوەبەری نووسینی هەفتەنامەی بەدرخانە.

٣٩. محیەدین تەها محەمەد
(زنار تەها)

لەدایکبووی: ١٩٧٢/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٩
خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی کوردی/ کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین، هەروەها بکالۆریۆس لە کۆلیژی ماف/ زانکۆی سەلاحەددین.
چاپکراوەکانی:
- شوێن پۆستاڵەکان، رۆمان، هەولێر ١٩٩٦.
- ئینسکلۆپیدیای ئەلقاعیدە، دەزگای چاپ و توێژینەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.

٦. قۆناغی دوای راپەرین (١٩٩١-....)

٤٠. عەبدولخالق کەریم رەشید
(عەبدولخالق بەرزنجی)

لەدایکبووی: ١٩٥٣ هەولێر
دەستپێک: دوای راپەرین، بەلام لە سالی ١٩٧٢ دەستی داوەتە نووسینی وتار و بابەتی ئەدەبی.
خوێندن: بکالۆریۆس، بەشی کوردی، زانکۆی بەغداد/١٩٧٦
چاپکراوەکانی: نییە.

٤١. ئازاد سەعید عەبدولوەهاب
(ئازاد ئەرگوشی)

لەدایکبووی: ١٩٦٤/ ئەرگوش
دەستپێک: ١٩٩٢
خوێندن: دبلۆم لە ئابووری
چاپکراوەکانی:
- تەمبوور، چیرۆک، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٧.
- جوانترین مردن، چیرۆک، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.

٤٢. ئەسکەندەر جەلال سلێمان

لەدایکبووی: ١٩٧٦ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٤.
خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی کوردی، کۆلیژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین/١٩٩٨.
چاپکراوەکانی:
- لەسالی (١٩٩٤) لە بەشی کوردی کۆلیژی ئادابی زانکۆی سەلاحەدین لەگەل کۆمەلێک خوێندکار، گۆڤارێکیان بەناوی (ئاژێر) دەرکردووە، تەنیا دوو ژمارەی لێ چاپ بووە.
- جگە لە چیرۆک و شیعر، لێکۆلینەوەی ئەدەبیشی لە رۆژنامە و گۆڤارەکان بلاوکردۆتەوە.

* ئێستا لە سوید دەژی.

٤٣. باهۆز عەبدوللا مستەفا

لەدایکبووی: ١٩٧٥ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٩٤.

خوێندن: خوێندکاری کۆلیژی زمان، بەشی زمانی کوردی، زانکۆی سەلاحەددین.

چاپکراوەکانی:

- لەساڵی (١٩٩٤) لە بەشی کوردی کۆلیژی ئادابی زانکۆی سەلاحەدین لەگەڵ کۆمەڵێک خوێندکار، گۆڤارێکیان بەناوی (ئاژێر) دەرکردووە، تەنیا دوو ژمارەی لێ چاپ بووە.
- داستانی سەفەر، نۆڤلێت، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، چاپخانەی رەنج، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئێرە رۆمانە/ کتێبی گیرفان، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٩.

٤٤. ماریە ئەحمەد ئیسماعیل

لەدایکبووی: ١٩٦٤/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٩٦/٤/٢٤

خوێندن: پەیمانگای تەکنیکی هەولێر/ بەشی ژمێریاری

چاپکراوەکانی:

- سەفەری تەمەن و ئاوێنەی ناخ، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠١.

٤٥. سەباح مەجید محەمەد عەلی

لەدایکبووی: ١٩٧٣/٩/٦/کەندێناوە

دەستپێک: ١٩٩٥.

خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی کوردی، کۆلیژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین.

چاپکراوەکانی:

- خەوتن لە ماڵی سەراب، نۆڤلێت، هەولێر، ٢٠٠٣.
- ئەوین و لیمۆکانی هەریاد، هەولێر، ٢٠٠٣.
- خەونە سەوزەکانی ترا، کۆمەڵە چیرۆک، هەولێر ٢٠٠٤.
- شانشینی تاڤگەکانی سۆز، رۆمان، وەزارەتی رۆشنبیری/دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، چاپخانەی دەزگای کارو رۆشنبیری، بەغداد ٢٠٠٥.
- نامەچیرۆک، کۆمەڵەچیرۆک، هاوبەش، هەولێر ٢٠٠٧

٤٦. سالار عەبدولڕەحمان محەمەد

لەدایکبووی: ١٩٧١ هەولێر.

دەستپێک: ١٩٩٦.

خوێندن: ئامادەیی.

چاپکراوەکانی: چەپکێک پەیف، لەودیو تخوبی هزر.

٤٧. کاروان عەلی قادر

لەدایکبووی: ٩/٩/١٩٧٥/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٩٧.
خوێندن: ماستەر لە بواری رۆژنامەنووسیدا

چاپکراوەکانی:
- ریپۆرتاژی رۆژنامەنووسی، چاپی یەکەم، چاپخانەی بەدرخان، سلێمانی ٢٠٠١
- ئازادیی لەرۆژنامەگەریی حزبیدا، چاپی یەکەم، بەرێوەبەرایەتیی چاپ و بلاوکردنەوەی سلێمانی، ٢٠٠٢
- هونەری رۆژنامەنووسی، دامەزراوەی خەندان بۆ پەخش و وەشاندن، چاپخانەی بەدرخان، سلێمانی ٢٠٠٤
- بەر لەخۆرهەڵاتن، نۆڤلێت، چاپخانەی یاد، سلێمانی ٢٠٠٦
- کلاشەکانی باوکم، کۆمەڵە چیرۆک، چاپخانەی یاد، سلێمانی ٢٠٠٦
- رۆژنامەگەریی تایبەتمەند، مەکتەبی ناوەندیی راگەیاندنی ی.ن.ک، چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی، کەرکوک ٢٠٠٧

٤٨. رەسووڵ عەزیز محەمەد
(رەسووڵ بەختیار)

لەدایکبووی: ١٩٧٠/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٨، بەڵام یەکەم نووسینی (وتار) لە ساڵی ١٩٨٩ بلاوکردۆتەوە
خوێندن: ناوەندی

چاپکراوەکانی:
- رۆژنامەنووسی و بواری رۆژنامەگەری، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٨.
- شتەکان، کۆمەڵە چیرۆک، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ١٩٩٨
- گوڵەکان مەقرتێن، چیرۆکی منداڵان، وەزارەتی رۆشنبیری/ بەرێوەبەرایەتی زنجیرە کتێبی منداڵان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- پێکەنینی شازادە، چیرۆکی منداڵان، وەرگێران، هەولێر
- راگەیاندنی نوێ، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر چاپی یەکەم، ٢٠٠٥.
- ئێمە زۆر قسە دەکەین، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، هەولێر ٢٠٠٦.
- دوو وانە، چاپخانەی نازە، چاپی یەکەم، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، بەرێوەبەرایەتی زنجیرە کتێبی منداڵان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم،٢٠٠٨.

٤٩. حەیدەر جەوهەر ئەحمەد

لەدایکبووی: ١٩٧٤ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٨.
خوێندن: ماستەر لە ئەدەبی کوردی/ کۆلیژی زمان/ زمان، زانکۆی سەلاحەددین.
چاپکراوەکانی:
- کچێک لە نەورەس، ٢٠٠٤.
- نامەچیرۆک کۆمەڵەچیرۆک، هاوبەش، هەولێر ٢٠٠٧.

* جگە لە چیرۆک شیعریش دەنووسێت، هەروەها لێکۆڵینەوەی ئەدەبیشی لە گۆڤار و رۆژنامەکان بلاوکردۆتەوە.

٥٠. عەبدولسەتار پیرداود حەسەن (ستاری پیرداودی)

لەدایکبووی: ١٩٧٤ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٩٨.
خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی کوردی، کۆلیژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین.

چاپکراوەکانی:
- نامەچیرۆک، کۆمەڵەچیرۆک، هاوبەش، هەولێر ٢٠٠٧.
- کتێبێکی دەق و رەخنەشی لە بواری چیرۆک و رۆمان چاپکردووە.
- جگە لە چیرۆک لێکۆڵینەوە و رەخنەی ئەدەبی دەنووسێت.

٥١. سیروان تەها ئەحمەد

لەدایکبووی: ١٩٧٥ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٨
خوێندن: بەشی کوردی/ئاداب/سەلاحەددین
چاپکراوەکانی: نییە

٥٢. بورهان حەمەد قادر (بورهان جۆلا)

لەدایکبووی: ١٩٦٠/ هەولێر
دەستپێک: ٢٠٠٠
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی بەشی وێژەیی

چاپکراوەکانی:
- خێمە، دەزگای راگەیاندنی"ی. ن. ک"، چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی"کەرکوک"، ٢٠٠٧.
- ژوانە گورگ، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٩.
* سەرەتای هاتنە ناو بواری رۆشنبیری بە نواندن و کاری هونەری دەست پێکردووە.

٥٣. دلشاد رەزاق رەسول (دلشاد کاوانی)

لەدایکبووی: ١/٧/١٩٧٨/ قەزوینی ولاتی ئێران.
دەستپێک: ٢٠٠٠.
خوێندن:
چاپکراوەکانی: سێبەری مەرگ.

٥٤. فەرهاد عەزیز حەسەن

لەدایکبووی: ١٩٨٣/ قەزوینی ولاتی ئێران.
دەستپێک: ٢٠٠٠.

چاپکراوەکانی:
- نهێنییەکانی ئایینی میتراقی.
- جگە لە چیرۆک کاری وەرگێران دەکات، لە زمانی فارسییەوە چەند کتێبێکی وەرگێراوە و ئامادەیە بۆ چاپ.

٥٥. قارەمان شوکری نادر

لەدایکبووی: ١٩٧٤/ کۆیە
دەستپێک: ٢٠٠٠
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی بەشی زانستی
چاپکراوەکانی: ئامیلکەی چەند پرۆژە و یەک ئامانج، ٢٠٠٦

٥٦. محیەدین رەزا جەمەلان

لەدایکبووی: ١٩٦٩/ کۆیە
دەستپێک: ٢٠٠٠
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی بازرگانی
چاپکراوەکانی: نییە.

٥٧. بەناز عەلی ئیسماعیل

لەدایکبووی: ١٩٧٨/٩/١/ هەولێر
دەستپێک: ٢٠٠٠
خوێندن: خوێندکاری کۆلیژی ئەکادیمیای هونەرە جوانەکان/ بەشی مۆسیقا.

چاپکراوەکانی:
- ئاستیاک، رۆمان، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٢.
- کەندالّی نەزر، رۆمان، بڵاوکراوەکانی دەزگای بەدرخان، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر ٢٠٠٨.

* * *

دووەم: شاعیران:

شاعیران پشک و رووبەری هەرە فراوان لەم بیۆگرافیایە دەتەنن، ئەمەش تا رادەیەک لە زۆربەی شوێن و گاف و سەردەمێک، بەتایبەتی لەنێو میللەتی کورد بەدی دەکرێت ئەمە لەلایەک، لەلایەکی دیکەشەوە دەستەیەکی هەرە زۆریش لەوانە سەرەتای نووسین و دەست دانە قەڵەمیان بە شیعر هاتوونەتە گۆرەپانەکە و بەهرە و توانا و رۆشنبیری خۆیان بردۆتە پێش، وەک ئەوەی شیعر هەروا بوار و بابەتێکی ئاسان بێت، کە لەراستیشدا وا نییە، ئەو ئەسپە خۆشبەز و رەوهان و هەندێ جاریش هێمن و لەسەرخۆیە، بۆ هەموو کەسێک نایەتە رایێ و دەستەمۆ نابێت. بۆیە سەرەنجام ئەگەر ئەویش دەستبەرداری نەبێت و واز لە شیعر نەهێنێت، ئەوا شیعر پشت لەو هەڵدەکات. دەبێ لەگەڵ نالی چەند کەس ملی رێی شیعرییان گرتبێت و بە باڵای درەختی شیعر هەڵزنابن، سەردەمی بابا تاهیر و مەلای جزیری خانی و... هەروا بووە، بەڵام کوا ناوە درەوشاوە و شیعرە نەمر و قەڵەمە داهێنەرەکان؟؟ بۆیە هەر ئەو ناو و توانا شیعرییانە ماونەتەوە، کە بۆ شیعر خولقاون ئەوین و عەشقی شیعر لەسەری داون. بێگومان لێرەش هەر وایە، ئەو هەموو ناوە گشتی شاعیر نین، هەندێکیان ئەمڕۆ پشتیان لە شیعر کردووە، کە زانیویانە دەرۆستی سەختی و ناسکی شیعر نایەن یان توانا و داهێنانی خۆیان لە بوار و ژانرێکی دیکە پێ سەرکەوتوو بووە، یان هەر هۆکار و مەسەلەیەکی دیکە.

وەکوو هەنگاوی یەکەم و دەستپێکی ناوەکانیش بەر لە هەر شتێک کۆمەڵێک شاعیرمان هەن، تەواوی ئەو زانیارییانەمان وەگیرنەکەوت، کە ویستوومانە سەبارەت بە هەر شاعیرێک بینووسین، بۆیە ئەگەر هەر ناوێکی رووت یان نازناوی شاعیرێکمان نووسیبێت یاخود تەنیا ساڵی لەدایکبوون یان کۆچی دوایی کردنیمان بە دروستی دەست نەکەوتبێت، ئەوا هەر ئەوەندە زانیارییەمان لە سەرچاوەکانەوە دەست خستووە و تا ئەمڕۆ هەر ئەوەندەی لەبارەوە دەزانرێت، پێم وایە ئەمەش شوێنی خۆی دەگرێت و رەنگە لە دوارۆژیش مێژووی ئەدەبی کوردی شتێکی زیاتر یان وردتر بخاتە سەر قۆناغ و سەردەم و ژیانە تایبەتییەکەی، کەوابوو دەکرێت لە رێگای ئەم کەرەستە خاوە و پێکهاتە و پارچەکانی خزمەتێکی چکۆلە پێشکەش بکەین، لەوێشەوە بتوانین پەنجە بخەینە سەر چەندین بوار و بابەتی دیکە.

بۆ لە بیرنەکردن و ناونەهێنانی هەر شاعیرێکیش ئەوپەڕی کۆشش و هەوڵم داوە کەس جێ نەهێڵم، بەڵام دەزانم بۆ ئەم بیۆگرافیایە کەسانێک دەستم پێیان رانەگەیشتووە و دەرفەت و ماوەش کۆسپێک بووە، کەوا ئەو خەونەم وەدی نەیەت، پرۆژەکەم بێ کەم و کوڕی بێت، وەلێ لەوە دڵنیام ویژدانم ئاسوودەیە بەبێ دەستی ئەنقەست کارەکەم بەرێوەچووە، ئومێد دەکەم لە داهاتوو و لە هەر چاپێکی تازە بەسەر ئەو کەلێن و بۆشاییانەشدا زاڵبین، کە هاتۆتە پێشمان، ئەوە وێرای ئەو هەڵانەی کە رەنگە لەو هەموو زانیارییە یەخەی پێگرتبین، نەمتوانیبێت لێی

دەربازبم.

دوا شتیش ئاماژەی پێ بکەین، ئەوەیە لە تەواوی بەشەکانی بیۆگرافیاکە بە شیعریشەوە، دوا وێستگە لە ساڵی "٢٠٠٠" وەستاوم، ئەمەش هیچ مەبەستێکی تێدا نییە، بەڵام کاتێک مرۆڤ کارێک دەکات لە هەمبەر پرۆژەیەک دەوەستێتەوە دەبێ سەرحەدێک بۆ خۆی دابنێت و سنووری خۆی بزانێت و بەرنامە و پلانێکی هەبێت، بەمەش کارەکانت ئاسانتر و بونیاتێکی مکومتر و هەنگاوی خێرا و بەگورتر و ئایندەش مسۆگەر دەکەن، لەوەشدا مەبەستم ئەوەیە دەبێ کەسەکە تا ئەو ساڵە شیعر و نووسینی لە رۆژنامە و گۆڤار و دەزگاکانی چاپ و پەخش بڵاوبووبێتەوە. هەڵبەتە لە هەر هەنگاوێکی دیکە و رەخسانی دەرفەت و بەدەستەوەبوونی کاتی تەواویش، بیر لە بەرفراوانکردن و هاتنە پێشەوەی زیاتری پرۆژەکە دەکەمەوە، بۆیە لێرە دەکرێت بڵێین هۆکارێکی دیکە کە رێگر بووە نەبوونی کاتی تەواوە.

١. **مستەفای قوتبی شام/** سەدەی هەژدە و نۆزدە

٢. **حەسەن و ئامینە/** نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدە و سەرەتای سەدەی بیستەم

٣. **حاجی بەکراغای حەمەداغای حەویزی (قاصد)/** ١٢٠٠-١٢٧٠ک

٤. حاجی قادری کۆیی

حاجی قادری مەلا ئەحمەدی مەلا ساڵحی مەلا ئەحمەدی گەورە (حاجی قادری کۆیی)/ ١٨١٧-١٨٩٧ز.

- کۆمەڵە شیعری حاجی قادری کۆیی، چاپخانەی دار السلام، بەغداد ١٩٢٥. ٥٩ لاپەڕە.
- دیوانی حاجی قادری کۆیی، چاپخانەی کوردستان، هەولێر، چاپی یەکەم ١٩٥٣. ١٢٨ لاپەڕە.
- دیوانی حاجی قادری کۆیی، چاپخانەی کوردستان، هەولێر، چاپی دووەم ١٩٦٩. ٨٠ لاپەڕە.
- دیوانی حاجی قادری کۆیی، کەریم شارەزا بە هاوبەشی، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٨٦، چاپی دووەم، سنە ٢٧٠٧ کوردی.

٥. **حاجی عەبدوڵڵای مەلا ئەسعەد جەلیزادە/** ١٨٣٤-١٩٠٨ز

- مەولودنامەی کوردی، چاپخانەی کوردستان، هەولێر، چاپی یەکەم ١٩٦٥، چاپی دووەم ١٩٦٦. ٤٦ لاپەڕە.

٦. **ئەمین ئاغای حاجی بەکرئاغای محەمەداغای حەویزی (ئەختەر)**١٨٣٩/-١٨٨٨ز

٧. **عەبدوڵڵا کاک عەلی کاک عەبدوڵڵا کاک مستەفا (سانی)**/.....-١٩٠٦ز

٨. **مەلا رەسووڵ مەلا مەحموود بیتووشی (مەنفی)**/.......-١٩٢١ز

٩. **رەشید ئاغای حاجی بەکر ئاغای حەویزی (مجرم)/** ١٨٤٢-١٩٠٨ز

١٠. **زێنەب شێخ عەبدولکەریم شێخ ئەحمەدی بەرزنجی (حەزینە)**/١٨٦٣-١٩١٨

١١. **مەلا محەمەدەمینی حاجی مەلا ئەحمەدی مەنتک (هەوایی)**/ ١٨٦٤-١٩٢٢ز

١٢. **مەلا مستەفای فەقێ ئەحمەد**/........-١٩٢٢ز

١٣. **شێخ محیەدین شێخ عەبدولکەریم شێخ ئەحمەد (نیهانی)**/ ١٨٦٥ز-١٩٣٤ز

١٤. کاک مستەفای کاک عەبدوڵڵای کاک عەلی کاک عەبدوڵڵا (صافی هیرانی)/١٨٧٣ز -١٩٤٢ز

- دیوانی صافی هیرانی، چاپی یەکەم بەغداد ١٩٥٣، ١١٢ لاپەڕە. چاپی دووەم هەولێر ١٩٦٥، ١٠٢ لاپەڕە. چاپی سێیەم هەولێر ١٩٧٣. ١٠٢ لاپەڕە.

١٥. مەلا کەریمی مونتەزیری/ ١٨٧٥ز-.........

١٦. مەلا محەممەد حاجی عەبدوڵڵای مەلا ئەسعەد جەلیزادە (مەلای گەورە) ١٨٧٦/٩/٦ز -١٩٤٣ز

- دیوانی مەلا محەمەدی کۆیی،، چاپی یەکەم، چاپخانەی زاری کرمانجی، ڕەواندز ١٩٢٧. چاپی دووەم، مهاباد ١٩٤٣. چاپی سێیەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٥٨. ٧٢ لاپەڕە. چاپی چوارەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٦٩.
- تەفسیری کوردی لەسەر کەلامی خوداوەندی، ج/١، چاپخانەی "سلیمان الاعظمي"، بەغداد ١٩٦٨. ١٦٨ لاپەڕە.
- تەفسیری کوردی لەسەر کەلامی خوداوەندی، ج/٢، ج٣، چاپخانەی "سلیمان الاعظمي"، بەغداد ١٩٧٠. ٤٢١ لاپەڕە.
- فری فری قەل فری، چاپی یەکەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٥٧. ١٣ لاپەڕە. چاپی دووەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٦٧. ١٢ لاپەڕە.
- تەفسیری کوردی لەسەر کەلامی خوداوەندی گەورە، ٢٠٠٩. ئەم تەفسیرە بە شەونخوونی "١٠"ساڵ لە ١٩٣٣ بۆ ١٩٤٣/١/٥ لە "١٠"بەرگدا تەواوی قورئانی پیرۆز تەفسیر و ڕاڤەکراوە.

١٧. مەلا مستەفا کوڕی مەلا ڕەسووڵی کوڕی مەلا ئەبوبەکر (عاصی) /١٨٨٥-١٩٧٥

بەرهەمەکانی:

- دیوانی عاصی، ئامادەکردن و پێشەکی و فەرهەنگۆکی

عەزیز گەردی، بلاوکراوەکانی نووسینگەی تەفسیر، هەولێر ۲۰۰۸.
- چرای دلان، ۲۲ بابەتی جۆراوجۆرە.
- گولستانی سەعدی، وەرگێران لە فارسییەوە.
- سێ مەکتووبی کاک ئەحمەدی شێخ، وەرگێران لە فارسییەوە.
- تەرجەمەی مەولانا خالید (قدس الله سره)، ژیاننامەیەکی کورتی مەولانا بە فارسی و هەلبژاردەیەکی شیعرە فارسییەکانی.
- چەند پارچە پەخشانێکی هونەری.

۱۸. سەید ئەحمەد شێخ عەبدولکەریم شێخ ئەحمەد شێخ عەبدولکەریم شێخ حەسەنی گلەزەردە (حوسێنی)/ ۱۸۸۷ز -۱۹۳۳ز

۱۹. حاجی میرزا عەبدوللای کۆیی (خادم)/ ۱۸۹۵- ۱۹۷۱/۱/۵ز

- دیوانی چاپکراوی شاعیر: میرزا عەبدوللا کۆیی/دیوانی خادم، بەرگی یەکەم، چاپخانەی "دار الحریە"بەغداد ۱۹۸۰، بەرگی دووەم، چاپخانەی "دار الحریە"بەغداد ۱۹۸۱.

۲۰. مەلا حەویزئەفەندی کوری قۆچاغای (مەحزون)/ ....-۱۸۳٤ز

۲۱. مەلا تاهیر مەلا مەعروف مەلا محەممەد قورشاغلویی (پاکی)۱۸۹٦/-۱۹۸۱

۲۲. عەبدولقادر ئەحمەد محەممەد عەبدولقادر قرگەیی ۱۸۹۸ کەرکووک- ۱۹۷۵/۳/۹

۲۳. عەبدولجەبار مەلا عەبدولرەحمان تەها عەبدوللا دۆغرەمەچی (کانی)۱۸۹۷/ز -۱۹۵۷ز

- دیوانی کانی، کۆکردنەوەی ئەکرەم کانی، چاپخانەی "الحوادث"بەغداد ۱۹۸۰. ۹۳ لاپەرە.
- لەیل و مەجنون، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ۱۹٦۹. ٦٥ لاپەرە.

۲٤. ناسیح عەبدوللا سەبغەتوللا (ناسیح حەیدەری)/ ۱۸۹۸ز -۱۹۸٦ز

۲٥. محەممەد شەریف مەلا ئیبراهیم مەلا عەبدولفەتاح (میهری)۱۹۰۳/ز -۱۹٤۲/۱۱/۱۷ز

۲٦. لوتفی شێخ رەزا شێتەی مارفی قولەیی/ ۱۹۰٥ز - ۱۹۸۹ز

۲۷. خدر ئەحمەد عەلی (مەلا خدری دەشتی)۱۹۰۹/ز - ۱۹٥۷ز

۲۸. سەلیم سەیدۆک عەبدوللا/ ۱۹۱۰ز-۱۹۷۰ز

٢٩. خەلیل رەسووڵ مستەفا (موخلیس) ١٩١٠/ز -١٩٨٥
- مەولودنامەی کوردی، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٦٨.

٣٠. مەلا عەبدولرەحمان مەلا ئیبراهیم مەلا مەحموود (راجی)/ ١٩١٢-١٩٦٩
٣١. رەشیدی حاجی عەلی لبادکەر (١٩١٧ز -١٩٤٣ز)
٣٢. محەممەدی کوڕی حەمدە (مسکین)/ ١٩٢٠ز -١٩٤١ز
٣٣. کاملی کوڕی بەهجەت ئاغای حەوێزی/ ١٩٢٠ز- ١٩٤٥ز
٣٤. شێخ تاهیری سەرانەیی (زوهدی)/ ١٩٢٢ز - ١٩٨٨ز
٣٥. عوسمان حەسەن رەسوڵ/ ١٩٤٣-١٩٩٧

٣٦. عبدولقادر ئەحمەد محەممەد (عەبدولقادر قرگەیی)

لەدایکبووی: ١٨٩٨- ١٩٧٥/٣/٩
دەستپێک: سیەکان
خوێندن: سەرەتایی لە قوتابخانە ئەهلیەکان و خوێندنی ئایینی

چاپکراوەکانی: نییە
- چەپکێک لە شیعرەکانی دیوانی نوری، چاپخانەی دار افاق عربیة، بەغداد ١٩٨٣. ٧٢ لاپەڕە.

٣٧. زەکی ئەحمەد هەناری

لەدایکبووی: ١٩٠٩/ کۆیە-١٩٦٧/٧/٩
دەستپێک: ١٩٣٠
خوێندن: خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
چاپکراوەکانی:
- دوارۆژەکانی دەناکی زۆردار، چاپخانەی مەعارف، بەغداد ١٩٦٠.
- گولستانی سەعدی، وەرگێڕان، چاپخانەی سلمان الاعظمي، بەغداد ١٩٦٨.
- لە پێناوی ئەویندا، شانۆگەری، بە یارمەتی بەڕێوەبەرێتی گشتی، چاپخانەی راپەڕین، سلێمانی ١٩٧٤.
- جگە لە شیعر کۆمەڵێک چیرۆکیشی نووسیوە.

٣٨. محەممەد نافیع عەبدولفەتاح (رۆستەم حەوێزی)

لەدایکبووی: ١٩١٣/ کۆیە-٢٧/٢/١٩٩٩
دەستپێک: ناوەڕاستی ١٩٣٢
خوێندن: قۆناغی ناوەندی
چاپکراوەکانی: دیوانی رۆستەم حەویزی/٢٠٠١

٣٩. مەلا محەمەدی مەلا برایمی عەوداڵانی/ مەلا محەمەدی دلاوەر

لەدایکبووی: ١٩٠٩/کۆیە-١٣/١٢/١٩٧٠
دەستپێک: ١٩٣٢
خوێندن: خوێندنی ئایینی
چاپکراوەکانی: نییە.

٤٠. حوسێن بابەرەسووڵ (سامی عەوداڵ)

لەدایکبووی: ١٩١٠/ کۆیە-١٩٨٥
دەستپێک: سییەکان
خوێندن: خوێندنی حوجرە
چاپکراوەکانی: چەپکێک لە هۆنراودکانی سامی عەوداڵ، چاپی یەکەم، بەغداد ١٩٧٣، چاپی دووەم ١٩٨٦.

٤١. عوسمان حەبیب عەبدوڵڵا (عەونی)

لەدایکبووی: ١٩١٤/ کۆیە- ٢٠/٧/١٩٩٢
دەستپێک: ١٩٣٢
خوێندن: سەردتایی، خوێندنی حوجرە
چاپکراوەکانی: دیوانی عەونی، سەرجەم شیعرەکانی، چاپی یەکەم چاپخانەی پەروەردە، هەولێر ١٩٩٧، ٢٧٨ لاپەڕە.

٤٢. ئیبراهیم یوسف عەبدوڵڵا (ئیبراهیم هوشیار)

لەدایکبووی: ١٩١٦/ کۆیە-١٩٩٤
دەستپێک: ١٩٣٤
خوێندن:
چاپکراوەکانی: نییە.

٤٣. یونس مەلا رەئووفی مەلا مەحموود ئەفەندی خادیمی سەجادە (دڵدار)

لەدایکبووی: ١٩١٨ز-١٩٤٨ز
دەستپێک: ١٩٣٥
خوێندن: کۆلێژی ماف/بەغداد/١٩٤٥

چاپکراوەکانی:
- دیوانی دڵدار، چاپخانەی کوردستان، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٦٠، چاپی دووەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٧١.
- لەیلێ و مەجنون، وەرگێڕان، هەولێر ١٩٦٩.

٤٤. بورهان محەمەد عەبدولڕەحمان (بورهان جاهید)

لەدایکبووی: ١٩١٨ز -١٩٩١ز
دەستپێک: چلەکان
خوێندن:

چاپکراوەکانی:
- دیوانی جاهید، کەرکوک ١٩٥٧.
- چوارینەکانی جاهید، بەغداد ١٩٧٩.
- فەلسەفە و چوارینەکانی جاهید، بەشی سێیەم، هەولێر ١٩٨٥.

٤٥. حەبیب عەلی میرانی

لەدایکبووی: ١٩٠٠-١٩٨٤
دەستپێک: چلەکان
خوێندن: خوێندنی حوجرە

چاپکراوەکانی:
- بانگی جمهوری، بەغداد ١٩٥٨.
- شیرین و فەرهاد، وەرگێڕان، هەولێر ١٩٦٤.
- گوڵی ژاکاوی کوردستان، کەرکوک ١٩٦٩.
- نەورۆز و بەهار، بەغداد. ١٩٧٠
- قارەمانی کورد، بەغداد ١٩٧١.
- پرشنگی دڵداری، بەغداد ١٩٧٢.
- یادی شەهیدان و ئەدیبان، نەجەف ١٩٧٣.
- گۆمی خوێن، نەجەف ١٩٧٤.
- داخی دەروون، شیعر، هەولێر ١٩٧٨.

٤٦. عوسمان مستەفا
(عوسمان خۆشناو)

لەدایکبووی: ١٩٢٦/ کۆیە
دەستپێک: ناوەڕاستی چلەکان
خویندن:

چاپکراوەکانی:
- بەستەی باوەڕ، شیعر، چاپخانەی لواء، بەغداد ١٩٥٨، ٢٦ لاپەڕە.
- ئاوازی ژیان، شیعر، چاپخانەی شیمال، کەرکووک ١٩٥٩، ٥٦ لاپەڕە.
- دیوانی مەرگ و لەدایکبوونەوەیەکی نوێ، شیعر، چاپی یەکەم، ١٩٥٩، چاپی دووەم، چاپی یەکەمچاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ١٩٩٩.
- لەگەڵ رۆژگاردا/ بیرەوەرییەکانیعوسمان مستەفا خۆشناو"١٩٢٦-٢٠٠٦"، چاپی یەکەم، چاپەمەنی شەهاب، هەولێر ٢٠٠٧.
- کۆیە لە دەقی شارستانیەتدا، نووسین و لێکۆڵینەوە و بەدواداچوون، هاوبەش، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٩.

٤٧. فریشتە مستەفا محەمەد

لەدایکبووی: ١٩٢٦/ کۆیە.
دەستپێک: ١٩٤٣.
خوێندن: لەناوبردنی نەخوێندەواری ئێواران.

چاپکراوەکانی:
- چەپکێک لە هۆنراوەکانی فریشتە کۆیی، بلاوکراوەکانی هەفتەنامەی رێگای کوردستان، چاپخانەی کشتوکاڵ، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.

٤٨. عەبدوڵلا ئیسماعیل جەوهەری
(غەمگین)

لەدایکبووی: ١٩٢٤/ هەولێر
دەستپێک:............
خویندن: ئایینی و کەمەک قوتابخانە
چاپکراوەکانی: نییە

٤٩. سەید ئەنوەر سەید ئەحمەد شێخ عەبدولکەریم بەرزنجی

لەدایکبووی: ١٩١٩/ هەولێر -٢٠٠٦/١٢/٥
دەستپێک: ......
خوێندن: ناوەندی

چاپکراوەکانی:
- دیوانی شـــێخ ئەنوەری بەرزنجی، ئامـــادەکـــردن و پێداچوونەوە: شێخ سەربەست بەرزنجی، بڵاوکراوەکانی دەزگـای چاپ و بڵاوکـردنەوەی بەدرخـان، چاپخـانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر ٢٠٠٩.

٥٠. عەلی فەتاح حەوێزی سلێمان (عەلی فەتاح دزەیی)

لەدایکبـــووی: ١٩٢٨/دووســـەرە/قـــوشــتـــەپە- ١٩٩٢/١/٢٦
دەستپێک: ١٩٤٦
خوێندن: کۆلیژی ماف

چاپکراوەکانی:
- نەوبەهاری ئەحـمـەدی خـانی و ئەحـمـەدی شێخ مـارفی نۆدێ، هەولێر ١٩٨٥.
- ملوانکەی ئەڵماس،مۆپاسان، وەرگێڕان، بەغداد ١٩٨٦.
- خرۆشان و ڕامان، شیعر، ١٩٨٧.
- وێڕای بڵاوکـردنەوەی کـۆمـەڵێک وتار و لێکۆڵینەوەی ئەدەبی و وەرگێڕانیش لە زمانی عەرەبی و ئینگلیزی

٥١. مەسعوود عەبدوڵڵا ڕەسووڵ (مەلا مەسعوود بێبەش)

لەدایکبووی: ١٩٣٢/هەولێر - ١٩٩٨
دەستپێک: ١٩٤٩
خوێندن: خوێندن و ئایینی و شەشەمی سەرەتایی

چاپکراوەکانی:
- تەجـویدی قـورئان، چاپخـانەی کـوردسـتـان، هەولێـر ١٩٥٦. ١٦ لاپەڕە.
- بەشـێک لە دیوانی بێ بەش، چاپخانەی اللواء، بەغداد ١٩٧١. ٦٤ لاپەڕە.
- هەندێ لە پێنج خـشـتـەکی یەکـانی بێ بەش، هەولێـر ١٩٨٤
- دیوانی بێ بەش، هەولێر ١٩٨٥
- دیوانی بی بەش، ١٩٨٨

٥٢. جەلال سەعید عەبدوڵلا
(جەلال جۆبار)

لەدایکبووی: ١٩٢٩/ کۆیە
دەسپێک: ١٩٤٩
خوێندن : خوێندەواری گشتی
چاپکراوەکانی: نییە.

٥٣. ئەحمەد مستەفا محەمەد
(دڵزار)

لەدایکبووی: ١٩٢٠/کۆیە.
دەستپێک: ١٩٥٠.
چاپکراوەکانی:
- ئاوازی ئاشتی و ئازادی، شیعر، چاپی یەکەم: چاپخانەی دار السلام، بەغداد ١٩٥٨، چاپی دووەم: مهاباد ١٩٨١.
- خەبات و ژیان، شیعر، چاپی یەکەم: چاپخانەی وەفاء ١٩٦٠ بەغداد، چاپی دووەم: مهاباد ١٩٨١. ٧٢ لاپەڕەیە.
- گەنجینە، بەشێک لە دوو بەیتییەکانی بابا تاهیری هەمەدانی، لە لوڕییەوە بۆ سۆرانی، چاپی یەکەم: چاپخانەی وەفاء بەغداد ١٩٦٠، چاپی دووەم: هەولێر ١٩٩٢، چاپی سێیەم: هەولێر ٢٠٠٧.
- (فلادمیر ئیلیچ لینین) چامە بەناوبانگەکەی (مایکۆڤسکی) و. لە عەرەبییەوە، چاپخانەی الرواد، بەغداد ١٩٧٨.
- بیرەوەری ڕۆژانی ژیانم، بەشی یەکەم و دووەم لە بەرگێکدا، ستۆکهۆلم ١٩٩١.
- بیرەوەری ڕۆژانی ژیانم، بەشی سێیەم، ستۆکهۆلم ١٩٩٤.
- دیوانی دڵزار، چاپی یەکەم: ١٩٩٤ ستۆکهۆڵم، چاپی دووەم: هەولێر ٢٠٠٦.
- پاشکۆی بیرەوەرییەکانم، بەشی یەکەم، هەولێر ١٩٩٨.
- پاشکۆی بیرەوەرییەکانم، بەشی دووەم، سلێمانی ٢٠٠١.
- لمحات من تاریخ الحزب الشیوعي العراقي، ٢٠٠٢.
- نێرگزە جاڕی گەردوون، کۆمەڵە شیعرێکی بیانییە، وەرگێڕان، هەولێر ٢٠٠٩.

٥٤. مەجید ئەحمەد حەمەدەمین
(مەجید ئاسنگەر)

لەدایکبووی: ١٩٣٢/ کۆیە
دەستپێک: سەرەتای پەنجاکان، وەک شیعر، لە چیرۆکیش سەرەتای شەستەکان
وێڕای بڵاوکردنەوەی چەند شانۆگەرییێک و چیرۆکێکی تەمسیلی
خوێندن: بکالۆریۆس لە زمانی ئینگلیزی

چاپکراوەکانی:

- کچی ماچە، پوشکین، لە ئینگلیزییەوە، ١٩٦٢.
- پەرلەمانی کوردستان لە ماوەی دوو ساڵدا (ئامادەکردن-هـ.) هەولێر، ٢٠٠٤.
- خودموختاری هەرێمایەتی بۆ کەمینە نەتەوەییەکان لە چین، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، ٢٠٠٦.
- مێژووی کۆیە لە ڕەوتی شارستانییەتیدا، (هـ.) هەولێر، ٢٠٠٧.
- یاسای زمانە فەرمییەکان لە وڵاتانی فرە زماندا، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، ٢٠٠٧.
- سیستمی فیدرالی لە چەند وڵاتێکی جیهاندا، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، ٢٠٠٨.
- کۆیە لە دەقی شارستانیەتدا، نووسین و لێکۆڵینەوە و بەدواداچوون، هاوبەش، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٩.
- جگە لە وەرگێرانی کۆمەڵێک چیرۆک و تەمسیلی و شانۆگەری: لە ئینگلیزییەوە: (کلکە سەگ، وازهێنان، ئەستێرەکە، سێوەکە، ئەفسانەی مەیموون و باڵندەکان، پیاوە درۆ سازەکە،شانۆگەری رزگار و جیهان، ئۆنۆکابا ئۆجۆ، ١٩٨٨، شانۆگەری دیۆن و پیشەس، شانۆگەری شا ویلیامی یەکەم و کوڕەکانی.)

* لە عەرەبییەوە: (خەندەکە، رای براد بوری، بەرگە تازەکەی پاشا، هانز کریستان ئەندرسن، شەوی چەقۆ درێژەکان، هاینز میللەر، هاورێیەکم هەبوو، هاینز میللەر، شانۆگەری بەیانییەکی رووتاک، جووتە برا سیراتین و یوواکین کنیرۆی ئیسپانی، گەڕانەوە ناکاوەکە، مرتن ئۆیۆسیو، ١٩٨٣، گەشتێ بە هەر سێ کاتەکاندا، گریگۆل ئاباشیدز، ١٩٧٩، پۆلیس، میر میرجیک، ١٩٨٢.)

* وێرای نووسینی چەندین کورتە چیرۆک و نۆڤلێت و شانۆگەری: (شێت، ١٩٥٦، دز بوو، ١٩٥٨، رزگاری، ١٩٥٨، زستان هەر ساردە، ١٩٦٠، بۆ پێشەوە، ١٩٦١، زارا، ١٩٦٢، جەوانمەردی، ١٩٧١، ئەوانەی نامرن، مردووە زیندووەکە، ١٩٨٠، چاوەڕوانی، ١٩٨٠، دڵداریی لە دێ، نۆڤلێت، لە پەنجاکان، وانییە بەڵام، نۆڤلێت، ١٩٦١، شانۆگەری ئەگەر بایە و ئەگەر باران، شانۆگەری لە جیهانی ئەمریدا، ٢٠٠١)

٥٥. عەبدوڵڵا محەمەد عەبدوڵڵا/ (بێ دڵ)

لەدایکبووی: ١٩٢٦ز/کەندێناوە-٢١/١/١٩٨٦ کۆچی دوایی کردووە.

دەستپێک: پەنجاکان

خوێندن: ئیجازەی مەلایەتی/١٩٥٧

چاپکراوەکانی: دیوانی بێ دڵ، کۆکردنەوە و چاپکردنی: کەمال رێناس بێ دڵ، پێشەکی د. مارف خەزنەدار، چاپخانەی کریستال، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.

٥٦. کەریم مستەفا محەمەد (کەریم شارەزا)

لەدایکبووی: /١٩٢٨ کۆیە.

دەستپێک: ١٩٥٢.

خوێندن: پەیمانگای مامۆستایان.

چاپکراوەکانی:

- ئازادی و ژیان، شیعر، چاپخانەی وەفاء، بەغداد ١٩٦٠. ٥٢ لاپەڕە.
- کۆیە و شاعیرانی، لێکۆڵینەوە، چاپخانەی نجوم، بەغداد ١٩٦١. ٩٨ لاپەڕە.
- رێگەی دوور، شیعر، بە یارمەتی بەڕێوەبەرێتی گشتی، چاپخانەی نەعمان، نەجەف ١٩٧١. ٦٨ لاپەڕە.

- گفتوگۆیەکی ئەدەبی، هاوبەش، بەغداد ۱۹۷۳. ٤٨ لاپەڕە.
- ئەسیری شاعیری شۆڕشگێری کورد، لێکۆڵینەوە و دەق، هاوبەش، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر ۱۹۷٤. ٩٦ لاپەڕە.
- پەندی پێشینان لە شیعری کوردیدا، لێکۆڵینەوە، کۆڕی زانیاری کورد، بەغداد ۱۹۷٦. ۱۷٦ لاپەڕە.
- لە یادی گیوی موکریانیدا، ئامادەکردن، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ۱۹۷۸. ٧٢ لاپەڕە.
- مەقامەکانی سێوەی هونەرمەندی کورد لە تەرازووی ڕەسەنایەتیدا، لێکۆڵینەوە، چاپخانەی حسام، بەغداد ۱۹۸۲. ٩٦لاپەڕە.
- پەندی بەراوردکاری لە نێوان ئینگلیزی و عەرەبی و کوردیدا، لێکۆڵینەوە و فەرهەنگ، چاپخانەی سەمیر ئەمیس، بەغداد ۱۹۸۳. ۱٤٨ لاپەڕە.
- نالی و زمانی ئەدەبی یەکگرتووی کوردی، لێکۆڵینەوە، چاپخانەی ئەدیب، بەغداد ۱۹۸٤. ٧٦ لاپەڕە.
- دیوانی حاجی قادری کۆیی، بەهاوبەشی، چاپی یەکەم، هەولێر ۱۹۸٦، چاپی دووەم، سنە ۲۰۰٧کوردی.
- ئەفسانە لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا، لێکۆڵینەوە، چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰٥.
- ناودارانی جیهان (۱۹۱۸-۱۹۳۹)، سەنتەری کوردستان، هەولێر ۲۰۰٦.
- کۆیە لە دەقی شارستانییەتدا، نووسین و لێکۆڵینەوە و بەدواداچوون، هاوبەش، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰٩.
- منداڵانی ئاگر، ئەفسانەیەکی ئەفریکاییە، وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸.
- بەشداری لە وەرگێڕانی چەند کتێبێکی قوتابخانەکان کردووە.

٥٧. مەدحەت خدر عەبدوڵڵا
(مەدحەت بێخەو)

لەدایکبووی: ۱۹۳٤/مەخموور.
دەستپێک: ۱۹٥۳.
خوێندن: ناوەندی.
چاپکراوەکانی:
- زەنگی کاروان، چاپخانەی "لواء"بەغداد ۱۹٥٩. ٤٨ لاپەڕە.
- ڕابەری ژیان، چاپخانەی شەفیق، بەغداد ۱۹٦٨. ٨٠ لاپەڕە.
- ورشەی ئاوات "دار الجاحظ"، بەغداد ۱۹٧۳. ٨٨ لاپەڕە.
- داربەڕوو، چاپخانەی "دار الحرية"بەغداد ۱۹۸۳. ٩٤ لاپەڕە.
- ڕەگەکان ۱۹۸۳.
- دیاری بۆ منداڵانی کوردستان (سروود)، زنجیرەی بڵاوکراوەکانی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ۲۰۰۳.

٥٨. عەبدولرەزاق حەمەد ساڵح
(عەبدولرەزاق بیمار)

لەدایکبووی: ١٩٣٦/ کۆیە
دەستپێک: ١٩٥٤
خوێندن: بە کالۆریۆس لە زمانی کوردی
چاپکراوەکانی:
- بووکی پەردە، شانۆگەری، چاپخانەی شەفیق، بەغداد. ١٩٦٠
- شانۆی کوردستان، شانۆگەری شیعری، چاپخانەی "سەلاحەددین"، بەغداد ١٩٦٠.
- دیوانی بنەوشەکان، شیعر، چاپخانەی "المشرق"، بەغداد ١٩٨١.
- دڵداری ئێمە، شیعر، بەغداد ١٩٨٢.
- کانیلە و خۆشەویستی، شیعر، بەغداد، ١٩٨٤.
- بابلۆ نیرۆدا، نان و دەریا، شیعری وەرگێردراو، بەغداد ١٩٨٧.
- پەخشانی کوردی، لێکۆڵینەوە، بەغداد ١٩٩٦.
- ناوچەوان، شیعر، بەغداد ١٩٩٩.
- رۆژانێک بوو، کۆمەڵە شیعر، بەغداد ٢٠٠٤.
- مۆسیقا و کێشی هەڵبەستی کوردی، بەغداد ١٩٩٢.
- خوێندنەوەیەکی تازەی هەڵبەستی کوردی سەدەی نۆزدەهەم، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- سێ دەقی شانۆیی، شانۆگەری، بەغداد ٢٠٠٧.
- جگە لەوە لە وەرگێرانی هاوبەشی زیاتر لە (١٠)دە کتێبی قوتابخانەکان لە بواری جیاجیادا لە دەیەی حەفتاکان تا هەشتا بەشداری کردووە.

٥٩ جەوهەر ئەبابەکر تەها
(جەوهەر غەمگین)

لەدایکبووی: ١٩٣٤/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٥٤ شیعر.
خوێندن: کۆلێژی یاسا.

چاپکراوەکانی:
- خاک و رۆژ و خۆشەویستی، ٢٠٠٥.
- شێرۆش کوژرا، ٢٠٠٥.
- فتاه المشرب روایه (بەزمانی عەرەبی)، الطبعة الثانیة، أربیل ٢٠٠٥.
- ذات الجمال الدافیء (شیعر و چیرۆک و وتار) بە زمانی عەرەبی، الطبعة الثانیة، أربیل ٢٠٠٥.
- گوڵی سەربەستی، رۆمان، لە عەرەبییەوە وەرگێراوە.

٦٠. عومەر ئەحمەد حەمەدەمین
(هۆمەر دزەیی)

لەدایکبووی: ١٩٣٧/ گوندی دووگردکان/ هەولێر
دەستپێک: ناوەراستی پەنجاکان
خوێندن: ساڵێک لە ئەنکارا کۆلێژی پزیشکی دەخوێنێت و وازدێنێت، دواتر لە رشتەی زانستی سیاسەت لە زانکۆکانی ڤیەننا و پاریس و ریدینگ لە ئینگلتەرە بکالۆریۆس بە پلەی شەرەف وەردەگرێت، پاشتر کۆرسە بنەرەتییەکانی پلەی ماجستێر لە زانستی زمانەوانی لە زانکۆی جۆرج مەیسن لە ئەمەریکا دەخوێنێت و تەواوی ناکات.
چاپکراوەکانی:
- چیرۆکی ئەویندارییم "سەربردەی ئەویندارییم بە بەند"،

چاپی یەکەم، ستۆکهۆلم، چاپی دووەم، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٦.
- هەولێک بۆ تێگەیشتنی حەیران، ناوەندی چاپ و راگەیاندنی خاک، سلێمانی ٢٠٠٨.

٦١. خالید عەبدولواحید ئەحمەد (خالید دلێر)

لەدایکبووی: ١٩٣٣/ کۆیە
دەستپێک: ناوەڕاستی پەنجاکان
خوێندن: ئامادەیی
چاپکراوەکانی:
- گزنگی هەتاو، شیعر، چاپخانەی تەرەقی، کەرکوک ١٩٥٧.
- کەوای نەکرای، چیرۆک، چاپخانەی المعارف، بەغداد ١٩٥٨.
- خولە و بلە، چیرۆک، چاپخانەی لواء، بەغداد ١٩٥٨.
- ئاگر و ژیلە، شیعر، چاپخانەی دار السلام، بەغداد ١٩٧٠.
- بەرەو لوتکەی ئاوات، شیعر، چاپخانەی زانکۆ، سلێمانی ١٩٧٩.
- هەندێ وتار و چاوپێکەوتنی وێژەیی، بەغداد ١٩٨٥.
- دەریاش هەڵچوونی هەیە، شانۆگەری، بەغداد ١٩٨٦.
- هێمن و هەژار دۆست و دژوار، هەولێر ٢٠٠٣.
- ستەم کردن لە حاجی قادر.
- کیف الحقت کوردستان الجنوبیة بالدولة العراقیة، الطبعة الاولی،...، الطبعة الثانیة، سلیمانیة ٢٠٠٤.
- دلێر وێرای چیرۆک و شیعرەکانی توانا و سەلیقە و گوێیەکی مۆزیک و ئاوازیشی هەبوو، کەوا کۆمەڵێک ئاوازی گۆرانی و سروودی زۆر جوانیشی داهێناوە: پێشمەرگەین بە هەڵمەتین، ساڵێکی تریش وا داهاتووە، ئێمە رۆڵەی کوردین، مژدەبێ ساڵ گەڕایەوە، ئەگەر سزایە هەر بەسە،...تاد.

٦٢. لەتیف سادق (شێخ لەتیف بەرزنجی)

لەدایکبووی: ١٩٣٩ز/ هەشەزین/ سلێمانی
دەستپێک: ناوەڕاستی پەنجاکان
خوێندن: خوێندنی ئایینی

چاپکراوەکانی:
- شاخی بەرزان، چاپخانەی شیمال، کەرکووک ١٩٦٠/ ٤٨لاپەڕە.
- لە چاپدانەوەی "فەرهەنگی هەڵبەست"ی ئەحمەد ڕەشوانی و...، ١٩٨٢.
- پەلە هەورێ، شیعر ١٩٨٥.
- شێخ مەحمود لە شیعری کوردیدا، بەشی یەکەم، ١٩٨٨.

٦٣. مەغدید مامە فەیزە
(مەغدید سۆران)

لەدایکبووی: ١٩٢٢/ هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی پەنجاکان
خوێندن: خوێندنی حوجرە و مەکتەب، بەڵام تەواوی نەکردووە.

چاپکراوەکانی:
- هوما، شیعر،
- پرد، چیرۆک، هاوبەش، بەغداد ١٩٨٦.

٦٤. پیربال مەحموود ئیبراهیم

لەدایکبووی: ١٩٣٤/ هەولێر - ٢٠٠٤/١٠/١٧
دەستپێک: ١٩٥٥
خوێندن: پێنجەمی ئامادەیی

چاپکراوەکانی:
- لافاو، چاپخانەی شیمال، کەرکوک ١٩٥٧.
- گوڵی دڵداری، کەرکوک ١٩٥٨.
- بەهەشتی دڵداری، شیعر، چاپخانەی شیمال، کەرکوک ١٩٥٨.
- من الماضي، مطبعة الشمال، كركوك ١٩٥٨.
- شۆڕش، چاپخانەی شیمال، کەرکووک ١٩٥٩.
- أغاني الثورة، مطبعة الشمال، كركوك ١٩٥٩.
- شبابة الالم، موصل ١٩٦٢.
- أفول النجوم، بغداد ١٩٦٣.
- همسة العشاق، مطبعة أسعد، بغداد ١٩٦٨.
- بزەی سروشت، شیعر، بەغداد ١٩٨٤.
- ئەدەبی منداڵان،هاوبەش، هەولێر ١٩٨٥.
- مەرگی نەوجەوانێ، هەولێر ٢٠٠٤.

٦٥. کەمال حوسێن ئەحمەد
(کەماڵ غەمبار)

لەدایکبووی: ١٩٣٧/ کۆیە.
دەستپێک: ١٩٥٦.
خوێندن: ماستەری لە زمانی عەرەبی لە ئەدەب و رەخنە لە زانکۆی جیهانی سانت کلیمانتس وەرگرتووە.

چاپکراوەکانی:
- چیرۆک بۆ منداڵان، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، هاوبەش، بەغداد ١٩٨٠.
- لە دەمی شێر دڵت نەلەرزێ، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بەغداد ١٩٨٥.

- شەکسپیر هاوچەرخمانە، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بەغداد ١٩٨٦.
- جاک لەندەن، پاژنەی ئاسنین، وەرگێران لە عەرەبییەوە، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٤.
- جۆن ئەیکن، چۆن بۆ منداڵان دەنووسی، وەرگێران لە عەرەبییەوە، هەولێر ٢٠٠٤.
- چەند لێکۆڵینەوەیەکی ئەدەبی، کتێبی گیرفان، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٦.
- زاراوەی راگەیاندن، ئامادەکردن، هەولێر ٢٠٠٦.
- د. نەبەز مەجید ئەمین، هەواڵگری لە سەردەمی سەلاحەددینی ئەیوبیدا، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی دەزگای وەرگێران، هەولێر ٢٠٠٦.
- فاتح رسول، صفحات من تاريخ كفاح الشعب الكوردي، ترجمة وتقديم، الجزء الاول، مطبعة تيشك/ دارالترجمة للنشر، سليمانية ٢٠٠٦.
- فاتح رسول، صفحات من تاريخ كفاح الشعب الكوردي، ترجمة وتقديم، الجزء الثاني، مطبعة تيشك/ دارالترجمة للنشر، سليمانية ٢٠٠٦.
- فاتح رسول، صفحات من تاريخ كفاح الشعب الكوردي، ترجمة وتقديم، الجزء الثالث، مطبعة تيشك/ دارالترجمة للنشر، سليمانية ٢٠٠٦.
- فاتح رسول، الجذور التأريخية لفكرة اليسار في كوردستان، ترجمة وتقديم، منشورات وزارة الثقافة/ دار الترجمة، مطبعة تيشك، الطبعة الاولى، ٢٠٠٧.
- سەعدی ئەلمالح چەند چیرۆکێک لە عەنکاوە، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی دەزگای وەرگێران، هەولێر ٢٠٠٧.
- البارزاني الخالد، بلاوکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاو کردنەوەی موکریانی، الطبعة الاولى، مطبعة "خاني" دهۆک، ٢٠٠٧.
- ابراهيم أحمد، ژانی گەل/ مخاض الشعب، ترجمة وتعليق، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکراوەکانی بەدرخان، مطبعة رۆژهەلات، اربيل ٢٠٠٨.
- عبدالله گوران رائدا لحركة تجديد الشعر الكوردي، دراسة نقدية تحليلية مقارنة، مطبوعات الاكاديمية الكوردية، مطبعة خاني "خاني" دهوك، ٢٠٠٨.
- بەرەو جیهانی شیعری چەند شاعیرێک، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- تا ئێستا بەشداری لە نووسین و وەرگێرانی (٩) کتێبی قوتابخانەکان بە کوردی و عەرەبی کردووە.

٦٦. جەلال مەلا حەسەن خۆشناو

لەدایکبووی: ١٩٣٩/هەولێر
دەستپێک: ١٩٥٧
خوێندن:

چاپکراوەکانی:
- خرین، شیعر، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٧٨. ٥٤ لاپەرە.
- سێ بەیتی فۆلکلۆری کوردی، فۆلکلۆر، چاپخانەی سەرکەوتن، سلێمانی ١٩٨٤.
- کاوێس ئاغا"١٨٨٩-١٩٣٦"، کۆکردنەوە و لێکۆڵینەوە و ساغکردنەوە، پێداچوونەوەی غەفور مەخمووری، بلاوکراوەکانی رۆژنامەی میدیا، چاپی یەکەم، چاپخانەی ماردین، هەولێر ٢٠٠٠.
- مریەم خان، هاوبەش لەگەڵ جەنگی مەلا حەسەن، پێداچوونەوەی محەمەد عەزیز زازا، زنجیرە کتێبی کەلەپووری، هەولێر ٢٠٠٦.

٦٧. محەمەد حەسەن محەمەد
(محەمەد مەنگوڕی)

لەدایکبووی: ١٩٤٥ز/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٥٨
خوێندن: خانەی مامۆستایان/١٩٦٣.
چاپکراوەکانی:
- گوڵاڵەکانی ڕۆژگار، چاپخانەی "لواء"، بەغداد ١٩٦٨. ١٦٠ لاپەڕە.
- شەوێک لە شەوانی "١٦"مانگەی زیندانی بەعس، ١٩٩٣.
- ڕێکخستن یەکێکە لە پێگەکانی چالاکی حزبی، سلێمانی ٢٠٠١.

٦٨. جەلال مەدحەت خۆشناو

لەدایکبووی: ١٩٣٤/ شەقڵاوە، لە ساڵی ١٩٩٨کۆچی دوایی کردووە
دەستپێک: ١٩٥٨
خوێندن: کۆلیژی ئەندازیاری
چاپکراوەکانی:
- کاروانی یار، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر١٩٧٥. ١٢٢ لاپەڕە.
- سێ دەنگی تووڕە، چاپخانەی دار الحرية، بەغداد ١٩٧٩. لاپەڕە.
- ئاسمان و ئاو و خاک، چاپخانەی"علاء"، بەغداد ١٩٨١. ٤٨ لاپەڕە.
- نەوای حەیرانێکی چڕ، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٢. ٦٨ لاپەڕە.
- گڕەو، شیعر، چاپخانەی منارە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٣.

٦٩. عەبدوڵڵا موفتی
(مەلا گچکە)

لەدایکبووی: ١٩٢٤/ هەولێر- لە ١٥/ ١٠/ ١٩٩٥ کۆچی دوایی کردووە.:
دەستپێک: ١٩٥٨
خوێندن: سەرەتایی
چاپکراوەکانی: نییە

٧٠. سامیە شاکر سادق
(سامیە چاوشلی/ مەشخەڵ)

لەدایکبووی: ١٩٤٠/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٥٩، بەر لەوەش لە ناوەڕاستی پەنجاکان وردە بابەتی بلاوکردۆتەوە
خوێندن: خانەی مامۆستایانی بەغداد، دواتر دکتۆرای لە وڵاتی ئەڵمانیا لە بواری فەلسەفە و بابەتەکەشی: باری کۆمەڵایەتی ئافرەتی کورد لە کوردستانی عێراق ساڵانی ١٩٦٠-١٩٨٠.

چاپکراوەکانی:
- بیری چەسپاو، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٧٣.
- دەسەڵاتی سۆڤییەت و باری ئافرەت، وەرگێڕان، چاپخانەی رواد، بەغداد ١٩٧٤.
- بەهرەی دوور لە تاراوگا، سوید.
- بیبلیۆگرافیای ئافرەتی کورد و ئافرەتی جیهانی سێیەم، بە زمانی ئەڵمانی، ئەڵمانیا.

٧١. مەحموود عەبدوڵڵا رەسووڵ
(مەحموود زامدار)

لەدایکبووی: ١٩٤٤/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٦٠
خوێندن: ئاداب کوردی، بەغداد
چاپکراوەکانی:
- وێرانەخاک، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، چاپخانەی زەمان، بەغداد ١٩٧٥. ٣٢ لاپەڕە.
- بۆنی هەڵاڵان دێ، فۆلکلۆر، چاپخانەی زەمان، بەغداد ١٩٧٥. ١٣٢ لاپەڕە.
- حەمید ئیزدپەناه، فەرهەنگی لەک و لوڕ، وەرگێڕان، بلاوکراوەکانی کۆڕی زانیاری، ١٩٧٨. ٢٣٠ لاپەڕە.
- دەروازەیەک بۆ ئاواز و گۆرانی کوردی، چاپخانەی دار الحریە، بەغداد ١٩٨٠. ١٨٦ لاپەڕە.
- زەکەریا تامر، تۆپە زەردەکە، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، هەولێر ١٩٨١. ٣٢ لاپەڕە.
- لە بانێژەی شیعرەوە، چاپخانەی العراق، بەغداد ١٩٨١. ١٠٠ لاپەڕە.
- کێشەکانی شانۆی هاوچەرخ، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بەغداد ١٩٨٣. ١١٣ لاپەڕە.
- گەشتی چارەنووس، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، هەولێر ١٩٨٦
- رۆژنامەی هەولێر/ حیکایەتی سەرهەڵدان و کۆتایی (١٩٥٠-١٩٥٣)، بەغداد ١٩٨٨.
- شیعر و بەرهەڵستی و راچەنین لە کوردستانی ئێران دا، ١٩٨٩.
- کۆمیدیای کەرایەتی، هەولێر ١٩٩٥.
- دەردە کورد، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی کریستال، هەولێر، ١٩٩٧
- شاکر فەتاحی شەهید، هاوبەش لەگەڵ مامۆستا فەلەکەدین کاکەیی، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٨.
- رۆژنامەی (کوردستان)ی دایک، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٨
- گەشتێک لەنێو جیهانی براڤی رۆژنامەگەری کوردی، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٨.
- شانۆ.. روانینی نوێ.. داهێنان، دەمەتەقێیەکی بەرفراوان لەگەڵ هونەرمەند دکتۆر فازیل جاف، هاوبەش، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٠.
- دامەزراندن و ئەفراندن و پێشڕەوێک، بلاوکراوەکانی براڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر، ٢٠٠٠
- شڤانپەروەر..زایەڵەی ئازادی و ئەڤین و چیا، هاوبەش، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٢.

- شکسپیر، شانۆگەری ماکبێس، وەرگێڕان، چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰۳.
- بارزانی نەمر/ چریکەی چیا و سترانی شاعیران، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ۲۰۰۳.
- کەرنەڤالی تارمایییەکانی مەرگ، شانۆنامە، وەرگێڕان، وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر.
- لەنێو دڵی شانۆدا، وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی خانەی وەرگێڕان، چاپی یەکەم، چاپخانەی تیشک، سلێمانی، ۲۰۰٤.
- شاکاری t.s.eliot، بزاڤی ڕۆشنبیرانی نوێخواز، چاپخانەی پاک، هەولێر ۲۰۰٦.
- مەمێ ئالان، پێشەکی و لێتوژینەوە و دیالۆگی کوردی، زنجیرەی کتێبی کەلەپووری کورد، چاپخانەی دارا، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۷.
- جیمس جۆیس، ۱۸ سەعات لەژیانی مستەر بلووم بە (٥٤)دەقیقە..!
- فەرهەنگیلەی ساوایانی کورد، بڵاوکراوەکانی پاشکۆی کۆواری نەوشەفەق، چاپخانەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸. ١٦ لاپەڕەیە.
- وێڕای چەندین بابەت و شیعر و لێکۆڵینەوە و گۆشە بە زمانی کوردی و عەرەبی لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکان.

۷۲. عەبدوڵڵا شێخ محەمەد عومەر (عەبدوڵڵا پەشێو)

لەدایکبووی: ۱۹٤٦/ هەولێر
دەستپێک: سەرەتای شەستەکان
خوێندن: دکتۆرا لەئەدەب، ڕووسیا

چاپکراوەکانی:
- فرمێسک و زام، چاپخانەی شیمال، کەرکووک ۱۹٦۷. ۷۰ لاپەڕە.
- بتی شکاو، شیعر، چاپخانەی شیمال، کەرکووک، ۱۹٦۸. ٤۸ لاپەڕە.
- شەونامەی شاعیرێکی تینوو، چاپخانەی "دار الجاحظ"، بەغداد ۱۹۷۲. ۱۱۰ لاپەڕە.
- دوازدە وانە بۆ منداڵان و چەند شیعرێکی قەدەغە ۱۹٦۹ - ۱۹۷۳.
- شەو نییە خەونتان پێوە نەبینم، چاپخانەی الادیب، بەغداد ۱۹۸۰. ١٦١ لاپەڕە.
- بروسکە چاندن، ۱۹۸۰ - ۱۹۸۸.
- بەرەو زەردەپەڕ، ۱۹۸۹ - ۲۰۰۱.
- دیوانی براکوژی، ۱۹۹٤.
- پرێسکەی عاشقێکی زگماک، ۲۰۰٦.

تەواوی ئەم دیوانە شیعری و نامیلکە شیعریانە لە حەفتاکانەوە تا بە ئەمڕۆ چاپ و بڵاوکراونەتەوە، هەیانە چەند جارێک چاپکراوەتەوە. تا دواجاریش لە دوو بەرگی کۆشیعرەکانی شاعیر بەناونیشانی
- پشت لە نەواو ڕوو لە کرێوە، ۱۹٦٥ - ۱۹۷۹.
- هەسپم هەورە و ڕکێفم چیا، ۱۹۸۰ - ۲۰۰٥. لە ساڵی ۲۰۰٦ لە هەولێر چاپکراونەتەوە.

۷۳. ئەحمەد عەزیز نەبی ڕەشوانی

لەدایکبووی: ۱۹٤۲ز/هەولێر-۱۹٦۷ز
دەستپێک: سەرەتای شەستەکان
خوێندن: خانەی مامۆستایان

چاپکراوەکانی:

- فەرهەنگی هەڵبەست، شیعر، چاپخانەی ئەسعەد، چاپی یەکەم، بەغداد ١٩٦٨، چاپی دووەم، چاپخانەی" آفاق العربیة "، بەغداد ١٩٨٣.

٧٤. ئەحمەد حەمە رەشید (ئەحمەد هیرانی)

لەدایکبووی: ١٩٤٥/هیران
دەستپێک: سەرەتای شەستەکان
خوێندن: بەکالۆریۆس لە زمان و ئەدەبی کوردی/ئاداب/بەغداد/١٩٧٤

چاپکراوەکانی:

- ماچی باران و خاک/ سروە و پەیامی کوردایەتی، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرێتیی گشتی چاپ و بڵاوکردنەوە، سلێمانی ٢٠٠٠.
- ماچی گوڵشەن و کانیاوەکانی کوردەواری، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٤.

٧٥ مەولود حوسێن مەولوود (مەولود ژاکاو)

لەدایکبووی: ١٩٣٩/ گوندی ئەشقەوسەقا/ کۆیە
دەستپێک: ١٩٦٢/ رۆژنامەی شاردەوانی هەولێر
خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایانی هەولێر/١٩٦٤

چاپکراوەکانی:

- شنەی نەورۆز، دیوانە شیعر، ٢٠٠٨

٧٦. عەبدولخالق عەزیز حوسێن (عەبدولخالق سەرسام)

لەدایکبووی: ١٩٤٨/هەولێر-٢٠٠٩.
دەستپێک: ١٩٦٤.
خوێندن:

چاپکراوەکانی:

- بەستەی گومان، شیعر، چچاپخانەی شیمال، کەرکوک ١٩٦٩. ٣٤ لاپەڕە.
- لە لێواری گەردووندا، شیعر، دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، چاپخانەی دار الحریە، بەغداد ١٩٨٩.
- ئاشتی نامە، شیعر، ١٩٩٥.
- صلاح الدین الایوبي من جدید، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ١٩٩٨.
- صلاح الدین أصله ومنشأه، بیروت، ٢٠٠٠.
- سەلاحەددینی ئەیوبی ئەرمەنی نییە زراری و رەوەندی دوینی هەولێرە، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ٢٠٠٢.

- ئاڤێستای نەورۆز، ٢٠٠٥.
- میتۆلۆژیای زەردەشتی و پاشماوەکانی لە کوردستاندا، کتێبی گیرفان، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ٢٠٠٥.
- جۆگەی عاشقان دۆزینەوەی نهێنییەکانی پرۆژەی ئاوی سەنحاریب، هەولێر، ٢٠٠٧.

٧٧. بەکر عەبدوڵڵا ئەحمەد (بەکر گەردی)

لەدایکبووی: ١٩٤٩/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٦٤.

چاپکراوەکانی:
- موچرکی راچەنین، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد ١٩٧٦. ٣٢ لاپەڕە.
- گلەیی دەروونێکی تامەزرۆ، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٧٧. لاپەڕە
- راچەنینی راز، چاپخانەی ئیرشاد، بەغداد ١٩٨٣. ٣٦ لاپەڕە.
- ژانی ژوان، هەولێر ١٩٨٤. لاپەڕە.
- ژوانی ژین، هەولێر١٩٨٤. لاپەڕە
- ئاوازی زام، هەولێر ١٩٨٤. لاپەڕە

٧٨. رۆستەم سەلام محەمەدئەمین (رۆستەم باجەلان)

لە دایکبووی: ١٩٤٦/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٦٤.
خوێندن: بەکالۆریۆس زمانی کوردی، ئادابی بەغداد.

چاپکراوەکانی:
- ژان و دڵداری/ شیعر، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٧٧.
- شاعیرێکی تینوو لە پەڕاوی بیرەوەریدا، چاپخانەی کامەران، سلێمانی ١٩٧٨.
- سۆلین، شیعر، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٠.
- دڵدارەکەم لە شارێکی ترە، چاپخانەی "الحوادپ"، بەغداد ١٩٨٠.
- دەریا، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨١.
- لە پێناوی تۆدا دەژیم، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٢.
- نیشتمانی مناڵ و رەشەبا (هاوبەش)، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٢.
- باخچەی منداڵان، ئەمینداریتی گشتی، ١٩٨٣.
- مناڵ و جیهانی وەرزش، ١٩٨٦.
- چامەی غەریب، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ٢٠٠١.
- چامەی گرانەتا، ٢٠٠٢.
- لە منداڵەوە بۆ منداڵ، ٢٠٠٤.
- رۆمانی دەریای منداڵ، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٤.
- شیعرەکانم، شیعری منداڵان، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، هەولێر ٢٠٠٧.

٧٩. وریا عومەر ئەمین
(پرۆفیسۆر. د. وریا)

لەدایکبووی: ١٥/٣/١٩٤٧/گەڕەکی بەفری قەندی کۆیە

دەستپێک: ١٩٦٥.

خوێندن: بکەلۆریۆس - دبلۆم - ماستەر - دکتۆرا.

چاپکراوەکانی:

- ڕێزمانی راناوی لکاو، بەغداد ١٩٨٦.
- سالنامەی کوردی/ دەزگای سالنامەی کوردی، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٢.
- چەند ئاسۆیەکی زمانەوانی، بەرگی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- سەیرانێکی شیعرستان، شیعر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧. ٦٤ لاپەڕەیە.

-Some Fundamental Rules of Kurdish Syntax structure-London Universit 1976

- Aspects of the verbal construction in Kurdish - London University - 1980

* دکتۆر وریا شیعر دەنووسێ و چیرۆکیشی بلاوکردۆتەوە، بەلام زیاتر خەریکی کاری ئەکادیمی و زانستی زمانە، وەک لە بەرهەمەکانیشیدا دەبینرێت.

* دامەزرێنەری ڕێبازی نوێیە لە شیکردنەوەی زمانەوانی زمانی کوردی، بێجگە لە کتێبەکانی زیاتر لە هەزار وتار و لێکۆلینەوەی لە بارەی زمانەوانی و ئەدەب و فەلەک و زۆربەی بوارە زانستییەکان بلاو بۆتەوە.

٨٠. عەبدولغەفوور مەلا رەئووف سەلیم ئاغای حەوێزی (دلسۆت حەوێزی)

لەدایکبووی: ١٩٣٧/کۆیە

دەستپێک: ناوەڕاستی شەستەکان

خوێندن: ناوەندی

چاپکراوەکانی:

- چوارچرای مەهاباد، شیعر، چاپخانەی "الجامعة"، بەغداد، ١٩٧١
- شاخی خوێناوی، شیعر، چاپخانەی "الجامعة"، بەغداد، ١٩٧١
- گەلالە و کەوشان، چاپخانەی "الجامعة"، بەغداد، ١٩٧٣. ٦٤ لاپەڕەیە.

٨١. مستەفا کەریم ئیبراهیم
(مستەفا پەژار)

لەدایکبووی: ١٩٤٦/هەولێر-١٩٩٩
دەستپێک: ناوەڕاستی شەستەکان
خـــوێندن: بکالوریوس لە دەروونناسی/زانکۆی موستەنسەریە/بەغداد

چاپکراوەکانی:
- گزنگی ئادار، شیعر، چاپخانەی کامەران، سلێمانی ١٩٧٠. ٥٨ لاپەڕە.
- باسێکی زمانەوانی (اندن) بۆ پارچە پارچەکردن، هەولێر ١٩٩٩.
- دۆن بایرۆن و رۆبەرت ئا. بایرۆن، کلیلەکانی دەروازەی ناسینی خەڵک و خودی خۆمان، وەرگێرانی لە ئینگلیزییەوە، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپخانەی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٠. ١٤٠ لاپەڕە.

٨٢. جەمیل سالّح گۆران (شەهید جەمیل رەنجبەر)

لەدایکبووی: ١٩٤٨/هەولێر - ١٨/١١/١٩٨٠
دەستپێک: ١٩٦٦
خوێندن: خانەی مامۆستایانی سەرەتایی/١٩٦٧

چاپکراوەکانی:
- راز و سکاڵا، سلێمانی ١٩٦٨.
- دیوانی شیعر، جەمیل رەنجبەر، ئا/ جەوهەر کرمانج، سلێمانی ٢٠٠٧.

٨٣. عەبدولهادی رەحمان سلێمان قەساب

لەدایکبووی: ١٩٤٨/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٦٦
خـوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی بیرکاری/زانکۆی موسڵ/١٩٧٠

چاپکراوەکانی:
- سەرنجێک لە پرۆگرامەکانی پەروەردەیی لە عێراقدا، بلاوکراوەکانی یەکێتی قوتابیانی کوردستان، هەولێر ٢٠٠٠.
- شهادة التربوية/ چەند دانەیەکی لێ فۆتۆکۆپی کراوە.

* سەرەتای نووسین و ئاشنایی بە قەڵەم لە شیعرەوە دەستی پێکردووە و بە نازناوی "یاددێر" بەرهەمەکانی بلاوکردۆتەوە.

٨٤. سەعدوڵلا سەعید مام شێخ (سەعدوڵلا پەرۆش)

لەدایکبووی: ١٩٥٠/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٦٧.
خوێندن: دواناوەندی.

چاپکراوەکانی:
- کۆشی ئارام، چاپخانەی شیمال، کەرکووک ١٩٦٩. ٤٦ لاپەڕە.
- خەرمانی وشە، هاوبەش لەگەڵ دەستەیەک شاعیر و چیرۆکنووس، هەولێر ١٩٧٣.
- شەوانی تەنیایی، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر ١٩٨٠. ١١٢ لاپەڕە.
- نەفرین (١٩٨٦-١٩٨٧)/ چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر١٩٩٩.
- ناسنامەی با، شیعر، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٣.
- سەعدوڵڵا پەرۆش ئەزموون و بەردەوامی.

٨٥. مەجید قادر باوەکر
(مەجید هێرش)

لەدایکبووی: ١٩٤٣/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٦٧
خوێندن: دواناوەندی
چاپکراوەکانی:
سروودی سەرکەوتن، چاپخانەی شارەوانی، کەرکوک، ١٩٧٠. ٣٢ لاپەڕە.

٨٦. سەلاحەددین سەلیم سەیدۆک
(سەلاح سەیدۆک)

لەدایکبووی: ١٩٤٩/هەولێر -١ی شوباتی ٢٠٠٤ شەهیدبوو
دەستپێک: ١٩٦٧
خوێندن:

چاپکراوەکانی:
- سەمای ئاگر لە دەستەکانی ئاشویدا،
- سروودی منداڵان،
- پەپولەکان دەگەڕێنەوە، هەولێر ٢٠٠٥.

٨٧. شێرزاد ئەنوەر بەکر
(شێرزاد عوزێری)

لەدایکبووی: ٦/ ١٠/ ١٩٥٠/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٦٨/ گۆڤاری تیشک/ خانەی مامۆستایان

خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایانی هەولێر/١٩٦٩-١٩٧٠.

چاپکراوەکانی:

- زامەکانم گۆرانی دەڵێن، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ٩٨٣.
- سێبەری دارگوێزەکە، بەڕێوەبەرایەتی رۆشنبیری و راگەیاندنی کوردی، بەغداد.

٨٨. ئازاد ئەحمەد مستەفا (ئازاد دڵزار)

لەدایکبووی: ١٠/٩/١٩٤٧ کۆیە.

دەستپێک: ١٩٦٩.

خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایانی هەولێر، دواتر لە ساڵی ١٩٩٦ کۆلیژی یاسا تەواو دەکات.

چاپکراوەکانی:

- خونچەی سەهۆڵ، وەزارەتی راگەیاندن (دەزگای هاوکاری)، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٧٥.
- رێچکەی خوێن، ١٩٩٦ هەولێر.
- حاجیلەکانی دەشتی هاموون، ٢٠٠٤ هەولێر.
- ٣١ نامە ا. دڵزار بۆ ا. ا. دڵزار، ٢٠٠٧ هەولێر.

٨٩. موحسین رەشید ئەحمەد (موحسین ئاوارە)

لەدایکبووی: ١٩٥١/هەولێر.

دەستپێک: ١٩٦٩.

خوێندن: ناوەندی.

چاپکراوەکانی:

- شەوارە، شیعر، بەغداد ١٩٧٨. ٦٨ لاپەڕە.
- رێوی و قەلە رەشکە، وەرگێران، بەغداد ١٩٨٢. ١٢ لاپەڕە.
- چۆڕاوگە، شیعر، بەغداد ١٩٨٣.
- دەچنەرێواسان، شیعر، هەولێر ١٩٨٥.
- گوڵە یاقوتییەکان، شیعر، ٢٠٠٠.
- گوڵناز، شیعر، ٢٠٠٣.
- لەژێر سایتی شیعردا، لێکۆڵینەوە ٢٠٠٦.
- لە کیشوەری جوانەکاندا، سلێمانی، ٢٠٠٨.

٩٠. ئەحمەد لەتیف خورشید (ئەحمەد رۆرۆ)

لەدایکبووی: ١٩٤٧/رەواندز.

دەستپێک: ١٩٦٩ شیعر

خوێندن: پەیمانگای یاسایی و سیاسی.

چاپکراوەکانی: نییە.

٩١. عەلی مەحموود جوکل

لەدایکبووی: ١٩٥٠/هەولێر
دەستپێک: ١٩٦٩
خوێندن: دکتۆرا لە زمانی ئینگلیزی
چاپکراوەکانی:
- زانستی کتێبخانە، زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٨٧.
- ڕێبازی لێکۆڵینەوە، زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٩٩.
- (kurds and kurdstan)بە زمانی ئینگلیزی، بلاوکراوەکانی بزاڤی ڕۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ٢٠٠٤.
- the evolution English language هەولێر، ٢٠٠٤.

٩٢. ئازاد عەبدولوەهاب محەمەدعەلی
(ئازاد جوندیانی)

لەدایکبووی: ١٩٥٥/رواندز
دەستپێک: ١٩٦٩،لە دەنگی کوردستانی عێراق، لە ڕۆژنامە سالّی: ١٩٧١
خوێندن: دەرچووی دواناوەندی بەشی زانستی

چاپکراوەکانی:
- خەمەکانی تاقە دارێک، ١٩٩٠، کۆمەڵە شیعر.
- مەملەکەتی بەرد، شیعرێکی درێژە.

٩٣. مەجید حەمەدەمین سلێمان
(مەجید خەمناک)

لەدایکبووی: ١٩٤٨/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧٠.
خوێندن: ناوەندی
چاپکراوەکانی:
- ئەوەی شایانی باشە، شیعر، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٧٩. ٤٨ لاپەڕە.
- بەفر و خوناو، شیعر، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٠. ٤٣ لاپەڕە.
- خۆشەویستی ئاسمان و زەوی، شیعر، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٤.
- باز، شیعر، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٧.

٩٤. سامی فەتاح عەبدوللەتیف
(سامی شۆڕش)

لەدایکبووی: ١٩٥٠/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧٠ شیعر.
خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی کوردی زانکۆی بەغداد، ماجستێری لە زانکۆی لەندەن (S.O.A.S) لە مێژووی ئایینەکانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست وەرگرتووە.
چاپکراوەکانی:
- هەڵستانەوە، کۆمەڵە شیعر.
- بزووتنەوەی نەتەوەی کورد بە سەرکردایەتی سیاسی ئیدریس بارزانی وەک نموونە، لێکۆڵینەوە بە زمانی عەرەبی.
- کورد و دەوروبەری (لێکۆڵینەوە).
- الأكراد في العراق (التنوع - مدخل إلى السياسة).
- قەیرانی خوێن و سیاسەت (لێکۆڵینەوە)، چاپی یەکەم، چاپخانەی رۆشنبیری/هەولێر ٢٠٠٥.
- قلیشانی بەرد/ رۆژهەڵاتی ناوەڕاست لە بەردەم گۆڕانی دیموکراسیدا، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- تورکیا و ئەوروپا - کورد لەو بازنەیەدا (لێکۆڵینەوە)، چاپی یەکەم، دەزگای توێژینەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٧.

٩٥. محەمەد فەتحوڵڵا سەعید
(محەمەد داریاس)

لەدایکبووی: ١٩٥٢/کۆیە
دەستپێک: ١٩٧٠
خوێندن: پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایانی هەولێر
چاپکراوەکانی:
- گوڵزاری جگەرگۆشەکان، شیعری منداڵان، هەولێر، ٢٠٠٠
- جریوەی چۆلەکە، شیعری منداڵان، سلێمانی، ٢٠٠٣
- دواساتی لێکدابڕان، شیعر، هەولێر، ٢٠٠٣
- باخچەی پەپوولان، شیعری منداڵان، هەولێر، ٢٠٠٤
- گوڵی هیوا، شیعر، هەولێر، ٢٠٠٥
- خونچەی بەهاران، هەولێر، ٢٠٠٦

٩٦. نیعمەت عەبدوڵڵا پیرداود

لەدایکبووی: ١٩٤٥/هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٠
خوێندن: بکالۆریۆس ئاداب کوردی
چاپکراوەکانی:
- قەسیدەی غەدر، ١٩٩٩.
- شۆڕشی مەستان، بلاوکراوەکانی بنکەی رۆشنبیری شەهید، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٧.
- پەروەردە مەڵێ هەمووان (لێکۆڵینەوە)
- بەڕێوەبردنی کاروباری حکومەت

٩٧. ئیبراهیم ئەحمەد حوسێن
(د. ئیبراهیم ئەحمەد شوان)

لەدایکبووی: ١٩٥٠/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧٠.
خوێندن: دکتۆرا لە ئەدەبی کوردیدا بەناونیشانی: شیعری ئایینی و سۆفیگەری لە شیعرە کوردییەکانی مەحویدا.

چاپکراوەکانی:
- دەنگێ لە گردعازەبانەوە، شیعر، سلێمانی ١٩٧٧.
- لەیلا و مەجنون، شیعر، ١٩٧٨.
- خەرمانلۆغە، شیعر بۆ منداڵان، هەولێر ١٩٨٥.
- کارگە شاراوەکان، چیرۆکی منداڵان، وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٠. ٥٦ لاپەڕەیە..
- شەش پێی بەحری، حیکایەتی منداڵان.
- عەبدولقادر گەیلانی، وەرگێڕان.
- سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم، وەرگێڕان.
- شیعری ئایینی و سۆفیگەری لە شیعرە کوردییەکانی مەحویدا، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١.
- گوتە کورتەکانی بابا تاهیری هەمەدانی، وەرگێڕان، هەولێر ٢٠٠٦.
- حیکایەتەکانی پێش نووستن، چیرۆک بۆ منداڵان، ٢٠٠٧.
- لە کێشە هاوچەرخەکانی هزری ئیسلامی، وەرگێڕان، ٢٠٠٧.

٩٨. عەبدوڵلا ئەحمەد داود

لەدایکبووی: ١٩٥٢/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٠.
خوێندن: پەیمانگای کشتوکاڵی ئەبوغرێب/١٩٧٣
چاپکراوەکانی:
- یاداشتی ئێشکگرێکی بێدار، شیعر، بەغداد ١٩٧٧.
- دوو گۆم، رۆمان، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی پەیوەند، سلێمانی ٢٠٠٩.
- وێڕای ئەوە چەند شانۆگەرییەکی نووسیوە و نمایش کراون.

٩٩. مەهدی عەزیز عەبدوڵلا
(مەهدی خۆشناو)

لەدایکبووی: ١٩٥٣/هەولێر-١/شوباتی ٢٠٠٤
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان.
خوێندن: ناوەندی.
چاپکراوەکانی:
- ئەحمەد ئیسماعیل ئیسماعیل، بارزانی، شانۆگەرییەکە بۆ منداڵان، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی پەروەردەی هەولێر، چاپی یەکەم، ٢٠٠٣.
- لە مردن جوان دەبمەوە، شیعر، بڵاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٤.
- کورد هەرگیز ناتوانێ پارسەنگی راستکردنەوەی هاوکێشە لارەکانی ناو مێشکی هیچ کەسێک بێ، بڵاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٤.

١٠٠. عارەب عەبدولقەهار مستەفا
(کاردۆ گەلاڵی)

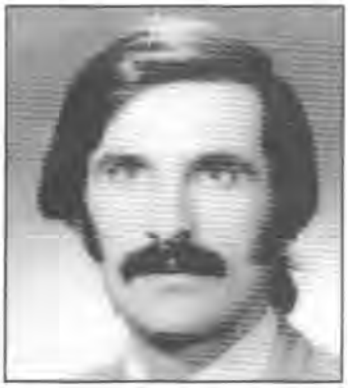

لەدایکبووی: ١٩٥١/هەولێر. لە ١٩٨٣/٥/٢ لە سێدارە دراوە.

دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان.

خوێندن: کۆلێژی یاسای زانکۆی موستەنسریە.

چاپکراوەکانی:

- زێدەبایی، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر ١٩٧٧. ٤٨ لاپەڕە.
- عەلی شوون هەڵگر، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد ١٩٧٨. ٧٠ لاپەڕە.

١٠١. کازم عەبدوڵڵا تۆفیق
(کازم کۆیی)

لە دایکبووی: ١٩٥٥/کۆیە.

دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان.

خوێندن: ئامادەیی پیشەسازی.

چاپکراوەکانی:

- کەوەکەم، ١٩٩٤.
- هەڵۆ، ١٩٩٦.
- جۆلانە و سێدارە، ١٩٩٦.
- گوڵزاری منداڵان، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٨.
- گەشتی دارستان، بەشی یەکەم و دووەم، ٢٠٠٠.
- تەرمی تیشک، ٢٠٠٠.
- هەندەران و هەواری من، ٢٠٠٣.
- چەتری هەناسە، ٢٠٠٣.
- قوتابی و هاتووچۆ، ٢٠٠٣.
- گەشتی دڵان، ٢٠٠٤.
- ئۆپەرێتی تالاسیمیا، ٢٠٠٤.
- ساڵنامەی کوردی، چەند ساڵێک و چەند چاپێکی هەیە.
- هاواری هەست، ٢٠٠٥.
- ئاوێنەی شارستانی،بلاوکراوەکانی رێکخراوی بڵوکردنەوەی رۆشنبیری یاسایی، هەولێر ٢٠٠٥.
- خۆشەویستەکانم، ٢٠٠٥.
- بخوێنن، ٢٠٠٥.
- تیشکی ژیان، ٢٠٠٥.
- نەوەکانی چریکەی دوارۆژ، شیعر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- توانەوە.
- ئاوازی خەو، چاپخانەی شەهاب، هەولێر ٢٠٠٧.
- سۆمای هەست.

١٠٢. ئەنوەر حوسێن حەسەن
(ئەنوەر مەسیفی)

لەدایکبووی: ١٩٥١/مەسیف.
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان.
خوێندن: ئامۆژگای مامۆستایان.

چاپکراوەکانی:
- خۆرباران، شیعر، چاپخانەی سەلاحەددین، هەولێر ١٩٧٨
- جارێکی تر خۆرباران، شیعر، چاپخانەی شەفیق، بەغداد ١٩٨٤
- جلوبەرگ و جمکەکان، شیعر، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٩٠.
- جوایەز، شیعر، بە هاوبەشی شاعیرانی دیکەی هەولێر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.
- شەیتان، شیعر، بلاوکراوەکانی رۆژنامەی میدیا، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٣.
- پیرەمێردێک بۆ فرۆشتن، شانۆگەری بۆ خوێندنەوە یان شیعری سینەما، چاپخانە و ئۆفسێتی تیشک، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، سلێمانی ٢٠٠٣.
- ئەو گۆرانیانەی نەمگوت، شیعر، بلاوکراوەکانی ئاسۆی پەروەردەیی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- سێ فۆرمی گران، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٦.

١٠٣. هیوا ئیسماعیل سەرهەنگ

لەدایکبووی: ١٩٥٠/ هەولێر
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان
خوێندن:

چاپکراوەکانی:
- خەرمانی وشە، هاوبەش لەگەڵ دەستەیەک شاعیر و چیرۆکنووس، هەولێر ١٩٧٣.

١٠٤. فازل عەبدوڵلا
(فازل شەورۆ)

لەدایکبووی: ١٩٥٠/ کۆیە
دەستپێک: ١٩٧٢
خوێندن: بکالۆریۆس لە ئینگلیزی/ کۆلیژی ئادابی زانکۆی بەغداد/ ١٩٧٥
چاپکراوەکانی: نییە
- وێرای بەهرەی هونەری مۆزیک و کردنەوەی پێشانگای پیشەی دەستی فۆلکلۆر بەشێکی دیکەی توانا و سەلیقەی شەورۆ نیشان دەدەن.

١٠٥. ئەکرەم رەسووڵ حەسەن
(د. ئەکرەم خامۆش)

لەدایکبووی: ١٩٤٨/ کۆیە
دەستپێک: ١٩٦٨
خوێندن: دکتۆرا لە فەلسەفەی کلتووری کۆمەڵگا لە روانگەی پۆلەتیکەوە/ ئەکادیمیای زانستی ئۆکرانیا
چاپکراوەکانی: نییە.

- وێڕای نووسینی شیعریش بڵاوکردنەوەی کۆمەڵێک بابەت و لێکۆڵینەوە لە بواری جیاجیا بە زمانی کوردی و ئەڵمانی و رووسی.

١٠٦. نزار جەلال سەعید
(نزار خەیلانی)

لەدایکبوون: ١٠/٢/١٩٥٤ رواندز.
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان بە شانۆگەری نووسین دەستی پێکردووە و یەکەم شیعریش ساڵی ١٩٧٣.
چاپکراوەکانی:
جگە لەو دیوانە شیعر و کتێبێکی دیکەی لێکۆڵینەوەی سەبارەت گەشت لە شاخ فەوتاوە، ئەم دوو کتێبەشی بڵاوکردۆتەوە.
- لێوەکانی خەردند ماچ کەن، سلێمانی ٢٠٠٠.
- رێنمایی بۆ کۆچبەرانی کورد، بەکوردی و ئەڵمانی، کە کتێبێکی هاوبەشە لەگەڵ دوو نووسەری دیکە.

١٠٧. نەژاد عەزیز قادر سورمێ

لەدایکبوون: ١٩٥٣/گەڵاڵە.
دەستپێک: ١٩٧١.
خوێندن: کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی بەغدا/بەشی ئارکیۆلۆژی/ ١٩٨٦

چاپکراوەکانی:
*** لە بواری لێکۆڵینەوەی رۆژنامەنووسیدا:**
- رۆژنامەگەریی کوردی و رۆژنامەنووسی کورد، نامیلکە، چاپی ١٩٨٤، بەناوی خوازراوی (پاکزاد محەمەد کەریم)، چاپکردن و بڵاوکردنەوەی یەکێتی رۆژنامەنووسانی کوردستان (لە شاخ)، چاپی دووەم، بە ناوی سەریح، هەولێر، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٩١.
- برایەتی، یەکەمین رۆژنامەی رۆژانە لە مێژووی رۆژنامەگەریی کوردیدا، لێکۆڵینەوە و بیبلۆگرافیا، چاپی یەکەم، گۆڤاری یەکگرتن، کە لە هەندەران دەردەچێ، چاپی دووەم، چاپخانەی خەبات، ١٩٩١، چاپی سێیەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردەی هەولێر، هەولێر ١٩٩٧.
- ئاژانسی دەنگوباسی کوردستان (ئاداک - ADAK)، پرۆژەی دامەزراندن و بەڕێوەبردن، لێکۆڵینەوە، رۆژنامەی برایەتی، بە سێزدە ئەڵقە، هەولێر، ١٩٩٣، چاپی دووەم، بە کتێب، چاپخانەی خەبات، دهۆک، ١٩٩٧.
- درەختی بنکۆڵکراو، پەنجەنماییێکی رۆژنامەنووسیانە بۆ باری رووناکبیری و کلتووری کوردی، چاپی یەکەم، کوردستان، ١٩٩٥، چاپی دووەم، سوید، ١٩٩٦.
- ئازادی لەبەهاری تەمەنیدا کۆمەڵێک وتار دەربارەی رۆژنامەنووسی کوردی، چاپخانەی خانی دهۆک ٢٠٠٦.

*** لە بواری شیعردا:**
- ئەو شەوانەی خەوم نایێ، چاپخانەی (النعمان)، نەجەف، ١٩٧٧.
- تاقگەی مەند، چاپخانەی (شەفیق)، بەغداد ١٩٨٧.
- چەند کۆتەڵێکی جەنازەیی، چاپی یەکەم، ئیتاڵیا، ١٩٩٤. چاپی دووەم، کوردستان، ١٩٩٥.
- هەندێ لەو شوێنپێیانەی بەسەر شەختەدا مابوونەوە، هەولێر ٢٠٠٥، چاپخانەی دهۆک.

*** لە بواری وەرگێڕاندا:**
- نووستووی بەر باران، شیعر، وەرگێڕان لە فارسییەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی (علاء)، بەغداد، ١٩٨٠، چاپی دووەم، کوردستان، ٢٠٠٥.
- نیکۆلای خایتۆڤ، رێگاوبان، پێنج چیرۆکی درێژ و

شانۆنامەیەک، بلاوکردنەوەی کتێبخانەی حەیدەری، چاپی یەکەم، چاپخانەی (الحوادث)، بەغداد، ١٩٨٣، چاپی دووەم، دەزگای موکریانی، هەولێر ٢٠٠٥.
- حەسەن سلێمان، سەرەتایەک بۆ تێگەیشتنی هونەری شێوەکاری، وەرگێران، چاپی یەکەم، چاپخانەی (حسام)، بەغداد، ١٩٨٦، چاپی دوودم، بلاوکراوەکانی دەزگای موکریانی هەولێر ٢٠٠٥.
- چەند نامەیەک بۆ تارانتابابۆ، شیعری نازم حیکمەت، چاپی یەکەم، چاپخانەی (الزمان) بەغداد، ١٩٩٠، چاپی دووەم کتێبی ئەرزان، سوید، ١٩٩٦، چاپی سێیەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، کوردستان، هەولێر ٢٠٠٥.
- دایکی کورد، دانییل میتران، لە عەرەبییەوە، ١٩٩٦، چاپخانەی خەبات، دهۆک.
- شار لە هەلبوون و کوژانەوەیدا.

*** لە بواری کاری شێوەکاری (کۆلاژ)**

- پایزی چاوەکان، کۆلاژ لە تاراوگەی شیعردا، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٨.
- چاوەکان: هەمیشە چاوەکان... کلاو رۆژنەیەک لە شەختەدا، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، .١٩٩٩
- دیسان چاوەکان، هەولێر ٢٠٠٨.
- (شرفە) بە زمانی عەرەبی، چاپخانەی خەبات، دهۆک، چاپی یەکەم ١٩٩٨، چاپی دوودم هەولێر ٢٠٠٧.
- گەمە شاراوەکانی با- شیعر کە بە عەرەبی نووسراوە وەرگێرانی نەجات حەمید، چاپخانەی دهۆک ٢٠٠٨.
- بێجگە لە دەیان شیعری وەرگێردراو و نووسینی دیکە و گۆشەی جیاجیا لە رۆژنامە و گۆڤارەکاندا لە کات و شوێنی جیاجیادا بە کوردی و عەرەبی.

١٠٨. جەلال محەمەد عەباس
(جەلال بەرزنجی)

لەدایکبووی: ١٩٥٣/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧١.
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای مامۆستایان.
چاپکراوەکانی:

- سەمای بەفری ئێواران، موسڵ ١٩٧٩.
- گەرم نەبوونەوە، شیعر، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٥.
- بارانی رەحمەت، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرێتیی گشتی چاپ و بلاوکردنەوە، سلێمانی ٢٠٠٢.
- یادەوەری کەسێکی بەر با، .٢٠٠٦ بلاوکراوەی دەزگای بەدرخان
- ناوم بنێن ماڵەوە، هەولێر ٢٠٠٦.

١٠٩. فەرید بەکر ئەیوب
(فەرید زامدار)

لە دایکبووی: ١٩٥٢/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧١.
خوێندن: ناوەندی.
چاپکراوەکانی:

- بروسکەی هەوری مەبەستێک، شیعر، چاپخانەی شیمال، کەرکووک، ١٩٧٣. ٣٨ لاپەڕە.
- ژوانی سێبەر، شیعر، چاپخانەی الجمهور، موسل، ١٩٧٩. ١٠٤ لاپەڕە.
- شۆڕشگێڕ کێیە، زەڵێ، بلاوکراوەکانی شاخ ١٩٨٢.
- پێناس (کۆمەڵێک دەستەواژەی سیاسی ئابووری) زەڵێ، ١٩٨٣.

- (.............)، شیعر، چاپکراوەکانی ئەمینداریتی رۆشنبیری و لاوان، چاپخانەی رۆشنبیری و لاوان، هەولێر ۱۹۹۰.
- ماکرۆکۆسم (گەورەترین جیهان) ۱۹۹٦.
- میکرۆکۆسم (بچووکترین جیهان) ۱۹۹٦.
- ستێکس/بروسکەیەکی ئاوی یە بۆ کائیناتە دارستانیەکانی جەهەننەم، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی قەلا، سلێمانی ۱۹۹۷. فراغ في العقل الاملائي، ۱۹۹۹.
- **toho**، لە شەوی یەکدەققیبیدا، سلێمانی ۱۹۹۹.
- مردنی ئەندازەیی پەنجە شێتەکانی شەیتان، سلێمانی ۲۰۰۱.
- ئەنیماتۆندی، سلێمانی، ۲۰۰٦.
- شەڕی وشەکان و نیو نوقتە لە ژێر نیودا، ۲۰۰۷.

۱۱۰. نازم حوسێن حەسەن (نازم دڵبەند)

لەدایکبووی: ۱۹٥٤/هەولێر.
دەستپێک: ۱۹۷۱.
خوێندن: ناوەندی.

چاپکراوەکانی:

- درامای خەج و سیامەند و مەلەکان دەگەڕێنەوە باوەشی یەکتر، دراما، ئەمینداریتی رۆشنبیری و لاوان، بەغداد ۱۹۸٤.
- عەشق، کۆمەڵە شیعر، دەزگای رۆشنبیری و راگەیاندن، بەغداد ۱۹۹۰.

۱۱۱. شێرزاد فەقێ ئیسماعیل ئەحمەد

لە دایکبووی: ۱۹٥۳/هەولێر.
دەستپێک: ۱۹۷۱.
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی/ بەشی وێژەیی
چاپکراوەکانی: نییە.

۱۱۲. جەوهەر مستەفا حەمک (جەوهەر کرمانج)

لە دایکبووی: ۱۹٥۰/هەولێر.
دەستپێک: ۱۹۷۲.
خوێندن:

چاپکراوەکانی:

- رەز و زریان و مۆمێکی تر، ئەمینداریتی رۆشنبیری و لاوان، چاپخانەی شارەوانی هەولێر ۱۹۷۸.
- جەمیلە، وەرگێڕان، رۆمان، هەولێر ۱۹۸۰.

- رووباری خوێن، ١٩٨٦.
- تفەنگ، ١٩٨٩.
- دیوانی جەوهەر کرمانج، بەرگی یەکەم، بڵاوکراوەکانی گۆڤاری کاروان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٤. ٣٢٠ لاپەڕە.
- مەرگەسات، ١٩٩٦.
- جەنگیز ئیتماتۆڤ، خەونەکانی دێڵە گورگ، رۆمان، وەرگێڕان لە فارسییەوە، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ١٩٩٧. ٣١٨لاپەڕە.
- سەلیم بەرەکات، پەڕ، رۆمان، وەرگێڕان، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ١٩٩٨.
- جەنگیز ئیتماتۆڤ، گوڵەزەر ماڵئاوا، رۆمان، وەرگێڕان، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٤.
- سەلیم بەرەکات، دڵشاد، رۆمان، وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری/ بەڕێوەبەرایەتی خانەی وەرگێڕان، چاپخانەی ئەلەند، سلێمانی ٢٠٠٠. ٢٧٢ لاپەڕیە.
- سوتان لە نێوان غوربەت و نیشتماندا، شیعر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، چاپخانە و ئۆفسێتی تیشک، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٣.
- سەرهەڵدان و رووخانی میرنشینە کوردییەکان، ٢٠٠٣.
- هەناسەکانی تەمەن، ٢٠٠٧.
- سەلیم بەرەکات، پەردووی ئەزەلی دووەم، رۆمان، وەرگێڕان، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٨.

١١٣. دلشاد عەبدوڵلا خدر

لەدایکبووی: ١٩٥٦/هەولێر.

دەستپێک: ١٩٧٢.

خوێندن: دەرچووی کۆلیژی کشتوکاڵی زاکۆی بەغداد/١٩٧٨-١٩٧٩.

چاپکراوەکانی:

- جوانییەکان و چەند لاپەڕەیەکی ژیانی بەفرنووس یا با و باڵەکان، شیعر، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٢.
- زاخن مقالات، سلێمانی ١٩٩٧.
- بەفرنووس، شیعر، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپخانەی سەردەم، سلێمانی ١٩٩٩. ٢٥٦ لاپەڕە.
- پیاسەی پەپوولەکان، شیعر، چاپخانەی رۆشنبیری هەولێر ١٩٩٥.
- شەوی دووەم، شیعر، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٠. ١٩١ لاپەڕە.
- بزربوونی ناوێک، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠١.
- هەوڵێک بۆ کوشتنی کات، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٢.
- الليلة الثانية، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، الطبعة الاولى، سليمانية، ٢٠٠٣. ١١٠ لاپەڕیە.
- مانگی نیوە مۆر، شیعر، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٤.
- دیوانی شیعر، بەفرنووس و ئەوانی تر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- گۆمی پوونگ، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٥.
- حەج/ دیوانی گەورە عاشقان/حاجی، دلدار، مەولەوی، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئیرۆسکی/ هەڵکەندنی مانگ، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٥، چاپی دووەم، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧.

- بازاڕی بۆنفرۆشان، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٦.
- بەفرەلۆک، ئەزموون، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- شەوی ئامیتا بە درێژایی بابل، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٨.
- گەیشتن بە ئاگر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٩.
- سوق بائعي العطور، چاپی یەکەم، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٨، چاپی دووەم، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، لوبنان ٢٠٠٩.
- صخرة الليل، ترجمة مجموعة مترجمين، بنکەی ئەدەبی رۆشنبیری گەلاوێژ، سلێمانی ٢٠٠٨.

١١٤. عەبدولکەریم خدر ئەحمەد (کەریم دەشتی)

لەدایکبووی: ١٩٥٥/هەولێر.

دەستپێک: ١٩٧٢.

خوێندن: دەرچووی کۆلیژی یاسا/ زانکۆی بەغداد/ ١٩٨٠.

چاپکراوەکانی:

- خاک و هەڵۆ، دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، چاپخانەی دار الحرية، بەغداد ١٩٨٠. ٥٠ لاپەڕە.
- تەمە سپییەکانی رۆح، شیعر، ئەمانەتی گشتی رۆشنبیری و لاوان، هەولێر ١٩٨٦.
- پیانۆی رۆژهەلات، کۆبەرهەمی شەش دیوانی شیعر، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٦.
- درەختی حیکمەت، شیعر، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر.
- دۆستێ هەمیشە چاوەڕوانمانە، شیعر، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر.
- وردە گەلا، شیعر، سلێمانی ١٩٩٩.
- جوایەز، شیعر، بە هاوبەشی شاعیرانی دیکەی هەولێر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.
- کەمتیار، نۆڤلێت، بنکەی ئەدەبی و رووناکبیری گەلاوێژ، سلێمانی ١٩٩٩.
- ئەلیکس هالی، رەگەکان، رۆمان، وەرگێڕان لە فارسییەوە، بلاوکراوەکانی دەزگای موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١.
- قیامەت، نۆڤلێت، بلاوکراوەکانی یەکێتی نووسەرانی کورد/ لقی هەولێر، هەولێر ٢٠٠٢.
- ئەدەب و فەلسەفە، لێکۆڵینەوە، نووسین و وەرگێڕان، چاپخانەی شڤان "سلێمانی"، بلاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، هەولێر ٢٠٠٤.
- گەلا رژاوەکانی ئەزموون - کتێبی گیرفان - وەزارەتی روشنبیری، هەولێر ٢٠٠٦.
- ئەسپەکانی ناو با، نۆڤلێت،٢٠٠٧.
- کازانتزاکی، دوا وەسوەسەی کریست، رۆمان، وەرگێڕان لە فارسییەوە، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٧.
- سیفرە ئاگر، شیعر، بلاوکراوەکانی یەکێتی نووسەرانی کورد/لقی کەرکووک، کەرکووک ٢٠٠٧.
- کتێبی پیرۆزی عاشقان، شیعر، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧.
- بورجی بەلەک، شیعر، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٧.
- هێرمان هیسە، سەفەری بۆ رۆژهەلات، رۆمان، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە.

- جـاک لەندەن، لوورەی گـورگ، رۆمـان، وەرگـێـڕان لە فارسییەوە، بڵاوکراوەکانی دەزگای وەرگێڕان، هەولێر ۲۰۰۷.
- کـتـێب، چوار چیرۆک، چاپکراوەکـانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، وەرگێڕان لە فـارسـییـەوە، سلێـمـانی ۲۰۰۰.
- رامـبـۆ، وەرزێ لە دۆزەخ، دەزگـای چاپ و پەخـشـی سەردەم، سلێمانی ۲۰۰۷.
- بەرەو منداڵی بە جلی پایزەوە، بناغە و ئەزموونی شیعر، بڵاوکـراوەکـانی دەزگای چاپ و بڵاوکـردنەوەی ئاراس، هەولێر ۲۰۰۷.
- کـتـێبی ئاو، شـیـعـر، بڵاوکـراوەکـانی دەزگـای مـوزیک و کەلەپووری کـورد، چاپـخـانەی مـوکـریـانی، چاپی یەکـەم، هەولێر ۲۰۰۹.
- کـتـێبی نەی، شیـعـر، بڵاوکراوەکانی دەزگای مـوزیک و کەلەپووری کـورد، چاپـخـانەی مـوکـریـانی، چاپی یەکـەم، هەولێر ۲۰۰۹.

۱۱۵. نەوزاد رەفعەت عەبدوڵڵا

لەدایکبووی: ۱/۳/۱۹۵۱/هەولێر.
دەستپێک: ٤/۳/۱۹۷۲.
خوێندن: بەشی زمـانی کـوردی، کـۆلـیـژی ئەدەبیـات، زانکۆی بەغداد/۱۹۷۵.
چاپکراوەکانی:
- دارسـتـانی ئەو بنارە، چاپـخـانەی سەلاحەددین، هەولێر ۱۹۷۸. ٦٤ لاپەرە.
- نـیـگەرانی، چاپـخـانەی (الزمـان)، بەغـداد۱۹۸۵. ۷۲ لاپەرەیە.
- بەفری گەرم، کۆهۆزان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۱۹۹۲.
- هەژانی بەرد، چاپخانەی وەزارەتی رۆشـنـبـیـری، هەولێر ۱۹۹۹.
- باڵ لە فڕیندا سووتاوە. لەگەڵ سەرجەم دیوانەکان بەناوی (پەرییـەکان هەڵدەفـڕێنمەوە)، بڵاوکراوەکـانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ۲۰۰۲.
- شـینی شـالوور، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ۲۰۰۸.

۱۱٦. خالید مەولوود ئەحمەد (خالید جوتیار)

لەدایکبووی: ۱۹۵۳/هەولێر.
دەستپێک: ۱۹۷۲.
خـوێـنـدن: دەرچووی بەشی کـوردی کـۆلـیـژی ئادابی زانکۆی بەغداد.
چاپکراوەکانی:
- بەرەو فۆلکلۆر، ئەمینداریتی گشتی رۆشنبیری و لاوان، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ۱۹۸٤.
- فۆلکلۆر، بەشی یەکەم، ۱۹۸٤. فۆلکلۆر، بەشی دووەم، ۱۹۸۵. فۆلکلۆر، بەشی سێیەم، هاوبەش ۱۹۹۱.
- پیاسەی ئێوارانی هەولێر، ۱۹۹۸.
- داستانی قەڵای دمدم، ۱۹۹۹.
- تارمایی ئەفسانەی کوردی، ۲۰۰۱.
- سـەمـای ئەجندان، حـەکـایەت و لێکۆڵینەوە، بڵاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران/ هەولێر، چاپخانەی سیما، سلێمانی ۲۰۰٦.

- دڵم دایمەن لە هەولێرێ، ۲۰۰۳.
- تراژیدیای کەرایەتی، زامداریات، ۲۰۰۱.
- دیۆ، کۆمەڵە حەکایەت، ۲۰۰٦.
- دەشتی هەولێر، پەند و رازی شیرین، کتێبی گیرفان، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰٥.
- بۆنی بێگانان دێ، دەزگای موزیک و کەلەپووری کورد، چاپخانەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸.

۱۱۷. قوباد سابیر ئیبراهیم
(قوباد بەهرەوەر)

لەدایکبووی: ۱۹٥٥/کۆیە
دەستپێک: ۱۹۷۲
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی کشتوکاڵی هەولێر
چاپکراوەکانی:
- دڵدارێکی کۆچکردوو، شیعر، ۱۹۸۷.
- ئەو شەهیدەی گۆرانی دڵداری دەڵێ، ۲۰۰٥.

۱۱۸. کەریم ئەحمەد حوسێن
(کەریم سۆفی)

لەدایکبووی: ۱۹٥۳/هەولێر
دەستپێک: ۱۹۷۳
خوێندن: بەکالۆریۆس ئاداب فارسی

چاپکراوەکانی:
- فیستیڤاڵی هەژار موکریانی. (هاوبەش) ۲۰۰٥
- د. نوری تاڵەبانی، لە بارەی چەمکی فیدرالییەوە، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، کتێبی گیرفان، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر۲۰۰٦.
- وەنەوشەی شاژن، کۆمەڵە چیرۆک، وەرگێڕان لە فارسییەوە.

۱۱۹. شەفیق ئەحمەد عومەر
(شەفیق بەیاد)

لەدایکبووی: ۱۹٥٤/ کۆیە
دەستپێک: ۱۹۷۳
خوێندن: ناوەندی

چاپکراوەکانی:
- شەوبەند، شیعر، بڵاوکراوەکانی ئەمینداریێتی رۆشنبیری و لاوان، ۱۹۸٤.
- پەیام، شیعر، بڵاوکراوەکانی ئەمینداریێتی رۆشنبیری و لاوان، ۱۹۸٥.
- سروشتی شیرین، شیعر، بڵاوکراوەکانی سەعدوڵلا شێخانی، ۱۹۸۸.

۱۲۰. عەباس عەبدوڵلا یووسف

لەدایکبووی: ١٩٥٠/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧٤.
خوێندن: ئامۆژگای مامۆستایانی هەولێر.

چاپکراوەکانی:
- دیوانی ئاو، چاپی یەکەم، کەرکوک ١٩٧٤، چاپی دووەم، بڵاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ١٩٧٤. ٢٤لاپەڕە.
- لم نیازمە، چاپخانەی راپەڕین، سلێمانی ١٩٧٨. ٥٤ لاپەڕە.
- فۆلکلۆر، بەرگی یەکەم، (هاوبەش)، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد، ١٩٨٤.
- فۆلکلۆر، بەرگی یەکەم، (هاوبەش)، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد، ١٩٨٥.
- هاودەنگ (هاوبەش).
- جوایەز، شیعر، بە هاوبەشی شاعیرانی دیکەی هەولێر، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.
- کلکی کتکی پرسیارە، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.

١٢١. ئیسماعیل ئەنوەر شەفیق
(ئیسماعیل بەرزنجی)

لەدایکبووی: ١٩٥٦/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧٣ بە وتار و نووسین. ١٩٨٠ شیعر.
خوێندن: پەیمانگای ئامادەکردنی مامۆستایان.

چاپکراوەکانی:
- گەردۆز، ١٩٩١.
- کرم و ڤینۆس، ١٩٩٨.
- جوایەز، شیعر، بە هاوبەشی شاعیرانی دیکەی هەولێر، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.
- ئێوارە نارنجییەکانی نیشتمان، ٢٠٠٧.

١٢٢. ئەبوبەکر عەبدوڵڵا حەسەن
(ئەبوبەکر خۆشناو)

لەدایکبووی: ١٩٥٦/ شەقڵاوە
دەستپێک: ١٩٧٤
خوێندن: ماستەر لە زمانی کوردی بە ناونیشانی (شیعری بەرەنگاری کوردی لە ساڵی/ ١٩٧٥-١٩٩١)/کۆلیجی زمان/ زانکۆی سلێمانی/٢٠٠١.

چاپکراوەکانی:
- کۆلۆمبس کیشوەرێکی تر ئەدۆزێتەوە، شیعر، هەولێر ١٩٧٦.
- گیڤارای شۆڕشگێڕ، وەرگێران لە عەرەبییەوە، کتێبخانەی خۆماڵی هەولێر، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد ١٩٧٨.
- تووڕەیی شاخەکان، شیعر، ١٩٨٦.
- سروودی بەرەنگاری، شیعر، ١٩٨٧.
- کۆمۆنی پاریس، مێژوو، چاپی یەکەم، ١٩٨٩، چاپی دووەم، ٢٠٠٢.

- تۆرانچێتی، مێژوو، وەرگێڕان، ١٩٩٦.
- خەناوکەیەک بۆ سەر مینازی من، سلێمانی ١٩٩٨.
- کۆماری مهاباد، مێژوو، وەرگێڕان، سلێمانی ١٩٩٨.
- سەبری ئاگرین، رۆمان، وەرگێڕان، سلێمانی ١٩٩٨.
- بەرەی رۆژئاوا ئارامە، رۆمان، وەرگێڕان، سلێمانی ١٩٩٨.
- رۆبەرت ئۆلسن، راپەرینی شێخ سەعیدی پیران، وەرگێڕان، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ١٩٩٩.
- کورد و کوردستان، سلێمانی ١٩٩٩.
- کیمیاگەر، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ١٩٩٩. ١٠٠ لاپەرە.
- ئازادی، دیموکراسی و کۆمەڵی مەدەنی، سلێمانی ١٩٩٩.
- کۆمەڵی مەدەنی، سلێمانی ٢٠٠٠.
- شۆڕشی ئاگری داغ، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرێتیی گشتی چاپ و بلاوکردنەوە، سلێمانی ٢٠٠٠.
- رۆلی روناکبیر، چاپی یەکەم، ٢٠٠٠، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرێتیی گشتی چاپ و بلاوکردنەوە، سلێمانی ٢٠٠١.
- ئاوورا، سلێمانی ٢٠٠١.
- پارتیزانەکانی لیڤانتیا، سلێمانی ٢٠٠١.
- دیموکراسی و مافی مرۆڤ، سلێمانی ٢٠٠٢.
- قوربانی، سلێمانی ٢٠٠٢.
- شیعری بەرەنگاری کوردی، لێکۆڵینەوە، سلێمانی ٢٠٠٢.
- مێژووی رێنیسانس، مێژوو، سلێمانی ٢٠٠٢.
- مانگ روخسار، ئەفسانەی هیندی، سلێمانی ٢٠٠٢.
- ململانێ و گۆڕانکاریی رێکخراوەیی، سلێمانی ٢٠٠٢.
- مێژووی هاوچەرخی کورد، مێژوو، سلێمانی ٢٠٠٢، چاپی دووەم، سلێمانی ٢٠٠٥
- دیڤید مەکداول، مێژووی هاوچەرخی کورد، بەرگی یەکەم، وەرگێڕان، بلاوکراوەکانی مەکتەبی رێکخستنی (ی. ن. ک)/کتێبی روناکبیری، چاپخانەی روون، سلێمانی ٢٠٠٢، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٧.
- دیڤید مەکداول، مێژووی هاوچەرخی کورد، بەرگی دووەم، وەرگێڕان، بلاوکراوەکانی مەکتەبی رێکخستنی (ی. ن. ک)/کتێبی روناکبیری، چاپخانەی روون، سلێمانی ٢٠٠٢.
- حوجەتتولڵا ئەیوبی، ئەحمەد نەقیب زادە، دنیس کاواناک، هەڵبژاردن شێوە و تایبەتمەندییەکانی، وەرگێڕان، کتێبی رووناکبیری، چاپخانەی روون، سلێمانی ٢٠٠٣.
- مێتۆدی لێکۆڵینەوەی زانستی، ئامادەکردن و وەرگێڕان، کتێبی رووناکبیری، سلێمانی ٢٠٠٣.
- شری لەیزەر، کوردستانی بەرئاگردان، مێژوو، وەرگێڕان لە فارسییەوە، کتێبی رووناکبیری، چاپخانەی روون، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٤.
- ریفۆرم، مێژوو، سلێمانی ٢٠٠٤.
- ئەحمەد خان ئەبوبەکر، خەناوکەیەک بۆ سەر مێناز، وەرگێڕان لە فارسییەوە، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، خانەی وەرگێڕان، چاپی یەکەم، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی ٢٠٠٤.
- دەنیس کاڤاناک، ململانێی هەڵباردن، وەرگێڕان لە فارسییەوە، کتێبی رووناکبیری، چاپخانەی روون، سلێمانی ٢٠٠٥.
- تورک و تورکچێتی، سلێمانی.
- دامەزراندنی ئەمریکا و دەستوورەکەی، سلێمانی.
- سەفەرنامەی هێنری بیندەر (کوردستان، میزۆپۆتامیا، ئێران)، وەرگێڕان لە فارسییەوە، بلاوکراوەکانی خانەی وەرگێڕان، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی ٢٠٠٦.
- ئارنۆلد توینبی، جینۆسایدی ئەرمەنییان، وەزارەتی رۆشنبیری، وەرگێڕان لە فارسییەوە، چاپخانەی روون، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٨.
- لۆرانس پیرین، شیعر چییە، وەرگێڕان، چاپخانەی پیرەمێرد، سلێمانی ٢٠٠٨.
- لێکچوون و جیاوازییەکانی نوێکردنەوە لای گۆران و نیمایۆشیج، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی کاردۆ، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٨. تێزی دکتۆراکەیەتی.

١٢٣. سەباح پیربال عومەر
(سەباح قەساب)

لەدایکبووی: ١٩٥٦/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٧٤

خوێندن: دەرچووی بەشی مێژوو/کۆلێژی ئاداب/ زانکۆی موسل/ ١٩٨٠

چاپکراوەکانی:

- نۆبەرەی ماچ، دیوانە شیعر، چاپخانەی وێران، هەولێر ١٩٩٢.
- پەیامی بێ ئومێدی، دیوانە شیعر، چاپخانەی سەباح، هەولێر ٢٠٠٢.
- ئارکیۆلۆجیا لە کوردستان، هەولێر ٢٠٠٧.
- تەقی ئەلدەباغ، پێشەکییەک دەربارەی شوێنەوارناسی، وەرگێڕان، کتێبی گیرفان، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٧.

١٢٤. مەوجود مامە کەریم
(مەوجوود سامان)

لەدایکبووی: ١٩٥٧/هەولێر.

دەستپێک: ١٩٧٥.

خوێندن: ماستەر لە تیۆلۆژی (مێژووی ئایینەکان) و فەلسەفە، زانکۆی ئەمستردام.

چاپکراوەکانی:

- پەڕینەوە،ڤ (شاخ).
- هەر تەنها بەفرە شیودن دەکا، چاپی یەکەم: شاخ ١٩٨٦، چاپی دووەم، بڵاوکراوەکانی گۆڤاری کاروان، هەولێر ١٩٩٩.
- فرمێسکی بەرد، دیمەشق، ١٩٨٦.
- دۆنای دۆن، چاپی یەکەم: ئەمستردام ١٩٩١، چاپی دووەم: هەولێر ١٩٩٤، چاپی سێیەم: هەولێر ٢٠٠٣.
- فرمێسکی بەرد، ١٩٩١ بە هۆڵەندی.
- دیوانی رۆح، بە هۆڵەندی (هاوبەش).
- جوایەز، شیعر، بە هاوبەشی شاعیرانی دیکەی هەولێر، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.

١٢٥. سەباحەت تاهیر محەمەد

لەدایکبووی: ١٩٥٦/کۆیە.

دەستپێک: ١٩٧٥.

خوێندن: دەرچووی کۆلێژی کارگێری و ئابووری.

چاپکراوەکانی: نییە.

١٢٦. گوشاد حەمەسەعید
(گوشاد کاروان)

لەدایکبووی: ١٩٥٦/٥/٣ کۆیە.

دەستپێک: ١٩٧٥/١٢/٨.

خوێندن: بکالۆریۆس/بەشی زمانی فارسی

چاپکراوەکانی:

- چرۆ، شیعر، بەغداد ١٩٨٤
- کوردستان و بزووتنەوەی روناکبیری کورد، ١٩٨٤.
- ماسییە رەشە بچکۆڵەکان، چیرۆک، وەرگێڕان.
- چیرۆکەکانی بەهرەنگی، وەرگێڕان، بەغداد ١٩٨٥
- کاوە، م. ا. بەئازین، شانۆگەری، وەرگێڕان، بەغداد، ١٩٨٥.
- لەم ولاتەدا.
- محەمەدی قازی، زارا، وەرگێڕان، بلاوکراوەکانی دەزگای موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١.
- تەقە لە ملی چیا، وەرگێڕان.
- کوردستانی هاوچەرخ.
- کەشتی سپی، وەرگێڕان.
- رەشە کوژی ئەرمەنەکان.

١٢٧. فەهد محەمەد محەمەد
(فەهد گردوانی)

لەدایکبووی: ١٩٥٨/هەولێر
دەستپێک: ناوەڕستی حەفتاکان
خوێندن: دبلۆم عالی لە زانستە سیاسییەکان
چاپکراوەکانی:

- داستانی مێژوو، سوید ١٩٩٣.
- داستانی رووح، ١٩٩٤.
- داستانی مان و نەمان، ١٩٩٥
- داستانی گۆڕستان، ١٩٩٩.
- جوگرافیای کوردستان (هاوبەش) بۆ پرۆگرامی خوێندنی منداڵانی کورد لە ئەورووپا نووسراوە.
- پارت، رێکخراو، کۆمەڵە، مێژوو لە کوردستانی عێراقدا، ١٩٩٩.
- لەبەر هۆکاری داپلۆسین و توندوتیژبرژێمی بەعس تاکوو راپەڕینی شکۆداری بەهاری ١٩٩١، بە ناوی خوازراوەوەوە بلاوی دەکردەوە.

١٢٨. عومەر شەریف رەسووڵ
(عومەر خامۆش)

لەدایکبووی: ١٩٤٧/هەولێر. لە ساڵی ١٩٩٢ کۆچی دوایی کردووە.
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان.
خوێندن: خانەی مامۆستایانی هەولێر.
چاپکراوەکانی:
- زەنگی هەتاو، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد، ١٩٧٩.
- کۆتایی گەردوون

١٢٩. عەبدولڕەحمان پیرداود حەیدەر

لەدایکبووی: ١٩٥٧/هەولێر.
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان
خوێندن: ماستەری لە فیزیای خاک، بەشی (خاک و ئاو)ی کۆلیژی کشتوکاڵی زانکۆی سەلاحەددین وەرگرتووە.
چاپکراوەکانی: خوڵگەکانی خەمی خود، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، هەولێر ٢٠٠٧.

١٣٠. کاکەزیاد قادر لادێیی

لەدایکبووی: ١٩٥٨/هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان
خوێندن: شەشەمی ئامادەیی
چاپکراوەکانی: نییە

١٣١. مەسعوود جەوهەر مەولوود (مەسعوود پەرێشان)

لەدایکبووی: ١٩٥٨/هەولێر.
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان.
خوێندن: ئامۆژگای مامۆستایان.
چاپکراوەکانی:
- هەنگاو کەویت ناکات، ئەمینداریێتی ڕۆشنبیری و لاوان، چاپخانەی جامعة، بەغداد ١٩٧٧. ٦٧ لاپەڕە.
- سابات، ١٩٨٩.
- ئەو شامێرەی بۆ کورد ژیا، ١٩٩٩.

١٣٢. بەکر غەریب فەرەج (سەید بەکر بەرزنجی)

لەدایکبووی: ١٩٥٦/هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان
خوێندن: لە قورئانی پیرۆز، پەروەردە، بەغداد

چاپکراوەکانی:
- پێناسەکەم، ١٩٧٧
- لەگەڵ ڕوانگەی وشەکانم، ١٩٨٤
- خۆزگە لەناو لەپتان دەبووم، ١٩٩٠
- نرکەی هۆنراوە، ٢٠٠٥

جگە لەوە (٢٥)کتێبی لە بواری قورئانی پیرۆزدا بە چاپ گەیاندووە

کوردییەکان:
- نووستن فێری چیتان دەکات؟
- جیهانێکی ون، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد چاپی یەکەم، ١٩٧٨.
- گەورەترین دەسەڵات
- نزیکترین دەرمانخانە، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٢.
- بەری ئەم لافاوە بگرن
- دیاری سەنگەر
- ئێوە دەڵێن چی؟
- پانترین تۆڕ
- گیانی ژیان، چەند بەرگێکە
- خۆشەویستی خۆشەویستان
- شێخ ئیسماعیلی ولیانی "١٠٨١-١١٥٨"، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر ٢٠٠٦.
- شێخ حەسەنی گلەزەردەی بەرزنجی
- شێخ محێدینی کەرکووکی
- وەڵامی کورد، سێ بەرگ، ٢٠٠٨

عەرەبییەکان:
- موازنة اسلوبية في القران الكريم، ١٩٩٧
- كتب المتشابهات اهدافها ومناهجها الى القرن السابع الهجري، ١٩٩٩٢٠٠٥
- اسرار الحروف في القران الكريم، ٢٠٠٠
- ذروة السنام الجهاد، ٢٠٠٣
- الاسلام والكرد، ٢٠٠٥

١٣٣. هاشم ئەحمەد محەمەد
(هاشم سەراج)

لەدایکبووی: ١٩٥٤/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧٦.
خوێندن: بکالۆریۆس ئابووری زانکۆی بەغداد.

چاپکراوەکانی:
- دوکەڵ چامەیەکی شێواوە، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٣. ٦٨ لاپەڕە.
- گۆڕستانی ئەپیکۆرۆس، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، بەڕێوەبەرێتیی گشتی چاپ و بڵاوکردنەوە، سلێمانی.
- پرۆژەی برادەرانی زناک.
- زابزۆنی دووەمی زناک.
- زابزۆنی سێیەمی زناک.
- لالە بە دەستان.
- جوایەز، شیعر، بە هاوبەشی شاعیرانی دیکەی هەولێر، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.
- سروودەکانی عەشق، شیعر، بڵاوکراوەکانی دەزگای بەدرخان، چاپخانەی تیشک، سلێمانی ٢٠٠٣.
- زینای ڕۆح،کۆ شیعر، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس/زنجیرەی ڕۆشنبیری/کتێبی شین، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- تاریکی خۆر، هاوبەش لەگەڵ حەمەعەلی خان نۆڤلێت.
- شالیس، شیعر، دەزگای چاپ و پەخشی

سەردەم/گۆڤاری ئاینده، سلێمانی ۲۰۰۷.
- عەتر و حەشیش و زەهرا، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰۸.
- کتێبی زناک، بلاوکراوەکانی سەنتەری رۆشنبیری رێژبار، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۹.

۱۳٤. فەرەیدوون مامە کەریم
(فەرەیدوون سامان)

لەدایکبووی: ۱۹٦۱/هەولێر.
دەستپێک: ۱۹۷٦ چیرۆکی مندالان.
خوێندن: دەرچووی کۆلیژی کارگێری و ئابووری، بەغداد.

چاپکراوەکانی:
- هۆنراوە یاخییەکان (کۆ شیعر)، ۱۹۹۱.
- نزیکتر لە ئەوین دوورتر لە مەرگ، شیعر، چاپخانەی کریستال، هەولێر ۱۹۹۹.
- پڕم لە عیشقی تۆ (کۆ شیعر)، ۲۰۰٦.
- رۆژنامەڤان (وتار و هەڤپەیڤین)، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ۲۰۰۵.
- رەنگوشە (وتار و پەیڤین لەبارەی هونەری شێوەکاری) ۲۰۰٦.
- یاسای بازرگانی (وەرگێران)، هەولێر ۲۰۰٤.
- کارگێری کۆگاکان (وەرگێران)، هەولێر ۲۰۰۵.
- پیرەژنی جادوگەر (وەرگێران)، هەولێر ۲۰۰٦.

۱۳۵. ژیان سابیر ئیبراهیم
(ژیان بابە گوڕگوڕ)

لەدایکبووی: ۱۹٦۱/کۆیە.
دەستپێک: ۱۹۷٦.
خوێندن: شەشەمی زانستی.
چاپکراوەکانی:
- بێ دەنگیت ئازارم دەدا، ۱۹۸۷.
- سەمفۆنیای گریانێکی بێ دەنگ، ۲۰۰٤.

۱۳٦. کوردستان عەبدولڕەحمان عەبدوللەتیف
(د.کوردستان موکریانی)

لە دایکبووی: ۱۹٤۸/۱/۲، هەولێر.
دەستپێک: ۱۹۷۷.
خوێندن: بروانامەی دکتۆرای لە زانستی فیلۆلۆژی لە ئینستیتۆی رۆژهەلاتناسی سەر بە ئەکادیمیای سۆڤیەت لە مۆسکۆ وەرگرتووە.

چاپکراوەکانی:

- فەرهەنگی رووسی - کوردی، مۆسکۆ، ١٩٧٧.
- ئافرەت لە هۆنراوەی کوردیدا، ١٩٧٨.
- هۆنراوەی ئافرەتی کورد، چاپخانەی کوردستان، هەولێر، ١٩٨٠. ١٧٥ لاپەڕە.
- رێزمانی کوردی، بە هاوکاری لەگەڵ دکتۆر نەسرین فەخری، هەولێر، ١٩٨٢.
- رێزمانی کوردی، (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجی و سۆرانی)، لە زمانی رووسییەوە وەرگێڕدراوە، بەغداد، ١٩٨٤.
- بیست چیرۆکی فۆلکلۆری کوردی، هەولێر، ١٩٨٤.
- کەشکۆڵی گیو، دانانی گیو موکریانی، ئامادەکردن و پێداچوونەوەی کوردستان موکریانی، بەغداد، ١٩٨٦.
- سینتاکسی رستەی سادە لە زمانی کوردی دا، بڵاوکراوەکانی دەزگای رۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی، چاپخانەی دار الحریة، بەغداد ١٩٨٦.
- زارە کوردییەکان. بە هاوکاری د. کامل بەسیر، سادق بەهائەدین و حەمەمین هەورامانی. ١٩٨٧.
- کەشکۆڵی گیو. بەرگی دووەم. هەولێر. ١٩٨٨.
- قواعد اللغة الكوردية. بغداد. ١٩٨٩.
- رەنگدانەوەی دۆزی ژن بەنێوی ژنەوە لەنێو رۆژنامەگەری کوردیدا (١٨٩٨-١٩٧٠) هەیرنفەین، ١٩٩٥. هەولێر ١٩٩٨.
- تیشکێک لەسەر زمانی دانیشتوانی کۆنی کوردستان (زمانانی خووری و ئۆرارتوو)، چاپی یەکەم، هەیرنفەین ١٩٩٥. چاپی دووەم، بڵاوکراوەکانی زنجیرە کتێبی گۆڤاری کاروان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٩.
- سینتاکسی رستەی کوردی. هەیرنفەین ١٩٩٧. هەولێر ٢٠٠٠.
- ژنی کورد بە ستەم دەورە دراوە. هەیرنفەین ١٩٩٨. هەولێر ١٩٩٩.
- نا بۆ شوێن کەوتوویی، هەیرنفەین ١٩٩٩. هەولێر، ٢٠٠٢.
- چەند بابەتێک لەسەر رێبازی خوێندنی سەرەتایی لە هۆڵەندا. هەیرنفەین ١٩٩٩.
- گۆڤاری رووناکی هەولێر ٢٠٠١.
- گۆڤاری زاری کرمانجی، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٢.
- گیوی موکریانی، ناوی کچ و کوڕانی کوردی، ئامادەکردن و پێداچوونەوە، چاپی چوارەم، هەولێر ٢٠٠٢.
- کۆنگرەی یادەوەری سەد ساڵەی بارزانی نەمر بەهاوکاری مومتاز حەیدەری و د. دلێر ئیسماعیل حەقی شاوێس، بەشی یەکەم و دووەم، ٢٠٠٣.
- مؤتمر الذكرى المئوية لميلاد البارزاني الخالد بمشاركة مومتاز الحيدري و د.اسماعيل حقي شاويس، الجزء الاول والثاني، هولير ٢٠٠٣.
- گوڵزارێکی وشە لە یادی سەد ساڵەی بارزانی نەمر بەهاوکاری مومتاز حەیدەری و د. دلێر حەقی شاوێس، هەولێر ٢٠٠٣.
- دەنگی ژنی هۆڵەندی لە نێو چاپەمەنێکاندا، ئامادەکردن و وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی سەنتەری شاووشکا بۆ چالاکی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٤.
- سینتاکسی رستەی تێکەڵ، هەولێر ٢٠٠٤.
- د. زەری یوسوپۆڤا، شێوەی سلێمانی زمانی کوردی. وەرگێڕانی لە زمانی رووسییەوە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٥. ٢١٦ لاپەڕە.
- فەرهەنگی گەورەی من، وەرگێڕانی لە زمانی هۆڵەندییەوە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٦. ٨٠ لاپەڕە.
- دیوانی ئەسیری، ئامادەکردن و پێشەکی، پێداچوونەوە و بەراورد: ئەحمەد تاقانە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦
- یەکەم فەرهەنگی تۆ، وەرگێڕانی لە زمانی هۆڵەندییەوە، چاپخانەی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧. ٨٦ لاپەڕە.
- فەرهەنگی هەراشان، کۆکردنەوە و داڕشتنی کۆمەڵێک مامۆستا، چاپخانەی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧. ٣٣٦ لاپەڕە.
- باری سیاسی ئافرەتی کورد لە باشووری کوردستان، بڵاوکراوەکانی یەکێتی ئافرەتانی کوردستان، چاپخانەی منارە، هەولێر.
- سەرهەڵدانی زمانی کوردی/ کۆمەڵە زمانانی ئێرانی،

بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

١٣٧. ئازاد حەمەدەمین شێخ یونس
(حاکم ئازاد)

لەدایکبووی: ١٩٥٨/شەقلاوە
دەستپێک: ١٩٧٧
خوێندن: بکالۆریۆس لە یاسا، ١٩٨٢ زانکۆی بەغداد
چاپکراوەکانی:
- هاوپەیمانییە چینایەتییەکان و ئیئتیلافە سیاسییەکان، شاخ.
- ئەدەبی حزبی و ڕێکخستنی حزبی، وەرگێڕان، شاخ.
- تیرۆر (هاوبەش)

١٣٨. قاسم زرار عەبدولڕەحمان
(قاسم شێروانی)

لەدایکبووی: ١٩٥٥/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧٧.
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی.
چاپکراوەکانی: کۆماری برین، شیعر، بلاوکراوەکانی بنکەی ئەدەبی و روناکبیری گەلاوێژ، چاپخانەی داناز، سلێمانی ٢٠٠٢.

١٣٩. سەکران سابیر ئەمین
(دادوەر: سەکران)

لەدایکبووی: ١٩٥٦/دیبەگە/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧٧.
خوێندن: بکالۆریۆس یاسا
چاپکراوەکانی: نییە.

١٣٩. خالید عەبدوڵڵا محەمەدئەمین
(خالید کۆچەر)

لەدایکبووی: ١٩٦٣/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧٨.
خوێندن:

چاپکراوەکانی:
- فرمێسکی مهاباد، بەغداد ١٩٨١.
- ئەستێرەی هیوا، ١٩٨٣.
- دیاری بۆ مام هێمن، ١٩٨٤.

١٤١. شێرکۆ مەحموود عەلی

لەدایکبووی: ١٩٦٢/دیبەگە
دەستپێک: ١٩٧٨
خوێندن:
چاپکراوەکانی:
- وەسیەتەکانی هەڵم (هاوبەش)، هەولێر ١٩٩٥.

١٤٢. زرار عەبدوڵڵا حەمەد (زرار سەرتاش)

لەدایکبووی: ١٩٦٠/شەقڵاوە.
دەستپێک: ١٩٧٨ شیعر.
خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایانی هەولێر.

چاپکراوەکانی:
- هەڵچوونی تەمەن، شیعر، شەقڵاوە ١٩٩١.
ئێستا خەریکی نووسینی چیرۆکە و کۆچیرۆکێکیشی ئامادەی چاپە.

١٤٣. ناسر محەمەد عوسمان (شەهید ناسر شەیدا)

لەدایکبووی: ١٩٦١ / هەولێر - ١٩٨٣ بەدەستی بەعسییەکان لە سێدارەدراوە.
دەستپێک: کۆتایی حەفتاکان
خوێندن: خوێندکاری پەیمانگای تەکنیکی کەرکووک
چاپکراوەکانی: نییە، بەڵام کۆمەڵێک شیعری جوانی لەدوای خۆی جێهێشتووە.

١٤٤. موحسین جەرجیس سۆفی (شەهید موحسین)

لەدایکبووی: ١٩٥٩/هەولێر-١٩٨٣ لەسێدارەدراوە.
دەستپێک: کۆتایی حەفتاکان
خوێندن: شەشەمی ئامادەیی
چاپکراوەکانی:
- چاوە شینەکانت دوو ئەستێرەن، سلێمانی ٢٠٠٦.

١٤٥. رزگار عەبدوڵڵا
(رزگار شێخانی)

لەدایكبووی: ١٩٦١/هەولێر
دەستپێك: كۆتایی حەفتاكان
خوێندن: ناوەندی
چاپكراوەكانی:
- زەویتان بۆ دەژەنم، شیعر سوێد ١٩٨٤.
- شەوبار، شیعر، سوێد ١٩٨٧.
- ئەتنۆگرافیای شیعری سوێدی، بەرگی یەكەم، وەرگێڕان لە سویدییەوە، چاپی یەكەم، سوید، ٢٠٠٥.
- ئەتنۆگرافیای شیعری سوێدی، بەرگی دەم، وەرگێڕان لە سویدییەوە، چاپی یەكەم،
- داستانی فاتیمە، گوننار ئێكیلۆف، شیعر، وەرگێڕان لە سویدییەوە، سوید، ٢٠٠٥.
- دیوان لەسەر میر ئێمگیوون، گوننار ئێكێلۆف، شیعر، وەرگێڕان لە سویدییەوە، سوید، ٢٠٠٦.
- ڕێنیشاندەر بۆ ناخی زەوی، گوننار ئێكێلۆف، شیعر، وەرگێڕان لە سویدییەوە، سوید، ٢٠٠٧.

١٤٦. ئیسماعیل حەسەن تەها
(ئیسماعیل تەنیا)

لەدایكبووی: ١٩٦٢/هەولێر.
دەستپێك: ١٩٨٠.
خوێندن: كۆلێژی پەروەردە، بەشی كوردی، سەلاحەددین.

چاپكراوەكانی:
- پەردەی شەرم، شیعر، چاپخانەی ڕاپەڕین، سلێمانی، ١٩٨٢.
- كەلەشێری سپی و كەلەشێری ڕەش، چیرۆكی منداڵان، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بەغداد، ١٩٨٨.
- تەكان، شیعر، بەغداد، ١٩٩٠.
- ڕۆڵی ئەدەب لە شۆڕش و گۆڕانە كۆمەڵایەتییەكاندا، هەولێر ١٩٩١.
- بیبلۆگرافیای ڕۆژنامەگەریی كوردی (١٩٧٥-١٩٩٣)، چاپكراوەكانی ڕاگەیاندنی بزووتنەوەی میللی كوردستان، چاپخانەی ڕۆشنبیری، چاپی یەكەم، هەولێر ١٩٩٨.
- كاردۆ گەلاڵی نووسەر و پارێزەر و سیاسەتمەدار، هەولێر ١٩٩٨.
- دەروازەیەك بۆ ناسینی (سمایلە باشە)ی شاعیر، هەولێر ٢٠٠٠.
- چەند پووشێك بۆ هێلانەیەكی تر، كۆمەڵە بابەتێكی ئەدەبی و ڕەخنەییە، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٠.
- سەفەری ڕەش، كۆژانی دەربەدەریی و ئاوارەییە، هەولێر ٢٠٠٢.
- بەسەركردنەوە، ٢٤ بابەتی ئەدەبی و ڕۆشنبیرییە، چاپخانەی كشتوكاڵ، هەولێر ٢٠٠٥.
- بزربوونی ناوی كوردی لە كۆمەڵگەی كوردەواریدا، بڵاوكراوەكانی دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی بەدرخان، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر ٢٠٠٨.
- مزگەوتەكانی ڕۆژئاوا، لێكۆڵینەوە، چاپخانەی"خانی دهۆك"، بڵاوكراوەكانی دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی موكریانی، هەولێر ٢٠٠٨.

١٤٧. کەریم کاکە ئەحمەد مام قادر (کەریم کاکە)

لەدایکبووی: ١٩٦٢/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٠.
خوێندن: بەشی کوردی/کۆلیژی ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین.
چاپکراوەکانی:
- کۆستنامە، شیعر، ١٩٩٢.
- نیوە دنیا بۆ کچەکەم، شیعر، ٢٠٠٠
- درەختی کەتناوە، رۆمان، ٢٠٠٧.
- گوڵەستێرەکان کوژانەوە، یاداشت، بەرگی یەکەم، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- گوڵەستێرەکان کوژانەوە، یاداشت، بەرگی دووەم، چاپخانەی رۆژهەلات، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

١٤٨. سامیە محەمەد محەمەد

لە دایکبووی: ١٩٥٧/هەولێر.
دەستپێک: سەرەتای هەشتاکان.
خوێندن: بکالۆریۆس.
چاپکراوەکانی: رێبین، دیوانە شیعر.

١٤٩. ئازاد حەمە شەریف

لەدایکبووی: ١٩٥٨/هەولێر.
دەستپێک: سەرەتای هەشتاکان.
خوێندن: دوای بکالۆریۆس لە زمانی ئینگلیزی، ماستەری لە (پسپۆرایەتی شانۆ) لە کۆلیژی ئاداب زانکۆی بەغداد لە ساڵی ١٩٨٣ وەرگرتووە و ماستەرنامەکەی بەناونیشانی (لێکترازانی پەیوەندییە خێزانییەکان).

لە رێکەوتی ٢٠٠٨/٥/٢٩ بڕوانامەی دکتۆرای لە (دیستۆپیا/ دژە یۆتۆپیا لە رۆمانی نوێی ئینگلیزیدا) لە زانکۆی کۆیە بە پلەی نایاب وەرگرتووە.

چاپکراوەکانی:
یەکەم/ کتێبە دانراوەکانی:
- (The Breakdown of Family Relationships: A Study in Selected Plays of A. Miller and T. Williams) لێکترازانی پەیوەندییە خێزانییەکان: لێکۆڵینەوەیەکە لە شانۆییەکانی ئارسەر میللەر و تینیسی

ویلیەمس، نامەی ماجستێر بە زمانی ئینگلیزی، ١٩٨٣.
- نوێکار: بۆ فێربوونی زمانی ئینگلیزی هاوبەش لەگەڵ: رەوەند عەبدولقادر، چاپی یەکەم ٢٠٠١، چاپی دووەم ٢٠٠٥.

دووەم/ کتێبە وەرگێردراوەکان:
- ئارسەر میللەر، مردنی دێوەرەیەک، چاپی یەکەم، بەغداد ١٩٨٥، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.
- جێمس جۆیس، وێنەی هونەرمەند لە تافی لاویدا، ١٩٨٨.
- بوونەوەرە هۆشمەندەکانی بۆشایی ئاسمان هاوبەش لەگەڵ: د. ئیسماعیل موسا موراد، ١٩٨٨.
- شانۆیی ئیمپراتۆر جۆنز نووسینی: یوجین ئۆنێل.
- شکسپیر، شانۆیی ماکبێث، ٢٠٠٠.
- نامیلکەیەک بۆ کارمەندانی تەندروستی لە بنکە تەندروستییەکاندا، لە ساڵی ٢٠٠٠ دا بۆ رێکخراوی قەندیل وەرگێردراوە.
-شکسپیر، شانۆیی رۆمیۆ و جۆلیێت، چاپی یەکەم، ٢٠٠٠، چاپی دووەم، ٢٠٠٤.
- زێهنەر، پوختەیەک لە بیروباوەڕی زەردەشتی، چاپی یەکەم ٢٠٠٠، چاپی دووەم ٢٠٠٤.
- عەلی حوسێن بەگی جاف، جیهانی تازە ئاوا ئەبینرێت وەرگێران بۆ ئینگلیزی، ٢٠٠٥.
- وانەی کاریگەر: کۆمەڵێک دۆکیومێنتی شێوازەکانی وانەگوتنەوە کە (UNESCO) پەسەندی کردووە، چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی، سلێمانی ٢٠٠٧.
- فرانز کافکا، رۆمانۆکەی ولگەی سزا، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپخانەی شەهاب، هەولێر ٢٠٠٩.
- ئینیس ولیامز، گیانەوەرە شووشەییەکان، دەقی شانۆیی، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٩.

١٥٠. قوباد ئیسماعیل نوری
(قوبادی جەلیزادە)

لەدایکبووی: ١٠/١٠/١٩٥٣/کۆیە
دەستپێک: سەرەتای هەشتاکان
خوێندن: بکالۆریۆس یاسا و رامیاری/بەشی یاسا.

چاپکراوەکانی:
- قەڵەمێکی ردێن سپی، بەغداد ١٩٨٨.
- تەمتومان، ١٩٩٠.
- سێدارەکانی بەهەشت، شیعر، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری/ بەڕێوەبەرایەتی گشتی چاپ و بلاوکردنەوە، سلێمانی ١٩٩٩. ٢١٣ لاپەڕە.
- هەمیشە روو لە خودا هەمیشە مەست، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی بەستە، چاپخانەی تیشک، سلێمانی ٢٠٠١.
- شەهید بە تەنیا پیاسەدەکات، دیوانە شیعر، چاپی یەکەم، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٥، چاپی دووەم، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧.
- ڤان ئیرۆتیک، شیعر، قوبادی جەلی زادە-رۆستەم ئاغەلە، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- خۆر لە ناو پەرداختێکی شکاودا، شیعر و هێل، کارێکی هاوبەشە، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

١٥١. سەباح سابیر حەسەن
(سەباح ڕەنجدەر)

لەدایکبووی: ١٩٦٥/هەولێر.
دەستپێک: سەرەتای هەشتاکان.
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی پیشەسازی

چاپکراوەکانی:
- زێوان، چامە، چاپخانەی حسام، بەغداد .١٩٨٨
- ڕووەکەکانی خواوەند، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ١٩٩٩.
- خەون وا خۆی گێرایەوە، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٤.
- شەڕی چل ساڵە، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٥.
- مردوویەک ئاگای لە هەمووانە، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٨.
- سەد و یەکشەوە، شیعر، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

جگە لە شیعر، نووسینی لەبارەی شیعر هەیە و مانیفێستێکی شیعریشی ساڵی ١٩٩٩ ڕاگەیاندووە.
لە سەرەتای ڕاپەڕینەوە لە بواری ڕۆژنامەگەریشدا کاردەکات.

١٥٢. مەهدی حوسێن ئەحمەد
(هەندرێن)

لەدایکبووی: ١٩٦٣/هەولێر.
دەستپێک: سەرەتای هەشتاکان.

چاپکراوەکانی:
- لە ستێبەری کێوەکاندا ونت دەکەم لە پێدەشتی شاخەکاندا دەتبینمەوە، شاخ ١٩٨٦.
- دوانوێژی پیاو سەفەری مەحال، سوید ١٩٩٣.
- سکاندیناڤیا دوورگەیەکی تر لە بخوور، شیعر، سوید، ١٩٩٦.
- مهاباد لە ئۆلۆمپیادەکانی خوادا، وەرگێران، ٢٠٠٤.
- فەلسەفەی کۆچەری، وەرگێران لە سویدی و دانیمارکی ٢٠٠٥.
- نیگای دەست، شیعر، (هاوبەش) ،چاپخانەی چاپەمەنی دیلان، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٥.
- گوڵنارەکانی شوێن پێ لە باخچەکانی تاراوگە، ٢٠٠٦.
- گشتی ئەممەیە، وەرگێران، ٢٠٠٦.
- نامەکانی ڕوانینوانێک و مەرگ، چاپی یەکەم: ٢٠٠٠. چاپی دووەم: کتێبی گیرفان، چاپخانەی منارە، وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٧.
- خامەیەکی ڕۆشنبیری لە پشت گوێی زمان، کۆوتار، وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپی یەکەم، سلێمانی .٢٠٠٧
- تەوتەمی شوێنەکان/ تەمیانی باڵەکان، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر ٢٠٠٩.
- ئێستا لە ئەورووپا دەژی.

١٥٣. مەحمود خەسرەو (کاوەی خەسرەو کاوانی)

لەدایکبووی: ١٩٦٧/شەقلاوە
دەستپێک: سەرەتای هەشتاکان
خوێندن: پەیمانگای تەکنەلۆژی کەرکوک، ١٩٨٩

چاپکراوەکانی:
- هەنسکی خەم، شیعر ١٩٩٦
- کوردستانم بەهەشتە، شیعر و سروودی منداڵان، ٢٠٠٠
- چاوەڕوانی، ٢٠٠٤

١٥٤. سەربەست غەریب حوسێن

لەدایکبووی: ١٩٥٦/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٠.
خوێندن: ناوەندی.

چاپکراوەکانی:
- فرمێسکی ژان، ١٩٨٥.
- زەردەخەنەی رۆژ، شیعر بۆ منداڵان، ٢٠٠٥.

١٥٥. فوئاد عەلی رەشید

لەدایکبووی: ١٩٦٤/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨١.
خوێندن: ئامادەیی.
چاپکراوەکانی: فەنەری چۆلەکەکان.

١٥٦. نەوزاد عەلی ئەحمەد

لەدایکبووی: ١٩٦٥/هەولێر.
دەستپێک: سەرەتای هەشتاکان.
خوێندن: ماستەر لە ئەدەبی نوێ و رۆژنامەنووسی بەناونیشانی (هونەرەکانی ئەدەب لەرۆژنامەگەریی نهێنی کوردیدا/ ١٩٦١-١٩٩١) کۆلیجی زمان/ زانکۆی سلێمانی.

چاپکراوەکانی:
- پۆلێی ژووری نوتەک، چاپخانەی شەفیق، بەغداد ١٩٨٥.
- ساکەدەشت، شیعر، بەغداد ١٩٨٨.
- مرۆڤ و تابووت، شیعر، هەولێر ١٩٩١.
- یەکێتی نووسەرانی کورد یان یەکێتی نووسەرانی کوردستان، لێکۆڵینەوە، هەولێر ١٩٩١.
- بازنەکانی مردن، شیعرێکی درێژ، هەولێر ١٩٩٣.
- پاڵتۆی حیزب، شیعر، ١٩٩٤.
- بەرەو سەردتا، لێکۆڵینەوە، چاپەمەنی زاموا/ پرۆژەی پاراستنی دەستنووسەکان، چاپی یەکەم، سلێمانی ١٩٩٨.
- بیبلیۆگرافیای هەردوو گۆڤاری نووسەری کورد و نووسەری کوردستان، هاوبەش لەگەڵ یاسین قادر بەرزنجی، چاپخانەی بێساراني، سلێمانی ١٩٩٨.

- کێشەی ئاو لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، لێکۆڵینەوە، ئامادەکردن، سلێمانی ١٩٩٨.
- منداڵ و ئەدەب، لێکۆڵینەوە، چاپی یەکەم، سلێمانی ١٩٩٨، چاپی دووەم، بڵاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، چاپخانەی روون، سلێمانی ٢٠٠٦.
- شەبەک...مێژوو، ئایین، سەرژمێر، لێکۆڵینەوە، وەرگێران، سلێمانی ١٩٩٩.
- گۆڤاری گزنگ، لێکۆڵینەوە و بیلیۆگرافیا، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ١٩٩٩. ٩٦ لاپەڕە.
- ژیان و بەرهەمی مامۆستا ئیبراهیم ئەحمەد و رۆژنامەی خەبات، لێکۆڵینەوە، سلێمانی ٢٠٠١.
- کوردستانی نوێ، یەکەمین رۆژنامەی رۆژانەی راپەڕین، لێکۆڵینەوە، سلێمانی ٢٠٠١.
- شۆڕشی رۆژنامە... رۆژنامەی شۆڕش، لێکۆڵینەوە، سلێمانی ٢٠٠١.
- رابەری رۆژنامەگەریی نهێنی کوردی (١٩٦١-١٩٩١)، بیبلیۆگرافیا، سلێمانی ٢٠٠١.
- رۆژنامەی کورد...رۆژنامەی سیپتێمبەر، رۆژنامەی کورد، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٠٢.
- رۆژنامە و جەنگ، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٣.
- رابەری رۆژنامەگەریی نهێنی کوردی (١٩٢٣-١٩٦١)، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرێتیی گشتی چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٤.
- رۆژنامەگەری یەکێتی نیشتمانی کوردستان لە دەرەوەی کوردستان (١٩٧٥-١٩٩١)، بڵاوکراوەکانی کوردستانی نوێ، چاپخانەی دوارۆژ، سلێمانی ٢٠٠٤.
- کێشەی ویلایەتی موسڵ لە دوو رۆژنامەی سلێمانیدا، بڵاوکراوەکانی شارەوانی سلێمانی، چاپخانەی ئۆفیسی ژیر، سلێمانی ٢٠٠٤.
- هونەرەکانی ئەدەب لە رۆژنامەگەریی نهێنی کوردیدا "١٩٦١-١٩٩١"، سلێمانی ٢٠٠٥.
- رۆژنامە لە کتێبدا، بەرگی یەکەم، لێکۆڵینەوە، سلێمانی ٢٠٠٨.
- رۆژنامەگەریی خوێندکارانی کورد لە ئەوروپا و ئەمریکا (١٩٤٩-١٩٩٩١)، بڵاوکراوەکانی مەڵبەندی کوردۆلۆجی، چاپخانەی تیشک، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- عامر ئیبراهیم قەندیلچی، ئەرشیفکردنی وێنە لە بواری راگەیاندن و رۆژنامەگەریدا، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بەڕێوەبەرایەتی خانەی وەرگێڕان، چاپخانەی کارۆخ، سلێمانی ٢٠٠٨.
- خەبات/ ئۆرگانی پارتی دیمکراتی کوردستان"نیسانی ١٩٦٢-کانوونی دووەمی ١٩٦٤"، بڵاوکراوەکانی بنکەی ژین، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٨.
- پارتی دیموکراتی کوردستان لەنێوان کوتەک و تەسلیم بوون، ١٩٦٤ بڵاوکراوەکانی بەدرخان ٢٠٠٩.

١٥٧. ئارام ساڵح ئەحمەد

لەدایکبووی: ١٩٦١/کۆیە

دەستپێک: ١٩٨٢

خوێندن: خوێندکاری قۆناغی چوارەمی کۆلیژی یاسا ،زانکۆی کۆیە

چاپکراوەکانی:

- مژدەی مەرگی گەڕەڵاوژە - کۆمەڵە شیعر.
- نهێنییەکانی ژێر لێوی حەقیقەت - کۆمەڵە شیعر.

١٥٨. عەبدولڕەحمان سادق فەرهاد (عەبدولڕەحمان فەرهادی)

لەدایكبووی: ١٩٦٣/هەولێر.
دەستپێك: ١٩٨٢.
خوێندن: بكالۆریۆس لە فیزیا
چاپكراوەكانی:
- گەردوون لە روانگەی زانستەوە، ئامادەكردن، چاپكراوەكانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٠. ١٢٨ لاپەڕە.

١٥٩. محەمەد حەسەن باوەكر

لەدایكبووی: ١٩٥٧ هەولێر
دەستپێك: ١٩٨٣.
خوێندن: ئامادەیی كشتوكاڵ.
چاپكراوەكانی:
- هەرمێن، بەغداد ١٩٨٥.
- دارستانی خمبایا، ١٩٨٨.
- جوایەز، شیعر، بە هاوبەشی شاعیرانی دیكەی هەولێر، دەزگای چاپ و بلاوكردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەكەم، هەولێر ١٩٩٩.
- پارسەنگی نیودرۆ، چاپخانەی رۆشنبیری، چاپی یەكەم، هەولێر ٢٠٠٣.
- پ. ڤالێری، گۆڕستانە دەریاییەكە، وەرگێران، دەزگای چاپ و بلاوكردنەوەی ئاراس، چاپی یەكەم، هەولێر ٢٠٠٨.

١٦٠. بەهزاد ئەرشەد عەبدولوەهاب (بەهزاد حەوێزی)

لەدایكبووی: ١٩٦٠/هەولێر.
دەستپێك: ١٩٨٣.

چاپكراوەكانی:
- سەمفۆنیای پێنجەم، هەولێر ١٩٩٩.
- بەرووح ئاشنا بوونت مردنێكی شیرینە، هەولێر ١٩٩٩.
- ئازیز، هەولێر ١٩٩٩.
- لە سۆراخی گوڵەكاندا، هەولێر ٢٠٠٣.
- مایە، هێز و خۆشەویستی، وەرگێران، بلاوكراوەكانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٤.
- فالكۆم برادبیری و جیمس ماكفارلن، مۆدێرنیزم، وەرگێران لە عەرەبییەوە، چاپكراوەكانی دەزگای توێژینەوە و بلاوكردنەوەی موكریانی، هەولێر ٢٠٠٨.

- لە درزی هزردوە، کۆمەڵە وتار، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰۹.

* وێرای شیعر چیرۆک دەنووسێت و کاری وەرگێڕانیش دەکات.

۱٦۱. سامان عەبدولقادر حوسێن (سامان دزەیی)

لەدایکبووی: ۱۹٦۲/هەولێر.
دەستپێک: ۱۹۸۳.
خوێندن: ماستەر لە ئەدەبی ئینگلیزی، ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین.

چاپکراوەکانی:
- رۆژ لە قەڵاتەوە هەڵدێ، ۱۹۸۸.
- کاتێ قامیش بەئاگاهات ببووە بلوێر، ۱۹۹۹.
- دڕەوشانەوە.

۱٦۲. عەبدولڕەحمان شێخ سەلاحەددین (عەبدولڕەحمان بێلاف)

لەدایکبووی: ۱۹۷۰/هەولێر.
دەستپێک: ۱۹۸۳ هەولێر.
خوێندن: دەرچووی کۆلیژی زانستە رامیارییەکان.

چاپکراوەکانی:
- کلاڤەی حەزێکی سەرشێت، شیعر، چاپخانەی رۆشنبیری و لاوان، هەولێر ۱۹۸۸ هەولێر.
- تریفەی یادگار، چوارین، چاپخانەی زەمان، بەغداد ۱۹۹۱.
- من و ئاسمان، شیعر، ۱۹۹۲.
- گوڵدانی فرمێسک، ۱۹۹٦.
- هەناسە شووشەییەکان، چاپخانەی ئۆفسێتی ماردین، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ۲۰۰۰.
- شێخ عەبدولقادر گەیلانی/ ژیان و بەرهەم، لێکۆڵینەوە، بلاوکراوەکانی دەزگای موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۱.
- تەریقەتی نەقشبەندی/ بنەما و ئامانجەکانی، لێکۆڵینەوە، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی موکریانی، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۲.
- تەریقەتی نەقشبەندی/ بنەما و ئامانجەکانی، لێکۆڵینەوە، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی موکریانی، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۲
- رابیعەی عەدەوی، لێکۆڵینەوە، ۲۰۰۲.
- (My Queen) کۆمەڵێک شیعری وەرگێڕدراو بۆ سەر زمانی ئینگلیزی، ۲۰۰٤.
- مۆمەکانی ئیشق، شیعر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰٦.
- ژوانی ئاو، شیعر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۷.

جگە لەو چاپکراوانە (٦٥۰) شیعری کراوەتە گۆرانی، کە لە مێژووی ئەدەبی کوردی کەس نەبووە بەقەد ئەو لە بواری شیعری لیریکی و لەم رێبازە شان لە شانی بدات.

١٦٣. عەبدوڵڵا سابیر عەلی
(عەبدوڵڵا ئەژی)

لەدایکبووی: ١٩٦٢/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٣.
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای تەندروستی بەغداد.

چاپکراوەکانی:
- سەماو باران، چیرۆکی منداڵان، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخنەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.

١٦٤. بۆتان جەلال محەمەد

لەدایکبووی: ١٩٦٢/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٤.
خوێندن: دەرچووی زمانی عەرەبی کۆلێژی ئاداب زانکۆی سەلاحەددین.

چاپکراوەکانی:
- جێمان، شیعر، بڵاوکراوەکانی سەعدوڵڵا شێخانی، چاپخانەی شەفیق، بەغداد ١٩٩١.
- ژووره تاریکەکان و شەوە رووناکەکان، شیعر، بڵاوکراوەکانی یەکێتی قوتابیان و لاوانی دیموکراتی کوردستان، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٣.
- ئاوێنەی رۆژهەڵات، شیعر، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٦.

١٦٥. عەلی محەمەدئەمین عەبدوڵڵا
(عەلی بەختەوەر)

لەدایکبووی: ١٩٥٣/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٤
خوێندن: ئامادەیی کشتوکاڵ ١٩٧٤-١٩٧٥

چاپکراوەکانی:
- گمەی کۆتر، هۆنراوەی منداڵان، ١٩٩٩
- رەنگاڵە، هۆنراوەی منداڵان، ٢٠٠٠
- قاسپەی کەو، هۆنراوەی منداڵان، ٢٠٠٢
- گەشتی فریشتەکان، هۆنراوەی منداڵان، ٢٠٠٥
- سەمای خۆر و ماچی لالەزار، شیعر، ٢٠٠٥
- خەندەی هەتاو، هۆنراوەی منداڵان، بڵاوکراوەکانی سەنتەری رۆشنبیری بەهرە، زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی چوارچرا، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٩.

١٦٦. یوشۆ خدر نادر (یوشۆ قەساب)

لەدایکبووی: ١٩٦٦٧/هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٤
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای مامۆستایان
چاپکراوەکانی: نییە

١٦٧. عەبدولواحید ئیدریس شەریف

لەدایکبووی: ١٩٦٥/هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٤
خوێندن: خوێندکاری ماستەر لە بەشی زمانی کوردی زانکۆی کۆیە
چاپکراوەکانی: وەرزە بێوازەکان

١٦٨. عەبدولموتەلیب عەبدوڵلا حوسێن

لەدایکبووی: ٧/ ١١/ ١٩٦٢ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٥.
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای تەندروستی هەولێر.
چاپکراوەکانی:

- سێبەرەکانی ئاو، کۆمەڵە شیعر، ١٩٩٥.
- بازەمەنێک لە تەماشاکردنی ئاو بەرۆژووبین، قەسیدە، ١٩٩٦.
- ئاگایی زمان، زمانی ئاگایی، لێکۆڵینەوە، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ١٩٩٩. ١٦٦ لاپەڕە.
- تەنیا مەرگ، سێ دەقی شانۆیی وەرگێڕدراو، ١٩٩٩.
- تەنیا ئاو، تەنیا باران، کۆمەڵە شیعر، ٢٠٠١.
- پەیبردن بە ژیان، پەیبردن بە شیعرو بوون، لێکۆڵینەوە، ٢٠٠١.
- شیعریەتی دەق، ئەدۆنیس، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، ٢٠٠٢.
- مرۆڤ لە روانگەی فرۆید، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، ٢٠٠٢.
- خەیاڵی زمان، لێکۆڵینەوە، ٢٠٠٤.
- شوێنکاتی یەکەم لە دووەم و ئێستای سەگوەر، چاپخانەی رەنج، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- نیگای دەست، شیعر، (هاوبەش)،چاپخانەی چاپەمەنی دیلان، چاپی یەکەم سلێمانی ٢٠٠٥.
- ئەدۆنیس، دوو گفتوگۆی فیکری و ئەدەبی، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.

- خـــوێندنەوەی پەراوێز، پەراوێزی خـــوێندنەوە، نومـایشکردنی فـیکری سـەردەم لە چەند پەراوێزا، لێکۆڵینەوە، سلێمانی ٢٠٠٥.
- دریدا، رەخنە لە سێنترالیزمی خۆرئاوایی، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٥.
- نووسین خۆکوژییەکی تەواونەکراو، کۆمەڵێک وتار و گفتوگۆی ئەدەبی و فیکرییە، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، ٢٠٠٦.
- عەقلی شیعری، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، ٢٠٠٧.
- ئەی رەقیب لە نێوان جەستەی زمان و جەستەی نەتەوەدا، (لێکۆڵینەوە) .٢٠٠٨
- «ئەی رەقیب» لێکۆڵینەوە لەنێوان جەستەی زمان و جەستەی نەتەوەدا لە بڵاوکراوەکانی خانەی چاپ و بڵاوکردنەوەی وەزارەتی رۆشنبیری ٢٠٠٧.
- ئەدۆنیس ئەفسوونکاری وشەکان، وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی دەزگای وەرگێڕان، هەولێر ٢٠٠٨.

١٦٩. ئوسامە حوسێن رەسووڵ

لەدایکبووی: ١٩٧٢/هەولێر.
دەستپێک: ناوەڕاستی هەشتاکان.
خوێندن: بەشی کوردی/ کۆلێژی پەروەردە/ سەلاحەددین.
چاپکراوەکانی: ٧ نوێژ لەسەر دووگردی شیعردا، لێکۆڵینەوە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.

١٧٠. سەردار قادر حەسەن کاوانی

لەدایکبووی:
دەستپێک: ناوەڕاستی هەشتاکان
خوێندن: کۆلێژی ماف
چاپکراوەکانی: مەرگی پیرۆز

١٧١. جەوهەر محەمەد مەولوود (جەوهەر شێخانی)

لەدایکبووی: ١٩٦٨/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٥.
خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی کوردی کۆلێژی ئادابی زانکۆی سەلاحەددین.

چاپکراوەکانی:
- ئاوازی نەوبەهار، هاوبەش، هەولێر ٢٠٠١.
- خاوێنی، هاوبەش، هەولێر ٢٠٠٥.

١٧٢. فوئاد سدیق سابیر

دەستپێک: ١٩٨٦.
خوێندن:

چاپکراوەکانی:
- هەنگاو، کۆمەڵە شیعر.
- گەردەلوولی سیاسەت.
- دیموکراسی و ئیسلامی سیاسی.
- ئایین و دەوڵەت و پیـــادەکـــردنی شـــەریعـــەت، چاپکراوەکـانی دەزگـای توێژینـەوە و بڵاوکردنـەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- هەتاوی نیوە شەو، کتێبی گیرفان، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر.
- گـەردەلوولی سـیـاسـەت، بەرگی دووەم، بەشی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٦.

١٧٣. عەبدولمەجید عەبدولڕەحمان قادر

لەدایکبووی: ١٩٥٨ شەقلاوە
دەستپێک: ١٩٨٦
خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایان
چاپکراوەکانی: نییە

١٧٤. حەمەعەباس رەسووڵ

لەدایکبووی: ١٩٦٦/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٦.
خوێندن: ناوەندی.

چاپکراوەکانی:
- گۆرانی مەرگێکی مەزن، شاخ ١٩٨٨.
- دیوارەکانی شێتخانە، هەولێر ١٩٩٢.
- رۆحم بۆ با دەگرمەوە، ١٩٩٣.
- تاڵنامەی باران، بڵاوکراوەکانی ئاڵای ئازادی ١٩٩٥.
- جـانتـــایەک پڕ لە بەتاڵی، بڵاوکـــراوەکـــانی بزاقی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر چاپی یەکەم، ٢٠٠٥.
- کـــەروێشکێک لەناو مـــانگدا، چیـــرۆکی منداڵان، وەرگێڕان لە فارسییەوە.
- ئانیـــتـــانیـک، بۆ ئەوەی لە تاقـــیکردنەوەکـــاندا سەرکەوتووبن، وەرگێڕان، چاپخانەی شەهاب، هەولێر ٢٠٠٨.

١٧٥. قادر ئیبراهیم مینه

لەدایکبووی: ١٩٧١/هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٦
خوێندن: ئامادەیی دیراساتی ئیسلامی
چاپکراوی : نییه.

١٧٦. عەبدولمەجید ئەحمەد عەبدوڵڵا (مەجید هەرشەمی)

لەدایکبووی: ١٩٦٠ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٦/هاوکاری
خوێندن: بکالۆریۆس، مێژوو
چاپکراوەکانی:
- بیری نەتەوایەتی کوردی لە نێوان کوردستانی بوون و هەرێمچییەتی
- دیوانی شیعر ئامادەیە بۆ چاپ.

١٧٧. وریا رەئووف ئەحمەد (وریا جەلیزادە)

لەدایکبووی: ١٩٦٢/ کۆیه
دەستپێک: ١٩٨٦
خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایان/هەولێر/ ١٩٨١
چاپکراوەکانی: نییه

١٧٨. مامەند محەمەد قادر

لە دایکبووی: ١٩٦٢ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٧.
خوێندن: دەرچووی کۆلیژی بەیتەری.
چاپکراوەکانی: هدير الاوان، آربيل، ٢٠٠٦.

١٧٩. ئیدریس عوسمان یەعقوب (شەیداهۆ)

لەدایکبووی: ١٩٦٨ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٧.
خوێندن: دبلۆم، پەیمانگای هونەری پزیشکی.
چاپکراوەکانی:
- کۆماری دز، شیعر، هەولێر.
- گومانە جوانەکان، شیعر.
- دوا مەنزلی سەفەرمان خۆش، شیعر.
- زەیتوونی وشە، چەند نووسینێکی رۆژنامەوانییە، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٤.
- نیشتمانی من، کۆمەڵە وتار.

١٨٠. مدرک ئەنوەر محەمەدئەمین (مدرک ژاڵی)

لەدایکبووی: ١٩٦٠ کۆیە
دەستپێک: ١٩٨٨
خوێندن: ئاینی، قۆناغی ئامادەیی
چاپکراوەکانی: نییە

١٨١. سالار عوسمان حوسێن

لەدایکبووی: ١٩٦٨ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٨.
خوێندن: ماستەر لە بواری زمان لە کۆلیژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین.
چاپکراوەکانی:
- نووسینەوەی باران، ٢٠٠٢.
- لە داوێنی وشەدا، وتاری رۆژنامەوانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٦.
- المطر یغازل الارض، کۆمەڵە شیعر وەرگێردراوە بۆ زمانی عەرەبی، وەرگێڕانی ئەرخەوان، هەولێر ٢٠٠٨.

١٨٢. رێدار سابیر محەمەدساڵح

لەدایکبووی: ١٩٧١.
دەستپێک: ١٩٨٨.
خوێندن: کۆلیژی بنیات بەشی زمانی کوردی.
چاپکراوەکانی: - گوناهی عەشق، ٢٠٠٢.
- نامە جوانەکانی عەشق، ٢٠٠٣.
- دیوانی عەشق دیوانی یار، ٢٠٠٤.
- رامان لە حیکمەتی عەشق، دار المعرفة، بەیروت ٢٠٠٦.

١٨٣. هەژار کەریم عەبود (هەژار کۆرین)

لەدایکبووی: ١٩٦٧/٥/٥ شەقلاوە، لە ١٩٩١/٢/٢٧ کۆچی دوایی کردووە
دەستپێک: ١٩٨٨
خوێندن: ناوەندی
چاپکراوەکانی:
- کۆچ بۆ هەوارێکی نامۆ، چامە، شاخ، ١٩٨٨.
- مرۆڤ و چەک، کۆمەڵە شیعر، شاخ، ١٩٨٩.

١٨٤. لەیلا مستەفا مەحمود/ خۆشناو

لەدایکبووی: ١٩٥٩/شەقلاوە
خوێندن: پەیمانگای مەڵبەندی پێگەیاندنی مامۆستایانی هەولێر/بەشی دەروونزانی منداڵان
دەستپێک: ١٩٨٨
چاپکراوەکانی:
- خونچە گوڵەکان، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری/هەولێر ٢٠٠٩.

١٨٥. سەرهەنگ حەمەساڵح ئەحمەد

لەدایکبووی: ١٩٦٥.
دەستپێک: ١٩٨٨.
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای تەکنیکی موسڵ.

چاپکراوەکانی:
- لەژێر شەپۆلی خۆردا، ٢٠٠٦ هەولێر.

١٨٦. ئەمین حەمید عەزیز (ئاکۆ ئاکۆیی)

لەدایکبووی: ١٩٦٩/ رواندز
دەستپێک: ١٩٨٨
خوێندن: ناوەندی
چاپکراوەکانی:
- ئەی جوان با ئەم زەمەنە بەسەر بەرین، ٢٠٠٢.

١٨٧. ماهیر وەسمان خۆشناو

لەدایکبووی: ١٩٥٠/ شەقلاوە
دەستپێک: کۆتایی هەشتاکان
خوێندن: بەشی زمانی ئینگلیزی، ئاداب، بەغداد

چاپکراوەکانی:
- نالەی دووری، چاپی یەکەم، نەرویج، ١٩٩٧، چاپی دووەم، چاپخانەی ماردین، هەولێر ٢٠٠١.
- نۆبەرە، شیعر، هەولێر ٢٠٠٢

١٨٨. نەزەند حەمەسدیق عەبدوڵڵا (د. نەزەند بەگیخانی)

لەدایکبووی: ١٩٦٣/ کۆیە
دەستپێک: ١٩٨٩
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی ئینگلیزی/ زانکۆی موسڵ١٩٨٧/

زمان و شارستانی فەرەنسی/ رۆیان/ فەرەنسا/١٩٨٩-١٩٩٠

ماستەر و دکتۆرا لە ئەدەبی بەراوردکاری، بە ناونیشانی "ئیماژی ژنی کورد لە تاو ئەدەبیاتی ئەورووپی سەدەی نۆزدەمدا" لە زانکۆی سۆربۆنی سێیەم/ فەرەنسا/ ١٩٩٠-١٩٩٦

چاپکراوەکانی:
- دوێنێی سبەینێ، شیعر، ١٩٩٢.
- رەنگی خۆڵ، شیعر، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٤.
- زەنگوڵی وتن، کۆ بەرهەم، رەنج، سلێمانی/٢٠٠٨.

* بێجگە لە زمانی کوردی بە هەردوو زمانی ئینگلیبزی و فەرەنسیش دەنووسێت.
* ئیستا لە فەرەنسا نیشتەجێیە.

١٨٩. دانا سەعید سۆفی

لەدایکبووی: ١٠/١٢/١٩٧١/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٩
خوێندن: خوێندکاری دکتۆرا لە بواری کۆمەڵناسی، زانکۆی ئۆپسالا

چاپکراوەکانی:
- سەرابی ماسکەکان، شیعر، هەولێر ١٩٩٩.

* ئێستا لە سوید نیشتەجێیە.

١٩٠. هێرش عەبدولوەهاب حاجی

لەدایکبووی: ١٩٦٦/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٩.
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای تەکنیکی مووسڵ.
چاپکراوەکانی:
- پەیوەندی نێوان خۆشەویستی و سێکس،، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نوالەی نوێ، هەولێر ٢٠٠٦.
- ئێمە خۆمان نین، شیعر،، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نوالەی نوێ، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر ٢٠٠٧.
- وێڕای نووسینی چەند شانۆگەرییەک و سیناریۆی فیلمێک و نمایش کراون.

١٩١. سەعدوڵڵا نوری پیرداود

لەدایکبووی: ١٩٦٦/هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٩.
خوێندن: دەرچووی کۆلیژی ئاداب بەشی کتێبخانەکان، زانکۆی موستەنسریە.

چاپکراوەکانی: نییە
* چیرۆک و شیعر دەنووسێت، جگە لە کاری وەرگێڕان.

١٩٢. دڵزار حەسەن قادر

لەدایکبووی: ١٩٧٥ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٩.
خوێندن: ناوەندی.
چاپکراوەکانی: نییە.
جگە لەکارکردنی لە چەندان گۆڤارو رۆژنامەدا خاوەنی دەیەها وتارو لێکۆڵینەوەیە لەبارەی ئەدەب و بواری رۆشنبیری و فکری.

١٩٣. ئیسماعیل عەبدولکەریم یوسف (سمکۆ عەبدولکەریم)

لەدایکبووی: ١٩٧٠ گەلالە
دەستپێک: ١٩٨٩
خوێندن: پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایان
چاپکراوەکانی: نییە
* ئێستا سەرقاڵی کاری رۆژنامەگەرییە

١٩٤. تەلعەت تاهیر خورشید

لەدایکبووی: ١٩٧١ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٩
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی بازرگانی

چاپکراوەکانی:
- وەسیەتەکانی هەڵم (هاوبەش) هەولێر ١٩٩٥.
- جوایەز، شیعر، بە هاوبەشی شاعیرانی دیکەی هەولێر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.

١٩٥. خالید عوسمان تەها

لەدایکبووی: ١٩٦٣/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٩١ بەڵام یەکەم نووسینی لە ١٩٨٩ بلاوکردۆتەوە.
خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی کوردی کۆلیژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین/١٩٨٨-١٩٨٩.

چاپکراوەکانی:
- ناميلکە شيعر، هەولێر ١٩٩٥.
- بوونگەرايی/فەلسەفەی واقیعی مرۆڤايەتی، کۆمەڵە وتار، وەرگێران، چاپخانەی کۆمەڵگای چاپەمەنی شەهاب، چاپی یەکەم، سەنتەری رووناکبیری هەتاو، هەولێر ٢٠٠٦.
- کلۆد ليڤی شتراوس، ئەفسانە و واتا، وەرگێران، کتێبی گيرفان، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٦. ٧٥ لاپەڕەيە.
- هەنگاوە تەنیاکانی بالایی، چامە شيعر، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر ٢٠٠٩، ١٦٠ لا.

* جگە لە شیعر کۆمەڵە چیرۆک و وتاری هزری و کۆمەڵايەتی و زمانەوانی و چەندین گۆشەی جۆراوجۆری لە رۆژنامە و گۆڤارەکان بلاوکردۆتەوە. هەروەها کاری وەرگێڕانیش دەکات.

١٩٦. ناڵە عەبدولڕەحمان نورەدین

لەدایکبووی: ٢٢/ ١٠/١٩٧٩/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٩١.
خوێندن: کۆلیژی یاسا/ زانکۆی سەلاحەددین.

چاپکراوەکانی:
- وەسیەتەکانی هەڵم (هاوبەش)، هەولێر ١٩٩٥.

١٩٧. توانا ئەحمەد عەبدوڵڵا

لەدایکبووی: ١٩٦٧
دستپێک: ١٩٩١
خوێندن: کۆلێژی کارگێڕی و ئابووری.

چاپکراوەکانی:
- نوێ بوونەوە/ بەرەو خۆنۆژەنکردنەوەی یەکێتی نیشتمانی کوردستان، هاوبەش، بلاوکراوەکانی مەکتەبی ناوەندی راگەیاندنی یەکێتی نیشتمانی کوردستان، چاپخانەی شڤان، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٥.

١٩٨. لوقمان فەزل باپیر

لەدایکبووی: ١٩٦٤/مەخموور.
دەستپێک: ١٩٩١.
خوێندن: بەکالۆریۆس لە پلاندانانی ئابووری/زانکۆی سەلاحەددین.

چاپکراوەکانی:
- لە رێی سیفەت و هەڵسوکەوتترا کەسایەتی خۆت بناسە، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی دەزگای وەرگێڕان، هەولێر ٢٠٠٦.

١٩٩. سەرکەوت رەسووڵ ئەحمەد

لەدایکبووی: ١٩٧٠.
دەستپێک: ١٩٩١.
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی زمانی کوردی کۆلێژی پەروەردە/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٨.
چاپکراوەکانی:
- فاتە شێت، شیعر، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- یادنامە، شیعر، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.

٢٠٠. هەورین عەبدولقادر عەبدوڵڵا (گوڵاڵە حوسێن)

لەدایکبووی: ١/٧/١٩٥٨/کۆیە
دەستپێک: ١٩٩١
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای مامۆستایان/١٩٧٦
چاپکراوەکانی: نییە

٢٠١. حوسێن مستەفا جەعفەر

لەدایکبووی: ١٩٦٦ رواندز
دەستپێک: ١٩٩١
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای تەکنیکی/موسڵ
چاپکراوەکانی: نییە

٢٠٢. حەسەن مستەفا جەعفەر

لەدایکبووی: ١٩٦٩ رواندز
دەستپێک: ١٩٩١
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای تەندروستی هەولێر
چاپکراوەکانی: نییە

٢٠٣. عەبدوڵڵا حەسەن سەعید
(نالە حەسەن)

لەدایکبووی: ١٩٦ هەولێر.
دەستپێک: دوای راپەڕین.
خوێندن: پەیمانگای پزیشکی.

چاپکراوەکانی:
- مۆمێکی نوێی تەمەنم، شیعر، ١٩٩٣.
- رەشبەڵەکی رۆح، شیعر، ١٩٩٦.
- عەشق و بەرائەتی ئاو، شیعر، ١٩٩٩.
- رەنگە ئیرۆسییەکانی ئاگر، شیعر، ٢٠٠٣.
- نیگایەک بەسە بۆ مردن، ٢٠٠٧.
- ئەلیکساندەر لۆوین، نەرسیسیزم، وەرگێران، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٧. ٦٢ لاپەڕەیە.

٢٠٤. هەندرێن حەمەدەمین مەحموود گاوان

لەدایکبووی: ١٩٧/ شەقلاوە
دەستپێک: دوای راپەڕین

خوێندن: خانەی مامۆستایان
چاپکراوەکانی: مەگــیرانــی، شـیـعـر، چاپی یەکەم، چاپخانەی زانا/ دهۆک ٢٠٠٥.

٢٠٥. کۆڤان ئەکرەم محەمەدئەمین

لەدایکبووی: ١٩٦٧/هەولێر
دەستپێک: دوای راپەڕین
خوێندن: ئامادەیی پیشەسازی

چاپکراوەکانی:
- شەوسووت

٢٠٦. سامی هادی عوسمان محەمەد

لەدایکبووی: ١٩٦٢/ هەولێر
دەستپێک: دوای راپەڕین
خوێندن: ئامادەیی
چاپکراوەکانی: ئاینەکانی چیا

٢٠٧. عیسا حوسێن عەزیز

لەدایکبووی: ١٩٧٥/ کەرکووک.
دەستپێک: ١٩٩٢.
خـوێندن: دەرچووی بەشی زمـانی کـوردی، ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٩٧.
چاپکراوەکانی: نییە.

٢٠٨. بێکەس حەمەد قادر

لەدایکبووی: ١٩٧٢/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٩٢.
خوێندن: ناوەندی.

چاپکراوەکانی:
- تەم، ١٩٩٤.
- گومانە جوانەکان، شیعر، هەولێر ١٩٩٥.
- چ خەراباتێکە، شیعر، هەولێر ١٩٩٦.
- وەسیەتەکانی هەڵم، شیعر، هاوبەش، هەولێر ١٩٩٥
- گەمەکانی ترس و یاخی بوون، شیعر، هەولێر ٢٠٠١.

- گوڵی من، شیعر، هەولێر ۲۰۰۳.
- چوارشەممەیەک دەمکوژێ، شیعر، هەولێر ۲۰۰۵.

۲۰۹. تەحسین موحسین عومەر

لەدایکبووی: ۱۹٦۸/ هەولێر

دەستپێک: ۱۹۹۲

خوێندن: پەیمانگای تەکنیکی هەولێر

چاپکراوەکانی: نییە

۲۱۰. محەممەد حاجی کەریم

لەدایکبووی: ۱۹۷٤/ رواندز

دەستپێک: ۱۹۹۳

خوێندن: ئامادەیی

چاپکراوەکانی: حیکایەتی بیابان و نزای تەیرەکان، ۲۰۰۵.

۲۱۱. هۆشەنگ شێخ محەممەد یووسف

لەدایکبووی: ۱۹۷۲/ شەقڵاوە

دەستپێک: ۱۹۹۳.

خوێندن: پەیمانگای کارگێڕی و یاسایی.

چاپکراوەکانی:
- شیعر د ناڤبەراگومان و یەقینێدا، رەخنە، ۲۰۰۲
- نێرڤانا، کۆمەڵە شیعر، ۲۰۰۳.
- سەفەری نیودی بکوژێک، نۆڤلێت، ۲۰۰٤.
- گوتارێن ئەدەبی، خویندنەوە و رەخنە، ۲۰۰۵.
- ئەزموونی عەشق، لێکۆڵینەوە، سەنتەری روناکبیری هەتاو، چاپخانەی دیلان، چاپی یەکەم، ۲۰۰۵.
- دەرچوون ژ دەسهەلاتا مانای، لێکۆڵینەوە، بڵاوکراوەکانی یەکێتی نووسەرانی کورد/ لقی دهۆک، چاپخانەی هاوار، چاپی یەکەم، دهۆک ۲۰۰۵.
- شاعیرانی شەقڵاوە، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری هەولێر ۲۰۰۸، ۲٦٤ لاپەڕە.

۲۱۲. عەبدولقەهار قادر محەممەد (قەهاری شێخ)

لەدایکبووی: ١٩٧٧/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٣.
خوێندن: پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایان، بەشی کوردی.
چاپکراوەکانی:
- سێبەری چرکە سەفەرییەکان، ١٩٩٧.
- پیربوونی ئەشکەوت، ١٩٩٨.
- وەسیەتەکانی هەڵم (هاوبەش)، هەولێر ١٩٩٥.
- لەسەر خۆنووسی دەق و لێکۆڵینەوە، ٢٠٠١.
- ئافرەت وەک دەقێکی شیعری، لێکۆڵینەوە، ٢٠٠٢.
- ئەزموونەکانی شیعری کوردی، لێکۆڵینەوە ٢٠٠٣.

٢١٣. عەلی محەمەد مەولوود
(عەلی شێخانی)

لەدایکبووی: ١٩٧٢/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٣
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی
چاپکراوەکانی: نییە

٢١٤. شێروان ئیبراهیم حەیدەری

لەدایکبووی: ١٩٧٤ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٩٣.
خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی کوردی کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین.
چاپکراوەکانی: خوێندنەوەیەک بۆ دواهەمین هەناری دونیا (هاوبەش) ٢٠٠٦.

٢١٥. شیرین ئیبراهیم حەیدەری

لەدایکبووی: ١٩٧٢/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٩٣.
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای مامۆستایان، عەرەبی.
چاپکراوەکانی: نییە.

٢١٦. شوان عومەر عەلی
(شوان سەرابی)

لەدایکبووی: ١٩٦٩/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٩٣ یەکەم شیعریش ١٩٩٥.
خوێندن: خوێندکاری بەشی زمانی کوردی، کۆلیژی پەروەردە/زانکۆی سەلاحەددین.

چاپکراوەکانی:
- وەسیەتەکانی هەڵم، شیعر، هاوبەش، هەولێر ١٩٩٥.
- زایەڵەی رەنگەکان، بڵاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ٢٠٠٠.

٢١٧. ئەحمەد مستەفا نەجمەدین

لەدایکبووی: ١٩٧٢/ پیرمام.
دەستپێک: ١٩٩٣.
خوێندن: ئامادەیی پیشەسازی شەقلاوە.
چاپکراوەکانی: نییە.

٢١٨. شێروان خدر عومەر

لەدایکبووی: ١٩٧٤/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٩٣.
خوێندن: دەرچووی بەشی کوردی کۆلیژی ئادابی زانکۆی سەلاحەددین.
چاپکراوەکانی:
- نیگای دەست، شیعر، (هاوبەش) ،چاپخانەی چاپەمەنی دیلان، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٥.

٢١٩. فەرید عوسمان عەلی
(فەرید مەخمووری)

لەدایکبووی: ١٩٧٦/ مەخموور-هەولێر.
دەستپێک: ١٩٩٣.
خوێندن: دەرچووی شەشەمی ئامادەیی.

.چاپکراوەکانی:
- سەفەر، شیعر، رۆنیۆ، هەولێر ٢٠٠٠.
- برووخێ بێدەنگی، شیعر، بڵاوکراوەکانی رۆژنامەی میدیا، هەولێر ٢٠٠٠.
- ئازارێک لەگەڵمدا پیاسەدەکات، شیعر، چاپخانەی شەهاب، هەولێر ٢٠٠٧.

٢٢٠. راوێژ ئیسماعیل عەزیز
(راوێژ هیرانی)

لەدایکبووی: ١٩٧٣
دەستپێک: ١٩٩٤.
خوێندن: ناوەندی

چاپکراوەکانی:
- وەسیەتەکانی هەڵم (هاوبەش)، هەولێر ١٩٩٥.
- سەرابە ئاتەشییەکانی راوێژ، شیعر، چاپخانەی ماردین، هەولێر ١٩٩٧.
- نیگاری نیگارکێشی خود هەولێر ١٩٩٩.

٢٢١. زانا خەلیل خدر

لەدایکبووی: ١٩٧٦/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٩٤.
خوێندن: دەرچووی زمانی کوردی ئاداب سەلاحەددین.

چاپکراوەکانی:
شیعر:
- کرنووش، شیعر، ١٩٩٥.
- فیردەوسی بەفردکان، شیعر، ١٩٩٦.
- سەفەرەکانی ئۆرشەلیم، شیعر، ١٩٩٨.
- سەفای تەم، شیعر ٢٠٠٠.
- لانەتان کێڵگەی حەشیشە، شیعر ٢٠٠١.
- دیالۆگی لاڵێک لە مێسەنجەری پەپوولەکان، شیعر، ٢٠٠٤.
- کتێبی شێوازەکان، شیعر، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧.
- درۆیەکی دیکەی شاعیر، کۆمەڵە شیعر، بڵاوکراوەکانی سەنتەری ڕێژیار، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- دەستپێکی دەستپێکێکی نوێ، بەڕێوەبەرایەتی گشتی ڕۆژنامەنووسی و چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.

ڕۆمان:
- گەشتێک بەرەو ژنەکان، ڕۆمان، بڵاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- ئیردم، ڕۆمان، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- ئۆلگا بۆرۆدینۆڤا، ڕۆمان، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

نۆڤلێت:
- لە کەناری ڕووباری ڕاین د، لە سەرووی عاشقبوون، دوو نۆڤلێت، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی خانی"دهۆک"، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧. ١٣٢ لاپەڕەیە.

زناک:
- پرۆژەی برادەرانی زناک، لەگەڵ سێ نووسەری تر، ١٩٩٦.
- زایزۆنی دووەمی زناک، لەگەڵ هاشم سەراج، ٢٠٠٠.
- زایزۆنی سێیەمی زناک، لەگەڵ هاشم سەراج، ٢٠٠٤.

* هەرچەندە زانا وەک شاعیرێک ناسراوە، بەڵام چەند نۆڤلێت و ڕۆمانێکی جوانیشی هەیە.

٢٢٢. شەرمین ئەحمەد محەمەد
(شەرمین نەقشبەندی)

لەدایکبووی: ١٩٧١/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٩٣.
خوێندن: بەکالۆریۆس، ئەکادیمیەی هونەرە جوانەکان.
چاپکراوەکانی: نییە

٢٢٣. نەجات تەها حەسەن
(نەجات ئەسپیندارەیی)

لەدایکبووی: ١٩٥٩/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٤
خوێندن: دەرچووی خوێندنی ئایینی

چاپکراوەکانی:
- ئەمریکا و دەسەڵاتی کاریزما، سیاسی.
- گورگنامە، شیعر، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر ٢٠٠٩.

٢٢٤. عزەدین مستەفا نەجمەدین

لەدایکبووی: ١٩٧٧/ پیرمام.
دەستپێک: ١٩٩٤.
خوێندن: ئامادەیی.
چاپکراوەکانی: نییە

٢٢٥. بەهرە لوقمان عەبدولحەمید
(بەهرە موفتی)

لەدایکبووی: ٢٤/٤/١٩٧٤/ کۆیە.
دەستپێک: ١٩٩٤.
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی بازرگانی.

- **چاپکراوەکانی:**
- دەرگاکانی ئەم دیو، شیعر، بڵاوکراوەکانی بزاڤی ڕۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر چاپی یەکەم، ٢٠٠٥.
- بەدەم شەپۆلی بارانەکانەوە دەڕۆن، شیعر، چاپخانەی گەنج"سلێمانی"، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی سۆران، هەولێر ٢٠٠٥.
- زنجیرە ڕەودزەکانی ئەدەب.
- ئەو پیاوەی بە لامەوە ڕەت بوو، شیعر، ژ وەشانێن ئێکەتیا نڤیسەرێن کورد- دهۆک، چاپخانەی هاوار، چاپی یەکەم، دهۆک ٢٠٠٩.

٢٢٦. هەوار عەبدولڕەحمان نورەدین

لەدایکبووی: ١٩٨١/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٦.
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای تەکنیکی گەشتوگوزار.
چاپکراوەکانی: نییە.

٢٢٧. عومەر سوڵتان حەمەدەمین

لەدایکبووی: ١٩٧١- هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٦

چاپکراوەکانی:
- وەسیەتەکانی هەڵم (هاوبەش)، هەولێر ١٩٩٥.
- سێبەری چرکە سەفەرییەکان، شیعر، هاوبەش، چاپخانەی زۆرباش، هەولێر ١٩٩٧.

٢٢٨. قادر فەتحوڵڵا قادر

لەدایکبووی: ١٩٧٣/ کۆیە
دەستپێک: ١٩٩٦
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی زمانی کوردی/ کۆلیژی

ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین
چاپکراوەکانی: نییە.

٢٢٩. شاخەوان محەمەد عومەر

لەدایکبووی: ١١/٨/١٩٧٢/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٧
خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆلیژی یاسا/ زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:
- کچە پۆلیس، شیعر، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- ژنە ئاڵتوونییەکە، شیعر، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر ٢٠٠٨.

٢٣٠. فەرمان ساڵح خدر

لەدایکبووی: ١٩٨١/ حەریر
دەستپێک: ١٩٩٨
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای مامۆستایان

چاپکراوەکانی:
- خیتابەکانی قەرەجێکی موسافیر، ١٩٩٩.
- حیکایەتە سپییەکانی بەفر، ٢٠٠٣.
- دیوارەکانی وەهم، ٢٠٠٥.

٢٣١. شەرمین وەلی عەلی

لەدایکبووی: ١٩٨٢/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٩
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی کۆمەڵناسی/ کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٦
چاپکراوەکانی: نییە

٢٣٢. ئاری ئاغۆک نادر

لەدایکبووی: ١٩٧٩/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٩٩.
خوێندن: دبلۆم، پەیمانگای هونەرە جوانەکانی هەولێر، ئێستاش قوتابی لە قۆناغی دووەمی بەشی کۆلیژی هونەرە جوانەکان.

چاپکراوەکانی:
- خەونەکانی من و دایکم، شیعر، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/ زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، هەولێر ٢٠٠١.
- بزاڤی تەغریبی، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/ زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، هەولێر ٢٠٠٢.
- کۆمەڵە یادگارییەکمان جێهێشت، ٢٠٠٣.
- سەفەرە تاڵەکەی من و دوعا شیرینەکانی دایکم، شیعر، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، هەولێر.
- عەتری خۆشەویستی، شیعر، ٢٠٠٤.
- شاعیرێک خۆشی دەویستی، شیعر.
- پیاسەیەک بەنێو کۆڵانەکانی غەریبی، چامە شیعر، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/ زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، هەولێر.
- عەشقی ئەبەدی، شیعر، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/ زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی، هەولێر.
- سەفەرنامە، کورتە چیرۆک، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/ زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی، هەولێر.
- حەرفە جوانەکانی یاد، شیعر، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/ زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر ٢٠٠٩.

٢٣٣. یەسار فایق عەزیز

لەدایکبووی: ١٨/٦/١٩٨٢/ هەولێر.
دەستپێک: ٢٠٠٠.
خوێندن: دەرچووی بەشی راگەیاندنی پەیمانگای تەکنیکی هەولێر.
چاپکراوەکانی: نییە.

٢٣٤. جەوێز مام برایم هیرانی

لەدایکبووی: ١٩٥٠، لە ١٩٧٨/٨/١٨ شەهیدبووە.

دەستپێک: هیچ دەقێکی شیعری شاعیر تا چاپبوونی دیوانەکەی لەلایەن سەدرەدین خۆشناوەوە لە ساڵی ٢٠٠٧ بڵاونەبۆتەوە.

نووسەرانی هەولێر لە بوارە جیاجیاکان

لە دوای بازنەکێشان و دانانی پێودانگێک و تەوەرێک بۆ ئەو سێ بەشەی پێشوو و تۆمارکردنی ناوەکانیان، دەگەینە چەق و خاڵێکی دیکە، کەوا لێک جیاکردنەوە و دابڕینی هەر تەوەرێکی ئەم پانتاییە هەروا کارێکی ئاسان نییە و ئەگەر بکارین بوار و بابەتەکانیش تا رادەیەک دەستنیشان بکەین، ئەوا گومانم لەوەدا نییە دەسەڵاتمان بەسەر ئەوەدا ناشکێت تەواوی نووسەرەکان بە پێی پێویست و ئەو پێوەرەی چەتر و بازنەکە دەیخوازێت تێیدا لەنگەر بگرێت و پێگەی خۆی داگیربکات. ئەمەش لە لای نووسەران بە گشتی و نووسەری کوردیش بەتایبەتی، وەک لە کتێب و چاپکراوەکانیشیاندا دەردەکەوێت، نووسەرێک وێڕای نووسینی بوارێکی تایبەتی و پسپۆری خۆی دەست بۆ چەند تەوەرێکی دیکە دەبات، بە دەگمەن یەکێک دەدۆزیتەوە لەسەر تاکە هێڵێک و لە نێو چوارچێوەیەک نەپەڕیبێتەوە و خول بخوات، ئەمەش ناچاری کردین زیاتر لەژێر ئاسمان و لە بان راستە شەقامە سەرەکییەکەدا کاربکەین، لەپاڵ ئەوەی ئەگەر بەرهەمەکانی نووسەرێکیش، بەسەر چەندین بواردا پەرت بووبن، ئەوا خاڵی بنەڕەتی و ناسرانی ئەو کەسە لە ناوەندی رۆشنبیری کوردیدا بکەینە پێوەر و مەرجی پۆلینکردنەکەمان، کە لەوەشدا ئاڵۆزی و کۆسپێکی زۆرم هاتەڕێ و تەختکردنیان هەروا کارێکی ئاسان نەبوو، بۆیە سەرەنجام خوێنەر و بۆچوونە جیاوازەکانم سەرپشک کرد، لەوەی چ بوار و تەوەرێک بۆ هەر یەک لەو نووسەرانە دەستنیشان دەکەن، کە پێم وایە مەبەستی سەرەکی نووسەر خزمەت و سوودگەیاندنە بە خوێندەواری کورد، کاتێک دڵی ئاوی نەخواردۆتەوە تەنیا لەلایەنی فەرهەنگ و زمان یان مێژوو یاخود سیاسی، هونەر، وەرگێڕان،...تاد بزاڤ بکات و زۆرترین بەرهەم و نووسین بخاتە کتێبخانەی کوردییەوە و دەوڵەمەندی بکات، ئەگەرچی زۆر جار پەرش و بڵاوی فرد زیان بە دەسەڵات و توانا و بەرهەمەکانی نووسەرێک دەگەیەنێت، بەتایبەتی ئەگەر نووسەر کەم ئەزموون و نەشارەزا بێت و رێکەوتیش بەو ناوەندەی گەیاندبێت، پاشخانێکی گەورەی رۆشنبیریی نەبێت و خۆی نەناسیبێت و نەدۆزیبێتەوە، بۆیە خۆ تەرخانکردن لە بوارێک یان دووان، رەنگە زۆر سەرکەوتووتر بێت و کاری زۆر گەورەتر و پڕ داهێنانتر پێشکەش بکات و لێی چاوەڕوان بکرێ، ئەمەش ئەزموونی هەموو دنیا سەلماندوویەتی، بەتایبەتی ئەمڕۆ، کە سەردەمی پسپۆری و تایبەتمەندێتییە، مرۆڤ- نووسەر- بەهۆی سەرقاڵی و جەنجاڵی ژیان و تەکنەلۆژیا بە گشت تەوەر و سەرجەم گۆشە و تەواوی کون و کەلەبەرەکان راناگات.

سەرەنجام بە پێی توانا، چەند تەوەرێک و بوارێکم بۆ ئەوانەی بێگومان و هیچ دوودڵییەک لەژێر یەک چەتردا کۆدەبنەوە، دەستنیشان کردووە و بە هەمان پێوەر دەستووری گشتی کارەکەم ناو و داتاکانم ریزکردوون، بەوەی تەمەن و دەستپێکی یەکەم بڵاوکردنەوەی نووسەر، ریزبەندییەکەی دیاری کردووە، هاتنی هەر ناو و بەباڵادابڕانی هەر ژمارەیەکیش لە توانا و دەسەڵاتی نووسینی هیچ کەسێک کەم و زیاد ناکات، بەڵکوو هەر ئەوەیە لە یەکەم رۆژی دەست بەکاربوونی کارەکەم وەک جیاوازییەک بۆ ئەو هەوڵانەی بەر لە خۆم لەم بوارەدا، پەیڕەویم لەو رێچکە و دابەشبوونە کرد...

نووسەرانی کتێبە ئایینییەکان

ئەمڕۆ کورد وەک نەتەوە، بە رێژەیەکی هەرە زۆر و سەرەکی، ئایینی پیرۆزی ئیسلام بە ئایینی خۆی

دەناسێت، لەودتای موسڵمانبوونیشی لەتەواوی بوارەکاندا هەمیشە و زۆر بە دڵسۆزییەوە سەرقافڵە و پێشەنگ بووە، لە نووسین و دانانی کتێب و کۆکردنەوەی و فەرمووده و پەراوێزنووسینیش، نموونەی ناوی بەرز و درەوشاوە لە ئایینی ئیسلامدا زۆرن، بەڵام وەک نەتەوەکانی دیکەی غەیرە عەرەب، زمانی نووسینی زمانی قورئان و عەرەبی بووە، ئەمەش هۆکار و فاکتەری خۆی لەپشتەوەیە، کە لێرەدا جێگای باسی نابێتەوە، بە کوردی نووسینیش بەتایبەتی لەم بوارەدا لەلای زانای کوردی موسڵمان زۆر درەنگ کەوتۆتەوە، بە زمانی دایک نووسینی بە حەڵاڵ و رەوای خۆی و نەتەوەکەی زانیوە، بگرە هەر ئەوەشە تاکوو ئەمڕۆ نموونەی تەرجەمەی قورئان و وەرگێرانەکەی هەژار موکریانی و هاوشێوەی پرۆژەی لەم جۆرە لای کۆلکە خوێندەوار و ئەوانەی هەستی خۆ بەکەم زانینیان لە هەناو و جەستەدا رەگاژۆ بووە، رەت دەکرێنەوە. بەڵام هەنووکە خوێندەواری کورد لە تەواوی بوارەکاندا، کەم و زۆر کتێب و سەرچاوەی دەست دەکەوێ، ئەم پۆلە کتێبەی نووسەر و دانەر و وەرگێرەی هەولێریش لەم بابەتەن، هەرچەندە هەندێکیان بە عەرەبی نووسراون.

١. ئەبوبەکر حاجی عومەر ئەفەندی ئەبوبەکر (مەلا فەندی)

لەدایکبووی: ١٨٦٥ -١٩٤٢

دستپێک: ١٩١٥

خوێندن: ئیجازەی زانستی ئایینی

چاپکراوەکانی:

- بەدەیان بەرهەمی جۆراوجۆری لەبواری (تەفسیرو زانستی «اسطرلاب» و زانستی کەلام و دیوانی شیعری دەستنوسی لەدوای خۆی بەجێهێشتووە.

٢. حوسێن سەعدی فەیزوڵڵا (مەلاحسین شێخ سەعدی هەولێری/ فانی)

لەدایکبووی: ١٨٨٣-١٩٨٣/١٢/١١)ز/ گەڕەکی خانەقا

دستپێک: سەرەتای سییەکان

خوێندن: لەساڵی (١٣٢٥ھ/ ١٩٠٧) لە (مەلا ئەبووبەکری ئەفەندی/ مەلا گچکە، ئیجازەی عیلمی وەرگرتووە.

چاپکراوەکانی:

- لەمانگی رەجەبی ساڵی (١٣٥٠ھ ١٩٣٠ز)دا تەفسیری واتاکانی هەر سی جوزئی قورئانی بەزمانی کوردی تەواو کردووە. بەشێکی بچووکی تەفسیرەکە لە چاپخانەی نەجاح بەغداد ١٩٣٣چاپ بووە.
- بەشێکی بچووکی تری تەفسیرەکە، بەیارمەتی خدری ئەحمەدی پاشا و مەعرووف ئاغای حاجی پیرداود ئاغای دزەیی، ١٩٣٤ لە دوتووآی (٦٠) لاپەڕەدا لەچاپ دراوە.

شەش بەرگی "ژیانی ئینسان تەفسیری قورئان" لەنێوان ساڵانی (١٩٧٨-١٩٨٥) لەچاپ درا.

- دیوانی فانی، شیعر، چاپخانەی رۆشنبیری لەهەولێر ١٩٨٤.

- (قەسیدەی بوردییە) لەساڵی (١٩٤٦) وەرگێڕان بەهۆنراوە لەعەرەبییەوە، لەچاپخانەی ڕۆشنبیری (هەولێر) بەناونیشانی (قەصیدەی بوردیە)، ١٩٨٥.
- وەرگێڕانی (١٤٢٨) فەرموودەی پێغەمبەر (د.خ)، (١٠) بەرگە، لەساڵی ١٩٥٢ تەواوبووە، تائێستا نۆ بەرگی بەناونیشانی ((پرشنگی کوردەواری لەشەرحی صحیحی بوخاری)) بەسەرپەرشتی مامۆستا بەشیری کوڕی لەچاپدراوە.

دەستنووسەکانی:
- الجامع الصغیر، دوو بەرگی گەورەیە لەفەرموودەکانی پێغەمبەر (د.خ).
- علم البلاغة بەعەرەبی
- حقائق الخیام.
- نظم تهذیب المنطق لسعد التفتازانی، "بەعەرەبی"
- شرح اللوائح، وەرگێڕان لەفارسییەوە بۆعەرەبی.
- شەرحی "ذات الشفاء"ی جەزری، لەعەرەبییەوە بۆ کوردی تەرجەمەکراوە.
- مەنظومەی تەوحیدیە"ی فرید الدین عەتار
- منهج الحقیقة في التصوف.
- المنظوم في العقود. بریتییە لە (٥٨٧) بەیت شعری بەرزی عەرەبی.
- شرح اللمعات: لەفارسییەوە بۆ عەرەبی.

جگە لەمانە چەند نامەیەکی تری هەیە، وەکو (رازو نهێنییەکانی قورئان) و (شەریعەتی ئیسلام بەپێی چوارمەزهەب)و مێژووی ژیانی شێخانی نەقشبەندی.

– یەکەمین مەلای کوردە بەکوردی واتاکانی قورئانی پیرۆزی تەفسیرکردووە.

٣. حەمەدەمین ئەحمەد
(مەلا حەمەدەمین سوێری)

لەدایکبووی: ١٩٠٠/ هەولێر
دەستپێک: سەرەتای سییەکان
خوێندن: خوێندنی ئایینی

چاپکراوەکانی:
- حاشیة جمع الجوامع، اصول الفقه، تەورێز ١٩٨٩.

* جگە لەوەی حاشیەی لەسەر هەموو مادەکانی خوێندنی حوجرە و ئایینی لە هەموو زانستەکانی: (نحو، صرف، بلاغة، فقه، اصول فقه، منطق، عقیدة، تفسیر، ریاضیات، هندسة، علم الفلك، علم الحکمة، علم الاداب، علم الفرائض، ...تاد)

٤. ڕەشاد محەمەد عوسمان
(ڕەشاد موفتی)

لەدایکبووی: ١٩١٥ز-١٩٩٢ز
دەستپێک: چلەکان
خوێندن: خوێندنی ئایینی لای باوکی، دواتر یەکەم قوتابی کورد بووە لە کوردستانی عێراق کە لە ساڵی ١٩٣٤ کۆلیژی ئەزهەری لە میسر تەواو کردووە.

چاپکراوەکانی:
- مەولودنامەی کوردی، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٥٠، تا ئێستا ١٢ جار چاپ کراوە.
- تحفة الاوصیاء في التوسل بالانبیاء مطبعة الاتحاد الجدیدة، الموصل ١٩٥١ ١٤ صفحة.
- راحة الابدان في صوم رمضان، مطبعة ام الربیعین، الموصل ١٩٥١.
- اعادة الظهر بعد الجمعة لظلمة القبر شمعة، مطبعة النداء، اربیل ١٩٦٠.
- قەسیدەی بوردە بە زمانی کوردی، گوڵ دەستەی ستایشی پێغەمبەر"د.خ"، وەرگێڕان، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٧٣.
- میعراج نامە، ئامادەکردنی: شێخ عومەر شێخ لەتیف بەرزنجی، هەولێر.
- ئیسماعیل نامە، ئامادەکردنی: شێخ عومەر شێخ لەتیف

بەرزنجی، هەولێر.
- زیاتر لە ۱۰۰۰ وتاری هەینی هەیە. (دەستنووس)
- زیاتر لە ۵۰۰ وتاری بۆنە ئاینیەکانی هەیە. (دەستنووس)

٥. عەبدوڵڵا فەرهاد مەولود (مەلا عەبدوڵڵا فەرهادی)

لەدایکبووی: ۱۹۲۲/گوندی لهێبان/هەولێر
دەستپێک: ۱۹٤۸
خوێندن: دەرچووی خوێندنی ئایینی

چاپکراوەکانی:
- لمعة البيان في قواعد ترتيل القران، أربيل ١٩٥٢.
- طلاق الاكراه والطلاق الثلاث وطلاق السكر، مطبعة كوردستان، اربيل ١٩٥٥. ٣٤ صفحة.
- ايقاف الخلاف ودرء الاعتساف في اعادة صلاة الجمعة ظهرا، مطبعة المثنى، بغداد ١٩٥٦.
- الحج المبرور والذنب المفقود، مطبعة سلمان الاعظمي، بغداد ١٩٥٧.
- الرسالة في الزكاة، مطبعة سلمان الاعظمي، بغداد ١٩٥٧.
- منهل الوعظة.
- ازاهير من جواهر الادب.
- مێرغوزار، هۆنراوە.
- العقيدة الفريدة.
- حديقة الاذهان في مولد المختار، مطبعة الثقافة والشباب، اربيل ١٩٨٥.
- کەلەپوور دابەشکردن، فرائض.
- منافع الصوم ومضار الخمر.
- الاكليل في محاسن اربيل.
- بغية الحكام في تنظيم القسام.
- وجها لوجه حضرة رسول الله/ فتاوى من في رسول الله، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰۰.
- أحسن الصياغة في حلية البلاغة، مطبعة سلمان الاعظمي، بغداد ١٩٦٧، مديرية مطبعة الثقافة، اربيل ٢٠٠٠. ٨٠ صفحة.
- ۱۰۰ پەندی سوودمەندی حەکیم لوقمان، کۆکردنەوە، کوردستان، هەولێر ۲۰۰۵.
- أجوبة مسابقة القران الكريم ١٩٧٥/ التي نالت الجائزة الاولى.

٦. محەمەد ئیسماعیل عومەر (مەلا سەید محەمەد پیرداودی)

لەدایکبووی: ۱۹۱٦ز/ لە گوندی قولتەپەی سەر بە ناحیەی قوشتەپە
دەستپێک:
خوێندن: لە ساڵی ۱۹٤٥ز ئیجازەی خوێندنی ئایینی وەرگرتووە.

چاپکراوەکانی:
- خدمة الدين في إعانة الطالبين.
- نخبة الافكار في تنجية والدي المختار.
- تحقيق المقام في نزاهة سيد الانام.
- ظاهر السنة والكتاب في حل ذبيحة أهل الكتاب.
- فتوي في حق زوجات المفقودين.

- مشروعية التلفيق.
- جدول أوقات الصلاة كيف وضعته.
- مشروعية الصلاة قبل صلاة الجمعة.
- الواجبات والمستحيلات لله تعالى.

کتێبە کوردییەکان :

- روونکردنەوەی سەفەری حەج.
- قونووت لە نوێژداو کورتە باسێک.
- سەلاوات و سەلامی دوای بانگی نوێژان.
- خشتەی کاتەکانی نوێژ، چۆنم داناوە.

لەوانەی چاپیش نەکراون :

- حکم الموسیقی فی الإسلام.
- کۆمەڵە فەتوایەک.

٧. عوسمان رەشاد محەممەد (عوسمان موفتی)

لەدایکبووی: ١٩٤٨/هەولێر
دەستپێک: ١٩٦٧
خوێندن: ئیجازەی زانستی ئایینی و بکالۆریۆس لە زانستی سەربازی و دبلۆم لە بەرگری ئاسمانی

چاپکراوەکانی:

- عالم الغيب والشهادة/ رأي وتفسير، الطبعة الاولى، اربيل ٢٠٠٣.
- أوراق مع فكر الشاعر الشيخ رضا الطالباني، الطبعة الاولى، اربيل ٢٠٠٦.
- ديوان الشعر (قم لربك) في فضائل النبي محمد (ص)، اربيل ٢٠٠٦.
- (لله درک)-شعر في رثاء والمدح لوالده وبعض العلماء الراحلين اربيل ٢٠٠٦.
- رسالة الى المتنبي، دراسة وقصيدة من ٩٠ بيت، شعر.

* دەیان دەستنووسی لە بواری تەسەوف و ئەدەب و مێژوو و فەلسەفە و دیوانێکی شیعریشی هەیە، بەڵام زۆربەی نووسینەکانی بە زمانی عەرەبین.

٨. موحسین جوامێر

لەدایکبووی: ١٩٤٨/ هەولێر
دەستپێک: سەردتای حەفتاکان
خوێندن:

چاپکراوەکانی:

- چۆن نوێژ دەکەی؟ چاپی یەکەم، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر ١٩٧٥. ٤٦ لاپەرە. چاپی دووەم، چاپخانەی دار الرسالة للطباعة، بەغداد ١٩٧٦. ٤٢ لاپەرە.
- بڕوا دێنم کە قورئان لە لایەن خواوەیە، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد ١٩٧٧. ٢٤ لاپەرە.

خوا، وەرگێڕان، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد ١٩٧٧. ٢٥ لاپەرە.

- ئەی رۆڵەی هوشیار، وەرگێڕان، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد، ١٩٧٨. ٢٦ لاپەرە.
- باوکە ئادەم و دایکە حەوا، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٧٨. ١٦ لاپەرە.
- دوو کوردکە، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٧٨. ٢٦ لاپەرە.
- کەشتی نوح، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٧٨. ٢٩ لاپەرە.

- ساتێک لە بەر سێبەری هەق و دان بەخۆداگرتندا، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ۱۹۷۸. ٤٧ لاپەڕە.
- کاتێ بیروباوەڕ دەدوێ، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ۱۹۸۰. ۳٤ لاپەڕە.

۹. محەمەد تەها عەلی (شێخ محەمەد بالیسانی)

لەدایکبوون: ۱۹۱۸/ هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان
خوێندن: خوێندنی ئایینی

چاپکراوەکانی:
- چرای رووناکی بۆ ڕێگای پاکی، بەغداد ۱۹۷۷.
- کیف تحج وکیف تعتمر، دار الحریة للطباعة، بغداد ۱۹۷۷. ۹۰ صفحة.
- رۆڵە پەروەری، بەغداد ۱۹۷۷.
- دەنگی دەروون/ تەفسیری سورەتی نوون، چاپخانەی افاق عربیة، بەغداد ۱۹۸۳.
- القول المنصف في تفسير سورة "يوسف"، مطبعة وزارة الاوقاف والشؤون الدينية، بغداد ۱۹۸۳.
- باشترین دیاری بۆ کوردەواری، چاپخانەی شەفیق، بەغداد ۱۹۸٤.
- وانەی کورد زوبان تەجویدی قورئان،
- القول الاسنى في أسماء الله الحسنى، مطبعة شفيق، بغداد ۱۹۸٤..
- القول المتين من أحكام اليمين والايمان الواردة بغير الله تعالى في القران الكريم.
- القول الجاد في توحيد الصوم والاعياد.
- تفهيم الامة/ تفسير جزء عم، مطبعة شفيق، بغداد ۱۹۸٥.
- القول المبارك في تفسير جزء المبارك، مطبعة شفيق، بغداد ۱۹۸٦
- القول العادل في ثلاث رسائل، مطبعة شفيق، بغداد ۱۹۸۷.
- القول المعطاء في أحكام الدعاء، مطبعة دار الحرية للطباعة، بغداد ۱۹۸۷.
- حسن البيان في تفسير القران/ المجلد الاول، دار الحرية للطباعة، بغداد ۱۹۸۸.
- حسن الانتباه في تفسير جزء قد سمع الله، مطبعة شفيق، بغداد ۱۹۸۸.
- هذا رأي وهذا مذهبي، الطبعة الاولى، ۱۹۸۸، الطبعة الثانية، مطبعة جامعة صلاح الدين اربيل ۱۹۹۹.
- حسن الكلام في أحكام الصلاة على خير الانام "ص"، مطبعة دار الحرية للطباعة، بغداد ۱۹۹۰.
- القول الحصين من تفسير سورة "يس".
- چۆن حەج دەکەی، دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، دار الحریە، بغداد ۱۹۹٥.
- دەنگی جەوانی/ چەپکە گوڵێک لە شیعرەکانی شێخ محەمەد بالیسانی، بلاوکراوەکانی وەزارەتی ئەوقاف و کاروباری ئاینینی، کۆکردنەوە و لێکۆڵینەوە و پێشکەشکردنی، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ۱۹۹۹.
- محەمەد شێخ تەها بالیسانی، دەنگی ناو دڵمە/ چەند دەرسێک لە تەفسیری جزمی عەممە، بلاوکراوەکانی وەزارەتی ئەوقاف و کاروباری ئاینینی، ئامادەکردن بۆ چاپ و بلاوکردنەوە، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰٥.
- دەنگی جەوانی/ چەپکە گوڵێک لە شیعرەکانی شێخ محەمەد بالیسانی، بلاوکراوەکانی وەزارەتی ئەوقاف و کاروباری ئاینینی، کۆکردنەوە و لێکۆڵینەوە و پێشکەشکردنی د. حوسێن بالیسانی، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ۱۹۹۹.
- دەنگی ناو دڵمە/ چەند دەرسێک لە تەفسیری جزمی عەممە، بلاوکراوەکانی وەزارەتی ئەوقاف و کاروباری

ئایینی، ئامادەکردن بۆ چاپ و بلاوکردنەوە د. حوسێن بالیسانی، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.

١٠. محەمەد ئەحمەد مستەفا
(د. محەمەد گەزنەیی)

لەدایکبوون: ١٩٤٩/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٧٧

خوێندن: دکتۆرا لە فیقهی ئیسلامی و قانوونی مەدەنی/کۆلیژی اصول/ زانکۆی ئەزهەر/١٩٨٩

چاپکراوەکانی:

بە زمانی کوردی:

- بەشکردنی میرات لە شەریعەتی ئیسلام و یاسادا، چاپخانەی بەغداد ١٩٧٧. ١٦٧ لاپەڕە.
- کڕین و فرۆشتنی (نازێر و زیو) بەیەکتر لە روانگەی فیقهی ئیسلامی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ١٩٩٨.
- دەمارگیری نەتەوایەتی، بلاوکراوەکانی رۆشنبیری یاسایی، هەولێر ٢٠٠٢.
- دوو ژن هێنان یاپتر لە تەرازووی ئیسلامدا، ٢٠٠٤.
- شەریعەتی حوکمڕانی لە ئیسلامدا، ٢٠٠٤.
- وەسیەت لە شەریعەتی ئیسلام و یاسادا، ٢٠٠٢.
- کوردقڕانی ساڵی ١٩٨٨، هۆکارەکانی ناونانی ئەنفال، ٢٠٠٣.
- ئیرهاب لە فیقهی ئیسلامدا، ٢٠٠٤.
- حوکمی کرداری خۆتەقاندنەوە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- سیستەمی جیهانی ئیستا چەند لەبارە بۆ جاڕدانی دەوڵەتی کورد، چاپخانەی هاوسەر، هەولێر ٢٠٠٤.
- ئازادی و مافی مرۆڤ لە تەرازووی ئیسلامدا، ٢٠٠٥.
- کوشتنی ژنان بە هەنجەتی شەرەف و نامووس نیشانەی بێ دەسەلاتییە، چاپخانەی پێنووس، چاپی یەکەم، ٢٠٠٨. ١١٧ لاپەڕە.

بە زمانی عەرەبی:

- الفرائد الجديدة/ تحقيق كتاب "المطالع السعيدة" للسيوطي مع كتاب "المواهب الحميدة" للشيخ عبدالكريم المدرس، وكلاهما على نظم الفريدة في علم النحو، مطبعة الارشاد، بغداد ١٩٧٨.
- تعليقات على كتاب "نور الاسلام" للشيخ عبدالكريم المدرس، الطبعة الاولى، بغداد ١٩٧٨، الطبعة الثانية بالاوفسيت، تركيا-اسطنبول ١٩٩٠.
- الشيخ نورالدين البريفكاني: حياته، اثاره، شعره، القاهرة ١٩٨٣.
- تحقيق جزء من كتاب البيوع من الحاوي الكبير للماوردي في الفقه الشافعي/ رسالة ماجستير/ كلية الشريعة والقانون، مطبوع على الالة الكاتبة، القاهرة ١٩٨٤.
- تحقيق كتاب الحذف والتقدير في القران الكريم المسمي ب"المحذوفات" للعلامة محمد ابن الحاج، القاهرة ١٩٨٦.
- نظرية الاستحقاق في الفقه الاسلامي والقانون المدني العراقي والمصري/ دراسة مقارنة/ رسالة دكتوراه، الطبعة الاولى القاهرة ١٩٨٩، الطبعة الثانية، بغداد ١٩٩١.
- دراسة وتحقيق رسالة القول المنقح المضبوط في جواز التعامل ووجوب الزكاة في ورق النوط، تاليف الشيخ ابي بكر بن محمد شطا البكري، مطبعة جامعة صلاح الدين، اربيل ١٩٩٨.
- حكم الزوجات المفقودين في كارثة ما يسمي بالانفال، مطبعة زانكو، اربيل ١٩٩٨.
- حكم نقل وغرس الاعضاء البشرية في الفقه الاسلامي والقانون/ دراسة مقارنة، مطبعة زانكو، اربيل ١٩٩٩.
- حكم التزويج الصغيرة، ٢٠٠٤.

- اجازة العقد الموقوف في الفقه الاسلامي والقانون المدني/ دراسة مقارنة، مطبعة كەوتيل، اربيل ٢٠٠٥.
- اثر الشرائع السماوية السابقة على الفقه الاسلامي، مطبوعات منظمة نشر الثقافة القانونية في كوردستان، اربيل ٢٠٠٥.

١١. عومەر تەها عەلی
(شێخ عومەر بالیسانی)

لەدایکبووی: ١٩٤٨/هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٨
خوێندن: ئیجازەی زانستی ئایینی
چاپکراوەکانی: ڕێگای ڕاستی ژین بۆ دنیا و دین، چاپخانەی شەفیق، بەغداد ١٩٧٨. ٨٨ لاپەڕە.

١٢. ئەحمەد محەمەد تەها
(د. ئەحمەد بالیسانی)

لەدایکبووی: ١٩٥٥/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٤
خوێندن: دکتۆرا لە کۆلیژی زانستە ئیسلامییەکان/ زانکۆی بەغداد، بە ناونیشانی (فقه امام علي ابن طالب "ر. ض")، ١٩٩٤.

چاپکراوەکانی:
- باوەڕی، چاپخانەی شەفیق، بەغداد ١٩٨٤.
- نظرة الى المراة والرجل في الاسلام، مطبعة العاني، بغداد ١٩٨٥.
- واجب الاباء والامهات تجاه الابناء والبنات في الاسلام، مطبعة شفيق، بغداد ١٩٨٦.
- التفكير في الاسلام، دار الحرية للطباعة، بغداد ١٩٨٦.
- من قال لااله الا الله دخل الجنة، مطبعة شفيق، بغداد ١٩٨٨.
- دين الله واحد غير متعدد، مطبعة منارة، هەولێر ٢٠٠٨.

* جگە لە بڵاوکردنەوەی زیاتر لە "١٠" لێکۆڵینەوەی زانستی.

١٣ عومەر قادر حەمەدەمین
(مەلا عومەر وەرتی)

لەدایکبووی: ١٩٤٠/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٤/٤/٤
خوێندن: خوێندنی حوجرە و مزگەوت/ ئایینی
چاپکراوەکانی:
- خەمڕەوێن، ١٩٨٤.
- مەولودنامەی پێغەمبەر.

١٤. تاهیرعەبدوڵلا سلێمان
(مەلا تاهیر بەحرکەیی)

لەدایکبووی: ١٩٤٦/ بەحرکە

دەستپێک: ١٩٨٦

خوێندن: خوێندنی حوجرە و مزگەوت/ ئایینی

چاپکراوەکانی:

- مەرکانەی کوردی بۆ گوڵی بوردی، وەرگێران لە عەرەبییەوە، چاپی یەکەم، ١٩٨٦. چاپی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٦، ٣٧ لاپەڕەیە.
- مفتاح الوصول الى التاج الجامع للاصول، دار احياء التراث العربي، بيروت، ١٩٨٦.
- دیوانی مەلا تاهیری بەحرکەیی، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٠.
- محمد پاشا الرواندزي، وزارة الثقافة، مطبعة وزارة الثقافة، اربيل ٢٠٠٢.
- وەلامی پرسیارێک لە فیقهی ئیسلامی، چاپخانەی وەزارەتی کشتوکاڵ، هەولێر ٢٠٠٤.
- تحقيق كتاب رسالة العالم الملا محمد، مطبعة وزارة التربية، اربيل ٢٠٠٦.
- مێژووی زانایانی کورد، حەوت بەرگە، دەستنووس.

١٥. سابیر ساڵح حوسێن
(مەلا سابیر ساڵح گەردی)

لەدایکبووی: ١٩٦١/١/٣

دەستپێک: ١٩٨٦

خوێندن: خوێندنی حوجرە و مزگەوت/ ئایینی

چاپکراوەکانی:

- شیفای قورئان بۆ نەخۆشیانی جنۆکەداری، زنجیرەی یەکەم، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٨.
- شیفای قورئان بۆ نەخۆشیانی جنۆکەداری، زنجیرەی دووەم، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٨.
- شیفای قورئان بۆ نەخۆشیانی جنۆکەداری، زنجیرەی سێیەم، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٨.
- لە ئادابەکانی ئیسلام، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٨، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی حاجی قادری کۆیی، چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر ٢٠٠٨.
- ئافرەتانی رێزدار، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١، چاپی دووەم، چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر ٢٠٠٨.
- ناوە جوانە پیرۆزەکانی خوای گەورە، چاپخانەی کاڵێ، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی مەحوی، چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر ٢٠٠٨.
- شیفای قورئان بۆ نەخۆشیانی جنۆکەداری، زنجیرەی یەکەم و دووەم و سێیەم، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی

کتێبخانەی حاجی قادری کۆیی، چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر ٢٠٠٨

- شیفای قورئان بۆ نەخۆشیانی جنۆکەداری، زنجیرەی چوارەم و پێنجەم، چاپخانەی رۆژهەلات، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- بیست و دوو وتار لەژێر سێبەری خۆشەویستی خوا، چاپخانەی رۆژهەلات، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- هەندێ لە یادەوەرییەکانم لە زیندانی بەعسییەکاندا، چاپی یەکەم، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی حاجی قادری کۆیی، چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر ٢٠٠٨.

١٦. عەبدوللا مەولود مەحمود
(مەلا عەبدوللا پەلپیتانی)

لەدایکبووی: ١٩٤٥/ هەولێر

دستپێک: ١٩٩٠

خوێندن: خوێندنی حوجرە و مزگەوت/ ئایینی

چاپکراوەکانی:

- تحفة الخطيب، مطبعة العاني، بغداد ١٩٩٠.
- دراسات التوضيحية لكتاب مقدمة الاجرومية/ استنساخ/ منهج الدراسي.
- دراسات التوضيحية لكتاب الانموذج/ استنساخ/ منهج الدراسي.
- مختصر الفرائض/ استنساخ/ منهج الدراسي.

١٧. عەبدوللا عەبدولعەزیز خضر
(مەلا عەبدوللا هەرتەلی)

لەدایکبووی: ١٩٥٥/ هەرتەل

دستپێک: ١٩٩١

خوێندن: خوێندنی حوجرە و مزگەوت/ ئایینی، هەروەها دەرچووی پەیمانگای ئیسلامی هەولێر/١٩٧٦

چاپکراوەکانی:

- هۆنراوەی ئیمان و ئیسلام، ١٩٩١. "٤"چاپ.
- رونکردنەوەی"الاربعين النواوية". "٦"چاپ.
- عەقیدەی ئیسلامی. "٢"
- رونکردنەوەی"العقيدة الطحاوي". "٣" چاپ.
- رونکردنەوەی قتل العارض في الفرائض."١"چاپ.
- لە رونکردنەوەی منهاج الطالبين . "٢"چاپ
- چەند گولێک لە گولزاری ئیسلام. "٣"چاپ.
- روونکردنەوەی فتح القريب. "٧" چاپ.
- چۆنیەتی حەج و عومرە، هەولێر ٢٠٠٧.

١٨ عەبدولخالق حەسەن
(مەلا عەبدولخالق شوانی)

لەدایکبووی: ١٩٧٠/ هەولێر

دستپێک: ١٩٩٥

خوێندن: ناوەندی و دواتر دەست بەخوێندنی ئایینی دەکات.

چاپکراوەکانی:

- فەرهەنگی کوردناسین، بلاوکراوەکانی بەڕێوەبەرێتی

گشتی چاپ و بلاوکردنەوە/ وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٥.
- گەر لە ئایین دەپرسی فەرموو چل فەرموودەی قودسی، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی حاجی قادر، چاپی سێیەم، هەولێر ٢٠٠٧.

١٩. نەوزاد محەمەد عەلی کۆیی
(نەوا محەمەد سەعید)

لەدایکبووی: ١٩٦٥- کۆیە
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی
دەستپێک: ١٩٩٦

چاپکراوەکانی:
- ژن و مێردی ئیسلامی بەختەوەر، وەرگێران لە عەرەبییەوە، "حەوت جار چاپکراوە"، چاپی یەکەمی سالی ١٩٩٦.
- سوپاکەی پێغەمبەر"د.خ"، وەرگێران لە عەرەبییەوە.
- چەند وانەیەک لە پێغەمبەری سەرکردە لە شاراوەی نهێنیدا، وەرگێران لە عەرەبییەوە.
- چۆن بونیەو بناغەی ئیسلامیمان لە روخان دەپارێزین، وەرگێران لە عەرەبییەوە.
- ٣٠ نیشانەی مونافیقان"، وەرگێران لە عەرەبییەوە. دوو جار چاپکراوە".
- مەرجەکانی حیجابی ئافرەتی مسولمان لە قورئان و سوننەتدا"، وەرگێران لە عەرەبییەوە، دوو جار چاپکراوە".
- بالا پۆشی ئافرەتی مسولمان"، وەرگێران لە عەرەبییەوە، دوو جار چاپکراوە".
- ئایا دەزانی جۆرەکانی شیریک چین؟، وەرگێران لە عەرەبییەوە.
- ئایا دەزانی جۆرەکانی کوفر چین؟، وەرگێران لە عەرەبییەوە.
- ئایا دەبێ ولار و برار مان بۆ کێ بێ؟، وەرگێران لە عەرەبییەوە.
- مندالی مسولمان چی دەڵێ؟"، وەرگێران لە عەرەبییەوە، هەشت جار چاپکراوە".
- تەفسیری جزئی عمە.
- حج، عمرە، زیارەت لەگەڵ دوعاکان، وەرگێران لە عەرەبییەوە.
- ئادابی کۆمەڵایەتی لە قورئان و سوننەتدا، وەرگێران لە عەرەبییەوە.
- زکرەکانی بەیانیان و ئیواران، وەرگێران لە عەرەبییەوە.

ئەو نامیلکانەی ئامادە و چاپکردووە:
- لە فیقە شارەزابە بە پرسیارو وەڵام"دوو جار چاپکراوە".
- گولبژێرێک لە فەتوای هاوچەرخ سەبارەت بە ئافرەتان"سێ جار چاپکراوە".
- ١٠ ئادابی کۆمەڵایەتی لە قورئان و سوننەتدا.
- فرەژنی لە نێوان فیقهی ئیسلام و ویستی پیاودا.
- خێزانەکەت بە پارە مەزەندە ناکرێت.
- کچ لە نێوان واقیعی ئیسلام و داب و نەریتی جاهیلیدا.
- وێنەی سەر تابلۆ و وێنەی فۆتۆگرافی لە روانگەی ئیسلامدا.
- مافەکانی ژن و مێرد لە ئیسلامدا."دوو جار چاپکراوە".

* تا ئێستا بەرگی زیاتر لە "١٦٠" کتێبی نەخشاندووە، جگە لە چەند گۆڤارێک، وەک: (پەیام، ژینی نوێ، فریا، مێرگی منداڵان، چرای رووناکی).

* ناوبراو زیاتر وەکو هونەرمەندێک و کەسێکی خۆشنووس و بە سەلیقە و دەست و پەنجە زێرین ناسراوە. لە سالی "١٩٨٠"دوە لە ناوە وە و دەرەوەی کوردستان بەشداری لە دەیان پێشەنگا کردووە و خەڵاتی بەدەست هێناوە.

٢٠. تەیب عەبدوڵڵا سلێمان
(مەلا تەیب بەحرکەیی)

لەدایکبووی: ١٩٣٣/ بەحرکە-هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٧
خوێندن: خوێندنی حوجرە و مزگەوت/ ئایینی

چاپکراوەکانی:
- حجج المتقين في بعض المسائل من الفروع الدينية، مطبوعات وزارة الاوقاف والشؤون الدينية، مطبعة وزارة التربية، اربيل ٢٠٠٤.

٢١. عومەر محەمەدئەمین ئەحمەد
(مەلا عومەر سوێری)

لەدایکبووی: ١٩٥٦/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٩
خوێندن: خوێندنی حوجرە و مزگەوت/ ئایینی
چاپکراوەکانی:
- بیدعە لە روانگەی ئیسلامەوە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ١٩٩٨.
- دڵدانەوەی پرسەداران، هەولێر ١٩٩٨.
- التعزية في الاسلام وسننها وبدعها، هەولێر ٢٠٠٠.
- پەیڕەوی قورئان بۆ فرۆشیار و بازرگان، هەولێر ٢٠٠٧.
- علماء الاسلام ٢٠٠٧.
- پەیڕەوی حەج و عومرە، چاپخانەی منارە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

٢٢. عەبدولجەلیل عەلی قادر
(حاجی عەبدولجەلیل)

لەدایکبووی: ١٩٦٠/ هەولێر
دەستپێک: ....
خوێندن: خانەی مامۆستایان

چاپکراوەکانی:
- بەسەرهاتی تۆبەکاران، هەولێر، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی حاجی قادری کۆیی.
- چاکسازی دڵان.
- پەروەردەی رۆڵەکان و ئاسوودەیی خێزان.
- کەڵەشاخ "حیجامە"، چاپخانەی رۆژهەڵات، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- عومەر عەبدولکافی، سوپاسگوزاری نیعمەتەکان، وەرگێڕان، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی مەحوی، چاپی یەکەم، ٢٠٠٨.

* وێرای "٤٠" دانە نامیلکەی توێشووی بانگخوازان.

نووسەرانی بواری سیاسی و مێژوویی

هەڵبەتە پۆلێک نووسەر و کەسایەتی دیکەمان هەن، زۆر بە دەگمەن لە بواری سیاسی هەندێک جاریش مێژوویی بترازێت خۆیان لە قەرەی بابەت و لایەنەکانی دیکەی نووسین و ژیان دەدەن، مەگەر لەو شوێن و تەوەرانەی، کە ئەوە بخوازێت، بۆ دەوڵەمەندکردن و رەباسکردنی نووسینەکانی و باشتر گەیاندنی پەیامەکەی دەست بۆ بوارو بابەتی دیکە ببات و پەلوپۆ بهاوێژن، هەر لەژێر ئەو ساباتەش دەستەیەک ئەوەندەی وەک کەسایەتییەکی سیاسی و هەڵکەوتووی نەتەوە و

کۆمەڵگاکەمان کەم و زۆر خەڵک دەیناسێت و لە کاروانی خەبات و شۆڕشەکانی کورددا دەرکەوتوون، هیچ کات ئەو قەڵەمە بە توانا و دیارە نێن هەر شایەدی حاڵ و کوری نێو رووداو و کۆڕی سیاسین، لەپاڵ ئەوەشدا لەم بوارە باشترین و بەکەلکترین کتێب و نووسینی سەردەم و بۆ ئایینندەش ئەوانە دەبن، ئەگەر بە ویژدانەوە و بە رۆحێکی تژی لە هەستی نەتەوایەتی و مرۆڤدۆستانە و دوور لە چەواشەکاری بنووسرێن. لەو میانەشدا هەیە لە هەڵدانەوەی لاپەڕەکانی ژیانی سیاسی و شۆڕش و دەوروبەرەکەی لە دووتوێی یاداشتەکانیدا، ئەگەرچی بە پێی سیاسەت و بەرژەوەندی و ئایدیای خۆی نووسیویێتی، بەڵام دۆزی نەتەوەکەشی فەرامۆش نەکردووە و دەتوانرێت پەندی مێژوو و خوێندنەوەی ئەو چاخەی لێوە هەڵێنجرێت٠.

١. مەعروف عەلی ئەسغەر حاجی مەولوود (مەعروف جیاوک)

لەدایکبووی: ١٨٨٥/بەغداد -١٩٥٨کۆچی دوایی کردووە.

دەستپێک: ١٩١٢

خوێندن: بکالۆریۆس یاسا/ بەغداد

چاپکراوەکانی:

- القضية الكردية، الطبعة الاولى، مطبعة الاستقلال، بغداد ١٩٢٥، ١١٥ صفحة، الطبعة الثانية، منقحة ١٩٣٣.
- بەرگی ئیملای کوردی، چاپخانەی نەجاح، بەغداد ١٩٣٠. ٤٨ لاپەڕە.
- نيابتي"١٩٢٨-١٩٣٠"، مطبعة الزمان، بغداد ١٩٣٧، ٢٤٧صفحة.
- هەزار بێژ و پەندی کوردی، چاپخانەی نەجاح، بەغداد ١٩٣٨. ٩١ لاپەڕە.
- الحقائق الثابتة في كراسة فخامة السيد نوري السعيد ومقالات بعض خصومه، بغداد ١٩٤٨.
- مأساة بارزان المظلومة، الطبعة الاولى، المطبعة العربية، بغداد ١٩٥٤، ٢١٦ صفحة. الطبعة الثانية، اربيل ٢٠٠١.

ئەم کتێبە لەلایەن ئەبوبەکر ساڵح ئیسماعیل وەرگێردراوەتە سەر زمانی کوردی بە ناونیشانی: کارەساتی (بارزان)ی زوڵم لێکراو، بڵاوکراوەکانی توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی "خانی" دهۆک، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

*هەرچەندە جیاوک لەدایکبووی بەغدادیە، بەڵام بە بنەچە بنەماڵەکەیان خەڵکی گوندی: "سرێشمە"ی سەر بە شارۆچکەی رواندزن و لە عەشیرەتی باڵەکن.

٢. عاسم حەیدەر عاسم (عاسم حەیدەری)

لەدایکبووی: ١٩٢١/٦/٩/هەولێر - ١٩٧١/٧/٢٠ کۆچی دوایی کردووە.

دەستپێک: ١٩٤٣/گۆڤاری گەلاوێژ

خوێندن: ئامادەیی شەریعە/شاری حلە

چاپکراوەکانی: نییە

٣. ساڵح حەیدەر عاسم
(ساڵح حەیدەری)

لەدایکبووی: ١٩٢٢/هەولێر -٦/٨/٢٠٠١ کۆچی دوایی کردووە.
دەستپێک: ١٩٤٣/یەکێتی تێکۆشین
خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆلیژی ماف/بەغداد

چاپکراوەکانی:
- مختارات من مذكرات ولمحات من الحركة الثورية في كردستان والعراق، سليمانية ٢٠٠٤.

٤. جەمال حەیدەر عاسم
(شەهید جەمال حەیدەری)

لەدایکبووی: ١٩٢٦/هەولێر- ٢٠/٧/١٩٦٣
دەستپێک: ١٩٤٥/ رۆژنامەی نهێنیی ئازادی
خوێندن: پۆلی دووەمی خانەی باڵای مامۆستایان، دواتر (١٩٥٩-١٩٦١)خوێندنی فەلسەفەی لە یەکێتی سۆڤیەتی جاران تەواو کردووە.

چاپکراوەکانی: کۆمەڵێک نامیلکەی لەلایەن حزبی شیوعی عێراقەوە بڵاوکراوەتەوە.

٥. محەمەد شەریف عوسمان
(مەلا شەریف)

لەدایکبووی: ١٩٢٥-١٩٧٦/ هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی چلەکان
خوێندن:

چاپکراوەکانی:
- الصداقة العربية- الكردية، مطبعة الحصان، الموصل ١٩٥٨. ٥٦ صفحة.
- توما بوا، لمحة عن الاكراد،، ترجمة، مطبعة المجمع العلمي، بغداد ١٩٧٣، ١٥٠ صفحة.

٦. جەلال حوسامەدین
(جەلال تاڵەبانی)

لەدایکبووی: ١٩٣٣/ کۆیە/هەولێر
دەستپێک: ١٩٤٦
خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆلیژی ماف"حقوق"/بەغداد

چاپکراوەکانی:
- کوردایەتی
- كردستان والحركة التحررية الكردية، الطبعة الاولى، بغداد ١٩٦٣، الطبعة الثانية، دار الطليعة للطباعة والنشر، بيروت ١٩٧١.
- جۆشدانی خەبات دژی ئیمپریالیزم و فاشیزم و نۆکەرانیان بۆ سەربەخۆیی و دیموکراسی و ئۆتۆنۆمی، ١٩٨٠، ٨٦ لاپەرە.
- أغد ديمقراطي وحرمان شعب حتى من حق الحلم، منشورات مكتب الاعلام المركزي في الاتحاد الوطني الكردستاني، ١٩٨٦.
- حول القضية الكردية في العراق، الطبعة الاولى، بيروت ١٩٨٨، الطبعة الثانية، بيروت ١٩٩٦.
- حوار جاد مع السيد صبحي عبدالحميد ورفاقه، منشورات مكتب الاعلام المركزي في الاتحاد الوطني الكردستاني، السليمانية ٢٠٠٤. ٤٨ صفحة.

٧. کەریم ئەحمەد خەلیفە

لەدایکبووی: ١٩٢٢/ هەولێر
دەستپێک: کۆتایی چلەکان
خوێندن: پەیمانگای باڵای مامۆستایان/ بەشی پەروەردەی وەرزشی

چاپکراوەکانی:
- رێرەوی تێکۆشان و بیرەوەرییەکانم، وەرگێرانی بۆ کوردی: جەلال دەباغ، چاپخانەی رەهەند، سلێمانی ٢٠٠٧.

٨. فاتح رەسووڵ عەبدوڵڵا

لەدایکبووی: ١٩٣١/کۆیە-٢٠٠٧/١/٢٣
دەستپێک: سەرەتای پەنجاکان
خوێندن: ئامادەیی

چاپکراوەکانی:
- دەنگدانەوەی ئاشتی، چاپخانەی دیجلە، بەغداد ١٩٥٤، بەناوی خوازراو (دلێر ئەحمەد) چاپ بووە و پۆلیسیش دەستی بەسەرداگرتووە.
- توتن و توتنەوانی لە کوردستانی عێراق، چاپخانەی لواء ١٩٥٨. ٥٤ لاپەرە.
- هێندێ رووداوی گرنگی ١٩٧٩/چەند لاپەرەیەک لە مێژووی خەباتی گەلی کورد، بەرگی یەکەم، سوید ١٩٩١.
- شەرەکانی براکوژی ١٩٨٠-١٩٨١/ چەند لاپەرەیەک لە مێژووی خەباتی گەلی کورد، بەرگی دووەم، سوید ١٩٩٢.
- کۆمەڵێک رووداوی ساڵانی ١٩٨١-١٩٩٠/کارەساتی پشت ئاشان، هەڵەبجە، ئەنفال/ چەند لاپەرەیەک لە مێژووی خەباتی گەلی کورد، بەرگی سێیەم، سوید ١٩٩٤.
- لە کاروانێکی دووروودرێژ، ئەزموون و تاقیکردنەوەی پەنجا ساڵ، سوید ١٩٩٧.

- بنچینەی مێژووی بیرۆکەی چەپ لە کوردستاندا، سوید ٢٠٠١.
- مشتێک لە پاشماوەی خەرمان، هەندێک وتار و نووسین و نامە، هەولێر ٢٠٠٧.
- لەپێناو دەسەڵاتدا، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.

٩. عەلی عەبدوڵڵا ئەمین

لەدایکبووی: ١٩٢٢ز/کۆیە
دەستپێک: ١٩٥٩ز
خوێندن: ئەندازیاری
چاپکراوەکانی:
- مێژووی دروستبوونی پارتی دیموکراتی کوردستان،١٩٦٨.
- تأريخ الحزب الديمقراطي الكردستاني- العراق حتى انعقاد مؤتمره الثالث، مترجمة من الكردية، ١٩٩١.

١٠. کەمال محیەدین ئەسعەد

لەدایکبووی: ١٩٣٦ز/کۆیە
دەستپێک: ١٩٥٩
خوێندن: کۆلیژی ماف/ بەغداد/ ١٩٨٠
چاپکراوەکانی: نییە

١١. موهیب حەیدەر عاسم
(موهیب حەیدەری)

لەدایکبووی: ١٩٣٣/هەولێر -١٩٦٣/٣/٨- شەهیدکراوە.
دەستپێک: ١٩٥٩/ گۆڤاری ژیان
خوێندن: ناوەندی
چاپکراوەکانی: نییە

١٢. زرار سلێمان بەگ دەرگەڵەیی

لەدایکبووی: ١٩٢٧/گوندی ماویلیان/رواندز
دەستپێک: شەستەکان
خوێندن: دەرچووی زانکۆی ئاسیای ناوەڕاست/پسپۆری کۆمەڵایەتی

چاپکراوەکانی:

- چارەنووسی منداڵێکی کورد، چوار کورتەچیرۆک لە بەرگێکدا، چاپخانەی رەهەند، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٧.
- بیرەوەرییەکانم لە ساڵانی (١٩٤٣-١٩٧٧)، چاپخانەی رەهەند، سلێمانی ٢٠٠٨.
- بنەماڵەی میرانی دەرگەڵە.

١٣. زوبێر بیلال ئیسماعیل

لەدایکبووی: ١٩٣٨/ هەولێر-١٥/١٢/١٩٩٨ کۆچی دوایی کردووە.

دەستپێک: ١٩٧٠.

خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی شوێنەوار/ کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی بەغداد/ ١٩٦٠

چاپکراوەکانی:

- اربيل في أدوارها التأريخية، مطبعة النعمان، النجف ١٩٧١، ٣٨٤ صفحة.
- تأريخ اللغة الكوردية، مطبعة الحوادث، بغداد ١٩٧٧. ٧٢صفحة.
- ابن خلكان حياته واثاره، مطبعة الامة، بغداد ١٩٧٩، ١٢٠صفحة.
- علماء ومدارس في اربيل، مطبعة الزهراء الحديثة، الموصل ١٩٨٤.
- مێژووی زمانی کوردی/و: یووسف رەئووف عەلی، بەغداد ١٩٨٥.
- الشيخ چولي، مطبعة صلاح الدين، اربيل ١٩٨٨.
- ثورات بارزان، مطبعة وزارة الثقافة، اربيل ١٩٩٨.
- تأريخ أربيل، مطبعة وزارة الثقافة، اربيل ١٩٩٩.
- الاكراد في كتب البلدانيين والرحالة المسلمين في العصور الوسطى، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٩.

١٤. مەسعوود مستەفا محەمەد (مەسعوود بارزانی)

لەدایکبووی: ١٩٤٦/مەهاباد

دەستپێک: ١٩٦٧

خوێندن: لەساڵی ١٩٦٢ لەتەمەنی (١٦) ساڵییەوە بەناچاری شار جێدەهێڵێت و دەبێتە پێشمەرگە ئیدی لەدواناوەندی دەست لەخوێندن هەڵدەگرێت.

چاپکراوەکانی:

- البارزاني والحركة التحررية الكردية/ الجزء الاول، انتفاضة بارزان الاولى"١٩٣١-١٩٣٢"، الطبعة الاولى، الطبعة الثانية، الدار العربية للموسوعات، لبنان ٢٠٠٥.
- البارزاني والحركة التحررية الكردية/ الجزء الثاني، الكرد وثورة ١٤ تموز "١٩٥٨"، ١٤ تموز/١٩٥٨-١١ أيلول/١٩٦١، الطبعة الاولى، مطبعة"خەبات" دهۆک ١٩٩١. الطبعة الثانية، الدار العربية للموسوعات، لبنان ٢٠٠٥.
- البارزاني والحركة التحررية الكردية/ الجزء الثالث، ثورة أيلول ١٩٦١-١٩٧٥، مع ملحق وثائقية، ط١،......، ط٢،......، ط٣، مطبعة، وزارة التربية، أربيل ٢٠٠٢. الطبعة الثانية، الدار العربية

للموسوعات، لبنان ٢٠٠٥.
- بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد/ ١٩٣١-١٩٥٨، بەرگی یەکەم، چاپخانەی "خەبات" دهۆک، ١٩٩٨.
- بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد/١٩٥٨-١٩٦١، بەرگی دووەم، چاپخانەی "خەبات" دهۆک، ١٩٩٨.
- بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد/شۆرشی ئەیلول"١٩٦١-١٩٧٥"، بەرگی سێیەم بەشی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤/ لیژنەیەک وەرگێران و پێداچوونەوە ی بۆ کردووە.
- بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد/شۆرشی ئەیلول"١٩٦١-١٩٧٥"، بەرگی سێیەم بەشی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤/ لیژنەیەک وەرگێران و پێداچوونەوە ی بۆ کردووە.

* ئەم کتێبانە بەزمانی عەرەبی نووسراون و بۆ چەندین زمانی وەک: تورکی و فارسی و رووسی و ئینگلیزی و چینی و کوردی بە رێنووسی عەرەبی و رێنووسی لاتینی وەرگێردراون.

١٥. فەیسەڵ نورەدین عەبدولرەزاق
(فەیسەڵ دەباغ)

لەدایکبووی: ١٩٥٣/ بەغداد
دەستپێک: ١٩٧٢
خوێندن: دبلۆم لەدوای بکالۆریۆس لە دیۆگرافیا/ ١٩٨٤

چاپکراوەکانی:
- کورد و کەمە نەتەوایەتییەکانی تر لە سەرژمێری (١٩٧٧)، بەشی یەکەم، بلاوکراوەکانی رۆژنامەی برایەتی، چاپخانەی پەروەردە، هەولێر ١٩٩٣.
- کورد و کەمە نەتەوایەتییەکانی تر لە سەرژمێری (١٩٧٧)، بەشی دووەم، هەولێر ١٩٩٤.
- بۆ شێواندنی مێژوو ئەوەی فازل بەراک پێی نەکرا بیکا، أ. رەوشەن دەیەوێ بیکات، هەولێر ١٩٩٥.
- أضواء على كتاب الجمعيات والمنظمات والاحزاب الكوردية في نصف القرن "١٩٠٨-١٩٥٨"، هەولێر ١٩٩٧.
- حزبی هیوا و شۆرشی "١٩٤٣-١٩٤٥"ی بارزان، بلاوکراوەکانی دەزگای گولان، هەولێر ١٩٩٧.
- کش مەلیک کش وەزیر، هەولێر ٢٠٠٠.
- ئینسکلۆپیدیای ئابووری"عەرەبی، کوردی، ئینگلیزی"، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١.
- کوردستان لە چاپکراوە عوسمانلییەکاندا، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٢.
- اي رجل واية قضية، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ٢٠٠٤.

١٦. عەبدوڵلا ئیسماعیل ئەحمەد
(مەلا عەولا)

لەدایکبووی: ١٩٢٢/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٩
خوێندن: حوجرە

چاپکراوەکانی:
- سەربردەی ژیانی سیاسیم، چاپخانەی ئەدیب، بەغداد ١٩٨٩.

١٧. حەسەن یاسین عەبدولڕەحمان

لەدایکبووی: ١٩٦٥/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٩
خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆمەڵناسی/ کۆلیژی ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین/١٩٩٢
بکالۆریۆس لە زانستە سیاسییەکان/ زانکۆی سلێمانی/٢٠٠٧

چاپکراوەکانی:
- عەلی ئەلشممەری، فیدرالیزم و سیستمەکانی یەکێتی فیدرالی، وەرگێڕان، مەکتەبی بیرو هوشیاری "ی. ن. ک"، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٤.
- ٣٤ وانە لە بارەی ڕۆژنامەنووسی و ڕۆژنامەنووسیی کوردییەوە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، چاپخانەی دوارۆژ، سلێمانی ٢٠٠٤.
- مێژووی پێوەندییە نهێنییەکانی نێوان پشتیوانانی ئیسلام و ڕێکخراوی قاعیدە، بڵاوکراوەکانی مەکتەبی ناوەندی ڕاگەیاندن"ی. ن. ک"، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی، کەرکووک ٢٠٠٦.
- دیموکراسی دیدێکی فەلسەفی، وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیرو هوشیاری"ی. ن. ک"، سلێمانی ٢٠٠٥. ١٠٤لاپەڕەیە.

١٨. ڕەفعەت عەبدوڵڵا پیرداود
(شەهید ڕێباز)

لەدایکبووی: ١٩٥٢/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٠
خوێندن: ئامادەیی کشتوکاڵ ١٩٧٢
چاپکراوەکانی:
- شەڕی پارتیزانی، ١٩٩٠.
- نرکەی کوردستان، ١٩٩١-١٩٩٢
- قەندیل بەغدادی هەژاند، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، ١٩٩٣.
- قەندیل بەغدادی هەژاند، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم، ١٩٩٣.
- قەندیل بەغدادی هەژاند، بەشی یەکەم، بەشی دووەم، بڵاوکراوەکانی بنکەی شەهید ڕێباز/ لەسەر ئەرکی وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپی دووەم، چاپخانەی پەیوەند، سلێمانی ٢٠٠٨.

١٩. بورهان یاسین مستەفا
(بەهرۆز گەڵاڵی)

لەدایکبووی: ١٩٥٨/هەولێر
دەستپێک: دوای ڕاپەڕین
خوێندن: دەرچووی کۆلیژی ئەندازیاری بیناسازی
چاپکراوەکانی:
- ژیاننامەی سیاسی، ١٩٩٣.
- کوردایەتی و هەڵوێست، بەرگی یەکەم، ١٩٩٦.
- کوردایەتی و هەڵوێست، بەرگی دووەم، ١٩٩٧.
- ئەوەی لە بیرم مابێ، ١٩٩٨.
- ڕەسووڵ مامەند پەنجا ساڵ تەمەن سی و سێ ساڵ خەبات، ١٩٩٨.
- دیپلۆمات و دیپلۆماسی، ٢٠٠٤.
- لە ئەنکەرەدوە، بەشی دووەم، ٢٠٠٤.
- the kurdish problem is my problemK, 2005.
- aciklamalar & cevaplar statements & repliesK, .2005
- خوێندنەوەی ڕووداوەکان، ٢٠٠٦.
- لە نێوان ئەنکەرە و هەولێردا، چاپخانەی مینا/ئەنکەرە ٢٠٠٦.
- لە ئەنکەرەدوە، بەشی دووەم، ٢٠٠٧.

٢٠. پشتیوان سادق عەبدوڵڵا

لەدایکبووی: ١٩٦٨/ کۆیێ/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٤
خوێندن: خوێندکاری دکتۆرا لە بەشی ڕامیاری کۆلێژی یاسا و ڕامیاری، زانکۆی سەلاحەددین
چاپکراوەکانی:
- الارهاب/ التأريخ - التميز - الانواع -الاساليب، الجزء الاول، الطبعة الاولى، مطبعة الحاج هاشم، اربيل ٢٠٠٦.

نووسەرە فۆلکلۆریستەکان

١. محەمەد تۆفیق ڕەشید
(وردی)

لەدایکبووی: ١٩٢٣ کۆیە-٣/١٢/١٩٧٥
دەستپێک: ناوەڕاستی چلەکان
خوێندن: خانەی مامۆستایانی بەغداد/١٩٤٤

چاپکراوەکانی:
*** کوردییەکان:**
- حەسەن و مریەم، فۆلکلۆر، بەغداد ١٩٥٥.
- ناسر و مار مار، فۆلکلۆر، بەغداد ١٩٥٥.
- ویستم ژن بێنم، شیعر، بەغداد ١٩٥٦.
- ئەنجامی داوێن پیسی، هاوبەش، بەغداد ١٩٥٦.
- دەنگی جەزائیر، شیعر، بەغداد ١٩٥٧.
- گوڵی ناکام، شیعر، بەغداد ١٩٥٧.
- سەردەتایەک لە مێژووی کورد، وەرگێران لە فارسییەوە، بەغداد ١٩٥٧.
- شۆڕشی چواردەی تەمموز، بەغداد ١٩٥٨.
- خانزاد و لەشکری، فۆلکلۆر، بەغداد ١٩٦٠.
- قەڵای دمدم، فۆلکلۆر، بەغداد ١٩٦١.
- فۆلکلۆری کوردی، بەشی یەکەم، فۆلکلۆر، بەغداد ١٩٦١.
- فۆلکلۆری کوردی، بەشی دووەم، فۆلکلۆر، بەغداد ١٩٦١.
- فۆلکلۆری کوردی، بەشی سێیەم، فۆلکلۆر، نەجەف ١٩٧٢.

- مامه یارەی قارەمان، چیرۆک، بەغداد ١٩٦١.
- بانگی کوردستان، شیعر، بەغداد ١٩٧٠.
- مەلا ئاوارەی قارەمان، نەجەف ١٩٧١.
- ئەو کچەی مارەیی نەهاتوود، نەجەف ١٩٧٣.
- هەندێ لە بەیت و هەڵبەستەکانی عەلی بەردەشانی، بەغداد ١٩٧٣.
- کەر بازاڕی، نەجەف ١٩٧٤.
- چوونی بارزانیانی قارەمان بۆسۆڤیەت، مێژوو، چاپی یەکەم، بەغداد ١٩٦١، چاپی دووەم، بڵاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ٢٠٠٠.

*** عەرەبییەکان:**

- منتخبات من القصائد الشاعر فكتور هيجو، ترجمة، مطبعة دار المعرفة، بغداد ١٩٥٥، ٤٦ صفحة.
- من روائع الادب الكردي، بغداد ١٩٥٦، ٣٦ صفحة.
- القصة والاساطير في الادب الكردي، بغداد ١٩٥٦، ٣٦ صفحة.
- الاكراد الفيليين في التأريخ، مطبعة اللواء، بغداد ١٩٥٨، ٥٣صفحة.
- تولستوي، تلال النور من بين الظلام، ترجمة، مطبعة دار العودة، بغداد ١٩٥٨.
- كردستان المناضلة، مطبعة اللواء، بغداد ١٩٥٩. ٤٠ صفحة.
- لمحات من الادب الصيني، ترجمة، بغداد ١٩٥٧.
- الاكراد في الاتحاد السوفيتي، مطبعة اللواء، بغداد ١٩٥٩، ٢٣صفحة.
- قصة وقصائد في الادب الكردي الثوري، بغداد ١٩٦٠.
- بحث ودراسة عن الفلكلور الكردي، مطبعة الزعيم، بغداد ١٩٦٢، ٢٣صفحة.
- قصائد رائعة للشاعرين شيلر وغوتة، ترجمة، مطبعة الغري، النجف ١٩٦٤، ٦٤صفحة.
- قصص شعرية كوردية فولكلورية، مطبعة الرشاد، بغداد ١٩٦٥، ٤٨صفحة.
- أقاصيص شعبية كوردية، مطبعة الغري، النجف، ١٩٧٠، ١٠٠صفحة.
- صفحات من نضال الشعب الكوردي في ايران، مطبعة الايمان، بغداد ١٩٧٠. ٣٦ صفحة.
- قافلة الشهداء الاكراد والشعوب الايرانية مطبعة اللواء، بغداد ١٩٧٢، ٤٨ صفحة.
- مدينة كويسنجق والمصلح الاجتماعي ابراهيم صائبر ولي، مطبعة الامة، بغداد ١٩٧٢، ٥٢ صفحة.
- مكسيم غوركي، مذكراتي الصحفية، ترجمة، مطبعة دار السلام، بغداد ١٩٧٣، ٧١صفحة.
- نوروز وثورة كاوة الحداد، مطبعة الغري، النجف ١٩٧٣، ٢٢ صفحة.
- من هو الفيلسوف وماذا يريد من الحياة، مطبعة العاني، بغداد ١٩٧٣، ٣٦ صفحة.
- نماذج من التراث الشعب الكوردي، مطبعة الغري، النجف ١٩٧٥، ٢٠٧صفحة.

٢. محەمەد روشدی مستەفا زاهیر دزەیی

لەدایکبووی: ١٩٢٢/ هەولێر
دەستپێک: چلەکان
خوێندن: ئامادەیی

چاپکراوەکانی:

- منداڵەکانی دارستانی تازە، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی مەعارف، بەغداد ١٩٤٩، ١٢٤ لاپەرە. چاپی دووەم، چاپخانەی بەغداد، بەغداد ١٩٨٤، ٩٦ لاپەرەیە.
- ژیانی دێهاتی، چاپخانەی سەمیر ئەمیس، بەغداد ١٩٨٣، ١٤٤ لاپەرە.
- شەش چیرۆکی فۆلکلۆری کوردی رەسەن، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری،

هەولێر، ١٩٩٧، ٩٦ لاپەڕە.
- فەرهەنگی روشدی، کوردی-عەرەبی، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی ئاوێر، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨، ٣٩٠.

٣. عومەر شێخەڵڵا دەشتەکی

لە دایکبووی: ١٩٤١/ هەولێر -٢٧/٥/٢٠٠٥
دەستپێک: ١٩٦٢
خوێندن: بەشی زمانی کوردی/ کۆلێژی ئاداب/زانکۆی بەغداد/١٩٦٥

چاپکراوەکانی:
- پەندی کوردی، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٧٢- ١٠٠ لاپەڕە.
- داستان و گۆرانی لە فۆلکلۆری کوردیدا، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی سەلاحەددین، هەولێر ١٩٧٨، چاپی دووەم، بەرگی یەکەم و دووەم، هەولێر ١٩٩٩.
- پەندی کوردی، بەرگی دووەم، دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، چاپخانەی "دار الحرية للطباعة"، بەغداد ١٩٨٠.
- پەندی کوردی، بەرگی سێیەم، دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، چاپخانەی "دار الرسالة"، بەغداد ١٩٨٥.
- پەندی کوردی، بەرگی چوارەم، هەولێر ٢٠٠١.
- پەندی کوردی چیرۆکەکەی، ئینستیتوتی کەلەپووری کوردستان، هەولێر، ٢٠٠٦.

٤. داود محەمەد داود
(داود شڕۆڵ)

لەدایکبووی: ١٩٤٦/مەخموور
دەستپێک: ١٩٦٣
خوێندن: پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایان
چاپکراوەکانی: گوڵێک لە رەوسەی فۆلکلۆری کوردەواری، بەغداد ١٩٨٧.

٥. پیرداود قادر سولتان
(پیرداود مەخمووری)

لەدایکبووی: ١٩٥١ مەخموور
دەستپێک: ١٩٧٩، بەڵام یەکەم نووسینی لە ساڵی ١٩٧٣ بلاوکردۆتەوە
خوێندن: پەیمانگای مامۆستایانی هەولێر، ١٩٧٥

چاپکراوەکانی:
- فۆلکلۆر، هەولێر، ١٩٧٩.
- لاس و خەزاڵ، هەولێر، ٢٠٠٢.

- مەجلیسی حەیرانبێژان، هەولێر، ٢٠٠٣.
- پیرە هەولێر، هەولێر، ٢٠٠٤.
- عەزیز نەسین، دوو بێوەژنەکە، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، چاپخانەی "گەنج"سلێمانی، بلاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، هەولێر، ٢٠٠٥.
- ئەوها هاتیمە دنیایێ، وەرگێڕان، هەولێر، ٢٠٠٧.

٦. ئەسعەد عەدۆ ڕەسووڵ

لەدایکبووی: ١٩٥٥/هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٤
خوێندن:
چاپکراوەکانی:
- پێناسی بەشێکی شاعیرانی کورد، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٠.
- بەیتی ئایشە گوڵ، فۆلکلۆر، ئەمیندارێتی گشتی ڕۆشنبیری و لاوان، چاپخانەی دار آفاق عربیە، بەغداد ١٩٨٣.
- لیرەیەک لە گەنجینەی نەتەوەی کورد، ئەمیندارێتی گشتی، چاپخانەی عەلاء، بەغداد ١٩٨٤.
- بەرئاگردان، لەسەر ئەرکی چاپخانەی خەبات چاپکراوە، ١٩٩٣.
- لاوک و حەیران و هۆنراوەی میللی لە فۆلکلۆری کوردیدا، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نوالەی نوێ، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر ٢٠٠٥.
- خۆزگە و شتی تر، کۆمەڵە وتار، بەرگی یەکەم، وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.

٧. سەعدوڵڵا ئیسماعیل تەها
(سەعدوڵڵا شێخانی)

لەدایکبووی: ١٩٦٣/هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٢
خوێندن:
چاپکراوەکانی:
- فۆلکلۆری کوردی، بەغداد/١٩٨٢.
- گوڵبژێرێک لە فۆلکلۆری کوردیدا، بەغداد/١٩٨٦.
- چیرۆک و بەیتی لاس و خەزاڵ، بەغداد/١٩٨٧.
- تێکستی هەقایەتی کوردی، بەغداد/١٩٨٧.
- شێخان و شێخان بەگی، بەغداد/ ١٩٨٧.
- سەربردەی کۆمەڵە حەیران بێژێکی کورد، بەغداد/ ١٩٨٨.
- سێ سەد هۆنراوەی فۆلکلۆری کوردی، بەغداد/ ١٩٩٠.
- مێژوو و هەندێ لە ناودارانی هۆزی شێخان، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، هەولێر/٢٠٠٣.

٨. ئەحمەد حەمەدەمین قادر
(ئەحمەد حەیران)

لەدایکبووی: ١٩٦١ / هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٢
خوێندن: ئاداب، کوردی، سەلاحەددین ١٩٨٤

چاپکراوەکانی:
- دیوانی حەیرانبێژان، ئەمینداریێتی گشتی رۆشنبیری و لاوان، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد ١٩٨٨

٩. محەمەد کەریم شەریف

لەدایکبووی: ١٩٤٦/ گوندی گاینج/ شارۆچکەی خەبات/هەولێر-٩/٦/٢٠٠٢ کۆچی دوایی کردووە.
دەستپێک: ١٩٦٨
خوێندن: خانەی مامۆستایان/١٩٦٩

چاپکراوەکانی:
- فۆلکلۆر و یارییەکانی کوردەواری، چاپخانەی شیمال، کەرکووک ١٩٧١، ٢٠٠ لاپەرە.
- فۆلکلۆری هۆنراوەکانی کوردەواری، چاپخانەی شیمال، کەرکوک ١٩٧٤، ٢٦٨ لاپەرە.
- سوارچاکی لەلاوکی کوردەواری دا، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد ١٩٧٨، ١٩٢ لاپەرە.
- هەقایەتی کوردەواری، چاپخانەی "دار الجاحظ"، بەغداد ١٩٨٥، ١٦٥ لاپەرە.
- مەسەلەکانی کوردەواری، رێکخستن و پێشەکی و چاپکردنی: عەبدوڵڵا خدر مەولود، چاپخانەی، هەولێر ٢٠٠٥، ٢٤٠لاپەرە.

١٠. ئاواز ئەحمەد حەمەدەمین
(ئاواز دزەیی)

لەدایکبووی: ١٩٤٢/ دووگردکان/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٠
خوێندن: سەرەتایی
.

چاپکراوەکانی:
- فۆلکلۆری کوردی لە ناوچەی دزەییاندا، بەغداد ١٩٨٤.
- خواردەمەنی کوردەواری، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٩.
- شەوانی دووگردکان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.

١١. دیدەوان یەعقووب عەزیز

لەدایکبووی: ١٩٦٦/ قوشتەپە
دەستپێک: ١٩٨٤/ هاوکاری
خوێندن: ناوەندی

چاپکراوەکانی:
- دەستەواژەی مرۆڤ، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠١.
- ژن ناسی لە پەندی پێشینانداا، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.

١٢. هوشیار نوری لەک

لەدایکبووی: ١٩٧٣/هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی نەوەدەکان
خوێندن:
چاپکراوەکانی:
- ٢٥٥ مەتەڵی کوردەواری، بەرگی یەکەم، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠١.
- ٢٥٥ مەتەڵی کوردەواری، بەرگی دووەم، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٢.
- فەرهەنگی گەنجینەی کەلەپوور، بەرگی یەکەم، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٢.
- ٧٧٧ مەتەڵی کوردەواری، بەرگی سێیەم، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٣.
- ٩٥٥ مەتەڵی کوردەواری، بەرگی چوارەم، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٤.
- هەگبەی مێژوو، بەرگی یەکەم، هاوبەش، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٤.
- ڕەنگاوڕەنگ، بەرگی یەکەم، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٤.
- ١١٧٧ مەتەڵی کوردەواری، بەرگی پێنجەم، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر ٢٠٠٥.
- ١٢٧٧ مەتەڵی کوردەواری، بەرگی شەشەم، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر ٢٠٠٦.
- گوڵبژێرێک لە پەندی کوردی، بەرگی یەکەم، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ،، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر ٢٠٠٧.
- ١٣٣٣ مەتەڵی کوردەواری، بەرگی حەفتەم، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر ٢٠٠٧.
- ١٣٧٧ مەتەڵی کوردەواری، بەرگی هەشتەم، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر ٢٠٠٨.
- دوور لە دەسەڵات، بەرگی یەکەم، هاوبەش، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر ٢٠٠٨.
- فەرهەنگی کوردەواری، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

نووسەرانی شانۆ و "شانۆنامەنووس"

١. تەلعەت سامان مامە کەریم

لەدایکبووی: ١٩٤٦/ هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی شەستەکان
خوێندن: دەرچووی بەشی درامای ئەکادیمیای هونەرە جوانەکان/١٩٦٩- ١٩٧٠

چاپکراوەکانی:
- هەرچەندە دەقە شانۆییەکانی زیاتر خراونەتە سەرتەختەی شانۆ.

٢. حەیدەر عەبدولرەحمان مامە

لەدایکبووی: ١٩٥٦/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٢ یەکەم بەرهەمی رەخنەیی دەربارەی درامای (مەرەزە)ی جەلیل زەنگەنە بڵاوکردۆتەوە.
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای کشتوکاڵی

چاپکراوەکانی:
- خوالێخۆشبوو (وەرگێڕان).
- چەپکێ رەخنەی شانۆیی، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.

بەرهەمە شانۆییەکان:
- راوچی/ نووسین
- خاتوو کلاوزەڕ/ ئامادەکردن
- گوڵی نهێنی/ نووسین
- درامای ئاسکە/ نووسین
- خاتوو کلاوزەڕ/ ئامادەکردنی چوار ئەڵقە
- سەلیم بەگ/ نووسین
- رەحمەتی/ نووسین

٣. فەتاح خەتاب حوسێن

لەدایکبووی: ١٩٥١/ هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای هونەرە جوانەکان/بەغداد/١٩٧٤

چاپکراوەکانی:
- کچەکانی ئەژیهاک.
- لە چاوەڕوانی کوردۆدا
- ئەبجەدییەتی دۆزەخ
- هابیل و قابیل لە شاری ئەربائیل
- ئاوارەکانی سەرزەمین
- پەیکەر
- کلکەکان
- حیکایەتی شارێک
- رەشە کۆمیدیای دەروازەی ئەربائیلۆ، چاپخانەی

شەهاب، هەولێر ٢٠٠٤.

- شانۆیی دوا ئێزگەمان بیارەیە. بیارە، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

* فەتاح خەتاب کەسایەتییەکی هونەری شانۆیە و لەم بوارە رۆڵ و جێ پەنجەی دیارە، نووسینەکانیشی باری پتر شانۆگەری و رەخنەی شانۆیین، ئەوە جگە لە وەرگێرانی دەیان وتار و بابەت لەم بوارەدا.

٤. سلێمان ئیبراهیم قادر
(سلێمان گەلاڵی)

لە دایکبووی: ١٩٦٥/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٢
خوێندن: دەرچووی بەشی شانۆی پەیمانگای هونەرە جوانەکان بەشی دەرهێنان/١٩٨٨
چاپکراوەکانی:
- مەدالیای قەرەجێکی شەرمەزار، شیعر، ١٩٩٧.
- شەوە سپییەکان، شانۆگەری، هاوبەش، هەولێر ٢٠٠٨.
- دەرچوونی گەنج، شانۆگەری، وەرگێران، هەولێر ٢٠٠٩.

٥.سەباح عەبدولڕەحمان عەبدوڵڵا

لە دایکبووی: ١٩٤٥/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٢
خوێندن: دەرچووی بەشی شانۆی پەیمانگای هونەرە جوانەکانی بەغداد/١٩٦٧- ١٩٦٨
چاپکراوەکانی:
- وێڕای کارە سەرکەوتووەکانی لە دنیای نواندن و دەرهێنان و هونەرەکانی شانۆدا، دەست بۆ کاری نووسین و بڵاوکردنەوەش لە بواری پسپۆری خۆی دەبات. تا ئێستا چەند دەقێکی بۆ شانۆ و تەلەفزیۆن نووسیوە.

٦. ئوسامە جەمیل عەلی

لەدایکبووی: ١٩٦٦/هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٢
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی مێژوو/کۆلێژی ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین
چاپکراوەکانی:
- مرۆڤ و ژیان، هەولێر ١٩٩٢.
- خێزانەکانی پێغەمبەر"د.خ"، هەولێر ١٩٩٢.
- بیرەوەرییەکانی نەدەوی لە میسر، هەولێر ١٩٩٣.
- قوماتەی تەلبەند، شیعر، هەولێر

*** لە بواری درامادا:**
- زنجیرە درامای کۆچ/ ٢٩ ئەلقە.
- زنجیرە درامای ئازارەکانی بارام/ ٢٢ ئەلقە.
- جگە لە نووسینی زیاتر لە حەفتا دراما بۆ tv.
- ٣٥٠ کورتە تەمسیلی بۆ رادیۆ. هەروەها زنجیرەی "هەیاسی دوڕناس"/ ٢٩ ئەلقە.

نووسەران لە بوارەکانی هونەریدا

١. ئەندریۆس ئیسرائیل خەممۆ
(باکووری)

لەدایکبووی: ١٩٢٨/ کۆیە
دەستپێک: ١٩٥٠
خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایانی باڵا
چاپکراوەکانی:
- تەمەنێک/گۆرانی، ئاواز، مۆسیقا و خۆشخوانی-بەشی یەکەم لە ژیانی باکووری، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- تەمەنێک/گۆرانی، ئاواز، مۆسیقا و خۆشخوانی-بەشی دووەم لە ژیانی باکووری، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- گۆرانیبێژە نەمرەکان، بەشی یەکەم، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١.
- گۆرانیبێژە نەمرەکان، بەشی دووەم، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر.
- گۆرانیبێژە نەمرەکان، بەشی سێیەم، پێداچوونەوەی ئازاد عەبدولواحید، بڵاوکراوەکانی گۆڤاری رامان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- بە بۆنەی یۆبیلی تیپی باواجی کۆیە لە"١٩٥٧-٢٠٠٨"، کۆمەڵگەی چاپەمەنی شەهاب، هەولێر ٢٠٠٨.

٢. تاهیر تۆفیق عەبدولرەحمان

لەدایکبووی: ١٩٢٣/ کۆیە.
دەستپێک: پەنجاکان
خوێندن: ناوەندی
چاپکراوەکانی:
- چەپکە گوڵ، چاپخانەی "المعارف"، بەغداد ١٩٥٤، ٦٤ لاپەڕە.
- ئاوازی بەسۆز، چاپخانەی "المعارف"، بەغداد ١٩٥٥، ٨٠ لاپەڕە.
- گۆرانی و هەڵپەرکێ، چاپخانەی "دار التضامن"، بەغداد ١٩٦٧، ٦٤ لاپەڕە.
- گۆرانی و ژیان، چاپخانەی "العراق"، بەغداد ١٩٧٣، ٥٩ لاپەڕە.
- ئاوازی بەجۆش، هەولێر ١٩٧٨، ٦٤ لاپەڕە.
- گوڵی سەربەستی، چاپخانەی دار افاق العربیة، بەغداد ١٩٨٣، ٢٢٨ لاپەڕە.

٣. رەسوڵ ئیبراهیم سوڵتان
(رەسوڵ بێزار گەردی)

لەدایکبووی: ١٩٢٢ز/ هەولێر- ١٧/ ١٠ / ١٩٩٤
دەستپێک: ١٩٥٧
خوێندن: پۆلی پێنجەمی سەرەتایی
چاپکراوەکانی:

١- بژار، بەغدا ١٩٥٧. کۆمەڵە شیعرێکە بریتی بوو لە (١٥٠) حەیران و (١٠٢) سرود و (١٥٢) هەڵبەستی گۆرانییەکانی رەسوڵ گەردی خۆی و لەگەڵ هەندێ لەشیعری ئەم شاعیرانەی کە گۆرانیبێژ ئاوازی بۆ دانابوو: حەبیب عەلی میرانی، ئاغای جوکلاغا، پیرباڵ مەحمود، کانی، ئیبراهیم یوسف، ئەحمەد هەردی، بورهان جاهید، مەلا مەسعوودی بێ بەش، ئەحمەد دڵزار، مفتی پێنجوێنی، عوسمان عوزێری..تاد.

٢- گوڵە مێلاقەی کوردستان، بەغدا ١٩٦٠. ئەم کۆمەڵە (٤٠) حەیران و (٢٢) سرود و (٢٤) لاوک و (٢٧) گۆرانی رەسوڵ گەردی خۆی و لەگەڵ هەندێ شیعری شاعیرانی تری گرتۆتەخۆ، لەوانە: حەبیب عەلی میرانی، دڵدار، مەدحەت بێ خەو، محەمەد حەسەن مەنگوری، جەمال شارباژێری، شێرکۆ بێکەس، تۆفیق ووردی، کەمال غەمبار، کەریم شارەزا، کامەران موکری، کانی، پیرەمێرد، ئیبراهیم هۆشیار، شێخ تەها شێخ سەعید (رەهبەر)، بورهان جاهید، ئەحمەد دڵزار، عوسمان عوزێری وهی تر.

٣- شیلان و شلێر، بەغدا. ئەم کتێبە لە (١٢٤) سروود و شیعر و برێک بەستە و گۆرانی میللی تایبەتی رەسوڵ گەردی خۆی پێکهاتووە.

٤- داردشەکران، هەولێر. ئەم کتێبە لە دووبەش پێکهاتووە (١٥٠) حەیران و (١٤٩) شیعر و گۆرانی دڵداری. تەواوی بەرهەمەکانی لەم کتێبەدا زادەی ئەندێشە و سۆز و هزری رەسوڵ گەردی خۆی بووە.

٥- پەنگر، هەولێر ٢٠٠٨. ئەم کتێبە لە (٦١) سرود و (١٨) حەیران پێکهاتووە.

بەرهەمە بلاوکراوەکانی (کە زیاتر لە ١٠٠٠ بەرهەمی هونەرین و زیاتر لە ٦٠٠ حەیران و مەقام و گۆرانی و سرودی تۆمارکراون لە وێستگەی رادیۆ و تەلەڤزیۆنی بەغدا، سەدان بەرهەمی تریش لە دەرەوەی ئەو وێستگەیە تۆمارکردووە)، سەرەڕای چەندین بەرهەمی تری کە راستەوخۆ لە ئێزگە و تەلەڤزیۆنی بەغدا لە نێوان ساڵەکانی ١٩٤٧ و ١٩٥٧ دا پەخشکراون و نەنووسراونەتەوە.

٤. حوسێن قادر ئەحمەد

لەدایکبووی: ١٩٣٧/کۆیە
دەستپێک: ١٩٥٩/ رۆژنامەی ئازادی
خوێندن: دبلۆمی پەروەردەیی/کەرکووک/ ١٩٥٥
چاپکراوەکانی:

- ژیان و بەرهەمی هونەرمەندی گەل تاهیر تەوفیق، چاپی یەکەم، چاپخانەی پاک، هەولێر ٢٠٠٢.

٥. زاهیر محەمەد ئیبراهیم/کۆیی

لەدایکبووی: ١٩٣/کۆیە
دەستپێک: ١٩٦١/ رۆژنامەی ئازادی
خوێندن: خولی هونەری پەیمانگای هونەرە جوانەکان/ بەشی مۆسیقا

چاپکراوەکانی:

- رەنگاورەنگ، سروود و مۆسیقا، چاپخانەی شیمال، کەرکوک ١٩٧٠.
- راستییەک دەربارەی تیپی مۆسیقای باواجی کۆیە، هەولێر ١٩٧٥.
- هونەری رەوانبێژی، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٦.
- ئاشنا/ ئەو شاعیرەی خۆی و شیعرەکانی تیرۆر کران، نووسین و کۆکردنەوە، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٧.
- کۆمەڵێک بابەتی بەپێز پێویستە هەموو رۆشنبیرێک بیزانێت.!، وەرگێڕان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

- بنەماکانی فێربوونی مۆسیقا، وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی دەزگای وەرگێڕان، هەولێر ٢٠٠٩.

٦. جەواد حەمەد بەگ ساڵح

لەدایکبووی: ١٩٤٦/ کۆیە
دەسپێک: ١٩٦٩ گۆڤاری تیشک ژمارە (١) خانەی مامۆستایانی هەولێر.
خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایانی هەولێر ١٩٦٩
چاپکراوەکانی:
- مێژووی سەرهەڵدان و گەشەسەندنی شانۆ و دراما لە کۆیە، بڵاوکراوەکانی دەزگای موزیک و کەلەپووری کورد، چاپخانەی دارا، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.

٧. محەمەد بەکر تەیموور

لەدایکبووی: ١٩٣٨ز/ هەولێر
دەستپێک: پەنجاکان، لە حەفتاکان دەستی داوەتە نووسینی بواری شانۆ
خوێندن: خانەی مامۆستایان/ ١٩٦١

چاپکراوەکانی:
- دەروازەیەکی رەخنەیی درامای نوێی کوردی، بڵاوکراوەکانی گۆڤاری شانۆ، چاپخانەی تیشک، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٨.

٨. دارا محەمەد عەلی

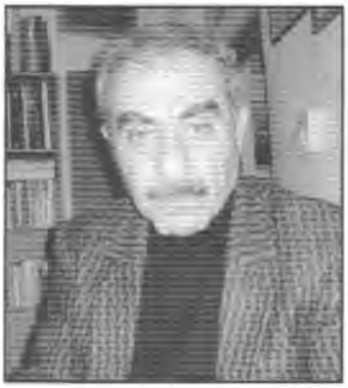

لەدایکبووی: ١٩٥٠ز/ هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان
خوێندن: بڕوانامەی دبلۆمی هونەری لە پەیمانگای هونەرە جوانەکان/ بەغداد/ ١٩٧٤

چاپکراوەکانی:
- کەونە گوند هەر لە یادمی، ٢٠٠٤.
- مۆتیڤ، ٢٠٠٧.
- پۆرتریت... مرۆڤ لە هونەری شێوەکاری کوردیدا، دەزگای موزیک و کەلەپووری کورد، بەرگی یەکەم، چاپخانەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

٩. وریا ئەحمەد حەمەی مەلا

لەدایکبووی: ١٩٤٧/ کۆیە
دەستپێک: ١٩٧٦
خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایان/١٩٦٧-١٩٦٨، دواتر دبلۆم لە زمـــان و ئەدەبی هۆلەندی/ ٢٠٠٠/roc
چاپکراوەکانی:
- ئامێرەکانی مۆسیقای کوردی، ئەمینداریێتی گشتی رۆشنبیری و لاوان، هەولێر ١٩٨٩.
- باڵەبان، وەزرەتی رۆشنبیری، ١٩٩٧.
- تەواوی بابەتەکانی ژمارەی یەکەمی گۆڤاری چل ئاواز، دەزگای مۆزیک و کەلەپووری کورد، هەولێر ٢٠٠٥.
- تەمیرە، بڵاوکراوەکانی دەزگای مۆزیک و کەلەپووری کورد، چاپخانەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

١٠. فارس سەعدی مستەفا

لەدایکبووی: ١٩٥٥ز/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٦
خوێندن: بکالۆریۆس ئەندازیاری شارستانی/ زانکۆی سلێمانی/١٩٧٨، دبلۆم لە فۆتۆگراف/ بەغداد/١٩٨٥.
چاپکراوەکانی:
- سەرەتایەک بۆ تەکنیک و هونەری فۆتۆگراف، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ١٩٩٨.
- هونەری فۆتۆگراف، بەشی یەکەم، بڵاوکراوەکانی دەزگای گوڵان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٠.
- زاراوەی فۆتۆگراف "ئینگلیزی-کوردی"، کۆمەڵی هونەر و وێژەی کوردی، هەولێر ٢٠٠٦.

١١. محەمەد محەمەد عەلی عارف
(پ. د. محەمەد عارف)

لەدایکبووی: ١٩٣٧/رواندز -لە ٨-١٠-٢٠٠٩کۆچی دووایی کردووە
دەستپێک: حەفتاکان
خوێندن: ماستەر لە هونەری وێنەکێشان لە ئەکادیمیای هونەرە جوانەکانی مۆسکۆ/١٩٦٧
دواتر دکتۆرای لە فەلسەفەی هونەر وەرگرتووە/٢٠٠٤
چاپکراوەکانی:
- فن الرسم اليدوي، سێ جار چاپکراوە، ١٩٨٠.
- مایکل ئەنجیلۆ، دەزگای رۆشنبیری، چاپخانەی دار الحریە، بەغداد ١٩٨١. ١٢٨ لاپەڕە.
- پۆل گۆگان، وەرگێڕان لە رووسییەوە بۆ عەرەبی، ١٩٨٢.
- دێلا کروا، وەرگێڕان لە رووسییەوە، چاپکراوەکانی ئەمینداریێتی گشتی، چاپخانەی الادیب، بەغداد ١٩٨٣.
- میلیە، وەرگێڕان لە رووسییەوە، چاپکراوەکانی ئەمینداریێتی گشتی، بەغداد ١٩٨٥.
- رووبنسن، وەرگێڕان لە رووسییەوە، دەزگای رۆشنبیری، بەغداد ١٩٨٦.
- هونەری هێڵکاری، ١٩٨٩.
- هونەرمەند محەمەد عارف (بە کوردی و عەرەبی و ئینگلیزی)، ١٩٩٠.
- بنکەکانی هونەری ئەکادیمی، وەرگێڕان لە رووسییەوە،

١٩٩٤.
- لە هونەرمەندە بلیمەتەکانی جیهان (جۆرجونی، داینێکا، لینداین)، وەرگێڕان لە رووسییەوە، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٠. ١٤٦ لاپەڕە.

لەگەڵ شاکارە نەمرەکاندا، نووسین، بڵاوکراوەکانی دەزگای موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١.
- کاتیا کۆلڤیچ، هونەرمەندی مەزنی گرافیکی ئەڵمانی، نووسین، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٢.
- منداڵ لە بەرهەمی هونەرمەندە جیهانییەکاندا، نووسین، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئینگر هونەرمەندی فەرەنسی نەمر، نووسین، چاپخانەی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- جوانی سروشت لە کوردستانی عێراق/ جماليات الطبيعة في كوردستان العراق، نامەی دکتۆراکەی، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٦.
- خەزینەکانی هونەر، نووسین، هەولێر ٢٠٠٦.
- هونەری هاوچەرخی عێراق، وەرگێڕان، وەرگێڕان لە رووسییەوە، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٧.
- گرافیکەکانی کوردستان، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

* دکتۆر لە بواری هونەری تەشکیلی ناوێکی دیارە و خاوەن ئەزموون و سەلیقەیە و دەست رەنگینە، بۆیە کتێب و نووسین و وەرگێڕانەکانیشی زیاتر هەر لە بواری هونەری دان.

١٢. موحسین محەمەد حەمەد

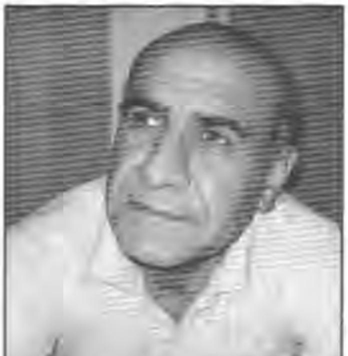

لەدایکبووی: ١٩٥٧/تەیراوە/هەولێر

دەستپێک: ١٩٨٠، وەرگێڕانی شانۆگەری و بەر لەوەش لەساڵی ١٩٧٦ز وەک ئەکتەر بەشداری لە شانۆگەری (رزگاری)دا دەکات

خوێندن: ناوەندی

چاپکراوەکانی:
- خانزادی سۆران لە کورتە دراماد، بەغداد ١٩٨٦.
- لە ساڵی (١٩٨٧ ز)دا یەکەمین زنجیرەی رەخنەی شانۆیی بڵاودەکاتەوەو سێ ژمارەی لێ دەردەکا.
- رەخنەی شانۆیی، هەولێر ١٩٨٨.
- شانۆگەری مەرگەساتی مەرج، ١٩٩٠.
- شانۆگەری نەهەنگی وشکایی، چاپخانەی نازە، هەولێر ٢٠٠٧.

* دوو شانۆگەری بۆ منداڵان نووسیوە و بۆخۆی خەنجەری ناو سەندوقەکە دەرهێناوە و فارس حازم ماسیگرو ژنەکەی دەرهێناوە. لەساڵی ٢٠٠٦ بە شداری لە نووسینەوەی رێککەوتنامەی شانۆیی نێوان وەزارەتی رۆشنبیری و شانۆی ئەندەر رۆهەری ئەڵمانی دەکا و بەوەفدی رەسمی سەردانی ئەو شانۆیە لە ئەڵمانیا دەکا.

١٣. ئامانج غازی شاکر

لەدایکبووی: ١٩٦٥/ رواندز

دەستپێک: ١٩٨٦

خوێندن: بکالۆریۆس لە میوزیک/ کۆلیژی هونەرە جوانەکان/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٧-٢٠٠٨

چاپکراوەکانی:
- خوێندنەوەیەکی هونەری بۆ مۆزیکی ئەکادیمی، کتێبی گیرفان، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٥.
- هارمۆنیا و دەنگ و میلۆدی کوردی، دەزگای موزیک و کەلەپووری کورد، هەولێر ٢٠٠٧.
- بەزم و رەزمی منداڵان، کۆمەڵە ئاواز و میلۆدیکی منداڵانە، دەزگای موزیک و کەلەپووری کورد، هەولێر ٢٠٠٧.
- ژمارە "١٢" گۆڤاری"چلاواز"، کە تایبەتە بە شین و شایی، دەزگای موزیک و کەلەپووری کورد، هەولێر ٢٠٠٧.

١٤. نایف محەمەد ئەحمەد (نایف شێخانی)

لەدایکبووی: ١٩٦٥/ هەولێر
دەستپێک: ١/٥/١٩٨٩
خوێندن: دەرچووی کۆلێژی شەریعەی زانکۆی بەغداد/ ١٩٩١-١٩٩٢

چاپکراوەکانی:
- چۆنیەتی گۆرانی گوتن، وەرگێران، هاوبەش لەگەڵ ئەندریۆس باکووری، هەولێر ٢٠٠١.
- سایمۆن ماندی، موزیک و جیهانگەرایی، وەرگێران، زنجیرە کتێبی کەلەپووری کورد، چاپخانەی دارا، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.

* شێخانی خۆی وەک هونەرمەندێکی مۆسیقی خەریکی جوولە و چالاکییە، بەڵام لە بوارەکی خۆیدا وا دیارە ئەم دوو کتێبەی وەرگێراوە و بە چاپگەیاندووە.

١٥. عەدنان عوسمان عەلی

لەدایکبووی: ١٩٦٩/ مەخموور- هەولێر
دەستپێک: کۆتایی هەشتاکان
خوێندن: بەکالۆریۆس لە دەرهێنانی سینەمایی/کۆلێژی هونەرەجوانەکان/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٨-٢٠٠٩

چاپکراوەکانی:
- زمانی سینەما/ دەستنووس.
- دەستەواژەکانی سینەما/ دەستنووس.
- چیرۆکەکانی سینەما/ دەستنووس.
- سیناریۆکانم.

١٦. رۆستەم رەسوڵ ئاغەڵە

لەدایکبووی: ١٩٦٩/ کۆیە
دەستپێک: ١٩٩٣
خوێندن: دەرچووی بەشی وێنەکێشانی پەیمانگای هونەرەجوانەکان/ ١٩٨٩

چاپکراوەکانی:

- کریس کۆچێرا و زۆراب، سلایدی رۆستەم ئاغەلە، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ۲۰۰٤.
- بۆ کوێ دەڕۆین، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰٦.
- ڤان ئیرۆتیک، شیعر، قوبادی جەلی زادە-رۆستەم ئاغەلە، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۷.
- خۆر لە ناو پەرداخێکی شکاودا، شیعر و هێل، کارێکی هاوبەشە، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸.
- ڤان ایروتیک، ترجمە: ارخوان، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸.

۱۷. نیهاد جامی محەمەد

لەدایکبووی: ۵/۳/۱۹۷۲/ کەرکووک
دەستپێک: ۱۹۹٤
خوێندن: ناوەندی

چاپکراوەکانی:

- خودیی کوردی لەنێوان کەسێتی و دووفاقی و تراژیدیای ئەنفالدا، بلاوکراوەکانی سەنتەری رووناکبیری هەتاو، چاپخانەی کارۆخ/سلێمانی، چاپی یەکەم۱، هەولێر ۲۰۰٤.
- رەخنەگرتن لە مۆدێرنیتە، سەنتەری روناکبیری هەتاو، هەولێر ۲۰۰٦.
- لەبارەی شێخ زاناوە، هاوبەش، کوردستان، ۲۰۰۷.
- ئائومێدییەکانی شانۆ، ۲۰۰۸.
- شانۆی پۆست مۆدێرنیتە، ۲۰۰۸.

۱۸. کامەران حاجی ئەلیاس

لەدایکبووی: ۱۹٦۵/ رواندز
دەستپێک: ۱۹۹۷
خوێندن: دبلۆم و بکالۆریۆس

چاپکراوەکانی:

- تەختەی شانۆ، وەرگێران، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆلینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۵.

نووسەران لە بواری جیاجیادا

۱. عەبدولڕەحمان عەبدوللەتیف شێخ ئیسماعیل (گیوی موکریانی)

لەدایکبووی: ١٩٠٣-١٩٧٧
دەستپێک: ناوەڕاستی بیستەکان
خوێندن: حوجرە و سەرەتایی
چاپکراوەکانی:
- ڕابەر، فەرهەنگێکی عەرەبی-کوردییە، هەولێر ١٩٥٠.
- دیاری مەلا محەمەدی کۆیی، چاپی سێیەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٥٨، چاپی چوارەم، چاپخانەی هەولێر، هەولێر ١٩٦٩.
- ناوی کچ و کوڕ بە کوردی، هەولێر ١٩٥٨، ئامادەکردن و پێداچوونەوەی کوردستان موکریانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٢.
- ئەلف و بێی کوردی وێنەدار بە تیپی لاتینی، چاپخانەی کوردستان، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٦٠، چاپی دووەم، ١٩٧٢.
- گیونامە، مێژوو، هەولێر ١٩٦٠.
- بۆ پێکەنین، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٦٢،.
- فێربوونی کوردی بەبێ مامۆستا، هەولێر ١٩٦٣.
- وانەی مێژوو، وەرگێران، هاوبەش، بەغداد...١٩٧.
- مێژووی چاخە کۆنەکان بۆ پۆلی یەکەمی ناوەندی، وەرگێران، هاوبەش، بەغداد ١٩٧١.
- خەونامەی ئیبن سیرین، وەرگێران، هەولێر، چاپی یەکەم، ١٩٧١چاپی دووەم، چاپی سێیەم، ٢٠٠٥.
- لە یادی گیوی موکریانی دا، ئا/ کەریم شارەزا، هەولێر ١٩٧٨.
- کەشکۆڵی گیو، لێکۆڵینەوەی د. کوردستان موکریانی، بەرگی یەکەم، پیتی (ا)، بەغداد ١٩٨٦.
- نۆبەرە، عەرەبی-کوردی، پیتەکانی "ا، ب، ت"، ١٩٨٦.
- فەرهەنگی کوردستان، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.
- فەرهەنگی نۆبەرە، عەرەبی-کوردی، بڵاوکراوەکانی چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.

٢. عەبدوڵڵا عەزیز (عەبە هەولێری)

لەدایکبووی: ١٢/٥/١٩٠٢/ هەولێر-١٩٦٢
دەستپێک: ناوەڕاستی بیستەکان
خوێندن: دەرچووی قوتابخانەی مامۆستایان-بەشی ڕاقی
چاپکراوەکانی:
- سێ کتێبی بۆ قوتابییانی قۆناغی سەرەتایی داناوە و بەچاپ گەیانووە، لەوانەش:
- دروسی ئەشیا بۆ پۆلی چوارەم، وەرگێران، چاپخانەی نەجاح، بەغداد ١٩٢٨.
- دروسی ئەشیا بۆ پۆلی پێنجەم، وەرگێران، چاپخانەی دار السلام، بەغداد ١٩٢٩.
- کتێبی لاوینە وریا بن، وەرگێران لە تورکییەوە، ٢٤ لاپەڕە.
- سێ کتێبی دەسنووسیشی لە دوای خۆی جیهێشووە.

٣. عەلی حەیدەر سلێمان

لەدایکبووی: ١٩٠٥/ڕواندز-١٩٩١
دەستپێک: سەرەتای سییەکان
خوێندن: بەکالۆریۆسی لە زانستە سیاسییەکان/زانکۆی ئەمریکی لە بەیروت/ ١٩٣٠

چاپکراوەکانی:

* دوو کتێبی مێژوویی بەزمانی عەرەبی، لەسەر ڕێبازێکی زانستی داناوە، کە ئەمانەی خوارەوەن:

- مێژووی شارستانیەتی ئەوروپا- لە ساڵی ١٩٣٢دا چاپ کراوە.
- مێژووی ئەوروپای نوێ- لە ساڵی ١٩٣٧دا چاپ کراوە.

٤. تاهیر ئەحمەد حەوێزی

لەدایکبووی: ١٩١٩/٧/١/ کۆیە - ٢٠٠٠
دەستپێک: چلەکان
خوێندن: خولی پەروەردەیی دوای ئامادەیی

چاپکراوەکانی:

- مێژووی کۆیە، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی "الوفاء" ١٩٦٢، ١٠٦ لاپەڕە. چاپی دووەم، چاپخانەی کاروان، ٢٠٠٧.
- مێژووی کۆیە، بەرگی دووەم
- شەوچەرە، بەرگی یەکەم، چاپخانەی دارالسلام، بەغداد ١٩٧٠، ١١٢ لاپەڕە.
- دیوانی ئەمین ئاغی ئەختەر.

٥. هادی ڕەشید چاوشلی

لەدایکبووی: ١٩٢٠/ هەولێر-١٩٩٤
دەستپێک: چلەکان
خوێندن: دەرچووی کۆلێژی ماف/١٩٤٣

چاپکراوەکانی:

- المجموعة، مطبعة الهدف، موصل ١٩٥٨، ٤٨ص.
- نظم الادارة العامة للولايات في الملكة المتحدة، مطبعة الهدف، الموصل ١٩٥٨، ٧١ صفحة.
- الاصول والمبادىء العامة للشريعة الاسلامية، مطبعة الهدف، الموصل ١٩٥٨، ٢٣٢ صفحة.
- النظام الاساسي والاداري في بريطانيا، مطبعة المعارف، بغداد ١٩٦٠، ٧٢ صفحة.
- الوضع القانوني للاجانب في العراق، المكتبة الاهلية، بغداد ١٩٦٠، ١٠٤ صفحة.
- العلاقات الاقتصادية الدولية والاستعمار، مطبعة الحكيم، بغداد ١٩٦١، صفحة.
- محاضرات في قوانين الامن، مطبعة المعارف، بغداد ١٩٦١، ٧٤ صفحة.
- الاحكام المتعلقة بالامن والنظام في الجمهورية العراقية، مطبعة المعارف، بغداد ١٩٦١، ٢١٧صفحة.
- شؤون مناطق الحدود في الجمهورية العراقية، المكتبة الاهلية، بغداد ١٩٦١، ١١١ صفحة.
- الجمعيات والنقابات في التشريع العراقي، بغداد ١٩٦١، ١٧٠صفحة.

- قـانون الدفـاع المدني وتشكيـلاته في الجـمـهـورية العراقية، مطبعة التمدن، بغداد ١٩٦٢، ٢٤٣صفحة.
- اللامركزية الاقليمية في نظم الادارة العامة في الدول المختلفـة، مطبـعـة الارشـاد، بغـداد ١٩٦٧، ١٣٥صفحة.
- سياستنا الوطنية حول قضايا الساعة، مطبعة العاني، بغداد ١٩٦٧، ٦٧صفحة.
- القومية الكردية وتراثها التأريخي، مطبعة الارشاد، بغداد ١٩٦٧. ١٢٤ صفحة.
- مشـاكل العراق الداخلية مع الايام، مطبعة العاني، بغداد ١٩٦٧، ٣٧٦ صفحة.
- رقابة القضاء على دستورية القوانين، بغداد ١٩٦٧، ٣٢صفحة.
- الحياة الاجتماعية في كردستان، مطبعة دار الجاحظ، بغداد ١٩٧٠، ١٦٠صفحة.
- تراث أربيل التـأريخي، مطبـوعـات الامـانة العـامـة للثقافة والشباب، مطابع جامعة الموصل، ١٩٨٥.
- هەولێر لەگەڵ کاروانەی فەلەک، چاپخانەی "الجاحظ"، بەغداد ١٩٨٧.

٦. بەکر عومەر یەحیا
(بەکر دلێر)

لەدایکبووی: ١٩٢٩-١٩٨١/ کۆیە

دەستپێک: ١٩٤٤

خوێندن: بکالۆریۆس لە ئەندازیاری

چاپکراوەکانی:
- ئەشکەوتەکەی گوندۆک، چاپخانەی" المعارف"، بەغداد ١٩٥٦. ٢٤ لاثەڕە.
- هەرەوەزی، چاپخانەی" المعارف"، بەغداد ١٩٥٣.
- دادی کـۆمـەلآیەتی، چاپخـانەی" المعـارف"، بەغـداد ١٩٥٤.
- العدل الاجتماعي، بغداد ١٩٥٤. لە کوردییەوە دکتۆر مارف خەزنەدار بە ناوی"مفخر" بۆ عەرەبی وەرگێڕاوە. ١٧لاپەڕەیە.
- أزمة المساكن وطرق معالجتها، مطبعة المعارف، بغداد ١٩٥٦. ١٢صفحة.
- ئامـۆژگـاری دلداری، شـانۆگـەری، وەرگـێـڕان، چاپخانەی"الجامعة"، بەغداد ١٩٦٨.

٧. حوسێن عەزیز نەبی
(حوسێن ڕەشوانی)

لەدایکبووی: ١٩٢١/ هەولێـر-١٩٩٧ کۆچی دوایی کردووە.

دەستپێک: ١٩٤٦

خوێندن: دەرچووی زانکۆی ئەزهەر/میسر/١٩٥٣

چاپکراوەکانی:
- بەشداری لە چەند کتێبێکی قوتابخانەکان
- ڕۆڵی کـاریگەری لە دەرکـردن و نووسین و بەڕێوەبردنی ڕۆژنامەی "هەولێر" ساڵانی"١٩٥١-١٩٥٣"دا بینیوە.

٨. محیەدین سەید حوسێن محیەدین (نەژاد بەرزنجی)

لەدایکبووی: ١٩٢٠/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٤٦
خوێندن: خانەی مامۆستایانی گوندی
چاپکراوەکانی: ئاماری دانیشتوانی قەلاتی هەولێر/١٩٢٢، هاوبەش، سلێمانی ٢٠٠٦.

٩. عیزەدین فەیزی عەبدوڵڵا

لەدایکبووی: ١٩١٧/ هەولێر-١٩٨٥
دەستپێک: کۆتایی چلەکان
خوێندن: خانەی مامۆستایانی سەرەتایی/ بەغدا ١٩٣٩.

چاپکراوەکانی:

- خوێندنەوەی کوردی بۆ نەهێشتنی نەخوێندەواری، هەنگاوی یەکەم، بەرگی یەکەم، هاوبەش، بەغداد ١٩٧٢.
- کۆمەڵناسی بۆ پۆلی پێنجەمی ئامادەیی وێژەیی،وەرگێران، هاوبەش، بەغداد ١٩٧٨.
- یەکێتی نووسەرانی کورد و چەند بیروڕایەکی رۆژنامەگەری، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر ١٩٨١.
- جوغرافیای گشتی بۆ پۆلی چوارەمی ئامادەیی گشتی، وەرگێران، هاوبەش، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ١٩٨٣.
- لە کارە هەرە گەورە و دیارەکانی مامۆستا دەرکردن و بەڕێوەبردن و مشووری خواردنی بووە لە رۆژنامەی "هەولێر" لە سالانی ١٩٥٠-١٩٥٣، کە کۆمەڵی مامۆستایانی هەولێر خاوەن ئیمتیازی بووە.

١٠. زیوەر خەتاب ئیسماعیل

لەدایکبووی: ١٩٢٩/ قەلای هەولێر
دەستپێک: ١٩٥٠
خوێندن: کۆلیژی حقوق/ زانکۆی بەغداد/١٩٥٥

چاپکراوەکانی:

- رحلة في عالم الفكر ليست مذكرات، مطبعة وزارة التربية، الطبعة الاولى، هەولێر ٢٠٠٧.
- مع الجواهري، مطبعة وزارة التربية، الطبعة الاولى، هەولێر ٢٠٠٧.
- مختارات من قراءاتي ويوميات، مطبعة رۆژهەلات، هەولێر ٢٠٠٨.

١١. جەمال عەبدولقادر مەعروف
(جەمال خەزنەدار)

لەدایکبووی: ١٩٣٨/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٥١
خوێندن: دواناوەندی

چاپکراوەکانی:
- دەفتەری کوردەواری، کۆمەڵێک نووسینی ئەدەبی و زانستی و بیریە، ژمارە (١)، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد ١٩٧٠، لەژێر چاودێری خەزنەدار چاپ بووە، ١٢٢لاپەڕە.
- دەفتەری کوردەواری، کۆمەڵێک نووسینی ئەدەبی و زانستی و بیریە، ژمارە (٢)، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد ١٩٧٠، لەژێر چاودێری خەزنەدار چاپ بووە، ١٦٠ لاپەڕە.
- دەفتەری کوردەواری، کۆمەڵێک نووسینی ئەدەبی و زانستی و بیریە، ژمارە (٢)، چاپخانەی زهراء، بەغداد ١٩٧٠، لەژێر چاودێری خەزنەدار چاپ بووە خۆشی سکرتێری نووسینە، ١٦٠ لاپەڕە.
- رابەری رۆژنامەگەری، چاپخانەی جمهوری، بەغداد ١٩٧٣، ١٩٢ لاپەڕە.
- رۆژی کوردستان"١٩٢٢-١٩٢٣"، بە زمانی کوردی، عەرەبی، ئینگلیزی، بلاوکراوەکانی بەڕێوەبەرێتی گشتی رۆشنبیری کوردی، چاپخانەی دارالحریة، بەغداد ١٩٧٣، ٧٦ لاپەڕە.
- بانگی کوردستان، کۆکردنەوە، چاپخانەی دارالحریة، بەغداد ١٩٧٤، ١٣٦ لاپەڕە.
- رابەری رۆشنبیری جوتیاران، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بەشی یەکەم، چاپخانەی مدیریة المساحة، بەغداد ١٩٧٧، ٣٦ لاپەڕە.
- رابەری رۆشنبیری جوتیاران، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بەشی دووەم، چاپخانەی مدیریة المساحة، بەغداد ١٩٧٧، ٢٩ لاپەڕە.
- رۆژی کورد/ئەستەمبوڵ"١٩١٣"، بەغداد ١٩٨٦.

١٢. مستەفا حەمەدەمین
(مستەفا رابەر)

لەدایکبووی:
دەستپێک: سەرەتای پەنجاکان
خوێندن: ئامادەیی

چاپکراوەکانی:
- هێزی تاریکی، وەرگێڕان، چاپخانەی المعارف، بەغداد ١٩٥٦. ١٦ لاپەڕە.
- مێژووی سینەما و هونەرەکان، چاپخانەی کامەرانی، سلێمانی ١٩٦٧. ٦٠ لاپەڕە.
- خەرمانەی وشە، هاوبەش لەگەڵ دەستەیەک شاعیر و نووسەر، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٧٣.

١٣. مەولوود قادر قادر
(سەید مەولوود بێخاڵی)

لەدایکبووی: ١٩٣١/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٥٤
خوێندن: پێنجەمی ئامادەیی ئایینی

چاپکراوەکانی:
- کتێبێک سەبارەت بە کاروباری ئەمینداریتی گشتی رۆشنبیری و لاوان، بە زمانی عەرەبی،
- بەرهەمی دەوای - پێنج بەرهەمی سروشتی لە ژیانی چەوساوەکانی کوردستان،
- گەنجینەی کوردەواری، کۆمەڵە نەریتێکی کۆمەڵی کوردەوارییە،
- ثلاث دراسات فلكلورية، مشترك، منشورات مجلة كاروان، مطبعة الثقافة والشباب، اربيل ١٩٩٠. ١٢٠ صفحة.
- هەولێرم وا دیوە، هەولێر ١٩٩١.
- هەولێرم وا دیوە و بیستووە، بەرگی دووەم، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٧.
- هەولێرم وا دیوە و بیستووە، بەرگی سێیەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، بڵاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- رواندز/ شارەکەی پاشای گەورە، هاوبەش، بڵاوکراوەکانی بنکەی شەهید رێباز، چاپخانەی بینایی، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٦.
- خەوننامەی بێخاڵی، لێکدانەوەی خەون، بڵاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر.
- پەلکە زێرینە، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتیرۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٩. ٧٨ لاپەرە.

١٤. بەشیر حوسێن سەعدی
(کوردستانی)

لەدایکبووی: ١٩٣٨/ دووگرتکان/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٥٤
خوێندن: دەرچووی بەشی یاسای زانکۆی موستەنسەریە/ ١٩٧١

چاپکراوەکانی:
- راستی، هەڵبەست، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٥.
- یاسا لە نێوان کۆن و تازەدا، "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٨.
- پەیام لە مێژووی نەتەوەی کورد، هەولێر ٢٠٠٠.
- ئەدیسۆن ئەوەی جیهانی رووناک کردەوە، وەرگێران لە عەرەبییەوە، چاپخانەی دارا، هەولێر ٢٠٠٠.
- راستی، بەرگی دووەم، هەڵبەست، چاپخانەی شەهاب، هەولێر ٢٠٠٤.
- دڵنیایی: ژیانی شاعیرانی هاوچەرخ، چاپخانەی شەهاب، هەولێر ٢٠٠٥.
- گوڵ بژێر: وەرگێرانی ١٠٠١ پەندی ئینگلیزی لە عەرەبییەوە، هەولێر ٢٠٠٥.
- رۆمان رۆلان، بیرە زیندووەکانی رۆسۆ، وەرگێران لە عەرەبییەوە، هەولێر ٢٠٠٦.

- رۆژان/ فـەرهەنگی زانایان و شـاعـیـران و ناوداران، چاپخانەی کەوێل، هەولێر ۲۰۰۷.

۱۵. زاهیر مەلا سادق مەلا ئەحمەد کۆیی

لەدایکبووی:

دەستپێک: پەنجاکان

خوێندن:

چاپکراوەکانی:

- قانون الاسلام لسعادة الانام، مطبعة الشمال، كركوك ١٩٦٧. ٢٣ صفحة.
- جواهر الافكار ومطارح الانظار، مطبعة الجمهورية، كركوك ١٩٦٨. ٣٥ صفحة.
- رد الالحاد واماطة الفساد، مطبعة الشمال، كركوك ١٩٧١. ١٦ صفحة.
- الدستور في علم العقائد، مطبعة راپەرين، السليمانية ١٩٧٦. ٢١ صفحة.

۱٦. عەبدولخالق عەلائەدین مستەفا

لەدایکبووی: ۱۹۳۲/کۆیە

دەستپێک: ۱۹۵۷

خوێندن: خانەی مامۆستایانی ریفی/دهۆک

چاپکراوەکانی:

- بەسەرهات و ژیانی مەلا محەمەدی کۆیی، چاپخانەی "القضاء"نەجەف ۱۹۷٤. ۱۱۰ لاپەڕە.
- دڵدار شاعیری شۆڕشگێڕی کورد، چاپخانەی جامعە، بەغداد ۱۹۸۵.
- مەلای گەورە/ زانا و ئەدیب و شاعیر، چاپخانەی جامیعە، چاپی یەکەم، هەولێر ۱۹۹٤، چاپی دووەم، چاپخانەی منارە، هەولێر ۲۰۰۹.
- ناودارانی کورد، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی ۲۰۰۲. چاپی دووەم، ۲۰۰۸.

۱۷. عومەر محەمەد فەرهاد

"عومەر فەرهادی"

- **لەدایکبووی:** ۱۹۳۸/هەولێر

دەستپێک: ۱۹۵۸/رۆژنامەی الزمان لاپەڕەی قوتابیان

خوێندن: ناوەندی

چاپکراوەکانی:

- خواطر وذكريات/ زوايا ومواضيع صحفية، من مطبوعات وزارة الثقافة، السليمانية ۲۰۰۲.

* لە مانگی نیسانی "۲۰۰۰"دوە پەیامنێری بەشی کوردی رادیۆی دەنگی ئەمەریکایە و تا ئێستاش بەردەوامە.

۱۸. بیلال عەزیز شێخۆ

لەدایکبووی: ١/٧/١٩٣٤/هەولێر
دەستپێک: ١٩٥٩/ گۆڤاری (مجلة الثقافة الجديدة، المثقف)
خوێندن: پەیمانگای باڵای مامۆستایان/ بەشی زمانی عەرەبی/ بەغداد/١٩٥٢

چاپکراوەکانی:
- د. رفيق صابر، صوب التأريخ، ترجمة.
- ديوان الشعر/ بە زمانی عەرەبی/ دەستنووس.
- دیوانی شیعر/ بە زمانی کوردی/ دەستنووس.

١٩. فەرهاد عوسمان عەونی حەبیب
" فەرهاد عەونی"

لەدایکبووی: ٢٨/١١/١٩٤٩/کۆیە
دەستپێک: ١٩٥٩ شیعرێک لە رۆژنامەی پێشکەوتن و گۆڤاری دەنگی قوتابیان
خوێندن: بکالۆریۆس لە ئابووری رامیاری / زانکۆی بەغداد / ١٩٧٠

چاپکراوەکانی:
- صفحات من تأريخ المنظمات الكوردستانية ١٩٥٣-١٩٩١، مكتب الدراسات و البحوث الحزب الديمقراطي الكردستاني، ١٩٩٨.
- دیوانی عەونی، سەرجەم شیعرەکانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی پەروەردە، هەولێر ١٩٩٧، ٢٧٨ لاپەڕە.
- فن الذاكرة.
- ئەزموونی رۆژنامەگەریم.

٢٠. جەمشید حەیدەر عاسم
(د. جەمشید حەیدەری)

لەدایکبووی: ١٩٤٣ز/هەولێر
دەستپێک: ١٩٥٩ز
خوێندن: دکتۆرا لە ئەدەبی کوردی
چاپکراوەکانی:
- چەند لاپەڕەیەک لە بیرەوەرییەکانم، ستۆکهۆلم ١٩٩٣.
- ڕاستکردنەوە یان شێواندن، نامیلکە، ستۆکهۆلم ١٩٩٣.

٢١. ئیحسان محەمەد شێرزاد
(د. ئیحسان)

لەدایکبووی: ١٩٢٥/ هەولێر
دەستپێک: سەرەتای شەستەکان
خوێندن: بکالۆریۆس لە یاسا/ زانکۆی بەغداد/ ١٩٦٢، هەروەها دکتۆرا لە کارگێری"ئەندازیاری" زانکۆی کالیفۆرنیا/١٩٨٧.
چاپکراوەکانی:
- دراسة لجنة تكوين المهندس، بغداد ١٩٦١.

- مقاومة المواد، بغداد ١٩٦٤، ٣٧ صفحة.
- تدرج المهندس، بغداد ١٩٦٤، ٣٠صفحة.
- دراسات في توجيه المهندس وتدريبه، بغداد ١٩٦٤، ٣٧صفحة.
- الضوابط التقاعدية ضمن منظور العمل الهندسي، بغداد ١٩٧٩، ١١٩صفحة.

٢٢. مەسعود محەمەد عەبدوللا

لەدایکبووی: ١٩١٩/کۆیە
دەستپێک: شەستەکان
خوێندن: بکالۆریۆس لە یاسا و رامیاری
چاپکراوەکانی:
کتێبە کوردییەکان:
- حاجی قادری کۆیی، بەرگی یەکەم، چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری، بەغداد ١٩٧٣. ٤١٤ لاپەڕە.
- حاجی قادری کۆیی، بەرگی دووەم، چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری، بەغداد ١٩٧٣. ٣٣٥ لاپەڕە.
- حاجی قادری کۆیی، بەرگی سێیەم، چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری، بەغداد ١٩٧٦. ٤٢٠ لاپەڕە.
- چەپکێک لە گولزاری نالی، چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری، بەغداد ١٩٧٦، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٧. ٣٥٠ لاپەڕە.
- وردبوونەوەیەک لە چەند باسێکی رێزمانی کوردی، چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری، بەغداد ١٩٧٤. ١٨٠ لاپەڕە.
- چەند حەشارگەیێکی رێزمانی کوردی، چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری، بەغداد ١٩٧٦. ٩٨ لاپەڕە.
- بەرەو راستە شەقامی ئاخاوتنی کوردی، چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری، بەغداد ١٩٧٨. ٦٣ لاپەڕە.
- مرۆڤ و دەوروبەر، بەرگی یەکەم، چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری، بەغداد ١٩٧٧. ١٧٦ لاپەڕە.
- مرۆڤ و دەوروبەر، بەرگی دووەم، چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری، بەغداد ١٩٨٤.
- مرۆڤ و دەوروبەر، بەرگی سێیەم، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٠. ٢٢٠.
- بۆ ئەمیری حەسەن پور لە هەر کوێیەک بێت، بەغداد ١٩٨٤.
- حەماغای گەورە، چاپخانەی سۆمەر، بەغداد ١٩٨٦.
- زاراوەسازی پێوانە، بەغداد ١٩٨٨.
- دەستەودامانی نالی، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٧.

کتێبە عەرەبییەکان:
- اعادة التوازن الى ميزان مختل، مطبعة المجمع العلمي الكردي، بغداد ١٩٧٧.
- وجهة نظر في التفسير البشري للتأريخ، بلاوکراوەکانی ئەمینداریتی گشتی رۆشنبیری و لاوان، چاپخانەی عەلا، بەغداد ١٩٨٥.
- الى العظيم غورباتشوف: تحية ورجاء، الامانة العامة للثقافة والشباب، مطبعة الحوادث، بغداد ١٩٨٨.
- من هموم الحياة، مطبوعات الامانة العامة للثقافة والشباب، مطبعة حسام، بغداد ١٩٨٨.
- بيريسترويكا غورباتشوف/ نقد وتحليل، الجزء الاول، مطبعة الحوادث، بغداد ١٩٨٩.

٢٣. مومتاز حەیدەر عاسم
(مومتاز حەیدەری)

لەدایکبووی: ١٩٣٨/٣/٨

دەستپێک: شەستەکان / رۆژنامەی ئازادی

خوێندن: ناوەندی، دواتر پەیمانگای زانستە کۆمەڵایەتییەکان/یەکێتی سۆڤیەتی جاران.

چاپکراوەکانی:

- مەلای گەورە، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر ١٩٧٥. ٦٨ لاپەڕە.
- مستەفا شەوقی و پەیژە، چاپخانەی ئەدیب، هەولێر، ١٩٨٥.
- داری ماوەران/ ڕەگی لەخاکە سەری لە ئاسمانە، مشت و مڕێکی سیاسییە، هەولێر ١٩٩٩.
- کورد و حکومەتی قاسم و سەرهەڵدانی شۆڕشی ئەیلول، چاپخانەی زانکۆ، هەولێر ٢٠٠٠.
- کۆنگرەی یادەوەری سەد ساڵەی بارزانی نەمر بەهاوکاری مۆمتاز حەیدەری و د. دلێر ئیسماعیل حەقی شاوێس، بەشی یەکەم و دووەم، ٢٠٠٣.

٢٤. عەبدولکەریم مەحمود تەها (عەبدولکەریم شێخانی)

لەدایکبووی: ١٩٣٣/کۆیە

دەستپێک: شەستەکان

خوێندن: دەرچووی ئامادەیی/وێژەیی/دواتر خولی پەروەردەیی

چاپکراوەکانی:

- ماسییە ڕەشە بچکۆڵەکە، کورتە چیرۆکێکە، وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی بیری نوێ، بەغداد ١٩٧٨. ٢٤ لاپەڕە.
- نیکۆس کازانتزاکیس، براکوژی، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، چاپخانەی عەلا، بەغداد ١٩٨٢. ٤٣٢ لاپەڕە.
- گلاویژ صالح فتاح، عابرە سبیل هائمە، قصە طویلە، ترجمە، من منشورات مؤسسە حمدی للطباعە والنشر، سلیمانیە ٢٠٠٧.

* سەرەڕای بەشداریکردنی لە وەرگێڕانی زیاتر لە (١٠)دە کتێبی پرۆگرامەکانی خوێندن لە ساڵانی حەفتاکان و هەشتاکان.

٢٥. زەید مەحموود عەلی

لەدایکبووی: ١٩٤٨/هەولێر

دەستپێک: شەستەکان

خوێندن: دەرچووی ئامادەیی

چاپکراوەکانی:

- الادیب وأفکارە، مطبعة دار الحریة، بغداد ١٩٦٢.
- التعبیر عن الفکر، مطبعة دار الحریة، بغداد ١٩٦٤.
- کیف یفکر المثقف، مطبعة دار الجمهوریة، بغداد ١٩٦٦.
- کتیب عن الکادر مطبعة دار الحریة، بغداد ١٩٦٤.
- کتیب عن الکادر، مطابع القیادة المرکزیة للحزب الشیوعي، بغداد ١٩٦٦.

- القوى الذاتية، مطبعة الهدف، لبنان ١٩٦٧.
- حرب العصابات، مطبعة جبهة التحرير الفلسطينية، سوريا ١٩٦٩.
- المرأة والمجتمع، مطبعة الشعب، بغداد ١٩٧٠.
- عن الرياضة الملاكمة، مطبعة جريدة الرياضي، بغداد ١٩٧٠.
- قوى التحرر الوطني، مطبعة مجلة القاعدة، بغداد ١٩٧٠.
- تروتسكي أفكار ناضجة، مطبعة مجلة القاعدة الفلسطينية، بغداد ١٩٧١.
- في الامن القومي الكوردي، مطبعة گولان، اربيل ١٩٩٣.
- بعض الملاحظات حول القضايا الحزب، مطبعة گولان، اربيل ١٩٩٥.
- بعض قضايا الامن الثوري، مطبعة گولان، اربيل ١٩٩٦.
- الحرب النفسية، مطبعة البركة اربيل خانة حاليا، اربيل ١٩٩٧.
- الاحزاب اليسارية بين التحليل والتحديد النظري، ئۆفسێتی هەولێر ١٩٩٨.
- ئەختەبووتی سەردەم، چاپخانەی ئۆفسێتی هەولێر، هەولێر ٢٠٠٠.
- چەند یادەوەرییەکی رۆشنبیرانە، چاپخانەی ئۆفسێتی هەولێر، هەولێر ٢٠٠٠.
- بۆچوونێک لەمەڕ ستراتیژیەتی دۆزی کورد، چاپخانەو ئۆفسێتی هەولێر، هەولێر ٢٠٠٠.
- حسين مردان، شاعر التحرر والتسكع والغربة، ئۆفسێتی هەولێر، هەولێر ٢٠٠١.
- اساليب الساسة في توظيف الدعاية لاختراق العقول، ئۆفسێتی هەولێر، هەولێر ٢٠٠١.
- القائد وبراغماتية المستشارين، ئۆفسێتی هەولێر، هەولێر ٢٠٠٢.
- القيادة الكوردية وقواعد اللعبة، ئۆفسێتی هەولێر، هەولێر ٢٠٠٢.
- الاساليب والمهارة والتكنيكية في الرياضة، مطبعة خانەی ئازە، هەولێر ٢٠٠٣.
- العقل والعقلانية من منظورات متعددة، مطبعة المنارة، هەولێر ٢٠٠٣.
- المثقف من وجهة نظر معاصرة، مطبعة المنارة، هەولێر ٢٠٠٤.
- انهيار سلطة المعرفة، مطبعة المنارة، هەولێر ٢٠٠٦.
- الاسس العلمية لتعليم الملاكمة، مطبعة هاوسەر، هەولێر ٢٠٠٧.
- كتاب عن الرياضة، مترجم واعداد، مشترك مع: الدكتور محمد جسام عرب، مطبعة المنارة، هەولێر ٢٠٠٧.
- المثقف والمرحلة الراهنة، هەولێر ٢٠٠٨.
- في التوقع السياسي بين العرافة والمنجمين، مطبعة المنارة، هەولێر ٢٠٠٨.

* نووسەر زیاتر بە زمانی عەرەبی دەنووسێت.

٢٦. نەجیبە محەمەد عەبدوڵڵا (نەجیبە خانی جەلیزادە)

لەدایکبووی: ١٩١٧/٩/٨- ١٩٩٩
دەستپێک: ناوەڕاستی شەستەکان
خوێندن: سەرەتایی و خوێندنی ئایینی

چاپکراوەکانی:
- مەلا محەمەدی کۆیی، تەفسیری لەسەر کەلامی خوداوەندی، ئامادەکردن/ جوزئی یەکەم، چاپخانەی سلمان الاعظمي/ بەغداد ۱۹٦۸/۱٦۸ لاپەڕە.
- مەلا محەمەدی کۆیی، تەفسیری کوردی لەسەر کەلامی خوداوەندی/ ئامادەکردن، جوزئی دووەم و جوزئی سێیەم، چاپخانەی سلمان الاعظمي، بەغداد ۱۹۷۰/ ٤۲۱ لاپەڕە.
- مێژووی شاری کۆیە، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوە و پەخشی کۆیە/ چاپخانەی شەهاب/ هەولێر -۲۰۰۹
- مێژووی بنەماڵەی جەلیزادان. دەستنووس.
- ڕووداوەکانی کۆیە و کوردستان لە ساڵانی شەستەکان. دەستنووس.

۲۷. فائز موحسین

لەدایکبووی: ۱۹٤۸/ هەولێر-۱۹۸۷
دەستپێک: ۱۹٦٥
خوێندن: ناوەندی

چاپکراوەکانی:
- قصائد مترجمة، بغداد ۱۹٦۹.
- دراسات في الادب الكردي، مطبعة الامة، بغداد ۱۹۷۳.

۲۸. سەیفەدین ئیسماعیل مەحمود

لەدایکبووی: ۱۹٤٦/ هەولێر-۱۹۹٥
دەستپێک: ۱۹٦٦
خوێندن: ئامادەیی

چاپکراوەکانی:
- عبث الشياطين، بغداد ۱۹٦۹.

۲۹. عەبدوڵڵا محەمەد ئەحمەد (د. عەبدوڵڵا حەداد)

لەدایکبووی: ۱۹٤٦/ هەولێر ۲۰۰۹
دەستپێک: ۱۹٦٦
خوێندن: دکتۆرای لە ئەدەبی کوردی بە ناونیشانی: لێتۆژینەوەیەک لە مێژووی ئەدەبیاتی کوردی لە کوردستانی باشووردا/ ۱۸۲۰-۱۹۲۰/ لە زانکۆی سۆربۆن/ فەرەنسا/۱۹۸۸ وەرگرتووە.

چاپکراوەکانی:
- لعنة الالهات الاربع، مطبعة اللواء، بغداد ۱۹٦۹، ۳۱ صفحة.
- ژیاننامە و شیعرەکانی میهری ۱۹۰۳-۱۹٤۲"، کۆلیژی مافی ئێوارانی زانکۆی سەلاحەددین، چاپخانەی کریستاڵ، هەولێر ۱۹۹۷.
- ئەدەبی کوردی و پێنج ژمارەی هەفتەنامەی کوردستان"۱۹۱۹"، لقی هەولێری یەکێتی نووسەرانی کورد، چاپخانەی کریستاڵ، هەولێر ۱۹۹۸.
- نالی لە دەرەوەی کوردستاندا" ۱۸٤۷-۱۸۷۳"، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ۲۰۰۰.

- قصيدة الشاعر الكردي"نالي" من أمير مكة الشريف عبدالله پاشا بن عون، قراءة نقدية، گۆڤارا زانکۆیا دهۆک، ژماره "٢"، دهۆک ٢٠٠٧.

٣٠. عەزیز رەشید حەسەن (عەزیز هەریری)

لەدایكبووی: ١٩٤٩/ سیدەكان
دەستپێک: ١٩٦٧
خوێندن: دەرچووی قۆناغی ئامادەیی/بەشی وێژەیی

چاپکراوەکانی:
- ثلاث دراسات فلكلورية، مشترك، منشورات مجلة كاروان، مطبعة الثقافة والشباب، اربيل ١٩٩٠. ١٢٠ صفحة.
- چەترەكەی ژیشک، چیرۆكی منداڵان، وەرگێڕن لە عەرەبییەوە، بەغداد ١٩٩٩.
- قوتابخانەی ژیشكە بۆر، چیرۆکی منداڵان، وەرگێڕن لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٠. ٤٠ لاپەڕەیە.
- كولەشێر و رێوییە بۆرەكە، چیرۆكی منداڵان، وەرگێڕن لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠١.
- وەشەن خان چۆن تابلۆكەی رەنگاورەنگ كرد، چیرۆكی منداڵان، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٤.
- كچە جوانەكەی بازرگان، چیرۆکی منداڵان، وەرگێڕن لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٤.

٣١. كاكل محەمەد تاهیر (بەهرام محەمەد)

لەدایكبووی: ١٩٥٠/ قازیخانە/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٦٧/ رۆژنامەی "دەنگ و باس"
خوێندن: پەیمانگای مامۆستایانی هەولێر/١٩٦٩-١٩٧٠.

چاپکراوەکانی:
- کاتم بەفیرۆ نادەم، کۆمەڵە چیرۆکێکی منداڵانە، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٣.
- رۆشنبیری كۆمەڵگەی مەدەنی، كۆمەڵەبابەتێكی وەرگێڕدراو، بنكەی رۆشنبیری شەهید رێباز، ٢٠٠٦.
- كورد..عەرەب..شۆڤینیزم، كۆمەڵەبابەتێكی وەرگێڕدراو، بنكەی رۆشنبیری شەهید رێباز، ٢٠٠٨.

٣٢. ویداد خالس رەشید

لەدایکبووی: ١٩٤٢/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٦٧
خــــوێـنـدن: بـکـالـۆریـۆس لـە بـایـۆلـۆژی/ زانـکـۆی بەغداد/ ١٩٦٥
چاپکراوەکانی: نییە

٣٣. تاریق ئیبراهیم شەریف

لەدایکبووی: ١٩٥٠/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٦٨
خـوێندن: دەرچووی پەیمانگای مـامـۆسـتـایانی هەولێر/١٩٧٣

چاپکراوەکانی:
- أربیل/لمحة سیاحة، مطبعة سلمان الاعظمي، بغداد ١٩٧٣، ٣٢ صفحة.
- شخـصـيـات تـتـذکـر، الجـزء الاول، مطبـوعـات الامـانة العـامة للثـقـافـة والشـباب، مـطبعـة الثـقـافـة والشـبـاب، أربيل ١٩٨٨، ١١٢ صفحة.
- شخصيات تتذكر، الجزء الثاني، مطبعة جامعة صلاح الدين، أربيل ١٩٩١، ١٢٨ صفحة.
- احـداث عــاصـرتهــا...حـوار مع مـحــسـن دزه یي، منشورات دار اراس للطباعة والنشر، اربیل، ٢٠٠١.

٣٤. عەبدوڵڵا شەریف عوسمان

لەدایکبووی: ١٩٥٠/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٦٨
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای مـامـۆسـتـایان/ بەشی ئینگلیزی/ ١٩٧٢-١٩٧٣

چاپکراوەکانی:
- پەیڤـەکـانی نێـو هەگـبـەی ڕێبـوارێـک، چاپی یەکـەم، ١٩٩٥، چاپی دووەم، وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٦.

٣٥. جەودەت بیلال ئیسماعیل (جەودەت هوشیار)

لەدایکبووی: ١٩٤٢/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٦٩
خوێندن: ماستەر لە ئەندازەی کارەبا، مۆسکۆ/ ١٩٦٧
چاپکراوەکانی:
- دراسات معاصرة، دەزگـای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی

کوردی، بەغداد ۱۹۷۳.
- تا ئێستا دووجار (مسألة الكرد/ کێشەی کوردی میخائیل لازاریف) بە زنجیرە لەناوەڕاستی حەفتاکان لە"ڕۆژی کوردستان" دواتریش لە "گولان العربی" بە زمانی عەرەبی بلاوکردۆتەوە.
- ئەوە جگە لە سەدان وتار و لێکۆڵینەوە و نووسینی ئەدەبی و جۆراوجۆر لە گۆڤار و ڕۆژنامەکان بلاوکردۆتەوە.

٣٦. مەغدید حاجی ئەمین

لەدایکبووی: ۱۹۵۰ هەولێر
دەستپێک: ۱۹٦۹
خوێندن: بکالۆریۆس لە مێژوو
چاپکراوەکانی:
- صفحات من حياة الملا محمد الكوبي (١٨٧٦-١٩٤٣) ولمحات عن شعره، بغداد ١٩٨٥، وزارة الثقافة، مطبعة وزارة الثقافة، الطبعة الثانية، مزيد ومنقحة، اربيل ٢٠٠٨.
- ئاوی شاری هەولێر و پرۆژەکانی لە مێژوودا، هەولێر ۱۹۸۵
- ئافرەت لە شانۆی کوردیدا، ۱۹۸۹
- یەکەم فیستیڤالی هونەری گۆرانی و مۆسیقای کوردی، ۱۹۹۲
- جەوهەر باپیر و نەوزاد مستەفا، شەهیدانی شارە دێرینەکەی کوردستان و شانۆی کوردی، ۱۹۹۲
- حزبی شیوعی عێراق، دامەزراندن و سەرەتای ڕەوتی مێژوویی، ۱۹۹۷.
- لە ئۆربیللۆم و ئەربەئیل"وە بۆ هەولێر، لە سەر ئەرکی پارێزگای هەولێر، چاپخانەی حاجی هاشم، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۹.

٣٧. تاریق محەمەد سەعید
(تاریق جامباز)

لەدایکبووی: ۱۹٤۸ز
دەستپێک: کۆتایی شەستەکان
خوێندن: بکالۆریۆس یاسا/زانکۆی سەلاحەددین
چاپکراوەکانی:
- خەرمانی وشە، هاوبەش لەگەڵ دەستەیەک شاعیر و چیرۆکنووس، هەولێر ۱۹۷۳.
- غەسان کەنەفانی، قەندیلۆکە، وەرگێران لە عەرەبییەوە، هاوبەش لەگەڵ عەباس محەمەد حوسێن، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ۱۹۷۹.
- دوو تراژیدی فۆلکلۆری کوردی، ۱۹۸۳
- محەمەد و سێوێ و سورمێ خان و قورشیدی چاو بە خار، دوو تراژیدیای فۆلکلۆری کوردی، ئەمینداریەتی ڕۆشنبیری و لاوان، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد ۱۹۸۳
- تێکستی هەشت چیرۆکی ئەفسانەی کوردی، بەغداد، چاپخانەی عەلا، بەغداد ۱۹۸٦.
- ثلاث دراسات فلكلورية، مشترك، منشورات مجلة كاروان، مطبعة الثقافة والشباب، اربيل ١٩٩٠. ١٢٠ صفحة.
- هەفتەنامەی گۆڤار/هەفتەنامەیەکی حزبی (هیوا) لە هەولێر، چاپکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر ۱۹۹۸.

- مراسيم وقرارات مجلس قيادة الثورة (١٩٦٣-٢٠٠٣) المتعلقة بكوردستان، ٢٠٠٤، دوو جار چاپكراوه.
- عمليات الانفال لعام ١٩٨٨ في كوردستان-العراق جريمة العصر المنسية (موثوقة بقوائم اسماء الاطفال والنساء)، الجزء الاول، مع نهلة محمد، هەولێر ٢٠٠٤.
- التطهير العرقي (تغيير القومية) للكورد والتركمان في كركوك، ٢٠٠٤، پێنج جار چاپكراوه.
- زمانە فەرمییەکان دەستووری وڵاتە فیدرالییەکان، ٢٠٠٥.
- نصوص الدساتير في الدول العربية، مع المحامي كريم محمد صوفي، هەولێر ٢٠٠٥.
- اتفاقية السلام الشامل بين حكومة جمهورية السودان /والحركة الشعبية لتحرير السودان، مع المحامي كريم محمد صوفي، هەولێر ٢٠٠٥.
- القانوني هادي الچاوشلي مواقف كوردية مجهولة، ٢٠٠٥.
- حزبی هیوا لە لیوای هەولێر، ٢٠٠٥.
- ئاماری دانیشتوانی قەڵاتی هەولێر/١٩٢٢، هاوبەش لەگەڵ نەژاد بەرزنجی، سلێمانی ٢٠٠٦.
- رواندز/شارەکەی پاشای گەورە، هاوبەش لەگەڵ مەلود بێخاڵی، بڵاوکراوەکانی بنکەی شەهید رێباز، چاپخانەی بینایی، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٦.
- شذرات من واقع المراة الكوردستانية (١٩٩٢-٢٠٠٤) كوردستان العراق نموذجا، مع نهلة محمد، هەولێر ٢٠٠٦. دوو جار چاپكراوه.
- أماكن العبادة المدمرة للمسلمين والمسيحيين والايزيديين لفترة ما قبل عمليات الانفال السيئة الصيت وامتدادا لما بعدها في كوردستان - العراق، هەولێر ٢٠٠٦.
- پەرلەمانتارانی خولی دووەمی پەرلەمانی کوردستان (٢٠٠٥-٢٠٠٩)، هەولێر ٢٠٠٧.
- تعرض المسيحيون والايزيديون كأخوانهم المسلمين الى عمليات الانفال في كوردستان-العراق، عام ١٩٨٨. هەولێر ٢٠٠٧.
- أعضاء البرلمان الدورة الثانية لبرلمان كوردستان-العراق، هەولێر ٢٠٠٨.
- من ابادة اللغات الرسمية في العراق الاتحادي، هەولێر ٢٠٠٨.
- اوراق فيدرالية من كوردستان-العراق، هەولێر ٢٠٠٨.
- ليال كوردية في الف ليلة وليلة وكتابات أخرى، هەولێر ٢٠٠٨.
- لە ناودارانی دەڤەری رواندز شێخ کاک ئەمینی سەران (١٨٧٤-١٩٤٠)، هەولێر ٢٠٠٨.
- پەرلەمانتارانی خولی دووەمی پەرلەمانی کوردستان (١٩٩٢-٢٠٠٥)، هەولێر ٢٠٠٨.
- كوردستان العراق وجنوب السودان من الحكم الذاتي الى الفيدرالية دراسة قانونية مقارنة مع دكتورة رۆژان دزەیی، هەولێر ٢٠٠٨.
- bist from of the reality of kurdistan women, 1992- 2004, iraq kurdistan as an examplek, tariq jambaz & nahla mohammad, iraq kurdistan national assembly mps, kurdistan, haeler /2008. جگە

لەوەی لەتەک ئامادەکردنی دەستووری (١٥) وڵاتانی فیدرال و (٥) لە هەرێمەکانیان و (٣) چاپەمەنی لە بارەی زمانە فەرمییەکانیان لە وڵاتانی فرە زماندا.

٣٨. یووسف ئەحمەد عەبدوڵڵا (شەهید یوسف دەرگەڵەیی)

لەدایکبووی: ١٩٤٣/ هەولێر
دەستپێک: کۆتایی شەستەکان
خوێندن: خانەی مامۆستایانی هەولێر
چاپکراوەکانی:
- گفتوگۆیەکی ئەدەبی، هاوبەش، بەغداد ١٩٧٣. ٤٨ لاپەڕە.

- مێژووی شاری هەولێر لەکۆنەوە تا ساڵانی شەست، سلێمانی ۲۰۰۲.

۳۹. نزار جەرجیس عەلی

لەدایکبووی: ۱۹٤۸/ هەولێر
دەستپێک: ۱۹٦۹/ رۆژنامەی "الصحافة" لە بەغداد
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی راگەیاندن/ کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی بەغداد/۱۹۷۲

چاپکراوەکانی:
- دراسات كردية، مطبعة "المشرق"، بغداد ۱۹۸۲.
- صحافة اربيل، دار الثقافة والنشر الكردية، بغداد ۱۹۸۸.
- حرب الكلمة، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۱۹۹۸.
- رێبەری پیشەسازیی هەرێمی کوردستان...کەرتی تایبەت، هەولێر ۲۰۰٦.

٤۰. حەمەساڵح سادق فەرهاد
(حەمەساڵح فەرهادی)

لەدایکبووی: ۱۹٤۹ هەولێر
دەستپێک: ۱۹۷۰
خوێندن: ئامادەیی کشتوکاڵ ۱۹۷۰

چاپکراوەکانی:
- چەند لایەنێکی رۆژنامەنووسیی کوردی، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ۱۹۸۸.
- رۆژنامەنووسیی قوتابیان، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ۱۹۹۲.
- فەرهەنگی (خەرمان)ی کشتوکاڵ، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ۱۹۹۷.
- چەند بابەتێکی رۆژنامەنووسی، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۱۹۹۸.
- یانەی منداڵان، هەولێر ۲۰۰۰.
- ۳۰ بابەتی پەروەردەیی،وەرگێڕان بە دەسکارییەوە، بڵاوکراوەکانی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰٦.
- سۆزی غەریبی و سێ چامەی کوردی، سلیمانی ۲۰۰٦.
- چۆلەکەکە بۆی گێڕامەوە، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰٦.
- چەپکێک لە زاراوەگەلی کشتوکاڵ، ئامادەکردن، بڵاوکراوەکانی کۆڕی زانیاری کوردستان، چاپخانەی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ۲۰۰۷. ۱٤٤ لاپەڕە.
- خوێندنەوەی کوردی/پۆلی پێنجەمی سەرەتایی، هاوبەش هەولێر، ۲۰۰٤.
- پەڕەوڵ بەخێوکردن/ پۆلی دووەمی کشتوکاڵ، وەرگێڕان، هاوبەش، هەولێر ۲۰۰٤.
- بەروبوومە کێڵگەیی و چەورییەکان، پۆلی سێیەمی کشتوکاڵ، وەرگێڕان، هاوبەش، هەولێر ۲۰۰٤.

٤١. عەزیز عەبدوڵڵا ئەحمەد
(د. عەزیز گەردی)

لەدایکبووی: ١٩٤٦ بەحرکە
دەستپێک: ١٩٧٠
خوێندن: ١- دکتۆرا لە ئەدەبی کوردی
٢- دکتۆرا لە ئەدەبی ئینگلیزی

چاپکراوەکانی:

- ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا، بەرگی یەکەم، چاپخانەی دارالجاحظ، بەغداد ١٩٧٢. ١٠٤ لاپەڕە.
- ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا، بەرگی دووەم، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر ١٩٧٥. ١٢٠ لاپەڕە.
- ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا، بەرگی سێیەم، چاپخانەی کاکەی فەلاح، سلێمانی ١٩٧٩. ٨٩ لاپەڕە.
- ئەدەب و ڕەخنە، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٧٤. ١٢٥ لاپەڕە.
- سێ نیگار، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، چاپخانەی ڕاپەڕین، سلێمانی، ١٩٧٦. ٦٣ لاپەڕە.
- بەشێک لە دیوانی میهری، ئامادەکردن، چاپخانەی ڕاپەڕین، سلێمانی، ١٩٧٧. ٩٤ لاپەڕە.
- چەشنی ئەدەبی، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، چاپخانەی "الجامعە"بەغداد ١٩٧٨. ١٠٨ لاپەڕە.
- ئەدەبی بەراوردکاری، چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری، بەغداد ١٩٧٨. ١٥٩ لاپەڕە.
- بەرازەوان، ئەندرسن، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد، ١٩٧٩. ٧٢ لاپەڕە.
- چیرۆکی بەر ئاگردان، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد، ١٩٧٩. ٣٣٤ لاپەڕە.
- جووتیارێکی زیرەک، وەرگێڕان، چاپخانەی "دارالحریە"، بەغداد، ١٩٧٩. ١٦ لاپەڕە.
- قورینگ، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد، ١٩٧٩. ٥٨ لاپەڕە.
- ڕەسوڵ حەمزاتۆف، داغستانی من، بەرگی یەکەم، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، چاپخانەی "العلاء"، بەغداد ١٩٧٩. ٣٦٦ لاپەڕە.
- ڕەسوڵ حەمزاتۆف، داغستانی من، بەرگی دووەم، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، بەغداد ١٩٨٥.
- چیرۆکەکانی ئیزۆپ/یان لەناو گیانداران دا، ئەمیندارێتی ڕۆشنبیری و لاوان، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٢. ٢٤٠لاپەڕە.
- ئەدەبی بێگانان، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی حەیدەری- هەولێر، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، هاوبەش، بەشی یەکەم، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٢. ١٠٤ لاپەڕە.
- ئەدەبی بێگانان، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی حەیدەری- هەولێر، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، هاوبەش، بەشی دووەم، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٢. ٨٨ لاپەڕە.
- ئەدەبی بێگانان، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی حەیدەری- هەولێر، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، هاوبەش، بەشی سێیەم، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٢. ٧٢ لاپەڕە.
- ئەدەبی بێگانان، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی حەیدەری- هەولێر، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، هاوبەش، بەشی چوارەم، چاپخانەی حسام، بەغداد ١٩٨٣. ٩٤ لاپەڕە.
- ئەدەبی بێگانان، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی حەیدەری- هەولێر، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، هاوبەش، بەشی پێنجەم، چاپخانەی ئیرشاد، بەغداد ١٩٨٣.
- ئافرەتی کورد لە تورکیا، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، چاپخانەی ئەدیب، بەغداد ١٩٨٣. ٨٤ لاپەڕە.
- یەک چیا گەوهەر، کۆمەڵە چیرۆکێکی ئەفسانەی گەلان، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، بەغداد ١٩٩٩.
- خشتەکانی شمشارە، وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٩.

- کێشی شیعری کلاسیکی کوردی، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٩.
- ئا/ تاکێشی ناکاسۆ و ناوۆشی کورییاما، ئێمە ئەم شیعرانەمان نووسیوە، کۆمەڵە شیعرێکی منداڵە هزر بێ هێزەکانی ژاپۆنە، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، بڵاوکراوەکانی بنکەی ئەدەبی و روناکبیری گەلاوێژ، چاپخانە و ئۆفسێتی داناز، چاپی یەکەم، سلێمانی ١٩٩٩.
- چیرۆکەکانی کریلۆف، وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ٢٠٠٠.
- گوند و شارۆچکە کوردییەکان، وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر.
- ئا.م. ب.، ئەفسانەی کوردی، وەرگێڕان، سلێمانی ٢٠٠٠.
- لۆرکا، زەماوەندی خوێن، شانۆگەری، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرێتیی گشتی چاپ و بڵاوکردنەوە، سلێمانی ٢٠٠٢.
- رابەری کێشی شیعری کلاسیکی کوردی، لێکۆڵینەوەی ئەدەبی، سلێمانی ٢٠٠٣.
- ئەلیزابێث لایارد، خاکەکە ماچ بکە، رۆمان، وەرگێڕان، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٤.
- تۆفیق وەهبی، کورد و زمانی کوردی، وەرگێڕان، سلێمانی، ٢٠٠٥.
- میشێل لیزنبێرگ، کاریگەری گۆرانی، وەرگێڕان، سلێمانی ٢٠٠٥.
- ئی. ئار لیچ، رەوشی ئابووری و کۆمەڵایەتی کوردی رەواندز، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، سلێمانی ٢٠٠٥.
- چارلز دونینگ، ئەفسانەی ئەرمەنی، وەرگێڕان، سلێمانی ٢٠٠٦.
- محەمەدی قازی، زارا (عەشقی شوان)، وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی بیرو هوشیاری (ی.ن.ک)، چاپخانە: دەزگای چاپ و پەخشی حەمدی، وەرگێڕان، سلێمانی ٢٠٠٧.
- درەختی چل داستان، وەرگێڕان، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٧.
- دەنکە هەنار، کۆمەڵە ئەفسانەیەکی ئازاربێجانییە، وەرگێڕان، وەزارەتی رۆشنبیری-خانەی وەرگێڕان، چاپخانەی تیشک، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٨.
- دیوانی عاصی، ئامادەکردن و پێشەکی و فەرهەنگۆک، بڵاوکراوەکانی نووسینگەی تەفسیر، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

٤٢. فوئاد تاهیر سادق

لەدایکبووی: ١٩٣٨/ کۆیە
دەستپێک: ١٩٧٠.
خوێندن: بڕوانامەی کامبریج بە زمانی ئینگلیزی و بڕوانامەی "r-s-a-london"

چاپکراوەکانی:
- باسخوازی، چاپخانەی سەرکەوتن، سلێمانی، ١٩٨٥.
- هوشیاری، چاپخانەی ئیرشاد، بەغداد ١٩٨٧.
- رۆشنبیری، چاپخانەی الشركة العراقية للطباعة الفنية، بەغداد ١٩٨٩.
- کۆمەڵزانی و کورد، سلێمانی ١٩٩٩.
- هۆشیاری ئابووری، چاپخانەی بابان، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ١٩٩٩. ٢٨١ لاپەڕە.
- هۆشیاری زمانەوانی، چاپخانەی زامـوا، سلێمانی ١٩٩٩.
- هۆشیاری دەروونی، چاپخانەی داناز، سلێمانی ١٩٩٩.
- هۆشیاری فەلسەفی، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپخانەی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٠. ١٤٣ لاپەڕە.

- هۆشیاری رامیاری، چاپخانەی روناکبیری، سلێمانی ٢٠٠٠.
- هۆشیاری مێژوویی، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپخانەی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠١.
- هۆشیاریمان، چاپخانەی ئەژین، سلێمانی ٢٠٠١.
- کورتەی مێژووی کوردستان، چاپخانەی ئاسا، سلێمانی ٢٠٠٢. بە زمانی ئینگلیزی نووسراوە.
- رۆشنبیریمان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٤.
- بیرەوەری هەلەبجە، وەرگێردراوی کوردییەکەی بە ئینگلیزی چاپ بووە، چاپخانەی روون، سلێمانی ٢٠٠٤.
- عێراق و بەردەوامی قەیرانی خۆرهەلات، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە،

٤٣. عوسمان حەمەد خدر (عوسمان دەشتی)

لەدایکبووی: ١٩٥٢/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٧٠

خوێندن: ماستەر لە ئەدەبی کوردی/ کۆلێژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین.

چاپکراوەکانی:

- هێمن/ دەربارەی ناوەرۆکی سیاسی و کۆمەلایەتی شیعرەکانی، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان.

٤٤. عومەر محەمەد ئیسماعیل (بەرزنجی)

لەدایکبووی:

دەستپێک: ١٩٧٠

خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆلێژی یاسا/ زانکۆی سەلاحەددین.

چاپکراوەکانی:

- حوکمی ماردیی لە گرێبەستی هاوسەریدا.
- زمانی دادگا و زمانی یاسا، بلاوکراوەکانی رێکخراوی بلاوکردنەوەی رۆشنبیری یاسایی، هەولێر ٢٠٠٧.

٤٥. هۆشیار محەمەدئەمین سالح

لەدایکبووی: ١٩٤٧ز/ کۆیە

دەستپێک: ١٩٧٠

خوێندن: دەرچووی پەیمانگای مامۆستایانی هەولێر/١٩٦٧-١٩٦٨

چاپکراوەکانی: نییە.

٤٦. تاهیر تەیب ئەحمەد
(مامکاک)

لەدایکبووی: ١٩٥١/١/٢٥
دەستپێک: ١٩٧٠/ رۆژنامەی ژین
خوێندن: بڕوانامەی خانەی مامۆستایانی سەرەتایی/١٩٦٩
بکالۆریۆس لە وەرگێڕان/ زانکۆی موسڵ/١٩٨٣
بڕوانامەی کارپێکردنی کۆمپیوتەر/ ناوەندی هاوچەرخی زمان/عەمان-ئوردن/١٩٩٧
بڕوانامەی وەرگێرانی زارەکی certificate-interpretation
لە ناوەندی نێونەتەوەیی manitaba the internatinal center of/وینیپیگ/کەنەدا/١٩٩٩
بڕوانامەی توێژینەوەی رەگەزی critical racestudies لە زانکۆی memaster-لە هاملتن-کەنەدا/٢٠٠٤
بڕوانامە لە ئەدەبی دوای کۆلۆنیالی "postcolonial literature" لە زانکۆی memaster- لە هاملتن-کەنەدا/٢٠٠٥

چاپکراوەکانی:
- مایکل گەنتەر، فەرهەنگی مێژووی کورد، وەرگێران، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- مایکل کێرتس فۆرد، دە هەزارەکە، وەرگێران، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- جۆناتان راندەل، ئوسامە چۆن خۆی پێگەیاند، وەرگێران، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- پیتەرو. گالبریت، کۆتایی ئێران/ چۆن کارنارێکی ئەمەریکا شەرێکی بێ کۆتایی بەرپاکرد، وەرگێران،چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.

٤٧. سەربەست بابەشێخ سەید ئەحمەد
(شێخ سەربەست بەرزنجی)

لەدایکبووی: ١٩٤٧/ کۆیە
دەستپێک: ١٩٧٠
خوێندن: ناوەندی
چاپکراوەکانی: نییە

٤٨. محەمەد فوئاد مەعسوم خدر
(د. فوئاد مەعسوم)

لەدایکبووی: ١٩٣٨/ کۆیە
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان
خوێندن: دکتۆرا لە فەلسەفە لە زانکۆی ئەزهەر/میسر

چاپکراوەکانی:
- اخوان الصفا، دار المدى للثقافة والنشر، سوريا ١٩٩٨.

٤٩. عەدنان رەشاد محەمەد
(عەدنان موفتی)

لەدایکبووی: ١٩٤٩/ هەولێر
دەستپێک: سەردتای حەفتاکان
خوێندن: بکالۆریۆس لە ئابووری
چاپکراوەکانی:
- القضية الكردية العربية، مطبوعات مكتبة مدبولي، القاهرة ١٩٩٩.
- حوار كردي - عربي، مطبوعات مكتبة مدبولي، القاهرة ٢٠٠٠.

٥٠. مەحمود خدر حوسێن
(مامۆستا گۆران)

لەدایکبووی: ١٩٥٤/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٠.
خوێندن: پەیمانگای مامۆستایانی هەولێر، هەروەها ئەکادیمیای زانستی کۆمەڵایەتی و بەڕێوەبردنی کاروباری کۆمەڵگا/١٩٨٩

چاپکراوەکانی:
- نێونەتەوەیی پرۆلیتاریا و کێشە نەتەوەییەکان، وەرگێران، شاخ ١٩٨٤.
- رق و گریان و خۆشەویستی، شاخ ١٩٨٥.
- ئێستا و داهاتووی مەسەلەی کورد، سوریا-بولگاریا ١٩٨٩.
- جدلية الفكر المادي في تفسير الاشتراكية، دمشق - بلگاریا ١٩٩٠.
- کچی ئاگر، کۆمەڵە چیرۆک، ١٩٩٤.
- رۆژگارە سەختەکانی کورد و رێگای دەربازبوون، چاپخانە و ئۆفسێتی بێسارانی، چاپی یەکەم، سلێمانی ١٩٩٨.
- بەجیهانی کردنی مافی مرۆڤ لە نێوان تیۆری و پراکتیکدا، وەرگێران، چاپخانە و ئۆفسێتی تیشک، چاپی یەکەم، سلێمانی ١٩٩٩.
- بازنەی ون و گەڕان بەدوای خود، کتێبی یەکەم، چاپخانە و ئۆفسێتی تیشک، چاپی یەکەم، سلێمانی ١٩٩٩.
- بازنەی ون و گەڕان بەدوای خود، کتێبی دووەم، چاپخانە و ئۆفسێتی تیشک، چاپی یەکەم، سلێمانی ١٩٩٩.
- بازنەی ون و گەڕان بەدوای خود، کتێبی سێیەم، چاپخانە و ئۆفسێتی تیشک، چاپی یەکەم، سلێمانی ١٩٩٩.
- مافی مرۆڤ و ناکۆکییەکانی، چاپی یەکەم، سلێمانی ١٩٩٩.
- منداڵ و ژن و ژینگە لە تەرازووی مافدا، چاپخانە و ئۆفسێتی تیشک، چاپی یەکەم، سلێمانی ١٩٩٩.
- لە پێناوی مرۆڤدا/ بەشی یەکەم، چاپخانە و ئۆفسێتی تیشک، چاپی یەکەم، سلێمانی ١٩٩٩.
- لە پێناوی مرۆڤدا/ رەخنە، یا گەڕانەوە بۆ سەرەتا، بەشی دووەم، چاپخانە و ئۆفسێتی تیشک، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٠.
- لە پێناوی مرۆڤدا/ مێژوو لەبەردەم لێکدانەوەی مێژووییدا، بەشی سێیەم، چاپخانە و ئۆفسێتی تیشک، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٠.
- قەدەر، ٢٠٠١.
- کۆتایی وەعزی سولتانەکان، چاپخانەی نازە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٢.

- هەژان یا روخانی دیواری ئەندێشە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۲.

٥١. سابیر حەمەدعەلی عەبدوڵلا (سابیر گردعازەبانی)

لەدایکبووی: ١٩٤٠/ هەولێر
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان
خوێندن: خانەی مامۆستایانی هەولێر/١٩٦١-١٩٦٢
چاپکراوەکانی:

- چیرۆکی مانگا زێرینە لە قورئانی پیرۆزدا، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی ١٩٧٢. ٢٨ لاپەرە.
- لە رقی خەڵک خۆی دەکوژێ، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی ١٩٧٤. ٤٠ لاپەرە.
- كنوز المحادثة والانشاء، مطبعة راپەرین، سليمانية، ١٩٧٤. ٥٩ صفحة.
- مفتاح تعليم اللغة الفارسية باللغتين الكردية والعربية، مطبعة راپەرین، سليمانية، ١٩٧٥. ٨٣ صفحة.
- التدريب علي المحادثة باللغتين العربية والكردية، مطبعة راپەرین، سليمانية، ١٩٧٥. ١٣٢ صفحة.
- چۆن فێری زمانی عەرەبی دەبیت؟ سلێمانی ١٩٧٥. ٨٣ لاپەرە.
- چۆنێتی فێربوونی زمانی فارسی، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی ١٩٧٥. ١٣٢ لاپەرە.
- ئەفسانەی کاوەی ئاسنگەر، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی ١٩٧٦. ٨٨ لاپەرە.
- داستانی رۆستەم و سۆهراب، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی ١٩٧٧. ٥٢ لاپەرە.
- ئەفسانەی لەیل و مەجنون، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی .١٩٧٧ لاپەرە.
- ئاوێنەی خواناسین، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی ١٩٧٨. ٣٨ لاپەرە.
- داستانی منالێکی بەختەوەر، وەرگێران، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی ١٩٧٨. ٣٠ لاپەرە.
- داستانی بێژە و مەنیژە، چاپخانەی کامەرانی، سلێمانی ١٩٧٩. ١٤ لاپەرە.
- بەشێک لە دیوانی فیردەوسی، وەرگێران لە فارسییەوە، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی ١٩٧٩. ١٢٤ لاپەرە.
- چارەنووسی لاوێکی هەژار و شێرێک، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی ١٩٧٩. ١٦ لاپەرە.
- چۆن فێری زمانی ئینگلیزی دەبیت؟ چاپخانەی راپەرین، سلێمانی ١٩٧٩. ٨٠ لاپەرە.
- قورئان و عەقڵی ئەلکترۆنی، چاپخانەی کامەرانی، سلێمانی ١٩٨٢. ٤٤ لاپەرە.
- چۆن فێری نوێژکردن دەبیت؟ چاپخانەی سەرکەوتن، سلێمانی ١٩٨٣. ٤٨ لاپەرە.
- ڤۆلتێر، رۆمان، چارەنووس، وەرگێران، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرێتیی گشتی چاپ و بڵاوکردنەوە، سلێمانی.

٥٢. فریاد محەمەد فەقێ (فریاد رواندزی)

لەدایکبووی: ١٩٥٦/ رواندز
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان
خوێندن: ماستەر لە بەشی کیمیا

چاپکراوەکانی: نییە.

* سەرنووسەری کوردستانی نوێ بووە و ئێستاش سەرنووسەری "الاتحاد"ە.

٥٣. ئەرسەلان بایز ئیسماعیل (د. ئەرسەلان)

لەدایکبووی: ١٩٥٠/ هەولێر
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان
خوێندن: دکتۆرا لە زمانی کوردیدا بەناونیشانی (سیمای شیعریکوردی دوای راپەڕین (١٩٩٢-٢٠٠٢) بە نموونە شیعرەکانی رۆژنامەی کوردستانی نوێ/کۆلیجی زمان/زانکۆی سلێمانی/٢٠٠٣).

چاپکراوەکانی:
- راگەیاندنی شۆڕش و بزووتنەوەی شیعریکوردی (١٩٧٥-١٩٩١)، سلێمانی ١٩٩٩.
- سیمای شیعری کوردی دوای راپەڕین (١٩٩٢-٢٠٠٢) بە نموونە شیعرەکانی رۆژنامەی کوردستانی نوێ.
- کورتە باسێکی تر، سلێمانی ٢٠٠٤.
- رۆژانی سەخت.
- کۆمەڵە وتارێک، ئامادەکردن و وەرگێڕان.
- پێگەی کورد لە سیاسەت و رۆهەڵاتی ناوەڕاستدا.
- کۆمەڵە وتارێکی ئەدەبی و رەخنە.

٥٤. نەژاد عەبدوڵڵا عەزیز

لەدایکبووی: ١٩٣١/ هەولێر
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی کشتوکاڵ لە زانکۆی پەنجاب لە پاکستان/١٩٥٩
ماستەر لە بواری کشتوکاڵ لە هندستان/ ١٩٦١
چاپکراوەکانی: نییە.

٥٥. کەمال مستەفا مەعرووف (د. کەمال)

لەدایکبووی: ١٩٥٠/ کۆیە
دەستپێک: ١٩٧١
خوێندن: دکتۆرا لە ئەدەبی کوردی/زانکۆی ژوسیۆ/فەرەنسا/ ١٩٩٠
چاپکراوەکانی:
- لێدوانێک لە هۆنراوەکانی رۆستەم حەوێزی شاعیر، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر ١٩٧٧. ٤٢ لاپەڕە.
- پرۆژەی بە کوردی کردنی زانست و خوێندنی باڵا،

بەهاوبەشی لەگەڵ د. فازل قەفتان، هەولێر ١٩٩٤
- ئەدەبی کوردی و رەخنەی ئەدەبی نوێ، بلاکراوەکانی بنکەی رووناکبیری گەلاوێژ، سلێمانی ٢٠٠٠.
- زەکی هەناری و هۆنراوەی منداڵان، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٠.
- کەڵە ئەدیبانی بیانی، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٢. ٨٠ لاپەڕەیە.
- شاعیرانی نوێخوازی سوید، شیعر، وەرگێران، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر٢٠٠٢.
- ئەدەبیاتی کلاسیکی و نوێخوازی کوردی، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٣.
- ئەدیبانی جیهانی، بلاوکراوەکانی نواڵەی نوێ، هەولێر ٢٠٠٤.
- کێشە نەتەوەییەکان و رووداوە سیاسییەکانی جیهان و کوردستان، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٥.
- زەکی ئەحمەد هەناری/ بووکی نەورۆزی خۆشناو، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- رەخنەی نوێی کوردی، بەڕێوەبەرایەتی رۆشنبیری سلێمانی، ٢٠٠٧.
- کارەساتی ئەنفال لە شیعرەکانی شێرکۆ بێکەسی شاعیردا، چاپخانەی رۆشنبیری هەولێر ٢٠٠٧.
- رەنگدانەوەی کەلەپوور لە شیعری منداڵاندا، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ٢٠٠٧.
- زانستی ئەدەبی بەراوردکاری، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٨.

بە زمانی عەرەبی:
- الحركة التجديدية في الشعر الكردي الحديث، مطبعة آزاد، ستوكهولم، ١٩٩٢.
- حقوق الانسان مدخل حضاري للشعب الكردي نحو العالم والمستقبل، مشترك مع د. فاضل قفطان، د.يوسف حمة صالح، أربيل ١٩٩٤.
- دراسة عن أعمال گوران الادبية، دار رينما، سليمانية ٢٠٠٥.

بە زمانی فەرەنسی:
- ژیان و بەرهەمەکانی دڵداری شاعیر، چاپخانەی موریس توریس، پاریس ١٩٨٩.
- لوڕ و لوڕستان و بابە تاهیری هەمەدانی سەرەتای ئەدەبی کوردی، چاپخانەی سارلفتور، پاریس ١٩٨٩.
- پێشەکی و وەرگێڕانی ئاوێنە بچکۆڵانەکانی شێرکۆ بێکەس، چاپخانەی لامارتان، پاریس ١٩٩٥.
- پێشەکی و وەرگێڕانی مەسەلەی ویژدانی ئەحمەد موختار جاف، چاپخانەی ماردین، هەولێر ٢٠٠٠.
- پێشەکی و وەرگێڕانی گەردەلولی سپی لەتیف هەڵمەت، چاپخانەی ماردین، هەولێر ٢٠٠٠.
- بزووتنەوەی نوێخوازی لە شیعری نوێی کوردیدا، چاپخانەی فێربوون، هەولێر ٢٠٠٦.
- پێشەکی و وەرگێڕانی قەڵای دمدم، چاپخانەی ئاوات، هەولێر ٢٠٠٧.

٥٦. سۆران عزەدین فەیزی

لەدایکبووی: ١٩٥١/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧١/ مجله التراث الشعبی
خوێندن: بکالۆریۆس لە یاسا

چاپکراوەکانی:
- بنچینەی زانین و پەروەردەی تەندروستی، وەرگێڕان، هاوبەش، بەغداد ١٩٨١.
- یادی عیزەدین فەیزی، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٨٨.
- بەسەرهاتی سێوێک، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر

.٢٠٠٠.
- دوو قۆناغی مێژوویی لە روانگەیەکی یاساییدا، کتێبی گیرفان، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٥.
* سێ شانۆگەری بووکەڵانەشی بۆ منداڵان نمایش کراوە:
- نەسرین دەخوێنێت/٢٠٠٠.
- زیکۆی پاڵەوان/٢٠٠٥.
- مەڕۆکە و بزنۆکە/٢٠٠٧.

٥٧. ئەحمەد شەریف عەلی (د. ئەحمەد شەریف)

لەدایکبووی: ١٩٤٢/ دووبس
دەستپێک: ١٩٧١
خوێندن: بکالۆریۆس لە یاسا/ زانکۆی بەغداد/١٩٧٦
دکتۆرا لە ئەدەبی کوردی/ ئەنفال لە رۆمانی کوردی/ زانکۆی سلێمانی/٢٠٠٨-٢٠٠٩

چاپکراوەکانی:
- گفتوگۆیەکی ئەدەبی، هاوبەش، بەغداد ١٩٧٣. ٤٨ لاپەڕە.
- لە پێناو رۆشنبیرییەکی نەتەوایەتی شۆڕشگێڕیدا، لێکۆڵینەوە، چاپخانەی تیشک، چاپی یەکەم، سلێمانی ١٩٩٩. ١٢٦لاپەڕە.
- برایم ئەحمەد/ ژیان و بەهرە و داهێنانی، چاپخانە و کۆمپیوتەری بەدرخان، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٢. ٤١٠ لاپەڕە.

٥٨. شێرزاد عەبدولڕەحمان مامە

لەدایکبووی: ١٩٥٨/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧١/٣/٢٣/ رۆژنامەی "ژین"ی سلێمانی
خوێندن: ئامادەیی

چاپکراوەکانی:
- لەگەڵ گۆرانییەکانی سیزاردا، چاپخانەی ئیمان، بەغداد ١٩٧٢.
- منداڵ و یاری کردن، ١٩٧٥.
- عەزیز نەسین، هەڵبژاردە، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر ١٩٧٧.
- چەند مەسەلەیەکی شیعری، کتێبخانەی نالی، چاپخانەی راپەڕین، سلێمانی ١٩٧٧.
- شارلی شاپلن، چاپخانەی راپەڕین، سلێمانی، ١٩٧٨.
- حەسەن زیرەکی بلیمەت، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٧٨.
- گەڕانێک بەدوای لەتیف حامیدی جوانەمەرگدا، چاپخانەی راپەڕین، سلێمانی، ١٩٧٨.
- حەسەن زیرەک، کتێبخانەی خۆماڵی لە هەولێر، چاپخانەی راپەڕین، سلێمانی، ١٩٧٩.
- دڵدار و شیعر و هەڵوێست، دەزگای رۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی، چاپخانەی دار الرسالە، بەغداد، ١٩٨٢.
- گۆرانییەکانی ناسری رەزازی، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٣. ١٢٨ لاپەڕەیە.
- هونەری رۆژنامەنووسیی، وەزارەتی رۆشنبیری و

راگەیاندن، چاپخانەی دار الحریە، بەغداد ١٩٨٧.
- عیزەت سلێمان بەگ، ١٩٩٥.
- موحسین دزەیی و ژیان و بەرخودان، هەولێر ١٩٩٦.
- فەلەکەدین کاکەیی بە رەنگی خۆی دوور لە سیاسەت، دیمانە شێرزاد عەبدولڕەحمان، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- أیام الحرب..آیام السلام، وەزارەتی رۆشنبیری، بلاوکراوەکانی گۆڤاری (هەرێمی کوردستان)، اربیل ٢٠٠٨.

٥٩. ئازاد عوسمان سالح (د. ئازاد)

لەدایکبووی: ١٩٥٠/ دیانا
دەستپێک: ١٩٧١.
خوێندن: دکتۆرا لە زانستە سیاسییەکان/ زانکۆی بەرلین/ ٢٠٠٤
چاپکراوەکانی:
- کوردستانی ئازاد، لێکۆڵینەوەیەکی سیاسی یاسایی، بلاوکراوەکانی دەزگای دکتۆر "کویستەر" لە بەرلین، بەرلین ٢٠٠٤. نامەی دکتۆراکەیەتی بە زمانی ئەلمانی.
- صوب عراق الغد، رێکخراوی خوێندکارانی زانکۆی بەرلین، بەرلین ١٩٩١.
- تراژیدیا و هیوا، رێکخراوی خوێندکارانی زانکۆی بەرلین، بەرلین ١٩٩٢.
- کتابات مختارة من أجل السلام والتقدم من العراق الجدید، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، الطبعة الاولی، هەولێر ٢٠٠٧.

٦٠. جەلال خدر حوسێن

لەدایکبووی: ١٩٥٨/١/١٥/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٢
خوێندن: ئامادەیی بازرگانی/١٩٧٦/١٩٨٤
چاپکراوەکانی:
- ژیاننامەی شەهابەی هەولێری"١٨٩١-١٩٣٩"، هەولێر ٢٠٠٢.
- زیاتر لە "١٠"کتێبی دیکەی دەستنووسی ئامادەی چاپن، کە هەموویان لە سەر ژیاننامەی مەقامزان و هونەرمەند و دەنگخۆشەکانی هەولێرن.

٦١. محەمەد حوسێن رەسوڵ

لەدایکبووی: ١٩٥١/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٢
خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆلیژی ئەندازیاری/ بەشی ئەندازەی شارستانی/ بەغداد/١٩٧٨.
بکالۆریۆس لە کۆلیژی زمان بەشی زمانی ئینگلیزی/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٦

ماستەر لە ئەدەبی ئەمریکی/ بەشی ئینگلیزی-زانکۆی کۆیە/۲۰۰۹
چاپکراوەکانی:
- هندسة التبليط الاسفلتي، وزارة الاسكان والتعمير، مطبعة جامعة الموصل، الطبعة الاولى، ۱۹۸٦، الطبعة الثانية، مطبعة ديانا، بغداد.
- سفر النزوح، الرونامة، ترجمة. ئەمە نۆڤلێتی رەونامەی عەبدوڵڵا سەراجە، لە ساڵی ۱۹۹۲ وەرگێردراوە. ئێستا لە ژێر چاپە.

٦۲. ئازاد عەبدولواحید حەمە سدیق

لەدایکبووی: ۱۹۵۸/ کۆیە
دەستپێک: ۱۹۷۳
خوێندن: شەشەمی ئامادەیی
چاپکراوەکانی:
- ئەختەر شاعیری جوانی و دڵداری، هەولێر، ۱۹۷٦.
- اضمامة قزحية من الشعر الكردي الحديث، مطبعة الحوادث، بغداد ۱۹۸۰، وەرگێرانی شیعری ۱٦ شاعیری کوردی هاوچەرخە بۆ سەر زمانی عەرەبی، ۱۵۵ لاپەڕەیە.
- شێخ نوری شێخ سالح-بەشی یەکەم-بەرگی یەکەم-بەغداد، ۱۹۸۵.
- شێخ نوری شێخ سالح-بەشی دووەم-بەرگی یەکەم-بەغداد، ۱۹۸۹.
- بەرەو یەکگرتنەوەی دام و دەزگایەکانی راگەیاندنی کورد، سلێمانی، ۱۹۹۲/۱/۲۰.
- پشکۆ و خۆڵەمێش، لێکۆڵینەوەیەکی تیۆرییە لە بارەی شیعری هاوچەرخی کوردی، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ۱۹۹۷.
- شوکور مستەفا..گەشتێک بەناو زمان و فیکر و ئیستێتیکادا، هاوبەش، هەولێر ۱۹۹۸.
- گفتوگۆ (بەرگی یەکەم)، هاوبەش، هەولێر ۱۹۹۷.
- گفتوگۆ (بەرگی دووەم)، هاوبەش، هەولێر ۱۹۹۹.
- دیالۆگ (بەرگی سێیەم)، هاوبەش، ۲۰۰۰.
- شانۆ.. روانینی نوێ.. داهێنان، دەمەتەقێیەکی بەرفراوان لەگەڵ هونەرمەند دکتۆر فازیل جاف، هاوبەش، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ۲۰۰۰.
- شڤانپەروەر..زایەڵەی ئازادی و ئەڤین و چیا، هاوبەش، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ۲۰۰۲.
- گەشتێک بەناو مێژوو، بەڵگەنامە، شوێنەوار، هەڤپەیڤین لەگەڵ عەبدولرەقیب یووسف، هەولێر ۲۰۰۵.
- تەنبوور، وەریگێراوە و پێشەکی و پەراوێزی بۆ نووسیوە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰٦.
- زمانی چیا، وەرگێران لە عەرەبییەوە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰٦.
- زنە، چەپکێک وتاری رۆژنامەوانییە، هەولێر ۲۰۰۷.

٦۳. کەوسەر عەزیز ئەحمەد
(د. کەوسەر گەلالی)

لەدایکبووی: ۱۹۵۸ز/هەولێر
دەستپێک: ۱۹۷۳
خوێندن: دکتۆرا لە زمانی کوردی/ کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین/ ۲۰۰٤

چاپکراوەکانی:

- ئافرەت و ململانێ لەگەڵ کێشە کۆمەڵایەتییەکاندا، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ٢٠٠٤.
- جووتە وشەی لێکدراو لە زمانی کوردیدا، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- بارزانی قارەمانی کورد و کەڵەپیاوی سەدەی بیستەم، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ٢٠٠٦.

٦٤. ئەبوبەکر ئیسماعیل محەمەد (ئەبوبەکر شوان)

لەدایکبووی: ١٩٥٤ز/هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٣ز
خوێندن: خانەی مامۆستایانی دهۆک/١٩٧٤
چاپکراوەکانی:

- اللغة العربية لتعليم الكبار -لمحو الامية-

٦٥. جەعفەر قادر مەند (شێخ جەعفەر بەرزنجی)

لەدایکبووی: ١٩٥١/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٣
خوێندن: ئامادەیی
چاپکراوەکانی: نییە.

٦٦. حسامەدین یاسین تەها سەرداری

لەدایکبووی: ١٩٥٧/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٣
خوێندن: کۆلیژی کشتوکاڵ ١٩٧٨، بەکالۆریۆس لە یاسا/ کۆلیژی یاسا و رامیاری، زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٩٧.

چاپکراوەکانی:

- یاسای باری کەسایەتی ژمارە (١٨٨)ی ساڵی ١٩٥٩ی هەموار کراو، وەرگێڕان، مطبعە کریستال، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٨.
- المبادئ والاراء القانونية في قضاء محكمة استئناف اربيل بصفتها التميزية، الطبعة الاولى، مطبعة كريستال، اربيل ٢٠٠٠.

٦٧. جەلال مەولوود ئەحمەد (جەلال سنجاوی)

لەدایکبووی: ١٩٥٤/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٣
خوێندن: بەکالۆریۆس لە جوگرافیا/ زانکۆی بەغداد، ١٩٧٦.
چاپکراوەکانی: نییە.

٦٨. فیکرەت عیزەت شەفیق

لەدایکبووی: ١٩٥٣/ هەولێر-٢٠٠٥
دەستپێک: ١٩٧٣/ هاوکاری
خوێندن: بکالۆریۆس لە یاسا/ زانکۆی موستەنسریە لە بەغداد/١٩٧٨

چاپکراوەکانی: نییە.
* جگە لە کوردی بە زمانی عەرەبیش دەنووسی.

٦٩. عەلی عومەر عەلی
(عەلی کەندی)

لەدایکبووی:١٩٥٣/ کەندێناوە-هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٤
خوێندن: پەیمانگای زانستە کۆمەڵایەتییەکان/ سۆڤیت/ ١٩٧٥-١٩٧٧
چاپکراوەکانی:
- فەرهەنگی رووداوەکانی کوردستان و وڵاتانی جیهان، ئامادەکردن، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی زانیار- سلێمانی، چاپی یەکەم، ٢٠٠٥.
- مێژوونامە، چاپی یەکەم، ٢٠٠٦.
- ئینسکلۆپیدیای کوردستان و جیهان، چاپی دووەم، ٢٠٠٨.
- نەخشەی جیهان/ کورد لە نێو نەخشەی رامیاری جیهان، بە زمانی کوردی، ٢٠٠٨.

٧٠. حەیدەر کەریم ئیسماعیل
(مامۆستا بێجان)

لەدایکبووی: ١٩٤٤/هەولێر -١٩٨٢/١/٢٧ شەهید کراوە.
دەستپێک: حەفتاکان
خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی ئینگلیزی/ کۆلێژی ئاداب/ زانکۆی بەغداد.

چاپکراوەکانی: نییە.
* بەڵام شانۆگەری کاوەی ئاسنگەری نووسیوە بۆ نمایش لە قوتابخانە و شانۆگەری ماکبێسی شکسپیریشی لە ئینگلیزییەوە وەرگێراوەو لەدوای راپەڕین لە گۆڤاری سینەماوشانۆ بڵاوکراوەتەوە.

٧١. عەبدولخالق مەعروف محەمەدئەمین

لەدایکبووی: ١/١/١٩٣٥ز/هەولێر -١٩٨٥ز
دەستپێک: حەفتاکان
خوێندن: خوێندنی ئایینی، هەروەها دبلۆم لە زانستی ئەلیکترۆنی لە چیکۆسلۆڤاکیا

چاپکراوەکانی:
- ئەنتێنا، زانستی، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٧٧. ٨٨ لاپەڕە.
- اجهزة الارسال، علمي، بغداد، ١٩٧٩.
- تەکنیکار، زانستی، چاپخانەی بابل، بەغداد ١٩٨١. ٣٧٠ لاپەڕە.
- دیوانی نالی و کێ راستە؟ بەغداد ١٩٨٤.
- ئادەمیزاد لە کۆمەڵی کوردەواریدا، چاپی یەکەم، بەغداد ١٩٨٤، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.

٧٢. د. ئازاد عوبێد سالح

لەدایکبووی: ١٩٥٥/بناری سەفین/هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٤
خوێندن: دکتۆرا لە مێژووی نوێ و هاوچەرخ/٢٠٠٣

چاپکراوەکانی:
- ئاشاک پۆلادیان، کورد لە سەرچاوە عەرەبییەکاندا، وەرگێڕان، چاپخانەی زانکۆ، هەولێر ٢٠٠٠
- د. کەمال مەزهەر ئەحمەد، خەباتی رزگاریخوازی کورد و ئازەر لە ئێران، وەرگێڕان، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٤.
- د. عوسمان ئەبوبەکر، کورد و کوردستان لە کۆمەڵە وتارێکی مێژووییدا، دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٥
- کاریگەری شۆڕشی ئەیلوول لەسەر پێشخستنی رۆژنامەوانی کوردی لە باشووری کوردستاندا (١٩٦١-١٩٧٥)، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧. ماستەرنامەکەیەتی.
- تاریق محەمەد رەحیم، ف. مینۆرسکی رۆژهەڵاتناس نووسراوە مێژووییەکانی لەبارەی کوردەوە هەر لە سەردەمی ئیسلامەتیەوە تا سەرهەڵدانی خەلافەتی عوسمانی، وەرگێڕان، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.
- رۆڵی سیاسی و کارگێڕی مەعروف جیاوک (١٨٨٥-١٩٥٨)، دکتۆرانامە.

٧٣. سەعد عەبدوڵڵا
(شەهید مامۆستا سەعد)

لەدایکبووی: ١٩٥٠/ هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان
خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایان، دواتریش لەدوای ڕاپەڕین کۆلیژی یاسای تەواوکردووە.
چاپکراوەکانی:
- لازاریف، ئەو هۆکارانەی مەسەلەی کورد پێک دێنن، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە.
- نەوشیروان مستەفا لە شیری هەتا پیری، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٨.

٧٤. حەمید مەجید محەمەد خەتاب

لەدایکبووی: ١٩٥٣/کوێڕ
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان
خوێندن: پەیمانگای ئامادەکردنی مامۆستایان
چاپکراوەکانی:
- بۆ ئاوارە بووم، شیراز، کایرۆن، ١٩٧٦.
- کورتە مێژوونامە، شیراز، کایرۆن، ١٩٨٢.
- مێژوونامە، تاران،کەرەج، ١٩٩٦.
- گوڵێک لە گوڵستانی کوردستان، هەولێر ٢٠٠٢.
- پوختەی مێژوونامە، هەولێر ٢٠٠٤.
- گەنجینەی کورد لە مێژوودا، هەولێر ٢٠٠٥.
- گەنجینە و کەلتووری کوردی، هەولێر ٢٠٠٥.
- سامان و پەندی گەردی، هەولێر ٢٠٠٦.
- هۆزی گەردی لە کوردستان و جیهاندا، بەرگی ١، ٢، هەولێر ٢٠٠٦.
- پەندی کوردی لە باخچەی گەردی، هەولێر ٢٠٠٦.

٧٥. سەدرەدین نورەدین ئەبوبەکر

لەدایکبووی: ١٩٥١/٩/١/ هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان
خوێندن:
پەیمانگەی کشتوکاڵی / بەغدا ئەبوغریب ١٩٧٣-١٩٧٤
بکالۆریۆس لە (رووەکپاریزی) /کۆلیژی کشتوکاڵ/زانکۆی بەغداد/ ١٩٩٠
چاپکراوەکانی:
- أسس مكافحة الافات الزراعية، هاوبەش، منظمة الاغذية والزراعة"FAO"، چاپی یەکەم، چاپخانەی ماردین، هەولێر ١٩٩٩، چاپی دووەم، چاپخانەی ماردین، هەولێر ٢٠٠٠.
- هەنگ بەخێوکردن، هاوبەش، وەزارەتی کشتوکاڵ، چاپخانەی ژیان، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩، چاپی دووەم، "FAO"، چاپخانەی زانا، دهۆک ٢٠٠١.
- تربية نحل العسل، هاوبەش، منظمة الاغذية والزراعة"FAO"، چاپی یەکەم، چاپخانەی ژیان، هەولێر ١٩٩٩، چاپی یەکەم، مطبعة وزارة الزراعة، الطبعة الاولى، اربيل ٢٠٠٣.
- ڕێنمایی بەکارهێنانی پەیین، هاوبەش، وەزارەتی کشتوکاڵ، چاپخانەی کشتوکاڵ، هەولێر ١٩٩٩.
- ڕێبەری بەروبوومە کشتوکاڵییەکان، هاوبەش، وەزارەتی کشتوکاڵ، هەولێر ٢٠٠٠.
- دليل انتاج المحاصيل الزراعية، هاوبەش، هەولێر ٢٠٠٠.
- ڕووەکە مشەخۆرەکان، هاوبەش، وەزارەتی کشتوکاڵ، چاپخانەی ژیان، هەولێر ٢٠٠٠.
- دەرد و نەخۆشییە کشتوکاڵییەکان، هاوبەش، چاپخانەی ژیان، هەولێر ٢٠٠٠.
- مێژووی توشکداری نەرم، هاوبەش، ٢٠٠٠.
- پێشکە سپی، چاپخانەی نازە، هەولێر ٢٠٠٠.
- سن و کیسەڵە، چاپخانەی نازە، هەولێر ٢٠٠٠.
- مۆرانە، هاوبەش لەگەڵ جەلال حەمەدئەمین حەمەد، چاپخانەی نازە، هەولێر ٢٠٠٠.
- دەرد و نەخۆشییەکانی ڕوودک، دوو بەرگ، هەولێر، ٢٠٠٣. بە زمانی کوردی و عەرەبی.
- دەردەکانی بەروبوومی کشتوکاڵی داکراو، هاوبەش

لەگەڵ د.قاسم عەبدوڵلا، "FAO" چاپخانەی ئازە، هەولێر ٢٠٠٠.
- کرمەکانی بەری میوە، هاوبەش، ٢٠٠٠.
- قەدسمەی داری میوە و دارستان، هاوبەش، ٢٠٠١.
- ڤاروا نحل العسل، هاوبەش، "FAO" چاپخانەی هاوار، دهۆک ٢٠٠٢.
- حشرة السیکادا، هاوبەش، هەولێر ٢٠٠٣.
- دەرد و نەخۆشییەکانی تەماتە، "FAO"، چاپخانەی وەزارەتی کشتوکاڵ، هەولێر ٢٠٠٣.
- مێرووی سرپیس، هاوبەش، هەولێر ٢٠٠٣.
- دەرد و نەخۆشییەکانی رووەک، وەزارەتی کشتوکاڵ، هەولێر ٢٠٠٣.
- افات وامراض النبات، وەزارەتی کشتوکاڵ، هەولێر ٢٠٠٣.
- رێبەری بەرهەمهێنان و پەینکردن، هاوبەش، "FAO"، چاپخانەی وەزارەتی کشتوکاڵ، ٢٠٠٣.
- شەخەڵی داربەڕوو/سنووری ستەم و ئازار، رۆمان، چاپخانەی کشتوکاڵ، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- ئەستێرە و خاک، هۆنراوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی کشتوکاڵ، هەولێر ٢٠٠٤.
- بەرکوتێکی مەتەڵی فۆلکلۆری کوردی، بلاوکراوەکانی دەزگای مۆزیک و کەلەپووری کورد، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٥.
- ژانی ژینگە، نۆڤلێت، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.

٧٦. عەبدولموئمین خدر ئەحمەد
(موئمین دەشتی)

لەدایکبووی: ١/٧/١٩٥٦/هەولێر

دەستپێک: ناوەراستی حەفتاکان

خوێندن: دەرچووی بەشی رووپێوی/ پەیمانگای تەکنەلۆژی/ بەغداد.

تەواوکردنی خوێندن لە بەشی بیناسازی لە زانستگای تەکنەلۆژیای بەرلین/٩٩٣.

دواتر ماستەری لە هەمان بەش وەرگرتووە.

چاپکراوەکانی:
- کرنۆلۆژیای ئەربێلا، وەرگێران لە ئەلمانییەوە، بنکەی چاپەمەنی سەکۆ، بەرلین ١٩٩٥.
- چیلکە سوورە، ئەفسانەکانی کوردەواری، بنکەی چاپەمەنی سەکۆ، بەرلین ١٩٩٦.
- کیکۆر منداڵە رۆژنامەفرۆشەکە، وەرگێران لە عەرەبی و فارسییەوە، بنکەی چاپەمەنی سەکۆ، بەرلین ١٩٩٧.
- فێناندۆ سافاتەر، بەختەوەری، وەرگێران لە ئەلمانییەوە، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی دیلان، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠١.
- کاروانسەراکانی رۆژهەلات، وەرگێران لە ئەلمانییەوە، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٢.
- دایکی هەڵەبجە، چیرۆک، بە هەردوو زمانی کوردی و ئەلمانی، مەلبەندی ئاوەدانی کوردستان، بەرلین ٢٠٠٢.
- ستیفان تسڤایک، شەترەنج، نۆڤلێت، وەرگێران لە ئەلمانییەوە، سلێمانی ٢٠٠٢.
- فیکتۆر هۆگۆ، دوارۆژی مەحکومێک، رۆمان، وەرگێران لە ئەلمانییەوە، چاپخانەی شڤان"سلێمانی"، بلاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، هەولێر ٢٠٠٤. ١٢٧ لاپەرەیە.
- پرۆگرامەکانی پارتی سۆسیال دیمۆکراتی ئەلمانیا، وەرگێران لە ئەلمانییەوە، سلێمانی ٢٠٠٨.

٧٧. موحسین ئەحمەد محەمەد
(موحسین چینی)

لەدایکبووی: ١٩٤٩/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٦/ رۆژنامەی هاوکاری
خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایان/ هەولێر

چاپکراوەکانی:

- زورناژەن و مشکەکان، چیرۆکی مێردمنداڵن، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٧.
- مەلا مەشهوور، نوکتە، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١، چاپی دووەم، ٢٠٠٤، چاپی سێیەم، ٢٠٠٥، هەولێر، ٢٠٠٦، چ٥، ٢٠٠٧، چ٦، ٢٠٠٨.
- ئەگاسا کریستی، تاوانێک لە کۆشکی ستالیز، رۆمان، وەرگێران، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- ئەگاسا کریستی، نامە رەشەکان، رۆمان، وەرگێران، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئەگاسا کریستی، زیندانی، رۆمان، وەرگێران، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- ئەگاسا کریستی، تاوانی خانووچکە، رۆمان، وەرگێران، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- کێ ملیۆن دەباتەوە، ١، پرسیار و وەڵام، ئامادەکردن، چاپی یەکەم، چاپخانەی چینی، هەولێر ٢٠٠٥.
- کێ ملیۆن دەباتەوە، ٢، پرسیار و وەڵام، ئامادەکردن، چاپی یەکەم، چاپخانەی چینی، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئەگاسا کریستی، تاوانی شەمەندەفەرەکە، رۆمان، وەرگێران، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئەگاسا کریستی، تاوانێک لە شەمەندەفەری خێرای رۆژهەڵات، رۆمان، وەرگێران، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- گابریل گارسیا مارکیز، کۆلۆنێل کەس نییە نامەی بۆ بنێرێ، رۆمان، وەرگێران، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- ئەگاسا کریستی، کوشتنی هونەرمەندێکی شێوەکار، رۆمان، وەرگێران، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئەگاسا کریستی، تاوانێک لە بەشی ناوخۆی کچان، رۆمان، وەرگێران، چاپخانەی چینی، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئەگاسا کریستی، تابووری پێنجەم، رۆمان، وەرگێران، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئەگاسا کریستی، دوورگەی قاچاخچییان، رۆمان، وەرگێران، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- کێ وەستا کەریمی کوشت، چوار کورتە رۆمان، چاپخانەی چینی، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئەگاسا کریستی، نهێنی گولدانە شینەکە، چیرۆک، وەرگێران، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- ئەگاسا کریستی، تیرۆرکردنی سەرۆک وەزیران،چیرۆک، وەرگێران، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- مۆشانۆکۆگی سانیاتۆ، وڵاتی پیاوە بچووکەکان، چیرۆکی ژاپۆنی، وەرگێران لە عەرەبییەوە، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

- کاواباتی یەسوناری، لە ناخی مرۆڤدا، چیرۆکی ژاپۆنی، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸.

۷۸. عەبدولباسیت عەبدوڵلا فەرهاد
(دادوەر عەبدولباسیت فەرهادی)

لەدایکبووی: ۱۹۵۹/ هەولێر
دەستپێک: ۱۹۷٦
خوێندن: بکالۆریۆس لە یاسا و رامیاری/ بەغداد/ ۱۹۸۱
چاپکراوەکانی: نییە.

۷۹. پێشرەوی سەید برایم سەعید
(پێشرەوی سەید برایمی)

لەدایکبووی: ۱۹۵۵/۷/۲۷/ کۆیە
دەستپێک: ۱۹۷٦
خوێندن: بکالۆریۆس لە زانستە رامیارییەکان/ زانکۆی بەغداد/۱۹۷۷-۱۹۷۸

چاپکراوەکانی:
- پایز هات و بزربوو، هاڤیبوون، بەرلین، ۲۰۰۲.
- رووتەمەنی لە ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، بنکەی ئەدەبیی و روناکبیری گەلاوێژ، سلێمانی ۲۰۰۸.

۸۰. رەهبەر سەید برایم سەعید
(رەهبەری سەید برایمی)

لەدایکبووی: ۱۹۵۷/۷/۲۷/ کۆیە
دەستپێک: ۱۹۷٦
خوێندن: دەرچووی بەشی راگەیاندن/ زانستە مرۆییەکان/ زانکۆی سلێمانی/ ۲۰۰٤-۲۰۰۵
چاپکراوەکانی:
- گردار، کۆمەڵە وتار، چاپی یەکەم، سلێمانی ۲۰۰٦.
- پەیڤین لەگەڵ رۆح، چاپخانەی بینایی، چاپی یەکەم، سلێمانی ۲۰۰۷.
- لە سایەی هەیبە سولتان، چاپی یەکەم، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ۲۰۰۸.

۸۱. فەخرەدین تاهیر ساڵح

لەدایکبووی: ١٩٥٥/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٦
خوێندن: ماستەر لە زانستی رۆژنامەوانی/ زانکۆی سانت پترسبۆرگ/٢٠٠٣، لە ساڵی ٢٠٠٨ لە خوێندنی باڵای سوید بە پلەی ماستەری ئەم وڵاتە هەڵسەنگێنراوە/ پسپۆر لە زانستی رۆژنامەوانی.
چاپکراوەکانی:
- گوڵبژێرێک ناوی کوردی بە هەردو شێوەزاری سەروو"لاتینی" و خواروو، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی سارا، ستۆکهۆلم ١٩٩٠.
- رۆژنامەی سۆڤیەت - کوردستان بیبلۆگرافیا و شرڤە، بڵاوکراوەکانی خەندان بۆ پەخش و وەشاندن، چاپخانەی شڤان، هەولێر ٢٠٠٦.
- هەژار موکریانی لە یەکێتی سۆڤیەت، چوار قەسیدەی شاعیر، چاپخانەی شەهاب، هەولێر ٢٠٠٩.

* وێڕای کوردی چەند وتارێکی بە زمانی سویدی و وتارێکیش بە زمانی رووسی نووسیوە.
* ئێستا لە سوید نیشتەجێیە.

٨٢. کفاح عومەر محەممەدئەمین

لەدایکبووی: ٢٣/١/١٩٥٤/بەغداد
دەستپێک: ١٩٧٧/ رۆژنامەی"طریق الشعب"
خوێندن: ماستەر لە راگەیاندن/ رووسیا/١٩٨٢
چاپکراوەکانی:
- طعنة الضوء، کتابات النثرية، ٢٠٠٨.
- لمن الحرب، قصص، ٢٠٠٨.
- ذاكرة الحجر، نص فوتوغرافي/ ١٨٠صور، مع مقدمة ب"٥"لغات، ٢٠٠٨.

* ناوبراو هەرچەندە لەدایکبووی شاری بەغدایە، بەڵام بە بنەماڵە خەڵکی کۆیەن. هەر بۆیەش بە زمانی عەرەبی دەنووسێت، وەلێ بە هەناسەیەکی کوردانە.

٨٣. قاسم محەممەد مستەفا

لەدایکبووی: ١٩٥٤/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٧
خوێندن: بکالۆریۆس لە زانستە سیاسییەکان/ زانکۆی بەغداد/١٩٧٨-١٩٧٩
چاپکراوەکانی:
- نامیلکەی بەرەو پێناسەیەکی ورد بۆ چەمکی ئیسلامی سیاسی، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٤

٨٤. فەرید سابیر قادر
(فەرید ئەسەسەرد)

لەدایکبووی: ١٩٥٦/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٧

خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی دەروونناسی/کۆلیژی ئاداب/ بەغداد/١٩٧٨

چاپکراوەکانی:

- گەشەکردنی سەرمایەداری لە کوردستاندا، ١٩٨٦.
- شێوەی ئاسیایی بەرهەمهێنان لە کوردستاندا، ١٩٨٧.
- لینین، دوو تاکتیکی سۆشیال دیموکراسی، وەرگێران، ١٩٨٧.
- کوردستان و مەسەلەکانی ئەمنی قەومی، ١٩٩٨.
- کوردستان و مەسەلەکانی ئەمنی قەومی، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، چاپی یەکەم، سلێمانی ١٩٩٨، چاپی دووەم، سلێمانی ٢٠٠٠.
- صفحات من تاريخ اذاعة شعب كردستان، بلاوکراوەکانی بیرو هوشیاری، ٢٠٠٢. بە ناوی خوازراو"ئامانج کاکەسوور".
- گیروگرفتی ئاو لە رۆژهەلاتی ناوەراستدا، هاوبەش لەگەڵ د. ئومێد نوری حەمەئەمین، بەشی یەکەم، ٢٠٠٣.
- گیروگرفتی ئاو لە رۆژهەلاتی ناوەراستدا، هاوبەش لەگەڵ د. ئومێد نوری حەمەئەمین، بەشی دووەم، ٢٠٠٣.
- المسألة الكردية بعد قانون ادارة الدولة العراقية، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، الطبعة الاولى سليمانية ٢٠٠٤، الطبعة الثانية، مكتبة مدبولي ٢٠٠٦.
- اصول العقائد البارزانية، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، سلیمانیە ٢٠٠٤.
- اتجاهات السياسية الكردية بعد الحرب العالمية الثانية، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، سلیمانیە ٢٠٠٨.

٨٥. نافیع سمایل قادر
(نافیع دیبەگەیی)

لەدایکبووی: ١٩٥٨ دیبەگە
دەستپێک: ١٩٧٧
خوێندن: پەیمانگای نەوت/بەغداد/١٩٨٢

چاپکراوەکانی:

- بنەماکانی رێنووسی کوردی لاتینی، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٠، چاپی دووەم، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، چاپخانەی هاوسەر، هەولێر ٢٠٠٦.

٨٦. بەکر کەریم محەمەد ساڵح
(ئاسۆ کەریم)

لەدایکبووی: ١٩٥٤/هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٨
خوێندن: بکالۆریۆس لە ئەندازە/١٩٧٧، بکالۆریۆس لە یاسا/٢٠٠١، ماستەر لە یاسا/٢٠٠٤.

چاپکراوەکانی:

- چەند باسێکی ماتریالیزمی مێژوویی، وەرگێران لە عەرەبییەوە، چاپی شاخ، تەمموزی ١٩٨١.
- لینین، سێ سەرچاوە و سێ بەشە پێکهێنەرەکەی مارکیسیزم، وەرگێران لە عەرەبییەوە، شاخ ١٩٨٣.
- ئالای شۆڕش بەرەو کوێ دەچێ؟ بە نازناوی (شوان)بە هاوبەشی لەگەڵ سەرۆ قادر، شاخ ١٩٨٦.
- بۆ وتوویژ لەگەڵ ئیسلام سیاسی، بەناوی عەلی رەزا، بلاوکراوەکانی دەزگای گولان، هەولێر ١٩٩٩.
- خەسرۆ گۆران، کورد لە مێژوودا، وەرگێران، هەولێر ٢٠٠١.
- د. محەمەد ئیحسان، ململانێ نێودەلەتییەکان لە سەدەی بیستەمدا، وەرگێران، بە هاوبەشی لەگەڵ کامەران ئەحمەد، هەولێر ٢٠٠٢.
- ن. ئیڤانۆڤا، پێرەوانی راستی، یارانی کوردستان (ئەهلی هەق)، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٣.
- د. مورشید ئەحمەد ئەلسەید و ئەحمەد غازی هورمزی، دادگەی نێودەولەتی تاوانکاری، وەرگێران، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٥.
- ریچارد هرایەر دێکمە جیان، فەندەمێنتالیزمی ئیسلامی لە جیهانی عەرەبدا، وەرگێران، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٥.
- دینیس لوید، ئایدیای قانون، وەرگێران، بە هاوبەشی لەگەڵ نەریمان تالب و محەمەد موشیر، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٦.
- مسؤلية الدولة الجنائية عن جرائم اكريفي النزاعات الداخلية المسلحة (العراق نموذجا)، دراسة قانونية تحليلية، ط١، بيروت ٢٠٠٧.

بە حوکمی ئەوەی لە شاخ بووە، نووسین و بەرهەمەکانی بە چەند ناوێک بلاوکردۆتەوە: (ناسۆ کەریم، کەماڵ مەجید، شوان، عەلی رەزا، سیار محەمەد سالح).

٨٧. عومەر ئیبراهیم عەزیز
(د. عومەر پەتی)

لەدایکبووی: ١٩٥٧/هەولێر

دەستپێک: ١٩٧٨

خوێندن: بڕوانامەی دکتۆرا فەلسەفە لە دەروونزانی پەروەردەیی

چاپکراوەکانی:

- تیتلە و بیبلە، چچچاپخانەی "علاء"، بەغداد ١٩٨٠.
- رێوی گەرمیان و کوێستان، چاپخانەی "الادیب"، بەغداد ١٩٨٤.
- فۆلکلۆر، (کۆمەڵە بەرهەمێکی فۆلکلۆریە)، هاوبەش، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٥.
- کراشم درا چم پێ نەبرا، چاپخانەی عصام، بەغداد ١٩٨٦.
- هەندێ داب و نەریتی کوردەواری، دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، بەغداد ١٩٨٨.
- دیاریی نەورۆز لە پەخشانی کوردیدا، زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٨٩
- داب و نەریتی ژنهێنان لە کوردەواریدا، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٤.
- قوتابخانەی هاورێ، بلاوکراوەکانی ئاسۆی پەروەردەیی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- فیدرالیەت و دەرفەتی پیادەکردنی لە عێراقدا، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٦.

- القیم السائدة في القصص الفنون الشعبیة الكردیة والعربیة للاطفال في الكتب المطبوعة في العراق، ئینیستیتۆی کەلەپووری کورد، چاپخانەی دارا، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۷، چاپی دووەم، الاردن، عمان ۲۰۰۷.
- العصف الذهني وأثره على التفكير الابتكاري، الاردن، عمان ۲۰۰۷.
- بیبلیۆگرافیای فۆلکلۆری کوردی، بڵاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، هەولێر ۲۰۰۸.
- بیبلیۆگرافیای جەژنی نەورۆز (۱۹۱۸-۲۰۰۸)، ئینستیتۆی کەلەپووری کورد، چاپخانەی دارا، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸.

۸۸. ئازاد ئەحمەد مەحموود
(د. ئازاد)

لەدایکبووی: ۱۹٦۲/ هەولێر

دەستپێک: ۱۹۷۸

خوێندن: دکتۆرا لە زمانی کوردی بەناونیشانی: (بونیاتی زمان لە شیعری هاوچەرخی کوردی)/ کۆلیژی پەروەردەی ئیبن روشد/ زانکۆی بەغدادی خوێندووە.

چاپکراوەکانی:
- شەش لێکۆڵینەوەی شیعری، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸.

۸۹. فریاد شەفیع شێخ بابۆ
(فریاد بارزانی)

لەدایکبووی: ۱۹۵٦/ موسڵ

دەستپێک: ۱۹۷۹

خوێندن: بکالۆریۆس لە زمانی ئینگلیزی/زانکۆی لینکۆلیج/ لەندەن/ ۱۹۸۱

چاپکراوەکانی:
- هیچ شوێنێک دیار نییە،
- وتە پرشنگدارەکانی ژیان،
- بانی پاڵ رامسینی، تراژیدیای ئاشوورییەکان،
- ئل. شف. بۆخ، دوازدە ساڵ حکومڕانیەتی هیتلەر،
- یورو کوڤال، رێوی شینکەی هەڵاتوو،
- لیندا فیلد، ٦۰ خاڵ بۆ بەهێزکردنی باوەڕبەخۆبوون، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ۲۰۰۵، چاپی سێیەم، بڵاوکراوەکانی چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر ۲۰۰۸
- جاکسۆن براون، وتەکانی ژیان، وەرگێران، بڵاوکراوەکانی دەزگای وەرگێران، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ۲۰۰٦، چاپی سێیەم، بڵاوکراوەکانی چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر ۲۰۰۸.
- ئەندرۆس ماتیۆس، شادی بۆ هەموان، وەرگێران، بڵاوکراوەکانی دەزگای وەرگێران، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰٦.
- عەشقی نێرگز، بڵاوکراوەکانی مەکتەبی رێکخستنی پێشمەرگە، چاپخانەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۷.

- ئەو خالانەی خۆشەویستی بەهێز دەکەن، کۆکردنەوە و وەرگێڕان، بلاوکراوەکانی دەزگای وەرگێڕان، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦، چاپی سێیەم، بلاوکراوەکانی چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر ٢٠٠٨.
- براون جاکسۆن، ئامۆژگارییە بچووکەکانی ژیان، وەرگێڕان، بلاوکراوەکانی دەزگای وەرگێڕان، هەولێر ٢٠٠٧، چاپی سێیەم، بلاوکراوەکانی چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر ٢٠٠٨.

٩٠. رێباز مستەفا جەعفەر

لەدایکبوون: ١٩٦٢/ رواندز
دەستپێک: ١٩٧٩
خوێندن:

چاپکراوەکانی:
- مەسعوود ئەخەوان کازمی، گەشەسەندنی سیاسی و کۆمەلی مەدەنی، وەرگێڕان، سلێمانی، چاپخانەی رێکخراوە جەماوەرییەکان، سلێمانی ٢٠٠٠.
- نۆربێرتۆ بۆبیۆ، لیبرالیزم ودیموکراسی، وەرگێڕانی بۆ فارسی: بابک گولستان، ئۆفسێتی زەحمەتکێشان، سلێمانی ٢٠٠٠.
- مەنسووری یاقووتی، چیرۆک وچیرۆکنووس، چاپخانەی رێکخراوە جەماوەرییەکان، سلێمانی ٢٠٠٠.
- محەمەد رەزا موعین فەر، لەودیو پەردەدا درۆی گەورە، چاپخانەی رێکخراوە جەماوەرییەکان، سلێمانی ٢٠٠٠.
- کۆمەلی مەدەنی، ئازادی، ئابووری، سیاسەت، د.موسا غەنی نەژاد، یەکەم بەرهەم لە پرۆژەی ٦٠ کتێب دەربارەی پێکهاتە فکرییەکانی دیموکراسی، چاپخانەی داناز، سلێمانی ٢٠٠١.
- مافی مرۆڤ و دەسەلاتی نیشتیمانی، نووسینی ئایەت مەولایی، لەبلاوکراوەکانی مەکتەبی روناکبیری، سلێمانی ٢٠٠١.
- سەمای مەرگ، بوزورگی عەلەوی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٢.
- دیموکراسی لەرووی مێژوویی و تیورییەوە، ئانتۆنی ئاربلاستەر، لەبلاوکراوەکانی خانەی وەرگێڕان، سلێمانی ٢٠٠٢.
- هۆکاری گۆڕان، فلیپ سادلەر، لەبلاوکراوەکانی مەکتەبی روناکبیری، سلێمانی ٢٠٠٢.
- ئانارشیزم، د.مستەفا رەحیمی، دەزگای چاپ وپەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٢.
- فرێد هالیدای، ناسیۆنالیزم، وەرگێڕان، کتێبی رووناکبیری، لەبلاوکراوەکانی مەکتەبی روناکبیری، سلێمانی ٢٠٠٢
- سپێدان ئێرە ئارامە، بۆریس ڤاسیلیف، وەرگێڕان بۆ فارسی: گامایون (و. بەهاوبەشی لەگەل زرار جۆلا)، سلێمانی ٢٠٠٣.
- ناسیۆنالیزم، ریچارد جێی، کتێبی رووناکبیری، لەبلاوکراوەکانی مەکتەبی روناکبیری، سلێمانی ٢٠٠٣.
- سەلاحەددینی ئەیوبی یان کورد لەمیسر، جۆرجی زێدان، وەرگێڕان بۆ فارسی: محەمەدعەلی شیرازی، سلێمانی ٢٠٠٤.
- بنچینەکانی فیدرالیزم، ئەسەدوللای ئەلەم، لەبلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، خانەی وەرگێڕان، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی ٢٠٠٤.
- گەشتەکانی مارکۆپۆلۆ، زوهرە میرتاهیر، کتێبی رووناکبیری، لەبلاوکراوەکانی مەکتەبی روناکبیری، سلێمانی ٢٠٠٥.
- پۆل ستراتێرن، ئاشنابوون بە هیگل، وەرگێڕان بۆ فارسی: مەسعوود عولیا، لەبلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆلینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٥.

- پۆل ستراتیێرن، ئاشنابوون بە ئەفلاتۆن، وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرێتیی چاپ و بڵاوكردنەوە، سلێمانی ٢٠٠٥، هەروەها چاپێكی دیكەی هەمان كتێب لەلایەن سەنتەری روناكبیریی هەتاو، هەولێر ٢٠٠٨.
- سەید عەلی سالحی، محەمەدی قازی كێیە وچیی كردووە؟ دەزگای چاپ وپەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٦.
- پۆل ستراتیێرن، ئاشنابوون بە ئەرستۆ، وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرێتیی چاپ و بڵاوكردنەوەی سلێمانی، ٢٠٠٧.
- یەشار كەمال، بروانە فورات خوێناویە، وەرگێڕان بۆ.فارسی: عەلیرەزا سەیفەدینی، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر ٢٠٠٨.
- عەبدولحوسێن زەرین كوب، دوو سەدە بێدەنگی، هاوبەش لەگەڵ موسا مەمەدە رەش، دەزگای توێژینەوە و بڵاوكردنەوەی موكریانی، چاپی یەكەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- گابریل گارسیا ماركیز، یاداشتەكانی رۆژانی تەنیایی، بڵاوكراوەكانی دەزگای وەرگێڕان، هەولێر ٢٠٠٧.
- نیچە، باشترین هۆنراوەكانی نیچە، كۆكردنەوەی شوجاعەدین شەفا، وەرگێڕان، دەزگای توێژینەوەو بڵاوكردنەوەی موكریانی، هەولێر ٢٠٠٨.
- ئۆرایزن سویت ماردن، سەركەوتنی بیر، وەرگێڕان بۆ فارسی: رەزا سەیدحوسێنی، چاپخانەی راند، سلێمانی ٢٠٠٨.

٩١. فوئاد ئەحمەد جەمال (فوئاد جیاوك)

لەدایكبووی: ١٩٤٤/ هەولێر
دەستپێك: ١٩٧٩
خوێندن: بكالۆریۆس لە كۆلیژی بازرگانی/ زانكۆی بەغداد/١٩٦٦
چاپكراوەكانی: نییە.

٩٢. یوسف سلێمان شەریف

لەدایكبووی: ١٩٥٧/ هەولێر
دەستپێك: كۆتایی حەفتاكان
خوێندن: دەرچووی كۆلیژی كشتوكاڵ
چاپكراوەكانی: نییە.

٩٣. لوقمان بابا رەسووڵ عەزیز (لوقمان بەرزنجی)

لەدایكبووی: ١٩٥٧/ هەولێر
دەستپێك: كۆتایی حەفتاكان
خوێندن: ناوەندی
چاپكراوەكانی: نییە

٩٤. فەیسەڵ عارەب حەمەد بلّباس
(د. فەیسەڵ)

لەدایکبووی:١٩٥٨/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٠
خوێندن: بکالۆریۆس کۆلیژی پزیشکی نەشتەرگەری گشتی/ زانکۆی بەغداد/١٩٨٢-ماستەر لە پزیشکی دادوەری/زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٦، هەروەها بکالۆریۆس لە کۆلیژی ماف/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٢، هەروەها بکالۆریۆس لە زمانی ئینگلیزی/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٦.
چاپکراوەکانی:
- ئیسلی ویند کلینگ، رۆژێکی بەختەوەری مایک، وەرگێران، ئینگلیزی-کوردی، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- رۆزماری بۆردەر، لێخورین بەرەو مەترسی، وەرگێران، ئینگلیزی-کوردی، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- کامیرۆن فۆکس، یارییە بەناوبانگەکان، وەرگێران، ئینگلیزی-کوردی، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- جۆ ویندسە، هاوڕێیەکانی فێزەرد، وەرگێران، ئینگلیزی-کوردی، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- جۆ ویندسە، پشیلەی کارگۆ، وەرگێران، ئینگلیزی-کوردی، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- جۆن ویندهام، چۆکی، وەرگێران، ئینگلیزی-کوردی، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- ساکی، جوانەگا، وەرگێران، ئینگلیزی-کوردی، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- ساکی، مریشک، وەرگێران، ئینگلیزی-کوردی، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

٩٥. ئەحمەد محەمەد شەریف
(حاجی ئەحمەد)

لەدایکبووی: ١/٧/١٩٥٠
دەستپێک: ١٩٨٠
خوێندن: پەیمانگی مامۆستایان، دواتر بەشی ئینگلیزی کۆلێژی ئادابی زانکۆی موسل/١٩٨٢.
چاپکراوەکانی:
- مرواری، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٢. ١٢٦ لاپەڕە.
- لۆرکا، شانۆگەری بووکەکانی کاچیبۆرا، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٤.

٩٦. شیرین ئیحسان محەمەد شێرزاد

لەدایکبووی: ١٩٥٣/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٠
خوێندن: ماستەر لە ئەندازەی تەلارسازی/ زانکۆی کۆلۆرادۆی ئەمریکا/ ١٩٨٠
چاپکراوەکانی:
- مبادیء في الفن والعمارة

- لمحات من تأريخ العمارة والحركات المعمارية وروادها
- الحركات المعمارية الحديثة
- الاسلوب العالمي في العمارة

٩٧. محەمەد وەسمان عەزیز

لەدایکبووی: ١٨/١/١٩٥٣/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٠
خوێندن: پۆلی دووەمی کۆلێژی کارگێری و ئابووری/ زانکۆی بەغدادی خوێندووە.

چاپکراوەکانی:
- دەروازەی زیندەوەرزانی، ١٩٩١.
- بەرەو رۆشنبیری هاوچەرخ، ١٩٩٢.
- ئەنجومەنی نیشتمانی کوردستان چیمان بۆ دەکات، ١٩٩٢.
- د. شێرزاد نەجار، لەبارەی رۆشنبیری سیاسی، وەرگێران لە عەرەبییەوە، ٢٠٠٢.
- چەند لاپەڕەیەکی رۆژنامەنووسی، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ٢٠٠٤.
- د. عەلی وەردی، کەسێتی تاکی عێراقی، وەرگێران لە عەرەبییەوە، ٢٠٠٤.
- رۆزنتال، ئینسایکلۆپیدیای فەیلەسوفان، وەرگێران لە عەرەبییەوە، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٤.
- گیروگرفتەکانی زاراوەدانان لە زمانی کوردیدا، هەولێر ٢٠٠٤.
- ئەلف و بێی کوردی بە پیتی لاتینی، ٢٠٠٥.
- نوێگەری، کۆمەڵێک وتار، وەرگێران، ٢٠٠٥.
- کریس هارمان، مارکسیزم چۆن کاردەکات، وەرگێران، ٢٠٠٥.
- د. شێرزاد نەجار، هزر و سیاسەت، وەرگێران لە عەرەبییەوە، ٢٠٠٥.
- من گەورە بووم، رێبەری کچان، ٢٠٠٥.
- رێبەری کابان بۆ شیرنەمەنی و چێشت لێنان، کۆمەڵە نووسەرێک، بلاوکراوەکانی خانەی چاپ و پەخشی رێنما، چاپی یەکەم، ٢٠٠٥.
- نەوال سەعداوی، روخساری رووتی ئافرەتی عەرەب، وەرگێران لە عەرەبییەوە، ٢٠٠٦.
- ئێرک فرۆم، هونەری خۆشەویستی، وەرگێران لە عەرەبییەوە، ٢٠٠٦.
- ئەجێندای کارەکان لە هەرێمی کوردستان، وەرگێران لە عەرەبییەوە، ٢٠٠٧.
- ئیمام عەبدولفەتاح ئیمام، فەلسەفەی دوالیزم لە هزری د. زەکی نەجیب مەحموددا، وەرگێران، بلاوکراوەکانی دەزگای وەرگێران، هەولێر ٢٠٠٧.
- دەستوور کلیلی ماف و ئازادییەکانە، ٢٠٠٨.

٩٨. رەشاد سەبری رەشید
(پرۆفیسۆری یاریدەدەر. د. رەشاد میران)

لەدایکبووی: ١٩٥٢/ شەقلاوە/ هەولێر
دەستپێک: سەرەتای هەشتاکان
خوێندن: دکتۆرا لە ئەتنۆگرافیا/پەیمانگای ئەتنۆگرافیا لە لینگراد/١٩٨٨

چاپکراوەکانی:
- رەوشی ئایینی و نەتەوەیی لە کوردستاندا، چاپی یەکەم،

سوید ۱۹۹۳، چاپی دووەم، سەنتەری برایەتی، هەولێر ۲۰۰۰.

- ئۆ. ل. ڤیلیچڤسکی، نەژادی کورد/ ڕەوتی مێژووی دروستبوونی میللەتی کورد، وەرگێڕان لە ڕووسییەوە، چاپی یەکەم، سوید ۱۹۹۳، چاپی دووەم، چاپخانەی"خەبات"دهۆک، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ۲۰۰۰.
- ی. ڤی. ڤاسیلیەڤا، کوردستانی خوارووی ڕۆژهەڵات لە سەدەی حەڤدەوە تا سەرەتای سەدەی نۆزدە/ کورتەیەکی مێژووی میرنشینانی ئەردەلان و بابان، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ۱۹۹۷.

۹۹. هەژار عەزیز قادر سورمێ

لەدایکبووی: ۱۹٦٦ز/هەولێر
دەستپێک: سەرەتای هەشتاکان
خوێندن: کۆلیژی یاسا و ڕامیاری، زانکۆی موسل، ۱۹۸۹
چاپکراوەکانی:

- لە بیرەوەرییەکانی یۆبیلی زێرینی مافی مرۆڤدا، بڵاوکراوەکانی سەنتەری برایەتی، چاپخانەی پەروەردە، هەولێر ۱۹۹۹.
- کورد و جینۆساید و ئیبادەکردن/هەڵوێستی یاسای نێودەوڵەتی، چەند ئاماژەیەکی نموونەیی لە کورتە لێتوێژینەوەیەکدا، چاپخانەی دهۆک، چاپی یەکەم، ۱۹۹۸. چاپی دووەم، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ۲۰۰٦.

۱۰۰. سەردار عەبدولحەمید ڕەشید (سەردار میران)

لەدایکبووی:
دەستپێک: سەرەتای هەشتاکان
خوێندن:
چاپکراوەکانی:

- دیوانی حاجی قادری کۆیی، ئامادەکردن، هاوبەش، چاپکراوەکانی ئەمینداریتی گشتی، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ۱۹۸٦، چاپی دووەم، بڵاوکردنەوە: سنە، شارە کتێبی میدیا،...
- ۱۵ چیرۆک بۆ منداڵان، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ۲۰۰۰.

۱۰۱. سیروان بەکر سامی

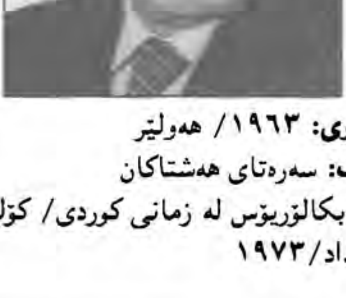

لەدایکبووی: ۱۹٦۳/ هەولێر
دەستپێک: سەرەتای هەشتاکان
خوێندن: بکالۆریۆس لە زمانی کوردی/ کۆلیی ئاداب/ زانکۆی بەغداد/۱۹۷۳

چاپکراوەکانی:
- پێشکەوتن، هاوبەش، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٨.
- فیلە بچکۆلەکە، چیرۆکی منداڵان، وەرگێڕان، هاوبەش، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٠. ٨٠ لاپەڕەیە.

١٠٢. کامەران ئەحمەد محەممەدئەمین (د. کامەران مەنتک)

لەدایکبوون: ١٩٦٣/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨١
خوێندن: دکتۆرا لە مێژوو / زانکۆی موسل/٢٠٠٦

چاپکراوەکانی:
- سۆشیالیزم ئێستا و لە داهاتوودا، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، ١٩٨٤.
- فرمێسکی ئەستێرە، شیعر، ١٩٨٨.
- پریاسکەی ڕێگای سەرکەوتن، چامە، ١٩٩٢.
- کوردستان لە نێوان ململانێی نێودەولەتی و ناوچەییدا (١٨٩٠-١٩٣٢)، توێژینەوەیەک لە مێژووی سیاسی و ئابووریدا.
- بێوار/ کۆچ "رۆمانێکی مێژووییە"، بەرگی یەکەم، چاپخانەی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- بێوار/ گێژەن "رۆمانێکی مێژووییە"، بەرگی دووەم، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- بێوار/ گەڕانەوە، "رۆمانێکی مێژووییە"، بەرگی سێیەم، چاپ نەبووە.
- ئازادی لە نێوان فەلسەفە و یاسادا، توێژینەوەیەک لە فەلسەفەی یاسا و سیاسەتدا، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٥.

* وێڕای نووسینی چەندین توێژینەوەی زانستی ئەکادیمی لە گۆڤارەکانی زانکۆدا.

١٠٣. عەبدولحەمید فەتاح ئەحمەد

لەدایکبوون: ١٩٥٣/رواندز
دەستپێک: ١٩٨٢
خوێندن: دەرچووی کۆلێژی زانست/بەشی زیندەوەرزانی/زانکۆی بەغداد/١٩٧٥، دواتر پسپۆری لە بواری نەخۆشی دارستان لە ئیتالیا وەرگرتووە.
چاپکراوەکانی: نییە.

١٠٤. بەدران ئەحمەد حەبیب

لەدایکبووی: ١٩٦٤/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٢
خوێندن: کۆلێژی ئەندازیاری/بەشی تەلارسازی

چاپکراوەکانی:
- گۆتفرید یۆهانز میوولەر، لە رۆژهەلاتی گرگرتوودا/ نێردەی بە مەترسیی رۆژهەلاتی ناوەراست/١٩٤٣، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٢.
- گردی جیابوونەوە، کۆمەڵە چیرۆکی بیانی، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، بلاوکراوەکانی دەزگای گولان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٧.
- کوردستان لە سالی "٢٠٠١"دا، ئامادەکردن و رێکخستن، هاوبەش لەگەڵ هەلمەت حەمەمید، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٢. ١٤٢ لاپەرە.
- نناشد صلاح الدين أم نحاسب أنفسنا- استجواب قائد بعد ثمانمائة سنة، حوار، مطبعة وزارة التربية، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٢.
- فەرهەنگی زاراوەگەلی راگەیاندن- ئینگلیزی، کوردی، عەرەبی- چاپکراوەکانی کۆری زانیاری کوردستان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- رێنووسی یەکگرتووی کوردی، چاپکراوەکانی کۆری زانیاری کوردستان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- بەهەشتی رازاوە لە کەلاوە، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

١٠٥. نەجات عەبدوڵلا
(نەجاتی عەبدوڵلا)

لەدایکبووی: ١٩٦٨/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٢
خوێندن: دکتۆرا لە مێژوو/زانکۆی / فەرەنسا
چاپکراوەکانی:
- کوردستان و کێشەی سنووری عوسمانی- فارسی"١٦٣٩-١٨٤٧"، بلاوکراوەکانی دەزگای موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١.
- هانز-لۆکاس کیسێر، راپەرینی کوردە عەلەوییەکانی دەرسیم (١٩١٩-١٩٢١)قۆچگیری، وەرگێران لە فەرەنسییەوە، چاپی یەکەم، ناوەندی دیراساتی بەرلین، ٢٠٠٢، چاپی دووەم، بنکەی ژین، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٦.
- ژان پۆل سارتەر، مێشەکان، وەرگێران لە فەرەنسییەوە، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٢.
- رۆژمێرەکانی کۆچی و زایینی، وەرگێران لە فرانسییەوە، بلاوکراوەکانی بنکەی ژین، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٤.
- کوردستان لە بەلگەنامەکانی کونسولی فرانسی لە بەغداد سالی ١٩١٩، بلاوکراوەکانی بنکەی ژین، سلێمانی ٢٠٠٤.
- بازیل نیکیتین و کوردناسی، پێشەکی و پەراوێز و وەرگێران لە فرانسییەوە، بەرگی یەکەم، بلاوکراوەکانی

بنکەی ژین، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٤.
- گیلان، کوردەکانی ئێران و هێرشی عوسمانی، پێشەکی و پەراوێز و وەرگێڕان لە فەرانسییەوە، زنجیرەی کتێبخانەی کوردناسیی، بلاوکراوەکانی بیرو هوشیاری، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٤.
- شۆڕشی شێخ عوبەیدوللای نەهری"١٨٧٩-١٨٨٢" لەبەڵگەنامەکانی فرانسیدا، پێشەکی و پەراوێز و وەرگێڕان لە فرانسییەوە، بلاوکراوەکانی بیرو هوشیاری، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٤.
- مینۆرسکی، ه. ئاجەریان و هی تر، چەند باسێک دەربارەی ئەهلی هەق، پێشەکی و پەراوێز و وەرگێڕان لە فرانسییەوە، دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٥.
- خۆدزکۆ، چەند لێکۆڵینەوەیەکی فیلۆلۆژی دەربارەی زمانی کوردی"دیالێکتی سلێمانی"، پێشەکی و پەراوێز و وەرگێڕان لە فرانسییەوە، بنکەی بنکەی ژین، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٥.
- کتێبی ئێزیدییەکان"جیلوە، مەسحەفا رەش،" و بیبلۆگرافیای ئێزیدیاتی، پێشەکی و پەراوێزو وەرگێڕان لە فرانسییەوە. بلاوکراوەکانی بنکەی ژین، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٦.
- شێخ مەحموودی حەفیدزادە لە بەڵگەنامەی فرانسیدا"١٩١٩-١٩٣٤"، پێشەکی و پەراوێزو وەرگێڕان لە فرانسییەوە. بلاوکراوەکانی بنکەی ژین، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٦.
- گۆڤاری کوردناسی، ژمارە"١"ی ساڵی ٢٠٠٦.
- گۆڤاری کوردناسی، ژمارە"٢"ی ساڵی ٢٠٠٧.
- ڤلادیمێر مینۆ سکی، بنچینەکانی کورد و چەند وتارێکی کوردناسی، پێشەکی و پەراوێز و وەرگێڕان لە فرانسییەوە، بلاوکراوەکانی بیرو هوشیاری، سلێمانی ٢٠٠٧.
- محەمەد شوکری، نانی رووت، رۆمان، وەرگێڕان لە فرانسییەوە، بلاوکردنەوەی رەنج، سلێمانی ٢٠٠٧.
- مێژووی پێوەندییەکانی رووسیا و کورد"لێکۆڵینەوە و بەڵگەنامە"، بلاوکراوەکانی بنکەی ژین، سلێمانی ٢٠٠٧.
- مێجەر سۆن و چەند سەرنجێک دەربارەی هۆزەکانی کوردستانی خواروو، پێشەکی و پەراوێز و وەرگێڕان لە فرانسییەوە، بلاوکراوەکانی بنکەی ژین، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٧.
- ئەلبێرت فۆن لۆکۆک، تێکستی کوردی، پێشەکی و وەرگێڕان و لەچاپدانەوە، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- مەم و زین، پێشەکی و لەچاپدانەوە، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- قەتلوعامی کورد لە تورکیا، بلاوکراوەی خۆیبوون، ژمارە"٢"/١٩٨٢، پێشەکی و پەراوێزو وەرگێڕان لە فرانسییەوە، بلاوکراوەکانی بنکەی ژین، چاپخانەی شڤان، سلێمانی.
- کۆمەڵە و رێکخراوە کوردییەکان"١٩١٨-١٩٣٣" لە بەڵگەنامەکانی هەردوو وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا و فرانسادا، بەرگی یەکەم، پێشەکی کەماڵ مەزهەر، پێشەکی و پەراوێزو وەرگێڕان لە فرانسییەوە. بلاوکراوەکانی بنکەی ژین، چاپخانەی شڤان، سلێمانی.
- نامە دیبلۆماتییەکانی شەریف پاشای خەندان لە ئەرشیفەکانی بەریتانیاو فرانسا"١٩١٨-١٩٢٠"، لە فرانسییەوە: وەرگێڕان و تێبینی و پەراوێزنووسین، بلاوکراوەکانی بنکەی ژین، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٨.
- ژان رێتۆری، گەشتنامەی مسیۆنێریک بۆ ناوچەکانی کەرکووک و سلێمانی ساڵی ١٨٧٨، پێشەکی و پەراوێزو وەرگێڕان لە فرانسییەوە. بلاوکراوەکانی بنکەی ژین، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٨.
- پۆل دۆمۆن، سەردەمی تەنزیمات"١٨٣٩-١٨٧٨"، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

١٠٦. عەباس سلێمان سمایل

لەدایکبووی: ١٩٥٥/قازیخانە/هەولێر

دەستپێک: ١٩٨٢

خوێندن: دەرچووی پەیمانگای مامۆستایانی هەولێر

چاپکراوەکانی:

- هەڵفرس، کۆمەڵە ناوێکە، چ/ رۆشنبیری، هەولێر ١٩٨٥.
- ناوی منداڵانی کورد، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٩١.
- ئەوەی لە بارەی کوردی سۆڤیەتەوە نووسراوە، فۆتۆکۆپی، ١٩٩٢.
- کێشەی موسڵ، لە بارەی دانیشتوانی ئوستانی موسڵ، بە فۆتۆکۆپی.
- مێژووی کوردی فەیلی عێراق، لێکۆڵینەوەیەکی مەیدانییە لە باشووری حەمرین، بڵاوکراوەکانی فەیلی، ١٩٩٩.
- مێژووی دەشتی هەولێر، بەرگی یەکەم، بڵاوکراوەکانی سەعدوڵڵا شێخانی، هەولێر ٢٠٠٤.
- مێژووی ناسناو و ناوی مرۆڤی کورد، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- ناوە کوردیە دێرۆکیەکان، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

١٠٧. مەسعود عەبدولخالق محەمەد

لەدایکبووی: ١٩٥٧/هەولێر

دەستپێک: ١٩٨٢/ لە گۆڤاری "کوردایەتی" لە شاخ

خوێندن: ماستەری لە فەلسەفەی سیاسەتی نێودەوڵەتی بە ناونیشانی "الاسلام والعلمانية وأثرها في نشأة الدولة العراقية الحديثة"/ بەریتانیا/٢٠٠٧

چاپکراوەکانی:

- مەوسوعەی جودی بۆ چەمک و زاراوەکانی سەردەم، چاپکراوەکانی دەزگای "التفسير" بۆ بڵاوکردنەوە و راگەیاندن، بەشی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- هەڵبژاردن لە نێوان عەلمانی و ئیسلامی.
- ناسنامەی حزبە کوردستانییەکان لە عەولەمەدا.
- دەقەکانی کۆنگرەی سیڤەر و خوێندنەوەیەکی تر، وەرگێرانی لە ئینگلیزییەوە: سەلام ناوخۆش، خوێندنەوەی: مەسعوود عەبدولخالق، بڵاوکراوەکانی یەکێتی پەرلەمانتارانی کوردستان، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٩، ١٢٨ لاپەڕە.

* بە زمانی کوردی و عەرەبی وتاری جۆربەجۆر لە بواری ئابووری و مێژووی سیاسیی کورد بڵاودەکاتەوە.

١٠٨. مەزاهیر عەبدولڕەحمان حەبیب
(بێوار عەبدولڕەحمان)

لەدایکبووی: ١٩٦٢/ بارزان
دەستپێک: ١٩٨٣
خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆلیژی ئەندازیاری تەلارسازی/ زانکۆی بەغداد/١٩٨٨

چاپکراوەکانی:
- کەشکۆلی شەهیدێک، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٥.
- تامارا کۆفمان ویس، بەڵێنی لیبرالیزمی عەرەبی، دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٦.

١٠٩. کەریم قادر حەسەن

لەدایکبووی: ١-٧-١٩٦١/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٢/ گۆڤاری ئەدەبی بێگانان
خوێندن: بکالۆریۆس بەشی زمانی ئینگلیزی/ زانکۆی موسل/١٩٨١-١٩٨٢
چاپکراوەکانی: نییە.
* ئێستا سکرتێری نووسینی رۆژنامەی "خەبات"ە.

١١٠. ماجد نورەدین عەبدولڕەزاق دەباغ
لەدایکبووی: ١٩٦٣/هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٣
خوێندن: پەیمانگای تەکنیکی کەرکووک/ ١٩٨٤
چاپکراوەکانی: نییە.

١١١. جەوهەر کەریم رەشید

لەدایکبووی: ١٩٥٥/هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٣/ گۆڤاری کاروان
خوێندن: بکالۆریۆس لە زمانی کوردی/ ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین/ ١٩٨٥-١٩٨٦
چاپکراوەکانی: نییە.

١١٢. ئارێز عەبدوڵلا ئەحمەد

لەدایکبووی: ١٩٦٣/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٤
خوێندن: تا پۆلی سێی کۆلێژی کارگێڕی و ئابووری خوێندووە، بەڵام بەهۆی باری سیاسی تەواوی نەکردووە.
چاپکراوەکانی:
- هەندێ مەسەلەی کاری ڕێکخراوەیی، بەشی ڕووناکبیری مەکتەبی ڕێکخستنی (ی. ن. ک)، سلێمانی ١٩٩٩.
- لەودیو دەرگا داخراوەکانەوە، داستان، چاپی یەکەم، ٢٠٠٠، چاپی دووەم، بەشی یەکەم و دووەم، چاپخانەی ڕەنج، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٥.
- ڕێگای یاخییان، ڕۆمان/ یادەوەرییەکی ئەدەبیانە، چاپی یەکەم، مەکتەبی بیر و هوشیاری، سلێمانی ٢٠٠٠، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- شان بە شانی مەرگ، ٢٠٠٦.
- زیندان لە پەنجەرەکەمەوە، ٢٠٠٧.

١١٣. تاهیر عوسمان محەمەد

لەدایکبووی: ١٩٦٤/هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٤
خوێندن: کۆلێژی ئەندازیاری کارەبا، زانکۆی تەکنەلۆژیا/ بەغداد
چاپکراوەکانی:
- لەپێناوی پاراستنی ژینگەی کوردستان، وەزارەتی ڕۆشنبیری، کتێبی گیرفان، هەولێر ٢٠٠٧.
- چاوەڕوانی، کۆمەڵە چیرۆک، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- سەگی وەزیر، کۆمەڵە چیرۆک، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی دەزگای وەرگێڕان، هەولێر ٢٠٠٧.

١١٤. ئیحسان ڕەشاد محەمەد
(ئیحسان موفتی)

لەدایکبووی: ١٩٥٤/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٤/ گۆڤاری کاروان
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی کیمیا/ کۆلێژی زانست/ زانکۆی سلێمانی/١٩٧٧
بکالۆریۆس لە کۆلێژی ماف/ زانکۆی سەلاحەددین/١٩٩٦
دەرچووی خولی ڕۆژنامەنووسان لە دەزگای یونایتد پرێس ئەنتەرناشنال"u. p. i"/ ٢٠٠٠-٢٠٠٤
چاپکراوەکانی: نییە

١١٥. نەوزاد جەلال ئیبراهیم
(گۆران)

لەدایکبووی: ١٩٦٦/ کەرکووک
دستپێک: ١٩٨٤
خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆلیژی یاسا/ زانکۆی سلێمانی/٢٠٠٣-٢٠٠٤

چاپکراوەکانی:
- کۆمەڵگەی مەدەنی، وەرگێران، وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرێتی چاپ و بلاوکردنەوە، چاپخانەی ئاسا، سلێمانی، ٢٠٠١.

١١٦. فەرهاد خدر فەتحوڵلا (گۆمەشینی)

لەدایکبووی: ١٩٦٠/دێگەڵە-هەولێر
دستپێک: ١٩٨٤/ هاوکاری
خوێندن: دەرچووی سەرەتایی

چاپکراوەکانی:
- مەیل مەیلانێی کوردەواری، چەپکێک لە مەتەڵ، کۆکردنەوە و ئامادەکردن، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، چاپی یەکەم، ٢٠٠٢، ٤٤ لاپەڕە، چاپی دووەم، ٢٠٠٥، ٦٤لاپەڕە، چاپی سێیەم، ٢٠٠٨. ٨٤ لاپەڕە.
- ئەنگوستیلەی پاشا، کۆکردنەوە و ئامادەکردن، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، چاپی یەکەم، ٢٠٠٢، چاپی دووەم، ٢٠٠٥. ٥٢لاپەڕە.
- ژیاننامەی کچانی پێغەمبەر، هەولێر ٢٠٠٩.

١١٧. عوبێد خدر فەتحوڵلا

لەدایکبووی: ١٩٥٨/کۆیە-هەولێر
دستپێک: ١٩٨٤
خوێندن: بکالۆریۆس/ بەشی کۆمەڵناسی/ زانکۆی سەلاحەددین/ ١٩٩٠
چاپکراوەکانی:
- فەلسەفەی یاسا، وەرگێرانی: بەهاوبەشی لەگەڵ سەرکەوت سلێمان، هیوا ئیبراهیم حەیدەری، بلاوکراوەکانی رێکخراوی رۆشنبیری یاسایی، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٤.
- فەرهەنگی کۆمەڵناسی، بلاوکراوەکانی کۆڕی زانیاری کوردستان، چاپخانەی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧، ٨٣ لاپەڕە.

١١٨. زیرەک کەمال حەمەد

لەدایکبووی: ١٩٦٦/گوندی وەرێ-بێتواتە
خوێندن: ناوەندی
دستپێک: ١٩٨٤/ بلاوکراوەی ئاڵا لە شاخ
چاپکراوەکانی: نییە.

١١٩. ئازاد عزەدین ئەبوبەکر
" حاکم ئازاد مەلا فەندی"

لەدایکبووی: ١٩٥٠/هەولێر
خوێندن: بکالۆریۆس لە یاساو رامیاری /زانکۆی بەغداد/ ١٩٧٥
دەستپێک: ١٩٨٥
چاپکراوەکانی:
- سندات الرسمية في الاثبات، بحث مقدم كجزء من متطلبات اكمال الدراسة في المعهد القضائي/ بغداد/ ١٩٨٥.

١٢٠. غازی حەسەن محیەدین

لەدایکبووی: ١٩٦٥/هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی هەشتاکان
خوێندن: بکالۆریۆس کوردی/ کۆلێژی پەروەردە/ زانکۆی بەغداد
چاپکراوەکانی:
- ستراتیژیەتی -نان - کێشەی ئازادی و ژیانە، بلاوکراوەکانی ئالای ئازادی، کۆتایی ١٩٩٤.
- سەرکوتی رۆژنامەی کوردی لە سێبەری یاسادا، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٨. ١٢٧ لاپەرە.
- گرووپی "٤٩"، بەڵگەنامە، هاوبەش.
- خوێندەواری/ رێگەیەکی سەخت و درێژ لە کوردستاندا، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.

١٢١. سەلاح ئیسماعیل مستەفا
"سەلاح مەزن"

لەدایکبووی: ١٩٦١/هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی هەشتاکان / شاخ، بە ئاشکراش لە رۆژنامەی ئالای ئازادی/١٩٩٢
خوێندن: قوتابی بەشی رۆژنامەوانی/ راگەیاندنی زانکۆی هۆلەندی ئازاد
چاپکراوەکانی:
- سینەما کارانی کورد، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٩.

١٢٢. فەیسەڵ عوسمان عەلی

لەدایکبووی: ١٩٥٦ لە هەولێر.
دەستپێک: ناوەڕاستی هەشتاکان
خوێندن: ١٩٨٦ دبلۆمی هونەری لە بەشی نیگارسازی پەیمانگای هونەرەجوانەکانی بەغدا

چاپکراوەکانی:
- شێوەکاری هەولێربلاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٩.

١٢٣. عادل حوسێن عەبدوڵڵا
(د. عادل حسین)

لەدایکبووی: ١٩٥٨/ ڕواندز
دەستپێک: ١٩٨٥/ گۆڤاری کاروان
خوێندن: دەرچووی کۆلیژی پزیشکی/ زانکۆی موسڵ/ ١٩٨٢

چاپکراوەکانی:
- پێشمەرگە و تەندروستی، بلاوکراوەکانی مەکتەبی ڕێکخستنی پێشمەرگە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر....
- سێکس و دووسەد نهێنی، چاپخانەی وەزارەتی کشتوکاڵ، هەولێر ٢٠٠٤.
- ئەلف و بێی تەندروستی سێکسی، بەشی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی کشتوکاڵ، هەولێر.
- ئەلف و بێی تەندروستی سێکسی، بەشی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی کشتوکاڵ، هەولێر ٢٠٠٦.

١٢٤. عوسمان عارەب حەمەد بڵباس
(د.عوسمان عارەب)

لەدایکبووی: ١٩٦٤/هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٥/ هاوکاری
خوێندن: بکالۆریۆس کۆلیژی پزیشکی/ زانکۆی موسڵ/ ١٩٩٠
چاپکراوەکانی: نییە

١٢٦. خالید جەمیل عەبدولسەمەد

لەدایکبووی: ١٩٦١/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٥
خوێندن: بکالۆریۆس لە ئاداب کوردی/ زانکۆی سەلاحەددین.

چاپکراوەکانی:
- بەرکولێک لە نەتەوەییمان چییە؟ناوەندی ئاڤێستا - لقی هەولێر، ٢٠٠٦.

١٢٦. شورش عەزیز قادر سورمی

لەدایکبووی: ١٩٥٩
دەستپێک: ناوەڕاستی هەشتاکان
خوێندن: دەرچووی کۆلیژی ئەندازیاری زانکۆی پادۆڤا ئیتالیا.

چاپکراوەکانی:
- وەرگێڕانی جوگرافیای زمانی کوردی.
- وەرگێڕانی کۆمەڵێک چیرۆکی فۆلکلۆری کوردی.
- وەرگێڕانی داستانی قەڵای دمدم.
- بەزمانی کوردی و ئیتالیا دەنووسێت.

١٢٧. مەغدید خدر ئەحمەد

لەدایکبووی: ١٠/١/١٩٦١/ گراو/پیرمام
دەستپێک: ١٩٨٦/سوید
خوێندن: دکتۆرا لە بواری راگەیاندن/زانکۆی سانت-پیتربورگ/١٩٩٨

چاپکراوەکانی:
- بەرپرسانی حکومەتی هەرێمی کوردستان لە چەند چاوپێکەوتنێکی رۆژنامەگەریدا، سوید ١٩٩٤.
- چاپەمەنی جالیای کورد/مێژووی سەرهەڵدان و قۆناغی سەردەم، زانکۆی سانت-پێتربورگ، ١٩٩٨. تێزی دکتۆرایە بە دەستکارییەوە بە ناوی فاکولتێتی رۆژنامەوانی زانکۆی حکومی سانت- پێتربورگ (بە زمانی رووسی) بە زمانی رووسی چاپکرا.
- تیۆری رۆژنامەنووسی، چاپی یەکەم، ستۆکهۆڵم ٢٠٠٠.
- ژانرەکانی رۆژنامەوانی و مێژووی چاپخانە (١٤٥٠-١٥٠٠)، بڵاوکراوەکانی کۆڕی زانیاری کوردستان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٥. ٢٧٨ لاپەرە.
- سەبارەت ئاژانسەکانی دەنگ و باس، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- ئەگەر رۆژنامەنووس هات، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٨.

* جگە لەم کتێبانە دەیان گوتاری بە زمانی سوێدی و رووسی و کوردی نووسیوە. دوو پێشانگای فۆتۆگرافی کردۆتەوە، هەروەها فیلمێکی دەکومێنتی/١٩٩١.

* دوو ساڵ سەرنووسەری رۆژنامەی کوردستانی نوێ بووە بە زمانی رووسی/١٩٩٦-١٩٩٨.

١٢٨. غەفوور تاهیر سەعید
(غەفوور مەخمووری)

لەدایکبووی: ١٩٧٠ مەخموور
دەستپێک: ١٩٨٦
خوێندن: بکالۆریۆس لە ئاداب کوردی
چاپکراوەکانی:
- سـەرەتایەک بۆ حـەیران و کـورتەیەک لە ژیانی حەمەدبەگی، ١٩٨٩.
- بناری قەرەچووغ، ١٩٩٠.
- سێ تیشک لە پەنجەرەی شیعرەوە، ١٩٩١.
- حوارات حول القضية الكردية، ٢٠٠٠.
- حـەیران (چەمک - ناوەرۆک - سـەرهەڵدان)، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠١.
- بەعـەرەبکردنی کـوردسـتـان، چاپی یەکەم، ٢٠٠٢، هەولێر، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- تعريب كوردستان، هەولێر ٢٠٠٧.

١٢٩ رزگار محەمەد قادر
(د. رزگار)

لەدایکبووی: ١٩٧٠ز/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٦
خوێندن: دکتۆرا لە یاسا بە ناونیشانی "جريمة التعذيب في القانون الجنائي"/ کۆلیژی یاساو رامیاری/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٣
چاپکراوەکانی:
- چەند وانەیەک لە تاوانناسی، چاپخـانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ٢٠٠٠.
- شرح قانون اصول المحاكمات الجنائية، بڵاوکراوەکانی منظمة نشر الثقافة القانونية، مطبعة مناره، هەولێر ٢٠٠٣.
- لەپێناو کوردستانێکی نوێدا، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٧.

١٣٠. ئەسعەد قادر عەبدوڵڵا
(ئەسعەد ماوەرانی)

لەدایکبووی: ١٩٥٦/هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٦/ رۆژنامەی هاوکاری
خـوێندن: دەرچووی پەیمانگای تەندروستـیی باڵای بەغداد/ ١٩٨٠
چاپکراوەکانی: نییە

١٣١. تاهیر رەحمان ئەبابەکر
(تاهیر کرمانج)

لەدایکبووی: ١٩٦٦/هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٦
خوێندن: سەرەتایی

چاپکراوەکانی:

- ژیان و هونەر، کۆکردنەوە و ئامادەکردن، بلاوکراوەکانی سەعدوللا شێخانی، بەرگی یەکەم، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٩٠.

١٣٢. سەلام ناوخۆش بەکر

لەدایکبوون: ١٩٦٦/زێبارۆک/هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٧/٤/٢٥
خوێندن: قوتابی دکتۆرا لە زانکۆی exeter/ بەریتانیا

چاپکراوەکانی:

أ- فەرهەنگ نووسین

- فەرهەنگی ئۆکسفۆرد ئینگلیزی- کوردی، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی زانیار، سلێمانی، چەند چاپ.
- فەرهەنگی ئۆکسفۆردی نوێ - سۆرانی- بادینی- ئینگلیزی، چاپی یەکەم، کوردستان ٢٠٠٣، چاپی دووەم، ٢٠٠٤، چاپی شەشەم، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی زانیار، سلێمانی ٢٠٠٦.
- فەرهەنگی سیدرا، کوردی-عەرەبی- ئینگلیزی سیدرا، فەرهەنگی گیرفان، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی......، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- فەرهەنگی هیوا، فەرهەنگێکی (ئینگلیزی-کوردی)یە، بۆ مندالان و قوتابیان، بلاوکراوەکانی خانەی کاوان، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- فەرهەنگی هەراشان-"بەهاوبەش".
- فەرهەنگی زاراوەی لەشکری، "بەهاوبەش".
- فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی، "بەهاوبەش".

ب - زمانناسی

- زمانناسی و هەندێ بابەتی زمانناسی کوردی، چاپخانەی شڤان"سلێمانی"، بلاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، هەولێر ٢٠٠٤
- پوختەیەک دەربارەی زمانناسی
- ئایین و زمانناسی.
- واتاسازی"بەهاوبەشی لەگەڵ م.نەریمان".
- یاسا بنەرەتییەکانی ڕستەی کوردی، ماستەرنامەکەی پرۆفیسۆر وریا عومەر ئەمین.
- سارا، بۆ فێربوونی زمانی ئینگلیزی.
- ڕەخنە و ڕۆمان و ڕۆژنامەگەری ئیسلامی کوردی، کۆبەندی چەند بابەتێکی ئەدەبی، چاپخانەی منارە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- زمانەوانی، بەرگەکانی: (یەکەم، دووەم، سێیەم) هاوبەش، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٩.

جـ: وەرگێران

- قورئان و زانستی نوێ- لەئینگلیزییەوە.
- کوردو کوردستان لەنێوان بەرداشی داگیرکاران- لەئینگلیزییەوە.
- کرۆنۆلۆژیای مەسەلەی ویلایەتی موسڵ- لەئینگلیزییەوە.
- یاسا بنەرەتییەکان- لەئینگلیزییەوە.
- د. هـ. هاو، نۆ چیرۆک لەهارەی خەلکەوە، ئینگلیزی-کوردی، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی حاجی قادر، چاپی یەکەم، هەولێر.
- دەقەکانی کۆنگرەی سیڤەرو خوێندنەوەیەکی تری وەرگێرانی لە ئینگلیزییەوە: سەلام ناوخۆش، خوێندنەوەی مەسعوود عەبدولخالق، بلاوکراوەکانی یەکێتی پەرلەمانتارانی کوردستان، چاپخانەی منارە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٩.

هـ: مێژووی سیاسی/ نووسین

- کوردستان چۆن داگیرکراو دابەشکرا.
- هۆکارەکانی لکاندنی ویلایەتی موسڵ.
- سێکوچکەی هەرەس.
- مافی مێژووی غەیرە کورد بەسەر کوردستانەوە.
- ململانێی ئینگلیزو تورک.

- شێخ مەحموود و سێ ئەفسەرەکە.
- ئاین و ناسیۆنالیزم.
ئەو کتێبانەی بەنازناو بلاوی کردوونەتەوە:
- دراسة عن احتلال و تقسیم کردستان، ترجمة- یوسف کمال.
- دۆزی کورد لەنێوان بەرداشی مارکسیەت و دیموکراسیەت - هیوا ئەمین.
- لۆزانی ١٩٢٣ و لۆزانی ١٩٩٠- محەمەد سەلام.
- کورد لەنێوان ئیسلام بوون و ئیسلام کرندا- هیوا سەلام.
- عەلمانیەتی مارکسی و دیموکراسی- دلشاد عوسمان.

١٣٣. حەمەد سالح ئەسعەر فەقێ یەزدین (جگەرسۆز پێندرۆیی)

لەدایکبووی: ١٩٦٨/ میرگەسۆر
دەستپێک: ١٩٨٧
خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایانی هەولێر/١٩٨٧

چاپکراوەکانی:
- دەروونناسیا زارۆکان، وەرگێران ژ فارسی، ژ وەشانێن گۆڤارا ناسۆی پەروەردەیی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٣.
- سەرهاتیا هرچێ جوتیاری، چیرۆک و هەلبەست بۆ زارۆکان، ژ وەشانێن سەنتەری خاتووزین بۆ چالاکییە کۆمەڵییەتییەکان، چاپخانەی وەزارەتی کشتوکاڵ، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- هۆنەرێ پەیڤینێ، وەرگێران ژ فارسی، ژ وەشانێن دەزگەها سپیریز یا چاپ و وەشانێ، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- هۆنەرێ نڤیسینێ، ژ وەشانێن دەزگەهێ ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئەلند/ (١٠٠)سروود و هەلبەستێن زارۆکان، ژ وەشانێن وەزارەتا رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- پەیوەندی د ناڤبەرا مامۆستای و قوتابیدا، وەرگێران ژ فارسی، ژ وەشانێن مەکتەبا سکرتاریەتا قوتابێن کوردستانی، چاپخانا هاوار چاپی یەکەم، دهۆک ٢٠٠٦
- لورد ناو ویبۆری، گەریان لە دیف بەختەوەریێ، وەرگێران، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٦.

١٣٤. حەمید ئەبوبەکر ئەحمەد (حەمید بەدرخان)

لەدایکبووی: ١٩٦٧ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٧
خوێندن: بکالۆریۆس لە کارگێری و ئابووری/بەشی ئابوری، زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:

- راپەڕینی جەماوەری کورد لە کوردستانی عێراق، ئێران، مزگەوتی سەید نیزامی، مهاباد ١٩٩١.
- فەرهەنگی وێنەدار بۆ منداڵان، بەرگی یەکەم، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩١،، چاپی دووەم، ١٩٩٣.
- چۆنیەتی گەڕانەوەی جووتیاران بۆ زێدی خۆیان، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، چاپی یەکەم، ١٩٩٣.
- فەرهەنگی وێنەدار بۆ منداڵان، بەرگی دووەم، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٤، چاپی دووەم، ١٩٩٦.
- فەرهەنگی وێنەدار بۆ منداڵان، بەرگی سێیەم، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٦.
- نیو سەدە لە ژیان و زانستی پرۆفیسۆر ئەورەحمانی حاجی مارف، هاوبەش، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، چاپخانەی هێڤی، هەولێر، ٢٠٠٧.
- ئەلبوومی رۆژنامەنووسانی کوردستان، هاوبەش، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٦.
- ئەلبوومی رۆژنامەنووسانی کوردستان، هاوبەش، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٧.
- زمانەک و دۆ زاراڤ، سەلاح سەعدوڵڵا، ئامادەکردن، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠٠٧.
- گوڵی کێوی ماڵئاوایی لێکردین، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، چاپخانەی حەمدی، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٩.

١٣٥. یوسف ئەحمەد محەمەد
(یوسف مەنتک)

لەدایکبووی: ١٩٦٧/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٨
خوێندن: خوێندکاری بەشی راگەیاندن/زانکۆی حریەی هۆلەندی

چاپکراوەکانی:

- بەدرخانییەکان ماڵباتێکی خەباتکار، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٥.

١٣٦. دلشاد مستەفا عەباس
(دلشاد وەسانی)

لەدایکبووی: ١٩٦٥/گوندی وەسان/قەزای چۆمان
دەستپێک: ١٩٨٨
خوێندن: بکالۆریۆس جوگرافیا/کۆلیژی پەروەردە/زانکۆی موسل/ ١٩٩٠

چاپکراوەکانی:

- کەسایەتی بەهێز، وەرگێڕان، دەزگای وەرگێڕان، هەولێر ۲۰۰۷.
- دەسەلاتی رەهاو مەترسییەکانی دیموکراسی، وەرگێڕان، دەزگای وەرگێڕان، هەولێر ۲۰۰۸.
- کورد لە چەند مەسەلەیەکی هەلایساودا، چەند وتارێکی رۆژنامەوانی، چاپخانەی رۆژهەلات، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۹. ۲۸۰ لاپەڕە.

۱۳۷. جەمال ئیسماعیل حەسەن (جەمال گردەسۆری)

لەدایکبووی: ۱۹۶٦/۳/۱/ هەولێر
دەستپێک: ۱۹۸۸
خوێندن: ئامادەیی پیشەسازی/بەشی کارەبا

چاپکراوەکانی:

- فرمێسکی ئەوین، شیعر، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ۱۹۸۸.
-گڕی شاعیر، شیعر، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ۱۹۸۹.
- کۆترەکەم، شیعری منداڵان، چاپخانەی فێرکردنی باڵا، هەولێر ۱۹۹۰.
- بەهرەمی پاڵەوان، بلاوکراوەکانی سەعدوڵلا شێخانی، چاپخانەی زەمان، بەغداد ۱۹۹۰.
- لوتفی، میر بەدرخان، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ۱۹۹۹.
- ئەو تابلۆیانەی لەبەر چاوم ون نابن، کورتیلە چیرۆک، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ۲۰۰۰.
- ئالا، چیرۆک و شیعری منداڵان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰۱.
- شێخ عومەر غەریب، باشووری کوردستان یان باکووری عێراق، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی رۆژنامەی میدیا، چاپخانەی دارا، هەولێر ۲۰۰۲.
- کەروێشکی زیرەک، چیرۆکی منداڵان، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی رۆشنبیر، چاپخانەی ژین، هەولێر ۲۰۰۲
- ئافرەت لە روانگەی ئیسلامەوە، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی رۆشنبیر، چاپخانەی ژین، هەولێر ۲۰۰۲.
- عەزیز نەسین، گرەو، وەرگێڕان، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی سۆران، هەولێر ۲۰۰۳.
- قەفەسێکی زێڕین، چیرۆکی منداڵان، وەرگێڕان لە عەرەبی بەدەسکارییەوە، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰۳.
- و. جی ماکبراید، دەروونناسی چۆن لە ترس رزگارمان دەکات؟، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر ۲۰۰۷.
- سەربردەی کوردەواری، بەرگی یەکەم، زنجیرە کتێبی دەزگای موزیک و کەلەپووری کورد، چاپخانەی دارا، هەولێر ۲۰۰٦.
- کایەکانی رۆژنامەنووسی، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، زنجیرە کتێبی گیرفان، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰۷.
- میر جەلادەت بەدرخان، دەربارەی دۆزی کورد/یاسای دوورخستنەوەی پارچە پارچەکردنی کورد، مێژوو، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر ۲۰۰۸.
- گیانی بە گیانی، چیرۆک و شیعری منداڵان، بلاوکراوەکانی دەزگای (O-P-I-C) بۆ بلاوکردنەوە، چاپخانەی منارە، هەولێر ۲۰۰۸.

- کوردستانی باکوور، مێژوو، چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر ٢٠٠٨.
- هەنجیری چل تام، هەقایەتی فۆلکلۆری، بلاوکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر چاپخانەی "خانی" دهۆک، ٢٠٠٨.
- گوڵ بە بۆنەوە جوانە،، چیرۆک و شیعری منداڵان، بلاوکراوەکانی بەڕێوەبەرای بلاوکراوەکانی منداڵان، هەولێر ٢٠٠٨.
- ساڵانی هەشتاکان/ دیمەنی چەند ڕووداوێک، بە هاوکاری ڕێکخراوی هونەرمەندانی کوردستان-ناوەندی هەولێر، چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر ٢٠٠٨.
- کوردستان لە سەردەمی ئاشتیداچاش جەنگی جیهانی یەکەم، مێژوو، وەرگێران لە عەرەبییەوە، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٤، چاپی دووەم، دەزگای وەرگێران، هەولێر ٢٠٠٨.

١٣٨. محەمەد سەعید قادر (کوردە)

لەدایکبووی: ١٩٦٩/هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٨
خوێندن: ئامادەیی بازرگانی هەولێر

چاپکراوەکانی:
- چەند بابەتێکی رۆژنامەوانی، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ٢٠٠٤.

١٣٩. جەلیل حەمەزیاد ئەحمەد

لەدایکبووی: ١٩٦٧/هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٨
خوێندن: بکالۆریۆس لە یاسا/ کۆلیژی ماف/زانکۆی سەلاحەددین/١٩٩٦
چاپکراوەکانی:
- زاراوەکانی یاسا و شەریعەت، زاراوەکانی بنەماکانی یاسا، بەشی یەکەم، کوردی- عەرەبی- ئینگلیزی - فەرەنسی، هاوبەش، هەولێر ٢٠٠١.

١٤٠. سالار سیامەند عەبدوڵلا

لەدایکبووی: ١٩٧٠/مەخموور-هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٨
خوێندن: بکالۆریۆس لە مێژوو/ کۆلیژی ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین/١٩٩٤
چاپکراوەکانی:
- دەروازەیەک بۆ راپەرینی جوتیارانی دەشتی هەولێر

١٩٥٣زایینی، بڵاوکراوەکانی مەکتەبی ڕێکخستن-بەشی ڕوناکبیری، چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی-کەرکووک، ٢٠٠٦.
- ماسی، کۆمەڵە شیعر، هەولێر ٢٠٠٩.

١٤١. چەلەنگ محەمەد نافیع عەبدولفەتاح

لەدایکبووی: ١٩٦٤/کۆیە-هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٨
خوێندن: ئامادەیی پیشەسازی

چاپکراوەکانی:
- دیوانی ڕۆستەم حەوێزی/٢٠٠١.
- منداڵێک لە شەوی، ڕۆنیۆ، کۆیە ٢٠٠٦.

١٤٢. ئیسماعیل عەلی مەحموود

لەدایکبووی: ١٩٥٧/هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٩
خوێندن: ئامادەیی/بەشی وێژەیی

چاپکراوەکانی:
- مێژووی ڕۆژنامەنووسیی تورکمانی، چاپخانەی ئارابخا، کەرکووک ٢٠٠٧.
- تۆریات/ئاسنامەی تورکمانە، چاپخانەی دارا،چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

١٤٣. سەردار عەزیز
(دادوەر سەردار خۆشناو)

لەدایکبووی: ١٩٧١/ هەولێر
دەستپێک:١٩٨٩
خوێندن: ماستەر لە یاسای تاوانکاری/ کۆلێژی یاسا و ڕامیاری/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٥.

چاپکراوەکانی:
- فەرمانەی یاسا، فەرهەنگۆکەیەکی یاسایی عەرەبی-کوردییە، چاپی یەکەم، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ١٩٩٧، چاپی دووەم، چاپخانەی ماردین، هەولێر ١٩٩٨، چاپی سێیەم، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٧.
- هەرێمی کوردستان/بڕیاری فیدراڵی و نەبوونی دەستوور، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ١٩٩٨.
- نووسەر لە نێوان ئازادی ڕادەربڕین و پابەندبوون بە یاسا، چاپی یەکەم، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ١٩٩٩، چاپی دووەم،، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ١٩٩٩.
- هۆکارەکانی ڕەفتاری تاوانکاری، چاپخانەی ماردین، هەولێر ٢٠٠٠.
- کەمال سەعدی، مافی دانەر، بڵاوکراوەکانی کۆلێژی ماف، وەرگێڕان لە عەرەبی بە دەسکارییەوە: بە هاوبەشی لەگەڵ نووسەر، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین-هەولێر ٢٠٠٠.

- یادکردن لە ئیسلام، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ۲۰۰۰.
- چالاکییەکانی ڕێکخراوی بڵاوکردنەوەی وشیاری یاسایی/ هەنگاوی بچووک و ئاواتی گەورە"۲۰۰۱-۲۰۰۵"، هاوبەش، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۵.
- الهيئة التنفيذية في دساتير الدول الفدرالية، چاپخانەی منارە، هەولێر ۲۰۰۵.
- سیستەمی دادگەری تایبەت بە نەوجەوانان لە عێراق- توێژینەوەیەکی بەراوردکارییە، بڕوانامەی ماستەر، چاپخانەی کەویل، هەولێر ۲۰۰۶.
- فەرهەنگی دادگا، کۆمەڵە زاراوەیەکی یاسایی کوردی-عەرەبییە، چاپخانەی منارە، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۷-۲۰.

١٤٤. فارس تەها محۆ
(ڕێکار مزوری)

لەدایکبووی: ١٩٦٩/مزوری بالا
دەستپێک: ١٩٨٩/گۆڤاری کاروان
خوێندن: پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایان

چاپکراوەکانی:
- کەروێشکی لەڤەن، چیرۆکی منداڵان، بڵاوکراوەکانی سەنتەری خاتووزین، چاپخانەی کشتوکاڵ، هەولێر ۲۰۰۰.
- یەکگرتن، چیرۆکە شیعرە بۆ منداڵان، بڵاوکراوەکانی سەنتەری خاتووزین، چاپخانەی کشتوکاڵ، هەولێر ۲۰۰۲.
- یوسفێ زارۆک، چیرۆکە شیعر، بڵاوکراوەکانی دەزگای (التفسیر)، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ۲۰۰٤.
- هاسل و گرتل، وەرگێران، بڵاوکراوەکانی دەزگای وەرگێران، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ۲۰۰۵.
- دارمێو، شیعری منداڵان، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰٦.
- بەریکانێ، چیرۆکە شیعری منداڵان، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸.
- گورگی ئازادیخواز، کۆمەڵە چیرۆکی منداڵان، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸.
- کۆچکا خۆشبەختیێ، حەفت نامیلکە چیرۆکی منداڵان، وەگێڕان لە فارسییەوە، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری،چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸.

١٤٥. محەمەد موشیر جەمیل

لەدایکبووی: ١٩٦٢/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٠
خوێندن: بکالۆریۆس لە یاسا/ زانکۆی سەلاحەددین/ ١٩٩٦

چاپکراوەکانی:
- تطورات دولية وجوانب من الثورة الديمقراطية في العراق، شاخ، ورمێ، ۱۹۹۰/۲/۷.

- دینیس لوید، ئایدیای قانون، وەرگێران، بە هاوبەشی لەگەڵ ئاسۆ کەریم و نەریمان تالب، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٦.
- مارتن ڤان برۆیسن، کورد و بنیاتی ئوممەت، وەرگێڕن بۆ عەرەبی: د. فالح عەبدولجەبار، وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر، چاپی یەکەم، چاپخانەی "خانی" دهۆک ٢٠٠٧.
- ناتوندوتیژی، وەرگێران، هاوبەش، بڵاوکراوەکانی سەنتەری مەسەللە/ هەولێر، چاپخانەی بینایی/ سلێمانی ٢٠٠٨.
- کۆربەندی کۆمەڵایەتی جیهانی، وەرگێران، هاوبەش، بڵاوکراوەکانی سەنتەری مەسەللە/هەولێر، چاپخانەی بینایی/ سلێمانی ٢٠٠٨.

١٤٦. شاخەوان عەلی حەمەد

لەدایکبوون: ١٩٧١/گوندی تاڵەبانی گەورە-تەقتەق
دستپێک: ١٩٩٠
خوێندن: پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایان
چاپکراوەکانی:

- هاروون و بالوول لە چیرۆکی کوردیدا، چیرۆک، بڵاوکراوەکانی سەعدوڵڵا شێخانی، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد ١٩٩٠.
- مەتەڵ بۆ زاخاوی مێشک، فۆلکلۆر، بڵاوکراوەکانی سەعدوڵڵا شێخانی، چاپخانەی شەفیق، بەغداد ١٩٩١.
- بەختنامەی کوردی، بەختنامە، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٢.
- لە خەرمانەی رۆژگاری پیاوان، چیرۆک، بڵاوکراوەکانی (ی. ق، د. ک)، چاپخانەی پێشکەوتن، هەولێر ١٩٩٢.
- نەبوونی، چیرۆک، چاپخانەی رەشاد، هەولێر ٢٠٠١.
- بولبولی خۆش ئاواز، ئەفسانە، چاپخانەی رەشاد، هەولێر ٢٠٠١.
- تەڵاقنامە، کۆمەڵە چیرۆک، بڵاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، چاپخانەی پاک، هەولێر ٢٠٠٢.
- ورچ و شێر و مام رێوی، چیرۆکی منداڵان، چاپخانەی هاوسەر، هەولێر ٢٠٠٢. دوو جار چاپکراوە.
- مەملەکەتی ژن، نۆڤلێت، بڵاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، چاپخانەی پاک، هەولێر ٢٠٠٣.
- خۆشەویستی کچێک لە زانکۆ، کورتە رۆمان، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی ٢٠٠٤.
- عەشقی نێوان مامۆستا و کچە قوتابی، کورتە رۆمان،، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی تیشک، سلێمانی ٢٠٠٥.
- لە مەرگی کەژاڵ دەگەڕێم، کورتە رۆمان،، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی ٢٠٠٦.
- خۆشەویستی فریشتەیەکی زانکۆ، کورتە رۆمان، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی هێمن، سلێمانی ٢٠٠٧. سێ جار چاپکراوە.
- کچێک شێتم دەکا، کورتە رۆمان،، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ،چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی ٢٠٠٧.
- بەرەو قوتابخانە، چیرۆکی منداڵان، بڵاوکراوەکانی رێکخراوی بڵاوکردنەوەی رۆشنبیری یاسایی، چاپخانەی کەوێل، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.

- زانکۆی مەرگ، شیعر، چیرۆک، پەخشان، بڵاوگەی کامەران، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی ۲۰۰۷.
- یادگارییەکانی منی عاشق، کورتە رۆمان، بڵاوکراوەکانی خانەی ئاشتی، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی ۲۰۰۷.
- ملوانکە شیعری مۆبایل، مۆبایلە شیعر، بڵاوکراوەکانی خانەی ئاشتی، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی ۲۰۰۷.
- دوعای دایکێکی بێ نەوا، کورتە چیرۆک، بڵاوکراوەکانی سەنتەری رۆشنبیری کەسنەزان/ رۆژنامەی بەهرە، چاپخانەی منارە، هەولێر، چاپی یەکەم، ۲۰۰۸.
- ئافاتی ژن بردن بۆ مەسئولەکان، کورتە رۆمان، چاپی یەکەم و چاپی دووەم، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/ زنجیرە کتێبی نوالەی نوێ، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی ۲۰۰۸.
- بەسەرهاتی سێ پیر و خۆسوتانی کچێک، بڵاوکراوەکانی سەنتەری رۆشنبیری کەسنەزان/ رۆژنامەی بەهرە، چاپخانەی منارە، هەولێر، چاپی یەکەم، ۲۰۰۸.
- یادگارییەکانی کچێکی پەیمانگا، کورتە رۆمان، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نوالەی نوێ، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی ۲۰۰۹.

١٤٧. عومەر قاسم بەگ خورشید (چالاک میرانی)

لەدایکبووی: ۱۹۷۳/٤/۲۲/ رواندز

دەستپێک: دوای راپەڕین

خوێندن: پەیمانگای هونەرە جوانەکانی هەولێر/ بەشی مۆسیقا/۱۹۹۸-۱۹۹۹

چاپکراوەکانی:

- رواندز قەڵای خەبات و کوردایەتی"بزاڤی سیاسی، رۆڵی کەسایەتییەکان، رووداو و کارەساتەکان"، چاپخانەی دیلان، سلێمانی، ۲۰۰۵.

١٤٨. عەبدولوەهاب کانەبی شەریف (عەبدولوەهاب شێخانی)

لەدایکبووی: ۱۹۵۷/ هەولێر

دەستپێک: دوای راپەڕین

خوێندن: ئامۆژگای مامۆستایانی هەولێر/۱۹۷۹

چاپکراوەکانی:

- فەرهەنگی ئیدیۆم لە زمانی کوردیدا، بەشی یەکەم، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی روون، سلێمانی ۲۰۰۵.
- فەرهەنگی کات، کۆکردنەوە، بڵاوکراوەکانی زنجیرە کتێبی کەلەپووری دەزگای موزیک و کەلەپووری کورد، چاپخانەی دارا، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۷.
- فەرهەنگی شێخانی، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ۲۰۰۸.
- فەرهەنگی ئیدیۆم لە زمانی کوردیدا، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ۲۰۰۸.

١٤٩. هوشیار عەبدوڵڵا مەولوود

لەدایکبووی: ١٩٥٤/ هەولێر.
دەستپێک: دوای راپەڕین.
خوێندن: دەرچووی ئامۆژگای مامۆستایان
چاپکراوەکانی:
- مێژوو و جوگرافیای دەڤەری دزەییاتی دەشتی هەولێر/ لەژێر چاپە.

١٥٠. نازناز محەمەد عەبدولقادر

لەدایکبووی: ١٩٦٣/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩١
خوێندن: دکتۆرا لە مێژووی هاوچەرخ/ کۆلێژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین/ ٢٠٠٨.
چاپکراوەکانی:
- میرنشینەکانی کوردستان، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠١.
- فیکتۆریا کۆکس-ئاستان ئاپلبام، قاقلە جندۆکە، وەرگێڕان، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٣.
- موجەبا بورزوویی، بارودۆخی سیاسی کوردستان لە "١٨٨٠-١٩٤٦"، وەرگێڕان بە هاوبەشی، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٥.
- سیاسەتی ئێران بەرامبەر بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد لە کوردستانی عێراق (١٩٦١-١٩٧٥)، لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی-سیاسییە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.
- بەرەو دانانی چەند بنەمایەکی فەلسەفی بۆ سیاسەتی پەروەردە و فێرکردن لە هەرێمی کوردستان-عێراق، هاوبەش، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر

١٥١. سەردار محەمەد عەبدولرەحمان عەبدولکەریم

لەدایکبووی: ١٩٦٢/٨/٢٥/هەولێر
دەستپێک: ١٩٩١/١/٢٤
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی جوگرافیا/ کۆلێژی پەروەردە/ زانکۆی موسڵ١٩٨٦/ -١٩٨٧
چاپکراوەکانی:
- ئەتلەسی کوردستانی باشوور- ١٨ نەخشە- ١٩٩١/١/٢٤/ قەزای شەقڵاوە.
- ئەتلەسی کوردستانی باشوور- ٣٢ نەخشە- ١٩٩٢/١/٤/هەولێر.
- نەخشەی هەرێمی کوردستان کارگێری بۆ لێژنەی بەدواداچوونی دەستوور- ٢٠٠٥./٧/١٠ بە هاوبەشی
- ئەتلەسی کەرکووک-بەزمانی "کوردی- عەرەبی- ئینگلیزی" -٢٠٠٦ بە هاوبەشی.
- نەخشەی هەرێمی کوردستان "سروشتی- کارگێری- دابەشبوونی کانزاکان" بۆ وەزارەتی پەروەردە بەدواداچوون، ٢٠٠٦ بەهاوبەشی.
- نەخشەی هەرێمی کوردستان کارگێری، ٢٠٠٦

بەهاوبەشی.
- نەخشەی دیکۆمێنتی عوسمانی"سەرپەرشتی و بەدواداچوون" ٢٠٠٦.
- ستۆدیۆی جوگرافی نەخشەی "هەولێر- دهۆک- سلێمانی- هەرێمی کوردستان، ٢٠٠٧ بەهاوبەشی.
- نەخشەی هەرێمی کوردستان بەزمانی ئینگلیزی، ٢٠٠٧ بەهاوبەشی.
- دلیلک الی اقلیم کوردستان بەزمانی عەرەبی، ٢٠٠٩ بەهاوبەشی.
- ئەتڵەسی هەرێمی کوردستان- عێراق-جیهان، ٢٠٠٩ بەهاوبەشی.
- نەخشەی هەرێمی کوردستان بەرزی و نزمی، ٢٠٠٩ بەهاوبەشی.
- نەخشەی پارێزگای هەولێر و گوندەکانی، ٢٠٠٩ بەهاوبەشی.
- نەخشەی پارێزگای سلێمانی و گوندەکانی، ٢٠٠٩ بەهاوبەشی.
- نەخشەی پارێزگای کەرکووک و گوندەکانی، ٢٠٠٩ بەهاوبەشی.
- ئەتڵەسی خوێندن بۆ وەزارەتی پەروەردە، ٢٠٠٩ بەهاوبەشی.

١٥٢. دلشاد ئەحمەد حەمەد

لەدایکبووی: ١٩٧١/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩١
خوێندن: ماستەر لە زمانی عەرەبی "قوتابی دکتۆرا"
چاپکراوەکانی: نییە.

١٥٣. نووری ئیبراهیم عەلی
(نووری بێخاڵی)

لەدایکبووی: ١٩٧١/رواندز
دەستپێک: ١٩٩١
خوێندن: بکالۆریۆس لە زمانی عەرەبی/زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:
- فیل سلیتەر، قوتابخانەی فرانکفۆرت لە روانگەیەکی مارکسییەوە، هاوبەش، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، پێداچوونەوەی نورەدین سەعید وەیسی، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٣.
- د. کەریم ئەبو حەلاوە، گیروگازی چەمکی کۆمەڵی مەدەنی، هاوبەش لەگەڵ رەوشت رەشید، ئیسماعیل کوردە، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٣، چاپی دووەم، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- راگەیاندن و کاری رۆژنامەگەری، سەنتەری سۆران، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.

١٥٤. محەمەد حوسێن مەجید
(شوان رابەر)

لەدایکبووی: ١٥/١/١٩٥٨/هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٢
خوێندن: بکالۆریۆس لە زانستە ئیسلامییەکان/ خوێندکاری ماستەر

چاپکراوەکانی:
- راپەرینی ئاداری ١٩٩١، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٢، چاپی دووەم، چاپخانەی ریزۆ، هەولێر ١٩٩٩.
- بنەماکانی گوزارشت، چاپخانەی راگەیاندن، هەولێر ١٩٩٤.
- کۆرەو و شەرەکانی کۆرێ و دانوستان، چاپی یەکەم، چاپخانەی راگەیاندن، هەولێر ١٩٩٥.
- لێکۆڵینەوەی واقیعێک، چاپخانەی تابان، هەولێر ١٩٩٦.
- لێکۆڵینەوەیەکی رەخنەیی، چاپخانەی تابان، هەولێر ١٩٩٧.
- پاراستنی پێگە و زانیارییەکان، چاپخانەی هێمن، هەولێر ١٩٩٨.
- پێناسە و پرانسیپەکانی کۆبوونەوە و کۆنووس، چاپخانەی هێمن، هەولێر ١٩٩٨.
- مقدم اكرم اسماعيل، جەنگی سایکۆلۆژی، وەرگێران، چاپخانەی چرا، هەولێر ١٩٩٨.
- عبدالمجيد محمود ريمى، پەنجا خراپەکاری رون و ئاشکرا لە دیموکراتیەت و هەڵبژاردن و حزبایەتی، چاپخانەی چرا، هەولێر ١٩٩٩.
- ژیاننامەی شەهیدی فەرماندە کاک مەلا عومەر مستەفا، چاپخانەی چرا، هەولێر ١٩٩٩.
- ژیاننامەی کادیری شەهیدی سەمیر وەرتی، چاپخانەی چرا، هەولێر ١٩٩٩.
- دەربارەی لێکۆڵینەوەی یاسایی، چاپخانەی هێمن، هەولێر ٢٠٠٠.
- د. محمد عبدالله فقي مراد، ئیعجازی پزیشکی لە زانستی کۆرپەلەدا، وەرگێران، چاپخانەی چرا، هەولێر ٢٠٠٠.
- ابراهيم نعمه، چارەسەری دەروونی لە قورئانی پیرۆزدا، وەرگێران، چاپخانەی پاک، هەولێر ٢٠٠٠.
- احمد غامدی، یەکبوونی ئیسلامی "بنچینە و هۆکارەکانی بەدیهێنانی"، وەرگێران، هەولێر ٢٠٠١.
- ئیمامی جوەینی، مەتنی وەرەقات لە ئسولی فقە، وەرگێران، چاپخانەی چرا، هەولێر ٢٠٠١.
- عبدالله اثرى، بیروباوەری سەلەفیسالح/ بە پەراوێزەوە، وەرگێران، چاپخانەی گەنج، هەولێر ٢٠٠١.
- عقيل محمد مقطرى، سیفەتەکانی سەرکردەی بانگەوازخوازکاری، وەرگێران، چاپخانەی پاک، هەولێر ٢٠٠١.
- رەگەزپەرستی کۆنەپەرستی، چاپخانەی چرا، هەولێر ٢٠٠١.
- پێناسە و لایەنەکانی تیرۆر و تۆقاندن، هەولێر ٢٠٠٢.
- سەرکردایەتی کارگێری مەنهەجی، هەولێر ٢٠٠٢.
- بێداری موسلمانان لە روانگەی ئیسلامەوە، چاپخانەی کازم، هەولێر ٢٠٠٢.
- عەلمانیەت/ پێناسە و سەرهەڵدانی، چاپخانەی کازم، هەولێر ٢٠٠٢.
- هەڵسەنگاندنی پرۆسەی لێدانی عێراق، چاپخانەی هێمن، هەولێر ٢٠٠٣.
- مانگی رەمەزانی پیرۆز لە مێژوودا، چاپخانەی کازم، هەولێر ٢٠٠٥.
- هەڵبژاردنەکانی عێراق، چاپخانەی چرا، هەولێر ٢٠٠٥.
- رێبەری کاری رێکخراوەیی هاوچەرخ، چاپخانەی چرا، هەولێر ٢٠٠٥.
- علی حسن حەلەبی، بەهەشت/ رێگا و خۆشی و ناز و نیعمەتەکانی، وەرگێران، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی حاجی قادری کۆیی، چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر

.٢٠٠٧
- علی حسن حەلەبی، دۆزەخ/ خەڵک و تاڵی و ناخۆشییەکانی، وەرگێران، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی حاجی قادری کۆیی، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر .٢٠٠٧
- شوورەی موسڵمانان بە زیکر و دوعا و چارەسەری نەخۆشییەکان لە قورئان و سوننە، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی حاجی قادری کۆیی، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر ٢٠٠٨.

١٥٥. عوسمان یاسین عەلی
(دادوەر)

لەدایکبووی: ١٩٧١/هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٢
خوێندن: ماستەر لە یاسا و رامیاری/زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٧.
ناونیشانی نامەکەی: (اجراءات اقامه الدعوه الاداریه)

چاپکراوەکانی:

بە زمانی کوردی:
- ستراتیژی مێ و نەهامەتییەکانی رۆژهەلات، خوێندنەوەی بەرهەمە فیکری و ئەدبییەکانی نەوال سەعداوی، هەولێر ١٩٩٨.
- بونیادگەری پێکهاتوویی، میتۆدی لوسیان گۆلدمان، چاپخانەی زانکۆی صلاح الدین، چاپی یەکەم، هەولێر .١٩٩٩
- فریدریک نیتشە، دەزگای چاپ وبڵاوکردنەوەی موکریانی،چاپخانەی خەبات، دهۆک، ٢٠٠٠.
- نازم حیکمەت، مرۆڤێکی سەیر، شانۆگەری، وەرگێرانی لە فارسییەوە، هەولێر ٢٠٠٠.
- پارزینگی یاسا، چەند باسێکی یاساییە، دەزگایOPLC بۆچاپ وبڵاوکردنەوە، چاپخانەی کەوێل، هەولێر،٢٠٠٧.
- هێگڵ و دوو لە قوتابییانی، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٨.

بەزمانی عەربی:
- المبادئ القانونية في القرارات الجزائية لمحكمة تمييز إقليم كوردستان - العراق، (السنوات ١٩٩٣-١٩٩٨)، مطبعة اوفسيت هەولێر، ١٩٩٩.
- المبادئ والتطبيقات القانونية في قرارات محكمة استئناف اربيل بصفتها التمييزية، قانون تنفيذ المرقم ٤٥ لسنة ١٩٨٠،من سنة ١٩٩٢ لغاية٢٠٠١، مطبعة پاك - اربيل،٢٠٠٢.
- المبادئ القانونية في القرارات الجزائية لمحكمة تمييز إقليم كوردستان-العراق، (السنوات ١٩٩٩-٢٠٠٣)، من منشورات اتحاد حقوقيي كوردستان، سلسلة (٤)، مطبعة مناره- اربيل ٢٠٠٤.
- المبادئ القانونية في قرارات محكمة تمييز إقليم كوردستان-العراق، القسم الجزائي، لمدة خمس عشرة سنة (١٩٩٣-٢٠٠٨)، منشورات اتحاد القضاة كوردستان، ٢٠٠٨.

١٥٦. ساڵح مەلا عومەر عیسا
(د. ساڵح)

لەدایکبووی: ١٩٧٢/ مێرگەسۆر
دەستپێک: ١٩٩٢
خوێندن: دکتۆرا لە زانستە سیاسییەکاندا لە زانکۆی تاران/٢٠٠٦

چاپکراوەکانی:
- بحران افرینی ابر قدرتها در کردستان عراق، انتشارات توکلی تاران ١٩٩٩.
- قەیران خولقێنی زلهێزەکان لە کوردستانی عێراق، وەرگێرانی: سولێمان تاشکان، مەکتەبی ناوەندی توێژینەوە، چاپخانەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.
- ئەتنیک گەرایی و دەوڵەتی نەتەوەیی لە چەرخی بەجیهانیبووندا (کوردستانی عێراق وەک نموونە)، وەرگێرانی: ئازاد وەلەدبەگی، مەکتەبی ناوەندی دیراسات و پێگەیاندنی حزبی، هەولێر ٢٠٠٨.
- قومیت گرایی و دولت ملی (در عصر جهانی شدن)، مطالعه موردی کردستان عراق، انتشارات توکلی تاران ٢٠٠٦. ئەم کتێب لەو ساڵەوە لە دەزگایەیە، بەڵام لەبەر هۆکاری سیاسی دوای هێنان و بردنێکی زۆریش تا ئێستا چاپ نەبووە.
- کۆمەڵێک توێژینەوەی زانستی ئەکادیمی لە زانکۆکانی تاران بڵاوکردۆتەوە.
- وێرای بڵاوکردنەوەی دەیان وتار و بابەت لە رۆژنامە و گۆڤارە کوردییەکان.

١٥٧. تاریق سدیق رەشید
(د. تاریق گەردی)

لەدایکبووی: ١٩٦٦/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٢/ گۆڤاری کادر
خوێندن: دکتۆرا لە قانوونی تاوانی، کۆلیژی یاسا و رامیاری/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٨

چاپکراوەکانی:
- قیود الدفاع الشرعي في قانون العقوبات العراقي، مطبعة وزارة الزراعة، هەولێر ٢٠٠٥.
- حماية الحرية الشخصية في القانون الجنائي، دار النشر المعرفة، لبنان ٢٠٠٨.

* جگە لە بڵاوکردنەوەی نزیکەی "١٠" توێژینەوەی ئەکادیمی لە: تەرازوو، پارێزەر، کادر، خەبات.

* سەرەرای چەندین وتار و نووسینیش لە گۆڤار و رۆژنامەکان.

١٥٨. یووسف عوسمان حەمەد

لەدایکبووی: ١٩٦٥/ شەقڵاوە
دەستپێک: ١٩٩٢/ کوردستانی نوێ
خوێندن: بکالۆریۆس لە پەروەردە و دەروونزانی/کۆلیژی پەروەردە/زانکۆی موسل/١٩٨٩

چاپکراوەکانی:
- کۆمەڵە یادگارییەکمان جێهێشت، بڵاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ٢٠٠٣.
- دەروونزانی، وتار و لێکۆڵینەوە، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٤.

- سایکۆلۆژیەتی منداڵ و خێزان، بڵاوکراوەکانی سەنتەری رووناکبیری هەتاو، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰٤.
- گەنج و گرفتە دەروونییەکان، بڵاوکراوەکانی نواڵەی نوێ، چاپەمەنی گەنج، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰٤، چاپی دووەم، هەولێر ۲۰۰٤.
- گەنج و گرفتە دەروونییەکان، بەرگی دووەم، چاپخانەی منارە، هەولێر ۲۰۰٥.
- من بە دزی باوکم گەورەبووم، کورتە چیرۆک، بڵاوکراوەکانی نواڵەی نوێ، هەولێر۲۰۰٥.
- بنەماکانی پەروەردەی مەدەنی بۆ خوێندنی هەردوو پەیمانگای ناوەندی و هونەرە جوانەکان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ۲۰۰٥.
- تیۆرییەکانی پەروەردە و فێرکردن، بڵاوکراوەکانی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰٦.
- سیگمۆند فرۆید، من و ئەو، وەرگێڕان و شیکردنەوە، بڵاوکراوەکانی بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ۲۰۰۷.
- سایکۆلۆژیەتی پەروەردە و خوێندن، بڵاوکراوەکانی سەنتەری رووناکبیری هەتاو، هەولێر ۲۰۰۷.
- چەند ویستگەیەکی سایکۆلۆژی، بڵاوکراوەکانی سەنتەری رووناکبیری هەتاو، چاپخانە و ئۆفسێتی تیشک، چاپی یەکەم، ۲۰۰۷.

۱٥۹. نەجات باوەکر قادر
(نەجات خۆشناو)

لەدایکبووی: ۱۹٦۳/ هەولێر
دەستپێک: ۱۹۹۲
خوێندن: پەیمانگای تەکنیکی
چاپکراوەکانی: نییە.

۱٦۰. سەفەر عەلی شەریف

لەدایکبووی: ۱۹٦۹ز/ هەولێر
دەستپێک: ۱۹۹۲
خوێندن: ناوەندی
چاپکراوەکانی: نییە

۱٦۱. کاوە نادر قادر

لەدایکبووی: ۱۹٥٥/ دیبەگە
دەستپێک: ۱۹۹۲
خوێندن: دەرچووی کۆلیژی کشتوکاڵ/ زانکۆی موسڵ/ ۱۹۸۷

چاپکراوەکانی:
- کەندێناوە لە نێوان راگواستن و بە عەرەبکردندا، ۱۹۹۰.
- لە دەورانی جیهانگەراییداچارەسەر کوردستانییبوونە نە بە عێراقی کردنەوە، ۲۰۰٤.
- رۆڵی نەوت لە چارەنووسی گەلی کوردستاندا، لە بڵاوکراوەکانی بەشی رووناکبیری، چاپخانەی روون، سلێمانی ۲۰۰۸.

۱٦۲. سابیر عومەر بابە مامەسێنی

لەدایکبووی: ۱۹٥٤/ دیبەگە
دەستپێک: ۱۹۹۲/ کوردستانی نوێ
خوێندن: کۆلیجی یاسا و رامیاری/ زانکۆی بەغداد/ ۱۹۸۰
چاپکراوەکانی:
- دیبلۆماسیەتی کورد بە درێژایی مێژوو
- بۆ نەتەوە و بۆ مێژوو، چاپخانەی کۆمەڵگەی چاپەمەنی شەهاب، هەولێر ۲۰۰٥.

۱٦۳. سابیر حوسێن رەسوڵ

لەدایکبووی: ۱۹۷٤/ حاجی ئۆمەران-هەولێر
دەستپێک: ۱۹۹۲
خوێندن: خوێندکاری ماستەر لە بەشی کوردی/ زانکۆی سەلاحەددین
چاپکراوەکانی:
- رێکخراوەکانی کومەڵگای مەدەنی، چاپخانەی سەردەم، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰٦.

۱٦٤. حوسێن سابیر عەلی

لەدایکبووی: ۱۹۷٦/هەولێر
دەستپێک: ۱۹۹۳
خوێندن: ماستەر لەبواری ئەدەبی کوردی بە ناونیشانی رەنگدانەوەی ریالیزمی سیحری لە رۆمانەکانی کاکە مەم بۆتانیدا. کۆلێژی زمان/ زانکۆی سەلاحەددین ۲۰۰۸
چاپکراوەکانی:
- ئەدەب و ئەفسانە، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، چاپخانەی شەهاب، هەولێر ۲۰۰۸.

۱٦٥. شەرمین عەبدوڵڵا قادر/ رواندزی

لەدایکبووی: ١٩٦٩/هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٣
خوێندن: ئامادەیی پیشەسازی
چاپکراوەکانی:
- راستگۆیی، کۆمەڵە چیرۆکی منداڵان، وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرایەتی زنجیرە کتێبی منداڵان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم،، هەولێر ٢٠٠٩.

١٦٦. قادر نادر قادر

لەدایکبووی: ١٩٦٨/ دیبەگە
دەستپێک: ١٩٩٣
خوێندن: دەرچووی کۆلیژی ئاداب/ بەشی مێژوو/ زانکۆی سەلاحەددین
چاپکراوەکانی: نییە

١٦٧. سلێمان رەسوڵ ئیسماعیل (رێبین رەسوڵ)

لەدایکبووی: ١٩٧٠/هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٣/جريدة الأتحاد
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی پیشەسازی/١٩٨٦

چاپکراوەکانی:
- فەلسەفەی دەوڵەت، لێکۆڵینەوەیەکی فەلسەفی سیاسی مێژووییە، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٧.
- فیل سلیتەر، قوتابخانەی فرانکفۆرت لە روانگەیەکی مارکسییەوە، هاوبەش، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، پێداچوونەوەی نوردەدین سەعید وەیسی، چاپی یەکەم، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٣.
- سیستەمی سیایی، هزر و فەلسەفەی سیاسی، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٣.
- هیگل فەلسەفە و مۆدێرنیزم،، دەزگای چاپ و پەخشی رێبین، هەولێر ٢٠٠٣، چاپی دووەم، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپخانەی رەنج، هەولێر ٢٠٠٤.
- پییەر ڤی زیما، هەڵوەشاندنەوەگەرایی، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی رێبین بۆ چاپ و پەخشی کتێب، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- ئەپستمۆلۆژیا و فەلسەفە، دەزگای رێبین، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- ئەنترۆپۆلۆژیا و لێکۆڵینەوەی تیۆری، نووسینی: رێبین، وەرگێڕانی: دیار عەزیز شەریف، دەزگای چاپ و پەخشی رێبین، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- بیرمەندان لە هەزارەی سێیەم رادەمێنن، کۆمەڵێک نووسەر، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٤.
- رێنێ دیکارت، تێرامانی میتافیزیکیانە لە فەلسەفەی یەکەم، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، پێداچوونەوەی عەبدولموتەلیب عەبدوڵلا، دەزگای چاپ و پەخشی رێبین، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.

- فەلسەفەی هیگل، کۆمەڵێک نووسەر، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی خانەی وەرگێران، چاپی یەکەم، سلێمانی ۲۰۰۸.
- ئیان کرین، تیۆری کۆمەڵایەتی لە پارسۆنزەوە تا هابرماس، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی خانەی وەرگێران، چاپی یەکەم، سلێمانی ۲۰۰۸.
- هیگل، ژیانی یەسوع، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی خانەی وەرگێران، چاپخانەی، چاپی یەکەم، سلێمانی ۲۰۰۸.
- کۆمەڵێک نووسەر، لە مۆدێرنەوە بۆ پۆست مۆدێرن، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی خانەی وەرگێران، چاپی یەکەم، سلێمانی ۲۰۰۹.
- جیل دۆلۆز، نیچە، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی خانەی وەرگێران، چاپی یەکەم، سلێمانی ۲۰۰۹.

١٦٨. حەمەد کەریم ئیسماعیل (نانەوا)

لەدایکبووی: ١٩٤٨/ گوندی مەعمەر ئۆمەران/ مەخموور

دەستپێک: ١٣/ ١٠/ ١٩٩٣

خوێندن: دەرچووی سەرەتایی

چاپکراوەکانی:

- قاڵە جناوی، رۆمان، بڵاوکراوەکانی نواڵەی نوێ، هەولێر ۲۰۰٦.

١٦٩. شوکر سلێمان حەمەد

لەدایکبووی: ١٩٦٩/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٩٣

خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی کۆمەڵناسی/ زانکۆی سەلاحەددین/ ١٩٩٠

چاپکراوەکانی:

- بوژانەوەی سایکۆلۆژیەت لە ژیاندا، وەرگێران، بڵاوکراوەکانی دەزگای وەرگێران، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ۲۰۰٥.
- فەلسەفە بە زمانی ساکار، کتێبی گیرفان، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰٥.

١٧٠. ئیدریس عەبدوڵڵا مستەفا

لەدایکبووی: ٢٩/ ١١/ ١٩٧٠/دەشتی هەولێر

دەستپێک: ١٩٩٤

خوێندن: خوێندکاری دکتۆرا لە بەشی کوردی/کۆلێژی زمان/زانکۆی سەلاحەددین.

چاپکراوەکانی:

- پێشەوای گەورە، چیرۆکی وەرگێردراو، هەولێر ١٩٩٩.
- جوانکاری لە ئەدەبی کوردیدا، لێکۆڵینەوە، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٣.
- رۆژنامەگەری منداڵان بە زمانی کوردی، لێکۆڵینەوە، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر.
- ژنە نانفرۆشەکە، رۆمانی مێردمنداڵان، وەرگێڕان، هەولێر.
- گەنجینە، رۆمانی مێردمنداڵان، وەرگێڕان، هەولێر.
- د. نیشتیمان بەشیر محەمەد، کورد و سەلجوقییەکان/ لێکۆڵینەوەیەک لە پەیوەندییە سیاسییەکان وەرگێڕان، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکراوەکانی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- قۆناغی پێش رۆمانسیزمی شیعری کوردی، نامەی ماستەر، لێکۆڵینەوە، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر٢٠٠٥.
- بنەماکانی لێکۆڵینەوەی زانستی، کتێبی گیرفان، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٦.
- کورد و سەلجوقییەکان، مێژوو، وەرگێڕان، دەزگای موکریانی، هەولێر ٢٠٠٤.
- کورد و کوردستان لە دانراوە ئیتالییەکاندا، مێژوو، وەرگێڕان، دەزگای موکریانی، هەولێر ٢٠٠٨.
- لە بارەی رۆژنامەگەریی کوردییەوە"چواردە لێکۆڵینەوە" ئامادەکردن، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکراوەکانی موکریانی، چاپخانەی خانی"دهۆک"، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- پێغەمبەری خۆشەویستی منداڵان، هەولێر ٢٠٠٨.

١٧١. تاریق ساڵح مەحموود

لەدایکبووی: ١٩٦٩ز/ مەخموور/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٩٤

خوێندن: دەرچووی بەشی کوردی/کۆلیژی پەروەردە/ زانکۆی سەلاحەددین/١٩٩٦-١٩٩٧

چاپکراوەکانی:

- چەند سەرنجێکی زمانەوانی، دەزگای موزیک و کەلەپووری کورد، چاپی یەکەم، چاپخانەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٨.
- لە بارەی کۆکردنەوەی مۆزیکی میللی، دەزگای موزیک و کەلەپووری کورد، چاپی یەکەم،

١٧٢. فوئاد ئەحمەد سلێمان

لەدایکبووی: ١٩٦٨/٧/١/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٩٤

خوێندن: دەرچووی پەیمانگا رۆژنامەنووسی/٢٠٠١-٢٠٠٢، خوێندکاری بەشی راگەیاندنی/کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:

- ستوونی رۆژنامەنووسی، ٢٠٠٨

١٧٣. عەبدوللەتیف یاسین عەلی

لەدایکبووی: ١٩٧١/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٩٤

خوێندن: دەرچووی کۆلیژی شەریعە/ زانکۆی سەلاحەدین/ ٢٠٠٧-٢٠٠٨

چاپکراوەکانی:
- فەرهەنگی سیاسی- ژیانی تابعین.
- الوجه الاخر لرقعة الشطرنج.

١٧٤. ئیسماعیل محەمەد سالح (ئیسماعیل کوردە)

لەدایکبووی: ١٩٧٥/رواندز
دەستپێک: ١٩٩٥
خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆلێژی کارگێری و ئابووری
چاپکراوەکانی:
- مۆمیای عەرشی سپێدەیەک، کۆمەڵە شیعر، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٠.
- د. رەفعەت ئەلسەعید، چەپ، دیموکراتیەت، خۆبەئیسلامکردووەکان، وەرگێران لە عەرەبییەوە، هەولێر ٢٠٠٠.
- دیموکراسیەت و جیاوازی و پێکەوەژیان، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٢.
- دەربارەی عەلمانیەت، هاوبەشی لەگەڵ: بەختیار عەلی، شاهۆ سەعید، هەڵکەوت عەبدوڵلا، جەمال حوسێن، توانا ئەحمەد، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٢.
- فیل سلیتەر، قوتابخانەی فرانکفۆرت لە روانگەیەکی مارکسیەوە، هاوبەش، وەرگێران لە عەرەبییەوە، پێداچوونەوەی نوردەدین سەعید وەیسی، چاپی یەکەم، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٣.
- د. کەریم ئەبو حەلاوە، گیروگازی چەمکی کۆمەڵی مەدەنی، هاوبەش لەگەڵ رەوشت رەشید، نوری بێخاڵی، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٣، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی سەنتەری نما، هەولێر ٢٠٠٤.
- عەلمانیەتی ئەوان و نیگەرانی ئێمە، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٥.
- د. عەلا تاهیر، قوتابخانەی فرانکفۆرت، لە هۆکهایمەرەوە تا هابرماس، هاوبەش، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٥.
- مارتن هایدگەر، کۆمەڵێک نووسەر، وەرگێران، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٣، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.
- فرانسیس فۆکۆیاما، کۆتایی مێژوو، دوایین مرۆڤ، وەرگێران لە عەرەبییەوە، پێداچوونەوەی رێبین رەسوڵ، بلاوکراوەکانی خانەی وەرگێران، سلێمانی ٢٠٠٨.
- مارک فۆربایە، سەرمایەداری یان دیموکراتی، وەرگێران لە عەرەبییەوە، پێداچوونەوەی رێبین رەسوڵ، ٢٠٠٨.

١٧٥. جەمال پیرە حەمەد

لەدایکبووی: ١٩٧٦/خەلیفان
دەستپێک: ١٩٩٥/ئاڵای ئازادی
خوێندن: پەیمانگای مامۆستایانی هەولێر

چاپکراوەکانی:

- عەلمانیەت و کاریگەرییەکانی، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٥.
- د. عەلا تاهیر، قوتابخانەی فرانکفۆرت، لە هۆکهایمەرەوە تا هابرماس، هاوبەش، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٥.

١٧٦. نادر ئاغا حوسێن (نادر رۆستی)

لەدایکبووی: ١٩٦٩ز/ گوندی روست/ چۆمان
دەستپێک: ١٩٩٥
خوێندن: پەیمانگای مامۆستایام، دواتر بکالۆریۆس لە کۆمەڵناسی/ ئاداب/سەلاحەددین/٢٠٠٦

چاپکراوەکانی:

- پیشە لە گوندی کوردی، بلاوکراوەکانی ئەنیستیوتی کەلەپووری کورد، چاپخانەی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، سلێمانی ٢٠٠٦.
- یاسا و کار و چالاکییەکانی وەزارەتی کاروباری شەهید و ئەنفالکراوەکان، ئامادەکردن، چاپخانەی نازە، هەولێر ٢٠٠٨.
- هێلکاری و زانیاری/ پرۆژەی رووپێوی جینۆسایدی گەلی کوردستان، چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر ٢٠٠٨.

١٧٧. ئارام عەلی عەزیز

لەدایکبووی: ١٩٦٣/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٥
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای تەکنیکی/ پزیشکی- بەغداد/١٩٨٢-١٩٨٣
بکالۆریۆس لە راگەیاندن/ زانکۆی سلێمانی/٢٠٠٢-٢٠٠٣

چاپکراوەکانی:

- فریادرەس لە نێوان مەهدی و عیسادا، چاپخانەی روون، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٩.

١٧٨. هەنگاو ئەنوەر محەمەد (شێخانی)

لەدایکبووی: ١٩٨٠ز/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٥
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای هونەرە جوانەکانی هەولێر/١٩٩٨-١٩٩٩
دەرچووی بەشی مۆسیقای کۆلیژی هونەرە جوانەکان/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٧-٢٠٠٨

چاپکراوەکانی:

- جۆرەکانی گۆرانی کار لە دەشتی هەولێر، بڵاوکراوەکانی ئینستیتوتی کەلەپووری کورد، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٣.
- موزیک و گۆرانی لە ئایینی ئێزدیدا، بڵاوکراوەکانی دەزگای موزیک و کەلەپووری کورد، چاپخانەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٩.

١٧٩. محەمەد ساڵح عەبدوڵڵا

لەدایکبووی: ١٩٧٨/ میرگەسۆر-هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٥
خوێندن: خوێندکاری پەیمانگای رۆژنامەنووسی

چاپکراوەکانی:

- سیستەمی فیدرالی ئەڵمانیا، بڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیر و هوشیاری"ی. ن. ک"چاپخانەی روون، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٥.
- رێگایەک بۆ ئازادی، ئامادەکرن و نووسین، هاوبەش، بڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیر و هوشیاری"ی. ن. ک"چاپخانەی روون، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٥.
- پەترۆل و تێڕوانینێک بۆ ئاییندە، لێکۆڵینەوە و نووسین، بڵاوکراوەکانی سەنتەری رۆشنبیری هەتاو، چاپخانەی ئازاد هەورامی، کەرکووک، ٢٠٠٨.
- کەشکۆڵی هەگبە، ئامادەکردن، چاپخانەی روون، سلێمانی، ٢٠٠٨.

١٨٠. مەحموود ئەحمەد حەمەد
(بێوەی)

لەدایکبووی: ١٩٤٤/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٥
خوێندن: خانەی مامۆستایان/ ١٩٦٧
چاپکراوەکانی:

- ژوان، کۆمەڵە شیعر، هەولێر ٢٠٠٥.
- خێو، شانۆگەری، چاپخانەی، هەولێر ٢٠٠٨.
- نووسینگەی هونەر، شانۆگەری، چاپخانەی، هەولێر ٢٠٠٨.
- بلە ژن دێنێ، رۆمان، چاپخانەی، هەولێر ٢٠٠٨.
- رۆژی رەش، کورتە رۆمان، بە هاوکاری سەنتەری رۆشنبیری بەهرە، چاپخانەی چوارچرا، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- بێوەی وەک هونەرمەند و ئەکتەرێک ناسراوە و لە حەفتاکانەوە خەرکی تەمسیل و شانۆ و کاری هونەرییە.

١٨١. حەیدەر حاجی خدر

لەدایکبووی: ١٩٧٦/چۆمان
دەستپێک: ناوەڕاستی نەوەدەکان
خوێندن: بەشی زمانی کوردی/ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٠

چاپکراوەکانی:
- رەخنە و ئایدیۆلۆژیا، رەخنەی ئەدەبی، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٥.

١٨٢. سالار یاسین سابیر

لەدایکبووی: ١٩٧٢/ هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی نەوەدەکان
خوێندن: سەرەتایی
چاپکراوەکانی: نییە.

١٨٣. ئاری سوبحی ئەحمەد/ کۆیی

لەدایکبووی: ١٩٧٧/ کۆیە
دەستپێک: ناوەڕاستی نەوەدەکان
خوێندن: ماستەر لە ئەدەبی کوردی/ زانکۆی کۆیە/٢٠٠٦

چاپکراوەکانی:
- غەزەل و قەسیدەکانی حاجی قادری کۆیی لەژێر تیشکی لێکۆڵینەوەدا، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی ئاوێر، چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر ٢٠٠٩.

١٨٤. خەسرۆ پیربال عومەر

لەدایکبووی: ٤/ ١٠/١٩٦٧/هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٦
خوێندن: ماستەر لە ئابووری/زانکۆی لەهتی/فللەندا
چاپکراوەکانی:
- نامەکانی دووره ولاتی، پەخشانە شیعر، بلاوکراوەکانی مالّی شەرەفخانی بەتلیسی، چاپخانە و ئۆفسێتی کریستال، هەولێر ٢٠٠١.
- ئابووری کوردستانی باشوور، لێکۆڵینەوەیەکی ئابوورییە دەربارەی هەرێمی کوردستانی عێراق، چاپی یەکەم، کوردستان هەولێر ٢٠٠٣.

١٨٥. مەجید خدر سەعید

لەدایکبووی: ١٩٥٣/ شەقلاوە
دەستپێک: ١٩٩٦
خوێندن: پەیمانگای هونەرە جوانەکانی بەغداد/ ١٩٧٦-١٩٧٧
چاپکراوەکانی: نییە.

١٨٦. سەلاح سەعدی سەعید

لەدایکبووی: ١٩٧٤/ هەولێر
دستپێک: ١٩٩٧
خوێندن: پەیمانگای هونەرە جوانەکانی هەولێر/ ١٩٩٦-١٩٩٧

چاپکراوەکانی:
- هەڵبژاردە و راقەی هەزار و یەکشەو، بڵاوکراوەکانی سەنتەری روناکبیری هەتاو، وەرگێڕانی لە فارسییەوە، چاپخانەی شەهاب، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- جینۆم جینۆت، پەیوەندییەکانی دایک و باوک بە منداڵەکانیانەوە، بڵاوکراوەکانی سەنتەری روناکبیری هەتاو، وەرگێڕانی لە فارسییەوە، چاپخانەی شەهاب، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.

١٨٧. محەمەد مەسعوود محەمەد جەلیزادە

لەدایکبووی: ١٩٦٤ز/ کۆیە
دستپێک: ١٩٩٧
خوێندن: دیبلۆم

چاپکراوەکانی:
- چەرخی گەردوونی چینی، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٨، چاپی دووەم، دەزگای چاپ و بڵوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.
- ولاتی بێ پایەخت، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٦.
- گەشتەکەی زینۆفۆن، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- المدن ولعبة الاجيال، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، الگبعە الاولی، هەولێر ٢٠٠٧.
- لیدل هارت، دەفتەرەکەی رۆمل، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.

١٨٨. حەیدەر لەشکری خدر
لەدایکبووی: ١٩٧٦ز/هەولێر
دستپێک: ١٩٩٧
خوێندن: خوێندکاری دکتۆرا لە زانکۆی سلێمانی

چاپکراوەکانی:
- الکرد في المعرفة التأريخية الاسلامية، دراسة تحليلية نقدية، دار سپيريز للنشر، مطبعة وزارة التربية، هەولێر ٢٠٠٤.

١٨٨. موسلیح عەبدولقەهار عەبدوڵڵا
(موسلیح ئێروانی)

لەدایکبووی: ١٩٧٥/ نێروان/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٧
خوێندن: قوتابی دکتۆرا لە بواری کۆمەڵناسی/ زانکۆی (نۆتینگهام)/ بەریتانیا

چاپکراوەکانی:
- د. سەعید بەرزین، باڵە سیاسییەکان لە ئێراندا، وەرگێڕان، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٠.
- مەنوچێهر موحسنی، دەروازەکانی کۆمەڵناسیی، وەرگێڕان، هاوبەش، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٢، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٦، چاپی سێیەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- مەنوچێهر موحسنی، کۆمەڵناسیی گشتی، بەرگی یەکەم، وەرگێڕان، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٥.
- رامین جەهانبەگلو، ماکیاڤیللی وبیری رێنسانس، وەرگێڕان، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- رامین جەهانبەگلو، مۆدێرنیتە، دیموکراسی و رۆشنبیران، بە هاوبەشی لەگەڵ مراد حەکیم، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٦.

١٨٩. مراد حەکیم محەمەد

لەدایکبووی: ١٩٧٦/ ستۆپە
دەستپێک: ١٩٩٧
خوێندن: قوتابی دکتۆرا لە بەشی کۆمەڵناسی/ کۆلێژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین
چاپکراوەکانی:
- رامین جەهانبەگلو، هزری ناتوندوتیژی، وەرگێڕان، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٢.
- مەنوچێهر موحسنی، دەروازەکانی کۆمەڵناسیی، وەرگێڕان، هاوبەش، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٢، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٦، چاپی سێیەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- حومەیرا موشیر زادە، لە بزاڤەوە تا تیۆری کۆمەڵایەتی، وەرگێڕان، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئاتین دولبۆتی، خۆبەکۆیلەکردن، وەرگێڕان بە هاوبەشی لەگەڵ رێبوار سیوەیلی، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٥.
- گوتاری تیرۆریزم، کۆمەڵێک، نووسەر، وەرگێڕان، هاوبەش، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٦.
- رامین جەهانبەگلو، مۆدێرنیتە، دیموکراسی و رۆشنبیران، بە هاوبەشی لەگەڵ موسلیح ئێروانی، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٦.

١٩٠. دیار عەزیز شەریف

له دایکبووی: ١٩٧٤/هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٧
خوێندن: بکالۆریۆس له ئاداب کوردی/ زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:
- چەمکە ئەنثرۆپۆلۆژییەکان، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠١.
- ئەنثرۆپۆلۆژیا (لێکۆڵینەوەی تیۆری) وەرگێران، سەنتەری رێبین، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- ئەنثرۆپۆلۆژیای کۆمەڵایەتی، وەرگێران له عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی خانەی وەرگێران، سلێمانی ٢٠٠٨.

١٩١. زیرەک عەبدوڵڵا کەریم

لەدایکبووی: ١٩٧٥/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٧
خوێندن: بەکالۆریۆس له کۆمەڵناسی/ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:
- کۆمەڵگا و شێواوی، هەولێر ٢٠٠٦
- لەبارەی شێخ زاناوە، (هاوبەش)، کوردستان ٢٠٠٧.
- دیاردە دزێوەکان/ چەند دیلۆگێک، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.
- دیاردەی تالان لەروانگەی کۆمەڵناسییەوە، چاپکراوەکانی سەنتەری روناکبیری هەتاو، چاپخانەی کاروان، هەولێر ٢٠٠٨. ١٦٠ لاپەرەیە.

١٩٢. بەختیار غەفوور حەمەدەمین (بەختیار باڵەکی)

لەدایکبووی: ١٩٧٤/دیانا/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٨
خوێندن: ماستەر له یاسا/کۆلیژی یاسا و رامیاری/زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٥، خوێندکاری دکتۆرا

چاپکراوەکانی:
- تأثير قوانين الطوارىء في العراف علي الضمانات المتهم في مرحلتي (التحري وجمع الادلة) و (التحقيق الابتدائي)/ دراسة مقارنة، چاپخانەی کەوێل، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- مبادىء القضاء المستقبل، یەکێتی مافپەروەرانی کوردستان، چاپخانەی منارە، هەولێر
- دەروازەیەک بۆ یاسای مرۆیی نێودەولەتی، یەکێتی مافپەروەرانی کوردستان، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٠.
- un و کێشەی گەلانی ژێردەست، رێکخراوی بلاوکردنەوەی رۆشنبیریی یاسایی، چاپخانەی کەوێل، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- هەرێمی کوردستان و دەستوری هەمیشەیی، رێکخراوی بلاوکردنەوەی رۆشنبیریی یاسایی، چاپخانەی کەوێل، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- یەکێتی مافپەروەرانی کوردستان له "١٥" ساڵی تەمەنیدا، یەکێتی مافپەروەرانی کوردستان، چاپخانەی منارە، هەولێر

* جگە له چەندین توێژینەوەی زانستی و دەیان بابەت، کە له گۆڤار و رۆژنامەکانی هەرێمی کوردستان بلاوی کردۆتەوە.

١٩٣. سەرکەوت سلێمان عومەر

لەدایکبووی: ١٩٦٨/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٨
خوێندن: ماستەر لە یاسای تایبەت بە ناونیشانی "الشريعة الاسلامية مصدراً للتقنين المدني العراقي"/ کۆلیژی یاسا و رامیاری/ زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:
- زاراوەکانی یاسا و شەریعەت، زاراوەکانی بنەماکانی یاسا، بەشی یەکەم، کوردی-عەرەبی-ئینگلیزی-فەرەنسی، هاوبەش، هەولێر ٢٠٠١.
- زاراوەکانی یاسای کارگێری و دادگەری کارگێری، بەشی دووەم، کوردی-عەرەبی-ئینگلیزی-فەرەنسی، هەولێر ٢٠٠٢.
- شرح الجنسية العراقية رقم"٤٦" لسنة ١٩٩٠، أربيل ٢٠٠٣.
- فەلسەفەی یاسا، وەرگێرانی بەهاوبەشی لەگەڵ عویێد خدر، هیوا ئیبراهیم حەیدەری، بڵاوکراوەکانی رێکخراوی رۆشنبیری یاسایی، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٤.
- یەکێتی مافپەروەرانی کوردستان لە "١٥" ساڵی خەباتیدا "١٩٨٩-٢٠٠٤" هاوبەش، هەولێر ٢٠٠٤.
- دليل رسائل وأطاريح القانون في الجامعات العراقية/ دراسة ببلوغرافية تحليلية، ج١، كلية القانون- جامعة صلاح الدين/ أربيل"١٩٩٦-٢٠٠٤"، الطبعة الاولي، مطبعة "زانكۆ" جامعة صلاح الدين، أربيل ٢٠٠٥.

* لەگەڵ زیاتر لە "١٦"توێژینەوەئەکادیمی بە زمانی عەرەبی و کوردی.

١٩٤. کەماڵ عەبدوڵڵا حەسەن

لەدایکبووی: ١٩٧٠/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٨
خوێندن: قوتابی بەشی وەرگێران لە کۆلیژی زمان/ زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:
- چارلی چاپلن، وەرگێران، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٨.
- دارهەناری جادوویی، چیرۆکی منداڵان، وەرگێران لە فارسییەوە، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.

١٩٥. سەروەر عەبدولرەحمان عەبدوڵڵا (د. سەروەر عەبدوڵڵا)

لەدایکبووی: ١٩٦٧/١١/١/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٨
خوێندن: دکتۆرا لە رەخنە و ئەدەبی تازەی عەرەبی

چاپکراوەکانی:

- فازل عەززاوی، لێرە لە سەر رووی ئەم زەمینە، وەرگێران، خانەی وەرگێران، سلێمانی ٢٠٠٦.

١٩٦. عەبدوڵڵا ئەحمەد (سەرمەد ئەحمەد)

لەدایکبووی: ١٩٧٣/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٨
خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆلیژی کارگێری و ئابووری

چاپکراوەکانی:

- عەرەبە ئەفغانەکان/ چیرۆکی دروستبوونی رێکخراوی ئەلقاعیدە، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و توێژینەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئاسایشی نەتەوەیی و ئاسایشی خۆراک، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و توێژینەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٦.

١٩٧. ئومێد عەبدولرەحمان حەسەن

لەدایکبووی: ١٩٧٧/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٩
خوێندن: دبلۆم لە بەشی راگەیاندن/٢٠٠٨
چاپکراوەکانی: نییە.

١٩٨. ئازاد عەبدولعەزیز محەمەد (ئازاد مزووری)

لەدایکبووی: ١٩٧٥/ گوندی گوێزێ/ مزووری بالا
دەستپێک: ١٩٩٩/ وەرزشی برایەتی
خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی کوردی، کۆلیژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین/١٩٩٩

چاپکراوەکانی:

- قەدری جان، شاعیری داهێنەر و نیشتیمانپەروەر، دەزگەها سپیریز یا چاپ و وەشانێ، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٥.
- سڤۆرە و دارکوک، چیرۆکە شیعر بۆ منداڵان، سەنتەری خاتووزین بۆ چالاکییە کۆمەڵایەتییەکان، چاپخانەی وەزارەتی کشتوکاڵ، هەولێر ٢٠٠٤.
- جەلادەت بەدرخان و شعر، لێکولینەکە شرۆڤەکارییە، دەزگەها سپیریز یا چاپ و وەشانێ، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر ٢٠٠٦.
- رۆهات ئالاکۆم، د فۆلکلۆرا کوردی دە، سەردەستییەکە ژنان، ڤەگوهاستن ژ پیتێن لاتینی، دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٦.
- ئالایێ کوردستانێ، سمبۆلا مە یا نەتەوی دناڤ شعرێن شاعران دە، مەکتەبی سکرتاریەتی یەکێتی قوتابیانی کوردستان، بەشی رۆشنبیری و پێگەیاندن، چاپخانەی هاوسەر، هەولێر ٢٠٠٧.

١٩٩. ستار باقی کەریم

لەدایکبووی: ١٩٧٠/هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٩/٥/٢٢
خوێندن: دەرچووی بەشی کۆمەڵناسی/ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین
دەرچووی بەشی ئینگلیزی/پەیمانگای مامۆستایان
چاپکراوەکانی:
- کۆمەڵناسی، کۆمەڵێک نووسەر، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٥.
- سیگمۆند فرۆید، ئەهریمەن لە دەروونشیکاریدا، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئێریک کیسلاسی، دیموکراسی و یەکسانی، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، چاپکراوەکانی مەکتەبی رێکخراوە دیموکراتییەکانی"ی. ن. ک"، چاپخانەی دەزگای چاپ و پەخشی حەمدی، سلێمانی ٢٠٠٩.

٢٠٠. زیوەر ئەنوەر مەجید

لەدایکبووی: ١٩٦٠/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٩
خوێندن: پەیمانگای تەکنیکی هەولێر/ بەشی بیناسازی/ ١٩٨٢
چاپکراوەکانی:
- د. عائض القرنی، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی حاجی قادری کۆیی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٨.

٢٠١. محەمەد حوسێن (محەمەد گۆران)

لەدایکبووی: ١٩٧٥/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٩
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی کوردی/ کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین/١٩٩٦-١٩٩٧
چاپکراوەکانی:
- رەمزی نافیع: رۆڵەیەکی هەولێری فیداکاری سەربەخۆیی کوردستان، ئامادەکردن، بلاوکراوەکانی بەدرخان چاپخانەی نەوا، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

٢٠٢. نەریمان عەبدوڵلا کەریم (نەریمان خۆشناو)

لەدایکبووی: ١٩٧٨/ هەولێر
دەستپێک: ٢٠٠٠
خوێندن: ماستەر لە زمانی کوردی/کۆلیژی پەروەردەی ئیبن روشد/ زانکۆی بەغداد
چاپکراوەکانی:
- بکەر نادیار/لێکۆڵینەوەیەکی بەراتبەرییە لە نێوان زمانی کوردی و عەرەبیدا، بلاوکراوەکانی سەنتەری روناکبیری هەتاو، چاپخانەی شەهاب، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧/ نامەی ماستەرەکەیەتی.
- چەند بابەتێکی زمانەوانی، بلاوکراوەکانی سەنتەری رۆناکبیری هەتاو، چاپخانەی ئازاد، هەولێر ٢٠٠٧.
- فوئاد حەمە خورشید، کەرکوک لە بەڵگەنامەکاندا، وەرگێران، بلاوکراوەکانی دەزگای وەرگێران، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٧.
- قوتابخانە زمانەوانییەکان، وەرگێران بە هاوبەشی لەگەڵ کامەران محەممەد، هەولێر ٢٠٠٨.
- رەمزی نافیع: رۆڵەیەکی هەولێری فیداکاری سەربەخۆیی کوردستان، ئامادەکردن، بلاوکراوەکانی بەدرخان، چاپخانەی نەوا، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- رێزمانی کوردی/ بەشەکانی ئاخاوتن، چاپخانەی منارە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٩. ١١٠ لاپەرە.

٢٠٣. ئەژین عەبدولخالق عەبدوڵلا

لەدایکبووی: ١٩٨٢/هەولێر
دەستپێک: ٢٠٠٠/گۆڤاری خەباتی قوتابیان
خوێندن: پەیمانگای تەکنیکی هەولێر/کارگێری و یاسا/٢٠٠٤

چاپکراوەکانی:
- ئیمام عەبدولفەتاح ئیمام، جۆن لۆک و ئافرەت، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی رێبین، هەولێر ٢٠٠٤.
- برتراند راسل، دەسەڵات و تاک، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی رێبین، هەولێر ٢٠٠٦.
- ئیمام عەبدولفەتاح ئیمام، ئەفلاتون و ئافرەت، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی خانەی وەرگێران، سلێمانی ٢٠٠٨.

٢٠٤. عەبدوڵلا محەممەد سالح رواندزی

لەدایکبووی: ١٩٥١/ رواندز
دەستپێک: ٢٠٠٠
خوێندن: پەیمانگای مامۆستایانیهەولێر/١٩٨٦
خوێندکاری کۆلیژی یاسای ئێواران

چاپکراوەکانی:
- نیگار بۆ قۆناغی ئامادەیی، ئامادەکردن، بلاوکراوەکانی وەزارەتیپەروەردە، چاپخانەی وەزارەتیپەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥، چاپی دووەم، ٢٠٠٦.
- نیگار بۆ قۆناغی سەرەتایی، ئامادەکردن، بلاوکراوەکانی وەزارەتیپەروەردە، چاپخانەی وەزارەتیپەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦، چاپی دووەم، ٢٠٠٧.
- هونەر و سایکۆلۆژیام منداڵ، هاوبەش، بلاوکراوەکانی وەزارەتیپەروەردە، چاپخانەی وەزارەتیپەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.

- هونەر و نەخشکاری بۆ مامۆستایانی پەروەردەی هونەری، بلاوکراوەکانی وەزارەتیپەروەردە، چاپخانەی وەزارەتیپەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸.
- رەنگ لە هونەری شێوەکاریدا.

۲۰۵. فەرهاد جەمیل نادر

لەدایکبووی: ۱۳/۱۱/۱۹٦٤/هەولێر
دەستپێک: ۲۰۰۰
خوێندن: دەرچووی کۆلێژی ئەندازیاری کیمیاوی/زانکۆی تکریت

چاپکراوەکانی:
- پالاوگەو تەکنەلۆژیای نەوت/ وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰۹.

۲۰٦. عەبدولعەزیز پیرداود حەمەد ئەمین

لەدایکبووی: ۱۹٦۱ لە هەولێر
دەستپێک:
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای مەڵبەندی مامۆستایانی هەولێر

چاپکراوەکانی:

ئەم کتێبانەی بە نیگارەوە وەرگێراوەتە سەر زمانی کوردی.
- مێژووی هونەری کۆن.
- مێژووی هونەری ئیسلامی.
- مێژووی هونەری ئەوروپی بەرگی یەکەم.
- مێژووی هونەری ئەوروپی بەرگی دووەم.
- شمشاڵی سحراوی مندالان.

۲۰٦. مەحموود شێرزاد فەقێ ئیسماعیل

لەدایکبووی: ۱۹۷۷- هەولێر
خوێندن: بەشی راگەیاندن/ پەیمانگای تەکنیکی
دەستپێک: ۲۰۰۰
چاپکراوەکانی: نییە

نووسەرە ئەکادیمییەکان

ئەم دەستەیەش وەک لە پێشەکی سەرەکیشدا ئاماژەم پێکردووە، زۆربەیان هەر لە بوارەکەی خۆیان و لە بواری ئەکادیمی رووت کار و نووسینەکانیان بلاوکردۆتەوە، وەک پیشە و ناوێکی ناوەندی رۆشنبیری نەناسراون و بەرهەمیان نییە، تەنانەت هەندێکیان لە پێویستییەکی زانستی و خواستی زانکۆ زیاتر کارێکی دیکەیان نەکردووە و ئیزافە و دنیابینی و روئیای نووسەر و دانەریش وەبەرچاو ناکەوێت، ئەمە بەسەر گشت نووسەرە ئەکادیمییەکاندا ناسەپێت، ئەگەرچی زۆر بەزەقی لە پانتاییەکی بەرهەڵدا و ناتەندروست هەستی پێدەکرێت و مرۆڤ تووشی شۆک و سەرسورمان دەکات، بەڵام بە پێچەوانەوە هەندێکی دیکەیان قەڵەمێک و کەسێکی چالاک و بەتوانان، ئەگەر لە بوارەکەی ئەودا، کتێب و نووسین و بابەتەکانی ئەوی لێ وەلانێین، رەنگە بۆشایی و کەمو کورییەکی زۆر بێتە پێشەوە و کتێبخانەی کوردی زۆر لەوە هەژارتر بێت، کە تا ئێستاش لە گەلێک بوار و بابەت سەرچاوە و ژێدەرمان نییە و خوێنەری کورد دەبێت پەنا بۆ کتێبخانەی زمانانی دیکە ببات، هەرچەندە لە پاڵ چەکەرەکردنی ئەو ناوانەش دیاردەی وەرگێران-بە گشت ناساغلەمی و کەمو کورییەکانییەوە- ئەگەرچی بەشێوەیەکی زۆر فراوان و لە ئاستی پێویستدا نەبێت، بەڵام خەریکە گۆمەکە لە تەواوی بوار و لایەنەکانی ژیاندا بە زانستییەکانیشەوە بشلەقێت و هەرواشە ئەم دەریا بەرفراوانەش هەر لە گەلەکۆمەکی دڵۆپە ئاوەکانەوە پەیدابووە، دەشڵێن برینی هەزار میل لە یەکەم میلەوە دەست پێدەکات، بێگومان بەراییەکەی و هەنگاوەکانی سەرەتاش سەخت و دژوارترن و ماندووبوون و قوربانیدانی زیاتری گەرەکە، وا دیارە ئەوانە زۆر بە دڵگەرمی و رۆحی هەستکردن بە بەرپرسیارێتی شانیان داوەتە بەر و دەبنە بناغەدانەر و سەرقافڵە و پێشەنگ.

١. موحسین محەمەد حوسێن
(پرۆفیسۆر د. موحسین)

لەدایکبووی: ١٩٤١/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٦٠.

خوێندن: دکتۆرا لە مێژووی ناوەراست بە ناونیشانی "سوپای ئەییوبیان لە سەردەمی سەلاحەددیندا" /کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی بەغداد/١٩٨١

چاپکراوەکانی:

- أربيل في العهد الاتابكي، جامعة البصرة، مطبعة اسعد، بغداد ١٩٧٦، ٤٣١ صفحة. نامەی ماستەرەکەیەتی.
- موضوعان في التأريخ الكردي، دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، مطبعة الحوادث، بغداد ١٩٧٦. ٧٤ صفحة.
- الجيش الايوبي في عهد صلاح الدين، الطبعة الاولى، مؤسسة الرسالة، بيروت ١٩٨٦، الطبعة الثانية، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، مطبعة وزارة التربية، الطبعة الثانية، اربيل ٢٠٠٣.
- تأريخ فلسطين في العصر الاسلامي الوسيط، كتاب منهجي في كليات جامعات فلسطين، تأليف مشترك، الطبعة الاولى، دار الحكمة، بغداد ١٩٨٢، الطبعة الثانية، دار الشروق، عمان ١٩٩٩.
- منهج البحث التأريخي، كتاب منهجي-جامعة بغداد، دار الحكمة، بغداد ١٩٩٢.
- سەلاحەددین-ژیاننامەی گەشترین...، وەرگێرانی

عەبولرەزاق بیمار، دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، بەغداد ١٩٩٣.

- نناشد صلاح الدين أم نحاسب أنفسنا- استجواب قائد بعد ثمانمائة سنة، حوار أجراه بدران أحمد حبيب، مطبعة وزارة التربية، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٢.
- سەلاحەددین بدوێنین یان خۆمان بە بەرپرسیار بزانین، وەرگێڕانی: ئاواز فاتح جاف، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٥.
- سوپای ئەیووبیان لەسەردەمی سەلاحەددیندا، وەرگێڕانی بۆ کوردی: عوسمان عەلی قادر، بلاوکراوەکانی پرۆژەی تیشک، چاپخانەی چاپ و پەخشی نووسەر، هەولێر ٢٠٠٦.
- گفتوگۆیەک لەگەڵ پرۆفیسۆر د. موحسین محەمەد حوسێن، ئامادەکردنی: ئارام سەعید، بلاوکراوەکانی پرۆژەی تیشک،چاپخانەی چاپ و پەخشی نووسەر، هەولێر ٢٠٠٦.
- مکیافیلي في الميزان، مطبوعات. چاپکراوەکانی "مكتبة التفسير" بۆ بلاوکردنەوە و راگەیاندن، الطبعة الاولى، اربيل ٢٠٠٧.
- سەلاحەددینی ئەیوبی-گەورەتر لە رەخنەگرانی، دیالۆگ.

* وێڕای بلاوکردنەوەی چەندین توێژینەوەی زانستی و ئەکادیمی لە گۆڤارەکانی زانکۆکانی ناوخۆ و دەرەوەی وڵات.

٠٢ عەبدوڵڵا غەفوور ئیسماعیل
(د. عەبدوڵڵا)

لەدایکبووی: ١٩٤٧/٨/٢٣/شارۆچکەی دیبەگە
دەستپێک: ١٩٦٣
خوێندن: دکتۆرا لە بواری جوگرافیای دانیشتوان/زانکۆی مۆسکۆ/ ١٩٨٠

چاپکراوەکانی:
- بیبلوغرافیة کردستان/ بە عەرەبی.
- جوگرافیای دانیشتوانی کوردستان.
- بیبلۆگرافیای کوردستان"١٩٠٣-١٩٩٥".
- کوردستان/ دابەشکردنی کارگێڕی تریتۆری (١٩٢٧-١٩٩٧)، بە لاتینییە.
- کوردستان/ دانیشتوان و دابەشی ئیداری، بە رووسییە.
- بارزانم چۆن دیت، چاپخانەی ئاپێک، ستۆکهۆلم ١٩٩٥.
- کوردستان/ دابەشکردنی کارگێڕی تریتۆری (١٩٢٧-١٩٩٧)، پێرستی گوندەکانی باشوور/ رووپێو و ژمارەی دانیشتوان، چاپی دووەم، سلێمانی ٢٠٠٣.
- جوگرافیای کوردستان، چاپی یەکەم، ئاپێک، ستۆکهۆلم ١٩٩٦، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی دەزگای موکریانی، هەولێر ٢٠٠٠، چاپی سێیەم، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٠، ٤٥٨ لاپەڕە. هەولێر، بلاوکراوەکانی دەزگای موکریانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٥.
- جوگرافیای ئابووری/ نەفت لە کوردستاندا، چاپی یەکەم، سوید/ ئۆپسالا ٢٠٠١، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرێتیی گشتی چاپ و بلاوکردنەوە، سلێمانی ٢٠٠٢.
- کوردستان رووپێو و ژمارەی دانیشتوان.
- نشینگەکانی باشووری کوردستان لە ساڵی ١٩٨٠/ بە تورکیە.
- پێرستی گوندەکانی کوردستان.
- گوندەکانی کوردستان/ گوندەکانی باشووری کوردستان لە سەرژمێری دانیشتوانی عێراقدا/١٩٥٧، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، بەرگی دووەم، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- گوندەکانی کوردستان/ گوندەکانی باشووری کوردستان

لە سەرژمێری دانیشتوانی عێراقدا/ ١٩٧٧، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- گوندەکانی کوردستان/ گوندەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە سەرژمێری دانیشتوانی ئێراندا/ ١٩٩٦، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، بەرگی سێیەم، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- گوندەکانی کوردستان/ گوندەکانی ڕۆژئاوای کوردستان لە سەرژمێری دانیشتوانی سووریادا/ ١٩٩٤، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، بەرگی چوارەم، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- بەسەرهاتی خوێندنی جوگرافزانێکی کوردستانی.
- کوردستان.
- سنووری کوردستان، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٦.
- ئەتنۆ-دیمۆگرافیای باشووری کوردستان، چاپی یەکەم، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی کوردستان، سلێمانی ٢٠٠٠، چاپی دووەم، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٦.
- پێکهاتەی نەتەوەیی دانیشتوان لە باشووری کوردستان/ بە گوێرەی سەرژمێری دانیشتوانی عێراق"١٩٧٧"، چاپی یەکەم، وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٥، چاپی دووەم، بڵاوکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧.
- التشكيلات الادارية في جنوبي كردستان، جمع وتنسيق، من مطبوعات المديرية العامة للطباعة والنشر في وزارة الثقافة، مطبعة شڤان، سليماني ٢٠٠٥.
- فەرهەنگی جوگرافیای دانیشتوان، کوردی-عارەبی، عارەبی-کوردی، چاپخانەی"خانی"دهۆک، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- پێکهاتەی ئیداری لە هەرێمی کوردستان، چاپخانەی "خانیدهۆک، "بڵاوکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٧.

نەخشە:
- نەخشەی کوردستان/ بە لاتینی.
- نەخشەی کوردستان/ بە کوردی.
- نەخشەی باشووری کوردستان.

٣. ئەحمەد عوسمان ئەبوبەکر
(د. ئەحمەد)

لەدایکبووی: ١٩٣٠/ هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی شەستەکان
خوێندن: دکتۆرا لە مێژوو لە پەیمانگای ڕۆژهەڵاتناسی/ ئەکادیمیای زانستی سۆڤیەت-مۆسکۆ/ ١٩٦٥

چاپکراوەکانی:
- ن. أ. خالفين، الصراع على كردستان، وەرگێڕان لە ڕووسییەوە "چاپخانەی الشعب"، بەغداد ١٩٦٩. ١٦٨ صفحة.
- اكراد الملى وابراهيم پاشا، چاپخانەی"دار الجاحظ"، بەغداد ١٩٧٣.
- سەرەڕای بڵاوکردنەوەی چەندین توێژینەوەی ئەکادیمی.
- تێزی دکتۆراکەی کە بە زمانی ئینگلیزییە، بە خستنەڕووی ناواخنەکەی بە زمانی عەرەبی، لە ڕۆژنامەی "التاخي" لە ساڵی ١٩٧٠ بە"٣٠" ئەلقە بە زنجیرە بڵاوبۆتەوە.
- کوردستان لەسەردەمی ئاشتیدا، وەرگێڕانی موحەمەد نوری تۆفیق، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٠. ٤٠٤ لاپەڕە.

٤. محەمەد شەریف ئەحمەد

لەدایکبووی: ١٩٣٠/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٧١

خوێندن: دکتۆرا

چاپکراوەکانی:

- فكرة القانون الطبيعي عند المسلمين/ رسالة ماجستير، مطبعة الجامعة، بغداد ١٩٧٦. رسالة ماجستير. ٢٧٢ صفحة.

٥. ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم (د. ئیبراهیم)

لەدایکبووی: ١٩٤٥/ رواندز

دەستپێک: ١٩٧٠/هاوکاری

خوێندن: بڕوانامەی کاندیدی زانستی فیلۆلۆژی بە نموونە لە زمانی کوردی/ ١٩٧٥/ئامۆژگای رۆژهەڵاتناسی لە ئەکادیمیای زانستی یەکێتی سۆڤیەتی پێشوو/مۆسکۆ

چاپکراوەکانی:

- رێزمانی ئاخاوتنی کوردی (هاوبەش لەگەڵ لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد)، بەغداد ١٩٧٦.
- ئەلف و بێی زمانی کوردی بۆ مەعاهیدی مامۆستایان، وەزارەتی پەروەردە، هاوبەش، بەغداد ١٩٧٨.
- رستەی ئامرازی سینتاکسی لە زمانی ئەدەبی ئیمڕۆی کوردیدا، بەرگی یەکەم، بەغداد ١٩٨٠.
- رستەی لێکدراوی شوێنکەوتووخواز لە گەڵ رستەی شوێنکەوتووی دیارخەری لە دیالێکتە ناوەندییەکانی زمانی کوردیدا، وەزارەتی ئیعلام، دەزگای رۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی، بەغداد ١٩٨٠.
- هەندێ ئامرازی سینتاکسی لە زمانی ئەدەبی ئیمڕۆی کوردیدا، وەزارەتی رۆشنبیری، ١٩٨٥.

٦. سەلاحەدین عوسمان ئەبوبەکر پیرەبابی "پ. ی. د. سەلاحەدین عوسمان"

لەدایکبووی: ١٩٤٤/هەولێر

دەستپێک: ١٩٧١

خوێندن: دکتۆرا لە بواری پەرەپێدان و پلاندانانی ئابووری هەرێمایەتی/ زانکۆی ناوەندی پلاندانان و ئامار لە وارشۆ/ پۆلۆنیا

چاپکراوەکانی:

- ادارة التنمية في ظل النظام المخطط بغداد/١٩٧٣.
- التخطيط لتطوير اعداد القوة العاملة وزيادة الدور في التنمية ١٩٩٠.

* وێڕای بلاوکردنەوەی زیاتر لە "٤٠" توێژینەوەی زانستی.

٧. حوسێن محەمەد تەها
(د. حوسێن بالیسانی)

لەدایکبووی: ١٩٥١/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٧٢

خوێندن: دکتۆرا لە یاسا و رامیاری/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٣

چاپکراوەکانی:

- النظرية العامة لجريمة الامتناع، دراسة مقارنة، مطبعة الثقافة، اربيل ١٩٩٨/ رسالة ماجستير.
- دەنگی جەوانی/ چەپکە گوڵێک لە شیعرەکانی شێخ محەمەد بالیسانی، بلاوکراوەکانی وەزارەتی ئەوقاف و کاروباری ئایینی، کۆکردنەوە و لێکۆڵینەوە و پێشکەشکردنی، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.
- القضاء الدولي الجنائي، مطبعة جامعة صلاح الين، اربيل ٢٠٠٤/ رسالة دكتورا.
- محەمەد شێخ تەها بالیسانی، دەنگی ناو دڵمە/ چەند دەرسێک لە تەفسیری جزمی عەمە، بلاوکراوەکانی وەزارەتی ئەوقاف و کاروباری ئایینی، ئامادەکردن بۆ چاپ و بلاوکردنەوە، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.

٨. عومەر عەبدوڵڵا عەزیز
(د. عومەر کۆیی)

لەدایکبووی: ١٩٤٨/٧/١/ کۆیە

دەستپێک: ١٩٧٣/ (دەنگی مامۆستا) ژمارە ١٠

خوێندن: بکالۆریۆس و ماستەر و دکتۆرای فەلسەفە لە (زمانی ئینگلیزی و زانستی زمان)، وێڕای خوێندنی (زمانی فەرەنسی) لە کۆلیژی پەروەردەی زانکۆی بەغداد لە شێستەکان.

چاپکراوەکانی: دەیان بابەت و لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی و وتارو نووسینی بەزمانی کوردی و ئینگلیزی لە گۆڤارو ڕۆژنامەکان و گۆڤارە ئەکادیمییەکانی هەر یەکە زانکۆکانی سەلاحەددین و موسڵ و تکریت بڵاوکردۆتەوە.

- ماستەر نامە (بەپلەی ئیمتیاز)

(Comparative Constructions in English)

- دکتۆراه نامە (بەپلەی ئیمتیاز)

(The Syntax of Relative Clauses in English with Implications for Teaching)

* ئەندامە لە (یەکێتی وەرگێڕانی عیراق) کە ئەندامە لە (یەکێتی وەرگێڕانی نێودەوڵەتی F.I.T.) لە ٢٠٠٢/٦/٨وەوە.

٩. ئەحمەد عەبدولعەزیز مەحموود (د. ئەحمەد)

لەدایکبووی: ١٩٥٤/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٥/ بیری نوێ
خوێندن: ماستەر/١٩٨٩- دکتۆرا/١٩٩٨
چاپکراوەکانی:

- الامارة الهذبانية الكردية وآذربيجان وأربيل والجزيرة الفراتية، ط١، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٢. چاپی دووەم، دەزگای (التفسیر)، هەولێر ٢٠٠٦.
- الامن في بغداد خلال العصر العباسي الاول (١٣٢هـ - ٢٤٧هـ)، دەزگای (التفسیر)، هەولێر ٢٠٠٨.
- الامن في عهد الرسول والخلفاء الراشدين، دەزگای (التفسیر)، هەولێر ٢٠٠٨.

١٠. بەهرام خدر مەولود (پرۆفیسۆر د. بەهرام)

لەدایکبووی: ١٩٤٦/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٦
خوێندن: دکتۆرا لە بواری ژینگە/ زانکۆی گلاسگۆ/ بەریتانیا/ ١٩٧٤
چاپکراوەکانی:

- الطحالب والاركيگونات العلمي، مشترك، مطبوعات وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، جامعة بغداد، مطبعة دار الحكمة، بغداد ١٩٩٠، ٢٠٩ صفحة.
- الطحالب والاركيگونات، مشترك، مطبوعات وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، جامعة بغداد، مطبعة دار الحكمة، بغداد ١٩٩٠، ٥٦٠ صفحة.
- علم البيئة، مشترك، مطبوعات وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، جامعة بابل، مطبعة دار الكتب للطباعة والنشر، بغداد ١٩٩٢، ٥١٢ صفحة.

* جگە لە پێنج کتێبی زانستی وەکو پرۆگرامی خوێندن لە زانکۆکانی کوردستان و عێراق و وڵاتانی عەرەبی.
* زیاتر لە "٢٠٠" توێژینەوەی زانستی بڵاوکردۆتەوە.
* سەرپەرشتی زیاتر لە "٥٠" نامەی ماستەر و "٨" نامەی دکتۆرای کردووە.

١١. شێرزاد ئەحمەد مەلا ئەمین
(د. شێرزاد نەجار)

لەدایکبووی: ١٩٤٦/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٧٦

خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆلیژی ئابووری و زانستی سیاسی/ زانکۆی بەغداد/ ١٩٦٥-١٩٦٨

چاپکراوەکانی:

- دراسات في علم السياسة، الطبعة الاولى، اربيل ٢٠٠٤.

١٢. تاهیر نەجم رەسوڵ
(پ. ی. د. تاهیر بەیتوشی)

لەدایکبووی: ١٩٤٢/ کۆیە-هەولێر

دەستپێک: ١٩٧٧/ لە رۆژنامەی زانکۆ

خوێندن: دبلۆمی باڵا و دکتۆرا لە بواری ئەندازەی باخچەکان لە زانکۆی همبۆلدت، بەرلین ١٩٧٦.

چاپکراوەکانی:

- پەروەردەکردنی رووەکەکانی بێستانکاری، ١٩٨٢.
- رێبازەکانی گوڵی جوانکاری، ١٩٨٤.
- دليل التنسيق الداخلي لنباتات الظل وانتاج ازهار القطف "رابەری رێکخستنی ناوخۆیی بۆ رووەکەکانی بەر سێبەر و بەرهەمهێنانی گوڵی چنین، ١٩٨٤."
- ٣٣٣ پرسیار و وەڵام لەبابەت رووەکەکانی جوانکاریو میوەو سەوزەوات لەژێرباروودۆخی ژینگەیی لە عێراقدا ١٩٨٦.
- ابصال الزينة، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، جامعة صلاح الدين ١٩٨٦
- تربيه نباتات الظل"پەروەردەی رووەکەکانی بەر سێبەر" ١٩٨٧.
- هندسة الحدائق، ١٩٨٨.
- دليل السياحة في منطقة كردستان، ١٩٩٠.
- ئەندازەکاری باخچان، وەرگێرانی بۆ کوردی: شێرکۆ ئەحمەد حەبیب، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- بەرهەمهێنان و پەروەردەکردنی رووەکەکانی بەرسێبەر، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.

* لە بواری پسپۆری خۆیدا "١٤" کتێبی بە چاپگەیاندووە.

* وێرای کۆمەڵێک بابەت و لێکۆڵینەوە لە گۆڤارە ئەکادیمییەکان و رۆژنامە و گۆڤارەکانی عێراق و بیانییەکان بڵاوکردۆتەوە.

١٣. عەبدوڵڵا حوسێن رەسووڵ
(د. عەبدوڵڵا)

لەدایکبووی: ١٩٥٧/ رواندز/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٧٨

خوێندن: دکتۆرا لە زمانی کوردی/رستەسازی/زانکۆی بەغداد، ١٩٩٥.

چاپکراوەکانی:
- پوختەیەکی وردی رستەسازی، وەزارەتی رۆشنبیری، کتێبی گیرفان، هەولێر ۲۰۰۵.

١٤. ئیسماعیل شوکر رەسوڵ
(پ. ی. د. ئیسماعیل)

لەدایکبووی: ١٩٥٢/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٨
خوێندن: دکتۆرا لە مێژووی هاوچەرخی کوردی/ کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین/١٩٩٩
چاپکراوەکانی:
- الامارة الشدادية الكردية في بلاد ئاران،
- نەورۆزی هەولێر (١٩٣٢- ١٩٥٨)، چاپخانەی شەهاب، هەولێر ٢٠٠٧.
- اربيل/ دراسة تأريخية في دورها الفكري والسياسي"١٩٣٩-١٩٥٨"..

١٥. ئەرسەن موسا رەشید
(د. ئەرسەن)

لەدایکبووی: ١٩٥٥ز/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٩
خوێندن: دکتۆرا لە مێژوو/ زانکۆی ئەدنبرە/ بەریتانیا/١٩٨٣

چاپکراوەکانی:
- الشرطة في العهد الاموي.
- مجموعة من الابحاث عن تاريخ الكرد واربيل.

* جگە لە بلاوکردنەوەی "١٦"توێژینەوەی ئەکادیمی لە بواری پسپۆری خۆی.

١٦. عەبدوڵلا محەمەد عەلی
(پ.ی.د. عەبدوڵلا عەلیاوەیی)

لەدایکبووی: ١٩٥٧/هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٩
خوێندن: دکتۆرا لە مێژووی نوێی کورد/ کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین/١٩٩٨
چاپکراوەکانی:
- شۆرشی کوبا،چاپخانەی الحوادث، بەغدا ١٩٨٤
- شۆرشی جەزائر،چاپخانەی الحوادث، بەغدا ١٩٨٥
- کوردستان في عهد المغول "١٢٢٠-١٢٣٥"، دراسة في التأريخ السياسي، سليمانية ٢٠٠٥.
- کوردستان لە سەردەمی عوسمانیدا، خانەی چاپ و بلاوکراوەی ئاوێر، ٢٠٠٦

١٧. نەوزاد سدیق سلێمان
(پ.ی. د. نەوزاد)

لەدایکبووی: ١٩٥٧/ کەرکووک
دەستپێک: ١٩٧٩
خوێندن: دکتۆرا لە بواری شەریعەتی ئیسلامی/ زانکۆی بەغداد

چاپکراوەکانی:
- المیزان في اصول الفقه، شرکة دجلة، الاردن، ٢٠٠٩.

* جگە لە بڵاوکردنەوەی چەندین لێکۆڵینەوەی زانستی.

١٨. بورهان ئەبابەکر یاسین
(د. بورهان)

لەدایکبووی: ١٩٥٦/ هەولێر
دەستپێک: سەرەتای هەشتاکان
خوێندن: دکتۆرا لە مێژووی سیاسی کورد/سوید

چاپکراوەکانی:
- عێراقی دوای سەدام و چارەنووسی باشووری کوردستان، کۆمەڵێ لێکۆڵینەوە و چاوپێکەوتن، چاپخانا هاوار"دهۆک"، چاپا ئێکێ، ٢٠٠٨.

١٩. جەبار سابیر تەها
(د. جەبار)

لەدایکبووی: ١٩٣٨/٧/١/کۆیە
دەستپێک: ١٩٨٤
خوێندن: دکتۆرا لە لە یاسا لە کۆلیژی یاسا و رامیاری لە زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٢، بە ناونیشانی(حقوق الانسان والقانون الدولي الخاص"الجنسیة"/ دراسة تحلیلیة مقارنة في الشریعة الاسلامیة والقوانین الوضعیة).

چاپکراوەکانی:
- اقامة المسؤولیة المدنیة عن العمل غیر المشروع على عنصر الضرر، دراسة تحلیلیة مقارنة في الشریعة الاسلامیة والقوانین الوضعیة، رسالة ماجستیر، مطابع جامعة الموصل ١٩٨٤. لە ساڵی ١٩٧٩ نووسراوە و پلەی ماستەری پێ بە دەست هێناوە.
- المدخل لدراسة القانون، مشترك مع السید عبدالکاظم فارس المالکي، طبع مؤسسة المعاهد الفنیة، بغداد ١٩٨٦. کتاب منهجي.
- احکام الحساب الجاري، بحث "کراس مطبوع"، مطابع التعلیم العالي، اربیل ١٩٩٨.
- شرح احکام قانون التنفیذ، مشترك مع السید عبدالکاظم فارس المالکي، مطبوع من قبل المعاهد الفنیة، بغداد ١٩٨٩. کتاب منهجي.
- حقوق الانسان والقانون الدولي الخاص"الجنسیة"/ دراسة تحلیلیة مقارنة في الشریعة الاسلامیة والقوانین الوضعیة، لبنان ٢٠٠٩.

* وێرای بڵاوکردنەوەی زیاتر لە "١٠" توێژینەوەی زانستی و ئەکادیمی.

٢٠. نورەدین محەمەدشەریف سەلیم
(د. نورەدین)

لەدایکبووی: ١٩٥٣/ هەولێر
دەستپێک: هەشتاکان
خوێندن: دکتۆرا لە یاسا/ زانکۆی بەرلین/٢٠٠٣

چاپکراوەکانی:
- باشووری کوردستان دەولەتێکە نەناسراوە/ مێژووی سێ ساڵەی"١٩٩٢-١٩٩٤"، چاپی یەکەم، بەرلین ٢٠٠٣، چاپی دووەم، بەرلین ٢٠٠٥. دەزگای evra verlag wissen chaft بە زمانی ئەڵمانی چاپکراوە.
- پرسی باشووری کوردستان لە ساڵی ١٩٧٠-١٩٩٢، زانکۆی بەرلین، ١٩٩٢. دەزگای evra verlag wissen chaft بە زمانی ئەڵمانی چاپکراوە.

٢١. مریەم عەزیز فەتاح
(د. مریەم)

لەدایکبووی: ١٩٤٦/ هەولێر
دەستپێک: هەشتاکان
خوێندن: دکتۆرا لە جوگرافیای سیاسی

چاپکراوەکانی:
- سنووری عێراق و تورکیا/لێکۆڵینەوەیەک لە جوگرافیای سیاسی، سەنتەری ستراتیژی کوردستان، سلێمانی ٢٠٠٧.

٢٢. محەمەد مەعروف عەبدوڵڵا
(پ. ی. د. محەمەد)

دایکبووی: ١٩٥١/ دیالە
دەستپێک: ١٩٨٦
خوێندن: دکتۆرا لە قانون
چاپکراوەکانی:
- علم العقاب، مطبعة جامعة بغداد، بغداد ١٩٩٠.

* وێڕای بڵاوکردنەوەی کۆمەڵێک توێژینەوەی زانستی.

٢٣. ئیبراهیم ئیسماعیل حەمەڕەش
(د. ئیبراهیم)

دایکبووی: ١٩٦٧/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٧/ هاوکاری
خوێندن: دکتۆرا لەئەندازیاری کارەبا و کۆمپیوتەر

چاپکراوەکانی:

- رامبرانت، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، بلاوکراوەکانی سەعدوللا شێخانی، چاپخانەی دار المعرفة، بەغداد ١٩٩٠. ئەم کتێبە لە چاپی دووەمی بە دەسکارییەوە بۆتە: رامبرانت و حەوت وتاری هەلبژاردە، بلاوکراوەکانی چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠١.
- فەرهەنگی کۆمپیوتەر، ئینگلیزی- کوردی، بلاوکراوەکانی رۆژنامەی میدیا، چاپخانەی ماردین، هەولێر ١٩٩٩.
- سەرەتایەک بۆ ویرد ٢٠٠٠، بلاوکراوەکانی چاپخانەی شڤان، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٠، چاپی دووەم ٢٠٠١.
- کۆمپیوتەرزانی، کتێبی یەکەم، بۆ پۆلی حەوتەمی بنەرەتی، وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٤. چەند چاپێک.
- کۆمپیوتەرزانی، کتێبی دووەم، بۆ پۆلی هەشتەمی بنەرەتی، وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٥. چەند چاپێک.

٢٤. ئەحمەد حەسەن فەیزوللا
(پرۆفیسۆر د. ئەحمەد چاوشین)

لەدایکبووی: ١٩٤٤/کەرکووک
دەستپێک: ١٩٨٨
خوێندن: دکتۆرا

چاپکراوەکانی:

- الاقتصاد الجزئي التحليلي، مطبعة جامعة صلاح الدين، الطبعة الاولى ١٩٨٨، الطبعة الثانية ٢٠٠٢.
- فەرهەنگی گیرفان/ ٢٠٠٠ زاراوەی ئابووری و کارگێرییە، بەرگی یەکەم، هاوبەش، بلاوکراوەکانی شەهاب بۆ چاپەمەنی گشتی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٩. ٢٢٩ لاپەرە.

٢٥. جەواد محەمەدەمین فەقێ عەلی
(پ. ی. د. جەواد چۆم حەیدەری)

لەدایکبووی: ١٩٦٠/کۆیە-هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٠
خوێندن: دکتۆرا بواری سۆفیگەریی زانستە ئایینییەکان

چاپکراوەکانی:

- محمد بن عبدالله الجلي وجهوده العلمية، مطبوعات التفسير للنشر والاعلان، مطبعة وزارة التربية، الطبعة الاولى، اربيل ٢٠٠٦. ٣٣٥ صفحة.

٢٦. سەردار ئەحمەد
(د. سەردار گەردی)

لەدایكبووی: ١٩٥٧/مەخموور-هەولێر
دەستپێك: دوای راپەڕین
خوێندن: دكتۆرا لە ئەدەبی كوردی/ كۆلیژی ئاداب/زانكۆی سەلاحەددین/٢٠٠٦

چاپكراوەكانی:
- بنیاتی وێنە لە شیعری كوردیدا" ١٩٧٠-١٩٩٢"، بلاوكراوەكانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٤.
- محەمەد متوەلی شەعراوی، سیحر و حەسودی، وەرگێڕان بەدەسكارییەوە، زنجیرە كتێبی ناوەندی لاس، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٨.

٢٧. یوسف شەریف سەعید
(پرۆفیسۆر د. یوسف)

لەدایكبووی: ١٩٥٠/هەولێر
دەستپێك: ١٩٩١
خوێندن: دكتۆرا لە زمانی كوردی/ كۆلیژی ئاداب/زانكۆی سەلاحەددین

چاپكراوەكانی:
- كلۆد جێرمان و ریمۆ لۆبلان، واتاسازی، چاپكراوەكانی دەزگای توێژینەوە و بلاوكردنەوەی موكریانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەكەم، هەولێر ٢٠٠٦.

٢٨. جەودەت جەعفەر خەتاب
(د. جەودەت)

لەدایكبووی: ١٩٥٥/ هەولێر
دەستپێك: ١٩٩١
خوێندن: دكتۆرا لە بواری ئابووری/ كۆلیژی كارگێری و ئابووری/ زانكۆی سەلاحەددین/٢٠٠٣
چاپكراوەكانی:
- اعادة هيكلة المصرف، دار دجلة للنشر، عمان، ٢٠٠٨.

٢٩. پەرێز سابیر محەمەد
(د. پەرێز)

لەدایكبووی: ؟ / هەولێر
دەستپێك: ١٩٩٢
خوێندن: دكتۆرا لەزمانی كوردی /كۆلیجی ئاداب/زانكۆی سەلاحەددین
چاپكراوەكانی:
- بینای هونەری چیرۆكی كوردی لە سەرەتاوە تا كۆتایی جەنگی دووەمی جیهانی، زانكۆی سەلاحەددین،

هەولێر ١٩٩٢. بە رۆنیۆ.
- بینای کورتەچیرۆکی کوردی، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.
- رەخنەی ئەدەبی کوردی و مەسەلەکانی نوێکردنەوەی شیعر، لێکۆڵینەوە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٦.

٣٠. شوان محەمەد تەها

لەدایکبووی: ١٩٦٧/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٢
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی فەلسەفە لە زانکۆی بەغداد/١٩٨٩
ماستەر لە توێژینەوەی ستراتیژی لە بەغداد/٢٠٠٨

چاپکراوەکانی:
- الدولة والامن القومي من الزمن العولمة.
* وێڕای بڵاوکردنەوەی چەند لێکۆڵینەوەیەک لە بواری فەلسەفە و ئەبستمۆلۆژی و ئەنتۆلۆژی.

٣١. عەبدولەلیک یونس محەمەد رەشید (د. عەبدولەلیک)

لەدایکبووی: ١٠/١١/١٩٧٠/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٢
خوێندن: دکتۆرا لە یاسای کارگێڕی نێودەوڵەتی کوردی /کۆلێجی یاسا و رامیاری/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٣.

چاپکراوەکانی:
- أسس مسؤلية الادارة وقواعدها/ دراسة مقارنة بين نظامي القضاء الموحد والمزدوج، ١٩٩٩/نامەی ماستەرەکەیەتی.
- مسؤلية المنظمات الدولية في أعمالها والقضاء المختص بمنازعاتها، ٢٠٠٣.
- زیاتر لە "١٠" توێژینەوەی زانستە.

٣٢. سەعدی عوسمان حوسێن (پ.ی.د. سەعدی هەرووتی)

لەدایکبووی: ١٩٧٠/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٣/ رێگای کوردستان
خوێندن: ماستەر لە مێژووی نوێ١٩٩٥// بە ناونیشانی کوردستان والامبرطوريه العثمانيه : دراسه في تطورها السياسي (١٥١٤-١٨٥١)/ دکتۆرا لە مێژووی نوێ٢٠٠١// بە ناونیشانی کوردستان الجنوبية وايالتي بغداد والموصل : دراسة في العلاقات الادارية والسياسية والاقتصادية في القرني السابع عشر والثامن عشر

چاپکراوەکانی:
- امارة بابان في النصف الاول من القرن الثامن عشر، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٠.
- كوردستان الجنوبية في القرنين السابع عشر والثامن عشر، بڵاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، هەولێر ٢٠٠٦.

- بزاڤی رزگاری خوازی کوردی (سەرهەڵدان و قۆناغەکان و نموونەیەک)، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٦.
- بزاڤی رزگاری خوازی نیشتمانی لە کوردستانی رۆژهەڵاتدا (١٨٨٠-١٩٣٩)، چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کوردستان، چاپخانەی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧. ١٥٥ لاپەڕە.
- سنووری خوارووی کوردستانی باشوور لە سەدەی نۆزدەهەمدا، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٧.
- كوردستان والامبرطورية العثمانية: دراسة في تطور سياسة الهيمنة العثمانية (١٥١٤-١٨٥١)، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٨.

٣٣. عەبدوڵڵا خورشید عەبدوڵڵا (د. عەبدوڵڵا)

لەدایکبووی: ١٩٥٦/ دیبەگە/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٣
خوێندن: دکتۆرا لە کۆمەڵناسی/ پسپۆری رێکخستنی کۆمەڵایەتی/کۆلێژی ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٤

چاپکراوەکانی:
- البيروقراطية ودورها في أدارة وتنظيم المؤسسات الحكومية، دەزگای موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.

٣٤. محەمەد عەبدوڵڵا کاکەسوور (د. محەمەد)

لەدایکبووی: ١٩٧٢ز/هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٣
خوێندن: دکتۆرا لە بەشی مێژوو

چاپکراوەکانی:
- رۆڵی سیاسی و کەلتووریی ئەفسەرانی کورد لە بزاڤی کوردایەتی کوردستانی باشووردا (١٩٢١-١٩٤٥)کتێبی سەنتەری برایەتی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٠. لەبنچینەدا نامەی ماستەرە.
- ئامینە ئەبو حەجەر، زیرەکی خۆت لە مێژوودا تاقیبکەرەوە، بۆ تازەپێگەیشتوان، بڵاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران/هەولێر، وەرگێران لە عەرەبییەوە، چاپخانەی سیما، سلێمانی ٢٠٠٦.
- گەشەکردنی خوێندنی فەرمی لە لیواکانی کوردستانی عیراقدا (١٩٢١-١٩٥٣)، بڵاوکراوەکانی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە،چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦. لە بنچینەدا نامەی دکتۆرایە.
- مستەفا رافعی، ئێمە و ئەمریکا، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی ئاوێر، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٦.

۳۵. عاتف عەبدوڵلا فەرهاد

لەدایکبووی: ۱۹۷۳/ هەولێر
دستپێک: ۱۹۹۳
خوێندن: ماستەر لە زمانی کوردی/ کۆلیژی ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین/۲۰۰٦
چاپکراوەکانی: نییە.

۳٦. سەردار عوسمان خدر

لەدایکبوون: ۱۹۷۰- هەولێر
دستپێک: ۱۹۹٤
خوێندن: ماستەر
چاپکراوەکانی:
- فەرهەنگی گیرفانی ئابووری (کوردی- عەرەبی- ئینگلیزی) پێکهاتووە لە زیاتر لە ۲۰۰۰ زاراوەی ئابووری و کارگێری.

۳۷. عەبدولواحید موشیر مەحموود (د. عەبدولواحید دزەیی)

لەدایکبووی: ۱۹٦۳/۷/۱/هەولێر
دستپێک: ۱۹۹۷/رۆژنامەی هەرێم
خوێندن: دکتۆرا لە زمان، کۆلیژی ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین/۲۰۰٤

چاپکراوەکانی:
- رەهەندەکانی دەروونی لە بواری راگەیاندندا، چاپخانەی شەهاب، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰٥.

۳۸. ئومێد ئیبراهیم جوزەلی (د. ئومێد)

لەدایکبووی: ۱۹٦٦/ هەولێر
دستپێک: ۱۹۹۷
خوێندن: ماستەر لە بەشی مێژووی کۆلیژی ئادابی زانکۆی سەلاحەددین/۱۹۹۳
دکتۆرا لە مێژوو/ زانکۆی غازی-ئەنقەرە، تورکیا/۲۰۰٤

چاپکراوەکانی:
- الحياة العلمية في أربل من القرن السادس حتى منتصف القرن السابع للهجرة، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، چاپخانەی رۆژهەلات، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸.

٣٩. مەهدی محەممەد قادر

لەدایکبووی: ١٩٧١/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٧
خوێندن: ماستەر لە مێژووی کورد
چاپکراوەکانی:
- پەرەسەندنە سیاسییەکان لە کوردستانی عێراق (١٩٤٥-١٩٥٨)، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٥.
- هەولێر لە نێوان سالآنی (١٩١٤-١٩٣٠)، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، چاپخانەی رۆژهەلات، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

٤٠. هیمداد عەبدولقادر محەممەد
(د. هیمداد)

لەدایکبووی: ١٩٧٤/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٧
خوێندن: دکتۆرا لە زمانی ئینگلیزی/کۆلیژی زمان/زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:
- دەمامکە سەمای مەرگی سوور، کۆچیرۆکی جیهانی وەرگێردراو، چاپخانەی ماردین، هەولێر ٢٠٠١.
- کانەکانی سولەیمان پاشا، ئینگلیزی-کوردی، چاپخانەی نازە، هەولێر ٢٠٠٣.
- شارلۆک هۆلمز: نهێنی زۆنگاوی بۆسکۆمبی، ئینگلیزی- کوردی، چاپخانەی نازە، هەولێر ٢٠٠٤.

٤١. تاڤگە عەباس تەوفیق
(د. تاڤگە)

لەدایکبووی: ١٩٧٢ز/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٧
خوێندن: دکتۆرا لە یاسا بە ناونیشانی "مبدأ الاختصاصی العالمی فی القانون العقابی"/ کۆلیژی یاساو رامیاری/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٨/٦/٢٠٠٨
چاپکراوەکانی:
- حماية المرأة في القانون الجنائي العراقي، مطبعة نازة، هەولێر ٢٠٠٥. نامەی ماستەرەکەیەتی.

٤٢. قەیس کاکل تۆفیق (د. قەیس)

لەدایکبووی: ١٩٧٠/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٨
خوێندن: دکتۆرا لە زمانی کوردی

چاپکراوەکانی:
- ژن و ئافرەت لە دیدی سیما پێکهێنەرەکاندا، چاپخانەی زاکۆی سەلاحەددین، هەولێر ٢٠٠٠.
- ئاسایشی نەتەوەیی و پلانی زمان، دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی خانی "دهۆک"، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.

٤٣. یوسف مەعروف محەمەد (یوسف دزەیی)

لەدایکبووی: ١٩٦٥/کەندێناوە/هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٨
خوێندن: قوتابی دکتۆرا لە بەشی کۆمەڵناسی/کۆلیژی ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین
نامەی ماستەرەکەی بە ناونیشانی (رەهەندە کۆمەڵایەتییەکانی تاوانی ئەنفال لە هەرێمی کوردستانی عێراق/لێکۆڵینەوەیەکی مەیدانی لە پارێزگای هەولێر)

چاپکراوەکانی:
- ئەنفال، کارەسات و دەرەنجام و رەهەندەکانی، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١.

٤٤. فەرەیدوون عەبدولرەحیم عەبدوڵڵا

لەدایکبووی: ١٩٧٦/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٨
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی مێژوو، دواتر لە ساڵی ٢٠٠٥ هەر لە بەشی مێژووی کۆلیژی ئاداب زانکۆی سەلاحەددین ماستەری وەرگرتووە.
بکالۆریۆسیشی لە بەشی لە یاسا/ زانکۆی سەلاحەددین وەدەست هێناوە.
چاپکراوەکانی:
- بارودۆخی سیاسی کوردستان-عێراق ١١ی مارتی ١٩٧٠-١١ی مارتی ١٩٧٤، چاپخانەی منارە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨. ماستەرنامەکەیێتی.

٤٥. سلێمان عەبدوڵڵا ئیسماعیل (د. سلێمان)

لەدایکبووی: ١٩٧٠/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٨
خوێندن: ماستەر لە جوگرافیای ئاو و هەوا، دکتۆرا لە جوگرافیای سیاسی

چاپكراوەكانى:

- السياسة المائية لدول حوضي دجلة والفرات وأنعكاسها على القضية الكوردية، سەنتەرى ستراتيژى كوردستان، سليمانى ٢٠٠٣

٤٦. سەرهەنگ حەميد ساڵح بەرزنجى
(د.سەرهەنگ)

لەدايكبووى: ١٩٧٢/٧/٤/ هەولێر

دەستپێك: ١٩٩٨

خوێندن: دكتۆرا لە بوارى ياساى دەستوورى/ كۆليژى ياسا و راميارى/زانكۆى سەلاحەددين/٢٠٠٧

چاپكراوەكانى:

- انتخابات اقليم كوردستان بين النظرية والتطبيق، دەزگاى موكريان هەولێر ٢٠٠٢.
- مقومات الدستور الديمقراطي واليات المدافعة عنها، الاردن ٢٠٠٩.

٤٧. بەكر شاكر عەبدوڵڵا
(د. بەكر كاروانى)

لەدايكبووى: ١٩٦٦/ هەولێر

دەستپێك: ١٩٩٨

خوێندن: دكتۆرا لە ئەدەبى كوردى، كۆليژى زمان، زانكۆى سەلاحەددين، ٢٠٠٧

چاپكراوەكانى:

- عەلى فەتاح دزەيى شاعير و نووسەر و تێكۆشەر، وەزارەتى رۆشنبيرى، چاپخانەى وەزارەتى پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٥.

٤٨. گۆران سۆران عزەدين

لەدايكبووى: ١٩٧٣/ هەولێر

دەستپێك: ١٩٩٨

خوێندن: ماستەر لە ئەدەبى كوردى/ زانكۆى سەلاحەددين

چاپكراوەكانى:

- بارى ئەدەبى كوردى لەشارى هەولێر لەنێوان ساڵانى (١٩٣٥-١٩٥٨)، هەولێر ٢٠٠٥.

٤٩. يادگار رەسوڵ حەمەدەمين
(د. يادگار باڵەكى)

لەدایکبووی: ١٩٧٧/سۆران
دەستپێک: ١٩٩٩/ئەدەب و هونەری برایەتی
خوێندن: دکتۆرا لە بواری ئەدەب، لە کۆلیژی زمان/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٩
چاپکراوەکانی:
- سیماکانی تازەکردنەوەی شیعری کوردی (١٨٩٨-١٩٣٢)، دەزگای سپی ریز، چاپا ئێکێ، دهۆک ٢٠٠٥.
- عەروز وەکو پێوەرێک بۆ ساغکردنەوەی شیعری نالی/تێزی دکتۆرانامە.

٥٠. ئاریان ئیبراهیم محەمەد

لەدایکبووی: ١٩٧٤/بەغداد
دەستپێک: ١٩٩٨
خوێندن: قوتابی دکتۆرا لە بەشی زمانی کوردی/کۆلیژی زمان/زانکۆی سەلاحەددین
چاپکراوەکانی:
- (رۆژنامەی برایی-برایەتی/١٩٦٧-١٩٧٤)، هەولێر ٢٠٠٥.

٥١. سەباح رەشید قادر
(د. سەباح)

لەدایکبووی: ١٩٥٣/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٩
خوێندن: دکتۆرا لە زمانی کوردی/کۆلیژی زمان/زانکۆی سلێمانی/٢٠٠٦
چاپکراوەکانی:
- چەند لایەنی مۆرفۆلۆجی کوردی، هاوبەش، دەزگای روناکبیری، چاپخانەی روون، سلێمانی ٢٠٠٦.

٥٢. هەتاو کەریم خدر

لەدایکبووی: ١٩٧٦/هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٩
خوێندن: ماستەر لە کۆمەڵناسی، کۆمەڵناسی خێزان و دەروونناسی کۆمەڵایەتی/توندوتیژی
چاپکراوەکانی:
- ظاهرة العنف الاسري/ دراسة ميدانية من مدينة اربيل، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.

٥٣. عەبدولفەتاح عەبدولرەزاق مەحموود
(د. عەبدولفەتاح)

لەدایکبووی: ١٩٦ز/ هەولێر
دەستپێک: ٢٠٠٠
خوێندن: دکتۆرا لە یاسای نێودەوڵەتی/ کۆلیژی یاساو رامیاری/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٧

چاپکراوەکانی:

- التدخل والتدخل في القانون الدولي العام، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١.
- الجزاءات في القانون الاعلام لاقليم كوردستان العراق، رێکخراوی بلاوکردنەوەی رۆشنبیری یاسایی، هەولێر ٢٠٠٦.
- الاعلان عن الدولة/ دراسة تأصيلية وتحليلية في القانونين الدولي العام والدستوري، دار الكتب القانونية، القاهرة ٢٠٠٨.
- النظرية العامة للتدخل في القانون الدولي العام، دار دجلة للنشر، عمان ٢٠٠٨.
- محاضرات في التشريعات الاعلامية، تایبەت بە پرۆگرامی خوێندنی خوێندکارانی بەشی راگەیاندنی پەیمانگای تەکنیکی هەولێر بۆ ساڵانی"٢٠٠٢-٢٠٠٦".

٥٤. شوان سلێمان بابە
(د. شوان)

لەدایکبووی: ١٩٦٥/ گوندی قولتەپە رەشید/ قوشتەپە/ هەولێر
دەستپێک: ٢٠٠٠
خوێندن: لە ساڵی ٢٠٠٠دا بڕوانامەی ماستەری لە ئەدەبی کوردی لە کۆلێژی ئادابی زانکۆی سەلاحەددین / هەولێر بە ناوی (شاکر فەتاح - ژیان و بەرهەمە ئەدەبییەکانی) وەرگرتووە.، ئێستا قوتابی دکتۆرایە لە زانکۆی بەغداد/ کۆلێژی پەروەردەی ئیبنولروشد ناونیشانی نامەکەی بەناوی (ئەدەبی رۆژنامەگەری کوردی دوای راپەڕین ١٩٩١-٢٠٠١).

چاپکراوەکانی:

- ئیندێکسی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی، ژ (١-١٢) ساڵی ٢٠٠٠-٢٠٠١، هەولێر: چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ٢٠٠٢، ١٣٣ل.
- ئیندێکسی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی، ژ (١٣-٢٤)ساڵی ٢٠٠١-٢٠٠٢، هەولێر: چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ٢٠٠٣، ١٧١ل.
- ئیندێکسی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی، ژ (٢٥-٣٦) ساڵی ٢٠٠٢-٢٠٠٣، هەولێر: چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ٢٠٠٤، ١١١ل.
- ئیندێکسی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی، ژ (٣٧-٤٨) ساڵی ٢٠٠٣-٢٠٠٤، هەولێر: چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ٢٠٠٦، ١٢٨لاپەرە.
- ئیندێکسی هەردوو گۆڤاری رۆژنامەڤانی و رۆژنامەنووسان، هەولێر: چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- هەولێر، ٢٠٠٥،ل ١-١٠١- ١٢٦، (لە زنجیرە بلاوکراوەکانی گۆڤاری رۆژنامەنووس، ژ:١)
- رێبەری بیبلۆگرافییە کوردییەکان"١٩٣٧-٢٠٠٥"، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- هەولێر، ٢٠٠٦، ٤٠٠لاپەرە.
- ئیندێکسی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد "١٩٧٣-٢٠٠٢"، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- هەولێر ٢٠٠٦، ٢٤٠ لاپەرە.
- رێبەری نامە ئەکادیمییەکانی زمانی کوردی (ماستەر-دکتۆرا) ١٩٨٩-٢٠٠٦، سلێمانی : چاپخانەی سیما، ٢٠٠٦، ١٤٤ل.

٥٥. رابیعە فەتاح شێخ محەمەد

لەدایکبووی: ١٩٧٢/ هەولێر
دەستپێک: ٢٠٠٠
خوێندن: ماستەر لە مێژووی کوردیی ئیسلامی
چاپکراوەکانی:
- کوردستان لە سەدەی پازدەی زایینیدا، وەزارەتی رۆشنبیری، کتێبی ئەکادیمی، چاپخانەی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.

٥٦. ساجیدە عەبدوڵڵا فەرهاد
(د. ساجدە)

لەدایکبووی: ١٩٧١/ هەولێر
دەستپێک: ٢٠٠٠
خوێندن: دکتۆرا لە رێزمانی کوردی، کۆلێژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٣
چاپکراوەکانی:
- رستە و پارستە/تێروانینێکی ئەرکی، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

٥٧. رۆزە عەبدوڵڵا شەریف

لەدایکبووی: ١٩٧٨/ هەولێر
دەستپێک: ٢٠٠٠
خوێندن: خوێندکاری دکتۆرا لە بەشی کۆمەڵناسی، کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین
چاپکراوەکانی:
- رەهەندە کۆمەڵایەتییەکانی ناسەقامگیری سیاسی لە هەرێمی کوردستاندا، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

٥٨. عەزیز حەسەن عەزیز
(د. عەزیز بارزانی)

لەدایکبووی: ١٩٧٤/ بارزان
دەستپێک: ٢٠٠٠
خوێندن: دکتۆرا لە مێژووی هاوچەرخ/پەیوەندییەکانی کورد و ئەمریکا، کۆلیژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٨.
چاپکراوەکانی:
- الحرکة القومیة الکوردیة في کوردستان

العراق"١٩٣٩-١٩٤٥"، دەزگای سپیریز/ دهۆک، الطبعة الاولى، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە/ هەولێر ٢٠٠٢، الطبعة الثانية، دار العربية للموسوعة، لبنان ٢٠٠٦.

٥٩. سروە ئەسعەد سابیر
(د. سروە)

لەدایکبووی: ١٩٧٠/ بەسرە
دستپێک: ٢٠٠٠
خوێندن: ماستەر لە مێژووی کورد ١٩٩٩، دکتۆرا لە مێژووی کورد
چاپکراوەکانی:
- کوردستان من بداية الحرب العالمية الاولى الى نهاية مشكلة الموصل (١٩١٤-١٩٢٦)، دراسة تأريخية سياسية وثقافية، مؤسسة موكرياني للطباعة والنشر، اربيل ٢٠٠١. نامەی ماستەر.
- كوردستان الجنوبية (١٩٢٦-١٩٣٩)، دار سردم للطباعة والنشر، السليمانية ٢٠٠٦. نامەی دکتۆرا.

٦٠. شەهلە بورهان عەبدوڵڵا
(د. شەهلە)

لەدایکبووی: ١٩٧١/ هەولێر
دستپێک: ٢٠٠٠
خوێندن: دکتۆرا لە مێژوو
چاپکراوەکانی:
- الدعوة الاسلامية وحياة البداوة منذ البعثة وحتى حروب الردة، دار الكتب العلمية، بيروت ٢٠٠٨.

٦١. نیشتمان بەشیر محەمەد
(د. نیشتمان)

لەدایکبووی: ١٩٦٤/ هەولێر
دستپێک: ٢٠٠٠
خوێندن: ماستێر لە مێژووی ئیسلامی ١٩٩٤، دکتۆرا لە مێژووی کورد/ ئیسلامی
چاپکراوەکانی:
- کورد و سەلجوقییەکان: لێکۆڵینەوەیەک لە پەیوەندییە سیاسییەکان، هەولێر ٢٠٠٦. نامەی دکتۆراکەیەتی، کە ئیدریس عەبدوڵڵا مستەفا بۆ کوردی وەریگێڕاوە.

٦٢. هێمن نامیق جەمیل

لەدایکبووی: ١٩٨٢/ هەولێر

دەستپێک: ٢٠٠٠

خوێندن: ماستەر لە زانستە سیاسییەکان/ کۆلێژی یاساو رامیاری زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:

- تورکیا و یەکێتی ئەوروپا/ توێژینەوەیەکی شیکاری سیاسییە، چاپخانەی منارە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٩.

٦٣. شوان عومەر خەلیل

لەدایکبووی: ١٩٥٦/ هەولێر

دەستپێک:

خوێندن: قوتابی دکتۆرا لە کۆلێژی یاساو رامیاری زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:

- الوظيفة السياسية للقانون، مطبوعات دار النشر والتوزيع، اربيل.

٦٤. ئەحمەد ئیسماعیل عەبدوڵڵا بندیان

لەدایکبووی: ١٩٨١ / هەولێر

دەستپێک: ٢٠٠٠

خوێندن: ماستەر لە زانستی کۆمپیوتەر

چاپکراوەکانی: نییە.

٦٥. هیوا ئیبراهیم حەیدەری

لەدایکبووی:

دەستپێک:

خوێندن:

چاپکراوەکانی:

- فەلسەفەی یاسا، وەرگێرانی: بە هاوبەشی لەگەڵ عوبێد خدر، سەرکەوت سلێمان، بڵاوکراوەکانی رێکخراوی رۆشنبیری یاسایی، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٤.
- التمييز بين القانون العام والقانون الخاص، رێکخراوی بڵاوکردنەوەی رۆشنبیریی یاسایی، الطبعة الاولى، هەولێر ٢٠٠٦.
- یاسا سەلماندن ژمارە"١٠٧"ی ساڵی ١٩٧٩ و هەموارکراوەکانی/ بە هەردوو زمانی کوردی عەرەبی، چاپی یەکەم، چاپی دووەم، رێکخراوی بڵاوکردنەوەی رۆشنبیریی یاسایی، هەولێر ٢٠٠٧.

٦٦. ئەحمەد حەمەدەمین ئۆمەر

لەدایکبووی:

دەستپێک:

خوێندن: ماستەر لە مێژووی نوێ و هاوچەرخ بە ناونیشانی"رەواندز لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی سیاسی"، کۆلێژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین/١٩٩٧

چاپکراوەکانی:

مامۆستا مەلا ئەحمەد گەرەوانی، رەواندز/ ناوچەی رەواندز و دۆڵی ئاکۆ و کەرەوان، زنجیرەی بڵاوکراوەکانی بنکەی رۆشنبیری شەهید رێباز، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٦.

د. عومەر یاسین جەباری/ژیانی مرۆڤ لە روانگەی دەروونزانییەوە، وەزارەتی رۆشنبیری، کتێبی گیرفان، هەولێر ٢٠٠٥.

ئاراس ئیلنجاغی/ تەقتەق/ پەلکەزێرینەی کەنار زێی بچووک، چاپخانەی یاد، چاپی یەکەم، سلێمانی ۲۰۰۷.

د. سەردار ئەحمەد حەسەن گەردی/سیحر و حەسودی/نووسینی: محەمەد متوەلی شەعراوی، وەرگێران بەدەسکارییەوە، زنجیرە کتێبی ناوەندی لاس، چاپخانەی منارە، هەولێر ۲۰۰۸.

د. سەلیم سەعید زەنگەنە بەرەو تەندروستییەکی باشتر، پێداچوونەوەی دلێر ئیبراهیم، چاپخانەی منارە، چاپی دووەم، هەولێر ۲۰۰۵

ئەژی چەتۆ حەسەن/ گەڕان بەدوای ژیان لە گەردووندا، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰٤.

مەولوود خدر مەولوود/ جیهانی کەو یا روونکردنەوەیەک لە هەڵوێستی کەو بۆ مێژوو، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، چاپخانەی پاک، هەولێر ۲۰۰٦.

رەشاد مەلا یەحیا، ژان و ژیانی جوتیارانی دەشتی هەولێر/راپەرینی ساڵی ۱۹۵۳، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپەمەنی گەنج، چاپی یەکەم، سلێمانی ۲۰۰۵.

هیوا سادق سەلیم/ جوگرافیای دانیشتوانی کۆیە (۱۹۵۷-۲۰۰۲)، وەزارەتی رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، بەغداد ۲۰۰٦.

صالح الکوزەپانکی، سلسلة الاجازة العلمیة، اربیل ۱۹۵۳.

عبدالله امین اغا/معرکة أربیلا (گوگمیلا)/ ۳۳۱ ق.م، حکومة أقلیم کوردستان/العراق، اللجنة العلیا لاعمار قلعة أربیل، هەولێر ۲۰۰٤.

محەمەد ئیسماعیل محەمەد/ئینقیلابی بەکر سدقی لە ۲۹/۱۰/۱۹۳٦/هۆیەکانی و ئەنجامەکانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۷

عەبدولڕەحمان عەلی کوردە ک. گ. ب، بلاوکراوەکانی چاپخانەی رۆژهەلات، چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر ۲۰۰۷.

رۆژان، نوری عەبدوللا، فەرهەنگی زمان و زاراوەسازی، زانکۆی کۆیە.

زاهیر محەمەد کۆیی : ئاشنا/ ئەو شاعیرەی خۆی و شیعرەکانی تیرۆر کران، نووسین و کۆکردنەوە، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰۷.

رۆژان عەبدولقادر دزەیی پەروەردە و فێرکردن لە چەند ولاتێکی فیدرالیدا، چاپخانەی شەهاب، هەولێر ۲۰۰۸.

د. هالە سوهێل نەخۆشی تالاسیما لە کوردستان، چاپخانەی شەهاب، هەولێر ۲۰۰۸.

حوسێن حاجی قادر، ژیان و بەسەرهات و گۆرانی هونەرمەند"تایەر تۆفیق، چاپی یەکەم، چاپخانەی پاک"، هەولێر ۲۰۰۲.

کارزان مستەفا حاجی سابیر کۆیی، دۆزەخستان، شیعر.

دلێر ئیبراهیم، چیرۆکەکانی دادپەروەری، بلاوکراوەکانی رێکخراوی بلاوکردنەوەی رۆشنبیری یاسایی، چاپخانەی کەوێل، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸.

ئیسماعیل سوسەیی، خۆشەویستی و عیشق و جەژنی ڤالەنتین لە دیدی ئایینی ئیسلامدا، چاپی یەکەم، کوردستان-هەولێر ۲۰۰۹.

چیرۆکنووس و شاعیر و نووسەرانی تورکمانی لە هەولێر

بەر لە هەر شتێک دەمەوێ ئەوە بڵێم ئەم دەستە شاعیر و چیرۆکنووس و نووسەرەی بە تەنیا و لیستێکی جیا و ریزبەندییەکی تایبەتم بۆ کردوون، دەستەیەکی دانەبراون لە هێڵی گشتی بیۆگرافیاکەی من و کۆڵەگەیەکی پتەویشن لە بونیادە گشتییەکەی کوردستان بەگشتی و هەولێر بەتایبەتی، بەڵام ناچاریش بووم بەجیاکردنەوە و خستنە ناو بازنەیەکی تایبەتی، بەوەی بەشێکی یەکجار کەمیان ئەدەب و نووسین و بەرهەمەکانیان دەچێتە ژێر سابات و خەسڵەت و تایبەتمەندی هێڵی سەرەکی و پانتاییە بەرفراوانەکە، کە ئەدەب و داهێنان و نووسینی کوردییە. هەرچەندە ئەگەر لێکچوون و خاڵی هاوبەش و بە ئاگابوون لە یەکدیش هەبێت، ئەوە کارێکی زۆر ئاسایی و باوە، کە رەنگە ئەم دیاردەیە لە ئەدەبی هەموو دنیا و نەخاسمە ئەو نەتەوە و کۆمەڵگایانەی زۆر لەیەک نزیک و بەیەکەوە دەژین، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەدەب و نووسین و داهێنانی هەر نەتەوە و کۆمەڵگایەکیش رەنگ و بۆن و سیمای تایبەت و دنیای خۆی هەیە، بێگومان تورکمانەکانی کوردستان و هەولێریش لەم پێوەرە بەدەر نین، کەوابوو وێڕای تێکچرژان و بە یەکەوەگرێدان و چوونە ناو یەک و هەندێک جار تێکدا توانەوەش، کەچی وام بە باش زانی بە هەمان ریزبەندی ساڵی بڵاوکردنەوە و بە لیستێکی سەربەخۆ و برگەیەکی جیا ریزیان بکەم، چونکە بۆ من ناسان نەبوو بتوانم لقی ژانر و جۆری نووسین و بابەتەکانیان لێک هاوێر بکەم.

خاڵێکی دیکەش پێویستە ئاماژەی پێ بکەم، ئەوەیە، هەندێک لەم شاعیر و نووسەرانە، بە تایبەتی لە دوای راپەرینە شکۆدارەکەی بەهاری ١٩٩١ لەپاڵ زمانی دایکیان، بە هەریەکە لە زمانی عەرەبی و کوردیش دەنووسن و بڵاودەکەنەوە، هەڵبەتە ئەمەش جێ پەنجەی خۆی لەم ئاڵوگۆڕ و لێک نزیکی و ئاوێزان بوونە داناوە.

رەنگە لەم هەوڵە و نووسینی ئەم کۆمەڵە ناوە، کەسانێکی دیکەش بەجێمابن و من دەستم پێیان رانەگەیشتێت یان خۆیان هاوکارییان نەکردبم، بەڵام ئەگەر دڵسۆزی و دەستگرتنی کەسانێکی دیکەش نەبوایە، لە پێناو خزمەت بە هەولێر و هەولێرییەکان، ئەوا لەم بوارەدا هەناسەسارد دەبووم. بەئومێدم ئەم کارە بچووکەشم شوێنی خۆی بگرێت.

١- غەریبی/ ١٧٥٥ لە هەولێر لەدایک بووە.
- علم المنطق

٢- عەبدوڵلا فەندی/ نووسەر و شاعیر/ ١١٣٣ کۆچی دوایی کردووە.
- منهل الاولياء
- الروض والنظر
- صالونه

٣- ئیبراهیم حەقی/ نووسەر و شاعیر/ ١٨٦٥/ هەولێر- ١٩٣١/ لە بەغداد کۆچی دوایی کردووە.

٤- هاشم ناهید ئەربیل/ نووسەر و شاعیر/ ١٨٩٠/هەولێر - ١٩٦٢/٣/٢٠ کۆچی دوایی کردووە.

٥- ئیحسان دۆغرەمەچی

لەدایکبووی: ١٩١٥/ هەولێر
- ئێستا لە ئەستەنبوڵ دەژی، کۆلیژی پزیشکی تەواو کردووە و دکتۆراشی لە زانکۆی هارفەرد و واشنتۆن بەدەست هێناوە.
- چەند چاپکراوێکی هەیە.

٦. عومەر خەتاب حوسێن
(عمر أغ باش)

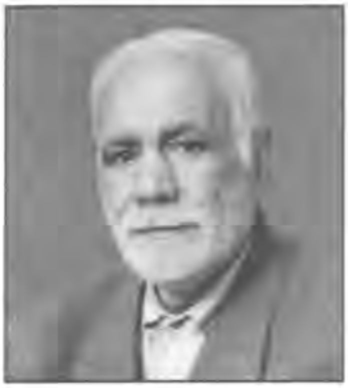

لەدایکبووی: ١٩٤٧/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٦٤/ گۆڤاری قارداشلیە/بەغداد
خوێندن: دەرچووی ناوەندی

چاپکراوەکانی:
- گنلو مرە خوریات آغلار/ هەولێر/٢٠٠١

٧. سالم سابیر مەعروف
(ئەلئەترەقچی)

لەدایکبووی: ١٩٤٧/٧/١/ هەولێر
دەستپێک: مایسی ١٩٦٧
خوێندن: ماستەر
چاپکراوەکانی:
- اعجاز حسين، ادارة المراعي: مفهومها وتطبيقها، ترجمة من الانگليزية، ١٩٧١.
- اعجاز حسين، القواعد الاساسية في ادارة المراعي، ترجمة من الانگليزية، ١٩٧١.
- اعجاز حسين، حالة المراعي واتجاهها، الوصول الى الذروة، ترجمة من الانگليزية، ١٩٧٢.
- اعجاز حسين، انظمة المراعي، ترجمة من الانگليزية، ١٩٧٢
- اعجاز حسين، طريقة الغطاء التاجي لتصنيف حالة المراعي، ترجمة من الانگليزية، ١٩٧٢
- اعجاز حسين، قياس انتاج العلف، ترجمة من الانگليزية، ١٩٧٢
- اعجاز حسين، قياس استثمار العلف، ترجمة من الانگليزية، ١٩٧٢
- اعجاز حسين، تحديد الاستعمال المنسب، ترجمة من الانگليزية، ١٩٧٢
- اعجاز حسين، تقدير سعة المراعي، ترجمة من الانگليزية، ١٩٧٢
- اعجاز حسين، طريقة حلقة باركر لتصنيف حالة المراعي، ترجمة من الانگليزية، ١٩٧٢
- اعجاز حسين، خطرات مسح المراعي، ترجمة من الانگليزية، ١٩٧٢
- اعجاز حسين، الخطوات الخارجية لخطة ادارة المراعي، ترجمة من الانگليزية، ١٩٧٢
- اعجاز حسين، خطة الادارة المحلية مراعي كاواني التجريبي والتوضيحي: حوض نهر هجران، ترجمة، مشترك، ١٩٧٢
- كلية الزراعة في سنتها الاولى، اربيل ١٩٩٧.
- من وثائق حركة التركمان المستقلين/ اربيل ١٩٩٩.

* وێڕای بڵاوکردنەوەی دەیان توێژینەوەی زانستی بەتایبەتی لە بواری کشتوکاڵدا.

* نووسین و لێکۆڵینەوەکانی بە هەر چوار زمانی عەرەبی و ئینگلیزی و کوردی و تورکی بڵاوکردۆتەوە.

٨. عەدنان ئیحسان عەبدوڵلا
(عەدنان قەساب ئۆغلوو)

لەدایکبووی: ١٩٥٢/ ئالتوون کۆپری
دەستپێک: ١٩٦٩/ گۆڤاری "قارداشلق- الاخاء"
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی بازرگانی
چاپکراوەکانی:
- گەل، بلاوکراوەکانی تورکمن قارداشلق ئوجاغی، هەولێر ٢٠٠١.
- سیستەم، بلاوکراوەکانی کۆمەڵەی رۆشنبیری ئیحسان دۆغرەمەچی/ هەولێر ٢٠٠٥.

٩. ئەسعەد شاکر ئەمین
"ئەسعەد ئەربیلی"

لەدایکبووی: ١٩٥١/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧١ لەرۆژنامەی"یورد" ی تورکمانی/ بەغداد
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی ماتماتیک/ زانکۆی سولەیمانی/ ١٩٧٥-١٩٧٦

چاپکراوەکانی:
- قاووشماق/ شیعر و خوریات/ بەڕێوەبەرایەتی رۆشنبیری تورکمانی/ بەغداد ١٩٨٥.
- آئنەمە/ایچلی/ سوزلر/ جناسلی خوریاتلار/ بەڕێوەبەرایەتی رۆشنبیری تورکمانی/ بەغداد ١٩٩٠.
- میللی دویغولار/ شیعرە میللییەکانم/ تورکمن قارداشلق ئوجاغی/ هەولێر ٢٠٠١.
- عاف ایت بنی/ گۆرانی و نۆتەکانی غانم فەتاح/ تورکمن قارداشلق ئوجاغی، هەولێر٢٠٠٢.
- قارا گوزلوم/ گۆرانی و نۆتەکانی محەمەد فەرید/ تورکمن قارداشلق ئوجاغی، هەولێر ٢٠٠٣.
- عشقیم آنلاتریم/ گۆرانی و نۆتەکانی یونس توتونجو/ تورکمن قارداشلق ئوجاغی، هەولێر ٢٠٠٣.
- یوز گوفتە و یوز بەستە/ شیعرەکانی گورانی کراوم/ تورکمن قارداشلق ئوجاغی، هەولێر ٢٠٠٣.
- دالدالانین سەسی/ شیعرەکانی مرحوم دلێر بازرگان/ تورکمن قارداشلق ئوجاغی/ هەولێر ٢٠٠٥.
- شوکەت سەعید " مشکۆ"/ ژیان و هونەرەکەی، لێکۆڵینەوە، تورکمن قارداشلق ئوجاغی، هەولێر ٢٠٠٧.

١٠. نیازی ئەنور زەنیل
"نیازی قایاچی"

لەدایکبووی: ١٩٥٣/ کەرکووک
دەستپێک: ١٩٧٢/ قارداشلق/بەغداد
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای هونەرە جوانەکان/ بەشی سینەما/ ١٩٧٤- ١٩٧٥

چاپکراوەکانی:
- الصداقة مع الطيور/ ترجمة/ كركوك ٢٠٠٣
- ١٥ ساڵ زیاترە لە هەولێر نیشتەجێیە.

١١. برهان جەبار سالح
"برهان يارالي"

لەدایکبووی: ١٩٤٧/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٣ لەرۆژنامەی یوردی تورکمانی
خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆلیژی کشتوکاڵ١٩٦٩/ -١٩٧٠/کۆلیژی زانست بەغداد ١٩٧١-١٩٧٢
چاپکراوەکانی:

١٢. نازم عەبدولکەریم محەمەد عەلی
"الصائغ"

لەدایکبووی: ١٩٥٦/ هەولێر
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی بەشی وێژەیی/ ١٩٧٨
دەستپێک: ١٩٧٣/ رۆژنامەی یوردی تورکمانی/ بەغداد
چاپکراوەکانی: نییە.

١٣- حسام یاسین عزەدین
(حسام حەسرەت)

لەدایکبووی: ١٩٥٦/ هەولێر

دەستپێک: گۆڤاری «قارداشلق- الاخاء» ساڵی ١٩٧٧

خوێندن: دەرچووی ئامادەیی پیشەسازی ساڵی ١٩٧٦-١٩٧٧

چاپکراودکانی:

- حسرت، بلاوكراوەکانی نادی الاخاء الترکمانی/ مرکز عام بغداد ١٩٨٤.
- سەندە بولدوم بەڕێوەبەرایەتی رۆشنبیری تورکمانی/ بەغداد ١٩٨٦.

اوچوز دویغولار، بەڕێوەبەرایەتی رۆشنبیری تورکمانی/ بەغداد ١٩٩٠.

- بیر ایین شعرلری هەولێر ١٩٩٩/ تایبەت.
- انسانلیق گوز یاشپینردادیر، تورکمن قارداشلق ئوجاغی، هەولێر ٢٠٠١.
- خوریات و ورغونو عدنان، تورکمن قارداشلق ئوجاغی، هەولێر ٢٠٠٣.
- بین بیر خوریات، بلاوکراوەی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.

١٤. غانم فەتاح پیرە
"غانم فەتاح ئەربیلی"

لەدایکبووی: ١٩٥٦/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٣ لە رۆژنامەی"یوردی" تورکمان-بەغداد
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی پیشە سازی هەولێر/ بەشی کارەبا/١٩٧٦
چاپکراوەکانی:
- عاف ایت بنی/کۆمەڵێک گۆرانی تورکمانی لەگەڵ نوتەکانی، ئامادەکردنی: ئەسعەد ئەربیل، بڵاوکراوەکانی"تورکمان قارداشلق ائوجاغی/ هەولێر ٢٠٠٢.
- گونولدەن جوشان سوزلر/ کۆمەڵێک شیعرو خۆریاتی تورکمانی، بڵاوکراوەکانی"تورکمان قارداشلق ئوجاغی، هەولێر ٢٠٠٣.

١٥. شەمسەدین وەلی عەبدوڵڵا
(شەمسەدین ئەربیلی)

لەدایکبووی: ١٩٧٠/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٨/ لە رۆژنامەی"یورد" ی تورکمانی/بەغداد
خوێندن: دەرچووی ناوەندی/ ١٩٨٥-١٩٩٨
چاپکراوەکانی:
- اربیلدەن خوریاتلار/خوریاتی نووسەرانی تورکمانی، هەولێر ١٩٩٨.
- ارزی قنبر/حکایەتی فولکلۆری/ هەولێر ١٩٩٩.

١٦. یەشار نەجمەدین
(یەشار ئالتی بارماغ)

لەدایکبووی: ١٩٧٠/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٤ لەرۆژنامەی "تورکمن ئیلی"
خوێندن: دەرچووی ناوەندی/١٩٨٦-١٩٨٧
چاپکراوەکانی:
- عشقیستان/ کۆمەڵێک شیعری دڵداری، بڵاوکراوەکانی گۆڤاری باریش/ هەولێر ٢٠٠٩.

١٧. سالار ئەنوەر عەبدوڵڵا
"ئەربیلی"

لەدایکبووی: ١٩٦٠/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٥ لەرۆژنامەی خەباتی عەرەبی + رۆژنامەی تورکمان ئیلی
خوێندن: بکالۆریۆس لە جیۆلۆجیا/ زانکۆی موستەنسریە/ ١٩٨١-١٩٨٢
چاپکراوەکانی: نییە.

١٨. دلشاد ئەنوەر سالح "دلشاد ترزی"

لەدایکبووی: ١٩٦٥/هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٥
خوێندن: بکالۆریۆس لە ئابووری/ زانکۆی موسل/١٩٨٩-١٩٩٠
چاپکراوەکانی: نییە.

١٩. دلاوەر جەلال مەحمود (دلاوەر بازرگان)

لەدایکبووی: ١٩٦٤/هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٦/ رۆژنامەی تورکمن ئیلی
خوێندن: بەشی کارەبای/ ئامادەیی پیشەسازی ١٩٨٥-١٩٨٦
چاپکراوەکانی: نییە.

٢٠. ئەرجومان ئیسماعیل مستەفا (ترزی)

لەدایکبووی: ١/٧/١٩٧٦/هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٦
خوێندن: دەرچووی ناوەندی
چاپکراوەکانی: نییە.

چیرۆکنووس و شاعیر و نووسەرانی عەنکاوە- هەولێر

هەولێر بەو پێیەی شارێکی یەکجار کۆن و خاوەنی تەمەنێکی هەزاران ساڵەیە، چەندین سەردەم و پاشا و فەرمانڕەوایی و ئایین و بینەوبەردەی بەخۆوە دیوە، گۆڕان و جوولەی تێکەوتووە، ئەوەی ئەمڕۆش لە هەولێر دەیبینین، درێژبوونەوە و رەوتی ئەو مێژووەیە، کە بونیات و پێهاتەی ئەم شارەی لەسەر رۆنراوە، بەڵام من لێرەدا درێژدادڕی و قسە لەسەر ئەم گۆڕان و چۆنیەتی دروستبوون و پلیکانەی ئەم گۆڕان و جێگۆڕکێ و جێگرتنەوەیە نییە، پێم وایە ئەمە زیاتر کاری مێژوونووس و پسپۆڕ و گروپ و لیژنەی تایبەتمەندە، بۆیە دێمە سەر ئەم قۆناغە و ئەو سەردەمەی،

کە بیۆگرافیاکەی من لە ئامێزی دەگرێت، ئەمڕۆش لە سنووری شاری هەولێر و جوگرافیای گشتی شارەکە، لە پاڵ نەتەوەی کورد و ئایینەکەی-ئیسلام- کەسانێکی دیکە و ئایین و ئایینزای دیکەش هەن، بەڕوونی و بەزەقیش، نەتەوە و ئایینەکەی عەنکاوە و برا کلدۆ ئاشوورییەکانیش رەهەند و روئیایەکی دیکەمان دێنێتە پێشەوە و بە ئاراستەیەکی دیکەدا رامان دەکێشێت، کە شوێنێک داگیر دەکەن و لەم بیۆگرافیایەش پێگەی خۆیان دەبێت، بەلام ناتوانین چ لە ناوەڕۆک یان روخسار لەگەڵ کوردییەکە بەیەکەوە کۆیان بکەینەوە و یەک خوێندنەوەیان بۆبکەین، تاک و تەرا نەبێت زمانی نووسینیان کوردییە و تەوەری بابەت و ناوەڕۆکی دەقەکانیان کوردین، هەندێکیشیان لە پاڵ زمانی زگماک و نەتەوە و ئایینیان، زمانی نووسین و چاپکراوەکانیان بە عەرەبییە، من قسە و رەخنەم لەسەر ئەوە نییە و هەر کەس ئازادە لە جۆری بیرکردنەوە و هەڵبژاردنی زمانی نووسین و بلاوکردنەوە، بەتایبەتیش ئەوانەی زمانی دایکیان هەڵدەبژێرن مافی هەرە سەرەتایی و رەوای خۆیانە و بەم کارەیان خزمەتێکی گەورە بە زمان و کلتوور و گەل و ئایین و شارەکەی خۆیان دەکەن.

شتێکی دیکەش پێویستە ئاماژەی پێ بکەم ئەوەیە: تەواوی ناوەکانم دابەش نەکردۆتە سەر جۆری نووسین و رەگەز و ژانرە ئەدەبییەکان، وەک لە پێڕەوی بیۆگرافیاکە، کە لە لیستە کوردییەکان رەچاوم کردووە، بەڵکو بە یەک لیست ریزبەندم کردوون، هەڵبەتە بە پێی ساڵی نووسین و یەکەم بلاوکردنەوە. چونکە ئەمەش وەک لە نووسەرە تورکمانەکانیش گوتم هەروا کارێکی ئاسان نییە بۆ من بتوانم تەواوی ئەم ناوانە لێک جیابکەمەوە، بەلام بەم شێوازەش هەر خزمەتێکی چکۆلانە و کارێکی خاکەڕاییانەیە بە هاونیشتمانی و هاوشاریانی خۆم، کە بەشێکی دانەبڕاوی شاری هەولێر و ئەربائیلۆ و شارستانی و کلتوور و بونیادی سەرەکی و رەسەنین...

١. سەعدی بۆیا تۆما مالح
(دکتۆر سەعدی مالح)

لەدایکبووی:
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان
خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایانی هەولێر/ ١٩٧٠

دواتر رووی کردۆتە دەرەوە: ماستەر لە بواری "پەخشانی هونەری" لە پەیمانگای گۆرکیی ئەدەبی لە مۆسکۆ بە ناونیشانی: "حیکایەت لەعنکاوە" وەرگرتووە. جگە لە دبلۆم لە زمانی رووسی لە زانکۆی فارونیش لە یەکێتی سۆڤیەتی جاران بۆ ماوەی ساڵێک. پاشان دکتۆرای لە فیقهی زمان و ئەدەبی هاوچەرخی عەرەبی لە پەیمانگای رۆژهەلاتناسیی لە مۆسکۆ، هەروەها ساڵێکیش دبلۆم لە زمانی فەرەنسی لە کۆلیژی فانییە/مۆنتریال- کەنەدا/ ١٩٨٩-١٩٩٠، دیسانەوە دبلۆم لە زمانی ئینگلیزی لە کۆلیژی بلاتون/مۆنتریال- کەنەدا/ ١٩٩٠

چاپکراوەکانی:
- الظل الآخر لانسان آخر، مجموعة قصص، بغداد ١٩٧١.
- مدائن الشوق والغربة، مجموعة قصص، بغداد ١٩٧٣.
- يوميات البيروت، رواية مذكرات، موسكو ١٩٨٣. بالروسية.
- أبطال قلعة الشقيف، رواية وثائقية، القدس ١٩٨٤.

- الادب العـراقي في المنفى "١٩٧٦-١٩٨٦"، دراسـة نقدية، موسكو ١٩٨٦.
- مدن وحقائب، قصص مختارة، مونتريال-كندا ١٩٩٤.
- عنكاوا في الاصل والفصل وملاحظات اخرى، أربيل ١٩٩٧.
- الكلدان من الوثنية الى الاسلام، أربيل ١٩٩٨.
- حكايات من عنكاوا، مجموعة قصص، عنكاوا ٢٠٠٥.
- في انتظار فرج الله القهار، رواية، بيروت ٢٠٠٦.

٢. فازل نوری یۆنان

لەدایکبووی: ١٩٥١/ عنكاوا-هەولێر.
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان
خوێندن: خانەی مامۆستایانی سەرەتایی هەولێر

چاپکراوەکانی:
- السعادة السوداء، ١٩٧٤.
- عيناك والحزن، ١٩٧٨.

٣. لۆقا دمیاتوس قەشە یوسف کاکا
لەدایکبووی: ١٩٠٩ز/ عەنکاوا-١٩٨٠
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان
خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایانی بەغداد
چاپکراوەکانی: نییە.

٤. بوترس هورمز تۆما نەباتی

لەدایکبووی: ١٩٥١ز/ عەنکاوا
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان
خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایانی هەولێر

چاپکراوەکانی: نییە.
* بێجگە لە بلاوکردنەوەی دەیان وتار و بابەتی جۆراوجۆر لە رۆژنامە و گۆڤارەکان، بەشداری لە چەند کارێکی هونەریی شانۆشدا کردووە.

٥. عەزیز عەبدولئەحەد نەباتی
لەدایکبووی: ١٩٤٩ز/ عەنکاوا
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان
خوێندن: دوای سەرەتایی چەند ساڵێک لە پەیمانگای "مار یۆحەنا" لە موسڵ دەخوێنێ، بەڵام تەواوی نەکردووە.

چاپکراوەکانی:
- الكرد والحق، ترجمة من الفرنسية، وزارة الثقافة، أربيل ١٩٩٨.
- تأريخ عنكاوا، وزارة الثقافة، مطبعة جامعة صلاح الدين، أربيل ٢٠٠٠.
- كرونولوجيا أربيل، ترجمة وتعليق، مطبوعات دار ئاراس، أربيل ٢٠٠١.
- أربع مقالات رفضتها خبات، مطبعة وزارة التربية، أربيل ٢٠٠١.

٦. جۆرج مەنسور

لەدایکبووی: ١٩٥٢/ کەرکووک
دەستپێک: ١٩٧٣
خوێندن: پەیمانگای ئامادەیی مامۆستایان/ ١٩٧٥
ماستەر لە ئەندازە و تەکنەلۆژیای چاپ و راگەیاندن/مۆسکۆ
دبلۆمی بالا لە فەلسەفە لە مۆسکۆ
چاپکراوەکانی:
- راية وبندقية وفجر آت، شاخ ١٩٨١ .
- كتابات عن المجتمع المدى والديمقراطية، مطبعة روژهەلات، الطبعة الاولى، اربيل ٢٠٠٩ .

٧. نوری بوترس عەتۆ کلیانا

لەدایکبووی: ١٩٤٩/ عەنکاوە - هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٤/ جريده العراق
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی جوگرافیا/ زانکۆی بەغداد/١٩٧٢
چاپکراوەکانی:
- مسارات في القصة والرواية الكوردية، اربيل ٢٠٠٣ .
- الثقافة السريانية بين التراث والمعاصرة، دار ادي شير للنشر والاعلام، مطبعة وزارة التربية، الطبعة الاولي، اربيل ٢٠٠٤ .
- بارزان تلوح في الافق، قصص وقصائد.
- تجربتي في الجمعية الوطنية.
- الكورد رؤية ثقافية وحضارية.

٨. سەلیم بوترس ئیلیاس

لەدایکبووی: ١٩٥٢/عەنکاوا-هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٤
خوێندن: دکتۆرا لە کۆمەڵناسی/کۆلێژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٧
چاپکراوەکانی: نییە.

٩. سەباح هورمز

لەدایکبووی: ١٩٤٨ز/ کەرکووک
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان
خوێندن: خانەی مامۆستایانی سەرەتایی هەولێر/١٩٦٩

چاپکراوەکانی:
- التقليدي واللاتقليدي في المسرح الكوردي مجموعة مقالات نقدية، الطبعة الاولى، ستوكهولم ١٩٩٣ ،

الطبعة الثانية ٢٠٠١.
- مدخل الي المسرح السرياني في العراق، مطبعة الثقافة، الطبعة الاولى، اربيل ٢٠٠٣. ٨٨ صفحة.
- المسرح الكوردي في ثلاثة عقود"١٩٧٠-٢٠٠٠"، طبع دار ادي شير للنشر والاعلام-عنكاوا، مطبعة الثقافة، اربيل ٢٠٠٣.
- قراءة أخرى الى المسرح السرياني، اصدارات المركز الثقافي الاشوري، الطبعة الاولى، دهوك ٢٠٠٥.

١٠. نادر موش مراد

لەدایکبووی: ٣/ ١/ ١٩٥٨/عەنکاوا - هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان
خوێندن: خانەی مامۆستایانی هەولێر/١٩٧٧

چاپکراوەکانی:
- تجربة التعليم السرياني في اقليم كردستان.
- الصحافة السريانية بين الماضي والحاضر.
- شخصيات اعلامية سريانية.

١١. مرقس بوترس

لەدایکبووی: ١٩٤٣/عەنکاوا - هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان
خوێندن: دەرچووی بەشی کوردی/کۆلیژی ئاداب/زانکۆی بەغداد/١٩٦٩

چاپکراوەکانی:
- ديك بوترس، شعر.
- القنفذ الناعم، شعر.
- اخاديد اليد دم، شعر.
- غدي الزمن صدي، شعر.
- شخير الموتى، شعر.
- غدوت عنيد الفداء، شعر.

١٢. ئەکەد مراد تەمۆ

لەدایکبووی: ٣/ ١/ ١٩٥٨/ ئاکرێ
دەستپێک: ١٢/ ٩/ ١٩٧٧/ لەسەر هونەر و ڕۆشنبیری سریانی
خوێندن: دبلۆم

چاپکراوەکانی: نییە.
بەڵام چەند پەرتووکێکی ئامادەی هەیە بە هەر سێ زمانی "سریانی و کوردی و عەرەبی" وەک:
- مێژووی سەری ساڵی بابلی ئاشووری.
- ڕۆژنامە نووس یوسف ملک
- ڕۆژنامەگەری سریانی دوای ڕاپەڕینی ئادار ١٩٩١/ لە کوردستان
- ڕۆژنامەگەری سریانی لە حەفتایەکان
- خوێندنی سریانی لە کوردستان.. لاپەڕەیەکی ڕووناک لەمێژووی گەلی کلدانی سریانی ئاشووری.

١٣. حەبیب عەبۆ برایمۆک

لەدایکبووی: ١٩٤٥ز/ شەقلاوە-هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٧
خوێندن: دبلۆم لە ئیدارە/ بەغداد/١٩٦٨
وێڕای بینینی چەندین خولی کتێبخانەکان" ١٩٧٥، ١٩٧٨، ١٩٨٤، ١٩٨٦" باشترین پلەی وەدەست هێناوە.
چاپکراوەکانی: نییە.

١٤. خەلیل پۆلس بوترس
(خەلیل خۆرانی)

لەدایکبووی: ١٩٤٥/شەقلاوە-١٧/٦/١٩٩٩
دەستپێک: ١٩٧٨
خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی کوردی، کۆلیژی ئاداب، زانکۆی بەغداد/ ١٩٧٤

چاپکراوەکانی:
- شەوی یەلدا بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر٢٠٠٢.

١٥. یەعقوب فەرەنسیس ئیلیا قەساب
لەدایکبووی: ١٩٤٠/ هەرمۆتە-کۆیە-١٩٩٦بەغداد
دەستپێک: ١٩٧٩
خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایان/١٩٦٣

چاپکراوەکانی: نییەتی، بەڵام دەستنووسی دوو کتێبی لەدوا بەجێماوە:
- سایکولوجیە الطفل: ٢٩٠ لاپەڕەیە.
- تأریخ حدیاب: ٢٠٠ لاپەڕەیە.

١٦. عەبدولحەمید یەعقوب جوبرائیل
(پرۆفیسۆر د. عەبدولحەمید)
لەدایکبووی: ١٩٤١/ شەقلاوە-٢٠٠٠ عەنکاوا
دەستپێک: سەرەتای هەشتاکان
خوێندن: بکالۆریۆس لە زمانی ئینگلیزی/کۆلیجی ئاداب/ زانکۆی بەغداد/١٩٦٣، ماستەر لە زمانی ئینگلیزی لە زانکۆی "نۆرث وێلز" لە بەریتانیا/١٩٨٢، دکتۆرا لە زمانی ئینگلیزی/کۆلیژی ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین/١٩٩٧

چاپکراوەکانی:
- قاموس العبارات والامثال عربي-انگلیزی، ١٩٩٠.
- الشخصیة والتربیة، مترجم، بالاشتراك.
- ما هو علم اللغة في الانگلیزیة، ترجمة، بە کوردی.
* زیاتر لە "١٤" لێکۆڵینەوەی بە هەر سێ زمانی ئینگلیزی و کوردی و سریانی بڵاوکردۆتەوە.

١٧. جەلال مەرقس بۆیا

لەدایکبووی: ١٩٤٢/ عەنکاوا-هەولێر
دەستپێک: ناوەراستی هەشتاکان
خوێندن: خانەی مامۆستایان/١٩٦٤-١٩٦٥

چاپکراوەکانی:
- کلمات تتقاتل، شعر، اربیل ٢٠٠١.
- في الصمیم، مجموعة مقالات، اربیل ٢٠٠٣.
- الوصیة القاتلة، مجموعة قصصیة، اربیل ٢٠٠٥.
- ترانیم بین الضحك والبكاء، شعر، أربیل ٢٠٠٧.

١٨. سەمیر سەبری
(د. سەمیر خۆرانی)

لەدایکبووی: ٢١/٢/١٩٦٩ز/ کەرکووک
دەستپێک: ١٩٩١
خوێندن: ماستەری لە ئەدەبی عەرەبی هاوچەرخ لە کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین، دکتۆرای لە هەمان بوارو لە هەمان زانکۆ بە ناونیشانی: "شعر سعدی یوسف/ دراسه تحلیلیه نقدیه" وەرگرتووە.
چاپکراوەکانی:
- الرحيل عبر المدارات، شعر، ٢٠٠٢.
- صوب الملكوت تطير العصافير، شعر، ٢٠٠٥.
- حفنة من ثلج الجبل، شعر، ٢٠٠٦.
- سيرة ذاتية لرجل يحترق، شعر، ٢٠٠٧.

* دوو شانۆگەری کۆمیدیشی بە بنزاری سریانی شەقلاوە نووسیوە:
- بيث العجائز/١٩٩٢.
- السيد المبشر/١٩٩٣.

١٩. نەوزاد پۆلس حەننا
(نەوزاد الحكيم)

لەدایکبووی: ١٩٦٨ز/ عەنکاوا-هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٢
خوێندن: بکالۆریۆس لە ئابووری/ کۆلیژی ئابووری و کارگێڕی/ زانکۆی سەلاحەددین/١٩٩٣
چاپکراوەکانی: نییە.

٢٠. جنان پۆلص گۆرگیس بیثون

لەدایکبووی: ١٩٥٥ز/ عەنکاوا-هەولێر
دەستپێک: دوای راپەڕین
خوێندن: بکالۆریۆس لە زانستی کشتوکاڵی/ زانکۆی بەغداد
چاپکراوەکانی: نییە.

٢١. رەوەند پۆلص گۆرگیس بیثون
(رەوەند بیثون)

لەدایکبووی: ١٩٦١ز/ عەنکاوا-هەولێر
دەستپێک: دوای راپەڕین
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی فیزیا پەروەردە/ زانکۆی بەغداد/١٩٧٦
چاپکراوەکانی: نییە.

٢٢. سەباح یوسف جەجۆ شامایا

لەدایکبووی: ١٩٥١ز/ عەنکاوا-هەولێر
دەستپێک: دوای راپەڕین
خوێندن: پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایان/ ١٩٧٤
چاپکراوەکانی: نییە.

٢٣. ئەفرام متی یوسف کلیانا

لەدایکبووی: ١٩٤٥ز/ عەنکاوا-هەولێر
دەستپێک: دوای راپەڕین
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی مێژوو/کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی بەغداد/ ١٩٧٠

چاپکراوەکانی:
- أمثالنا السريانية، الجزء الاول، مطبوعات دار نشر ادي شير، ٢٠٠٦.
- أمثالنا السريانية، الجزء الثاني. چاپ نەکراوە.
- أمثالنا السريانية، الجزء الثالث. چاپ نەکراوە.
- الفلكلور الكلداني.

٢٤. یەلدا توما بوترس
(یەلدا برادۆستی)

لەدایکبووی: ١٩٥٤ز/ عەنکاوا-هەولێر
دەستپێک: دوای راپەڕین
خوێندن: پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایان
چاپکراوەکانی: نییە.

٢٥. دەلال سلێوە عیسا
(دایکی لاس)

لەدایکبووی: ٢٤/١/١٩٧٧ز/ هەرمۆتە-کۆیە
دەستپێک: دوای راپەڕین
خوێندن: دەرچووی خولی مامۆستایان لە کۆیە
چاپکراوەکانی: نییە.

٢٦. فەلاح نەجیب یوسف
(فەلاح عظمت)

لەدایکبووی: ١٩٧٥ز/ بەغداد
دەستپێک: دوای راپەڕین
خوێندن: بکالۆریۆس لە ئەندازەی شارستانی/ زانکۆی سەلاحەددین/١٩٩٨

چاپکراوەکانی:
- طقوس الحزن، مجموعة شعرية، مطبوعات جمعية الثقافة الكلدانية/ عنكاوا، ٢٠٠٤.

٢٧. جەمال شەمعون ئیلیا

لەدایکبووی: ١٩٥٥ز/ عەنکاوا-هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٢
خوێندن: دبلۆم لە پەیمانگای مامۆستایان/ هەولێر

چاپکراوەکانی:
- رەوشی نەتەوەیی و سیاسی کلدان لە حکومەتی هەرێمی کوردستان.
- الوضع القومي والسياسي للكلدان في ظل حكومة أقليم كوردستان.
- منهج قواعد اللغة السريانية للصف السادس الاعدادي.

٢٨. مونا یۆخەننا یاقو
(د. مونا)

لەدایکبووی: ١٩٧٠/ عەنکاوا-هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٧
خوێندن: دکتۆرا لە یاسای گشتی نێودەوڵەتی/ کۆلیژی یاسا و رامیاری/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٤

چاپکراوەکانی:
- حقوق الاقليات القومية في القانون الدولي العام، دراسة سياسية-ميدانية، مطبعة شهاب، الطبعة الاولى، اربيل ٢٠٠٩.

٢٩. کنار حەنا نوری

لەدایکبووی: ١٩٧٧ز/ عنکاوا-هەولێر
دەستپێک: دوای راپەڕین
خوێندن: پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایان

چاپکراوەکانی:
- نزيف الاعـوام، شـعـر، مطبـوعـات دار ادي شـيـر، عنكاوا، ٢٠٠٤.

٣٠. سەمەر یوسف سلێمان
(سەمەر کۆیی)

لەدایکبووی: ١٩٧٩ز/ بەغداد
دەستپێک: دوای راپەڕین
خـوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی وەرزش/کـۆلـیـژی پەروەردە/زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠١
چاپکراوەکانی:
- هانا، شـیـعـر، هاوبەش، بلاوکـراوەکـانی یەکـێـتی قوتابیانی کوردستان، هەولێر ٢٠٠٠.

٣١. سەعدون نەجیب یوسف

لەدایکبووی: ١٩٧٦ز/ بەغداد
دەستپێک: دوای راپەڕین
خوێندن: پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایان/١٩٩٧

چاپکراوەکانی:
- مـدرستي والاحتـرام، مطبـوعـات جـمعـيـة الثـقـافـة الكلدانية، عنكاوا. بە زمانی سریانی.

٣٢. الخوری روفائیل شەمعون یوسف
لەدایکبووی: ١٩٢٩ز/ عنكاوا-هەولێر
دەستپێک:
خوێندن: پەیمانگای " مار يوحنا الحبيب"

چاپکراوەکانی:
- مـذكـرات الخـوري روفـائيل بنيـامين يوسف/١٩٥٦-٢٠٠٦.

بیۆگرافیای چیرۆکنووس و شاعیر و نووسەرانی دانیشتووی هەولێر

یەکەم: چیرۆکنووسان

١. حەمەکەریم رەمەزان ئەحمەد
(حەمەکەریم)

لەدایکبووی: ١٩٣٥ گوڵپ
دەستپێک: ١٩٥٦ چیرۆک
خوێندن: لیـسـانس لە کۆلیـژی (القانـون والتـشـريع)/ زانکۆی ئەزهەر، (دبلۆمی عالی)/ کۆلیژی پەروەردە.
چاپکراوەکانی:
*** لە بواری دراما:**
- چیرۆکی فالچی لە ١٩٧١ کراوە بە زنجیرەی تەلەفزیۆنی

لە تەلەفزیۆنی کەرکووک بە (٧) زنجیرە. لە ساڵی ١٩٧٢ لە چاپخانەی کامەرانی چاپکراوە. ١٧٨ لاپەڕە.
- شەوێک لە ژیانی خانزاد، چاپخانەی دار الحریة، بەغداد ١٩٧٧، کراوە بە زنجیرەی تەلەفزیۆنی. ١١٨ لاپەڕە.
- گوندەکەم، ١٩٨١. کراوە بە زنجیرەی تەلەفزیۆنی. ٨٤ لاپەڕە.
- خاتوو کلاوزەڕ، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٣. ٢٢٤لاپەڕە.
- خەونە و خەون نییە، بەغداد ١٩٨٥.
- دایکی کوردان، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٧.
- ئۆریست کەی دەگەڕێتەوە؟ شانۆگەری، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٥.
- ئاگر هەر ئاگرە، ٢٠٠٥.

*** لە بواری رۆماندا:**
- بەرمیلی قۆپاو، رۆمان، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٢. ٢٧٢ لاپەڕەیە.
- پیرشالیار، ٢٠٠٤.

*** لە بواری لێکۆڵینەوە:**
- درامای کوردی لەناو درامای جیهاندا، ٢٠٠١.
- ئەدەبی منداڵانی کورد، لێکۆڵینەوە - مێژووی سەرهەڵدان، بەرگی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٥، ٤٠٦ لاپەڕە.
- ئەدەبی منداڵانی کورد دوای ڕاپەڕین، بەرگی دووەم، چاپخانەی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧. ٣٦٨ لاپەڕە

*** لە بواری پەروەردە و سایکۆلۆژیەتدا:**
- سایکۆلۆجیەتی خوێندنەوە، چاپخانەی کامەران، سلێمانی ١٩٦٩. ١٢٦ لاپەڕە
- بنچینەی وتنەوەی زمانی کوردی، هەولێر ١٩٧٠.
- مێژووی پەروەردە لە حوجرەکانی کوردستاندا، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

*** لە بواری وەرگێراندا:**
- دابەشبوونی زارەکانی زمانی کوردی - نووسینی فوئاد حەمە خورشید، ١٩٧٨.

جگە لە دەیان کورتە چیرۆک و بابەت و وتاری جۆراوجۆر، کە لە گۆڤار و رۆژنامەکاندا بلاوبوونەتەوە.

٢. عەبدوڵلا عەزیز خالد (عەبدوڵلا ئاگرین)

لەدایکبووی: ١٩٤٨/ سلێمانی
دستپێک: ١٩٦٣
- **خوێندن:** ماستەرو دکتۆرا لە ئەدەبی کوردی/ کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:
- کولەمەرگی، کۆمەڵە چیرۆکی کورت، چاپخانەی کامەران، سلێمانی ١٩٦٩. ٨٨ لاپەڕە.
- گری کەفە وشکەکانتان دائەمرکێنمەوە، کۆمەڵە چیرۆکی کورت، چاپخانەی "سلمان الاعظمي"، بەغداد ١٩٧٣. ٧٠لاپەڕە.
- بابانۆئێل تۆراوە، کۆمەڵە چیرۆکی کورت، چاپخانەی زانکۆ، سلێمانی ١٩٧٨. ١١٠ لاپەڕە.
- پەرستگا، کۆمەڵە چیرۆکی کورت، ١٩٨٠. ١٠٧ لاپەڕە.
- شوان، کۆمەڵە چیرۆکی کورت، ١٩٨٤.
- النضال الدؤب، نامیلکەیەکە-لە شێوەی پەیامدا، بە زمانی عەرەبی لە ١٩٧٤/٧/١٤ نووسراوە و بۆ سەرۆک بارزانی مستەفا - نێردراوە بە تایپ چاپکراوە.
- یوسف مەلەک، کردستان او بلاد الاکراد، وەرگێران و پەراوێزیشی بۆ نووسیوە، ١٩٧٤.
- بسمە، کۆمەڵە کورتە چیرۆک، وەرگێرانی بۆ عەرەبی:

حەسەن جاف، ١٩٨٦.
- لە بارەی مەحوی لوتکەوە، پرۆژەیەکی ئەدەبییە، یانزە شارەزای شیعری مەحوی بەشدارییان تیا کردووە، ١٩٨٦.
- دیوانی شیعری/ محەمەد سالح دیلان، ئامادەکردن و لێکۆڵینەوە و پێشەکی و پەراوێزی بۆ نووسیوە، ١٩٨٧.
- دیوانی کامەران موکری، کۆکردنەوە و پێشەکی و پەراوێز نووسین، ١٩٨٨.
- دیوانی شیعری شوکری فەزلی، ساغکردنەوە و لێکۆڵینەوە لەسەر نووسین، ١٩٨٨.
- شیعری سیاسیی کوردی-لە باشووری کوردستان، ١٩٩٦. نامەی ماستەرەکەیەتی.
- دیوانی میرزا غەفور، کۆکردنەوە و لێکۆڵینەوە و ساغکردنەوە لێکدانەوە و پێشەکی، ١٩٩٨.
- کاری پەیوەندییەکان و هونەری دیپلۆماسی، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، ١٩٩٨.
- کاریگەری بیری نەتەوەیی لە گەشەسەندنی کورتە چیرۆکی کوردیی کوردستانی عێراقدا (١٩٦١-١٩٧٠)، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.

٣. جەلیل کاکەوەیس ئیسماعیل

لەدایکبووی: ١٩٤٨/کەرکووک
دەستپێک: ١٩٧٤
خوێندن: بکالۆریۆس زمانی کوردی/ئاداب/بەغداد

چاپکراوەکانی:
- میراو، کۆمەڵە چیرۆک، ١٩٨٥.
- چرکە زیندووەکان، کۆمەڵە چیرۆک، ٢٠٠٠.
- بۆنی ئەشکەوت، چیرۆک، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٣.
- فرانتز کافکا، بەدگۆران، رۆمان، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی دەزگای وەرگێڕان، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٢، چاپی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٦.
- رۆمانی کوردی/پەرتبوونی رووداو و نازیندەیی شاکەس، خوێندنەوە و لێکۆڵینەوە، چاپخانەی بینایی"سلێمانی"، بڵاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، هەولێر ٢٠٠٥.
- بیبلۆگرافیای "١٠٠"ژمارەی یەکەمی-برایەتی ئەدەب و هونەر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.
- نیکۆس کازانتزاکس، باخچەی بەردین، رۆمان، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، چاپخانەی شڤان"سلێمانی"، بڵاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئارشاک پۆلادیان، کورد لە سەدەی حەوتەمەوە تا سەدەی دەیەم، مێژوو، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی دەزگای وەرگێڕان، هەولێر ٢٠٠٦.
- جەنگیز ئەیتماتۆڤ، رۆژەکە لە سەدەیەک درێژتر دەبێتەوە، رۆمان، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی دەزگای وەرگێڕان، هەولێر ٢٠٠٦.
- خەڵتەی دنیا، کۆمەڵە نووسەرێک، کۆمەڵە چیرۆک، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی دەزگای وەرگێڕان، چاپی یەکەم هەولێر ٢٠٠٧.
- وەچەکانی مەولانا، کۆمەڵە چیرۆک، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.

٤. جەبار جەمال غەریب

لەدایکبووی: ١٩٦١ قەڵادزە.

دەستپێک: ١٩٨٠

خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی ئینگلیزی کۆلیژی ئاداب، زانکۆی بەغداد.

چاپکراوەکانی:

- چناری شیر، رۆمان، بڵاوکراوەکانی بنکەی ئەدەبی و رووناکبیری گەلاوێژ، سلێمانی ١٩٩٩.
- شێخی داموس، رۆمان، بڵاوکراوەکانی رۆژنامەی میدیا، هەولێر ٢٠٠٠.
- دنیا لە کتێبێکدا، رۆمان، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٣.
- نامەکانی ژاکۆن، کۆمەڵە چیرۆک، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٤.
- خوێندنەوەی کتێب، رۆمان و چیرۆک/ کوردی بیانی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.
- هاتنەخوارەوەی فریشتەکان، کۆلین ئۆمپسۆن، وەرگێڕان.
- لەسەر باران دەنووسم، رۆمان، ٢٠٠٦.
- تۆش من دەناسی، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧.
- چۆن بۆ ئەبەدی دەگری، ٢٠٠٨.

٥. فەوزیە عزەدین رەشید

لەدایکبووی: ١٩٥٣/ کەرکووک

دەستپێک: ١٩٨٤

خوێندن: بکالۆریۆس/ ئاداب/ کوردی زانکۆی سلێمانی

چاپکراوەکانی: نییە.

٦. تاریق نامیق حەسەن

لەدایکبووی: ١٩٧٢/ کەرکووک

دەستپێک: ١٩٩٢

خوێندن: دبلۆم لە پەیمانگای هونەری/١٩٩٣

چاپکراوەکانی:

- تەندروستی سەدا کۆمەڵایەتییەکان، هەولێر ١٩٩٢.
- مێرگی خەمەکان، کۆمەڵە چیرۆک، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر ٢٠٠٩.

دووەم: شاعیران

١. غەریب محەمەد ئەمین
(غەریب پشدەری)

لەدایکبووی: ١٩٤١/ قەلادزێ.
دەستپێک: ١٩٦٢.
خوێندن: تەواوکردنی خانەی مامۆستایانی سلێمانی ١٩٦١ - ١٩٦٢.
چاپکراوەکانی:
- ئۆڵدوز و بووکە شووشەی قسەکەر، وەرگێڕان، بەغداد ١٩٨٥.
- نوقڵێ، شیعر، چاپی یەکەم، چاپخانەی ماردین، ٢٠٠١.
- ژانی وەرزەکان، شیعر، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٢.
- پایزە ماچ، شیعر، وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.
- ئەفسانەکانی خۆرهەڵات، وەرگێڕان.
- دایکم دووجار گریا، ڕۆمان، وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی دەزگای موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١.
- بەدەم ڕێی دوورەوە، کۆمەڵە چیرۆک، وەرگێڕان،.
- زەنگوڵە، کۆمەڵە چیرۆک، وەرگێڕان.
- سەمای مەرگ، کۆمەڵە چیرۆک، وەرگێڕان.
- عەزیز نەسین، منداڵی ئاخر زەمان، ڕۆمان، وەرگێڕان، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئیبراهیم یونسی، گۆڕستانی غەریبان، ڕۆمان، وەرگێڕان، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٦.
- عەزیز نەسین، مووخۆرکە، ڕۆمان، وەرگێڕان.
- لە گوڵزاری ئەزموونەکانەوە، بیرەوەری مامۆستایان، وەرگێڕان.
- ئیبراهیمی یونسی، دادە شیرین، ڕۆمان، وەرگێڕان، دەزگای موکریانی، چاپخانەی خانی/ دهۆک، چاپی یەکەم هەولێر ٢٠٠٨.
- عەزیز نەسین، ئێم، ئێس، ماتیسن، پەڕ، ڕۆمان، وەرگێڕان.
- مەنوچهری کەریم زادە، هەموو هەقیانە، وەرگێڕان لە فارسییەوە، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- عەزیز نەسین، گیانلەبەران بەکەم مەگرن، وەرگێڕان.
- هەرچەندە شاعیر خەڵکی هەولێر نییە، لە زمانی شیعر و وەرگێڕانەکانیشی دیارە و شێواز و ستایلی خۆی پاراستووە، بەڵام تەمەنێکە لە هەولێر گیرساوەتەوە، ئەوەیە دوو لایەنە بەخشیوەتی و وەریگرتووە.

٢. مستەفا محەمەد کەریم
(د. مستەفا زەنگەنە)

لەدایکبووی: ١٩٤٧/قار کەرەم/کەرکووک
دەستپێک: ١٩٦٣
خوێندن: دکتۆرا لە زمانی کوردی، ناونیشانی تێزەکەی (ڕەنگ لە زمانی کوردیدا)

چاپکراوەکانی:

- سۆزە نهێنییەکانی ناوداران، وەرگێران، ١٩٨٥.
- گوڵ و ژن و چیا، شیعر، ١٩٨٨.
- مۆمستان، شیعر، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ١٩٩٤.
- رووبارە ئاوێنە، شیعر،
- رەنگ لە زمانی کوردیدا، لێکۆڵینەوەیەکی لیکسیکی سیمانتیکییە، زنجیرەی بلاوکراوەکانی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٢.
- کەناری، چیرۆک، کتێبی دەزگای شەفەق، چاپی یەکەم، کەرکووک ٢٠٠٤.
- شێواز رێگاکانی دارشتن، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هاوبەش، هەولێر ٢٠٠٤.
- رێگاکانی گوتنەوەی ئەلف و بێی کوردی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هاوبەش، هەولێر ٢٠٠٤.
- مۆدێرنیتە و رێکخستنی حزبی،

* دکتۆرمستەفا شیعر و چیرۆک دەنووسێت. هەولێری نییە، بەڵام (٢٧) ساڵە لێرە دادەنیشێت.

٣. موکەرەم رەشید
(موکەرەم تاڵەبانی)

لەدایکبووی: ١٩٥١/ خانەقین

دەستپێک: کۆتایی شەستەکان

خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی زمانی کوردی/ کۆلیژی /زانکۆی بەغداد

چاپکراوەکانی:

- شەپۆلی ئاواز، شیعر، چاپخانەی دار الحریە، بەغداد ١٩٧٨. ٢٠٦ لاپەرە.
- ژیلەمۆی راز، شیعر، چاپخانەی دار الحریە، بەغداد ١٩٨٠. ٢٢٦ لاپەرە.
- بەردەباز، بەغداد ١٩٨٦.
- غەریب شەیدا، چیرۆک، وەرگێران، هاوبەش، بەغداد ١٩٨٩.
- رێس، شیعر، هەولێر ١٩٩٧.
- ئەفسانەی سێو، شیعر، هەولێر ٢٠٠٤.
- دەستوری شیکردنەوە لەزمانی کوردیدا، هەولێر ٢٠٠٨.
- ئامۆژگاری دایک، چیرۆکی وەرگێردراو بۆ منداڵان، هەولێر ٢٠٠٨.

٣. مەریوان فەتحی کەریم

لەدایکبووی: ١٩٦٣/ قەڵادزێ

دەستپێک: ١٩٨١

خوێندن: پەیمانگای ئامادەکردنی مامۆستایان

چاپکراوەکانی:

- فێرت کردم، کۆمەڵ شیعر، شاخ، ١٩٨٥
- کۆتەپەرست، کۆمەڵە شیعر، ١٩٩٩
- بنچینەکانی ئابووری، وەرگێران
- تاڵەرێ، کۆمەڵە چیرۆک

* هەرچەندە شاعیر لەدایکبووی هەولێر نییە، بەڵام لە کۆتایی هەشتاکانەوە لە هەولێر نیشتەجێیە.

٤. سەلام كەریم عومەر

لەدایكبووی: ١٩٦٧/ قەڵادزێ
دەستپێك: ١٩٨٢.
خوێندن: ئامادەیی
چاپكراوەكانی:
- ناڵەی چیا پەنایەك بۆ تاشەكان، چاپخانەی هێڤی، چاپی یەكەم، هەولێر ٢٠٠٨.

٥. نەجم خالد نەجمەددین (پ.ی.د. نەجم ئەڵوەنی)

لەدایكبووی: ١٩٦١/خانەقین
دەستپێك: ١٩٨٣
خوێندن: دكتۆرا لە ئەدەبی كوردی پسپۆڕی رەخنەی رۆمان/كۆلیژی ئاداب/زانكۆی سەلاحەددین/٢٠٠٣

چاپكراوەكانی:
- ئەفسانەی تۆفانی سۆمەری، لێكۆڵینەوەیەكی مێژوویی بەراوردكاری، چاپكراوەكانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٧.
- ئایینی ئێزیدی لەنێوان چەند جەمسەری و بڕوای یەكتاپەرستیدا، چاپخانەی زانكۆی سەلاحەددین، هەولێر ١٩٩٩.
- بینای كات لە سێ نموونەی رۆمانی كوردیدا، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپخانەی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٤.
- تەكنیكی دایەلۆگ لە هەندێ نموونەی هاوچەرخی كورتە چیرۆكی كوردیدا، دەزگای شەفەق، چاپخانەی ئارابخا، چاپی یەكەم، كەركوك ٢٠٠٦.
- ئەفسانە و پەندی كۆمیدی گاڵتەئامێزی كوردی، لێكۆڵینەوە، دەزگای مۆزیك و كەلەپووری كوردی، چاپی یەكەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- پەند و قسەی نەستەقی كوردی شاری خانەقین، لێكۆڵینەوە، دەزگای مۆزیك و كەلەپووری كورد، چاپخانەی موكریانی، هەولێر ٢٠٠٨.
- یاخیبوون لە مەرگ، شیعر، بڵاوكراوەكانی سەنتەری رۆشنبیری پایتەخت، چاپخانەی شەهاب، چاپی یەكەم، هەولێر ٢٠٠٩.

* د. نەجم (٢٥) ساڵە لە هەولێر دادەنیشێت.

٦. سیروان عادل محیەدین

لەدایكبووی: ١٩٦٩/ كەركوك
خوێندن: ئامادەیی
دەستپێك: ناوەراستی هەشتاكان
چاپكراوەكانی:
- خەندە لە باوەشی فرمێسكا، شیعر، بڵاوكراوەكانی

قوتابیان و لاوان/ لقی کەرکووک/ هەولێر ١٩٩٢
- وێستگەکانی هەڵم/ شیعر/ هاوبەش/ بلاوکراوەکانی ڕێکخستنی پێشمەرگە/ هەولێر ١٩٩٧
- ئادار و هۆزان/ شیعر/ هاوبەش/ بلاوکراوەکانی ڕێکخستنی پێشمەرگە/ هەولێر ٢٠٠٤
- عەورەتی گەڵا/ شیعر/ بلاوکراوەکانی لقی کەرکووک یەکێتی نووسەرانی کورد/ چاپی یەکەم/ چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە/ هەولێر ٢٠٠٥، چاپی دووەم بلاوکراوەکانی یەکێتی لاوانی دیموکراتی کوردستان، هەولێر ،٢٠٠٨

٧. لەتیف محەمەد حەسەن
(پ.ی.د. لەتیف)

لەدایکبووی: ١٩٥٥/ سلێمانی
دەستپێک: ١٩٨٧
خوێندن: دکتۆرا لە ڕەخنەی ئەدەبی/ لە بەشی عەرەبی/ کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی موسڵ/ ١٩٩٤

چاپکراوەکانی:
- سێ خولگەی ڕەخنەیی لە ئەدەبی کوردی، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٢، ١١٢ لاپەڕە.
- چنینەوە، دیوانە شیعر، بلاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٩.

* وێڕای بلاوکردنەوەی چەندین لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی بە هەردوو زمانی کوردی و عەرەبی لە گۆڤاری زانکۆکاندا.

٨. میکائیل ئیبراهیم ئیسماعیل

لەدایکبووی: ١٩٦٧/ ئاکرێ
دەستپێک: ١٩٨٧
خوێندن: بەشی کوردی/ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین
چاپکراوەکانی: نییە

٩. سمکۆ محەمەد مەعروف

لەدایکبووی: ١٩٧٠ کەرکووک
دەستپێک: دوای ڕاپەڕین
خوێندن: ئامادەیی
چاپکراوەکانی:
- تونێلەکانی ئەوین، هەولێر ٢٠٠٠.
- جەنگ و نێوانەکان، کەرکووک ٢٠٠٥.
- هەناسەیەک لە سێبەردا، شیعر، کەرکووک، ٢٠٠٦
- میتۆد و جیاوازی، خوێندنەوەیەک بۆ فەلسەفەی مارکسیزم، هەولێر ٢٠٠٨

* ناوبراو لەدایکبووی هەولێر نییە، بەڵام لە دوای ڕاپەڕینەوە لە پایتەخت جێوارە.

١٠. عرفان مستەفا حەمەرەحیم

لەدایکبووی: ١٩٧٤/ هەورامان
دەستپێک: ١٩٩٤
خوێندن: ماستەر لە ئەدەبی کوردی/ کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین
چاپکراوەکانی:
- دوو رۆح و فانۆسەکە، شیعر، کۆمەڵەی نووسەرانی ئیسلامی، سلێمانی ١٩٩٤.
- هیگل، مێژووی فەلسەفە، وەرگێران، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.

١١. دلشاد ساڵح خدر

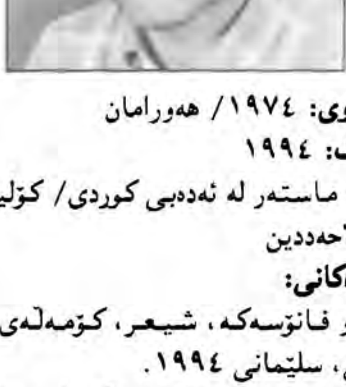

لەدایکبووی: ١٩٧٧/ قەلادزێ
دەستپێک: ١٩٩٨
خوێندن: ناوەندی
چاپکراوەکانی: تریفەی غوربەتەکانی تەمەنم، ٢٠٠٤.

سێیەم: نووسەران لە بوارە جیاجیاکانی نووسیندا

١. وریا قانع

لەدایکبووی: ١٩٣٨/پێنجوێن
دەستپێک: سەرەتای پەنجاکان
خوێندن: قوتابخانەی قانعی باوکی

چاپکراوەکانی:
- بیرەوەرییەکانی ئیحسان نوری پاشا، وەرگێران، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١.
- حەبیبوڵلا تابانی، دلاوەرانی کوردی گومناو، خانەی چاپ و بلاوکردنەوەی قانع، وەرگێرانی لە فارسییەوە، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٢.
- د. حوسێن وەحیدی، سروود و گاتەکانی زەردەشت، وەرگێران لە فارسییەوە، بلاوکراوەکانی دەزگای وەرگێران، چاپخانەی منارە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- حەسەن ئازاد، ئافرەت لەو دیو پەردەی حەرامسەراکانەوە، وەرگێران لە فارسییەوە، بلاوکراوەکانی دەزگای وەرگێران، چاپخانەی منارە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- چەند دیکیۆمێنتی نێودەوڵەتی، وەرگێران، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٧.
- پرشنگ بابایی، باری کۆمەڵایەتی ئافرەت لە رۆژگاری دێریندا، وەرگێران.

- مێژووی ئایینی زەردەشت، بڵاوکراوەکانی سەردەم، سلێمانی.
- مێژوو و ریشەی نەژادی کورد.
- مێژووی رامیاری کورد.

٢. نوری جەمیل محەمەد عەلی (د. نوری تاڵەبانی)

لەدایکبووی: ١٩٣٧/ کەرکووک

دستپێک: ١٩٥٦

خوێندن: دکتۆرای دەوڵەتی لە قانوون/ زانکۆی سۆربۆن/پاریس/١٩٦٨

چاپکراوەکانی:

- مبادیء القانون التجاري العراقي، الطبعة الاولى، دار الطبع والنشر الاهلية، بغداد ١٩٧٢، ٣٣٤ لاپەڕە. الطبعة الثانية، بغداد ١٩٧٩.
- القانون التجاري العراقي"النظرية العامة"، جزء الاول، مطبعة دار الطبع والنشر الاهلية، ١٩٧٢. ٣٣٤ صفحة.
- محاولات تغييرالواقع القومي في منطقة كركوك، السويد ١٩٩٥.
- حول المفهوم النظام الفدرالي، مطبوعان مؤسسة موكرياني للنشر والطباعة، الطبعة الاولى، مطبعة وزارة التربية، اربيل ٢٠٠٥.
- باسيلي نيكيتين، الكرد، دراسة سوسيولوجية وتأريخية، نقله من الفرنسية وعلق عليه، من منشورات مكتب الفكر والتوعية من الاتحاد الوطني الكردستاني، الطبعة الثالثة، سليمانية ٢٠٠٧.

* تا ئێستا زیاتر لە دەیان لێکۆڵینەوەی زانستی و ئەکادیمی بە زمانی کوردی و عەرەبی و فەرەنسی و ئینگلیزی لە گۆڤار و بڵاوکراوەکانی زانکۆکانی دەرەوە و ناوەوەی کوردستان و بڵاوکراوە کوردییەکان بە گشتی بڵاوکردۆتەوە.

٣. محەمەد نووری عارف (پرۆفیسۆر. د. حەمە نووری)

لەدایکبووی: ١٩٣٦/ هەڵەبجە

دستپێک: ١٩٥٧

خوێندن: دکتۆر لە زمان و ئەدەبی فارسی/ زانکۆی تاران/ ١٩٧٠

چاپکراوەکانی:

- تێکستی ئەدەبی کوردی، هۆنراوە، بەشی دووەم، زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٨٢.
- زبان فارسي، بخش يكم، ١٩٩٧.
- زبان فارسي، بخش دوم، ١٩٩٧.
- تێکستی ئەدەبی کوردی، هۆنراوە، بەشی یەکەم، زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٨٥. وادیارە بە هۆی سانسۆرەوە بەشی یەکەم دواتر چاپ بووە.

- وشە و زاراوەکانی بابا تاهیر و بەراوردکردنیان لەگەڵ شێوەکانی زمانی کوردیدا، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٧.
- کەمالی و ئەدەبیاتی فارسی بەراوردکاری، بلاوکراوەکانی زنجیرە کتێبی کاروان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.
- زاراوەی ئەدەبی "کوردی، عەرەبی، ئینگلیزی"، ئامادەکردنی لیژنەی ئەدەبی کۆڕی زانیاری کوردستان- دکتۆریش ئەندامێکە لەو لیژنەیە- بلاوکراوەکانی کۆڕی زانیاری کوردستان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٦.
- فەرهەنگی دیوانی شاعیران "نالی، سالم، کوردی"، بلاوکراوەکانی کۆڕی زانیاری کوردستان، چاپخانەی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧. ١٠٠٠ لاپەرە.

٤. عەدنان محەمەد حوسامەدین (شێخ عەدنان نەقشبەندی)

لەدایکبووی: ١٩٣٨/ سلێمانی

دەستپێک: ١٩٦٠

خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆلێژی مافی سیاسی/ زانکۆی بەغداد/ ١٩٦٠-١٩٦١

چاپکراوەکانی: نییە.

٥. خەلیل ئیسماعیل محەمەد (پرۆفیسۆر د. خەلیل)

لەدایکبووی: ١٩٤٥/مەندەلی

دەستپێک: ١٩٦٤

خوێندن: دکتۆرا لە بواری جوگرافیا/ زانکۆی بەغداد/ ١٩٨٠

چاپکراوەکانی:

- قضاء خانقين، دراسة في جغرافية السكان، مطبعة العاني، الطبعة الاولى، بغداد ١٩٧٧، ٣١٨صفحة. الطبعة الثانية (منقحة و مزيدة)، السليمانية، ٢٠٠٢.
- انماط الاستيطان الريفي في العراق، مطبعة الحوادث، بغداد، ١٩٨٢.
- مبادي جغرافية السكان، مطبعة جامعة صلاح الدين، اربيل، ١٩٨٤.
- جغرافية الاستيطان الريفي، مطابع جامعة الموصل، الموصل، ١٩٨٩.
- البعد القومي للتغيرات في الحدود الادراية لمحافظة كركوك، مطبعة وزارة الثقافة، اربيل، ١٩٩٧.
- منطقة التخصر الحدودية بين العراق و ايران، مطبعة كرستال، اربيل، ١٩٩٨.
- اقليم كردستان العراق (دراسات سكانية) مطبعة كرستال، اربيل ١٩٩٨، الطبعة الثانية، مطبعة زانكو، اربيل ١٩٩٨. الطبعة الثالثة، مطبعة زانكو، اربيل ١٩٩٩.
- مؤشرات سياسة التعريب في كردستان العراق، مطبعة

زانكو، اربيل، ٢٠٠١. الطبعة الثانية، مطبعة زانكو ٢٠٠٢، الطبعة الثالثة، مطبعة زانكو، ٢٠٠٢.
- محافظة كركوك دراسات في التكوين القومي للسكان، مطبعة دارا، اربيل ٢٠٠٢. الطبعة الثانية، مطبعة زانكو ٢٠٠٨.
- محافظة اربيل، دراسات اقتصادية-ديموغرافية، مطبعة وزارة الثقافة، اربيل ٢٠٠٣.
- المجتمع المدني ومستقبل الاثنيات في العراق، مكتب الفكر و التوعية، السليمانية، ٢٠٠٤.
- سياسة التعريب في كردستان العراق (بالاشتراك)، مطبعة اراس، اربيل، ٢٠٠٤.
- دهوك- نينوي/ دراسات ديموغرافية، مركز كردستان للدراسات الستراتيجية، السليمانية، ٢٠٠٥.
- الكرد الفيليون، مطبعة زانكو، اربيل، ٢٠٠٥.
- القضية الكردية حدود ام وجود، مطبعة زانكو، اربيل ٢٠٠٦.
- المنطقة المتنازع عليها بين الحاضر الملتهب والمستقبل المجهول، مكتب الفكر والتوعية في الاتحاد الوطني الكردستاني، مؤسسة حمدي للطباعة والنشر، السليمانية، ٢٠٠٨.
- البعد السياسي للمشكلات القومية"الكرد نموذجا"، وزارة الثقافة، مطبعة وزارة الثقافة، اربيل ٢٠٠٩.

٦. عەبدولغەنی عەلی یەحیا

لەدایکبووی: ١٩٤٣/ئاکرێ
دەستپێک: ١٩٦٤
خوێندن: ناوەندی

چاپکراوەکانی:
- قضايا كردستانية، مطبعة اراس، اربيل، الطبعة الاولى، اربيل ٢٠٠٢.

٧. فەلەکەدین سابیر حەموود (فەلەکەدین کاکەیی)

لەدایکبووی: ١٩٤٣/ ناوچەی دوبز: کەرکووک
دەستپێک: ١٩٦٧
خوێندن: ئامادەیی/ بەشی زانستی

چاپکراوەکانی:
- بطاقة يانصيب، رواية، مطبعة دار الساعة، بغداد ١٩٦٧، ١٦٣صفحة، چاپی دووەم، چاپخانەی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.
- موجز في المسرح الكوردي، راژان، سەرددەمی شاخ، چاپخانەی خەبات، ١٩٨٤.
- في تأريخ الصحافة الكوردية، راژان، سەرددەمی شاخ، چاپخانەی خەبات، ١٩٨٤.
- رق هەڵگرتن/ وەرگێڕاو لە فارسییەوە بۆ کوردی، راژان، سەرددەمی شاخ، چاپخانەی خەبات، ١٩٨٤.
- عن التعليم في كوردستان، راژان، سەرددەمی شاخ، چاپخانەی خەبات، ١٩٨٤.
- القذافي والقضية الكوردية، عەرەبی، راژان، سەرددەمی شاخ، چاپخانەی خەبات، ١٩٨٩، چاپی دووەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.
- شاکر فەتاحی شەهید، هاوبەش لەگەڵ مەحمود زامدار، هەولێر، ١٩٩٨.

- دەفتەری کاف، لێکۆڵینەوە، بڵاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ۲۰۰۱.
- فەلەکەدین کاکەیی بە رەنگی خۆی دوور لە سیاسەت، دیمانە: شێرزاد عەبدولرەحمان، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ۲۰۰۵.
- ویژدان و ئازادی، بەرگی یەکەم، چاپخانەی رۆشنبیری ۲۰۰۷.
- ویژدان و ئازادی، بەرگی دووەم، چاپخانەی رۆشنبیری ۲۰۰۷.
- ویژدان و ئازادی، بەرگی سێیەم، لەژێر چاپ دایە.
- مؤتمر عربی فی رحاب کوردی، کۆمەڵێ بابەتی بڵاوکراوەی فەلەکەدین کاکەیی لە رۆژنامە و گۆڤارەکان، بەبۆنەی بەستنی کۆنگرەی پەرلەمانتارانی عەرەب لە هەولێر کرا بە کتێبێک و لە چاپخانەی رۆشنبیری لە ساڵی ۲۰۰۸ چاپکرا.

٨. جەلال حوسێن محەمەد
(جەلال زەنگابادی)

لەدایکبووی: ١٩٥١/ زەنگاباد/ دیالا
دەستپێک: ١٩٦٧
خوێندن: خانەی مامۆستایانی کەرکوک/١٩٦٩.

چاپکراوەکانی:
- عشرون قصة كردية مترجمة، مجموعة.
- شێرکۆ بێکەس، ساعات من قصب، ترجمة.
- فەرهاد شاکەلی، أوتار التنائي، ترجمة.
- حەمە کەریم عارف، ظل الصوت وقصص أخري.

- مهاباد قەرەداغی، سنة في الجحيم.
- انبهارات، مختارات شعرية، ترجمة شعر شێرکۆ بێکەس، مشترك، دار سردم للطباعة والنشر، سليمانية ۲۰۰۸.
- قصائد تأبى أي عنوان، شعر، منظمة كتاب بلاحدود- الشرق الاوسط، الطبعة الاولى ۲۰۰۹.
- دیوانێکی شیعریی چاپ نەکراوی بەناوی جەلالستان هەیە، کە هەندێکیانی لێرە و لەوێ لە رۆژنامە و گۆڤارەکان بڵاوکراونەتەوە.

* بە کوردی و عەرەبی شیعری بڵاوکردۆتەوە، لە پاڵ وەرگێڕانی لە کوردییەوە بۆ عەرەبی، بە پێچەوانەشەوە وەرگێڕانی هەیە.

* نووسەر و وەرگێڕ هەولێری نییە، بەڵام زیاتر لە (٢٥) ساڵە لە هەولێر گیرساوەتەوە.

٩. ئازاد محەمەدئەمین کاکەشێخ
(پرۆفیسۆر د. ئازاد نەقشبەندی)

لەدایکبووی: ١٩٤٨/٢/١٩/بیارە
دەستپێک: ١٩٦٩
خوێندن: دکتۆرا لە جوگرافیای نەوت/ زانکۆی سۆفیا/ بولغاریا/١٩٧٧

چاپکراوەکانی:
- مقدمة في الجغرافية السياحية مع دراسة تطبيقية عن القطر العراقي، وزارة التعليم العالي، هاوبەش، بغداد ١٩٨٠.
- جغرافية النفط والطاقة، وزارة التعليم العالي، هاوبەش، بغداد ١٩٨١.

- جغرافية الموارد المعدنية، وزارة التعليم العالي، هاوبەش، بغداد ١٩٨٢.
- جغرافية الامريكيتين، هاوبەش، جامعة البصرة، ١٩٨٥.
- جغرافية أستراليا الاقليمية، هاوبەش، جامعة بغداد، ١٩٨٥.
- جغرافية الموارد الطبيعية، هاوبەش، جامعة البصرة، ١٩٩٠.
- جیوپولەتیک مەکتەبی بیروهوشیاری "ی. ن. ک"، سلێمانی ١٩٩٥.
- نفط كوردستان العراق، الجزء الاول، مەکتەبی ڕێکخراوە جەماوەرییەکان"پ. د. ک"، هەولێر ١٩٩٧.
- نەوتی کوردستانی عێراق، بەشی یەکەم، مەکتەبی ڕێکخراوە جەماوەرییەکان "پ. د. ک"، هەولێر ١٩٩٧.
- نفط كوردستان العراق، الجزء الثاني، مەکتەبی ڕێکخراوە جەماوەرییەکان"پ. د. ک"، هەولێر ١٩٩٨.
- نەوتی کوردستانی عێراق، بەشی دووەم، مەکتەبی ڕێکخراوە جەماوەرییەکان "پ. د. ک"، هەولێر ١٩٩٨.
- جوگرافیای کوردستانی عێراق، هاوبەش، بڵاوکراوەکانی سەنتەری برایەتی، هەولێر ١٩٩٨.
- مشروع
- پرۆژەی گاپ"gap"و کاریگەری لەسەر ولاتانی دەوروبەرو کوردستان، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ٢٠٠٣.
- ئەتلەسی کەرکوک، هاوبەش، لیژنەی ڕووبەڕووبوونەوەی بە عەرەبکردن، ٢٠٠٦. بە زمانی کوردی و عەرەبی و ئینگلیزی.
- جوگرافیای کەش و ئاو و هەوا، بەشی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- گەرم بوونی گۆی زەوی و کاریگەرێتی لەسەر هەرێمی کوردستانی عێراق، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.
- ئاووهەوای لۆکالی، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ٢٠٠٨.

* ئەوە جگە لە پێشکەشکردنی نزیکەی "٥٠" لێکۆڵینەوەی زانستی و ئەکادیمی لە بوارەکەی خۆی.

١٠. فائق نامق محەمەد
(شێخ فائق)

لەدایکبووی: ١٩٤٣/ کەرکووک
دەستپێک: شەستەکان
خوێندن: بکالۆریۆس ئیدارە/١٩٨٦
چاپکراوەکانی: نییە.

١١. سەعدی ئیسماعیل عەبدولکەریم
(د. سەعدی بەرزنجی)

لەدایکبووی: ١٩٤٢/٧/١ کەرکووک
دەستپێک:
خوێندن: دکتۆرای دەولی لە قانوونی تایبەتی/ زانکۆی کرۆنۆبل/فەرەنسا/١٩٧٨
چاپکراوەکانی:
- الاشتراط لمصلحة الغير في الفقه الغربي والفقه الاسلامي، دراسة مقارنة، رسالة ماجستير، مطبعة راپەرین، سلێمانی ١٩٧٥. ٤٠٠ صفحة
- شروط الاعفاء من المسؤلية التقاعدية في القانون

الفرنسي والقانون العراقي، رسالة دكتوراه الدولة، مطبعة جامعة كرونوبل للعلوم الاجتماعية، فرنسا ١٩٧٨، بە زمانی فەرەنسی.
- كتيب بعنوان "الادارة وممارسة الهندسية/ ١٩٨٠"، مشترك (محاضرات للطلاب).
- روجية ماندكري، التعليق على القرار القضائي في مواضيع القانون الخاص، ترجمة، مطبعة جامعة صلاح الدين، الطبعة الاولى، اربيل ١٩٨٢.
- تیۆری گشتی ماف، ئەمیندارێتی گشتی رۆشنبیری و لاوان، هەولێر ١٩٩٠.
- تیۆری گشتی یاسا، ئەمیندارێتی گشتی رۆشنبیری و لاوان، هەولێر ١٩٩٠.
- دانییل میتران، دایکی کورد، وەرگێرانی لە فەرەنسییەوە بۆ عەرەبی، چاپی یەکەم، چاپخانەی "خەبات" دهۆک، ١٩٩٦.
- الاقتتال الداخلي في كوردستان العراق كيف بدأ ومن هو المسؤول عنه، مشترك، ١٩٩٧.
- المشاكل القانونية الناجمة عن تكنلوجيا الانجاب الجديدة، بالاشتراك مع سعيد شيخو السندي، مطبعة جامعة صلاح الدين، اربيل ٢٠٠٢
- شروط الاعفاء من المسؤلية العقدية في القانونين الفرنسي والعراقي، ترجمة اطروحة دكتوراه، مطبعة جامعة صلاح الدين، الطبعة الاولى، اربيل ٢٠٠٣.

* جگە لە بلاوکردنەوەی زیاتر لە "٣٠" توێژینەوەی ئەکادیمی لە گۆڤارەکانی زانکۆ و چەندین بابەت و وتاریش لە گۆڤار و رۆژنامەکاندا.

١٢. شێرکۆ کەریم بەگ تەوفیق بەگ
(د. شێرکۆ بابان)

لەدایکبووی: ١٩٥٢/چەمچەماڵ
دەستپێک: ١٩٧٠
خوێندن: دکتۆرا لە ئەندازیاری میکانیک
چاپکراوەکانی:
- رستەسازی و شیتەڵکاری زانستی، هەولێر ١٩٩٦.
- میکانیزمە بنەڕەتییەکانی رستەسازی، هەولێر ١٩٩٧.
- داینامیزمی جێناوی لکاو لە رستەسازیدا، هەولێر ١٩٩٧.
- نەخشەی رۆنانی رێژەی کار، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ١٩٩٩.
- لە مۆرکە رەسەنەکانی رێزمانی کوردی، هەولێر ٢٠٠٠.
- بەرەو رێزمانی کوردی: بەرەو رێزمانی نووسین، هەولێر ٢٠٠٠.
- شرۆڤەکاری رێزمانی لە زمانی نووسیندا، هەولێر ٢٠٠٠.
- رێزمانی پاشگری دووپاتیی (ەوە)، بلاوکراوەکانی دەزگای موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١.
- رێزمانی کەسی سێیەمی تاک، چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کوردستان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤. ١٥٩ لاپەرە.
- دەنگسازی و برگەسازی لە زمانی کوردیدا، چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کوردستان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٥، ٢٠٦لاپەرە.
- مۆرفیمی ئێستایی (ە)، زنجیرەی بلاوکراوەکانی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- زمانی نووسینی رێزماندار، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی ئاراس،چ ١، هەولێر ٢٠٠٨.
- بەرەو وشەڕۆنان لە زمانی نووسیندا، هەولێر ٢٠٠٨.
- هەندێ لە ئاکارە رەنگینەکانی رێزمانی کوردی، چاپخانەی"خانی دهۆک"، بلاوکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- رێزمانی ئامرازی پەیوەندی لە ئاستی زمانی نووسیندا، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٩، ٣١٠ لاپەرە.

١٣. جەوهەر نامیق سالم

لەدایکبووی: ١٩٤٦/کەلار-کەرکووک
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان
خوێندن: دەرچووی کۆلیژی زانستە ئابوورییەکان/زانکۆی موستەنسریە/١٩٧٢

چاپکراوەکانی:
- کورد لە گەمەی دەقە یاساییەکاندا و وردبوونەوە لە دەستووری هەمیشەیی"العراق"، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- ئایا فیدرالییەت وەک خیارێکی سیاسی لە عێراق پیادە دەکرێت؟، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٨.

١٤. شوکریە رەسووڵ ئیبراهیم
(پرۆفیسۆر د. شوکریە رەسووڵ)

لەدایکبووی: ١٩٥١/سلێمانی
دەستپێک: ١٩٧٢
خوێندن: دکتۆرا لە ئەدەب/ ئامۆژگای ئەتنۆگرافیای سەر بە ئەکادیمیای زانستی سۆڤیەتی پێشوو/مۆسکۆ/١٩٧٧

چاپکراوەکانی:
- لێکۆڵینەوە لە هەندێ شیعری کلاسیکی کوردیدا، سلێمانی ١٩٧٩.
- پەخشانی کوردی، هەولێر ١٩٨١ز.
- کۆمەڵە رازێ بۆ منداڵان، وەرگێرانی لە رووسییەوە، بەغداد ١٩٨١.
- عادات و رسوماتنامەی اکرادیەی مەلا مەحمودی بایەزیدی، وەرگێرانی لە رووسییەوە، بەغداد ١٩٨٢.
- ناوەرۆکی فیکری و ئەدەبی پەند و قسەی نەستەقی کوردی، وەرگێرانی لە رووسییەوە بە هاوبەشی لەگەڵ جەلال تەقی، هەولێر ١٩٨٤.
- ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، لێکۆڵینەوە بۆ قۆناغی سێی بەشەکانی کوردی، چاپی یەکەم، سلێمانی ١٩٨٤، چاپی دووەم، دەزگای مۆزیک و کەلەپووری کورد، چاپخانەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٨.
- زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی یەکەمی کۆلیژەکان- هەولێر ١٩٨٧ز.
- مارگرێت روودینکۆ، شین و لاوانەوەی کوردە ئێزیدییەکانی پشت قەفقاس، وەرگێرانی لە رووسییەوە، بەغداد ١٩٨٩.
- لێکۆڵینەوەی ئەدەبی کوردی لە عیراقدا، وەرگێرانی لە رووسییەوە، بەغداد ١٩٨٩.
- ئەدەبی کوردی و هونەرەکانی ئەدەبی کوردی. هەولێر، ١٩٨٩.
- رێورەسمی شین و لاوانەوەی کوردی، هەولێر ١٩٩٧ز.
- رێگاکانی کاری مەیدانی فۆلکلۆری کوردی، هەولێر ١٩٩٧.
- گۆرانی یا ترانەهای کورد- د. محەمەد موکری (وەرگێرانی لە فارسییەوە)، هەولێر ١٩٩٩ز.
- دەنگی گێتی تازە و رۆڵی لە پێشخستنی زمان و ئەدەب و وەرگێراندا. سلێمانی ٢٠٠٣ز.

- حیکایەتی خورافی لەڕووی مۆرفۆلۆژییەوە، سلێمانی ٢٠٠٣.
- بیری نەتەوایەتی و کوردایەتی لای بارزانی نەمر، هەولێر ٢٠٠٣.
- سلێمانی لە ئەدەبی فۆلکلۆردا، سلێمانی ٢٠٠٤.
- حەکایەتی فۆلکلۆری گیانداران، سلێمانی ٢٠٠٥.
- تەکنیکی گێڕانەوە لە چیرۆکەکانی شێخ مارف بەرزنجی، کەرکووک ٢٠٠٥.
- وەرز و سالنامەی میللی لە پەند و شیعری کوردیدا، زنجیرە کتێبی ئینستیتوتی کەلەپووری کوردستان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- رەمزی مار لە ئەدەبی فۆلکلۆری گەلان و کورددا، سلێمانی ٢٠٠٥.
- وەرز و سالنامەی کوردی لە پەند و قسەی نەستەق و شیعری میللی کوردیدا، هەولێر ٢٠٠٥ز.
- ستۆکهۆلم و هەگبەیەکی پڕ لە زانیاری، بلاوکراوەکانی ئەنجومەنی نیشتمانی کوردستان-عێراق، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.

١٥. حەسەن عەباس بەهرام (حەسەن جاف)

لەدایکبووی: ١/ ١٠/ ١٩٤٢ز/ کەرکووک
دەستپێک: ١٩٧٢
خوێندن: بکالۆریۆس لە جوگرافیا/ کۆلیژی ئاداب، زانکۆی بەغداد/١٩٦٧

چاپکراوەکانی:
- چیرۆکی نوێی کوردی، لێکۆڵینەوە، بەغداد ١٩٨٥.
- عەبدوڵلا ئاگرین، بسمە، کۆمەڵە کورتە چیرۆک، وەرگێڕان بۆ عەرەبی، بەغداد ١٩٨٦.
- لە خەونەکانی نامۆیێک، کۆمەڵە چیرۆک، هەولێر ١٩٨٦.
- کامەران موکری چیرۆکنووس، لێکۆڵینەوە، بەغداد ١٩٨٨.
- القفص، کۆمەڵە چیرۆکێکە لە "خەونەکانی نامۆیێک" نووسەر خۆی وەریگێڕاوەتە سەر زمانی عەرەبی، بەغداد ١٩٨٨.
- عەله بەستێ، رۆمان، سلێمانی ١٩٨٨.
- ملامح التجديد في القصة الكردية الحديثة، دراسة، بغداد، ١٩٩٠.
- نووسینی بەڕادان، هەولێر ١٩٩٦.
- باران، کۆمەڵە چیرۆک، سوید ١٩٩٨.
- دیجلەی تاوان، کۆمەڵە چیرۆک، سوید ١٩٩٨.
- گۆڕستانی لم، رۆمان، سلێمانی ٢٠٠١.
- عەلی وەردی، چەردەیەکی کۆمەڵایەتیانە لە مێژووی نوێی عێراق، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بەشی یەکەم، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری-خانەی وەرگێڕان، چاپخانەی روون، سلێمانی ٢٠٠٥.
- چەردەیەکی کۆمەڵایەتیانەی مێژووی نوێی عێراق، وەرگێڕان، بەشی دووەم، سلێمانی ٢٠٠٥.
- کەرکووکییەکان بارکەن برۆن، کۆمەڵە وتار، سلێمانی ٢٠٠٥.
- تاوەری بابل، وەرگێڕان، هەولێر ٢٠٠٦.
- ئەرنێست هەمنگوای، بەفری کلیمانجارۆ، وەرگێڕان، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی خانی"دهۆک"، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- د. جەمال رەشید ئەحمەد، کەرکووک لە چەرخە کۆنەکاندا، وەرگێڕان، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی خانی"دهۆک"، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- الوجيز من تأريخ ايران/ دراسة في التأريخ السياسي، الجزء الاول، دار ئاراس للطباعة والنشر، الطبعة

الثانية، اربيل ٢٠٠٨.
- الوجيز من تأريخ ايران/ دراسة في التأريخ السياسي، الجزء الثاني، دار ئاراس للطباعة والنشر، الطبعة الثانية، اربيل ٢٠٠٨.
- وریابوونەوەی کورد، وەرگێران، لەژێرچاپدایە.

١٦. زاهیر عەلی مستەفا رۆژبیانی

لەدایکبووی: ١٩٥٠/ کەرکووک
دەستپێک: ١٩٧٢
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی.
چاپکراوەکانی:
-چیرۆکی هونەری کوردی/شێواز،بنیاد
- شیعر لە دەردەوەی شیعریەت، بلاوکراوەکانی دەزگای ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.
- کاروباری رۆمان، بلاوکراوەکانی دەزگای شەفەق، کەرکووک ٢٠٠٩.

١٧. ئیبراهیم قادر محەمەد
(د. ئیبراهیم)

لەدایکبووی: ١٩٥٠/عەربەت/سلێمانی/
دەستپێک: ١٩٧٣
خوێندن: دکتۆرا لە ئەدەبی کوردی

چاپکراوەکانی:
- دکتور سمیع ابو فعلی، شێوازە نوێیەکانی گوتنەوەی زمان، وەرگێران، بلاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، چاپخانەی منارە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

١٨. نەجدەت سەبری ئیسماعیل
(نەجدەت ئاکرەیی)

لەدایکبووی: ١٩٥٩/ ئاکرێ
دەستپێک: ٤/٥/١٩٧٤ شیعری: (سێ پلیتی شۆڕشگێڕی لە کوردستان) رۆژنامەی هاوکاری
خوێندن: دکتۆرا لە یاسای گشتی-ئاسایشی نەتەوەیی/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٤

چاپکراوەکانی:
- تنفيذ الشركات الاجنبية للمشاريع، دراسة قانونية، مطبعة الاعظمية، بغداد ١٩٨٦. نامەی ماستەرەکەیەتی.
- الاطار القانوني للامن القومي، دراسة تحليلية، چاپخانەی زانکۆ، هەولێر ٢٠٠٤. نامەی دکتۆراکەیەتی.

١٩. یاسەمین مەحموود تەها (یاسەمین بەرزنجی)

لەدایکبووی: ١٩٥٠/ کەرکووک
دەستپێک: ١٩٧٤
خوێندن: بکالۆریۆس لە زمانی ئینگلیزی/زانکۆی موستەنسریە/ ١٩٧١-١٩٧٢
چاپکراوەکانی:
- جەمیلە جەلیل، گۆرانییە میللییەکانی کوردی، گۆرینی لە لاتینییەوە، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٨.
- مـام ورچ پلانی ئاهەنگێک دادەنێ، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، walt disny، هەولێر ٢٠٠٥.
- بەسەرهاتی منداڵێکی پیس، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٧.

٢٠. نەجات حەمید فەقێ ئەحمەد

لەدایکبووی: ١٩٦١/ کەرکووک
دەستپێک: ١٩٧٧
خوێندن: بکالۆریۆس لە زمانی فەرەنسی/بەغداد
چاپکراوەکانی:
- مێژوو خود لەناولەنگەریەکدا، لێکۆڵینەوەی رەخنەیی شیعر، هەولاێر ١٩٩٧.
- تیۆری بنیاتی شاراوە، تیۆری رەخنەیی، هەولێر ١٩٩٧.
- لێکۆڵینەوەیەکی بنیاتگەرایی لەسەر گوتاری بارزانی نەمر، لێکۆڵینەوەی سیاسی-رەخنەیی، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٥.
- گەمە شاراوەکانی با، وەرگێڕانی شیعر لە عەرەبییەوە بۆ کوردی، دەزگای سپیرێز، چاپخانەی "خانی"دهۆک، ٢٠٠٧.
- تیۆری بنیاتی شاراوە، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨. ٧٦٠ لاپەرە.
- لەپێناوی تازەگەری فیکریدا، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٩، ٥٤٣ لاپەرە.

٢١. عومەر شێخ لەتیف شێخ رەزا (شێخ عومەر بەرزنجی)

لەدایکبووی: ١/٧/١٩٥٢/ گوندی کەڵوور-کەرکووک
دەستپێک: ٥/٧/١٩٧٧/ گۆڤاری رەنجی کرێکار
خوێندن: ناوەندی
چاپکراوەکانی:
- گەشتێک بەناو مزگەوت و تەکیەکانی ناو شاری هەولێر، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی ئەوقاف و کاروباری ئاینی، چاپخانەی، هەولێر ٢٠٠١.
- کورتەیەک لە ژیاننامەی زانا ئایینییە کۆچکردووەکانی

سەدەی بیستەم، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی ئەوقاف و کاروباری ئایینی، چاپخانەی زانکۆ، هەولێر ٢٠٠٤.
- رەشاد موفتی، ئیسماعیل نامە، ئامادەکردن و سەرپەرشتی چاپ، هەولێر.
- رەشاد موفتی، میعراج نامە، ئامادەکردن و سەرپەرشتی چاپ، هەولێر.
- رەوشی حوجرە لە پێگەیاندنی زانا ئایینییەکانی شاری هەولێر، بە یارمەتی وەزارەتی ئەوقاف چاپکراوە، چاپخانەی منارە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- نەوەکانی شێخ محیەددین کەرکووک، چاپخانەی هاوسەر، هەولێر ٢٠٠٧.

٢٢. ئەحمەد محەمەد مام عوسمان قەرەنی
(ئەحمەد قەرەنی)

لەدایکبووی: ١٩٥٥/ئاکرێ
دەستپێک: ١٩٧٨
خوێندن: قوتابی دکتۆرا لە بەشی زمانی کوردی/کۆلیژی زمان/زانکۆی سەلاحەددین
چاپکراوەکانی:
- جۆگەگ ژ رویبارێ ئەڤینا من، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٧٨.
- مان، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٣.
- کانی، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد ١٩٨٤.
- تولیتالا، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٦.
- مە ژین لبەرە، چاپخانەی خەبات، راژان ١٩٨٩.
- صورتان من هویة واحدة، مطبعة خەبات، راژان ١٩٨٩.
- بێدەنگیا خالێن سۆر، چاپخانەی گەل، ئورمیە ١٩٩٠.
- ئەزموونا خوێندنگەهێن شۆرەشێ ل دەڤەرا بادینان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ١٩٩٨.
- علی أمواج الصراحة، مطبعة وزارة التربیة، أربیل، ٢٠٠١.
- ئەزموونی گەلان لە بواری پەروەردە و فێرکردندا، بەشی یەکەم، بڵاوکراوەکانی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٣.
- ئەزموونی گەلان لە بواری پەروەردە و فێرکردندا، بەشی یەکەم، بڵاوکراوەکانی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٤.
- شیعری فێرکردن لە ئەدەبی کوردیدا/نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم، چاپکراوەکانی دەزگای بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

٢٣. گلار حەبیب محیەدین
(گوڵەر سیامەنسووری)

لەدایکبووی: ١٩٥٣/ کەرکووک
دەستپێک: ١٩٧٨
خوێندن: بکالۆریۆس زمانی ئینگلیزی/ کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی بەغداد
چاپکراوەکانی:
- فیلە بچکۆلەکە، چیرۆکی منداڵان، وەرگێران، هاوبەش، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٠. ٨٠ لاپەڕەیە.
- هەڵووژەفرۆش، چیرۆکی منداڵان، وەرگێران لە تورکییەوە، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٣.
- فیل و ماڵەکەی مام گورگ، چیرۆکی منداڵان، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.

* ٣١ ساڵە لە هەولێر نیشتەجێیە.

٢٤. سالم سلێمان حاجی

لەدایکبووی: ١٩٥٧/موسڵ
دەستپێک: ١٩٧٨
خوێندن: بکالۆریۆس لە یاسا

چاپکراوەکانی:

- نحو نظرة متكاملة لمفهوم الدعوة.

٢٥. سەگڤان مستەفا عەبدولڕەحمان (سەگڤان یوسفی)

لەدایکبووی: ١٩٦١/ زاخۆ
دەستپێک: ١٩٧٩
خوێندن: دبلۆم پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایانی هەولێر/١٩٨٧

چاپکراوەکانی:

- میر زۆرۆ، چیرۆکی منداڵان، وەرگێڕان، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٦.
- چەوا پەلاتینک بوو مریشک، چیرۆکی منداڵان، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٩.
- مافی زارۆکان، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی مافی مرۆڤ، هەولێر ٢٠٠٠.
- ئاوازی نەوبەهار، کۆمەڵە شیعرێکی منداڵان، هاوبەش، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی پەروەردە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٤.
- گولزاری چیرۆک، کۆمەڵە چیرۆکێکی منداڵان، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی پەروەردە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٤.

٢٦. سەرۆ قادر عەلی

لەدایکبووی: ١/٧/١٩٦٠/ قەڵادزێ
دەستپێک: ١٩٨٠
خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆمەڵناسی/کۆلیژی ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٥

چاپکراوەکانی:

- ئەخلاقی شۆڕشگێڕی، وەرگێڕان، ١٩٨٠.
- ئاڵای شۆڕش بەرەو کوێ دەچێ؟ بە هاوبەشی لەگەڵ ئاسۆ کەریم (شوان)، شاخ ١٩٨٦.
- ژیان بێ گفتوگۆ مەحاڵە، کۆمەڵە نووسەرێک، کۆکردنەوە و ئامادەکردن، کتێبی گوڵان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٩.
- فەرهەنگ و لێکحاڵیبوون، ئامادەکردن، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١.

- زاهاریا ستانکۆ، گوڵەکانی خاک، چاپی یەکەم، شاخ ۱۹۹۰، چاپی دووەم، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ۲۰۰۱.
- درەختی کفر/ چەند ئەندێشەیەکی راگەیاندن گولان وەک تەجرەبەیەک، بڵاوکراوەکانی بنکەی کاوەی رۆشنبیری کوردی، چاپخانەی ئۆفسێتی هەولێر چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۲.
- توندوتیژی دیاردەیەکی مێژوویی کۆمەڵایەتی، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر۲۰۰۲.
- شوکر مستەفا، ئەندێشە و هونەر لە پێشکەوتنی کۆمەڵایەتیدا، بە هاوکاری، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ۲۰۰۳.
- واقعی کوردستان و کردەوەی چاکسازی، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی خانی"دهۆک"، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸. ۱۰٦ لاپەڕەیە.
- ئەشکەنجەکانی ئیلاهی، وەرگێڕان.
- بزوتنەوەی رزگاریخوازی ڤێتنام، وەرگێڕان.
- ئافرەت.
- تێکشکان.
- ئاژەڵ یان مرۆڤ، وەرگێڕان، هاوبەش، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر ۲۰۰۸.

۲۷. عەبدولرەحمان عەبدولقادر حوسێن (عەبدولرەحمان پاشا)

لەدایکبووی: ۱۹۵۲/ دهۆک
دەستپێک: ۱۹۸۱
خوێندن: پەیمانگای رووپێوی بەغداد/۱۹۷۷

چاپکراوەکانی:
- گەڕانەوەی قارەمانەکان، مێژوو، دەزگای سپێدە، ئێران، کەرەج ۱۹۹٤.
- عودة الابطال، مێژوو، دەزگای سپێدە، ئێران، کەرەج ۱۹۹٤.
- الكرد وكردستان/أرقام وحقائق/رد علي كتاب منذر الموصلي، مێژوو، دەزگای سپێدە، ئێران، کەرەج ۱۹۹٤.
- الرواية الكردية/بحث ميداني من واقع الرواية الكردية، مێژوو، دەزگای سپێدە، ئێران، کەرەج ۱۹۹٤، چاپی دووەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ۲۰۰۲.

۲۸. هادی عەلی عەبدولکەریم (د. هادی)

لەدایکبووی: ۱۹۵۳/ هەڵەبجە
دەستپێک: ۱۹۸۲
خوێندن: دکتۆرا لە زانستە سیاسییەکان/ زانکۆی جیهانی زانستە ئیسلامییەکان/ لەندەن

چاپکراوەکانی:
- پێشەکییەک بۆ مێژووی ئیسلامی گەلی کورد.
- سەلاحەدینی ئەییوبی سەرکردەی موسڵمانی کورد.

- سیستەمی سیاسی لە نێوان ئیسلام و مەسیحیەتدا.
- توندڕەوی و تیرۆر/ خوێندنەوەیەک چەند سەرنجێک.
- گەردوون لە سایەی قورئاندا.
- الشعب الكردي والسياسات الدولية في القرن العشرين. ماستەرنامەکەیەتی.
- تجديد الفكر الاسلامی ودوره فی الاصلاح السياسی، تێزی دکتۆراکەیەتی چاپ نەکراوە.

٢٩. مەولود موراد محیەدین
(مەولود باوە مراد)

لەدایکبووی: ١٩٦٤/هەڵەبجەی شەهید-سلێمانی
دەستپێک: ١٩٨٣/گۆڤاری رۆشنبیری "رێکخستنی نهێنی"تەوژمی ئیسلامی.
خوێندن: بکالۆریۆس لە ئابووری/زانکۆی موسڵ/ ١٩٨٨-١٩٨٩
بکالۆریۆس لە یاسا/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٠-٢٠٠١
ماستەر لە مافە سیاسییەکانی هاووڵاتی/زانکۆی جیهانی ئیسلامی/لەندەن/٢٠٠٦
قوتابی دکتۆرا لە بواری"سیستمی فەرمانڕەوایی چاک"

چاپکراوەکانی:
- دیموکراتیەت و فرەیی، بڵاوکراوەکانی رۆشنبیر، سلێمانی ١٩٩٦.
- مافی چارەی خۆنووسین، بڵاوکراوەکانی دەزگای رۆشنبیر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ١٩٩٨.
- نظام الحزب الواحد وأثره على الحقوق السياسية للمواطن، بڵاوکراوەکانی دەزگای رۆشنبیر، مطبعة سيما، سليمانية ٢٠٠٧.

٣٠. تاریق سدیق حەمەدەمین
(تاریق کارێزی)

لەدایکبووی: ١٩٥٩/٩/٩/گوندی کارێز/تەقتەق
دەستپێک: ١٩٨٣
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای تەکنیکی/بەغداد/ ١٩٨٠

چاپکراوەکانی:
- کورە کەچەڵە و چەند پارچە شیعری فۆلکلۆری، لەسەر ئەرکی دایکم و باوکم چاپم کرد، چاپخانەی"الحوادث"، بەغداد ١٩٨٣.
- مافەکانی مرۆڤ، بڵاوکراوەکانی سەعدوڵلا شێخانی، چاپخانەی الزمان، بەغداد ١٩٩١.
- سام و جەمشیر، کۆمپیوتەری بەمۆ، هەولێر، ١٩٩٩.
- حەوت هاوکێشە، بە کۆپی بڵاوکراوەتەوە، هەولێر، ١٩٩٢.
- سەماح رافع محەمەد، رێبازە هاوچەرخەکانی فەلسەفە، وەرگێران لە عەرەبییەوە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی خەبات، دهۆک، ٢٠٠١.
- فاروق عەلی عومەر، رۆژنامەگەری کوردی لە عێراقدا، بەراییەکان (١٩١٤- ١٩٣٩)، وەرگێرانی لە

عەرەبییەوە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠١.
- نیگار بۆ قۆناغی ناوەندی و دواناوەندی و ئامادەیی، وەرگێران و پێداچوونەوە، بڵاوکراوەکانی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٤، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- نیگار بۆ قۆناغی خوێندنی سەرەتایی، وەرگێران و پێداچوونەوە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٦، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- ستاتیکا و شاکاری کوردی، بەرگی یەکەم، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- ویل دۆرانت، سەربردەی فەلسەفە، وەرگێران لە عەرەبییەوە، چاپخانەی خانی "دهۆک"، بڵاوکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٧.
- هونەر و سایکۆلۆژیای منداڵ بۆ مامۆستایانی قۆناغی سەرەتایی، هاوبەش، وەزارەتی پەروەردە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٧.
- چاندن لە خانووی پلاستیکدا، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە بە هاوکاری بەهادین جەلال، چاپخانەی وەزارەتی کشتوکاڵ، هەولێر، ٢٠٠٧.
- لە بەندیخانەوە بۆ تەختی سەرۆکایەتی، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی چاپخانەی رۆژهەڵات، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر ٢٠٠٨.
- ستاتیکا و شاکاری کوردی، بەرگی دووەم، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.
- بەسام عۆدە، بۆچی لە ئەڵمانیا دروست کراوە؟ وەرگێران لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

٣١. رەفیق محەمەد محێدین
(د. رەفیق شوانی)

لەدایکبووی: ١٩٥١/ کەرکووک
دەستپێک: ١٩٨٣
خوێندن: دکتۆرا لە زمانی کوردی، نامەکەی بە ناونیشانی"ئامرازی بەستنەوە لە زمانی کوردیدا"، کۆلێژی پەروەردە (ئیبن روشد)/ زانکۆی بەغداد/١٩٩٧.

چاپکراوەکانی:
- چەند بابەتێکی زمان و رێزمانی کوردی، بڵاوکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١.
- ئامرازی بەستنەوە لە زمانی کوردیدا، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٤.
- دەردی دووری هەوارگەی وێران، دیوانی شیعر و پەخشان، سلێمانی ٢٠٠٤.
- کێشەی کەرکوک و چۆنیەتی چارەسەرکردنی، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی"خانی"دهۆک، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- ئەو وشانەی لە چاوگەوە وەردەگیرێن، لێکۆڵینەوەیەکی وشەسازییە بە رێگای دارشتن و لێکدان، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی"خانی"دهۆک، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- زمانی کوردی و شوێنی لە ناو زمانەکانی جیهاندا، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی خانی"دهۆک"، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

٣٢. حامد محەمەدعەلی حاجی

لەدایکبووی: ١٩٦٠/خانەقین
دەستپێک: ١٩٨٥/ ڕۆژنامەی "العراق"
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی ڕاگەیاندن/زانکۆی بەغداد/١٩٨٥-١٩٨٦
ماستەر لە ڕۆژنامەگەری و ڕاگەیاندن/زانکۆی سانت کلیمنتس

چاپکراوەکانی:
- زانست بێ باوەڕ نییە، بەغداد ١٩٨٦.
- قەزا و قەدەر، بەغداد ١٩٨٨.
- حول الاعلام والاعلام الاسلامي، هەولێر ١٩٩٨.
- لمحات عن تأريخ الصحافة الكوردية، اربيل ٢٠٠٩.
- دەربارەی ئازادی ڕۆژنامەنووسی، فۆتۆکۆپی.
- دەربارەی ڕۆژنامەگەری کوردی، فۆتۆکۆپی.

٣٣. ماجد نوری مەلا قادر

دایکبووی: ١٣/١١/١٩٦٨/ سلێمانی
دەستپێک: ١٩٨٥/ هاوکاری
خوێندن: دبلۆم لە پەیمانگای مامۆستایان

چاپکراوەکانی:
- ٢٧٠٠ ساڵ کتێبی شیعر
- پارتیزانی و شۆڕشی کورد
- نیشتمانی هەیاران و مەیاران دیراسەی فیکری
- بەرخودان لە ئەشکەوتدا
- چەمکەکانی تێڕوانین -لێکۆڵینەوەی هونەری شێوەکاری
- ئۆتیزم لە کوردستان -کتێبی تایبەت بە نەخۆشییەکەو دەرئەنجامە کۆمەڵایەتییەکانی
- گەڕانەوە بۆ دنیای شیعر و چەندین نامیلکەو پەرتووکی دیکە

* لە ١٩٩١ەوە نیشتەجێی هەولێرە.

٣٤. ئازا حەسیب عەلی/ قەرەداغی

دایکبووی: ١٦/٥/١٩٦٠/ سلێمانی
دەستپێک: ناوەڕاستی هەشتاکان
خوێندن: دبلۆم لە کارگێڕی/ زانکۆی موستەنسریە/١٩٧٩-١٩٨٠
بکالۆریۆس لە کۆمەڵناسی/ زانکۆی سەلاحەددین.
قوتابی ماستەر لە بەشی کۆمەڵناسی زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:
- نەوەیەکی تووڕە، چاپخانەی نەوا، هەولێر ٢٠٠٠.

- ململانێی پێگەیشتن، سلێمانی.
- كلیلداران، چاپكراوەكانی دەزگای چاپ و بلاوكراوەكردنەوەی ئاراس، هەولێر .٥٠٠٢
- هنری باركی، بۆ ئەوەی لەسەر كوردستان شەڕ هەڵنەگرسێ، وەرگێران، هاوبەش، بلاوكراوەكانی دەزگای چاپ و بلاوكردنەوەی ئاراس، چاپی یەكەم، هەولێر ٢٠٠٩.

٣٥. ئازاد عەبدولقادر ساڵح (ئازاد وەڵەدبەگی)

لەدایكبووی: ١٩٦٩/ خانەقین
دەستپێك: ١٩٨٦
خوێندن: بكالۆریۆس لە یاسا/زانكۆی سەلاحەددین/٢٠٠٣

چاپكراوەكانی:
- بە جیهانیبوون و شوناسی نەتەوەیی، كۆمەڵە وتاریكی وەرگێرشدراو، سەنتەری روناكبیری هەتاو، هەولێر ٢٠٠٥.
- فەرهەنگی رامیاری نیگا، ئامادەكردن و وەرگێران، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٥.
- د. كەمال پولادی، مێژووی هزری سیاسی لە رۆژاوا، بەرگی یەكەم، هاوبەش لەگەڵ سیروان زەندی، دەزگای توێژینەوە و بلاوكردنەوەی موكریانی، هەولێر ٢٠٠٥.
- د. كەمال پولادی، مێژووی هزری سیاسی لە رۆژاوا، بەرگی دووەم، هاوبەش لەگەڵ سیروان زەندی، دەزگای توێژینەوە و بلاوكردنەوەی موكریانی، هەولێر ٢٠٠٥.
- د. كەمال پولادی، مێژووی هزری سیاسی لە رۆژاوا، بەرگی سێیەم، هاوبەش لەگەڵ سیروان زەندی، دەزگای توێژینەوە و بلاوكردنەوەی موكریانی، هەولێر ٢٠٠٥.
- رۆشنبیر و دەسەڵات، بەشی رۆشنبیری پێگەیاندنی یەكێتی قوتابیانی كوردستان، هەولێر ٢٠٠٦.
- شوناس و گەشەكردن، سەنتەری روناكبیری هەتاو، هەولێر ٢٠٠٧.
- د. حوجەتوڵلا ئەیوبی، سەرهەڵدان و بەردەوامی حیزبە سیاسییەكان لە رۆژئاوا، دەزگای توێژینەوە و بلاوكردنەوەی موكریانی، هەولێر ٢٠٠٧.
- د. سالح مەلا عومەر عیسا، ئەتنیك گەرایی و دەوڵەتی نەتەوەیی لە چەرخی بەجیهانیبووندا (كوردستانی عێراق وەك نموونە)، مەكتەبی ناوەندی دیراسات و پێگەیاندنی حزبی، هەولێر ٢٠٠٨.

٣٦. عومەر محەمەدئەمین نورەدینی

لەدایكبووی: ١٩٦٥/ قەلادزێ
دەستپێك: ١٩٨٦
خوێندن: قوتابی دكتورا لە بەشی زانستە سیاسییەكان/ كۆلێژی یاسا و رامیاری

چاپكراوەكانی:
- سیستەمی نوێی جیهانی و دۆزی كورد، چاپخانەی حاجی هاشم، چاپی یەكەم، هەولێر ٢٠٠٣.
- سەروەری دەوڵەت و پەیوەندی بە دۆزی كوردەوە، چاپخانەی منارە، چاپی یەكەم، هەولێر ٢٠٠٦.

٣٧. شاکر محەممەد ئەمین مستەفا (شاکر رۆژبیانی)

لەدایکبووی: ١٩٦٧/ شێخان/ موسڵ
دەستپێک: ١٩٨٧
خوێندن: بکالۆریۆس لە یاسا/ زانکۆی سەلاحەددین/ ١٩٨٨-١٩٨٩

چاپکراوەکانی:
- دەرویشی عەبدی، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٧.

چاپکراوەکانی:
- چمکێک لە ژیانی "زەیدی کوڕی ثابت"، چاپخانەی پەیڤ، سلێمانی ١٩٩٤.
- چل دوعا لە قورئانی پیرۆزەوە، چاپخانەی پەیڤ، سلێمانی ١٩٩٥.
- المأثورات/ نزا کاریگەرەکان، وەرگێران، چاپخانەی رۆشنبیری، ١٩٩٧.
- گولبژێرێک لە گولزاری فەرموودەی قودسی، ئامادەکردن، چاپخانەی ژین، هەولێر ١٩٩٨.
- العینات/ کورتکردنەوەی ئامرازەکانی یتوێژینەوە- أدوات البحث، بلاوکراوەکانی مەکتەبی باس و لێکۆڵینەوە، چاپخانەی ژین، هەولێر ٢٠٠١.
- استخدامات الحواش والمصادر/ تلخیص: أدوات البحث، بلاوکراوەکانی مەکتەبی باس و لێکۆڵینەوە، چاپخانەی ژین، هەولێر ٢٠٠١.
- بەها کۆمەلایەتی و رامیارییەکان...لەنێوان کۆمەڵگا خۆرئاوایی و کۆمەڵگا ئیسلامییەکاندا، وەرگێران، بلاوکراوەکانی یەکگرتووی قوتابیانی ئیسلامی کوردستان، ٢٠٠١.
- مشتێک لە خەرمانی زانست، چاپخانەی ژین، هەولێر ٢٠٠٢.
- شنەی سۆز، شیعر، چاپخانەی ژین، هەولێر ٢٠٠٢.
- الدکتور نظام عبدالحمید، دارشتنەوەی هەر "٣٠" لە تەفسیری گوڵشەن، بلاوکراوەکانی ناوەندی رۆشنبیر، ٢٠٠٣.

٣٨. جەلالەدین نەجمەدین تەها شێخزادە/ شکۆ

لەدایکبووی: ١٩٦٣/هەڵەبجەی شەهید-سلێمانی
دەستپێک: ١٩٩١/ گۆڤاری گزنگ
خوێندن: دبلۆم لە ئەندازیاری رووپێوی/ پەیمانگای تەکنیکی بەغداد/ ١٩٨٥-١٩٨٦
بڕوانامەی زانستی لە خوێندنی شەرعی/١٩٩٢
بکالۆریۆس لە کۆلیژی یاسا/ زانکۆی سەلاحەددین/ ٢٠٠٥-٢٠٠٦

٣٩. سەلاحەدین بابەکر محەممەد

لەدایکبووی: ١٩٦٥/قەڵادزێ-سلێمانی
دەستپێک: ١٩٩٢/گۆڤاری گزنگ و پەیامی راستی
خوێندن: بکالۆریۆس لە ئەندازەی کیمیاوە/زانکۆی تەکنەلۆژیا/بەغداد/١٩٩٢
ماستەر لە کارگێڕی پیشەسازی/زانکۆی سانت کلیمنتس/٢٠٠٧
خوێندکاری دکتۆرا لە هەمان بوار و لە هەمان زانکۆ.

چاپکراوەکانی:
- یەکگرتووی قوتابیانی ئیسلامی کوردستان: ئامانجە گشتییەکانی، بڵاوکراوەکانی مەکتەبی سکرتاریەتی یەکگرتووی قوتابیانی ئیسلامی کوردستان، چاپخانەی ژین، هەولێر ١٩٩٩.
- لەبەر رۆشنایی هێڵە سەرەکییەکانی ستراتیژیەتی یەکگرتووی ئیسلامی کوردستان، بڵاوکراوەکانی یەکگرتووی ئیسلامی کوردستان، چاپخانەی ژین، هەولێر ٢٠٠٢.
- رووبینا، سەد کورتە وتاری سیاسی، بڵاوکراوەکانی مەکتەبی ناوەندی راگەیاندنی یەکگرتووی ئیسلامی کوردستان،چاپخانەی ژین، هەولێر ٢٠٠٦.

* لە ساڵی "١٩٩٦"ەوە لە هەولێر جیوارە.

٤٠. کەنعان نەجمەدین ئەحمەد
(حاجی کاروان)

لەدایکبووی: ١٩٧٠/کەرکووک
دەستپێک: ١٩٩٣
خوێندن: ئامادەیی بازرگانی

چاپکراوەکانی:
- باڵاپۆشی، بڵاوکراوەکانی ناوەندی ئارا، سلێمانی ٢٠٠٧.
- دڵسۆزی، بڵاوکراوەکانی ناوەندی ئارا، سلێمانی ٢٠٠٧.
- شەونوێژ، بڵاوکراوەکانی ناوەندی ئارا، سلێمانی ٢٠٠٧.
- خێر و چاکە، بڵاوکراوەکانی ناوەندی ئارا، سلێمانی ٢٠٠٧.
- خۆشمان ئەوێیت، بڵاوکراوەکانی ناوەندی ئارا، سلێمانی ٢٠٠٨.
- ئەمر بە چاکە و نەهی لە خراپە، بڵاوکراوەکانی گەشەپێدان، سلێمانی ٢٠٠٨.
- متمانە بە خوا، بڵاوکراوەکانی گەشەپێدان، سلێمانی ٢٠٠٨.
- ژیانی پێغەمبەران، پرۆژەی بەختەوەری، چاپی یەکەم، لبنان ٢٠٠٨.
- گەنج و خۆشەویستی، سلێمانی ٢٠٠٩.
- بەختەوەری، هەولێر ٢٠٠٩.

٤١. سۆنیا سدیق خەلیل

لەدایکبووی: ١/٤/١٩٧٣
دەستپێک: ١٩٩٣
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی کۆمەڵناسی زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٥

چاپکراوەکانی:
- کتێبی (اجنحة بلا طيور) کۆمەڵە شیعرە بەزمانی

عەرەبی، ١٩٩٨.
- ئەمین مەعلوف، ئادریانای دایک، وەرگێران، دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی خانی"دهۆک"، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

٤٢. گیان کامل حەسەن البصیر (د. گیان)

لەدایکبووی: ١٩٦٨/ بەغداد
دەستپێک: ١٩٩٤
خوێندن: دکتۆرا لە پەروەردە و دەروونزانی
چاپکراوەکانی:
- مادەی "١٤٠"
- ئەلبوومی رێز، ئامادەکردن، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، چاپی یەکەم، ٢٠٠٩.

٤٣. شەماڵ نوری مەلا قادر

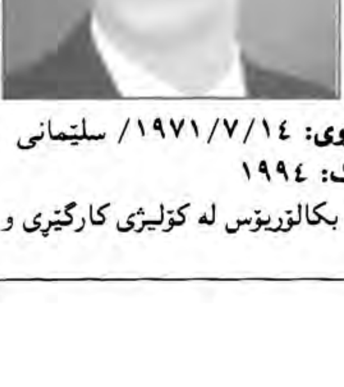

لەدایکبووی: ١٩٧١/٧/١٤/ سلێمانی
دەستپێک: ١٩٩٤
خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆلیژی کارگێری و ئابووری
چاپکراوەکانی: نییە
خاوەنی دەیان توێژینەوەو بابەتی تایبەت بە ئابووریە لە سەرجەم رۆژنامەو گۆڤارەکان بابەتی بلاوکردۆتەوە.

٤٤. ئەبوبەکر سالح ئیسماعیل

لەدایکبووی: ١٩٥٩ رانیە
دەستپێک: ١٩٩٩
خوێندن:

چاپکراوەکانی:
- توانج و نوکتە، ئامادەکردن لە عەرەبی و فارسییەوە، هەولێر ١٩٩٩.
- بیرەوەرییەکانی حەردان تکریتی، وەرگێران لەعەرەبییەوە، هەولێر ١٩٩٩.
- دەوڵەمەندترین پیاوی بابل، وەرگێران لەفارسییەوە، چاپخانەی کشتوکاڵ، هەولێر ٢٠٠٥.
- بابەک، وەرگێران لە فارسییەوە، لە بلاوکراوەکانی دەزگای موکریان، هەولێر ٢٠٠٨.
- سەفەرێک بۆ ناو پیاوە ئازاکان لە کوردستان، وەرگێران لە عەرەبییەوە، لە بلاوکراوەکانی دەزگای موکریان، هەولێر ٢٠٠٩.
- کوردستان یان نەمان، وەرگێران لە عەرەبییەوە، لە بلاوکراوەکانی دەزگای موکریان، هەولێر ٢٠٠٩.
- کێشەی کورد، وەرگێران لە عەرەبییەوە، لە بلاوکراوەکانی دەزگای موکریان، هەولێر ٢٠٠٩.
- کارەساتی (بارزان)ی زوڵملێکراو، وەرگێران لە

عەرەبییەوە، لە بلاوکراوەکانی دەزگای موکریان، هەولێر ٢٠٠٩.
- بارزانی و پاشەکشێی بارزانییەکان لە بیرەوەرییەکانی ئیسحانی دا، لە بلاوکراوەکانی دەزگای موکریان، هەولێر ٢٠٠٩.
- بیرەوەرییەکانی یۆنان هورمز لە شۆڕشی کوردستاندا، لە بلاوکراوەکانی دەزگای موکریان، هەولێر ٢٠٠٩.
- موسا شازادەی میسر، رۆمان، بەرگی یەکەم، وەرگێران لە فارسییەوە، لە بلاوکراوەکانی دەزگای موکریان، هەولێر ٢٠٠٩.
- موسا شازادەی میسر، رۆمان، بەرگی دووەم، وەرگێران لە فارسییەوە، لە بلاوکراوەکانی دەزگای موکریان، هەولێر ٢٠٠٩.
- جان ر. ماتیوز، سەرهەڵدان و رووخانی یەکێتی سۆڤێت، وەرگێران لە فارسییەوە، لە بلاوکراوەکانی دەزگای موکریان، هەولێر ٢٠٠٩.

٤٥. زانیار سەردار عەبدوڵڵا
(زانیار قرگەیی)

لەدایکبووی: ١٩٧٥ سلێمانی
دەستپێک: ١٩٩٩
خوێندن: ئامادەیی

چاپکراوەکانی:
- گوندی قرگە لە باسێکی مێژوویی و شۆڕشگێریدا، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٤.
- کتێبی شۆناسی گەنج، چاپخانەی ماردین، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧، چاپی دووەم، چاپخانەی بابان، سلێمانی ٢٠٠٩.

٤٦. هودا جەلالەدین نەجمەدین

لەدایکبووی: ١٩٨٨/ هەڵەبجەی شەهید- سلێمانی
دەستپێک: ١٩٩٩/ گۆڤاری جگەرگۆشەکان
خوێندن: بکالۆریۆس لە یاسا / زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٨-٢٠٠٩

چاپکراوەکانی:
- وێنە/ شیعر بۆ منداڵان، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرایەتی زنجیرە کتێبی منداڵان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم،، هەولێر ٢٠٠٨.

چوارەم: نووسەرە ئەکادیمییەکان

١. محەمەد مەعروف فەتاح
(پرۆفیسۆر د. محەمەد)

لەدایکبووی: ١٩٤٣/ سلێمانی
دەستپێک: ١٩٧٩

خوێندن: ماستەر زانکۆی ئەمریکی لە بەیروت/ ١٩٧٤، دکتۆراش لە زانکۆی ئەمستردام/ ١٩٩٥

چاپکراوەکانی:
- زمانەوانی، زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٩٠.
- چەند لایەنێکی مۆرفۆلۆجی کوردی، هاوبەش، چاپخانەی روون، سلێمانی ٢٠٠٦.
- کتێبێک بۆ پرۆگرامی خوێندنی بەشەکانی: مێژوو، کۆمەڵناسی،...لە زانکۆی سەلاحەددین

٢. محەمەد عومەر مەولود
(د. محەمەد)

لەدایکبووی: ١٩٥١/ کەرکووک
دەستپێک: ١٩٧٩
خوێندن: دکتۆرا لە یاسا/ کۆلیژی یاسا و زانستە سیاسییەکان لە زانکۆی لوبنانی فەرمی/ لقی یەکەم- بەیروت/ ١٩٩٨

چاپکراوەکانی:
- الفدرالية وامكانية تطبيقها في العراق، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکرنەوەی موکریانی، الطبعة الاولى، هەولێر ٢٠٠٠.
- فیدرالیەت و دەرفەتی پیادەکردنی لە عێراقدا، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٦.

٣. سەباح ئەحمەد محەمەد
(پرۆفیسۆر د. سەباح)

لەدایکبووی: ١٩٥٥/ کەرکووک
دەستپێک: ١٩٧٩
خوێندن: دکتۆرا لە کۆمەڵناسی/ کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی بەغداد/ ٢٠٠٢
چاپکراوەکانی: نییە

٤. عەبدولڕەحمان ڕەحیم عەبدوڵڵا
(د. عەبدولڕەحمان)

لەدایکبووی: ١٩٤٢/ سلێمانی
دەستپێک: سەرەتای هەشتاکان
خوێندن: دکتۆرا لە زانستە سیاسییەکان/ زانکۆی بوخارست/ کۆماری رۆمانیای سۆشیالیستی/١٩٧٨
چاپکراوەکانی:
- كتيب بعنوان "دليل الخدمة والملاك والانضباط"، ١٩٧٢.
- كتيب بعنوان "الادارة وممارسة الهندسة/ ١٩٨٠"، مشترك مع د. سعدي البرزنجي (محاضرات للطلاب).
- محاضرات في فلسفة القانون (محاضرات دراسات عليا ماجستير/١٩٩٨-١٩٩٩)، الطبعة الاولى، مطبعة جامعة صلاح الدين، اربيل ٢٠٠٠.
- فەلسەفەی یاسا، وەرگێرانی: عوبێد خدر، سەرکەوت سلێمان، هیوا ئیبراهیم حەیدەری، بڵاوکراوەکانی رێکخراوی رۆشنبیری یاسایی، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٤.
- شروط قبول دعوى الالغاء، بڵاوکراوەکانی رێکخراوی رۆشنبیری یاسایی، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٤.
- مجموعه بحوث قانونيه، من منشورات مركز الابحاث اربيل ٢٠٠٩

* سەرەڕای بڵاوکردنەوەی زیاتر لە "١٥" توێژینەوەی ئەکادیمی لەگۆڤارو بواری زانستی زانکۆدا.

٥. حوسێن تەوفیق فەیزوڵلا
(د. حوسێن)

لەدایکبووی: ١٩٥٦/ خانەقین
دەستپێک: ١٩٨١.
خوێندن: دکتۆرا لە یاسای بازرگانی/ زانکۆی خەرتووم/ سودان/١٩٩٨
چاپکراوەکانی:
- اتفاقیات الطائف وعولمة الملکیة الفکریة، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ١٩٩٩.
- مستجدات قانون الشرکات العراقي، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی "التفسیر"، هەولێر ٢٠٠٥.

٦. نوری یاسین هەرزانی
(د. نوری هەرزانی)

لەدایکبووی: ١٩٥٦/ کەرکووک
دەستپێک: ١٩٨٥
خوێندن: دکتۆرا لە کۆمەڵناسی، پسپۆری لە تاوانناسی/کۆلیژی ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٢
چاپکراوەکانی:
- کۆمەڵناسی، بڵاوکراوەکانی مەکتەبی رێکخستنی (ی.ن.ک)، هەولێر ١٩٩٤.
- الاعلام والجریمة، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ٢٠٠٤.
- مقدمة في الفولکلور الکوردي، بڵاوکراوەکانی مەڵبەندی سێی کەرکووکی (ی.ن.ک)، چاپخانەی ئازاد، هەولێر ٢٠٠٦.
- الکاکائیة، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٦.

* لە ساڵی (١٩٨٦)ەوە لە هەولێر گیرساوەتەوە.

٧. خالد سەعید تەوفیق
(د. خالد)

لەدایکبووی: ١٩٥١/ دهۆک
دەستپێک: ١٩٩٢
خوێندن: دکتۆرا لە زانستە سیاسییەکان/ زانکۆی بەغداد/٢٠٠٠.
چاپکراوەکانی: نییە

٨. عوسمان عەلی وەیسی

لەدایکبووی: ١٩٧٣/١١/٣٠/ ناوچەی پشدەر
دەستپێک: ١٩٩٢
خوێندن: قوتابی دکتۆرا لە کۆلیژی یاسا و رامیاری/زانکۆی سەلاحەددین، لە ساڵی "٢٠٠٦"

ماستەریشی هەر لە هەمان کۆلیژ و هەمان زانکۆ وەرگرتووە.

چاپکراوەکانی:

- تیرۆری نێودەوڵەتی "بە زمانی عەرەبی"، هەولێر ۲۰۰٦، نامەی ماستەرەکەیەتی.
- تیرۆر-جۆرەکانی و شێوازەکانی رووبەرووبوونەوە، هەولێر ۲۰۰٦.
- دەروازەیەک بۆ یاسای گشتی نێودەوڵەتی، بەشی یەکەم، چاپخانەی "خانی" دهۆک، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸.

* جگە لە بلاوکردنەوەی دەیان توێژینەوەی ئەکادیمی.

۹. عەبدولحەمید عەلی سەعید
(د. عەبدولحەمید بەرزنجی)

لەدایکبووی: ۱/۱/۱۹۵۸/کفری/کەرکووک

دەستپێک: ۱۹۹۲

خوێندن: دکتۆرا لە کۆمەڵناسی/ پسپۆری گۆڕانی کۆمەڵایەتی/کۆلیژی ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین/۲۰۰٦

چاپکراوەکانی:

- دور ثورة أيلول (۱۹٦۱-۱۹۷٥) في حركة التغير الاجتماعي/ دراسة ميدانية في أقليم كوردستان العراق، دار سپيريز للطباعة والنشر، مطبعة حجي هاشم، الطبعة الاولى، دهۆک ۲۰۰۷.
- خصوبة المرأة العراقية/ دراسة ميدانية في مدينة بغداد وضواحيها.

* دکتۆر بەرزنجی (۱۹) ساڵە لە هەولێر جێوارە.

۱۰. تالیب حوسێن عەلی
(د.تالیب)

لەدایکبووی: ۱۹٥۱/ کەرکووک

دەستپێک: ۱۹۹۳

خوێندن: دکتۆرا لە زمانی کوردی/کۆلیژی ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:

- فەرهەنگی زاراوەکانی دەنگسازی (ئینگلیزی-عەرەبی-کوردی)، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰٦.
- رێبازی لێکۆڵینەوە/ ئامادەکردنی لێکۆڵینەوەی زانستی، زنجیرە بلاوکراوەکانی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ۲۰۰۷.

* لەساڵی (۱۹۸۳)وە لە هەولێر نیشتەجێیە.

۱۱. تاهیر حەسۆ میر
(د. تاهیر زێباری)

لەدایکبووی: ١٩٥٥/ ئاکرێ
دەستپێک: ١٩٩٤
خوێندن: دکتۆرا لە کۆمەڵناسی/ کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:
- دور المرأة الكوردية في المشاركة السياسية، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٥.
- دراسات المجتمع الكوردي المعاصر، دەزگای سپیریز، دهۆک ٢٠٠٨.

پەراوێز و سەرچاوەکان:
* هەر کوردی نا، چونکە پرۆژەکەی من نەک چیرۆکنووس و شاعیرو نووسەرانی کورد دەگرێتەوە، بەڵکو تایبەتە بە سنووری جوگرافیای هەولێر.

بە کوردی
١. د. مارف خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی (١، ٢، ٣، ٤، ٥، ٦، ٧).
٢. د. مارف خەزنەدار، هەندێ شیرازەکانی دەفتەری کوردەواریم، گۆڤاری دەفتەری کوردەواری، بەرگی (٣)، لا ٥٢.
٣. حسێن عارف، چیرۆکی هونەری کوردی (١٩٢٥-١٩٦٠)، چاپخانەی دار الحرية، بەغداد ١٩٧٧، لا ١١.
٤. حوسێن عارف، بیبلیۆگرافیای چیرۆکی کوردی (١٩٢٥- ١٩٨٣)، چاپخانەی رۆشنبیری و لاوان، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٨٧.
٥. د. عزەدین مستەفا رەسوڵ، لە ئاهەنگی دیداری یەکەمی چیرۆکی کوردی، گۆڤاری نووسەری کورد، ژ (٤)، خولی دووەم، ئابی ١٩٨٠.
٦. مستەفا نەریمان، بیبلۆگرافیای دوو سەد ساڵی کتێبی کوردی (١٧٨٧-١٩٨٦)، بەغداد ١٩٨٨.
٧. کەریم مستەفا شارەزا، کۆیە و شاعیرانی، چاپخانەی نجوم، بەغداد ١٩٦١.
٨. سابیر رەشید، چیرۆکی کوردی، رەخنە و لێکۆڵینەوە، هەولێر ٢٠٠٦.
٩. سابیر رەشید، عەبدوڵلا زەنگەنە، بیبلۆگرافیای چوار ساڵەی گۆڤاری رامان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٠.
١٠. جگە لە چەندین دانیشتن لەگەڵ مامۆستا کەریم شارەزا، رێکەوتی ١١/٤/٢٠٠٨، ١٥/١٠/٢٠٠٨.
١١. ئەو زانیاریانەی مەیدانی یان لە رێگای ئەنتەرنێتەوە یان خۆم لە خودی شاعیر و چیرۆکنووس و نووسەرانم وەرگرتوون.

بە عەرەبی:
١٢. جمال بابان، اعلام كرد العراق، وزارة الثقافة/ المديرية العامة للطباعة والنشر، مطبعة شفان، سليمانية ٢٠٠٦.
١٣. مصطفى نريمان، ما أسداه الاكراد الى المكتبة العربية "١٩٠٠-١٩٨١"، الامانة العامة لادارة الثقافة والشباب، مطبعة حسام، بغداد ١٩٨٣.
١٤. سەرکەوت سلێمان، دليل الرسائل وأطاريح القانون في الجامعات العراقية، الجزء الاول، كلية القانون/ جامعة صلاح الدين "١٩٩٦-٢٠٠٤"
١٥. الدكتور جواد فقي علي الجوم حيدري، محمد بن عبدالله الجلي وجهوده العلمية، مطبوعات التفسير للنشر والاعلان، مطبعة وزارة التربية، الطبعة الاولى، اربيل ٢٠٠٦.
١٦. نوري بطرس عطو، المشهد الثقافي في عنكاوا، ٢٠٠٩.